

Засновник:

Науково-дослідний центр
індустріальних проблем
розвитку НАН України

**Журнал внесено
до Переліку наукових фахових видань
в Україні в галузі економічних наук**
(Постанова президії ВАК України
№ 1/05/5 від 31.05.2011 р.)

Виходить 1 раз на квартал
Видається з III кварталу 2009 р.
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 15196-3768Р від 30.04.2009 р.

ВИДАВЕЦЬ:

Видавничий Дім «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор:
доктор економічних наук, професор
Кизим М. О.

Випускаючий редактор:
кандидат економічних наук, доцент
Хаустова В. Є.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Алексєєв І. В., доктор економічних наук,
професор (м. Львів, Україна)

Амосов О. Ю., доктор економічних наук,
професор (м. Харків, Україна)

Благун І. С., доктор економічних наук,
професор (м. Івано-Франківськ, Україна)

Булєєв І. П., доктор економічних наук,
професор (м. Донецьк, Україна)

Буссе, Ральф Андреас, доктор філософії
(м. Галле, Німеччина)

Жерар, Рассел Дж., доктор філософії
(м. Лондон, Велика Британія)

Іванов Ю. Б., доктор економічних наук,
професор (м. Харків, Україна)

Ковальчук К. Ф., доктор економічних наук,
професор (м. Дніпропетровськ, Україна)

Майбуров І. А., доктор економічних наук,
професор (м. Єкатеринбург, Росія)

Орлов П. А., доктор економічних наук,
професор (м. Харків, Україна)

Раєвська О. В., доктор економічних наук,
професор (м. Харків, Україна)

Татаркін О. І., доктор економічних наук,
професор, академік РАН (м. Єкатеринбург,
Росія)

Христиановський В. В., доктор економічних
наук, професор (м. Донецьк, Україна)

Шоша, Жан-Юг, доктор філософії (економіка)
(м. Ліон, Франція)

Журнал реферується у загальнодержавній
реферативній базі даних «Україніка наукова»
та в українському реферативному журналі
«Джерело»

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

**ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКИ • THE PROBLEMS OF ECONOMY
№ 4 '2014**

Журнал «ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ» представлено у наукометричних
базах даних, репозиторіях та пошукових системах:

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США)
- Research Papers in Economics (США)
- Російський індекс наукового цитування (Росія)
- Index Copernicus (Польща)
- Directory of Open Access Journals
- EBSCOhost (США)
- CiteFactor (США)
- Academic Journals Database (Швейцарія)
- Scientific Indexing Services
- Advanced Science Index
- Open Academic Journals Index
- GetInfo (Німеччина)
- BASE (Німеччина)
- OpenAIRE (Європейський Союз)
- WorldCat
- SUNCAT Union Catalogue (Велика Британія)
- Соціонет (Росія)
- J-Gate (Індія)
- Академія Google (США)
- Research Bible (Японія)
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

ЗМІСТ

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Доровський О. В.

Оцінка мікросередовища фармацевтичної галузі України 8

Жабинець О. Й.

Політика інформаційної безпеки страхових компаній:
українські реалії та досвід США 22

Колбасін Є. С., Остапенко А. В., Ярошенко І. В.

Аналіз світового ринку автобусобудування 28

Матюшенко І. Ю.

Перспективи розвитку термоядерної енергетики
в розвинених країнах світу і Україні 40

Мельник О. Г.

Системи фінансування високих технологій 47

Мусіна Л. А., Кваша Т. К.

Дослідження впливу ресурсоефективності
на економічний розвиток в країнах – лідерах
«зеленої» модернізації 53

Омаров Ш. А. О.

Науково-практичні аспекти впровадження концепції
сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний досвід 61

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Байцим В. Ф.

Аналіз проблем ефективності енергетичного забезпечення
міст України в контексті сталого економічного розвитку 68

Барна М. Ю.

Концепт трансформації системи внутрішньої торгівлі 75

Бондар-Підгурська О. В.

Реінжиніринг як універсальний інструмент
інноваційного розвитку економіки 84

Залуніна О. М.

Побудова концептуальної схеми групування областей України за макроекономічними параметрами в будівельному секторі..... 91

Іляш О. І., Бугайчук Н. В.

Напрями реформування соціально-побутової інфраструктури та системи надання соціальних послуг на прикордонних територіях.....97

Манойленко О. В., Кравченко С. М.

Теоретико-методичні аспекти вдосконалення державної інвестиційної політики з розвитку сектора наукоємних виробництв 104

Орлов П. А.

Проблеми соціальної відповідальності суб'єктів господарювання та маркетингу в умовах їхнього інтенсивного розвитку і світової економічної кризи..... 110

Піхоцький В. Ф.

Перспективи запровадження й розвитку в Україні функції аудиту в управлінні державними фінансами..... 118

Прушківський В. Г., Колесников В. І.

Теоретичні підходи до визначення сільських територій 127

Ревак І. О.

Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку..... 133

Салашенко Т. І., Феденко Г. М.

Енергетична безпека України у сфері нафтопереробки 141

Скрипник А. В., Голячук О. С.

Рациональне природокористування та каскад Дніпровських водосховищ..... 153

Скрипник А. В., Яра Т. Ю.

Вплив варіативності окремих факторів на аграрне виробництво..... 161

Татаріна Т. В., Третяк К. В.

Особливості функціонування перестрахових брокерів на вітчизняному ринку перестраховання..... 170

Токар В. В.

Інститут банкрутства фізичної особи у системі забезпечення економічної безпеки України177

Хаустова В. Є., Горбатова Є. Ф.

Оцінка якості цільових програм розвитку туристичної галузі в регіонах України 183

Хаустова В. Є., Хоменко О. І.

Методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням його ринкової вартості та стадії життєвого циклу (на прикладі підприємств галузі чорної металургії України) 197

Шкарлет С. М., Холявко Н. І.

Потенційно-факторне обґрунтування цільових функціоналів управління процесами формування інформаційної економіки..... 206

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**Бондаренко В. М., Машіко К. С.**

Інструменти та засоби державного регулювання розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях 212

Вещипан О. О., Полякова О. Ю.

Діагностика економічного розвитку регіонів на основі системи випереджальних індикаторів 220

Голіяд Н. Ю.

Аналіз категоріального апарату процесу антикризового управління регіоном..... 229

Манойленко О. В., Савченко Н. В.

Формування системи базових показників оцінки стійкості соціально-економічного стану регіону 234

Преображенська О. С.

Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону 241

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**Александрова В. О., Манойленко О. В.**

Оцінка ефективності бізнес-процесів інтегрованих корпоративних структур 249

Васильчук І. П.

Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності сталого розвитку корпорацій..... 256

Верба В. А., Ліщинська В. В.

Оптимізація товарного портфеля як чинник підвищення економічної ефективності виробничого підприємства 262

Волощук Л. О.

Інноваційна діяльність та розвиток промислових підприємств України: проблеми статистичного та економічного аналізу 269

Ільчук П. Г.

Типологія форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках у межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації 275

Лабунська С. В.

Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності..... 282

Мехович С. А., Ткаченко М. О.

Формування теоретичного підходу до розробки стратегічних карт реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком промислового підприємства 290

Мешков А. В., Ментель О. Ю.

Удосконалення інструментів оцінки інвестиційної привабливості підприємства у відповідності до сучасних проблем ринку і змін чинного законодавства 298

Панасюк І. П.

Особливості формування тарифної політики авіакомпанії 305

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61002, Харків,
пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх
Тел./факс: (057) 705-02-67, e-mail: red.poe@mail.ru

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61140, Харків,
пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
Тел./факс: (057) 703-40-21, 732-09-59

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
НДЦ ІПР НАН України № 11 від 10.11.2014 р.

Здано в набір 05.11.2014 р.

Підписано до друку 20.11.2014 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. аркушів 54,87. Обл.-вид. 65,84.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК».

Замовлення №752. Наклад 300 прим.

Піддубна Л. І., Іванієнко К. В. Системні імперативи формування та розвитку експортного потенціалу промислового підприємства.....	311
Попова О. Ю., Кузнецов В. Ю. Економіко-організаційні умови обґрунтування енергетичної ефективності поведінки підприємства.....	317
Попова О. Ю., Єна Ю. К. Природа мотивації виробництва екологічно чистої продукції на підприємствах.....	322
Строкович Г. В., Жукова Д. А. Теоретичні засади формування системи стратегічного вибору підприємства.....	327
Чайка Т. Ю. Можливості і сфера застосування балансового методу при плануванні матеріально-технічного забезпечення	334
Шуміло О. С. Особливості наукових підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства».....	339
Якубів В. М., Якубів Р. Д. Матрична оцінка ефективності управління та перспективності розвитку підприємств.....	345
Янчук М. Б. Науково-теоретичний аспект інтеграції високотехнологічних підприємств в умовах відкритої економіки	351
ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА	
Волковський Є. І., Котіна Г. М., Степура М. М. Бюджетний потенціал та потенціал бюджету території: методичні аспекти	357
Івасів І. Б., Фуксман О. Ю. Стан систем управління ліквідністю в банках України	363
Мельниченко О. В. Організація аудиту електронних грошей в банках.....	369
Огійчук М. Ф., Горковенко І. В., Сколотій І. В. Електронне оподаткування в системі обліку податку на додану вартість.....	376
Паєнтко Т. В., Рудая М. І. Організаційні засади митного контролінгу у сфері фінансових послуг.....	382
Рац О. М., Тисячна Ю. С. Дослідження конкурентних переваг банків на депозитному ринку України	388
Рязанова Н. С. Фінансова інформація як фактор створення доданої вартості в інноваційній ринковій економіці.....	395
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ	
Колупаєва І. В. Інструментарій регуляторної політики держави.....	407
Сардак С. Е. Домінуючі форми управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у різномірних соціально-економічних системах.....	418
Шатілова О. В., Москвін Б. Ю. Поняття, структура та функції ринку корпоративного контролю	424
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ	
Голофаєва І. П. Фінансове регулювання інфляційних процесів України на основі когнітивного підходу	432
Лактіонова О. А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фінансового ринку в умовах циклічного розвитку економіки.....	439
Малярець Л. М., Смолякова О. М. Визначення внутрішніх взаємозв'язків як умови економічної стійкості підприємства.....	455
Пурський О. І., Гринюк Б. В., Мазоха Д. П. Модельовання трансакційних витрат споживачів в електронній торгівлі.....	466

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Доровской А. В. Оценка микросреды фармацевтической отрасли Украины.....	8
Жабинец О. И. Политика информационной безопасности страховых компаний: украинские реалии и опыт США.....	22
Колбасин Е. С., Остапенко А. В., Ярошенко И. В. Анализ мирового рынка автобусостроения.....	28
Матюшенко И. Ю. Перспективы развития термоядерной энергетики в развитых странах мира и Украине	40
Мельник А. Г. Системы финансирования высоких технологий	47
Мусина Л. А., Кваша Т. К. Исследование влияния ресурсоэффективности на экономическое развитие в странах – лидерах «зеленой» модернизации	53

Омаров Ш. А. О.

Научно-практические аспекты внедрения концепции устойчивого развития: зарубежный и отечественный опыт	61
ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ	
Байцим В. Ф. Анализ проблем эффективности энергетического обеспечения городов Украины в контексте устойчивого экономического развития	68
Барна М. Ю. Концепт трансформации системы внутренней торговли	75
Бондарь-Подгурская О. В. Реинжиниринг как универсальный инструмент инновационного развития экономики	84
Залунина О. М. Построение концептуальной схемы группировки областей Украины по макроэкономическим параметрам в строительном секторе	91

Ильяш О. И., Бугайчук Н. В. Направления реформирования социально-бытовой инфраструктуры и системы предоставления социальных услуг на приграничных территориях	97
Манойленко А. В., Кравченко С. Н. Теоретико-методические аспекты совершенствования государственной инвестиционной политики по развитию сектора наукоемких производств	104
Орлов П. А. Проблемы социальной ответственности субъектов хозяйствования и маркетинга в условиях его интенсивного развития и мирового экономического кризиса	110
Пихоцкий В. Ф. Перспективы внедрения и развития в Украине функции аудита в управлении государственными финансами	118
Прушковский В. Г., Колесников В. И. Теоретические подходы к определению сельских территорий	127
Ревак И. А. Высшее образование в структуре интеллектуального потенциала Украины: состояние и перспективы развития	133
Салашенко Т. И., Феденко Г. М. Энергетическая безопасность Украины в сфере нефтепереработки	141
Скрипник А. В., Голячук О. С. Рациональное природопользование и каскад Днепровских водохранилищ	153
Скрипник А. В., Ярая Т. Ю. Влияние вариативности отдельных факторов на аграрное производство	161
Татарина Т. В., Третяк Е. В. Особенности функционирования перестраховочных брокеров на отечественном рынке перестрахования	170
Токарь В. В. Институт банкротства физического лица в системе обеспечения экономической безопасности Украины	177
Хаустова В. Е., Горбатова Е. Ф. Оценка качества целевых программ развития туристической отрасли в регионах Украины	183
Хаустова В. Е., Хоменко О. И. Методический подход к выбору стратегии развития предприятия с учетом его рыночной стоимости и стадии жизненного цикла (на примере предприятий отрасли черной металлургии Украины)	197
Шкарлет С. Н., Холявко Н. И. Потенциально-факторное обоснование целевых функционалов управления процессами формирования информационной экономики	206
РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА	
Бондаренко В. М., Машико Е. С. Инструменты и средства государственного регулирования развития бизнеса на региональном и субрегиональном уровнях	212
Вещпан О. О., Полякова О. Ю. Диагностика экономического развития регионов на основе системы опережающих индикаторов	220
Голянд Н. Ю. Анализ категориального аппарата процесса антикризисного управления регионом	229
Манойленко А. В., Савченко Н. В. Формирование системы базовых показателей оценки устойчивости социально-экономического состояния региона	234
Преображенская Е. С. Методическое обеспечение анализа безопасности развития региона	241
ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ	
Александрова В. А., Манойленко А. В. Оценка эффективности бизнес-процессов интегрированных корпоративных структур	249
Васильчук И. П. Теоретико-методологические подходы к определению сущности устойчивого развития корпораций	256
Верба В. А., Лещинская В. В. Оптимизация товарного портфеля как фактор повышения экономической эффективности производственного предприятия	262
Волощук Л. А. Инновационная деятельность и развитие промышленных предприятий Украины: проблемы статистического и экономического анализа	269
Ильчук П. Г. Типология форм проникновения и присутствия предприятия на иностранных рынках в рамках формирования и реализации маркетинговой стратегии интернационализации	275
Лабунская С. В. Концепция построения системы экономической безопасности предприятия в процессе инновационной деятельности	282
Мехович С. А., Ткаченко М. А. Формирование теоретического подхода к разработке стратегических карт реинжиниринга процесса управления инновационным развитием промышленного предприятия	290
Мешков А. В., Ментель А. Ю. Совершенствование инструментов оценки инвестиционной привлекательности предприятия в соответствии с современными проблемами рынка и изменениями действующего законодательства	298
Панасюк И. П. Особенности формирования тарифной политики авиакомпании	305
Поддубная Л. И., Иваниенко К. В. Системные императивы формирования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия	311
Попова О. Ю., Кузнецов В. Ю. Экономико-организационные условия обоснования энергетической эффективности поведения предприятия	317
Попова О. Ю., Ена Ю. К. Природа мотивации производства экологически чистой продукции на предприятиях	322

Строкович А. В., Жукова Д. А. Теоретические основы формирования системы стратегического выбора предприятия	327
Чайка Т. Ю. Возможности и сфера применения балансового метода при планировании материально-технического обеспечения	334
Шумило О. С. Особенности научных подходов к определению понятия «экономическая безопасность предприятия».....	339
Якубив В. М., Якубив Р. Д. Матричная оценка эффективности управления и перспективности развития сельскохозяйственных предприятий	345
Янчук М. Б. Научно-теоретический аспект интеграции высокотехнологических предприятий в условиях открытой экономики	351
ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО	
Волковский Е. И., Котина А. М., Степура М. М. Бюджетный потенциал и потенциал бюджета территории: методические аспекты	357
Ивасив И. Б., Фуксман А. Ю. Состояние систем управления ликвидностью в банках Украины	363
Мельниченко А. В. Организация аудита электронных денег в банках	369
Огийчук Н. Ф., Горковенко И. В., Сколотий И. В. Электронное налогообложение в системе учета налога на добавленную стоимость	376
Паентко Т. В., Рудая М. И. Организационные основы таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг	382
Рац О. Н., Тысячная Ю. С. Исследование конкурентных преимуществ банков на депозитном рынке Украины.....	388
Рязанова Н. С. Финансовая информация как фактор создания добавленной стоимости в инновационной рыночной экономике	395
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ	
Колупаева И. В. Инструментарий регуляторной политики государства	407
Сардак С. Э. Доминирующие формы управленческо-регуляторного влияния на развитие человеческих ресурсов в разноразмерных социально-экономических системах	418
Шатилова Е. В., Москвин Б. Ю. Понятие, структура и функции рынка корпоративного контроля	424
МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ В ЭКОНОМИКЕ	
Голофаева И. П. Финансовое регулирование инфляционных процессов Украины на основе когнитивного подхода	432
Лактионова А. А. Методический подход к оценке гибкости рынка в условиях циклического развития экономики	439
Малярец Л. М., Смолякова О. Н. Определение внутренних взаимосвязей как условие экономической устойчивости предприятия	455
Пурский О. И., Грынюк Б. В., Мазоха Д. П. Моделирование транзакционных издержек потребителей в электронной торговле	466

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Dorovsky O. V. Evaluation of Micro-Environment of the Pharmaceutical Industry in Ukraine	8
Zhabynets O. Yo. The Information Security Policy at Insurance Companies: Ukrainian Context and U.S. Experience	22
Kolbasin E. S., Ostapenko A. V., Yaroshenko I. V. Analysis of the World Bus Manufacturing Market	28
Matiushenko I. Yu. Prospects for the Development of the Fusion Energy Industry in the Developed Countries of the World and in Ukraine	40
Melnyk O. H. High Technology Financing Systems	47
Musina L. A., Kvasha T. K. A Study of the Effect of Resource Efficiency on the Economic Development in the Countries that Are Leaders of "Green" Modernization.....	53

Omarov Sh. A. O.

Research and Practical Aspects of Implementation of the Sustainable Development Concept: Domestic and Foreign Experience	61
--	----

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Baitsym V. F. Analysis of Energy Efficiency Problems of Powering Ukrainian Cities within the Context of Sustainable Economic Development	68
Barna M. Yu. The Transformation Concept of the Home Trade System.....	75
Bondar-Podhurskaya O. V. Re-engineering as a Multipurpose Tool for Innovative Development of an Economy	84
Zalunina O. M. Creation of Ukrainian Regions Grouping Conceptual Framework According to Macroeconomic Parameters in the Construction Sector	91

Ilyash O. I., Buhaichuk N. V. Directions for Reforming the Amenities and Social Infrastructure and the Social Service Provision System in Border Areas	97
Manoylenko O. V., Kravchenko S. M. Theoretical and Methodical Aspects of Improving the State Investment Policy on Development of Knowledge-Intensive Industries.....	104
Orlov P. A. Problems of Social Responsibility of Economic Operators and Marketing within the Context of Their Intensive Development and the Global Economic Crisis	110
Pikhotskiy V. F. Prospects for the Introduction and Development Audit Function in the Management of Public Finances in Ukraine.....	118
Prushkivskiy V. G., Kolesnykov V. I. Theoretical Approaches to Defining Rural Areas.....	127
Revak I. O. Higher Education within the Structure of Intellectual Assets of Ukraine: the Current Status and Development Prospects.....	133
Salashenko T. I., Fedenko G. M. Energy Security of Ukraine in the Oil Refining Sphere	141
Skrypnyk A. V., Holiachuk O. S. Environmental Management and the Cascade of the Dnieper Reservoirs.....	153
Skrypnyk A. V., Yara T. Yu. The Effect of Variability of Individual Factors on Agricultural Production	161
Tatarina T. V., Tretiak K. V. Characteristics of Operations of Reinsurance Brokers on the Domestic Reinsurance Market.....	170
Tokar V. V. The Bankruptcy of an Individual in the Economic Security of Ukraine.....	177
Khaustova V. Ye., Gorbatova Ye. F. Estimating the Quality of Programs for Development of Tourism Industry in the Regions of Ukraine	183
Khaustova V. Ye., Khomenko O. I. Methodical approach to selection of enterprise's development strategy, taking into account its market value and stage of the life cycle (on example of the iron and steel industry of Ukraine).....	197
Shkarlet S. M., Holyavko N. I. The Potentially-Factorial Substantiation of the Objective Functionalsof Management of the Information Economy FormationProcesses	206
REGIONAL ECONOMY	
Bondarenko V. M., Mashiko K. S. Tools of State Regulation of Business Development at the Regional and Subregional Levels.....	212
Veshchypan O. O., Poliakova O. Yu. Diagnostics of the Regional Economic Development Based on a System of Leading Indicators	220
Goliyad N. Yu. Analysis of the Categorical Framework for Regional Crisis Management.....	229
Manoylenko O. V., Savchenko N. V. Formation of a System of Basic Indicators for Evaluation of Sustainability of the Socio-Economic Health of a Region.....	234
Preobrazhenska O. S. Methodological Support for Analysis of Resilience in Regional Development	241
ECONOMICS AND ENTERRRPRISE MANAGEMENT	
Aleksandrova V. O., Manoylenko O. V. Evaluating the Efficiency of Business Processes of the Integrated Corporate Structures.....	249
Vasylchuk I. P. Theoretical and Methodological Approaches to Determination of the Essence of Sustainable Corporate Development.....	256
Verba V. A., Lishchynska V. V. Optimization of Commodities Portfolio as a Factor in Increasing the Economic Efficiency of Production Enterprise	262
Voloshchuk L. O. Innovative Activities and Development of Industrial Enterprises of Ukraine: Problems of Statistical and Economic Analysis	269
Ilchuk P. G. The Typology of Entry and Presence Forms of an Enterprise in Foreign Markets as Part of Formation and Implementation of the Internationalization Marketing Strategy.....	275
Labunska S. V. Framework for Construction of an Economic Security System of an Enterprise Pursuing Innovative Activities	282
Mekhovyh S. A., Tkachenko M. O. Forming a Theoretical Approach to Development of Strategy Maps for Reengineering of the Innovative Development Management Process at an Industrial Enterprise.....	290
Mieshkov A. V., Mentel O. Yu. Improving Assessment Tools of Investment Attractiveness of the Company in Accordance with Modern Market Challenges and Changes of the Applicable Law	298
Panasiuk I. P. Specific Aspects of Forming the Tariff Policy of an Airline Company	305
Piddubna L. I., Ivaniienko K. V. Systemic Imperatives for Formation and Development of the Export Potential of an Industrial Enterprise.....	311
Popova O. Yu., Kuznetsov V. Yu. Economic and Institutional Conditions Justifying Energy Efficiency of the Enterprise	317
Popova O. Yu., Ena Yu. K. The Character of Motivation for Production of Eco-Friendly Products at Enterprises	322

Strokovych A. V., Zhukova D. A. Theoretical Grounds for Forming the Strategic Choice System of an Enterprise.....	327
Chajka T. Yu. Features and scope of application of the balance method when planning logistics	334
Shumilo O. S. Specific Aspects of Scientific Approaches to Defining «Economic Security of an Enterprise»	339
Yakubiv V. M., Yakubiv R. D. The Matrix Evaluation of the Management Efficiency and Development Prospects of Agricultural Businesses	345
Ianchuk M. B. Scientific and theoretical aspect of high-tech enterprises integration in an open economy.....	351
FINANCE AND BANKING	
Volkovskiy Ie. I., Kotina A. M., Stepyra M. M. The Budgetary Capacity and Capacity of the Budget of the Area: Methodological Aspects	357
Ivasiv I. B., Fuksman O. Yu. The Status of Liquidity Management Systems in Ukrainian Banks.....	363
Melnychenko O. V. Organization of Electronic Money Audit in Banks.....	369
Ohiychuk M. F., Horkovenko I. V., Skolotiy I. V. E-taxation in the Accounting System of Value Added Tax.....	376
Paientko T. V., Rudaia M. I. Organizational Basis of the Customs Controlling in the Financial Services	382
Rats O. M., Tysyachna Yu. S. Study on the Competitive Advantages of Banks in the Deposit Market of Ukraine.....	388
Ryazanova N. S. Financial Information as a Factor in Creation of the Value Added in the Innovation Market Economy	395
ECONOMIC THEORY	
Kolupaieva I. V. The Regulatory Policy Tools of the State.....	407
Sardak S. E. Prevailing Forms of Management and Regulatory Impact on the Development of Human Resources in the Multilevel Social and Economic Systems	418
Shatilova O. V., Moskvina B. Yu. The Notion, Structure, and Functions of the Market for Corporate Control.....	424
MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN ECONOMY	
Golofaeva I. P. Financial Regulation of Inflationary Developments in Ukraine on the Basis of the Cognitive Approach	432
Laktionova O. A. Methodological Approach to Evaluation of Market Flexibility in Terms of Cyclic Economy Development	439
Malyarets L. M., Smoliakova O. M. Identification of Internal Interconnections as a Precondition for Economic Strength of an Enterprise	455
Pursky O. I., Grynjuk B. V., Mazoha D. P. Modeling of the Transaction Expenses of Consumers in Electronic Trading.....	466

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.001.36

ОЦІНКА МІКРОСЕРЕДОВИЩА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

© 2014 ДОРОВСЬКИЙ О. В.

УДК 338.001.36

Доровський О. В.

Оцінка мікросередовища фармацевтичної галузі України

Метою даної статті є оцінка та аналіз факторів мікросередовища фармацевтичної галузі України. Задля досягнення поставленої мети у статті побудовано структурно-логічну модель мікросередовища фармацевтичної галузі України. Доведено, що фармацевтичну галузь України доцільно аналізувати за такими напрямками: фактори впливу, канали постачання, канали збуту та конкуренція. За визначеними напрямками досліджено мікросередовище фармацевтичної галузі України. На базі застосування методу ОТ-аналізу проведено її оцінку. Побудовано когнітивну карту причинно-наслідкового зв'язку можливостей і загроз мікросередовища фармацевтичної галузі України. На базі проведеного дослідження доведено, що найбільші загрози для фармацевтичної галузі України чинять такі фактори: великі обсяги імпортованих лікарських засобів (ЛЗ) у вартісному виразі на внутрішньому ринку, випереджальне зростання вартості однієї умовної упаковки ЛЗ, скорочення чисельності населення та низькі обсяги госпітальних закупівель ЛЗ.

Ключові слова: фармацевтична галузь, мікросередовище, фактор, лікарський засіб, ОТ-аналіз, когнітивна карта

Рис.: 18. **Табл.:** 8. **Бібл.:** 15.

Доровський Олександр Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: office@zt.com.ua

УДК 338.001.36

UDC 338.001.36

Доровской А. В. Оценка микросреды фармацевтической отрасли Украины

Dorovsky O. V. Evaluation of Micro-Environment of the Pharmaceutical Industry in Ukraine

Целью данной статьи является оценка и анализ факторов микросреды фармацевтической отрасли Украины. Для достижения поставленной цели в статье построена структурно-логическая модель микросреды фармацевтической отрасли Украины. Доказано, что фармацевтическую отрасль Украины целесообразно анализировать по следующим направлениям: факторы влияния, каналы поставки, каналы сбыта и конкуренция. По выделенным направлениям исследована микросреда фармацевтической отрасли Украины. На базе применения метода ОТ-анализа проведена ее оценка. Построена когнитивная карта причинно-следственной связи возможностей и угроз микросреды фармацевтической отрасли Украины. На базе проведенного исследования доказано, что самые большие угрозы для фармацевтической отрасли Украины составляют следующие факторы: большие объемы импортных лекарственных средств (ЛС) в стоимостном выражении на внутреннем рынке, опережающий рост стоимости одной условной упаковки ЛС, сокращение численности населения и низкие объемы госпитальных закупок ЛС.

The article is aimed at evaluation and analysis of micro-environment factors of the pharmaceutical industry in Ukraine. In order to achieve the desired goal, in the article a structural-logic model of micro-environment of the pharmaceutical industry in Ukraine is built. It has been proven that the pharmaceutical industry of Ukraine can be reasonably analyzed in the following directions: influence factors, supply channels, distribution channels, and competition. Micro-environment of the pharmaceutical industry in Ukraine was analyzed in the selected directions. Its evaluation was carried out by means of the OT-analysis. A cognitive map of the causation of opportunities and threats to the micro-environment of the pharmaceutical industry in Ukraine was built. On the basis of the study has been proven, that the following factors represent the biggest threats to the pharmaceutical industry in Ukraine: large volumes of imported pharmaceutical products (PhP) in value terms on the domestic market, higher-than-anticipated growth of cost of conventional PhP-packing, population decline and the low volumes of hospital procurements of PhP.

Ключевые слова: фармацевтическая отрасль, микросреда, фактор, лекарственное средство, ОТ-анализ, когнитивная карта

Keywords: pharmaceutical industry, micro-environment, factor, pharmaceutical product, OT-analysis, cognitive map

Рис.: 18. **Табл.:** 8. **Библ.:** 15.

Рис.: 18. **Табл.:** 8. **Библ.:** 15.

Доровской Александр Викторович – кандидат экономических наук, доцент, соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Dorovsky Oleksandr V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: office@zt.com.ua

Email: office@zt.com.ua

Одним з пріоритетних напрямів діяльності держави у сфері внутрішньої політики є збереження та зміцнення здоров'я населення. Вирішення цього питання пов'язане із проблемою функціонування та розвитку фармацевтичної галузі країни.

На сучасному етапі розвитку фармацевтичний ринок України є другим за обсягами виробництва продукції серед пострадянських країн після Російської Федерації. Темпи приросту українського фармацевтичного ринку навіть у післякризовий період становили не менше 10 %, що дозволяє віднести його до категорії швидкозростаючих. Проте, відмічаючи високу динамічність змін у соціальній сфері й в економіці, а також велике коло факторів, що впливають на розвиток цієї галузі, актуальним залишається весь комплекс досліджень, пов'язаних з аналізом факторів макро- та мікросередовища функціонування галузі, її проблем та конкурентних переваг.

Різним аспектам проблеми розвитку фармацевтичної галузі присвячено роботи В. Андріанова, І. Дутчак, О. Євстратова, М. Зданович, С. Іщенко, М. Кизима, В. Кондратьєва, С. Кулагіна, А. Лін, Nigel Mac Lennan Н., З. Мнушко, О. Посилкіної, Ю. Солодковського, О. Татаркіна, О. Трофимової, S. Chapell та ін. Віддаючи належне дослідженням науковців, зазначимо, що забагато питань даної проблемної галузі все ж таки залишаються недостатньо опрацьованими та потребують проведення подальших досліджень. До таких питань належить і аналіз мікросередовища фармацевтичної галузі України.

Отже, метою даної статті є оцінка та аналіз факторів мікросередовища фармацевтичної галузі України.

На думку більшості вчених [1 – 5], безпосередній вплив на діяльність підприємств тієї чи іншої галузі економіки будь-якої країни світу чинить безпосереднє мікроекономічне середовище.

Вчені по-різному визначають чинники (або елементи) мікросередовища галузей економіки. Так, наприклад, М. Портер до головних елементів мікросередовища галузі відносить [1]: споживачів; постачальників; товаризамінники; конкурентів та фірми, які потенційно можуть увійти до галузі.

Такої самої точки зору дотримуються А. Томпсон і А. Дж. Стрикленд [4]. В. Немцов і Л. Довгань до цього переліку додають місткість ринку [2].

Д. Колінс і С. Монтгомері в елементи мікросередовища підприємств галузі включають: силу постачальника, рівень конкуренції, загрозу вторгнення (вхідні бар'єри), загрозу заміщення, купівельну силу [3].

Л. Балабанова визначає, що безпосередній вплив на діяльність підприємств галузі справляють такі чинники мікросередовища, як споживачі, конкуренти, постачальники, маркетингові посередники, контактні аудиторії [5].

Ґрунтуючись на роботах цих та інших вчених, пропонується до елементів мікросередовища фармацевтичної галузі відносити такі: пропозиція (постачальників), попит (споживачів), конкуренція і ємність ринку.

З урахуванням цього структурно-логічна модель мікросередовища фармацевтичної галузі має такий вигляд (рис. 1).

Ґрунтуючись на наведеній на рис. 1 структурно-логічній моделі та працях вчених, які безпосередньо розглядали функціонування фармацевтичної галузі та підходи до аналізу мікросередовища [5 – 10], пропонується така аналітична схема дослідження мікросередовища фармацевтичної галузі України (рис. 2).

Як видно з рис. 2, розглядаючи фармацевтичну галузь України, необхідно аналізувати її за напрямками: фактори впливу, канали постачання, канали збуту і конкуренція.

Обсяг ринку продаж ЛЗ у вартісному виразі (V_p) в Україні у 2006 – 2013 рр. має тенденцію до зростання навіть у кризові 2008 – 2009 рр. У 2013 р. до 2006 р. він збільшився на 344,7 % і склав 33,09 млрд грн або 4,1 млрд дол. США. Але, незважаючи на доволі значні темпи зростання, ринок ЛЗ в Україні, у порівнянні з іншими країнами світу, залишається досить невеликим за своїми масштабами та рівнем споживання на одного жителя (рис. 3).

На обсяг реалізації ЛЗ (ємність ринку) у вартісному виразі в першу чергу впливають обсяги реалізації в натуральному виразі (V_n) та середня вартість однієї умовної упаковки ЛЗ (C_1). Як видно з табл. 1, на темпи зростання обсягу реалізації ЛЗ у вартісному виразі в країні у 2006 – 2013 рр. – 344,7 % значно більшою мірою вплинуло зростання середньої вартості однієї умовної упаковки – 326,2 %, аніж збільшення продажів ЛЗ в натуральному виразі – 105,8 % (рис. 4 та табл. 1).

На темпи зміни обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі в Україні у 2006 – 2013 рр. в першу чергу повинні були вплинути фактори: чисельність населення (Ч), чисельність населення у віці більше 60 років (В), кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань (З) і купівельна спроможність населення (КС) (співвідношення темпів зміни доходу на одну особу та вартості однієї умовної упаковки).

З наведених вище факторів найбільший вплив на зростання обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі в Україні у 2006 – 2013 рр. – 105,8 % здійснило зростання

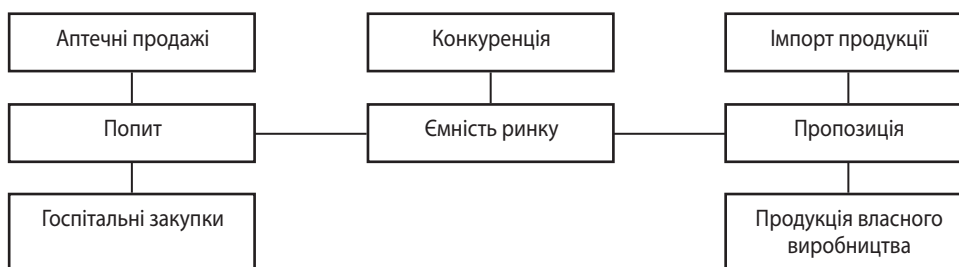

Рис. 1. Структурно-логічна модель мікросередовища фармацевтичної галузі України

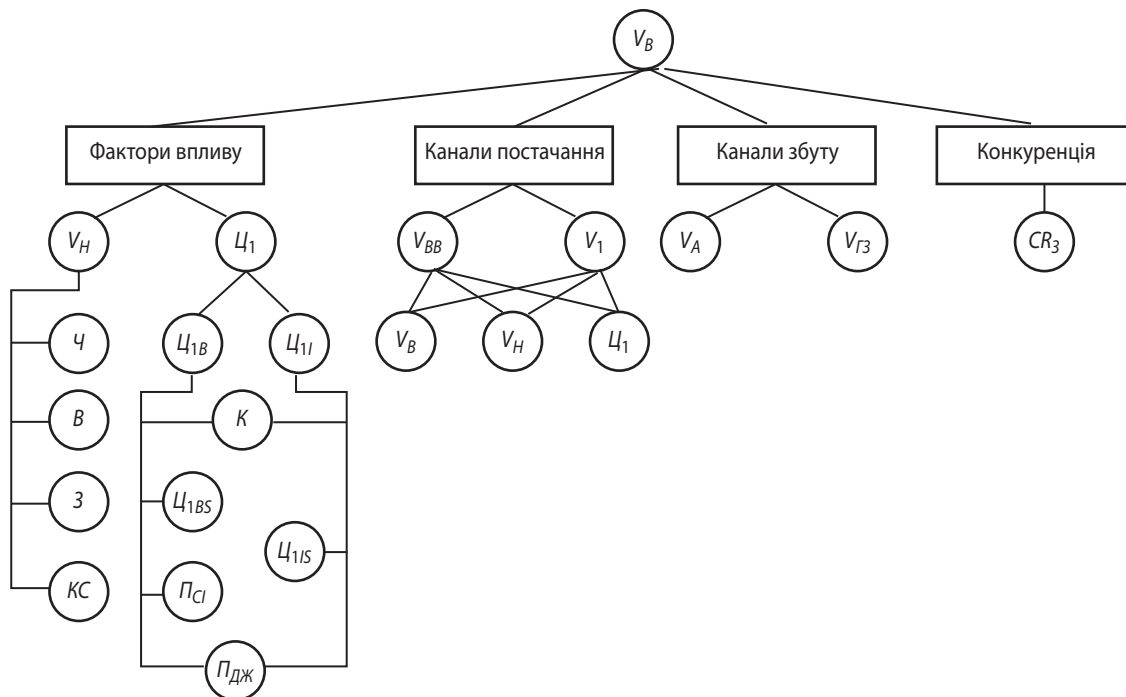

Рис. 2. Аналітична схема дослідження мікросередовища фармацевтичної галузі України

V_B – обсяг ринку продажів ЛЗ у вартісному виразі, V_H – обсяг реалізації ЛЗ в натуральному виразі, C_1 – середня вартість однієї умовної упаковки ЛЗ, C – чисельність населення, B – чисельність населення у віці більше 60 років, Z – кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань, KC – купівельна спроможність населення, C_{1B} – середня вартість однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ, C_{1I} – середня вартість однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ, K – офіційний курс долару США, C_{1IS} – середня вартість однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ у доларовому еквіваленті, $P_{Дж}$ – обсяг продаж дженерікової продукції, C_{1BS} – середня вартість однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ у доларовому еквіваленті, P_C – обсяг імпортованих субстанцій в країну, V_{BB} – обсяг ЛЗ вітчизняного виробництва, V_I – обсяг імпортованих ЛЗ, V_A – обсяг реалізації ЛЗ через аптечну торгівлю, $V_{Г3}$ – обсяг реалізації ЛЗ шляхом госпітальних закупівель, CR_3 – показник концентрації продажів ЛЗ

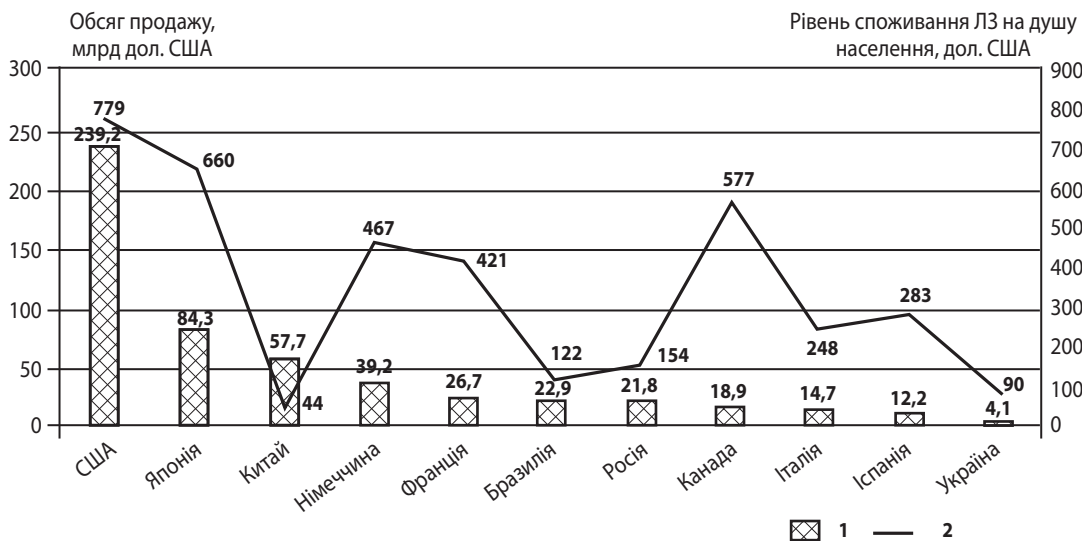

Рис. 3. Обсяг продажів ЛЗ і рівень споживання їх на душу населення в країнах світу в 2013 р.:
1 – обсяг продажів ЛЗ; 2 – рівень споживання ЛЗ на душу населення

купівельної спроможності населення – 103,2 % і збільшення чисельності населення у віці більше 60 років – 102,5 % (табл. 2 і рис. 5).

У той же час зменшення чисельності населення в країні – 97,24 % та кількості вперше зареєстрованих випадків за-

хворювань – 96,2 % навпаки від’ємно вплинули на зростання обсягів продажів ЛЗ у натуральному виразі в Україні.

Треба зазначити, що між рівнем життя населення (ВВП на душу населення) та витратами ЛЗ на одну особу в країнах світу спостерігається тісний зв’язок (рис. 6).

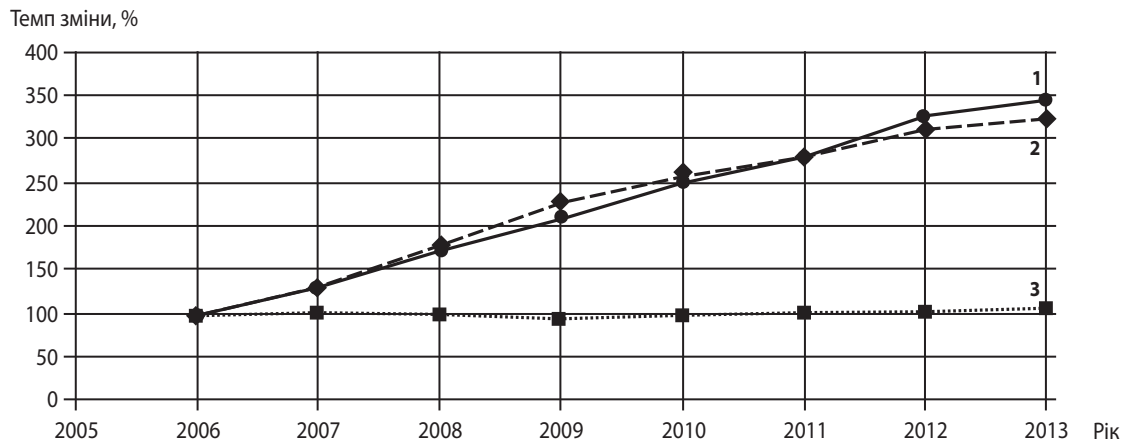

Рис. 4. Динаміка темпів зміни обсягів продажів ЛЗ і факторів, які на них впливають, в Україні у 2006 – 2013 рр.:
 1 – темпи зміни обсягів продажів ЛЗ у вартісному виразі; 2 – темпи зміни обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі;
 3 – темпи зміни середньої вартості однієї умовної упаковки ЛЗ

Таблиця 1

Динаміка продажів ЛЗ у вартісному виразі та факторів, які на них впливають, в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг ринку в вартісному виразі	млрд грн	9,60	12,52	16,49	20,26	23,89	26,61	31,20	33,09
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	171,8	211,0	248,9	277,2	325,0	344,7
	дол. США	1900	2480	3130	2600	3010	3340	3904	4140
Обсяг ринку в натуральному виразі	млрд ум. упаковок	1,39	1,40	1,38	1,31	1,37	1,38	1,44	1,47
темп зміни до 2006 р.	%	100	100,7	99,3	94,2	98,6	99,3	103,6	105,8
Середня вартість однієї умовної упаковки	грн	6,90	8,95	11,95	15,46	17,44	19,28	21,66	22,51
темп зміни до 2006 р.	%	100	129,7	173,2	224,1	252,8	279,4	313,9	326,2

Таблиця 2

Динаміка факторів, які впливають на темпи зміни обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Обсяг ринку в натуральному виразі	млрд ум. упаковок	1,39	1,40	1,38	1,31	1,37	1,38	1,44	1,47
темп зміни до 2006 р.	%	100	100,71	99,3	94,2	98,6	99,3	103,6	105,8
Чисельність населення	тис. осіб	46788	46509	46258	46053	45871	45706	45593	45490
темп зміни до 2006 р.	%	100	99,4	98,9	98,4	98,0	97,7	97,7	97,2
Чисельність населення у віці більше 60 років	тис. осіб	9488	9441	9377	9422	9502	9575	9660	9728
темп зміни до 2006 р.	%	100	99,5	98,8	99,3	100,1	100,9	101,8	102,5
Кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань	тис. осіб	32240	32807	32467	33032	33080	32381	31162	31024
темп зміни до 2006 р.	%	100	101,8	100,7	102,5	102,6	100,4	96,7	96,2

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Дохід на одну особу	грн	7771	10126	13716	14373	18486	21638	25206	26168
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,3	176,5	185,0	237,9	278,4	324,4	336,7
Вартість однієї ум. упаковки	грн	6,90	8,95	11,95	15,46	17,44	19,28	21,66	22,51
темп зміни до 2006 р.	%	100	129,7	173,2	224,1	252,8	279,4	313,9	326,2
Співвідношення темпів зміни доходу на одну особу та вартості однієї ум. упаковки	%	100	100,5	101,9	82,6	94,1	99,6	103,3	103,2

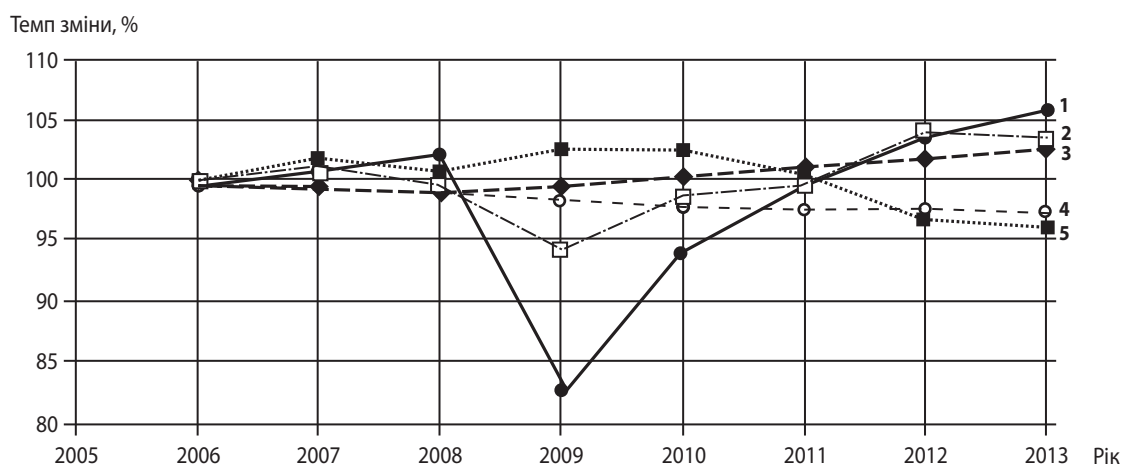

Рис. 5. Динаміка факторів, які впливають на темпи зміни обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі в Україні у 2006 – 2013 рр.:

1 – темпи обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі; 2 – співвідношення темпів зміни доходу на одну особу та вартості однієї умовної упаковки ЛЗ; 3 – темпи зміни чисельності населення у віці більше 60 років; 4 – темпи зміни чисельності населення; 5 – темпи зміни кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань

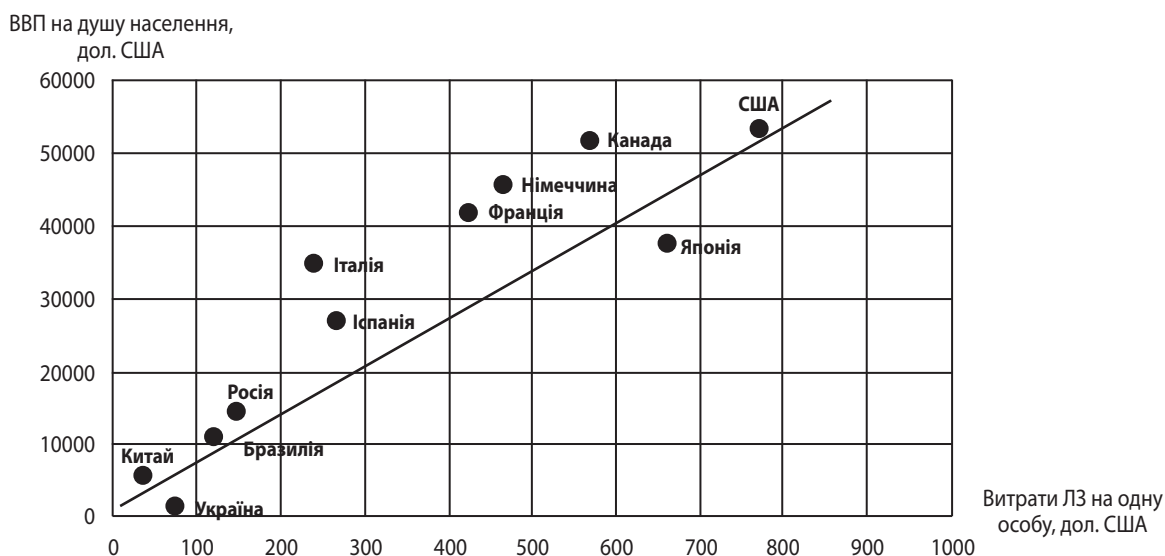

Рис. 6. Кореляційне поле взаємозв'язку ВВП на душу населення та споживання ЛЗ на одну особу в країнах світу

Як видно з рис. 6, зростання витрат ЛЗ на одну особу в Україні та обсяги їх продажів у країні стримує низький рівень життя населення.

На темпи зростання середньої вартості однієї умовної упаковки ЛЗ в Україні в 2006 – 2013 рр. – 326,2 %, впливають як темпи збільшення середньої вартості однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ – 377,7 %, так і імпортованих ЛЗ – 337,7 % (табл. 3 і рис. 7).

На темп зростання середньої вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр. – 337,7 %, вплинули як зміна офіційного курсу долара США (К) – 158,2 %, так і збільшення середньої вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ у доларовому еквіваленті – 213,4 %. У той же час зростання обсягів продажу дженерикової продукції ($P_{Дж}$) – 121,5 % також вплинуло на збільшення вартості імпортованих ЛЗ, що не

відповідає світовим тенденціям, оскільки дженерикові ЛЗ набагато дешевші, ніж оригінальні та біофармацевтичні (рис. 8).

У той же час необхідно зазначити, що структура світових витрат на ЛЗ у розрізі дженерикових та оригінальних препаратів значно відрізняється від українського ринку фармацевтичної продукції (рис. 9).

На темпи зростання середньої вартості однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр. – 377,7 % вплинули як темпи зміни середньої вартості однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ у доларовому еквіваленті – 239,3 %, так і збільшення обсягу імпортованих субстанцій у країну – 121,7 %, на який, у свою чергу, вплинула зміна офіційного курсу грн до дол. США – 158,2 % (рис. 10).

На внутрішній ринку України ЛЗ поставлялися як вітчизняного виробництва, так і імпортовані (табл. 4).

Таблиця 3

Динаміка факторів, які впливають на вартість продажів однієї умовної упаковки ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Середня вартість однієї ум. упаковки	грн	6,90	8,95	11,95	15,46	17,44	19,28	21,66	22,51
темп зміни до 2006 р.	%	100	129,7	173,1	224,1	252,8	279,4	313,9	326,2
Середня вартість однієї ум. упаковки імпортованих ЛЗ	грн	12,79	15,36	19,65	27,50	29,92	39,45	42,71	43,19
темп зміни до 2006 р.	%	100	120,1	153,6	215,0	233,9	308,4	333,9	337,7
Офіційний курс	грн / дол. США	5,05	5,05	5,27	7,79	7,94	7,97	7,99	7,99
темп зміни до 2006 р.	%	100,0	100,0	104,4	154,3	157,2	157,8	158,2	158,2
Середня вартість однієї ум. Упаковки імпортованих ЛЗ	дол. США	2,53	3,04	3,73	3,53	3,77	4,95	5,34	5,40
темп зміни до 2006 р.	%	100	120,2	147,4	139,5	149,0	195,7	211,1	213,4
Середня вартість однієї ум. упаковки вітчизняних ЛЗ	грн	3,09	4,03	5,25	6,75	8,28	8,38	10,33	11,67
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	169,9	218,4	268,0	271,2	334,3	377,7
Середня вартість однієї ум. упаковки вітчизняних ЛЗ	дол. США	0,61	0,80	1,0	0,87	1,04	1,05	1,29	1,46
темп зміни до 2006 р.	%	100	131,1	163,9	142,6	170,5	172,1	211,4	239,3
Питома вага імпортованих субстанцій у загальному обсязі їх споживання	%	69,0	70,0	72,0	75,0	76,0	79,0	82,0	84,0
темп зміни до 2006 р.	%	100	101,4	104,3	108,7	110,1	114,5	118,8	121,7
Питома вага дженерикових препаратів у загальному обсязі їх виробництва	%	64,8	64,9	66,9	70,0	74,0	74,8	75,7	78,8
темп зміни до 2006 р.	%	100	100,2	103,2	108,0	114,2	115,4	116,8	121,5

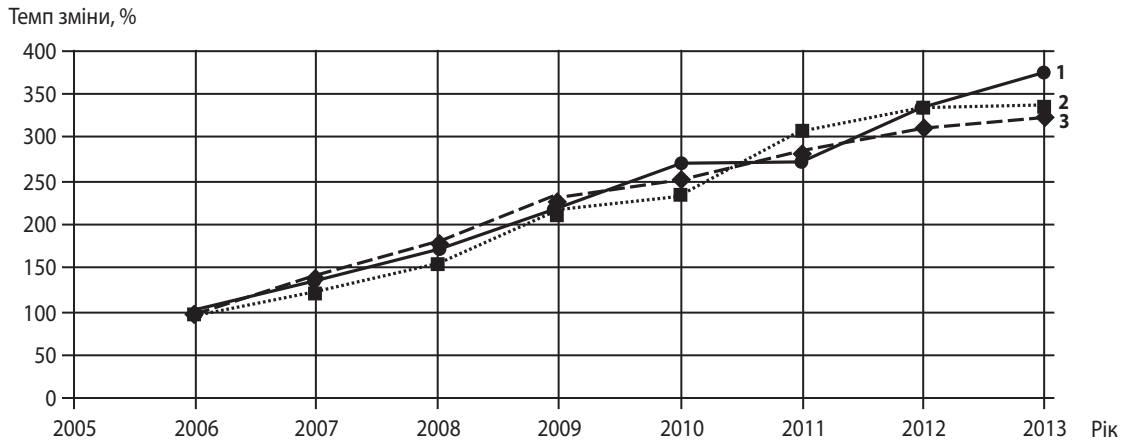

Рис. 7. Динаміка зміни вартості однієї умовної упаковки на ринку продажів ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр.:
 1 – темпи зміни вартості однієї умовної упаковки вітчизняного ЛЗ; 2 – темпи зміни вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ;
 3 – темпи зміни вартості однієї умовної упаковки ЛЗ

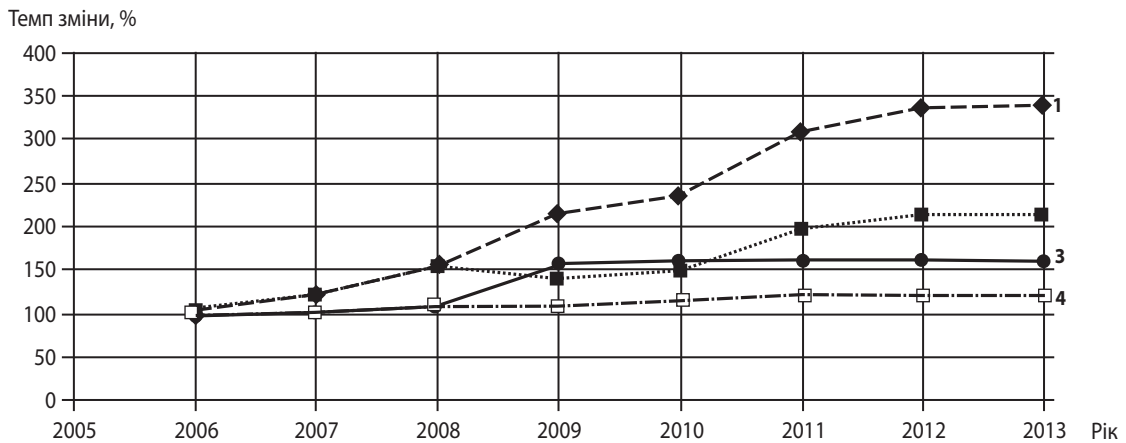

Рис. 8. Динаміка зміни факторів, що впливають на середню вартість однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр.:
 1 – темп зміни вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ, грн; 2 – темп зміни вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ, дол. США; 3 – темп зміни офіційного курсу гривні до дол. США; 4 – темп зміни питомої ваги дженерікових ЛЗ

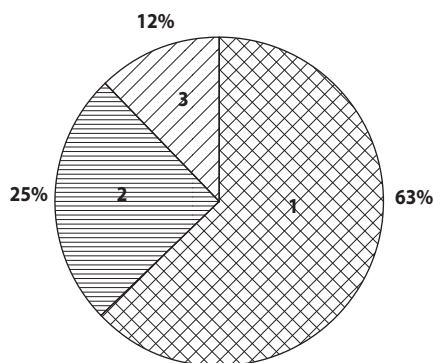

Рис. 9. Структура світових витраток на ЛЗ у розрізі дженерікових і оригінальних препаратів у 2011 рр.:
 1 – оригінальні препарати; 2 – дженерікові препарати;
 3 – інші

На темпи збільшення продажів ЛЗ у вартісному виразі в Україні у 2006 – 2013 рр. – 344,7 %, вплинули збільшення обсягів постачання як вітчизняних ЛЗ – 431,0 %, так і імпортованих ЛЗ – 312,4 % (рис. 11).

На збільшення обсягу продажів ЛЗ в Україні у вартісному виразі у 2006 – 2013 рр. більше вплинуло зростання середньої вартості однієї умовної упаковки як імпортованих – 337,7 %, так і вітчизняних – 377,7 % ЛЗ (рис. 12).

У той же час у натуральному виразі зросли постачання ЛЗ на ринок України вітчизняних – 114,3 % і зменшились імпортованих ЛЗ – 92,7 % (рис. 13).

На українському ринку ЛЗ реалізація фармацевтичної продукції здійснюється через аптечну торгівлю та госпітальні закупки (табл. 5).

Темпи зростання продажів ЛЗ в Україні у вартісному виразі в 2006 – 2013 рр. – 344,7 %, у більшій мірі відбулося через збільшення роздрібно-аптечної торгівлі – 378,0 %, аніж госпітальні закупки – 170,1 % (рис. 14).

Разом з тим, треба зазначити, що в інших країнах світу госпітальні закупівлі здійснюють більший вплив на обсяги продажів ЛЗ, що обумовлено більшими витратами з бюджетів цих країн на закупівлю фармацевтичних препаратів (рис. 15)

В Україні у 2006 – 2013 рр. збільшився рівень концентрації (CR_3) продажів ЛЗ з 35,4 % до 78,9 % або на 222,9 % (табл. 6 і рис. 16).

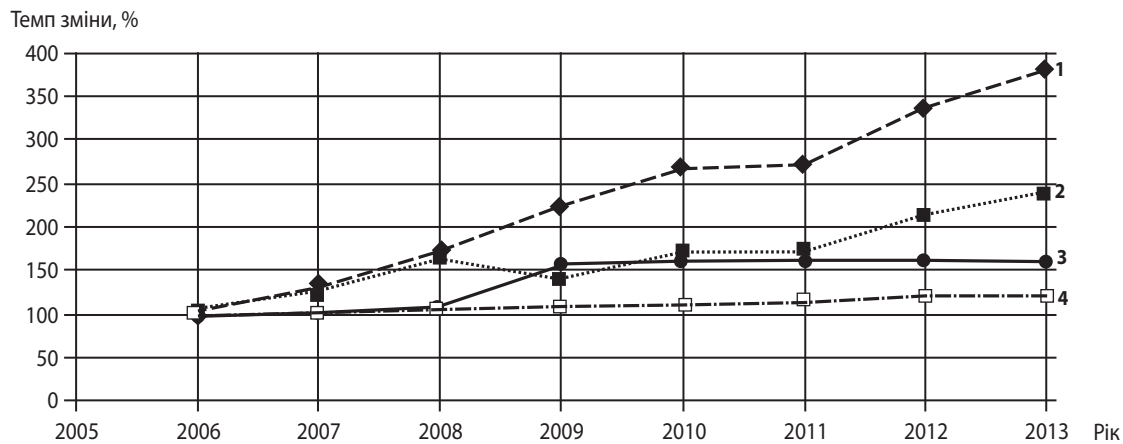

Рис. 10. Динаміка зміни факторів, що впливають на середню вартість однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр.:

1 – темп зміни вартості однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ, грн; 2 – вартість однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ, дол. США; 3 – темп зміни офіційного курсу грн до дол. США; 4 – темп зміни питомої ваги імпортованих субстанцій

Таблиця 4

Динаміка обсягу продажів ЛЗ за каналами постачання в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниці виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг ринку у вартісному виразі	млрд грн	9,60	12,52	16,49	20,26	23,89	26,61	31,20	33,09
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	171,8	211,0	248,9	277,2	325,0	344,7
Обсяг продажів вітчизняних ЛЗ у вартісному виразі	млрд грн	2,61	3,19	3,87	5,13	6,54	7,50	9,67	11,25
темп зміни до 2006 р.	%	100	122,2	148,3	196,6	250,6	287,4	370,5	431,0
Обсяг продажів імпортованих ЛЗ у вартісному виразі	млрд грн	6,99	9,33	12,62	15,13	17,35	19,11	21,53	21,84
темп зміни до 2006 р.	%	100	133,5	180,5	216,5	248,2	273,4	308,0	312,4
Обсяг ринку в натуральному виразі	млрд ум.упаковок	1,39	1,40	1,38	1,31	1,37	1,38	1,44	1,47
темп зміни до 2006 р.	%	100	100,7	99,3	94,2	98,6	99,3	103,6	105,8
Обсяг продажів вітчизняних ЛЗ у натуральному виразі	млрд ум.упаковок	0,84	0,79	0,74	0,76	0,79	0,90	0,94	0,96
темп зміни до 2006 р.	%	100	94,0	88,1	90,5	94,0	107,1	111,9	114,3
Обсяг продажів імпортованих ЛЗ у натуральному виразі	млрд ум.упаковок	0,55	0,61	0,64	0,55	0,58	0,48	0,50	0,51
темп зміни до 2006 р.	%	100	110,9	116,4	100,0	105,5	87,3	90,9	92,7
Вартість однієї ум.упаковки	грн	6,90	8,95	11,95	15,46	17,44	19,28	21,66	22,51
темп зміни до 2006 р.	%	100	129,7	173,2	224,1	252,8	279,4	313,9	326,2
Вартість однієї ум.упаковки вітчизняного виробництва	грн	3,09	4,03	5,25	6,75	8,28	8,38	10,33	11,67
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	169,9	218,4	268,0	271,2	334,3	377,7
Вартість однієї ум.упаковки імпортованих ЛЗ	грн	12,79	15,36	19,65	27,50	29,92	39,45	42,71	43,19
темп зміни до 2006 р.	%	100	120,1	153,6	215,0	233,9	308,4	333,9	337,7

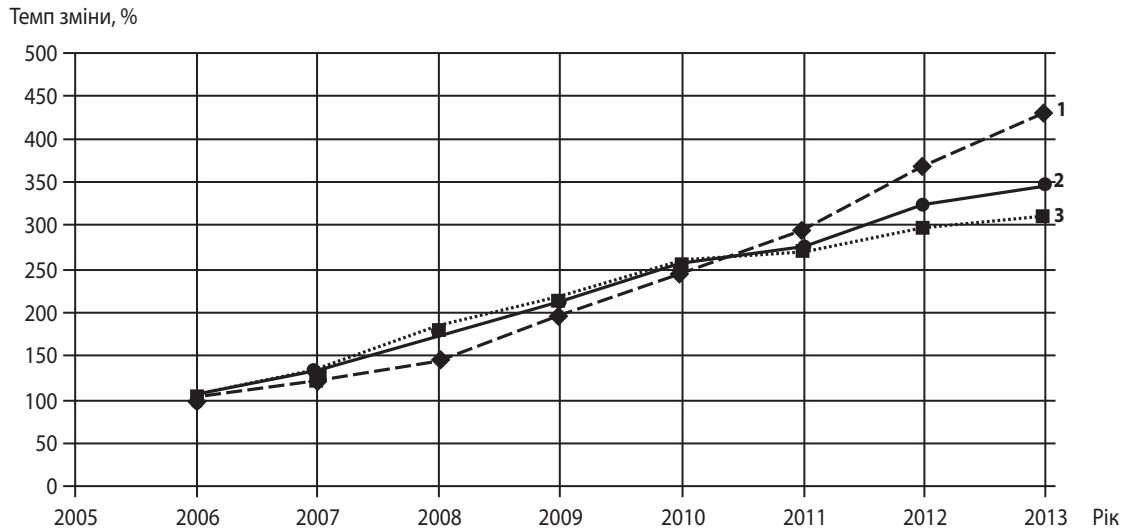

Рис. 11. Динаміка темпів обсягів продажів ЛЗ у вартісному виразі за каналами постачання в Україні у 2006 – 2013 рр.:
1 – темпи обсягів продажів вітчизняних ЛЗ; 2 – темпи обсягів продажів ЛЗ; 3 – темпи обсягів продажів імпортованих ЛЗ

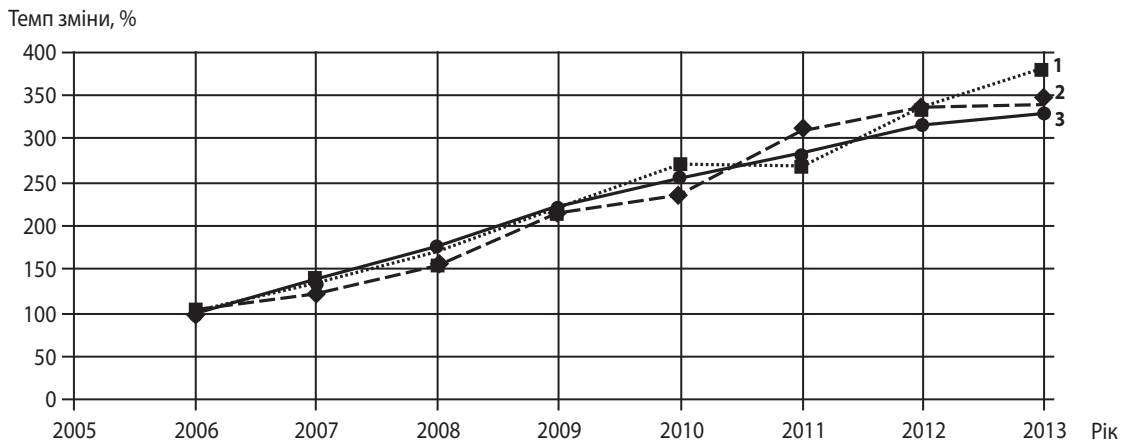

Рис. 12. Динаміка темпів зростання вартості однієї умовної упаковки ЛЗ за каналами постачання в Україні у 2006 – 2013 рр.:
1 – темп зростання вартості однієї умовної упаковки вітчизняних ЛЗ; 2 – темп зростання вартості однієї умовної упаковки імпортованих ЛЗ;
3 – темп зростання вартості однієї умовної упаковки ЛЗ

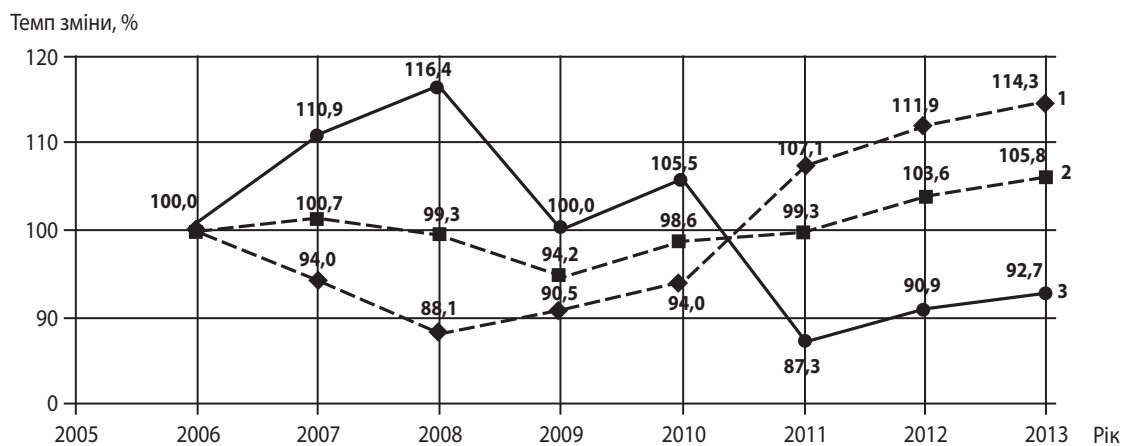

Рис. 13. Динаміка темпів зростання обсягів продажів ЛЗ в натуральному виразі за каналами постачання в Україні у 2006 – 2013 рр.:
1 – темпи зростання обсягів продажів вітчизняних ЛЗ; 2 – темпи зростання обсягів продажів ЛЗ;
3 – темпи зростання обсягів продажів імпортованих ЛЗ

Динаміка продажів ЛЗ за каналами збуту в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниці виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг продажу ЛЗ у вартісному виразі	млрд грн	9,60	12,52	16,49	20,26	23,89	26,61	31,20	33,09
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	171,8	211,0	248,9	277,2	325,0	344,7
Обсяг роздрібної торгівлі у вартісному виразі	млрд грн	8,06	10,35	13,12	16,73	19,69	23,04	27,06	30,47
темп зміни до 2006 р.	%	100	128,4	162,8	207,6	244,3	285,9	335,7	378,0
Обсяги госпітальної закупки у вартісному виразі	млрд грн	1,54	2,17	3,37	3,53	4,20	3,57	4,14	2,62
темп зміни до 2006 р.	%	100	140,9	218,8	229,2	272,7	231,8	268,8	170,1

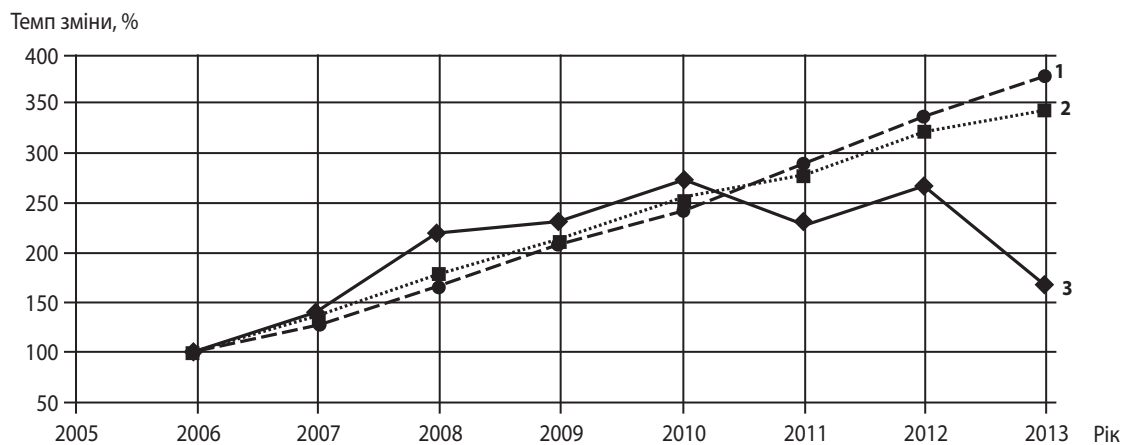

Рис. 14. Динаміка зміни продажів ЛЗ за каналами збуту в Україні у 2006 – 2013 рр.:
1 – темп зміни обсягів роздрібної аптечної торгівлі ЛЗ; 2 – темп зміни обсягів продажів ЛЗ;
3 – темп зміни обсягів госпітальних закупівель ЛЗ

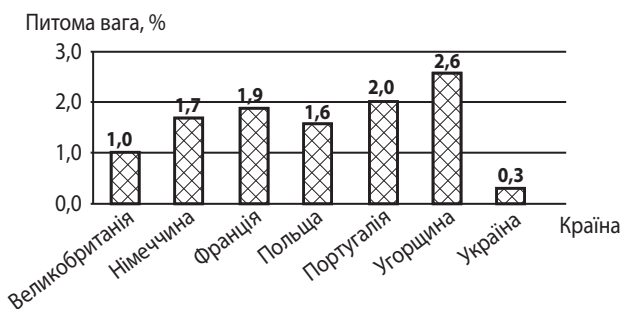

Рис. 15. Питова вага витраток на ЛЗ у структурі ВВП України та деяких країн-членів ЄС у 2010 р.

Здійснимо оцінку мікросередовища фармацевтичної галузі України. Для цього будемо використовувати ОТ-аналіз (О – можливостей і Т – загроз), який є складовою більш відомого SWOT-аналізу мікросередовища і внутрішнього середовища підприємства (галузі, регіону, країни та ін.).

Методика побудови SWOT-аналізу достатньо повно викладена у роботах К. Фляйшера, Б. Бенсусана, С. Попова, Т. Гайденко та ін. [6; 7; 8].

Даний вид аналізу, як і PEST-аналіз, проводиться з використанням різних форматів (рис. 17).

Основні недоліки та переваги SWOT-аналізу наведені в табл. 7.

Враховуючи недоліки та переваги SWOT-аналізу і практику його застосування, в даному дослідженні для проведення ОТ-аналізу мікросередовища фармацевтичної галузі України буде використовуватися двопільна таблиця [8].

Грунтуючись на дослідженні, яке було проведено вище, ОТ-аналіз мікросередовища фармацевтичної галузі України буде мати такий вигляд (табл. 8).

Як видно з табл. 8, на сьогоднішній день у мікросередовищі фармацевтичної галузі України загрози переважають можливості.

Виходячи з робіт [11 – 15], побудуємо когнітивну карту причинно-наслідкового зв'язку можливостей і загроз мікросередовища фармацевтичної галузі України (рис. 18).

Динаміка концентрації продажів ЛЗ в Україні у 2006 – 2013 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік							
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг ринку у вартісному виразі	млрд грн	9,60	12,52	16,49	20,26	23,89	26,61	31,20	33,09
темп зміни до 2006 р.	%	100	130,4	171,8	211,0	248,9	277,2	325,0	344,7
Показник концентрації продажів (CR3)	%	35,4	41,5	43,7	52,3	56,5	69,5	72,8	78,9
темп зміни до 2006 р.	%	100	117,2	123,4	147,7	159,6	196,3	205,6	222,9

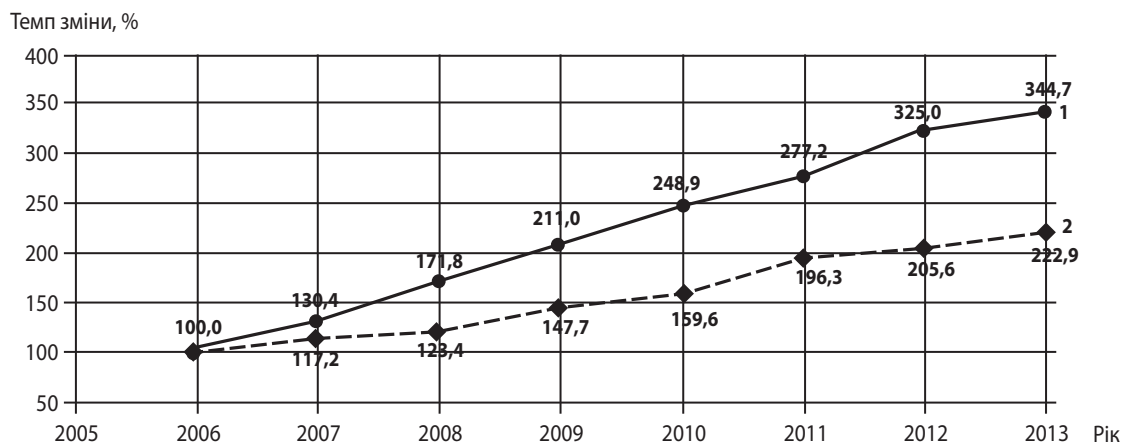

Рис. 16. Динаміка темпів зміни концентрації продажів ЛЗ на ринку України в 2006 – 2013 рр.:

1 – темп зміни обсягів продажів у вартісному виразі; 2 – темп зміни показника концентрації продажів (CR3)

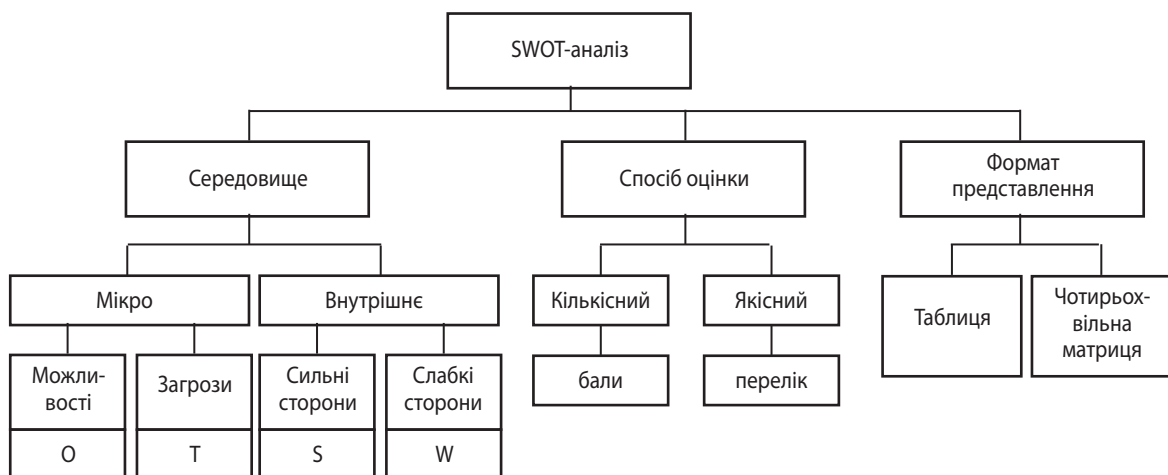

Рис. 17. Класифікація методик представлення SWOT-аналізу

У когнітивній карті застосовуються наступні, раніше не використовувані, позначення: N , N_A , N_{IA} , N_p , N_{BB} – продажі ЛЗ в натуральному виразі, відповідно: загальні, аптекарські, госпітальні, імпортовані, власного виробництва; $Ц_{IA}$, N_{13} – вартість однієї умовної упаковки відповідно аптечних продажів і госпітальних закупівель; D_n – доходи населення; B_{O3} – витрати з бюджету на охорону здоров'я.

Отже, на базі побудованої когнітивної карти можна зробити **висновок**, що найбільші загрози для фармацевтичної галузі України чинять наступні фактори: великі обсяги імпортованих ЛЗ у вартісному виразі на внутрішньому ринку, випереджальне зростання вартості однієї умовної упаковки ЛЗ, скорочення чисельності населення, низькі обсяги госпітальних закупівель ЛЗ.

Таблиця 7

Характеристика переваг та недоліків SWOT-аналізу

Переваги	Недоліки
Універсальність та широка вживаність у різних сферах управління	Не дає чітко сформульованих стратегічних рекомендацій
Достатня простота розуміння	Складність у збиранні та інтерпретації великої кількості інформації
Не потребує особливих фінансових або комп'ютерних засобів	Грунтується скоріш на якісних, ніж на кількісних факторах
Ефективний засіб оцінки основних можливостей, здібностей та ресурсів	Результати аналізу багато в чому залежать від кваліфікації та аналітичних здібностей фахівців, які його роблять
Виявляє причини успіху та невдач	Оцінка можливостей та загроз – це всього лише оцінка з визначенням часток ймовірності
Вільний вибір елементів, що аналізуються, у залежності від поставлених цілей	Складність розподілу майбутнього і теперішнього часу при оцінці факторів зовнішнього і внутрішнього середовища
Може використовуватись як для оперативного контролю діяльності організації, так і для стратегічного планування	

Таблиця 8

OT-аналіз мікросередовища фармацевтичної галузі України

Можливості	Загрози
<i>Ємність ринку</i>	
Високі темпи зростання ємності ринку продажів ЛЗ у вартісному виразі	Невисокі темпи зростання внутрішнього ринку продажів ЛЗ у натуральному виразі
Низький рівень споживання ЛЗ на душу населення	Високі темпи зростання вартості продажів однієї умовної упаковки ЛЗ
	Відносно низька ємність внутрішнього ринку продажів ЛЗ
<i>Пропозиція</i>	
Висока доля реалізації вітчизняних ЛЗ на внутрішньому ринку в натуральному виразі	Висока доля реалізації імпортованих ЛЗ на внутрішньому ринку у вартісному виразі
Значно більш низький рівень цін на вітчизняні ЛЗ у порівнянні з імпортованими	Високі темпи зростання вартості імпортованих і вітчизняних ЛЗ у розрахунку на одну умовну упаковку
	Низька доля реалізації вітчизняних ЛЗ на внутрішньому ринку в вартісному виразі
<i>Попит</i>	
	Незначні обсяги госпітальних закупівель ЛЗ
	Скорочення чисельності населення в Україні
	Випереджальне зростання вартості ЛЗ над доходами населення
<i>Конкуренція</i>	
	Високий рівень продажів на внутрішньому ринку ЛЗ у перших трьох компаній

ЛІТЕРАТУРА

1. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.]. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
2. Немцов В. Д. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань. – К. : УВПК «Ексоб», 2001. – 560 с.
3. Коллинс Д. Дж. Корпоративная стратегия. Ресурсный подход / Д. Дж. Коллинс, С. А. Монтгомери; [пер. с англ.]. – М. : Олимп-Бизнес, 2007. – 400 с.
4. Томпсон-мл. А. А. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон-мл., А. Дж. Стрикленд; [пер. с англ.]. – М. : Вильямс, 2007. – 928 с.
5. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій / За ред. Л. В. Балабанової. – К. : Знання, 2005. – 3102 с.
6. Фляйшер К. Стратегический и конкурентный анализ в бизнесе / К. Фляйшер. – М. : БИНОМ; Лаборатория знаний, 2005. – 541 с.
7. Попов С. А. Актуальный стратегический менеджмент / С. А. Попов. – М. : Юрайт, 2010. – 448 с.

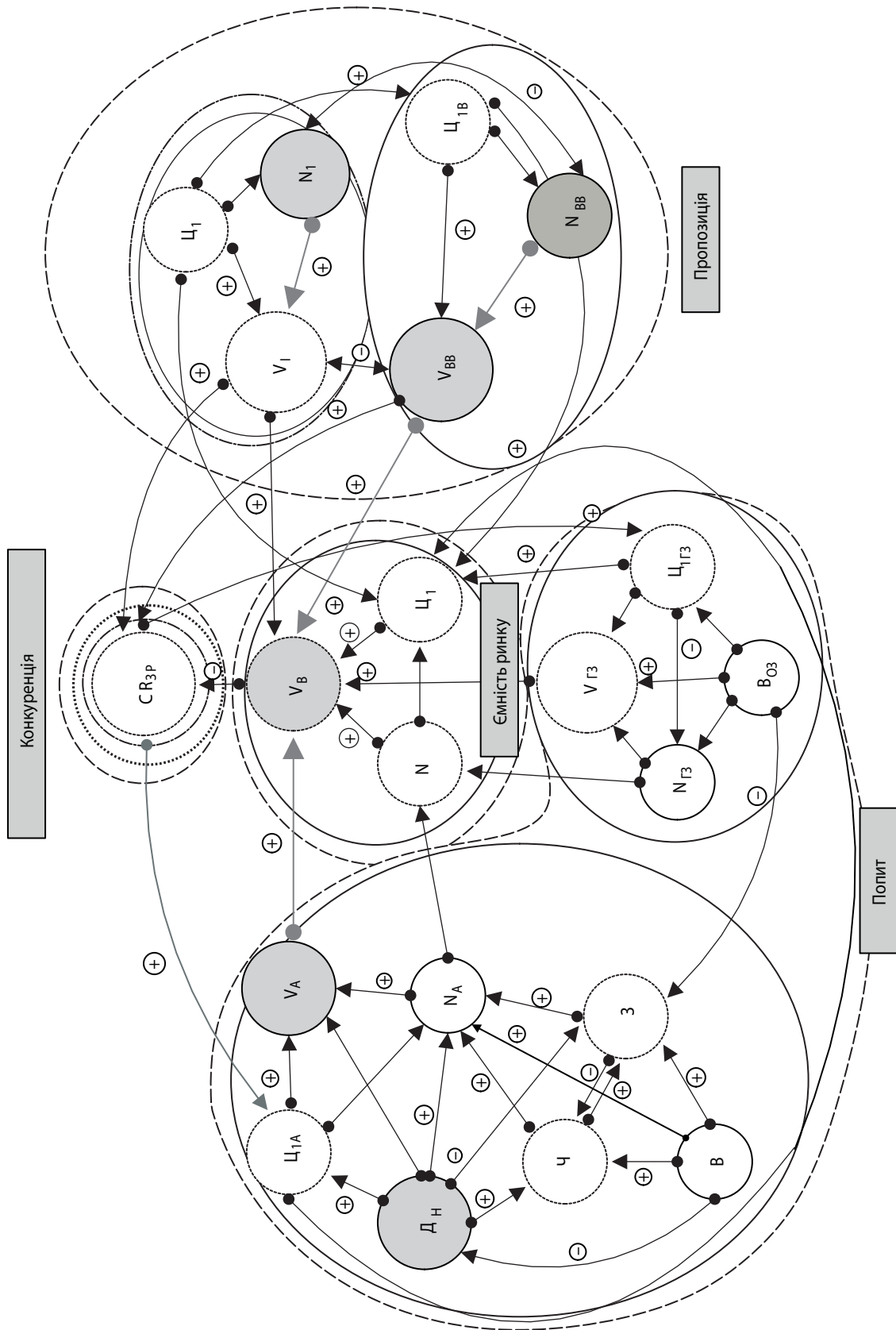

Рис. 18. Когнітивна карта причинно-наслідкового зв'язку можливостей і загроз мікросередовища фармацевтичної галузі України

8. Гайдено Т. А. Маркетинговое управление. Полный курс MBA. Принципы управленческих решений и российская практика / Т. А. Гайдено. – М.: ЭКСМО, 2006. – 480 с.
9. Кизим М. О. Світовий ринок фармацевтики: тенденції розвитку та перспективи розвитку високотехнологічної галузі / М. О. Кизим, О. В. Доровський // Інновації: проблеми науки та практики: монографія. – Х.: ФОП Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2008. – С. 94 – 108.
10. Кизим Н. А. Анализ основных тенденций развития мирового рынка генериков и биоаналогов / Н. А. Кизим, А. В. Доровской // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – 2013. – № 1 (23). – С. 157 – 170.
11. Авдеева З. К. Формирование стратегии развития социально-экономических объектов на основе когнитивных карт / З. К. Авдеева, С. В. Коврига. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH&Co. KG, 2011. – 184 с.
12. Авдеева З. К. Когнитивный подход в управлении / З. К. Авдеева, С. В. Коврига, Д. И. Макаренко, В. И. Максимов // Проблемы управления. – 2007. – № 3. – С. 2 – 8.
13. Shapiro M. J. Cognitive process and foreign policy decision making / M. J. Shapiro, G. M. Bonham // International Studies Quarterly. – 1973. – № 17. – P. 147 – 174.
14. Хаустова В. Е. Развитие когнитологии как научного направления и использование его при решении социально-экономических задач / В. Е. Хаустова, В. А. Зинченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2009. – Вип. 2 (7). – С. 218 – 222.
15. Хаустова В. Е. Сущность когнитивного моделирования и особенности его применения в современных исследованиях / В. Е. Хаустова, В. А. Зинченко, Т. А. Мощицкая // Бизнес Информ. – 2009. – № 12 (2). – С. 200 – 203.
- Gaydenko, T. A. Marketingovoe upravlenie. Polnyy kurs MBA. Printsipy upravlencheskikh resheniy i rossiyskaia praktika [Marketing management. Full MBA. Principles of management decisions and the Russian practice]. Moscow: EKSMO, 2006.
- Kollins, D. Dzh., and Montgomeri, S. A. Korporativnaia strategii. Resursnyy podkhod [Corporate strategy. Resource approach]. Moscow: Olimp-Biznes, 2007.
- Kyzym, M. O., and Dorovskiy, O. V. "Svitoviy rynek farmatsii: tendentsii rozvytku ta perspektyvy rozvytku vysokotekhnolohichnoi haluzi" [World Market Pharmacy: trends and prospects for the development of high-tech industry]. In Innovatsii: problemy nauky ta praktyky, 94-108. Kharkiv: FOP Aleksandrova K. M.; INZHEK, 2008.
- Kizim, N. A., and Dorovskoi, A. V. "Analiz osnovnykh tendentsiy razvitiia mirovogo rynku generikov i bioanalogov" [Analysis of the main trends of the world market of generic and biosimilars]. Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky, no. 1 (23) (2013): 157-170.
- Khaustova, V. Ye., and Zinchenko, V. A. "Razvitiie kognitologii kak nauchnogo napravleniia i ispolzovaniie ego pri reshenii sotsialno-ekonomicheskikh zadach" [The development of cognitive science as a scientific field and its use in solving social and economic problems]. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky, no. 2 (7) (2009): 218-222.
- Khaustova, V. E., Zinchenko, V. A., and Moshchitskaia, T. A. "Sushchnost kognitivnogo modelirovaniia i osobennosti ego primeneniia v sovremennykh issledovaniakh" [The essence of cognitive modeling and especially its use in modern research]. Biznes Inform, no. 12 (2) (2009): 200-203.
- Niemtsov, V. D., and Dovhan, L. Ye. Stratehichnyi menedzhment [Strategic Management]. Kyiv: Eksob, 2001.
- Porter, M. Mezhdunarodnaia konkurentsiiia [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.
- Popov, S. A. Aktualnyy strategicheskiiy menedzhment [Actual strategic management]. Moscow: Yurayt, 2010.
- Shapiro, M. J., and Bonham, G. M. "Cognitive process and foreign policy decision making" International Studies Quarterly, no. 17 (1973): 147-174.
- SWOT-analiz - osnova formuvannia marketynhovykh strategii [SWOT-analysis - Basis of marketing strategies]. Kyiv: Znannia, 2005.
- Tompson-ml., A. A., and Striklend, A. Dzh. Strategicheskiiy menedzhment. Kontseptsii i situatsii dlia analiza [Strategic Management. Concept and situation analysis]. Moscow: Viliams, 2007.

REFERENCES

Avdeeva, Z. K., and Kovriga, S. V. Formirovanie strategii razvitiia sotsialno-ekonomicheskikh obektov na osnove kognitivnykh kart [Development strategy for socio-economic facilities on the basis of cognitive maps]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH&Co. KG, 2011.

Avdeeva, Z. K. et al. "Kognitivnyy podkhod v upravlenii" [The cognitive approach to management]. Problemy upravleniia, no. 3 (2007): 2-8.

Fliaysher, K. Strategicheskiiy i konkurentnyy analiz v biznese [Strategic and competitive analysis in business]. Moscow: BINOM; Laboratoriia znaniy, 2005.

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ДОСВІД США

© 2014 ЖАБИНЕЦЬ О. Й.

УДК 368.03:004.056

Жабинець О. Й.

Політика інформаційної безпеки страхових компаній: українські реалії та досвід США

У статті досліджено перспективи реалізації політики інформаційної безпеки українськими страховими компаніями. Зокрема, проаналізовано законодавче забезпечення та міжнародні стандарти інформаційної безпеки ISO/IEC 27001:2013 та ISO/IEC 27002:2013, розглянуто місце політики інформаційної безпеки у новій версії міжнародного стандарту інформаційної безпеки ISO/IEC 27002:2013. Проведено аналіз ключових факторів оцінки ризику у формуванні політики інформаційної безпеки американської компанії сфери ризикового страхування Philadelphia Insurance Companies. Автор робить висновок, що, незважаючи на те, що діяльність страхової компанії як і будь-якої іншої фінансової установи, наприклад, комерційного банку, має свою специфіку, її інформаційна безпека ґрунтується на загальноприйнятих принципах та вимогах міжнародних стандартів. Кожна страхова компанія України сьогодні може самостійно вирішувати питання формування та реалізації політики інформаційної безпеки, керуючись національним законодавством, міжнародними стандартами та досвідом зарубіжних страхових компаній. Водночас з огляду на нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації в нашій державі, і як наслідок – невизначеності умов функціонування ринку страхування навіть у найкоротшій перспективі, вітчизняні страхові компанії не можуть стабілізувати і спрогнозувати свої прибутки, що знижує можливості планування і проведення чіткої ІТ-політики, в т. ч. політики інформаційної безпеки.

Ключові слова: політика інформаційної безпеки, страхові компанії, міжнародні стандарти інформаційної безпеки, законодавче забезпечення інформаційної безпеки, фактори оцінки ризику

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Жабинець Ольга Йосифівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городецька, 26, м. Львів, 79007)

Email: olza@ukr.net

УДК 368.03:004.056

UDC 368.03:004.056

Жабинець О. И. Политика информационной безопасности страховых компаний: украинские реалии и опыт США

В статье исследованы перспективы реализации политики информационной безопасности украинскими страховыми компаниями. В частности, проанализированы законодательное обеспечение и международные стандарты информационной безопасности ISO/IEC 27001:2013 и ISO/IEC 27002:2013, рассмотрено место политики информационной безопасности в новой версии международного стандарта информационной безопасности ISO/IEC 27002:2013. Проведен анализ ключевых факторов оценки риска в формировании политики информационной безопасности американской компании сферы рискованного страхования Philadelphia Insurance Companies. Автор делает вывод, что несмотря на то, что деятельность страховой компании как и любой другой финансовой организации, например, коммерческого банка, имеет свою специфику, ее информационная безопасность основывается на общепринятых принципах и требованиях международных стандартов. Каждая страховая компания Украины сегодня может самостоятельно решать вопросы формирования и реализации политики информационной безопасности, руководствуясь национальным законодательством, международными стандартами и опытом зарубежных страховых компаний. В то же время, учитывая нестабильность социально-экономической и политической ситуации в нашем государстве, и как следствие – неопределенность условий функционирования рынка страхования даже в краткосрочной перспективе, отечественные страховые компании не могут стабилизировать и спрогнозировать свои доходы. Это, в свою очередь, снижает возможности планирования и проведения четкой ИТ-политики, в т. ч. политики информационной безопасности.

Ключевые слова: политика информационной безопасности, страховые компании, международные стандарты информационной безопасности, законодательное обеспечение информационной безопасности, факторы оценки риска

Zhabynets O. Yo. The Information Security Policy at Insurance Companies: Ukrainian Context and U.S. Experience

The article studies the prospects for the information security policy implemented by Ukrainian insurance companies. In particular, the legal framework and international information security standards ISO/IEC 27001:2013 and ISO/IEC 27002:2013 were analyzed, as well as the role of the information security policy according to the new version of the international information security standard ISO/IEC 27002:2013. The study analyzes key risk evaluation factors in forming the information security policy of Philadelphia Insurance Companies, a U.S.-based risk insurance company. The author concludes that despite the fact that operations of an insurance company, as well as any other financial institution, for example, a commercial bank, have distinctive properties, their information security is based on the generally accepted principles and requirements of international standards. Each Ukrainian insurance company can currently solve the problems of forming and implementing the information security policy in accordance with the national legislation, international standards and the experience of foreign insurance companies. Simultaneously, due to lack of stability in the socio-economic and political situation in our state and the resulting uncertainty of operating conditions of the insurance market even in the most immediate future, domestic insurance companies cannot stabilize and predict their incomes, which restricts the possibility of planning and pursuing a well-defined IT policy, including the information security policy.

Keywords: information security policy, insurance companies, international information security standards, legal framework for information security, risk evaluation factors

Pic.: 2. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Zhabynets Olga Yo. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, Lviv State University of Internal Affairs (vul. Gorodetska, 26, Lviv, 79066, Ukraine)

Email: olza@ukr.net

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 10.

Жабинець Ольга Іосифовна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансов, Львівський державний університет внутрішніх дел (ул. Городоцька, 26, г. Львів, 79066)

Email: olza@ukr.net

Постановка проблеми. Процеси інтеграції вітчизняного страхового ринку до європейського та світового страхового простору вимагають від страхових компаній швидкого реагування на проблеми, що виникають у зв'язку із можливими витокami конфіденційної інформації, а її захист виступає головним пріоритетом у діяльності усіх без винятку страховиків. Ефективність формування захисних механізмів протидії ризикам, що загрожують захисту конфіденційних даних та комерційної таємниці, напряду залежить від розробки та впровадження вітчизняними страховими компаніями політики інформаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в різних її аспектах розглядали у своїх працях багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О. О. Войналович, А. Є. Городецький, В. В. Домарьов, О. Б. Курицький, Р. А. Калужний, Б. А. Кормич, Ю. Є. Максименко, О. І. Мотлях, О. В. Олійник, Ю. А. Нисевич, В. П. Талимончик, Г. А. Титаренко, В. С. Цимбалюк. Водночас, питання законодавчого забезпечення та особливостей реалізації політики інформаційної безпеки вітчизняними страховиками, а також використання зарубіжного досвіду щодо її формування сьогодні залишаються поза увагою вітчизняних дослідників, що обумовило вибір тематики даної наукової статті.

Метою статті є аналіз законодавчого забезпечення та можливостей реалізації політики інформаційної безпеки вітчизняними страховиками на основі використання національного та зарубіжного досвіду, а також міжнародних стандартів з управління інформаційною безпекою.

Основні результати дослідження. У науковій літературі найчастіше використовується таке визначення політики інформаційної безпеки: «Політика інформаційної безпеки – це набір законів, правил, практичних рекомендацій і практичного досвіду, що визначають управлінські та проектні рішення в області захисту інформації» [1, с. 137].

Основними законодавчо-нормативними актами у сфері інформаційної безпеки є сьогодні Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», а також Указ Президента України «Про положення про технічний захист інформації в Україні». Усі вони стосуються загальних аспектів захисту інформації та персональних даних громадян. Щодо фінансової сфери, то з дня опублікування Постанови НБУ «Про набрання чинності стандартами з управління інформаційною безпекою в банківській системі України» від 28.10.2010 № 474 у банківській діяльності почали діяти такі стандарти:

1) СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 1.0:2010 «Методи захисту в банківській діяльності. Система управління інформаційною безпекою. Вимоги» (ISO/IEC 27001:2005, MOD);

2) СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 2.0:2010 «Методи захисту в банківській діяльності. Звід правил для управління інформаційною безпекою» (ISO/IEC 27002:2005, MOD) [2].

Впровадження в банках України стандартів з управління інформаційною безпекою дозволить, зокрема, розробити ефективну політику інформаційної безпеки та забезпечити її якісне виконання, а також забезпечити підвищення репутації та ринкової привабливості банків [3].

Для страхових компаній в Україні поки що не запроваджено єдиних обов'язкових стандартів інформаційної безпеки, хоча такі стандарти уже давно застосовуються зарубіжними страховиками. З огляду на те, що політика інформаційної безпеки банківськими установами розробляється самостійно, як це зазначено у Методичних рекомендаціях, то сьогодні вітчизняні страховики, спираючись на зарубіжний досвід та досвід реалізації політики інформаційної безпеки в банківській та інших видах діяльності, а також міжнародні стандарти інформаційної безпеки, можуть самостійно розробляти власну політику інформаційної безпеки.

Серед міжнародних стандартів інформаційної безпеки (ISO/IEC 27001 та ISO/IEC 27002) політика інформаційної безпеки описується стандартом ISO/IEC 27002, остання версія якого вийшла у 2013 році. Для впровадження системи управління інформаційною безпекою використовується стандарт ISO/IEC 27001. В ньому прописано алгоритми, у відповідності до яких має бути впроваджено систему інформаційної безпеки [4], тоді як ISO/IEC 27002 надає пояснення, детально описує кроки щодо впровадження системи, включає рекомендації та пояснення для оперативного і правильного впровадження усіх вимог [5]. У разі запровадження системи інформаційної безпеки компанія отримує сертифікат про присвоєння стандарту саме ISO/IEC 27001.

Інформація щодо використання стандарту ISO/IEC 27001 страховими компаніями в Україні наразі відсутня [6, с. 35]. Однак перші кроки до процесу використання міжнародних стандартів інформаційної безпеки уже зроблено одним із лідерів вітчизняного ринку страхування НАСК «Оранта», яка з 2010 року використовує програмні рішення компанії Lumension, впровадження яких, за словами представника компанії, повинно стати одним з послідовних етапів підготовки НАСК «Оранта» до сертифікації за міжнародним стандартом ISO 27001 [7].

Місце політики інформаційної безпеки у новій версії міжнародного стандарту інформаційної безпеки ISO/IEC 27002:2013 демонструє рис. 1.

Відповідно до стандарту ISO/IEC 27001:2013, мета політики інформаційної безпеки полягає у забезпеченні напрямку управління інформаційною безпекою та підтримку

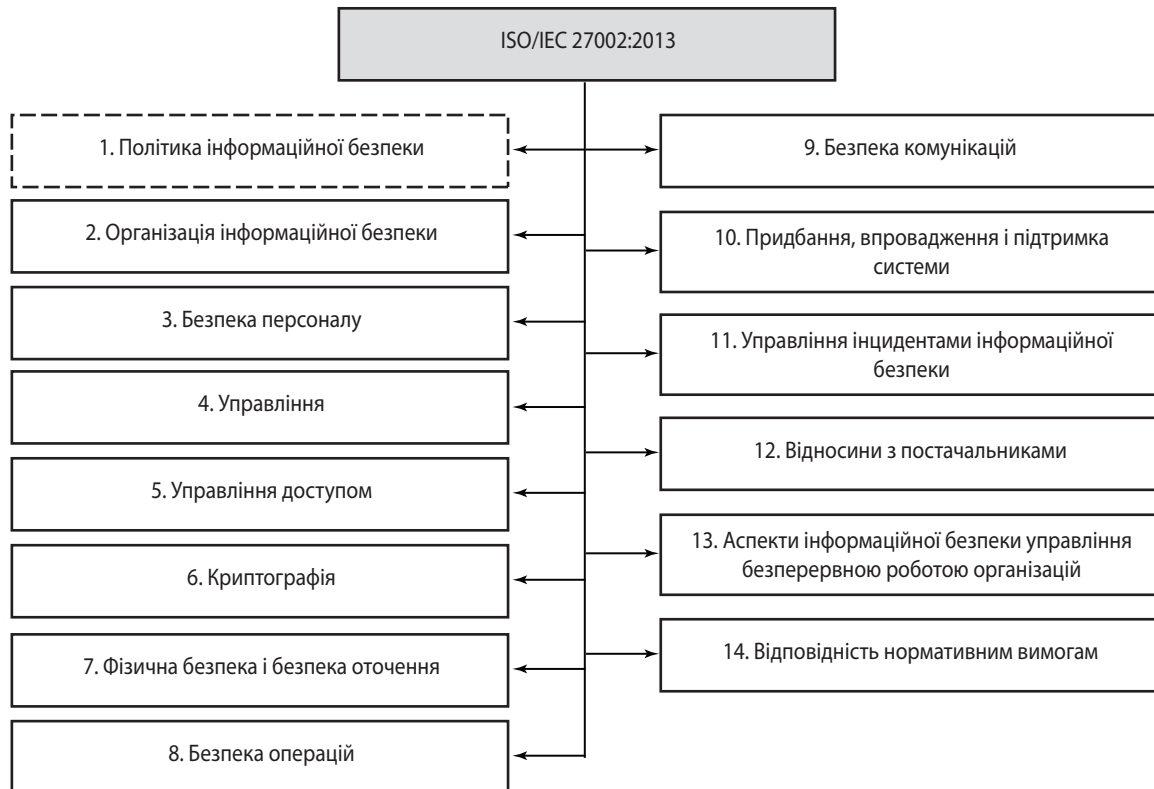

Рис. 1. Місце політики інформаційної безпеки у міжнародному стандарті інформаційної безпеки ISO/IEC 27002:2013

Джерело: побудовано автором за [5].

захисту інформації відповідно до вимог бізнесу та відповідних законів і правил [5].

На найвищому рівні стандартом вимагається визначити програмний документ – «політика інформаційної безпеки», в якому буде викладено підхід до управління захистом інформації в організації. Цей документ в області інформаційної безпеки повинен бути визначений та затверджений керівництвом, опублікований і доведений до співробітників і відповідних зовнішніх сторін.

Програмний документ повинен відповідати таким вимогам:

- а) бізнес-стратегії;
- б) правилам, законодавству та договорам;
- в) поточним та прогнозованим загрозам навколишнього середовища щодо інформаційної безпеки.

Політика інформаційної безпеки має містити такі основні відомості:

- 1) визначення інформаційної безпеки, її цілей і принципів, що охоплюють всі види діяльності, пов'язані із захистом інформації;
- 2) призначення загальних і спеціальних обов'язків з управління інформаційною безпекою;
- 3) процесів для обробки відхилень і винятків [5].

Програмний документ має бути «підтриманий» конкретними темами політики, які сприяють реалізації контролю в області інформаційної безпеки і, як правило, структурований з метою задоволення потреб певних цільових груп усередині організації або для охоплення

певних тем, наприклад таких як управління доступом, класифікація інформації (і її обробка), фізична безпека та безпека оточення, конфіденційність і захист персональної інформації та ін.

Політика інформаційної безпеки повинна бути доведена до співробітників і відповідних зовнішніх сторін у формі, яка є доступною і зрозумілою.

Крім того, політика інформаційної безпеки може бути оформлена як у вигляді одного документа, так і декількох окремих, але взаємопов'язаних документів; повинна переглядатись через заплановані інтервали або за умови значних змін з метою забезпечення її (політики) постійної придатності, адекватності та ефективності.

За словами Метью Джозефовича (Matthew Josefowicz), менеджера страхової групи дослідницької компанії Celent: «Інформаційна безпека – головний пріоритет для страхових груп у США; оцінка поточних уразливих місць і розробка комплексної стратегії захисту стають пріоритетом» [8].

З огляду на це розглянемо особливості формування політики інформаційної безпеки американською страховою компанією Philadelphia Insurance Companies (PHLY).

Для початку варто звернути увагу на те, що Philadelphia Insurance Companies (PHLY) – це ризикова страхова компанія зі штаб-квартирою в місті Бала Синвайд (Bala Cynwyd) штату Пенсільванія у США. Компанія налічує 46 офісів в 13 регіонах на всій території США. Має високі рейтинги наступних рейтингових агентств: «A + +» (Superior) за A.M. Best Company, «A +» за Standard & Poor's. Компанія входить до страхової групи «The Tokio Marine

Group», яка є найстарішим страховиком Японії та лідером у майновому страхуванні та страхуванні відповідальності [9].

При створенні політики інформаційної безпеки PHLU розглядає наступні ключові фактори оцінки ризику (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз ключових факторів оцінки ризику PHLU у формуванні політики інформаційної безпеки

№ з/п	Фактори оцінки ризику	Їх характеристика	Особливості забезпечення
1	2	3	4
1	Права доступу до внутрішньої інформації та інформації про клієнтів (далі – конфіденційної інформації)	Права доступу до інформації надаються уповноваженим особам керівництвом компанії	Права надаються за необхідністю
2	Контроль доступу до інформаційних систем (у т.ч. елементів управління для перевірки справжності) та надання доступу лише уповноваженим особам і компаніям	Доступ до інформації обмежений уповноваженими особами. Всі програми компанії використовують технологію аутентифікації для управління доступом	Уповноваженій особі присвоюється унікальне ім'я користувача та пароль, які використовуються при вході в систему для додатків, що містять інформацію. Крім того, після трьох невдалих спроб користувач блокується і відключається системним адміністратором
3	Обмеження доступу в місця, що містять інформацію: будівлі, кабінети з комп'ютерною технікою, сховища записів	Дата-центр компанії розташований в штаб-квартирі. У цьому місці фізичний доступ в будівлю контролюється за допомогою системи карткового доступу. Крім того, приміщення постійно патрулюють охоронці	1) доступ до обчислювальної техніки в дата-центрі контролюється також за допомогою системи карткового доступу. Тільки уповноважені особи (наприклад, персонал IT-відділу) отримують відповідний доступ. 2) в якості віддаленого сховища записів PHLU використовує зовнішніх постачальників. Безпека навколишнього об'єкта постачальника перевіряється шляхом відвідування цього об'єкта
4	Шифрування електронної інформації (під час транспортування та зберігання в мережі або системі), до якої неуповноважені особи не мають доступу	На теперішній час конфіденційна інформація, що зберігається в мережі або системах – зашифрована, й компанія запроваджує технологію, яка захищатиме передачу цих даних	-
5	Процедури, які підтверджують відповідність змін конфіденційної інформації щодо політики інформаційної безпеки фірми	Ці процедури забезпечують доступ до конфіденційної інформації обмеженому колу уповноважених осіб	-
6	Процедури подвійного контролю, розподіл обов'язків і перевірка співробітників, відповідальних за доступ до інформації про клієнтів	Перевірки проводяться щодо всіх потенційних працівників компанії, у тому числі тих, які під час роботи можуть мати доступ до конфіденційної інформації	Процедури відбору нових співробітників тісно пов'язані із відділом персоналу. Належний розподіл обов'язків здійснюється за допомогою докладного опису посадових функцій. Посадові інструкції описують основні обов'язки працівників, при цьому особливу увагу спрямовано на адекватний розподіл обов'язків
7	Системи контролю та процедур для виявлення фактичних вторгнень у конфіденційну інформацію та намагань заволодіти даними цієї інформації	Працівники відділу інформаційних технологій використовують процедури для моніторингу активності брандмауера за підсумками тижня	Під час розгляду журналів діяльності брандмауера, працівники знаходять численні невдали спроби входу в систему та дивно записані імена користувачів. За всіма підозрілими подіями проводяться ретельні розслідування
8.	Програми реагування, що визначають заходи, які необхідно вжити, коли є підозра щодо несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації або виявлено несанкціонований доступ	Персонал відділу інформаційних технологій несе відповідальність за актуальний стан програм реагування на момент, якщо є фактичні вторгнення в інформаційні системи фірми або лише спроби вторгнення	-

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
9	Захист від фізичного знищення конфіденційної інформації через ушкодження вогнем і водою	Центр обробки даних захищений за допомогою пожежної техніки гасіння, а також шляхом вибору найліпшого розташування центру на місцевості, його архітектурного планування та будівництва	-
10	Програми реагування щодо збереження цілісності та безпеки конфіденційної інформації у разі відмови комп'ютера або іншого обладнання, у тому числі, при необхідності відновлення втраченої інформації	Компанія підтримує план аварійного відновлення для центру даних у власному офісі. Крім того, для кожного департаменту компанії існує окремий план аварійного відновлення, який узгоджений в межах усієї організації	План аварійного відновлення перевіряється один раз на рік на об'єктах компаній-постачальників програм аварійного відновлення

Джерело: складено автором за [10].

Як свідчить інформація, викладена у табл. 1, політика інформаційної безпеки страховика будується на ключових факторах оцінки ризику, і чим повніше буде зроблений аналіз, тим ефективнішою буде реалізація цієї політики. Крім того, політика інформаційної безпеки повинна будуватися відповідно до специфіки діяльності і узгоджуватись із законодавчою базою держави.

Потреба страховиків України у розробці політики інформаційної безпеки, на нашу думку, зростатиме з кожним роком. Високий рівень конкуренції на ринку страхування спонукатиме страхові компанії боротися за клієнтів – причому не просто за клієнтів, а за надійних, перспективних та «безризикових». Тобто за тих, хто зазвичай є дуже чутливим до якості і рівня обслуговування.

Водночас, з огляду на нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації в нашій державі, і як наслідок – невизначеності умов функціонування ринку страхування навіть у найкоротшій перспективі, страхові компанії не можуть стабілізувати і спрогнозувати свої прибутки, що знижує можливість планування і проведення чіткої ІТ-політики, у т. ч. політики інформаційної безпеки.

На основі практичного досвіду з метою підвищення рівня інформаційної безпеки компаніям, в т. ч. страховим, можна рекомендувати використовувати низку наступних заходів захисту даних, які не потребують значних фінансових витрат (рис. 2).

Як видно з рис. 2, без ґратно розробленої політики інформаційної безпеки не можуть обійтися жодні адміністративні заходи захисту.

Отже, незважаючи на те, що діяльність страхової компанії як і будь-якої іншої фінансової установи, наприклад комерційного банку, має свою специфіку, її інформаційна безпека ґрунтується на загальноприйнятих принципах та вимогах міжнародних стандартів. Кожна страхова компанія України сьогодні може самостійно вирішувати питання формування та реалізації політики інформаційної безпеки, керуючись національним законодавством, міжнародними стандартами та досвідом зарубіжних страхових компаній.

Висновки. Важливе значення у створенні механізму протидії ризикам, що загрожують захисту конфіденційних

даних страховиків, належить розробці та впровадженню політики інформаційної безпеки. Політика інформаційної безпеки страхової компанії повинна передбачає прийняття необхідних заходів з метою захисту активів від випадкової або навмисної зміни, розкриття чи знищення, а також в цілях дотримання конфіденційності, цілісності та доступності інформації, забезпечення процесу автоматизованої обробки даних. Від ретельності її опрацювання залежатиме дієвість всіх інших рівнів забезпечення інформаційної безпеки – процедурного і програмно-технічного. Водночас складність розробки політики інформаційної безпеки може визначатися проблематичністю використання зарубіжного досвіду, оскільки політика безпеки ґрунтується на виробничих ресурсах і функціональних можливостях програмних продуктів конкретного страховика, а також, на нашу думку, повинна враховувати особливості національного ринку страхування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Домарев В. В. Безопасность информационных технологий. Методология создания систем защиты / В. В. Домарев. – К. : ООО «ТИД «ДС», 2002. – 688 с.
2. Про набрання чинності стандартами з управління інформаційною безпекою в банківській системі України : Постанова НБУ від 28.10.2010 р. № 474 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0474500-10>
3. Методичні рекомендації щодо впровадження системи управління інформаційною безпекою та методики оцінки ризиків відповідно до стандартів Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0365500-11>
4. International standard ISO/IEC 27001. – 2nd edit. – Switzerland, 2013. – 23 p.
5. International standard ISO/IEC 27002. – 2nd edit. – Switzerland, 2013. – 80 p.
6. Жабинець О. Й. Захист інформації та інформаційна безпека страхових компаній / О. Й. Жабинець // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 7 – 8 (2). – С. 32 – 35.
7. НАСК «Оранта» закупила Lumension для забезпечення безпеки кінцевих точок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oranta.ua/rus/pressroom_record.php?news_id=890

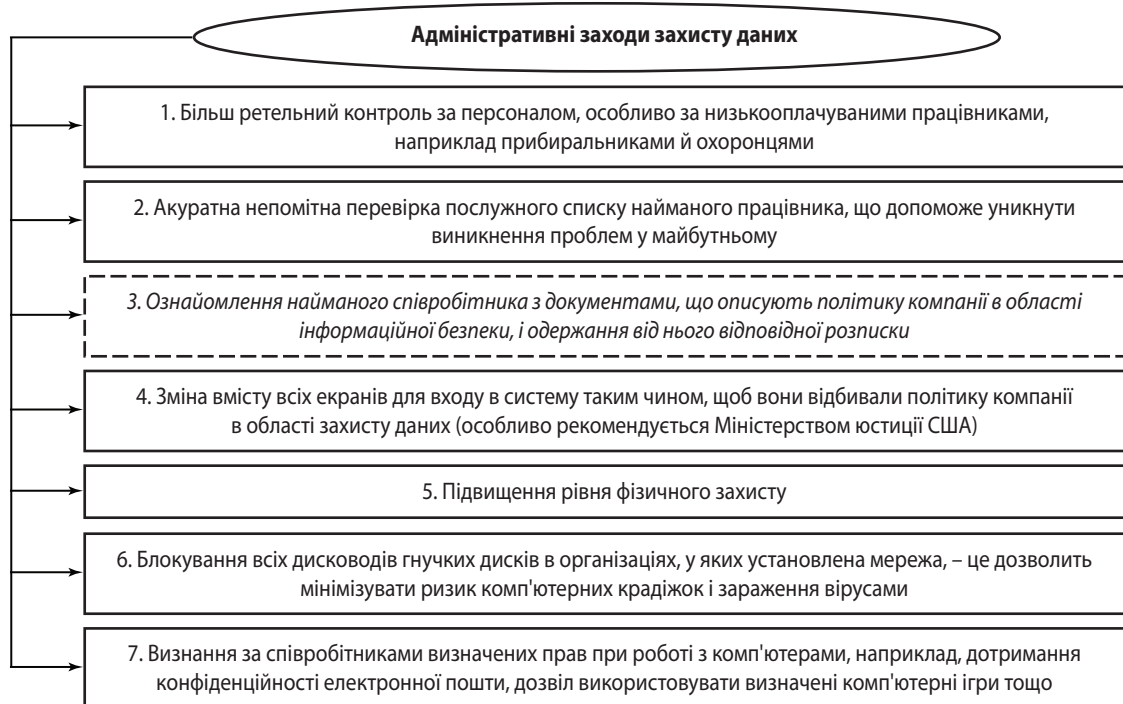

Рис. 2. Адміністративні заходи захисту даних

Джерело: побудовано автором за [1, с. 141].

8. Josefowicz M. IT Security Issues in Insurance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.celent.com/reports/it-security-issues-insurance>

9. PHL Y at a Glance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.phly.com/Files/PHLY%20at%20a%20Glance%202014_05021431-2900.pdf

10. Philadelphia Insurance Companies. Information Security Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.phly.com/Files/infosecurity_policy31-2813.pdf

REFERENCES

Domarev, V. V. Bezopasnost informatsionnykh tekhnologiy. Metodologiya sozdaniia sistem zashchity [Safety of information technology. Methodology for creating protection systems]. Kyiv: TID «DS», 2002.

“HACK “Oranta” zakupila Lumension dlia obespecheniia bezopasnosti konechnykh tochek” [HACK “Orans” bought for Lumension endpoint security]. http://oranta.ua/rus/pressroom_record.php?news_id=890

International standard ISO/IEC 27001 Switzerland, 2013.

International standard ISO/IEC 27002 Switzerland, 2013.

Josefowicz, M. “IT Security Issues in Insurance” <http://www.celent.com/reports/it-security-issues-insurance>.

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0474500-10>

“Metodychni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia systemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu ta metodyky otsinky ryzykiv vidpovidno do standartiv Natsionalnoho banku Ukrainy” [Guidelines for implementing information security management system and methods of risk assessment in accordance with the standards of the National Bank of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0365500-11>

“PHLY at a Glance” https://www.phly.com/Files/PHLY%20at%20a%20Glance%202014_05021431-2900.pdf

“Philadelphia Insurance Companies. Information Security Policy” http://www.phly.com/Files/infosecurity_policy31-2813.pdf

Zhabynets, O. I. “Zakhyst informatsii ta informatsiina bezpeka strakhovykh kompanii” [Data protection and information security insurance]. Ekonomichnyi chasopys - XXI, no. 7-8 (2) (2014): 32-35.

АНАЛІЗ СВІТОВОГО РИНКУ АВТОБУСОБУДУВАННЯ

© 2014 КОЛБАСІН Є. С., ОСТАПЕНКО А. В., ЯРОШЕНКО І. В.

УДК 339.13

Колбасін Є. С., Остапенко А. В., Ярошенко І. В.

Аналіз світового ринку автобусобудування

У статті розглядається проблема розвитку світового ринку автобусобудування. Доведено, що галузь автобусобудування у світі розвивається нерівномірно. Проаналізовано динаміку світового виробництва автобусів провідних автомобілебудівних країн і компаній світу у десятирічному тренді останніх років. Визначено рейтинги світових країн-лідерів за обсягами виробництва автобусів у сегменті «великі автобуси». Зроблено висновок про значні коливання виробництва автобусів у період світової фінансової кризи. Запропоновано аналітичне дослідження останніх тенденцій у розвитку автобусобудування в країнах ЄС та СНД. Визначено, що світовий ринок автобусобудування на дві третини сконцентровано у трьох країнах. Досліджено обсяги продажів комерційних автобусів серед провідних країн-виробників світу та України. Досліджено структуру виробництва автобусів серед моделей компаній РФ. Установлено значне відставання національних виробників від світових лідерів у галузі автобусобудування.

Ключові слова: автомобілебудування, галузь, ринок, рейтинг, сегмент, криза, ЄС, СНД

Рис.: 10. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 11.

Колбасін Євген Сергійович – кандидат економічних наук, науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: johnny_evgen@mail.ru

Остапенко Андрій Валентинович – здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Ярошенко Іван Васильович – кандидат економічних наук, радник начальника, Харківська об'єднана державна податкова інспекція ГУ Міндоходів у Харківській області (вул. Пушкінська, 46, Харків, 61057, Україна)

Email: ivan.yaroshenko@gmail.com

УДК 339.13

UDC 339.13

Колбасин Е. С., Остапенко А. В., Ярошенко И. В. Анализ мирового рынка автобусостроения

В статье рассматривается проблема развития мирового рынка автобусостроения. Доказано, что отрасль автобусостроения в мире развивается неравномерно. Проанализирована динамика мирового производства автобусов среди ведущих автомобилестроительных стран и компаний мира в десятилетнем тренде последних лет. Определены рейтинги мировых стран-лидеров по объемам производства автобусов в сегменте «большие автобусы». Сделан вывод о значительных колебаниях производства автобусов в период мирового финансового кризиса. Предложено аналитическое исследование последних тенденций в развитии автобусостроения в странах ЕС и СНГ. Определено, что мировой рынок автобусостроения на две трети сконцентрирован в трех странах. Исследованы объемы продаж коммерческих автобусов среди ведущих стран-производителей мира и Украины. Исследована структура производства автобусов среди моделей компаний РФ. Выявлено значительное отставание национальных производителей от мировых лидеров в области автобусостроения.

Ключевые слова: автомобилестроение, отрасль, рынок, рейтинг, сегмент, кризис, ЕС, СНГ

Рис.: 10. **Табл.:** 5. **Библ.:** 11.

Колбасин Евгений Сергеевич – кандидат экономических наук, научный сотрудник, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Email: johnny_evgen@mail.ru

Остапенко Андрей Валентинович – соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Ярошенко Иван Васильевич – кандидат экономических наук, советник начальника, Харьковская объединенная государственная налоговая

Kolbasin E. S., Ostapenko A. V., Yaroshenko I. V. Analysis of the World Bus Manufacturing Market

The article focuses on the issue of development of the world bus manufacturing market. Evidence was provided that the development rates of the bus manufacturing industry vary throughout the world. The dynamics of the world bus manufacturing industry in the world's leading countries and companies manufacturing automobiles was analyzed in terms of decennial trends of the recent years. The ratings of the world's leading countries were determined based on the bus production output volumes in the segment of «large-sized buses». A conclusion was drawn concerning significant fluctuations in the bus manufacturing performance during the global financial crisis. The article also proposes an analytical study of the latest trends in the development of bus manufacturing in the EU and CIS countries. The study established that two-thirds of the world bus manufacturing market volume is concentrated in three countries. The volumes of commercial bus sales in the leading manufacturing countries of the world and in Ukraine were studied. The bus manufacturing profile among the models produced by companies based in the Russian Federation was analyzed. The study established that the national manufacturers lag considerably behind the world leaders in the bus manufacturing industry.

Key words: automobile manufacturing, industry, market, rating, segment, crisis, the EU, the CIS

Pic.: 10. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 11.

Kolbasin Evgen S. – Candidate of Sciences (Economics), Research Associate, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: johnny_evgen@mail.ru

Ostapenko Andriy V. – Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

інспекція ГУ Міндоходів в Харківській області (ул. Пушкінська, 46, Харків, 61057, Україна)

Email: ivan.yaroshenko@gmail.com

Yaroshenko Ivan V. – Candidate of Sciences (Economics), Adviser, Kharkiv United State Tax Inspection of the Main Directorate of the Ministry of Revenues and Duties in Kharkiv region (vul. Pushkinska, 46, Kharkiv, 61057, Ukraine)

Email: ivan.yaroshenko@gmail.com

Автобусобудування у багатьох провідних країнах світу являє собою один із ключових сегментів автомобілебудівної галузі країни та забезпечує функціонування суміжних підгалузей промисловості, здебільшого пов'язаних із виробництвом комплектуючих і матеріалів, прискорення організації нових робочих місць і відрахування у бюджеті всіх рівнів. Розвиток виробництва автобусів різних компаній світу дійшов до розширення модельного ряду, що привело до підвищення його ролі у пасажирських перевезеннях.

Проте, в умовах поширення кризових явищ в економіці на автомобільному ринку відбулися зміни і структурні зрушення, що торкнулися як окремих видів товарів та їх груп, так і сегментів ринку, зокрема й автобусобудування. Це призвело до виникнення негативних тенденцій на ринку та відповідно позначилося на економічних показниках діяльності компаній.

В таких умовах проблематика визначення основних тенденцій розвитку ринку сучасного автобусобудування в країнах світу є актуальною.

Питаннями дослідження ринків продукції різних галузей промисловості займалися такі вчені, як Зінченко В. А. [1], Кизим М. О. [2, 8], зокрема: автомобілебудування – Кизим

М. О. [2], Брюховецька Н. Ю. [3, 4], Бубнов Ю. В. [5], Мороз Л. А. [6]; тракторобудування – Хаустова В. Є., Лідовський Ю. А. [7]; літакобудування – Матюшенко І. Ю., Купріянова В. С. [8] та інші. Але вченими приділено недостатньо уваги аналізу підгалузі автобусобудування та дослідженню ринків автобусної продукції.

Тому в статті постає **завдання** – на основі офіційних статистичних даних профільних організацій у галузі автобусобудування проаналізувати розвиток і сучасний стан автобусобудівної галузі світу у розрізі провідних країн, країн Європейського Союзу (ЄС) та країн Співдружності Незалежних Держав (СНД).

«Світова асоціація виробників автотранспортних засобів» (The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers), яка здійснює дослідження та моніторинг галузі автомобілебудування у світі, наводить обсяги світового виробництва автобусів у сегменті великих автобусів серед провідних компаній світу у 2004 – 2013 рр. (рис. 1).

З рис. 1 видно, що обсяги виробництва автобусів у світі переважно зростали впродовж 2005 – 2007 рр. та коливалися у період початкових років кризових явищ в економіках країн світу. Як наслідок другої хвилі світової фінансової кризи, динаміка виробництва автобусів упродовж

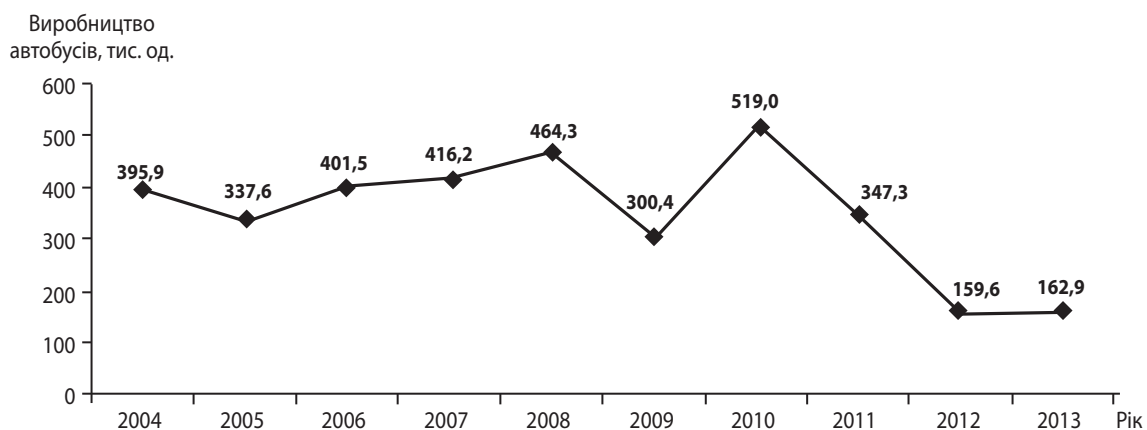

Рис. 1. Динаміка світового виробництва автобусів у 2004 – 2013 рр. [1]

2010 – 2013 рр. почала падати з 519,0 тис. од. у 2010 р. до 162,9 тис. од. у 2013 р., або в 3,1 рази.

У табл. 1 наведено динаміку виробництва автобусів у розрізі країн світу в 2004 – 2013 рр., а на рис. 2 – серед провідних країн-виробників.

З даних табл. 1 випливає, що загальну кількість представників цього рейтингу можна поділити на дві групи: перша – це країни, в яких було вироблено понад 10,0 тис. автобусів на рік, і друга – країни, на території яких виробництво не перевищувало 10,0 тис. од. на рік.

Результати, надані в табл. 1 та на рис. 2, свідчать про те, що за останні 10 років ринок автобусів було сконцен-

тровано у таких семи країнах світу: Китаї (збільшення виробництва з 78,7 тис. од. у 2004 р. до 173,1 тис. од. у 2013 р., або у 2,2 рази більше); Індії (з 30,3 тис. од. до 43,6 тис. од. відповідно, або у 1,4 рази більше); Бразилії (з 27,8 тис. од. до 40,1 тис. од., або у 1,44 рази більше); П. Кореї (з 14,0 тис. од. до 9,5 тис. од., або у 1,5 рази менше); США (з 29,0 тис. од. до 17,2 тис. од. у 2011 р., або у 1,7 рази менше з подальшим припиненням виробництва); Росії (з 18,9 тис. од. до 23,1 тис. од., або у 1,2 рази більше) та Японії (з 12,3 тис. од. до 9,8 тис. од., або у 1,2 рази менше).

Слід зазначити, що у 2012 – 2013 рр. у США не було вироблено жодної машини у сегменті великих автобусів.

Таблиця 1

Динаміка виробництва автобусів у країнах світу в 2004 – 2013 рр. [1]

Країна	Рік																			
	2004	Ранг	2005	Ранг	2006	Ранг	2007	Ранг	2008	Ранг	2009	Ранг	2010	Ранг	2011	Ранг	2012	Ранг	2013	Ранг
Китай	78712	1	175390	1	195333	1	344005	1	119888	1	129210	1	161697	1	164339	1	169093	1	173148	1
Індія	0	15	30347	4	58227	3	44420	2	44101	3	42017	2	54609	2	50328	2	53248	2	43641	2
Бразилія	27758	3	35387	3	33809	4	39087	3	44111	2	34535	3	40530	3	47373	3	36844	3	40111	3
США	29033	2	0	15	0	15	28419	4	23800	5	21966	5	19451	4	17220	4	0	0	0	12
Росія	18928	4	21348	5	24115	5	25604	5	25872	4	10809	6	13283	5	14596	5	15959	4	23107	4
П. Корея	14000	5	115015	2	110760	2	16378	6	13837	6	25740	4	11827	6	11366	6	9376	5	9480	6
Індонезія	1900	14	2429	13	1254	14	1676	15	2956	15	2328	14	4106	12	4195	9	5299	6	4713	7
Єгипет	2780	10	2681	12	5633	11	3154	14	4362	12	4154	11	4154	11	5980	7	4020	7	2680	10
Польща	2049	12	5400	9	6200	10	3554	12	4572	12	4822	10	4566	10	5059	8	3880	8	4203	8
Японія	12286	6	11763	6	11063	6	11516	7	11660	7	8783	8	10274	7	2707	12	1626	11	9755	5
Швеція	8132	8	9224	7	9100	8	8806	9	9154	10	9839	7	10000	8	н.д.*	-	н.д.*	-	н.д.*	-
Німеччина	9984	7	8790	8	9290	7	9085	8	10038	8	7786	9	6936	9	н.д.*	-	н.д.*	-	н.д.*	-
Франція	2992	9	3687	11	4072	12	4336	11	4151	13	4024	12	3475	13	н.д.*	-	н.д.*	-	н.д.*	-
Чехія	1983	13	2194	14	2929	13	3182	13	3496	14	3068	13	2711	15	3562	11	3217	10	3691	9
Україна	2055	11	4051	10	6830	9	8654	10	9777	9	1318	15	2743	14	3738	10	3359	9	2479	11
Інші країни	31737		31725		32893		35233		37388		26047		29022		19236		35192		28271	
Разом у світі	244329		459431		511508		587109		369163		336446		379384		349699		341113		345279	

* публікацію даних було призупинено

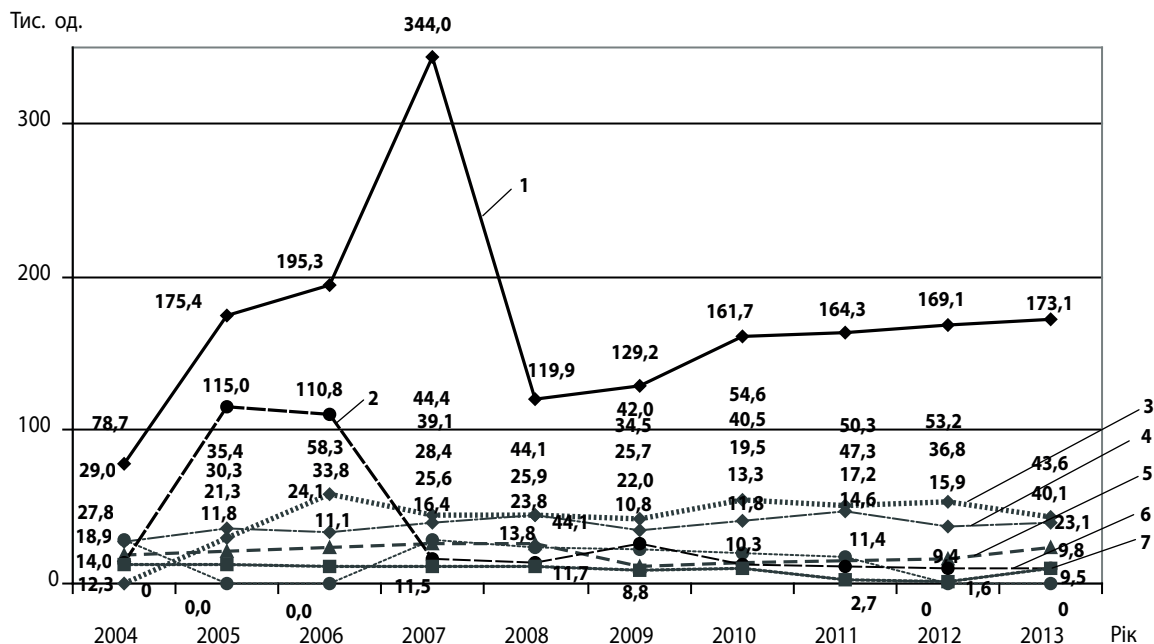

Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва автобусів серед ТОП-7 країн-виробників світу у 2004 – 2013 рр.:
1 – Китай; 2 – П. Корея; 3 – Бразилія; 4 – США; 5 – Росія; 6 – Індія; 7 – Японія

І навпаки, індонезійські, єгипетські та польські обсяги виробництва автобусів почали наздоганяти своїх конкурентів з Росії та П. Кореї.

Україна у наведеному в табл. 1 рейтингу посідала переважно 9 – 10-ту сходинку зі стабільним збільшенням обсягів виробництва автобусів упродовж 2004 – 2008 рр. з 2,0 тис. од. техніки до 9,8 тис. од. відповідно та відновленням обсягів з 2009 р.

Структура виробництва автобусів серед країн світу в 2012 – 2013 рр. розподілилася таким чином (рис. 3).

З даних рис. 1.3 видно, що у структурі виробництва автобусів серед країн світу в 2012 – 2013 рр. найбільша питома вага належала Китаю (49,6% та 50,8% відповідно), Індії (15,6%

та 12,8%) та Бразилії (10,8% та 11,8%). Другу групу країн-лідерів представляють виробники, питома вага яких на ринку не перевищує 5,0%. Це такі країни, як Росія (4,7% у 2012 р.), П. Корея (2,7% та 2,8%), Індонезія (1,6% та 1,4%) та Польща (1,1% та 1,2%). Питома вага України у загальносвітовому виробництві автобусів складала у 2011 – 2012 рр. менше 1%.

Динаміку обсягів виробництва автобусів серед провідних країн ЄС та країн СНД у 2004 – 2013 рр. наведено на рис. 4.

З даних рис. 4 видно, що упродовж 2004 – 2013 рр. ринок автобусів на території ЄС та країн СНД мав різну, але позитивну динаміку. Так, у Росії за цей період відбулося збільшення виробництва з 18,9 тис. од. у 2004 р. до

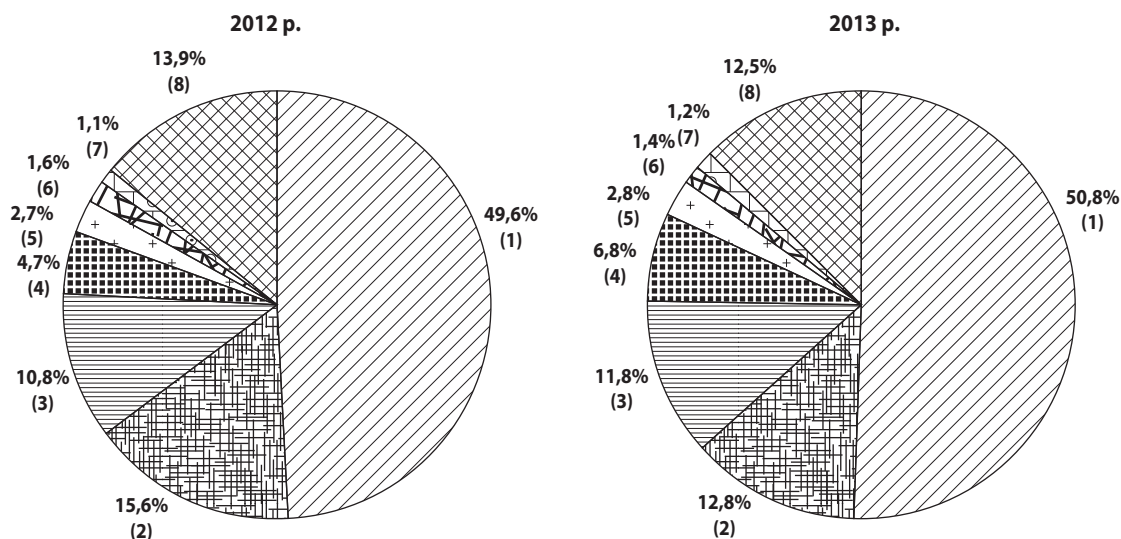

Рис. 3. Динаміка структури світового виробництва автобусів серед країн світу в 2012 – 2013 рр. [1]:
1 – Китай; 2 – Індія; 3 – Бразилія; 4 – Росія; 5 – П. Корея; 6 – Індонезія; 7 – Польща; 8 – інші країни

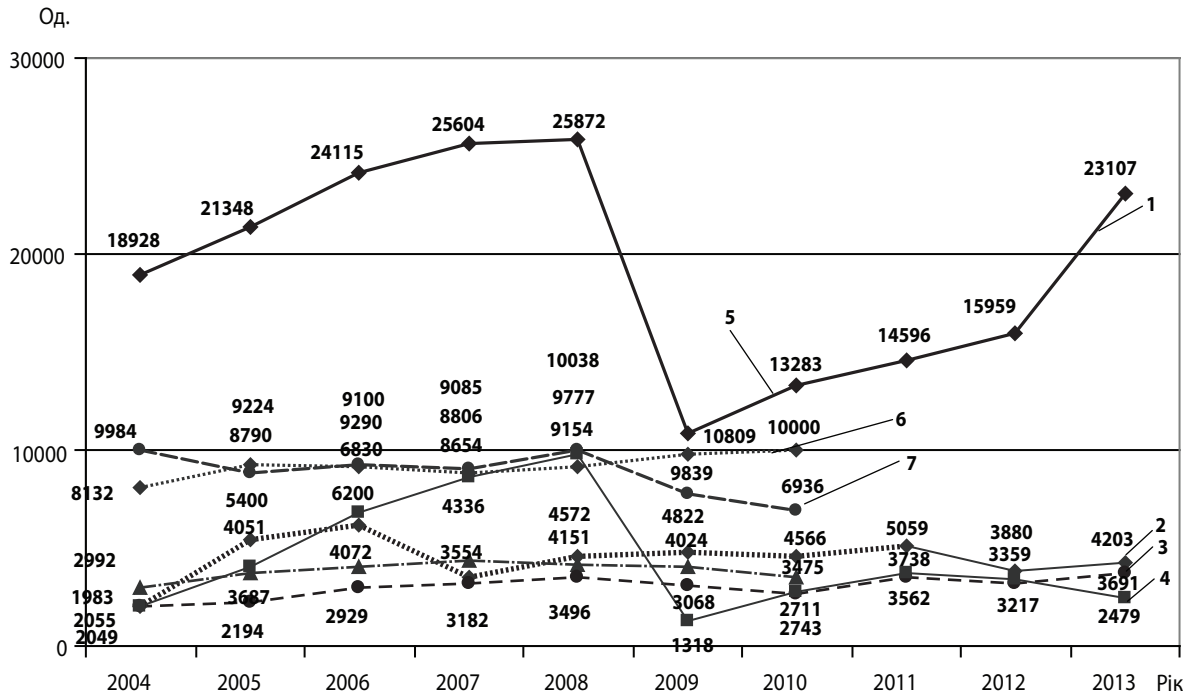

Рис. 4. Динаміка обсягів виробництва автобусів серед провідних країн ЄС та країн СНД у 2004 – 2013 рр.:

1 – Росія; 2 – Польща; 3 – Чехія; 4 – Україна; 5 – Швеція; 6 – Німеччина; 7 – Франція

23,1 тис. од. у 2013 р., або у 1,2 рази; у Польщі – з 2049 од. до 4203 од. відповідно, або у 2,0 рази; у Чехії – з 1983 од. до 3691 од., або у 1,9 рази; в Україні – з 2055 од. до 2479 од., або у 1,2 рази. З урахуванням відсутності статистичної звітності, починаючи з 2011 р. Швеція та Франція упродовж 2004 – 2010 рр. теж мали позитивну динаміку виробництва автобусів, на відміну від Німеччини за цей самий період.

На підґрунті дослідження виробництва автобусів серед країн світу здійснено такий аналіз у розрізі компаній, які їх виробляли.

У табл. 2 наведено динаміку виробництва автобусів провідними компаніями світу у 2004 – 2013 рр., а на рис. 5 проілюстровано цю ж динаміку серед провідних виробників.

З даних табл. 2 та рис. 5 видно, що у 2004 – 2012 рр. лідерами з виробництва автобусів у світі залишалися чотири виробники: «HYUNDAI-KIA» (збільшення з 113,7 тис. од. у 2004 р. до 123,9 тис. од. у 2010 р., або на 8%, після чого відбулося падіння виробництва у 2011 – 2012 рр. майже у 7,5 разів); «DAIMLER AG» (з 47,0 тис. од. у 2004 р. до 60,2 тис. од. у 2011 р., або на 28% більше з подальшим падінням у 2012 р. у 1,9 рази); «FIAT» (з 21,6 тис. од. у 2005 р. до 40,8 тис. од. у 2012 р., або у 1,9 рази більше); «TATA» (з 59,4 тис. од. у 2004 р. до 17,6 тис. од. у 2012 р., або у 3,3 рази менше). Третю сходинку цього рейтингу упродовж 2011 – 2012 рр. впевнено посідав китайський виробник «ASHOK LEYLAND», обсяги виробництва якого збільшилися з 24,3 тис. од. до 25,4 тис. од., або на 4%.

Сталу динаміку європейських та азіатських виробників-лідерів упродовж 2004 – 2010 рр. змістили зі своїх позицій у 2011 – 2012 рр. такі китайські компанії, як «ASHOK LEYLAND» та «NAVISTAR».

Неоднозначними виявилися результати виробництва 2013 р., упродовж якого лідерами на ринку автобусів стали дві нові китайські компанії: «XIAMEN KING» (44 195 од.) та «ZHENGZHOU YUTONG» (51 563 од.), обсяги виробництва яких перевершували найближчих конкурентів у 1,5 – 10 разів, окрім «FIAT». Взагалі відсутні у рейтингу виявилися такі провідні у 2004 – 2008 рр. виробники, як «DAIMLER AG», «VOLVO», «M. A. N.», «G. M.», «VOLKSWAGEN» та ін.

У представленому вище рейтингу доцільно розглянути динаміку обсягів виробництва автобусів серед компаній ЄС, що були вироблені виключно на його території (рис. 6).

З рис. 6 видно, що серед провідних виробників автобусів у Європі упродовж 2004 – 2012 рр. лідирували такі: «Volvo» (Швеція), який збільшив виробництво автобусів з 5880 од. у 2004 р. до 10680 од. у 2012 р., або у 1,8 рази; «M.A.N.» (Німеччина) входив до трійки лідерів із незначними коливаннями обсягів виробництва від 3925 од. у 2010 р. до 5956 од. у 2007 р.; «FIAT» (Італія) суттєво зменшив обсяги виробництва з 8291 у 2004 р. до 458 од. у 2012 р., або у 18 разів; «SCANIA» (Швеція) збільшив виробництво автобусів з 2783 од. у 2004 р. до 4058 од. у 2009 р., або у 1,45 рази з призупиненням статистичних даних у 2010 р.

Географія виробництва автобусів серед провідних країн Євросоюзу була такою. Італійський «FIAT» організував свої виробничі потужності у таких країнах, як Франція, Італія, Іспанія, Туреччина; «SCANIA» та «VOLVO» – у Швеції та Польщі; «M.A.N.» – у Німеччині, Австрії, Турції та Польщі.

При представленні статистичних даних щодо обсягів продажів «Світова асоціація виробників автотранспортних

Динаміка виробництва автобусів (сегмент великих автобусів) провідними компаніями світу у 2004 – 2013 рр. [1]

	Виробник	2004 р.	Ранг	2005 р.	Ранг	2006 р.	Ранг	2007 р.	Ранг
1	HYUNDAI-KIA	113 655	1	99 629	1	87 464	1	101 410	1
2	TOYOTA	38 015	4	52 237	3	63 868	2	85 776	2
3	DAIMLER AG	47 045	3	60 659	2	50 807	3	65 447	3
4	FIAT	–	–	21 587	4	24 364	5	24 616	4
5	TATA	59 301	2	11 241	6	12 546	8	16 898	5
6	NAVISTAR	15 762	5	13 943	5	18 619	6	15 919	6
7	VOLVO	8 089	7	10 406	8	47 908	4	10 753	7
8	VOLKSWAGEN	4 899	11	5 499	12	5 995	10	7 510	8
9	NISSAN	1 736	13	6 053	11	5 843	12	7 422	9
10	SCANIA	5 621	10	6 141	10	5 870	11	7 314	10
11	M.A.N.	6 389	8	6 389	9	7 241	9	5 956	11
12	Hino	6 316	9	5 269	13	4 443	13	4 984	12
13	ISUZU	2 745	12	3 167	14	3 404	14	3 688	13
14	G. M.	10 795	6	10 760	7	17 396	7	1 681	14
	Інші виробники*	75 490		24 593		45 741		56 871	
	Усього	395 858		337 573		401 509		416 245	

Продовження табл. 2

	Виробник	2008 р.	Ранг	2009 р.	Ранг	2010 р.	Ранг	2011 р.	Ранг	2012 р.	Ранг	2013 р.	Ранг
1	FIAT	23 303	4	32 021	3	38 241	3	41 864	2	40 819	1	43 836	3
2	DAIMLER AG	68 578	3	51 306	2	60 951	2	60 192	1	31 384	2	–	
3	ASHOK LEYLAND	19 927	5	18 410	5	–		24 289	3	25 443	3	19 342	4
4	TATA	19 388	6	19 379	4	23 870	4	23 870	4	17 602	5	15 010	5
5	GAZ	–	–	9 626	8	–		14 630	7	14 859	8	13 095	8
6	VOLVO	12 485	9	10 805	7	11 560	6	12 982	8	10 680	11	–	
7	NAVISTAR	13 962	7	13 820	6	–		9 487	10	11 366	9	10 396	9
8	HYUNDAI-KIA	106 118	2	98 265	1	123 878	1	16 289	5	15 470	6	14 575	6
9	TOYOTA	114 877	1	4 078	10	5 177	8	4 954	12	5 972	12	5 686	10
10	ISUZU	3 221	13	2 047	12	2 404	10	2 339	15	2 544	15	1 965	12
11	M. A. N.	7 487	12	–		15 681	5	6 051	11	–		–	
12	G. M.	12 871	8	6 577	9	10 429	7	9 662	9	10 688	10	–	
13	VOLKSWAGEN	9 840	10	2 280	11	–	–	–		22 170	4	–	
14	BEIJING AUTOMOTIVE	–	–	–	–	3 189	9	3 344	14	4 055	13	–	
15	DONGFENG MOTOR	–	–	–	–	1 642	11	15 870	6	14 919	7	13 123	7
16	FAW	–	–	–	–	1 033	13	3 916	13	3 793	14	3 876	11
17	NISSAN	8 416	11	–		–		–		–		–	
18	XIAMEN KING	–		–		–		–		–		44 195	2
19	ZHENGZHOU YUTONG	–		–		–		–		–		51 563	1
	Інші виробники*	43 793		31 790		224 938		99 960		109 349		236 662	
	Усього	464 266		300 404		518 993		349 699		341 113		305 540	

* – виробники, які не потрапили до рейтингу ТОП-50 за даними ОІСА

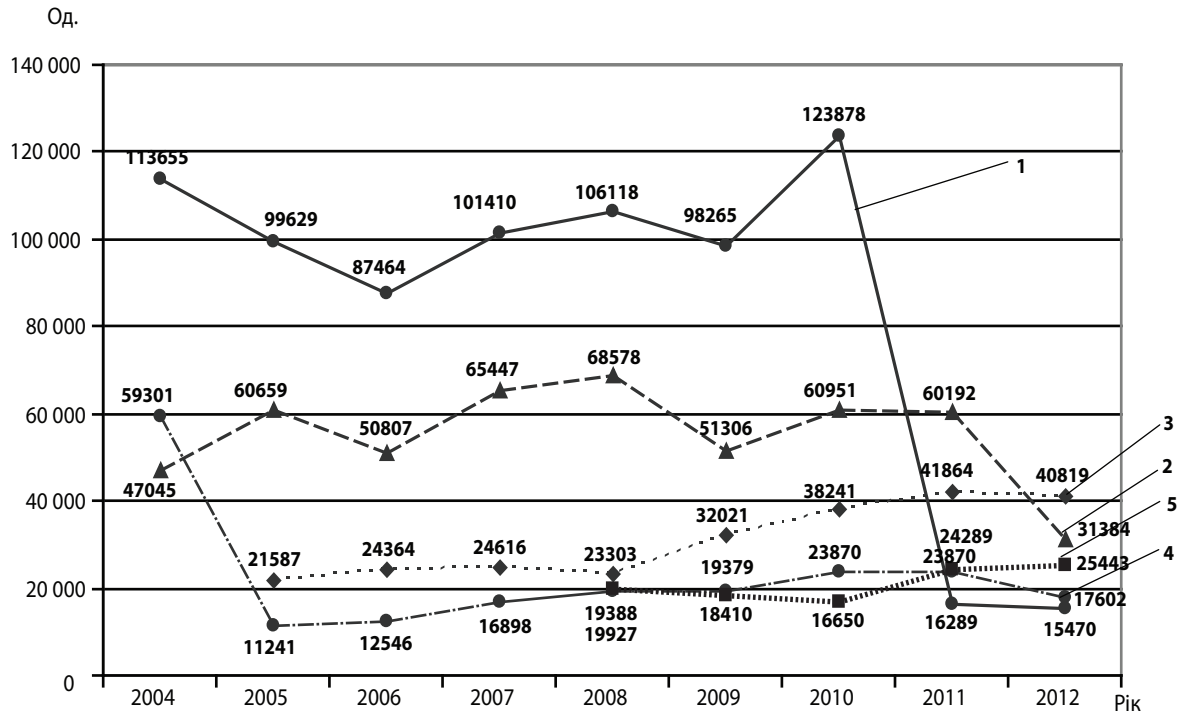

Рис. 5. Динаміка обсягів виробництва автобусів серед провідних виробників світу у 2004 – 2012 рр.:
1 – «HYUNDAI-KIA»; 2 – «DAIMLER AG»; 3 – «FIAT»; 4 – «TATA»; 5 – «ASHOK LEYLAND»

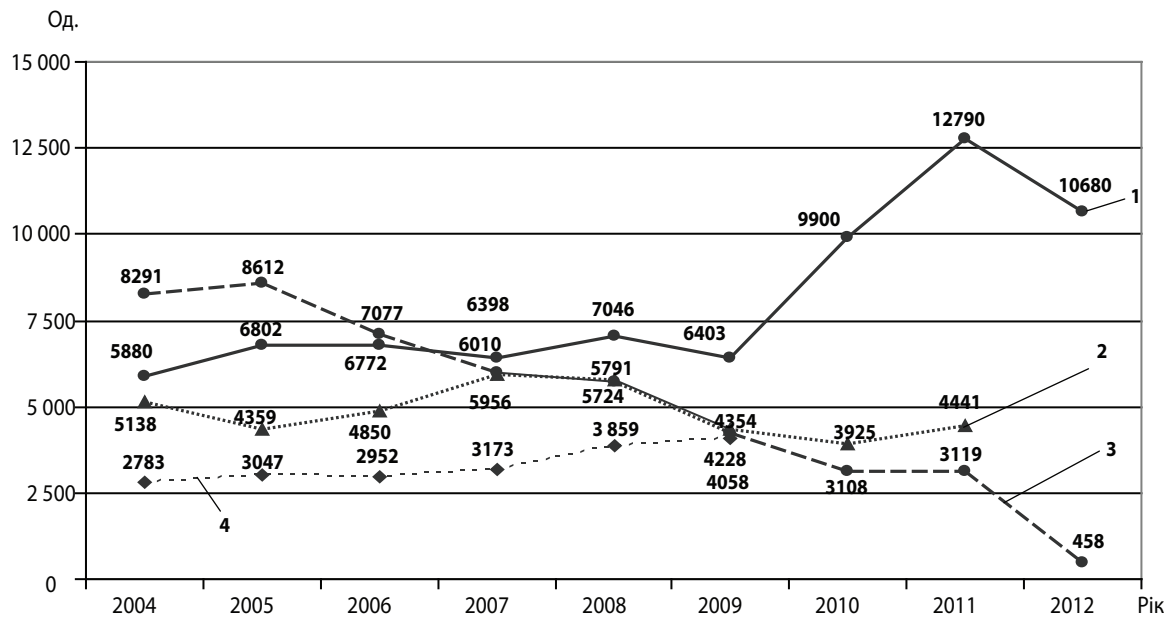

Рис. 6. Динаміка обсягів виробництва автобусів серед компаній-виробників ЄС в 2004 – 2012 рр.:
1 – «Volvo»; 2 – «M.A.N.»; 3 – «FIAT»; 4 – «SCANIA»

засобів» (OICA) включає групу великих автобусів до сегменту комерційних автомобілів. Тому надалі в аналізі динаміки обсягів продажів буде використовуватися саме така база дослідження.

Обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) серед провідних країн-виробників світу та України у 2005 – 2013 рр. подано у табл. 3, а на рис. 7

та рис. 8 проілюстровано їх динаміку у розрізі провідних країн-виробників ЄС. видно з рис. 7, обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) серед провідних країн-виробників світу та України у 2005 – 2013 рр. переважно мали тенденцію до збільшення своєї динаміки. Так, Китай, Бразилія та Росія збільшили обсяги продажів за цей період у 2,3, 2,9 та 1,2 рази відповідно. І навпаки, Япо-

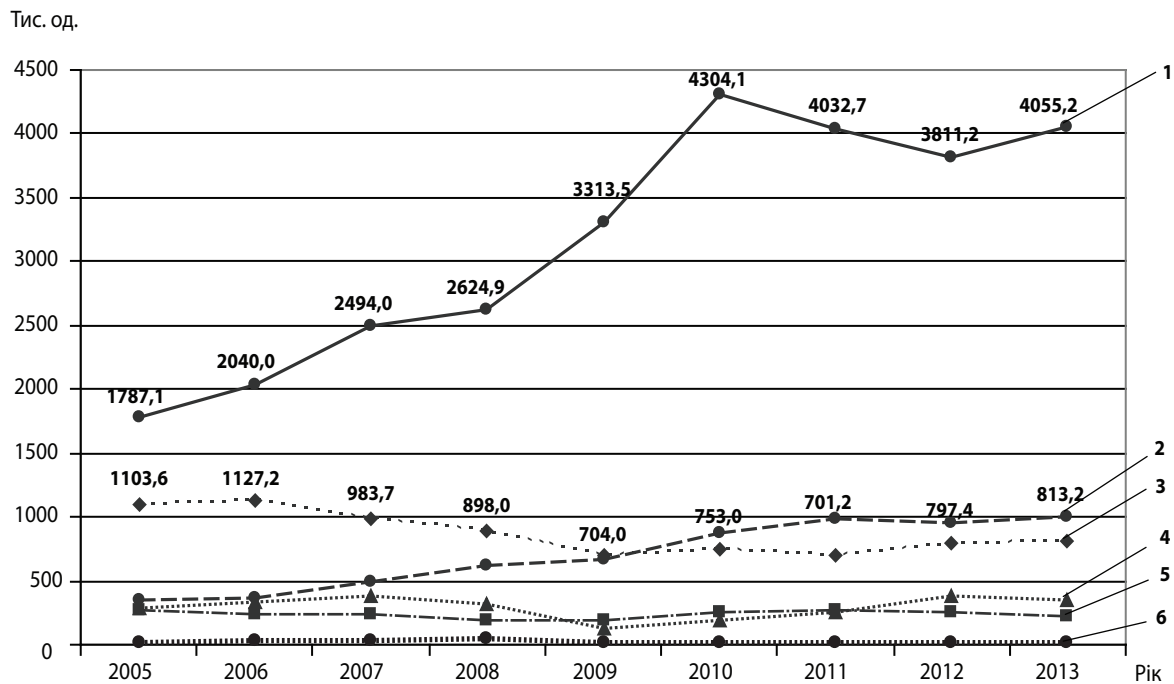

Рис. 7. Обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) серед провідних країн-виробників світу та України у 2005 – 2013 рр. [1]:

1 – Китай; 2 – Японія; 3 – Бразилія; 4 – Росія; 5 – Туреччина; 6 – Україна

Таблиця 3

Динаміка обсягів продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) серед провідних країн-виробників світу у 2005 – 2013 рр. [1]

Країна	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Китай	1 787 088	2 040 011	2 493 990	2 624 893	3 313 479	4 304 142	4 032 698	3 811 195	4 055 221
Японія	1 103 552	1 127 202	983 692	897 967	704 023	752 967	701 188	797 388	813 231
Бразилія	345 462	371 518	487 210	627 073	666 476	870 360	986 003	950 531	1 003 652
Росія	286 400	333 600	383 112	324 887	131 715	194 341	247 924	386 167	352 763
Туреччина	276 615	244 619	237 297	188 357	187 307	251 129	270 920	261 340	228 469
Україна	18 302	29 752	25 323	40 983	11 665	18 868	19 797	21 984	16 393
Країни ЄС									
Німеччина	295 627	304 433	334 116	334 999	242 178	282 157	334 820	311 498	305 287
Франція	480 141	498 420	519 514	523 460	416 201	457 215	482 823	432 971	410 595
Італія	251 328	270 913	283 060	260 559	197 978	202 573	193 209	142 754	115 960
Великобританія	388 410	389 496	395 612	353 463	227 543	262 730	308 230	289 154	330 976
Польща	64 091	54 141	76 347	77 413	44 812	49 356	59 799	55 813	61 897

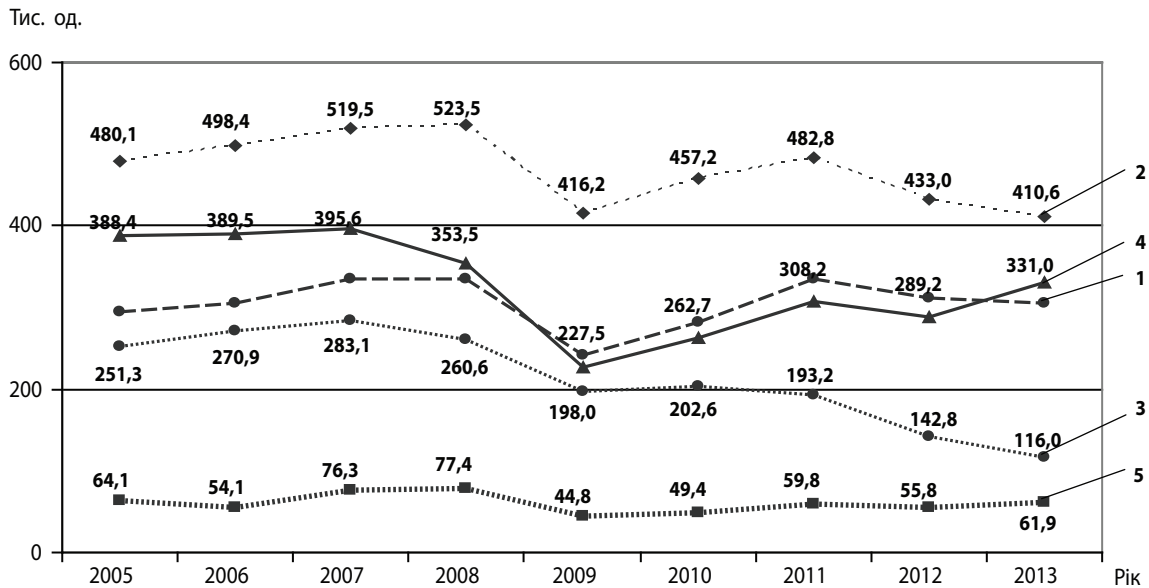

Рис. 8. Обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) серед провідних країн-виробників в ЄС у 2005 – 2013 рр.:

1 – Німеччина; 2 – Франція; 3 – Італія; 4 – Великобританія; 5 – Польща

нія, Туреччина та Україна зменшили обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) на 26%, 17% та 10% відповідно.

Дані рис. 8 свідчать, що обсяги продажів комерційних автомобілів (включаючи автобуси) збільшилися за досліджуваний період лише в Німеччині з 295,6 тис. од. у 2005 р. до 305,3 тис. од. у 2013 р., або на 3%. Всі інші країни ЄС зменшили обсяги продажів: Франція – на 14,5%, Італія – на 53,9%, Великобританія – на 14,8% та Польща – на 3,4%.

Розвиток автобусної галузі в такій провідній країні МС, як Росія, впродовж 2001 – 2012 рр. характеризувався

великою кількістю компаній, обсяги виробництва автобусної техніки яких представлено у табл. 4 та на рис. 9.

З даних рис. 9 та табл. 4 випливає, що загальна кількість вироблених автобусів вітчизняних моделей збільшилася з 56,04 тис. од. у 2001 р. до 82,33 тис. од. у 2007 р., або на 46,2%. Різке падіння відбулося внаслідок світової фінансової кризи з 60,66 тис. од. у 2008 р. до 30,13 тис. од. у 2009 р., або на 25%.

Майже ідентичною була динаміка по виробниках. Так, у всіх провідних компаніях з виробництва автобусів зберігалася позитивна тенденція зростання впродовж 2001 –

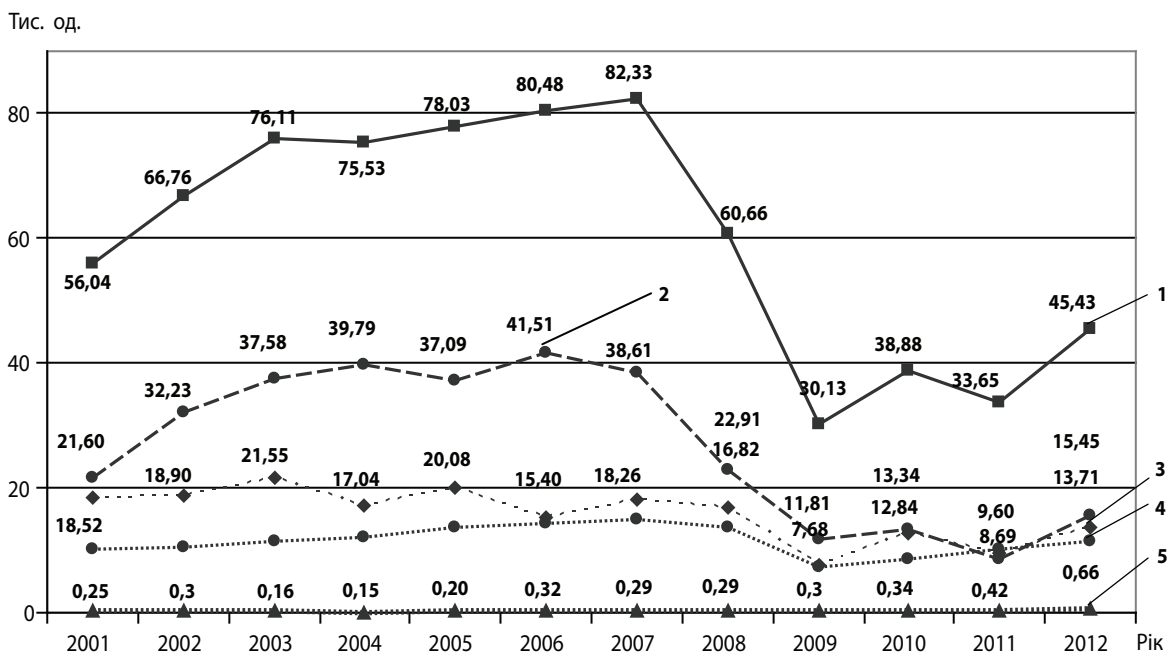

Рис. 9. Динаміка виробництва автобусів серед провідних компаній РФ у 2001 – 2012 рр. [2]:

1 – усього автобусів; 2 – автозавод «ГАЗ»; 3 – УАЗ; 4 – ПАЗ; 5 – автобусний завод «Волжанин»

Таблиця 4

Виробництво автобусів в РФ в 2001 – 2012 рр., тис. од. [2]

Компанії, які здійснювали виробництво / збирання	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
<i>російські моделі:</i>													
ПАЗ	10,27	10,36	11,32	12,11	13,72	14,22	14,93	13,76	7,26	8,60	10,03	11,52	
КАВЗ	1,82	1,24	1,61	2,07	2,23	3,43	4,08	1,50	0,53	0,63	0,90	0,70	
«Лікінський автобус»	1,54	1,56	1,67	1,84	2,48	3,00	2,89	2,22	1,08	1,23	2,27	2,00	
ГолАЗ			0,09	0,11	0,21	0,29	0,32	0,34	0,13	0,20	0,23	0,11	
УАЗ	18,52	18,90	21,55	17,04	20,08	15,40	18,26	16,82	7,68	12,84	9,60	13,71	
Автозавод «ГАЗ»	21,60	32,23	37,58	39,79	37,09	41,51	38,61	22,91	11,81	13,34	8,69	15,45	
АЗ «Урал»	0,46	0,48	0,52	0,53	0,40	0,53	0,99	0,98	0,27	0,60	0,88	0,53	
НефАЗ	0,32	0,48	0,73	0,97	1,16	1,41	1,31	1,11	0,71	0,87	0,53	0,74	
«Тушино-Авто»	0,59	0,68	0,54	0,66	0,36	0,18	0,45	0,64	0,23	0,11			
«Волжанин»	0,25	0,30	0,16	0,15	0,20	0,32	0,29	0,29	0,30	0,34	0,42	0,66	
«Мичуринский автобус»	0,38	0,36	0,25	0,19	0,03	0,09	0,16	0,07	0,02	0,03	0,01		
Інші	0,29	0,17	0,09	0,07	0,07	0,10	0,04	0,02	0,11	0,09	0,09	0,01	
Усього, вітчизняних моделей	56,04	66,76	76,11	75,53	78,03	80,48	82,33	60,66	30,13	38,88	33,65	45,43	
<i>зарубіжні моделі:</i>													
«Скания-Пітер»		0,03	0,09	0,15	0,19	0,24	0,13	0,07	0,03	0,01			
Автозавод «ГАЗ»								0,67	0,24				
ГолАЗ	0,11	0,06	0,04			0,13	0,17	0,02					
«Русские автобусы Марко»								0,33	0,06				
«Соллерс», «Елабуга» («Фіат», с 2012 – «Форд»)								0,54	1,99	2,92	1,53	0,26	
ТаГАЗ + РЗГА + РоАЗ						0,01	3,37	0,40	0,37	1,08	1,11	0,29	
«Кузбасс-Авто» (Hyundai County)										0,13	0,12	0,13	
БАУ-Мотор Корп.										0,01	0,09	0,01	
<i>Інші</i>	0,01		0,05	0,24	0,08		0,10	0,15					
Автобуси, модифіковані з імпорتنних					0,12	0,13	2,07	4,16	2,98	4,37	8,43	11,52	
Усього, зарубіжних моделей	0,12	0,09	0,18	0,39	0,39	0,51	5,84	6,34	5,67	8,52	11,28	12,22	
УСЬОГО:	56,16	66,85	76,29	75,92	78,42	80,99	88,17	67,00	35,80	47,40	44,93	57,65	
Усього зарубіжних моделей у загальному обсязі, %	0,205	0,138	0,235	0,518	0,495	0,626	6,62	9,46	15,85	17,98	25,11	21,19	

2007 рр. (від 1,2 до 4,0 разів) з різкими падіннями виробництва, починаючи з 2008 р. Наприклад, автозавод «ГАЗ» скоротив виробництво автобусів у 2012 р. відносно до 2008 р. на 33%, «УАЗ» – на 18,5%, «ПАЗ» – на 16,3%, «КАВЗ» – на 53,3%, «ГолАЗ» – на 67,6%, АЗ «Урал» – на 45,9%.

Структура виробництва автобусів серед моделей російських компаній у 2011 – 2012 рр. наведена на рис. 10.

З даних рис. 10 видно, що майже на 85% автобусний ринок РФ упродовж 2011 – 2012 рр. було сконцентровано

у трьох провідних компаніях-виробниках автобусної техніки: Автозавод «ГАЗ» (34% ринку у 2012 р.), УАЗ (30,2%) та ПАЗ (25,4%). Далі слідують такі невеликі компанії, як «Ликинський автобус» (4,4%), «КАВЗ» та автобусний завод «Волжанин» (по 1,5%), «НефАЗ» (1,6%) та АЗ «Урал» (1,2%). Така тенденція зберігалася майже всі останні 5 років.

За прогнозами розробника автомобільних річних оглядів «BusinessStat», експорт автобусів з РФ за видами у 2014 – 2018 рр. передбачався таким (табл. 5).

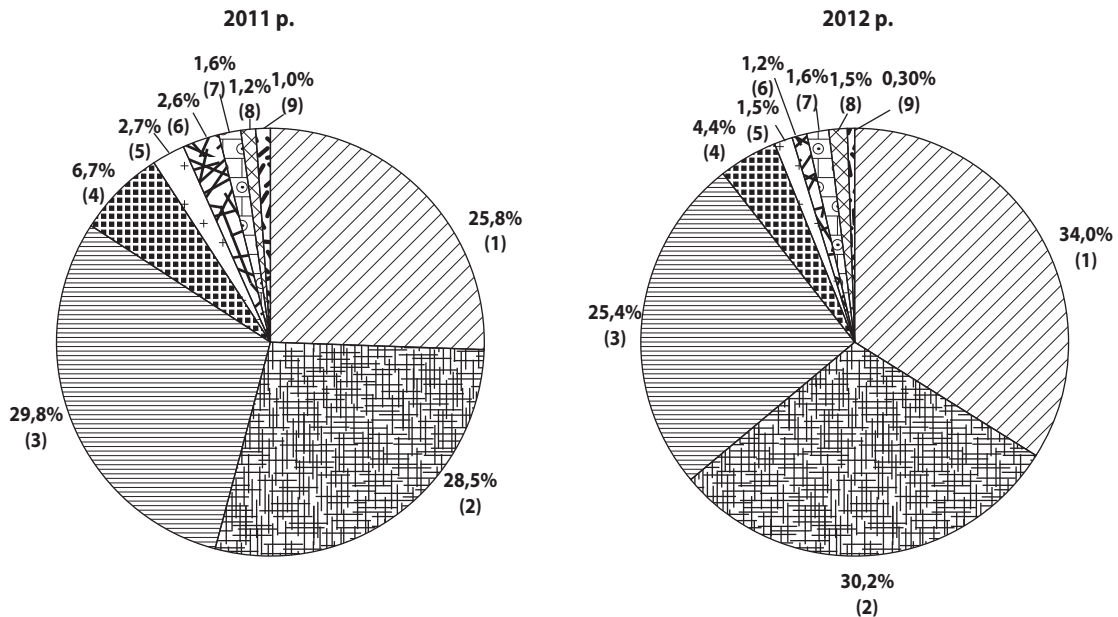

Рис. 10. Структура виробництва автобусів серед моделей російських компаній у 2011 – 2012 рр. [2]:

1 – Автозавод «ГАЗ»; 2 – УАЗ; 3 – ПАЗ; 4 – «Ликинський автобус»; 5 – КАВЗ; 6 – АЗ «Урал»; 7 – Автобусний завод «Волжанин»; 8 – інші

Таблиця 5

Прогноз експорту автобусів з РФ за видами у 2014 – 2018 рр. (тис. од.) [11]

Вид	2014	2015	2016	2017	2018
Автобуси, усього	3,38	3,58	3,77	3,95	4,12
Автобуси (дизель або напівдизель)	1,68	1,74	1,81	1,89	1,95
Автобуси з іскровим запаленням	1,37	1,50	1,59	1,64	1,71
Автобуси з іншими двигунами	0,33	0,34	0,37	0,42	0,46

З табл. 5 видно, що в експорті автобусів з РФ переважатимуть дизельні двигуни з позитивною динамікою збільшення з 1,68 тис. од. у 2014 р. до 1,95 тис. од. у 2018 р. При цьому передбачається, що загальний обсяг експорту автобусів сягне більш як 4 тис. од.

Узагальнюючи представлені аналітичні матеріали, можна дійти таких **висновків**:

1. Аналіз стану світової автобусобудівної промисловості показав, що країнами – лідерами з виробництва автобусів є Китай, П. Корея, Бразилія, США, Японія, Росія та Індія.

цтва автобусів є Китай, П. Корея, Бразилія, США, Японія, Росія та Індія.

2. Світова фінансова криза вплинула на загальні обсяги виробництва автобусів як у країнах США, так і в країнах ЄС, які зменшилися в 3 рази та супроводжувалися значними коливаннями.

3. Лідерами автобусного ринку у світі є такі компанії, як «HYUNDAI-KIA», «DAIMLER AG», «FIAT», «TATA» та «ASHOK LEYLAND», але в останні роки намітилася тенденція до домінування виключно компаній Китаю.

4. Україна, порівняно з лідерами галузі автобусобудування, посідала 9 – 15-ту сходинку за рейтингом обсягів виробництва автобусної техніки, поступаючись провідним країнам світу.

5. Останні тенденції попиту на автобусну продукцію свідчать, що найбільші обсяги продажів автобусів серед провідних країн ЄС були у Німеччині, Франції, Італії, Великобританії та Польщі.

6. Автобусний ринок РФ представлено багатьма компаніями, які значно перевищують українські за кількістю та обсягами виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко В. А. Управління конкурентною боротьбою підприємств на зовнішніх ринках : монографія / В. А. Зінченко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 200 с.
2. Кизим М. О. Державна підтримка автомобілебудування в Україні: монографія / М. О. Кизим, Є. С. Колбасін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 264 с.
3. Брюховецкая Н. Е. Анализ ведущих производителей легковых автомобилей на мировых рынках / Н. Е. Брюховецкая // Бизнес Информ. – 2010. – № 8. – С. 119 – 124.
4. Брюховецкая Н. Ю. Вплив світової фінансової кризи на стан автомобільного ринку України / Н. Ю. Брюховецкая // Проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 19 – 23.
5. Бубнов Ю. В. Анализ мирового рынка легковых автомобилей / Ю. В. Бубнов, А. О. Кизим, Н. О. Старкова // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2013. – № 88 (04) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2013/04/pdf/25.pdf>
6. Мороз Л. А. Тенденції розвитку українського автомобільного ринку і маркетингова комунікаційна політика його учасників / Л. А. Мороз // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2012. – № 735. – С. 154 – 159.
7. Хаустова В. Е. Моделирование маркетинговой стратегии предприятия на рынках продукции производственно-технического назначения : монография / В. Е. Хаустова, Ю. А. Лидовский. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2004. – 176 с.
8. Кизим М. О. Перспективи розвитку та державна підтримка виробництва цивільних літаків в Україні : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, В. С. Купріянова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 228 с.
9. Офіційний сайт «Світової асоціації виробників автотранспортних засобів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oica.net/>
10. Стратегия развития автомобильной промышленности Российской Федерации на период до 2020 года : Утверждена приказом Минпромторга России от 23 апреля 2010 г. № 319 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nami.ru/images1/Strategy_auto_2020.pdf
11. Анализ рынка автобусов в России в 2009 – 2013 гг., прогноз на 2014 – 2018 гг. (Демонстрационная версия отчета) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=20&ved=0CFQFjAJOAo&url=http%3A%2F%2Fmarketing.rbc.ru%2Fdownload%2Fresearch%2Fdemofile_562949987971833&ei=3WvHVInVNsJ2OsuUgdgC&usq=AFQjCNFTGfzXg-2y6xXcol9d2x5w060NNQ

REFERENCES

- “Analiz rynka avtobusov v Rossii v 2009 – 2013 gg., prognoz na 2014 – 2018 gg. (Demonstratsionnaia versii otcheta)” [Analysis of the bus market in Russia in 2009 - 2013, The forecast for 2014 - 2018 (The demo version of the report)]. https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=20&ved=0CFQFjAJOAo&url=http%3A%2F%2Fmarketing.rbc.ru%2Fdownload%2Fresearch%2Fdemofile_562949987971833&ei=3WvHVInVNsJ2OsuUgdgC&usq=AFQjCNFTGfzXg-2y6xXcol9d2x5w060NNQ
- Briukhovetskaia, N. E. “Analiz vedushchikh proizvoditeley legkovykh avtomobiley na mirovykh rynkakh” [Analysis of the leading manufacturers of passenger cars in the world markets]. *Biznes Inform*, no. 8 (2010): 119-124.
- Briukhovetska, N. Yu. “Vplyv svitovoi finansovoi kryzy na stan avtomobilnoho rynku Ukrainy” [The impact of the global financial crisis on the state of the automobile market of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2009): 19-23.
- Bubnov, Yu. V., Kizim, A. O., and Starkova, N. O. “Analiz mirovogo rynka legkovykh avtomobiley” [Analysis of the global car market]. <http://ej.kubagro.ru/2013/04/pdf/25.pdf>
- Kyzym, M. O., and Kolbasin, Ye. S. *Derzhavna pidtrymka avtomobilebuduvannia v Ukraini* [State support for Ukraine's car]. Kharkiv: INZHEK, 2011.
- Khaustova, V. E., and Lidovskiy, Yu. A. *Modelirovanie marketingovoy strategii predpriatiia na rynkakh produktsii proizvodstvenno-tehnicheskogo naznacheniiia* [Simulation of marketing strategy in the markets of products for industrial purposes]. Kharkiv: INZHEK, 2004.
- Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Kupriyanova, V. S. *Perspektyvy rozvytku ta derzhavna pidtrymka vyrobnytstva tsyvilnykh litakiv v Ukraini* [Prospects for the development and state support of civil aircraft in Ukraine]. Kharkiv: INZHEK, 2012.
- [Legal Act of Russia] (2010). http://nami.ru/images1/Strategy_auto_2020.pdf
- Moroz, L. A. “Tendentsii rozvytku ukrainskoho avtomobilnoho rynku i marketynhova komunikatsiina polityka ioho uchasykyv” [Trends in the Ukrainian automobile market and marketing communication policy of its members]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. *Lohistyka*, no. 735 (2012): 154-159.
- Ofitsiynyi sait «Svitovoi asotsiatsii vyrobnykyv avtotransportnykh zasobiv». <http://www.oica.net/>
- Zinchenko, V. A. *Upravlinnia konkurentnoiu borotboiu pidpriemstv na zovnishnikh rynkakh* [Management of competitive struggle on export markets]. Kharkiv: INZHEK, 2012.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕРМОЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ СВІТУ І УКРАЇНІ

© 2014 МАТЮШЕНКО І. Ю.

УДК 330.3 + 332.1

Матюшенко І. Ю.

Перспективи розвитку термоядерної енергетики в розвинених країнах світу і Україні

Наведено основні напрямки і проблеми розвитку термоядерної енергетики в країнах світу і Україні. Встановлено, що найістотнішою альтернативою вуглеводням є сьогодні ядерна енергетика на основі поділу урану і плутонію, яка, у свою чергу, неминуче ставить дві інші глобальні проблеми – утилізації високоактивного відпрацьованого палива та інших радіоактивних відходів, а також ядерної безпеки. Показано, що термоядерна енергетика, заснована на використанні енергії, що виділяється при злитті (синтезі) легких ядер, має як суттєві переваги – ядерний синтез може забезпечити не тільки поточні енергетичні потреби людства (16 ТВт), але й виробити значно більшу кількість енергії; в якості палива необхідна зовсім невелика кількість речовин, які поширені в природі; висока внутрішня безпека термоядерної енергетики; відсутність високорадіоактивних відходів, що довго живуть, так і недоліки – технологічна складність здійснення самопідтримної термоядерної реакції; поки не існує ефективних технічних рішень, здатних перетворювати на електрику енергію, що звільнюється під час термоядерного синтезу. Визначено, що сьогодні проблема створення термоядерної енергетики більше технічна та економічна, ніж фізична, оскільки для створення економічно вигідних електростанцій необхідно вирішення двох принципових задач: продовження розробки нових матеріалів, що спроможні витримувати суворі умови експлуатації; створення нових технологій, що відносяться до дистанційного управління, конструкції оболонок, паливних циклів тощо. Доведено, що виходом з енергетичного тупика може бути «холодний ядерний синтез», тобто процес реалізації цілком безпечних ядерних реакцій при низькій енергії, наприклад, на основі нанопорошку нікелю й водню, здійснюваного в тепловому генераторі E-Cat. Представлено напрями виконання Цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Перспективні дослідження з фізики плазми, керованого термоядерного синтезу та плазмових технологій» на 2014 – 2016 рр.

Ключові слова: термоядерна енергетика, керований термоядерний синтез, холодний ядерний синтез, тепловий генератор E-Cat

Рис.: 1. **Бібл.:** 10.

Матюшенко Ігор Юрійович – кандидат технічних наук, доцент, професор, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

Email: igormatyushenko@mail.ru

УДК 330.3 + 332.1

UDC 330.3 + 332.1

Матюшенко І. Ю. Перспективи розвитку термоядерної енергетики в розвинених країнах світу і Україні

Представлены основные направления и проблемы развития термоядерной энергетики в странах мира и Украине. Установлено, что главной альтернативой углеводам является сегодня ядерная энергетика на основе деления урана и плутония, которая, в свою очередь, неминуемо ставит две другие глобальные проблемы – утилизации высокоактивного отработанного топлива и других радиоактивных отходов, а также ядерной безопасности. Показано, что термоядерная энергетика, основанная на использовании энергии, которая выделяется при слиянии (синтезе) легких ядер, имеет как существенные преимущества – ядерный синтез может обеспечить не только текущие энергетические потребности человечества (16 ТВт), но и произвести значительно большее количество энергии; в качестве топлива необходимо совсем незначительное количество веществ, которые широко распространены в природе; высокая внутренняя безопасность термоядерной энергетики; отсутствие высокоактивных долгоживущих отходов, так и недостатки – технологическая сложность осуществления самоподдерживающейся термоядерной реакции; пока не существует эффективных технических решений, способных превращать в электричество энергию, которая освобождается во время термоядерного синтеза. Определено, что сегодня проблема создания термоядерной энергетики больше техническая и экономическая, чем физическая, поскольку для создания экономически выгодных электростанций необходимо решение двух принципиальных задач: продолжение разработки новых материалов, которые способны выдерживать суровые условия эксплуатации; создание новых технологий, которые относятся к дистанционному управлению, конструкции оболочек, топливных циклов и другое. Доказано, что

Matiushenko I. Yu. Prospects for the Development of the Fusion Energy Industry in the Developed Countries of the World and in Ukraine

The article discusses the primary directions and issues in the development of the fusion energy industry in the world and in Ukraine. Nuclear power-engineering based on uranium and plutonium fission was established to be the most significant alternative to hydrocarbons as of today, yet it is inevitably linked to two more global problems, namely disposal of highly active and spent nuclear fuel and other radioactive waste, as well as nuclear safety. The study shows that the fusion energy industry based on using the energy released during fusion of light nuclei has significant advantages – nuclear fusion can not only satisfy the current energy demands of mankind (16 TW), but also produce a much larger amount of energy; quite a small amount of common substances is required to fuel the process; the inherent safety of the fusion energy industry is at a high level; there is no long-lived high-level radioactive waste; yet there are disadvantages as well – technological complexity of running a self-sustained thermonuclear reaction; there are currently no effective technologies capable of converting the energy released during the thermonuclear fusion into electricity. The study also determined that today, the problem of forming the fusion energy industry is of the technical and economic rather than physical nature, as creation of economically sound power stations requires solving two principal tasks: continuation of the development of new materials capable of enduring severe service conditions; creation of new technologies in the sphere of remote control, containment design, fuel cycles, etc. The study proves that a possible way out of the energy impasse can be offered by «the cold fusion», that is the process of running completely safe low-energy nuclear reactions, for instance, on the basis of the nickel nanopowder and hydrogen, carried out in the E-Cat heat generator. The article also includes areas of focus outlined in the Targeted Research

выходом из энергетического тупика может стать «холодный ядерный синтез», то есть процесс реализации вполне безопасных ядерных реакций при низкой энергии, например, на основе нанопорошка никеля и водорода, осуществляемый в тепловом генераторе E-Cat. Представлены направления выполнения Целевой комплексной программы научных исследований НАН Украины «Перспективные исследования по физике плазмы, управляемому термоядерному синтезу и плазмовым технологиям» на 2014 – 2016 гг.

Ключевые слова: термоядерная энергетика, управляемый термоядерный синтез, холодный ядерный синтез, тепловой генератор E-Cat

Рис.: 1. Библ.: 10.

Матюшенко Игорь Юрьевич – кандидат технических наук, доцент, профессор, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

Email: igormatyushenko@mail.ru

and Development Program of the National Academy of Sciences of Ukraine «Prospective Research in Plasma Physics, Controlled Thermonuclear Fusion and Plasma Technologies» for 2014 – 2016.

Keywords: fusion energy industry, controlled thermonuclear fusion, cold fusion, E-Cat heat generator

Pic.: 1. Bibl.: 10.

Matyushenko Igor Yu. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: igormatyushenko@mail.ru

Сталий розвиток сучасної цивілізації і якість життя населення напряму пов'язані з достатнім енергозабезпеченням, що, у свою чергу, викликає нагальну необхідність вирішення проблем вичерпування ресурсів, які використовуються існуючими технологіями. Але саме *енергетичні проблеми*, за великим рахунком, викликають періодичні світові кризи і стимулюють пошуки нетрадиційних шляхів задоволення енергетичних потреб будь-яких країн світу [1].

Вказана проблема розглядалась в роботах багатьох українських вчених, зокрема А. С. Шпака, В. М. Гейця,

Л. І. Федулової, О. С. Поповича, М. В. Онопрієнко, В. П. Соловйова, С. А. Воронова, М. О. Кизима та багатьох інших. В той же час, в умовах бурхливого розвитку термоядерних технологій на основі використання результатів нанотехнологічних досліджень і початку широкої комерціалізації вказаних досліджень у провідних країнах світу постає *проблема* уточнення напрямів досліджень у сфері термоядерної енергетики України.

На рис. 1 наведено перспективні енергетичні технології, які одержали розвиток у науково-технічних дослідженнях провідних країн світу.

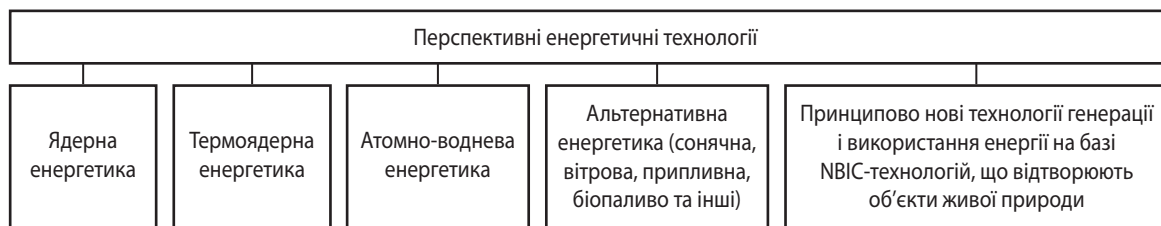

Рис. 1. Перспективні енергетичні технології провідних країн світу

Сьогодні поряд з традиційною вуглеводневою енергетикою активно розвиваються нові енерготехнології, переживає ренесанс атомна енергетика (навіть після подій на японській атомній станції Фукуяма у 2011 р.), розвинені країни реалізують глобальний проект зі створення міжнародного термоядерного реактора.

Безумовно, найістотніша альтернатива вуглеводням – *ядерна енергетика* на основі поділу урану-235. І хоча запаси доступних покладів урану-235 у світі також обмежені (за нинішнього темпу видобутку їх вистачить на 50 – 70 років), але ситуація не така критична у зв'язку з можливістю відтворити реакторні ізомери уран-233 і плутоній-239 при опроміненні нейтронами в реакторах ізомеру уран-238, запаси якого в сотні разів більші, ніж урану-235.

З іншого боку, використання реакторів поділу (АЕС) неминуче ставить дві інші глобальні проблеми – утилізації високоактивного відпрацьованого палива (ТВЕЛів) та інших радіоактивних відходів, а також ядерної безпеки. Нині у світі накопичено близько 200 тис. т відпрацьованих ТВЕЛів, по 1 млн т відходів середньої активності й дуже активної води та понад 10 млн т відходів низької активності. Щороку ці цифри збільшуються на 5 % [2].

Із початку 50-х років ХХ сторіччя небезпідставно вважалося, що майбутнє людства пов'язане з вирішенням термоядерної проблеми. Аргументи здавалися бездоганними – один літр води містить таку кількість дейтерію, що його участь у термоядерному синтезі забезпечує виробництво енергії, еквівалентне бочці нафти. А про реальність «термояду» свідчить як Сонце, де відбуваються подібні реакції, так і вибухи термоядерних (водневих) бомб.

Суть *термоядерної енергетики* – використання енергії, що виділяється при злитті (синтезі) легких ядер. Проблемою є утримання плазми і недопущення контакту зі стінками камери. До переваг ядерного синтезу слід віднести такі [1; 4]:

- ядерний синтез може забезпечити не тільки поточні енергетичні потреби людства (16 ТВт), але й виробити значно більшу кількість енергії;
- в якості палива необхідна зовсім невелика кількість речовин, які поширені у природі (наприклад, щоб забезпечити роботу теплової електростанції потужністю 1 ГВт, потрібно 10000 тонн вугілля щодня (10 вагонів), а термоядерна установка такої самої потужності буде споживати на

день 1 кг суміші дейтерію (легко видобувається з води) і тритію (виникає при роботі прямо в установці);

- термоядерна установка навіть з неідеальною ефективністю зможе виробляти 200 МВтч електроенергії, що еквівалентно спалюванню 70 тонн вугілля (потрібна кількість літію міститься в одній батареї ноутбуку, а дейтерію – в 45 літрах води). Більш ефективна модель установки за прогнозами буде давати 2,5 ГВт термоядерної енергії, яка після перетворення та використання певної частки для нагріву плазми і роботи надпровідних обв'язок електромагнітів та інших систем буде давати 1,5 ГВт електроенергії на виході;
- висока внутрішня безпека термоядерної енергетики: плазма, що використовується в термоядах, має дуже низьку щільність і, як наслідок, робоче середовище установок ніколи не буде містити в собі енергії, достатньої для виникнення серйозних загроз. Завантаження «паливом» ведеться безперервно, що дозволяє легко зупинити роботу установки (на відміну від АЕС);
- відсутність високорадіоактивних відходів, що довго живуть. Камера, де йде термоядерна реакція, стає м'яко радіоактивною, але побічних продуктів немає. Радіоактивний тритій має період напіврозпаду – 12 років, при цьому у плазмі завдяки її низькій щільності міститься дуже невелика кількість тритію, тому при гіпотетичному повному руйнуванні оболонки реактора в навколишнє середовище надійде мізерна кількість радіоактивного палива.

Недоліками термоядерних реакторів є:

- технологічна складність здійснення самопідтриманої термоядерної реакції. Системи з магнітним утримуванням потребують величезних надпровідних магнітних котушок, глибокого вакууму і чистоти стінок реактора, вміння утилізувати високі теплові й нейтронні потоки, дистанційного обслуговування реактора;
- поки не існує ефективних технічних рішень, здатних перетворювати на електрику енергію, що звільнюється під час термоядерного синтезу.

Робота ведеться вже давно (вже 50 років), існує декілька потенційно робочих концепцій, а саме: за схемою токамак (тороїдальна камера з магнітними котушками, що утримують плазму); мюонний каталіз; «холодний термояд» (наприклад, в електролітичних елементах); інерційний ядерний синтез або «лазерний термояд» [1]. Три останні схеми відрізняються більш елегантними і потенційно менш затратними рішеннями, але й досі повністю ані фізично, ані технічно не вирішені.

Прикладами термоядерних пристроїв, що вже створюються у розвинених країнах світу, можна вважати такі [1; 4]:

- 1) *Міжнародний експериментальний термоядерний реактор (ITER)* – гігантський токамак, який буде функціонувати на основі дейтерієво-тритієвого палива, загальною вартістю 10 млрд дол США (може збільшитись до 16 млрд дол США), що бу-

дується у Франції, в атомному центрі Кадараш (Ексан-Прованс). Ідея проекту – у 1985 році прийняте рішення лідерів США, Франції, Євросоюзу, Росії і Японії щодо розробки ITER, у 2003 – 2005 рр. – до проекту долучилися Канада, Китай, Південна Корея, Індія; 2006 р. – угода про початок практичної фази реалізації (розпочато будівництво). Заплановано у 2018 р. – одержання першої плазми; у 2026 р. – повномасштабна експлуатація реактора. Фінансування: 40 % – Євросоюз, решта – інші країни-учасниці. Реактор ITER буде являти собою експериментальний пристрій, ще необладнаний навіть турбінами для виробництва електроенергії, метою якого буде вивчення умов, що повинні бути витримані при роботі таких установок. Основна мета ITER – добитися десятикратної переваги одержаної енергії у порівнянні із затраченою;

- 2) В США з червня 2009 р. стартував альтернативний проект – *National Ignition Facility (NIF або буквально – «національний комплекс запалювання»)* вартістю 3,5 млрд дол США. Комплекс включає 192 лазера високої потужності, промені яких фокусуються на мініатюрному зразку з дейтерію і тритію (вперше цей комплекс був випробуваний у лютому 2009 р.). Сьогодні цьому комплексу належить світовий рекорд потужності світлового імпульсу – більше одного мегаджоуля, але до характеристик, які потрібні для запуску термоядерної реакції, ще далеко. Недоліки: сам лазер достатньо енергомісткий, тому є істотні сумніви щодо економічного ефекту лазерного методу. Уряд США розглядає майбутнє NIF у контексті оборони, а не енергетики. Ця установка використовується військовими для експериментів, метою яких є підтримання у боездатному стані своїх арсеналів в умовах мораторію на ядерні випробування.

Отже, сьогодні проблема створення термоядерної енергетики більше технічна та економічна, ніж фізична. Для створення реальних економічно вигідних електростанцій необхідно вирішення двох принципових завдань:

- продовження розробки нових матеріалів, що спроможні витримувати суворі умови експлуатації;
- створення нових технологій, що відносяться до дистанційного управління, конструкції оболонок, паливних циклів тощо.

Кінцевою стадією досліджень стане DEMO: створення прототипу промислового реактора, який зможе дати першу електроенергію. За оптимістичним прогнозом, ця фаза завершиться тільки через 30 років, а від промислового використання термоядерної енергії нас відділяє півстоліття.

Досить швидким виходом з енергетичного тупика може бути пов'язаний з вирішенням проблеми *LENR (low energy nuclear reactions)* або «холодного ядерного синтезу», тобто перспективи створення та використання реальної альтернативи традиційному вуглеводневому паливу і не

менш традиційній «урановій» ядерній енергетиці – процесу реалізації цілком безпечних ядерних реакцій при низькій енергії, наприклад, на основі нанопорошку нікелю й водню, здійснюваного в так званому тепловому генераторі E-Cat Андреа Россі (Andrea Rossi) [2].

У березні 1989 р. електрохіміки М. Флейшман і С. Понс із університету штату Юта заявили про те, що вони спостерігали ядерний синтез при електролізі важкої води. Експерименти повторили в різних країнах. Основні заперечення з боку опонентів були пов'язані з неможливістю пояснити ці реакції, виходячи з уявлень ядерної фізики, якими користуються у проблемі «термояду», для якого наявність високої температури є аксіомою. Цю проблему й далі вивчали ентузіасти (й не тільки) у США, Японії, Китаї, Італії, Ізраїлі, Індії, Росії, Україні. Її прямо не забороняли, але й не фінансували. Результати були обнадійливими, але недостатніми для практичного використання.

Нетривіальні процеси, що сприяють таким реакціям, виявилися практично недослідженими в ядерній фізиці, яка з моменту зародження формувалася фактично на концепції використання заряджених частинок високої енергії або за наявності дуже високої температури плазми, яка складається з цих частинок, що необхідно для подолання кулонівського бар'єра. До останнього часу здавалося, що ця концепція безальтернативна і є якимось непорушним постулатом.

Альтернативні ядерні процеси, які можуть відбуватися при низькій енергії, підсвідомо (чи свідомо) відкидалися, а їх дослідження прирівнювалося до наукового дисидентства і навіть ересі на кшталт пошуку філософського каменя. Логіка подібного підходу щодо ядерних реакцій при низькій енергії до останнього часу здавалася непорушною, оскільки всі успіхи в пізнанні мікросвіту і створенні ядерної енергетики були пов'язані з гігантськими прискорювачами та потужними ядерними реакторами. Однак у міру розширення масштабів практичної реалізації такого підходу при створенні сучасної світової енергетики почали проявлятися негативні риси цієї гігантоманії. Кілька разів аварії на ядерних реакторах АЕС із чисто технологічних проблем перетворилися на глобальні геополітичні й екологічні події. Багато країн цілком відмовляються від використання таких реакторів у системі енергетики [3].

Більш того, приваблива й цікава за своєю суттю ідея термоядерного синтезу з використанням високотемпературної плазми з близької перспективи за минулі 60 років перетворилася на заобрінну мету на кшталт «процес заради процесу», у якому початкове завдання створення досить компактних і дешевих джерел енергії було принесено в жертву процесу створення працюючого термоядерного реактора за будь-яку ціну. Нині ця ціна стала воістину космічною – планова вартість чергового токамака (міжнародний термоядерний реактор ITER), який, за попередніми оцінками, може вийти на режим самокупності лише у 2037 р., перевищує 15 млрд дол. без жодних гарантій, що мети (самокупності) буде досягнуто. Крім того, досвід подібних проектів свідчить, що в підсумку реальна їх вартість завжди перевищує планову в кілька разів [3].

Така ситуація призвела до того, що дослідженням процесів при низькій енергії, які здавалися безперспективними, займалися окремі ентузіасти в різних країнах,

а результати цих досліджень апіорі оголошувалися помилковими. Наукові журнали їх відхиляли відразу і без розгляду по суті, централізоване фінансування, типове для початкового етапу будь-яких важливих для економіки фундаментальних досліджень, повністю виключалося, а самофінансування відбувалося за принципом «хто що зможе». Незважаючи на такі проблеми, результати цих досліджень були доволі обнадійливими. Дослідники-ентузіасти з різних країн обмінювалися інформацією і навіть проводили міжнародні конференції.

Ситуація принципово змінилася в січні 2011 р., коли в університеті Болоньї провели презентацію теплового генератора, розробленого інженером А. Россі та проф. С. Фокарді на основі LENR. У ньому паливом був порошок нікелю й водень, а джерелом енергії – ядерна реакція між ними. Генератор Россі-Фокарді одержав назву *E-Cat* (*катализатор енергії*). Потужність компактного генератора розміром не більше портфеля – близько 10 кВт. Енергія, що виділяється, перетворювала проточну холодну воду на пару з температурою 105 градусів. Найбільше дивує, що в такій системі повністю не було радіоактивних відходів! Це пов'язане з тим, що з усіх можливих типів (каналів) LENR автоматично реалізовувалися тільки ті, результатом яких є стабільні ізотопи. У «звичайних» реакторах із використанням частинок високої енергії або нейтронів такий ефект неможливий [2].

Автори зізналися, що до кінця не розуміють процесів у E-Cat, багато ноу-хау знайдено дослідним шляхом. Природно, що в ці результати спочатку ніхто не повірив. Було створено незалежну експертну комісію у складі двох учених-ядерників зі Швеції (С. Куландер і Х. Ессен), які провели детальний аналіз методики експериментів, брали участь у подальшій презентації та підтвердили реальність результатів. Після цього Россі провів ще кілька презентацій, які завершилися демонстрацією 28 жовтня 2011 р. дії нової установки потужністю 1 МВт. Цей захід одержав назву «Велика Жовтнева Енергетична Революція».

Після цієї презентації Россі переніс свої дослідження у США. Там він створив більш ефективний генератор HT E-Cat з підвищеною до 1000 – 1200 градусів за Цельсієм температурою робочої камери і, відповідно, можливістю використання перегрітої пари з температурою близько 600 градусів, що ідеально узгоджується з вимогами, необхідними для ефективної роботи турбін сучасних електрогенераторів. Активна діяльність з виробництва HT E-Cat у США відбувається в Industrial Heat facility у Північній Кароліні.

Початковий компактний варіант генератора E-Cat, який забезпечував нижчу температуру, перетворював енергію, що виділялася при ядерній реакції, на пару з температурою близько 105⁰С і планувався до широкомасштабного виробництва й продажу за унікально низькою ціною 500 дол., було передано на основі ліцензійних договорів у Китай і Південну Корею для подальшого масового випуску [2].

8 жовтня 2014 р. було опубліковано результати незалежного дослідження генератора HT E-Cat, яке проводилося у Лугано (Швейцарія) протягом 32 діб, починаючи з 24 лютого 2014 р. за участі групи незалежних авторитетних експертів зі Швеції та Італії, але без участі в них Россі.

Основою експериментальної установки була закрита робоча камера, що становила жаростійкий циліндр завдовжки 20 см і діаметром 2 см, у якій перебувало паливо – один грам нанопорошку, що містить нікель і домішки солі літію разом зі зв'язаним воднем, та електричний нагрівач.

Результати проведених досліджень виявилися у такому:

- 1) Ця система, після початкового розігріву з допомогою відносно малопотужного електричного нагрівача (він потім частково відключався і далі використовувався для управління режимом виробництва енергії), протягом 32 днів експерименту виділяла енергію, нагріваючи камеру до температури близько 1200 – 1400°C. За час експерименту було вироблено 1,5 МВт-год енергії. Це був перший випадок, коли вчені одержали доступ до внутрішнього вмісту робочої камери та змогли провести елементний (атомний) й ізотопний (ядерний) аналіз палива та камери на початку і наприкінці експерименту.

Результати виявилися дуже несподіваними й дуже переконливими. Зокрема, ізотопний склад літію у процесі роботи закритої системи змінився від стандартного (природного) співвідношення ізотопів літію-6 (8,6 %) і літію-7 (91,4 %) до 92,1 % для літію-6 та 7,9 % – для літію-7, що відповідає фантастично великій зміні цього співвідношення в 124 рази! І це при тому, що в будь-яких ядерних дослідженнях зміна ізотопного співвідношення навіть на кілька відсотків вважається підтвердженням вірогідності протікання ядерних реакцій. Ще більші зміни ізотопного складу відповідали нікелю. Наприклад, співвідношення ізотопу нікель-58 у процесі експерименту зменшилося з 67 до 0,8 %, а нікелю-62, навпаки, зросло з 3,9 до 98,7 %. Ці результати однозначно підтвердили ядерно-фізичну природу виділення енергії;

- 2) Другим, не менш дивовижним результатом, є повна відсутність радіоактивності у продуктах ядерних перетворень. Якщо виходити з традиційних уявлень ядерної фізики, твердо встановлених для частинок високої енергії, то такі перетворення ізотопів і відповідне виділення великої енергії мають супроводжуватися дуже інтенсивним гамма-випромінюванням, потоками нейтронів та утворенням високоактивних відходів. Однак нічого цього не спостерігалося. Усі виміри підтвердили – активність відпрацьованого палива, внутрішньої частини робочої камери та оточення відповідали природному тлу! Цей дивовижний результат був відомий і з попередніх експериментів, але його уперше було підтверджено за допомогою детального запроотокованого дослідження на кількох незалежних приладах. Доречно також зазначити, що, крім таких унікальних характеристик, цей тип генератора має набагато вищу ефективність, ніж «традиційні» реактори АЕС. Зокрема, *питома потужність енерговиділення в ньому перевищує 2 кВт/г палива*, а в усіх типових реакторах ВВЕР-1000 вона дорівнює 35 Вт/г.

Як результат, вже 15 жовтня 2014 р. з'явилося сенсаційне повідомлення про те, що корпорація Lockheed

Martin оголошує про розробку та випуск у найближчі кілька років компактного працюючого термоядерного реактора потужністю 100 МВт, який може бути розміщений, наприклад, на літаку або в кузові автомобіля [5]. При цьому на науково-освітньому колоквиумі з проблем нової енергетики на основі низькоенергетичних ядерних реакцій, організованому в березні 2014 р. в Масачусетському технологічному інституті (MIT, Бостон, США) для обміну результатами та оперативним навчанням персоналу, який впроваджуватиме цю технологію, було представлено, зокрема, кілька бізнес-проектів, присвячених впровадженню цієї енергетичної технології в суднобудування, автомобілебудування та авіацію. Там ці проекти були цілком реальними, хоча й демонструвалися до публікації результатів експертизи в Лугано [4].

Крім того, із численних публікацій відомо, що Росія мав зустрічі з вищим керівництвом США, а його дослідження прямо пов'язані з NASA та NEVY (космічне агентство та військово-морські сили) й іншими державними структурами США. Як наслідок, можна зробити припущення, що поточна широкомасштабна пропозиція продажу нафти та газу зі стратегічних запасів США на світових ринках може бути пов'язана з очевидною переорієнтацією цієї країни на альтернативні джерела внутрішнього енергопостачання. Цей процес, який призвів до різкого падіння світових цін на нафту, особливо інтенсивно відбувається саме з початку жовтня 2014 р., коли вже були готові до друку результати експертизи.

Із цієї самої точки зору можна інтерпретувати значну зміну ставлення Китаю до глобальних енергетичних проектів на кшталт будівництва газопроводу «Сила Сибіру», призначеного для транспортування в Китай російського газу. Ще нещодавно Пекін збирався фінансувати його, а в жовтні досить несподівано відмовився вкладати в проєкт гроші, хоча й погодився на одержання дешевого газу за умови, що Росія сама будуватиме цей газопровід через весь Сибір. Це, зокрема, може бути пов'язане з тим, що саме китайські компанії купили ліцензію на виробництво генераторів E-Cat (догівір про передачу ліцензії Nickel-Hydrogen Research Center у місті Тяньцзін був підписаний 16 квітня 2014 р.). Більш того, за даними агентства CNN, на нещодавній нараді в голови КНР детально обговорювалося питання про створення спеціального індустріального парку та наступного широкомасштабного впровадження цих генераторів в економіку країни.

За даними CNN, значний інтерес до таких само розробок може мати Індія, економіка якої інтенсивно розвивається і також має потребу в альтернативних джерелах енергії. В Індії подібні дослідження активно здійснюються з 1989 р. у наукових центрах у Мумбаї (колишній Бомбей) і Ченнаї (колишній Мадрас). Останніми роками такі дослідження проводяться також у відомому «Центрі атомних досліджень імені Індіри Ганді», який розташований поблизу Ченнаї [4].

Незмінно високий інтерес до цієї теми існує і в Японії, яка, на відміну від інших країн, останні 25 років активно підтримувала дослідження, виділяючи для них значні кошти з бюджету. Центри нової ядерної технології з початку 90-х років існують у Саппоро (Hydrogen Engineering Application & Developing Company), Шизуока

(Cold Fusion Research Laboratory) і багатьох інших містах (Осака, Івате, Цукубе, Сендаї), а деякі з учасників цих досліджень нагороджені державними нагородами за свої дослідження низькоенергетичних ядерних реакцій. На сьогодні всі наукові групи Японії, що займаються цією тематикою, одержали дуже велике фінансування та підтримку держави.

Крім того, засновник Microsoft Білл Гейтс, який очолює спеціальний фонд інновацій (39 млрд дол.), відвідав наприкінці листопада 2014 р. італійський ядерний центр ENEA (Фраскати) і запропонував на розвиток досліджень низькоенергетичних ядерних реакцій 1 млрд дол. Ці та багато інших фактів свідчать про дуже серйозне ставлення та крутий розворот керівників провідних країн і законодавців енергетичного ринку в бік нової альтернативи, яка може істотно змінити ситуацію на цьому ринку в найближчому майбутньому. Нетривіальні результати експертизи в Лугано дали наукову та суспільно-політичну опору для цього, яка була відсутня раніше (але добре відома фахівцям).

Україна, для якої проблема виживання та сталого розвитку з огляду агресію Росії виявилася прямо пов'язаною з тенденціями світової енергетики та необхідністю мінімізувати фатальну залежність від вуглеводнів, може одержати шанс стати дійсно енергонезалежною державою завдяки використанню розробок Росії.

Дослідження за цією тематикою в Україні здійснюються в КНУ ім. Т. Шевченка та почасти в Інституті фізики (м. Київ) і ННЦ ХФТІ (м. Харків), а також у деяких недержавних лабораторіях.

Комплекс досліджень, спрямованих на вирішення цілого спектра проблем термоядерної енергетики, установами НАН України і закладами МОН України було проведено в рамках виконання двох важливих програм:

- Державної програми фундаментальних і прикладних досліджень з проблем використання ядерних матеріалів, ядерних і радіаційних технологій у сфері розвитку галузей економіки на 2004 – 2010 рр. [6];
- Цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Науково-технічний супровід розвитку ядерної енергетики та застосування радіаційних технологій у галузях економіки» на 2011 – 2015 рр. [7].

При виконанні вказаних цільових комплексних програм установи НАН України та заклади МОН України здійснили комплекс досліджень, спрямованих на вирішення цілого спектра проблем термоядерної енергетики, зокрема [8, с. 129]:

- розвинуто методи високочастотного створення і нагрівання плазми;
- досліджено поведінку енергійних частинок у магнітних пастках;
- розроблено нові методи діагностики високотемпературної плазми;
- проведено експериментальні дослідження поведінки конструкційних матеріалів першої стінки і дивертора в умовах екстремальних корпускулярних і енергетичних навантажень, що властиві термоядерному реактору.

На основі результатів фундаментальних досліджень з фізики плазми за 2011 – 2013 рр. одержано низку важливих прикладних розробок для енергетики України [9; 10]: нові методи нанесення функціональних покриттів; модифікація матеріалів потужними потоками плазми; плазмові джерела інтенсивного екстремального ультрафіолетового та рентгеновського випромінювання; плазмові озонатори; низькотемпературні плазмові озонно-ультразвукові стерилізатори; геліконні технологічні джерела; плазмохімічні реактори; пароплазмова технологія переробки відходів; створення нових перспективних екологічно чистих плазмових технологій для промисловості, медицини, сільського господарства та охорони довкілля.

У продовження вказаних вище наукових робіт Постановою Президії НАН України від 18.03.2013 р. № 115 була затверджена Концепція цільової комплексної програми НАН України «Перспективні дослідження з фізики плазми, керованого термоядерного синтезу та плазмових технологій» на 2014 – 2016 роки [10].

Головною метою вказаної програми є підвищення ефективності досліджень з фізики плазми, керованого термоядерного синтезу (КТС) та плазмових технологій, спрямованих на виявлення нових фізичних принципів будови складних плазмових систем та створення на цій основі фізичних засад нових високо- та низькотемпературних плазмових технологій.

Основними завданнями програми є:

- розвиток та підвищення рівня досліджень з фізики плазми, КТС та плазмових технологій, що використовуються в установах НАН України, на основі їхньої координації та спрямування на виконання конкретних розробок в інтересах національної економіки;
- забезпечення кооперації вчених НАН України щодо спільного використання наукового обладнання, в тому числі діагностичних засобів, та оригінальних програмних продуктів;
- виявлення та реалізація конкретних шляхів активізації участі науковців НАН України в міжнародних програмах і проектах;
- створення умов для участі дослідників, особливо молодих, у міжнародних конференціях, школах, семінарах, навчальних програмах і курсах, а також для здійснення подібної активності в Україні;
- забезпечення доступу українських науковців, що працюють у галузі фізики плазми, до платних міжнародних джерел наукової інформації (журнали, монографії тощо).

Отже, можна зробити висновки, що наслідком виконання вказаної програми досліджень стануть такі *найважливіші результати за напрямками*:

- *здобуття нових знань про фізичні явища*, що відбуваються у високотемпературній плазмі, у тому числі при її взаємодії з твердими поверхнями; розробка принципів аспектів термоядерної енергетики майбутнього;
- *розробка фізичних засад та обладнання* для перспективних іонно-плазмових технологій для промислової обробки матеріалів, охорони довкілля,

сільського господарства, медицини, діагностики речовини тощо;

- *розвиток плазмової електроніки, плазмодинаміки та фізичних основ колективних методів прискорення заряджених частинок;*
- *поштовх до розвитку індустрії виробництва високотехнологічної продукції, яка наразі практично повністю імпортується.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Матюшенко І. Ю. Перспективи створення в Україні енергетики майбутнього на основі комерційного використання нанотехнологій / І. Ю. Матюшенко, І. Ю. Бунтов // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики : Материалы XVI Международной научно-практической конференции, Алушта, 10 – 15 сентября 2012 г. ; [НАНУ, Центр исследований научно-технического потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва НАН Украины, Творческий союз НИО Крыма]. – Симферополь : ИТ АРИАЛ, 2012. – С. 341 – 354.

2. Висоцький В. «Бридке каченя» ядерної фізики та можливий прогрес світової енергетики / В. Висоцький // Дзеркало тижня. – 2014. – № 24. – С. 12.

3. Висоцький В. Чи виросте білий лебідь із бридкого каченяти? Нові результати термоядерних досліджень здатні кардинально змінити ставлення до ядерної енергії, масштабів її виробництва і використання / В. Висоцький // Дзеркало тижня. – 2014. – № 45. – С. 12.

4. Заец І. Термоядерный век / И. Заец // Эксперт. – 2009. – № 50. – С. 46 – 50.

5. Norris G. Skunk Works Reveals Compact Fusion Reactor Details. Lockheed Martin aims to develop compact reactor prototype in five years, production unit in 10 / Aviation Week & Space Technology, Oct. 15, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aviationweek.com/technology/skunk-works-reveals-compact-fusion-reactor-details>

6. Державна програма фундаментальних і прикладних досліджень з проблем використання ядерних матеріалів та ядерних і радіаційних технологій у сфері розвитку галузей економіки на 2004 – 2010 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 р. № 1165 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1165-2004-p>

7. Цільова комплексна програма наукових досліджень НАН України «Науково-технічний супровід розвитку ядерної енергетики та застосування радіаційних технологій у галузях економіки» на 2011 – 2012 рр. : Постанова Президії НАН України від 17.11.2010 р. № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/OpenDocs/101117_319_concept.pdf

8. Із зали засідань Президії НАН України (18 вересня 2013 р.) // Вісник Національної академії наук України. – 2013. – № 11. – С. 127 – 133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2013_11_18.pdf

9. Сучасні досягнення в галузі керованого термоядерного синтезу і фізики плазми та пріоритетні напрями міжнародного співробітництва : Постанова Президії НАН України від

18.03.2013 р. № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130918_115.pdf

10. Концепція цільової комплексної програми НАН України «Перспективні дослідження з фізики плазми, керованого термоядерного синтезу та плазмових технологій» на 2014 – 2016 рр. : Додаток 1 до Постанови Президії НАН України від 18.03.2013 р. № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130918_115_1.pdf

REFERENCES

“Iz zaly zasidan Prezydii NAN Ukrainy (18 veresnia 2013 r.)” [From the boardroom of Presidium of NAS of Ukraine (September 18, 2013)]. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2013_11_18.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1165-2004-p>

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/OpenDocs/101117_319_concept.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2013). http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130918_115.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2013). http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130918_115_1.pdf

Matiushenko, I. Yu., and Buntov, I. Yu. “Perspektyvy stvorennia v Ukraini enerhetyky maibutnyoho na osnovi komertsiihnoho vykorystannia nanotekhnolohii” [Prospects for a future of energy in Ukraine based on commercial use of nanotechnology]. Problemy y perspektyvy ynnovatsyonnoho razvytyia ekonomiky. Simferopol: IT ARIAL, 2012.341-354.

Norris, G. “Skunk Works Reveals Compact Fusion Reactor Details. Lockheed Martin aims to develop compact reactor prototype in five years, production unit in 10” <http://aviationweek.com/technology/skunk-works-reveals-compact-fusion-reactor-details>

Vysotskyi, V. “Brydke kachenia» iadernoi fizyky ta mozhlyvyi prohres svitovoi enerhetyky” [“The Ugly Duckling” Nuclear Physics and possible progress of world energy]. Dzerkalo tyzhnia, no. 24 (2014): 12.

Vysotskyi, V. “Chy vyroste bilyi lebid iz brydkoho kacheniaty? Novi rezultaty termoiadernykh doslidzhen zdatni kardynalno zminyty stavlennia do iadernoi enerhii, masshtabiv ii vyrobnytstva i vykorystannia” [Will grow white swan with abominable duckling? New results of fusion research are able to radically change the attitude to nuclear energy, the scale of its production and use]. Dzerkalo tyzhnia, no. 45 (2014): 12-.

Zaets, I. “Termoiadernyy vek” [Thermonuclear age]. Ekspert, no. 50 (2009): 46-50.

СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

© 2014 МЕЛЬНИК О. Г.

УДК 336.52:858.14:681.5

Мельник О. Г.

Системи фінансування високих технологій

У статті розглянуто особливості процесів інноваційної діяльності промислових підприємств сектора високих технологій з точки зору структурних трансформацій у системі напрямків інноваційної діяльності щодо оновлення технологічної бази виробництва, придбання нових технологій та НДДКР. Виокремлено особливості таких трансформацій у системі високотехнологічного виробництва. Сформульовано принципи побудови систем фінансування розвитку та імплементації високих технологій у промисловому виробництві. Запропоновано методичний підхід до побудови системи фінансування розвитку високих технологій, відповідно до якого усуваються негативні наслідки при переході промислового підприємства на випуск високотехнологічної продукції, розробки нових технологій.

Ключові слова: система фінансування, високі технології, НДДКР, конвергентні технології, технологічна база виробництва, інноваційний розвиток

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Мельник Олександр Григорович – кандидат економічних наук, науковий співробітник, відділ інноваційної політики, економіки і організації високих технологій, Інститут економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)

Email: melnyk-alex@ukr.net

УДК 336.52:858.14:681.5

UDC 336.52:858.14:681.5

Мельник А. Г. Системы финансирования высоких технологий

В статье рассмотрены особенности процессов инновационной деятельности промышленных предприятий сектора высоких технологий с точки зрения структурных трансформаций в системе направленной инновационной деятельности по обновлению технологической базы производства, приобретению новых технологий и НИОКР. Выделены особенности таких трансформаций в системе високотехнологичного производства. Сформулированы принципы построения систем финансирования развития и имплементации высоких технологий в промышленном производстве. Предложен методический подход к построению системы финансирования развития высоких технологий, в соответствии с которым устраняются негативные последствия при переходе промышленного предприятия на выпуск высокотехнологичной продукции и разработки новых технологий.

Ключевые слова: система финансирования, высокие технологии, НИОКР, конвергентные технологии, технологическая база производства, инновационное развитие

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Мельник Александр Григорьевич – кандидат экономических наук, научный сотрудник, отдел инновационной политики, экономики и организации высоких технологий, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)

Email: melnyk-alex@ukr.net

Melnyk O. H. High Technology Financing Systems

The article focuses on the properties of the innovative processes at industrial enterprises of the high technology sector viewed from the perspective of structural transformations in the system of innovative directions which concern upgrading the technological basis of the production operations, acquisition of new technologies, and R&D. Characteristic features of such transformations within the system of high-technology production were singled out. Construction principles of financing systems for development and implementation of high technology in industrial production were formulated. A methodological approach to construction of a high technology development financing system was proposed, which implies elimination of the negative implications arising during transition of an industrial enterprise to high-technology production, as well as development of new technologies.

Keywords: financing system, high technology, R&D, convergent technologies, technological basis of the production operations, innovative development

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 9.

Melnyk Olexandr H. – Candidate of Sciences (Economics), Research Associate, Department of Innovation Policy, Economics and high technology, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (vul. Panasa Myrnogo, 26, Kyiv, 01011, Ukraine)

Email: melnyk-alex@ukr.net

Постановка проблеми. Ринкова модель формування фондів коштів для розвитку в комплексі з ресурсами державних фінансів значною мірою є менш синхронізованою відносно до частоти технологічного оновлення високотехнологічних індустрій та окремих великих виробництв. Зі зростанням обсягів виробництва у секторі високих технологій, особливо внаслідок поглиблення кооперації в технологічних ланцюжках інноваційних лідерів, в перспективі реалізації економічної частини Угоди про асоціацію Україна – ЄС сформовані системи фінансування інноваційного розвитку, національних інноваційних проектів виявляють-

ся менш ефективними. Поширені моделі фінансування інноваційних програм розвитку, проектного фінансування, державної підтримки (бюджетного фінансування) пріоритетних напрямків інноваційного розвитку являються не досить ефективними щодо акумулювання і розподілу коштів фондів розвитку, внаслідок чого додаткове збільшення обсягів фінансування є перманентним завданням, що розв'язується через залучення зовнішніх інвестицій, коштів крупних інноваційних фондів. Така проблема властива не тільки Україні, але й ЄС, де вона розв'язується саме таким шляхом. В даному випадку проблема полягає

не стільки в потенціалі національної фінансової системи, скільки у використанні традиційних методичних підходів до формування систем фінансування розвитку високих технологій. Методологічна проблема організації ефективної системи фінансування розвитку / імплементації високих технологій у системі інноваційного виробництва виявляється важливою науковою-практичною задачею.

Огляд останніх публікацій. Проблема підвищення ефективності системи фінансування розвитку високих технологій органічно пов'язана із більш загальним об'єктом – фінансуванням інноваційного розвитку. У деяких аспектах розв'язання проблеми фінансування високотехнологічного сектора запропоновано у напрямку розвитку системи інноваційних / венчурних фондів [1 – 4; 9]. Існує думка про інтегроване поєднання в системі фінансування інноваційного розвитку фінансового забезпечення і стимулюючих засад на основі системного фінансування диференційованого орієнтованого на суб'єкти і об'єкти ринку [5; 149]. Докладно розглянуто сучасні фінансові механізми забезпечення і реалізації економіко-технологічного потенціалу інноваційних систем у комплексі фінансових механізмів, фінансового забезпечення науково-інноваційної складової економіко-технологічного потенціалу із залученням кредитного і податкового механізмів та розвитку комплексу фінансових інструментів. [6; с. 403 – 495]. Більш перспективним, на наш погляд, є напрямок дослідження структурних трансформацій у системі високотехнологічного виробництва на рівні загальних властивостей, а також з урахуванням галузевих, секторальних особливостей, що розглядається авторами [7], виходячи з загальних особливостей трансформації технологічної структури національної економіки у застосуванні до високотехнологічного сектора.

Метою статті є визначення основних методичних підходів до формування систем фінансування імплементації і розвитку високотехнологічного виробництва з урахуванням підвищеної ефективності високих технологій.

Виклад основного матеріалу. Високі технології як напрямок фінансування відрізняються тим, що є значно більш структурованим об'єктом як для програм державної фінансової підтримки розвитку високотехнологічного сектора, так і для корпоративних фінансів, зокрема інституційних інвестицій. Саме високотехнологічні галузі горизонтально ієрархічно структуровано за напрямками розвитку базових технологій, що утворюють децентровані мережі систем відтворення технологічних переваг. Загальна структура класифікації нанотехнологій в РФ включає вісім науково-технологічних напрямків розвитку: наноматеріали, наноелектроніка, нанофотоніка, нанобіотехнології, наномедицина, методи та інструменти дослідження і сертифікації наноприладів, технології і спеціальне обладнання для створення і виробництва наноматеріалів і наноприладів, інші напрямки.

Європейським патентним відомством (ЕПО) класифікацію нанотехнологій здійснено за такими напрямками: нанотехнології і наномедицина; нанотехнології для обробки, зберігання і передачі інформації; нанотехнології для матеріалів та покриття; нанотехнології для взаємодії, індикації та активізації дії; нанооптика; наноманіпуляція, а також у 2014 р. додано такі напрямки, як методи

та пристрої для вимірювання та аналізу наноструктур і виготовлення чи обробка наноструктур. Розвиток нанотехнологій в Україні визначено лише за напрямком «виконання операції та транспортування». В той же час різні напрямки розвитку нанотехнологій визначено у таких сферах: медицина, хімія і металургія (вирощування кристалів), фізика (оптика, зберігання інформації, ядерна фізика). В США введено 263 різних видів нанотехнологій, структурованих за такими напрямками: наноструктури (138 субнапрямків), математичні алгоритми, комп'ютерні програми тощо, спеціально адаптованих для моделювання конфігурацій або властивостей наноструктур, виробництво, використання та ідентифікація наноструктур (62 субнапрямки), специфікація використання наноструктур (61 субнапрямок).

В той же час поняття високих технологій ширше всього комплексу класифікаторів сучасних напрямків розвитку технологій. В системі оцінки виробництва промислової продукції в Україні високі технології – це систематизовані передові знання на певний період, спрямовані на випуск продуктів чи створення процесу, які є принципово новими (тими, що не мають аналогів) або новими в певній галузі знань, застосування яких дозволить отримати монопольне становище на міжнародному ринку або покращити конкурентні позиції того, хто їх розробляє чи застосує, та отримати високу додану вартість [8]. В США високі технології є структуруючим елементом для класифікації галузей виробництва, де витрати на НДДКР чи обсяг реалізованої продукції більші за 200 % від середньостатистичного показника. В методології визначення галузей високих технологій ЄС використовується комплекс трьох показників: частка витрат НДДКР у загальних витратах по галузі, частка високих технологій у комплектації продукції та частку персоналу, задіяного в НДДКР. В Україні основним критерієм високотехнологічного виробництва є питома вага виручки високотехнологічної продукції в загальному обсязі продукції підприємства. В комплексі з даним показником оцінюється ефективність виробництва (валова додана вартість, продуктивність праці), техніко-технологічний рівень виробництва (коефіцієнт технологічного розвитку, в основі якого кількість працівників на лініях автоматизованого виробництва, питома вага високих технологій у технологічних процесах тощо), оцінка рівня кваліфікації працівників (зокрема кількість людей, зайнятих в НДДКР).

Високі технології охоплюють методологічні підходи до визначення високотехнологічних галузей в цілому, які не дуже різняться як у високорозвинених країнах, так і в Україні, і стосуються всього комплексу виробництва продукції і технологій, а також включають інформацію. Отже, високотехнологічними галузями прийнято вважати мікроелектроніку, інформаційні технології, виробництво обчислювальної техніки, програмування, робототехніку, нанотехнології, атомну енергетику, аерокосмічну техніку, біотехнології, фармацевтику, генну інженерію, штучний інтелект. Разом із тим, якщо в США налічується 263 види тільки нанотехнологій, то в Україні визначено 26 видів високих промислових технологій і 282 найменування високотехнологічних продуктів [8]. І в цьому є істотна відмінність структури сектору високих технологій. З табл. 1

Критерії визначення високотехнологічних галузей в США, ЄС, Україні

Країна	Критерії оцінки					
США	Обсяг реалізованої продукції 200 %	Витрати на НДДКР				
ЄС	Частка витрат на НДДКР в загальних витратах галузі	Частка високих технологій комплектуючих продукції	Частка персоналу, задіяного в НДДКР			
Україна	Частка продукції в загальному обсязі продукції по галузі	Питома вага персоналу, задіяного в НДДКР	Частка високих технологій в комплектії продукції	Валова додана вартість	Техніко-технологічний рівень виробництва	Оцінка рівня інноваційності

Джерело: розроблено автором

видно, що, наприклад сектор високих технологій США визначається лише двома критеріями, що включають щільно структуровані системи комплексів високих технологій. В ЄС існує три таких класифікаційних ознаки високотехнологічного сектору. Множина критеріїв у методиці оцінки високотехнологічних галузей свідчить про низький рівень структурованості сектору високих технологій. Якщо взяти до уваги сталий прямий взаємозв'язок між ступенем розвитку структури системи та інституційним наповненням системи, то очевидно, що Україна демонструє деяку трансформаційну модель індустріальної та високотехнологічної структури промисловості і економіки в цілому. Важливим аспектом саме при побудові фінансової системи розвитку сектору високих технологій є можливості оптимізації, що виникають унаслідок різних ступеня і динаміки структурних трансформацій. Ефекти реструктуризації інноваційного процесу дозволяють реструктурувати фінансові потоки формування і розподілу фінансових ресурсів інноваційної діяльності в промисловості та науково-технологічної діяльності інститутів національної інноваційної системи. Такого роду трансформації дозволяють підвищити гнучкість систем фінансування в частині створення комунікаційних каналів для оперативного залучення додаткових фінансових ресурсів із незначними, або відсутніми транзакційними витратами для розширення потенціалу системи фінансування. Дані можливості виникають унаслідок саме структурних трансформацій, викликаних властивостями підвищеної продуктивності і потенціалом технологічних зрушень високих технологій.

З комплексу сформульованих передумов впливає, що додаткова ефективність інноваційної діяльності в сфері високотехнологічного виробництва обумовлена поглибленою структурованістю економічного середовища на базі технологічних переваг. В той же час, якщо для інноваційної діяльності в промисловості технологічна структурованість є основою для локалізації підкомплексів НДДКР у складі науково-виробничих комплексів або інноваційних кластерів, то для високотехнологічного виробництва це одночасно є і причиною, і наслідком в результаті реалізації технологічних переваг підвищеної ефективності виробництва в умовах розвитку / імплементації високих технологій. Базовою основою і об'єднуючим фактором для побудови систем фінансування інноваційної діяльності в промисловості і в високотехнологічному секторі є структура інноваційного процесу.

В національній інноваційній системі технологічні переваги виокремлюють високотехнологічне виробництво в окремий сегмент загального інноваційного середовища. Даний сегмент за підсистемою фінансового забезпечення і технологічними взаємозв'язками є окремим сектором. Підвищена ефективність високих технологій створює умовну сферу технологічних переваг у розвитку (рис. 1). Разом із тим, техніко-технологічна база виробництва є інституційною одиницею (інститутом) національної інноваційної системи і взаємопов'язана зі сферою відтворення технологічних переваг.

Структурний зсув, пов'язаний з виділенням високотехнологічних технологій в окремий сектор технологічних переваг у системі інноваційного типу відтворення, обов'язково змінюватиме і співвідношення в структурних ланках системи фінансування розвитку / імплементації високих технологій. У зв'язку з цим, виходячи з загальної моделі системи фінансування інноваційного розвитку (рис. 2), системи фінансування імплементації / розвитку високих технологій у промисловості зазнаватимуть реструктуризації за основними базовими ланками / комплексами фінансового забезпечення відносно структури інноваційного циклу.

Локалізація з наступною диференціацією ланок НДДКР і техніко-технологічної бази виробництва у сфері інноваційної діяльності співвідноситься за функціональністю з комплексом підсистем фінансової системи «Державний бюджет – Державний кредит – Банк Реконструкції та розвитку – комерційний банк» для оновлення техніко-технологічної бази виробництва та «Державний бюджет – Державний інноваційний фонд» для наукової та науково-технологічної діяльності, оскільки фондове фінансування складає критично незначущий обсяг у масштабах національної економіки. Разом із тим, саме через незначущість фондової підтримки НДДКР в системі виробництва сектору високих технологій необхідний обсяг фінансового забезпечення досягнення технологічних переваг має бути компенсований підсистемою інституційних фондів (інституційні інвестори, венчурні фонди, фонди розвитку тощо). У зв'язку з цим, важливим є саме інституційний напрямок розвитку системи високотехнологічного виробництва. При цьому інститути розвитку повинні розглядатися і інституційними, і функціональними ланками системи відтворення в цілому і системи фінансування зокрема. Очевидною є не-

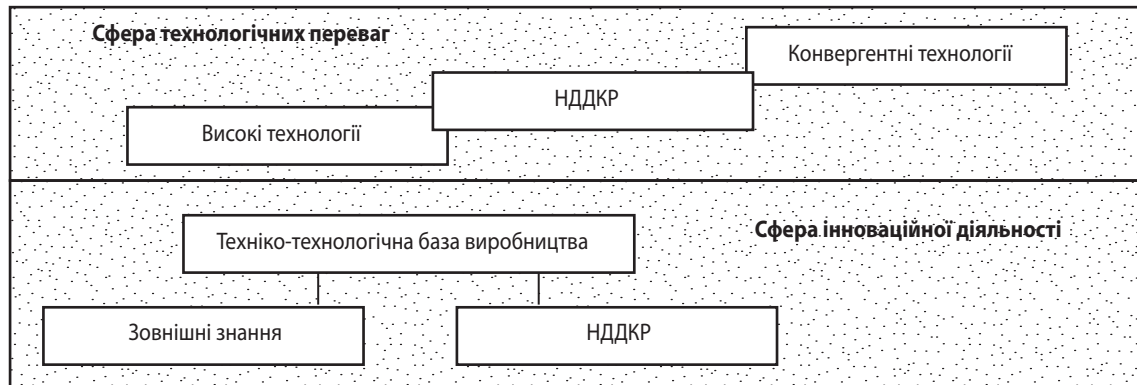

Рис. 1. Схема-модель структуризації сектора високих технологій у національній інноваційній системі

Джерело: розроблено автором

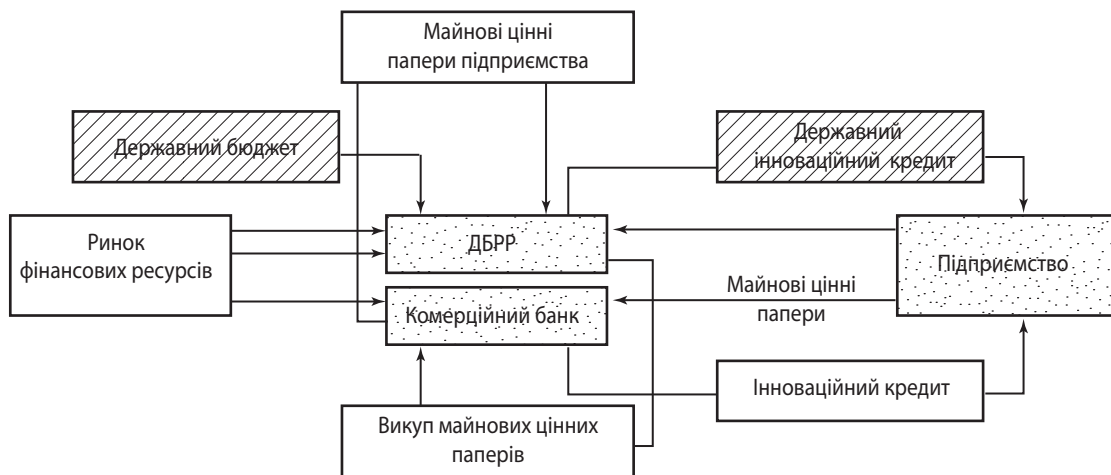

Рис. 2. Принципова схема реалізації бюджетних інвестицій з використанням кредитного механізму фінансування розвитку високих технологій

Джерело: авторська розробка

ефективність функціонального і предметного розширення комплексу фінансових інструментів системи фінансування інноваційної діяльності у застосуванні до сектора високих технологій. Фактичне збільшення як кількості фінансових інструментів у системі високотехнологічного виробництва, так і відведення додаткових функцій фінансового забезпечення інноваційної діяльності призведе до організації додаткових фінансових потоків обслуговування операційної діяльності підприємств, які нестимуть значною мірою дублюючі функції в системі концентрації і розподілу фінансових ресурсів фінансового забезпечення інноваційної діяльності.

Високотехнологічне виробництво як окремий сектор характеризується унітарною структурою, де техніко-технологічна база виробництва і НДДКР не здійснюються окремо від технологічних процесів, зокрема у складі комплектуючих у виробництві високотехнологічної продукції, де високі технології є елементом технології. Як наслідок, продуктивність і ефективність високих технологій реалізується комплексно і синхронно в межах одного інноваційного циклу. З точки зору структури системи фінан-

сування, для високотехнологічного сектора відбувається відповідний структурний зсув кредитного, інвестиційного, бюджетного і фондового фінансування в напрямку оптимізації ланок фінансового забезпечення трансакцій щодо обслуговування сектора НДДКР та його забезпечення. Тобто кредитні, інвестиційні ресурси, бюджетне фінансування, фінансування за рахунок фондів чи грантів концентруються в комплексі системи фінансування і не потребують синхронізації в часі відповідно до розвитку інноваційного циклу. Асинхронність процесів, обумовлена локалізацією НДР в рамках інноваційного процесу, у високотехнологічному виробництві вимагає консолідації і систематизації коштів для фінансового забезпечення бізнес-процесів і на рівні імплементації високих технологій, і на рівні виробництва, логістики, сервісу і комунікаційних каналів в інноваційному середовищі.

Отже, система загальних підходів до побудови системи фінансування розвитку / імплементації високих технологій ґрунтуватиметься на базовому принципі систематизації власне механізмів імплементації, інституціонального наповнення національної інноваційної системи

в промисловому виробництві (сектор високих технологій) і науково-технічних робіт. Отже, серед основних принципів ефективності взаємодії елементів систем фінансування інноваційної діяльності та імплементації високих технологій на рівні формування і руху фінансових інструментів економічних систем різного масштабу відтворення на прикладі ЄС та України можна виокремити:

- домінування високих технологій в структурі технологічної бази промислового виробництва;
- принцип ідентичності технологічної бази виробництва в інноваційному середовищі;
- принцип відповідності характеристик і структури фінансових інструментів у фінансовому обороті відповідних систем;
- принцип інтегративності елементів фінансової системи;
- адекватність / відповідність фінансових інструментів структурі і масштабам високотехнологічного сектора в промисловості;
- адаптивність і універсальність фінансових інструментів технологічного трансферу;
- інтернаціоналізація фінансових інструментів.

У фінансових системах розвитку / імплементації високих технологій, побудованих на запропонованих методичних підходах, усунується необхідність створення ДБРР, відбувається реструктуризація через заміщення кредитного механізму та механізму державного кредиту інвестиційним механізмом. Інноваційний процес, що є первинним відносно системи фінансування, структурно оптимізується шляхом трансмісії сектора НДДКР в сектор високих технологій. Даний ефект перерозподілу інноваційного циклу ініціює реструктуризацію фінансових потоків і реструктуризації інститутів системи фінансування та національної інноваційної системи шляхом аналогічної трансмісії коштів державного бюджету з реструктуризацією їхньої інституційної структури в центральні структурні фонди розвитку і структурні фонди міжнародних організацій. Даний потрійний ефект створює можливість концентрації виробничих і фінансових ресурсів для переходу підприємств зі сфери інноваційної діяльності до сфери технологічних переваг сектора високотехнологічного виробництва.

Фінансова система непропорційно розподіляє загальний обсяг фінансових ресурсів по структурі інноваційного циклу. Не виявлено чіткого сталого взаємозв'язку між зростанням обсягів фінансових ресурсів, що концентруються в системах фінансування та їхнім пропорційним розподілом за видами інноваційної діяльності. І якщо збільшення загального обсягу залучених інвестицій при впровадженні системи інститутів розвитку в національній інноваційній системі створить ефект підвищення ефективності в секторі досліджень і розробок від 90 % до 317 % в секторі дослідження та розробок зі створення нових технологій, то акцент на високотехнологічному секторі розподілить ефективність на всі етапи інноваційного процесу. Такий ефект не слід вважати кумулятивним, оскільки в даному випадку йдеться про розподільний ефект, який за функціональним змістом слід вважати ефектом оптимізації. Саме оптимізація взаємозв'язків ланок системи фінансування є

наслідком технологічного зсуву, що відбувається як структурний технологічний зсув при переході підприємства на випуск високотехнологічної продукції. Даний ефект слід вважати внутрішньосистемним, оскільки виявляється при інтеграції фінансових і виробничих систем відповідно до структури інноваційного циклу виробництва високотехнологічної продукції.

Висновки

Всі структурні трансформації системи фінансування розвитку / імплементації високих технологій є похідними від структурних зсувів інноваційного циклу, що характеризується зміщенням / уніфікацією етапів НДДКР, виробництва продукції, створення новітніх технологій.

В інституційному аспекті побудови систем забезпечення розвитку високих технологій доцільно розглядати як основу фінансову систему національної економіки. Ступінь інтегрованості різних елементів національної фінансової системи збільшує потенціал економічного зростання в економічних системах інноваційного типу відтворення.

Ефективність державного управління фінансування інноваційної, наукової чи науково-технологічної діяльності можлива лише за умов наявності таких обсягів фінансових ресурсів, що як мінімум покривають витрати на матеріально-технічне та кадрове забезпечення НТР та НДДКР протягом 10-річного періоду. В умовах недофінансування мінімально необхідного обсягу фінансового забезпечення діяльності наукових установ питання ефективності державного фінансування розвитку високих технологій є неактуальним і без його розв'язання втрачає сенс.

У комплексі інтегративного, уніфікуючого функціонального впливу фінансової системи сформувалися умовно ідентичні за ознаками властивостей руху фінансових інструментів системи фінансування інноваційного розвитку. При цьому базовою властивістю треба вважати структурну приналежність фінансової системи до НІС, тісний взаємозв'язок підсистем інноваційного виробництва, науки та технологій і підсистеми фінансового забезпечення. Диференціюючою ознакою виявляється частка сектора високих технологій, науки та освіти, промислового виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
2. Онишко С. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку : монографія / С. В. Онишко. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. – 434 с.
3. Возняк Г. В. Інноваційна діяльність промислових підприємств та способи її фінансування в Україні / Г. В. Возняк, А. Я. Кузнєцова. – К. : УБС НБУ, 2007. – 183 с.
4. Петрук О. М. Теорія та практика венчурного фінансування : монографія / О. М. Петрук, С. З. Мошенський. – Житомир : Рута, 2008. – 248 с.
5. Свідерський П. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку промислових підприємств / П. В. Свідерський // Економіка і управління. – 2011. – № 6. – С. 145 – 151.
6. Регіональні інноваційні системи України: трансформація та розвиток в умовах інтеграційних викликів : моно-

графія / під ред. д. е. н., проф. Федулової Л. І.; [НАН України, Ін-т екон. і прогнозування]. – К., 2013. – С. 495 – 553.

7. Оdotiuk I. V. Вітчизняна індустрія високих технологій: знання, інноваційні, інвестиційні фактори її формування і розвитку / I. V. Оdotiuk // Вісник НАН України. – 2011. – № 11. – С. 21 – 33.

8. Наказ Міністерства промислової політики України «Про затвердження Методики ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств» від 08.02.2008 р. № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_ee/pg_gtwgwd/index.htm

9. Ray O. High-technology entrepreneurship / O. Ray. – Paris: Recherche, 2012. – 208 p.

REFERENCES

Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative perspectives of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta, 2006.

[Legal Act of Ukraine] (2008). http://www.uazakon.com/documents/date_ee/pg_gtwgwd/index.htm

Odotiuk, I. V. "Vitchyzniana industriia vysokikh tekhnologii: znannievi, innovatsiini, investytsiini faktory ii formuvannia i rozvytku" [The domestic industry of high technology, knowledge, innovation, investment factors of its formation and development]. Visnyk NAN Ukrainy, no. 11 (2011): 21-33.

Onyshko, S. V. Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku [Financial support for innovative development]. Irpin: Natsionalna akademiia DPS Ukrainy, 2004.

Petruk, O. M., and Moshenskyi, S. Z. Teoriia ta praktyka venchurnoho finansuvannia [Theory and practice of venture financing]. Zhytomyr: Ruta, 2008.

Rehionalni innovatsiini systemy Ukrainy: transformuvannia ta rozvytok v umovakh intehratsiinykh vyklykiv [Regional innovation system of Ukraine: the transformation and development in the integration challenges]. Kyiv, 2013.

Ray, O. High-technology entrepreneurship Paris: Recherche, 2012.

Sviderskyi, P. V. "Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv" [Financial support for the development of innovative enterprises]. Ekonomika i upravlinnia, no. 6 (2011): 145-151.

Vozniak, H. V., and Kuznietsova, A. Ya. Innovatsiina diialnist promyslovykh pidpriemstv ta sposoby ii finansuvannia v Ukraini [Innovative activity of industrial enterprises and ways of financing in Ukraine]. Kyiv: UBS NBU, 2007

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РЕСУРСОЕФЕКТИВНОСТІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В КРАЇНАХ – ЛІДЕРАХ «ЗЕЛЕНОЇ» МОДЕРНІЗАЦІЇ*

© 2014 МУСІНА Л. А., КВАША Т. К.

УДК 338.45;338.504;504.05:62/69

Мусіна Л. А., Кваша Т. К.

Дослідження впливу ресурсоефективності на економічний розвиток в країнах – лідерах «зеленої» модернізації

Організація Об'єднаних Націй визначила ключову роль індустріалізації та нової промислової політики у забезпеченні структурної перебудови та економічного зростання на перспективу. Заходи і стимули для ефективного використання природних ресурсів, як доведено, мають позитивний вплив на економічні показники в багатьох країнах і займають важливе місце в їхніх пакетах реформ. Це має бути першим пріоритетом для України, враховуючи гостру нестачу ресурсів і складну ситуацію у східних регіонах. Метою роботи є дослідження чинників росту ресурсної продуктивності ВВП та їхній зв'язок із політикою екологізації економіки у країнах ЄС і надання пропозицій для України. Здійснено аналіз таких чинників для Великобританії та Нідерландів, надано пропозиції для України, зокрема розроблення Концепції державної політики та плану дій з розвитку «зеленої» економіки, стимули для ресурсозбереження, включаючи більш справедливі ціни на природні ресурси, диференційовану плату за утилізацію відходів, зміни у політиці податків і державних закупівель у бік сприяння ресурсній ефективності та екоінноваціям.

Ключові слова: «зелена» економіка, ресурсна ефективність, інструменти політики сприяння продуктивному використанню ресурсів

Рис.: 2. **Бібл.:** 27.

Мусіна Людмила Абдрахманівна – кандидат економічних наук, радник міністра, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (вул. Грушевського, 12/2, Київ, 01008, Україна)

Email: musina@me.gov.ua

Кваша Тетяна Костянтинівна – завідувач відділу, відділ прогнозно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності, Український інститут науково-технічної та економічної інформації (вул. Горького, 180, Київ, 03680, Україна)

Email: tkvasha@mail.ru

УДК 338.45;338.504;504.05:62/69

UDC 338.45;338.504;504.05:62/69

Мусіна Л. А., Кваша Т. К. Исследование влияния ресурсоэффективности на экономическое развитие в странах – лидерах «зеленой» модернизации

Организация Объединенных Наций определила ключевую роль индустриализации и новой индустриальной политики в обеспечении структурной перестройки и экономического роста на перспективу. Мероприятия и стимулы для эффективного использования природных ресурсов, как доказано, оказывают положительное влияние на экономические показатели во многих странах и занимают важное место в их пакетах реформ. Это должно быть приоритетом для Украины, учитывая острый недостаток ресурсов и сложную ситуацию в восточных регионах. Целью работы является исследование точек роста ресурсной производительности ВВП и их связь с политикой экологизации экономики в странах ЕС, выработка предложений для Украины. В работе осуществлен анализ таких точек для Великобритании и Нидерландов, даны предложения для Украины, а именно: разработка Концепции государственной политики и плана действий по развитию «зеленой» экономики, формирование стимулов для ресурсосбережения, включая более справедливые цены на природные ресурсы, дифференцированную плату за утилизацию отходов, изменения в налоговой политике и политике государственных закупок в сторону благоприятствования ресурсной эффективности и эконоинновациям.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, ресурсная эффективность, инструменты политики содействия производительному использованию ресурсов

Рис.: 2. **Библ.:** 27.

Мусіна Людмила Абдрахманівна – кандидат економічних наук, советник министра, Министерство экономического развития и торговли Украины (ул. Грушевского, 12/2, Киев, 01008, Украина)

Email: musina@me.gov.ua

Кваша Татьяна Константиновна – заведующий отделом, отдел прогнозно-аналитического обеспечения инновационной деятельности, Украинский институт научной и технической информации (ул. Горького, 180, Киев, 03680, Украина)

Email: tkvasha@mail.ru

Musina L. A., Kvasha T. K. A Study of the Effect of Resource Efficiency on the Economic Development in the Countries that Are Leaders of «Green» Modernization

The United Nations Organization has pointed out the key role of industrialization and a new industrial policy for ensuring structural reorganization and potential economic growth. Measures and incentives for efficient use of natural resources, as it was proven, tend to produce a positive effect on the economic parameters in numerous countries and are given substantial attention in their reform packages. This must be a top priority for Ukraine, considering its severe resource constraints and a challenging situation in the Eastern regions. The objective of the work consists in studying the factors promoting growth in the GDP resource efficiency and their connection with the policy of greening the economies used in the EU countries, as well as proposing solutions for Ukraine. Such factors were analyzed for Great Britain and the Netherlands, certain steps were proposed for Ukraine, in particular, development of a State Policy Framework and plan of action aimed at a «green» economy, incentives for efficient use of resources, including fairer prices for natural resources, varied waste disposal fees, changes in the tax policy and state procurement favoring resource efficiency and eco-innovation.

Keywords: «green» economy, resource efficiency, tools of the resource efficiency promotion policy

Pic.: 2. **Bibl.:** 27.

Musina Ludmyla A. – Candidate of Sciences (Economics), Advisor to the Minister, Ministry of Economic Development and Trade (vul. Grushevskogo, 12/2, Kyiv, 01008, Ukraine)

Email: musina@me.gov.ua

Kvasha Tetiana K. – Head of Department, Department of forecasting and analytical support innovation, Ukrainian Institute for Scientific, Technical and Economic Information (vul. Gorkogo, 180, Kyiv, 03680, Ukraine)

Email: tkvasha@mail.ru

* Роботу виконано в межах прикладного наукового дослідження № 8-14 на замовлення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (наказ № 506/2014)

Вступ. Структурні перетворення та реіндустріалізація необхідні для істотного покращення ефективності економіки та скорочення бідності, особливо в країнах, що розвиваються. Екологізація економіки та стимулювання ефективного використання природних ресурсів вже довели позитивний вплив на економічні результати та займають вагоме місце в пакетах заходів зі структурних перетворень у багатьох країнах [1]. Враховуючи це, Департамент з економічних і соціальних питань Організації Об'єднаних Націй в огляді проекту Глобальної доповіді зі сталого розвитку, який має бути представлено в червні 2015 р., визначив ключову роль індустріалізації та нової промислової політики у забезпеченні структурної перебудови та подальшого економічного зростання. Це має стати одним із перших пріоритетів для України в умовах жорстких ресурсних обмежень і складної ситуації у східних регіонах.

У зв'язку з цим є актуальним аналіз досвіду ефективного використання у промисловості матеріальних ресурсів як складової промислової політики.

Розробленість питання. Питання підвищення ефективності використання невідновлювальних матеріалів і зменшення їх видобутку обговорюються на міжнародних конференціях і форумах, активно досліджуються міжнародними організаціями, зокрема ОЕСР, ЄС, ЮНЕП, ЮНІДО, такими зарубіжними та українськими вченими, як: Д. Пуджарі, С. Морх, К. Самерс, С. Шварц та Х. Вансаурнаут, К. Гейзер, С. Кумар, С. Русінко, С. Нек та М. Роджерс, Р. Данджеліко, Б. М. Данилишин, А. А. Мусіна, О. Веклич, І. М. Сотник, З. С. Люльчак, Т. Є. Моїсеєнко, Н. Я. Михаліцька, І. П. Дрозд, Т. К. Кваша, Т. В. Горянська та інші.

Проте у зазначених працях не досить уваги приділено питанням виявлення чинників росту матеріальної продуктивності виробництва і валового внутрішнього продукту та впливу на нього заходів політики в окремих країнах.

Мета. Дослідити чинники росту ресурсної продуктивності ВВП та їхній зв'язок із політикою екологізації економіки в країнах ЄС, Великобританії та Нідерландах і запропонувати для України заходи з екологізації економіки та промисловості з метою підвищення їхньої ефективності.

Виклад основного матеріалу. Передові європейські країни активно йдуть шляхом екологізації економіки, концентруючись на ефективному використанні матеріальних ресурсів. Оцінка прогресу на цьому шляху вимагає використання порівняльних показників екологічної та економічної ефективності бізнес-процесів і технологій на підприємствах будь-яких розмірів, галузей чи країн.

Як узагальнюючий індикатор ефективності використання матеріалів вживається або показник матеріальної продуктивності, або показник матеріалоемності продукції (обернена величина матеріальної продуктивності). Матеріальна продуктивність вимірюється співвідношенням вартісних обсягів валової доданої вартості (ВДВ) промисловості або окремого виду економічної діяльності, абсолютних обсягів виробленої продукції та кількості використаних матеріалів (в розрізі окремих груп матеріальних ресурсів).

Країни ЄС та Європейський Парламент після широких консультацій надали перевагу ресурсній продуктивності як показнику, що відстежується статистикою. Ресурсна продуктивність визначається співвідношенням обсягів

ВВП та споживання ресурсів (RMC²), Європейська Комісія ухвалила також реалістичну ціль з підвищення ресурсної продуктивності – на 15 % у період 2014 – 2030 рр. за умови відсутності змін у способі господарювання. Очікується, що збільшення ресурсної продуктивності на 30 % позитивно вплине на зайнятість і зростання ВВП, окрім зменшення тиску на ресурсну базу [2].

Серед країн ЄС лідерами за матеріальною продуктивністю ВВП є Великобританія та Нідерланди (третє та четверте місця у 2011 р.) (рис. 16). Також вони посідають перше та друге місця за обсягами спожитих економічною діяльністю матеріалів у розрахунку на душу населення (рис. 1а).

Крім того, за швидкістю росту матеріальної продуктивності серед п'ятірки кращих країн лідером є Великобританія. Проаналізуємо чинники росту матеріальної продуктивності ВВП двох країн – Великобританії та Нідерландів – на прикладі споживання неенергетичних матеріалів: біотичних та абіотичних (мінералів, металів), які в першу чергу споживаються промисловістю.

Обидві країни протягом 1995 – 2010 рр. знизили частку промисловості та збільшили частку послуг у структурі ВВП: у Великобританії частка промисловості знизилась з 24,5 % до 15,2 %, а частка послуг виросла з 68,2 % до 77,8 %; у Нідерландах частка промисловості знизилась з 21,5 % до 16,8 %, а частка послуг зросла з 69,7 % до 76 % [3].

У Великобританії до 2009 р. частка промисловості у ВВП знижувалася швидше за обсяги спожитих абіотичних матеріалів, відтак, основною причиною зростання матеріальної абіотичної продуктивності було зниження частки промисловості (рис. 2а) та збільшення внеску сектора послуг у темпи ВВП. Натомість у Нідерландах до 2008 р., окрім зменшення частки промисловості, діяли й інші чинники, адже обсяги спожитих біотичних (до 2008 р.) та абіотичних матеріалів скорочувалися швидше (рис. 2б).

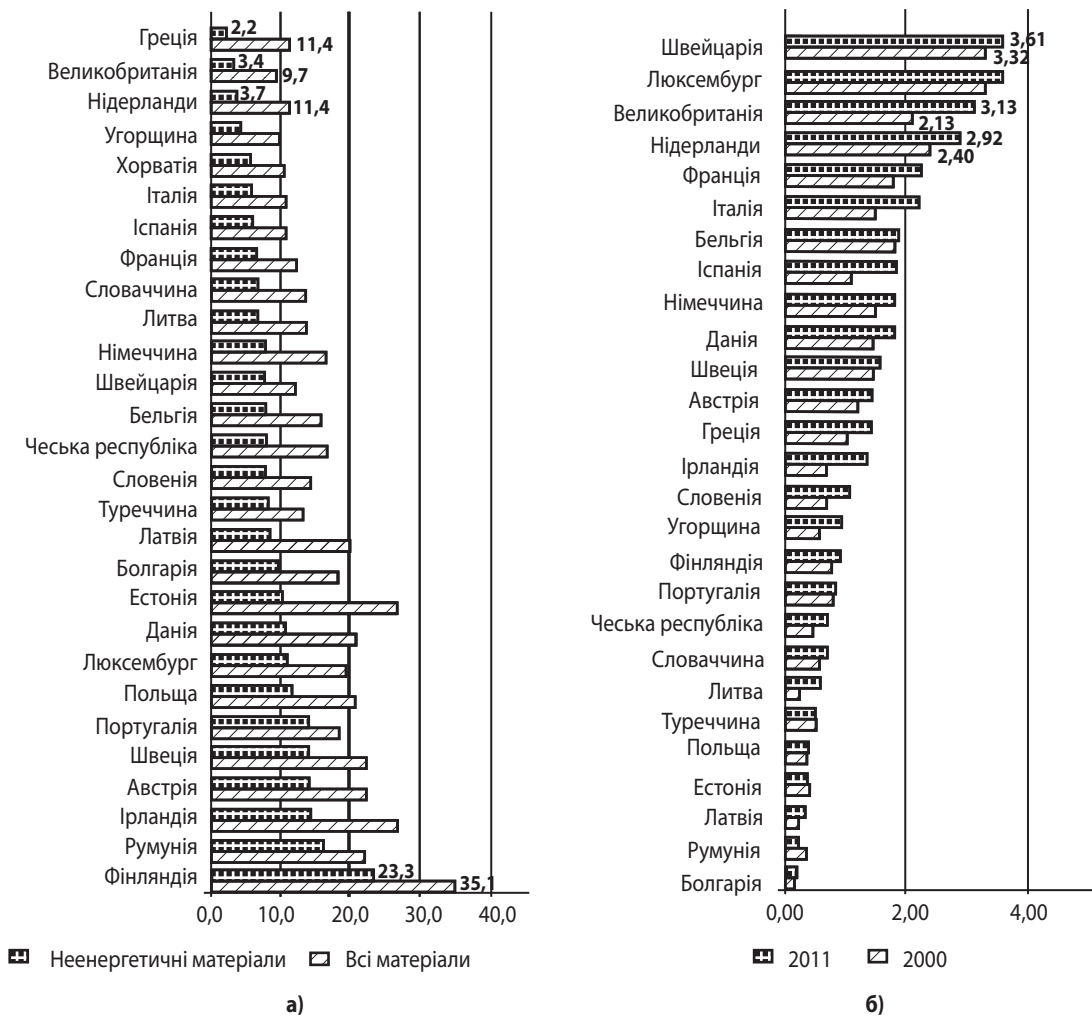
У структурі валової доданої вартості (ВДВ) промисловості обидві країни зменшили частки найбільш матеріалоемних галузей.

Великобританія змінила структуру своєї промисловості внаслідок зниження частки машинобудування, металургії, виробництва іншої неметалевої продукції, хімічної промисловості, тобто галузей – споживачів абіотичних матеріалів. Частки галузей, що споживають біотичні та енергетичні матеріали, навпаки, зросли.

У Нідерландах зниження частки валової доданої вартості у структурі промислової ВДВ відбулося за рахунок усіх галузей, що споживають матеріали, за виключенням виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення, постачання електроенергії, газу та води і перероблення відходів (тобто тих видів діяльності, що споживають переважно енергетичні матеріали).

Отже, однією з причин підвищення матеріальної продуктивності ВВП цих країн є зменшення частки про-

² Resource Material Consumption (RMC) – це комплексний показник, який вимірює (у тоннах) усі використані в економіці матеріальні ресурси, включаючи ресурси, використані в імпортованих товарах. Наразі цей показник обчислюється для ЄС в цілому і деяких країн ЄС. Країни, для яких RMC ще не застосовується, можуть застосовувати показник внутрішнього споживання матеріалів (Domestic Material Consumption – DMC).

Джерела: (а): Energy, transport and environment indicators: Pocketbooks. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 247 pp. – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DK-13-001/EN/KS-DK-13-001-EN.PDF
 (б): Resource productivity. – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=0&pcode=tsdpc100&language=en>

Рис. 1. Обсяги спожитих економічною діяльністю матеріалів на душу населення у 2011 р. (а) та матеріальна продуктивність ВВП (б) у 2000 і 2011 рр. в країнах ЄС, тонна / душу та євро / кг (у цінах 2005 р.)

мисловості у ВВП та збільшення частки послуг, а також зниження частки матеріалоемних видів діяльності у структурі промислової ВДВ.

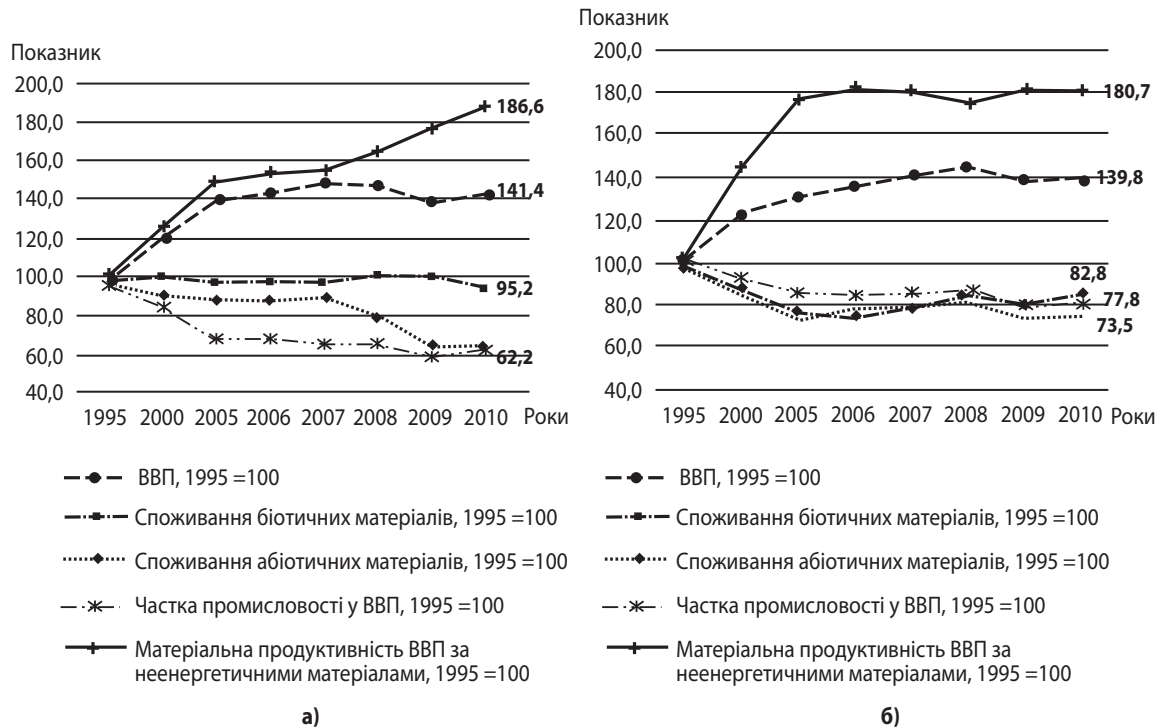
Важливо зазначити, що підвищення матеріальної продуктивності ВВП у цих країнах відбувається під впливом відповідної урядової політики.

Великобританія не ставить за конкретну мету зменшення використання ресурсів, але заохочує бізнес і резидентський сектор до постійних покращень їхнього ефективного використання [4]. Окремі програми містять заходи зі зниження обсягів використаних матеріалів і надання інформації з цих питань. Так, Програма Баланс маси забезпечує збір і оприлюднення інформації про вплив використання ресурсів на навколишнє середовище по всій Великобританії. Програма діє у співпраці з Форумом для майбутнього під егідою Королівського товариства дикої природи. В рамках цього проекту профінансовано понад 30 окремих

проектів, що кількісно оцінювали рух матеріалів за стадіями виробництва, за видами діяльності, регіонами та з позицій рециклінгу.

Основні завдання Національної стратегії індустріалізації або плану розвитку промисловості до 2004 р. були спрямовані на інтеграцію екологічних аспектів у промислові операції шляхом установлення вимог з оцінки впливу на навколишнє середовище при ліцензуванні або видачі дозволів на промислову діяльність, а також на сприяння взяттю добровільних зобов'язань з охорони довкілля, реструктуризації та покращення роботи державних підприємств.

Зниження використання неенергетичних матеріалів промисловістю сьогодні здійснюється за такими напрямками: (1) відновлення і перероблення відходів; (2) оптимізація пакування; (3) циркулярне використання ресурсів; (4) ефективність транспорту.

Джерело: розроблено авторами за даними Євростату

Рис. 2. Динаміка ВВП, матеріальної продуктивності ВВП, споживання абіотичних матеріалів, частки промисловості у ВВП Великобританії (а) та Нідерландів (б), порівняльні величини 1995=100

Майже за кожним напрямом прийнято відповідні нормативно-правові акти. Так, рішення Уряду Великобританії про відходи [5] вимагає, щоб передача відходів від однієї юридичної особи до іншої обов'язково супроводжувалася актом і накладною про безпечність (небезпечність) відходів, поясненням відповідності рішення про спосіб їхньої утилізації прийнятій ієрархії відходів³ [6, 7].

Директива ЄС щодо відходів від упаковки і пакувальних матеріалів 1994 р. [8], що встановлює рамки зобов'язання для виробників, імплементована у Великобританії в 2007 р. (зі змінами та доповненнями) [9]. Вона вимагала від компаній відновлення або перероблення відходів від упаковки для досягнення цілей їхньої утилізації і рециклінгу в рамках норм ЄС. Британські компанії, які вводять упаковку на ринок, зобов'язані розділити витрати, пов'язані з її переробкою, відповідно до отриманих доходів у ланцюжку поставок.

Акти щодо регулювання пакування та його відходів [10; 11] визначили основні вимоги до тари і упаковки, зокрема, щодо зведення до мінімуму їхніх обсягу і ваги при збереженні безпеки, гігієни та прийнятності, повторного використання та придатності до відновлення при дотриманні екологічних стандартів; а також вимоги до компаній щодо внесення даних до Національної бази даних з упаковки.

³ Підхід Європейського Союзу до утилізації відходів базується на принципі "ієрархії відходів", який встановлює наступний порядок пріоритетів при формуванні політики поводження з відходами на оперативному рівні: запобігання (підготовка), повторне використання, переробка, відновлення і, як найменш бажаний варіант, утилізація (яка включає в себе захоронення або спалювання без рекуперації енергії).

Циркулярне використання ресурсів (циркулярна економіка) – нова концепція, спрямована на ліквідацію матеріальної петлі та розширення терміну служби матеріалів через їх тривале уживання і більш широке використання вторинної сировини [12]. Ресурси залишаються в економічному обігу після завершення строку придатності виробу та можуть бути використані знову для створення нової доданої вартості [13]. Це може забезпечити довгострокове збереження доданої вартості товарів і звести виробництво відходів до нуля.

Великобританія поки не розробила власне законодавство з цих питань, проте як країна ЄС виконує всі рішення Єврокомісії щодо підвищення ефективності використання матеріалів, повторного використання матеріалів, зменшення обсягів відходів, які містяться у Дорожній карті ресурсоефективної Європи [14], комюніке Єврокомісії щодо запобігання проблем на сировинних ринках [15], комюніке Єврокомісії «Шлях до економіки замкнутого циклу (циркулярної економіки): програма нульових відходів для Європи» [13] та 7-ої Програми дій з охорони навколишнього середовища (7 EAP) [16].

Наукові дослідження здійснюють суттєвий внесок у вирішення проблем підвищення матеріальної ефективності та зменшення забруднення довкілля. Цими питаннями у Великобританії опікується Рада з технологічних стратегій (Рада), яка визначила наступні пріоритетні технологічні напрями: електроніка, оптика, аерокосмічний сектор, виробництво сучасних матеріалів (металургія, хімікати, будівельні матеріали), виробництва з високою доданою вартістю (насамперед високотехнологічні виробництва – аерокосмічна, електронна, оптична промисловість,

виробництво комп'ютерів), нові галузі промисловості [17]. Фінансування промислових наукових досліджень здійснюється Радою на основі проектного фінансування. До критеріїв відбору проектів включено екологічні – обов'язково потрібно надати обґрунтовану відповідь на питання щодо економічних, соціальних та екологічних вигод та ризиків проекту [18].

Уряд Сполученого Королівства також створює *стратегічні партнерства* з бізнесом у ключових секторах і приділяє особливу увагу підвищенню конкурентоспроможності бізнесу в наступних галузях:

- аерокосмічна, автомобілебудування, науки про життя, агротехнології;
- наукомісткі послуги: професійні / ділові послуги, інформаційні, освітні;
- нафта і газ, ядерна енергія, вітрова енергетика і будівництво.

Для кожного з цих 11 секторів розроблено секторальні стратегії [19], які визначають напрями переходу до матеріалоефективної та низьковуглецевої економіки. Наприклад, для автомобільної промисловості – це наукові дослідження щодо силових агрегатів та установок. Для ядерної енергетики – поводження з відходами та зняття з експлуатації атомних станцій.

Приділено увагу також питанням інвестування у сектор освіти для підготовки кваліфікованих працівників на заміну тих, що мають у найближчі 10 – 15 років вийти на пенсію, насамперед в ядерній та вітровій енергетиці.

Для всіх 11 секторів означено вісім ключових технологій, які в змозі надати додатковий імпульс розвитку країни та висунути її в авангард «зеленої» революції. До таких «зелених» технологій віднесено використання сучасних матеріалів. Їм надається вищий пріоритет у бюджетному фінансуванні.

Технологічні досягнення і розвиток нових ринків. Промислова політика все більше спрямовується на розроблення і впровадження нових технологій. Ключем до успіху є інвестування у дослідження і розвиток (ДіР). Технологічні досягнення надали нових можливостей для розвитку низки секторів від автомобільної та аерокосмічної до виробництва сільськогосподарської техніки.

Великобританія має особливо сильні технологічні позиції у таких передових секторах, як автомобільний і аерокосмічний. Фінансування тут здійснюється через постійну підтримку Аерокосмічного технологічного інституту і Центру з передових силових установок. Центр утворено у 2011 р. Радою з автомобільної промисловості з метою позиціонування Великобританії як глобального центру передового досвіду в галузі низьковуглецевого розвитку і виробництва. Згадана Рада об'єднує і підтримує тих виробників, які мають і впроваджують інноваційні технології, що в змозі принести на ринок нові або поліпшені продукти. Центр допомагає у фінансуванні чотирьох із п'яти проектів стратегічних технологій, визначених автомобільною Радою: електричні машини і силова електроніка; зберігання енергії і управління енергетикою; двигуни внутрішнього згоряння; легкі трансмісійні структури [20].

Екологічне регулювання. Екологічне регулювання сприяє формуванню попиту на нові низьковуглецеві технології та ресурсоефективність завдяки підвищеним вимогам щодо зниження зменшення вмісту вуглецю у продукції.

Такі вимоги мають найбільший вплив на розвиток ринків відновлювальної енергетики. Вітроенергетична продукція, за прогнозами, забезпечить зростання обсягів чистого експорту до 18 млрд фунтів стерлінгів до 2030 р.

«Зелене» та стале будівництво, за прогнозом, виросте на 22,8 % до 2017 р. внаслідок збільшення нормативних вимог щодо низьковуглецевого розвитку і зростання суспільного попиту на екологічно чисті продукти. Великобританія цілком може скористатися цими можливостями як шостий за обсягом вуглецевий ринок у світі [19].

Визначення згаданих 11 секторів та 8 ключових технологій становить два підходи Сполученого Королівства до стратегії сталого / «зеленого» промислового розвитку, яка включає зобов'язання щодо:

- розвитку стратегічних партнерських відносин з промисловістю, у т. ч. із залученням МСП;
- підтримки нових технологій виробництва;
- покращення доступу до фінансування для бізнесу;
- надання допомоги бізнесу в опануванні персоналом нових навичок;
- відкритої публікації урядових контрактів щодо інвестицій (прозорість інвестиційної політики).

Нідерланди спрямували значні зусилля на досягнення прогресу у сфері зниження, перероблення або повторного використання відходів.

Нідерланди мають довгу історію (з 1997 р.) у сфері обліку матеріальних потоків, хоча перші проекти здійснювалися на разовій основі, зокрема це проект «облік матеріальних потоків по всій економіці (EW-MEA)», розроблення таблиць «вхід-вихід» фізичних обсягів потоків матеріалів (PIOTs). Інші роботи, тісно пов'язані з даною темою, включали формування Національної матриці обліку екологічних рахунків (NAMEA), в яких сьогодні пріоритет надано сталим потокам та оцінкам впливу матеріальних потоків на екологію.

Разом з Австрією, Німеччиною, Японією та США Нідерланди беруть участь у міжнародному проекті аналізу матеріальних потоків за керівної ролі Лондонської групи з екологічного обліку. Голландські наукові інститути координуються Вуппертальським інститутом (Німеччина).

Початок реалізації політики управління відходами належить до 2001 р. з прийняттям 4-го Національного плану з охорони навколишнього середовища (National Environmental Policy Plan, або NEPP), в якому було передбачено заходи щодо ощадливого використання матеріалів, дематеріалізації та запобігання біодеградації як найважливіших пріоритетів країни до 2030 р.

Згаданий Національний план переглядається кожні чотири роки. Його останнє переосмислення відбулося відповідно до оновлених цілей ЄС з екологічної політики. Планом передбачено інноваційний екологічний менеджмент, який підтримується відповідною фіскальною політикою і стратегічними заходами, та обов'язкове відстеження результатів широкою громадськістю. Ціль NEPP – створення стійкого навколишнього середовища протягом 25 років, тобто протягом одного життя. Доказом успіху NEPP є досягнення вже більш як 70 % з поставлених первинних цілей [21].

Національний план доповнюється галузевими планами. В металургійній промисловості передбачено заходи зі зменшення протягом наступних десяти років її частки в обсягах забруднення довкілля, а також збереження енергії, обсягів відходів, очищення ґрунту, формування систем

управління такими негативними наслідками економічної діяльності, як запах і шум.

Перероблення та утилізація електричних та електронних відходів. Після виходу у 2005 р. директиви уряду щодо відходів електричного та електронного устаткування [22] було створено систему герметичного збору всієї електронної побутової техніки та офісного обладнання (насамперед, комп'ютерів, електронного обладнання, приладів, інструментів, холодильників, морозильників, опалення, обладнання для прання і сушіння, звукового обладнання), що сприяло їхньому повторному використанню де можливо, і мінімізувало пов'язані з цим ризики для довкілля. Крім того, виробники та імпортери повинні повертати свої товари від постачальників, ремонтних компаній, або місцевих органів влади з метою утилізації. При придбанні постачальником нового продукту виробник або імпортер забирає аналогічний старий продукт для утилізації. Споживачі-покупці нових продуктів віддають старий продукт безкоштовно постачальнику або місцевій владі. Постачальник може вільно продавати старий продукт або передавати місцевій владі. Холодильники і морозильники з вмістом ХФУ або ГХФУ мають бути оброблені з метою мінімізації викидів і не можуть бути перепродані.

В оновленій редакції закону про електричні та електронні відходи 2014 р. [23] передбачено зобов'язання виробників здійснювати збір таких відходів від домогосподарств не менш як 4 кг на душу населення у 2014 і 2015 рр. Частка кожного виробника розраховується як середньозважена частка випущеної ним продукції у конкретному році. З 2016 р. вага зібраних і перероблених відходів кожним виробником повинна становити не менше 45 % продукції, розміщеної на внутрішньому ринку протягом попередніх трьох років, а з 2019 р. ця частка повинна досягти 65 % або 85 % випущеної у поточному році продукції.

Нідерландами було запроваджено суворі вимоги до промислових скидів у міжнародні водні басейни стосовно важких металів та інших забруднювачів. Нідерланди також зобов'язалися розробити не пізніше 2015 р. угоди у сфері сталого рибальства на основі принципу обережності для світової спільноти.

Міністерством охорони навколишнього середовища було сформовано спеціальну структуру управління для вирішення складних екологічних проблем та підтримки комплексних рішень, яка несе відповідальність за:

- вісім тем із загальних екологічних проблем, включаючи дисперсію неконтрольованих небезпечних речовин, відходи, розбазарювання ресурсів;
- п'ять модельних рівнів за географічною спрямованістю: місцевий, регіональний, річковий, континентальний, глобальний рівні;
- шість цільових груп у виробничому секторі з підгрупами, які охоплюють: сільське господарство, будівництво, торгівлю (побутову та роздрібну), енергетику, промисловість і нафтопереробні заводи, транспорт.

Уряд застосовує різноманітні інструменти для досягнення поставлених цілей, як ринкові, так і неринкові. До ринкових інструментів належать:

- «зелені» податки, спрямовані насамперед на зміну поведінки споживачів, а не на збір коштів для природоохоронних чи виробничих потреб; доходи від

«зелених» податків вилучаються із загального бюджету на екологічну політику, а власне заходи фінансуються із коштів загального бюджету;

- «зелений» податок на відходи стягується з відходів, що спрямовуються на звалища і сміттєпереробні установки, а також з відходів, що скидаються на території підприємства після спалювання. Витрати на полігонні відходи є істотно нижчими, ніж на сміттєспалювальні відходи, що вважається недоліком, оскільки звалища є найменш бажаним способом утилізації. При захороненні відходів податок на відходи підвищується з метою мотивування власників відходів до більш бажаних альтернатив: переробки та профілактики відходів, або, у крайньому випадку, їх спалювання.

Власники відходів несуть відповідальність за сплату податку, проводячи витрати за статтею «постачальники відходів». Потоки відходів зазвичай не диференційовані, за винятком органічних відходів, які збираються окремо для компостування і не оподатковуються. Виручка з цього податку сягнула у 2004 р. 187 млн є.

Досягнення прогресу вимагає, крім зазначених заходів, здійснення технологічних, економічних, соціально-культурних та інституційних змін. Урядом було сформульовано інноваційні цілі екологічного менеджменту, які, за необхідності, передбачають зміну застосованих політичних інструментів.

У секторах відходів та енергетики стратегія уряду спрямована разом із фінансовим забезпеченням на державну підтримку наукових досліджень, розробок і демонстраційних проектів відповідного напрямку.

У хімічній промисловості уряд відіграє важливу роль у балансуванні витрат і вигод під час виробництва хімічних речовин з використанням принципу обережності. Передбачається до 2020 р. розподілити всі хімічні речовини за категоріями наступним чином: за ступенем ризику, за можливістю використовувати менш шкідливі альтернативні матеріали, за профілями хімічних сполук, що є у відкритому доступі. Якщо речовини не піддаються класифікації, їх використання може бути обмежено або заборонено.

Національним планом NEPP передбачено проведення наукових досліджень, моніторинг та оцінка результатів упровадження екологічних стандартів в економічну діяльність. У доповіді «Сталі Нідерланди» голландські та німецькі вчені з Вуппертальського інституту аналізують результати моделювання можливості зменшення «екологічного сліду» на глобальному та локальному рівнях і визначають необхідні для цього заходи.

Перспективним напрямом досліджень є поширення використання біомаси для виробництва матеріалів, хімічних речовин і біопалива [24].

Політика «зеленого» розвитку є не менш актуальною і сьогодні. Угода під назвою «Наведення мостів», укладена між Народною партією за свободу і демократію Нідерландів і Лейбористською партією (Партія праці) 29 жовтня 2012 р. [25], передбачає амбіційні цілі щодо стратегії «зеленого» розвитку на майбутнє. Відповідно до цього документу Нідерланди мають все необхідне, щоб забезпечити швидкий розвиток нових джерел енергії, як сонячна енергія, енергія вітру, біомаси та геотермальної енергетики, що є необхідною умовою для зменшення використання матеріалів у хімічній

промисловості, сільському, портовому господарстві та енергетичному секторі. Для цього передбачається формувати економіку на біологічній основі, забезпечувати стаке виробництво та постачання біомаси, використання біоматеріалів.

Метою уряду є також сприяння розвитку циркулярної (безвідходної) економіки. Це буде заохочувати вітчизняний та європейський ринок до утилізації дефіцитних матеріалів і повторного використання сировини.

Нідерланди запровадили політику «зеленого» розвитку серед країн-піонерів ще у березні 2011 р. Послання Кабінету Міністрів до Парламенту (Green Growth policy paper) [26] містило такі пріоритетні напрями: (1) розумне використання ринкових стимулів; (2) динамічне законодавство, яке повинне стимулювати «зелене» зростання; (3) інновації; (4) державно-приватне партнерство.

Ці чотири напрями включають вісім цільових сфер, серед яких:

- *біоекономіка* – заміщення викопних видів палива біоматеріалами;
- *відходи* – від відходів до ресурсів;
- *будівництво* – до енергоефективних будівель;
- *їжа* – до «зеленого» сільського господарства та споживання;
- *вода* – забезпечення сталого водопостачання і споживання.

Програма розвитку циркулярно орієнтованої політики в Нідерландах на 2007 – 2050 рр. [27] формує нову політику створення ланцюжка вартості на основі повторного використання матеріалів та управління відходами, визначає пріоритетні потоки відходів і встановлює кількісні цілі для цих пріоритетів.

Компанії, що беруть участь у програмі, мають конкретні завдання щодо зменшення відходів і зменшення тиску на навколишнє середовище. Кінцевою метою програми є створення цілісної структури і реалізація відповідної політики для всього матеріального ланцюга.

Інструменти політики: використовується ланцюгово-орієнтований підхід до вибору відходів як пріоритетних, і забезпечується аналіз потенційних впливів. Кількісні цілі національної політики групуються навколо трьох основних напрямків роботи: викидів парникових газів; дифузії небезпечних речовин і втрати біорізноманіття. Довгострокові перспективи: «до 2050 р. будуть знайдені корисні, екологічно ефективні програми практично для всіх видів відходів, детально розроблено законодавство про відходи, внаслідок чого відпаде необхідність у регулюванні цієї політики. Політика відходів стане частиною промислової, виробничої та енергетичної політики».

Для досягнення цієї мети розроблено поетапний план з окремими завданнями. Наприкінці 2007 р. було запущено проект «На шляху до ланцюгової економіки щодо політики відходів». На першому етапі стартувало шість пілотних проектів (гіпс, цинк, килим, харчування, пінополістирол і текстиль), в рамках яких компанії встановили добровільні кількісні цільові показники та розробили плани з їх досягнення, переважно підтримані урядом. За підсумками пілотної фази уряд визначив сім наступних пріоритетних потоків відходів, важливих для досягнення цілей Національного плану з управління відходами: папір і картон, текстиль, відходи будівництва і будівельне сміття, органічні відходи, алюміній, громіздкі побутові відходи.

Політики прагнуть запропонувати додаткові заходи для досягнення поставлених цілей – установлення критеріїв сталих закупівель, затвердження стандартів екодизайну і розширення їх дії на сфері використання енергії. Пілотні програми для застосування екодизайну були запущені серед МСП.

Ведеться процес збору даних про відходи, їх тиск на довкілля, наприклад, пілотний проект з гіпсу передбачав подвоїти переробку гіпсу з відходів будівництва та знесення будівель з 20 % у 2008 до 40 % у 2010 р., і цим зробити Нідерланди Європейським лідером у сфері переробки гіпсу до 2015 р. Політика перероблення відходів сприятиме скороченню обсягів викидів CO₂ на 30 % до 2020 р. порівняно з 1990 р.

Висновки. Основними заходами, які пропонуються для підвищення ресурсної ефективності української економіки, є розроблення Концепції та Плану дій щодо державної політики розвитку засад «зеленої» економіки в Україні, визначення в цих документах цілей і важелів стимулювання економії матеріальних ресурсів бізнесом і населенням, запровадження сучасних бізнес-моделей та екоінновацій, нарощування відповідного кадрового потенціалу шляхом оптимізації програм вищої освіти, економічного стимулювання навчання фахівців. Крім того, у 2015 р. потрібно прийняти урядовим рішенням концепцію та стратегію впровадження в Україні більш чистого виробництва, розроблення яких передбачене Законом України про основні засади (Стратегію) екологічної політики від 2010 р.

Серед фіскальних і цінових стимулів, що пропонуються для України:

- більш високі та справедливі ціни на природні ресурси;
- перехід від оподаткування доходів з оплати праці до оподаткування використаних ресурсів та завданого екологічного збитку;
- запровадження політики державних закупівель продукції з високою часткою повторно використаних матеріалів і відновлювальних джерел енергії;
- диференціація плати за утилізацію відходів, визначення ієрархії відходів, установлення ціни на утилізацію відходів залежно від цієї ієрархії;
- перегляд принципів формування державного замовлення на наукову та науково-технічну діяльність з урахуванням пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності у сфері ресурсозбереження, що визначено відповідними законами та постановами Кабінету Міністрів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Sustainable Development Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sustainabledevelopment.un.org/globalsdreport/2015>
2. A Zero Waste Programme for Europe. – SWD (2014) № 211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/AnalysisEUtarget.pdf>
3. Country statistical profiles [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=51660#>
4. Measuring material flows and resource productivity. – OECD, 2008. – 108p.

5. Environmental Protection, England and Wales. – The Waste (England and Wales) Regulations 2011 (№ 988) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legislation.gov.uk/uksi/2011/988/pdfs/uksi_20110988_en.pdf
6. Guidance on the legal definition of waste and its application. – United Kingdom: Department for Environment, Food and Rural Affairs, 2012. – 69 p.
7. Waste Framework Directive: Directive 2008/98/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/waste/framework/>
8. Packaging directive: Directive 94/62/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rod.eionet.europa.eu/instruments/511>
9. Producer Responsibility Obligations (Packaging Waste) Regulations 2007. – № 871 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legislation.gov.uk/uksi/2007/871/pdfs/uksi_20070871_en.pdf
10. The Packaging (Essential Requirements) Regulations 2003. – No. 1941 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legislation.gov.uk/uksi/2003/1941/pdfs/uksi_20031941_en.pdf.
11. The Producer Responsibility Obligations (Packaging Waste). (Amendment) Regulations. – 2014. – No. 2890 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legislation.gov.uk/uksi/2014/2890/pdfs/uksi_20142890_en.pdf
12. The State of Play on Extended Producer Responsibility: Opportunities and Challenges. Issues Paper of Global Forum on Environment. – Japan, Tokyo : Ministry of the Environment, 2014. – 17 p.
13. Towards a circular economy: COM(2014) 398 final. – Brussels : EUROPEAN COMMISSION, 2014. – 14 p.
14. Roadmap to a Resource Efficient Europe: COM(2011) 571 final. – Brussels : EUROPEAN COMMISSION, 2011. – 26 p.
15. Tackling the Challenges in Commodity Markets And On Raw Materials [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0025:FIN:EN:PDF>
16. Environment Action Programme to 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/newprg/>
17. Industry and Technology Policies in Korea: OECD Reviews of Innovation Policy. – OECD Publishing. – 2014. – 210 p.
18. Competition Details Technology Strategy Board Competition: Infrastructure for Offshore Renewables-Collaborative R&D. – The United Kingdom : Technology Strategy Board, 2013. – 19 p.
19. Industrial Strategy Conference 2011: Securing Jobs and a Stronger Economy. – The United Kingdom : BIS Analysis Paper. – № 1. – 2011. – 60 p.
20. Positioning the UK as the global centre of low carbon propulsion development and production [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.automotivecouncil.co.uk/technology-group-2/advanced-propulsion-centre-uk/>
21. Netherlands Green Plan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rri.org/green-plans-netherlands.php>
22. WEEE Management Regulations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epeat.org/weee-registration/Netherlands_WEEE-management-regulations_200409_engelsevertaling_regeling_elektrapp.pdf
23. Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE). – No. IENM/BSK. – 2014/14758 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://step-initiative.org/index.php/netherlands-waste-electrical-and-electronic-equipment-weee-regulation-no-ienmbsk-201414758-2014.html>
24. Green growth in action : The Netherlands [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/greengrowth/greengrowthinactionthenetherlands.htm>
25. Building bridges : Coalition agreement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.government.nl/government/coalition-agreement>
26. Year of approval of the SD strategy and updates [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sd-network.eu/?k=country%20profiles&s=single%20country%20profile&country=The%20Netherlands>
27. Sustainable Materials Management. – OECD, 2012. – 192 p.

REFERENCES

- "A Zero Waste Programme for Europe" <http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/AnalysisEUtarget.pdf>
- "Building bridges : Coalition agreement" <http://www.government.nl/government/coalition-agreement>
- "Country statistical profiles" <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=51660#>
- Competition Details Technology Strategy Board Competition: Infrastructure for Offshore Renewables-Collaborative R&D. The United Kingdom: Technology Strategy Board, 2013.
- "Environmental Protection, England and Wales" http://www.legislation.gov.uk/uksi/2011/988/pdfs/uksi_20110988_en.pdf
- "Environment Action Programme to 2020" <http://ec.europa.eu/environment/newprg/>
- Guidance on the legal definition of waste and its application United Kingdom: Department for Environment, Food and Rural Affairs, 2012.
- "Green growth in action : The Netherlands" <http://www.oecd.org/greengrowth/greengrowthinactionthenetherlands.htm>
- "Global Sustainable Development Report 2015" <http://sustainabledevelopment.un.org/globalsdreport/2015>
- Industry and Technology Policies in Korea: OECD Reviews of Innovation Policy: OECD Publishing, 2014.
- "Industrial Strategy Conference 2011: Securing Jobs and a Stronger Economy" BIS Analysis Paper, no. 1 (2011).
- Measuring material flows and resource productivity. OESD, 2008.
- "Netherlands Green Plan" <http://www.rri.org/green-plans-netherlands.php>
- "Positioning the UK as the global centre of low carbon propulsion development and production" <http://www.automotivecouncil.co.uk/technology-group-2/advanced-propulsion-centre-uk/>
- "Packaging directive" <http://rod.eionet.europa.eu/instruments/511>
- "Producer Responsibility Obligations (Packaging Waste) Regulations 2007" http://www.legislation.gov.uk/uksi/2007/871/pdfs/uksi_20070871_en.pdf
- Roadmap to a Resource Efficient Europe. Brussels: EUROPEAN COMMISSION, 2011.
- Sustainable Materials Management: OECD, 2012.
- "The Producer Responsibility Obligations (Packaging Waste)" http://www.legislation.gov.uk/uksi/2014/2890/pdfs/uksi_20142890_en.pdf
- "The Packaging (Essential Requirements) Regulations 2003" http://www.legislation.gov.uk/uksi/2003/1941/pdfs/uksi_20031941_en.pdf
- Towards a circular economy Brussels: EUROPEAN COMMISSION, 2014.
- "Tackling the Challenges in Commodity Markets And On Raw Materials" <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0025:FIN:EN:PDF>
- The State of Play on Extended Producer Responsibility: Opportunities and Challenges. Japan; Tokyo: Ministry of the Environment, 2014.

"WEEE Management Regulations" http://www.epeat.org/weee-registration/Netherlands_WEEE-management-regulations_200409_engelsevertaling_regeling_elektrapp.pdf

"Waste Framework Directive" <http://ec.europa.eu/environment/waste/framework/>

"Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE)" [http://step-initiative.org/index.php/netherlands-waste-electrical-and-](http://step-initiative.org/index.php/netherlands-waste-electrical-and-electronic-equipment-weee-regulation-no-ienmbsk-201414758-2014.html)

[electronic-equipment-weee-regulation-no-ienmbsk-201414758-2014.html](http://step-initiative.org/index.php/netherlands-waste-electrical-and-electronic-equipment-weee-regulation-no-ienmbsk-201414758-2014.html)

"Year of approval of the SD strategy and updates" <http://www.sd-network.eu/?k=country%20profiles&s=single%20country%20profile&country=The%20Netherlands>

УДК 332.1

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

© 2014 ОМАРОВ ШАХІН А. О.

УДК 332.1

Омаров Ш. А. О.

Науково-практичні аспекти впровадження концепції сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний досвід

Статтю присвячено аналізу науково-практичного забезпечення імплементації концепції сталого розвитку в систему державного управління розвитком країни та її регіонів. Актуальність статті визначається необхідністю вирішення глобальних та національних проблем в умовах переходу до збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку. Метою статті є узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження концепції сталого розвитку в нормативно-правову базу країни та її регіонів. Проведено аналіз досвіду провідних країн світу та України із формування елементів механізму державної підтримки сталого розвитку: законодавчого, організаційного та суспільно-громадянського, визначено їх переваги та недоліки. Доведено, що більшість країн світу займаються розробкою комплексу заходів щодо впровадження та стимулювання сталого розвитку, який містить законодавчі акти, державні стратегії сталого розвитку, програми або проекти зі сталого розвитку та індикатори його моніторингу. Визначено напрями подальшого удосконалення законодавства та практики регулювання сталого розвитку в Україні та інших країнах світу.

Ключові слова: сталий розвиток, механізм, концепція, державна підтримка, нормативно-правове забезпечення

Рис.: 1. Табл.: 5. Бібл.: 16.

Омаров Шахін Анвер Огли – кандидат економічних наук, доцент, здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

УДК 332.1

UDC 332.1

Омаров Ш. А. О. Научно-практические аспекты внедрения концепции устойчивого развития: зарубежный и отечественный опыт

Статья посвящена анализу научно-практического обеспечения имплементации концепции устойчивого развития в систему государственного управления развитием страны и ее регионов. Актуальность статьи определяется необходимостью решения глобальных и национальных проблем в условиях перехода к сбалансированному экономическому, социальному и экологическому развитию. Целью статьи является обобщение отечественного и зарубежного опыта внедрения концепции устойчивого развития в нормативно-правовую базу страны и ее регионов. Проведен анализ опыта ведущих стран мира и Украины по формированию элементов механизма государственной поддержки устойчивого развития: законодательного, организационного и общественно-гражданского, определены их преимущества и недостатки. Доказано, что большинство стран мира занимаются разработкой комплекса мероприятий по внедрению и стимулированию устойчивого развития, который содержит законодательные акты, государственные стратегии устойчивого развития, программы или проекты по устойчивому развитию и индикаторы его мониторинга. Определены направления дальнейшего совершенствования законодательства и практики регулирования устойчивого развития в Украине и других странах мира.

Ключевые слова: устойчивое развитие, механизм, концепция, государственная поддержка, нормативно-правовое обеспечение

Рис.: 1. Табл.: 5. Библ.: 16.

Омаров Шахин Анвер Огли – кандидат экономических наук, доцент, соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Omarov Sh. A. O. Research and Practical Aspects of Implementation of the Sustainable Development Concept: Domestic and Foreign Experience

The article deals with the analysis of research and practical basis for implementation of the sustainable development concept in the system of governmental management of the country development at the national and regional levels. Relevance of the article is determined by the necessity of finding solutions to global and national issues within the context of transition to a balanced economic, social, and ecological development. The objective of the article consists in generalizing domestic and foreign experience of introducing the sustainable development concept into laws and regulations of the country and its regions. The experience of leading countries of the world and Ukraine in forming the elements of the mechanism of governmental support of sustainable development, namely legislative, organizational, and public and social ones was analyzed, and their strengths and weaknesses were singled out. It was proven that most countries of the world are developing a set of measures aimed at implementation and promotion of sustainable development which includes legislative acts, national sustainable development strategies, sustainable development programs or projects, and its monitoring indicators. Directions for future improvement of legislation and sustainable development regulation practices in Ukraine and other countries of the world were determined.

Keywords: sustainable development, mechanism, concept, governmental support, legislative environment

Pic.: 1. Tabl.: 5. Bibl.: 16.

Omarov Shakhin A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

"WEEE Management Regulations" http://www.epeat.org/weee-registration/Netherlands_WEEE-management-regulations_200409_engelsevertaling_regeling_elektrapp.pdf

"Waste Framework Directive" <http://ec.europa.eu/environment/waste/framework/>

"Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE)" <http://step-initiative.org/index.php/netherlands-waste-electrical-and->

electronic-equipment-weee-regulation-no-ienmbsk-201414758-2014.html

"Year of approval of the SD strategy and updates" <http://www.sd-network.eu/?k=country%20profiles&s=single%20country%20profile&country=The%20Netherlands>

УДК 332.1

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

© 2014 ОМАРОВ ШАХІН А. О.

УДК 332.1

Омаров Ш. А. О.

Науково-практичні аспекти впровадження концепції сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний досвід

Статтю присвячено аналізу науково-практичного забезпечення імплементації концепції сталого розвитку в систему державного управління розвитком країни та її регіонів. Актуальність статті визначається необхідністю вирішення глобальних та національних проблем в умовах переходу до збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку. Метою статті є узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження концепції сталого розвитку в нормативно-правову базу країни та її регіонів. Проведено аналіз досвіду провідних країн світу та України із формування елементів механізму державної підтримки сталого розвитку: законодавчого, організаційного та суспільно-громадянського, визначено їх переваги та недоліки. Доведено, що більшість країн світу займаються розробкою комплексу заходів щодо впровадження та стимулювання сталого розвитку, який містить законодавчі акти, державні стратегії сталого розвитку, програми або проекти зі сталого розвитку та індикатори його моніторингу. Визначено напрями подальшого удосконалення законодавства та практики регулювання сталого розвитку в Україні та інших країнах світу.

Ключові слова: сталий розвиток, механізм, концепція, державна підтримка, нормативно-правове забезпечення

Рис.: 1. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 16.

Омаров Шахін Анвер Огли – кандидат економічних наук, доцент, здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

УДК 332.1

UDC 332.1

Омаров Ш. А. О. Научно-практические аспекты внедрения концепции устойчивого развития: зарубежный и отечественный опыт

Статья посвящена анализу научно-практического обеспечения имплементации концепции устойчивого развития в систему государственного управления развитием страны и ее регионов. Актуальность статьи определяется необходимостью решения глобальных и национальных проблем в условиях перехода к сбалансированному экономическому, социальному и экологическому развитию. Целью статьи является обобщение отечественного и зарубежного опыта внедрения концепции устойчивого развития в нормативно-правовую базу страны и ее регионов. Проведен анализ опыта ведущих стран мира и Украины по формированию элементов механизма государственной поддержки устойчивого развития: законодательного, организационного и общественно-гражданского, определены их преимущества и недостатки. Доказано, что большинство стран мира занимаются разработкой комплекса мероприятий по внедрению и стимулированию устойчивого развития, который содержит законодательные акты, государственные стратегии устойчивого развития, программы или проекты по устойчивому развитию и индикаторы его мониторинга. Определены направления дальнейшего совершенствования законодательства и практики регулирования устойчивого развития в Украине и других странах мира.

Ключевые слова: устойчивое развитие, механизм, концепция, государственная поддержка, нормативно-правовое обеспечение

Рис.: 1. **Табл.:** 5. **Библ.:** 16.

Омаров Шахин Анвер Огли – кандидат экономических наук, доцент, соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Omarov Sh. A. O. Research and Practical Aspects of Implementation of the Sustainable Development Concept: Domestic and Foreign Experience

The article deals with the analysis of research and practical basis for implementation of the sustainable development concept in the system of governmental management of the country development at the national and regional levels. Relevance of the article is determined by the necessity of finding solutions to global and national issues within the context of transition to a balanced economic, social, and ecological development. The objective of the article consists in generalizing domestic and foreign experience of introducing the sustainable development concept into laws and regulations of the country and its regions. The experience of leading countries of the world and Ukraine in forming the elements of the mechanism of governmental support of sustainable development, namely legislative, organizational, and public and social ones was analyzed, and their strengths and weaknesses were singled out. It was proven that most countries of the world are developing a set of measures aimed at implementation and promotion of sustainable development which includes legislative acts, national sustainable development strategies, sustainable development programs or projects, and its monitoring indicators. Directions for future improvement of legislation and sustainable development regulation practices in Ukraine and other countries of the world were determined.

Keywords: sustainable development, mechanism, concept, governmental support, legislative environment

Pic.: 1. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 16.

Omarov Shakhin A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Вступ. Актуальність упровадження принципів сталого розвитку в усі сфери державного регулювання визначається загостренням глобальних і національних проблем. Розбудову економіки на принципах сталого розвитку задекларовано в законодавстві більшості країн світу. Не є винятком і Україна, в якій розроблено та затверджено базу нормативно-правових актів щодо впровадження концепції сталого розвитку в життя. Політико-правові та економічні аспекти імплементації концепції сталого розвитку розглянуто у роботах Д. Медоуза, Л. Брауна, Г. Гарднера, Н. Картера, Д. Кортена, Д. Флавіна, Б. Буркинського, С. Герасимова, Л. Круглякова, М. Кизима, В. Кухар, О. Майданик, О. Осауленко, В. Степанова, О. Царенко, О. Черкас, В. Шевчука.

Проте, до сьогодні не вирішеними залишаються проблеми формування ефективного механізму використання ресурсів для забезпечення збалансованого економічного, екологічного та соціального розвитку країни та її регіонів.

Метою даної статті є узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження концепції сталого розвитку в нормативно-правову базу країни та її регіонів.

Виклад основного матеріалу. Механізм управління сталим розвитком країни та її регіонів містить декілька блоків: законодавчий, організаційний, суспільно-громадянський (рис. 1).

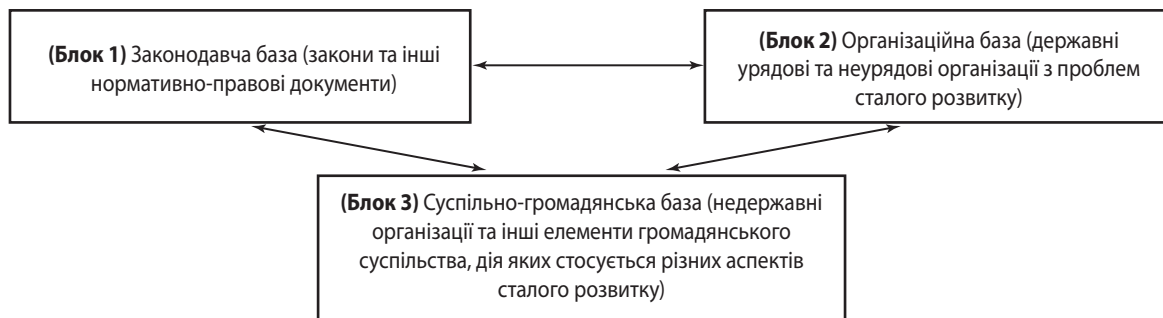

Рис. 1. Елементи (блоки) механізму управління сталим розвитком країни та її регіонів

Розглянемо елементи цього механізму більш докладно. Основними законодавчими актами цієї бази є такі:

- Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [1];
- Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [2];
- Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [3];
- Закони України «Про екологічну експертизу» [4], «Про охорону навколишнього середовища» [5], «Про тваринний світ» [6], «Про рослинний світ» [7];
- Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій [8];
- Постанова КМУ «Про утворення Національної ради зі сталого розвитку» [9];
- Концепція державної регіональної політики [10];
- Концепція сталого розвитку населених пунктів [11];
- Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 рр. [12].

Законодавча база сталого розвитку має регулювати основні його теоретичні та прикладні аспекти. Головним теоретичним аспектом законодавчої бази (блок 1, рис. 1) є визначення поняття «сталий розвиток», який розкрито не досить повно (табл. 1).

Як видно з табл. 1, у деяких документах відсутнє визначення терміну «сталий розвиток», а у більшості законодавчих актів не наведено визначення окремих компонент сталого розвитку.

Упровадження концепції сталого розвитку ґрунтується на системі принципів. Державна стратегія регіонального розвитку [1], метою якої є формування умов для

підвищення конкурентоспроможності регіонів країни, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення, містить такі принципи:

- збалансований розвиток регіонів та їх територій;
- суспільна єдність.

В проєкті Закону «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» наведено такі принципи соціально-економічного розвитку та охорони довкілля [16]:

- обов'язковість підпорядкування економічної та іншої діяльності законам природи і обмеженням, які ними визначаються;
- національна пріоритетність (інтересів, культури і національної ідентичності) у загальноцивілізаційному просторі світового співтовариства;
- отриманий від господарської діяльності результат не може бути меншим від шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу;
- іродних ресурсів;
- природні ресурси України належать її народові і становлять матеріальну основу його існування незалежно від форм власності, вони мають використовуватися з урахуванням потреб нинішнього та майбутніх поколінь;
- інтелектуальний потенціал нації як провідна продуктивна сила українського суспільства має постійно нарощуватися і вдосконалюватися;
- забезпечення здоров'я людини та її соціальної захищеності є пріоритетною політикою держави;
- всі перетворення мають бути спрямовані на утвердження засад гуманізму, демократії і цінностей громадянського суспільства.

Визначення поняття «сталий розвиток» у законодавчій базі України, складено на основі [14]

Документ	Визначення поняття «сталий розвиток» та його компонент			
	Визначення поняття	Визначення економічної компоненти	Визначення соціальної компоненти	Визначення екологічної компоненти
Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [2]	-	-	+	-
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [1]	-	+	+	-
Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [3]	-	-	-	+
Закони України «Про екологічну експертизу» [4], «Про охорону навколишнього середовища» [5], «Про тваринний світ» [6], «Про рослинний світ» [7]	+	+	+	+
Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій [8]	-	+	+	-
Постанова КМУ «Про утворення Національної ради із сталого розвитку» [9]	+	-	-	-

Позитивним моментом документу [16] є визначення пріоритетних напрямів розвитку за окремими видами ресурсів – водними, лісовими, земельними, біологічними, атмосферними, природними корисними копалинами (надра).

Інші законодавчі документи висвітлюють лише окремі принципи сталого розвитку регіонів, не надаючи їх цілісної системи.

Так, Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку [8] побудовані на принципах, прийнятих у світовій практиці при розробленні стратегічних документів. В якості принципів розробки регіональних стратегій визначено:

- стратегічний план розвитку регіону визначає цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого розвитку;
- стратегія розвитку регіону містить перелік першочергових пріоритетних завдань;
- формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку відбувається на основі загальнодержавних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем розвитку кожного регіону.

Комплексна програма [12] декларує такі принципи сталого розвитку:

- ліквідація бідності;
- упровадження нових моделей сталого виробництва та споживання з метою підвищення якості життя;
- охорона та раціональне використання природних ресурсів країни та її регіонів.

Проведений аналіз законодавчої бази сталого розвитку України та її регіонів дозволив зробити такі висновки:

1. Теоретичне забезпечення сталого розвитку представлено в законодавстві не досить повно. Зокрема, в багатьох документах відсутнє визначення як терміну «сталий розвиток», так і окремих його

компонент, відсутня або подана фрагментарно система принципів сталого розвитку; відсутні чіткі рекомендації щодо розробки та реалізації заходів щодо переходу до сталого розвитку.

2. Законодавчі й нормативно-правові акти України охоплюють різні аспекти процесу переходу регіонів до сталого розвитку, але рівень узгодженості між ними низький.
3. Відсутній єдиний головний документ (наприклад, Концепція переходу України до сталого розвитку існує тільки у вигляді проекту).
4. Не забезпечено ієрархію документів у сфері регулювання сталого розвитку: концепція, стратегія, програма, проект.

Розглянемо блок 2 – організаційна база сталого розвитку. Практичне впровадження сталого розвитку в економічну діяльність та суспільне життя здійснюється такими організаціями (табл. 2).

Отже, мережа організаційного забезпечення сталого розвитку містить органи вищої законодавчої та виконавчої влади, державні комітети, комісії та інші організації. Кожна з цих організацій спрямована на регулювання різних аспектів процесу сталого розвитку, проте координація між ними є низькою.

Суспільно-громадянську базу сталого розвитку представлено громадянськими ініціативами населення та роботою органів місцевого самоврядування. Так, до компетенцій сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу [13].

Значну роль у впровадженні сталого розвитку відіграють громадянські організації, діяльність яких регулюється Указом Президента України № 212/2012.

Отже, низовою ланкою механізму регулювання сталого розвитку регіону є суспільно-громадянські організації.

Організації з регулювання сталого розвитку України

Рівень	Перелік
Вищі органи	Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища
Державні комітети	Держкомгідромет України, Держкомзем України, Державний комітет України з водного господарства, Державний комітет України з геології та використання надр, Державний комітет рибного господарства, Державний комітет лісового господарства
Комісії	Національна комісія сталого розвитку, Міжвідомча комісія із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Міжвідомча комісія з питань моніторингу довкілля
Інші організації	Національна академія наук України, Координаційна рада з питань формування національної екологічної мережі, Національна координаційна рада з питань транспорту, здоров'я та довкілля, Рада з екологічних проблем басейну Дніпра та якості вод

Корисним є аналіз досвіду з регулювання сталого розвитку інших країн світу. Так, ще у 1996 р. 11 країн світу (Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія, Німеччина, Росія, Польща, Естонія, Латвія, Литва) ініціювали «Балтійську стратегію сталого розвитку» разом із громадськими організаціями і регіональною мережею міст.

Данія, Норвегія, Ісландія, Швеція, Фінляндія у 2005 – 2008 рр. упроваджували «Скандинавську стратегію сталого розвитку», в якій виокремлено такі питання:

- зміна клімату;
- збереження біологічного різноманіття;
- розвиток та збереження природного й культурного середовища;
- морські ресурси та їх збереження;
- забезпечення якості та безпеки продуктів харчування;
- діяльність хімічної промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства з позицій сталого розвитку;
- організації взаємодії бізнесу та виробництва;
- участь громадськості в проблемах сталого та гармонійного розвитку.

Плани щодо майбутнього розвитку основних секторів економіки (агропромислового комплексу, лісового та рибного господарств, енергетики, транспорту, туризму, освіти, охорони здоров'я) визначено в проекті «Балтійська стратегія – 21». До цього документу додається спеціальний план дій по досягненню визначених у плані цілей розвитку.

Національна стратегія сталого розвитку Швеції, розроблена у 2002 р., описує поточну ситуацію у сфері сталого розвитку та майбутні перспективи країни. Основними питаннями, що розглянуті в даному документі, є:

- організація ефективної взаємодії між економічним, соціальним та екологічним розвитком;
- глобальні проблеми сталого розвитку;
- аналіз міжнародної та національної діяльності у сфері сталого розвитку.

Даний документ містить перелік реалізованих заходів щодо переходу до сталого розвитку та сценарії майбутніх проектів. У стратегії виокремлено основні сфери сталого розвитку, а також конкретні цілі та заходи щодо їх досягнення. Сталий розвиток Швеції спирається на гармонізацію соціальної сфери, зокрема забезпечення повноцінного трудового життя у зв'язку зі старінням населення.

Велику увагу приділено також проблемам забруднення довкілля та змін клімату у зв'язку з техногенним навантаженням. Контроль за реалізацією даної стратегії здійснюється за допомогою 30 індикаторів, розподілених на групи: ефективність, внесок і рівність, цінності, ресурси для майбутніх поколінь.

Аналогічну стратегію сталого розвитку затверджено у Нідерландах, яка містить загальні напрями регулювання сталого розвитку (табл. 3), мету та конкретні заходи. При цьому вибір цілей сталого розвитку та заходів щодо їх реалізації здійснюється за допомогою матриці компромісів. Дана матриця містить соціальні, економічні та екологічні аспекти сталого розвитку.

У стратегії сталого розвитку Німеччини, прийнятій у 2012 р., сталий розвиток визначено як провідний принцип політики Федерального уряду Німеччини; задекларовано необхідність дотримання даного принципу як цілі й критерію оцінки діяльності уряду. Стратегія базується на чотирьох ключових директивах: рівноправність поколінь, якість життя, соціальна згуртованість, міжнародна відповідальність.

Завданнями сталого розвитку Німеччини, починаючи з 2013 р., є фискальна стійкість, стала господарська діяльність, клімат та енергетика та ін.

Стратегія сталого розвитку Німеччини містить індикатори за окремими сферами сталого розвитку (табл. 4).

Аналогічні індикатори розроблено для таких сфер сталого розвитку: «Якість життя» (14 індикаторів), «Соціальна згуртованість» (6 індикаторів), «Міжнародна відповідальність» (2 індикатора).

Отже, найбільш поширеними напрямками сталого розвитку в ЄС є:

- контроль за збереженням природного середовища;
- підтримання біологічного різноманіття;
- удосконалення екологічної політики: контроль за відходами та викидами, скорочення обсягів парникових газів тощо;
- упровадження стандартів чистоти водних, повітряних, земельних ресурсів та їх захист від антропогенного навантаження;
- вирішення специфічних національних проблем країни – старіння населення, підвищення активного довголіття та працездатності пенсіонерів, зниження рівня захворюваності та ін.

Таблиця 3

Напрями сталого розвитку «Державної програми дій для сталого розвитку Нідерландів» [14, с. 87 – 88]

Напрямок	Загальна мета
Вода	Підвищити ефективність використання водних ресурсів, запобігти повеням, гарантувати гарну якість питної води
Біорізноманітність	Покращити даний аспект до 2015 р. на 50 %
Енергетика	Надійні, доступні та чисті енергетичні ресурси
Сільське господарство	Стале і конкурентоспроможне виробництво
Транспорт	Зниження транспортних витрат, перехід до сталої транспортної системи
Споживання та виробництво	Стимулювати підприємництво, мотивувати впровадження програми сталого виробництва і споживання на європейському рівні строком на 10 років
Знання	Розвивати економіку, засновану на знаннях, стимулювати інновації, інтегрувати сталий розвиток у систему освіти, розвивати дослідження взаємозв'язку між знаннями, інноваціями, сталим розвитком
Здоров'я	Скоротити вплив на здоров'я населення хімічних речовин до 2020 р., знизити негативний вплив чинників навколишнього середовища на здоров'я населення
Населення	Проголосити соціальну гармонію, участь 70 % населення на ринку праці, виокремити позитивні та негативні аспекти міграції, визначити наслідки старіння населення на споживання
Рекреаційні ресурси і туризм	Проект у майбутньому
Інструменти для зміни поведінки уряду	Краще керівництво шляхом розвитку інструментів з оцінки впливу політики, проведення досліджень, прогнозування та аналізу, впровадження принципів сталого розвитку в процес ухвалення політичних рішень
Бідність	Створити економічні, політичні та соціальні можливості для всіх, кожен громадянин повинен задовольняти свої базові потреби, підтримувати ініціативи зі скорочення боргів бідних країн

Таблиця 4

Індикатори стратегії сталого розвитку Німеччини у сфері «Рівноправність поколінь» [7]

№	Сфера індикатору. Постулат сталого розвитку	Індикатори	Цілі
1	2	3	4
1a	Ресурсозбереження. Дбайливе та ефективне використання ресурсів	Енергопродуктивність	подвоїти з 1990 по 2020 р.
1b		Первинне енергоспоживання	знизити на 20 % до 2020 р. та на 50 % до 2050 р. порівняно з 2008 р.
1c		Продуктивність ресурсів	подвоїти з 1994 по 2020 р.
2	Захист клімату. Скорочення парникових газів	Викиди парникових газів	скоротити порівняно з 1990 р.: на 21 % до 2012 р.; на 40 % до 2020р.; на 80 – 95 % до 2050 р.
3a	Відновлювальні джерела енергії. Розширення перспективного енергозбереження	Частка енергії з відновлювальних джерел у кінцевому споживанні	збільшити до 18 % до 2020 р. і до 60 % до 2050 р.
3b		Частка електроенергії з відновлювальних джерел у загальному споживанні електроенергії	збільшити до 12,5 % до 2010р.; не менше ніж до 35 % до 2050 р. не менш ніж до 80 % до 2050 р.
4	Площа земель, що використовуються. Стале землекористування	Збільшення площі земель населених пунктів і транспорту	скорочення щорічного приросту до 30 га до 2020 р.
5	Біорізноманіття. Збереження видів – охорона середовищ існування	Біорізноманіття та якість ландшафту	підвищити індекс до 100 до 2015 р.

Закінчення табл. 4

1	2	3	4
6a	Державна заборгованість – консолідація бюджетів – забезпечення рівноправності поколінь	Дефіцит державного бюджету	затримати річне зростання бюджетного дефіциту в межах 3 % ВВП
6b		Структурний дефіцит	забезпечити структурно урівноважений державний бюджет, затримати структурний дефіцит в межах 0,5% ВВП
6c		Рівень державної заборгованості	затримувати нижче 60 % ВВП
7	Турбота про економічне майбутнє. Створення сприятливих умов для інвестицій – довгострокове збереження добробуту	Відношення валових капітальних інвестицій до ВВП	підвищити частку
8	Інновації. Формування майбутнього за допомогою нових рішень	Приватні та державні витрати на НДДКР	збільшити до 3 % ВВП до 2020 р.
9a	Освіта. Послідовне вдосконалення систем освіти та підвищення кваліфікації	Особи у віці 18 – 24 без завершеної освіти	знизити показник до рівня нижче 10 % до 2020 р.
9b		Особи у віці 30 – 34 з вищою або післясередньою освітою	підвищити показник до 42 % до 2020 р.
9c		Відсоток випускників загальноосвітніх шкіл, що вступили до ВНЗ	підвищити до 40 % до 2010 р.; надалі розширювати та стабілізувати на високому рівні

Регулювання сталого розвитку в країнах СНД здійснюється також за допомогою державних стратегій і концепцій. Так, у Концепції переходу Російської Федерації до сталого розвитку визначено такі заходи:

1. Розробка та реалізація програм переходу до сталого розвитку для кожного регіону та подальша інтеграція їх при розробці державної політики в сфері сталого розвитку.
2. Ефективне збалансування інтересів країни та місцевих особливостей за рахунок:
 - формування регіонального господарського механізму, що регулює соціально-економічний розвиток, зокрема природокористування та антропогенний вплив на довкілля;
 - виконання природоохоронних заходів на незабудованих територіях міст, інших населених пунктів і в природних зонах, включаючи санітарне очищення, рекультивацию земель, озеленіння та благоустрій;
 - здійснення заходів щодо оздоровлення населення, розвитку соціальної інфраструктури;
 - розвиток АПК на базі екологічно прогресивних агротехнологій, адаптованих до місцевих умов, формування системи соціального захисту сільського населення;
 - реструктуризація регіональної промислової системи з урахуванням господарської ємності локальних екосистем.
3. Розробка комплексних міжрегіональних схем, що охоплюють території декількох суб'єктів Російської Федерації.

У Республіці Білорусь розроблено Національну стратегію сталого розвитку, яка передбачає поступовий розви-

ток економічної і соціальної сфер та пріоритетне вирішення екологічних проблем, збереження та розвиток довкілля.

Отже, розвинені країни світу здійснюють активні заходи з упровадження концепції сталого розвитку (табл. 5).

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що більшість країн світу займаються розробкою комплексу заходів з упровадження та стимулювання сталого розвитку, який містить законодавчі акти, державні стратегії сталого розвитку, програми або проекти зі сталого розвитку та індикатори його моніторингу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (зі змінами та доповненнями): Постанова КМУ від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-p>
2. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. № 51, ст. 548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>
3. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 17 жовтня 2007 р. № 880-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p>
4. Про екологічну експертизу: Закон України від 09 лютого 1995 р. № 46/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecolife.org.ua/laws/ua/laws/1995/01.php>
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>

Регулювання сталого розвитку в законодавстві країн світу

Країна / об'єднання	Документ	Зміст
ЄС	Стратегія ОБСЄ в галузі економічного та екологічного вимірів	Аналіз викликів і загроз сталого розвитку, а також шляхів їх запобігання
Німеччина	Національна стратегія сталого розвитку	Планування основних заходів щодо реалізації сталого розвитку та їх індикаторів
Швеція	Національна стратегія сталого розвитку	Формування основних блоків сталого розвитку, постановка цілей і регулюючих заходів за кожним із блоків
Російська Федерація	Державна стратегія РФ з охорони довкілля та забезпечення сталого розвитку	Сформовано перелік цілей стратегії сталого розвитку та індикаторів їх досягнення. Визначено необхідні заходи для досягнення цілей
Республіка Білорусь	Постанова «Про розробку національної стратегії сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020 року»	Механізм розробки стратегії, склад робочої групи, перелік відповідальних виконавців, цілі та заходи щодо впровадження сталого розвитку в усі сфері суспільного життя

6. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2894-14>

7. Про рослинний світ : Закон України від 09 квітня 1999 р. № 591-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=591-14>

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки з питань Європейської інтеграції від 29 липня 2002 р. № 224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>

9. Про утворення Національної ради із сталого розвитку України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/3500-pro-utvorennya-natsionalnoyi-radi-iz-stalogo-rozvi>

10. Про концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України № 341/2001 від 25 вересня 2001 р. № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=341%2F2001>

11. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України № 1359-XIV від 24 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1359-14>

12. Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=634-2003-%EF>

13. Управління у сфері охорони навколишнього природного середовища [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://manyava.ucoz.ua/publ/3-1-0-113>

14. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року : монографія. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.

15. Про засади державної регіональної політики : Проект Закону України (редакція станом на 08 жовтня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dbn.at.ua/publ/3-1-0-7>

16. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу : <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-n>

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

[Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p>

[Legal Act of Ukraine] (1995). <http://www.ecolife.org.ua/laws/ua/laws/1995/01.php>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2894-14>

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=591-14>

[Legal Act of Ukraine] (2002). <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>

[Legal Act of Ukraine] (2009). <http://ovu.com.ua/articles/3500-pro-utvorennya-natsionalnoyi-radi-iz-stalogo-rozvi>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=341%2F2001>

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1359-14>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=634-2003-%EF>

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://dbn.at.ua/publ/3-1-0-7>

[Legal Act of Ukraine]. <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>

Osnovy staloho rozvytku Kharkivskoi oblasti do 2020 roku [Principles of sustainable development of the Kharkiv region by 2020]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

“Upravlinnia u sferi okhorony navkolishnyoho pryrodnoho seredovyshcha” [Management in the field of environmental protection]. <http://manyava.ucoz.ua/publ/3-1-0-113>

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

© 2014 БАЙЦИМ В. Ф.

УДК 336:336.77(477)

Байцим В. Ф.

Аналіз проблем ефективності енергетичного забезпечення міст України в контексті сталого економічного розвитку

Враховуючи той факт, що на сьогодні економія одиниці енергії є у три рази менш затратною, ніж вартість її видобутку, інтенсифікація енергозбереження стає одним із ключових питань розвитку економіки України як в національному масштабі, так і на регіональному та місцевому рівнях. Суть енергозбереження полягає у використанні всього комплексу ефективних заходів, що скеровані на зниження питомих енерговитрат на виробництво одиниці продукції (у т. ч. товарної енергії) та підвищення продуктивності праці. Україна – країна з надзвичайно високим рівнем енергозатрат, викликаним незбалансованою структурою енергоспоживання та нераціональним використанням енергії. Країна відноситься до енергозалежних країн, імпортує більше половини споживаного газу на суму понад 10 млрд доларів щороку. Значна частина споживаного в Україні газу витрачається житлово-комунальному господарстві (ЖКГ), в тому числі на теплопостачання, енерго- та гаряче водопостачання. При цьому ефективність енергоспоживання, як економіки України в цілому, так і ЖКГ у 2 – 3 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Тобто підвищення ефективності енергоспоживання могло б значно знизити енергозалежність країни. По факту, при існуючому рівні споживання енергоресурсів країна забезпечує себе власними паливними ресурсами приблизно на 40 %, при тому що потенціал підвищення ефективності використання становить: у промисловості – 67 %, теплогенерації та транспортуванні теплоносіїв – 40 %, житловому секторі – 55 %. У статті проаналізовано основні проблеми в галузі енергозбереження в Україні на прикладі типового міста – обласного центру Волині. Автор логічно приходить до висновку, що основні проблеми міст України в тому, що при дотриманні світових пропорцій ефективність енергетичного забезпечення міст України залишається вкрай низькою. У статті показано, що реально потенціал економії енергії у таких містах, а отже і загалом в Україні – сягає понад 70 %. Саме вирішення зазначених у статті проблем енергоефективності переведе Україну (її регіони) у категорію енергонезалежних.

Ключові слова: енергозбереження, економія одиниці енергії, ефективність, інтенсифікація, реформи, енергоефективність

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 10.

Байцим Василь Федорович – кандидат економічних наук, докторант, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (бульв. Дружби народів, 28, Київ, 01103, Україна)

Email: v.baytsim@gmail.com

УДК 336:336.77(477)

UDC 336:336.77(477)

Байцим В. Ф. Анализ проблем эффективности энергетического обеспечения городов Украины в контексте устойчивого экономического развития

Учитывая тот факт, что на сегодня экономия единицы энергии в три раза менее затратна, чем стоимость ее добычи и транспортировки, интенсификация энергосбережения становится одним из ключевых вопросов развития экономики Украины как в национальном масштабе, так и на региональном и местном уровнях. Украина – страна, с очень высоким уровнем энергозатрат на единицу продукции, что обусловлено несбалансированной структурой энергопотребления и нерациональным использованием энергии в общем по стране. Поэтому Украина и относится к энергозависимым странам, импортируя более половины потребляемого газа, в год на сумму около 10 млрд долларов. Значительная часть потребляемого газа используется в жилищно-коммунальном хозяйстве (ЖКХ), в том числе на тепло-, энерго- и водопотребление. При этом эффективность энергопотребления в ЖКХ Украины в 2 – 3 раза ниже, чем в развитых европейских странах. Поэтому повышение эффективности энергопотребления могло бы значительно снизить энергозависимость страны. Фактически, при существующем уровне потребления энергоресурсов Украина обеспечивает себя собственными топливными ресурсами приблизительно на 40 %, при том, что потенциал повышения эффективности использования составляет: в промышленности – 67 %, в теплогенерации та транспортировке теплоносителей – 40 %, в жилищном секторе –

Baitsym V. F. Analysis of Energy Efficiency Problems of Powering Ukrainian Cities within the Context of Sustainable Economic Development

Considering the fact that saving one energy unit is currently three times cheaper than the cost of its extraction, intensification of energy efficiency measures becomes one of the key aspects of economic development of Ukraine both at the national and the regional and local levels. The essence of energy efficiency consists in utilization of the whole package of effective means aimed at reducing specific energy consumption per one unit of output (including traded energy) and increasing productivity of labor. Ukraine is a country whose energy consumption rates are extremely high, which is caused by unbalanced energy use patterns and irrational use of energy. The country belongs to energy-dependent countries importing over a half of gas consumed with a total cost of more than \$10 bln annually. A significant part of gas consumed in Ukraine is used in the housing and public utilities sector, including heat, power, and hot water consumption. Simultaneously, efficiency of energy consumption of both the Ukrainian economy in general and its housing and public utilities sector in particular, is 2-3 times lower than that of developed countries. In other words, improved efficiency of energy consumption could significantly reduce energy dependence of the country. In fact, with the current level of energy consumption, the country is capable of covering approximately 40% of its needs using its own fuel resources, whereas efficiency of energy use can be potentially increased by 67% in the industrial sector, 40% in heat generation and heat carrier media, 55% in the housing sector. The article analyzes

55 %. В даній статті проведено аналіз основних проблем в сфері енергосбереження в Україні на прикладі міста обласного підчинення – обласного центру Волині. Автор логічно приходив до висновку, що основні проблеми міст України заключаються в тому, що ефективність енергетичного забезпечення міст України є дуже низкою по своєму рівню. В статті на фактах показано, що реально потенціал економії різних видів енергії в містах України, а значить і во всій країні, становить близько 70 %, і рішення цих проблем енергоефективності дасть можливість перевести Україну, як країну, в категорію енергонезалежної.

Ключеві слова: енергосбереження, економія енергії, ефективність, інтенсифікація, реформи, енергоефективність

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 10.

Байцім Василь Федорович – кандидат економічних наук, докторант, Научно-дослідницький економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (бульв. Дружби народів, 28, Київ, 01103, Україна)

Email: v.baytsim@gmail.com

basic problems of energy efficiency in Ukraine using the example of a typical city – the administrative center of Volyn region. The author's logical conclusion is that the principal problems of Ukrainian cities consist in an extremely low efficiency of powering Ukrainian cities with simultaneous maintenance of international proportions. The article demonstrates that actual potential for energy saving in such cities, and thus in Ukraine in general, exceeds 70%. Solving the energy efficiency problems discussed in the article will make Ukraine (and its regions) energy independent.

Keywords: energysaving, saving one energy unit, efficiency, intensification, reforms, energy efficiency

Pic.: 3. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 10.

Baitsym Vasyl F. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree, The Economic Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (bulv. Druzhby narodiv, 28, Kyiv, 01103, Ukraine)

Email: v.baytsim@gmail.com

Постановка проблеми. В чинному законодавстві України під терміном «енергозбереження» розуміють практичну та організаційну діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, скеровану на зниження витрат різних видів енергії у процесі її видобування, перероблення, транспортування, зберігання, виробництва, використання та утилізації [1; 2]. Враховуючи той факт, що на сьогодні **економія одиниці енергії є у три рази менш затратною, ніж вартість її видобутку**, інтенсифікація енергозбереження стає одним із ключових питань розвитку економіки України як в національному масштабі, так і на регіональному та місцевому рівнях. Суть енергозбереження полягає у використанні всього комплексу ефективних заходів, що скеровані на зниження питомих енерговитрат на виробництво одиниці продукції (у т. ч. товарної енергії) та підвищення продуктивності праці.

Один із загальноприйнятих показників енергоефективності для економіки кожної країни є енергоємність валового внутрішнього продукту (ВВП), тобто: обсяг споживання енергоресурсів для задоволення енергетичних виробничих і невиробничих потреб країни на одиницю ВВП. Україна, за оцінками багатьох фахівців [8], посідає перше місце за енергоємністю ВВП. Так, питома вага енергоресурсів у витратах на утримання та експлуатацію житла сягає 60 – 80 %. На опалення житлового фонду щорічно витрачається понад 70 млн т у.п., тобто на одного мешканця в Україні припадає вдвічі більше умовного палива, ніж у країнах ЄС, а підприємства житлово-комунального господарства щорічно споживають понад 8 млрд кВт електроенергії і 10 млрд м³ природного газу.

Подолання значної диспропорції в економічному розвитку України та провідних країн ЄС, особливо з урахуванням Європейського вибору держави та підписанням Договору про асоціацію з ЄС, зумовлюють потребу в системі запланованих заходів та дій, в інноваційному підході прискорення розвитку високотехнологічних виробництв з пріоритетом на вітчизняні науково-технічні розробки, пов'язані з термомодернізацією житлового фонду, енергетичної галузі, міського транспорту, енергопостачання та енергоспоживання.

Україна при існуючому рівні споживання енергоресурсів забезпечує себе власними паливними ресурсами приблизно на 40 %, при тому, що потенціал підвищення ефективності використання становить: у промисловості – 67 %, теплогенерації та транспортуванні теплоносіїв – 40 %, житловому секторі – 55 % [3]. Вирішення проблем енергоефективності переводить Україну (і регіони) у категорію енергонезалежності.

Україна – країна з надзвичайно високим рівнем енергозатрат, викликаним незбалансованою структурою енергоспоживання та нераціональним використанням енергії. Україна відноситься до енергозалежних країн, експортуючи більше половини споживаного в країні газу на суму понад 10 млрд доларів. Значна частина споживаного в Україні газу витрачається в ЖКГ, в тому числі на теплопостачання та гаряче водопостачання. При цьому ефективність енергоспоживання як економіки України в цілому, так і ЖКГ у 2 – 3 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Тобто підвищення ефективності енергоспоживання могло б значно знизити енергозалежність країни (рис. 1, 2).

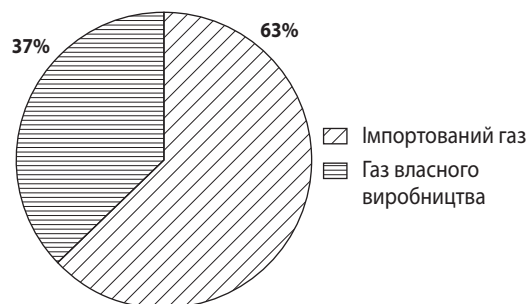

Рис. 1. Структура спожитого газу в Україні за джерелами походження

Для прикладу, Україна споживає удвічі більше газу на виробництво одиниці валового внутрішнього продукту в порівнянні з Німеччиною. І якщо Німеччина, як один з найбільших споживачів газу в Західній Європі, залежить від російського газу на 35 %, то Україна залежить від російського газу майже на 75 %.

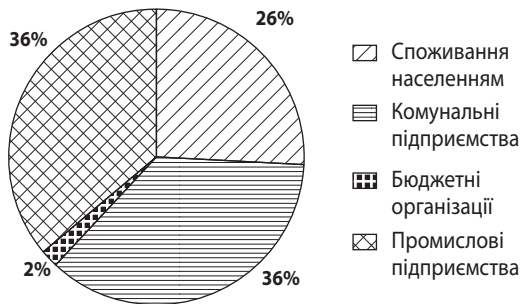

Рис. 2. Структура споживання газу в Україні за категоріями споживачів

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи галузь енергетичного забезпечення країн, необхідно відзначити, що з метою отримання теплової енергії у світі споживається понад 40 % всіх енергоресурсів. А з найбільших споживачів енергетичних ресурсів в Україні є житлово-комунальне господарство (далі по тексту ЖКГ), на частку якого припадає майже 20 % паливно-енергетичних ресурсів країни. Складовою житлово-комунального господарства є також міський електричний транспорт (МЕТ) – один з масштабних споживачів електроенергії саме в містах. Сьогодні втрати енергії в системі ЖКГ сягають 25 % обсягу споживання [6, 10]. Це обумовлено низьким рівнем технічного стану обладнання, відсутністю нових технологій та культурою праці у сфері ЖКГ, тому дослідження в цьому напрямку, наукове обґрунтування необхідності енергозбереження та пошук ефективних енергозберігаючих заходів на підприємствах ЖКГ та міського електричного транспорту є важливими й актуальними саме з даний час, на порозі необхідності здійснення кардинальних реформ в даній галузі національного господарства.

За оцінками як вітчизняних [7; 10], так і закордонних експертів [4; 9], потенціал економії електроенергії в будинках і спорудах дорівнює 50 – 65 %, а теплової енергії – близько 50 % (рис. 3).

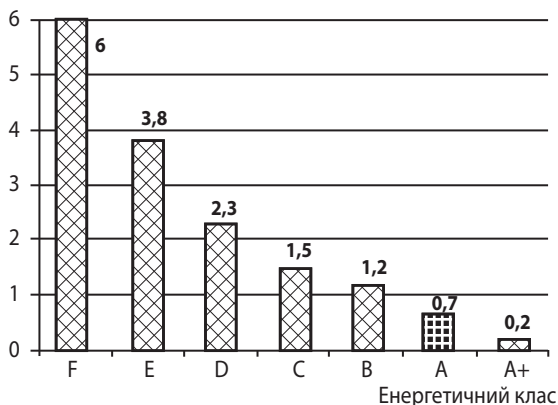

Рис. 3. Витрати енергії за класами будівлі

У порівнянні з країнами ЄС витрати енергії для опалення в Україні є у 2 – 3 рази вищими (клас будівель F, E) [5]. У Європі – D, C, а нові норми віднесено до класу – B. Вітчизняна розробка дозволяє, у межах кошторисів, буду-

вати за класами A і B. Втрати теплової енергії будинком, а також потенціал енергозбереження сьогодні має такий розподіл:

- зовнішні стіни – 40 % (потенціал економії – 70 %);
- вікна, двері – 25 % (потенціал економії – 50 %);
- вентиляція – 15 % (потенціал економії – 65 %);
- гаряча вода – 10 % (потенціал економії – 30 %);
- дах, підлога – 8 % (потенціал економії – 50 %);
- трубопроводи, арматура – 2 % (потенціал економії – 35 %).

Як видно, основне споживання пов'язане з опаленням будинку для компенсації теплових втрат через вікна, стіни, дах, підлогу та за рахунок вентиляції. Враховуючи загальну кількість будинків і споруд та питомі витрати енергії на їх теплозабезпечення, необхідно приділяти величезну увагу теплоізоляції та енергозбереженню. Наприклад, витрати на опалення 1 м² у Німеччині й України за чинними нормами відносяться як 1:1,6, а фактично – як 1:3.

Отже, проблемам енергозбереження та стратегічним і концептуальним підходам щодо їх вирішення в Україні присвячує свій час та наукові публікації багато вчених. Зокрема, з тими чи іншими напрямками наукових досліджень на дану тематику можна познайомитись у роботах таких вчених, як А. А. Долінський, О. В. Мельник, О. М. Суходоля, В. Х. Далека, К. О. Сороки, К. В. Данова, В. К. Нема.

Об'єктивна необхідність подолання кризових явищ у міському ЖКГ, електротранспорті, енерго- та теплозабезпеченні, стабілізації роботи підприємств даної галузі і подальший їх розвиток потребують пошуку нових форм і методів господарювання, оптимізації організаційних і функціональних структур, інтенсифікації виробництва, розробки ефективних інвестиційних та інноваційних проєктів та організаційних засобів реконструкції, технічного переозброєння підприємств, формування нової ринкової поведінки, реального реформування. А спрямованість нових інвестиційних програм та проєктів повинна націлюватись на підвищення економічної ефективності, енергоефективності, що обумовлена переходом до кардинальних реформ, та базуватися на новій системній концепції ресурсо- та енергозбереження та відновлювальних її джерелах.

Отже, проблема енергозбереження є одним з пріоритетних напрямків регіонального та місцевого розвитку в Україні і потребує першочергового вирішення, особливо в такій енергоємній галузі, як житлово-комунальне господарство та міський транспорт.

Метою статті є визначення головних проблем в галузі ЖКГ з точки зору сталого розвитку з метою зменшення її енергоємності та **підвищення ефективності функціонування**.

Виклад основного матеріалу. У цілому, якщо розрахувати загальний потенціал енергоефективності в Україні, то він може скласти 45...50 % (до 80 %, за оцінками деяких фахівців), зокрема:

- на етапі виробництва – 4...8 %;
- на етапі транспортування – 5...6 %;
- на етапі споживання – 34...37 % (до 70 %, за оцінками деяких фахівців).

Реалізація цього потенціалу дозволила б майже повністю відмовитися від імпорту природного газу. Що ж заважає його реалізувати?

Розглянемо проблеми енергозбереження по етапах їх виникнення на прикладі типового обласного центру України (з точки зору функціонування системи ЖКГ) – міста Луцьк. Луцьк – обласний адміністративний центр Волинської області, займає більше 42 кв. км. Кількість жителів

на 1 січня 2013 року становила близько 212 000 осіб. В даний час в місті 1583 житлових багатоповерхових будинків. Бюджетна сфера міста представлена 38 дошкільними установами, 28 загальноосвітніми навчальними закладами, 3 дитячо-юнацькими спортивними школами, 10 закладами охорони здоров'я, 19 закладами культури та іншими, всього – 98 установ.

Дані про бюджет міста наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Дані про бюджет міста

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Доходи місцевого бюджету	579445,3	672 157,0	748000,0	863570,0

Інформація про постачальників енергетичних послуг. Основними організаціями-постачальниками енергетичних послуг є: ВАТ «Волиньгаз», ВАТ «Волиньобленерго», ДКП «Луцьктепло», КП «Луцькводоканал», КП «Луцьке електротехнічне підприємство – «Луцьквітло». З них до приватних структур належать ВАТ «Волиньгаз», ВАТ «Волиньобленерго», інші – міського підпорядкування.

Теплопостачальною організацією в місті є державне комунальне підприємство «Луцьктепло». Виробництво тепла здійснюють 65 котелень потужністю 942,54 Гкал/год і 52 центральних теплових пункти, підприємство експлуатує 169 км теплових мереж в двотрубному вимірі. Послуги з централізованого опалення підприємство надає 54,2 тис. абонентам, з постачання гарячої води – 41,6 тис. Підприємство має договірні відносини із 117 бюджетними установами і з 650 юридичними особами. Незважаючи на концепцію централізованого теплопостачання м. Луцька, по місту існує велика кількість дрібних котелень з низькою енергетичною ефективністю, високим забрудненням навколишнього середовища та витратами праці на обслуговування. Сумарна теплова потужність котелень по ДКП «Луцьктепло» складає 496,74 Гкал/год., приєднана – 264,42 Гкал/год. Кількість встановлених котлів складає 180 одиниць, з них 127 одиниць з терміном експлуатації більше 20 років (40 %). Загальна протяжність теплових мереж в двотрубному обчисленні становить 137,7 км, з них у ветгих та аварійних – 70 %. Галузь централізованого теплопостачання м. Луцька характеризується оптимальним поєднанням:

- систем автономного теплопостачання – до 1 Гкал/год з місцевими розподільчими тепловими мережами;
- систем децентралізованого теплопостачання – з установленою потужністю джерел від 1 до 3 Гкал/год та місцевими (розподільчими) тепловими мережами;
- систем помірно-центрального теплопостачання – з установленою потужністю джерел від 3 до 20 Гкал/год та магістральними та/або місцевими (розподільчими) тепловими мережами;
- систем центрального теплопостачання – з установленою потужністю джерел понад 20 Гкал/год та магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами.

У теплопостачанні міста виділяють три етапи (три сфери), де відбуваються втрати теплової енергії і де можливо впровадити заходи щодо зниження цих втрат, тобто заходи з енергозбереження:

- втрати на джерелах виробництва теплової енергії (підприємства теплопостачання);
- втрати на тепломережах (транспортування);
- втрати, пов'язані зі споживанням теплової, електричної енергії та енергоємних ресурсів (наприклад, води).

Водопровідно-каналізаційне господарство міста представлено комунальним підприємством «Луцькводоканал», що забезпечує водопостачання в місті, доставляючи воду з Гнідавського, Дубнівського і Омелянівського водозаборів (55 артезіанських свердловин глибиною від 26 до 160 метрів). Загальна довжина водопроводів становить 60,8 км, розподільних мереж – 240 км. В даний час в експлуатації перебувають сталеві, чавунні, азбестоцементні, пластикові та поліетиленові труби широкого діапазону. Система водовідведення міста Луцька складається з 14 насосних станцій (КНС).

У цілому обладнання та мережі, що забезпечують водопостачання та водовідведення в місті, значною мірою є морально застарілими та фізично зношеними, вимагають системного оновлення, тому потенціал енергозбереження у даній галузі дуже високий.

Транспортування теплової енергії. Економічні проблеми, пов'язані з енергозбереженням при транспортуванні теплової енергії виділені окремо з трьох причин: *по-перше*, у деяких містах України генеруючі підприємства належать приватним структурам, але тепломережі все одно залишаються у комунальній власності; *по-друге*, за новими умовами ліцензування на транспортування теплової енергії розраховується окремий тариф, навіть якщо підприємство теплопостачання і генерує теплову енергію, і доставляє її до споживача; *по-третє*, енергозберігаючі проекти у сфері транспортування теплової енергії полягають, в основному, в заміні зношених труб на нові, попередньо ізольовані, з меншим коефіцієнтом втрат тепла. Такі проекти значно більш затратні і відносяться до проектів з дуже тривалим періодом окупності. Наприклад, заміна існуючих трубопроводів зовнішніх теплових мереж попередньо ізольованими трубами ППУ буде коштувати м. Луцьку майже 465 млн грн, а розрахунковий термін окупності проекту становить

більше 30 років. При цьому в середньому досягається зниження тепловтрат, яке не буде перевищувати 5 – 6 %.

Споживання теплової енергії. Сфера споживання теплової енергії має *максимальний потенціал енергоефективності*. Проте, якщо перерахувати середні витрати на термомодернізацію одного багатоповерхового будинку на кількість житлових будинків, то витрати по невеликому місту з населенням в 200 тис. осіб (наприклад, м. Луцьк) складуть 3 – 6 млрд грн, а в цілому по Україні наблизяться до трильйона гривень. Такі інвестиції в доступному для огляду періоді практично неможливо ані профінансувати власними силами (жителі, місцева влада, держава), ані залучити як кредити. Тому роль місцевої влади в реалізації енергозберігаючих проектів у сфері споживання теплової енергії полягає, у першу чергу, у створенні умов для перетворення енергоефективності на вигідний бізнес, тобто залучення приватних інвестицій, створення умов для отримання дешевих кредитів на термомодернізацію від міжнародних фінансово-кредитних організацій усіма зацікавленими сторонами (жителі, підприємці, самі органи місцевої влади по відношенню до бюджетного сектора), підвищення свідомості населення у сфері енергозбереження тощо.

Гаряче водопостачання. Значна частина мешканців міста (понад 50 %) забезпечується послугами з гарячого водопостачання централізовано. Інші споживачі використовують місцеві системи гарячого водопостачання з індивідуальними водонагрівачами. Централізована система гарячого водопостачання в місті – замкнута, з використанням для потреб гарячого водопостачання питної води без попередньої хімічної та аераційної обробки. Приготування гарячої води здійснюється протягом 350 днів (за винятком планового ремонтного періоду), 7 днів на тиждень по 18 годин на добу.

Водопостачання та водовідведення. Водопостачання в м. Луцьку виконується комунальним підприємством «Луцькводоканал» з поверхневих (р. Стир) та підземних джерел системами централізованого комунального та відомчими локальними водопроводами. Комунальний водопровід має встановлену виробничу потужність 82,0 тис. м³/добу, фактично – 56,32 тис. м³/добу. Джерелом водопостачання є підземні води. Надання води відбувається від 5-ти водозаборів, які складаються з 55 свердловин (7 свердловин резервні). Система водопроводу об'єднана – госпитна, протипожежна. Схема водопостачання однозональна. Загальний водозбір усіма водозаборами складає 56,32 тис. м³/добу, в т. ч. подано на очисні споруди 52,96 тис. м³/добу. Загальна протяжність водопроводів 61,1 км, в незадовільному стані 27,8 км, вуличної мережі 86,2 км (в аварійному стані 56,9 км), внутрішньоквартальної 56,9 км (аварійних 45,2 км). Житловий фонд обладнано водопроводом на 87,3 %. Мешканці садибної забудови користуються водою з вуличних водозаборів. На балансі МКП «Луцькводоканал» знаходиться річковий водозбір (р. Стир), продуктивністю 6,0 тис. м³/добу, який на даний час знаходиться в резерві. Усі водозабірні споруди міста мають зони санітарної охорони. Якість наданої води водоспоживачам відповідає ГОСТу 2874-82* «Вода питна», крім вмісту заліза. Зрошення зелених насаджень загальноміського призначення та полив вулиць відбувається з р. Стир і здійснюється

поливальними машинами і частково – із мережі міського водопроводу. В місті також використовуються локальні системи водопостачання із поверхневих, вони як правило, належать промисловим підприємствам. Воду з підземних джерел водопостачання мають 15 підприємств, які використовують 42 свердловини загальним водопостачанням 2,70 тис. м³/добу.

Загальний об'єм стічних вод 34,82 млн м³/рік (95,4 тис. м³/добу), в т. ч. нормативно очищених 39,5 тис. м³/добу (14,24 млн м³/рік), недостатньо очищених 56,2 тис. м³/добу (20,52 млн м³/рік), умовно чистих 0,19 тис. м³/добу (0,07 млн м³/рік). Потужність очисних споруд 120,0 тис. м³/добу.

Каналізування м. Луцька здійснюється у 2-х варіантах: загальносплавному та роздільному. Збір та транспортування стічних вод відбувається централізованою комунальною системою каналізації. Встановлена виробнича потужність системи каналізації 160,0 тис. м³/добу, фактично відведено стічних вод 41,72 тис. м³/добу. Стічні води по системах самоточних та напірних мереж каналізації надходять на ГКС-1, від якої транспортуються на очисні споруди. Всього на території міста 14 басейнів каналізування. Очисні споруди розраховані на повну біологічну очистку стічних вод з доочищення у біоставках і подальшим скидом у р. Стир. Протяжність головних колекторів 54,6 км, вуличної мережі 76,4 км, внутрішньоквартальної 68,6 км. Значна частина мереж (53%) каналізації знаходиться в аварійному стані. Житловий фонд обладнаний централізованою системою каналізації на 86,9%. Садибна забудова використовує виліви. Відомчі очисні споруди каналізації мають ВАТ «Гнідавський цукровий завод» – поля фільтрації, площею 95,83 га. На ці очисні споруди надходять стічні води від відомчої житлової зони цукрового заводу.

Міський транспорт. На даний час кількість автобусів марок Богдан, Еталон та I-VAN складає 262 одиниці. Мікроавтобуси не використовуються. Середньодобові витрати пального (15 л. на 100 км. пробігу) при сталому середньодобовому пробігу (300 км.) у 2007 році становили 24,7 тис. літрів, а у 2011 – 2012 роках становлять 14,15 тис. літрів.

Найбільшим підприємством у сфері громадського транспорту є Луцьке підприємство електротранспорту. Станом на 01.01.2013 року підприємство здійснює міські регулярні пасажирські перевезення троллейбусами та автобусами. Транспортний парк складається із 67 троллейбусів різних марок, що перебувають на балансі підприємства, та 151 пасажирських автобусів різних марок, що перебувають на балансі підприємства, в лізингу або орендовані. Дані про використання електроенергії та палива транспортними засобами підприємства у 2007 – 2012 роках наведені у табл. 2.

Зовнішнє освітлення міста забезпечується КП «Луцьке електротехнічне підприємство – «Луцьквітло». Усього в місті налічується 9 тис. світильників, розміщених на 8,2 тис. опор. Довжина мереж зовнішнього освітлення міста становить 600 км. Стан системи зовнішнього освітлення міста Луцька характеризується великими наднормативними витратами електроенергії, низьким ступенем освітлення міських вулиць, площ та скверів у вечірній

Таблиця 2

№ з/п	Енергоносіє (одиниці виміру)	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р. (6 міс.)
1.	Дизельне паливо (літри)	70815	1020016	812771	695829	795600	337200
2.	Бензин (літри)	11032	14988	12523	8255	11500	5800
3.	Газ (м ³)	35623	45780	49738	33876	56200	10000
4.	Електроенергія (тис. кВт / год.)	8392	7475	6698	5497	5652,8	2962,6

і нічний час. Великі втрати електроенергії на зовнішнє освітлення міста пояснюються низькою ефективністю джерел світла та електричних мереж. Близько 60 % світильників у місті не відповідають вимогам сучасних нормативів освітленості. Така ситуація має негативні наслідки, оскільки при русі по автомобільній дорозі в нічний або вечірній час, або в умовах поганої видимості, здатність відрізяти

об'єкти безпосередньо на дорозі та прилегла територія залежить від параметрів вуличного освітлення (табл. 3).

Електропостачання. Електропостачання споживачів електроенергії в м. Луцьк здійснюється від ПС «Луцьк-Північна-330» та ПС «Луцьк-Південна-220». Споживання електроенергії по місту через мережі 6010 кВт становило 478,280 млн кВт / год. (табл. 4).

Таблиця 3

Витрати міста на зовнішнє освітлення

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
У натуральному вираженні (мВт)	2 975,303	2 461,649	2 707,149	2 801,471
У грошовому вираженні (тис. грн)	270,624	540,698	737,472	932,439

Таблиця 4

Обсяги постачання енергоресурсів споживачам м. Луцька

Споживачі	Електроенергія, тис. кВт/год				
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Усього:	366 989	379 924	346 703	377 214	357 913
в тому числі					
Населення	87 262	100 147	105 448	114 965	117 814
Бюджетні установи	5 718	6 253	6 256	6 712	6 556
Інші споживачі	274 009	273 524	234 999	255 537	233 543

Висновок: Отже, виходячи з вищевикладеного матеріалу, на прикладі типового міста – обласного центру Волині, логічно прийти до висновку, що основні проблеми міст України в тому, що при дотриманні світових пропорцій ефективність енергетичного забезпечення цих міст, як і селищ та сіл України, залишається вкрай низькою. Реально потенціал економії енергії у таких містах та загалом в Україні сягає понад 70 %. Це стосується, у першу чергу, закладів бюджетної сфери, комунальної та державної енергетики, а також і населення. Таким чином, проблема енергозбереження у сучасних умовах стає для України однією з найактуальніших. Отже, якщо уряд України не покращить ситуацію усфері енергозбереження, а також терміново не запустить відповідні аналогічні механізми на рівні кожного міста, області та регіонів загалом, то ця проблема стане критичною для усієї країни уже в найближчих 7 – 8 місяців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>
2. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Міжнародний документ від 09.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_044
5. Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Міжнародний документ від 11.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_801

6. «Угода мерів» – загальноєвропейська ініціатива з підвищення ефективності міського господарства та зменшення викидів вуглекислого газу (CO₂), ініційована Європейською Комісією, від 15.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uhodameriv.eu/index_uk.html

7. Стратегія енергозбереження в Україні : Аналітичні матеріали в 2-х т. / [ред. кол. Стогній Б. С., Кулик М. М., Жовтянський В. А., Мельник В. І., Нікітін Є. Є., Рапцун М. В., Блавдзевич Ю. Г.]. – К. : Академперіодика, 2006. – Т. 2 : Механізми реалізації політики енергозбереження – 2006. – 600 с.

8. Мельник О. В. Методичні засади аналізу питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів на виробництво найбільш енергоємної продукції на прикладі металургійного виробництва / О. В. Мельник // Формування ринкових відносин в Україні : [зб. наук. пр.]. – 2012. – № 5 (132). – С. 111 – 116.

9. Байцим В. Ф. Наука та інновації: світові тенденції та реалії регіону / Е. В. Кужель, В. Ф. Байцим // Збірн. наук. пр. IV наук.-практ. конф. / Полтав. держ. центр наук.-техн. і економ. інф-ї, 2006. – С. 23 – 26.

10. Звіт про результати обстеження споживачів послуг централізованого теплопостачання у місті Луцьку, ВБО «Інститут місцевого розвитку», м. Київ, 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mdi.org.ua/>

REFERENCES

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>

“Kiotskyi protokol do Ramkovoї konventsii Orhanizatsii Ob’iednanykh Natsii pro zminu klimatu” [The Kyoto Protocol to the Framework Convention of the United Nations Convention on Climate Change]. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_801

Kuzhel, E. V., and Baitsym, V. F. “Nauka ta innovatsii: svitovi tendentsii ta realii rehionu” [Science and Innovation: global trends and realities of the region]. IV naukovo-praktychna konferentsiia. Poltavskiy derzhavnyi tsentr naukovo-tekhnichnoi i ekonomichnoi informatsii, 2006.23-26.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15>

[Legal Act of Ukraine] (1994). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>

Melnyk, O. V. “Metodychni zasady analizu pytomykh vytrat palyvno-enerhetychnykh resursiv na vyrobnytstvo naibilsh enerhoiemnoi produktsii na prykladi metalurhiinoho vyrobnytstva” [Methodical principles of the analysis of specific consumption of energy resources for the production of the most energy-intensive products as an example for steel making]. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini, no. 5 (132) (2012): 111-116.

“Ramkova konventsiiia Orhanizatsii Ob’iednanykh Natsii pro zminu klimatu” [The framework of the United Nations Convention on Climate Change]. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_044

Stratehiia enerhozberezhennia v Ukraini [Energy Conservation Strategy in Ukraine]. Kyiv: Akademperiodyka, 2006.

“Uhoda meriv - zahalnoievropeiska initsiatyva z pidvyshchennia efektyvnosti miskoho hospodarstva ta zmeshennia vykydiv vuhlekysloho hazu (SO₂), initsiiovana IEvropeiskoїu Komisiieiu” [“Covenant of Mayors” - a pan-European initiative to improve the efficiency of the urban economy and reduce emissions of carbon dioxide (CO₂), initiated by the European Commission]. http://www.uhodameriv.eu/index_uk.html

“Zvit pro rezultaty obstezhennia spozhyvachiv posluh tsentralizovanoho teplopstachannia u misti Lutsku” [Report on the results of the survey of customers of district heating in Lutsk]. <http://old.mdi.org.ua/>

КОНЦЕПТ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

© 2014 БАРНА М. Ю.

УДК 339.3:33.012.23

Барна М. Ю.

Концепт трансформації системи внутрішньої торгівлі

Мета статті полягає в обґрунтуванні концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі, в основу якого закладено базові концепції організації та який буде збалансований з основними концептуальними положеннями розвитку та управління торгівлею. За результатами проведеного аналізу, систематизації та узагальнення підходів вчених до трансформації системи внутрішньої торгівлі було проведено визначення ступеню відповідності концептуальних положень розвитку та управління торгівлею з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі, визначено ступінь узгодженості базових концепцій організації з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі. У результаті дослідження було встановлено, що в Україні не існує чинної дієвої концепції розвитку внутрішньої торгівлі. Вирішити цю практичну проблему можливо на основі обґрунтованого концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є дослідження трансформації системи внутрішньої торгівлі з метою чіткого встановлення проблем розвитку галузі, проблем, які виникають у кожній з підсистем та у системі в цілому, проведення діагностики стану змін у самій системі та галузі у цілому. Вирішення цього науково-практичного завдання зумовлює необхідність відбору показників, які характеризують вплив чинників і стан кожної з підсистем системи внутрішньої торгівлі, обґрунтування принципів оцінки системи внутрішньої торгівлі та розробки відповідної методики оцінки ефективності цієї системи в умовах змін, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі галузі.

Ключові слова: внутрішня торгівля, система, трансформація, концепт

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 27.

Барна Марта Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра експертизи товарів та послуг, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

Email: martabarna@ukr.net

УДК 339.3:33.012.23

UDC 339.3:33.012.23

**Барна М. Ю. Концепт трансформации системы
внутренней торговли****Barna M. Yu. The Transformation Concept
of the Home Trade System**

Цель статьи заключается в обосновании концепта трансформации системы внутренней торговли, в основу которого заложены базовые концепции организации и который будет сбалансирован с основными концептуальными положениями развития и управления торговлей. По результатам проведенного анализа, систематизации и обобщения подходов ученых к трансформации системы внутренней торговли было проведено определение степени соответствия концептуальных положений развития и управления торговлей с концептом трансформации системы внутренней торговли, определена степень согласованности базовых концепций организации с концептом трансформации системы внутренней торговли. В результате исследования было установлено, что в Украине не существует действующей концепции развития внутренней торговли. Решить эту практическую проблему возможно на основе обоснованного концепта трансформации системы внутренней торговли. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является исследование трансформации системы внутренней торговли с целью четкого установления проблем развития отрасли, проблем, которые возникают в каждой из подсистем и в системе в целом, проведение диагностики состояния изменений в самой системе и области в целом. Решение этого научно-практического задания предопределяет необходимость отбора показателей, характеризующих влияние факторов и состояние каждой из подсистем системы внутренней торговли, обоснование принципов оценки системы внутренней торговли и разработки соответствующей методики оценки эффективности этой системы в условиях изменений, которые происходят во внутренней и внешней среде отрасли.

Ключевые слова: внутренняя торговля, система, трансформация, концепт

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 27.

Барна Марта Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра экспертизы товаров и услуг, Львовская коммерческая академия (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)

Email: martabarna@ukr.net

The objective of the article consists in providing rationale for the transformation concept of the home trade system, whose foundation is formed by basic organization frameworks and which is balanced with basic conceptual provisions of trade development and regulation. The results of the conducted analysis, systematization, and generalization of scientific approaches to home trade system transformation were used to determine the degree of correspondence between conceptual provisions of trade development and regulation and the transformation concept of the home trade system, to identify the degree of agreement between basic organization frameworks and the transformation concept of the home trade system. The results of the study allowed establishing that there is currently no functional framework for home trade development in Ukraine. This practical task can be solved using a substantiated transformation concept of the home trade system as a foundation. Prospects for future research in this field consist in studying home trade system transformation with a view to clear identification of problems hampering the development of the sphere, problems arising in each subsystem and the system overall, diagnostic checks of the status of changes taking place in the system itself and the sector in general. Finding a solution to this research-to-practice task requires selecting the indicators which describe the influence of factors and the state of each subsystem forming the home trade system, substantiating principles of assessment of the home trade system and developing a corresponding methodology for efficiency evaluation of this system within the context of changes occurring both inside the sector and in its external environment.

Keywords: home trade, system, transformation, concept

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 27.

Barna Marta Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Expertise of Goods and Services, Lviv Academy of Commerce (vul. Tugan-Baranovskogo, 10, Lviv, 79005, Ukraine)

Email: martabarna@ukr.net

Постановка проблеми. Результати проведених наукових досліджень щодо визначення передумов трансформації та теоретичних основ формування системи внутрішньої торгівлі з урахуванням особливостей розвитку галузі в Україні зумовлюють необхідність обґрунтування принципово нового концепту. Передусім, вирішення цієї проблеми має як теоретичне, так і практичне значення для розвитку внутрішньої торгівлі на сучасному етапі в умовах змін курсу держави на зовнішньому торговельному ринку, пов'язані з прискоренням євроінтеграційних процесів і порушенням зовнішньоекономічних зв'язків із традиційним зарубіжним торговельним партнером (Російською Федерацією), проявом інших інституціональних чинників, які гальмують розвиток галузі на внутрішньому торговельному ринку (нестабільної політичної ситуації, втрати економічного потенціалу, товарообігу та прибутку, надходжень до Державного бюджету України внаслідок бойових дій на Сході України та анексії Криму тощо).

Негативні виклики сьогодення, які ще у більшій мірі загострюють проблеми розвитку внутрішньої торгівлі, що виникли на попередніх етапах її трансформації, починаючи з часу переходу на ринкові важелі державного регулювання національної економіки, актуалізують необхідність обґрунтування принципово нових концептуальних положень трансформації самої системи внутрішньої торгівлі, в яких: враховується багаторівневість взаємодії між суб'єктами та об'єктами системи; визначається пріоритет суб'єкта управління національного рівня; визнається залежність економічного і соціального розвитку внутрішньої торгівлі від впливу інституціонально-трансформаційних чинників; сама система внутрішньої торгівлі зорієнтована на досягнення ефективності (збільшення обсягу товарообігу та зростання прибутку); виконується передумова щодо збалансованості між собою інституціонально-трансформаційної, соціальної та економічної підсистем, серед яких базовою визнано інституціонально-трансформаційну, керованість якою нейтралізує негативний вплив чинників гальмування у соціальній та економічній сферах, що забезпечує соціально-економічний розвиток внутрішньої торгівлі в умовах її трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнюючи результати досліджень учених, якими обґрунтовуються концептуальні положення щодо розвитку внутрішньої торгівлі, слід виділити дві принципові відмінності: Н. Ф. Басій [9], Г. Г. Савіна [19], С. В. Скибінський [20] та М. В. Шаповалюк [23; 24] при обґрунтуванні концептуальних положень використовують суто маркетинговий підхід, у той час як В. В. Апопійем [3; 4], Н. Ю. Возіяною [12; 13], Л. О. Лігоненко [15; 16] та Ю. Ю. Юрченко [14] висловлено інше – більш широке та комплексне – концептуальне бачення до вирішення проблеми розвитку торгівлі.

Відак, більш глибокого дослідження потребують концептуальні підходи вчених, які досліджують процеси управління торгівлею, або управління розвитком торгівлі, оскільки сама система внутрішньої торгівлі має керуючу підсистему, яка трансформується під впливом низки чинників і створює передумови для розвитку як системи, так і галузі у цілому. У цьому контексті певний інтерес для обґрунтування концепту трансформації системи внутрішньої

торгівлі мають результати досліджень Н. І. Алексеевої [1; 2], О. О. Бакунова [6], Г. С. Баламут (Мамаєвої) [7; 8; 17], О. В. Виноградової [10; 11], В. О. Соболева [21], Р. С. Шостак [25; 26; 27].

На основі проведених наукових досліджень та узагальнення точок зору вчених-економістів, які займаються пошуком шляхів вирішення проблем розвитку внутрішньої торгівлі в Україні у методологічній площині (зокрема – на концептуальних засадах), можна дійти висновку, що на цей час не обґрунтовано концепт трансформації системи внутрішньої торгівлі, який відповідає принципам положенням.

Метою дослідження є обґрунтування збалансованого з основними концептуальними положеннями розвитку та управління торгівлею концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі, в основу якого закладено базові концепції організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи результати проведених досліджень щодо розкриття сутності концептуальних підходів учених, метою обґрунтування яких стало вирішення проблем розвитку та управління торгівлею на різних рівнях національної економіки та за різними об'єктами досліджень (розвитку галузі в цілому та управління галуззю), можна дійти висновку про те, що для обґрунтування концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі окремі здобутки цих учених можуть бути врахованими та визнаними такими, що мають певну цінність (табл. 1).

Очевидно, що при наявності різних об'єктів дослідження відмічені концептуальні положення не суперечать, а в окремих випадках доповнюють теоретичні засади формування системи внутрішньої торгівлі та, відповідно, можуть бути використаними при обґрунтуванні концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі.

У той же час, не менш важливим завданням при обґрунтуванні концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі є усвідомлення наступної наукової проблеми: використання окремими дослідниками словосполучень з корінним походженням «концепт» з метою придання значущості отриманим науковим результатам при тому, що ними не дотримується сутність і методологічне значення цієї дефініції, прийняте у науковому обігу.

Не менш корисними для вирішення цього наукового завдання є узагальнення сутності так званих «базових концепцій організації» М. Вебера, концепції Т. Парсона, Ф. Селзника та Ч. Перроу, концепції Р. Аркоффа та Ф. Емері, концепцій Я. Щепанського та А. Пригожина [5]. Окремі з положень цих концепцій можуть бути узгодженими з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі, виходячи з сутності базових понять (табл. 2).

Отже, на основі проведеного узагальнення основних положень базових концепцій організації з метою їх використання при обґрунтуванні концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі можна дійти висновку, що у кожній з них домінує системний підхід, передбачено взаємозв'язок між підсистемними елементами (чинниками підсистем), сама система зорієнтована на досягнення визначеного результату, що не суперечать теоретичним засадам формування системи внутрішньої торгівлі, а конкретизує їх.

Визначення ступеню відповідності концептуальних положень розвитку та управління торгівлею з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі

Автор	Характеристика концептуального положення за об'єктом дослідження на відповідність концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі / джерело
<i>Розвиток торгівлі на засадах маркетингового підходу</i>	
М. В. Шаповалюк, Г. Г. Савіна	Орієнтація на задоволення потреб споживача; врахування соціальної складової системи внутрішньої торгівлі [24, с. 8], [19, с. 157 – 158].
Н. Ф. Басій, С. В. Скибінський	Чітке визначення взаємодії між суб'єктами господарської діяльності у галузі на основі відбудови цілісної торговельної системи, до якої входять державні органи, бізнесові структури та торговельні підприємства з метою задоволення потреб споживача; врахування впливу зовнішнього середовища та його трансформації; врахування соціальної складової системи внутрішньої торгівлі [9, с. 4; 20, с. 164].
<i>Розвиток торгівлі на засадах комплексного системного підходу</i>	
Н. Ю. Возіянова	Врахування інституціональної складової системи внутрішньої торгівлі; взаємодія між суб'єктами на різних рівнях національної економіки; максимальне задоволення потреб споживача з урахуванням впливу зовнішнього середовища та його трансформації; врахування соціальної складової системи внутрішньої торгівлі; пріоритет інституціонально-трансформаційної підсистеми системи внутрішньої торгівлі [13, с. 109].
Ю. Ю. Юрченко	Необхідність збереження системою торгівлі в умовах трансформації своєї стійкості, стабільності, цілісності; визначення рівнів ієрархії між підсистемами та елементами системи; пріоритет інституціонально-трансформаційної підсистеми системи внутрішньої торгівлі [14, с. 27 – 28, 51, с. 68 – 70].
В. В. Апопій, Л. О. Лігоненко	Пріоритет інституціонально-трансформаційної підсистеми системи внутрішньої торгівлі; врахування соціальної складової системи внутрішньої торгівлі – необхідності задоволення потреб споживача; врахування змін і трансформації системи торгівлі [4, с. 39-40; 3, с. 171, 178 – 180; 15, с. 305 – 342; 16, с. 94 – 96].
<i>Розвиток торгівлі на засадах удосконалення процесу управління</i>	
Н. І. Алексєєва	Урахування впливу зовнішнього середовища та відповідних
Г. С. Баламут (Мамаєва)	Урахування впливу чинників зовнішнього середовища та взаємозв'язку між елементами системи та ними; визнання практичного базису управління в якості інституціональних чинників; узгодженість і збалансованість економічної, соціальної та інноваційної складових стійкого розвитку / [7, с. 4, 7; 8, с. 52, 55; 17, с. 37 – 38].
Р. С. Шостак	Орієнтир на ефективність системи; визнання інституціональних чинників у якості пріоритетних; взаємозв'язок між рівнями управління / [25, с. 14-15; 26, с. 171, 246; 27, с. 255].
О. О. Бакунов	Орієнтир на ефективність системи; визнання управління в якості домінанти ефективного розвитку; чіткий взаємозв'язок між управляючою та керованою системами; адаптація системи до змін у зовнішньому середовищі; визнання інституціональних чинників у якості пріоритетних / [6, с. 20, 21].
В. О. Соболев	Взаємозв'язок усіх рівнів системи та всіх процесів у ній; необхідність підвищення ефективності торгівлі з урахуванням зміни показників за відповідними групами чинників, впливу зовнішнього середовища; визнання інституціональних чинників у якості пріоритетних / [21, с. 112 – 113, 116].
О. В. Виноградова	Підвищення конкурентоспроможності торгівлі – як основної мети концепту; урахування соціальної підсистеми та, зокрема – вмотивованості персоналу до підвищення конкурентоспроможності торгівлі; урахування зміни показників за відповідними групами чинників, ефективності та впливу на систему чинників зовнішнього середовища внаслідок трансформації у прогнозованому періоді; врахування соціальної складової системи внутрішньої торгівлі (задоволення потреб споживачів) – як основи поліпшення роботи та досягнення відповідного рівня конкурентоспроможності; визнання інституціональних чинників у якості пріоритетних; узгодженість і збалансованість між групами чинників за всіма підсистемами системи внутрішньої торгівлі / [10 с. 431 – 433; 11 с. 7 – 9].

Виходячи зі зроблених висновків на основі визначення ступеню узгодженості базових концепцій організації з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі, сформовано необхідний теоретичний базис для обґрунтування останнього. При цьому звертає на себе увагу актуальність обґрунтування такого концепту, виходячи з практичної проблеми, що констатує факт недосконалості існуючих концепцій розвитку внутрішньої торгівлі в Украї-

ні, виходячи зі змісту однойменного рамкового документу уряду України, схваленого постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1997 р. за № 1449 [18].

Слід зазначити, що це єдина Концепція, що була схваленою Рішенням уряду України протягом 1997 – 2014 рр. І лише 01.12.2014 р. за останні 17 років Міністерство економічного розвитку і торгівлі України зробило певний початковий крок до розробки нового проекту

Таблиця 2

Визначення ступеню узгодженості базових концепцій організації з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі*

Базова концепція	Основні положення базової концепції, що узгоджуються з концептом трансформації системи внутрішньої торгівлі
Концепція М. Вебера	Об'єкт дослідження являє собою структуру керованих частин, управління якими здійснюється з метою досягнення визначеної мети перевтілення.
Концепція Т. Парсона, Ф. Селзника та Ч. Перроу	Об'єкт дослідження являє собою єдине ціле, як функціональна гомеостатична система, модель якої є інституціонально-політичною субструктурою, сукупністю взаємопов'язаних і взаємозалежних частин. Система є відкритою, функціонує на основі зворотних зв'язків, що забезпечує можливість корекції відхилень від стану рівноваги та стійкості з метою розвитку. Інтеграція системи у зовнішньому середовищі може мати позитивні та негативні наслідки (відповідно – розвиток або гальмування – Авт.). Система, що є інтегрованою, відбиває всі властивості суспільної системи.
Концепція Р. Аркоффа та Ф. Емері	Об'єктом дослідження є соціальною системою, в якій стан будь-якої з її частин (підсистеми) можна визначити, виходячи зі стану всієї системи. Кожна з підсистем є інструментом для розвитку системи у цілому та досягнення нею ефективності розвитку.
Концепція Я. Щепанського	Об'єктом дослідження є об'єднанням людей, які намагаються досягти мети організованим способом; керівництво та організація людей дозволяє вирішити завдання щодо досягнення визначеної мети на основі порядку та відсутності конфліктів у соціальному житті. Основу такого порядку складає реалізація обсягу очікувань, задоволення потреб, усунення протиріч між суб'єктами системи.
Концепція А. Пригожина	Об'єктом дослідження є штучне об'єднання інституційного характеру, діяльністю якого визнано реалізація функцій, встановлення зв'язків, координація; має упорядковану структуру, устрій, тип зв'язків між окремими частинами. Має чітку ієрархічну структуру, частини якої намагаються досягти єдиної визначеної мети.

* – таблицю складено за даними джерела [5].

Концепції реалізації державної політики розвитку внутрішньої торгівлі, про що повідомила прес-служба цього центрального органу виконавчої влади на своєму урядовому порталі [22].

Спонукальним мотивом чинного Уряду України щодо розробки нової Концепції стало «...вирішення конкретних больових питань і прискорення виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію України в ЄС, які допоможуть збільшити товарообіг і забезпечити сталий розвиток цієї сфери; наявність проблем невідповідності українського законодавства європейському, неузгодженість і суперечливість регуляторних норм і регламентуючих документів, недосконалість розподілу функцій та завдань між центральними і місцевими органами виконавчої влади; вплив негативних чинників – значна частка тіньового ринку, недостатній розвиток форм самоорганізації бізнесу, нерівномірність розміщення торговельних об'єктів у містах і сільській місцевості, високий рівень порушень прав споживачів та інше...» [22]. Для вирішення цих проблем проектом Концепції передбачається «...удосконалити нормативно-правову базу, яка регулює торговельну діяльність і захист прав споживачів, відповідно до законодавства ЄС; посилити відповідальність за порушення правил торгівлі, ліквідувати стихійну торгівлю, удосконалити державну цінову політику й поліпшити регулювання ціноутворення на соціально значущі товари та дитяче харчування; розширити практику застосування безготівкових розрахунків, зменшити регуляторний тиск на підприємства торгівлі, забезпечити ефективний контроль за якістю й безпечністю харчової і нехарчової продукції, удосконалити систему підготовки спеціалістів у сфері торгівлі та послуг...» [22], а та-

кож «...забезпечити розподіл функцій та завдань між центральними й місцевими органами виконавчої влади із запровадженням нових механізмів та інструментів (розвиток торгівлі у регіонах за рахунок створення привабливих умов ведення бізнесу й ефективного контролю за діяльністю підприємств торгівлі, сприяння залученню інвестиційних і кредитних коштів у розвиток матеріально-технічної бази, запровадження інноваційних технологій у цій сфері, забезпечення доступності товарів для населення, підвищення конкурентоспроможності підприємств, підтримка національних виробників, урегулювання відносин, пов'язаних із організацією та функціонуванням роздрібних ринків, створення умов для продажу сільськогосподарської продукції безпосередньо її виробниками...» [там само]. Внаслідок реалізації Концепції, урядом України очікується «...зростання обігу роздрібною торгівлю щороку на 2 – 6,5 %, що, своєю чергою, збільшить надходження до державного й місцевих бюджетів щороку на 3,5 – 4 млрд гривень; збільшення торговельної площі й чисельність додаткових робочих місць у сфері торгівлі (приблизно на 9 %) через відкриття нових об'єктів роздрібною торгівлі, зокрема у сільській місцевості...» [там само].

Порівнюючи зміст цих намірів щодо розробки нової Концепції розвитку внутрішньої торгівлі з тими, що були затвердженими урядом України у попередній Концепції від 1997 р. [18], можна дійти наступних висновків: окрім намірів вдосконалення законодавства на відповідність європейському, спонукальні проблеми до розробки нової Концепції є частиною таких саме, як і у 1997 р., про що свідчить зміст розділу I Концепції, прийнятої у цьому році; окрім шляхів вирішення проблем у проекті нової Концепції, за винятком

удосконалення національного законодавства відповідно до вимог законодавства ЄС, інші фактично продублювали незначну частину тих, що були передбаченими за змістом розділів II і III Концепції від 1997 року [18]. Відтак, можна припустити, що й наповнення самої нової Концепції не буде відрізнятися за своєю сутністю від тієї, що була прийнятою у 1997 році при тому, що виходячи зі спонукальних мотивів розробки нової, фактично залишилися не вирішені концептуальні положення старої Концепції.

Отже, підходи уряду України до розробки та реалізації концептуальних положень розвитку внутрішньої торгівлі можна визнати суто декларативним заходом, який не має практичної цінності та не приносить бажаного результату розвитку галузі, як це декларується та очікується. Ця практична проблема ще у більшому ступені актуалізує необхідність обґрунтування концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі, який повинен стати основою для розробки нової концепції розвитку внутрішньої торгівлі в Україні.

Виходячи із сутності самого поняття «концепт», концепт трансформації системи внутрішньої торгівлі може бути обґрунтованим текстом, або графічно в об'єктній моделі, якій, виходячи з логіки, повинен передувати опис.

В основу обґрунтування концепту нами закладено гіпотезу щодо трансформації внутрішньої, згідно з якою її стан може змінюватися шляхом гальмування, або розвитку. Відтак, сукупність взаємозв'язаних і взаємообумовлених ознак майбутніх змін – як однієї з головної характеристики будь-якого концепту – полягає у тому, що трансформаційні зміни самої системи внутрішньої торгівлі залежать від впливу інституціонально-трансформаційних чинників на соціально-економічний розвиток галузі.

Керівною (головною) ідеєю, або задумом, який визначає стратегію дій в умовах трансформації системи внутрішньої торгівлі, є вирішення проблем розвитку внутрішньої торгівлі в Україні та підвищення її конкурентоспроможності. При цьому проблеми вирішуються з двох позицій: наукової, що є свідченням відсутності дієвих концептуальних підходів серед учених щодо системного сприйняття сутності внутрішньої торгівлі, передумов її трансформації, основ формування самої системи внутрішньої торгівлі, для чого, власне, й обґрунтовується концепт; практичної, що є свідченням: виникнення протиріч і неузгодженості дій між керуючою та керованою системами управління галуззю (в інституційній підсистемі) та призводить до виникнення гальмівних чинників розвитку в економічній (погіршення економічних показників) і соціальній (неможливість задовольнити потреби покупців у якісних товарах за доступною ціною) підсистемах; виникнення протиріч на національному, регіональному, галузевому та (або) локальному рівнях національної економіки, що створюють передумови гальмування розвитку внутрішньої торгівлі.

Провідна ідея (або конструктивний принцип) полягає у максимальному врахуванні чинників, які пов'язують між собою інституціонально-трансформаційну, соціальну та економічну підсистеми системи внутрішньої торгівлі, що змінюються у часі під впливом зовнішнього середовища, серед яких базовою є інституціонально-трансформаційна

підсистема, що витікає з самого обґрунтованого поняття «система внутрішньої торгівлі». Сформованість та керованість системи внутрішньої торгівлі в умовах трансформації дозволяє нейтралізувати негативний вплив чинників гальмування у соціальній та економічній сферах та, на цих основах, забезпечити соціально-економічний розвиток внутрішньої торгівлі.

Конструктивність полягає у дотриманні трьох основних принципів, які властиві системі внутрішньої торгівлі, а саме: в умовах трансформації система повинна бути результативною та забезпечити ефективність розвитку внутрішньої торгівлі, що дозволить збільшити обсяги товарообігу та прибутку; система повинна бути керованою, що дозволить управляти внутрішньою торгівлею на основі вжиття протекціоністських заходів та регулювати процеси, які протікають в соціальній та економічній сферах за допомогою усунення негативного впливу чинників гальмування, і використати чинники розвитку; система повинна бути динамічною з метою її адаптації до трансформації зовнішнього середовища.

Основою розуміння глибини проблеми розвитку внутрішньої торгівлі в умовах змін є усвідомлення неоднозначності зміни системи внутрішньої торгівлі в Україні в сучасних умовах розвитку ринкової економіки та євроінтеграційних процесів, які на тлі виявлених протиріч ускладнюють її розвиток під впливом чинників усіх трьох груп, серед яких поштовхом гальмування можна визнати базові (інституціонально-трансформаційні), що деформує саму систему, а відтак характеризується не тільки позитивними процесами (розвитком), але й гальмуванням як системи, так і розвитку галузі. Відтак, для вирішення проблем розвитку буде необхідним виявлення передумов трансформації внутрішньої торгівлі, які спричиняють порушення порядку взаємодії між постачальниками, торговельними підприємствами (підприємцями) і споживачами у процесі закупівлі та продажу товарів і послуг, що не дозволяє задовольнити потреби останніх у якісних товарах і послугах, деформує взаємовідносини на товарному ринку між суб'єктами оптової та роздрібною торгівлі зі споживачами товарів і послуг, не дозволяє внутрішній торгівлі досягти конкурентоспроможності на національному та внутрішньому товарному ринках в умовах зміни державою моделі управління національною економікою.

Ключ до розуміння глибини проблеми розвитку внутрішньої торгівлі в умовах змін визначає методи та способи їх вирішення за всіма причинами виникнення, вирішення яких є орієнтиром реалізації керівної (головної) ідеї та її втілення на практиці.

Найголовнішим способом вирішення проблем є використання протекціоністських підходів до управління національною економікою загалом та, зокрема – при формуванні системи внутрішньої торгівлі, що полягає у створенні надійної системи захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку інших держав на засадах встановлення мит на ввезення товарів, квотування на певні види товарів, прийняття державою стимулюючих заходів щодо розвитку внутрішнього ринку торгівлі тощо.

Отже, в умовах трансформації системи внутрішньої торгівлі в Україні, для вирішення проблем розвитку галузі

використовуються у поєднанні протекціоністські та стимулюючі методи розвитку галузі в економічній та соціальній підсистемах.

Очевидно, що методи, які використовуються в умовах трансформації системи внутрішньої торгівлі, повинні забезпечити реалізацію внутрішньою торгівлею своїх функцій (інституціональної, економічної та соціальної), з урахуванням чинників усіх складових підсистем, які формують систему. При цьому, використання методів в умовах трансформації системи внутрішньої торгівлі повинні охоплювати всі чотири рівня національної економіки, на кожному з яких між суб'єктами управління формується механізм взаємодії щодо використання внутрішніх чинників розвитку, або нейтралізації їх негативного впливу на розвиток галузі.

Відтак, на відповідність концептуальним положенням розвитку та управління торгівлею, поруч із методами, що забезпечують розвиток внутрішньої торгівлі для реалізації нею інституціональної, економічної та соціальної функцій, концептуальними методами в умовах трансформації системи внутрішньої торгівлі, без яких не можливо ані вирішити проблеми розвитку галузі, ані досягти керівної ідеї, на якій базується обґрунтування концепту, можна визнати: в інституціональній підсистемі – координація діяльності суб'єктів системи для налагодження взаємодії між ними на всіх рівнях національної економіки; забезпечення стійкості, стабільності та цілісності системи в умовах трансформації; адаптація системи до змін у зовнішньому середовищі; в економічній підсистемі – моніторинг системи на основі збалансованих за підсистемами показників із метою підвищення її дієздатності та досягнення ефективності розвитку галузі; в соціальній підсистемі – вмотивованість суб'єктів системи до задоволення потреб споживача у якісних товарах за доступною ціною та підвищення рівня конкурентоспроможності галузі.

За умови застосування цих методів суб'єктами управління системи внутрішньої торгівлі на всіх рівнях створюються обґрунтовані передумови для розвитку галузі, а не її гальмування. При цьому, використання методів суб'єктом управління системи внутрішньої торгівлі в умовах трансформації пов'язується з низкою наступних принципів дієздатності системи, які витікають з базових концепцій організації Р. Аркоффа та Ф. Емері, Я. Щепанського, А. Пригожина, що розглянуто вище, а саме: кожна з підсистем системи внутрішньої торгівлі є інструментом для розвитку системи у цілому, її дієвості для підвищення ефективності розвитку галузі та досягнення нею конкурентоспроможності; дієвість системи внутрішньої торгівлі не можливо забезпечити без умотивованості працівників торговельних підприємств та суб'єктів управління галуззю на всіх рівнях національної економіки щодо задоволення потреб споживача; для задоволення потреб споживача суб'єкт управління системи внутрішньої торгівлі намагається виключити конфлікти інтересів у соціальному житті між продавцями та споживачами товарів і послуг щодо якості та ціни на них, що дозволить задовольнити потреби останніх і усунути протиріччя між двома сторонами торговельних відносин;

Система внутрішньої торгівлі повинна мати чітку ієрархічну структуру управління, на кожній з ланок якої

суб'єкти управління намагаються досягти єдиної визначеної генеральної мети концепту та втілити її керівну (голови) ідею на практиці.

Отже, на основі вищевикладеного концепту трансформації можна обґрунтувати схематично (рис. 1).

Схематичний вираз надає змогу усвідомити сутність обґрунтованого концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі, його зміст і призначення, теоретичну та практичну значущість і відзнаку від існуючих концептуальних положень щодо розвитку та управління внутрішньою торгівлею.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, на основі проведених наукових досліджень щодо обґрунтування концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі можна дійти наступних висновків:

- концепт збалансовано з основними концептуальними положеннями розвитку та управління торгівлею;
- при обґрунтуванні концепту враховано не тільки його сутність, а й близькі за значенням поняття «концепція»;
- в основу обґрунтування концепту закладено також базові концепції організації;
- в Україні не існує чинної дієвої концепції розвитку внутрішньої торгівлі. Вирішити цю практичну проблему можна на основі обґрунтованого концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі.

Поруч із теоретичним обґрунтуванням концепту трансформації системи внутрішньої торгівлі, необхідне його практичне використання для розробки сучасної концепції розвитку внутрішньої торгівлі. Як свідчить сутність обґрунтованого концепту, для вирішення цього практичного завдання необхідно максимально врахувати вплив і стан усіх чинників, що характеризують розвиток галузі та визначають стан дієвості системи внутрішньої торгівлі. Відтак, необхідно провести дослідження трансформації системи внутрішньої торгівлі з метою чіткого встановлення проблем розвитку галузі, проблем, які виникають у кожній з підсистем та у системі в цілому, провести діагностику стану змін у самій системі та галузі у цілому. Вирішення цього науково-практичного завдання зумовлює необхідність відбору показників, які характеризують вплив чинників і стан кожної з підсистем системи внутрішньої торгівлі, обґрунтування принципів оцінки системи внутрішньої торгівлі та розробки відповідної методики оцінки ефективності цієї системи в умовах змін, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Н. І. Управління реалізацією стратегій зростання торговельного підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. І. Алексеева. – Донець, нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2014. – 22 с.
2. Алексеева Н. І. Управління реалізацією стратегій зростання торговельного підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Алексеева Наталя Іванівна. – Донецьк, 2014. – 192 с.

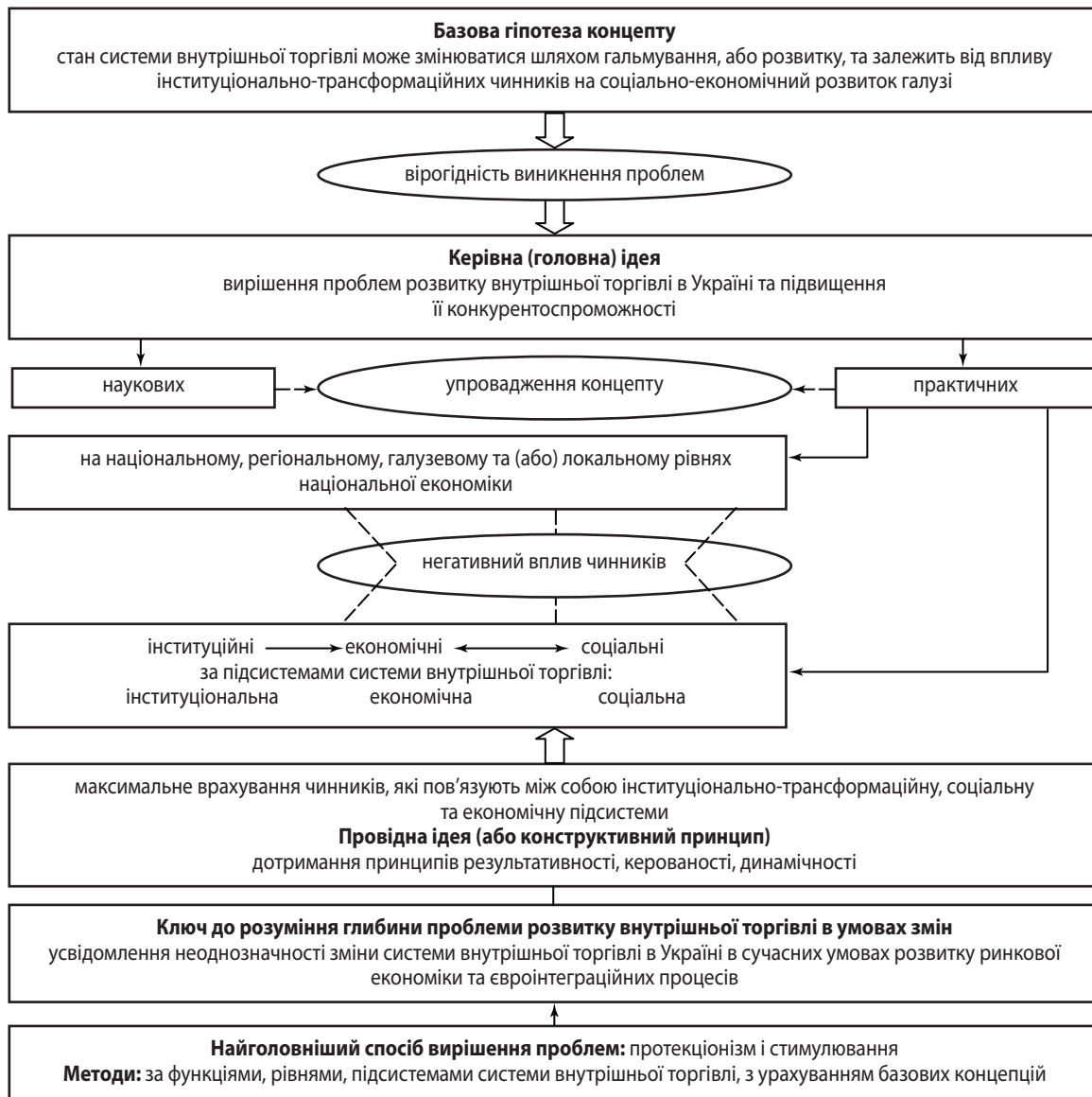

Рис. 1. Концепт трансформації системи внутрішньої торгівлі (розроблено автором)

3. Апопій В. В. Потребительская кооперация : новые концептуальные подходы развития / В. В. Апопій // Материали Международного форума «Совершенствование кооперативного управления, повышение эффективности деятельности». – Белгород : БелГУ, 1999. – С. 170 – 180.

4. Апопій В. В. Сучасні трансформації в сфері товарного обороту // В. В. Апопій / Економіка України. – 1998. – № 6. – С. 33 – 41.

5. Базовые концепции организации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.market-journal.com/psihupravlenie/152.html>

6. Бакунов О. О. Концептуальний підхід до управління інноваційним розвитком торговельного підприємства / О. О. Бакунов, М. С. Рощка // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – Т. 2, № 1 (5). – С. 19 – 25.

7. Баламут Г. С. Управління стійким розвитком підприємств роздрібною торгівлі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Г. С. Баламут. – Харківський державний університет харчування та торгівлі, 2014. – 20 с.

8. Баламут Г. С. Управління стійким розвитком підприємств роздрібною торгівлі : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Баламут Ганна Сергіївна. – Харків, 2014. – 164 с.

9. Басій Н. Ф. Маркетингова концепція торговельної діяльності підприємств споживчої кооперації : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Басій Наталія Федорівна. – Львів, 2003. – 195 с.

10. Виноградова О. В. Реінжиніринг торговельних підприємств: теорія та методологія : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.01 / Виноградова Олена Володимирівна. – Донецьк, 2006. – 435 с.

11. Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів торговельних підприємств : монографія / О. В. Виноградова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – 183 с.

12. Возіянова Н. Ю. Організаційно-економічний механізм розвитку внутрішньої торгівлі України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Н. Ю. Возіянова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2013. – 36 с.

13. Возіянова Н. Ю. Організаційно-економічний механізм розвитку внутрішньої торгівлі України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Возіянова Наталія Юріївна. – Донецьк, 2013. – 527 с.

14. Юрченко Ю. Ю. Трансформація інституту оптової торгівлі України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Юрченко Юлія Юрївна. – Донецьк, 2013. – 370 с.

15. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. О. Лігоненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 580 с.

16. Лігоненко Л. О. Проблеми та перспективи розвитку роздрібно торгівлі / Л. О. Лігоненко // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2003. – Вип. 14. – С. 90 – 97.

17. Мамаєва Г. С. Концептуальні положення управління стійким розвитком торговельного підприємства / Г. С. Мамаєва // СХІД : аналітично-інформаційний журнал. – 2013. – № 3 (123). – С. 34 – 39.

18. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України : Постанова КМУ від 20 грудня 1997 р. № 1449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1058.1173.0>

19. Савіна Г. Г. Еволюція концепцій брендингу в соціальному контексті / Г. Г. Савіна, М. В. Шаповалюк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – Т. 2, № 3. – С. 156 – 159.

20. Скибінський С. В. Впровадження концепції маркетингу у кооперативному секторі економіки / С. В. Скибінський, Н. Ф. Басій, І. С. Скоропад // Збірник наукових праць учасників конференції «Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття». – Київ : Укоопосвіта, 2001. – С. 163 – 165.

21. Соболев В. А. Концептуальна модель системи управління розвитком розничної торгівлі / В. А. Соболев // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1. – С. 112 – 120.

22. У Мінекономрозвитку працюють над проектом Концепції реалізації державної політики розвитку внутрішньої торгівлі / Прес-служба Міністерства економічного розвитку і торгівлі України // Урядовий портал ; єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247785444&cat_id=244277212

23. Шаповалюк М. В. Рекламування в торговельно-виробничих ланцюгах за умов соціалізації споживчого ринку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Шаповалюк Микола Вікторович. – Херсон, 2014. – 207 с.

24. Шаповалюк М. В. Рекламування в торговельно-виробничих ланцюгах за умов соціалізації споживчого ринку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / М. В. Шаповалюк. – Херсонський національний технічний університет, 2014. – 22 с.

25. Шостак Р. С. Ефективність розвитку торговельних мереж в системі національного господарства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Р. С. Шостак. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.

26. Шостак Р. С. Ефективність розвитку торговельних мереж в системі національного господарства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Шостак Руслан Станіславович. – Запоріжжя, 2014. – 190 с.

27. Шостак Р. С. Концепція соціальної відповідальності торговельних мереж / Р. С. Шостак // Наука і вища освіта : тези доп. учасників XX Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених 06 квітня 2012 р. : у 3 т.; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2012. – Т. 2. – С. 254 – 255.

REFERENCES

Alieksieieva, N. I. "Upravlinnia realizatsiieiu stratehii zrostantia torhovelnoho pidpriemstva" [Manage the implementation of growth strategies of commercial enterprise]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2014.

Alieksieieva, N. I. "Upravlinnia realizatsiieiu stratehii zrostantia torhovelnoho pidpriemstva" [Manage the implementation of growth strategies of commercial enterprise]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2014.

Apopiy, V. V. "Potrebitel'skaia kooperatsiia : novye kontseptualnye podkhody razvitiia" [Consumer cooperatives, new conceptual approaches development]. Sovershenstvovanie kooperativnogo upravleniia, povyshenie effektivnosti deiatelnosti. Belgorod: BelGU, 1999. 170-180.

Apopii, V. V. "Suchasni transformatsii v sferi tovarnoho oborotu" [Modern transformation in the field of trade turnover]. Ekonomika Ukrainy, no. 6 (1998): 33-41.

"Bazovye kontseptsii organizatsii" [Basic concepts of organization]. <http://www.market-journal.com/psihupravlenie/152.html>

Bakunov, O. O., and Roshka, M. S. "Kontseptualnyi pidkhid do upravlinnia innovatsiinym rozvytkom torhovelnoho pidpriemstva" [A conceptual approach to the development of innovative commercial enterprise]. Biuletyn Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu vol. 2, no. 1 (5) (2012): 19-25.

Balamut, H. S. "Upravlinnia stiikym rozvytkom pidpriemstv rozdrubnoi torhivli" [Managing sustainable development of retailers]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2014.

Balamut, H. S. "Upravlinnia stiikym rozvytkom pidpriemstv rozdrubnoi torhivli" [Managing sustainable development of retailers]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2014.

Basii, N. F. "Marketynhova kontseptsiiia torhovelnoi diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii" [The marketing concept of trade enterprises of consumer cooperatives]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01, 2003.

Lihonenko, L. O. Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychni instrumentarii [Crisis management now: theoretical and methodological principles and practical tools]. Kyiv: KNEU, 2004.

Lihonenko, L. O. "Problemy ta perspektyvy rozvytku rozdrubnoi torhivli" [Problems and prospects of retailers]. Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Seriiia ekonomichna, no. 14 (2003): 90-97.

[Legal Act of Ukraine] (1997). <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1058.1173.0>

Mamaieva, H. S. "Kontseptualni polozhennia upravlinnia stiikym rozvytkom torhovelnoho pidpriemstva" [Conceptual theses of sustainable development of commercial enterprise]. SKhID, no. 3 (123) (2013): 34-39.

Savina, H. H., and Shapovaliuik, M. V. "Evolutsiia kontseptsii brendinhu v sotsialnomu konteksti" [The evolution of concepts of branding in a social context]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky vol. 2, no. 3 (2012): 156-159.

Skybinskyi, S. V., Basii, N. F., and Skoropad, I. S. "Vprovadzhennia kontseptsii marketynhu u kooperativnomu sektori ekonomiky" [The introduction of the concept of marketing in the cooperative sector]. Natsionalnyi kooperativnyi ruh ta strukturi zminy v ekonomitsi Ukrainy KhKhI stolittia. Kyiv: Ukooposvita, 2001. 163-165.

Sobolev, V. A. "Kontseptualnaia model sistemy upravleniia rozvytkiem roznichnoi torgovli" [Conceptual model of development

management system retailers]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 1 (2009): 112-120.

Shapovalyuk, M. V. "Reklamuvannia v torhovelnovyrobnych lantsiuhakh za umov sotsializatsii spozhychoho rynku" [Advertising in trade and production chains under conditions of socialization consumer market]. *dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.04, 2014.

Shapovalyuk, M. V. "Reklamuvannia v torhovelnovyrobnych lantsiuhakh za umov sotsializatsii spozhychoho rynku" [Advertising in trade and production chains under conditions of socialization consumer market]. *avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.04, 2014.

Shostak, R. S. "Efektyvnist rozvytku torhovelnymykh mrezh v systemi natsionalnoho hospodarstva" [The effectiveness of retailers in the system of national economy]. *avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.03, 2014.

Shostak, R. S. "Efektyvnist rozvytku torhovelnymykh mrezh v systemi natsionalnoho hospodarstva" [The effectiveness of retailers in the system of national economy]. *dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.03, 2014.

Shostak, R. S. "Kontsepsiia sotsialnoi vidpovidalnosti torhovelnymykh mrezh" [The concept of social responsibility of retailers]. *Nauka i vyshcha osvita. Zaporizhzhia: Vyd-vo KPU*, 2012. 254-255.

"U Minekonomrozvytku pratsiuiut nad proektom Kontsepsiia realizatsii derzhavnoi polityky rozvytku vnutrishnyoi torhivli" [Ministry of Economic Development of the Concept working on the

project implementing state policy of domestic trade]. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247785444&cat_id=>id=244277212

Vozianova, N. Yu. "Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm rozvytku vnutrishnyoi torhivli Ukrainy" [Organizational-economic mechanism of internal trade Ukraine]. *dys. ... d-ra ekon. nauk* : 08.00.03, 2013.

Vozianova, N. Yu. "Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm rozvytku vnutrishnyoi torhivli Ukrainy" [Organizational-economic mechanism of internal trade Ukraine]. *avto-ref. dys. ... d-ra ekon. nauk* : 08.00.03, 2013.

Vynohradova, O. V. "Reinzhyrnykh torhovelnymykh pidpriemstv: teoriia ta metodolohiia" [Reengineering commercial enterprises: the theory and methodology]. *dys. ... d-ra ekon. nauk* : 08.06.01, 2006.

Vynohradova, O. V. *Reinzhyrnykh biznes-protsesiv torhovelnymykh pidpriemstv* [Business process reengineering commercial enterprises]. Donetsk: DonDUET, 2006.

Yurchenko, Yu. Yu. "Transformatsiia instytutu optovoi torhivli Ukrainy" [Transformation Institute wholesale Ukraine]. *dys. ... d-ra ekon. nauk* : 08.00.03, 2013.

РЕІНЖИНІРИНГ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

© 2014 БОНДАР-ПІДГУРСЬКА О. В.

УДК [330.332+330.341.1]»71»(477)

Бондар-Підгурська О. В.

Реінжиніринг як універсальний інструмент інноваційного розвитку економіки

Метою статті є дослідження реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки щодо формування соціально орієнтованих засад і технологічної захищеності економіки України. Обґрунтовано актуальність запровадження реінжинірингу бізнес-процесів в контексті активізації інноваційного розвитку на підприємствах промисловості в період цивілізаційного вибору України. У статті на основі комплексного підходу проаналізовано змістовну багатоаспектність прояву феномену реінжинірингу бізнес-процесів і розроблено систему показників (основні та додаткові) для оцінки результативності впровадження заходів реінжинірингу бізнес-процесів як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки. Розглянуто архітектуру реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку, яка передбачає реінжиніринг науки, освіти, трансферу технологій, комерціалізації результатів інноваційної діяльності, а також реінжиніринг оцінки ефективності інвестицій з метою задоволення життєво важливих інтересів кожного з учасників процесу, забезпечення конкурентоспроможності, технологічної захищеності та створення надійного підґрунтя для формування соціально орієнтованої економіки.

Ключові слова: інноваційний розвиток, реінжиніринг, бізнес-процеси, промисловість, життєво важливі інтереси, інноваційний процес, інструмент, нова економіка

Рис.: 2. **Бібл.:** 19.

Бондар-Підгурська Оксана Василівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра бізнес-адміністрування та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Коваля, 3, Полтава, 36014, Україна)

Email: ksycha101@yandex.ru

УДК [330.332+330.341.1]»71»(477)

Бондарь-Подгурская О. В. Реинжиниринг как универсальный инструмент инновационного развития экономики

Целью статьи является исследование реинжиниринга как универсального инструмента инновационного развития экономики для формирования социально ориентированных основ и технологической защищенности экономики Украины. Обоснована актуальность внедрения реинжиниринга бизнес-процессов в контексте активизации инновационного развития на предприятиях промышленности в период цивилизационного выбора Украины. В статье на основе комплексного подхода проанализирована содержательная многоаспектность проявления феномена реинжиниринга бизнес-процессов и разработана система показателей (основные и дополнительные) для оценки результативности внедрения мероприятий реинжиниринга бизнес-процессов как универсального инструмента инновационного развития экономики. Рассмотрена архитектура реинжиниринга как универсального инструмента инновационного развития, которая предусматривает реинжиниринг науки, образования, трансфера технологий, коммерциализации результатов инновационной деятельности, а также реинжиниринг оценки эффективности инвестиций с целью удовлетворения жизненно важных интересов каждого из участников процесса, обеспечения конкурентоспособности, технологической защищенности и создания надежной основы для формирования социально ориентированной экономики.

Ключевые слова: инновационное развитие, реинжиниринг, бизнес-процессы, промышленность, жизненно важные интересы, инновационный процесс, инструмент, новая экономика

Рис.: 2. **Библ.:** 19.

Бондарь-Подгурская Оксана Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра бизнес-администрирования и менеджмента внешнеэкономической деятельности, Полтавский университет экономики и торговли (ул. Коваля, 3, Полтава, 36014, Украина)

Email: ksycha101@yandex.ru

UDC [330.332+330.341.1]»71»(477)

Bondar-Podhurskaya O. V. Re-engineering as a Multipurpose Tool for Innovative Development of an Economy

The article focuses on the study of re-engineering as a multipurpose tool for innovative development of an economy in terms of forming socially-oriented principles and technological security of Ukraine's economy. Relevance of implementing business process re-engineering within the context of intensified innovative development at industrial enterprises at the time of Ukraine's civilizational choice was substantiated. Using a comprehensive approach, the article offers an analysis of multidimensionality of manifestation of the business process re-engineering phenomenon in terms of its substance as well as a developed system of indicators (primary and additional) to evaluate the effectiveness of implementing business process re-engineering measures as a multipurpose tool for innovative development of an economy. The architectonic structure of re-engineering as a multipurpose tool for innovative development was considered which implies re-engineering of science, education, technology transfer, commercialization of outcomes of innovative activities, as well as re-engineering of investment efficiency evaluation in order to meet the vital needs of each participant in the process, ensure competitiveness, technological security, and create a reliable foundation for a socially-oriented economy.

Keywords: innovative development, re-engineering, business processes, industry, vital needs, innovative process, tool, new economy

Pic.: 2. **Bibl.:** 19.

Bondar-Podhurskaya Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Business Administration and International Management, Poltava University of Economics and Trade (vul. Kovalya, 3, Poltava, 36014, Ukraine)

Email: ksycha101@yandex.ru

Вступ. «Сталий соціально-економічний розвиток країни є основним засобом підвищення якості життя народу, і це набуває на етапі постіндустріального розвитку нового важливого аспекту: сучасна наука та виробництво, яке розвивається на її основі, все більше стає людиноцентричним» [1, с. 201], і відповідно, соціально-орієнтованим та інноваційним. Паралельно «виокремлюється очевидна необхідність докорінної зміни парадигми процесу піднесення економіки, в основі якої лежать ідеологія сталого інноваційного розвитку та економічні пріоритети» [2, с. 37]. Актуалізується потреба застосування методів та інструментів активізації інноваційного соціально-орієнтованого розвитку в різних сферах господарювання, що має покращити не лише кількісні, але й якісні параметри життєдіяльності економічної системи. М. Ф. Ярмолевич [3, с. 2] наголошує, що саме «якісний розвиток економіки обумовлює рівень її технологічної захищеності та конкурентоспроможності». Така ситуація посилює значущість реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки.

Окремі аспекти теоретичного обґрунтування методичних аспектів практичної реалізації реінжинірингу висвітлювалися в працях багатьох науковців і розроблені відомими зарубіжними вченими, зокрема: Ф. Гуляра, Т. Давенпортом, Н. Келлі, М. Робсоном, Ф. Уллахом, М. Хаммером [4], Ф. Хілом, Е. Фрезе, Дж. Чампою [4] та іншими. На пострадянському просторі даною проблематикою займаються З. Айвазян, А. Бляхман, П. Забелін, М. Козьменко, В. Мединський, М. Николенко, Є. Ойхман, В. Тарасов. До активних прихильників реінжинірингу сьогодення належать А. Блинов [7], С. Бубнов, О. Виноградова [8], А. Гойко, О. Запорожченко [9], С. Ілляшенко, А. Клишейко [10], А. Сумець, А. Таранюк [9], А. Шейн [11] та інші. Разом із тим слід зазначити, що не досить комплексно висвітлені питання реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки. Відтак, для України в період реформування економіки та цивілізаційного вибору, коли питання підвищення безпеки, рівня та якості життя народу стають першочерговими, застосування реінжинірингу бізнес-процесів з метою підвищення ефективності діяльності привертає увагу все більшої кількості науковців, доводячи свою актуальність і перспективність, що утворює принципово нову предметну область дослідження. Отже, **метою статті є** дослідження реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки в контексті формування соціально-орієнтованих засад і технологічної захищеності України.

Виклад основного матеріалу. Загально визнано, що відтворення на новій технологічній основі забезпечується високою часткою інвестицій у ВВП (25 – 30 %). Проте за цим показником може бути прихована низька ефективність інвестицій і разом із тим гальмування процесів інноваційного відтворення, тобто висока доля інвестицій при малих обсягах ВВП, що отримують від них [3, с. 4], а відповідно, гальмується і сам розвиток економічної системи та знижується рівень її безпеки. Джерела зазначених явищ коріняться ще в радянській економіці, де не були задіяні повною мірою рушійні сили економічного розвитку, спонукачі до підвищення ефективності інвестиційних проектів

і капітальних вкладень. Спочатку на стадії проектування і створення нових підприємств, які визначають обличчя майбутньої нової економіки, елімінувався значною мірою найважливіший стимул, що породжувався заробітною платнею найманих робітників та формувався ринком праці [3, с. 6], що й позначилося на рівні та якості життя українського суспільства і обумовило необхідність негайного вирішення питань щодо підвищення рівня задоволення життєво важливих інтересів населення України, яка за показником ВВП на душу населення посідає останнє місце серед розвинених країн світу.

Для українських підприємств виживання в нових умовах небезпечного середовища, яке постійно змінюється, потреба активізації інноваційного розвитку, а також підвищення рівня задоволення життєво важливих інтересів усіх учасників процесу вимагає докорінної перебудови традиційних поглядів на їхню життєдіяльність, поступовий відхід від перетворення організаційних і виробничих структур на користь імплементації реінжинірингу бізнес-процесів, змістовну сутність та багатоаспектність прояву феномена якого представлено на рис. 1.

У 1990 р. Майкл Хаммер і Джеймс Чампі [4] виклали у праці «Реінжиніринг корпорації. Манифест революції в бізнесі» основоположні ідеї теорії та практики сучасного реінжинірингу ведення бізнесу, де запропонували якісно нову концепцію внутрішньофірмового менеджменту – докорінний перегляд традиційних основ побудови компаній, їхніх організаційних структур і радикальне перепроєктування функціонуючих бізнес-процесів. У зазначеній праці реінжиніринг описано досить вузько та однозначно: «це принципове переосмислення і радикальна перебудова бізнес-процесів для досягнення кардинальних покращень критичних сучасних показників ефективності: вартості, якості, сервісу та оперативності» [4, с. 20]. В нинішніх кризових умовах для підприємств та організацій національної економіки можливість зазначених кардинальних покращень має виключне значення в контексті забезпечення технологічної захищеності та підтримання на достатньому рівні конкурентоспроможності.

Формальне визначення реінжинірингу, що дають класики, представляє його змістовну сутність як *наслідок* втілення радикальних (базових) нововведень (інноваційних технологій). Разом із тим доцільно виокремити ситуації, коли реінжиніринг стає *причиною або каталізатором інноваційного розвитку*. Так, моделі інноваційної перебудови фірми або компанії можуть бути: 1) «продуктовими», коли намагаються поліпшити якість продукції, що випускається; 2) «маркетинговими», коли намагаються врахувати нові ринкові вимоги; 3) реінжиніринговими, коли зміни стосуються бізнес-процесів. При цьому ідея зміни саме бізнес-процесів, тобто потреба у реінжинірингу, висувається при необхідності глибинної перебудови виробництва, а саме – у разі, коли спостерігаються: 1) потенційна загроза зниження ефективності та конкурентоспроможності компанії; 2) нестійке фінансове становище; 3) негативний вплив на інноваційно-виробничий потенціал компанії; 4) продуктові та маркетингові моделі інноваційної перебудови вичерпують себе і не дозволяють задовольняти жит-

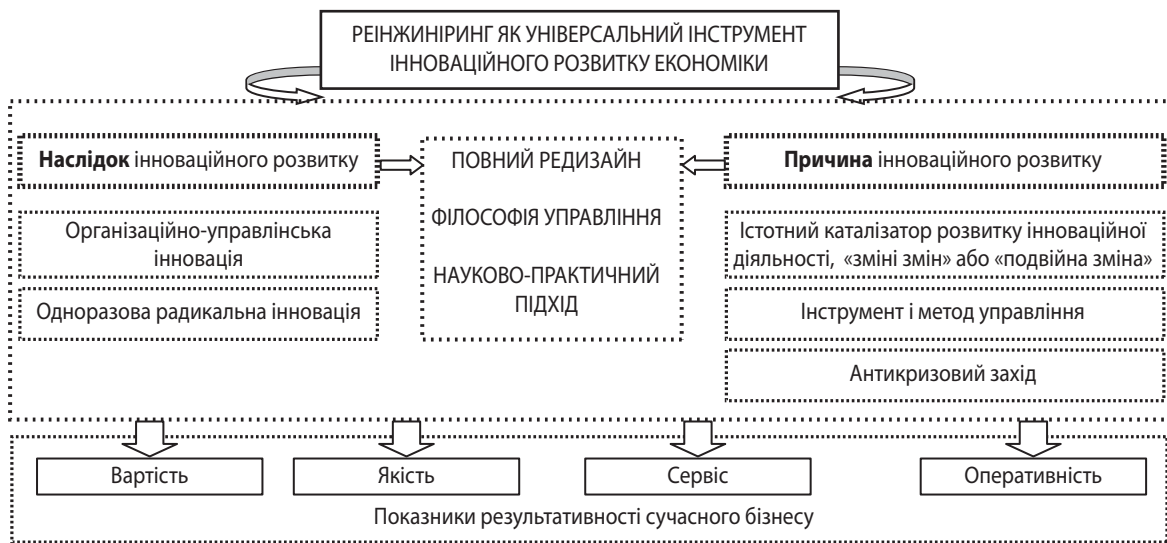

Рис. 1. Змістова сутність категорії «реінжиніринг бізнес-процесів» в контексті комплексного підходу (розроблено автором)

тево важливих інтересів переважної більшості (61,8 %) [5]. Це породжує в суспільстві та державі конфлікти, що перетворюються на кризові явища, які тягнуть за собою кризу державного управління та загальну системну кризу на макрорівні або процеси банкрутства на мікрорівні [6]. Розуміння керівниками підприємств та органами державної влади загроз зростаючої кількості незадоволених у компаніях та суспільстві і є причиною проведення реінжинірингу бізнес-процесів. Отже, реінжиніринг має подвійну природу. Це інновація, яка застосовується в умовах кардинальних змін у суспільстві та життєво важливих сферах господарювання, це наслідок і причина, а отже, універсальний інструмент інноваційного розвитку економіки.

Дослідник А. Шейн розглядає термін «реінжиніринг» в роботі «Реінжиніринг бізнес-процесів» як «рішучу, стрімку і глибоку «проривну» перебудову основ внутрішньофірмової організації та управління. Специфіка реінжинірингу полягає в тому, що існуюча вузька спеціалізація і обумовлена нею багаторазова передача відповідальності у виробництві та управлінні реінтегруються в наскрізні бізнес-процеси, відповідальність за які від початку і до кінця беруть на себе спаяні командним духом групи однопідприємців, здатні виконувати широкий спектр робіт» [11, с. 70]. На нашу думку, це можливо порівняти з *радикальною організаційно-управлінською інновацією*.

У своїй праці «Реінжиніринг бізнес-процесів» учений-економіст А. О. Блінов, розкриваючи сутність цієї категорії, застосовує метод порівняльної характеристики і акцентує увагу на необхідності чіткого розмежування категорій «удосконалення» та «реінжинірингу» [7]. При цьому варто наголосити на такій специфічній рисі практичного застосування реінжинірингу, як *безперервний процес постійних змін*.

Науковець О. В. Виноградова [8, с. 79] з позиції *підвищення конкурентоспроможності* розглядає реінжиніринг як «науково-практичний підхід до здійснення кардинальних змін бізнес-процесів підприємства з метою значного

підвищення рівня його конкурентоспроможності, що підтверджено доцільністю застосування реінжинірингу як інструменту управління у ситуації назрілої потреби виведення організації на новий, якісно вищий рівень, підвищення ефективності її діяльності, закріплення конкурентних позицій», що в умовах необхідності забезпечення технологічної захищеності національної економіки набуває вагомого значення.

Новою філософією управління, яка орієнтована на бізнес-процеси і створює новий спосіб мислення, погляд на побудову компанії як на інженерну діяльність, називають реінжиніринг дослідники Л. М. Таранюк та О. М. Запороженко [9, с. 130]. Їхній погляд корелюється з думкою дослідника R. Kimbie, який у своїй праці «Business Process Reengineering – When to use it?» [12] зазначає, що за своєю сутністю реінжиніринг є нічим іншим, як способом кардинального підвищення ефективності компанії, значного збільшення рівня економічного потенціалу, а також *інструментом антикризового управління*. Суттєвим є те, що «це не просто один із способів успішного розвитку підприємницької діяльності, це новий спосіб мислення, погляд на побудову компанії як на інженерну діяльність, це повний редизайн, кардинальна зміна підприємства». R. Kimbie дійшов висновку, що реінжиніринг – це сукупність бізнес-процесів, які спрямовані на підвищення ефективності компанії, що, у свою чергу, приведе до збільшення конкурентоспроможності на певному ринку.

Разом із тим, K. Lam у роботі «A Study of Business Process Reengineering» наголошує, що реінжиніринг – це процес фундаментального переосмислення і реконструкції бізнесу, що втілює в собі нові способи виконання робіт. Це не «вирівнювання організаційної структури», не реорганізація, оскільки його об'єктом виступають перш за все процеси, а не організаційні відділи, які є лише засобом ефективного ведення цих бізнес-процесів до кінцевої мети. Глобальне автоматизування діяльності підприємства

також не є реінжинірингом, оскільки це є однією з необхідних умов для його успішного проведення [13].

Зважаючи на той факт, що реінжиніринг не є поліпшенням якості, не є тотальним управлінням якістю (TQM), оскільки TQM орієнтований на досягнення поступового покращення, а виступає *одномоментним радикальним підходом до покращення діяльності*, на нашу думку, його доцільно ототожнити з «одноразовою радикальною інновацією», або з *істотним каталізатором інноваційного розвитку*.

Ґрунтуючись на теорії М. Портера [14, с. 549 – 582], яка доводить, що «конкурентоспроможність нації залежить від здатності до модернізації й нововведень», а також усвідомлення того факту, що єдиним джерелом підтримки конкурентної переваги є постійне вдосконалення існуючих і створення нових власно національних знань, є сенс розглянути архітектуру реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки (рис. 2).

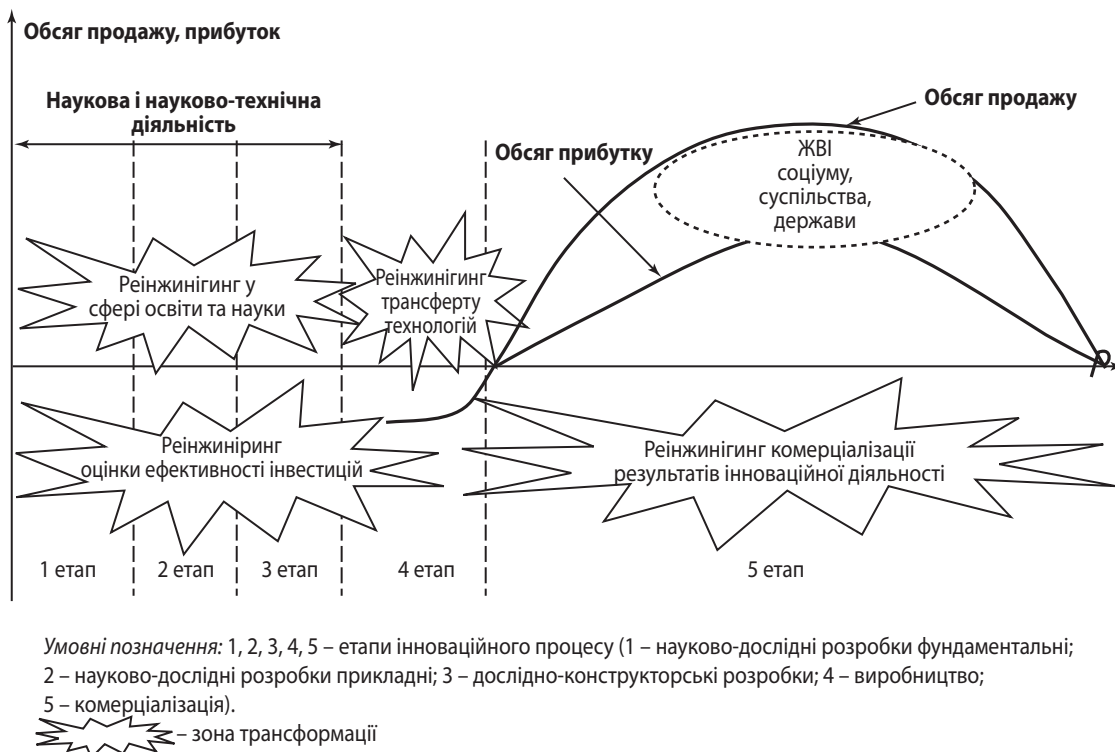

Рис. 2. Архітектура реінжинірингу як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки
(розроблено автором)

На нашу думку, реалізація реінжинірингу бізнес-процесів як універсального інструменту інноваційного розвитку економіки передбачає:

- 1) *реінжиніринг у сфері освіти та науки* – це перебудова творчого та навчального процесу із застосуванням трансмотиваційних технологій [15];
- 2) *реінжиніринг методики оцінки ефективності інвестицій*. З метою гармонізації життєво важливих інтересів усіх учасників процесу доцільно провести реінжиніринг процесу оцінки ефективності інвестицій, що, на думку експерта в інноваційних питаннях М. В. Ярмоловича [3, с. 5], є основою формування інноваційно орієнтованої інвестиційної політики нової економіки;
- 3) *реінжиніринг трансферу технологій* – це перебудова відносин учасників інноваційного процесу в контексті гармонізації національних інтересів з позиції часу та простору [16];
- 4) *реінжиніринг комерціалізації результатів інноваційної діяльності* – це перебудова системи інтересів учасників [17], тобто активізація розвитку інноваційної діяльності промисловості на

основі реінжинірингу бізнес-процесів є реальною на основі комплексного підходу, який передбачає симбіоз реінжинірингу у сфері освіти, науки, трансферу технологій, комерціалізації результатів інноваційної діяльності, а також методики оцінки ефективності інвестицій.

«Реінжиніринг виключає не тільки непродуктивні витрати, але і роботу, яка не додає цінності: більшу частину перевірок, звірок, очікувань, відстежень, існуючих усередині організації та гальмуючих процес. Отже, люди більше часу витратять на реальну роботу. Після реінжинірингу робота приносить більше задоволення, оскільки співробітники відчувають, що вони досягли кращого результату і щось завершили. Вони виконують роботу (процес або субпроцеси), що за визначенням приводить до результату, важливого для конкретної особи. В учасників процесу і підприємців є окремі спільні цілі: їхні зусилля спрямовані на задоволення клієнтів, а не начальника; їм не потрібно боротися з бюрократичною системою. Більш того, робота краще винагороджує через посилення компоненту росту та навчання. У команді особистий розвиток означає не рух вгору по ієрархії, а розширення свого діапазону: спів-

робітник вчиться, щоб розширити свою частину процесу. Після реінжинірингу зникає таке поняття, як оволодіння посадовими обов'язками: з ростом досвіду і знань співробітника його обов'язки збільшуються відповідно. Після реінжинірингу процесів співробітники більше часу витрачають на роботу, яка додає цінність, їхній вклад у роботу компанії росте, а отже, зростає їхня загальна винагорода» [4, с. 38], тобто зростає рівень задоволення ЖВІ. Разом із тим, «приносячи більше задоволення, робота стає складнішою та виснажливішою. Якщо стара модель полягала в простих завданнях для простих людей, то нова – в складних завданнях для розумних людей, що вимагає кваліфікації та піднімає планку для кандидатів».

Підтверджуються здобутки П. Г. Никитенко [18, с. 53], який зазначав, що «побудувати соціально орієнтовану економіку є цілком можливим за умови приєднання до виробництва засобів виробництва і предметів споживання виробництва біосоціального продукту – людини».

Разом із тим постає питання оцінки стану об'єкту і можливості виміряти результативність заходів реінжинірингу. Ґрунтуючись на тому, що *бізнес-процес характеризується технологією реалізації бізнес-процесу, структурою бізнес-системи, а також засобами автоматизації, обладнанням та механізмами, що забезпечують реалізацію процесу*, Р. С. Каренов виокремлює основні показники оцінки ефективності бізнес-процесів:

- 1) кількість виробленої продукції заданої якості, оплаченої за певний інтервал часу;
- 2) кількість споживачів продукції;
- 3) кількість типових операцій, які необхідно виконати при виробництві продукції за певний інтервал часу;
- 4) вартість витрат виробництва продукції;
- 5) тривалість виконання типових операцій;
- 6) капіталовкладення у виробництво продукції.

При цьому виокремлено основні характеристики бізнес-процесів:

- 1) якісні:
 - а) результативність (зовнішня ефективність);
 - б) ефективність (внутрішня ефективність);
 - в) адаптованість – показник реакції процесу на зміни навколишнього середовища;
- 2) кількісні:
 - а) продуктивність – відношення кількості одиниць на виході до кількості одиниць на вході;
 - б) тривалість – час, необхідний для виконання процесу;
 - в) вартість процесу – сукупність усіх витрат, які необхідно провести для однократного виконання процесу в грошовому обчисленні [19].

Поряд із ними, на нашу думку, доцільно для оцінки стану об'єкту та результативності заходів реінжинірингу використовувати групу основних показників, які характеризують трикутник «ресурси – інновація – знання», забезпечуючи національну конкурентоспроможність, чим обумовлюють розвиток нової економіки:

1) 1.1) Для промисловості *переробної* (мікрорівень): показник інноваційності ТАТ, енергоефективність (кг у. п. / дол. США), наукоємність (%), додану вартість (тис.

грн); питома вага експорту в загальному обсязі випуску (%); рівень задоволення ЖВІ (%);

1.2) Для промисловості *переробної* (макрорівень), тобто сукупний результат від реалізації заходів реінжинірингу на всіх підприємствах промисловості країни: частка доданої вартості (ДВ) промисловості (в млрд дол. США в поточних цінах) в чистому внутрішньому продукті України (млрд дол. США в поточних цінах) (%), частка ДВ України в річній зміні промисловості світу; річний обсяг промисловості (ДВ) в поточних цінах (млрд дол. США); те ж у постійних цінах 1990 р.; річне зростання (падіння) промисловості в постійних цінах 1990 р. (%), питома ДВ промисловості на душу населення в поточних цінах (дол. США / чол.); продуктивність праці в промисловості як відношення ДВ до числа зайнятих у промисловості; індекси цін виробників промислової продукції; експорт промисловості в різні країни (%); імпорт промислової продукції з інших країн (%); індекси (темпи приросту) інвестицій в основний капітал промисловості; індекси продуктивності праці від капіталоозброєності в промисловості, частка ДВ промисловості приватного сектора (сектора малих і середніх підприємств, що формує середній клас) у річному обсязі промисловості (%); продуктивність праці в приватному секторі промисловості; продуктивність праці в держсекторі промисловості; енергоефективність (величина, зворотна енергоємності) ДВ промисловості (зазвичай, як відношення ДВ до використовуваних за рік ПЕР) (дол. США / т. у. т.); ми пропонуємо розраховувати *вартісну енергоефективність ДВ промисловості як відношення ДВ до вартості використовуваних за рік ПЕР, грн / грн або дол. США / дол. США*; питомий прибуток від реалізації продукції як загальний прибуток промисловості за рік до числа зайнятих у виробництві (%); рівень рентабельності товарної продукції (%).

1.3) *промисловості добувної*: рівень безпеки праці (%); рівень використання інноваційних технологій (нанотехнологій) пошуку та добування сировини (%), енергоефективність (кг у. п. / дол. США); рівень задоволення ЖВІ (%). тощо.

Крім того, рекомендовано використовувати групу додаткових показників оцінки стану об'єкту та результативності заходів реінжинірингу, які характеризують *зміни у стані навколишнього середовища*: а) обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (т); б) основні показники використання та охорони водних ресурсів (млн куб. м); в) утворення та утилізація відходів за категоріями матеріалів (тис. т); г) викиди діоксиду сірки та оксидів азоту до атмосферного повітря (тис. т); д) викиди забруднюючих речовин і діоксиду вуглецю до атмосферного повітря (тис. т, млн т); е) поводження з побутовими та подібними відходами (ППВ, EWC-Stat); є) використання вторинної сировини і відходів виробництва на підприємствах та організаціях (тис. т); ж) утворення і використання брухту і відходів чорних і кольорових металів (тис. т); з) вартість викидів CO₂ (замість сумарного обсягу викидів) на душу населення (1 т CO₂ у ФРН у 2020 р. – 20 євро, у 2050 р. – 75 євро).

2) Для освіти та науки: кількість зареєстрованих патентів, ліцензій, ноу-хау (одиниць); капіталізація знань та

інтелекту (тис. грн); вартість послуг (тис. грн); зміни заробітної плати залежно від наукоємності роботи (тис. грн); швидкість отримання результатів (одиниць / рік); рівень задоволення ЖВИ (%) тощо.

Висновки. Досліджено реінжиніринг як універсальний інструмент інноваційного розвитку економіки, побудовано систему оцінки результативності від його впровадження. Розглянуто архітектуру реінжинірингу, яка враховує трансформацію взаємодії науки, освіти, трансферу технологій, комерціалізації результатів інноваційної діяльності, а також супроводжується оцінкою ефективності інвестицій з метою задоволення життєво важливих інтересів кожного з учасників процесу. При цьому методика оцінки ефективності інвестицій в умовах реінжинірингу має стати предметом нашого подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабосов Е. М. Социологические очерки устойчивого развития современной Беларуси / Е. М. Бабосов. – Минск : РИВШ, 2011. – 248 с.
2. Шевчук О. А. П'ятифакторна модель розвитку економічної еліти / О. А. Шевчук // Економіка розвитку. – 2013. – № 2 (66). – С. 37 – 42.
3. Ярмолович М. Ф. Формирование нового облика экономики на основе перехода к инновационно-ориентированной инвестиционной политике : научный доклад на постоянно действующем методологическом семинаре «Мировая экономика» / М. Ф. Ярмолович; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2008. – 38 с.
4. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Дж. Чампи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : royallib.ru
5. Никитенко П. Г. Методология динамического прогнозирования социально-экономического развития государства с учетом последствий мирового финансово-экономического кризиса / П. Г. Никитенко, Г. Т. Кулаков, О. В. Бондар // Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы инновационного развития и креативная экономическая мысль на рубеже веков: А. К. Шторх, С. Ю. Витте, А. А. Богданов» – Минск, 2010. – С. 279 – 285.
6. Бондар-Підгурська О. В. Інноваційна активність промисловості в умовах глобальної кризи / О. В. Бондар-Підгурська // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2013. – № 2/2 (10). – С. 18 – 22.
7. Блинов А. О. Реинжиниринг бизнес-процессов / А. О. Блинов, О. С. Рудакова, В. Я. Захаров; [под ред. А. О. Блинова]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 343 с.
8. Виноградова О. В. Реинжиниринг бизнес-процесів у сучасному менеджменті : монографія / О. В. Виноградова. – Донецьк, 2005. – 195 с.
9. Таранюк Л. М. Організаційні засади проведення реінжинірингу бізнес-процесів підприємств / Л. М. Таранюк, О. М. Запороженко // Механізми регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 122 – 131.
10. Клішейко А. В. Реструктуризація промислового підприємства на основі реінжинірингових та організаційно-управлінських заходів : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 «економіка та управління підприємствами» / А. В. Клішейко; Одеський державний економічний університет. – Одеса, 2007. – 208 с.
11. Шейн Л. Реинжиниринг бизнес-процессов: модное лекарство? / Л. Шейн // Управление компанией. – 2002. – № 6. – С. 68 – 76.
12. Kimbie R. Business Process Reengineering – When to use it? / R. Kimbie [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ezinearticles.com/?Business-Process-Reengineering-When-to-Use-It&id=6133794.html>
13. Lam K. A Study of Business Process Reengineering / /K. Lam [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.doc.ic.ac.uk/~nd/surprise_95/journal/vol2/tmkl/article2.html
14. Портер М. Международная конкуренция : Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
15. Бондар-Підгурська О. В. Використання трансмотиваційних технологій у ВНЗ як основа конкурентоспроможності освіти та інноваційного розвитку економіки України / О. В. Бондар-Підгурська // Материалы IX Международной конференции «Стратегия качества в промышленности и образовании» (31 мая – 07 июня 2013 г.). – Варна, 2013. – С. 182 – 185.
16. Бондар-Підгурська О. В. Механізми гармонізації національних інтересів в контексті інноваційного соціально-орієнтованого розвитку промисловості України / О. В. Бондар-Підгурська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 84 – 91.
17. Бондар-Підгурська О. В. Особливості та проблеми управління комерціалізацією технологій як умови сталого інноваційного розвитку України / О. В. Бондар-Підгурська // Актуальні питання розвитку економіки: теорія і практика : колективна монографія; [за ред. А. О. Касич, М. М. Хоменко]. – Кременчук : Кременчуцька міська друкарня, 2012. – С. 8 – 15.
18. Никитенко П. Г. Ноосферное экономическое мышление и ноосферная экономика: теория и методология / П. Г. Никитенко; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2008. – 59 с.
19. Каренов Р. С. Реинжиниринг бизнеса – новое направление стратегического менеджмента, основанного на бизнес-процессах / Р. С. Каренов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Economics/6_126662.doc.htm

REFERENCES

- Babosov, E. M. *Sotsiologicheskie ocherki ustoychivogo razvitiia sovremennoy Belarusi* [Sociological essays sustainable development of modern Belarus]. Minsk: RIVSh, 2011.
- Bondar-Pidhurska, O. V. "Innovatsiina aktyvnist promyslovosti v umovakh hlobalnoi kryzy" [Innovative activity of industry in the global crisis]. *Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva*, no. 2/2 (10) (2013): 18-22.
- Blinov, A. O., Rudakova, O. S., and Zakharov, V. Ya. *Reinzhiniring biznes-protssessov* [Business process reengineering]. Moscow: YUNITI-DANA, 2010.
- Bondar-Pidhurska, O. V. "Vykorystannia transmotyvatsiinykh tekhnolohii u VNZ iak osnova konkurentospromozhnosti osvity ta innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy" [Use transmotyvatsiinykh technology in universities as the basis of competitive education and innovation economy of Ukraine]. *Stratehiya kachestva v promyshlennosti y obrazovanyy*. Varna, 2013. 182-185.
- Bondar-Pidhurska, O. V. "Mekhanizmy harmonizatsii natsionalnykh interesiv v konteksti innovatsiinoho sotsialno-orientovanoho rozvytku promyslovosti Ukrainy" [Mechanisms of harmonization of national interest in the innovative social-oriented development industry in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 6 (2014): 84-91.

Bondar-Pidhurska, O. V. "Osoblyvosti ta problemy upravlinnia komertsializatsiiei tehnolohii iak umovy staloho innovatsiinoho rozvytku Ukrainy" [Features and problem management technology commercialization as a condition for sustainable innovation development of Ukraine]. In Aktualni pytannia rozvytku ekonomiky: teoriia i praktyka, 8-15. Kremenchuk: Kremenchutska miska drukarnia, 2012.

Klisheiko, A. V. "Restrukturyzatsiia promyslovoho pidpriemstva na osnovi reinzhynirnykhovykh ta orhanizatsiino-upravlinskykh zakhodiv" [Industrial restructuring through reinzhynirnykhovykh organizational and management measures]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2007.

Kimble, R. "Business Process Reengineering - When to use it?" <http://ezinearticles.com/?BusinessProcessReengineeringWhenToUseIt&id=6133794.html>

Khammer, M., and Champi, Dzh. "Reinzhiniring korporatsii. Manifest revoliutsii v biznese" [Reengineering the Corporation. Manifesto of the revolution in the business]. <http://royallib.ru>

Karenov, R. S. "Reinzhiniring biznesa - novoe napravlenie strategicheskogo menedzhmenta, osnovannogo na biznes-protsessakh" [Reengineering business - a new direction of strategic management based on business processes]. http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Economics/6_126662.doc.htm

Lam, K. "A Study of Business Process Reengineering" http://www.doc.ic.ac.uk/~nd/surprise_95/journal/vol2/tmkl/article2.html

Nikitenko, P. G., Kulakov, G. T., and Bondar, O. V. "Metodologiya dinamicheskogo prognozirovaniia sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia gosudarstva s uchetom posledstviy mirovogo finansovo-ekonomicheskogo krizisa" [Methodology dynamic forecasting of socio-economic development of the country in the aftermath of the global financial and economic crisis]. Problemy innovatsionnogo razvitiia i kreativnaia ekonomicheskaia mysl na rubezhe vekov: A. K. Shtorkh, S. Yu. Vitte, A. A. Bogdanov. Minsk, 2010. 279-285.

Nikitenko, P. G. Noosfernoe ekonomicheskoe myshlenie i noosfernaia ekonomika: teoriia i metodologiya [Noospheric economic thinking and noosphere economy: theory and methodology]. Minsk: Pravo i ekonomika, 2008.

Porter, M. Mezhdunarodnaia konkurentsia : Konkurentnye preimushchestva stran [International Competition: Competitive advantages of countries]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.

Shevchuk, O. A. "P'iatyfaktorna model rozvytku ekonomichnoi elity" [Five-factor model of the economic elite]. Ekonomika rozvytku, no. 2 (66) (2013): 37-42.

Sheyn, L. "Reinzhiniring biznes-protsessov: modnoe lekarstvo?" [Business process reengineering: fashionable medicine?]. Upravlenie kompaniei, no. 6 (2002): 68-76.

Taraniuk, L. M., and Zaporozhchenko, O. M. "Orhanizatsiini zasady provedenniia reinzhynirnykh biznes-protsesiv pidpriemstv" [Organizational principles of the reengineering of business processes]. Mekhanizmy rehuliuvaniia ekonomiky, no. 4 (2011): 122-131.

Vynohradova, O. V. Reinzhynirnykh biznes-protsesiv u suchasnomu menedzhmenti [Business process reengineering in modern management]. Donetsk, 2005.

Yarmolovich, M. F. "Formirovanie novogo oblika ekonomiki na osnove perekhoda k innovatsionno-orientirovannoy investitsionnoy politike" [Formation of a new image of the economy on the basis of transition to an innovation-oriented investment policy]. Mirovaia ekonomika. Minsk: Pravo i ekonomika, 2008.

ПОСТРОЕНИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ СХЕМЫ ГРУППИРОВКИ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ ПО МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИМ ПАРАМЕТРАМ В СТРОИТЕЛЬНОМ СЕКТОРЕ

© 2014 ЗАЛУНИНА О. М.

УДК 330.101.541(477.1–01):69

Залунина О. М.

Построение концептуальной схемы группировки областей Украины по макроэкономическим параметрам в строительном секторе

В статье рассмотрен методологический подход к мониторингу строительной сферы который помог бы разрабатывать мероприятия по ограничению возможности возникновения критических состояний строительства на территории и отвечал бы требованиям доступности, гибкости, адаптивности к практическому применению в современных условиях. Предложена концептуальная схема группировки областей Украины по макроэкономическим параметрам. Алгоритм кластеризации областей с использованием гиперсфер в качестве решаемого правила позволяет использовать его в режиме автоматической классификации не только для областей Украины, но также для фирм и строительных предприятий.

Ключевые слова: строительная отрасль, схема группировки, макроэкономические параметры, внешняя среда строительных предприятий

Табл.: 1. **Формул.:** 14. **Библ.:** 25.

Залунина Ольга Михайловна – кандидат технических наук, доцент, доцент, кафедра менеджмента, Кременчугский национальный университет им. М. Остроградского (ул. Первомайская, 20, Кременчуг, 39600, Украина)

Email: olvialavina@yandex.ru

УДК 330.101.541(477.1–01):69

UDC 330.101.541(477.1–01):69

Залунина О. М. Побудова концептуальної схеми групування областей України за макро економічними параметрами в будівельному секторі

Zalunina O. M. Creation of Ukrainian Regions Grouping Conceptual Framework According to Macroeconomic Parameters in the Construction Sector

У статті розглянуто методологічний підхід до моніторингу будівельної сфери, який допоміг би розробляти заходи щодо обмеження можливості виникнення критичних станів будівництва на території і відповідав би вимогам доступності, гнучкості, адаптивності до практичного застосування в сучасних умовах. Запропоновано концептуальну схему групування областей України за макро економічними параметрами. Алгоритм кластеризації областей з використанням гіперсфер як правила, що вирішується, дозволяє використовувати його в режимі автоматичної класифікації не лише для областей України, але також для фірм і будівельних підприємств.

Ключові слова: будівельна галузь, схема групування, макро економічні параметри, зовнішнє середовище будівельних підприємств

Табл.: 1. **Формул.:** 14. **Бібл.:** 25.

Залунина Ольга Михайлівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

Email: olvialavina@yandex.ru

The article describes the methodological approach to monitoring the construction sector, which would help to develop measures to reduce the incidence of critical conditions for the construction on territory and meeting the requirements of availability, flexibility, adaptability to practical application in modern conditions. A conceptual diagram of Ukrainian regions grouping according to macroeconomic parameters is offered. Clustering algorithm using hyperspheres areas as decision rules can be used in the automatic classification not only in Ukraine, but also for companies and construction enterprises.

Key words: construction industry, grouping scheme, macroeconomic parameters, the external environment of construction enterprises

Tabl.: 1. **Formulae:** 14. **Bibl.:** 25.

Zalunina Olha M. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Associate Professor, Department of Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

Email: olvialavina@yandex.ru

Введение. Экономические кризисы оказывают воздействие на все сферы экономики, а строительная отрасль выступает своеобразным индикатором глубины кризиса. При этом, чем сильнее кризисные явления в экономике, тем медленнее в последующем строительная отрасль выходит на свой докризисный уровень развития. Для объективных оценок необходимо проведение объемных исследований состояния строительной отрасли, определение факторного поля, которое формирует темпы развития и стабильное функционирование строительных предприятий. Это, в свою очередь, требует разработки системно-теоретических, информационных и методических основ.

Отсутствие методологического подхода к мониторингу строительной сферы требует выработки методики, которая помогла бы разрабатывать мероприятия по ограничению возможности возникновения критических состояний строительства на территории и отвечала бы требованиям доступности, гибкости и адаптивности к практическому применению в современных условиях [1].

Вопросы бизнес-взаимодействия и инноваций в строительстве вызывают интерес у зарубежных ученых [2 – 4], рассматривающих сложные строительные системы и последовательность принимаемых управленческих решений.

Свой вклад в изучение отечественных особенностей строительных предприятий и анализ строительной

отрасли внесли В. В. Акимов, И. Ансофф, А. М. Асаул, И. Б. Ефименко, Г. М. Рыжакова, Р. Б. Тянь, С. А. Ушацкий, В. Г. Федоренко, Е. В. Федорова, Е. В. Бондаренко и др. Связь структурной трансформации экономики и анализа регионального развития в строительной сфере обусловлена формированием макроэкономических пропорций.

Несмотря на высокий уровень достигнутых научных результатов в методах оценки функционирования строительного сектора, нерешенными остались вопросы мониторинга для управленческих решений и постановки целей, которые предусматривают разные периоды планирования деятельности строительных предприятий [1].

Основной целью работы является построение концептуальной схемы группировки областей Украины в строительном секторе по макроэкономическим параметрам.

Определение строительного потенциала Украины базируется на интегральных показателях отдельных отраслей промышленности [5; 6].

В настоящее время увеличился спектр факторов, формирующих и характеризующих функционирование территории.

Оценка областей Украины по деловой активности в строительном секторе начинается с определения факторного поля, влияющего на стабильность функционирования строительных организаций [7].

Аналогом разбивки областей на классы может быть принят подход, используемый при разбивке регионов по инвестиционной привлекательности. Рядом авторов [8 – 13] предложена разбивка регионов Украины по инвестиционной привлекательности. Однако предложенный подход не учитывает факторов влияния современного периода и базируется на субъективных оценках.

Система учитываемых в этих целях оценочных показателей не может быть в полной мере использована для региональной дифференциации в рамках Украины, т. к. ряд показателей, формирующих условия строительной системы, носят общегосударственный характер.

Кластеризация областей Украины оценивалась на основе их ранжирования в следующем пространстве признаков:

- территориальные характеристики – протяженность, площадь, население, инвестиционные проекты, строительные объекты, недвижимость;
- энерго-экономические характеристики – товарный выпуск, товарный отпуск электроэнергии, балансовая прибыль, рентабельность электроэнергии, задолженность потребителей, технико-экономические показатели ТЭС и АЭС, длина ЛЭП по уровням напряжения, протяженность железных и автомобильных дорог;
- строительная характеристика региона – производство строительных материалов, строительная техника, строительные монтажные работы, трудоустройство в строительной отрасли, территория.

Рассмотренный автором алгоритм и полученный результат в [14] позволяет не только сделать вывод о наличии непротиворечий взаимосвязи между показателями, формирующими привлекательность территории для строительных проектов, но и построить более точную кластеризацию областей Украины для принятия управленческих

решений. Предположение о возможности повышения точности кластеризации при использовании найденных непротиворечивых агрегатов признаков основано на результатах, в соответствии с которыми точность получаемых результатов увеличивается с понижением размерности пространства признаков.

Существуют разработанные зарубежные концепции регионального развития [15; 16], основанные на создании кластерных структур, что подтверждает целесообразность кластеризации областей.

Установив факторное поле строительного сектора области, по аналогии с [17] построим модель кластеризации областей Украины на базе теории распознавания образов.

Методы распознавания образов нашли применение во многих сферах производства и науки. При проблеме распознавания образов появилось очень много предположений о возможности построения алгоритмов, способных к самообучению, т. е. к самопроизвольному разделению объектов на образы без помощи учителя [18; 19].

Развитие исследований в области распознавания образов активизировали появление гипотезы компактности. Определенным образам соответствуют компактные множества в пространстве выбранных свойств. На основе данной гипотезы можно предположить: существуют компактные множества областей Украины в пространстве свойств, описывающих состояния строительной системы территории.

В основу разделения объектов по степени схожести положены методы нумерического анализа. Наиболее простым методом является определение количества сходных и несходных признаков для вычислений каждой пары факторов к общему количеству признаков. Иными словами, определяется мера сходства между кодированными описаниями факторов.

Затем области размещают по группам (кластерный анализ, анализ групп, кластеринг, формирование феноменов, таксономия). Для оценки попарного сходства областей и привлекательности строительных проектов могут быть использованы различные коэффициенты, предложенные зарубежными учеными, такими как: Rogers, Tanimoto, Silvestri, Lockhart, Hamman, Socal, Sneath, Hill и др. [20 – 24].

При рассмотрении методов попарного сходства областей могут использоваться коэффициенты ассоциации, которые основаны на сравнении двух множеств признаков для какой-либо пары областей Украины и выражаются через количество расхождений и совпадений в рассматриваемых признаках. В настоящее время имеется несколько методов расчета коэффициента ассоциации. По этому методу индекс сходства между объектами вычисляется путем подсчета общих свойств. Чтобы получить кластеры, Снит (Sneath) использовал метод «одинарной связи». При этом каждый объект сравнивался с другим или группой объектов, с которыми он был схож. Расчет по методу Снита производится по формуле:

$$S_{jk} = \frac{m}{n}, \quad (1)$$

где S_{jk} – коэффициент ассоциации;
 k – сравниваемые признаки объекта;
 m – количество совпадающих факторов;
 n – общее количество рассматриваемых факторов.
 Юла предложил следующую формулу для вычисления коэффициента ассоциации:

$$S_{jk} = \frac{n_{1.1}n_{0.0} - n_{1.0}n_{0.1}}{n_{1.1}n_{0.0} + n_{1.0}n_{0.1}}, \quad (2)$$

где $n_{0.0}$ – количество совпадающих отрицательных признаков;
 $n_{1.1}$ – количество совпадающих положительных признаков;
 $n_{1.0}$ – количество несовпадающих отрицательных признаков у первого объекта;
 $n_{1.1}$ – обратная комбинация.
 Формулы (1) и (2) легко сравнить, так как $n_{1.1} + n_{0.1} = m$.

Известны также другие решения:
 Hamann

$$S_{jk} = \frac{m-u}{n}, \quad (3)$$

где $u = n_{0.1} + n_{1.0}$.
 Sneath

$$S_{jk} = \frac{u}{n}, \quad (4)$$

Sneath, Socal

$$S_{jk} = \frac{u}{2n_{1.1} + u}, \quad (5)$$

Ochiai

$$S_{jk} = \frac{n_{1.1}}{\sqrt{((n_{1.1} + n_{1.0}))(n_{1.1} + n_{0.1})}}, \quad (6)$$

Sneath

$$S_{jk} = \frac{\sqrt[2]{n_{0.1}n_{1.0}}}{n}, \quad (7)$$

Sneath -Socal

$$S_{jk} = \frac{2m}{n}, \quad (8)$$

$$S_{jk} = \frac{1}{4} \left[\left(\frac{n_{1.1}}{n_{1.1} + n_{0.1}} \right) + \left(\frac{n_{1.1}}{n_{1.1} + n_{1.0}} \right) + \left(\frac{n_{0.0}}{n_{0.0} + n_{0.1}} \right) + \left(\frac{n_{0.0}}{n_{0.0} + n_{1.0}} \right) \right],$$

Jaccard

$$S_{jk} = \frac{n_{1.1}}{n_{1.1} + u}, \quad (9)$$

Rogers, Tanimoto

$$S_{jk} = \frac{m}{m + 2u}. \quad (10)$$

В случае коэффициентов Роджера несовпадающие пары признаков имеют в знаменателе вдвое больший вес, чем совпадающие.

Коэффициент таксономического расстояния. Этот коэффициент называется евклидовым расстоянием и определяется по формуле:

$$d_{ik} = \left(\sum_{i=1}^n (x_{ij} - x_{kj})^2 \right)^{1/2}, \quad (11)$$

$$i = \overline{1, n},$$

$$k = \overline{1, n},$$

$$j = \overline{1, n}.$$

где d_{ik} – показатель расстояния;
 x_{ij} – численное значение признака для k -объекта.
 В этом случае каждый объект рассматривается как точка в n -мерном пространстве признаков, в котором имеется столько измерений, сколько исследуемых признаков [20 – 22].

Анализ нумерических методов, показывает, что использование различных нумерических методов при решении задач классификации в различных отраслях при использовании различных мер схожести очень близки.

В качестве меры схожести использовано евклидово расстояние как наиболее простой и понятный с физической точки зрения показатель.

Используемые факторы вначале подвергаются нормировке, так как они имеют различную физическую природу. Нормировка производится по формулам:

$$x_{ij}^n = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\sigma_x}, \quad j = \overline{1, m}. \quad (12)$$

$$\bar{x}_j = \frac{\sum_{i=1}^n x_{i,j}}{n}; \quad j = \overline{1, m}. \quad (13)$$

$$\sigma_{x_j} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}{n-1}}; \quad j = \overline{1, m}. \quad (14)$$

где \bar{x}_j – среднее j -го признака;
 σ_{x_j} – среднее квадратическое отклонение j -го признака;
 x_{ij}^n – нормирование значения j -го признака.

В табл. 1 приведены нормированные значения показателей пространства строительного сектора областей Украины, которые включают:

χ_1 – инвестиции в строительные проекты, χ_2 – площадь территории, χ_3 – строительные объекты, χ_4 – строительная техника, χ_5 – строительные-монтажные работы на территории.

Для выявления похожих объектов использовался алгоритм Форэля-1 [18; 19].

Таксоны, получаемые этим алгоритмом, имеют сферическую форму. Количество таксонов зависит от радиуса сфер: чем меньше радиус, тем больше получается таксонов. Вначале признаки объектов нормируются так, чтобы значения всех признаков находились в диапазоне от нуля до единицы. Затем строится гиперсфера минимального радиуса, которая охватывает все точки.

Таблиця 1

Признаки, описывающие строительную сферу областей Украины

Признак	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Область	Нормированное значение	Нормированное значение	Нормированное значение	Нормированное значение	Нормированное значение
1	0,31	0,27	-0,95	-0,25	0,79
2	0,38	-0,05	-0,01	-0,30	-0,42
3	-0,61	-0,87	1,99	-0,99	-0,75
4	1,22	1,96	-1,02	1,95	2,90
5	0,38	3,36	-1,69	3,37	2,24
6	0,91	-0,45	0,72	-0,54	-0,40
7	-1,77	-0,666	2,06	-0,98	-0,85
8	0,49	0,15	-1,02	0,01	0,50
9	-1,60	-0,54	1,59	1,13	-0,79
10	0,63	-0,03	-0,48	0,24	-0,30
11	0,08	-0,71	-0,01	-0,68	-0,60
12	0,41	0,89	-1,56	1,27	1,36
13	-0,35	0,83	0,65	0,02	0,11
14	0,08	-0,60	-0,01	-0,29	-0,13
15	1,44	0,66	-0,48	0,05	0,62
16	0,74	-0,19	-0,82	0,43	-0,31
17	-0,62	-0,76	2,53	-0,73	0,86
18	-0,04	-0,54	-1,02	-0,43	-0,45
19	-1,61	-0,77	1,05	-0,87	-0,85
20	1,15	1,19	-1,62	0,45	1,34
21	0,69	-0,67	0,25	-0,64	-0,39
22	-0,54	-0,43	0,18	-0,50	-0,69
23	-0,50	-0,43	-0,48	-0,31	-0,50
24	-2,51	-1,01	1,39	-0,95	-0,94
25	1,22	-0,58	-1,22	-0,47	-0,57

В качестве разрешающих функций в отличие от метода Г. С. Себестиана [19] использовались гиперсферы. При этом алгоритм классификации включает следующие шаги. Задается радиус гиперсферы. Центр $C^{(1)}$ этой гиперсферы совмещается с любой точкой исходного множества реализации. Определяется точки $Z_j^{(1)}$, для которых $\rho = |Z_j^{(1)} - C^{(1)}| \leq r$. Затем центр гиперсферы смещается в центр тяжести $C^{(2)}$ точек $Z_j^{(1)}$, попавших на предыдущем шаге в гиперсферу. Вновь определяется точки $Z_j^{(2)}$, для которых, как и на предыдущем шаге, $\rho = |Z_j^{(2)} - C^{(2)}| \leq r$.

Процедура повторяется до тех пор, пока не перестанут изменяться координаты центра тяжести $C^{(1)}$.

Очевидно, при этом гиперсфера остановится в области локального или главного экстремума плотности точек

исходного пространства. Гиперсфера с центром в точке $C^{(1)}$ и представляет собой кластер S_j . Только после остановки гиперсферы (в отличие от алгоритма Себестиана) точки $Z_j \in S_j$ из дальнейшего рассмотрения исключаются. Точки же, через которые к моменту останова гиперсферы «вышли» из нее, сохраняются. Затем центр следующей гиперсферы совмещается с любой из точек множества $Z - S_j$ и процедура выделения элементов S_j повторяется до тех пор, пока все исходное множество Z реализации Z , не будет разделено на элементы $S_i (i = \overline{1, k})$. В итоге получается k кластеров S_j представленных центрами гиперсфер радиуса r . При заданном k по аналогии критическим R , предложенным в [25], эквивалентом функции потерь может служить суммарным объемом $\sum = V_j k$ гиперсфер. Нетрудно видеть, минимум суммарного объема достигается при минимальных

значениях r , дающих разбиение множества Z на k элементов. Выбор r для заданного k производится методом последовательных приближений.

Решаемая задача принадлежит к классу задач классификации, когда число классов заранее не известно. Поэтому автором использовалось 2 метода задания радиуса r :

$$1. r = \max(d_{ij});$$

$$2. r = \bar{d}_{ij} + \beta \sigma d_{ij},$$

где \bar{d}_{ij} – среднее значение d_{ij} ;
 β – коэффициент типа ($\beta = 2-2,5$);

σd_{ij} – среднеквадратическое отклонение d_{ij} .

Использование двух подходов к выбору радиуса r не изменило результатов конечной классификации областей Украины на группы.

На основании полученных результатов все области Украины классифицированы по семи группам, при радиусе гиперсферы $r = 1,2$.

В первую группу входят: город Киев, Киевская, Винницкая, Запорожская, Кировоградская, Николаевская, Одесская, Полтавская, Сумская, Херсонская, Хмельницкая и Черниговская области.

Во вторую группу входят четыре области: Волынская, Закарпатская, Ровненская и Черновицкая области.

В третью группу входит Донецкая область.

В четвертую группу входит Днепропетровская область.

В пятую группу входят: Житомирская, Тернопольская и Львовская области.

В шестую группу входит Ивано-Франковская и Черкасская области.

В седьмую группу входят Луганская и Харьковская области.

Вывод. При использовании изложенного подхода можно дать обобщенную характеристику эффективности строительства в области без достаточного учета их отраслевой структуры.

Алгоритм кластеризации областей с использованием гиперсфер в качестве решаемого правила позволяет использовать его в режиме автоматической классификации не только для областей Украины, а также для фирм и строительных предприятий.

В результате предложенного алгоритма выделено семь групп областей Украины, структурированные по параметрам, описывающим строительный сектор областей Украины. В первой группе – 12 областей, во второй – 4 области, в третьей – 1 область. В четвертой – 1 область, в пятой – 3 области, в шестой – 2 области, в седьмой – 2 области.

Предложенная концептуальная схема группировки областей Украины в насыщенном информационном поле строительного сектора позволяет составить алгоритм, который применим в современных условиях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залунина О. М. Роль целевых показателей в определении прогностических оценок для строительной отрасли // Бизнес Информ. – 2014. – № 3. – С. 160 – 165.

2. Hakansson, H. and Ingemansson, M. (2011) Construction companies and how they acquire knowledge through business interaction, *The IMP Journal*, vol. 5, no. 2, pp. 67 – 78.

3. Bygballe, L. and Ingemansson, M. (2011) Public Policy and Industry Views on Innovation in Construction, *The IMP Journal*, vol. 5, no. 3, pp. 157 – 171.

4. Bygballe, L. and Ingemansson, M. (2014) The Logic of Innovation in Construction, *Industrial Marketing Management*, vol. 43, no. 3, pp. 512 – 524.

5. Розенберг Г. С. Крутые ступени перехода к устойчивому развитию / Розенберг Г. С., Гелашвили Д. Б., Краснощеков Г. П. // Вестник РАН. – 1996. – Т. 66, № 5. – С. 436 – 441.

6. Таганов И. Н. Информационный анализ причинных структур сложных систем / И. Н. Таганов, В. О. Рукавишников // Математическое моделирование в науке и технике. – 1975. – Вып. 2 – 4. – С. 3 – 12.

7. Горбулін В. П. Національна безпека України та міжнародна безпека / В. П. Горбулін // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 78 – 88.

8. Васильев В. М. Управление строительными инвестиционными проектами : учебное пособие / В. М. Васильев; [под ред. Васильева В. М., Панибратова Ю. П.]. – М.; СПб., 1997. – 231 с.

9. Двас Г. В. Инвестиционная деятельность в Ленинградской области / Г. В. Двас, А. С. Мещеряков, А. С. Грузинов // Развитие недвижимости. – 2000. – № 4. – 21 с.

10. Доничев О. А. Инвестирование жилищного строительства / О. А. Доничев, Е. А. Рейнгольд // Экономист. – 2000. – № 4. – 33 с.

11. Доничев О. А. Инвестиционный климат и социальная направленность капитального строительства / О. А. Доничев, Е. А. Рейнгольд // Экономика строительства. – 2000. – № 5. – 62 с.

12. Кондратенко Ю. И. Современное состояние инвестиционной деятельности и проблемы финансирования капитальных вложений / Ю. И. Кондратенко // Экономика строительства. – 1999. – № 8. – 64 с.

13. Тимчук Ж. Ф. Моделирование территориальных систем (прогнозирование и оптимизация проектных решений) / Ж. Ф. Тимчук; [под ред. Тимчука Ж. Ф.]. – К.: Будивельник, 1977. – 144 с.

14. Залунина О. М. Построение агрегатов признаков строительного комплекса территории для концептуальной схемы группировки / О. М. Залунина // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2014. – № 4/3 (70). – С. 29 – 33.

15. Помитов С. А. Мировая экономика. Опыт создания кластерных структур / С. А. Помитов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// ekportal.ru/page-id-1910.html](http://ekportal.ru/page-id-1910.html)

16. Помитов С. А. Мировая экономика. Кластеры: характеристика и модели / С. А. Помитов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http:// ekportal.ru/page-id-1805.html>

17. Залунина О. М. Отбор факторов, влияющих на экономическую безопасность региона / Экономика: проблемы теории та практики: [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 409 – 413.

18. Елкина Н. В. Об алфавите объектов распознавания / Н. В. Елкина, Н. Г. Загоруйко // Вычислительные системы. – Новосибирск, 1966. – № 22. – 24 с.

19. Себастиан Г. С. Процессы принятия решений при распознавании образов / Г. С. Себастиан; [пер. с англ. Изд-во «Техника»]. – К.: Техника, 1965. – 152 с.

20. Hamann P. I. Boolean Methods in Operations Research and Related Areas / P. I. Hamann. – New York : Springer Verlag, 1961. – 312 p.

21. Rogers D. J. A computer program for classifying plants / D. J. Rodger, T. T. Tanimoto // *Science*. – 1961. – № 132. – P. 115–118.

22. Sneath P. H. An Evaluation of clustering methods / P. H. Sneath // *Numerical Taxonomy*. – London; New York : Academic Press, 1969. – P. 257 – 267.

23. Sokal R. R. Principles of numerical taxonomy / R. R. Sokal, P. H. Sneath. – San Francisco; London : Freeman, 1963. – 359 p.

24. Sneath P. H. Numerical taxonomy: The principles and practices of numerical classification / P. H. Sneath, R. R. Sokal. – San-Francisco : Freeman, 1973. – 573 p.

25. Райхман Э. П. Метрологические вопросы квалиметрии / Э. П. Райхман // *Стандарты и качество*. – 1969. – № 1. – 45 с.

REFERENCES

Bygballe, L., and Ingemansson, M. "Public Policy and Industry Views on Innovation in Construction" *The IMP Journal* vol. 5, no. 3 (2011): 157-171.

Bygballe, L., and Ingemansson, M. "The Logic of Innovation in Construction" *Industrial Marketing Management* vol. 43, no. 3 (2014): 512-524.

Dvas, G. V., Meshcheriakov, A. S., and Gruzinov, A. S. "Investitsionnaia deiatelnost v Leningradskoy oblasti" [Investment activity in the Leningrad region]. *Razvitie nedvizhimosti*, no. 4 (2000): 21.

Donichev, O. A., and Reyngold, E. A. "Investirovanie zhilishchnogo stroitelstva" [Investing housing]. *Ekonomist*, no. 4 (2000): 33.

Donichev, O. A., and Reyngold, E. A. "Investitsionny klimat i sotsialnaia napravlennost kapitalnogo stroitelstva" [Investment climate and the social orientation of capital construction]. *Ekonomika stroitelstva*, no. 5 (2000): 62-.

Elkina, N. V., and Zagoruyko, N. G. "Ob alfavite obektov raspoznavaniia" [On alphabet recognition of objects]. *Vychislitelnye sistemy*, no. 22 (1966): 24.

Horbulin, V. P. "Natsionalna bezpeka Ukrainy ta mizhnarodna bezpeka" [Ukraine National Security and International Security]. *Politychna dumka*, no. 1 (1997): 78-88.

Hakansson, H., and Ingemansson, M. "Construction companies and how they acquire knowledge through business interaction" *The IMP Journal* vol. 5, no. 2 (2011): 67-78.

Hamann, P. I. *Boolean Methods in Operations Research and Related Areas* New York: Springer Verlag, 1961.

Kondratenko, Yu. I. "Sovremennoe sostoianie investitsionnoy deiatelnosti i problemy finansirovaniia kapitalnykh vlozheniy" [The current state of investment and financing problems of capital investments]. *Ekonomika stroitelstva*, no. 8 (1999): 64.

Pomitov, S. A. "Mirovaia ekonomika. Opyt sozdaniia klasternykh struktur" [World economy. The experience of creating cluster structures]. <http://ekportal.ru/page-id-1910.html>

Pomitov, S. A. "Mirovaia ekonomika. Klasteri: kharakteristika i modeli" [World economy. Clusters: characteristics and models]. <http://ekportal.ru/page-id-1805.html>

Rozenberg, G. S., Gelashvili, D. B., and Krasnoshchekov, G. P. "Krutye stupeni perekhoda k ustoychivomu razvitiuu" [Steep steps transition to sustainable development]. *Vestnik RAN* vol. 66, no. 5 (1996): 436-441.

Rodger, D. J., and Tanimoto, T. T. "A computer program for classifying plants" *Science*, no. 132 (1961): 115-118.

Raykhman, E. P. "Metrologicheskie voprosy kvalimetrii" [Metrological issues of quality control]. *Standarty i kachestvo*, no. 1 (1969): 45-.

Sebastian, G. S. *Protsessy priiniatiia resheniy pri raspoznavanii obrazov* [Decision-making processes in Pattern Recognition]. Kyiv: Tekhnika, 1965.

Sneath, P. H. "An Evaluation of clustering methods" *In Numerical Taxonomy*, 257-267. London; New York: Academic Press, 1969.

Sokal, R. R., and Sneath, P. H. *Principles of numerical taxonomy* San Francisco; London: Freeman, 1963.

Sneath, P. H., and Sokal, R. R. *Numerical taxonomy: The principles and practices of numerical classification* San-Francisco: Freeman, 1973.

Taganov, I. N., and Rukavishnikov, V. O. "Informatsionnyy analiz prichinnykh struktur slozhnykh sistem" [Information analysis of the causal structure of complex systems]. *Matematicheskoe modelirovanie v nauke i tekhnike*, no. 2-4 (1975): 3-12.

Timchuk, Zh. F. *Modelirovanie territorialnykh sistem (prognozirovanie i optimizatsiia proektnykh resheniy)* [Simulation of territorial systems (prediction and optimization of design solutions)]. Kyiv: Budivelnik, 1977.

Vasilev, V. M. *Upravlenie stroitelnyimi investitsionnymi proektami* [Management of construction investment projects]. M.; SPb., 1997.

Zalunina, O. M. "Rol tselevykh pokazateley v opredelenii prognosticheskikh otsenok dlia stroitelnoy otrasli" [The role of targets in determining the prognostic estimates for the construction industry]. *Biznes Inform*, no. 3 (2014): 160-165.

Zalunina, O. M. "Otbor faktorov, vliiaushchikh na ekonomicheskuiu bezopasnost regiona" [The selection of the factors affecting the economic security of the region]. In *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, 409-413. Dnipropetrovsk: DNU, 2008.

Zalunina, O. M. "Postroenie agregatov priznakov stroitel'nogo kompleksa territorii dlia kontseptual'noy skhemy gruppirovki" [The construction of the building complex assemblies signs territory for conceptual schema groups]. *Vostochno-Evropeyskiy zhurnal peredovykh tekhnologiy*, no. 4/3 (70) (2014): 29-33.

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

© 2014 ІЛЯШ О. І., БУГАЙЧУК Н. В.

УДК 64.011.8:332.122.66

Іляш О. І., Бугайчук Н. В.

Напрями реформування соціально-побутової інфраструктури та системи надання соціальних послуг на прикордонних територіях

У статті обґрунтовано недостатність рівня розвитку соціально-побутової інфраструктури та мережі закладів надання побутової і медико-соціальної допомоги непрацездатним громадянам на прикордонних територіях західних регіонів України. Досліджено негативні аспекти та виявлено перешкоди для функціонування соціально-побутової інфраструктури та системи надання соціальних послуг. Запропоновано пріоритетні напрями та засоби реформування інфраструктури соціально-побутового комплексу, збереження і забезпечення ефективного функціонування і подальшого розвитку сфери соціальних послуг для задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення прикордонних територій.

Ключові слова: соціально-побутова інфраструктура, соціальна сфера, соціальний комплекс, система соціальних послуг

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 16.

Іляш Ольга Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра економіки підприємства, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

Email: oliai@meta.ua

Бугайчук Наталія Володимирівна – аспірант, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

Email: natashka989@gmail.com

УДК 64.011.8:332.122.66

UDC 64.011.8:332.122.66

Іляш О. І., Бугайчук Н. В. Направления реформирования социально-бытовой инфраструктуры и системы предоставления социальных услуг на приграничных территориях

В статье обоснована недостаточность уровня развития социально-бытовой инфраструктуры и сети учреждений предоставления бытовой и медико-социальной помощи нетрудоспособным гражданам на приграничных территориях западных регионов Украины. Исследованы негативные аспекты и выявлены препятствия для функционирования социально-бытовой инфраструктуры и системы предоставления социальных услуг. Предложены приоритетные направления и средства реформирования инфраструктуры социально-бытового комплекса, сохранение и обеспечение эффективного функционирования и дальнейшего развития сферы социальных услуг для удовлетворения жилищно-коммунальных и бытовых нужд населения приграничных территорий.

Ключевые слова: социально-бытовая инфраструктура, социальная сфера, социальный комплекс, система социальных услуг

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 16.

Іляш Ольга Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра економіки підприємства, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

Email: oliai@meta.ua

Бугайчук Наталія Володимирівна – аспірант, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

Email: natashka989@gmail.com

Ilyash O. I., Buhachuk N. V. Directions for Reforming the Amenities and Social Infrastructure and the Social Service Provision System in Border Areas

The article provides evidence of the insufficient level of development of the amenities and social infrastructure, as well as the network of institutions providing welfare and medical and social care to incapacitated persons in border areas of the Western regions of Ukraine. The study investigates the negative aspects and identifies obstacles to functioning of the amenities and social infrastructure and the social service provision system. Priority directions and ways of reforming the amenities and social complex infrastructure were proposed, as well as ways to maintain and ensure effective functioning and further development of the social service sphere in order to satisfy the housing and utility as well as household needs of the population inhabiting the border areas.

Keywords: amenities and social infrastructure, social sphere, social complex, social service system

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 16.

Ilyash Olga I. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Enterprise Economics, Lviv Academy of Commerce (vul. Tugan-Baranovskogo, 10, Lviv, 79005, Ukraine)

Email: oliai@meta.ua

Buhachuk Nataliia V. – Postgraduate Student, Lviv Academy of Commerce (vul. Tugan-Baranovskogo, 10, Lviv, 79005, Ukraine)

Email: natashka989@gmail.com

Вступ. Рівень якості соціальних послуг для населення та розвитку соціально-побутової інфраструктури прикордонних територій західних регіонів України залишається незадовільним через недостатній рівень розвитку інфраструктури ринку соціально-побутових послуг, відсутність належного державного фінансування відповідних проєктів (в т. ч. громадських та комерційних організацій),

недосконалість стандартизованої системи підвищення базової кваліфікації надавачів соціальних послуг, неналежний рівень роботи системи управління якістю соціальних послуг тощо. Як наслідок, рівень незадоволеності громадян отримуваними соціальними послугами залишається стабільно високим, а інтеграція вразливих груп населення в суспільстві надалі уповільнюється. Отже, існує об'єктивна

необхідність розробки та реалізації заходів щодо реформування соціально-побутової інфраструктури та підвищення якості соціальних послуг у коротко- та довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню економічної сутності соціальної інфраструктури та оцінки її стану присвячено наукові праці І. Гнибіденка, П. Кобиліна, В. Куценко, Е. Лібанової, А. Шевчук, С. Плотницької, Я. Остафійчук, О. Поповата та ін. Однак досі залишаються недостатньо дослідженими причини погіршення стану системи надання соціальних послуг, потребують вирішення проблеми розвитку інфраструктури соціально-побутового комплексу, збереження і забезпечення ефективного функціонування і подальшого розвитку сфери послуг для задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення на прикордонних територіях західних регіонів України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дії негативних чинників мікросередовища, неможливість забезпечення загальної доступності та належної якості основних соціальних благ, недостатність системи створення для працездатних громадян економічних умов отримання доходів, які гарантують споживання нормативного обсягу і високої якості послуг у галузі охорони здоров'я, освіти, житлово-комунальній, культурно-дозвільній сферах, виступають цільовими орієнтирами ефективності системи державного регулювання безпечного розвитку соціальної сфери в майбутньому. Водночас обмежені можливості держави, зростання собівартості послуг, диференціація попиту залежно від соціального статусу споживача спричинили швидкий розвиток ринкової складової соціальної сфери та зумовили недостатній рівень розвитку та ефективності функціонування соціальної інфраструктури. Саме тому вирішення проблем розвитку соціальної інфраструктури потребує наукових висновків та оперативного реагування, особливо на прикордонних територіях західних регіонів України, де її рівень залишається недостатнім та не відповідає європейським стандартам, характеризується недостатністю суб'єктів надання населенню соціальних послуг, відсутністю реальних можливостей для реформування соціально-побутового комплексу прикордонних районів.

Мета. Головною метою статті є обґрунтування пріоритетних напрямів і засобів розвитку соціального комплексу та розроблення прикладних механізмів та інструментів його ефективного забезпечення, зважаючи на існуючі негативні аспекти та перешкоди функціонування соціально-побутової інфраструктури та системи надання соціальних послуг на прикордонних територіях західних регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах підвищення значимості людського капіталу в економіці держави все більше зростає роль соціальної складової національної економіки, що потребує забезпечення якісних характеристик соціальної інфраструктури, оскільки вона здійснює виховання підростаючого покоління, відтворення робочої сили, що відповідає потребам і рівню робочої сили; забезпечує створення оптимальних житлово-комунальних

та побутових умов життя населення; сприяє довголіттю та підтриманню здоров'я населення, раціональному використанню вільного часу людей; створює умови для відпочинку та підвищення культурного рівня населення; гарантує соціальну захищеність всіх груп населення, в тому числі молоді, пенсіонерів, інвалідів; задовольняє потреби в товарах чи послугах при підвищенні рівня платоспроможності населення. Таким чином, соціальна інфраструктура забезпечує оптимізацію суспільного розвитку, сприяє формуванню нової людини, всебічного розвитку особистості, удосконалення способу життя [10, с. 137].

Варто зазначити, що необхідність забезпечення розвитку соціальної інфраструктури прикордонних територій західних регіонів України обумовлена низькими темпами реформування системи соціальних послуг та ризиками погіршення стану соціально-побутової інфраструктури прикордонних районів.

Це підтверджується погіршенням рівня розвитку мережі закладів та установ, що надають соціальні послуги, спричинено зниженням можливостей розвитку та нерозвиненістю мережі закладів соціального захисту, низьким рівнем кадрового забезпечення, яке призвело до обмеженого доступу населення прикордонних територій (перш за все сільського) до отримання соціальних послуг. Зазначимо, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» поняття бездомності – це соціальне становище людини, зумовлене відсутністю у неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання.

Отже, ґрунтуючись на законодавчому визначенні поняття «бездомність», слід зробити висновок, що соціальні послуги бездомним особам та безпритульним дітям – це комплекс заходів з надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, спричинених соціальним становищем, яке зумовлене відсутністю у них будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання [7, с. 321]. Так, у 2012 – 2013 рр. не було закладів соціального захисту для бездомних громадян у Волинській, Закарпатській та Чернівецькій областях; лише по 1 закладу такого типу знаходилися у Львівській та Івано-Франківській областях, де обслуговано у 2013 р. на 11,1 – 12 % менше громадян у порівнянні з 2012 р. Мережа закладів реінтеграції бездомних осіб та соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, відсутня у Волинській, Закарпатській та Чернівецькій областях.

На сьогодні на прикордонних територіях західних регіонів України існує недостатній рівень розвитку мережі закладів надання побутової і медико-соціальної допомоги непрацездатним громадянам. Існуюча державна система соціальних послуг у більшості прикордонних районів орієнтована на догляд у стаціонарних закладах, що ускладнює їх надання, зводить до мінімуму здійснення соціальними службами заходів соціально-побутового патронажу. Кількість відділень соціальної допомоги на дому в прикордонних районах західних регіонів у 2013 р. зменшилася на 2,2 %, територіальних центрів соціального обслуговування, що надавали побутову і медико-соціальну допомогу непрацездатним громадянам в умовах стаціонарного, тим-

часового, денного перебування, – на 1 %; соціальні послуги вдома реабілітаційними установами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надавалися лише у 30 % за-реєстрованих випадків [8].

Мережа соціальних служб створена та функціонує практично в усіх прикордонних районах західних областей України. Разом з тим, відсутнім є механізм моніторингу та оцінювання потреб населення (в першу чергу територіальної громади) щодо необхідної кількості працівників соціальної сфери та видів соціальних послуг. У зв'язку з цим, штатне забезпечення соціальними працівниками, педагогами, психологами, юристами та іншими фахівцями в центрах соціальних служб залишається недостатнім та таким, що не відповідає потребам громади. Це погіршує доступ населення до отримання професійних соціальних послуг та підтримки, залишає осіб, що потрапили у складні життєві обставини, без допомоги кваліфікованих фахівців [9].

Додамо також, що низькі темпи реформування інфраструктури системи соціальних послуг обумовлені суперечливістю критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги. Сам факт вироблення єдиних та чітких критеріїв є, безумовно, позитивним, адже сприяє підвищенню прозорості взаємодії місцевої влади / самоврядування і недержавних надавачів. Позитивом є і незначний обсяг обов'язкових критеріїв та можливість залучати широке коло фахівців до надання соціальних послуг завдяки встановленню вимоги лише до виду та рівня їхньої освіти. Разом з тим, надання соціальних послуг окремими суб'єктами у прикордонних районах обмежується необхідністю використання автотранспорту, що суперечить затвердженому Переліку соціальних послуг, у якому більшість із видів діяльності (кризове та екстрене втручання, надання інформації з питань соціального захисту населення, соціальна профілактика) не вимагає обов'язкової наявності автотранспорту, а отже, доцільно або прибрати цей критерій, або встановити його лише для тих видів соціальних послуг, організація надання яких неможлива без автотранспорту [11].

Погіршення стану соціально-побутового комплексу прикордонних районів призвело до виникнення проблем якісного розвитку сектора житлового будівництва, зниження пропускної здатності прикордонної інфраструктури, комунікацій, низьких темпів розвитку транспортної системи та до погіршення матеріальних умов життя населення, скорочення обсягів житлового будівництва, фізичного зношення мереж водопостачання та водовідведення. Варто додати, що житлове будівництво, як правило, має тенденцію до концентрації в містах, тим самим воно сприяє урбанізації та посилює знелюднення сільських територій. Дедалі очевидніша тенденція формування декількох мегаполісів, з одного боку, а з іншого – «безголові» пустелі поза мегаполісами [15, с. 106].

Незважаючи на високі показники введення в експлуатацію житла (в Івано-Франківській області у першому півріччі 2014 р. було введено в експлуатацію 23,8 % від загального обсягу житла, у Львівській області – 34,1 % (на 10,9 % більше аналогічного періоду 2012 р.)), у більшості прикордонних районів західних регіонів держави близько

12,6 % від загального обсягу житла введено згідно з тимчасовим порядком прийняття в експлуатацію будинків, побудованих без дозволу на виконання будівельних робіт [2]. Високі показники введення у 2013 р. в експлуатацію житла супроводжувалися такими негативними аспектами: зменшенням в період 1995 – 2013 рр. кількості сімей, які одержали житло, в 10 – 20 разів та зменшенням житлової площі, обладнаної водопостачанням і водовідведенням (питома вага загальної площі, обладнаної водопроводом, каналізацією, опаленням та гарячим водопостачанням, у прикордонних районах склала менше 50 %, а темпи її зростання становили лише 3 – 5 % на рік у Чернівецькій області, 0,4 – 0,7 % у Волинській області, 2,4 – 5 % в Івано-Франківській області, 0,9 – 2 % у Закарпатській області). 80 % територій сільської місцевості та сільських господарств прикордонних територій обходяться без інженерних об'єктів обслуговування, інфраструктури водопостачання та водовідведення.

Варто зазначити, що протягом останніх років технічний стан мереж водопостачання та водовідведення невпинно погіршується. У зв'язку з негативними тенденціями технічного стану водогінних мереж підвищився рівень втрат та необлікованих витрат води. Як незадовільний характеризується стан систем теплопостачання, що спричиняє значні втрати палива, істотне забруднення навколишнього середовища і загалом зниження надійності та якості послуг теплопостачання. Відтак, вирішити проблеми інфраструктури водопостачання і водовідведення можливо лише шляхом розширення інноваційного процесу та комерціалізації новітніх розробок у цій сфері, що, у свою чергу, потребує формування ефективного механізму державної підтримки інноваційного підприємництва загалом та соціально-побутової інфраструктурі зокрема [16, с. 88 – 89].

Специфіка інфраструктури прикордонних територій зумовлюється її транзитною здатністю та характеризується високою пропускною здатністю прикордонної інфраструктури, комунікацій, можливостями обслуговування великих потоків людей, товарів, вантажів, сприятливістю транспортного сполучення, залізничних мереж, автошляхів та газопроводів, наявністю відносно розвиненої транспортної інфраструктури в гірських прикордонних районах західного регіону України (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать про те, що кількість перевезень вантажів автомобільним та залізничним транспортом з 1995 р. до 2014 р. зменшилася у 2,5 – 4,5 разів відповідно у Львівській та Івано-Франківській областях (у Закарпатській області зменшилося перевезення вантажів у 2012 – 2013 рр. залізничним, а у Волинській – автомобільним транспортом на 11,3 – 5,2 % відповідно); зменшення кількості перевезень пасажирів автомобільним транспортом у 2012 – 2013 рр. склало 15,8 % у Львівській, 2,4 % – Івано-Франківській, 4,7 % – Закарпатській та 3,1 % – Волинській.

Варто зазначити, що явища занепаду інфраструктури телекомунікацій на прикордонних районах загострюються, а інвестиційне забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім. Так, у порівнянні з 2012 р., у 2013 р. на 9,6 % обсяг інвестицій у сфері інформації та

Таблиця 1

Зміни у розвитку транзитної та пропускної здатності прикордонної інфраструктури Західних регіонів у 1995 – 2013 рр.

Показники	Роки							Відносне відхилення, %:	
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2013/1995	2013/2012
<i>Львівська область</i>									
Перевезення вантажів за видами транспорту, млн т:									
▪ автомобільний	62,7	29,6	20,3	19,5	22,2	23,4	21,4	34,0	91,2
▪ залізничний	14,1	6,2	6,5	3,8	3,5	3,1	3,2	22,9	104,9
Перевезення пасажирів за видами транспорту загального використання, млн пас.:									
▪ автомобільний	283,3	143,9	173,1	213,6	208,7	197,1	166,4	58,7	84,4
▪ залізничний	33,2	32,4	29,1	2943,8	30,8	30,5	30,1	90,5	98,6
<i>Івано-Франківська область</i>									
Перевезення вантажів за видами транспорту, млн т:									
▪ автомобільний	32,1	13,1	10,0	9,1	9,2	9,8	9,3	29,0	94,9
▪ залізничний	4,2	2,6	4,4	2,6	3,3	3,2	2,6	61,1	80,6
Перевезення пасажирів за видами транспорту загального використання, млн пас.:									
▪ автомобільний	113,2	57,8	75,8	70,0	73,0	84,1	82,9	73,2	98,6
▪ залізничний	9,6	7,4	6,4	6,3	6,3	6,0	6,0	62,6	100,2
<i>Закарпатська область</i>									
Перевезення вантажів за видами транспорту, млн т:									
▪ автомобільний	16	10,8	13,7	11,9	11,3	10,1	9,5	59,4	94,1
▪ залізничний	7,5	3,9	4,7	1,7	1,8	1,6	1,4	18,7	87,5
Перевезення пасажирів за видами транспорту загального використання, млн пас.:									
▪ автомобільний	40,8	39,8	55,5	49,9	46,1	45,2	43,1	105,6	95,4
▪ залізничний	15,4	9,3	9,9	8,2	8,3	8,4	8,6	55,8	102,4
<i>Волинська область</i>									
Перевезення вантажів за видами транспорту, млн т:									
▪ автомобільний	17,0	7,6	10,3	10,1	11,5	11,7	10,4	60,9	88,6
▪ залізничний	6,6	1,5	1,8	1,1	1,2	1,0	1,1	16,2	106,7
Перевезення пасажирів за видами транспорту загального використання, млн пас.:									
▪ автомобільний	85,9	49,4	106,2	93,8	94,5	95,0	92,1	107,2	96,9
▪ залізничний	8,1	5,3	5,1	5,2	4,7	4,6	4,5	55,6	98,1

телекомунікацій знизився до 3,98 млрд грн (Львівська область отримала лише 9 % інвестицій у телекомунікації, тобто 358,2 млн грн, що свідчить про недофінансування, зокрема, розвитку телекомунікацій у сільських прикордон-

них територіях у порівнянні з міськими (потреба сільської місцевості в обсягах інвестицій в сферу телекомунікацій складає 116,1 % від обсягів аналогічних інвестицій, залучених у міські території) [12]. У той же час, кількість засобів

телефонного зв'язку (телефонних апаратів) у 2012 – 2013 рр. у досліджуваному регіоні зменшилася на 4 – 7 % (в Івано-Франківській області – на 18,1 %), зокрема, у сільській місцевості на 3 – 9 %, забезпеченість домашніми телефонними апаратами зменшилася на 4 – 11 % (рис. 1).

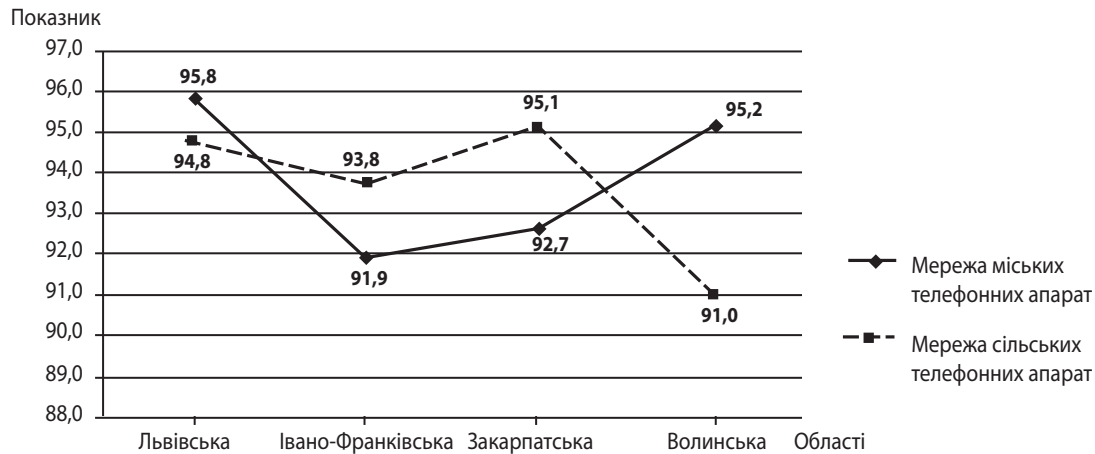

Рис. 1. Розвиток мережі міських та сільських апаратів телефонного зв'язку в 2013 р.

Розраховано авторами на основі даних Головного управління статистики у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській областях [3 – 6].

які інакше довелося б витратити, наприклад, на прибирання чи мийку машини; зростання сфери послуг у вітчизняній економіці відбувалося на тлі негативних економічних зрушень. У третинному секторі в Україні преваюють торговельні послуги, що є наслідком, з одного боку, різкого зростання безробіття у період переходу від планової економіки СРСР до ринкових умов господарювання; а з іншого – зумовлено хронічним дефіцитом споживачських товарів у радянській економіці [14].

Тому велика частка населення, що втратило місце роботи, була задіяна саме у сфері т. н. «човникової» торгівлі, що виявилася достатньо високорентабельною, а це призвело до подальшого відтоку працездатного населення саме у сферу торгівлі. Дефіцит товарів було вдоволено за рахунок імпорту, вітчизняні товари народного споживання виявилися неконкурентоспроможними, що нанесло болячого вдару по легкій промисловості України (крім харчової), від якого вона і досі не може відійти [13, с. 161].

Таким чином, інтенсивний розвиток сфери «човникової» торгівлі спричиняє швидкі темпи формування тіньових ринків праці, активізацію нелегальної торгівлі з метою заробітку. Так, згідно з даними Львівської регіональної митниці, у прикордонних районах Львівської області у дрібній та більш організованій «човниковій» торгівлі з Польщею зайнято близько 200 тис. осіб, а товарооборот становить понад 10 млн дол. США на рік [1]. Дані обстеження трудових мігрантів у прикордонних районах Чернівецької та Львівської областей засвідчили, що чисельність «човників» та кількість трудових мігрантів співвідносяться як 1:5,7. У 24 прикордонних районах західних регіонів України співвідношення обсягів контингентів необлікованих зайнятих складало 1:4, тоді як чисельність «човників» складає від 350 до 675 тис. осіб. У сільській місцевості майже вдвічі більший відсоток людей, що займаються прикордонною торгівлею, віком від 61 року

Загальновідомо, що сфера послуг у розвинених країнах збільшується за рахунок зростання добробуту населення, рівня доходів громадян, що має наслідком перерозподіл сімейного бюджету на користь послуг, які дозволяють вивільнити час користувачів, зекономити особисті зусилля,

і більше; найбільший відсоток молоді, залученої до прикордонної торгівлі, спостерігається у великих містах прикордонних районів; понад 70 % зайнятих прикордонною торгівлею мають вищу і неповну вищу освіту. Посилення мотивації до нарощування обсягів прикордонної торгівлі обумовлене тим, що у малих містах та сільській місцевості дохід мешканців від прикордонної торгівлі значно вищий від основного заробітку.

Висновки. Зважаючи на окреслені негативні аспекти та перешкоди функціонування соціально-побутової інфраструктури та системи надання соціальних послуг на прикордонних територіях західних регіонів України, пріоритетними напрямками та засобами розвитку видається доцільним визначити:

1. Реорганізацію мережі надання соціальних послуг та активізацію діяльності органів у напрямі забезпечення кращого доступу населення до соціальних послуг:
 - для реформування інфраструктури ринку надання соціальних послуг управлінням праці та соціального захисту населення, територіальним центрам соціального обслуговування (надання соціальних послуг) райдержадміністрацій, районним центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечити підвищення рівня доступності соціальних послуг шляхом розширення мереж денних стаціонарів (центрів денного перебування отримувачів соціальних послуг) з фінансуванням за наступними етапами: перший рік – фінансування на рівні 100 %; кожний наступний рік – зменшення фінансування на 20 %; після 5 років діяльності фінансування центрів проводиться органами самоуправління; у межах асигнувань, передбачених у державному та місцевих бюджетах прикордонних районів. З цією ціллю необхідно затвердити

- план заходів на 2014 – 2017 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, який виходитиме із завдань територіального наближення надавачів соціальних послуг до місця проживання / перебування отримувачів); територіальним центрам соціального обслуговування райдержадміністрацій доцільно забезпечити створення майданчика для освоєння навичок користування інвалідними візками та іншими технічними засобами реабілітації особами з обмеженими фізичними можливостями; забезпечити створення належних умов для функціонування та розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей.
2. Реформування інфраструктури соціально-побутового комплексу, збереження і забезпечення ефективного функціонування і подальшого розвитку сфери послуг для задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення шляхом:
 - забезпечення відділами будівництва та архітектури райдержадміністрацій збільшення введення обсягів індивідуального житлового будівництва, добудови об'єктів незавершеного будівництва (на підставі матеріалів інвентаризації та проведення активної роз'яснювальної роботи серед громадян щодо їх участі у програмі здешевлення вартості іпотечних кредитів на умовах, визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2012 року №343 (зі змінами); вжиття заходів щодо збільшення переліку об'єктів будівництва, в яких може придбаватися житло;
 - активізації у рамках укладених угод взаємодії райдержадміністрацій прикордонних районів західних регіонів України та Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії модернізації системи надання послуг автомобільного транспорту, підвищення якості та рівня безпеки перевезень пасажирів та вантажів, створення конкурентного середовища на ринку транспортних послуг, підвищення рівня екологічності та енергоефективності транспортних засобів, забезпечення розвитку інфраструктури галузі автомобільного транспорту;
 - в цілях запровадження місцевого телефонного зв'язку з використанням засобів колективного доступу до мережі Інтернет на сільських територіях прикордонних районів використання мобільного зв'язку 3 G «Тримоб» та послуг ширококутового доступу до мережі; забезпечення доступу споживачів до універсальних послуг поштового зв'язку шляхом розширення спектра нових послуг поштового зв'язку на базі інформаційно-комунікаційних технологій та надання адміністративних послуг через відділення поштового зв'язку в рамках проекту «Адміністративні послуги: спрощений доступ через пошту»;
 - з метою покращення торгівлі та побутового обслуговування населення прикордонних територій забезпечення легалізації «човникової» торгівлі, через створення у малих містах та прикордонних районах спеціалізованих ринків для продажу товарів, агропромислових агломерацій виробництва, заготівлі, переробки та продажу сільськогосподарської та іншої продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильців Т. Напрями детінізації економіки в малих містах та на сільських територіях України / Т. Васильців, О. Радіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/May2009/4.htm>
2. Введення в експлуатацію житла за квартал зросло на 11 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/realestate/918408-vvedennya-v-eksploatatsiyu-jitla-zakvartal-zroslo-na-11.html>
3. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
4. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
5. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifstat.gov.ua/>
6. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>
7. Гудзь А. О. Соціальні послуги бездомним особам та безпритульним дітям за законодавством України / А. О. Гудзь // Митна справа. – 2013. – № 6 (21). – С. 320 – 325.
8. Іляш О. І. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні / О. І. Іляш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/763/>
9. Іляш О. І. Щодо розвитку соціальної інфраструктури прикордонних територій західних регіонів України / О. І. Іляш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1617/>
10. Кобилін П. О. Підходи до визначення поняття «соціально інфраструктура» / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія – Географія – Екологія». – 2013. – Т. 39, № 1084. – С. 137 – 142.
11. Кочемировська О. Щодо розвитку системи надання соціальних послуг в Україні на сучасному етапі / О. Кочемировська, А. Авчухова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1328/>
12. Лопата О. О. Вплив стану інфраструктури Львівської області на розвиток її транскордонного співробітництва / О. О. Лопата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/5796470/Statija>
13. Михайличенко Н. М. Проблеми структурних диспропорцій в економіці України / Н. М. Михайличенко // Вісник Донецької державної машинобудівної академії : зб. наук. праць. – Краматорськ : ДДМА, 2011. – № 3 (24). – С. 161 – 164.
14. Михайличенко Н. М. Структурні диспропорції в українській економіці / Н. М. Михайличенко, Д. А. Булдаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38726>
15. Попова О. Л. Комплексне житлове будівництво у селі як складова сільського розвитку / О. Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 2. – С. 106 – 115.

16. Шкінь О. М. Інноваційні напрями модернізації системи централізованого водопостачання і водовідведення в Україні / О. М. Шкінь // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія «Економіка»: зб. наук. праць.4 – Чернігів : ЧДІЕУ, 2012. – № 1 (13). – С. 87 – 91.

REFERENCES

- Holovne upravlinnia statystyky u Volynskii oblasti. <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
- Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
- Holovne upravlinnia statystyky v Ivano-Frankivskii oblasti. <http://www.ifstat.gov.ua/>
- Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti. <http://lv.ukrstat.gov.ua/>
- Hudz, A. O. "Sotsialni posluhy bezdomnym osobam ta bezprytulnym ditiam za zakonodavstvom Ukrainy" [Social services for homeless people and homeless children under the laws of Ukraine]. *Mytna sprava*, no. 6 (21) (2013): 320-325.
- Iliash, O. I. "Shchodo perspektyvnykh napriamiv pidvyshchennia iakosti sotsialnykh posluh v Ukraini" [As for promising areas of improving the quality of social services in Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua/articles/763/>
- Iliash, O. I. "Shchodo rozvytku sotsialnoi infrastruktury prykordonnykh terytorii zakhidnykh rehioniv Ukrainy" [On the development of social infrastructure of border areas of Western Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1617/>
- Kobylin, P. O. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Heolohiia Heohrafiia Ekolohiia»* vol. 39, no. 1084 (2013): 137-142.
- Kochemyrovskaya, O., and Avchukhova, A. "Shchodo rozvytku systemy nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini na suchasnomu etapi" [On the development of social services system in Ukraine today]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1328/>
- Lopata, O. O. "Vplyv stanu infrastruktury Lvivskoi oblasti na rozvytok ii transkordonnoho spivrobitnytstva" [The impact of the infrastructure of Lviv region on the development of cross-border cooperation]. <http://www.academia.edu/5796470/Statija>
- Mykhailychenko, N. M. "Problemy strukturnykh dysproportsii v ekonomitsi Ukrainy" [Problems of structural imbalances in the economy of Ukraine]. *Visnyk Donetskoï derzhavnoi mashynobudivnoi akademii*, no. 3 (24) (2011): 161-164.
- Mykhailychenko, N. M., and Buldakov, D. A. "Strukturni dysproportsii v ukrainskii ekonomitsi" [Structural imbalances in the Ukrainian economy]. <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38726>
- Popova, O. L. "Kompleksne zhytlove budivnytstvo u seli iak skladova silskoho rozvytku" [Integrated housing in the village as part of rural development]. *Ekonomika i prohozuvannia*, no. 2 (2013): 106-115.
- Shkin, O. M. "Innovatsiini napriamy modernizatsii systemy tsentralizovanoho vodopostachannia i vodovidvedennia v Ukraini" [Innovative trends of modernization of district water supply and sanitation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk ChDIEU. Serii «Ekonomika»*, no. 1 (13) (2012): 87-91.
- Vasyltsiv, T., and Raditsa, O. "Napriamy detinizatsii ekonomiky v malykh mistakh ta na silskykh terytoriiakh Ukrainy" [Directions Shadow Economy in small towns and rural areas of Ukraine]. <http://old.niss.gov.ua/monitor/May2009/4.htm>
- "Vvedennia v ekspluatatsiiu zhytla za kvartal zroslo na 11%" [Commissioning of housing for the quarter increased by 11%]. <http://economics.unian.ua/realstate/918408-vvedennya-v-ekspluatatsiyu-jitla-za-kvartal-zroslo-na-11.html>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ З РОЗВИТКУ СЕКТОРА НАУКОЄМНИХ ВИРОБНИЦТВ

© 2014 МАНОЙЛЕНКО О. В., КРАВЧЕНКО С. М.

УДК 330.322

Манойленко О. В., Кравченко С. М.

Теоретико-методичні аспекти удосконалення державної інвестиційної політики з розвитку сектора наукоємних виробництв

Метою роботи є формування базових теоретико-методичних положень щодо удосконалення державної інвестиційної політики розвитку сектора наукоємних виробництв в національній економіці. У статті проведено аналіз існуючих підходів та обґрунтовано, що формування ефективної інвестиційної державної політики з розвитку сектора наукоємних виробництв відбувається з урахуванням диференціації її заходів за економічними рівнями та включає такі складові: аналіз поточного стану сектора наукоємних виробництв у національній економіці та постійний моніторинг його зміни; розробка державної політики та стратегії розвитку наукоємних виробництв (система цілей і методів їх досягнення); формування сприятливого інституційного та інфраструктурного середовища; розробка інструментарію державного регулювання інвестиційної діяльності в секторі наукоємних виробництв; узгодження інвестиційної та фінансово-економічної політики держави; визначення наслідків реалізації інвестиційної політики держави з точки зору її впливу на економічний розвиток. Доведено, що на сучасному етапі розвитку національної економіки удосконалення державної інноваційно-інвестиційної політики у секторі наукоємних виробництв є необхідним запровадження «точкових» заходів із імплементації закордонного досвіду, пов'язаних на макроекономічному рівні – створенням інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку наукоємних виробництв; розробкою економіко-математичного апарату з прогнозування наслідків її запровадження; на мезоекономічному – впровадження нових форм організаційної взаємодії держави та бізнесу за умов обмеженості фінансових ресурсів (інноваційних кластерів, інтегрованих корпоративних науково-виробничих об'єднань та державно-приватних партнерств на основі розподілу ризиків та доходів), створення мережі регіональних координаційних центрів, що здійснюють інформаційно-аналітичну та консультативну підтримку підприємств наукоємного сектора.

Ключові слова: державна інвестиційна політика у секторі наукоємних виробництв, інноваційні кластери, інтегровані корпоративні науково-промислові об'єднання

Рис.: 2. Бібл.: 18.

Манойленко Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: aleksvman@gmail.com

Кравченко Сергій Миколайович – здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: aleksvman@gmail.com

УДК 330.322

UDC 330.322

Манойленко А. В., Кравченко С. М. Теоретико-методические аспекты совершенствования государственной инвестиционной политики по развитию сектора наукоемких производств

Целью работы является формирование базовых теоретико-методических положений по совершенствованию государственной инвестиционной политики развития сектора наукоемких производств в национальной экономике. В статье проведен анализ существующих подходов и обосновано, что формирование эффективной инвестиционной государственной политики по развитию сектора наукоемких производств происходит с учетом дифференциации ее мероприятий по экономическим уровням, включает следующие составляющие: анализ текущего состояния сектора наукоемких производств в национальной экономике и постоянный мониторинг его изменения; разработка государственной политики и стратегии развития наукоемких производств (система целей и методов их достижения); формирование благоприятной институциональной и инфраструктурной среды; разработка инструментария государственного регулирования инвестиционной деятельности в секторе наукоемких производств; согласование инвестиционной и финансово-экономической политики государства; определение последствий реализации инвестиционной политики государства с точки зрения ее влияния на экономическое развитие. Доказано, что на современном этапе развития национальной экономики усовершенствования государственной инновационно-инвестиционной политики в секторе наукоемких производств необходимо внедрение «точечных» мероприятий по имплементации зарубежного опыта, связанных на макроекономическом уровне – созданием информационно-аналитического обеспечения развития наукоемких производств; разработкой экономико-математического апарату

Manoylenko O. V., Kravchenko S. M. Theoretical and Methodical Aspects of Improving the State Investment Policy on Development of Knowledge-Intensive Industries

The article is aimed at forming the basic theoretical and methodological positions on improving the state investment policy on development of knowledge-intensive industries sector in the national economy. In the article an analysis of existing approaches is conducted and it is also reasoned that, in order to form an effective investment state policy on the development of knowledge-intensive industries, the differentiation of its measures by economic levels should be considered, including the following components: analysis of the current state of knowledge-intensive industries in the national economy and constant monitoring of its changes; elaborating of state policies and strategies for the development of knowledge-intensive industries (system of goals and methods to achieve them); creating a favorable institutional and infrastructure environment; working out the tools for state regulation of investment activity in the sector of knowledge-intensive industries; coordination of the investment and the financial-economic policy of the state; determining consequences of implementation of investment policy of the state in terms of its influence on economic development. It has been proven, that at the present stage of development of the national economy, for the improvement of the state investment and innovation policy towards the knowledge-intensive industries, «point measures» for the implementation of foreign experience must be introduced, which are connected at the macroeconomic level with creation of information and analytical support to the development of knowledge-intensive industries; elaborating the economic-mathematical apparatus for forecasting the consequences of its implementation; and at the

рата по прогнозированию последствий ее внедрения; на мезоэкономическом – внедрение новых форм организационного взаимодействия государства и бизнеса в условиях ограниченности финансовых ресурсов (инновационных кластеров, интегрированных корпоративных научно-производственных объединений и государственно-частных партнерств на основе распределения рисков и доходов), создание сети региональных координационных центров, осуществляющих информационно-аналитическую и консультативную поддержку предприятий наукоемкого сектора.

Ключевые слова: государственная инвестиционная политика в секторе наукоемких производств, инновационные кластеры, интегрированные корпоративные научно-промышленные объединения

Рис.: 2. Библ.: 18.

Манойленко Александр Владимирович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Email: aleksvman@gmail.com

Кравченко Сергей Николаевич – соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Email: aleksvman@gmail.com

Вступ. Парадигма інноваційного розвитку національних економік сьогодні є домінуючим науковим напрямом щодо формування ефективної державної інвестиційно-інноваційної політики, яка передбачає передусім концентрацію зусиль на стимулюванні зростання сектора наукоємних виробництв.

В Україні цей напрям наукових досліджень в останні роки набуває особливої актуальності, зважаючи на необхідність реалізації концепції так званого «наздоганяючого розвитку». Це передбачає симбіоз двох напрямів наукового пошуку щодо розробки ефективних інноваційної та інвестиційної державної політики стимулювання економічного розвитку.

Формування інноваційно-інвестиційної політики передбачає розробку узгодженого комплексу методів, засобів та механізмів, удосконалення інститутів, що спрямовані на стимулювання розвитку наукоємних виробництв. Це зумовлює реалізацію наступних положень [5 – 11]:

- збалансування соціально-економічних і загальнодержавних інтересів;
- мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків, зважаючи на високі інвестиційні ризики реалізації інноваційних проектів;
- максимізацію результатів та збалансування пропорцій щодо залучення національних (державних і приватних) та іноземних інвестицій.

Особливістю поточного стану розвитку національної економіки є: необхідність подолання наслідків світової фінансової кризи, модернізація всього промислового комплексу, а, особливо, сектора наукоємних виробництв, значний бюджетний дефіцит, що зумовлює відсутність державних інвестиційних коштів, низькі рейтинги країни, що знижують інвестиційну привабливість національної економіки з точки зору закордонних інвесторів.

Метою роботи є формування базових теоретико-методичних положень щодо удосконалення державної інвестиційної політики розвитку сектора наукоємних виробництв в національній економіці.

Формування ефективної інвестиційної політики пов'язано не тільки із забезпеченням економічного та інвестиційного розвитку національного господарства, а й із

meseconomic level – introduction of new forms of institutional cooperation between the state and business in the context of limited financial resources (innovative clusters, integrated corporate scientific and production associations and public-private partnerships on the basis of risk-and-income-sharing), establishment of a network of regional coordinating centers for providing informational, analytical and advisory support to the enterprises of knowledge-intensive sector.

Keywords: state investment policy towards the knowledge-intensive industries, innovation clusters, integrated corporate scientific and industrial associations

Pic.: 2. Bibl.: 18.

Manoylenko Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: aleksvman@gmail.com

Kravchenko Serhii M. – Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidydz, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: aleksvman@gmail.com

створенням нових робочих місць та соціальним благополуччям населення країни. При цьому необхідно зазначити, що інвестиції зумовлюють розвиток усієї ієрархії побудови національного господарства, як на макроекономічному, так і мезо й мікроекономічному рівнях. Обсяги та форми інвестицій залежать від стратегічних цілей розвитку держави та визначають напрям розвитку національної економіки. За умов запровадження в Україні «інвестиційної парадигми» «наздоганяючого розвитку» саме її спрямованість на зростання сектора наукоємних виробництв полягає в основі забезпечення стійкості та стабільності випереджального зростання національного господарства. Отже, інвестиційна політика держави є невід'ємною частиною її державної економічної політики.

Необхідно зазначити, що державне регулювання інвестиційної сфери економіки в розвинутих країнах стало одним із засобів реалізації стратегічних цілей держави з точки зору збалансування структури економіки, тобто одним із методів механізму проведення структурних реформ. Методи такого втручання постійно удосконалюються, при цьому державний сектор посідає помітне місце і в економіці, і в інвестиціях (від 30 до 65 відсотків) [5 – 9]. Отже, ефективна державна інвестиційна політика та державне регулювання інвестиційної діяльності виступають головним чинником забезпечення конкурентоспроможності держави на світовому ринку розподілу праці. При цьому ефективна державна інвестиційна політика в секторі наукоємних виробництв забезпечує не тільки так званий «мультиплікаційний ефект», що поширюється на практично усі галузі національної економіки, а й стає головним важелем, що обумовлює її конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі. Тому можна погодитися з висловом: «самі по собі ринкові механізми без державного регулювання та підтримки аж ніяк не забезпечують автоматичного досягнення цілей розвитку національної економіки» [5 – 9].

Аналізу сучасних наукових праць з дослідження формування ефективної інвестиційної політики держави з розвитку сектора наукоємних виробництв, дозволив виділити такі складові (або етапи розробки) (рис. 1) [5 – 7; 11].

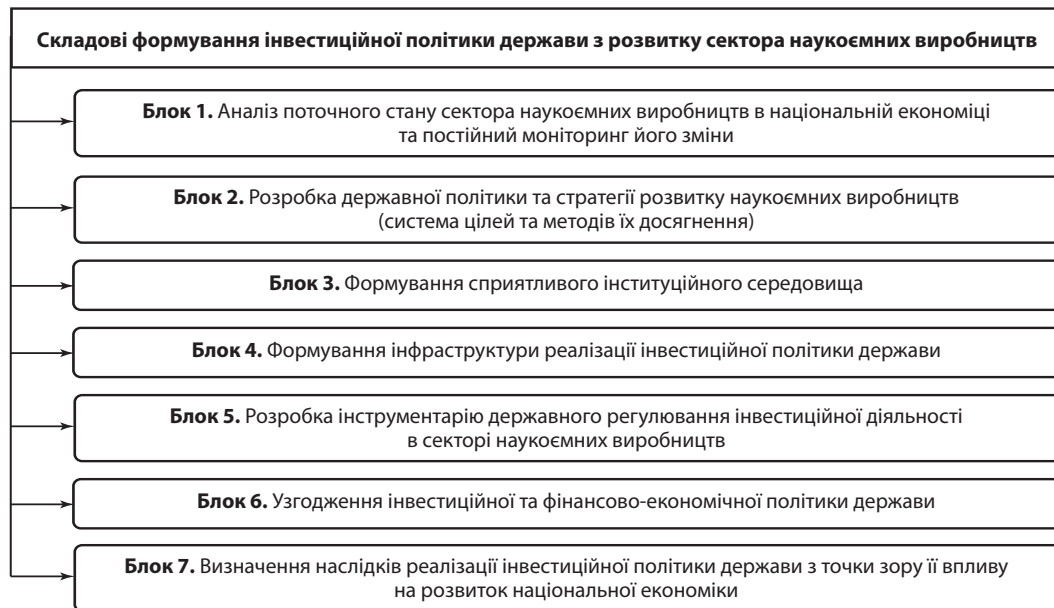

Рис. 1. Складові формування інвестиційної політики держави з розвитку сектора наукоємних виробництв [5 – 7; 11]

Зважаючи на ієрархічну структуру державного регулювання національної економіки, необхідно формування заходів щодо реформування здійснення інвестиційної політики держави з розвитку наукоємних виробництв на всіх економічних рівнях.

Узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень дозволяють стверджувати, що найбільш обґрунтованим є підхід до розробки та реалізації заходів державної інвестиційної політики, спрямованих на активізацію інвестиційної діяльності сектора наукоємних виробництв, запропонований В. Чижовим [1; 5 – 7; 12; 13]. Але, з нашої точки зору, зважаючи на визначені її складові, що представлені на рис. 1, її доцільно доповнити за рахунок включення організаційної складової та блоку прогнозування (рис. 2).

Концентрація зусиль на будь-якій складовій науково-інноваційної діяльності або декількох її елементів не створюють достатніх умов для досягнення цілей соціально-економічного розвитку національної економіки та сектора наукоємних виробництв, зокрема. Тобто всі складові потребують синхронного реформування з визначенням пріоритетів за принципом «розширки вузьких місць».

При цьому, узгодженість специфічних задач кожної складової із загальними цілями економічної політики держави, тобто координації інноваційно-інвестиційної діяльності виступає головним фактором результативності її реалізації.

Одним із головних напрямів щодо зростання інноваційної активності сектора наукоємних виробництв в умовах обмежених фінансових можливостей держави є застосування відносно нових для національного господарства організаційних важелів, що дозволяють отримати синергетичний ефект від поєднання зусиль держави та приватного сектора економіки в умовах концентрації виробничих потужностей у приватній власності, а науково-дослідних – у державній.

З цієї точки зору, найбільш доцільним є формування організаційного інструментарію реалізації інвестиційної політики держави у секторі наукоємних виробництв на мезоекономічному рівні, які, крім того, є найменш дослі-

дженим аспектами з її реалізації. Це передбачає реформування інституційної та інфраструктурної (організаційної) складової.

Реалізація цього напрямку дозволяє без значних фінансових витрат з боку держави стимулювати інноваційну активність, а, як наслідок, стає у базисі зростання сектора наукоємних виробництв в національній економіці. Можна виділити принаймні три форми реалізації організаційної взаємодії щодо стимулювання інвестиційної активності у секторі наукоємних виробництв: кластери, інтегративні корпоративні структури та державно-приватне партнерство на основі розподілу очікуваних ризиків та доходів (прикладом, чого є така форма державно-приватного партнерства, як концесія).

Одним з найбільш ефективних засобів підвищення стимулювання розвитку наукоємних виробництв є застосування такої форми організаційної взаємодії, як формування промислових або регіональних кластерів, що дозволяє об'єднати ресурси та компетенції, недоступні для окремого підприємства. Інноваційний кластер у секторі наукоємного виробництва є цілісною системою підприємств та організацій з виробництва наукоємного продукту, що включає весь інноваційний ланцюг – від створення фундаментальної наукової ідеї до виробництва та дистрибуції готової продукції [2; 11].

В поточному періоді розвитку національної економіки особливістю створення кластерів в Україні є їх орієнтація на традиційні галузі промисловості: легку, будівництво, АПК, металургію. Навпаки, пріоритетом європейських країн є стимулювання розвитку, насамперед, наукоємних інноваційних кластерів у галузях машинобудування, біофармацевтики, електроніки. На створення високотехнологічних та наукоємних кластерних утворень спрямована також інвестиційна політика в Туреччині, Болгарії та РФ. Зокрема, прикладом кластерної організації наукоємного виробництва з активною участю держави у РФ є створення науково-технологічного комплексу з розробки та комерціалізації нових технологій у Сколкові, який має стати

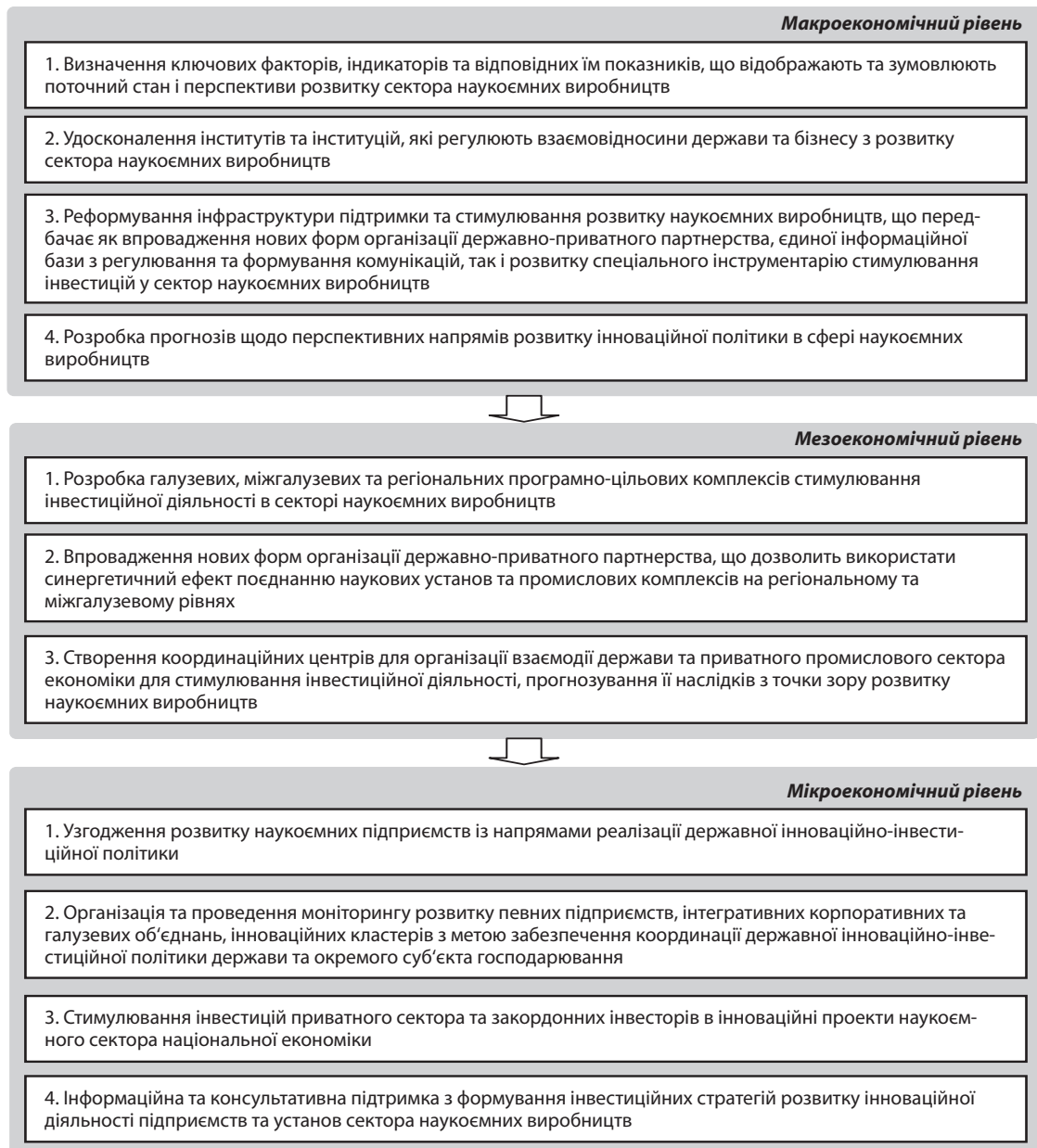

Рис. 2. Ієрархічна структура заходів з реформування державної інвестиційної політики в сфері наукоємних виробництв

своєрідним аналогом Силіконової долини у США та основні інноваційні розробки, якого зв'язані з наступними наукоємними галузями: біомедицина, інформаційна, ядерна, енергозберігаюча та космічна.

В Україні є всі передумови для розвитку інноваційних кластерів у наукоємних та високотехнологічних секторах економіки на основі існуючих техно- та індустріальних парків – біотехнологій, систем спеціального та подвійного призначення. Цей напрям можна реалізувати на базі вже існуючих наукових парків: інноваційних розробок загальнопризначення – «Київська політехніка»; ядерних технологій – технополіс «П'ятихатки» у м. Харкові; електронної промисловості – індустріальний парк у с. Розівка (Закарпаття), автомобілебудування – індустріальний парк «Соломоново» (Закарпаття) тощо. Але розвиток інноваційних кластерів на базі технополісів та індустріальних парків вимагає перед усім реформування інституційного та інфра-

структурного забезпечення, що може бути реалізовано на основі імплементації досвіду європейських країн [3 – 6].

Формування інвестиційної політики зі стимулювання розвитку наукоємного сектора економіки здійснюється на основі організації інноваційних кластерів активно здійснюється багатьма розвиненими країнами світу (Німеччина, Данія, Норвегія та Фінляндія, які є лідерами інноваційного розвитку у Європі) [3]. Згідно з дослідженнями датських експертів, компанії, які стають учасниками кластерів, мають вчетверо більше можливостей підвищити інноваційну активність, ніж ті, що розвиваються поза рамками мережових об'єднань [6], відіграючи таким чином роль точок інноваційного зростання в економіці країни.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що ключовими перевагами реалізації кластерної політики у промисловості є:

- структурна перебудова промислового сектора завдяки зростанню частки наукоємних та високо-

технологічних виробництв, що вимагає розробки державної інноваційно-інвестиційної політики послідовності та ефективності на всіх стадіях інноваційного процесу від НДДКР до комерціалізації високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю;

- зростання інноваційної активності промислових підприємств завдяки організаційній інтеграції науково-дослідного та виробничого сектора на основі запровадження відносно нових форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері, залученню висококваліфікованих кадрів через розширення зовнішніх зв'язків підприємств, розвитку аутсорсингу;
- усунення диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів та розвиток міжрегіональних та міжгалузевих зв'язків за умов державної підтримки створення регіональних та міжгалузевих кластерів.

Крім кластерних утворень, ефективною формою організації держави та приватного сектора економіки щодо стимулювання сектора наукоємних виробництв є формування інтегративних корпоративних науково-виробничих об'єднань. При запровадженні такої форми інтеграції забезпечується стійкість системи управління та тісна взаємодія певних її бізнес-одиниць (науково-дослідних установ та виробничих підприємств).

Основні переваги формування інтегративних корпоративних науково-виробничих об'єднань у стимулювання інноваційно-інвестиційної активності у секторі наукоємних виробництв полягають у наступному [10]:

- забезпечують стабільне надходження фінансових ресурсів для розвитку наукоємного виробництва;
- розширюють фінансовий потенціал об'єднання на основі ефекту «масштабу»;
- більш ефективно використовують інвестиційні ресурси за рахунок тісної координації процесів з розробки, виробництва та дифузії інновацій;
- ліквідація непрофільних та збиткових не профільних активів;
- зниження ризиків інноваційної діяльності за рахунок диверсифікації діяльності окремих підприємств (бізнес-одиниць корпоративного утворення);
- зниження адміністративних та загальнопромислових витрат за рахунок централізації управління в єдиному центрі та усунення дублювання управлінських функцій;
- підвищення якості та швидкості виходу на ринок інноваційної конкурентоспроможної продукції.

Наслідком наведених вище положень щодо формування ефективної інноваційно-інвестиційної політики держави зі стимулювання розвитку наукоємних виробництв в Україні повинна стати розробка та реалізація наступних напрямків реформування з урахуванням її ієрархічної структури побудови:

На макроекономічному рівні економічна державна політика щодо підтримки та розвитку інноваційних кластерів має бути спрямована на реформування інституційного середовища, інформаційно-аналітичного забезпечення з формування інноваційних кластерів.

На мезоекономічному рівні стимулюванням розвитку наукоємних виробництв у промисловості є вибір пріоритетів та концентрація фінансових ресурсів на їх ре-

лізації за рахунок впровадження нових форм організації взаємодії держави та бізнесу.

На мікроекономічному рівні, це забезпечення підтримки безперервності процесу «дослідження – освоєння – виробництво».

Отже, нагальною потребою розвитку сектора наукоємних виробництв в Україні є формування стратегії щодо синергетичного поєднання інноваційного потенціалу науково-дослідних установ (державного сектора економіки) та виробничого потенціалу промислових підприємств (приватного сектора економіки), що повинна включати заходи щодо підвищення фінансово-економічної ефективності діяльності (за рахунок програмно-цілевих заходів із фінансового оздоровлення перспективних високотехнологічних та наукоємних підприємств та установ), нарощування промислового потенціалу реального сектора економіки, удосконалення систем управління та розширення ринків збуту національних підприємств на основі імпортозаміщення та стимулювання виходу на міжнародні.

Висновок. У роботі доведено, що формування ефективної інвестиційної державної політики з розвитку сектора наукоємних виробництв відбувається з урахуванням ієрархії побудови національної економіки (тобто повинна бути диференціація її заходів за економічними рівнями) та включає такі складові: аналіз поточного стану сектора наукоємних виробництв в національній економіці і постійний моніторинг його зміни; розробка державної політики та стратегії розвитку наукоємних виробництв (система цілей і методів їх досягнення); формування сприятливого інституційного та інфраструктурного середовища; розробка інструментарію державного регулювання інвестиційної діяльності в секторі наукоємних виробництв; узгодження інвестиційної та фінансово-економічної політики держави; визначення наслідків реалізації інвестиційної політики держави з точки зору її впливу на економічний розвиток Найменш дослідженими аспектами є її розробка на мезоекономічному рівні, що повинна включати розробку інструментарію з прогнозування наслідків з її запровадження та реформування організаційних форм взаємодії держави та бізнесу на основі імплементації закордонного досвіду зі створення інноваційних кластерів та науково-виробничих корпоративних інтегративних об'єднань.

Подальші дослідження у даному напрямку пов'язані з розробкою методичного забезпечення створення нових форм організаційної взаємодії в межах державно-приватного партнерства та інструментарію прогнозування фінансово-економічних наслідків їх впровадження у національній економіці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бём-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер : [пер. с нем.; под ред. В. С. Автономова]. – М. : Экономика, 1992. – С. 243 – 426.
2. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін / Ю. М. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.
3. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
4. Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В. И. Кушлина, Н. А. Волгина. – М. : Экономика, 2000. – 735 с.

5. Демин С. С. Методический подход к оценке наукоемкости отрасли / С. С. Демин // Вестник МГОУ. Серия «Экономика». – 2011. – № 4. – С. 55 – 58.

6. Дынкин А. А. Глобальные тенденции инновационного развития / А. А. Дынкин, Н. И. Иванова // Социально-экономические проблемы переходного общества. – М., 2000. – 115 с.

7. Кузьмин С. Перспективы России в развитии современных мирохозяйственных тенденций / С. Кузьмин // Экономист. – 2002. – № 11. – С. 15 – 25.

8. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.

9. Кошевий М. М. Формування стратегії розвитку наукоємних виробництв в Україні / М. М. Кошевий // Технологічний аудит і резерви виробництва. – 2013. – Т. 1, № 3 (9). – С. 26 – 29.

10. Кривов Г. А. Приоритет – наукоємкая и высокотехнологичная продукция / Г. А. Кривов, К. О. Зворыкин // Технологические системы. – 2005. – № 3. – С. 7 – 13.

11. Мегер М. Прямі іноземні інвестиції та їхній вплив на регіональну економіку в Україні / М. Мегер, Б. Крамарчук, С. Реверчук // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.5. – С. 227 – 235.

12. Мусіна Л. А. Формування та реалізація державної політики сприяння розвитку інноваційних виробництв і технологій / Л. А. Мусіна // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – К.: НДЕІ, 2012. – № 5 (132). – С. 78 – 82.

13. Галиця І. Механізми вдосконалення управління інноваційною діяльністю в умовах економічної нестабільності / І. Галиця, М. Шевченко, О. Галиця // Вісник НАН України. – 2010. – № 5. – С. 33 – 41.

14. Одотюк І. В. Сучасна інноваційна політика України: передумови, основні підходи та напрями реформування / І. В. Одотюк, О. М. Фащевська, С. М. Щегель // Вісник НАН України. – 2012. – № 7. – С. 32 – 46.

15. Чижова В. І. Ефективність регіональної інноваційно-інвестиційної політики / В. І. Чижова // Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інвестиційні та інноваційні процеси в промисловості». – Дніпропетровськ, 2006. – С. 26 – 28.

16. Федулова Л. І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 63 – 81.

17. Douglas K.R. Robinson, Lu Huang, Ying Guo, Alan L. Porter. Forecasting Innovation Pathways (FIP) for new and emerging science and technologies // Technological Forecasting & Social Change – 2013. – № 80 – P. 267 – 285.

18. Чербякова О. В. Концептуальні основи та існуючі підходи до проблеми регулювання інноваційної діяльності на державному рівні / О. В. Чербякова // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 17. – С. 79 – 81.

REFERENCES

Bem-Baverk, E. "Osnovy teorii tsennosti khoziaystvennykh blag" [Fundamentals of the theory of value economic benefits]. In Avstriyskaia shkola v politicheskoy ekonomii: K. Menger, E. Bem-Baverk, F. Vizer, 243-426. Moscow: Ekonomika, 1992.

Bazhal, Yu. M. Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin [The economic theory of technological change]. Kyiv: Zapovit, 1996.

Chyzhova, V. I. "Efektyvnist rehionalnoi innovatsiino-investytsiinoi polityky" [The efficiency of regional innovation and in-

vestment policies]. Investytsiini ta innovatsiini protsesy v promyslovosti. Dnipropetrovsk, 2006. 26-28.

Cherbiakova, O. V. "Kontseptualni osnovy ta isnuuchi pidkhody do problemy rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti na derzhavnomu rivni" [Conceptual basis and existing approaches to regulation of innovation at the state level]. Investytsii: praktyka ta dosvid, no. 17 (2009): 79-81.

Demin, S. S. "Metodicheskiy podkhod k otsenke naukoemkosti otrasli" [Methodical approach to the evaluation of knowledge-based industries]. Vestnik MGOU. Seriya «Ekonomika», no. 4 (2011): 55-58.

Dynkin, A. A., and Ivanova, N. I. "Globalnye tendentsii innovatsionnogo razvitiia" [Global trends of innovative development]. Moscow, 2000.

Fedulova, L. I. "Tendentsii rozvytku innovatsiinoi polityky ta ii vplyv na ekonomichne zrostannia" [Trends of innovation policy and its impact on economic growth]. Ekonomika i prohnozuvannia, no. 2 (2011): 63-81.

Gosudarstvennoe regulirovanie rynochnoy ekonomiki [State regulation of the market economy]. Moscow: Ekonomika, 2000.

Halytsia, I., Shevchenko, M., and Halytsia, O. "Mekhanizmy vdoskonalennia upravlinnia innovatsiinoi diialnistiu v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti" [Mechanisms improve innovation management in times of economic instability]. Visnyk NAN Ukrainy, no. 5 (2010): 33-41.

Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative perspectives of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta, 2006.

Halchynskiy, A. S. et al. Innovatsiina stratehiia ukrainskykh reform [Innovation strategy Ukrainian reforms]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2002.

Koshevyi, M. M. "Formuvannia stratehii rozvytku naukoiemnykh vyrobnytstv v Ukraini" [Strategy development knowledge-intensive industries in Ukraine]. Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva vol. 1, no. 3 (9) (2013): 26-29.

Krivov, G. A., and Zvorykin, K. O. "Prioritet - naukoemkaia i vysokotekhnologichnaia produktsiia" [Priority - knowledge-intensive and high-tech products]. Tekhnologicheskie sistemy, no. 3 (2005): 7-13.

Kuzmin, S. "Perspektivy Rossii v razvitii sovremennykh mirokhoziaystvennykh tendentsiy" [Russia's prospects in the development of modern global economic trends]. Ekonomist, no. 11 (2002): 15-25.

Musina, L. A. "Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi polityky spriannia rozvytku innovatsiinykh vyrobnytstv i tekhnolohii" [Formulation and implementation of public policies to promote innovation and technology industries]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, no. 5 (132) (2012): 78-82.

Meher, M., Kramarchuk, B., and Reverchuk, S. "Priami inozemni investytsii ta ikhnii vplyv na rehionalnu ekonomiku v Ukraini" [Foreign direct investment and its impact on the regional economy in Ukraine]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, no. 17.5 (2007): 227-235.

Odotiuk, I. V., Fashchevska, O. M., and Shchehel, S. M. "Suchasna innovatsiina polityka Ukrainy: peredumovy, osnovni pidkhody ta napriamy reformuvannia" [Modern innovation policy Ukraine: background, main approaches and directions of reform]. Visnyk NAN Ukrainy, no. 7 (2012): 32-46.

Robinson, D. K. R. et al. "Forecasting Innovation Pathways (FIP) for new and emerging science and technologies" Technological Forecasting & Social Change, no. 80 (2013): 267-285.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И МАРКЕТИНГА В УСЛОВИЯХ ЕГО ИНТЕНСИВНОГО РАЗВИТИЯ И МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

© 2014 ОРЛОВ П. А.

УДК 339.3:33.012.23

Орлов П. А.

Проблемы социальной ответственности субъектов хозяйствования и маркетинга в условиях его интенсивного развития и мирового экономического кризиса

В статье рассмотрены причины и примеры социальной безответственности субъектов хозяйствования и их маркетинга в промышленно развитых странах и в Украине, в том числе с использованием сети Интернет, мобильной телефонии и интернет-магазинов. Обоснованы взаимосвязанные концепции социальной ответственности субъектов хозяйствования и социально ответственного маркетинга (СОМ) с выделением основных критериев. Аргументирован вывод, что развитие маркетинга существенно опережает рост его социальной ответственности. Доказано, что в любой стране с рыночной экономикой концепция СОМ в широких масштабах может быть реализована только при условии надлежащего государственного регулирования экономики и развития общественных организаций по защите прав потребителей, а не только на основе роста сознательности собственников предприятий и социальных инициатив. Обосновано сильное влияние качества экономической системы страны на состояние социальной ответственности субъектов хозяйствования. Аргументирована недопустимость прекращения даже на короткий период государственного контроля качества производимых и реализуемых видов продукции, особенно продуктов питания и медикаментов, во избежание потенциальных огромных материального и морального ущерба. Обоснован вывод, что в странах, экономические системы которых не в состоянии обеспечить надлежащий уровень государственного регулирования экономики и её социальной направленности, население обречено на эксплуатацию социально безответственными субъектами хозяйствования, моральную и физическую деградацию и даже вымирание.

Ключевые слова: мобильный маркетинг; интернет-маркетинг; государственное регулирование; экономическая система; банки; финансовые пирамиды; производители медикаментов, продуктов питания и алкоголя

Библ.: 18.

Орлов Петр Аркадьевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: kafedra_eim@mail.ru

УДК 339.3:33.012.23

UDC 339.3:33.012.23

Орлов П. А. Проблеми соціальної відповідальності суб'єктів господарювання та маркетингу в умовах їхнього інтенсивного розвитку і світової економічної кризи

У статті розглянуто причини та приклади соціальної безвідповідальності суб'єктів господарювання та їх маркетингу в промислово розвинених країнах і в Україні, зокрема з використанням мережі Інтернет, мобільної телефонії та інтернет-магазинів. Обґрунтовано взаємопов'язані концепції соціальної відповідальності суб'єктів господарювання та соціально відповідального маркетингу (СОМ) із виокремленням основних критеріїв. Аргументовано висновок, що розвиток маркетингу істотно випереджає зростання його соціальної відповідальності. Доведено, що в будь-якій країні з ринковою економікою концепція СОМ у широких масштабах може бути реалізована тільки за умови належного державного регулювання економіки та розвитку громадських організацій із захисту прав споживачів, а не лише на основі зростання свідомості власників підприємств і соціальних ініціатив. Обґрунтовано сильний вплив якості економічної системи країни на стан соціальної відповідальності суб'єктів господарювання. Аргументовано неприпустимість припинення навіть на короткий період державного контролю якості вироблених і реалізованих видів продукції, особливо продуктів харчування і медикаментів, щоб уникнути потенційних величезних матеріального і морального збитків. Обґрунтовано висновок, що в країнах, економічні системи яких не в змозі забезпечити належний рівень державного регулювання економіки та її соціальної спрямованості, населення приречене на експлуатацію соціально безвідповідальними суб'єктами господарювання, моральну та фізичну деградацію і навіть вимирання.

Ключові слова: мобільний маркетинг; інтернет-маркетинг; державне регулювання; економічна система; банки; фінансові піраміди; виробники медикаментів, продуктів харчування й алкоголю

Orlov P. A. Problems of Social Responsibility of Economic Operators and Marketing within the Context of Their Intensive Development and the Global Economic Crisis

The article focuses on the causes and examples of social irresponsibility of economic operators and their marketing in advanced industrial economies and Ukraine, in particular using the Internet, mobile telephony, and on-line shops. The interconnected concepts of social responsibility of economic operators and socially responsible marketing (SRM) were substantiated alongside identification of the primary criteria. Evidence was presented to support the conclusion that the development of marketing significantly outpaces growth of its social responsibility. It was proven that the SRM framework can be implemented on a large scale in any market-economy country only provided that the economy is duly controlled by the government and non-governmental consumer protection actions are developed, rather than only on the basis of growing responsibility of owners of enterprises and social initiatives. Rationale was provided for a significant effect of the quality of a country's economic system on the social responsibility of economic agents. Arguments were provided which demonstrate that even short-term discontinuation of government control of the quality of products being produced and sold, especially food and medicines, is unacceptable, as it prevents potential enormous material and moral damages. Rationale was provided for the conclusion that in those countries whose economic systems are incapable of ensuring a due degree of government regulation of the economy and its social orientation, the population is bound to be exploited by socially irresponsible economic operators, suffer moral and physical degeneration, or even extinction.

Keywords: mobile marketing, Internet marketing, government regulation, economic system, banks, financial pyramid schemes, producers of medicines, food, and alcohol

Бібл.: 18.

Орлов Петро Аркадійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: kafedra_eim@mail.ru

Постановка проблеми. Около двадцати последних лет в процессе маркетинговой деятельности субъекты хозяйствования всё шире используют достижения информационных технологий, глобальной сети Интернет, мобильной телефонии. На основе мобильного и интернет-маркетинга бурно развивается электронный бизнес. Всё это потенциально может обеспечить определённые преимущества всем участникам рынка. Значительно удешевляется реклама, снижаются затраты на сбыт, а также цены товаров.

Начиная с 1995 г., когда появился успешный американский портал Classmates.com, а в 2003 – 2004 гг. были запущены LinkedIn, MySpace и Facebook, быстро растёт популярность социальных сетей в Интернете. Пользователи социальных сетей Facebook, Twitter, Google+ и других публикуют информацию о своих интересах, предпочтениях, месте жительства, возрасте, поле. Субъекты хозяйствования многих стран стали интенсивно использовать социальные сети как эффективный инструмент маркетинговых исследований и успешно размещать там свою рекламу всех видов. В 2011 г. доходы социальных сетей от рекламы превысили 5 млрд долл. [7]. Но в ряде случаев развитие маркетинга не уменьшает, а наоборот, увеличивает проблемы его социальной ответственности, а также субъектов хозяйствования. Целью работы является теоретическое обобщение и развитие научно-методических подходов к обеспечению социальной ответственности субъектов хозяйствования и их маркетинговой деятельности в условиях её интенсивного развития и мирового экономического кризиса.

Анализ исследований и примеров социальной безответственности банков. Актуальной проблеме социальной ответственности субъектов хозяйствования и маркетинга посвящены работы Р. Рейденбаха, П. Робина, Ф. Котлера, К. Л. Келлера, Ж.-Ж. Ламбена, Р. А. Фатхутдинова, Д. И. Акимова, В. Руделиуса, А. Ф. Павленко, Е. Н. Озарян, В. П. Филипчука, П. Г. Перервы, М. А. Окландера, М. И. Белявцева и многих других известных отечественных и зарубежных учёных. Однако некоторые аспекты этой многогранной проблемы требуют дальнейшей разработки. Во время мирового экономического кризиса правительства большинства стран отказались от концепции неолібериализма и усилили государственное регулирование экономики. Это позволяет постоянно выявлять субъекты хозяйствования, практикующие социальную безответственность иногда уже в течение многих лет. Особенно отличились некоторые крупные банки США и стран ЕС. В погоне за прибылью они участвовали в манипулировании ставками межбанковского кредита LIBOR и общеевропейскими ставками EURIBOR, причинив огромный ущерб экономикам многих стран мира [8].

Bibl.: 18.

Orlov Petro A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economics and Marketing, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: kafedra_eim@mail.ru

В 2012 г. британский банк Barclays был оштрафован британскими и американскими органами финансового регулирования на 452 млн долл. за манипулирование ставкой межбанковского кредита LIBOR. Руководители банка признали, что в период с 2005 по 2009 гг. участвовали в таких манипуляциях. В числе подозреваемых сообщников в манипуляциях ставками LIBOR и аналогичными общеевропейскими ставками EURIBOR оказались такие крупные банки, как Citigroup, Royal Bank of Scotland, UBS, JP Morgan, HSBC и Deutsche Bank. Общий ущерб от манипулирования ставками оценивался в 1 трлн долл. По данным агентства Euronews, три банка заплатили штрафы на 2 млрд евро. С 1980-х гг. за расчет ставки межбанковского кредитования LIBOR отвечала Ассоциация британских банков, а в мошенничестве участвовали и банки других стран. Чтобы вернуть доверие рынка к ставке LIBOR, её расчет передан группе компаний NYSE Euronext [8]. Группа компаний NYSE Euronext была основана в 2007 г. в результате слияния крупнейшей в мире Нью-Йоркской фондовой биржи NYSE и Европейской биржи Euronext.

Изложение основного материала. По мнению автора, социальная ответственность субъектов хозяйствования состоит в обеспечении комфортных, безопасных условий труда и достойной его оплаты для своего персонала, в развитии социальной инфраструктуры, в недопущении уклонения от уплаты налогов, в обеспечении надлежащей охраны окружающей среды, а также в использовании социально ответственного маркетинга (СОМ). В нашей стране удельный вес социально безответственной «теневой» экономики, субъекты хозяйствования которой не платят налоги и сборы, по разным оценкам составляют 30 – 50 %. Ликвидация теневой экономики или сокращение хотя бы до 8 – 10 % позволили бы существенно увеличить поступление средств в госбюджет и снизить налоги на все субъекты хозяйствования. Решение этой проблемы позволит ускорить социально-экономическое развитие страны, повысить качество жизни населения. Но для этого необходимо ликвидировать или существенно снизить коррупцию и повысить ответственность руководителей теневых структур, включая уголовную.

Активная борьба с уклонениями от уплаты налогов ведется в рамках ЕС. Кризис заставил европейские страны бороться со злом, которое было ранее создано некоторыми из них. Известно, что наиболее крупные в мире оффшорные зоны были созданы европейскими странами с выгодой для себя. Борьба с ними особенно активизировалась после того, как в марте 2013 года счета в Кипрских банках Laiki Bank и Bank of Sypurgus, на которых хранилось свыше 100 тысяч евро, были временно заморожены и обложены большим налогом. Во Франции, например, за уклонение от уплаты налогов, в том числе с использованием оффшорных

зон, предусмотрены не только большие штрафы, но и тюремное заключение. В кризисные годы штрафы увеличились в 10 раз, а максимальный срок тюремного заключения – с 5 до 7 лет. Значительные суммы вкладов в этих банках принадлежат российским и украинским физическим и юридическим лицам. Однако пока подобной активизации борьбы с уклонениями от уплаты налогов в Украине не наблюдается. Хотя теневая экономика в нашей стране составляет по разным оценкам от 30 до 50 %. Пострадавшие же на Кипре наши граждане по понятным причинам тоже молчат (подробнее в [6]).

Важная роль в системе социальной ответственности субъектов хозяйствования принадлежит использованию СОМ. Достаточно обобщенные цели СОМ определены в работах Ф. Котлера и К. Л. Келлера, а также Ж.-Ж. Ламбена [3; 4]. Эти авторы были в числе первых, кто занялся исследованием такой актуальной, но долго замалчиваемой проблемы. Однако в приведенных ими определениях отсутствуют основные критерии, а СОМ сводится только к добровольным социальным инициативам бизнес-структур. *По мнению автора, СОМ субъектов хозяйствования – это неукоснительное выполнение требований государственных нормативных актов в сфере обеспечения социальной ответственности на территории страны базирования и стран, в которые экспортируется их продукция; недопустимость участия в коррупционных схемах, недопустимость совершать мошенничество в корыстных целях; недопустимость производства и / или реализации продукции, опасной для морали, здоровья, жизни людей и окружающей природной среды, а также недобросовестной рекламы и методов психологического воздействия на потребителей с целью навязать им любую покупку; проявление социально направленных инициатив.* При этом среди критериев СОМ наиболее весомыми являются не проявления социально направленных инициатив, а все остальные. Субъекты хозяйствования, которые не практикуют СОМ или не отвечают хотя бы одному из перечисленных выше критериев, являются социально безответственными. Широкое становление СОМ, по мнению автора, могут обеспечить только надлежащее государственное регулирование и общественные организации по защите прав потребителей, не отрицая при этом и положительного влияния социальных инициатив субъектов хозяйствования. В случае низкого качества и социальной направленности законов и нормативной базы органов государственного управления в сфере обеспечения качества продукции и социальной ответственности бизнеса, высокий уровень социальной ответственности маркетинга может быть только у отдельных предприятий. Надлежащее эффективное государственное регулирование предполагает отнюдь не максимальное расширение вмешательства органов государственного управления в деятельность субъектов хозяйственной деятельности, а выбор для регулирования наиболее значимых сфер и разработку качественной системы контроля над ними при бесперебойном финансировании из Госбюджета, а также строгой ответственности виновных за допускаемые нарушения. Соответствующие статьи Госбюджета должны быть защищенными.

В современных условиях можно отметить, с одной стороны, рост числа социально ответственных предприятий в Украине и за рубежом. С другой стороны, очень быстро растет и количество предприятий, владельцы которых эксплуатируют не только потребителей производимой продукции ненадлежащего качества, но и свой персонал. Во время мирового финансово-экономического кризиса были разоблачены крупные финансовые пирамиды в США, Франции, Японии, России, Украине. Причём созданные в США финансовые пирамиды Бернарда Мэдоффа и Аллена Стэнфорда, которые причинили убытки своим клиентам из разных стран соответственно на 65 и 7 млрд долл., оказались самыми крупными в мире.

В странах с рыночной экономикой для обеспечения высокого качества продукции необходимо гармоничное сочетание эффективной системы государственного регулирования в сфере обеспечения социальной ответственности бизнеса, а также высокого уровня управления качеством на предприятиях. Автором аргументирована необходимость применять термин «качество» не только с прилагательными «плохое», «хорошее», «превосходное», как рекомендуют стандарты ISO серии 9000:2008, но и «недопустимое». Термин «недопустимое качество» должен применяться к продукции, не соответствующей требованиям законов и нормативных актов страны и представляющей опасность для морали, здоровья, жизни, имущества людей и для окружающей природной среды. Её производство и реализация должны быть строго запрещены. Но, к сожалению, известны много случаев производства и реализации такой продукции в Украине и за рубежом.

В Украине низкая социальная ответственность проявляется, например, в большом количестве реализуемой фальсифицированной продукции, особенно такой, как мясная и молочная, алкогольные напитки, медикаменты, горючее, а также в недобросовестной рекламе. В ноябре 2012 г. в аптеках Львовской области изъяли из оборота около 3 т фальсифицированных лекарств, среди которых было 30 % детских препаратов. Но при этом неоднократно допускались даже сокращения финансирования из Госбюджета лабораторных исследований качества таких товаров, что равноценно временному прекращению контроля. Например, 3 августа 2014 г. Верховная Рада внесла изменения в Закон Украины «О Государственном бюджете Украины на 2014 год». В результате, с августа до конца 2014 года существенно сокращено финансирование органов государственного контроля. Кроме того, в законе появилась статья 31 следующего содержания: «Установить, что проверки предприятий, учреждений и организаций, физических лиц-предпринимателей контролирующими органами (кроме Государственной фискальной службы Украины) осуществляются в течение августа – декабря 2014 г. только с разрешения Кабинета Министров Украины или по заявке субъекта хозяйствования о его проверке» [2]. По данным СМИ, после появления этой статьи контроль государственными органами качества товаров и услуг практически прекратился.

Как свидетельствует опыт Германии, государственный контроль качества, особенно производимых и реали-

зуюмых продуктов питания, не должен прекращаться даже на короткий период во избежание возможных огромных материального и морального ущербов. В 2011 г. в Германии разразился диоксиновый скандал. В продукции нескольких тысяч птицеводческих и свиноводческих хозяйств государственными контролёрами в больших количествах было обнаружено высокотоксичное вещество – диоксин. Как следствие проверки: 100 тыс. яиц было уничтожено, а 4,7 тыс. крупных производств временно были лишены права на торговлю своей продукцией. Еженедельный ущерб, который диоксиновый скандал наносил фермерам Германии, оценен приблизительно в 40 – 60 млн евро. Кроме того, многие страны вводили временный запрет на импорт из Германии свинины, яиц, мяса цыплят, был причинён огромный ущерб здоровью очень многих потребителей в Германии и в других странах. Расследование государственных контролёров выявило виновника – фирму Harles und Jentzsch, производящую различные химикаты и жировые добавки для комбикормов. В погоне за прибылью фирма под видом натуральных жировых добавок стала продавать своим клиентам жиры промышленного назначения, которые ей обходились значительно дешевле. Уровень диоксина в жировых добавках в 77 раз превышал допустимую норму. Фирма поставляла жировые добавки многим компаниям, производящим в Германии корма для птиц и животных [17]. Продолжение этого преступления могло причинить непоправимый ущерб здоровью миллионов жителей Германии и других стран, включая Украину. А выявить виновника и остановить преступление могли только государственные контролёры, и они его остановили.

В последнее время появляется информация, что в Украине особенно много продукции недопустимого качества реализуется через Интернет-магазины. Например, в Черкасской области милиционеры задержали наркодилеров, которые продавали наркотические вещества амфетамин и марихуану. Общение с клиентами происходило только при помощи сети Интернет. Клиенты после перечисления средств на счета, указанные торговцами, встречались с ними и получали наркотики [15]. По мнению руководителя пресс-службы «Укрметрестандарта» Роксоланы Цирук, Интернет-рынок, при всей его разветвленности и огромной емкости, в Украине фактически не контролируется. Эксперты этой организации, опрошенные журналистами газеты «Аргументы и факты», отметили, что наиболее подделываемыми товарами во всемирной сети являются брендовая одежда, обувь, аксессуары (зонты, сумки, кошельки, часы и т. п.). По их приблизительным оценкам, до 90 – 92 % этих товаров не соответствуют заявленным именам фирм-производителей. По данным Государственной инспекции Украины по вопросам защиты прав потребителей, 40 – 50 % всех получаемых жалоб касаются покупок в Интернете. Покупатели возмущены как качеством товара, так и явным несоответствием его заявленным брендам [16]. Из изложенного следует, что ситуацию с контролем Интернет-рынка в Украине следует незамедлительно улучшать, начиная с разработки соответствующих законодательных и нормативных документов,

выделения финансирования из госбюджета соответствующим контролирующим органам.

Обосновано сильное влияние качества экономической системы страны на состояние социальной ответственности субъектов хозяйствования. Среди развитых капиталистических стран лучше преодолевают кризис страны с моделями смешанных экономических систем, которые имеют достаточно высокий уровень государственного регулирования и социальной направленности экономики, в частности, Австралия, Швеция, Норвегия, Англия, Германия, Франция, Япония, Финляндия. Лучше всех преодолевает кризис Китай с экономической системой, близкой к командной. Приведены примеры вопиющей социальной безответственности субъектов хозяйствования и маркетинга в промышленно развитых странах и в Украине. Особенно большой ущерб своим клиентам и обществу причинили некоторые крупные банки США и стран ЕС, производители пива и других алкогольных напитков, табачных изделий, медикаментов, продуктов питания (подробнее см. в [6]).

Представляется, что концепция неолиберализма базируется на ошибочном представлении о необыкновенной способности «невидимой руки рынка» в современных условиях справедливо регулировать взаимоотношения между производителями (продавцами) и покупателями (потребителями), а также цены. Дело в том, что чем больше общество удаляется от эпохи Адама Смита, тем значительнее неравенство сторон рыночного обмена. Например, производитель чаще всего владеет научно-техническими достижениями, позволяющими ему не только повысить качество производимой продукции, но и произвести более прибыльный для него фальсификат, трудно отличимый от качественного продукта. В то же время покупатель (потребитель) очень часто не имеет возможности объективно оценить качество приобретаемого продукта, поскольку для этого необходимы специальные приборы и / или лабораторные исследования. Такая ситуация характерна для большинства товаров, а особенно для продуктов питания, тканей, одежды, обуви, бытовой техники, транспортных средств. Например, в настоящее время в Украине под видом молока и производных от него продуктов иногда продаются фальсификаты, содержащие менее 15 % молока, которые потребителю трудно отличить от натуральных продуктов. Если к этому добавить постоянно возрастающие возможности производителя (продавца) оказывать выгодное ему психологическое воздействие на покупателя через рекламу и другими способами, а также частые картельные сговоры, то очевидным становится преимущество позиции производителя (продавца) в рыночном обмене. Но в ситуациях существования цепочки «производитель – переработчик – продавец», как свидетельствует практика, часто все преимущества используются только переработчиком и продавцом, а производитель оказывается в самом невыгодном положении. Следовательно, можно сделать вывод, что по мере развития НТП, вопреки концепции неолиберализма, должна расширяться сфера государственного регулирования экономики с целью защиты потребителей, окружающей природной среды и общества в целом.

Автор среди основных причин социальной безответственности маркетинга многих субъектов хозяйствования в Украине выделяет следующие: высокий уровень коррупции; ненадлежащий уровень государственного регулирования экономики с ориентацией в некоторых сферах до сих пор на рекомендации неолиберализма; мощное лоббирование интересов бизнеса в Верховной Раде; недостаточная социальная направленность экономики; создавшийся приоритет политики над экономикой; невосприимчивость разработок отечественных учёных. Этим объясняется низкое качество многих принимаемых законов и нормативных актов либо их направленность на обеспечение выгоды для отдельных видов бизнеса или политических сил, несмотря на ущерб для общества в целом, т. е. социальная безответственность.

По данным международной неправительственной организации по борьбе с коррупцией Transparency International, Украина по уровню коррупции в 2014 г., как и в предыдущих 2012 и 2013 гг., находилась на 144-м месте среди 175-ти стран. Россия оказалась на 136-м месте, Беларусь – на 119-м, Молдавия – на 103-м, Албания – на 110-м, Китай – на 100-м месте. Первое место заняла Дания с самым низким уровнем восприятия коррупции, второе – Новая Зеландия, третья – Финляндия, Германия – 12-е, Франция – 26-е. [10].

Показатель Украины постоянно ухудшался в течение ряда лет. Например, в 2005 г. страна занимала 107 место, в 2007 г. – 118 место, в 2009 г. – 146 место, в 2010 г. – 134 место. Следовательно, наблюдался период интенсивного роста коррупции (2005 – 2009 гг.), затем – краткосрочного снижения (2009 – 2010 гг.) и опять период быстрого её роста (2011 – 2012 гг.), а затем период стабилизации на высоком уровне (2013 – 2014 гг.). Это очень плохая тенденция, хотя автор учитывает и некоторую условность данного рейтинга, которая является прежде всего следствием большой сложности оцениваемого явления. Как и в любом другом рейтинге, нельзя исключать также влияние субъективного фактора его организаторов. Кроме того, несколько колеблется по годам и количество стран, охваченных рейтингом. Например, в 2013 г. рейтинг устанавливался среди 177 стран, а в 2014 – среди 175 стран, но это не могло оказать сильного влияния на результат.

В Украине игорный бизнес был запрещён в 2009 г. После пожара в одном из залов игровых автоматов Днепрпетровска, в результате которого погибли 9 человек и 11 получили ранения, в мае 2009 г. был принят закон № 4268 «О запрете игорного бизнеса в Украине» до принятия специального законодательства, которое предусматривает право его осуществления в специально созданных игорных зонах. В конце 2012 г. вступил в силу закон «О государственной лотерее». По данным СМИ, в соответствии с ним, после получения лицензий в стране повсеместно снова легально заработали игровые салоны. Теперь это называется «государственная лотерея», хотя суть остаётся прежней, как и приобретаемая клиентами игровая зависимость. В 2013 г. масштабную азартную игру организовал даже мобильный оператор ЧАО «МТС Украина» путём проведения SMS-акции под условным названием «Победное SMS от МТС». При

этом был использован мобильный маркетинг [9]. С целью вовлечения в игру абонентам отправлялось SMS, например, такого содержания: «Это Ваш номер телефона? Если да, Вы можете получать в подарок Samsung Galaxy S3 каждый день, Ford Fiesta – раз в два дня и фантастический PORSCHE! Для участия отправьте SMS на 6655 (7,44 грн / sms)». Об условиях получения этих «подарков» вообще ничего не сообщалось. Зачастую не указывался даже адрес сайта организатора. Такой текст SMS полностью игнорировал требования Закона Украины «О защите прав потребителей» и был нацелен на привлечение клиента к акции путём введения в заблуждение и обмана. В текстах других SMS похожего содержания указывался адрес сайта организатора. Но не каждый абонент имеет доступ к Интернету. В правилах же акции абонентам было предложено шесть способов получать баллы, которые увеличивают возможность получения «подарков», с одной стороны, а также их расходы как минимум в размере 7,44 грн за каждое SMS, а с другой – доход организатора. Выигрыши в правилах проведения акции названы подарками для того, чтобы завуалировать её характер. О размере дохода от акции косвенно свидетельствуют обещанные «подарки»: 54 легковых автомобиля, 90 смартфонов, а также 1100 тыс. грн деньгами. Многократно объявлялись, например, мини-акции «как можно быстрее», когда участникам предлагалось посоревноваться в скорости отправки серии из 3 или 5 SMS с определённым словом в течение оговоренного периода. При этом каждый мог отправить неограниченное количество таких серий, а победителю полагалось денежное вознаграждение. Акция в целом характеризуется грубыми нарушениями Закона Украины «О защите прав потребителей», а также Кодекса мобильного маркетинга, разработанного Украинской ассоциацией директ маркетинга, подписанного 30 предприятиями и всеми операторами мобильной связи страны. Как известно, азартные игры относятся к услугам, опасным для морали и здоровья их потребителей. Они часто вызывают тяжёлое психическое заболевание в виде игровой зависимости. Проведение подобных акций с использованием мобильного маркетинга должно быть строго запрещено для всех субъектов хозяйствования.

В декабре 2014 г. работники Госслужбы по борьбе с экономическими преступлениями выявили и закрыли в Харькове 8 залов с игровыми автоматами и 8 букмекерских контор. Правоохранители изъяли 48 игровых автоматов, 3 рулетки и другое оборудование общей стоимостью около 500 тыс. грн [18].

Сергей Мавроди (в некоторых публикациях – Сергей Мавродий) в октябре 1992 г. основал крупную финансовую пирамиду АООТ «МММ» в Москве. Она функционировала 5 лет. Деятельность пирамиды сопровождалась изощрённой рекламой и PR-кампаниями с привлечением известных зарубежных актёров. Рекламные ролики транслировались по всем каналам телевидения. АООТ «МММ» проявляла и социально направленные инициативы. Так, в 1992 г. несколько раз на один день для всех пассажиров организовывался бесплатный проезд в Московском ме-

трополитене. Количество вкладчиков составляло, по различным оценкам, от 10 до 15 млн человек. В результате банкротства пирамиды большинству из них был причинен огромный материальный и моральный ущерб. Несколько десятков покончили жизнь самоубийством. Основатель пирамиды в 2007 г. был приговорен к 4,5 годам лишения свободы. Отбыв тюремное заключение, он в январе 2011 г. создал виртуальную финансовую пирамиду «МММ 2011». В её деятельность было вовлечено уже около 35 млн человек из России, Украины, Беларуси. Проект просуществовал около полутора лет, пока в середине 2012 г. против С. Мавроди возбуждено уголовное дело по факту покушения на мошенничество. Пользуясь недостатками действующего законодательства, С. Мавроди создал ещё несколько виртуальных финансовых пирамид, вкладчикам которых также был причинён огромный материальный и моральный ущерб [11].

В 1994 г. в Украине была разоблачена финансовая пирамида «Кий-Траст», а её основатель, присвоивший 3 млн долл., четыре года скрывался от следственных органов. К сожалению, Верховная Рада с большим опозданием в ноябре 2013 г. приняла за основу проект закона № 2700 «О запрете финансовых пирамид в Украине», внесенный Национальной комиссией, осуществляющей государственное регулирование рынков финансовых услуг (Нацкомфинуслуг). Он предусматривает уголовную ответственность за создание финансовых пирамид. Но до сих пор нет информации о принятии этого Закона во втором чтении. В декабре 2013 г. Нацкомфинуслуг сообщила о появлении в Украине новой «пирамидальной» схемы сбора денег граждан по бизнес-программе «Businessthemан» с использованием электронной почты. Её организаторы обещали для каждого участника около 750 млн грн прибыли. Для этого, согласно правилам бизнес-программы, после первого взноса в размере 52 грн, он должен привлечь новых участников и сделать ещё 9 взносов, каждый из которых будет вдвое больше предыдущего. Нацкомфинуслуг сообщила также, что в течение 2013 г. на основании жалоб потерпевших граждан выявила и другие «пирамидальные» схемы сбора денег граждан: «Лавину подарков», «Manors Investment» и «МММ» [17].

В корыстных целях использует бизнес недостатки законодательства о рекламе. Например, с 1 января 2009 г. в соответствии с п. 2 ст. 22 Закона Украины «О рекламе» запрещена реклама алкогольных напитков на радио и телевидении с 6 до 23 часов. Но в п. 4 говорится, что разрешается спонсорство теле-, радиопередач, театрально-концертных, спортивных и других мероприятий с использованием знаков для товаров и услуг, под которыми выпускаются алкогольные напитки [1]. Поэтому практически все популярные развлекательные и спортивные передачи с целью рекламы алкогольной продукции спонсируют её производители. Кроме того, поскольку не установлена строгая ответственность за нарушение п. 2 ст. 22 этого закона, то он часто нарушается. На скрытую рекламу, в которой особенно преуспевают производители алкогольных напитков и табачных изделий, используя для неё фильмы,

популярные телепередачи и даже мультфильмы, в законе вообще нет никаких ограничений.

В законе не отмечено, что к алкогольной продукции относятся пиво и другие слабоалкогольные напитки, хотя они являются причиной самого быстрого заболевания алкоголизмом и в самой тяжёлой форме. Пользуясь этим, производители слабоалкогольных напитков рекламируют свою продукцию без всяких ограничений и зарабатывают огромную прибыль на преступном растлении, прежде всего, молодёжи. На социально безответственной рекламе алкогольных напитков, включая слабоалкогольные, обогащаются также наши телеканалы и другие СМИ. Только после внесения изменения 18. 03. 2008 г. в статью 22, которым было запрещено в рекламе алкогольных напитков, табачных изделий, пива и / или напитков, которые изготавливаются на его основе, использовать изображение популярных лиц, прекратилось активное участие в рекламе знаменитых боксёров, футболистов, эстрадных актёров. Это убедительно доказывает ведущую роль государственного управления. Особенно изощрённо рекламируется пиво «Черниговское». До запрета в 2008 г. в рекламе активно участвовали отечественные спортсмены с мировым именем. Далее пиво рекламировалось как официальное пиво Чемпионата мира по футболу FIFA 2010 и 2014 гг., а также украинского футбола. На такую рекламу бурно реагируют прежде всего дети и молодёжь. Рекламодатели заботятся только о своей прибыли. Обществу же от такой социально безответственной рекламы причиняется огромный, невосполнимый материальный и моральный ущерб. К сожалению, никто оценкой его не занимается, а виновники этого ущерба ответственности за него не несут. Вся ответственность ложится на жертв подобной рекламы, быстро получающих тяжелейшую алкогольную зависимость, членов их семей, а также общества в целом.

В октябре 2013 г. в Верховной Раде возник скандал вокруг целебных напитков «Цілющий» компании «Олимпис», которая его производила на Золотоношском ликероводочном заводе «Златогор». Напиток «Цілющий» с содержанием 35 % алкоголя был представлен как диетическая добавка. Поэтому он был освобожден от акцизного сбора, которым облагаются спиртные напитки, и продавался без рецептов в аптеках, супермаркетах, магазинах и даже в киосках с прессой, в том числе детям. Напиток интенсивно и изощренно рекламировался безо всяких ограничений на телевидении мужчиной и женщиной. Вот текст рекламы: «Прекрасная новость! Группой ученых и заводом «Златогор» разработан новый натуральный растительный напиток «Цілющий». Он укрепляет организм и поднимает настроение. Ищите «Цілющий» в аптеках, специализированных отделах супермаркетов и магазинов. «Твое здоровье!» – говорит мужчина женщине, и они чокаются бокалами с напитком. «Цілющий» силы возвращает и настроение поднимает!». В результате причинялся огромный, невосполнимый материальный и моральный ущерб обществу. По заказу Инспекции по защите прав потребителей в Ивано-Франковской области был проанализирован состав напитка «Цілющий». Было установлено, что

он не является напитком для диетического потребления. Более того, в нём нашли превышение «анонсированного» на этикетке содержания токсичных органических соединений – альдегидов. А они могут спровоцировать отравление, навредить печени и органам пищеварения [12]. Только после этого были прекращены реклама и продажа этого напитка в качестве диетической добавки. В августе же 2014 г. были выявлены другие реализуемые «диетические добавки» с содержанием алкоголя 8,5 % и выше, которые были отнесены к спиртным напиткам и обложены акцизным налогом.

Производители пива и другой алкогольной продукции без больших финансовых затрат выкладывают в Интернете все свои «рекламные достижения». Там потребители смотрят ролики с участием ведущих отечественных спортсменов и других популярных лиц, снятые до запрета 2008 г., что позволяет производителям алкогольной продукции обойти и этот запрет. По данным Всемирной организации здравоохранения, Украина занимает третье место среди 50 европейских стран по смертности от алкоголя, а также первые места в мире по уровню детского алкоголизма. *Необходимо срочно запретить как явную, так и скрытую рекламу алкогольной продукции, включая слабоалкогольную. Запрет должен распространяться на Интернет и мобильную связь. Производителей же алкогольной и табачной продукции, по мнению автора, следует обязать отчислять ежеквартально 3 % чистой прибыли на проведение социальной рекламы о вреде курения и употребления алкогольных напитков. Хороший результат для снижения потребления этих товаров может обеспечить и дальнейшее повышение акцизного налога, а следовательно, и цен на них.*

Выводы. Развитие маркетинга существенно опережает рост его социальной ответственности. В любой стране с рыночной экономикой становление высокой социальной ответственности субъектов хозяйствования, включая их СОМ, можно обеспечить только на основе надлежащего государственного регулирования экономики и развития общественных организаций по защите прав потребителей. По мере развития НТП стремительно снижаются в пользу производителей (продавцов) способности «невидимой руки рынка» справедливо регулировать взаимоотношения между производителями (продавцами) и покупателями (потребителями), а также цены. Следовательно, вопреки концепции неоллиберализма, должна расширяться сфера государственного регулирования экономики для защиты потребителей, окружающей природной среды и общества в целом. Обоснован вывод, что в странах, экономические системы которых не в состоянии обеспечить надлежащий уровень государственного регулирования экономики и её социальной направленности, население обречено на эксплуатацию социально безответственными субъектами хозяйствования, моральную и физическую деградацию и даже на вымирание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон України «Про рекламу» // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 137 – 138 (зі змінами та доповненнями). – С. 6 – 7.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T140719.html
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер. – 12-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 816 с.
4. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / Жан-Жак Ламбен; [пер. с англ. под ред. В. Б. Колчанова]. – СПб. : Питер, 2004. – 800 с.
5. Маркетинг: підручник / В. Руделиус, О. М. Азарян, Н. О. Бабенко та ін.; [ред.-упор. О. І. Сидоренко, Л. С. Макарова]. – 2-ге вид. – К. : Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2008. – 648 с.
6. Орлов П. А. Проблемы социальной ответственности субъектов хозяйствования и их рекламной деятельности // Економіка розвитку. – 2014. – № 1 (69). – С. 109 – 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu141_69/e141orl.pdf
7. Ермолова Н. Продвижение бизнеса в социальных сетях Facebook, Twitter, Google+ / Наталия Ермолова. – М. : Альпина Паблишер, 2013. – 357 с.
8. Эхо скандала: ставку LIBOR будут считать не в Лондоне, а в Нью-Йорке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.euronews.com/2013/07/09/rate-for-the-job-nyse-euronext-to-take-over-scandal-hit-libor/>
9. Победное SMS от МТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.promo.mts.com.ua/index.php?lang=RU>
10. Индекс восприятия коррупции 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2013/results>
11. Финансовые проекты Сергея Мавроди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2013/06/05/mavrodi-anons.html>
12. О чем молчит реклама: почему «Цілющий» не может исцелять [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tvplus.dn.ua/pg/news/87/full/id=11420>
13. Европейское золото едет в Украину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gigamir.net/money/economics/pub478655>
14. Черкасские наркодилеры торговали через Интернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/criminal/2011/11/27/806224.html>
15. Голландс С. Эксперты: каждые девять из десяти товаров в Интернете – подделка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aif.ua/money/company/965138>
16. Взгляд из Франкфурта: поле диоксиновой бойни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/2011/01/10/305188/>
17. В Нацкомфинуслуг предостерегли от участия в пирамиде, обещающей участникам 750 млн грн прибыли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finbrok.in.ua/finansovye-rynki/novosti/3697-v-natskomfinuslug-predosteregli-ot-uchastiya-v-piramide-obeshchayushchej-uchastnikam-750-mln-grn-pribyli>
18. В Харькове объявили войну игровым залам и букмекерским конторам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/v-harkove-obyavili-voynu-igrovym-zalam-i-bukmekerskim-kontoram-576582.html>

REFERENCES

- "Cherkasskie narkodilery torovali cherez Internet" [Cherkassky drug dealers traded over the Internet]. <http://podrobnosti.ua/criminal/2011/11/27/806224.html>
- Ermolova, N. Prodvizhenie biznesa v sotsialnykh setiakh Facebook, Twitter, Google+ [Promoting your business on the social networks Facebook, Twitter, Google+]. Moscow: Alpina Publisher, 2013.
- "Ekho skandala: stavku LIBOR budut schitat ne v Londone, a v Niu-Yorke" [Echo scandal: the LIBOR rate will be assumed to be in London and in New York]. <http://ru.euronews.com/2013/07/09/rate-for-the-job-nyse-euronext-to-take-over-scandal-hit-libor/>
- "Evropeyskoe zoloto edet v Ukrainu" [European gold goes to Ukraine]. <http://gigamir.net/money/economics/pub478655>
- "Finansovye proekty Sergeia Mavrodi" [Financial projections Sergei Mavrodi]. <http://www.rg.ru/2013/06/05/mavrodi-anons.html>
- Gollands, S. "Eksperty: kazhdye devyat iz desyati tovarov v Internete - poddelka" [Experts: nine out of every ten products on the Internet - a fake]. <http://www.aif.ua/money/company/965138>
- "Indeks vospriyatiia korruptsii 2013" [Corruption Perceptions Index 2013]. <http://www.transparency.org/cpi2013/results>
- Kotler, F., and Keller, K. L. Marketing menedzhment [Marketing Management]. St. Petersburg: Piter, 2008.
- [Legal Act of Ukraine]. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T140719.html
- Lamben, Zh.-Zh. Menedzhment, orientirovanny na rynek [Management, market-oriented]. St. Petersburg: Piter, 2004.
- [Legal Act of Ukraine] (1996).
- "O chem molchit reklama: pochemu «Tsilyushchiy» ne mozhet itseliat" [What is silent advertising: why "Tsilyushchy" can not heal]. <http://tvplus.dn.ua/pg/news/87/full/id=11420>
- Orlov, P. A. "Problemy sotsyalnoy otvetstvennosti subyektov hoziaistvovaniia i ih reklamnoy deyatel'nosti" [Issues of social responsibility of business entities and their promotional activities]. http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu141_69/e141orl.pdf
- "Pobednoe SMS ot MTS" [Winning SMS from MTS]. <http://www.promo.mts.com.ua/index.php?lang=RU>
- Rudelius, V. et al. Marketynh [Marketing]. Kyiv: Konsortsiium z udoskonalennia menedzhment-osvity v Ukraini, 2008.
- "Vzgliad iz Frankfurta: pole dioksinovoy boyni" [View from Frankfurt: Field dioxin slaughter]. <http://minfin.com.ua/2011/01/10/305188/>
- "V Natskomfinuslug predosteregli ot uchastiia v piramide, obeshchaiushchey uchastnikam 750 mln grn pribyli" [In Natskomfinuslug warned against participation in the pyramid that promises participants 750 million USD profit]. <http://www.finbrok.in.ua/finansovye-rynki/novosti/3697-v-natskomfinuslug-predosteregli-ot-uchastiya-v-piramide-obeshchayushchej-uchastnikam-750-mln-grn-pribyli>
- "V Kharkove obiavili voynu igrovym zalam i bukmekerskim kontoram" [In Kharkov declared war gaming halls and bookmakers]. <http://www.segodnya.ua/regions/kharkov/v-harkove-obyavili-voynu-igrovym-zalam-i-bukmekerskim-kontoram-576582.html>

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ Й РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ФУНКЦІЇ АУДИТУ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

© 2014 ПІХОЦЬКИЙ В. Ф.

УДК 336.148

Піхоцький В. Ф.

Перспективи запровадження й розвитку в Україні функції аудиту в управлінні державними фінансами

Метою статті є дослідження функцій аудиту в цілісній системі державного фінансового контролю держави, теоретичні і практичні аспекти регулювання фінансових відносин, виявлення наявних у даній сфері проблем, внесення пропозицій щодо способу їх розв'язання, а також пропозицій з реформування системи державного фінансового контролю. Обґрунтовано актуальність питання акцептування системи управління державними фінансами в Україні, шляхи досягнення соціально-економічних цілей та перспективні напрями розвитку системи державного фінансового контролю. Проведено аналіз існуючої системи державних фінансів держави, у тому числі оцінку функцій аудиту ефективності використання державних фінансових ресурсів та фінансового аудиту, необхідності посилення аудиторської спроможності Рахункової палати України. Підведено результат та зроблено висновок щодо формування державного управління і децентралізації систем контролю, інтегрованих з управлінням програмами і діяльністю розпорядників бюджетних коштів, як цього вимагають стандарти ЄС.

Ключові слова: система державного фінансового контролю, функції аудиту, фінансовий аудит, незалежний контроль, аудит ефективності використання державних фінансових ресурсів

Рис.: 1. Табл.: 3. Бібл.: 26.

Піхоцький Володимир Федорович – кандидат економічних наук, доцент, начальник, Територіальне управління Рахункової палати України по Львівській, Волинській, Рівненській, Івано-Франківській, Закарпатській та Тернопільській областях (вул. Лінкольна, 2, Львів, 79068, Україна)

Email: ltu@ac-rada.gov.ua

УДК 336.148

UDC 336.148

Піхоцький В. Ф. Перспективи внедрения и развития в Украине функции аудита в управлении государственными финансами

Целью статьи является исследование функций аудита в целостной системе государственного финансового контроля государства, теоретические и практические аспекты регулирования финансовых отношений, выявление имеющихся в данной сфере проблем, внесение предложений по способу их решения, а также предложений по реформированию системы государственного финансового контроля. Обоснована актуальность вопроса акцепта системы управления государственными финансами в Украине, пути достижения социально-экономических целей и перспективные направления развития системы государственного финансового контроля. Проведен анализ существующей системы государственных финансов государства, в том числе оценка функций аудита эффективности использования государственных финансовых ресурсов и финансового аудита, необходимости усиления аудиторской способности Счетной палаты Украины. Подведены результат и сделан вывод о формировании государственного управления и децентрализации систем контроля, интегрированных с управлением программами и деятельностью распорядителей бюджетных средств, как этого требуют стандарты ЕС.

Ключевые слова: система государственного финансового контроля, функции аудита, финансовый аудит, независимый контроль, аудит эффективности использования государственных финансовых ресурсов

Рис.: 1. Табл.: 3. Библ.: 26.

Піхоцький Володимир Федорович – кандидат економічних наук, доцент, начальник, Територіальне управління Счетной палаты Украины по Львовской, Волынской, Ровенской, Тернопольской, Ивано-Франковской и Закарпатской областям (ул. Линкольна, 2, Львов, 79068, Украина)

Email: ltu@ac-rada.gov.ua

Pikhotskiy V. F. Prospects for the Introduction and Development Audit Function in the Management of Public Finances in Ukraine

The aim of the article is to study the audit functions in the whole system of the state financial control, the theoretical and practical aspects of the regulation of financial relations, identification of existing problems in this sphere, making suggestions on how to address them, as well as proposals to reform the system of state financial control. The urgency of the issue of acceptance of public financial management in Ukraine, achieving social and economic objectives and future directions of development of the state financial control is studied. There is conducted the analysis of the current state of public finances, including evaluation of audit functions of the use of public financial resources and financial audit, the need to strengthen the ability of the audit of the Accounting Chamber of Ukraine. It is concluded that the state needs the formation of public administration and decentralization of control systems, integrated with the management of programs and activities of the budgetary funds, as required by EU standards.

Key words: state financial control system, audit functions, financial audit, independent monitoring, audit of the use of public funds

Pic.: 1. Tabl.: 3. Bibl.: 26.

Pikhotskiy Volodymyr F. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Regional Office of the Accounting Chamber for Lviv, Volyn, Rivne Ternopil, Ivano-Frankovsk and Zakarpatska Oblasts (vul. Linkolna, 2, Lviv, 79068, Ukraine)

Email: ltu@ac-rada.gov.ua

Вступ. У сучасних умовах проведення економічних реформ в Україні стає необхідною і доцільною побудова інноваційної моделі управління державними фінансами. З прийняттям Програми економічних реформ Президента України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна

економіка, ефективна держава» (далі – Програма реформ) [1] потребують кардинальних змін підходи до здійснення контролю у сфері управління державними фінансами. Суть і зміст такого контролю має полягати не лише у фіксації фактів порушення під час отримання і використання

бюджетних коштів, а й у підтвердженні досягнення поставленої мети з акцентом на ефективності прийняття управлінських рішень для ефективного використання цих коштів.

Системна організація державного фінансового контролю дасть можливість здійснювати систематичний контроль та моніторинг за рухом бюджетних коштів, завдяки чому стане можливим проведення оцінки результатів управління ними на об'єктах контролю, вчасне виявлення та попередження відхилення від чинного законодавства під час здійснення фінансово-господарських операцій та вживання заходів щодо усунення негативних наслідків.

Сьогодні особлива увага акцентується на системі управління державними фінансами (далі – СУДФ), яка через систему контролю має гарантувати її належне функціонування. Завдяки цьому стане можливим визначення необхідності проведення у межах звичайного бюджетного періоду регулярних незалежних аудитів ефективності та законності використання фінансів та майна, відповідності фінансової звітності, її правдивості.

Основною похідною запровадження такої системи і основною інновацією у перебудові системи державного фінансового контролю повинні стати законодавчо закріплені розширені повноваження керівників об'єктів контролю, надання більшої свободи дій і відповідної фінансової та кримінальної відповідальності за прийняття неефективних або неправомірних управлінських рішень, які спричинили нанесення збитків державі. Завдяки запровадженню таких умов значно збільшиться відповідальність конкретних державних органів, які будуть зобов'язані обґрунтовано довести, що надані їм фінансові ресурси використано ефективно, і підтвердити досягнення поставленої мети.

У країнах – членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) основна тенденція розвитку контролю саме і полягає у переході від прямих інструментів фінансового контролю за фінансуванням до більш збалансованої системи зовнішнього і внутрішнього контролю. Іншими словами, система контролю орієнтована на «Performance» – результативність виконання зобов'язань і є сучасним стратегічним підходом до управління, що серед іншого передбачає систематичне відслідковування та оцінювання діяльності у досягненні поставлених цілей діяльності згідно з визначеними критеріями (індикаторами, показниками) [2, с. 1].

З урахуванням зарубіжного досвіду організації і проведення аудиту ефективності використання державних фінансів в Україні необхідно змінити саму ідеологію в управлінні державними фінансами, а звідси відповідно і ідеологію контролю. Зокрема, аудит як один із механізмів контролю повинен стати надійним інструментом гарантування того, що державні кошти отримані і використані відповідно до кошторису та інших нормативно-правових актів. В такому контексті аудит виступає і як внутрішній – для органів виконавчої влади, і як зовнішній – для законодавчого органу, і тим самим дає відповідь на відповідність закріпленим нормам (аудит відповідності). Поряд із цим, при перевірці фінансової звітності про використання коштів дається достатньо об'єктивна оцінка фінансового стану державного органу або країни в цілому, що є предметом фінансового аудиту. Особлива увага при проведенні аудиту повинна бути приділена за-

безпеченню належного співвідношення ціни та якості досягнення поставленої мети завдяки економічному, ефективному й результативному прийняттю управлінських рішень по використанню державних коштів (аудит ефективності).

Існує низка принципових відмінностей між змістом фінансового аудиту й аудиту ефективності, суть яких полягає у такому.

Перш за все, слід зазначити, що фінансовий аудит є досить формалізованою процедурою порівняно з аудитом ефективності, який є більш гнучкою системою, що базується значною мірою на аналітичних процедурах. Завданням фінансового аудиту є підтвердження законності операцій з бюджетними коштами, дотримання відповідних законів, норм і правил, а також правильності складання фінансової звітності. Дане завдання вирішується зазвичай протягом поточного року, за поточного виконання бюджету.

Аудит ефективності містить не лише аналіз результативності бюджетних проектів. Під час його застосування здійснюється комплексний аналіз причин неефективного використання державних коштів, і на цій основі розробляються рекомендації з удосконалення бюджетного процесу та чинного законодавства.

Об'єктами аудиту ефективності стають органи державної влади, що є головними розпорядниками або розпорядниками бюджетних коштів, інші суб'єкти економічної діяльності, які використовують державні кошти та мають законодавчо надані податкові, митні та інші пільги та переваги.

У діяльності органів зовнішнього державного фінансового контролю іноземних країн фінансовий аудит та аудит ефективності нерідко проводиться одночасно під час перевірок виконання бюджету. Перш ніж перейти до аудиту ефективності, необхідно переконатися в достовірності звітності бюджетних організацій. Для правильних та обґрунтованих рішень потрібні реальні дані, які базуються на достовірній фінансовій звітності про обсяги та напрями використання коштів. При цьому обидва види фінансового контролю базуються на ревізійних стандартах INTOSAI, які є своєрідним скелетом, що визначає основні постулати, принципи, а також необхідні дії при проведенні контрольних заходів, а також підготовці звітів за їх результатами.

У ревізійних стандартах INTOSAI підкреслюється, що на відміну від фінансової ревізії, де вимоги й очікувані результати носять досить специфічний характер, ревізія ефективності використання коштів носить більш широкий та відкритий для обговорення характер.

Фінансовий аудит та аудит ефективності відрізняється постановкою завдань, предметами перевірок і методами, а також оформленням їх результатів (рис. 1).

Завданням фінансового контролю є визначення правильності ведення, повноти обліку та звітності доходів і витрат щодо виконання Державного бюджету, а також законності та цільового використання бюджетних коштів. Натомість завданнями аудиту ефективності є визначення економічності, продуктивності та результативності використання державних коштів. Тобто під час проведення аудиту ефективності основна увага приділяється оцінці різних аспектів використання державних коштів їх одержувачами – міністерствами та відомствами, організаціями та підприємствами.

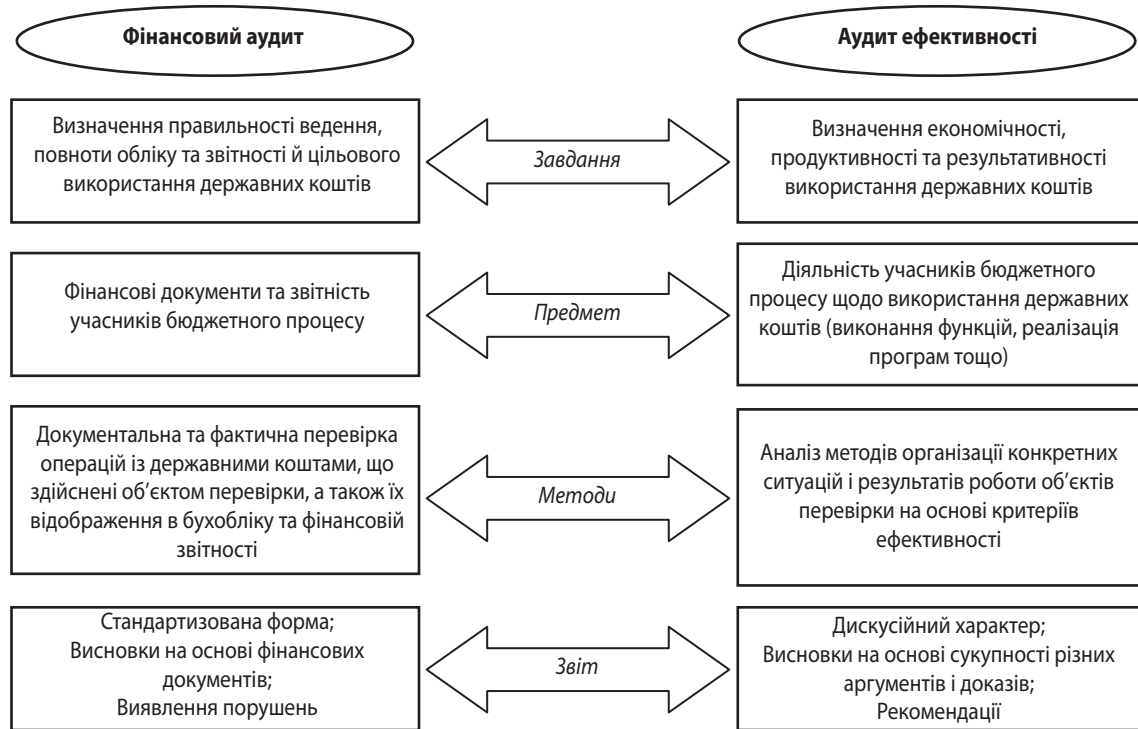

Рис. 1. Різниця між фінансовим аудитом та аудитом ефективності

Під час проведення аудиту ефективності використання державних фінансових ресурсів і державної власності за допомогою аналізу здійснюється якісна оцінка соціально-економічного процесу в довготерміновому часовому діапазоні (два – три роки, п'ять років). Це дозволяє оцінити:

- наскільки ефективно, результативно та повно використані державні кошти та матеріальні ресурси для досягнення соціально-економічних цілей, для яких суспільство їх виділило;
- наскільки виконавчі органи здатні використати кошти платників податків для досягнення поставленої соціально-економічної мети.

У зв'язку з цим, започаткування внутрішнього аудиту в державному секторі та подальший розвиток зовнішнього аудиту як одного із елементів, що формують концептуальну основу ефективності СУДФ, визначають пріоритети розвитку і становлення системи державного фінансового контролю. Слід зазначити, що в останні роки відбулися істотні зміни у процесі перебудови системи контролю у сфері управління державними фінансами в Україні. Про це свідчать кілька рішень, ухвалених урядом, присвячених питанням розвитку СУДФ, посилення бюджетної дисципліни і контролю за використанням бюджетних коштів, запровадження зовнішнього незалежного аудиту виконання бюджету за доходами і витратами згідно з міжнародними стандартами [4 – 8].

Сьогодні особливою актуальністю набуває питання приведення функцій зовнішнього аудиту у відповідність до стандартів міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) і розширення повноважень Рахункової палати як незалежного державного органу фінансового контролю визначеного в актах Уряду і Президента

України [3; 4] одним із основних напрямів побудови СУДФ відповідно до кращої практики зарубіжних держав.

У країнах – членах ОЕСР основна тенденція контролю полягає у переході від прямих інструментів центрального, переважно фінансового, контролю за фінансуванням до більш збалансованої системи зовнішнього й внутрішнього контролю, в якій контроль частково передається на рівень керівництва органу державного сектора. Основною інновацією у перебудові системи контролю вважається надання керівникам більшої свободи дій і фінансової відповідальності. За таких умов значно збільшується відповідальність (управлінська підзвітність) конкретних державних органів, які через різноманітні взаємопов'язані механізми мають довести, що вони використали надані їм ресурси у спосіб, що дає змогу ефективно виконувати покладені на них функції.

За таких обставин, аудит, як один із таких механізмів, є інструментом гарантування для органів виконавчої влади (внутрішній аудит) та законодавчого органу (зовнішній аудит) того, що державні кошти отримані й витрачені згідно з кошторисом, планом, контрактом, нормативним актом та іншими відповідними документами (аудит відповідності), звітність про використання коштів достатньо точно відображує фінансовий стан державного органу або країни в цілому (фінансовий аудит), а також того, що забезпечене належне співвідношення ціни і якості завдяки економічному, ефективному й результативному управлінню державними коштами (аудит ефективності).

Слід відмітити, що одне з центральних місць у комплексі заходів Програми реформ займає модернізація системи державних фінансів, до завдань якої від-

несено запровадження внутрішнього аудиту в секторі державного управління згідно зі стандартами ЄС. Приведення функції зовнішнього аудиту у відповідність до стандартів Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) і розширення повноважень Рахункової палати як незалежного державного органу фінансового контролю.

Історія розвитку державного фінансового контролю свідчить про те, що процеси реформування контролю у сфері управління державними фінансами розпочалися в Україні близько 10 років тому. Саме тоді були започатковані такі напрями реформування:

- розвиток системи державного внутрішнього фінансового контролю (далі – ДВФК);
- напрацювання ефективного інструментарію адаптації міжнародної практики державного аудиту до української специфіки фінансового контролю суб'єктів державного сектора економіки;
- удосконалення методологічних засад контролю та започаткування аудиту ефективності виконання бюджетних програм в контексті зміни ідеології бюджетування й запровадження програмно-цільового методу формування і виконання Державного бюджету з використанням паспортів бюджетних програм.

Зокрема, в останні роки процеси перебудови системи контролю у сфері управління державними фінансами в Україні набули певного динамізму та поступу і були ознаменовані ухваленням кількох рішень Уряду, присвячених питанням розвитку СУДФ, посилення бюджетної дисципліни і контролю за витратами бюджету, формування системи ДВФК європейського зразку, запровадження зовнішнього незалежного аудиту виконання бюджету за доходами і витратами згідно з міжнародними стандартами [10; 11; 12].

Відповідно до Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року (далі – Концепція) [6] і Плану заходів щодо її реалізації відбувається реформування вітчизняної системи ДВФК [7]. Концепція включає три основні складові європейської моделі ДВФК, які мають бути побудовані претендентом на вступ до ЄС, а саме:

- 1) запровадження підзвітності керівників у сфері фінансового управління і контролю;
- 2) поступова зміна інспектування на внутрішній аудит і його децентралізація;
- 3) координація та гармонізація внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту на центральному рівні.

У новій редакції Бюджетного кодексу України [9] започатковано інноваційні зміни в контролі за використанням бюджетних коштів, а також передбачено обов'язковість організації розпорядниками бюджетних коштів (далі – РБК) в особі їх керівників внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту та забезпечення їх здійснення у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах, тим самим закладено основи запровадження складових європейської моделі ДВФК.

Разом з тим, незважаючи на певний прогрес і позитивні зрушення й остаточну зміну пріоритетів у підходах до контролю у бюджетній сфері та його ідеології у бік попередження порушень, а не наступного їх виявлення, результати діяльності органів Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ) [18], Державної фінансової інспекції України (далі – ДФІУ) [16; 19; 20] та Рахункової палати [26] свідчать про продовження на рівні розпорядників та одержувачів бюджетних коштів негативної практики поширення бюджетних правопорушень (табл. 1, 2, 3).

Зокрема, на виконання ст. 112 та вимог ст. 117 Бюджетного кодексу України органами ДКСУ у січні – грудні 2013 року за оперативними даними оформлено 13477 порушень бюджетного законодавства розпорядниками та одержувачами коштів Державного та місцевих бюджетів на загальну суму 3311,0 млн грн у т. ч.

Державний бюджет:

- у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань надано 2938 попереджень на суму 1856,3 млн грн;
- при прийнятті до виконання платіжних доручень – 703 попередження на суму 13,0 млн грн;
- місцеві бюджети:
- у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань надано 8927 попереджень на суму 1419,2 млн грн;

Таблиця 1

Дані про результати попереднього та поточного контролю Державної казначейської служби України в 2009 – 2013 роках (млн грн)

	Роки	Розпорядниками та одержувачами коштів					
		Державного бюджету		місцевих бюджетів		усього	
		кількість	сума	кількість	сума	кількість	сума
1	2	3	4	5	6	7	8
І. Оформлено порушень бюджетного законодавства всього:	2009	13811	1512,5	35470	1128,3	49281	2640,8
	2010	1182,3	863,5	29455	989,4	41278	1852,9
	2011	4319	1636,9	11675	1248,9	15994	2885,8
	2012	2579	727,5	6353	889,3	8932	1616,8
	2013	3461	1869,3	9836	1441,7	13477	3311,0
В тому числі у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань	2009	6657	1346,4	16375	891,3	23032	2237,7
	2010	5375	706,1	12645	760,2	18020	1466,3

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
	2011	3262	1033,6	9331	1201,9	12593	2235,5
	2012	2015	686,4	5166	837,3	7181	1523,7
	2013	2938	1856,3	8927	1419,2	11865	3275,5
При прийнятті до виконання платіжних доручень	2009	7154	166,1	19095	237,0	26249	403,1
	2010	6448	157,4	16810	229,2	23258	386,6
	2011	1057	603,3	2344	47,0	3401	650,3
	2012	564	41,1	1187	52,0	1751	93,1
	2013	703	13,0	909	22,5	1612	35,5
II. Надано попереджень щодо недотримання порядків відкриття (закриття) рахунків, подання фінансової і бюджетної звітностей та в інших випадках порушення бюджетного законодавства	2009	x	x	x	x	4971	53334,0
	2010	x	x	x	x	4835	52154,5
	2011	x	x	x	x	3825	39152,1
	2012	x	x	x	x	3261	35197,1
	2013	x	x	x	x	3437	37392,2

Складено автором

Таблиця 2

Окремі показники роботи органів Державної фінансової інспекції України (ДФІ) за 2001 – 2013 роки (млн грн)

№ з/п	Найменування	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Перевірено підприємств, установ і організацій (усього)	47302	36956	34556	28729	28270	31862	16624	15635	15335	14333	12473	8938	5980
	з них бюджетних установ і організацій	(52%) 24650	(61%) 22682	(53%) 1833	(62%) 17798	(54%) 15279	(50%) 15891	(60%) 9965	(68%) 10591	(65%) 10009	(66%) 9431	(64%) 8001	(59%) 5289	(65%) 3896
2	Виконано доручень Секретаріату Президента України, Верховної Ради України, КМУ	593	808	1085	1076	1592	1320	1244	1717	1835	2116	1767	1748	2077
3	Виявлено незаконних і нецільових витрат, нестач грошових коштів і матеріальних цінностей	1215,3	981,3	640,4	423,2	1356,9	1100,7	1880,3	2427,9	1976,5	32593,3	3888,6	2914,3	2413,1
	в т. ч. бюджетних коштів	349,8	472,7	180,7	226,1	440,7	394,3	890,3	980,2	1339	7639,4	1554	1288,6	1221,6
4	Відшкодовано і поновлено незаконних, нецільових витрат, нестач грошових коштів і матеріальних цінностей	647,9	628,6	449,9	235,3	537,3	281,5	724,9	1017,1	1008,8	1059,8	7537,1	1195,9	1084,1
5	Відшкодування у %	53,3	64,1	70,3	55,6	39,6	25,6	38,5	41,9	51	3,3	193,8	41	44,9
6	Недоотримання фінансових ресурсів	122	98,2	102,2	118,8	453,7	500,2	325,0	1275,2	1459	2533,7	1519,2	813,6	1276
7	Надходження фінансових ресурсів	57,7	31,2	32,5	36,7	59,9	89,2	159,2	259,9	437,5	691,7	653,7	731,5	389,9
8	Надходження у %	47,3	31,8	31,8	30,9	13,2	17,8	49,0	20,4	30	27,3	43	89,9	30,6
9	Передано ревізійних матеріалів на розгляд правоохоронним органам (кількість)	11607	10750	10466	10246	8950	8329	8232	6830	6186	6229	5446	2659	2613

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
10	Притягнуто до дисциплінарної, матеріальної відповідальності (осіб)	16432	16318	15086	13685	11408	10711	13356	14353	13829	10745	10512	7553	8819
	у т. ч. звільнено з посад	703	292	231	134	105	71	136	100	109	96	146	666	1762
11	Притягнуто до адміністративної відповідальності (осіб)	16656	18197	19164	20288	17429	19483	22889	30941	35781	30614	29820	22030	22523
12	Загальна сума накладених адміністративних штрафів	2,4	2,7	2,8	3,1	2,5	2,9	3,5	5,8	6,9	6,5	8,2	6,4	6,5
13	Фактично внесено адміністративних штрафів	2,1	2,5	2,6	2,9	2,4	2,8	3,3	5,2	6,3	5,8	7	5,2	5,1
14	% фактично внесених сум адміністративних відносно накладених	87,5	92,6	92,9	93,5	96	96,6	94,3	89,7	91,3	89,2	85,5	81,3	79,2
15	Прийнято постанов, рішень, наказів	12527	13015	13523	13709	10669	12668	19431	19055	17558	15127	14360	9070	7629

Складено автором

Таблиця 3

Основні результати контрольно-аналітичних та експертних заходів Рахункової палати (млрд грн)

Показник	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
I. Обсяги виявлених порушень бюджетного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів, у тому числі:	12,3	12,6	21,5	30,5	23,4	12,9	17,9
незаконне (у т. ч. нецільове)	6,7	4,7	10,1	16,1	9,7	4,8	4,9
неефективне	5,6	7,9	11,4	14,4	13,7	8,1	13,0
II. Співвідношення незаконного та неефективного використання бюджетних коштів, %	100	100	100	100	100	100	100
незаконне, у т. ч. нецільове	46	59	47	53	41	37	27
неефективне	54	41	53	47	59	63	73

Складено автором

- при прийнятті до виконання платіжних доручень – 909 попереджень на суму 22,5 млн грн.

Крім цього, у процесі подання кошторисів та інших документів, що застосовуються при виконанні бюджету. У разі недотримання порядків відкриття (закриття) рахунків, подання фінансової і бюджетної звітностей та інших випадках порушення бюджетного законодавства по державному та місцевих бюджетах надано 3437 попереджень на суму 37392,2 млн грн [17].

Діяльність ДФІУ у 2013 році, як і в минулі роки, була спрямована на забезпечення належного рівня фінансово-бюджетної дисципліни в державі. Проведені ДФІУ контрольні заходи засвідчили те, що і надалі залишається розповсюдженою негативна практика незаконного використання державних ресурсів. Такі порушення фінансово-

господарської дисципліни у 2013 році виявлено у майже у кожному з перевірених об'єктів контролю [19].

Найбільш поширеними порушеннями фінансово-бюджетної дисципліни в державі залишаються:

- порушення вимог Бюджетного кодексу в частині нецільового використання бюджетних коштів;
- зайве витрачання коштів внаслідок оплати завищених обсягів та вартості виконаних робіт, наданих послуг, придбаних товарів;
- незаконна передача державного та комунального майна суб'єктам недержавної форми власності;
- недоотримання фінансових ресурсів внаслідок порушень при передачі майна в оренду (користування);

- недоотримання законодавства під час проведення державних закупівель тощо.

Основними причинами таких порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення з боку багатьох розпорядників бюджетних коштів та керівників підприємств, установ і організацій.

Аналіз результатів проведених Рахунковою палатою упродовж 2013 року контрольно-аналітичних заходів свідчить, що більшість порушень бюджетного законодавства все ще має системний характер, вони повторюються із року в рік [26].

Найбільш характерними за кількістю виявлених випадків та обсягами порушень у звітному році були порушення бюджетного законодавства, які умовно можна класифікувати за такими узагальненими видами:

- використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав;
- порушення під час здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти;
- недотримання установлених порядку та термінів складання, затвердження і подання документів;
- порушення, пов'язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку;
- планування з порушенням чинного законодавства;
- використання коштів Державного бюджету з порушенням чинного законодавства;
- нецільове використання коштів Державного бюджету, передбачених на виконання державних програм;
- втрати внаслідок прийняття незаконних управлінських рішень;
- відволікання коштів Державного бюджету у дебіторську заборгованість.

Найбільш характерними видами неефективного управління і використання державних коштів за обсягами та кількістю виявлених випадків у звітному році були:

- втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень;
- неефективне управління коштами через недоліки в плануванні;
- неефективне управління коштами шляхом тривалого їх утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів;
- неефективне використання коштів внаслідок необґрунтованих управлінських рішень;
- неефективне використання коштів через відсутність обґрунтованого прогнозування і планування;
- неефективне використання коштів іноземних цільових позик та коштів, пов'язаних з обслуговуванням цих позик;
- неефективне використання коштів на придбання основних фондів (обладнання), оплату послуг з оренди приміщень, утримання автотранспорту та неефективне використання державного майна.

У звітному році також виявлено значні обсяги неефективного використання коштів Пенсійного фонду України та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Аналізуючи вищенаведені дані, ми бачимо, що проголошені після прийняття нового Бюджетного кодексу ін-

новаційні зміни у контролі та посилення відповідальності (підзвітності) керівників РБК за дотриманням бюджетного законодавства не принесли очікуваних результатів і ситуація з бюджетними правопорушеннями не змінилася на краще. Причинами цього може бути незадовільна якість внутрішнього контролю та неналежне ставлення РБК до виконання своїх повноважень (у тому числі тих із них, що стосуються забезпечення організації та здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту у своїх закладах та підвідомчих бюджетних установах).

Однак зростання обсягів порушень у сфері управління бюджетними коштами не дає впевненості в тому, що головні розпорядники бюджетних коштів, отримавши за новим Бюджетним кодексом більше свободи дій і фінансової відповідальності, використали надані їм в управління бюджетні кошти ефективно і досягли визначених результатів при виконанні покладених на них функцій.

По суті на сьогодні процеси реформування державного управління і децентралізації систем контролю, інтегрованих з управлінням програмами і діяльністю РБК, як цього вимагають стандарти ЄС, в Україні не завершені. В умовах, в яких функціонують і взаємодіють в Україні система внутрішнього контролю (СВК) та бюджетна і казначейська системи, встановити управлінську підзвітність, а також збалансувати повноваження і обов'язки керівників для їх результативної децентралізації у сфері фінансового управління та контролю неможливо.

Керуючись визначенням Єврокомісії [21, с. 6], що управлінська підзвітність – це фінансове управління і система (внутрішнього) контролю, можна дійти висновку, що внутрішній контроль є лише одним із елементів фінансового управління, а фінансове управління і контроль залежать від підзвітності та відповідальності керівників.

Підзвітність керівників накладає чітку відповідальність за виконання відповідних функцій саме на керівництво (а не на бухгалтера, внутрішнього аудитора, органи ДКСУ чи ДФІУ). Тобто керівник є підзвітним за досягнення цілей державного органу чи організації (беручи до уваги можливі ризики та управління ними). Така відповідальність створює умови, за яких можна повною мірою розвивати функцію внутрішнього аудиту у державному секторі. Внутрішній аудит не може забезпечувати реалізацію всіх цих функцій керівників сам по собі. Його роль полягає в інформуванні керівництва про те, чи надають системи фінансового управління і контролю достатню впевненість у виконанні відповідних повноважень (щодо ефективного та результативного досягнення цілей, застосування і дотримання встановлених стандартів внутрішнього контролю, забезпечення повної відповідності всіх здійснюваних операцій вимогам законодавчих і нормативних актів тощо). Якщо така впевненість не є достатньою, внутрішній аудитор надає рекомендації з удосконалення систем фінансового управління і контролю [15].

Отже, відповідно до підходу, прийнятого у країнах ЄС, внутрішній контроль має бути інтегрований у процес управління державними коштами, стати частиною делегування повноважень і відповідальності керівника [22, с. 35, 38]. Керівник має відповідати за свої (фінансові, розпорядчі) рішення і результати управління, а також за розвиток і поліпшення СВК. Для того щоб забезпечити йому таку

відповідальність, керівнику необхідна підтримка внутрішнього аудитора.

Проте, на відміну від країн, що мають багаторічну практику застосування функції внутрішнього аудиту у державному секторі, Україна робить лише перші кроки на шляху запровадження цієї функції і тому процеси утворення підрозділів внутрішнього аудиту та організації їх діяльності в органах державного сектора супроводжуються певними труднощами організаційного та методологічного характеру.

Так, недостатність розкриття питань методології та організації проведення внутрішніх аудиторських досліджень у Стандартах внутрішнього аудиту [13] не дає змоги внутрішнім аудиторам деталізувати порядок і способи виконання тієї чи іншої законодавчої норми і вимагає вирішення цього питання на рівні кожного структурного підрозділу внутрішнього аудиту в органі державного сектора. Ці стандарти визначають єдині підходи до організації та проведення внутрішнього аудиту, підготовки аудиторських звітів, висновків і рекомендацій та оцінки якості такого аудиту. Проте, незважаючи на позитивні риси (сучасність, чіткість, комплексність), стандарти внутрішнього аудиту не позбавлені недоліків: неоднозначне тлумачення внутрішнього аудиту та його ідентифікація серед інших форм контролю (розслідування, інспектування, огляд); помилкове трактування зв'язку між завданнями фінансового аудиту і аудиту відповідності та завданнями аудиту ефективності тощо. Для набуття дійсного статусу вищого органу зовнішнього аудиту Рахунковій палаті потрібно змінити масштаб і характер контрольно-аналітичних заходів, що сьогодні нею здійснюються [25]. Крім того, у світлі перебудови ідеології контролю Рахунковій палаті необхідно продовжити роботу у напрямках посилення аудиторської спроможності, підвищення рівня професіоналізму її працівників і забезпечення здійснення аудиторської діяльності відповідно до стандартів INTOSAI і кращих міжнародних методик [14].

Правдивість даних, які подають головні РБК у фінансовій та бюджетній звітності, сьогодні ніким не засвідчується, завдяки чому існує висока ймовірність того, що показники, відображені у звітах, не відповідають фактичному стану справ [23]. Адже державний фінансовий аудит, що здійснюється органами ДФІУ, не дає відповіді на питання, наскільки річні фінансові звіти в усіх істотних аспектах достовірно відображують реальний фінансовий стан РБК та чи дає ця звітність правильне уявлення про стан рахунків РБК, в тому числі й про залишки коштів щодо загального та спеціального фондів, тому посилення аудиторської спроможності Рахунковій палаті сприятиме запровадження у її практичну діяльність аудиту рахунків і систем внутрішнього контролю та підтвердження річної фінансової звітності головних РБК.

Слід відмітити, що парламент приділяє не достатньо уваги роботі Рахунковій палаті. Слабкою є підтримка Рахунковій палаті і від Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України, адже «Уряд є більш зацікавленим в удосконаленні внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, а не зовнішнього аудиту» [24, с. 68]. Хоча, як свідчить досвід країн – членів ОЕСР, посилення ролі Рахунковій палаті як вищого органу зовнішнього аудиту мало б позитивно впливати на розвиток функції внутрішнього аудиту у державному секторі і модернізації СУДФ в Україні.

Висновок. Відповідно до урядової концепції [4], посилення ролі Рахунковій палаті разом з дієвою, модернізованою згідно зі стандартами ЄС системою ДВФК сприятимуть підвищенню прозорості і результативності управління державними фінансами, вдосконаленню діяльності бюджетних установ завдяки переходу від адміністративної до управлінської культури, коли керівники установ незалежно й ефективно здійснюватимуть управління державними фінансами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава* : Програма економічних реформ Президента України на 2010 – 2014 рр. від 02.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.7117.0>
2. *Модернізація державного сектора* : підзвітність та контроль / Центр сприяння інституційному розвитку державної служби при Головному управлінні державної служби України // Policy Brief OECD. – 2007. – Серпень. – 8 с.
3. Про Національний план дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 12.03.2013 р. № 128/2013.
4. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2012 р. № 633 р.
5. Про затвердження Стратегії розвитку системи державного фінансового контролю, що здійснюється органами виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2003 р. № 1156.
6. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 р. № 158-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 р. № 1347-р).
7. Про внесення змін до Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю та затвердження плану заходів щодо її реалізації на період до 2017 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 р. № 1347-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 р. № 1601-р).
8. Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. №888- р.
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI.
10. Про Національний план дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 27.04.2011 р. № 504/2011.
11. Про Національний план дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 12.03.2012 р. № 187/2012.
12. Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів

виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 р. №1001.

13. Про затвердження Стандартів внутрішнього аудиту : Наказ Міністерства фінансів України від 04.10.2011 р. № 1247.

14. Про затвердження Кодексу етики працівника підрозділу внутрішнього аудиту : Наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2011 р. № 1217.

15. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах : Наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2011 р. № 995.

16. Звіт про стан державного внутрішнього фінансового контролю в Україні за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/93660>

17. Звіт про стан державного внутрішнього фінансового контролю в Україні впродовж I півріччя 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/97742>

18. Результати попереднього та поточного контролю Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/192082>

19. Аналітично-статистичний збірник за результатами діяльності Державної фінансової інспекції України та її територіальних органів (січень – червень 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/98056>

20. Звіти про результати діяльності Держфінінспекції та її територіальних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/92782>

21. Welcome to the World of PIFC / European Commission. – 2006. – 56 p. – Introducing PIFC into Candidate, Western Balkan and European Neighbourhood Policy countries PIFC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/control/brochure_pifc_en.pdf

22. Де Конинг Р. П. Дж. Государственный внутренний финансовый контроль / Роберт П. Дж. де Конинг; [пер. с англ. Р. Рудницкой]. – Словения, 2007. – 336 с.

23. Оцінка системи державних фінансів України : Звіт SIGMA. – 2011. – Жовтень. – 71 с.

24. Україна. Звіт з ефективності управління державними фінансами : Проект станом на 11 квітня 2012 р. [неофіційний переклад] / Світовий банк. – 108 с.

25. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.02.2013 р. № 73-р.

26. Звіт Рахункової палати за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>

the results of the State Financial Inspection of Ukraine and its territorial bodies (January - June 2013)]. <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/98056>

De Koning, R. P. Dzh. Gosudarstvennyy vnutrenniy finansovyy kontrol [Public Internal Financial Control]. Slovenia, 2007.

[Legal Act of Ukraine] (2013).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2005).

[Legal Act of Ukraine] (2008).

[Legal Act of Ukraine] (2007).

[Legal Act of Ukraine] (2010).

[Legal Act of Ukraine] (2011).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2011).

[Legal Act of Ukraine] (2011).

[Legal Act of Ukraine] (2011).

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1082.7117.0>

[Legal Act of Ukraine] (2013).

“Modernizatsiia derzhavnoho sektora : pidzvitnist ta kontrol” [The modernization of the public sector, accountability and control]. Rolisu Vrief OESD, August: 2007.

“Otsinka systemy derzhavnykh finansiv Ukrainy” [Assessment of Public Finance of Ukraine]. Zvit SIGMA, 2011.

“Rezultaty poperednyoho ta potochnoho kontroliu Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy” [The results of the previous and current control of the State Treasury of Ukraine]. <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/192082>

Svitoviy bank. “Ukraina. Zvit z efektyvnosti upravlinnia derzhavnymy finansamy” [Ukraine. Report on the management of public finances]. Proekt stanom na 11 kvitnia 2012 r.

“Welcome to the World of PIFC / Euroean Sommission”. http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/control/brochure_pifc_en.pdf

“Zvit pro stan derzhavnoho vnutrishnyoho finansovoho kontroliu v Ukraini za 2012 r.” [Statement of PIFC in Ukraine by 2012]. <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/93660>

“Zvity pro rezultaty diialnosti Derzhfinspektsii ta ii terytorialnykh orhaniv” [Statements of operations Derzhfinspektsiyi and its territorial bodies]. <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/92782>

“Zvit pro stan derzhavnoho vnutrishnyoho finansovoho kontroliu v Ukraini vprodovzh I pivrichchia 2013 r.” [Statement of PIFC in Ukraine in I half of 2013]. <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/97742>

“Zvit Rakhunkovoi palaty za 2012 r.” [Report of the Accounting Chamber in 2012]. <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>

REFERENCES

“Analychno-statystychnyi zbirnyk za rezultatamy diialnosti Derzhavnoi finansovoi inspektsii Ukrainy ta ii terytorialnykh orhaniv (sichen - cherven 2013 r.)” [Analytical and statistical digest

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

© 2014 ПРУШКІВСЬКИЙ В. Г., КОЛЕСНИКОВ В. І.

УДК 332.012:338.48

Прушківський В. Г., Колесников В. І.

Теоретичні підходи до визначення сільських територій

Метою статті є аналіз наукових підходів до визначення сільських територій і розробка власного визначення «сільська територія». Обґрунтовано актуальність теоретичного дослідження сільських територій, оскільки існуючим визначенням бракує функціональності, тобто можливості використання та пристосування поняття «сільська територія» для потреб не лише різних галузей економіки, але й соціальної, інституціональної, екологічної сфер. У статті проаналізовано основні наукові підходи та методи, які покладено в основу визначення суті та змісту поняття «сільська територія». На базі аналізу виокремлено цілу низку науково-методичних підходів, зокрема територіальний, просторовий, структурний, системний і багатокритеріальний. Виділено переваги та недоліки зазначених підходів, що дозволило більш ґрунтовно дослідити сутність досліджуваного поняття. Визначено, що найбільш змістовним підходом до трактування сільських територій є дуалістичний, в основі якого є поєднання системного та просторового підходів. На базі дуалістичного підходу запропоновано авторське визначення поняття «сільська територія».

Ключові слова: сільська територія, сільський розвиток, сільська місцевість, простір, система

Рис.: 1. Бібл.: 23.

Прушківський Володимир Геннадійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічної теорії та підприємництва, Запорізький національний технічний університет (вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, 69063, Україна)

Email: prushkovskiy@zntu.edu.ua

Колесников Вячеслав Ігорович – аспірант, Запорізький національний технічний університет (вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, 69063, Україна)

Email: kolesnykov_v@ukr.net

УДК 332.012:338.48

UDC 332.012:338.48

Прушковский В. Г., Колесников В. И. Теоретические подходы к определению сельских территорий

Prushkivsk'kyj V. G., Kolesnykov V. I. Theoretical Approaches to Defining Rural Areas

Целью статьи является анализ научных подходов к определению сельских территорий и разработка собственного определения «сельская территория». Обоснована актуальность теоретического исследования сельских территорий, поскольку в существующих определениях недостаточно функциональности, то есть возможности использования и приспособления понятие «сельская территория» для нужд не только различных отраслей экономики, но и социальной, институциональной, экологической сфер. В статье проанализированы основные научные подходы и методы, которые положены в основу определения сущности и содержания понятия «сельская территория». На основе анализа выделен целый ряд научно-методических подходов, в частности, территориальный, пространственный, структурный, системный и многокритериальный. Выделены преимущества и недостатки отмеченных подходов, что позволило более основательно исследовать сущность исследуемого понятия. Определено, что наиболее содержательным подходом к трактовке сельских территорий является дуалистический, в основе которого лежит сочетание системного и пространственного подходов. На основе дуалистического подхода предложено авторское определение понятия «сельская территория».

Ключевые слова: сельская территория, сельское развитие, сельская местность, пространство, система

Рис.: 1. Библ.: 23.

Прушковский Владимир Геннадиевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономической теории и предпринимательства, Запорожский национальный технический университет (ул. Жуковского, 64, Запорожье, 69063, Украина)

Email: prushkovskiy@zntu.edu.ua

Колесников Вячеслав Игоревич – аспирант, Запорожский национальный технический университет (ул. Жуковского, 64, Запорожье, 69063, Украина)

Email: kolesnykov_v@ukr.net

The objective of the article consists in analysis of scientific approaches to defining rural areas and development of the author's own definition of a «rural area». Relevance of a theoretical study of rural areas was substantiated, as the currently existing definitions lack in functionality, that is possibility of applying and adjusting the notion «rural area» for the needs of not only various economic sectors, but also the social, institutional, and environmental spheres. The article presents an analysis of primary scientific approaches and methods serving as a foundation for determination of the essence and content of the notion «rural area». On the basis of this analysis, a whole series of scientific and methodological approaches were singled out, in particular, the territorial, spatial, structural, systemic, and multicriteria approaches. Weaknesses and strengths of the above approaches were singled out, which allowed a more profound study of the notion under consideration. It was established that the most comprehensive approach to interpretation of rural areas is the dualistic one which combines the systemic and spatial approaches. The author's definition of the notion «rural area» was proposed on the basis of the dualistic approach.

Keywords: rural area, rural development, rural district, space, system

Pic.: 1. Bibl.: 23.

Prushkivsk'kyj Volodymyr G. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Theory and Business, Zaporizhzhya National Technical University (69063, Ukraine)

Email: prushkovskiy@zntu.edu.ua

Kolesnykov Vjacheslav I. – Postgraduate Student, Zaporizhzhya National Technical University (69063, Ukraine)

Email: kolesnykov_v@ukr.net

Вступ. Розроблення теоретичних і практичних засад розвитку сільських територіальних утворень передбачає більш чітко визначення понятійно-термінологічного апарату. Незважаючи на те, що поняття «сільські території» використовується в науковій літературі досить давно, у визначенні його змісту поки що відсутній єдиний підхід. Визначенням сільських територій бракує функціональності, тобто можливості використання й пристосування поняття для потреб не лише різних галузей економіки, але й соціальної, інституціональної, екологічної сфер, і практичності з метою розробки концепцій розвитку сільських територій і вдосконалення механізмів їх розвитку.

Сільська тематика, незалежно від того, який аспект розглядався (соціальний, економічний, демографічний чи екологічний), завжди знаходилась у центрі уваги як українських, так і зарубіжних науковців. В умовах розвитку ринкових відносин змінювалися акценти в дослідженні економічних, соціальних та екологічних аспектів села, але увага науковців до цієї тематики лише з часом посилювалася. З поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів посилюється комплексність наукових досліджень, об'єктом яких водночас виступають економіка, соціальна сфера та навколишнє середовище села. Проблеми розвитку сільських територій висвітлювались у дослідженнях О. Белевят, О. Зайцева, С. Мельника, С. Молчаненко, О. Павлова, М. Поленкової, І. Сембай та інших. Теоретико-методологічні аспекти сільських територій досліджували М. Барановський, В. Залізко, В. Єрмоленко, М. Ільїна, М. Малік, П. Саблук, А. Лисенко, В. Уркевич та інші. Однак, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі питання, пов'язані з виявленням сутності сільських територій потребують подальшого висвітлення.

Мета роботи. Метою статті є аналіз наукових підходів до розуміння сільських територій та розробка власного визначення «сільська територія».

Викладення основного матеріалу дослідження. Методологічні засади дослідження сільських територій мають міждисциплінарний характер, оскільки розглядаються в розрізі географічних, регіональних, економічних та управлінських наук. В даний час стосовно поняття «сільська територія» існують кілька десятків визначень, і їх кількість продовжує зростати, що свідчить про складність і багатогранність самого поняття. Визначення «сільська територія» є базовою цеглинкою розробки концепцій розви-

тку цих територіальних утворень, тому від правильності та чіткості категоріально-термінологічного апарату залежать як суть концепцій розвитку, так і вдосконалення практичних механізмів їх розвитку.

Для аналізу існуючих визначень і конструювання власного поняття «сільська територія» скористаємося методикою конструювання категоріального апарату економічної науки А. Старостіної [1, с. 7] з метою виявлення спільних рис і відмінностей у визначеннях.

Вважаємо за необхідне проаналізувати погляди вчених і згрупувати визначення за схожими системоутворюючими чинниками й характеристиками та виокремити підходи науковців до трактування поняття «сільська територія». Як свідчать результати нашого дослідження, щодо суті ми можемо узагальнити наукові погляди вчених та виокремити п'ять підходів до поняття «сільська територія», які наведено на рис. 1. Розглянемо особливості кожного підходу.

Прихильники територіального підходу [2; 3; 4; 5; 6] пов'язують сільські території з територією, географічним утворенням, місцевістю поза містами, яка має певні ресурси з відповідними органами управління. Варто звернути увагу на точку зору В. Славова, О. Коваленка [2, с. 69], А. Лисенка [3, с. 13], які розкрили три компоненти сутності сільських територій, тобто зміст, явище і результат, але необхідно зазначити, що формулювання є неконкретним і розмитим. Під таке визначення можна підвести навіть велике місто (в ньому також є взаємопов'язані між собою різні ресурси і наявна відповідна мета).

Підкреслимо, що відносно змісту явища поняття «сільська територія» при територіальному підході міжнародні організації вважають, що це території з певною густиною населення. Визнаючи вагомий внесок міжнародних організацій у сфері досліджень сільського розвитку дозволимо висловити свою точку зору, що сьогодні складно досягти згоди щодо універсального визначення сільської території, яке буде прийнятним для всіх країн і яке можна використовувати у будь-якій ситуації, оскільки, наприклад, поділ на сільські території та міста може визначатися на політичному чи адміністративному рівнях.

Інший аспект, із яким важко погодитися, це те, що науковці [4, с. 25] та міжнародні організації [5; 6] зазначають, що сільські території базуються лише на традиційних видах діяльності (сільськогосподарському виробництві, лісництві, рибальстві, видобувній промисло-

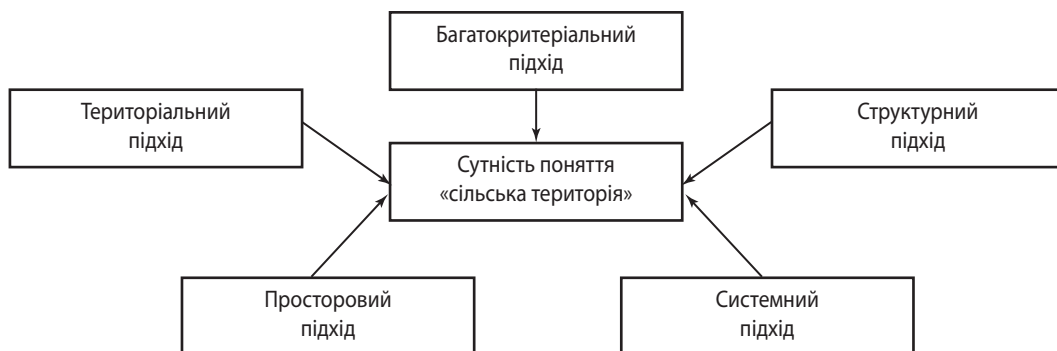

Рис. 1. Теоретичні підходи до трактування поняття «сільська територія»

вості). Зауважимо, що вимоги сучасності змінюють підходи до розвитку галузевої структури в сільській місцевості, що дістало підтвердження в концепціях розвитку сільських територій в Європейському Союзі, оскільки в політиці сільського розвитку на 2013 – 2020 рр. виокремлено такий пріоритетний напрям, як диверсифікація господарської діяльності сільських територій.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що визначення сільських територій не повинно ідентифікуватися виключно з сільським господарством як галуззю виробництва, що свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їхньої сутності галузевим підходом. Сільські населені пункти не завжди за своїми функціями обов'язково повинні бути сільськогосподарськими, оскільки до них відносять невеликі промислові, транспортні, рекреаційні населені пункти, хоча за традицією функціонування сільських територій пов'язується з агровиробництвом.

Представники просторового підходу [7; 8; 9; 10] трактують сільську територію як простір (земний, географічний, економічний), основними характеристиками якого є наявність населення та ресурсної бази для виробництва. Аналізуючи праці вчених даного підходу, варто звернути увагу знову на домінування галузевої складової у розкритті змісту явища поняття «сільська територія». Так, О. Белеват [7, с. 6], В. Єрмоленко [8, с. 7], М. Поленкова [9, с. 275] акцентують, що ці території призначені для проживання і виробничої діяльності населення, яке переважно займається сільськогосподарським виробництвом. Оригінальною є точка зору М. Ільїної [10], яка акцентує увагу саме на тому, що сільська територія є багатофункціональним утворенням, яке має ресурсну основу для багатофункціонального виробництва, а не лише для сільського господарства.

Прихильники структурного підходу [11; 12; 13; 14; 15] під сільською територією розуміють певне утворення, структуру, сукупність, частину, елемент, які мають різні функціональні компоненти (ресурсний, організаційний, економічний, екологічний та соціальний). Схожими є точки зору М. Маліка [11, с. 53] і С. Мельника [12, с. 410], які вважають, що сільські території – це історично сформована системна сукупність (мережа), що поєднує в собі організаційну і функціональну приналежності. Варто підкреслити, що різниця в поглядах полягає у виділенні С. Мельником інституційної складової, а саме юрисдикції сільських (селищних) рад. На наше переконання, визначення С. Мельника обмежує сільську територію рамками житлового утворення та не враховує соціальних, природних, економічних і багатьох інших факторів. Інші дослідники, зокрема С. Молчаненко [13], наголошують на більш широкому різноманітті компонентів і розглядають сільську територію як структурне утворення, яке складається з економічного, екологічного та соціального компонентів. Цікавими з практичної точки зору є погляди І. Сембай [14] і В. Радченко [15, с. 245], які виокремлюють природно-ресурсний, економічний, соціальний та інституційний компоненти.

Як підкреслює О. Зайцева [16], розглядаючи структуру сільських територій, необхідно зазначити, що кожен з її елементів входить до певної складової: соціальної (поселення, населення, соціальна сфера, соціальна інфраструктура), економічної (виробничо-господарський комплекс, виробнича інфраструктура) та екологічної (навколишнє

природне середовище). Населення як компонент соціуму входить до соціальної складової, а як один із елементів виробничого процесу – до економічної складової. Не менш універсальним компонентом є земля (економічна та екологічна складові). Взаємозалежність і взаємопов'язаність складових сільських територій є підставами для визначення їхнього розвитку як соціо-еколого-економічного.

На наш погляд, до цього переліку необхідно додати ще одну складову, яку неодноразово при визначенні сільських територій виокремлювали різні вчені, а саме інституційна, яка розкривається через інституції та інститути: формальні (закони, норми, правила, стандарти) та неформальні (менталітет, ціннісні орієнтації). Ми вбачаємо, що саме на цю складову необхідно звернути увагу, оскільки саме від інституційного середовища залежить розвиток сільських територій.

Представники системного підходу [17; 18; 19; 20; 21] тлумачать сільські території як систему. Як свідчать результати нашого дослідження, спільним у наведених визначеннях є те, що більшість авторів, зокрема О. Павлов [17, с. 32], О. Положаєнко, С. Марченко [18, с. 150], П. Саблук [19, с. 22] вважають, що сільські території необхідно розглядати як поліфункціональні системи. На наш погляд, з теоретичної точки зору це є найближчим до істини. Системний підхід як одна з сучасних теоретико-методологічних засад дослідження сільських територій дає можливість розглядати їх складники у взаємозв'язку між собою та у взаємодії зі складниками інших систем, що дозволяє виокремити низку важливих властивостей сільської території, в числі яких: цілісність, структурність, автономність, ієрархічність, емерджентність, стійкість. Але варто наголосити, що в межах системного підходу існує деяка багатоманітність, що відображає різні аспекти дослідження сільських територій.

Досить цікавим є дослідження О. Павлова з даного питання. Вчений пропонує розглядати термін «сільські території» як двокомпонентне поняття, яке віддзеркалює властивості емпіричного об'єкту, що має значну кількість ознак, оскільки його внутрішня складова є складною. На думку О. Павлова, сільські території – це гетерогенна багаторівнева система, що дозволяє позбутись спотвореного уявлення про них виключно як про ресурсну базу функціонування і розвитку сільського господарства [17, с. 17]. О. Павлов підкреслює, що сільська територія є не житловим, а соціальним і природним просторовим утворенням, а поселенська мережа є ще одним компонентом сільських територіальних утворень.

Схожої думки дотримуються І. Гончаренко [20, с. 206] та П. Саблук [19, с. 22], які визначають сільські території як систему із власними структурою, функціями і властивостями, але варто акцентувати увагу на тому, що вчені не розкривають, в чому полягає їхня сутність. Досить схожим, але більш детальним у розкритті змісту поняття «сільська територія» є підхід О. Положаєнко і С. Марченко [18, с. 150], які стверджують, що при визначенні сільських територій необхідно враховувати просторово-географічний, антропологічний, ресурсно-виробничий, поселенсько-мережний, організаційно-управлінський чинники та визначати як географічне середовище та як поліфункціональну, біо-соціо-еколого-економічну систему, яка розвивається

ся у просторі та часі, де проживає і займається виробничою (сільськогосподарською) діяльністю населення, в межах територіальної одиниці, що діє в рамках закону, а також є місцем розміщення ресурсів для управління суспільним життям, вирішення проблем і розвитку відповідних територій.

На нашу думку, заслуговує уваги точка зору В. Залізко [21], який вважає, що тлумачення сільських територій як цілісної системи І. Гончаренка та О. Павлова є надто абстрактним, без уточнення функцій і зв'язків її підсистем та елементів. Таке трактування досліджуваної категорії є досить широким, відповідно, його використання доволі обмежене при вирішенні окремих прикладних і теоретичних завдань. Але варто підкреслити, що саме ці вчені, розкриваючи сутність досліджуваного поняття «сільська територія», підкреслюючи ті чи інші властивості, звертають увагу насамперед на здатність системи не лише функціонувати, тобто виконувати свої функції, зберігаючи динамічну рівновагу, коли система періодично здійснює перехід від одного стійкого стану до іншого, а також здатність розвиватися в довгостроковій перспективі, використовуючи власні адаптаційні можливості.

Прихильники багатокритеріального підходу [22; 23] використовують для тлумачення сільських територій декілька підходів. Зокрема, М. Барановський [22, с. 22] виокремлює такі підходи до визначення поняття «сільські території»: адміністративний, виробничий, поселенський, територіальний, комплексний. У західній економічній науці також часто застосовують багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій. Прагнучи краще відобразити концепцію сільської території, К. Ешлі та С. Максвел [23] використали багатокритеріальний підхід, визначаючи сільські території як: простір, де людські поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту; природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі; поселення з низькою густиною (близько 5 – 10 тис. осіб); місця, де більшість людей працює у сільському господарстві; територію, де ціна землі є відносно низькою; місцевість, що характеризується високими трансакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою. Варто звернути увагу, що К. Ешлі та С. Максвел єдині серед усіх учених, чії праці ми розглянули, що використовують інституціональний аналіз при визначенні сільських територій, зокрема оперують поняттями «трансакційні витрати».

Наше дослідження показало, що запропонований «квінтет» наукових підходів до визначення сільських територій дозволяє узагальнити, що сільські території розглядаються вченими всіх названих п'яти підходів у сукупності територіальних і природних складових (агрландшафт), соціальних ознак (сільський соціум), господарської організації (форми організації сільськогосподарського виробництва та щільності їх розподілу по території), поселенських ознак (системи розселення), їх взаємодії з урбаністичним каркасом регіону (відносини «місто – село»).

Найбільш конструктивним підходом до визначення сільських територій з теоретичної точки зору, на нашу думку, є методологія системного підходу, оскільки саме цей підхід покликаний виконувати функцію інтегративного характеру, особливо при розв'язанні тих питань, які не можна

вирішити за допомогою традиційних методів дослідження. Системний підхід дозволяє вирішити досить важливе й універсальне для будь-якої наукової сфери завдання – знайти зв'язок об'єктів і процесів, які на перший погляд здаються не пов'язаними між собою. Але з метою розробки концепцій розвитку сільських територій та вдосконалення практичних механізмів їхнього розвитку найбільш конструктивним є просторовий підхід. Тому, на наше переконання, сутність і зміст поняття «сільські території» можна розкрити через дуалістичний підхід, який включає системний і просторовий. Отже, на нашу думку, сільська територія – це просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищем і населенням, які на ній функціонують і проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб. Як вбачається, наше трактування поняття «сільська територія» має всі три компоненти структури поняття, тобто суть, зміст і результат.

Висновок. Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що у ході проведеного дослідження узагальнено існуючі, а також виокремлено цілу низку науково-методичних підходів до визначення поняття «сільська територія»: територіальний, просторовий, структурний, системний і багатокритеріальний. Виокремлення цих підходів здійснювалося за критерієм урахування у визначеннях основних сутнісних характеристик досліджуваного поняття. Нами окреслено переваги та недоліки зазначених підходів, що дозволило більш ґрунтовно дослідити сутність та виявити найбільш змістовний підхід до трактування сільських територій. На наше переконання, найбільш конструктивними підходами до трактування сільських територій є системний та просторовий, згідно з якими ми вважаємо, що сільська територія – це просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищами і населенням, які на ній функціонують та проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних і суспільних потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методик конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик») / А. Старостіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Nature_and_practical_application_of_the_economic_concepts_and_categories_construction_method_gobalisation_and_business_risk_are_used_as_concept_example__13920.pdf
2. Славов В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68 – 71.
3. Лисенко Л. До визначення поняття «сільська територія» / Л. Лисенко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ. – 2009. – № 2 (38). – С. 12 – 15.
4. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне,

екологічне та природодоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 – 22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24 – 26.

5. The role of agriculture and rural development in Latin America [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/EXTLACREGTOPRURDEV/0,,menuPK:503775~pagePK:51065911~piPK:64171006~theSitePK:503767,00.html>

6. Rural areas definition for monitoring income policies: The Mediterranean case study [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper_1_2_LuteroEtAl_Rural_areas_definition_for_monitoring_income_policies.doc

7. Белевят О. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Белевят О. А. ; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 20 с.

8. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» / В. М. Єрмоленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/7490/1/10evm.pdf>

9. Поленкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія» / М. В. Поленкова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 4 (54). – С. 272 – 277.

10. Ільїна М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття «сільські території» для потреб рекреаційної сфери / М. Ільїна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_1_2014_05_22_23/teoretiko_metodologichni_zasadi_viznachennja_ponjattja_silski_teritoriji_dlja_potreb_rekreacijnoi_sferi/59-1-0-940

11. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51 – 58.

12. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села : монографія / С. І. Мельник. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 401 – 424.

13. Молчаненко С. А. Обеспечение устойчивого развития сельских территорий на основе повышения занятости населения : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / С. А. Молчаненко. – Ставрополь, 2013. – 23 с.

14. Сембай І. В. Функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / І. В. Сембай ; Львівськ. нац. аграрн. ун-т. – Львів, 2008. – 20 с.

15. Радченко В. П. Концепція маркетингу сільських територій: принципи, інструментарний апарат / В. П. Радченко ; ГОУ ВПО «РГПУ ім. А. І. Герцена». – СПб. : Изд-во Политехнического университета, 2010. – 414 с.

16. Зайцева О. О. Сельские территории как объект управления: понятие, функции, типологии / О. О. Зайцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=10000735

17. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.

18. Положаєнко О. В. Сутність поняття «сільські території» та його визначення в юридичній літературі / О. В. Положаєнко, С. І. Марченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Т. 1, Вип. 3. – С. 149 – 151.

19. Саблук П. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П. Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21 – 23.

20. Гончаренко І. В. Петроспектива формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 204 – 209.

21. Заліско В. Д. Сутність поняття «сільська територія»: визначення та основні функції / В. Д. Заліско [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf

22. Барановський М. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування / Барановський М. О. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» : зб. наук. праць. – 2011. – Ч. 1, Вип. 163. – С. 19 – 25.

23. Ashley C., Maxwell S. Rethinking rural development // Development policy review. – 2001. – N 19 (4). – P. 365 – 425.

REFERENCES

Ashley, C., and Maxwell, S. "Rethinking rural development" *Development policy review*, no. 19 (4) (2001): 365-425.

Beleviat, O. A. "Sotsialno-ekonomichni rozvytok silskykh terytorii v umovakh tranzitivnoi ekonomiky" [Socio-economic development of rural areas in terms of transitive economy]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03*, 2010.

Baranovskyi, M. O. "Silski terytorii Ukrainy: riven rozvytku, transformatsiini zminy, kontseptsii reformuvannia" [Rural areas in Ukraine, level of development, transformational change, reform concepts]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu biosursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia «Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes» vol. 1, no. 163 (2011): 19-25.*

Honcharenko, I. V. "Retrospektyva formuvannia silskykh terytorii rehioniv Ukrainy" [Retrospective formation rural regions of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika*, no. 3 (2008): 204-209.

Ilyina, M. "Teoretyko-metodologichni zasady vyznachennia poniattia «silski terytorii» dlia potreb rekreatsionoi sfery" [Theoretical and methodological basis of the definition of "rural areas" for the purposes of recreation industry]. http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_1_2014_05_22_23/teoretiko_metodologichni_zasadi_viznachennja_ponjattja_silski_teritoriji_dlja_potreb_rekreacijnoi_sferi/59-1-0-940

Lysenko, L. "Do vyznachennia poniattia «silska terytoriiia»" [The definition of "rural area"]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, no. 2 (38) (2009): 12-15.

Malik, M. I. "Do pytannia staloho rozvytku silskykh terytorii" [On the issue of sustainable rural development]. *Ekonomika APK*, no. 5 (2008): 51-58.

Melnyk, S. I. Sotsialno-ekonomichni problemy vidtvorennia ta efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu sela [Socio-economic problems of reproduction and efficient use of the resource potential of the village]. *Kyiv: NNTs IAE*, 2004.

Molchanenko, S. A. "Obespechenie ustoychivogo razvitiia selkikh territoriy na osnove povysheniia zaniatosti naseleniia" [Sustainable development of rural areas by improving employment]. *avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk : 08.00.05*, 2013.

Polenkova, M. V. "Naukovi pidkhody do vyznachennia ekonomichnoho zmistu katehorii «silska terytoriiia»" [Scientific approaches to determining the economic content of the category of "rural area"]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnologichnoho universytetu. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, no. 4 (54) (2011): 272-277.

Pavlov, O. I. Silski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia [Rural areas in Ukraine: the historical transformation management paradigm]. *Odesa: Astroprynt*, 2006.

Polozhaienko, O. V., and Marchenko, S. I. "Sutnist poniattia «silski terytorii» ta ioho vyznachennia v iurydychnii literaturi" [The essence of the concept of "rural areas" and its definition in the legal literature]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* vol. 1, no. 3 (2013): 149-151.

Radchenko, V. P. *Kontsepsiia marketinga selskikh territorii: printsipy, instrumentarnyy apparat* [The concept of marketing in rural areas: Principles, Instrumentation apparatus]. St. Petersburg: Izd-vo Politekhnikeskogo universiteta, 2010.

"Rural areas definition for monitoring income policies: The Mediterranean case study" http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper_1_2_LuteroEtAl_Rural_areas_definition_for_monitoring_income_policies.doc

Slavov, V. P., and Kovalenko, O. V. "Ekonomiko-enerhetychna systema staloho rozvytku silskykh terytorii" [Economic and energy system sustainable rural development]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 9 (2007): 68-71.

Sabluk, P. T. "Rozvytok silskykh terytorii - zaporuka vidrodzhennia ahrarnoi Ukrainy" [Rural Development - the key to revival of agrarian Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 5 (2006): 21-23.

Sembai, I. V. "Funktsionuvannia silskohospodarskykh pidpriemstv u konteksti rozvytku silskykh terytorii" [Functioning of agricultural enterprises in the context of rural development]. *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.04, 2008.

Starostina, A. "Sutnist ta praktychne zastosuvannia metodyky konstruiuvannia katehorialnoho aparatu ekonomichnoi nauky (na prykladi poniat «hlobalizatsiia» ta «pidpriemnytskyi ryzyk»)"

[The essence and practical application of design techniques categorical apparatus of economic science (for example, the concepts of "globalization" and "business risk"). http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Nature_and_practical_application_of_the_economic_concepts_and_categories_construction_method_gobalisation_and_business_risk_are_used_as_concept_example__13920.pdf

"TheroleofagricultureandruraldevelopmentinLatinAmerica" <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/EXTLACREGTOPRURDEV/0,,menuPK:503775~pagePK:51065911~piPK:64171006~theSitePK:503767,00.html>

Urkevych, V. Yu. "Pro katehoriuu «stalyi rozvytok silskykh terytorii»" [On the category of "sustainable rural development"]. *Suchasne zemelne, ahrarne, ekolohichne ta pryrododoresursne pravo: aktualni problemy teorii ta praktyky*. Bila Tserkva: BNAU, 2010.24-26.

Yermolenko, V. M. "Osoblyvosti formuvannia katehorii «stalyi rozvytok silskykh terytorii»" [Features forming category "sustainable rural development"]. <http://elibrary.nubip.edu.ua/7490/1/10evm.pdf>

Zaytseva, O. O. "Selskie territorii kak obekt upravleniia: poniatie, funktsii, tipologii" [Rural areas as an object of control: concept, function, typology]. http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=10000735

Zalizko, V. D. "Sutnist poniattia «silska terytorii»: vyznachennia ta osnovni funktsii" [The essence of the concept of "rural area": definition and basic functions]. http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf

ВИЩА ОСВІТА В СТРУКТУРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

© 2014 РЕВАК І. О.

УДК 378:331.102.344(477)

Ревак І. О.

Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку

Метою статті є аналіз поточного стану вищої освіти в Україні та перспектив її розвитку. Акцентовано увагу на трактуванні вищої освіти як складової інтелектуального потенціалу України, що має величезні можливості до збереження, відтворення та накопичення знань. Проаналізовано законодавче підґрунтя освітньої діяльності в Україні та обґрунтовано доцільність функціонування приватної освіти на рівні з державною. Охарактеризовано чинну в Україні систему закладів освіти та внутрішньосистемні причини зниження якості вищої освіти. Встановлено, що темпи приросту кількості студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах III – IV рівня акредитації, та кількості випущених фахівців за останні п'ять років мають від'ємні значення. На основі порівняльної характеристики кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ доведено здатність українських вишів різних форм власності надавати освітні послуги однакової якості. Проаналізовано структуру державного фінансування вищої освіти та зроблено висновок про наближення рівня фінансування вітчизняної освіти до європейських норм. Акцентовано увагу на структурній деформації системи вищої освіти в Україні, її надмірну гуманізацію. Встановлено позитивні тенденції у підготовці кадрів вищої кваліфікації та обґрунтовано необхідність організації процесу підвищення кваліфікації населення за допомогою системи безперервної освіти та підвищення рівня доступності вищої освіти. Здійснено порівняльний аналіз індикативних показників вищої освіти, професійної підготовки в Україні та провідних державах світу.

Ключові слова: вища освіта, інтелектуальний потенціал, кадри вищої кваліфікації, професійна підготовка, система вищої освіти

Рис.: 1. Табл.: 4. Бібл.: 17.

Ревак Ірина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, професор, кафедра інформаційних технологій у діяльності ОВС та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, 26, Львів, 79066, Україна)

Email: irrevak@inbox.ru

УДК 378:331.102.344(477)

UDC 378:331.102.344(477)

Ревак И. А. Высшее образование в структуре интеллектуального потенциала Украины: состояние и перспективы развития

Целью статьи является анализ текущего состояния высшего образования в Украине и перспектив его развития. Акцентировано внимание на трактовке высшего образования как составляющей интеллектуального потенциала Украины, которая имеет огромные возможности для сохранения, воспроизводства и накопления знаний. Проанализирована законодательная база образовательной деятельности в Украине и обоснована целесообразность функционирования частного образования на уровне с государственным. Охарактеризованы действующая в Украине система учебных заведений и внутрисистемные причины снижения качества высшего образования. Установлено, что темпы прироста количества студентов, обучающихся в высших учебных заведениях III – IV уровня аккредитации, и количества выпущенных специалистов за последние пять лет имеют отрицательные значения. На основе сравнительной характеристики кадрового обеспечения государственных и частных вузов доказана способность украинских вузов разных форм собственности предоставлять услуги одинакового качества. Проанализирована структура государственного финансирования высшего образования и сделан вывод о приближении уровня финансирования отечественного образования к европейским нормам. Акцентировано внимание на структурной деформации системы высшего образования в Украине, ее чрезмерной гуманитаризации. Установлены положительные тенденции в подготовке кадров высшей квалификации и обоснована необходимость организации процесса повышения квалификации населения с помощью системы непрерывного образования и повышения уровня доступности высшего образования. Осуществлен сравнительный анализ индикативных показателей высшего образования и профессиональной подготовки в Украине и ведущих странах мира.

Ключевые слова: высшее образование, интеллектуальный потенциал, кадри высшей квалификации, профессиональная подготовка, система высшего образования

Рис.: 1. Табл.: 4. Библ.: 17.

Ревак Ирина Александровна – кандидат экономических наук, доцент, профессор, кафедра информационных технологий в деятельности ОВД и экономической безопасности, Львовский государственный университет внутренних дел (ул. Городоцкая, 26, Львов, 79066, Украина)

Email: irrevak@inbox.ru

Revak I. O. Higher Education within the Structure of Intellectual Assets of Ukraine: the Current Status and Development Prospects

The objective of the article is the analysis of the current status of higher education in Ukraine and its development prospects. The article emphasizes the interpretation of higher education as one of the intellectual assets of Ukraine which provides significant opportunities for storage, reproduction, and accumulation of knowledge. The legal framework for educational activities in Ukraine was analyzed, and rationale was provided for the private education functioning on a level with the public education. The study also describes the system of higher educational establishments currently existing in Ukraine and discusses the intrasystemic causes of the deteriorating quality of higher education. The rates of increase in the number of students at higher educational establishments of the 3rd and 4th accreditation levels, as well as rates of growth in the number of graduates over the past five years were established to have negative values. A comparison of the staffing of state-affiliated and private higher education establishments demonstrated the ability of Ukrainian educational establishments with varying forms of ownership to provide services of equal quality. The article also analyzes the structure of state financing for higher education and reaches a conclusion on the degree to which financing for domestic education approaches the European standards. Special emphasis is put on the structural deformation of the system of higher education in Ukraine and its excessive humanization. The article also identifies positive trends in training top-qualification specialists and substantiates the necessity of organizing advance training for the population using the continuing education system and making higher education more accessible. A comparative analysis of indicative rates of higher education and professional training in Ukraine and leading countries of the world was conducted.

Keywords: higher education, intellectual assets, top-qualification specialists, professional training, higher education system

Pic.: 1. Tabl.: 4. Bibl.: 17.

Revak Iryna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Information Technology in the Activities of the Police Department and Economic Security, Lviv State University of Internal Affairs (vul. Gorodotska, 26, Lviv, 79066, Ukraine)

Email: irrevak@inbox.ru

Вступ. Сьогодні високорозвинені держави світу переконливо демонструють, наскільки важливою є система вищої освіти для здійснення структурних перетворень та інноваційного розвитку. Вища освіта як феномен соціокультурної реальності має величезні потенційні можливості щодо збереження та нагромадження знань, духовних цінностей і надбань національної культури, вона відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства та є рушійною силою економічного розвитку будь-якої держави.

В умовах побудови знанневої економіки інтелектуальний потенціал визначається рівнем розвитку освітньої і наукової сфер, станом культурної та духовної спадщини, адже в його основі закладена природна здатність акумулювати все нові знання, генерувати нові ідеї, що стають основним джерелом економічного зростання. Вища освіта, що є базовим елементом інтелектуального потенціалу, відповідає за стан освіченості суспільства, його здатність до розвитку та самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі існує чимало фундаментальних праць, присвячених вивченню освітнього потенціалу та значущості освіти в науково-технологічному та інноваційному розвитку національної економіки. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Д. Бел, В. Ростю, Т. Шульц, Л. Туроу, М. Блауг, Ф. Махлуп, А. Тофлер, Т. Стюарт та інші. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід назвати Ю. Канигіна, О. Созінова, В. Гейця, І. Каленюк, В. Куценко, М. Згуровського, Б. Каліцького, І. Лукінова, Л. Федулово, О. Комаров, В. Удовиченко та багатьох інших.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив розвитку вищої освіти як структурного елемента інтелектуального потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта виступає не лише носієм інтелектуального потенціалу, але й високопродуктивною силою у суспільстві та потребує постійної уваги з боку держави та належної фінансової підтримки. Дослідниками освітньої сфери доведено, що співвідношення витрат на освіту до економічного ефекту від неї становить 1:4. Аналіз багатьох світових рейтингів дозволив зробити такі висновки: за рівнем письменності дорослого населення Україна є однією з перших у світі, за кількістю вчених – серед перших 25 відсотків, проте за рівнем добробуту – серед останніх 40 відсотків країн, за часткою високотехнологічного експорту – майже останньою. За оцінками західних експертів, Україна має яскраво виражену конкурентну перевагу – високий рівень освіти, науки і загальної культури населення. У рейтингових порівняннях Світового економічного форуму українська освітня система визнана кращою за німецьку, російську, польську, італійську, китайську та турецьку. Таке високе місце в рейтингу зумовлено порівняно високою якістю вищої технічної та математичної освіти. Україна серед 144 країн посідає 30 місце, випереджаючи ряд розвинених держав – США, Великобританію, Швецію, Італію, а також такі країни з трансформаційною економікою, як Польща, Китай та Туреччина. Ще однією сильною стороною вітчизняної освітньої системи є те, що за кількістю сертифікованих програмістів Україна посідає 4-те місце в світі, а щороку вітчизняні вузи випускають до 50 тис. дипломованих ІТ-фахівців. Результати оцінювання 144 країн за окремими складовими глобального індексу конкурентоспроможності у 2014 – 2015 рр. показу-

ли, що Україна посіла за рівнем вищої освіти та професійної підготовки 40, за технологічною готовністю – 85, за інноваціями – 81 місце. Загалом Україна покращила свої позиції на 8 пунктів та посіла 76 місце проти 84 у 2013 – 2014 рр. [1].

Переконані, що освіта є продуктивною силою суспільства, а отже, безпосередньо долучається до процесів формування та розвитку інтелектуального потенціалу. Вища освіта виступає вирішальним фактором інноваційного поштовху та інтелектуального прориву, оскільки глобальна економіка, до якої прагне ввійти Україна, вимагає якісно нового рівня освіти та постійного оновлення знань і навичок упродовж усього життя. Передова система освіти робить можливим прорив практично у всіх сферах життя суспільства та є важливим чинником стабільності та національної економічної безпеки держави.

Сьогодні в Україні створюється ефективна законодавча база, адекватна міжнародним нормам у сфері освіти. Так, новий Закон України «Про вищу освіту» встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, визначає умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами (ВНЗ) на принципах автономії останніх, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [2]. Стратегічним документом у сфері освіти є Національна доктрина розвитку освіти, у загальних положеннях якої зазначено, що освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціали суспільства, є стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [3]. Освіта є невід'ємною складовою суспільства та основою розвитку особистості, вона повинна бути визнана реальним пріоритетом державної політики, переважно через пріоритетність її державного фінансування.

Існування ж приватної освіти нарівні з державною є виправданим з огляду на те, що Україна досі не досягла гідного рівня національного достатку, який, за оцінками ЮНЕСКО, настає тільки тоді, коли питома вага осіб працездатного віку з вищою освітою перевищує 50 %. На жаль, аналіз структури працездатного населення підтверджує, що в Україні серед економічно активного населення у віці 15 – 70 років повну вищу освіту мали: у 2005 р. – 21 %, у 2010 р. – 25,8 %, у 2013 р. – 27,8 % [4], що є недостатнім для активізації широкомасштабних інвестиційно-інноваційних проектів. Очевидно, в Україні утворилася велика кадрована ніша, яку має заповнити система вищої освіти, здатна підготувати висококваліфікованих фахівців і поповнити кадровий резерв, що стане підґрунтям для нарощування інтелектуального потенціалу.

Чинна система закладів вищої освіти є розгалуженою, характеризується відкритістю та різними формами навчання і залишається конкурентоспроможною у світовому освітньому просторі, при цьому сформована мережа державних та приватних ВНЗ викликає занепокоєння насамперед з приводу якості наданих освітніх послуг. Так, за аналізований період спостерігалось поступове зростання кількості ВНЗ приватної форми власності, хоч переважну

частку (майже 70 %) завжди становили державні. Найбільшу кількість ВНЗ III – IV рівнів акредитації приватної форми власності було зафіксовано на початку 2005 / 06 навчального року – 113 (32,8 %) вишив проти 232 вузів державної форми власності. Варто зауважити, що така ситуація була об'єктивною, оскільки чисельність абітурієнтів з початку 90-х років ХХ ст. щорічно зростала. Однак, так тривало до

2010 року, після чого почалися зворотні процеси: зменшення кількості вступників у ВНЗ, зумовлене демографічним спадом у 1993 – 1999 роках; ліквідація дрібних приватних вузів; поглиблення фінансово-економічної кризи тощо. Тенденції основних показників освітньої сфери України надано у табл. 1.

Таблиця 1

Показники освітньої діяльності в Україні*

Показники	Роки				
	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
ВНЗ III – IV рівня акредитації, всього	350	349	345	334	325
у т. ч. державної та комунальної власності	242	243	238	231	229
приватної власності	108	106	107	103	96
Кількість студентів у ВНЗ III – IV рівня акредитації, тис.	2245,2	2130	1954,8	1824,9	1724
Темпи приросту до попереднього навчального року	-0,05	-0,05	-0,08	-0,07	-0,06
Кількість студентів у ВНЗ III – IV рівня акредитації на 10 тис. населення	488	465	428	401	380
Випущено фахівців з ВНЗ III – IV рівня акредитації, тис.	527,3	543,7	529,8	520,7	485,1
Темпи приросту до попереднього навчального року	0,06	0,03	-0,03	-0,02	-0,07
Питома вага студентів (%), які навчалися за рахунок					
державного бюджету	36,5	38,3	39,8	42,1	н. д.
місцевих бюджетів	1	1	0,9	1	н. д.
органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,4	0,5	0,3	н. д.
фізичних осіб	62,1	60,3	58,8	56,6	н. д.

*Розраховано за [5]

Загалом, кількість ВНЗ в Україні зростала зі 149 у 1990 році до 353 у 2009 році, тобто у 2,4 рази. Хоча протягом останніх років намітилась стала тенденція до скорочення мережі ВНЗ, однак їхня кількість порівняно з європейською освітньою системою є надто великою. Спостерігається також зменшення контингенту студентів. Так, на початку 2013 / 14 навчального року у вузах різних форм власності налічувалося понад 1,7 млн студентів, зокрема за денною формою навчання – трохи більше 1 млн осіб, що на 480 тис. осіб менше, ніж у 2005 році, а в розрахунку на 10 тис. населення – 380 студентів у 2013 році проти 470 у 2005 році [5].

Дані табл. 1 свідчать про зростання питомої ваги студентів, які навчаються за рахунок державного бюджету із 36,5 % у 2009 / 10 н. р. до 42,1 % у 2012 / 13 н. р. та поступове скорочення частки студентів, оплату за навчання яких здійснюють фізичні та юридичні особи із 62,1 % до 56,6 % за аналогічний період.

Отже, загальні спадні тенденції, які спостерігаємо в освітній сфері, на наш погляд, мають як негативні, так і позитивні наслідки. До позитивних сторін варто віднести поступове скорочення кількості ВНЗ, що, вірогідно, підвищить якість освіти, адже питання якості освітніх послуг в Україні загострилося у зв'язку з ліквідацією державного розподілу випускників вузів, нестійким попитом на фахівців з боку працедавців, недостатнім бюджетним фінансуванням тощо. Негативні наслідки значною мірою торкаються науково-педагогічного персоналу вузів, оскільки при скороченні, реорганізації чи укрупненні вузів порушуються

певні організаційно-штатні пропорції, що в кінцевому підсумку призводить до скорочення кваліфікованих кадрів. На ринку праці з'являється категорія «дипломованих спеціалістів», незатребуваних вітчизняною економікою. Ще одним негативним проявом такої ситуації сьогодні можна вважати практичну неможливість освітянам-науковцям працювати за сумісництвом, що масово спостерігалось в Україні у період з 2004 по 2009 роки.

На жаль, від'ємні темпи приросту чисельності студентів і випущених фахівців із вузів вищих рівнів акредитації не дозволять у недалекому майбутньому створити той кадровий резерв, який збагатить інтелектуальний потенціал держави та здійснить інтелектуальний прорив.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує аналіз якості освітніх послуг, що надаються державними і приватними ВНЗ. З цією метою спробуємо проаналізувати та оцінити кадровий потенціал ВНЗ за такими критеріями:

- якісний викладацький склад (питома вага штатних працівників і сумісників);
- співвідношення штатних працівників і студентів (табл. 2).

Порівняльну характеристику кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ на початок 2013 / 14 навчального року надано у табл. 2.

Аналіз даних табл. 2 дозволив зробити такі висновки: основний персонал ВНЗ вищих рівнів акредитації складають 138,3 тис. викладачів; з них: докторів наук – 15,5 тис., кандидатів – 76,2 тис., професорів – 13,6 тис. (8,5 %), доцентів – 51,2 тис. (31 %). Окрім того, у вузах працюють понад

Таблиця 2

Порівняльна характеристика кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ на початок 2013 / 14 навчального року*

Показники		Державні ВНЗ		Приватні ВНЗ	
		Чисельність, осіб	%	Чисельність, осіб	%
Викладацький склад ВНЗ	Штатні працівники	128487	88,6	9843	73,2
	Сумісники	16584	11,4	3607	26,8
Наукові ступені та вчені звання викладацького складу ВНЗ	Кандидати наук	70354	48,5	5875	51,2
	Доктори наук	14298	9,9	1169	10,2
	Доценти	47680	32,9	3491	30,4
	Професори	12633	8,7	950	8,3
Чисельність студентів, осіб		1565385		158300	
Співвідношення штатних працівників і студентів	Всього	1:26		1:36	
	Професори	1:124		1:167	
	Доценти	1:33		1:45	

*Розраховано за [5]

20 тис. сумісників. Співвідношення числа професорсько-викладацького складу і студентів у вузах державної та приватної форм власності майже не відрізняється, хоча ситуація з якісним науково-педагогічним складом у державних ВНЗ є дещо кращою. Рівень забезпечення державних вузів викладачами основного персоналу є вищим, однак більша частка сумісників у приватних вузах зумовлює порівняно вищу мобільність професорсько-викладацького складу.

Загалом дані порівняльної таблиці свідчать про приблизно однаковий якісний склад основного персоналу державних і приватних ВНЗ III – IV рівнів акредитації, відтак, можна стверджувати, що українські виші різних форм власності здатні забезпечувати приблизно однакову якість освіти.

Поділяємо думку Т. Лукіної та О. Ляшенка щодо того, що якість освіти перебуває у прямій залежності від інтелектуального рівня та духовної культури суспільства [6, с. 133]. Якість вищої освіти має на меті: забезпечення якісного управління навчально-виховним процесом у кожному ВНЗ; здійснення науково-методичної роботи на рівні, що відповідає сучасним вимогам; упровадження системи стимулювання праці професорсько-викладацького складу; високу якість результатів освітнього процесу; креативність викладацького персоналу та студентів тощо [7, с. 78].

Гострою проблемою сучасної вищої освіти є неефективне використання бюджетних коштів для забезпечення високої якості освітніх послуг. Наявний рівень бюджетного фінансування освітньої сфери позбавлений інвестиційного характеру, не забезпечує надійного розвитку та модернізації освіти. На нашу думку, держава повинна створити належні умови для ефективної діяльності навчального закладу, максимально зосередити бюджетні ресурси на пріоритетних напрямках розвитку освіти, оскільки, усвідомивши пряму залежність економічного добробуту держави від загального освітнього рівня населення, фінансування системи вищої освіти розвинуті країни світу розглядають як інвестиції у людський капітал. Варто наголосити, що майже 55 % української освіти фінансується за рахунок приватних коштів, а лише понад 1 % – за рахунок фінансових ресурсів промислових підприємств [8]. Вітчизняні бізнес-структури,

на жаль, поки що не зрозуміли, що інвестування в освіту є однією з найприбутковіших сфер вкладення капіталу, яка забезпечує швидке зростання доходів і конкурентоспроможність створюваних товарів.

У структурі державного фінансування відбувається поступове збільшення обсягів фінансування, однак виділені суми є недостатніми для реального оновлення освітньої сфери. Так, загальні видатки зведеного бюджету у 2013 році становили 105,5 млрд грн, або 20,9 % від загальної суми видатків, що на 22 %, або 19,3 млрд грн більше, ніж у 2011 році [9]. Питома вага видатків на освіту у відсотках до ВВП теж має тенденцію до зростання та наближається до рівня фінансування освіти урядами європейських держав. У 2013 році на розвиток освіти в Україні було виділено 7,3 %, що на 1,9 в. п. більше, ніж у 2005 році (рис. 1). Державні видатки на освіту в країнах ЄС-28 у 2011 році дорівнювали 5,25 % від ВВП, в той час, як витрати державних і приватних джерел фінансування на навчальні заклади становили 6,3 % ВВП. Найвищий рівень державних витрат на освіту у відсотках до ВВП спостерігався в Данії (8,8 % ВВП), на Кіпрі та Мальті (по 7,9 %), Швеції (6,8 %), Фінляндії (6,8 %), найнижчий – у Румунії (3,5 %) і Люксембурзі (3,2 %). У більшості держав – членів ЄС державні витрати на освіту коливалися в межах від 4,0 % до 6,0 % від обсягу ВВП [10].

Однією з нагальних проблем сьогодення є деформація структури освітньої системи, спричинена проблемами всередині самої системи. Так, некерованим став процес реорганізації вузів та їхніх філій, комерціалізація системи освіти, відкриття нових спеціальностей. Такий стан справ спричинив ситуацію, коли вища освіта, позбавлена належної державної фінансової підтримки і намагаючись вижити, не реагує на потреби сучасного ринку праці. Внаслідок цього збільшується підготовка одних фахівців, тоді як у суспільстві гостро відчувається нестача інших спеціалістів. Сьогодні не вистачає кваліфікованих працівників інженерних спеціальностей та є надлишок правників та економістів. Викликає занепокоєння надмірна гуманізація вищої освіти – переважання спеціальностей гуманітарного профілю. Гуманітарні факультети, за винятком випускників педагогічних інститутів, які не вельми прагнуть працюва-

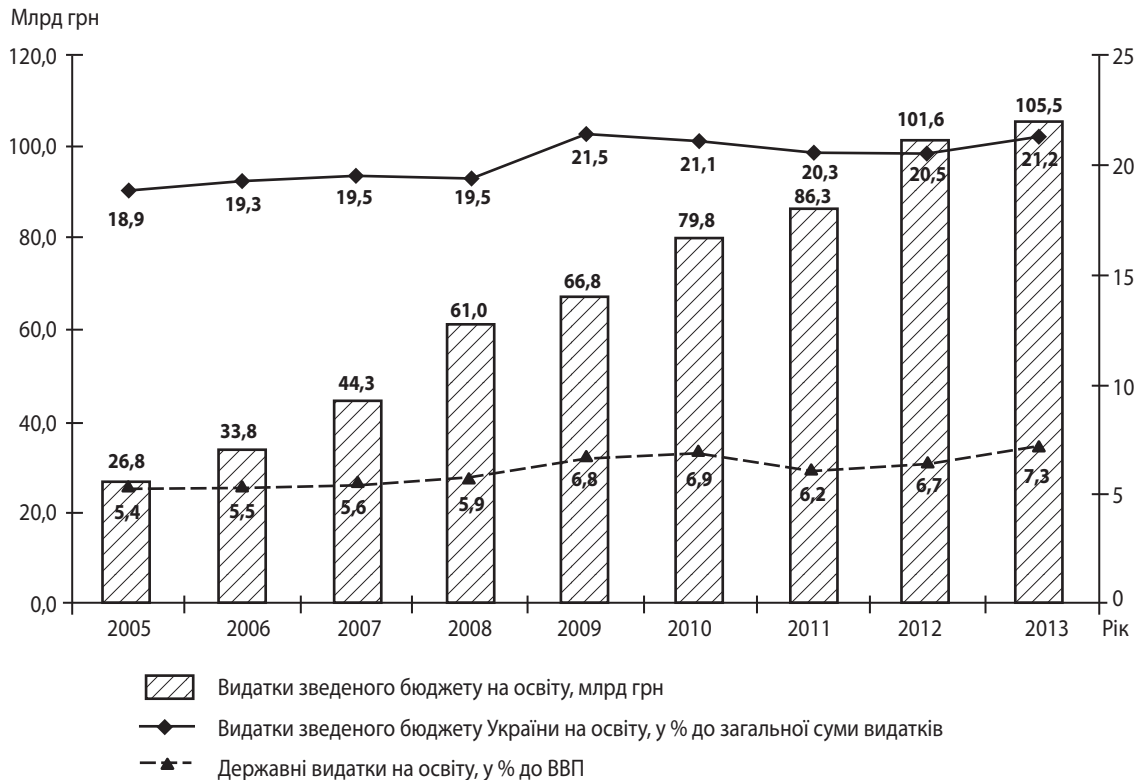

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2005 – 2013 роки [11]

ти у школах, готують величезну кількість фахівців, знання і вміння яких взагалі не потрібні суспільству [12, с. 109].

Вважаємо, що Україні як державі, що прагне увійти до європейського освітнього простору, необхідно переорієнтуватися на спеціальності природничого характеру з орієнтацією на сучасні комп'ютерні науки та інформаційні технології. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є одним із найважливіших факторів інтелектуального прориву та економічного зростання.

Безперечні процеси нарощування інтелектуального потенціалу в Україні висувають до вищої освіти нові вимоги, зокрема: підготовка кадрів вищої кваліфікації; охоплення населення системою безперервної освіти; підвищення рівня професійної освіти; формування та розвиток інфраструктури освітніх закладів; надання якісно нового рівня знань інноваторам (бізнесменам, менеджерам, працівникам), розробникам знанневомістких товарів і послуг (ученим, винахідникам, інженерам) і споживачам освітніх послуг тощо.

Актуальною проблемою ефективного функціонування освітньої сфери, на нашу думку, є підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів. У системі вищої освіти створюється цілісна система такої підготовки: МОН України запроваджує нову концепцію розвитку системи підготовки кандидатів і докторів наук, спрямовану на підвищення якості та ефективності підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів. Загалом, в Україні третя частина фахівців вищої кваліфікації, які займаються науково-технічною діяльністю, працює у ВНЗ, п'ята частина – в установах академічного профілю, 6,2 % – в галузевих наукових організаціях, 0,2 % – у заводському секторі. Протягом 2013 року дипломи доктора і кандидата наук отримали 5,7 тис. осіб,

у т. ч. 46,0 % – у галузі суспільних наук (40 % з яких – у галузі економічних, 16,0 % – технічних, 12,4 % – природничих, 11,5 % – медичних, 3,2 % – сільськогосподарських і 10,8 % – гуманітарних наук). Дві третини загальної кількості нових фахівців вищої кваліфікації – це викладачі вищих та інших навчальних закладів, доценти, професори кафедр, асистенти; 14 % – наукові співробітники, вчені секретарі; 13 % – керівники підприємств, установ, організацій і керівники різних виробничих підрозділів [13, с. 30].

Проте, особливе занепокоєння викликають процеси, що погіршують склад науково-педагогічних кадрів, перш за все, їхнє старіння. На кінець 2013 р. частка фахівців із науковими ступенями, старших за 50 років, порівняно з кінцем 2012 р. зменшилась на 1,8 в. п. і становила 47,6 %, фахівців віком до 40 років включно – зросла на 1,2 в. п. (32,9 %). При цьому, середній вік усіх спеціалістів з науковими ступенями не змінився і становив майже 50 років (жінок – 45,6, чоловіків – 53,8 років) [13, с. 30]. Водночас якісний склад науково-педагогічних працівників вузів України з року в рік покращується, про що свідчать дані табл. 3.

Як бачимо, друга половина першого десятиліття XXI ст. характеризується сталою тенденцією до зростання обсягів підготовки фахівців вищої кваліфікації. Частка підготовлених аспірантів у загальній кількості прийнятих починає зростати, особливо протягом останніх трьох років (82,8 % у 2011 р., 84,7 % у 2012 р. та 95,9 % у 2013 р.). Однак, за результатами досліджень, 30 – 40 % із тих, хто йде навчатися до аспірантури, не мають інтересу до наукової праці. Мотиваціями тут є прагнення закріпитися у місті, небажання служити у війську, можливість за час перебування в аспірантурі знайти більш вигідне заняття [14, с. 23]. Разом з тим, слід зазначити, що протягом останніх п'яти років

Підготовка фахівців вищої кваліфікації у ВНЗ України у 2005 – 2013 рр.*

Роки	Приріст фахівців вищої кваліфікації, %		Співвідношення підготовлених фахівців вищої кваліфікації до прийнятих, %		Частка випущених фахівців вищої кваліфікації із захистом дисертації у загальній кількості випущених, %	
	кандидатів наук	докторів наук	в аспірантурі	у докторантурі	з аспірантури	з докторантури
2005	5,12	3,48	64,6	77,0	18,25	13,94
2006	5,27	3,95	65,2	78,1	21,02	21,97
2007	3,20	2,86	67,9	84,1	21,20	20,05
2008	4,81	4,50	70,3	96,7	21,79	21,14
2009	4,38	3,30	74,8	102,5	23,03	26,88
2010	3,49	3,98	76,6	74,0	23,57	28,76
2011	1,17	3,31	82,8	80,5	24,24	25,66
2012	3,62	4,68	84,7	63,8	25,38	33,25
2013			95,9	94,7	26,12	32,53

*Розраховано за [13]

наміталась тенденція до збільшення питомої ваги осіб, які закінчили аспірантуру (докторантуру) із захистом дисертації: кандидатської – з 18,3 % – у 2005 р. до 26,1 % – у 2013 р., докторської – з 13,9 % до 32,5 % відповідно.

У цілому, вдосконалення потребує не лише система підготовки аспірантів і докторантів, але й система відбору претендентів на навчання у системі післядипломної освіти. В окремі роки не виконується державне замовлення на прийом до докторантури, знижується її ефективність (захищається в установлений термін лише кожен десятий докторант); випускники аспірантури зазвичай не поповнюють штатні посади кафедр вищих навчальних закладів [13].

Незважаючи на таку позитивну динаміку підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, кадровий потенціал вузівської науки та науки загалом перебуває під загрозою. Рівень престижності праці в науково-освітній сфері падає. Викладацька діяльність у ВНЗ перестала бути достатнім джерелом матеріального забезпечення, що змушує значну частину викладацької еліти шукати додаткову роботу.

Вважаємо, що вища освіта повинна більш активно впливати на розвиток усієї системи освіти через удосконалення педагогічної освіти, розробку інтегрованих навчальних програм і відповідних новітніх технологій навчання, проведення наукових досліджень у цій сфері. Реалізація системи «наука – освіта – технології» у навчально-виховному процесі потребує посилення процесів інтеграції між наукою, освітою та виробництвом, що сприятиме підвищенню ефективності та якості професійно-практичної підготовки.

Гострою проблемою вищої школи сьогодні є організація процесу підвищення кваліфікації населення за допомогою системи безперервної освіти. Це, без сумніву, сприяє оптимізації професійно-кваліфікаційної структури робочої сили, підвищує рівень її конкурентоспроможності. Система післядипломної освіти створює умови здобуття особою освіти впродовж усього життя із набуттям таких базових компетенцій, як: уміння працювати в колективі, готовність поєднувати ділову кар'єру з продовженням навчання, здатність самостійно опрацьовувати отриману інформацію, приймати відповідальні рішення тощо.

Питання рівня доступності вищої освіти теж стоять на порядку денному процесу реформування системи вищої освіти. Аналіз структури населення в Україні показує, що за часів незалежності України зріс рівень доступності освіти, що визначається двома показниками: фізичною доступністю закладів освіти та фінансовою доступністю освітніх послуг для більшості населення [15, с. 21]. На рівні вищої освіти фізична доступність освітніх закладів не відіграє суттєвої ролі, оскільки мережа освітніх закладів є досить розгалуженою та спостерігається підвищена мобільність самого контингенту. Проблемою залишається фінансова доступність освітніх послуг, що залежить від статусу вузу, його престижності, місця розташування, обраної спеціальності.

Висновок про рівень фінансової доступності вищої освіти можна зробити на підставі порівнянь вартості навчання за місяць та розміру середньомісячної заробітної плати. Така практика застосовується в багатьох європейських країнах та США. Високий рівень доступності освіти сприяє підвищенню питомої ваги осіб серед економічно активного населення, що здобувають вищу освіту, при цьому частка осіб, що мають початкову загальну або не мають освіти взагалі в Україні з 2005 року скоротилася майже у 6 разів: з 237,3 тис. осіб у 2005 р. до 40,4 тис. осіб у 2013 році [4].

Беззаперечним завданням вищої освіти є досягнення прискореного прогресу у питаннях модернізації (реформування) національної системи освіти з метою одержання кожним індивідом нових знань, навичок, компетенцій, які будуть використані у науковій, освітній, технологічній, виробничій та іншій діяльності. Оцінюючи якість системи освіти України за рейтинговими показниками, констатуємо суттєве відставання нашої держави від країн – лідерів освітньо-інноваційного розвитку (табл. 4).

За аналізований період місце України у світовому освітньому рейтингу практично не змінилося. Надалі спостерігаємо високий рівень охоплення населення вищою освітою та провідні місця України у секторі природничих та математичних наук. Невиправдано низьким, на наш погляд, видається значення коефіцієнта охоплення серед-

Порівняльна характеристика індикативних показників вищої освіти та професійної підготовки в Україні та провідних державах світу у 2007 та 2013 роках*

№ з/п	Індикативні показники	2007 р.				2013 р.			
		Найвища позиція	Значення	Місце України	Значення	Найвища позиція	Значення	Місце України	Значення
1	Охоплення середньою освітою, %	Австралія	150,3	50	93,4	Австралія	135,5	41	97,8
2	Охоплення вищою освітою, %	Греція	94,9	14	72,8	Південна Корея	103,1	13	79,7
3	Якість системи освіти	Фінляндія	6,2/7	40	4,2	Швейцарія	6/6**	72	3,7
4	Якість викладання математики та природничих наук	Фінляндія	6,5/7	32	4,9	Сінгапур	6,3/7	30	4,8
5	Якість шкіл менеджменту	Франція	6,1/7	71	3,9	Швейцарія	6,2/7	88	3,9
6	Доступ до Інтернету в учбових закладах	Фінляндія	6,4/7	69	3,4	Ісландія	6,77	67	4,3
7	Доступність дослідницьких та освітніх послуг	США	6,1/7	66	3,9	Швейцарія	6,5/7	84	3,9
8	Підвищення кваліфікації персоналу	Данія	5,9/7	99	3,5	Швейцарія	5,7/7	92	3,8

*Складено за [1; 16]

**у другій частині дробу (знаменнику) вказане максимальне значення

ньою освітою та невисокі місця у світовому рейтингу – 41 у 2014 році проти 50 у 2008 році. Позитивні тенденції демонструє показник доступу до Інтернету, значення якого зросло на 0,7 пункти за аналогічний період. Водночас чимале занепокоєння викликає різке падіння показника якості вищої освіти та зниження рейтингу України на 32 позиції – із 40 на 72 місце. За даними центру Разумкова, понад 50,6 % респондентів вважають, що сучасна українська освітня система забезпечує середній рівень освіти, 16 % – високий, 21,5 % – низький. Майже половина опитаних (45,5 %) стверджують, що за часів незалежності вітчизняна система освіти погіршилася, а для 77,4 % респондентів якісна вища освіта є практично недоступною [17]. Це, на нашу думку, зумовлено низкою причин внутрішньосистемного характеру, зокрема:

- браком фінансової та академічної автономії, що сягає корінням в радянське минуле, адже централізована система управління вищою освітою передбачала складну бюрократичну процедуру для зміни навчальних планів, реалізації освітніх інновацій, розподілу бюджетних коштів та ін. Принципи організації і менеджменту освітньої діяльності теж залишилися адміністративними, що не відповідають соціальній активності суспільства, інформаційним викликам часу, потребам ринку праці, гнучкій диверсифікації постачальників освітніх послуг, зростаючій студентській мобільності;
- відсутністю мотивації до навчання у студентів та підвищенням якості надання освітніх послуг у викладачів. На жаль, немає прямого зв'язку між обсягами фінансування, зокрема преміюванням

та продуктивністю праці науково-педагогічного персоналу;

- негнучкістю системи вищої освіти, внаслідок чого рівень знань випускників не відповідає очікуванням роботодавців, підготовка фахівців за спеціальностями, що не відповідають реальним потребам ринку праці;
- низькою персоналізацією освіти, що блокує особистий розвиток і самореалізацію осіб, які навчаються;
- непрозорістю проведення процедур із питань забезпечення якості вищої освіти (залучення громадськості, провідних або міжнародних експертів);
- невідповідністю вітчизняної системи забезпечення якості вищої освіти європейським стандартам.

Загалом, питання забезпечення якості вищої освіти повинні стояти на порядку денному новоствореного Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, до компетенції якого також входять: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності ВНЗ України; проведення ліцензійних експертиз; формування єдиної бази даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти тощо [2].

Висновок. Зміни, пов'язані зі зростанням ролі знань та інтелекту у суспільстві, виникнення глобального ринку праці, соціально-політичні трансформації виявили суттєвий вплив на роль, функції та способи функціонування системи вищої освіти у всьому світі, зокрема і в Україні.

Так, у відповідь на світові тенденції розвитку в Україні відбуваються кардинальні зміни в системі вищої освіти, включаючи зміни структури фінансування і управління, створення системи оцінки і акредитації навчальних закладів, нормативно-правової бази, реформування навчальних програм.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015. Full Data Edition. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
2. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]– Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
4. Результати вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/2006 – 2013/2014 навчальних років / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Лукіна Т. Сутність категорії якості освіти в умовах реформування освітньої галузі / Т. Лукіна, О. Ляшенко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. – 2003. – № 2. – С. 126 – 134.
7. Перехейда О. Управління якістю освіти / О. Перехейда // Директор. – 2009. – № 1. – С. 78 – 79.
8. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Продовження навчання та здобуття освіти : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Educational expenditure statistics: European Commission Eurostat. – [Electronic resource]. – Access mode: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Educational_expenditure_statistics
11. Видатки зведеного бюджету на освіту / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfn.gov.ua/>
12. Руткевич О. Вища освіта: «доступна» та / або «платна»? / О. Руткевич // Вища освіта. – 2005. – № 5. – С. 104 – 112.
13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Федулова Л. І. Державна політика в національній інноваційній системі: стабільність зберігається / Л. І. Федулова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4. – С. 90 – 103.
15. Проблеми освітньої системи України // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 4. – С. 21 – 32.
16. The Global Competitiveness Report 2008 – 2009. Full Data Edition. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2008-09.pdf
17. Соціологічні опитування. Громадяни України. Освіта / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=178

REFERENCES

- “Educational expenditure statistics: European Commission” http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Educational_expenditure_statistics
- Fedulova, L. I. “Derzhavna polityka v natsionalnii innovatsiinii systemi: stabilnist zberihaietsia” [Public policy in the national innovation system: stability is preserved]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 4 (2008): 90-103.
- [Legal Act of Ukraine] (2002). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- Lukina, T., and Liashenko, O. “Sutnist katehorii iakosti osvity v umovakh reformuvannia osvitynoi haluzi” [The essence of the category of quality education in the field of educational reform]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, no. 2 (2003): 126-134.
- [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- “Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2013 rotsi” [Research and Innovation in Ukraine in 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2005/2006 - 2013/2014 navchalnykh rokov” [Key indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2005/2006 - 2013/2014 academic years]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Prodovzhennia navchannia ta zdobuttia osvity” [Continuing training and education]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Perekheida, O. “Upravlinnia iakistiu osvity” [Quality management education]. Dyrektor, no. 1 (2009): 78-79.
- “Problemy osvitynoi systemy Ukrainy” [The problems of the educational system of Ukraine]. Natsionalna bezpeka i oborona, no. 4 (2002): 21-32.
- Rutkevych, O. “Vyshcha osvita: «dostupna» ta / abo «platna»?” [Higher Education: “available” and / or “paid”?]. Vyshcha osvita, no. 5 (2005): 104-112.
- “Rezultaty vybirkovoho obstezhennia naselennia (domohospodarstv) z pytan ekonomichnoi aktyvnosti” [The results of the sample survey of population (households) on economic activity]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik” [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Sotsiologichni opytuvannia. Hromadiany Ukrainy. Osvita” [Public opinion polls. The citizens of Ukraine. Education]. Tsentrazumkova. http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=178
- “The Global Competitiveness Report 2014 - 2015. Full Data Edition” <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
- “The Global Competitiveness Report 2008 - 2009” http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2008-09.pdf
- “Vydatky zvedenoho biudzhetu na osvitu” [Consolidated budget to education]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <http://www.minfn.gov.ua/>

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У СФЕРІ НАФТОПЕРЕРОБКИ

© 2014 САЛАШЕНКО Т. І., ФЕДЕНКО Г. М.

УДК 338.12.017

Салашенко Т. І., Феденко Г. М.

Енергетична безпека України у сфері нафтопереробки

У статті представлені методичні положення з оцінки енергетичної безпеки України у сфері нафтопереробки, що ґрунтуються на індикативному, таксономічному видах аналізу, а також параметричній ідентифікації та забезпечують систематизацію чинників ризиків та стійкостей у сферах виробництва та споживання моторного палива. До локальних індикаторів енергетичної безпеки у сфері нафтопереробки віднесено частку нафти та газового конденсату у структурі первинної енергопропозиції, частку нафтопродуктів у структурі кінцевого енергоспоживання, індикатори енергетичної залежності від імпорту нафти та газового конденсату, нафтопродуктів, а також моторного палива, співвідношення видобутку до споживання нафти та газового конденсату, темпи зростання виробництва та споживання моторного палива, рівень завантаженості виробничих потужностей з нафтопереробки, вихід світлих нафтопродуктів, індекси Херфіндаля-Хіршмана за виробництвом та імпортом моторного палива. Проведене дослідження енергетичної безпеки України у сфері нафтопереробки у 2007 – 2013 рр. дозволило дійти висновку про її передкризовий рівень із стрімким падінням до кризового стану, що пов'язано із докорінними змінами в ресурсному циклі моторного палива. Основними ризиками визнано відсутність достатніх запасів української нафти, неконкурентоспроможність підприємств галузі як за технологічним рівнем виробництва, так і за якістю продукції, низьку диверсифікованість виробництва та імпорту нафтопродуктів.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична залежність, нафта, нафтопродукти, моторне паливо

Рис.: 6. **Табл.:** 9. **Бібл.:** 22.

Салашенко Тетяна Ігорівна – кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Феденко Галина Михайлівна – аспірант, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 338.12.017

UDC 338.12.017

Салашенко Т. І., Феденко Г. М. Энергетическая безопасность Украины в сфере нефтепереработки

Salashenko T. I., Fedenko G. M. Energy Security of Ukraine in the Oil Refining Sphere

В статье представлены методические положения по оценке энергетической безопасности Украины в сфере нефтепереработки, которые основаны на индикативном, таксономическом видах анализа, а также параметрической идентификации и обеспечивают систематизацию факторов рисков и устойчивости в сферах производства и потребления моторного топлива. К локальным индикаторам энергетической безопасности в сфере нефтепереработки отнесена доля нефти и газового конденсата в структуре первичного энергопредложения, доля нефтепродуктов в структуре конечного энергопотребления, индикаторы энергетической зависимости от импорта нефти, нефтепродуктов, а также моторного топлива, соотношение добычи и потребления нефти и газового конденсата, темпы роста производства и потребления моторного топлива, уровень загрузки производственных мощностей по нефтепереработке, выход светлых нефтепродуктов, индексы Херфиндаля-Хиршмана по производству и по импорту моторного топлива. Проведенное исследование энергетической безопасности Украины в сфере нефтепереработки в 2007 – 2013 гг. позволило сделать вывод о ее предкризисном уровне со стремительным падением до кризисного состояния, что связано с коренными изменениями в ресурсном цикле моторного топлива. Основными рисками признано отсутствие достаточных запасов украинской нефти, неконкурентоспособность предприятий отрасли, как по технологическому уровню производства, так и по качеству продукции, низкая диверсификация производства и импорта нефтепродуктов.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, энергетическая зависимость, нефть, нефтепродукты, моторное топливо

Рис.: 6. **Табл.:** 9. **Библ.:** 22.

Салашенко Татьяна Игоревна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра экономики предприятия и менеджмента, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Феденко Галина Михайловна – аспирант, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

The article presents methodical positions for evaluating the energy security of Ukraine in the oil refining sphere, which are based on the indicative, taxonomic analyses as well as parametric identification, which provide an ordering of risk factors and sustainability factors in production and consumption of motor fuels. To the local energy security indicators in the oil refining sphere are referred: the share of oil and the gas condensate in the structure of primary energy supply, the share of oil products in the structure of final energy consumption; indicators of energy dependence on imports of oil, oil products and motor fuels; proportion of the production and consumption of oil and gas condensate; the rate of growth of production and consumption of motor fuel; the loading level of production capacities in the oil refining; light oil products yield; the Herfindahl-Hirschman index for production and imports of motor fuel. The research on the energy security of Ukraine in the oil refining sphere conducted in 2007-2013 has provided a conclusion about its pre-crisis level up to the plummeting into crisis state because of fundamental changes in the resource cycle of motor fuel. As main risks was recognized the lack of sufficient stocks of the Ukrainian oil, non-competitiveness of the enterprises in this industry branch as for both the technological level of production and the quality of products, low diversification of production and import of the oil products.

Keywords: energy security, energy dependence, oil, oil products, motor fuel

Pic.: 6. **Tabl.:** 9. **Bibl.:** 22.

Salashenko Tetiana I. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Economics of Enterprise and Management, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Fedenko Galina M. – Postgraduate Student, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Питання енергетичної безпеки справедливо віднести до найскладніших питань сучасного державотворення, що є важливим науково-прикладним завданням управління національною економікою, яке не можна автоматично вирішити жодній державі світу, у тому числі й Україні. У зв'язку з цим проблемі енергетичної безпеки присвячено дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців [1 – 7], а також міжнародних організацій та науково-дослідних інститутів [8 – 11]. Зазначені особливості й обумовлюють актуальність предмета дослідження енергетичної безпеки України, окремим аспектам якої і присвячено цю статтю.

Мета статті полягає у розвитку методичних положень з оцінки енергетичної безпеки України в сфері нафтопереробки, а також оцінювання її рівня у ретроспективі.

За Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV поняття «національна безпека» визначено як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах ... енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, захисту екології і навколишнього природного середовища ... при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [12]. Відтак, енергетична безпека прямо (є безпосередня вказівка на цю складову) та опосередковано (через інші складові життєдіяльності охоплені у визначенні) відноситься до сфери інтересів національної безпеки держави. Зокрема, з-поміж основних напрямів державної політики в економічній сфері (стаття 10 цього Закону) безпосередньо вказано на забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення [12].

Аналізуючи визначення поняття «енергетична безпека», які надано різними літературними джерелами [3; 5; 13; 14 – 16], доцільно визначити власну думку щодо сутності цього поняття. Під «енергетичною безпекою країни» в цій роботі розуміється стан захищеності інтересів суб'єктів енергетичного бізнесу (покупців та продавців паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР)) від ризиків дисбалансу енергетичного ринку внаслідок дії соціальних, економічних, політичних, технічних та екологічних чинників.

Загострення проблеми енергетичної безпеки країни є періодичним явищем та пов'язується з ефективністю функціонування окремих енергетичних ринків. Відтак, виникає необхідність оцінювання рівня енергетичної безпеки за кожним видом ПЕР. Нафтопереробка є окремим напрямом енергетичного бізнесу. Так, згідно з Класифікатором видів економічної діяльності України 2014 року [18] до суб'єктів енергетичного бізнесу доцільно віднести такі:

- 1) добування паливно-енергетичних корисних копалин (код СА);
- 2) виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів (код DF);
- 3) виробництво, розподілення електроенергії, газу, пари та гарячої води (код E40).

Значущість ринку моторного палива для енергетичної безпеки будь-якої країни обумовлена унікальністю цього товару в сучасній економіці, та його безпрецедентною цінністю за нинішнього технологічного укладу в сфері енергоспоживання. Різні, як економічні (кон'юнктура ринка, запаси та виробничі потужності), так і неекономічні (політичні, природні та техногенні) чинники визначають тенденції розвитку цього ринку. Значущість моторного палива в сучасній сфері енерговикористання може бути представлена у вигляді аксіом (табл. 1).

Зазначене доводить вагомість сфери нафтопереробки як видового детермінанта для дослідження енергетичної безпеки. У той же час науковий аналіз енергетичної безпеки України в нафтопродуктовій сфері не отримав належного розвитку в сучасних дослідженнях [1; 2; 9; 10; 17]. Можна також констатувати про нехтування сферою нафтопереробки при оцінці енергетичної безпеки України за національною методикою [13].

На сьогодні авторам статті відомий лише єдиний підхід до оцінки енергетичної безпеки за її детермінантами – Model of Short-term Energy Security (MOSES), що належить Міжнародному енергетичному агентству (МЕА), який спрямований на оцінку оперативного (протягом місяця) рівня [8]. Основу підходу МЕА становить оцінка ризиків та стійкостей національного господарства щодо забезпечення енергетичних потреб. Згідно з цим підходом, стан енергетичної безпеки описується чотирма складовими: зовнішніми ризиками, зовнішньою стійкістю, внутрішніми ризиками та внутрішньою стійкістю енергетичних ринків [8]. MOSES не має на меті визначення єдиного рівня енергетичної безпеки країни на основі інтегрального показника, натомість визначає «профіль енергетичної безпеки» на основі наявних ризиків і стійкості національного господарства до збоїв в енергопостачанні.

Окремою вагомою складовою до оцінки енергетичної безпеки, згідно з підходом МЕА, є оцінка енергетичної безпеки за нафтопродуктами. MOSES аналізує безпеку нафтопродуктів за трьома категоріями: бензином (автомобільним), середніми дистилатами (дизельне паливо і більшість видів гасу) та «інших» (таких як мазут, деяких видів реактивного палива, нафти). Безпека кожної з цих категорій продукції оцінюється на основі аналізу як результатів безпеки поставок сирової нафти, так і 6 додаткових показників (рис. 1).

Проте, наявний підхід має певні недоліки: по-перше, неповністю відображає реалії українського ринку моторного палива (за складом критеріїв оцінки); по-друге, не підтверджується даними національної статистичної звітності; та, по-третє, не дозволяє оцінити енергетичну безпеку в тактичному періоді (більше одного місяця). Отже, виникає об'єктивна необхідність вироблення методичних положень з оцінки енергетичної безпеки України в сфері нафтопереробки, що враховуватиме специфіку функціонування національного ринку моторного палива та дасть змогу провести його компетентну оцінку в тактичному періоді.

Наразі нафтопереробний комплекс України перебуває у важкому стані, та не виникає сумніву щодо його негативного впливу на загальний рівень національної

Аксиоматизація ролі моторного палива в сучасній сфері енерговикористання

Аксиома	Сутність аксіоми
Аксиома діяльності	Моторне паливо має виключне значення для рушійної сили транспортних засобів на сучасному етапі енерговикористання, що здатні забезпечити споживчі вимоги в автономності, мобільності та багатовекторності пересувань при індивідуальному визначенні оптимального співвідношення витрат коштів та часу
Аксиома вибору	Вибір моторного палива в якості головного енергоносія для сучасних транспортних засобів обумовлений більш високою питомою споживчою ефективністю двигунів внутрішнього згорання у порівнянні з іншими
Аксиома мультиплікативності	Моторизація всіх сфер господарювання обумовила масове використання моторного палива в економіці
Аксиома цінності	Моторне паливо є сумішшю вуглеводнів, що на різних етапах розвитку науки і техніки можуть бути отримані з різних найбільш доступних природних ресурсів
Аксиома засобів	Будь-яку органічну речовину можна перетворити на моторне паливо, використовуючи конкретні технології виробництва та споживання
Аксиома альтернативності	З перебігом часу суспільство змушено шукати нові джерела сировини для забезпечення потреб у моторному паливі
Аксиома граничної корисності	Людина прагне задовольнити свої потреби у русі, обираючи на свій власний розсуд конкретний вид моторного палива з-поміж альтернативних за критерієм мінімізації питомих грошових витрат
Аксиома багатостадійності	Суспільство змушено постійно покращувати якість моторного палива з метою збереження природи

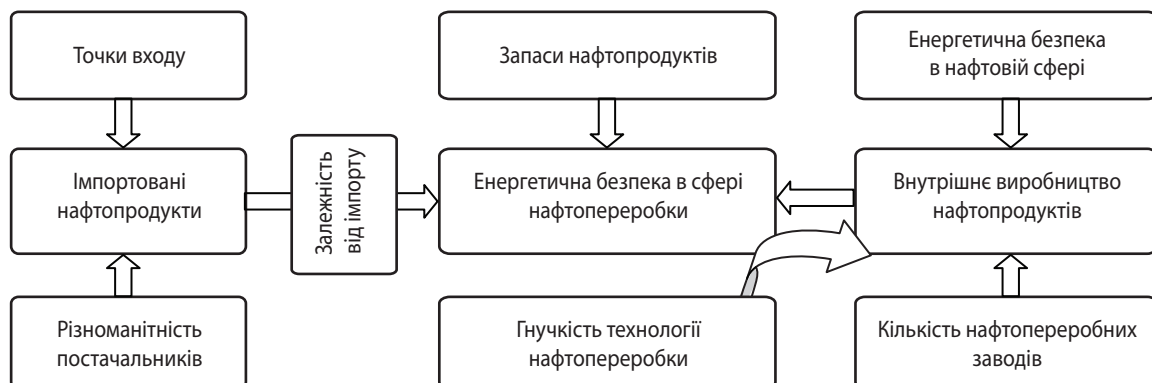

Рис. 1. Принципова схема оцінки безпеки постачання нафтопродуктів за індикаторами (згідно з підходом MEA [8])

енергетичної безпеки. Однак, вироблення дієвих напрямів реформування ринку моторного палива багато в чому залежить від того, наскільки коректно будуть визначені ризики енергетичної безпеки за цим видом ПЕР та оцінений її поточний рівень.

Проведений авторами аналіз різних методичних підходів до оцінки енергетичної безпеки країни [2; 8 – 10; 13; 17; 19; 20] дозволив виробити власний підхід до її оцінки, етапи та методи якого в сфері нафтопереробки наведені у табл. 2.

Систематизація різних міжнародних та національних підходів до оцінки енергетичної безпеки країни [2; 8 – 10; 13; 17; 19; 20] дозволив виділити 12 агрегованих індикаторів та адаптувати їх до сфери нафтопереробки. Ці індикатори стосуються як внутрішнього, так і зовнішнього

середовища та оцінюють енергетичну безпеку у цій сфері за 7 складовими (табл. 3).

Зауважимо, що, на відміну від підходу MEA, один і той самий індикатор за різних обставин може слугувати як фактором ризику, так і фактором стійкості в залежності від його фактичного стану.

Вихідним пунктом оцінки енергетичної безпеки країни за окремим видом ПЕР є індикативний аналіз, що в цій роботі представляється за визначеними у табл. 3 складовими енергетичної безпеки.

Дослідити вагомість ПЕР для національного господарства можливо за структурою паливно-енергетичного балансу. Враховуючи, що моторне паливо є перетвореним видом ПЕР, то оцінка вагомості повинна включати як визначення структури первинної енергопропозиції країни

Таблиця 2

Етапи та методи оцінки енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки

№ з/п	Сутність етапу оцінки	Метод
1	Аналіз локальних індикаторів енергетичної безпеки національного господарства в сфері нафтопереробки	Індикативний аналіз
2	Ідентифікація локальних індикаторів енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки за станами: нормальним, передкризовим, кризовим.	Параметрична ідентифікація
3	озрахунок інтегрального рівня енергетичної безпеки національного господарства в сфері нафтопереробки	Таксономічний аналіз
4	Систематизація та оцінка ступеню впливу загроз енергетичній безпеці національного господарства в сфері нафтопереробки	SWOT-аналіз

Таблиця 3

Локальні індикатори енергетичної безпеки країни у сфері нафтопереробки

Складова	Індикатори
Вагомість для національного господарства	Частка нафти та газового конденсату у паливно-енергетичному балансі країни (за структурою первинної енергопропозиції), % Частка нафтопродуктів у паливно-енергетичному балансі країни (за структурою кінцевого енергоспоживання), %
Енергетична залежність від імпорту	Енергетична залежність від імпорту нафти та газового конденсату, % Енергетична залежність від імпорту нафтопродуктів, % Енергетична залежність від імпорту моторного палива, %
Достатність сировинної бази	Співвідношення видобутку до споживання нафти та газового конденсату, років
Волатильність ринку	Темп зростання виробництва моторного палива, % Темп зростання споживання моторного палива, %
Технологічний рівень виробництва	Рівень завантаженості виробничих потужностей з нафтопереробки, % Вихід світлих нафтопродуктів, %
Диверсифікованість виробництва	Індекс Херфіндаля-Хіршмана за виробництвом моторного палива
Диверсифікованість імпорту	Індекс Херфіндаля-Хіршмана за імпортом моторного палива

з метою визначення частки нафти і газового конденсату, так і структури кінцевого енергоспоживання з метою визначення частки нафтопродуктів (рис. 2).

Виходячи з рис. 2, нафта та газовий конденсат займають лише 3,6 %, поступаючись вугіллю (37,7 %), природному газу (35,9 %), а також атомній, вітровій та гідроелектроенергії (21,0 %). У 2007 – 2013 рр. відбулося суттєве скорочення потреб національного господарства в цих енергоресурсах. Частка рідких вуглеводнів в енергетичному балансі України в 2013 р. скоротилася на 7,2 % у порівнянні із 2007 р.

Нафтопродукти посідають друге місце у структурі кінцевого енергоспоживання, займаючи 16,6 % у паливно-енергетичному балансі. У 2007 – 2013 рр. відбулося зниження обсягів споживання нафтопродуктів в основному через зниження економічної активності в країні та частково через тенденцію дизелізації транспортного парку країни.

Наступною складовою оцінки є енергетична залежність від імпорту, що для сфери нафтопереробки поділяється за трьома індикаторами, як наведено у табл. 4.

Отже, Україна належить до нетто-імпортерів нафти та газового конденсату. Енергетична залежність від імпорту рідких вуглеводнів становила у 2013 р. 22,9 %. У 2007 – 2013 рр. зазначений індикатор скоротився на 45,9 %. Також Україна відноситься до нетто-імпортерів нафтопродуктів: енергетична залежність від імпорту нафтопродуктів у 2013 р. становила 48,2 %, у т. ч. від імпорту моторного палива – 55,3 %. У 2007 – 2013 рр. залежність від імпорту нафтопродуктів зросла на 41 %, у т. ч. від імпорту моторного палива – на 31,5 %.

Дослідити достатність сировинної бази для забезпечення потреб національного нафтопереробного комплексу можливо шляхом розрахунку індикатора співвідношення видобутку до споживання нафти та газового конденсату, динаміку якого представлено в табл. 5.

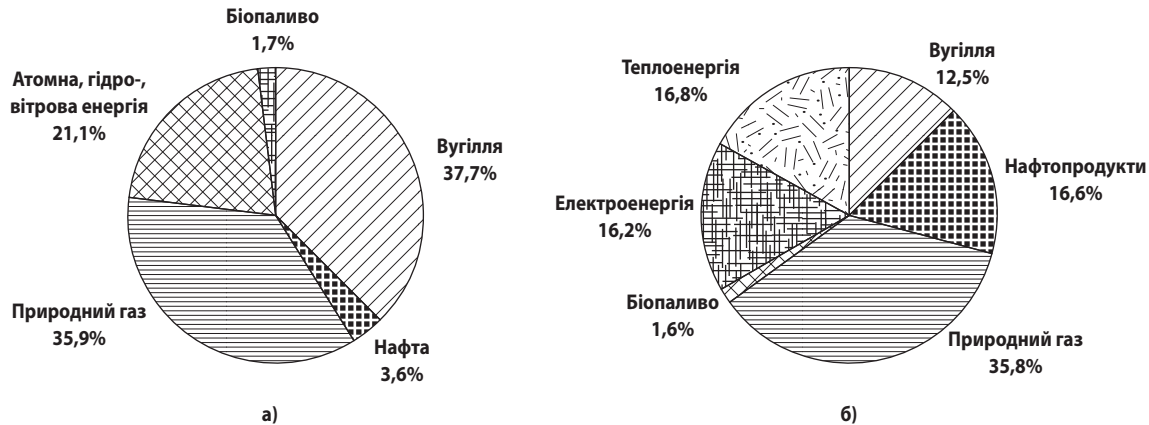

Рис. 2. Оцінка вагомості нафти і нафтопродуктів у паливно-енергетичному балансі України в 2013 р.:

а) структура первинної енергетичної пропозиції; б) структура кінцевого енергоспоживання

Таблиця 4

Динаміка індикаторів енергетичної залежності від імпорту нафти та нафтопродуктів у 2007 – 2013 рр.

Показник	Рік			
	2007	2011	2012	2013
Нетто-імпорт нафти та газового конденсату, млн т	9,8	5,7	1,5	0,8
Енергозалежність від імпорту нафти та газового конденсату, %	68,8	63,1	32	22,9
Нетто-імпорт нафтопродуктів, млн т	0,8	3,1	6	5,4
Енергозалежність від імпорту нафтопродуктів, %	7,1	29,6	56,8	48,2
Нетто-імпорт моторного палива, млн т	2,6	4,1	6,3	5,7
Енергозалежність від імпорту моторного палива, %	23,8	38,7	59,6	55,3

Таблиця 5

Оцінка достатності сировинної бази для потреб національного нафтопереробного комплексу в 2007 – 2013 рр.

Показник	Рік			
	2007	2011	2012	2013
Співвідношення видобутку до споживання нафти та газового конденсату, років	0,18	0,16	0,48	0,94
місяців	2	2	6	11

Так, у 2007 – 2011 рр. за рахунок існуючих обсягів видобутку нафти та газового конденсату нафтопереробний комплекс України здатний був безперебійно функціонувати близько 2 місяців. Зниження потреб нафтопереробної промисловості в рідких вуглеводнях призвели до поступового підвищення показника достатності сировинної бази для поточного задоволення потреб, який становив 6 місяців у 2012 р. та 11 місяців у 2013 р.

Енергетична безпека в сфері нафтопереробки має спиратися як на задоволення поточного попиту на моторне паливо, так і можливості забезпечення майбутніх потреб. Тенденцію розвитку ринку моторного палива покликано розкрити показники волатильності, зокрема темпи зростання його виробництва та споживання, динаміку яких наведено на рис. 3.

Як свідчать дані на рис. 3, в аналізованому періоді місткість національного ринку моторного палива постійно збільшувалася: в середньому на 0,9 % на рік. Виключенням були лише 2009 р. і 2013 р., коли через економічний спад в національному господарстві попит на продукцію нафтопереробки скоротився на 11,3 % і 2,8 % відповідно. Виробництво моторного палива мало протилежну тенденцію до скорочення: середньорічний індекс зниження виробництва становив 13,4 %. Найбільше падіння обсягів виробництва моторного палива було в 2012 р. через зупинку Лисичанського НПЗ. У 2013 р. спад виробництва продовжився та склав 16,7 %. Також можна констатувати наявну дивергенцію між внутрішнім попитом на моторне паливо та його виробництвом в Україні. Отже, відбулася переорієнтація української економіки із джерел внутрішнього забезпечення потреб в моторному паливі на імпорتنі.

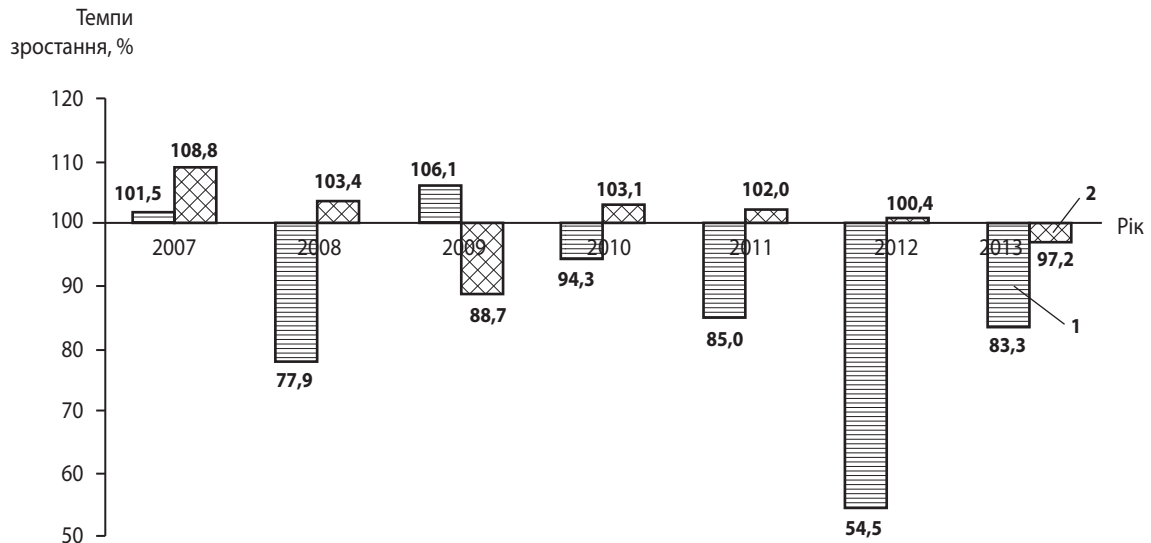

Рис. 3. Волатильність ринку моторного палива в Україні в 2007 – 2013 рр.:

1 – темп зростання виробництва моторного палива; 2 – темп зростання споживання моторного палива

Нафтопереробна промисловість України складається із 5 НПЗ та 1 ГПЗ, найбільш крупними з яких є Кременчуцький НПЗ (Група Приват, Україна) потужністю у 18 млн т/рік та Лисичанський НПЗ (Роснафта, Росія) потужністю 16 млн т / рік. Потужність решти підприємств становить 9,6 млн т / рік. Надійність забезпечення потреб країни в моторному паливі залежить від наявної структури внутрішнього ринку, охарактеризувати яку можливо за індексом Херфіндала-Хіршмана (табл. 6).

Виходячи із табл. 6, ринок моторного палива можна охарактеризувати як високомонополізований, що з часом тільки зростає: значення показника диверсифікованості виробництва перевищують нормальний рівень (порогове значення дорівнює 1800).

Технологічний стан нафтопереробки може бути охарактеризований за рівнем завантаженості виробничих потужностей (рис. 4) та часткою виходу світлих нафтопродуктів при переробці нафтової сировини (рис. 5).

Отже, у досліджуваному періоді відбувалося різке зниження завантаженості виробничих потужностей. Так, у 2013 р. цей рівень становив 8 % проти 33,3 % у 2007 р. Основними причинами такого недовантаження нафтопереробки стали збої в поставках нафтової сировини, відміна ввізного мита на імпортовані нафтопродукти та низька якість української продукції. На кінець 2013 р. із 6 підприємств галузі функціонували лише 3: Кременчуцький НПЗ, Одеський НПЗ (тільки розпочав роботу в 2013 р. після тривалого простою) та Шебелинський ГПЗ.

Вихід світлих нафтопродуктів в Україні в 2007 – 2011 рр. не перевищував 60 %. У 2012 р. і 2013 р. відзначалося зростання показника до 65,3 % та 75,8 % відповідно. Однак основними причинами цього були, по-перше, розширення частки ринку Шебелинським ГПЗ, що виробляє моторні палива із газового конденсату, який має високий вміст бензинових та дизельних фракцій, та, по-друге, зупинка найстаріших підприємств галузі (Надвірнянського та Дрогобицького НПЗ).

Таблиця 6

Структура і диверсифікованість ринку моторного палива в Україні в 2007 – 2013 рр.

Підприємства	Рік							
	2007		2011		2012		2013	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Лисичанський НПЗ	3582,3	43,1	2908,3	52,9	504,3	16,8	0	0
Кременчуцький НПЗ	2842	34,2	1825,7	33,2	1923,4	64	1461,7	71,0
Надвірнянський НПЗ	583,7	7	72	1,3	3	0,1	0	0
Дрогобицький НПЗ	416,4	5	99,9	1,8	0	0	0	0
Шебелинський ГПЗ	831,8	10	562,76	10,2	553,8	18,4	444,7	21,6
Одеський НПЗ	0	0	0	0	0	0	151,7	7,4
Усього	8308	100	5499	100	3007	100	2058,1	100
Диверсифікованість виробництва		3202		4010		4712		5565

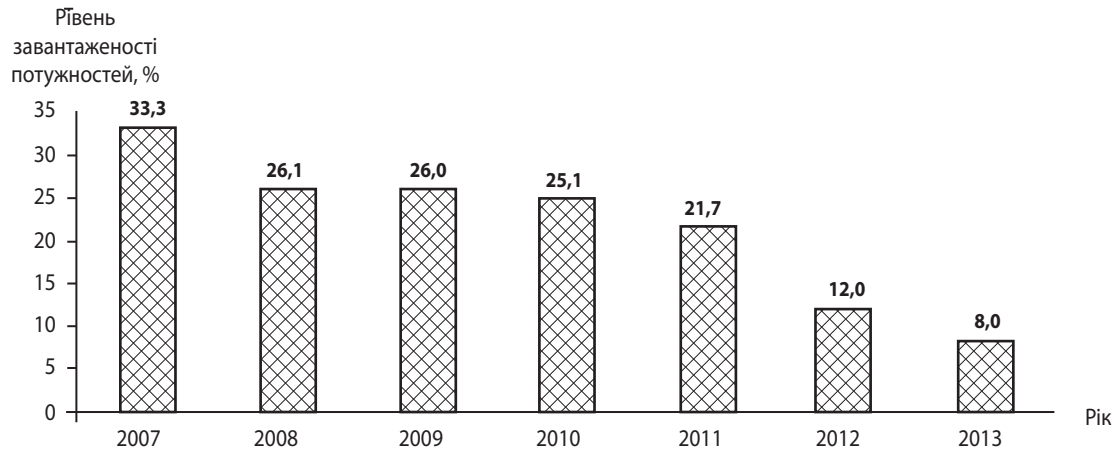

Рис. 4. Динаміка завантаженості нафтопереробної промисловості України в 2007–2013 рр. (від проектної потужності)

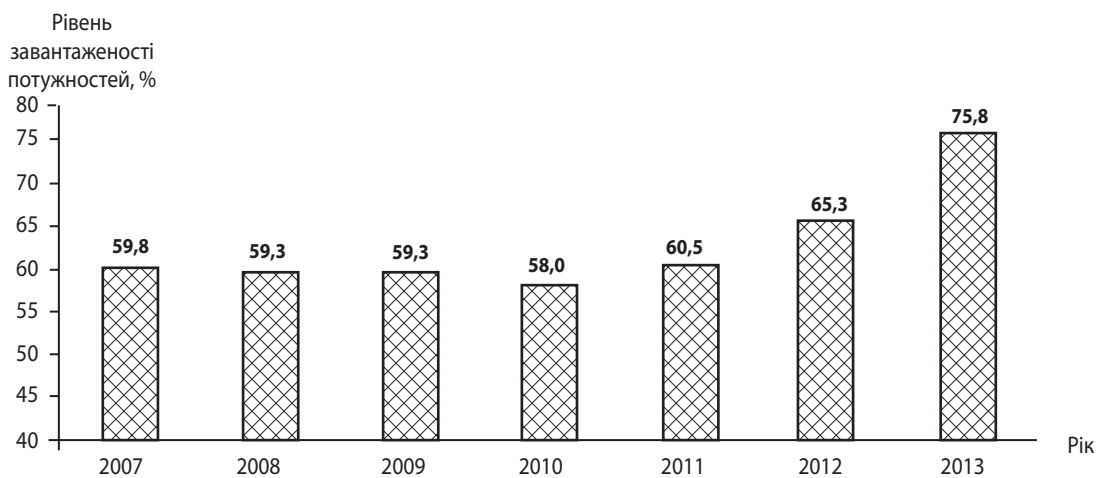

Рис. 5. Вихід світлих нафтопродуктів у 2007–2013 рр.

Як джерела зовнішніх ризиків або, навпаки, стійкостей енергетичної безпеки слід враховувати економічні відносини з країнами-імпортерами нафтопродуктів. Оцінити диверсифікованість зовнішніх постачань на внутрішньому ринку можна, використовуючи відповідний індекс Херфіндала-Хіршмана за країнами-імпортерами нафтопродуктів до України, динаміка якого наведена у табл. 7.

Отже, основними імпортерами нафтопродуктів в 2013 р. виступали Білорусь (35,4 %), Російська Федерація (30,8 %), Литва (11,6 %), Польща (6,8 %), а також Румунія (5,2 %). У 2007 – 2010 рр. відбулося зростання диверсифікованості імпорту: Російська Федерація втратила монопольний вплив на ринок нафтопродуктів України, поступившись Білорусі. У 2011 – 2013 рр. домінуюче місце на українському ринку моторного палива зайняв Мозирський НПЗ. Наразі вітчизняні виробники не в змозі конкурувати з головним імпортером ні за якістю, ні за ціною: Мозирський НПЗ здатний випускати моторне паливо стандартів Євро-5 та Євро-6, а також висока глибина переробка нафти на цьому заводі робить його виробництво рентабельнішим.

Подальше дослідження енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки пов'язано з визначенням якісного стану локальних індикаторів. З цією метою доцільно провести їх параметричну ідентифікацію за трьома станами: нормаль-

ним, передкризовим та кризовим, – на основі порогових значень показників. Для визначення порогових значень для нормального стану було здійснено узагальнення пропозицій різних національних та міжнародних науково-дослідних інститутів [2; 8; 13; 17; 19; 20]. Порогові значення передкризового та кризового станів було отримано за правилом золотого перетину [21].

Результати параметричної ідентифікації (табл. 8) дозволили зробити такі висновки:

- енергетична залежність від імпорту нафтопродуктів, у т. ч. моторного палива, зазнала суттєвих змін у 2007 – 2013 рр., що призвело до поступового переходу від нормального до кризового стану. Основними причинами насичення внутрішнього ринку імпортними товарами була їх висока конкурентоспроможність: відповідність стандартам Євро-4 та Євро-5 та порівняно нижча ціна через відміну ввізного мита. Як наслідок, волатильність виробництва моторного палива також знизилася до кризового стану;
- волатильність споживання моторного палива в Україні характеризувалася нормальним станом, окрім 2009 р., коли економічна рецесія національного господарства призвела до зниження потреб у цьому виді ПЕР;

Таблиця 7

Структура та диверсифікованість імпорту нафтопродуктів в Україну в 2007 – 2013 рр.

Країна-експортер	Рік							
	2007		2011		2012		2013	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Імпорт усього, у т. ч.	4952,7	100	7213,8	100	7615,2	100	6538,6	100
Білорусь	523	10,6	2986,2	41,4	3797,6	49,9	2314,7	35,4
Ізраїль	0	0	0	0	125,4	1,6	195,6	3,0
Казахстан	509,9	10,3	402,5	5,6	287,4	3,8	19,3	0,3
Російська Федерація	2753	55,6	2127,7	29,5	1714	22,5	2013,4	30,8
Греція	34,8	0,7	0,1	0	19,5	0,3	113,6	1,7
Литва	266,1	5,4	622,8	8,6	669,2	8,8	758,7	11,6
Польща	30,6	0,6	479,6	6,6	276,8	3,6	442,6	6,8
Румунія	525,6	10,6	70,2	1	336,6	4,4	338,7	5,2
Туркменістан	0	0	98,8	1,4	131,4	1,7	107,8	1,6
Диверсифікованість імпорту нафтопродуктів	–	3454	–	2742	–	3122	–	2424

Таблиця 8

Параметрична ідентифікація значень локальних індикаторів енергетичної безпеки України у сфері нафтопереробки

Показник	Нормальний стан (Н)	Передкризовий стан (ПК)	Кризовий стан (К)	2007 рік		2011 рік		2012 рік		2013 рік	
				Ф	СТ	Ф	СТ	Ф	СТ	Ф	СТ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Частка нафти та газового конденсату в первинній енергопропозиції	Не більше 30 %	30 – 50 %	Більше 50 %	10,8	Н	7,4	Н	4,3	Н	3,6	Н
Частка нафтопродуктів в кінцевому енергоспоживанні	Не більше 30 %	30 – 50 %	Більше 50 %	17,3	Н	16,1	Н	16,6	Н	16,6	Н
Енергозалежності від імпорту нафтопродуктів	Не більше 10 %	10 – 30 %	Більше 30 %	7,1	Н	29,6	ПК	56,8	К	48,2	К
Енергозалежності від імпорту моторного палива	Не більше 30 %	30 – 50 %	Більше 50 %	23,8	Н	38,7	ПК	59,6	К	55,3	К
Енергетична залежність від імпорту нафти	Не більше 30 %	30 – 50 %	Більше 50 %	68,8	К	63,1	К	32	ПК	22,9	Н
Співвідношення виробництва до споживання нафти та газового конденсату	Не менше 12 місяців	8 – 12 місяців	Менше 8 місяців	2	К	2	К	6	К	11	ПК
Волатильність виробництва моторного палива	Не менше 100 %	100 – 75 %	Менше 75 %	101,5	Н	85	ПК	54,5	К	83,3	ПК
Волатильність споживання моторного палива	Не менше 100 %	100 – 75 %	Менше 75 %	108,8	Н	102,0	ПК	100,4	ПК	97,2	ПК

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Рівень завантаженості виробничих потужностей з нафтопереробки	Не менше 75 %	75 – 50 %	Менше 50 %	33,3	К	21,7	К	12	К	8	К
Вихід світлих нафтопродуктів	Не менше 75 %	70 – 60 %	Менше 60 %	59,8	К	60,5	ПК	65,3	ПК	75	ПК
Диверсифікованість виробництва моторного палива	Не більше 1000	1000 – 18000	1800 – 10000	3202	К	4010	К	4712	К	5565	К
Диверсифікованість імпорту моторного палива	Не більше 1000	1000-18000	1800 – 10000	3454	К	2742		3122	К	2424	К

3) решта індикаторів (рівень завантаженості виробничих потужностей, вихід світлих нафтопродуктів, диверсифікованість виробництва моторного палива, диверсифікованість імпорту моторного палива) знаходилися у кризовому стані.

Отже, в 2007–2013 рр. відбулося значне погіршення значень локальних індикаторів енергетичної безпеки України за нафтопродуктами.

Формування інтегрального показника енергетичної безпеки країни у сфері нафтопереробки потребує визначення вагових коефіцієнтів за кожним індикатором. Для цього було використано метод ентропії, згідно з яким інтегральний показник енергетичної безпеки країни може бути розрахований як сума добутків стандартизованих значень локальних індикаторів енергетичної безпеки на його питому вагу серед значень стандартних відхилень [22]. Результати оцінки інтегрального показника енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки наведено на рис. 6.

Аналіз даних, наведених на рис. 6, дав змогу визначити, що:

1) рівень енергетичної безпеки в нафтовій сфері оцінювався у 2013 р. як передкризовий (за шкалою бажаності А. Харингтона).

Інтегральний рівень енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки

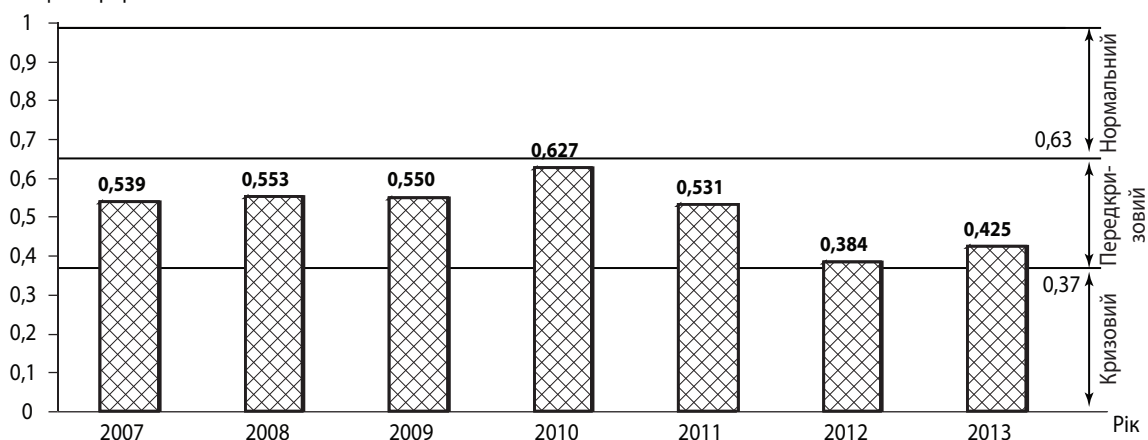

Рис. 6. Динаміка інтегрального показника енергетичної безпеки України в сфері нафтопереробки в 2007 – 2013 рр.

2) у 2010 – 2013 рр. його значення стрімко погіршувалися за рахунок економічної рецесії в країні та стрімкого занепаду нафтопереробної промисловості;

3) коливання ваги локальних індикаторів є незначним, що засвідчує вагомість кожного. З-поміж усіх найвагомішими були енергетична залежність від імпорту нафти і газового конденсату (0,094) та імпорту моторного палива (0,089), а також диверсифікованість імпорту нафтопродуктів (0,087).

Узагальнення тенденцій енергетичної безпеки України в сфері нафтопереробки дозволяє стверджувати, що національна економіка тяжіє до заміщення нафтопродуктів власного виробництва імпортованим та відмови від видобутку рідких вуглеводнів. Таким чином, Україна поступово становиться чистим імпортером нафтопродуктів з нульовим ресурсним циклом їх виробництва (імпорт моторного палива → споживання моторного палива);

Завершальним етапом аналізу енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки є узагальнення чинників ризиків та стійкості за формою SWOT-аналізу (табл. 9).

Таблиця 9

SWOT-аналіз енергетичної безпеки України в сфері нафтопереробки

Сильні сторони / Внутрішня стійкість	Слабкі сторони / Внутрішні ризики
<i>Достатність сировинної бази</i>	
Наявність трьох нафтогазоносних регіонів: Карпатського, Причорноморсько-Кримського, Дніпровсько-Донецького. Наявність сировинної бази (кам'яне та буре вугілля) для виробництва синтетичних вуглеводнів	Скудний обсяг видобутку нафти та газового конденсату, що не дозволяє забезпечити власною сировиною нафтопереробний комплекс протягом належного строку його сталого розвитку
<i>Диверсифікованість виробництва моторного палива</i>	
Достатні виробничі потужності нафтопереробного комплексу, що налічує 6 НПЗ та 1 ГПЗ, які здатні задовольнити потреби національного господарства в моторному паливі	Високий рівень концентрації ринку в олігархічних структурах: Роснафта, Група СЕТЕК, Група Приват, НАК «Нафтогаз Україна». Зупинка нерентабельних виробництв
<i>Волатильність виробництва моторного палива та завантаженість нафтопереробного комплексу</i>	
	Нестабільність роботи окремих підприємств: закриття Одеського НПЗ в 2010 р. через проблеми з сировинною, закриття Лисичанського НПЗ в 2012 р. через низьку рентабельність, зупинка Дрогобицького НПЗ та Надвірнянського НПЗ через нафти фізичну зношеність та відсутність нафтової сировини. Різне скорочення завантаженості нафтопереробного комплексу внаслідок чого відбувається фізичне та моральне руйнування галузі
<i>Технологічний рівень виробництва моторного палива</i>	
Часткове оновлення національних НПЗ (Одеського, Лисичанського та Кременчуцького) та налагодження виробництва окремих видів моторного палива стандарту Євро-4 та Євро-5. Здатність національних нафтопереробних підприємств працювати на високосірчаних марках нафти	Застарілість технологій переробки сирової нафти, що обумовлює низький вихід світлих нафтопродуктів. Зазначене обумовлює надлишкове виробництво дешевого мазуту, який експортується. Низькі стандарти якості моторного палива (Євро-4 замість Євро-5 та Євро-6)
<i>Волатильність споживання моторного палива</i>	
Зростаючий попит за рахунок моторизації населення та економіки. Заміщення дорогого моторного палива більш дешевим (дизельним паливом та природним газом).	Висока еластичність споживання моторного палива за доходами населення та обсягами економічної діяльності.
Можливості / Зовнішня стійкість	Загрози / Зовнішні ризики
<i>Енергетична залежність від імпорту нафти та газового конденсату</i>	
	Україна є нетто-імпортером нафти та газового конденсату.
<i>Енергетична залежність від імпорту нафтопродуктів, у т. ч. моторного палива</i>	
	Наявна тенденція зростання енергетичної залежності від імпорту нафтопродуктів. Вступ України до ВТО призвів до неможливості ведення політики протекціонізму на українського ринку моторного палива. Орієнтація на експорт дешевого мазуту та імпорт продукції з високою доданою вартістю – моторного палива
<i>Диверсифікованість імпорту нафтопродуктів</i>	
Розширення структури імпорту нафтопродуктів до України та поставки більш якісного пального з Литви, Румунії та Польщі.	Основним імпортером нафтопродуктів до України є Білорусь та Російська Федерація
<i>Транспортна інфраструктура</i>	
Доступ до Європейського спотового ринку нафти та газового конденсату: можливості транспортування магістральними нафтопроводними системами в реверсному напрямі та морськими шляхосполученнями.	Спільна система нафтопроводів «Дружба» обумовлює єдиний напрям постачання, підконтрольний цій країні. Складність морських шляхосполучень через затоку Босфор.

За результатами SWOT-аналізу можна визнати переважання слабких сторін та загроз над сильними сторонами та можливостями на українському ринку нафти та нафтопродуктів, що свідчить про високий рівень ризиків енергетичній безпеці в сфері нафтопереробки та нездатність їх подолати за рахунок наявних факторів.

Отже, Україна є високозалежною від імпорту нафти та газового конденсату від країн-експортерів. Рівень її енергетичної безпеки в сфері нафтопереробки у 2013 р. оцінювався як передкризовий зі стрімким наближенням до кризового стану, що пов'язано із докорінними змінами в ресурсному циклі моторного палива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бараннік В. О. Енергетична безпека держави: аналіз становлення сучасної парадигми / В. О. Бараннік // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2012. – Ч. 2, № 1 (172) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_1_2/Baranni.pdf
2. Воропай Н. И. Энергетическая безопасность: сущность, основные проблемы, методы и результаты исследований / Н. И. Воропай, С. М. Сендеров // Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса». – М. : Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, 2011. – 91 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=seminar/energo/z119/>
3. Сапир Ж. Энергетическая безопасность как всеобщее благо / Ж. Сапир // Россия в глобальной политике [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalaffairs.ru/number/n_7780
4. Сапрыкин В. Энергетическая безопасность в Европе: состояние, мифы и перспективы / В. Сапрыкин // Украинский центр экономических и политических исследований А. Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/saprykin_energosecurity_10-2009_rus.pdf
5. Шевцов А. І. Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення / А. І. Шевцов, М. Земляний, А. З. Дорошевич, В. О. Бараннік та ін.; [за ред. А. І. Шевцова]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2002. – 264 с.
6. Lilliestam J. Conceptualising Energy Security in the European Context / J. Lilliestam, A. Patt // Smart Energy for European Platform [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sefer.eu/activities/publications-1/conceptualising%20energy%20security%20in%20Europe.pdf>
7. Winzer C. Conceptualizing Energy Security / C. Winzer // Cambridge Working Paper in Economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eprg.group.cam.ac.uk
8. Measuring Short-Term Energy Security // International Energy Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Moses.pdf>
9. International Index of Energy Security Risks: Assessment Risks in A Global Energy Market // Institute for 21st Century Energy; U.S. Chamber of Commerce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energyxxi.org/sites/default/files/InternationalIndex2012.pdf>
10. Energy Trilemma 2012: Time to get real – the case for sustainable energy policy // World Energy Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2013/01/Time-to-get-real-the-case-for-sustainable-energy-policy-VOL-I1.pdf>
11. Energy Security // International Energy Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>
12. Про основні національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
13. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
14. Енергетична безпека // Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd07.htm>
15. Шидловський А. К. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / А. К. Шидловський, М. П. Ковалько, І. М. Вишневецький та ін.; [за заг. ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалько]. – К. : Українські енциклопедичні знання, 2001. – 398 с.
16. Gbeddy F. Promoting energy security through energy efficiency / F. Gbeddy // World Energy Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.worldenergy.org/documents/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf
17. Developing an Energy Security Index Development of an Energy Security Index and an Assessment of Energy Security for East Asian Countries // Quantitative Assessment of Energy Security Working Group. – ERIA Research Project Report. – Jakarta: ERIA, 2011. – P. 7 – 47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eria.org/Chapter%202.%20Developing%20and%20Energy%20Security%20Index.pdf>
18. Класифікатор видів економічної діяльності України – 2014 // Довідники України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dovidnyk.in.ua/directories/kved>
19. Вопросы энергетической безопасности // Группа Всемирного банка. – Москва; Вашингтон, 2005. – 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esco-ecosys.narod.ru/2008_3/art56.pdf
20. International Index of Energy Security Risks: Assessment Risks in A Global Energy Market // Institute for 21st Century Energy; U.S. Chamber of Commerce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energyxxi.org/sites/default/files/InternationalIndex2012.pdf>
21. Золотое сечение // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
22. Кизим М. О. Формування державної цільової програми підвищення конкурентоспроможності регіонів України : монографія / М. О. Кизим, Є. М. Крячко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 292 с.

REFERENCES

- Barannik, V. O. "Enerhetychna bezpeka derzhavy: analiz stanovlennia suchasnoi paradyhmy" [Energy security: analysis of the formation of the modern paradigm]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_1_2/Baranni.pdf
- "Energy Trilemma 2012: Time to get real - the case for sustainable energy policy" World Energy Council. <http://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2013/01/Time-to-get-real-the-case-for-sustainable-energy-policy-VOL-I1.pdf>

“Energy Security” International Energy Agency. <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>

“Enerhetychna bezpeka” [Energy security]. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia. <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd07.htm>

“Energy Security for East Asian Countries” <http://www.eria.org/Chapter%202.%20Developing%20and%20Energy%20Security%20Index.pdf>

Gbeddy, F. “Promoting energy security through energy efficiency” World Energy Council. http://www.worldenergy.org/documents/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf

“International Index of Energy Security Risks: Assessment Risks in A Global Energy Market” <http://www.energyxxi.org/sites/default/files/InternationalIndex2012.pdf>

“International Index of Energy Security Risks: Assessment Risks in A Global Energy Market” <http://www.energyxxi.org/sites/default/files/InternationalIndex2012.pdf>

“Klasyfikator vydiv ekonomichnoi diialnosti Ukrainy - 2014” [Classification of Economic Activities Ukraine - 2014]. Dovidnyky Ukrainy. <http://dovidnyk.in.ua/directories/kved>

Kyzym, M. O., and Kriachko, Ye. M. Formuvannia derzhavnoi tsilyvoi prohramy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrainy [Formation of national target programs to improve the competitiveness of regions of Ukraine]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

[Legal Act of Ukraine] (2007). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

Lilliestam, J., and Patt, A. “Conceptualising Energy Security in the European Context” Smart Energy for European Platform. <http://www.sefep.eu/activities/publications-1/conceptualising%20energy%20security%20in%20Europe.pdf>

“Measuring Short-Term Energy Security” International Energy Agency. <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Moses.pdf>

Shydlovskiy, A. K. et al. Palyvno-enerhetychnyi kompleks Ukrainy na porozhi tretyoho tysyacholittia [Fuel and Energy Complex of Ukraine on the threshold of the third millennium]. Kyiv: Ukrainski entsyklopedychni znannia, 2001.

Sapir, Zh. “Energeticheskaia bezopasnost kak vseobshchee blago” [Energy security as a public good]. http://www.globalaffairs.ru/number/n_7780

Shevtsov, A. I. et al. Enerhetychna bezpeka Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Ukraine’s energy security: a strategy and mechanisms to ensure]. Dnipropetrovsk: Porohy, 2002.

Saprykin, V. “Energeticheskaia bezopasnost v Evrope: sostoianie, mify i perspektivy” [Energy security in Europe: state, myths and prospects]. Ukrainskiy tsentr ekonomicheskikh i politicheskikh issledovaniy A. Razumkova. http://www.razumkov.org.ua/upload/saprykin_energosecurity_10-2009_rus.pdf

“Voprosy energeticheskoy bezopasnosti” [Energy security issues]. Gruppya Vsemirnogo banka. http://esco-ecosys.narod.ru/2008_3/art56.pdf

Voropay, N. I., and Senderov, S. M. “Energeticheskaia bezopasnost: sushchnost, osnovnye problemy, metody i rezultaty issledovaniy” [Energy security: the essence of the main problems, methods and results of research]. <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=seminar/energo/z119/>

Winzer, C. “Conceptualizing Energy Security” Cambridge Working Paper in Economics. <http://www.eprg.group.cam.ac.uk>

“Zolotoe sechenie” [Golden Section]. Vikipediia. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА КАСКАД ДНІПРОВСЬКИХ ВОДОСХОВИЩ

© 2014 СКРИПНИК А. В., ГОЛЯЧУК О. С.

УДК 502.35:621.311.21

Скрипник А. В., Голячук О. С.

Раціональне природокористування та каскад Дніпровських водосховищ

Робота присвячена проблемі ефективності використання каскаду Дніпровських ГЕС на підставі загальних підходів відносно раціонального природокористування. Як альтернативний варіант розглядається можливість використання затоплених площ в сільському господарстві. Використовуються усереднені показники продуктивності одиниці площі сільськогосподарських угідь та обсяги електроенергії, генеровані каскадом Дніпровських ГЕС. У цілому у грошовому еквіваленті вартість виробленої всім каскадом електроенергії складає приблизно 60 % від потенційної вартості аграрної продукції (в цінах 2010 року). Впроваджується поняття ефективності використання затоплених площ як відношення вартості електроенергії до вартості використання сільськогосподарських площ. Найбільш ефективним виявилось Дніпровське водосховище, для якого вартість електроенергії значно перевищує вартість потенційної аграрної продукції. Найменш ефективними виявились Київське, Кременчуцьке, Каховське водосховища, де ефективність використання затоплених площ складає від 25 до 30 %. Запропонована загальна схема ризиків подальшого використання водосховищ. Умовно їх можна поділити на: економічні, екологічні та техногенні. Розглянуто частку економічної складової (нераціональне використання площ). Екологічний ризик можна у першому наближенні оцінити як вартість заходів по приведенню стану водних мас у водосховищі (відсутність течії) до стану річної незабрудненої маси. Найбільшу складність оцінки становлять техногенні ризики, в яких присутня як статична (регулярний ремонт гребель, заходи по підтримці стану водосховищ), так і стохастична (можливість виникнення штучного цунамі) компоненти. Базуючись на існуючій світовій статистиці катастроф гребель водосховищ, ця ймовірність оцінено близько 0,01 %. Ситуація ускладнюється наявністю 90 млн т радіоактивного мулу на дні Київського водосховища. У випадку реалізації цього сценарію, радіоактивному забрудненню може піддатись до 10 % території м. Києва. Якщо розглядати як можливе рішення демонтаж греблі, то задача зводиться до стандартної постанови доходно-витратного аналізу. При цьому слід підкреслити, що по мірі зростання ступеня амортизації (зносу) гребель водосховищ буде зростати вартість робіт по обслуговуванню та ймовірність реалізації техногенних ризиків, тому фактор вартості людського життя повинен бути врахованим у подальших дослідженнях.

Ключові слова: раціональне природокористування, ефективність використання водосховищ, ризики експлуатації, доходно-витратний аналіз

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 17.

Скрипник Андрій Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

Email: avskripnik@ukr.net

Голячук Ольга Сергіївна – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

УДК 502.35:621.311.21

UDC 502.35:621.311.21

Скрипник А. В., Голячук О. С. Рациональное природопользование и каскад Днепровских водохранилищ

Skrypnyk A. V., Holiachuk O. S. Environmental Management and the Cascade of the Dnieper Reservoirs

На основании общих подходов относительно рационального природопользования в работе рассматриваются вопросы эффективности использования каскада Днепровских ГЭС. В качестве альтернативного варианта рассматривается возможность использования затопленных площадей в сельском хозяйстве. Используются усредненные показатели производительности единицы площади сельскохозяйственных угодий и объемы электроэнергии, генерируемые каскадом Днепровских ГЭС. В целом в денежном эквиваленте стоимость произведенной всем каскадом электроэнергии составляла примерно 60 % от потенциальной стоимости аграрной продукции (в ценах 2010 года). Внедряется понятие эффективности использования затопленных площадей как отношение стоимости электроэнергии к потенциальной стоимости аграрной продукции. Наиболее эффективным оказалось Днепровское водохранилище, для которого стоимость электроэнергии значительно превышает стоимость потенциальной аграрной продукции. Наименее эффективными оказались Киевское, Кременчугское и Каховское водохранилища, где эффективность использования затопленных площадей составляет от 25 до 30 %. Предложена общая схема рисков дальнейшего использования водохранилищ. Их достаточно условно можно разделить на экономические, экологические и техногенные. Рассмотрена доля экономической составляющей (нерациональное использование площадей). Экологический риск можно в первом приближении оценить как стоимость мероприятий по приведению состоя-

Based on common approaches regarding to environmental management the research questions the effectiveness of the use of the Dnieper cascade hydroelectric power stations. As an alternative, there is considered the use of flooded areas in agriculture. There is used average productivity per unit of agricultural land and the amount of electricity generated by hydropower plant. In general, in terms of money value of all produced electricity it was approximately 60% of the potential value of agricultural products (in 2010 prices). There is introduced the concept of efficiency in the use of flooded areas as the ratio of the cost of electricity to the potential value of agricultural products. The most effective were the Dnieper reservoirs for which the cost of electricity significantly exceeded the potential value of agricultural products. The least effective were Kiev, Kremenchug and Kakhovka reservoirs, where the efficiency of the flooded area is 25 to 30%. There is given the general scheme of the risks of further use of reservoirs. They can be divided into economic, environmental and man-made. The authors consider the share of the economic component (inefficient use of space). Environmental risk can be a first approximation to estimate the cost of measures to bring the state of the water masses in the reservoir (no flow) to a state of the uncontaminated masses. The greatest difficulty in terms of estimation are technological risks, which are presented in both static (regular maintenance of dams, measures to support the state reservoirs) and stochastic (the possibility of a tsunami) components. If based on the existing world statistics on dam reservoirs disasters, the probability of failure of a separate dam is approximately equal to 0.01%. The situation is

ния водных масс в водохранилище (отсутствие течения) до состояния незагрязненной массы. Наибольшую сложность оценки представляют техногенные риски, в которых присутствует как статическая (регулярный ремонт плотин, меры по поддержке состояния водохранилищ), так и стохастическая (возможность возникновения искусственного цунами) компоненты. Если основываться на существующей мировой статистике катастроф плотин водохранилищ, то вероятность разрушения отдельной плотины примерно равна 0,01 %. Ситуация осложняется наличием 90 млн т радиоактивного шла на дне Киевского водохранилища. В случае реализации этого сценария, радиоактивному загрязнению может подвергнуться до 10 % территории г. Киева. Если рассматривать в качестве возможного решения демонтаж плотины, то задача сводится к стандартной постановке доходно-расходного анализа. При этом следует подчеркнуть, что по мере роста степени амортизации (сноса) плотин будет расти стоимость работ по обслуживанию и вероятность реализации техногенных рисков, поэтому фактор стоимости человеческой жизни должен быть учтен в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: рациональное природопользование, эффективность использования водохранилищ, риски эксплуатации, доходно-расходный анализ

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Формул:** 5. **Библ.:** 17.

Скрипник Андрей Васильевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборона, 15, Киев, 03041, Украина)

Email: avskripnik@ukr.net

Голячук Ольга Сергеевна – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборона, 15, Киев, 03041, Украина)

made more complex by the presence of 90 million tons of radioactive sludge at the bottom of the Kiev reservoir. In the case of this scenario, radioactive contamination may be subject to 10% of the territory of Kyiv. If considered as a possible solution to the dismantling of the dam, the problem reduces to the standard formulation of income and consumable analysis. It should be emphasized that the degree of depreciation (demolition) will increase the cost of maintenance and the probability of technological hazards, the cost of human life must be taken into account in future studies.

Key words: environmental management, efficient use of water reservoirs, the risks of exploitation of income and expenditure analysis

Pic.: 3. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 17.

Skrypnyk Andrii V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, Ukraine)

Email: avskripnik@ukr.net

Holiachuk Olga S. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, Ukraine)

Вступ. Ми живемо в час стрімкого розвитку інформаційних технологій, швидкої зміни концепції економічного розвитку та головних положень національної безпеки. Те, що ще декілька років тому вважалося істиною в останній інстанції, вже підлягає ретельному критичному аналізу. Зупинимося на питаннях продовольчої та енергетичної безпеки нашої країни. В епоху доядерної енергетики внесок гідроенергетики в енергетичний баланс колишнього СРСР вважався незаперечним. При цьому негативні супутні ефекти при створенні водосховищ на рівнинній місцевості (затоплення значних площ, знищення населених пунктів, порушення історичних пам'яток, знищення рибних ресурсів) до уваги не бралися. На наш погляд, електрифікація у колишньому СРСР здійснювалась значним чином за рахунок втрат потенційних можливостей аграрного виробництва. Слід підкреслити, що в розвинутих країнах побудова гідроелектростанцій здійснювалась переважним шляхом у гірській місцевості, де значні потужності досягалися за рахунок перепаду висот, а не площ затоплених територій [17]. Однак час минув, в Україні збудовано декілька потужних АЕС, гостро постає питання оновлюваної (солярної, вітрової та біо-) енергетики, і частка генерації електроенергії за рахунок ГЕС суттєво зменшилась. За останні десятиріччя аграрний сектор української економіки перетворився на потужного гравця на світовому продовольчому ринку, аграрний експорт країни стає однією з домінант національного економічного розвитку, тому питання раціонального використання

наєвних земельних ресурсів стає надзвичайно актуальним. По суті ми маємо справу, у випадку штучно зроблених водосховищ, з негативним впливом зовнішніх ефектів (екстерналії), на результати діяльності цілої галузі економіки.

Огляд літературних джерел та останніх досліджень. Класичні підходи до розгляду впливу екстерналії на результати економічної діяльності розглядалися у роботах класиків економічної теорії А. Пігу, П. Самуельсона, Р. Коуза [9; 16; 12]. Головне положення такого підходу: ціна виробленої продукції (в даному випадку електроенергії) не відповідає соціальній ціні, яку сплачує суспільство за порушення стану навколишнього середовища [13], і тому оцінки показників економічного зростання повинні бути скореговані на ціну погіршення стану зовнішнього середовища [1].

Питання раціонального природокористування на національному рівні розглядалися в роботах Б. Данилишина та С. Драгунцова [2]. Питання раціонального використання земельних ресурсів розглядалось у роботі А. Скрипника та І. Міхно [11].

Що стосується Дніпровських водосховищ, то в ряді робіт підкреслено негативні ефекти від їх створення: крім затоплення значних площ, це зміна гідрологічного, гідрохімічного та гідробіологічного режимів, уповільнення водообміну [3; 5; 7]. Розташування значних запасів водних мас вище рівня деякої частки території мегаполісів створює небезпеку техногенних катастроф (штучних цунамі),

небезпечних для мешканців мегаполіса [8]. В роки Другої Світової війни такий сценарій вже був реалізованим на частині Дніпра нижче Дніпровської греблі, яку спробували знищити відступаючі підрозділи радянської армії. Спроба супроводжувалася жертвами штучної повені мешканців Запоріжжя та прибережних сіл, радянських військових (всього приблизно 100000), яких «забули» попередити [6].

Загалом існує значна кількість наукових праць про суттєві негативні наслідки створення дніпровських водосховищ як для екологічного стану вод Дніпра, так і для економіки країни у цілому, однак питанню кількісної оцінки цих втрат приділено недостатньо уваги.

Мета дослідження. Оцінити втрати функції суспільного добробуту, що зазнає країна внаслідок затоплення значної частки території. Побудувати баланс переваг та втрат на підставі діючих ринкових цін на продукцію водосховищ (електроенергію) та потенційну аграрну продукцію у випадку їх осушення.

За допомогою доходно-витратного аналізу з урахуванням фактора часу запропонувати можливі кроки щодо покращення еколого-економічного стану (демонтажу гребель водосховищ).

Виклад основного матеріалу. Як уже згадувалось, виробництво електроенергії на гідроелектростанціях перестав

бути вирішальним фактором енергетичного балансу країни. Цікаво, що зростання обсягів ВВП, яке спостерігалось на часовому інтервалі 2000 – 2007 років, не пов'язано із зростанням обсягів виробництва електроенергії (рис. 1). Звичайно, в ці роки суттєво зросли обсяги виробництва галузі рослинництва аграрного сектора української економіки, для якого використання електроенергії зведено до мінімуму.

Важко оцінити загальні суспільні витрати від затоплених площ, та загальні переваги від наявності значних резервуарів прісної води, крім того важко оцінити втрати від погіршення якості цієї води, яка перетворюється з річної на воду озерну та погіршується внаслідок відсутності течії. Існує ще безліч інших аспектів, які, як правило, не на користь водосховищ. Однак ми зупинимося на площадному аспекті, а як альтернативу будемо розглядати аграрний потенціал затоплених площ.

Дніпровський каскад ГЕС був побудований під час планової економіки з 1927 року (Дніпровська) до 1976 року (Канівська). Загальні характеристики водосховищ та потужності електростанцій наведено у табл. 1. Загальна площа водосховищ складає 6,9 тис. кв. км, 1,1 % від території України (табл. 1). Однак, якщо враховувати, що територія прибережжя великих рік завжди була найбільш продуктивною для аграрного виробництва, слід оцінити частку водосховищ у площині сільськогосподарських земель – 1,7 %.

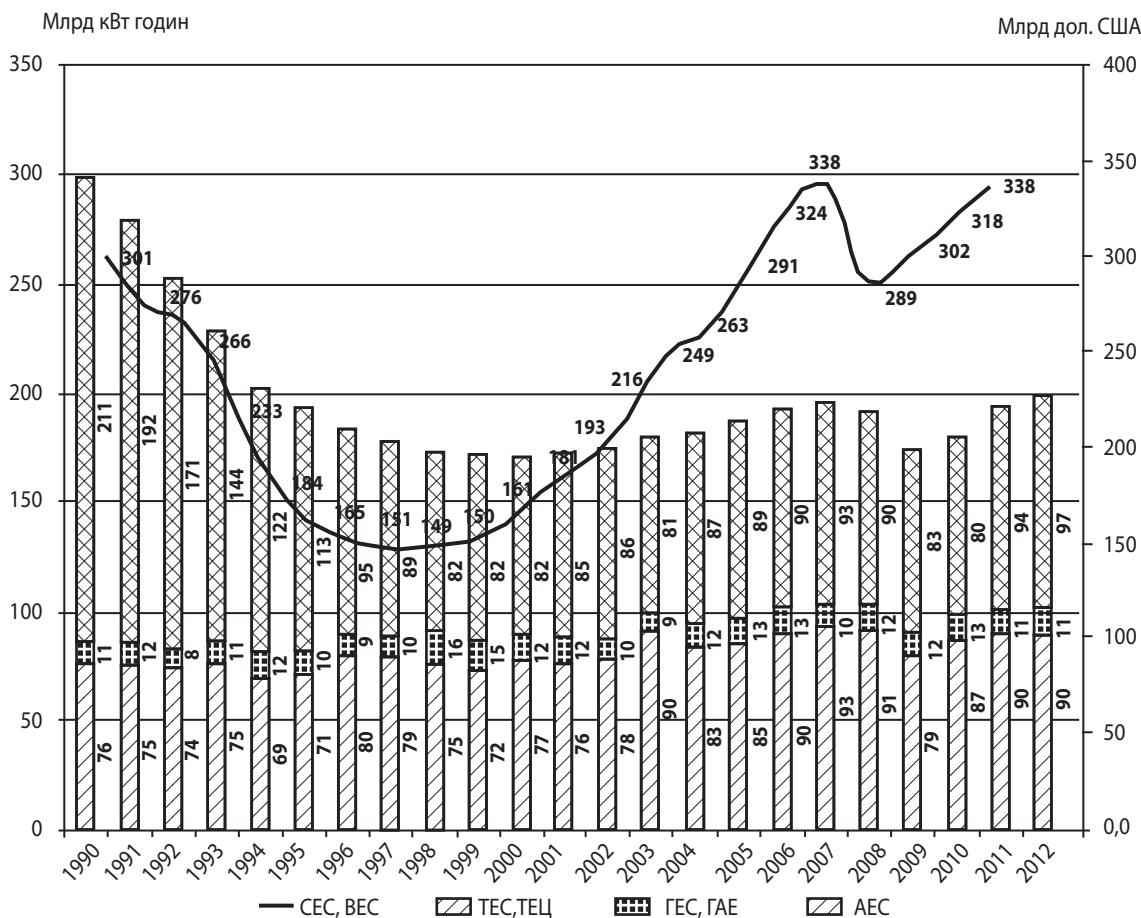

Рис. 1. Виробництво окремих видів електроенергії та динаміка ВВП країни на часовому інтервалі 2000 – 2012 роки.

Джерело [4]

Таблиця 1

Структура земельних ресурсів України

Основні види земельних угідь та економічної діяльності	Площа земель	
	тис. кв. км	% до загальної площі
Сільськогосподарські землі	415	68,8
у тому числі з них:		
рілля	323	53,6
сіножаті і пасовища	73	12,1
інші сільськогосподарські землі	19	3,1
Ліси та інші лісовкриті площі	106	17,6
Забудовані землі	38	6,3
Території, що покрито поверхневими водами	24	4,0
Непридатні землі для сільськогосподарського виробництва	21	3,3
Разом (територія України)	604	100,0

Джерело [10]

Деяка частка земель сільськогосподарського призначення малопродуктивна, реально використовується в аграрному секторі площа складає приблизно 27 млн га (270 тис. кв. км) із стандартною похибкою 0,8 млн га [4]. В цьому випадку частка Дніпровських водосховищ зростає до 2,6 % від фактично використовуваної в аграрному виробництві.

Порівняємо загальні обсяги продукції, що можна отримати за допомогою аграрного виробництва з площ,

затоплених при створенні водосховищ, та обсягів електроенергії, генерованих каскадом Дніпровських ГЕС. Загальні характеристики водосховищ та їх електрогенеруючі потужності наведено у табл. 2. Із загальної площі водосховищ за допомогою природних характеристик Дніпра нами відраховано природну площу водної поверхні ріки (довжина водосховища, середня ширина ріки – 3, 4 стовпчики табл. 2) і таким шляхом отримано затоплені площі, які потенційно могли бути використані в аграрному виробництві. Слід підкреслити ще одну важливу характеристику водосховищ: вони всі, крім Дніпровського, мають значні площі мілководдя, це практично унеможливає використання звичайного річного транспорту, що, у свою чергу стримує створення економічних кластерів з використанням економічних суб'єктів, розташованих на різних берегах Дніпра.

Затоплені площі складають 6 тис. кв. км. Що стосується електроенергії, що виробляється, то каскадом з шести Дніпровських ГЕС за рік виробляється приблизно 10 млрд квт/год., з яких приблизно 40 % виробляє ДніпроГЕС, по 15 % – Кременчуцька та Каховська, 13 % – Дніпродзержинська, 10 % – Канівська і 7% – Київська. ДніпроГЕС має найкращий показник відношення природної площі до площі водосховища – 38 %, найгірший показник – Київське водосховище – 5 %.

Розглянемо потенційні можливості отримання аграрної продукції на затопленій території. Для цього оцінимо продуктивність площ в аграрному виробництві за останні 4 роки. Внаслідок значних ризиків функціонування аграрного сектора будемо користуватися усередненими оцінками продуктивності за ці роки (табл. 3).

За допомогою оцінок середніх значень обсягів продукції у грошовому виразі та площ можна отримати таку оцінку ефективності використання 1 тис. квадратних кілометрів площ в аграрному виробництві. Вона дорівнює

Таблиця 2

Інформація про водосховища

	Середня глибина, м	Площа, км кв.	Довжина, км	Середня ширина, км	Природна площа, км кв.	Затоплені площі, км кв.	Затоплені площі, тис. га	Об'єм млн м куб.	Встановлена потужність, МВт	Середньорічне виробництво, млн квт-год
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Київське	4,0	922	110	0,4	44	878	87,8	3730	408,5	683
Канівське	4,3	581	123	0,9	110,7	470,3	47,03	2500	444	972
Кременчуцьке	6,0	2252	185	0,9	166,5	2085,5	208,55	13520	632,9	1506
Дніпродзержинське	4,3	567	114	0,9	102,6	464,4	46,44	2460	352	1328
Дніпровське	8,1	410	129	1,2	154,8	255,2	25,52	3320	1569	4008
Каховське	8,4	2155	230	1,2	276	1879	187,9	18180	351	1489
		6887				6032				9986

Джерело [3]

Таблиця 3

Загальні характеристики аграрного сектора за 2010 – 2013 роки

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	$\bar{x}(\sigma(\bar{x}))$
Обсяг продукції (млрд грн)*	194,9	233,7	223,2	252,9	226,2(10,3)
Площа (тис. кв. км)	246,4	247,1	261,3	262,0	254,2(3,7)
Рентабельність (%)	21,1	27,0	20,5	11,2	20,0(2,8)

*обсяг продукції подано у цінах 2010 року

Джерело: Сільське господарство України 2013 рік. – Київ. – 2014. – с. 187– 200

0,89 млрд грн, із стандартною похибкою 0,03 млрд грн. А це означає, що із затоплених територій Дніпровського каскаду водосховищ можна отримати аграрної продукції на суму 5,4 млрд грн із стандартною похибкою 0,2 млрд грн.

Вартість електроенергії, що виробляється за рік, та потенційної аграрної продукції подано у табл. 4.

Введемо поняття ефективності використання площ окремих водосховищ як відношення вартості річного обсягу електроенергії, що виробляється, до потенційної вартості аграрної продукції, що можна отримати із затоплених площ.

Загальна сума вартості електроенергії, що виробляється, суттєво менша за потенційну вартість аграрної продукції, яку можна отримати із затоплених площ, вартість електроенергії складає лише 60 % від потенційної вартості продукції при середніх для України показниках аграрної ефективності. Графічне представлення ефективності окремих водосховищ зображено на рис. 2. Якщо як земельні угіддя використати всі сільськогосподарські землі (41,5 млн га), то в межах похибки вартість потенційної аграрної продукції буде дорівнювати вартості електроенергії, що виробляється.

Таблиця 4

Ефективність затоплених площ у грошовому еквіваленті

Назва водосховища	Затоплені площі, км кв.	Виріток аграрної продукції на затоплених площах, млрд грн	Ціна виробленої електроенергії, млрд грн (з ПДВ)	Ефективність затоплених площ у грошовому еквіваленті, %
Київське	878	0,78	0,22	28,2
Канівське	470,3	0,42	0,31	74,8
Кременчуцьке	2085,5	1,86	0,49	26,1
Дніпродзержинське	464,4	0,41	0,43	103,5
Дніпровське	255,2	0,23	1,29	568,6
Каховське	1879	1,67	0,48	28,7
Разом	6032	5,37	3,22	60

Джерело: власні розрахунки

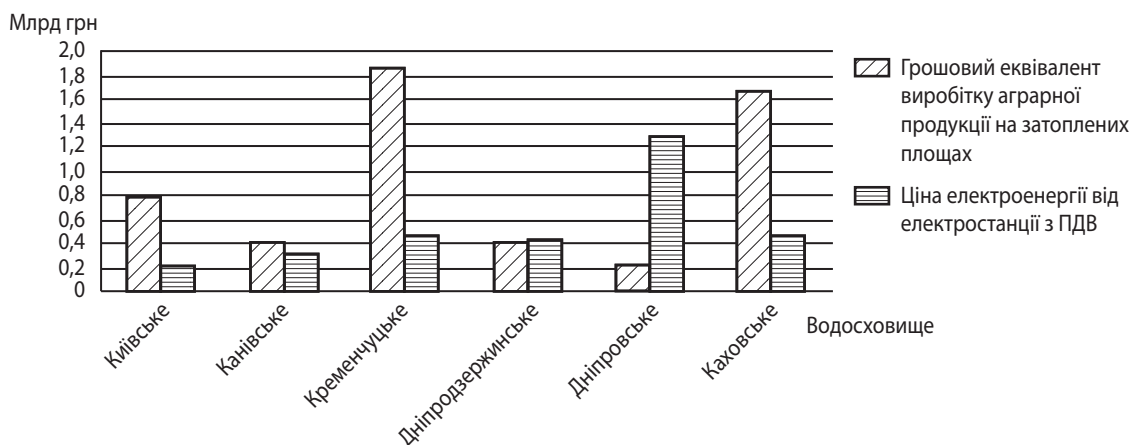

Рис. 2. Порівняння потенційного доходу від виробництва аграрної продукції і виробництва електроенергії для окремих водосховищ

Джерело: власні розрахунки, табл. 4.

Наведені в табл. 4 дані свідчать, що ефективність використання затоплених площ суттєво відрізняється для різних водосховищ. Найбільш ефективним є водосховище Дніпровської ГЕС, і це цілком зрозуміло, оскільки ГЕС побудована в місці, де знаходяться пороги Дніпра (суттєві перепади висот). Подальша побудова електростанцій призвела до затоплення значних площ, які б мали більшу цінність при використанні в аграрному виробництві. Найменш ефективною є Київська ГЕАС.

Всі можливі втрати від водосховищ не обмежуються лише збитками від нераціонального використання затоплених площ. Загальну схему ризиків подальшого використання водосховищ наведено на рис. 3. Їх достатньо умовно можна поділити на: економічні, екологічні та техногенні. Нами розглянуто частку економічної складової (нераціональне використання площ), однак, крім того, суттєві втрати українська економіка несе від відсутності на великих територіях комунікаційних взаємозв'язків між лівобережною та правобережною Україною. Наявність водосховищ із значними обсягами мілководдя не сприяє розвитку річного транспорту і тому можливості розвитку та реалізації сумісних проектів між економічними суб'єктами, що розташовані на різних берегах водосховищ, вкрай обмежені.

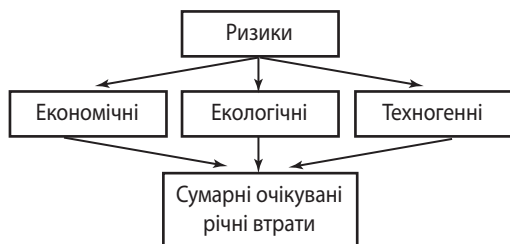

Рис. 3. Схема ризиків подальшого використання водосховищ

Екологічний ризик можна у першому наближенні оцінити як вартість заходів щодо приведення стану водних мас у водосховищі (відсутність течії) до стану річної незабрудненої маси. Найбільшу складність для оцінки становлять техногенні ризики, в яких присутня як статична (регулярний ремонт гребель, заходи щодо підтримки стану водосховищ), так і стохастична компоненти. Остання стосується можливості виникнення штучного цунамі внаслідок часткового або повного знищення греблі. Базуючись на існуючій світовій статистиці катастроф гребель водосховищ, цю ймовірність приблизно оцінено на рівні 0,01 % [14]. На перший погляд, це незначна ймовірність, тобто можливістю реалізації цієї події можна нехтувати, однак оцінка ймовірності розгерметизації реактора типу Чорнобиля вважалась на два порядки меншою (0,0001 %), що не завадило цій події реалізуватися. Ситуація ускладнюється наявністю 90 млн т радіоактивного мулу на дні водосховища, наявність якого може сприяти суттєвому посиленню руйнівального ефекту штучного цунамі та ризику радіоактивного забруднення Дніпра та прибережних районів аж до Канівського водосховища. У випадку реалізації цього сценарію, на радіоактивне забруднення може піддатися до 10 % території м. Києва [8].

Наближену оцінку потужності штучного цунамі у випадку порушення греблі Київської ГЕАС можна обчислити за потенційною енергією маси води та мулу, що там зосереджено. Об'єм київського водосховища складає 3730 млн т (табл. 2), до яких слід додати 90 млн т радіоактивного мулу. При середній глибині 4 м та висоті греблі 10 м центр ваги водосховища знаходиться на висоті 8 м відносно рівня Дніпра після греблі. Звідси потенційна енергія штучного цунамі, що загрожує м. Києву:

$$E_{\text{ц}} = m \cdot \Delta h \cdot g \approx 3 \cdot 10^{14} \text{ Дж};$$

$$m = (3,73 + 0,09) \cdot 10^{12} \text{ кг};$$

$$\Delta h = 10 \text{ м} - 2 \text{ м} = 8 \text{ м};$$

$$g = 9,81 \text{ м/с}^2.$$

За енергетичними характеристиками потенційне цунамі, що загрожує Києву, еквівалентне чотириразовому атомному заряду, скинутому в роки Другої Світової війни на Хіросіму (15 – 20 кт. ТНТ) [15]. Звичайно, ударний ефект від ядерного зриву та штучного цунамі важко порівняти (ударна хвиля у першому випадку розповсюджується зі швидкістю, що перевищує швидкість звуку, швидкість штучного цунамі визначається глибиною Дніпра, та при існуючих глибинах не перевищує 30 км/год.).

Однак ударний ефект штучного цунамі посилюється більш тривалим часом впливу та наявністю радіоактивного мулу.

Тому наступним кроком буде оцінка інтегрованого показника збитків, що спричиняє подальше використання каскаду Дніпровського водосховища з урахуванням техногенної компоненти ризиків (штучне цунамі), ймовірність виникнення якого зростає із збільшенням терміну експлуатації.

Розглядаючи як можливе рішення демонтаж греблі, зведемо задачу до стандартної постановки дохідно-витратного аналізу, в якій за інвестиції приймається величина витрат на демонтаж гребель та встановлення природної берегової зони, а щорічні витрати (ризики) переходять до розряду доходів. Тобто задача зводиться до стандартної постановки NPV-задачі з показником дисконтування, що визначається безризиковою доходністю, властивою нашій країні. При цьому слід підкреслити, що по мірі зростання ступеня амортизації (зносу) гребель водосховищ буде зростати вартість робіт по обслуговуванню та ймовірність реалізації техногенних ризиків, тому фактор вартості людського життя повинен бути врахованим у подальших дослідженнях. В будь-якому випадку наступить час, коли вартість демонтажу гребель та обладнання буде менша за суму витрат на підтримку водосховищ.

Нехай здійснено інвестиційний проект вартістю I , потоки прибутків у кінці кожного року реалізації проекту – $\Pi_1, \Pi_2, \Pi_3, \dots, \Pi_T$, де T – загальна кількість років реалізації проекту, тоді дисконтований потік коштів:

$$S = \frac{\Pi_1}{1+R} + \frac{\Pi_2}{(1+R)^2} + \dots + \frac{\Pi_T}{(1+R)^T}, \quad (1)$$

де R – ставка дисконтування майбутніх грошових потоків відносно часу інвестувань.

Умова доцільності реалізації проекту: $S > 1$ (дисконтований грошовий потік більше інвестицій). У випадку, коли потенційна загроза (ймовірність) техногенної катастрофи зростає рік від року, для потенційних прибутків виконується умова:

$$P_1 < P_2 < \dots < P_T. \quad (2)$$

Однак у першому наближенні вважаємо щорічний прибуток сталою величиною P .

Вираз (1) перетворюється на:

$$S = P \sum_{t=1}^T \frac{1}{(1+R)^t}. \quad (3)$$

Останній вираз можна перетворити [11]:

$$S = \frac{i((1+R)^T - 1)}{R(1+R)^T} = \frac{i}{R}(1 - (1+R)^{-T}). \quad (4)$$

Якщо кількість років реалізації інвестиційного проекту необмежено зростає (навіть чи майбутні покоління українців повторять помилки керівництва епохи планової економіки) то дисконтований потік прибутку наближається до величини:

$$S_{\infty} = P/R. \quad (5)$$

На перший погляд оцінка інтегрованого прибутку на необмеженому інтервалі не має змісту, тому що будь-який інвестиційний проект має кінцеву тривалість реалізації. Однак при значній ставці дисконтування практично уся ця величина (наприклад 90% – $S_{0,9}$ досягається за обмежену кількість часу – $T_{0,9}$). Ці характеристики умовно можна обчислити на підставі виразів (4), (5):

$$S_{0,9} = 0,9 \cdot S_{\infty} = 0,9 \cdot P/R;$$

$$T_{0,9} = \ln(10)/\ln(1+R).$$

Проведемо аналіз NPV-підходу, використовуючи наявну інформацію і звичайно неповну інформацію на прикладі Київського водосховища. Відповідно, у табл. 4 різниця між потенційною вартістю аграрної продукції та вартістю електроенергії складає для Київської ГЕС щорічно 0,5 млрд грн. При 10% ставці дисконтування, характерної для безризикових проектів, дисконтований грошовий потік дорівнює 5 млрд грн, а з урахуванням екологічної та техногенної складової ця сума буде суттєво вищою. На перший погляд, такої суми буде достатньо для демонтажу греблі та приведення прибережної зони до природного стану. 90% від суми на нескінченному часовому інтервалі буде отримано за 24 роки, а сама сума складає 4,5 млрд грн. При цьому слід підкреслити, що було враховано тільки аграрну частку збитків без урахування витрат на підтримку греблі, екологічних збитків (неякісна вода) та потенційних техногенних ризиків, пов'язаних з можливістю реалізації найгіршого сценарію (штучного цунамі).

Висновки. Сучасні інформаційно-аналітичні підходи до оцінки ефективності природокористування сприяють перегляду ряду положень, що склалися у роки планової економіки. Одне з таких положень полягає в тому, що генерація електроенергії виправдовує будь-які побічні втрати зовнішнього середовища (екстерналії).

Для оцінки альтернативної ціни електроенергії, що виробляється, нами розглядалися тільки одна компонента економічних втрат – потенційні втрати аграрного виробництва із затоплених площ водосховищ. До цих втрат потрібно додати екологічну та техногенну складові, остання, у випадку Київської ГЕС, включає очікувані втрати внаслідок виникнення техногенного цунамі. Однак урахування тільки однієї компоненти альтернативних втрат дозволяє стверджувати існування позитивного доходно-витратного балансу у випадку інвестувань у демонтаж греблі.

Енергетична ефективність окремих водосховищ відрізняється в рази, значна частка електроенергії виробляється Дніпровською ГЕС, тому існує шлях поступового переходу на інші оновлювані джерела електроенергії, які не загрожують енергетичній безпеці держави.

Перетворення одного з ключових символів української державності із стрімкого потужного потоку на систему стоячих та цвітучих у літній період водойм не має жодного економічного підґрунтя, в час коли гідроенергетика генерує не більше 5% електроенергії, що виробляється, та існують шляхи більш ефективного використання затоплених територій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веклич О. «Екологічна ціна» економічного зростання України / О. Веклич, М. Шлапак // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 51 – 60.
2. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Я. В. Коваль, О. С. Новоротов, М. М. Паламарчук. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
3. Дніпро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
4. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Дніпро сьогодні: тільки стогне, але вже не реве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/>
6. История ДнепротЭС. Взрыв и восстановление [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://lifeglobe.net/>
7. Каскад Дніпровських водосховищ: бути чи не бути? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://undiwep.com.ua/>
8. Михайленко Л. Е. К вопросу о состоянии плотины Киевской ГЭС / Л. Е. Михайленко, Ю. С. Лапшин, В. Н. Ващенко // Екологічні науки: науково-практичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 42 – 50.
9. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М.: Прогресс, 1985. – 511 с. – (The Economics of Welfare).
10. Скрипник А. В. Еколого-економічна оцінка стану ґрунтів як основа розвитку аграрного виробництва / А. В. Скрипник, І. С. Міхно // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4 (16). – С. 106 – 112.
11. Скрипник А. В. Економічні і фінансові ризики / А. В. Скрипник, Н. А. Герасимчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2013. – С. 368 – 371.
12. Coase R. The Problem of Social Cost / Ronald Coase // Journal of Law and Economics. – 1960. – Vol. 3, No. 1. – P. 1 – 44.

13. Helling T. Externalities: Prices do not capture all cost [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/>

14. Maidment D. R. Handbook of Hidrology / D. R. Maidment. – New York: Grow-FillInc, 1992. – 432 p.

15. Muller Richard A. Chapter 1: Energy and Power and the Physics of Explosions // Physics for Future Presidents [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://press.princeton.edu/TOCs/c9226.html>

16. Samuelson Paul A. Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure / Paul A. Samuelson // The Review of Economics and Statistics. – 1955. – Vol. 37, No. 4. – P. 350 – 356.

17. The Columbia River Basin provides more than 40 % of total US hydroelectric generation / US Energy Information Administration // Today in Energy. – 27 June 2014.

REFERENCES

Coase, R. "The Problem of Social Cost". Journal of Law and Economics vol. 3, no. 1 (1960): 1-44.

Danylyshyn, B. M. et al. Pryrodno-resursnyi potentsial staloho rozvytku Ukrainy [Natural resource potential of sustainable development in Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrainy, 1999.

"Dnipro" [Dnipro]. <http://uk.wikipedia.org>

Derzhavnyi komitet statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Dnipro syohodni: tilky stohne, ale vzhe ne reve" [Dnipro today: just moaning, but not roar]. <http://gazeta.dt.ua/>

Helling, T. "Externalities: Prices do not capture all cost" <http://www.imf.org/>

"Istoriia DneproGES. Vzryv i vosstanovlenie" [History of the Dnieper. Explosion and recovery]. <http://lifeglobe.net/>

"Kaskad Dniprovykh vodoskhozov: buty chy ne buty?" [The cascade of Dnieper reservoirs: to be or not to be?]. <http://undiwep.com.ua/>

Mikhailenko, L. E., Lapshyn, Yu. S., and Vashchenko, V. N. "K voprosu o sostoianii plotiny Kievskoy GES" [To a question about the status of the dam of the Kiev HPP]. Ekolohichni nauky, no. 2 (2013): 42-50.

Maidment, D. R. Handbook of Hidrology. New York: Grow-FillInc, 1992.

Muller, Richard A. "Energy and Power and the Physics of Explosions" <http://press.princeton.edu/TOCs/c9226.html>

Pigu, A. Ekonomicheskaia teoriia blagosostoianii [Economics of Welfare]. Moscow: Progress, 1985.

Skrypyuk, A. V., and Mikhno, I. S. "Ekoloho-ekonomichna otsinka stanu gruntiv yak osnova rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva" [Ecological and economic assessment of soil as the basis of agricultural production]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Serii «Ekonomichni nauky», no. 4 (16) (2012): 106-112.

Skrypyuk, A. V., and Herasymchuk, N. A. Ekonomichni i finansovi ryzyky [Economic and financial risks]. Zhytomyr: ZhDU, 2013.

Samuelson, Paul A. "Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure". The Review of Economics and Statistics vol. 37, no. 4 (1955): 350-356.

"The Columbia River Basin provides more than 40% of total US hydroelectric generation". Today in Energy, 2014.

Veklych, O., and Shlapak, M. "«Ekolohichna tsina» ekonomichnoho zrostantia Ukrainy" ["The environmental cost" of economic growth in Ukraine]. Ekonomika Ukrainy, no. 1 (2012): 51-60.

ВПЛИВ ВАРІАТИВНОСТІ ОКРЕМИХ ФАКТОРІВ НА АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО

© 2014 СКРИПНИК А. В., ЯРА Т. Ю.

УДК 339.564

Скрипник А. В., Яра Т. Ю.

Вплив варіативності окремих факторів на аграрне виробництво

У роботі здійснено аналіз результатів сільськогосподарської діяльності підприємств протягом 2009 – 2013 років і площі посівів, валового збору та урожайності основних сільськогосподарських культур, а також виробництва продукції тваринництва, зокрема, м'яса, молока та яєць у 2012 – 2013 рр. Було розглянуто внесок окремих складових у процес аграрного виробництва за допомогою мультиплікативної виробничої функції (Кобба – Дугласа) та додаткових параметрів: посівних площ та часу. На підставі часових рядів на інтервалі 1998 – 2012 рр. методами економетричного аналізу побудовано моделі впливу окремих факторів на виробництво сільськогосподарської продукції. Було здійснено порівняльний аналіз розроблених моделей та визначено, що модель, яка містить такі параметри: основний капітал, кількість працюючих, посівні площі та час (науково-технічного прогресу) має найвищі показники адекватності. Також було оцінено вплив варіативності зазначених вище факторів на варіативність обсягів виробництва.

Ключові слова: аграрне виробництво, мультиплікативна виробнича функція (Кобба – Дугласа), основний капітал аграрного сектору, посівні площі, затрати часу, варіативність показників

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул:** 4. **Бібл.:** 15.

Скрипник Андрій Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

Email: avskripnik@ukr.net

Яра Тетяна Юрївна – старший науковий співробітник, відділ економіко-математичного моделювання та інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічних досліджень, Академія фінансового управління Міністерства фінансів України (вул. Дегтярівська, 38-44, Київ, 04119, Україна)

Email: Tanuxa_Z@bigmir.net

УДК 339.564

UDC 339.564

Скрипник А. В., Яра Т. Ю. Влияние вариативности отдельных факторов на аграрное производство

В работе осуществлен анализ результатов сельскохозяйственной деятельности предприятий в течение 2009 – 2013 годов и площади посево, валового сбора и урожайности основных сельскохозяйственных культур, а также производства продукции животноводства, в частности, мяса, молока и яиц в 2012 – 2013 гг. Был рассмотрен вклад отдельных составляющих в процесс аграрного производства с помощью мультипликативной производственной функции (Кобба – Дугласа) и дополнительных параметров: посевных площадей и времени. На основании временных рядов на интервале 1998 – 2012 гг. методами эконометрического анализа построены модели влияния отдельных факторов на производство сельскохозяйственной продукции. Был осуществлен сравнительный анализ разработанных моделей и определено, что модель, содержащая следующие параметры: основной капитал, количество работающих, посевные площади и время (научно-технического прогресса) имеет высокие показатели адекватности. Также было оценено влияние вариативности указанных выше факторов на вариативность объемов производства.

Ключевые слова: аграрное производство, мультипликативная производственная функция (Кобба – Дугласа), основной капитал аграрного сектора, посевные площади, затраты времени, вариативность показателей

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул:** 4. **Библ.:** 15.

Скрипник Андрей Васильевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15, Киев, 03041, Украина)

Email: avskripnik@ukr.net

Яра Татьяна Юрьевна – старший научный сотрудник, отдел экономико-математического моделирования и информационно-аналитического обеспечения финансово-экономических исследований, Академия финансового управления Министерства финансов Украины (ул. Дегтяревская, 38-44, Киев, 04119, Украина)

Email: Tanuxa_Z@bigmir.net

Skrypnyk A. V., Yara T. Yu. The Effect of Variability of Individual Factors on Agricultural Production

The work contains an analysis of performance of agricultural enterprises over the period of 2009 – 2013 and the planting area, gross croppage, and yield of basic crops, as well as livestock sector production, in particular production of meat, milk, and eggs in 2012 – 2013. The contribution of individual components to the agricultural production process was examined using a multiplicative production function (the Cobb-Douglas function) and additional parameters, namely planting areas and time. A model of the effects of individual factors on the agricultural production was developed by using the econometric analysis methods on the basis of time series within the interval of 1998 – 2012. A comparative analysis of the developed models was conducted which established that the model including such parameters as fixed assets, employment size, planting areas, and time (for progress in science and technology) has the highest adequacy rates. Also, the effect of variability of the above factors on variability of production output volumes was evaluated.

Keywords: agricultural production, multiplicative production function (the Cobb-Douglas function), fixed assets of the agricultural sector, planting areas, expenditure of time, variability of indices

Pic.: 2. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 15.

Skrypnyk Andrii V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, Ukraine)

Email: avskripnik@ukr.net

Yara Tetiana Yu. – Senior Research Fellow, Department of Economic and Mathematical Modeling and Information-analytical Support of the Financial and Economic Research, Academy of Finance Department of the Ministry of Finance of Ukraine (vul. Degtyarivska, 38-44, Kyiv, 04119, Ukraine)

Email: Tanuxa_Z@bigmir.net

Постановка проблеми. Процес трансформації аграрного сектору України протягом останніх 20 років привів до суттєвих змін структури та обсягів виробництва, рівня капіталовкладень, рівня зайнятості та інших факторів. У першу чергу, варто зазначити стрімке зниження рівня зайнятості, яке не супроводжується відповідним зменшенням сільського населення. Так, внаслідок такої диспропорції відбувається зменшення доходів сільського населення, а село стає все більш залежним від рівня державної підтримки, на що у найближчому майбутньому наряд чи варто розраховувати. Тому важливим є здійснення оцінки внеску окремих факторів на виробничий процес аграрної сфери. До таких факторів відносять: трудові ресурси, земельні ресурси та капітал.

Аналіз внеску окремих складових процесу аграрного виробництва зазвичай досліджується за допомогою двофакторної моделі виробничої функції, де враховуються два виробничих фактора: праця та капітал [1; 2].

Зазвичай при оцінці факторів еластичності праці на базі регіональних або національних показників отримують від'ємні показники, які свідчать про те, що при зростанні обсягів виробництва, представлених у грошовій формі, відбувається зменшення обсягів праці, які використовуються у процесі виробництва [2].

При цьому поза межами дослідження залишається площа ріллі, що обробляється, та не враховується покращення основних фондів. Вартість новітнього обладнання зростає у ціні, проте зростає і його ефективність, що позитивно впливає на кінцевий результат. Однак, оскільки фактор амортизації найчастіше враховується при податковій оптимізації, то для аграрних підприємств він не є настільки важливим, і тому застарілі основні засоби можуть коштувати, як і сучасні, що утруднює отримання об'єктивних оцінок впливу обсягу капіталу на обсяг продукції.

Водночас зайнятість на селі зменшувалась, що, на наш погляд, пов'язано з наявністю ризику некомпетентності трудових ресурсів, наслідком якого є зростання ймовірності втрат при тривалих інвестиційних проектах [3]. Цей ризик значною мірою можна пояснити відсутністю розвинутої соціальної інфраструктури на селі, що не сприяє закріпленню кваліфікованих трудових ресурсів. Тому значний інтерес також викликає внесок фактора праці на виробництво сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності окремих факторів аграрного виробництва аналізувалось у дослідженнях низки авторів, зокрема оцінку виробничої функції надано у роботі Т. Камінської [2]. Особливістю цієї оцінки є наявність від'ємних значень еластичності праці, які відображають процес реструктуризації аграрного виробництва. Перспективність використання модельного підходу вказано у роботі С. Шумської [1]. Вплив ризиків неякісного трудового потенціалу на виробничу функцію розглядався у роботах А. Скрипника та Т. Зінчук, де автори зауважують, що ризики трудового потенціалу мають суттєвий вплив на зростання ризиків аграрного виробництва [3, 15]. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки представлено у роботі С. Кваші [5].

Аналіз сільського господарства, його державної підтримки, орієнтири розвитку аграрного сектора України

в умовах глобалізації та напрями поглиблення аграрної реформи представлено у роботах В. Збарського та В. Горьового [4], Ю. Кирилова [6] та М. Присяжнюка [10], П. Саблука [11] та Шпичака [12].

Розвиток сільських територій (стан, проблеми та перспективи) та їх державне регулювання представлено у роботах А. Лісового [7], М. Маліка [8] та К. Пилипенка [9].

Актуальність роботи. Нині аграрний сектор знаходиться на порозі великих інституціональних змін: змінюється система оподаткування аграрного виробництва, на черзі вирішення проблеми створення ринку сільськогосподарського призначення. Для ефективного впровадження інституціональних змін у регулювання розвитку аграрного виробництва надзвичайно актуальним є отримання об'єктивних оцінок внеску окремих вхідних факторів виробництва на його кінцевий результат (обсяг товарної продукції). При цьому оцінка варіативності цих показників при наявності адекватної моделі виробничої функції дозволить оцінити внесок варіативності окремих факторів виробництва у ризики аграрного виробництва на рівні країни.

Метою дослідження є кількісна оцінка впливу вхідних факторів аграрного виробництва: основного капіталу, кількості працюючих та посівних площ на кінцевий результат (обсяг товарної продукції).

Для реалізації цієї мети потрібно вирішити такі завдання:

1. Визначити адекватну модель аграрного виробництва.
2. Оцінити внесок окремих вхідних факторів аграрного виробництва в його кінцевий результат.

Викладення основного матеріалу. Україна має значний потенціал розвитку аграрного сектору, адже сільські території складають близько 90 % площі її території, де проживає третина населення; вона має зручне географічне положення, сприятливі кліматичні умови та багатий ресурсний потенціал.

Наша країна здатна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери та одним із основних постачальників на світові ринки екологічно чистої продовольчої продукції, проте нині рівень розвитку аграрного сектору України, на жаль, не відповідає світовому рівню та стандартам країн ЄС [11].

Згідно з Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982-IV [13], державна аграрна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі. Шляхами реалізації основних пріоритетів державної аграрної політики є: 1) розвиток земельних відносин; 2) формування сприятливого економічного середовища для ефективної діяльності суб'єктів аграрного сектору; 3) державна політика щодо розвитку ринків продукції сільського господарства і продовольства; 4) удосконалення системи державного регулювання, ефек-

тивне поєднання загальнодержавної і регіональної політик в аграрному секторі; 5) комплексний розвиток сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів тощо.

Проаналізуємо стан сільського господарства України протягом останніх років (табл. 1).

Так, у 2013 р. чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг зріс майже на 1 %, а прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг у 2013 р. знизився на 37,0 % порівняно з попереднім 2012 р. Також значно знизився рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції з 21 % у 2012 р. до 11,7 % у 2013 р. (на 44,3 %). Як раніше, залишається збитковою галузь тваринництва.

Для підтримки сільськогосподарського виробництва за попередніми підсумками у 2013 р. надійшло 0,38 млрд грн бюджетних дотацій, що на 48,5 % менше ніж у попередньому 2012 р. (0,74 млрд грн) і 7,1 млрд грн за рахунок податку на додану вартість, що вище показника попереднього року на 13,9 %.

Загальне виробництво основних сільськогосподарських культур у 2013 р. характеризується такими даними табл. 2.

Так, у 2013 р. за попередніми підсумками валовий збір зернових культур зріс на 16,8 млн т порівняно з попереднім роком. У свою чергу, зібрана площа зернових зросла на 6,8 %, а урожайність з 1 га – на 8,7 ц / г порівняно з попереднім роком.

Таблиця 1

Результати сільськогосподарської діяльності підприємств, включаючи фермерські господарства

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млрд грн	65,9	81,2	104,1	132,2	133,4
у т. ч. сільськогосподарської продукції	63,3	79,0	100,7	128,5	128,7
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млрд грн	8,1	14,2	21,8	22,7	14,3
у т. ч. сільськогосподарської продукції	8,0	13,9	21,5	22,3	13,5
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції – всього, %	14,0	21,5	27,2	21,0	11,7
у тому числі					
зернових та зернобобових культур	8,0	14,2	26,1	15,7	2,4
насіння соняшнику	41,2	62,8	55,7	45,0	28,2
цукрових буряків (фабричних)	36,5	16,5	35,8	15,9	3,1
картоплі	14,3	57,5	18,6	-18,1	22,4
овочів	10,9	10,3	11,1	-0,7	7,5
плодів і ягід	13,5	15,0	14,9	8,9	127,5
винограду	89,1	90,0	56,7	73,0	99,0
худоби та птиці на м'ясо					
великої рогатої худоби	-32,4	-35,4	-23,9	-28,4	-41,3
свиней	12,1	-7,7	-3,5	1,9	0,2
овець і кіз	-42,1	-26,3	-36,6	-36,4	-36,2
птиці	-20,7	-3,6	-15,1	-6,5	-5,9
молока	1,5	17,8	18,4	2,3	13,1
Отримано коштів державної підтримки, млрд грн					
за рахунок бюджетних дотацій	0,74	1,32	0,73	0,74	0,38
за рахунок податку на додану вартість – всього	2,54	3,29	3,60	6,23	7,10
у тому числі					
для підтримки виробництва продукції рослинництва	1,55	1,79	2,78	4,32	4,52
для розвитку тваринництва	0,99	1,50	0,82	1,91	2,58

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У 2013 р. виробництво м'яса по всім категоріям господарств зросло на 8,2 %, молока – на 1,1 % та яєць – на 2,5 % порівняно з 2012 р. (табл. 3).

Виникає закономірне питання, чому незважаючи на збільшення обсягів виробництва в галузях і тваринництва, і рослинництва протягом останніх років відбувається зменшення показників ефективності аграрного виробництва (рентабельності). Відповідь на це питання можна отримати за допомогою побудови адекватної виробничої функції та оцінки внеску окремих факторів у кінцевий результат.

Розглянемо вклад окремих складових у процес аграрного виробництва.

Мультиплікативна виробнича функція (Кобба – Ду-гласа) визначає валовий дохід аграрного підприємства:

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta} \quad (1)$$

де P – ціна одиниці продукції виробництва,

Y – обсяг виробленого продукту;

K – капітал;

L – праця;

Таблиця 2

Площа посівів, валовий збір та урожайність основних сільськогосподарських культур у 2013 р. в Україні

	Валовий збір			Зібрана площа			Урожайність	
	млн т	2013 р. до 2012 р.		млн га	2013 р. до 2012 р.		ц з 1 га	(+, -) до 2012 р.
		+, -	у %		+, -	у %		
Зернові культури, всього	63,0	16,8	136,3	15,8	1,01	106,8	39,9	8,7
у тому числі								
пшениця	22,3	6,5	141,3	6,6	0,94	116,6	33,9	5,9
жито	0,6	-0,04	94,2	0,3	-0,02	93,8	22,8	0,1
ячмінь	7,6	0,6	109,0	3,2	-0,06	98,2	23,4	2,3
овес	0,5	-0,2	74,2	0,2	-0,06	80,1	19,4	-1,5
кукурудза на зерно	30,9	9,9	147,4	4,8	0,45	110,4	64,0	16,1
просо	0,10	-0,06	64,8	0,1	-0,07	51,1	13,1	2,8
гречка	0,18	-0,06	75,0	0,2	-0,10	61,6	10,6	1,9
рис	0,15	-0,01	90,8	0,02	0,00	93,8	60,0	-2,1
Цукрові буряки (фабричні)	10,7	-7,7	58,3	0,3	-0,18	60,2	397,4	-13,4
Соняшник на зерно	11,0	2,7	131,6	5,1	0,01	100,2	21,7	5,2
Соя	2,8	0,4	114,6	1,4	-0,06	95,6	20,5	3,4
Ріпак	2,4	1,1	195,4	1,0	0,45	182,1	23,6	1,6
Картопля	22,3	-1,0	95,7	1,4	-0,05	96,5	159,7	-1,3
Овочі	9,9	-0,1	98,6	0,5	-0,01	98,2	200,0	0,8
Плоди та ягоди	2,3	0,3	114,3	0,2	-0,002	99,0	103,8	13,9
Виноград	0,6	0,1	126,2	0,1	-0,001	98,8	85,8	18,6

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 3

Виробництво продукції тваринництва

Показник	Усі категорії господарств		Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	2013 р.	у % до 2012 р.	2013 р.	у % до 2012 р.	2013 р.	у % до 2012 р.
М'ясо ¹ , млн т	3,4	108,2	2,0	113,8	1,4	101,3
Молоко, млн т	11,5	101,1	2,6	102,0	8,9	100,8
Яйця, млрд шт.	19,6	102,5	12,2	102,0	7,4	103,3

¹ Реалізація худоби та птиці на забій (у живій вазі).

Складено за даними: Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

α – показник еластичності обсягу виробництва по капіталу, що характеризує зростання обсягу продукту на 1 % зростання капіталу;

β – показник еластичності обсягу виробництва по праці, що характеризує зростання обсягу продукту на 1 % зростання праці;

A – коефіцієнт пропорційності або масштабності, який дозволяє порівнювати обсяг продукту різного періоду (фактично відображає середньорічний темп зростання продукту).

Як зазначалося вище, окрім традиційних факторів виробництва (капіталу – K та праці – L) додається площа ріллі – S , та фактор часу – t , що враховує вплив науково-технічного прогресу (зростання ефективності використання капіталу):

$$Y = AK^\alpha L^\beta S^\gamma, \quad (2)$$

$$Y = Ae^{\mu t} K^\alpha L^\beta S^\gamma. \quad (3)$$

У другій (2) та третій (3) з представлених моделей показники еластичності по капіталу, праці та площі відповідно: α , β , γ , A – сталий множник. У третій з представлених моделей з'являється фактор часу, тому μ є швидкістю зростання обсягів виробництва за рік завдяки фактору часу.

Вхідну інформацію щодо обсягів і факторів виробництва протягом 1998 – 2012 рр. представлено в табл. 4.

Після лінеаризації рівнянь (1, 2), яка здійснюється за допомогою логарифмування, значення невідомих показників еластичності, похибок їх оцінок, t -критеріїв, рівнів значущості можна знайти за допомогою стандартного методу найменших квадратів (МНК), що здійснюється у середовищі Microsoft Excel (табл. 5).

Варто зазначити, що при використанні стандартної моделі (вхідні параметри: праця та капітал) обсяг праці має від'ємний коефіцієнт еластичності що наближається до одиниці, тобто 1 % зменшення обсягів праці призводить до практично аналогічного зростання обсягів виробництва. Окрім того, слід зазначити, що на підставі оцінки рівня значущості неможливо відхилити нульову гіпотезу щодо значень еластичності по праці та капіталу.

Друга модель (праця, капітал, площа) незначно збільшує коефіцієнт детермінації, залишаючи незначущими коефіцієнти еластичності по капіталу та площі.

Тобто стандартні моделі з двома (праця, капітал), або з трьома (праця, капітал, площа) виробничими факторами практично не можна використовувати для аналізу та прогнозу внеску окремих факторів на аграрне виробництво.

У свою чергу, в останній моделі – з використанням фактора часу – суттєво кращі показники адекватності (коефіцієнт детермінації), де для всіх показників еластичності потрібно відхилити нульову гіпотезу, тобто всі показники еластичності є додатними та мають рівень значущості, що не перевищує 2,5 %.

Таблиця 4

Економічні показники аграрного сектору України

Рік	Обсяги виробництва, млрд грн	Основний капітал, млрд грн	Кількість працюючих, тис. осіб	Посівні площі, млн га	Час
	(y)	(x1)	(x2)	(x3)	(x4)
1998	76,19	103,78	4,62	23,82	1
1999	70,94	99,52	4,52	23,89	2
2000	77,89	97,47	4,33	27,17	3
2001	85,83	93,39	4,26	27,93	4
2002	86,78	86,19	4,11	27,54	5
2003	77,27	77,98	4,08	25,08	6
2004	92,53	75,45	3,97	27,52	7
2005	92,59	76,03	3,99	26,04	8
2006	94,90	75,51	3,63	25,93	9
2007	88,77	78,98	3,47	26,06	10
2008	103,98	95,88	3,30	27,13	11
2009	102,09	103,19	3,13	26,99	12
2010	100,54	113,39	3,09	24,64	13
2011	120,54	128,54	3,39	24,71	14
2012	127,33	101,83	3,51	26,13	15

Складено за даними: Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 5

Параметри моделі та оцінка еластичності окремих факторів виробництва

Модель		$Y = AK^\alpha L^\beta$	$Y = AK^\alpha L^\beta S^\gamma$	$Y = Ae^{\mu t} K^\alpha L^\beta S^\gamma$
R-квадрат		0,63	0,66	0,95
Коефіцієнти	Капітал	0,16	0,23	0,21
	Затрати праці	-0,93	-0,87	0,78
	Посівні площі		0,6	0,74
	Фактор часу			0,05
Стандартна похибка	Капітал	0,18	0,2	0,08
	Затрати праці	0,23	0,24	0,23
	Посівні площі		0,6	0,24
	Фактор часу			0,01
t- критерій (рівень значущості)	Капітал	0,85	1,18	2,55
		0,2	0,15	0,025
	Затрати праці	4,06	3,71	3,27
		0,001	0,0025	0,005
	Посівні площі	-	0,98	2,96
		-	0,2	0,01
	Фактор часу	-	-	7,58
		-	-	0,0001

Складено автором

Так, показники еластичності по праці та площі відповідно дорівнюють 0,78 та 0,74. Найнижчий показник еластичності по капіталу, що, на наш погляд, можливо свідчить про неефективність його оцінки (відсутність амортизації).

Стосовно впливу науково-технічного прогресу, то щорічне зростання дорівнює 5 %, та є значущим на рівні значущості 0,0001. На наш погляд, звичайно цю модель потрібно використовувати для аналізу внеску окремих складових у процес виробництва.

Більш детально параметри останньої моделі (з фактором часу) отримано за допомогою програми Statgraphics (табл. 6).

Всі наведені параметри свідчать про високий ступінь адекватності моделі з фактором часу, автокореляція залишків на припустимому рівні, F-відношення суттєво перевищує критичне значення.

Розглянемо, як впливає варіативність окремих факторів виробництва на варіативність обсягів виробництва. Показники варіативності вхідних і вихідних факторів представлено в табл. 7. Привертає увагу значна варіативність обсягів капіталу та праці.

Для оцінки впливу окремих факторів використаємо останню модель, яка включає фактор часу та має найкращі показники адекватності та значущості. В свою чергу, фактор часу при розрахунках внесків мінливості окремих факторів не враховується, оскільки фактор часу є детермінованою величиною.

Запишемо стохастичні компоненти виробничої функції у наступному вигляді:

$$Y = K^\alpha L^\beta S^\gamma.$$

Прологарифмувавши вираз та знайшовши диференціал, отримаємо:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + \beta \frac{\Delta L}{L} + \gamma \frac{\Delta S}{S}. \quad (4)$$

Замінімо в цьому виразі відносні величини приросту факторів виробництва коефіцієнтами варіації, що представлені в табл. 7, а показники еластичності – оцінками з табл. 6.

Здійснимо оцінку правої частини останнього виразу:

$$0,21 \times 0,16 + 0,78 \times 0,13 + 0,74 \times 0,05 \approx 0,17.$$

Як видно з даних табл. 7, кількісне значення лівої частини відповідає й оцінці відповідної моделі. Це дозволяє нам оцінити внесок варіативності окремих факторів виробництва у варіативність обсягів аграрного виробництва.

Найбільший внесок у варіативність валового доходу аграрного виробництва має варіативність обсягу робочої сили (59 %), внесок варіативності капіталу та варіативності площ майже втричі менший.

Представлена модель дозволяє проаналізувати причини зменшення рентабельності аграрного виробництва в останні роки (табл. 1). Найбільша варіативність у вхідних характеристиках спостерігається в обсягах праці та капіталу, це пояснюється існуванням стійких тенденцій в обсягах праці та капіталу, що використовуються в аграрному виробництві [14]. Зростання обсягів аграрного виробництва, що спостерігається протягом останнього десятиріччя, тіс-

Таблиця 6

Параметри адекватності моделі з фактором часу

		Standard	T	
Parameter	Estimate	Error	Statistic	P-Value
Константа	-0,295189	1,13728	-0,259557	0,8005
Капітал	0,210922	0,0825241	2,55588	0,0286
Затрати праці	0,775546	0,237348	3,26755	0,0085
Посівні площі	0,738297	0,249149	2,96328	0,0142
Фактор часу	0,0527128	0,00695342	7,58085	0,0000

R-squared = 94,9542 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 92,9359 percent

Standard Error of Est. = 0,0440272

Mean absolute error = 0,0287996

Durbin-Watson statistic = 2,38518 (P=0,3674)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,316116

F -Ratio-47,1

P- Value -0,000

Складено автором

Таблиця 7

Середні значення, коефіцієнти варіації та дисперсії показників виробництва, капіталу, праці, площі аграрного сектору та їх варіативність

Показник	Y	K	L	S
\bar{x}	93,2	93,8	3,8	26,0
D	236,89	227,24	0,23	1,83
σ	15,39	15,07	0,48	1,35
$V = \frac{\sigma}{\bar{x}}$	0,17	0,16	0,13	0,05
Внесок варіативності, %		19,5 %	59 %	21,5 %

Складено автором

но пов'язане зі зростанням інвестицій в аграрний сектор і, відповідно, зростанням основних фондів аграрних підприємств та зниженням рівня зайнятості. Динаміку зростання обсягів капіталу та зменшення обсягів праці в аграрному виробництві адекватно представлено за допомогою моделі експоненціального тренду. Так, протягом 2004 – 2011 рр. спостерігалось зростання рівня капіталізації аграрного сектору зі швидкістю 8,2 % на рік. Однак, внаслідок реалізації політичних ризиків спостерігається втеча капіталу з аграрного сектору, внаслідок чого падіння обсягів основних фондів від трендового значення у 2012 р. склало 30 млрд грн при величині стандартної модельної похибки – 3,2 млрд грн (рис. 1).

Стосовно обсягів робочої сили, то протягом 1998 – 2011 рр. зайнятість у аграрному виробництві зменшувалась відповідно до моделі експоненційного тренду зі швидкістю 3,4 % на рік. Однак, у 2012 році відбулося суттєве відхилення від цієї тенденції та зростання зайнятості на 600 тис. осіб, у свою чергу, стандартна похибка моделі експоненційного тренду складала 75 тис. працівників. На підставі цих даних можна зробити висновок, що відбулася втеча капіталу, який був компенсований за рахунок залучення додаткової робочої сили. Отже, втеча капіталу як ре-

алізація політичних ризиків, властивих економіці України після 2010 р., була компенсована за рахунок використання додаткової праці, резерви якої на селі практично не обмежені (рис. 2).

Однак, ця зміна не відбулася без наслідків для рентабельності аграрного виробництва: після рекордних 32,3 % рентабельності у 2011 р., у 2012 р. рентабельність складала 22,3 %, а у 2013 р. – 11 %. Якщо використати умову стабільності виробництва та порівняти відповідно (4) відносні прирости виробництва, що обумовлено приростом праці та капіталу, то отримаємо наступне співвідношення:

$$\frac{\alpha}{\beta} \approx - \frac{\Delta L / L}{\Delta K / K}$$

Якщо підставити в останній вираз відносні відхилення праці та капіталу від трендових значень за 2011 – 2012 рр., то виявиться, що показники еластичності виробничої функції по праці та капіталу повинні мати близькі додатні значення, а не відрізнятися у рази (табл. 6). Це, на наш погляд, указує на суттєві недоліки в оцінці реальних обсягів капіталу, що пов'язано швидше за все з відсутністю амортизації основних засобів аграрного виробництва.

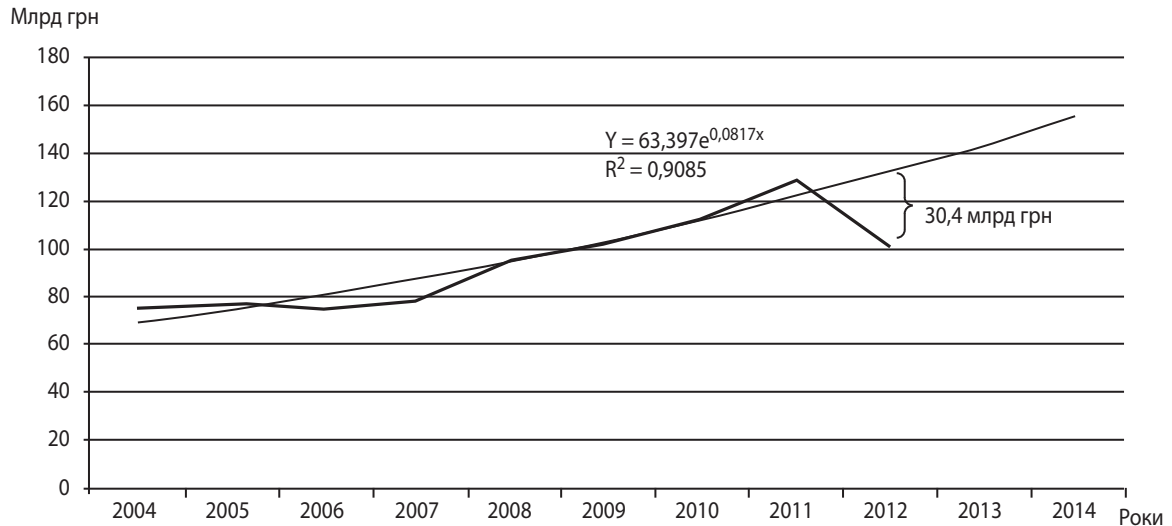

Рис. 1. Втеча капіталу аграрного сектору внаслідок реалізації політичних ризиків

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

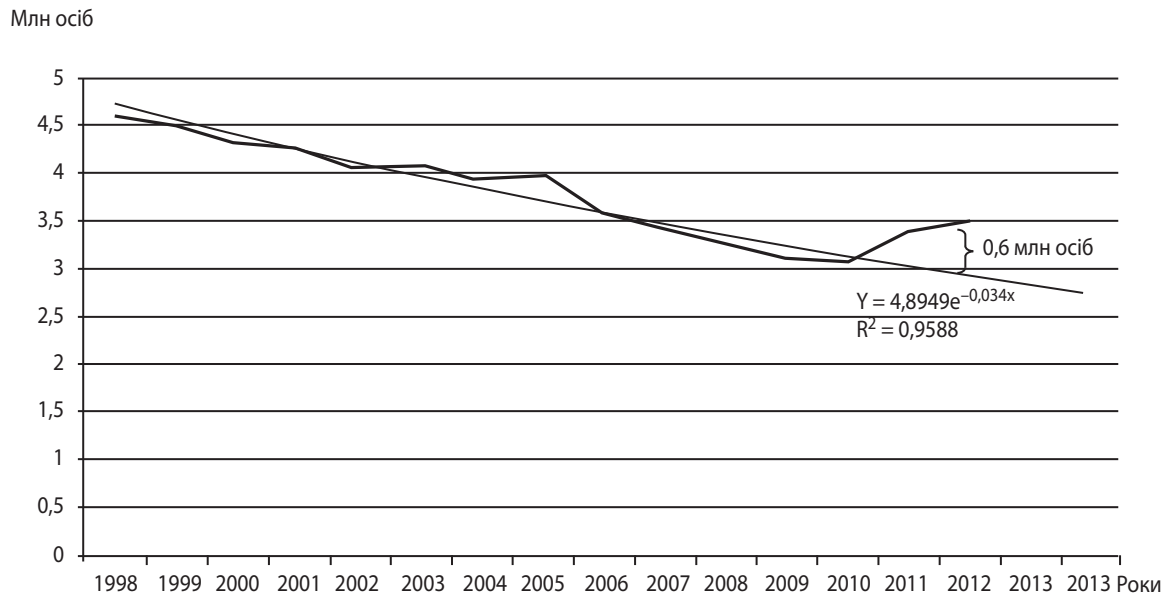

Рис. 2. Компенсація втечі капіталу за рахунок зростання обсягів робочої сили

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Висновки. Побудовано модель виробничої функції аграрного сектору економіки України, яка, крім традиційних факторів (праці та капіталу), використала фактор науково-технічного прогресу та фактор використаних площ. Модель має досить високі показники адекватності та може бути використана для оцінки варіативності обсягів продукції у грошовому еквіваленті залежно від варіативності вхідних факторів.

Поряд із зростанням обсягів аграрного виробництва протягом останніх років спостерігалось значне погіршення показників його ефективності (прибутковості, рентабельності). Показано, що ці негативні зрушення виникають унаслідок реалізації політичних ризиків (втечі капіталу) та заміни капіталу додатковими обсягами праці, що призводить до погіршення показників економічної ефективності.

Подальші дослідження та побудова моделей аграрного виробництва у майбутньому повинні базуватись на покращенні якості оцінки фактичного капіталу, що можливо при проведенні амортизації основних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумська С. С. Інструмент виробничої функції в дослідженні української економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/Arjiv_EP/Shumska407.pdf
2. Камінська Т. Г. Моделювання кругообороту капіталу для потреб бухгалтерського обліку / Т. Г. Камінська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7 – С. 256 – 263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2013&abstract=2013_07_0&lang=ua&stqa=45

3. Скрипник А. В. Модель інвестування в аграрне підприємство з урахуванням розвитку інфраструктури / А. В. Скрипник, Т. Ю. Зінчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Ч. 1, Вип. 154. – С. 303 – 309.
4. Збарський В. Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. – № 4 – С. 74 – 80.
5. Кваша С. М. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 5 – 9.
6. Кирилов Ю. Є. Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 104 – 107.
7. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій : монографія / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
8. Малік М. Сталій розвиток сільськогосподарських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва / М. Малік, М. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 10 – 12.
9. Пилипенко К. А. Розвиток сільських територій: стан, проблеми та перспективи / К. А. Пилипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/211.pdf>
10. Присяжнюк М. Про необхідність і напрями поглиблення аграрної реформи / М. Присяжнюк, П. Саблук, М. Кропиво // Економіка України. – 2011. – № 6. – С. 4 – 47.
11. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, В. В. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3 – 14.
12. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ століття / О. М. Шпичак. – К. : ІАЕ, 2000. – 74 с.
13. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
14. Skrypnik A., Bukin E., Glazunova O. Structural Ukrainian Agrarian Changes: Numerical Evaluation / A. Skrypnik, E. Bukin, O. Glazunova // Information System in Management. – Department of Informatics, Warsaw University of Life Sciences (SGGW). – 2012. – Vol. 1, No. 4. – С. 282 – 293.
15. Скрипник А. В. Паритетний принцип визначення експортних квот на пшеницю / А. В. Скрипник, Т. Ю. Зінчук // Економіка України. – 2012. – № 2. – С. 26 – 37.

REFERENCES

Kaminska, T. H. "Modeliuvannya kruhooborotu kapitalu dlia potreb bukhhalterskoho obliku" [Modeling kruhooborotu capital for accounting purposes]. *Biznes Inform.* http://www.businessinform.net/annotated-catalogue/?year=2013&abstract=2013_07_0&lang=ua&stqa=45

Kvasha, S. M. "Vplyv svitovoi finansovoi kryzy na rozvytok ahrarnoho sektoru vitchyznianoi ekonomiky" [Impact of global financial crisis on the agricultural sector of the national economy]. *Ekonomika APK*, no. 3 (2009): 5-9.

Kyrylov, Yu. Ye. "Metodolohichni oryentyry rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh hlobalizatsii" [Methodological guidance of the agricultural sector of Ukraine in the context of globalization]. *Ekonomika APK*, no. 11 (2012): 104-107.

Lisovyi, A. V. *Derzhavne rehuliuвання rozvytku silskykh terytorii* [State regulation of rural development]. Kyiv: Diia, 2007.

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>

Malik, M., and Khvesyk, M. "Stalyi rozvytok silskohospodarskykh terytorii na zasadakh rehionalnoho pryrodokorystuvannya ta ekolohobezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva" [Sustainable agricultural areas on the basis of regional nature and ecological-safety agricultural production]. *Ekonomika APK*, no. 5 (2010): 10-12.

Pylypenko, K. A. "Rozvytok silskykh terytorii: stan, problemy ta perspektyvy" [Rural Development: progress, problems and prospects]. <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/211.pdf>

Prysiazhniuk, M., Sabluk, P., and Kropyvko, M. "Pro neobkhdnist i napriamy pohlyblennia ahrarnoi reformy" [On the need for and direction of deepening agrarian reform]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 6 (2011): 4-47.

Skrypnik, A. V., and Zinchuk, T. Yu. "Model investuvannya v ahrarne pidpryemstvo z urakhuvanniam rozvytku infrastruktury" [Model of investment in agricultural company based infrastructure]. *Naukovyi visnyk NUBiP* vol. 1, no. 154 (2010): 303-309.

Sabluk, P. T., Mesel-Veseliak, V. Ya., and Fedorov, V. V. "Ahrarna reforma v Ukraini" [Agrarian reform in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 12 (2009): 3-14.

Shpychak, O. M. *Silke hospodarstvo Ukrainy na pochatku ta v kints KhKh stolittia* [Agriculture of Ukraine at the beginning and at the end of the twentieth century]. Kyiv: IAE, 2000.

Shumska, S. S. "Instrument vyrobnychoi funktsii v doslidzhenni ukraïnskoi ekonomiky" [Tools of the production function in the study of the Ukrainian economy]. http://ief.org.ua/Arjiv_EP/Shumska407.pdf

Skrypnik, A., Bukin, E., and Glazunova, O. "Structural Ukrainian Agrarian Changes: Numerical Evaluation" *Information System in Management* vol. 1, no. 4 (2012): 282-293.

Skrypnik, A. V., and Zinchuk, T. Yu. "Parytetnyi pryntsyyp vyznachennia eksportnykh kvot na psheyntsiu" [The parity principle determining export quotas for wheat]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2 (2012): 26-37.

Zbarskyi, V., and Horyovyi, V. "Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva" [State support for agriculture]. *Ekonomika APK*, no. 4 (2010): 74-80.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕРЕСТРАХОВИХ БРОКЕРІВ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

© 2014 ТАТАРИНА Т. В., ТРЕТЯК К. В.

УДК 368.029

Татаріна Т. В., Третяк К. В.

Особенности функционирования перестраховых брокеров на вітчизняному ринку перестрахування

Целью статьи является исследование особенностей функционирования перестраховочных брокеров в Украине, определение круга проблем в деятельности посредников и обоснование путей их решения. В статье рассмотрены организационные основы деятельности перестраховочных брокеров в Украине. Определена сущность понятия «перестраховочный брокер», его функциональные особенности в соответствии с требованиями отечественной законодательной базы. Проведен обзор Государственного реестра страховых и перестраховочных брокеров и выявлены основные недостатки его информационной наполненности, которые не позволяют отслеживать работу брокеров и анализировать эффективность их деятельности. Исследованы основные показатели посреднической деятельности по заключению договоров перестрахования: количество страховых и перестраховочных брокеров по сравнению с общим количеством страховщиков и доля рынка перестрахования с привлечением брокеров. Проведен сравнительный анализ деятельности брокеров в разрезе поступлений премий по договорам перестрахования к резидентам и нерезидентам для прогнозирования будущих тенденций в развитии отечественного рынка перестрахования. На основе проведенного анализа выявлен ряд проблем в деятельности страховых и перестраховочных брокеров и обоснованы пути создания благоприятных условий для их функционирования на отечественном перестраховочном рынке для улучшения динамики продаж перестраховочных услуг и активизации входящего перестрахования как инструмента привлечения средств в экономику государства.

Ключевые слова: перестрахование, рынок перестрахования, перестраховочный брокер, функции перестраховочного брокера

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Татаріна Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри страхування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (03680, Україна, Київ, проспект Перемоги, 54/1)

Email: tv.tatarina@yandex.ua

Третяк Катерина Володимирівна – аспірант кафедри страхування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (03680, Україна, Київ, проспект Перемоги, 54/1)

Email: angelochek_shine@i.ua

УДК 368.029

UDC 368.029

Татарина Т. В., Третяк Е. В. Особенности функционирования перестраховочных брокеров на отечественном рынке перестрахования

Целью статьи является исследование особенностей функционирования перестраховочных брокеров в Украине, определение круга проблем в деятельности посредников и обоснование путей их решения. В статье рассмотрены организационные основы деятельности перестраховочных брокеров в Украине. Определена сущность понятия «перестраховочный брокер», его функциональные особенности в соответствии с требованиями отечественной законодательной базы. Проведен обзор Государственного реестра страховых и перестраховочных брокеров и выявлены основные недостатки его информационной наполненности, которые не позволяют отслеживать работу брокеров и анализировать эффективность их деятельности. Исследованы основные показатели посреднической деятельности по заключению договоров перестрахования: количество страховых и перестраховочных брокеров по сравнению с общим количеством страховщиков и доля рынка перестрахования с привлечением брокеров. Проведен сравнительный анализ деятельности брокеров в разрезе поступлений премий по договорам перестрахования к резидентам и нерезидентам для прогнозирования будущих тенденций в развитии отечественного рынка перестрахования. На основе проведенного анализа выявлен ряд проблем в деятельности страховых и перестраховочных брокеров и обоснованы пути создания благоприятных условий для их функционирования на отечественном перестраховочном рынке для улучшения динамики продаж перестраховочных услуг и активизации входящего перестрахования как инструмента привлечения средств в экономику государства.

Ключевые слова: перестрахование, рынок перестрахования, перестраховочный брокер, функции перестраховочного брокера

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Tatarina T. V., Tretiak K. V. Characteristics of Operations of Reinsurance Brokers on the Domestic Reinsurance Market

The objective of the article consists in studying the characteristics of functioning of reinsurance brokers in Ukraine, identifying the range of problems existing in operations of intermediaries and substantiating possible solutions. The article focuses on the organizational framework for operations of reinsurance brokers in Ukraine. The essence of the notion «reinsurance broker» was determined, as well as its functional characteristics according to the requirements of the domestic legal framework. A review of the State Register of Insurance and Reinsurance Brokers was conducted enabling identification of basic flaws in its information content which interfere with monitoring of brokers' operations and analysis of their efficiency. The article presents a study of primary indicators of intermediary operations dealing with reinsurance agreements: the number of insurance and reinsurance brokers in comparison with the overall number of insurers and the share of the reinsurance market involving brokers. A comparative analysis of broker operations was conducted in terms of reinsurance agreement premiums received by residents and non-residents in order to predict future tendencies in the development of the domestic reinsurance market. The conducted analysis allowed identifying a series of issues in the operations of insurance and reinsurance brokers and substantiating possible measures aimed at creation of a favorable environment for their functioning on the domestic reinsurance market in order to improve the dynamics of sale of reinsurance services and intensify inward reinsurance as a tool for attraction of funds to the economy of the state.

Keywords: reinsurance, reinsurance market, reinsurance broker, functions of the reinsurance broker

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Татарина Тат'яна Владимировна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри страхування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетмана

Email: tv.tatarina@yandex.ua

Третяк Катерина Владимировна – аспірант кафедри страхування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетмана

Email: angelochek_shine@i.ua

Tatarina Tetyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Insurance, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: tv.tatarina@yandex.ua

Tretiak Kateryna V. – Postgraduate Student, Department of Insurance, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: angelochek_shine@i.ua

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Нагальна потреба у зміцненні та стабільному функціонуванні страхового ринку як одного з важелів фінансової системи країни вимагає застосування дієвих засобів підтримки його розвитку. Ринок перестрахування як ефективна форма організації економічних відносин у страховому секторі економіки нашої країни допомагає перерозподіляти ризики страховиків та налагоджувати фінансово-економічні зв'язки між суб'єктами ринкових відносин. Ефективне функціонування ринку перестрахування залежить від діяльності його учасників. Важливе місце на ринку, крім основних його учасників, посідають перестрахові брокери, які активізують попит і пропозицію на перестрахові послуги, а також врегульовують взаємини між перестраховальниками і перестраховиками для реалізації перестрахової послуги [1, с. 240]. Проте недостатній рівень розвитку посередницької діяльності на вітчизняному перестраховому ринку потребує поглибленого його дослідження: обґрунтування нормативно-правового забезпечення, інформаційної наповненості та аналізу обсягів діяльності.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Дослідження окремих аспектів посередницької діяльності на ринку перестрахування висвітлюються в наукових працях В. Базилевича, Н. Внукової, О. Гаманкової, А. Горбач, О. Залетова, О. Кнейслер, О. Козьменко, А. Лайкова, С. Осадця, Т. Татаріної тощо. Водночас приділяється мало уваги науковому вирішенню проблем посередників у сегменті перестрахування.

Формування мети і завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей функціонування перестрахових брокерів в Україні, визначення кола проблем у діяльності посередників та обґрунтування шляхів їх вирішення. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити організаційні основи діяльності перестрахових брокерів відповідно до вимог вітчизняного чинного законодавства;
- оцінити основні показники діяльності перестрахових брокерів;
- виявити недоліки діяльності брокерів в Україні та запропонувати шляхи їх можливого подолання задля покращення динаміки продажу перестрахових продуктів та стабільного розвитку вітчизняного ринку перестрахування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні посередницька діяльність з укладання договорів перестрахування згідно з чинним законодавством може здійснюватися за участі:

1. Вітчизняних перестрахових брокерів;
2. Постійних представництв перестрахових брокерів-нерезидентів.

Діяльність перестрахових брокерів регулюється Законом України «Про страхування», постановами Кабінету Міністрів України, а також розпорядженнями Нацкомфінпослуг.

В Законі України «Про страхування» окрема стаття присвячена посередницькій діяльності у сфері страхування. У цій статті наводяться положення про можливість функціонування в Україні таких посередників як перестрахові брокери та необхідність їх реєстрації.

Перестрахові брокери – юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди зі страховиком, який має потребу у перестрахованні як перестраховальник [2].

Згідно із Законом України «Про страхування» посередницька діяльність перестрахових брокерів у перестрахованні здійснюється як виключний вид діяльності і може включати консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів перестрахування, в тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових премій, страхових виплат та відшкодувань за угодою відповідно із перестраховальником, інші посередницькі послуги у перестрахованні за переліком, встановленим Уповноваженим органом нагляду [2].

Якість посередницької діяльності суттєво впливає на головні тенденції перестрахового ринку: його функціонування та розвиток. Ми погоджуємося з думкою О. В. Кнейслер про виділення таких організаційно-правових та функціональних особливостей перестрахових брокерів. По-перше, перестраховими брокерами можуть бути виключно юридичні особи, зареєстровані в установленому порядку. По-друге, посередницька діяльність перестрахових брокерів спрямована на задоволення потреб страховиків у перестрахованні як перестраховальників. По-третє, перестраховий брокер забезпечує формування перестраховальних відносин між учасниками вітчизняного і зарубіжного ринків перестрахування, сприяє підвищенню інтенсифікації фінансових потоків за перестраховальними операціями між окремими країнами [3, с. 226 – 228]. Додати організаційно-правові особливості посередницької діяльності у перестрахованні слід ще однією: вітчизняне законодавство дозволяє здійснення страхової і перестрахової діяльності *однією юридичною особою* – брокером, але за умов, що ним виконуються всі законодавчі вимоги щодо здійснення цих видів діяльності.

Порядок реєстрації перестрахових брокерів (за винятком перестрахових брокерів-нерезидентів) визначається Уповноваженим органом нагляду [2]. В Положенні про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів, затвердженого Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28.05.2004 № 736, встановлено вимоги до перестрахових брокерів під час провадження посередницької діяльності у перестрахованні [4]:

- наявність знань та кваліфікації керівників юридичних осіб, що мають намір провадити посередницьку діяльність у перестрахованні, які мають бути підтверджені свідоцтвом (сертифікатом) устанавленого зразка;
- забезпечення гарантії щодо професійної відповідальності, відповідно до вимог, устанавлених чинним законодавством України;
- інші вимоги, передбачені чинним законодавством України.

Крім цього, для здійснення такої посередницької діяльності потрібно отримати свідоцтво про внесення до Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів. Для отримання свідоцтва брокер має подати до Нацкомфінпослуг такі документи у паперовій та електронній формі [4]:

- заяву про внесення інформації до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- друковану сторінку з веб-сайту Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців з інформацією про заявника, завізовану його керівником;
- копію кваліфікаційного документа, який отриманий у порядку, устанавленому Нацкомфінпослуг, про одержання професійних знань, що відповідають базовому рівню кваліфікації перестрахового брокера, виданого керівнику юридичної особи, що має намір провадити брокерську діяльність на страховому ринку, засвідчену в устанавленому законодавством порядку;
- економічне обґрунтування запланованої посередницької діяльності перестрахового брокера.

Щодо останнього документа, то до нього цим Положенням про реєстрацію також висуваються конкретні вимоги. Економічне обґрунтування запланованої посередницької діяльності перестрахового брокера повинно містити такі елементи [4]:

- загальну характеристику перестрахового брокера (повне та скорочене найменування, коли і де проведена державна реєстрація та перереєстрація, номер та дату видачі свідоцтва (сертифіката), що підтверджує наявність знань та кваліфікації керівників юридичних осіб, місцезнаходження, інформацію про забезпечення приміщеннями, оргтехнікою, зв'язком та персоналом);
- огляд стану посередницьких послуг у регіонах і сферах діяльності перестрахового брокера (оцінка загальної кількості об'єктів страхування, конкурентності страхового середовища, сегментів ринку, які планує охопити перестраховий брокер, інші характеристики стану і перспектив діяльності перестрахового брокера);

- стратегію маркетингу;
- організаційну структуру перестрахового брокера та перспективи її розвитку. Юридичне та аудиторське забезпечення діяльності перестрахового брокера, що передбачає наявність відповідних структур у його складі або укладених відповідних угод на юридичне та аудиторське обслуговування.

Перестрахові брокери-нерезиденти зобов'язані письмово повідомити Нацкомфінпослуг за встановленою ним формою про намір здійснювати діяльність на території України. Нацкомфінпослуг оприлюднює в триденний термін зазначену інформацію на своїй офіційній веб-сторінці в Інтернеті та в друкованих засобах масової інформації [2].

У разі створення перестраховим брокером відокремленого підрозділу, який надаватиме посередницькі послуги у сфері страхування, перестраховий брокер зобов'язаний повідомити Нацкомфінпослуг та подати заяву про внесення інформації про відокремлений підрозділ перестрахового брокера до Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів (Реєстр). Наявність такої заяви з даними про кожний відокремлений підрозділ та внесення інформації про відокремлений підрозділ до Реєстру є обов'язковою умовою надання перестраховим брокером посередницьких послуг у сфері страхування через такий відокремлений підрозділ [4].

Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів розміщується на офіційній веб-сторінці Нацкомфінпослуг в Інтернеті. За кожним брокером вноситься наступна інформація:

- назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові громадянина-підприємця;
- юридична адреса брокера;
- код ЄДРПОУ;
- прізвище, ім'я та по батькові керівника;
- реєстраційний номер за ДР (або номер свідоцтва);
- телефони.

Реєстр дає можливість контролювати загальну кількість брокерів, що працюють на ринку страхування та перестраховання, та забезпечує необхідною інформацією потенційних клієнтів щодо контактної інформації про них. В той же час, більш детальна інформація, яка характеризує результативність брокерів, є недоступною. По-перше, з наведеного переліку не зрозуміло, чим конкретно займаються брокери: наданням посередницької діяльності зі страхування або перестраховання. Це перестрахові брокери чи постійні представництва перестрахових брокерів-нерезидентів. Отже, отримати інформацію принаймні про кількість саме перестрахових брокерів, що працюють в Україні, неможливо. По-друге, реєстр не містить інформації про офіційні веб-сторінки наведених брокерів в Інтернеті. Відповідно залишається незрозумілим, як отримати додаткову інформацію про таких брокерів. По-третє, відсутня інформація про виконання такими брокерами вимог чинного законодавства та своїх зобов'язань перед клієнтами. Реєстр оновлюється раз на квартал, тому звідти можна почерпнути інформацію: залишається цей брокер у реєстрі чи, можливо, прийнято рішення про анулювання його свідоцтва про реєстрацію до кінця кожного наступного кварталу.

Також необхідно відмітити, що повністю відсутня інформація про обсяги діяльності перестрахових брокерів, перелік перестраховиків, з якими вони співпрацюють, лише деякі надають інформацію, за якими видами страхування перестраховуються ризики за допомогою посередників. Через це зробити адекватний аналіз діяльності посередників у сегменті перестраховування досить складно.

Відкритість фінансової звітності, складеної за міжнародними стандартами, яку страхові та/або перестрахові брокери подають до Нацкомфінпослуг відповідно до затвердженого Розпорядження Державної комісії з регулювання

ринків фінансових послуг від 04.08.2005 р. Порядок складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів [5], сприятиме впорядкуванню посередницької діяльності на українському ринку перестраховування.

Для відстеження тенденцій розвитку дуже важливого для існування ринкових відносин інституту страхових та перестрахових брокерів, проаналізуємо, насамперед, кількість страхових та перестрахових брокерів в Україні і порівняємо із загальною кількістю страховиків для визначення частки ринку, яка обслуговується брокерами (рис. 1).

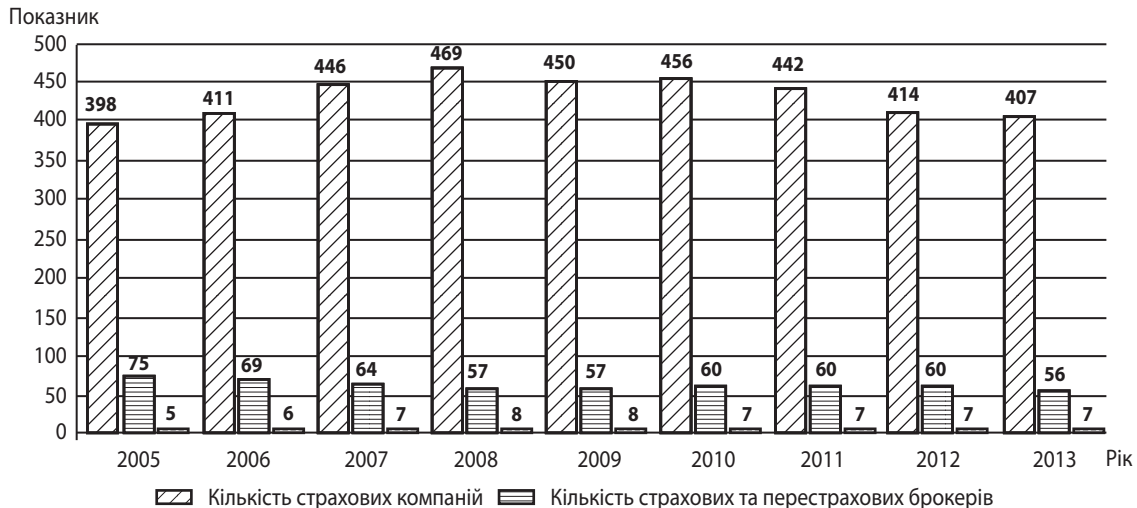

Рис. 1. Співвідношення між кількістю страхових (перестрахових) брокерів та страхових компаній України за 2005 – 2013 рр.

Джерело: складено авторами за даними [6; 7; 8]

За статистичними даними рис. 1 можна зробити висновок про поступове зменшення кількості страхових (перестрахових) брокерів з 75 у 2005 р. до 56 у 2013 р., причому мінімальна їх кількість була зареєстрована у 2008 – 2009 рр. – 57 та у 2013 р. – 56. Це пояснюється проявами фінансової кризи кінця 2008 року та загостренням фінансової, економічної та політичної ситуації в Україні, починаючи з останньої декади 2013 р. Все це суттєво вплинуло на погіршення результатів діяльності всіх учасників фінансового ринку, серед яких не виключенням став і вітчизняний страховий ринок. Зниження платоспроможності населення прямо пропорційно вплинуло на зменшення зацікавленості громадян та юридичних осіб в укладанні договорів страхування, скорочення обсягу валових премій і, як наслідок, зниження привабливості перестраховування на страховому ринку України для нерезидентів, у тому числі і брокерів. Зростання кількості брокерів до 60 у 2010 – 2012 рр. свідчить про зміцнення довіри до українського ринку перестраховування в період виходу з кризи, і це є позитивною тенденцією. Проте, станом на 01.10.2014 р., відповідно до Державного реєстру, кількість страхових та перестрахових брокерів в Україні склала 51 [8], що є найменшим показником протягом останнього десятиріччя. За таким показником як співвідношення кількості страхових компаній до страхових (перестрахових) брокерів Україна характеризується негативною тенденцією. Протягом 2005 – 2014 рр. один брокер обслуговував у середньому 7 страховиків, тоді

як у розвинених країнах навпаки – мінімум 7 брокерів припадає на одну компанію.

Крім цього, Нацкомфінпослуг України на своїй офіційній веб-сторінці в Інтернеті веде перелік страхових та/або перестрахових брокерів-нерезидентів, які повідомили про намір здійснювати діяльність на території України.

Перевагою такої інформації є наявність основних напрямків діяльності цих брокерів. Поділити страхових та/або перестрахових брокерів-нерезидентів можна на 2 групи:

- брокери-нерезиденти, які займаються виключно наданням посередницьких послуг у перестраховуванні;
- брокери-нерезиденти, які займаються наданням посередницьких послуг у страхуванні та перестраховуванні.

Можна відмітити, що в останні роки брокери-нерезиденти не бажають обмежувати свою діяльність тільки наданням посередницьких послуг у перестраховуванні. Звичайно, ширший перелік основних напрямків діяльності брокерів дає їм більше можливостей у майбутньому. Проте, чи здійснюють одночасно свою посередницьку діяльність у страхуванні і перестраховуванні, які результати їх діяльності, визначити не можливо у зв'язку з відсутністю відповідних статистичних даних.

Досліджуючи діяльність брокерів, доцільно проаналізувати укладання ними договорів перестраховування

на внутрішньому та міжнародних ринках. У табл. 1 наведено динаміку укладання договорів перестраховання з перестраховиками-резидентами за участі перестрахових брокерів протягом 2009 – 2013 рр.

Аналіз статистичних даних табл. 1 показує падіння на внутрішньому ринку кількості договорів перестраховання, укладених за участю перестрахових брокерів, з 176 у 2009 р. до 88 у 2013 р. Інші показники цю тенденцію підтверджують: зменшився обсяг премій, отриманих перестраховиками-резидентами, з 35432,7 тис. грн у 2009 р. до 5593,9 тис. грн у 2013 р. на 29838,8 тис. грн або на 84,2 %,

відповідно зменшився і розмір середньої перестрахової премії з 201,3 тис. грн у 2009 р. до 63,6 тис. грн у 2013 р. на 137,7 тис. грн або на 68,4 %. Результати дослідження відповідають загальним тенденціям, які склалися на вітчизняному ринку відносно значного падіння внутрішнього перестраховання. У 2013 році спостерігаємо незначне збільшення обсягів перестрахової премії і розміру середньої премії на один договір. Водночас в 2013 році знижується кількість укладених договорів, що свідчить тільки про збільшення розмірів страхових сум за об'єктами, котрі перестраховують брокери.

Таблиця 1

Динаміка укладання договорів перестраховання з перестраховиками-резидентами за участю брокерів за 2009 – 2013 рр.

№ з/п	Показник	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
1	Кількість укладених договорів, шт.	176	177	140	122	88
2	Перестрахові премії, тис. грн	35 432,7	12 515,4	12 351,3	4 859,7	5 593,9
3	Середній розмір перестрахової премії, тис. грн	201,3	70,7	88,2	39,8	63,6
4	Страхові виплати, тис. грн	369,4	162,1	0,0	0,0	15959,2
5	Рівень виплат, %	1,0	1,3	0,0	0,0	285,3
6	Комісійна винагорода, тис. грн	734,4	1073,2	1012,9	989,3	598,4
7	Частка комісійної винагороди, %	2,1	8,6	8,2	20,4	10,7

Джерело: складено авторами за даними [9]

Якщо порівняти кількість укладених договорів перестраховання та обсяги отриманих премій перестраховиками-резидентами та перестраховиками-нерезидентами, то можна зробити висновок про значне переважання іноземних партнерів. Це дозволяє зробити висновок про значну зацікавленість перестрахових брокерів у перестрахованні саме за кордоном (представництва іноземних брокерів), а також про використання внутрішнього перестраховання в Україні в цілях оптимізації оподаткування та «схемних» операціях. Це також підтверджують дані щодо страхових виплат, компенсованих перестраховиками-резидентами, які 2 роки (2011 – 2012 рр.) знаходилися на рівні нуля, що пов'язано з особливостями оподаткування виплат з перестраховання.

У табл. 2 наведено динаміку укладання договорів перестраховання з перестраховиками-нерезидентами за участю перестрахових брокерів протягом 2009 – 2013 рр.

Аналіз статистичних даних табл. 2 свідчить про зростання обсягів посередницької діяльності з перестраховиками-нерезидентами. Збільшується кількість договорів перестраховання, укладених за участю перестрахових брокерів, з 320 у 2009 р. до 408 у 2013 р. Інші показники цю тенденцію підтверджують: збільшився обсяг премій, отриманих перестраховиками-нерезидентами, з 264823,0 тис. грн у 2009 р. до 422518,2 тис. грн у 2013 р. на 157695,2 тис. грн або на 159,5 %, відповідно збільшився і розмір середньої перестрахової премії з 827,6 тис. грн у 2009 р. до 1035,6 тис. грн у 2013 р. на 208,0 тис. грн або на

Таблиця 2

Динаміка укладання договорів перестраховання з перестраховиками-нерезидентами за участю брокерів за 2009 – 2013 рр.

№ з/п	Показник	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
1	Кількість укладених договорів, шт.	320	283	269	348	408
2	Перестрахові премії, тис. грн	264 823,0	215 696,3	255 568,8	364 046,2	422 518,2
3	Середній розмір перестрахової премії, тис. грн	827,6	762,2	950,1	1 046,1	1 035,6
4	Страхові виплати, тис. грн	30 402,6	84 791,1	59 686,2	27 288,6	20 391,3
5	Рівень виплат, %	11,5	39,3	23,4	7,5	4,8
6	Комісійна винагорода, тис. грн	11 258,4	8 946,8	18 191,9	14 624,3	16 560,0
7	Частка комісійної винагороди, %	4,3	4,1	7,1	4,0	4,0

Джерело: складено авторами за даними [9]

125,1 %. Такі тенденції на цьому сегменті ринку перестраховування свідчать про постійне зростання попиту на якісний та надійний перестраховий захист за кордоном у провідних перестраховиків-нерезидентів. Це підтверджують постійні виплати з боку перестраховиків-нерезидентів і коливання рівня виплат на рівні 10 – 40 %.

Також слід зазначити цікаву тенденцію, що незважаючи на менший розмір комісійної винагороди у перестраховиків-нерезидентів (4 – 7 %) на відміну від

перестраховиків-резидентів (сягала навіть 20 %), за рахунок значно більших ризиків, які передаються у перестраховування за кордон, в абсолютних розмірах комісія у перестраховиків-нерезидентів склала 16560,0 тис. грн у 2013 р. на відміну від перестраховиків-резидентів – 598,4 тис. грн у 2013 р.

У табл. 3 наведено розрахунки частки премій, переданих у перестраховування за участю посередників протягом 2009 – 2013 рр.

Таблиця 3

Частка премій, переданих у перестраховування за участю брокерів за 2009 – 2013 рр.

№ з/п	Показник	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
1	Обсяги сплаченої перестрахової премії, млн грн	8888,4	10745,2	5906,2	2522,8	8744,8
2	Обсяги премії, сплаченої перестраховикам-резидентам за участю брокерів, млн грн	35,4	12,5	12,4	4,9	5,6
3	Обсяги премії, сплаченої перестраховикам-нерезидентам за участю брокерів, млн грн	264,8	215,7	255,6	364,0	422,5
4	Частка премій, сплачених перестраховикам-резидентам за участю брокерів, %	0,40	0,11	0,21	0,19	0,07
5	Частка премій, сплачених перестраховикам-нерезидентам за участю брокерів, %	2,98	2,01	4,33	14,43	4,83
6	Частка премій, сплачених перестраховикам за участю брокерів, %	3,38	2,12	4,54	14,62	4,90

Джерело: розраховано авторами за даними [7; 9]

Аналіз статистичних даних табл. 3 свідчить про незначну роль страхових брокерів при укладанні договорів перестраховування. Така тенденція зберігається протягом всього періоду 2009 – 2013 рр. і частка премій, сплачених перестраховикам за участю брокерів складала від 3,38 % (2009 р.) до 4,9 % (2013 р.). 2012 р. відрізняється різким зростанням частки премій, сплачених перестраховикам за участю брокерів до 14,62 %. Подібна ситуація на ринку пояснюється законодавчими змінами – введенням в дію Податкового кодексу України, норми якого змінювали порядок нарахування податку на прибуток. У зв'язку з цим ринок відреагував скороченням операцій по передачі премій у перестраховування перестраховикам-резидентам в цілому та за участю брокерів.

Проведений аналіз свідчить також про те, що страховики, які укладають договори перестраховування із нерезидентами, частіше користуються послугами брокерів 2,98 % (2009 р.), на противагу операцій із укладання договорів перестраховування з резидентами за участю посередників – 0,4 % (2009 р.). Така ж ситуація спостерігається і протягом наступних років: 2,01 % та 0,12 % відповідно в 2010 р., 4,33 % та 0,21 % у 2011 р., 14,43 % та 0,19 % у 2011 р. та 4,83 % та 0,06 % у 2013 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки і пропозиції:

1. Посередницька діяльність на ринку перестраховування є необхідним засобом активізації вітчизняного ринку перестраховування та його інтеграції у світовий ринок перестраховування, оскільки:

- допомагає його учасникам обирати найоптимальніші пропозиції щодо формування додаткових гарантій виконання страхових зобов'язань;
- зміцнює партнерські відносини та довіру між перестраховальником та перестраховиком;
- сприяє покращенню якості та динаміки продажу перестрахових послуг;
- підтримує сприятливе конкурентне середовище на ринку перестраховування.

2. На вітчизняному перестраховому ринку інститут перестрахових посередників займає невелику нішу, а перестрахові відносини їхні учасники організовують переважно без участі перестрахових брокерів. Незначна участь перестрахових брокерів у процесі укладання договорів перестраховування пояснюється такими причинами:

- великою кількістю страхових компаній на ринку, що перешкоджає розвитку інституту посередництва;

- зростанням вартості послуг з перестрахування на величину комісійної винагороди перестрахових брокерів в умовах нестійкої економічної та політичної ситуації;
- змінами в оподаткуванні перестрахових операцій, котрі не стільки упорядковують перестрахову діяльність, скільки заважають її повноцінному розвитку;
- використанням страховиками послуг перестрахових посередників в основному при виході на міжнародний ринок, адже не всі вітчизняні компанії мають налагоджені прямі зв'язки з перестраховиками-нерезидентами, тоді як в Україні страховики укладають договори перестрахування за мінімальної участі посередників.

3. Створити належні умови для розвитку посередництва на ринку перестрахування можна за допомогою наступних заходів: унормування положень законодавчої бази та усунення недоліків, котрі заважають отриманню довідкової і необхідної статистичної інформації щодо діяльності посередників; запровадити страхування професійної відповідальності страхових і перестрахових брокерів як це існує у розвинених країнах; приведення норм вітчизняного законодавства, котре регулює їх діяльність, у відповідність до світових стандартів та рекомендацій ЄС.

Ці заходи покликані забезпечити повноцінний розвиток посередництва, активізувати ринок перестрахування в Україні та наблизити його до світового ринку перестрахування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Третяк К. В. Формування попиту на перестрахові послуги в умовах розвитку страхового ринку України / К. В. Третяк // «Грудневі читання – 2013»: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції – Том 2. – К.: Логос, 2013. – С. 239 – 240.
2. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. №85/96-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vp/conv>.
3. Кнейслер О. В. Ринок перестрахування України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку [текст]: монографія / О. В. Кнейслер. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
4. Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.05.2004 № 736 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0801-04>
5. Порядок складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 04.08.2005 р. № 4421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0955-05>
6. Кнейслер О. В. Прагматизм функціонування перестрахових брокерів в Україні / О. В. Кнейслер // Науковий вісник Ужгородського нац. університету: Сер.: Економіка. – 09/2012. – Вип. 3 (37). – С. 80 – 84.
7. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>
8. Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/inshi-reestri-ta-pereliki.html>
9. Інформація про посередницькі послуги у страхуванні та/або перестрахуванні [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-poserednicki.html>

REFERENCES

- “Derzhavnyi reiestr strakhovykh ta perestrakhovykh brokeriv” [A list of insurance and reinsurance brokers]. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh. <http://nfp.gov.ua/content/inshi-reestri-ta-pereliki.html>
- “Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy” [Information on the status and development of the insurance market of Ukraine]. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh. <http://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>
- “Informatsiia pro poserednytski posluhy u strakhuvanni ta / abo perestrakhuvanni” [Information intermediary services in insurance and / or reinsurance]. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh. <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-poserednicki.html>
- Kneisler, O. V. “Prahmatyzm funktsionuvannya perestrakhovykh brokeriv v Ukraini” [Pragmatism operation reinsurance brokers in Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika», no. 3 (37) (2012): 80-84.
- Kneisler, O. V. Rynok perestrakhuvannya Ukrainy: teoretyko-metodolohichni dominanty formuvannya ta priorytety rozvytku [Market reinsurance Ukraine: theoretical and methodological dominant formation and development priorities]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2012.
- [Legal Act of Ukraine] (2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0801-04>
- [Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vp/conv>
- [Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0955-05>
- Tretiak, K. V. “Formuvannya popytu na perestrakhovi posluhy v umovakh rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy” [Formation of demand for reinsurance services in terms of the insurance market of Ukraine]. Hrudnevi chytannia - 2013. Kyiv: Lohos, 2013.239-240.

ИНСТИТУТ БАНКРОТСТВА ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

© 2014 ТОКАРЬ В. В.

УДК 338.22

Токарь В. В.

Институт банкротства физического лица в системе обеспечения экономической безопасности Украины

Целью статьи является концептуальное обоснование института банкротства физического лица, не занимающегося предпринимательской деятельностью, в системе обеспечения экономической безопасности Украины. В статье проанализировано современное состояние украинского рынка кредитования физических лиц для целей, не связанных с предпринимательской деятельностью. Идентифицирована угроза экономической безопасности Украины, вызванная отсутствием государственной программы предотвращения коллапса национальной финансовой системы в целом и банковской системы в частности в связи с потенциальной массовой неплатёжеспособностью должников – физических лиц. Обоснована актуальность создания института банкротства физических лиц и предложено определение понятия должника в данном контексте. Разработаны основные критерии проведения процедуры банкротства физического лица в случае возникновения задолженности, не связанной с предпринимательской деятельностью.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, банкротство, физическое лицо, институт, коммерческий банк, государственное регулирование

Табл.: 2. Библи.: 13.

Токарь Владимир Владимирович – доктор экономических наук, доцент, профессор, кафедра международных финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: tokarww@ukr.net

УДК 338.22

UDC 338.22

Токар В. В. Інститут банкрутства фізичної особи у системі забезпечення економічної безпеки України

Tokar V. V. The Bankruptcy of an Individual in the Economic Security of Ukraine

Метою статті є концептуальне обґрунтування інституту банкрутства фізичної особи, що не займається підприємницькою діяльністю, у системі забезпечення економічної безпеки України. У статті проаналізовано сучасний стан українського ринку кредитування фізичних осіб для цілей, що не пов'язані з підприємницькою діяльністю. Ідентифікована загроза економічній безпеці України, яка викликана відсутністю державної програми запобігання колапсу національної фінансової системи в цілому та банківської системи зокрема у зв'язку з потенційною масовою неплатоспроможністю боржників – фізичних осіб. Обґрунтована актуальність створення інституту банкрутства фізичних осіб і запропоновано визначення поняття боржника в цьому контексті. Розроблено основні критерії проведення процедури банкрутства фізичної особи у випадку виникнення заборгованості, що не пов'язана з підприємницькою діяльністю.

Ключові слова: економічна безпека держави, банкрутство, фізична особа, інститут, комерційний банк, державне регулювання

Табл.: 2. Бібл.: 13.

Токар Володимир Володимирович – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: tokarww@ukr.net

The purpose of this paper is a conceptual study of the bankruptcy institution of the individual who is not engaged in business activities in the economic security of Ukraine. The article analyzes the current state of Ukrainian market of lending to individuals for purposes not related to business activities. There is identified the threat of economic security of Ukraine, due to the lack of state programs to prevent the collapse of the national financial system in general and the banking system in particular with regard to the potential of mass insolvency of individual debtors. The urgency of creating the individuals bankruptcy institution and the definition of the debtor in this context are suggested. The basic criteria for the procedure of bankruptcy of an individual in the event of a debt not related to entrepreneurial activity is determined.

Key words: economic security of the state, bankruptcy, an individual, institution, commercial bank, state regulation

Tabl.: 2. Bibl.: 13.

Tokar Volodymyr V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of International Finance, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: tokarww@ukr.net

Введение. Современные внешние и внутренние угрозы экономической безопасности Украины в совокупности ставят под сомнение состоятельность и обоснованность используемых методов и подходов государственного регулирования широкого спектра социально-экономических отношений, в том числе связанных с функционированием системы кредитного обеспечения населения. Негативные последствия обманчивой лёгкости

решения повседневных проблем за счёт привлечения кредитных ресурсов усиливаются недостаточной финансово-экономической грамотностью населения и вытеснением гривны более стабильными валютами в качестве базиса кредитных операций. Низкая производительность труда, обусловленная технологическим отставанием от развитых стран мира, определяет хронический разрыв доходов населения, соответствующих показателям развивающихся

ся стран, и уровня цен на потребительские товары и недвижимость, которые по некоторым параметрам превышают аналогичные категории в странах ядра Европейского Союза и США.

Неблагоприятное соотношение доходов и цен ухудшается сравнительно высокими ставками по ипотечным и потребительским кредитам, как в иностранной, так и в особенности национальной валюте, что значительно увеличивает вероятность неплатёжеспособности физических лиц в среднесрочной перспективе. Научно-практическая проблема погашения реальных и потенциальных домохозяйств в Украине находится в тупике из-за отсутствия эффективных механизмов санации и банкротства, используемых в развитых странах мира. Таким образом, отсутствие в Украине института банкротства физических лиц, не занимающихся предпринимательской деятельностью, является существенной угрозой стабильности функционирования национальной финансовой системы и экономической безопасности государства.

Анализ последних исследований. В подавляющем большинстве научных и аналитических публикаций, посвященных проблематике банкротства, в центре внимания исследователей находятся аспекты, связанные с хозяйствующими объектами – юридическими и физическими лицами. Например, на основе критического осмысления подходов к определению сущности соответствующего явления В. Капустин предлагает трактовать банкротство как юридически признанное в установленном порядке финансовое состояние субъекта предпринимательской деятельности, обусловленное негативными результатами его хозяйствования и исключающее возможность восстановления платёжеспособности [8, с. 167]. Данным исследователям исключаются из сферы действия нормативно-правового регулирования физические лица, не являющиеся хозяйствующими субъектами, и безнадежная задолженность физических лиц – предпринимателей, возникшая в результате операций, не связанных с предпринимательской деятельностью.

Подобных взглядов придерживается И. Троц, разбивая внешние причины возникновения банкротства на экономические, политические, демографические и природные группы факторов; а среди внешних причин выделяя факторы, связанные с производством, управлением, планированием, организацией и контролем [11, с. 226]. В указанном исследовании среди внешних причин проигнорированы социальные факторы, а внутренние причины, с точки зрения данного автора, лежат в плоскости неэффективного выполнения функций менеджмента и соответствующих производственных недочётов, что лишь косвенно связано с проблематикой банкротства физических лиц, не являющихся предпринимателями.

В статье О. Завыдивской, посвященной анализу банковского жилищного ипотечного кредитования с точки зрения потребителей – физических лиц, указывается на решающей роли мнения друзей и родственников и тарифной политики коммерческих банков при принятии решения о привлечении заёмных средств. На основе проведённого опроса жителей в западных областях Украины данным автором представлены приемлемые характери-

стики ипотечного кредитования в национальной валюте: первый взнос – на уровне 10,0 % от стоимости жилья, срок кредитования – 20 лет, процент за использование кредитных средств – 10,0 % в годовом эквиваленте [4, с. 165]. Результаты данного исследования подтверждают важность поведенческих факторов, социального окружения и происхождения заёмщиков – физических лиц – при принятии решений о привлечении кредитов. Позитивным моментом этой статьи является раскрытие внутренних причин увеличения задолженности: отсутствия среди влияющих факторов мнения экспертов жилищного рынка, юристов, экономистов и государственных служащих; привлечение ипотечных кредитов даже при осознании заёмщиками несоответствия реальных возможностей и существующих условий на данном рынке. Самыми главными недостатками исследования являются игнорирование проблем, связанных с потребительскими кредитами, и отсутствие конкретных рекомендаций для противодействия и минимизации последствий возможной неспособности физических лиц погасить задолженность по привлечённым кредитам.

Сохраняют актуальность тезисы, изложенные в отчёте «Анализ регуляторного влияния принятия проекта Закона Украины «О банкротстве физического лица»». Авторы призывают к созданию института банкротства физических лиц, не занимающихся предпринимательской деятельностью, в качестве ответа на риски, связанные с развитием потребительского кредитования в Украине: обнищание домохозяйств, ухудшение конкурентных позиций финансовых учреждений-кредиторов, возрастание социальных рисков (криминализация и распространение бродяжничества) [2]. Не вызывают возражений следующие предложения данного авторского коллектива: ограничить погашение задолженности за счёт продажи имущества должника – сроком до 6 месяцев, за счёт ежемесячных выплат с текущих доходов – сроком от 1 до 6 лет; предусмотреть списание остатков задолженности; создать институт администраторов процедуры банкротства физического лица и единый реестр банкротов – физических лиц. Спорным является предложение исследовательской группы закрепить право инициации процедуры банкротства в местных судах исключительно за должниками – физическими лицами, что усложняет возможность защиты прав кредиторов. Вызывают сомнения предложенные авторским коллективом критерии допуска должников до реабилитационных процедур: объективность причин (без указания методики установления); принадлежность к уязвимым категориям населения (без указания определения понятия и с полным игнорированием интересов других слоёв населения); наличие высокого уровня задолженности (без указания конкретных показателей в абсолютной денежной или относительной форме). Дискуссионными моментами являются также установление 5-летнего периода для проведения новой процедуры банкротства с момента освобождения от статуса банкрота (без указания, что под этим следует понимать) и запрещение обнародования реестра банкротов, что повышает деловые риски для третьих лиц. В целом рассмотренный отчёт абсолютно игнорирует угрозы экономической безопасности

государства, вызванные потенциальной и реальной неплатёжеспособностью физических лиц, не занимающихся предпринимательской деятельностью, по ипотечным и другим видам кредитов.

Целью статьи является концептуальное обоснование института банкротства физического лица, не занимающегося предпринимательской деятельностью, в системе обеспечения экономической безопасности Украины.

Основные результаты исследования. По состоянию на 1 декабря 2014 г. общая задолженность физических

лиц финансовым учреждениям составляла 211,62 млрд грн, при этом потребительские кредиты составили – 64,88 %, кредиты на приобретение, строительство и реконструкцию недвижимости – 31,06 %, другие кредиты – 2,06 %. Доля ипотечных кредитов от общей суммы задолженности физических лиц составила 33,48 %.

Совокупный объём остатков по кредитам домохозяйств в 3,09 раза превышает граничный уровень дефицита Государственного бюджета Украины, запланированного в 2014 г. на уровне 68,564 млрд грн (табл. 1).

Таблица 1

Структура кредитов, выданных финансовыми учреждениями домохозяйствам, по целевому назначению по состоянию на 01.12.2014

Задолженность	Объём, млрд грн	Доля от общей задолженности, %	Доля от граничного дефицита Государственного бюджета Украины, %
Потребительские кредиты	137,295	64,88	200,24
Кредиты на приобретение, строительство и реконструкцию недвижимости	69,996	33,06	102,04
Другие кредиты	4,360	2,06	6,36
Итого, в том числе	211,621	100,00	308,64
Ипотечные кредиты	70,851	33,48	103,34

Источник: составлено и рассчитано автором на основании данных [7; 10]

По состоянию на 1 декабря 2014 г. совокупная доля валютной задолженности домохозяйств Украины в гривневом эквиваленте составляет 46,95 % от общего объёма выданных финансовыми учреждениями кредитов. Опасная с точки зрения возможного колебания обменных курсов ситуация наблюдается в сегментах кредитования приобретения, строительства и реконструкции недвижимости, где доля валютных заимствований составляет 83,95 %, и, соответственно, ипотечное кредитование – 77,17 %.

Меньшую угрозу в обозначенном контексте представляют сегмент предоставления потребительских и других видов кредитов, где доля валютных кредитов состав-

ляет 28,62 % и 30,33 % соответственно (табл. 2). В целом ввиду нестабильности обменного курса гривны по отношению к основным валютам заимствований физических лиц – евро и доллару США – высока вероятность дальнейшего увеличения объёма задолженности и соответственно доли валютных кредитов в гривневом эквиваленте. Ситуация приобретает ещё более угрожающую окраску при использовании для перерасчёта не официального курса Национального банка Украины, а курса покупки на межбанковской валютной бирже, что и соответствует реальной практике коммерческой деятельности банковских учреждений.

Таблица 2

Структура кредитов, выданных финансовыми учреждениями домохозяйствам, по целевому назначению в разрезе валют по состоянию на 01.12.2014

Доля валюты, %	доллар США	евро	российский рубль	другие валюты	валютные кредиты	украинская гривна
Потребительские кредиты	27,15	0,89	0,00	0,58	28,62	71,38
Кредиты на приобретение, строительство и реконструкцию недвижимости	80,30	1,53	0,00	2,12	83,95	16,05
Другие кредиты	27,25	2,67	0,01	0,41	30,33	69,67
Итого, в том числе	44,72	1,14	0,00	1,08	46,95	53,05
Ипотечные кредиты	73,45	1,66	0,00	2,05	77,17	22,83

Источник: составлено и рассчитано автором на основании данных [10]

Реальные масштабы угрозы экономической безопасности Украины в случае тотального ухудшения платежеспособности должников – физических лиц довольно трудно предсказать, учитывая невозможность достоверно подсчитать вероятностные параметры. В качестве довольно условного приближения можно использовать эмпирический подход. Так, в результате глобального финансово-экономического кризиса 2007 – 2009 гг., который сопровождался девальвацией украинской гривны, каждый пятый заёмщик в Украине оказался не состоянием рассчитаться с коммерческим банком или кредитным союзом [3]. Предполагая равномерность распределения задолженности и эмпирическое правило 20/80, ориентировочно объём безнадежных и сомнительных долгов физических лиц в Украине может достигнуть (в ценах по состоянию на 1 декабря 2014 г.) 169,30 млрд грн или 246,92 % граничного дефицита Государственного бюджета Украины на 2014 г.

Косвенным подтверждением ухудшения ситуации является подписание «Меморандума по урегулированию вопроса реструктуризации ипотечных кредитов в иностранной валюте». В этом достаточно спорном и малопонятном документе предлагается использовать для ипотечных валютных кредитов с остатком основной суммы долга не выше 2,5 млн грн перерасчёт и по курсу на 1 января 2014 г., и изменения системы оплаты [1]. Фактически вышеуказанный документ носит сугубо декларативный характер, то есть не обязателен для исполнения коммерческими банками. Возникает множество возражений в случае реального возникновения прецедента использования согласованных курсов. Например, почему в этом случае не использовать курс по состоянию на 1 января 2006 г. (5,05 грн за 1 доллар США) или вообще 1 ноября 1996 года, когда курс не превышал 2 грн за 1 доллар США? Можно предположить возникновение множества лоббистских нормативных актов, направленных на использование выборочной даты фиксации курса для перерасчёта задолженности юридических лиц. Следующим вариантом креативного псевдорешения сложных экономических вопросов может быть предложение расширить практику на другие виды задолженности физических лиц – потребительские кредиты и другие виды кредитов. Расплывчатость формулировок и сохранение права коммерческого банка на своё усмотрение приостанавливать реализацию договорённостей создаёт широкое поле для манипуляций и коррупционных схем.

Игнорируя множество научных и аналитических публикаций, выступающих за полный запрет валютных кредитов для целей, не связанных с предпринимательской деятельностью, и в случае отсутствия у заёмщика реальных и/или потенциальных доходов, номинированных в иностранной валюте – валюте кредита, государство в лице регулирующих органов продолжает сохранять валютные кредиты для физических лиц.

На данный момент отсутствует государственная программа предотвращения коллапса банковской системе в частности и национальной финансовой системы в целом в связи с потенциальной массовой неплатёжеспособностью должников – физических лиц. В соответствии с национальными интересами и логикой функционирования рыночной экономики возможным решением является ком-

плекс мероприятий: полный запрет валютных кредитов для физических лиц; перевод остатков по валютным кредитам в гривневый эквивалент по курсу Национального банка Украины, действующим на момент реструктуризации; уменьшение ставок по кредитам соответственно доли погашенной задолженности; создание за счёт коммерческих банков резервов временного жилья для возможного выселения должников по ипотечным кредитам. В действительности не налогоплательщики, а именно финансовые структуры должны разделить бремя ответственности за созданную ими же ситуацию: кредитные отделы в должной степени не оценили валютные, геополитические и другие виды рисков, вызвавших девальвацию гривны и общенациональный кризис в Украине.

С целью защиты национальных интересов высокой привлекательностью обладает внедрение института банкротства физического лица, не занимающегося предпринимательской деятельностью, в систему обеспечения экономической безопасности Украины. В качестве базовых элементов необходимо адаптировать в украинских условиях эффективный международный опыт. Институт банкротства физического лица является уже традиционным элементом институциональной системы рыночной экономики многих стран Европейского Союза, США и представителей БРИКС. Например, в отдельных штатах Индии предусмотрен 10-летний срок запрета участия банкрота – физического лица на кредитном рынке [12]. Подобная система предусмотрена и в США, где максимум на протяжении 10 лет сохраняется соответствующая запись в кредитной истории физического лица, но также существует возможность получить новые ипотечные кредиты в рамках системы государственных гарантий через 2 – 4 года после завершения процедуры банкротства и списания долгов [13]. Учитывая постепенную интеграцию Украины в европейские структуры, перспективным представляется ограничение пребывания физического лица в списке банкротов 7-летним сроком, что соответствует практике среднесрочного финансово-экономического планирования в Европейском Союзе.

Для формирования нового института банкротства целесообразно использовать существующие нормативно-правовые акты Украины на основании метода аналогии. Например, в ст. 1 Закона Украины «О возобновлении платёжеспособности должника или признании его банкротом», представлены определения понятия должника как субъекта предпринимательской деятельности – юридического или физического лица в случае возникновения задолженности в связи с предпринимательской деятельностью [6]. При соответствующей адаптации указанное понятие может быть использовано в нормативно-правовых актах в институте банкротства физического лица, не связанного с предпринимательской деятельностью.

Важными классифицирующими критериями для возбуждения судопроизводства в делах о банкротстве физических лиц по инициативе самих должников или кредиторов является минимальный уровень задолженности и срок невыполнения должником своих финансово-экономических обязательств по долгу. В качестве возможного срока невыполнения обязательств с момента их возникновения

можно предложить двенадцать месяцев, а минимальный уровень задолженности установить в 12-кратном размере минимальной заработной платы на момент возникновения обязательства, что обусловлено спецификой краткосрочного планирования домохозяйств.

Таким образом, под должником следует понимать физическое лицо, не способное исполнить в течение двенадцати месяцев свои денежные обязательства после наступления установленного срока их исполнения, если их совокупный объём превышает 12-кратный размер минимальной заработной платы, действующей на момент их исполнения, в случае подтверждения судебным решением, набравшим законную силу. Речь идёт исключительно об обязательствах, не связанных с предпринимательской деятельностью. В противном случае достаточно следует применять нормы Закона Украины «О возобновлении платёжеспособности должника или признании его банкротом».

Целесообразным является ограничение погашения задолженности за счёт продажи имущества должника – сроком до 6 месяцев, за счёт ежемесячных выплат с текущих доходов – сроком от 1 до 7 лет; предусмотреть списание остатков задолженности; создать институт администраторов процедуры банкротства физического лица и единый реестр банкротств – физических лиц.

Определенные изменения должны произойти в системе налогообложения. При списании финансовым учреждением части тела кредита правомочным является учёт его налоговыми органами в качестве дополнительного блага и налогообложения суммы списанной части кредита в соответствии со статьёй 164 Налогового кодекса Украины [9]. В случае же списания задолженности по процентам, штрафным санкциям, пене, комиссии, данная часть должна быть освобождена от налогообложения.

В связи с необходимостью формирования реестра банкротств – физических лиц и защиты прав кредиторов, необходимо внести изменения в Закон Украины «О банках и банковской деятельности», а именно изъять пункта 3 абзаца 2 статьи 60 [5], то есть исключить из банковской тайны финансово-экономическое состояние клиента. В случае полного погашения задолженности или завершения 7-летнего периода с момента реализации процедуры банкротства, запись должника должна быть удалена из соответствующего реестра банкротств.

Вывод. Значительную угрозу экономической безопасности Украины представляет отсутствие государственной программы предотвращения коллапса банковской системе в частности и национальной финансовой системы в целом в связи с потенциальной массовой неплатёжеспособностью должников – физических лиц. В соответствии с логикой функционирования рыночной экономики необходимо реализовать комплекс мероприятий: полный запрет валютных кредитов для физических лиц; перевод остатков по валютным кредитам в гривневый эквивалент по курсу Национального банка Украины, действующим на момент реструктуризации; уменьшение ставок по кредитам соответственно доли погашенной задолженности; создание за счёт коммерческих банков резервов временного жилья для возможного выселения должников по ипотечным кредитам.

С целью защиты национальных интересов высокой привлекательностью обладает внедрение института банкротства физического лица, не занимающегося предпринимательской деятельностью, в систему обеспечения экономической безопасности Украины, что предусматривает принятие специальных нормативно-правовых актов. В данном контексте под должником следует понимать физическое лицо, не способное исполнить в течение двенадцати месяцев свои денежные обязательства после наступления установленного срока их исполнения, если их совокупный объём превышает 12-кратный размер минимальной заработной платы, действующей на момент их исполнения, в случае подтверждения судебным решением, набравшим законную силу.

Целесообразным является ограничение погашения задолженности за счёт продажи имущества должника – сроком до 6 месяцев, за счёт ежемесячных выплат с текущих доходов – сроком от 1 до 7 лет; предусмотреть списание остатков задолженности; создать институт администраторов процедуры банкротства физического лица и единый реестр банкротств – физических лиц. В связи с необходимостью формирования реестра банкротств – физических лиц и защиты прав кредиторов необходимо внести изменения в Закон Украины «О банках и банковской деятельности», а именно исключить из банковской тайны финансово-экономическое состояние клиента. В случае полного погашения задолженности или завершения 7-летнего периода с момента реализации процедуры банкротства, запись должника должна быть удалена из соответствующего реестра банкротств. В случае списания задолженности физических лиц по процентам, штрафным санкциям, пене, комиссии, данная часть должна быть освобождена от налогообложения.

Перспективными для дальнейших исследований являются оценка финансово-экономических результатов внедрения института банкротства физических лиц; изучение механизмов предотвращения преступлений, связанных с фиктивным и преднамеренным банкротством физических лиц; особенности защиты прав детей в случае банкротства родителей (опекунов).

ЛИТЕРАТУРА

1. Болотова К. Кому валютный кредит пересчитают по курсу 7,99 грн / \$ / К. Болотова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://minfin.com.ua/2014/12/29/5642304>
2. Витяг зі звіту (за пілотним проектом) : Аналіз регуляторного впливу прийняття проекту Закону України «Про банкрутство фізичної особи» / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеєва, Д. П. Згортюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.commerciallaw.com.ua/uk/ppublications/256>
3. Долги украинцев. Жители Киевской области должны банкам в 48 раз больше, чем тернопольчане [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nbnews.com.ua/ru/tema/100516>
4. Завидівська О. І. Оцінка банківського житлового іпотечного кредитування в Україні з позицій інтересів споживачів / О. І. Завидівська // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Ч. 2, Вип. 3 (46). – С. 159 – 165.
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III [Электронный ресурс]. – Ре-

жим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/print1410166376683792>

6. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 15.05.1992 р. № 2343-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/print1393598971649025>

7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 16.01.2014 р. № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18/print1391620012653756>

8. Капустін В. В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення / В. В. Капустін // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3 – 2. – С. 165 – 168.

9. Налоговые последствия списания кредитной задолженности [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.prostopravo.com.ua/nalogi/stati/nalogovye_posledstviya_spisaniya_kreditnoy_zadolzhennosti

10. Официальный сайт Национального Банка Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bank.gov.ua>

11. Троц І. В. Визначення поняття банкрутства та причини його виникнення у сучасних умовах розвитку / І. В. Троц // Вісник Дніпропетровського університету. – 2011. – Вип. 5 (2). – С. 221 – 228.

12. Babwani S. When and How to File for Bankruptcy? / S. Babwani [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://articles.economictimes.indiatimes.com/2013-08-05/news/41093186_1_bankruptcy-bad-debt-petition

13. Prevost L. Mortgages after Bankruptcy / L. Prevost [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nytimes.com/2014/11/02/realestate/mortgages-after-bankruptcy.html>

REFERENCES

Bolotova, K. "Komu valiutnyy kredit pereschitaiut po kursu 7, 99 grn / \$" [To recalculate currency credit at the rate of 7.99 UAH / \$]. <http://minfin.com.ua/2014/12/29/5642304>

Babwani, S. "When and How to File for Bankruptcy?". http://articles.economictimes.indiatimes.com/2013-08-05/news/41093186_1_bankruptcy-bad-debt-petition

"Dolgi ukraintsev. Zhiteli Kievskoy oblasti dolzhny bankam v 48 raz bolshe, chem ternopolchane" [Debts Ukrainians. Residents of Kiev region should banks 48 times more than people in Ternopil]. <http://nbnews.com.ua/ru/tema/100516>

Kapustin, V. V. "Bankrutstvo: henezys, sutnist i poniattia v umovakh syohodennia" [Bankruptcy: the origin, nature and concept in today's conditions]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 3-2 (2013): 165-168.

[LegalActofUkraine](2000). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/print1410166376683792>

[LegalActofUkraine](1992). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/print1393598971649025>

[LegalActofUkraine](2014). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18/print1391620012653756>

"Nalogovye posledstviia spisaniia kreditnoy zadolzhennosti" [Taxconsequencesofwritingoffcreditdebt]. http://www.prostopravo.com.ua/nalogi/stati/nalogovye_posledstviya_spisaniya_kreditnoy_zadolzhennosti.

Oftsiálny sayt Natsionalnogo Banka Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>

Paskhaver, O. I. et al. "Vytiakh zi zvituv (za pilotnym proektom) : Analiz rehuliatornoho vplyvu pryiniattia proektu Zakonu Ukrainy «Pro bankrutstvo fizychnoi osoby»" [Excerpt from report (pilot project): Regulatory Impact Analysis of Draft Law of Ukraine "On an individual bankruptcy"]. <http://www.commerciallaw.com.ua/uk/ppublications/256>

Prevost, L. "Mortgages after Bankruptcy". <http://www.nytimes.com/2014/11/02/realestate/mortgages-after-bankruptcy.html>

Trots, I. V. "Vyznachennia poniattia bankrutstva ta prychny ioho vynykennia u suchasnykh umovakh rozvytku" [The definition of bankruptcy and its root causes in modern conditions of development]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 5 (2) (2011): 221-228.

Zavydivska, O. I. "Otsinka bankivskoho zhytlovoho ipotechnoho kredytuvannia v Ukraini z pozytsii interesiv spozhyvachiv" [Evaluation of bank residential mortgage lending in Ukraine from the standpoint of consumer interests]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen vol. 2*, no. 3 (46) (2012): 159-165.

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

© 2014 ХАУСТОВА В. Є., ГОРБАТОВА Є. Ф.

УДК 338.22

Хаустова В. Є., Горбатова Є. Ф.

Оцінка якості цільових програм розвитку туристичної галузі в регіонах України

Метою статті є розробка методичного підходу до оцінки якості цільових програм розвитку туристичної галузі в регіонах України та проведення на його базі відповідного дослідження. Для досягнення мети статті проаналізовано існуючі методичні підходи до оцінки якості цільових програм у різних галузях економіки, визначено їх недоліки та переваги. На базі проведеного аналізу розроблено модель оцінки якості програм розвитку туристичної галузі в регіонах України, що дозволяє нівелювати недоліки існуючих підходів. Оцінку якості програм згідно із запропонованим підходом запропоновано здійснювати за допомогою інтегрального показника, до складу якого входять такі компоненти: доцільність, узгодженість по рівням ієрархії, структурна відповідність, наукова обґрунтованість, практична реалізованість, змістовність. У свою чергу, кожна з компонент оцінюється за допомогою відповідних критеріїв (часткових показників). На основі розробленого підходу проведено оцінку якості програм розвитку туристичної галузі в регіонах України.

Ключові слова: цільова програма, оцінка, якість, туристична галузь, регіон

Рис.: 3. **Табл.:** 10. **Бібл.:** 55.

Хаустова Вікторія Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, відділ інноваційного розвитку та конкурентоспроможності, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: x_river@mail.ru

Горбатова Євгенія Федорівна – здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

УДК 338.22

UDC 338.22

Хаустова В.Е., Горбатова Е. Ф. Оценка качества целевых программ развития туристической отрасли в регионах Украины

Целью статьи является разработка методического подхода к оценке качества целевых программ развития туристической отрасли в регионах Украины и проведение на его базе соответствующего исследования. Для достижения цели статьи проанализированы существующие методические подходы к оценке качества целевых программ в различных отраслях экономики, определены их недостатки и преимущества. На базе проведенного анализа разработана модель оценки качества программ развития туристической отрасли в регионах Украины, позволяющая нивелировать недостатки существующих подходов. Оценку качества программ согласно предложенному подходу предложено осуществлять с помощью интегрального показателя, в состав которого входят следующие компоненты: целесообразность, согласованность по уровням иерархии, структурное соответствие, научная обоснованность, практическая реализуемость, содержательность. В свою очередь, каждая из компонент оценивается с помощью соответствующих критериев (частных показателей). На основе разработанного подхода проведена оценка качества программ развития туристической отрасли в регионах Украины.

Ключевые слова: целевая программа, оценка, качество, туристическая отрасль, регион

Рис.: 3. **Табл.:** 10. **Библ.:** 55.

Хаустова Виктория Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник, отдел инновационного развития и конкурентоспособности, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Email: x_river@mail.ru

Горбатова Евгения Федоровна – соискатель, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

Khaustova V. Ye., Gorbatova Ye. F. Estimating the Quality of Programs for Development of Tourism Industry in the Regions of Ukraine

The article is aimed to work out a methodical approach to estimate the quality of target programs for development of tourism industry in the regions of Ukraine, and to conduct a corresponding study on the basis of the elaborated approach. In order to achieve the article's objective, the existing methodical approaches to estimating the quality of specific programs in the various sectors of the economy were analyzed, their disadvantages and advantages were determined. On the basis of the conducted analysis, a model for estimating the quality of the target programs for development of tourism industry in the regions of Ukraine was developed, which allows to level the inadequacies of the existing approaches. In accordance with the proposed approach, has been suggested that estimation of programs' quality is carried out by the integral indicator, which comprises the following components: expediency, coherence in levels of the hierarchy, structural correspondence, scientific validity, feasibility, informativeness. In turn, each component is estimated by means of the relevant criteria (partial indicators). On the basis of the elaborated approach, quality of programs for development of tourism industry in the regions of Ukraine has been estimated.

Keywords: target program, estimation, quality, tourism industry, region

Pic.: 3. **Tabl.:** 10. **Bibl.:** 55.

Khaustova Viktoriia Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Department of Innovative Development and Competitiveness, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: x_river@mail.ru

Gorbatova Yevgeniia F. – Applicant, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

В умовах ринкових відносин та нестабільних економічних процесів, що накопичилися у національному господарстві України, дієвим механізмом державної підтримки галузі туризму може стати застосування програмно-цільового методу.

Застосування програмно-цільових методів є ефективним заходом вирішення складних державних і регіональних проблем, насамперед, за рахунок гнучкої постановки цілей і завдань реалізації програми, кількісного і якісного визначення проблеми; здійснення розрахунку потрібних ресурсів, а також джерел покриття потреби в них; знаходження ефективного алгоритму реалізації програмних заходів [1].

Ключовою категорією, яка визначає сутність програмно-цільового підходу, є «програма», яка в широкому розумінні є «комплексом заходів щодо реалізації стратегії» [2].

В той же час «програмування – це процес орієнтації економіки з боку держави шляхом регулярного й комплексного впливу на її структуру згідно з варіантом соціально-економічного розвитку в рамках ринкового механізму» [3].

Значний внесок у розв'язання питань, пов'язаних з програмно-цільовим плануванням та управлінням, зробили такі вчені, як: О. Амоша [4], М. Азаров [5], В. Геєць [4], Д. Зубаков [6], М. Кизим [7], А. Кисельников [8], В. Кондратьєв [9], Б. Мільнер [10, 11], Б. Райзберг [12], Ф. Ярошенко [5], І. Макаров [13], М. Долішній [14, 15], М. Махотаєва [16] та інші автори. Проте, досить багато аспектів даної проблеми залишилися недостатньо освітленими та такими, що потребують проведення подальших досліджень. Серед них й оцінка якості цільових програм розвитку по галузях народного господарства.

Отже, метою даної статті є розробка методичного підходу до оцінки якості цільових програм розвитку туристичної галузі в регіонах України та проведення на його базі відповідного дослідження.

Аналіз теоретичних та методологічних основ програмно-цільового планування свідчить про те, що вчені пропонують різні визначення цього поняття з несуттєвими відмінностями.

В табл. 1 наведені трактування основних категорій програмно-цільового підходу вітчизняними та закордонними вченими.

Таблиця 1

Визначення основних категорій програмно-цільового підходу, що досліджувалися вітчизняними та закордонними вченими

Автор (и) / Джерело	Сутність поняття
1	2
М. Азаров, Ф. Ярошенко, О. Амоша [5]	Програма – це установлення певної послідовності етапів, порядку й механізмів управління процесом послідовного досягнення мети рішення проблеми
В. Бесєдіна, І. Богдан, Л. Варениченко [17]	Державна цільова програма тлумачиться як затверджений нормативно-правовим актом України цілісний документ, що визначає стратегію рішення соціально-економічних, екологічних, науково-технічних, оборонних, національно-культурних й інших проблем суспільного значення і включає комплекс взаємозалежних заходів і завдань (цільових проектів), які спрямовані на досягнення конкретних кінцевих цілей, погоджених за строками їх виконання і складом виконавців, і реалізуються повністю або частково за рахунок коштів Державного бюджету
В. Генералов, М. Личагін [18]	Цільова комплексна програма – зв'язаний за ресурсами, виконавцями і строками здійснення комплекс соціально-економічних, виробничих, науково-технічних, організаційно-господарських та інших завдань і заходів, спрямованих на рішення важливої народногосподарської проблеми найбільш ефективним чином і у встановлений термін
О. Жуковський, В. Васильєв, Д. Штрейс [19]	Цільова програма – адресний, різного ступеня директивності документ, що містить систему погоджених за строками, ресурсами і виконавцями соціально-економічних, виробничих, фінансових, науково-дослідних, організаційно-господарських та інших заходів, що забезпечують досягнення поставленої мети найбільш ефективними шляхами й у встановлений термін
А. Кисельников [8]	Комплексна регіональна програма – зв'язаний за ресурсами, виконавцями і строкам завершення комплекс планованих заходів (соціально-економічних, виробничих, організаційних, науково-технічних та ін.), виконання яких повинне забезпечити своєчасну реалізацію встановлених цілей і пов'язане з важливими змінами існуючих пропорцій, структури і темпів розвитку певного регіону
Р. Кочкаров [20]	Цільова програма – основний інструмент програмно-цільового підходу
І. Макаров, В. Соколов, А. Абрамов [13]	Програмно-цільове планування – нова галузь, яка інтенсивно розвивається, де немає ще усталеної термінології і пропонують використовувати термін «цільова комплексна програма», вважаючи, що «цільова» підкреслює її орієнтацію на кінцевий результат, а «комплексна» – урахування всіх факторів, необхідних для досягнення мети
С. Мочерний [21]	Цільова програма визначається як об'єднаний єдиною метою, намічений для планомірного здійснення комплекс взаємозалежних завдань і адресних соціальних, економічних, наукових, науково-технічних і організаційних заходів

1	2
Є. Новиков [5]	Пропонує три основні критерії, які її характеризують: рівень нагальності задоволення потреби, комплексність проблеми, що характеризується кількістю областей (регіонів), які беруть участь у її вирішенні, повноту циклу вирішення проблем, що включає наукові дослідження, дослідно-конструкторські розробки тощо
Б. Райзберг, О. Лобко [12]	Цільова програма – сукупність намічених для планомірного проведення, погоджених за змістом, скоординованих у просторі і часі, забезпечених ресурсами заходів, спрямованих на рішення існуючої проблеми, що не може бути вирішена без концентрації зусиль і ресурсів для досягнення встановленої мети
О. Руднєва [22]	Цільова комплексна програма – узгоджений за ресурсами, виконавцями, часом виконання комплекс планових заходів, спрямований на рішення конкретної проблеми у встановлені строки, розробка (реалізація) якого пов'язана із тимчасовою концентрацією ряду функцій учасників цих процесів
Б. Чумаченко [23]	Програмно-цільове планування та управління народним господарством передбачає комплексну інтеграцію всіх ланок та елементів економіки для досягнення великомасштабних чітко окреслених цілей соціально-економічного розвитку, які забезпечують найбільш повне задоволення суспільних потреб

Дослідження точок зору вітчизняних і закордонних учених на трактування основних категорій програмно-цільового підходу, наведених у табл. 1, свідчить, що сутність програмно-цільового підходу полягає у вирішенні поставленої проблеми за допомогою запланованих заходів, які повинні мати чіткий адресний характер і бути забезпечені необхідними ресурсами.

Одним з гострих та недостатньо досліджених питань застосування програмно-цільового підходу є якість розроблених цільових програм та її оцінка.

Науковці пропонують різноманітні методичні підходи до оцінки якості цільових програм у різних галузях економіки.

Так, М. Кизим, І. Матюшенко та Н. Полтарак запропонували методику оцінки якості програм державної підтримки розвитку малого бізнесу за такими напрямками [7]: узгодженість із нормативними актами; структура, зміст і комплексність; якість; реалізованість (здатність вирішити проблеми, на які вона націлена).

Згідно з розробленою авторами методикою, оцінку якості програм пропонується здійснювати на основі застосування експертного методу «Дельфи», який оснований на експертних оцінках, що проводяться групою фахівців, та включає в себе проведення експертного опитування у п'ять етапів: формування робочої групи, формування експертної групи, проведення опитувань експертів згідно з методикою, проведення експертизи, підведення підсумків, визначення результату.

Зазначимо, що, на наш погляд, даний методичний підхід до оцінки якості програм державної підтримки розвитку малого бізнесу, безумовно, здатний підвищити якість таких цільових програм, але й має деякі недоліки. Зокрема, методу «Дельфи» притаманний тривалий цикл проведення самої експертизи, що може призводити до психологічних труднощів у роботі експертів та до нестабільності їхнього складу. На кінцевий результат впливають лише експерти, а власне відкритої дискусії не відбувається. Існує також вірогідність поверхневого аналізу ситуації через бажання якомога скоріше відповісти на поставлену велику кількість питань. Крім того, зацікавлена особа може свідомо перевернути оцінку першого туру оцінювання.

П. Бернацький у своїй роботі [32] запропонував власну оцінку державних та регіональних програм у сфері профілактики та боротьби з корупцією.

Методика автора також передбачає оцінювати якість програми за такими напрямками: узгодженість із нормативними актами; структура, зміст і комплексність; якість, а також здатність вирішити проблеми (реалізованість), на які вона націлена [32].

На відміну від підходу, запропонованого попередньою групою авторів, методичний підхід до оцінки якості цільових програм профілактики правопорушень і боротьби з корупцією, запропонований автором [32], відрізняється, насамперед, складом критеріїв.

Автор пропонує оцінювати якість державних цільових програм за такими п'ятьма критеріями: цілісність; узгодженість; структурна відповідність; наукова обґрунтованість; практична реалізованість.

Висновки щодо оцінки якості програм П. Бернацький пропонує робити за допомогою шкали, розробленої на основі закону Фібоначчі [33; 34].

Запропонований П. Бернацьким [32] методичний підхід до оцінки державних програм профілактики та боротьби з корупцією також, на наш погляд, має деякі недоліки, серед основних слід відмітити такі:

- відсутнє пояснення щодо процедури відбору експертів, адже від якості, компетентності та професійності їх складу залежить точність та обґрунтованість прогнозу;
- важко погодитися із запропонованою автором двобальною шкалою оцінки, адже у деяких випадках можливі і навіть важливі для диференціації проміжні варіанти (наприклад, лише частина завдань національної програми відповідає завданням стратегії національної безпеки України).

Серед недоліків запропонованої методики оцінки якості програм профілактики злочинності та боротьби з корупцією слід зазначити також те, що вона спирається лише на якісні оцінки, отримувани за методом «Дельфи». Надаючи можливість оцінити цілісність, узгодженість, обґрунтованість і реалізованість програми, така методика не дозволяє визначити її ефективність і результативність,

що стало б у нагоді при порівнянні альтернативних варіантів програми на стадії вибору і затвердження варіанту, при визначенні ступеня прогресивності програми порівняно з програмами минулих періодів, а також при між-регіональних порівняннях. А отже, запропоновану методику доцільно було б доповнити оцінкою прогнозованих результатів реалізації програми профілактики злочин-

ності та боротьби з корупцією як в абсолютному виразі, так і в порівнянні з витратами на реалізацію програми [14; 15; 35; 36].

Виходячи з наведеного вище аналізу, було розроблено *модель оцінки якості програм розвитку туристичної галузі в регіонах України*, що дозволяє нівелювати вказані недоліки (рис. 1).

Рис. 1. Модель оцінки якості програм розвитку туристичної галузі в регіонах України

Згідно з рис. 1, оцінка якості державних цільових програм розвитку туристичної галузі в областях України здійснюватиметься за такими критеріями:

1. Доцільність.
2. Узгодженість по рівням ієрархії.
3. Структурна відповідність.
4. Наукова обґрунтованість.
5. Практична реалізованість.
6. Змістовність.

Відповідно до рис. 1, першим етапом оцінки якості регіональних програм розвитку туристичної галузі є оцінка програм за їх доцільністю.

Основним документом для такої оцінки є «Стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 року» [37], яка виділяє пріоритети розвитку кожного з регіонів України.

Якщо відповідний регіон є у пріоритетах Стратегії регіонального розвитку України, то він отримує 2 бали, якщо ні, – то 1. Оцінювання регіональних програм за доцільністю проводиться відповідно до табл. 2.

Другим етапом оцінки якості регіональних програм розвитку туристичної галузі є їх оцінка за узгодженістю за рівнями ієрархії. Оцінка програм за узгодженістю здійснюється шляхом виявлення відповідності кожної окремої регіональної програми цілям та завданням «Стратегії розвитку туризму і курортів» [38] та «Концепції Державної

цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011 – 2015 рр.» [39].

Таблиця 2

Оцінка програм за доцільністю

Оцінка	Кількість отриманих балів
Не відповідає	1
Відповідає	2

Отже, якщо мета, завдання та пріоритети окремої регіональної програми розвитку туристичної галузі відповідають меті, завданням та пріоритетам, встановленим стратегією [38] та концепцією [39], то така програма отримує 2 бали. Відповідно, якщо не відповідає по якомусь з зазначених критеріїв, – то отримує 1 бал.

За структурною відповідністю пропонується проводити експертизу регіональних програм розвитку туристичної галузі за дев'ятьма критеріями:

1. Оцінка стану (характеристика та аналіз стану, структури, потенціалу, економічних і соціальних процесів).
2. Визначення проблем(и) та їх характеристика (аналіз причин виникнення проблем, обґрунтування необхідності їх вирішення за допомогою цільових програм).

3. Наявність визначення мети програми.
4. Наявність переліку завдань.
5. Наявність пріоритетів.
6. Перелік заходів програми.
7. Наявність розрахунку ресурсного забезпечення програми (фінансові обсяги, джерела, строки виділення та витрат ресурсів, оцінка реальних можливостей ресурсного забезпечення).
8. Наявність очікуваних результатів виконання програми.
9. Контроль за виконанням програми (форми та методи, органи управління, їх функції та способи контролю).

На етапі оцінки програм розвитку туристичної галузі за структурною відповідністю експерти оцінюють наяв-

ність структурної частини у програмі. Якщо за визначеним критерієм програма не містить частини, відповідної критерію, то така програма повинна отримати 1 бал. Якщо за обраним критерієм програма містить відповідну частину, вона отримує 2 бали.

На четвертому етапі експертної оцінки програм розвитку туристичної галузі здійснюється оцінка програм за науковою обґрунтованістю (рис. 2), яка включає до себе чотири критерії, сформовані відповідно до принципів програмно-цільового методу:

1. Оцінка стану.
2. Діагностика проблем розвитку туризму в регіоні.
3. Визначення пріоритетів та проблем, що вирішує програма.
4. Прогнозний характер очікуваних результатів.

Рис. 2. Структура оцінки державних програм розвитку туристичної галузі за науковою обґрунтованістю

Зі змісту рис. 2 випливає, що першим критерієм оцінки програм розвитку туристичної галузі за науковою обґрунтованістю є критерій «оцінка стану». Перший варіант цього критерію передбачає аналіз основних статистичних показників та їх динаміку у порівнянні із аналогічними показниками інших областей України, де також існують програми розвитку туристичної галузі. Такий аналіз не є глибоким та не висвітлює специфіки його розвитку і проблему, тому такий програмі буде присвоєно 1 бал. І, навпаки, програма, яка за даним критерієм містить ґрунтовний аналіз результатів дії попередніх програм, у розрахунках використовуються економіко-математичні методи та запропоновані різноманітні види аналізу, зроблено акцент на

проблемні питання розвитку галузі в регіоні, – то така програма отримує два бали.

За другим критерієм «Діагностика проблем розвитку туризму в регіоні», якщо формулювання проблем, вирішення яких повинно реалізувати поставлені завдання державної програми, нечітке, не має логіки та послідовності, – то така програма отримує один бал. Якщо ж програма включає до себе чітко встановлені проблеми, вони обґрунтовані, виходячи з проведеного аналізу причин їх виникнення, відповідають принципам програмно-цільовому підходу, простежується взаємозв'язок «проблема → мета → задача», – то така програма отримує два бали.

За третім критерієм «Визначення пріоритетів та завдань, що вирішує програма», якщо програма, пріоритети якої сформульовано чітко, вони мають аргументацію та обґрунтування, пов'язані з визначеними проблемами, – то вона має отримати 2 бали. Програмі, пріоритети або завдання якої сформульовані нечітко та не аргументовано, не висвітлюють погодженість з виявленими проблемами, буде присуджено один бал.

Четвертим критерієм етапу оцінки програм за науковою обґрунтованістю є критерій «Прогнозний характер очікуваних результатів». Якщо в програмі наявні не тільки кількісні, а й якісні показники оцінки її результатів, то вона отримує 2 бали. І, навпаки, якщо ні, – то один бал.

П'ятим етапом оцінки якості програм розвитку туристичної галузі є оцінка за практичною реалізованістю, де пропонується проводити оцінювання програм за методикою, основою якої є їх оцінка за п'ятьма критеріями (рис. 3).

Відповідно до рис. 3, реалізованість програм розвитку туристичної галузі оцінюється за п'ятьма критеріями:

- перший критерій – наявність конкретних заходів щодо реалізації програми, якщо у програмі вони наведені, то вона отримує 2 бали, якщо ні – 1 бал;
- другий критерій – наявність відповідальних виконавців, якщо в програмі представлено перелік виконавців, їх функції, форми контролю та відповідальність, то програма отримує два бали, якщо ні – один бал;
- третій критерій – термін виконання, у програмі наведено конкретні терміни для виконання окремих розділів та всієї програми, програма отримує 2 бали, якщо ні – 1 бал;

- четвертий критерій – реальність передбачених у програмі джерел її фінансування. Якщо визначене джерело фінансування є, на думку експертів, реальним, програма, що аналізується, отримує 2 бали; якщо, за висновком експертів, джерело не є реальним – 1 бал.

Шостим етапом оцінки якості програм розвитку туристичної галузі є оцінка за змістовністю, де пропонується проводити оцінювання програм за допомогою одного критерію, – це наявність конкретних діючих проектів з розвитку туристичної сфери в регіонах або реально існуючих об'єктів.

Так, якщо в регіоні є реально існуючий об'єкт туристичної інфраструктури, який було реалізовано в рамках певної програми розвитку галузі, – то такий регіон отримує 2 бали. І, навпаки, якщо ні, – то один бал.

Отже, запропонований методичний підхід до оцінки якості цільових програм розвитку туристичної галузі в Україні суттєво відрізняється від існуючих підходів в оцінці програм розвитку інших галузей, насамперед, компонентним складом та його наповненістю за кількістю критеріїв, що має дозволити більш критично оцінити кожну з існуючих в регіонах програм.

Відповідно до викладених вище методичних положень було проведено оцінку якості програм розвитку туристичної галузі в регіонах України.

Базою дослідження стануть чинні регіональні програми розвитку туристичної галузі в Україні (табл. 3).

Подібні документи в інших областях України знаходяться на стадії обговорення, підготовки і мають статус проекту [40 – 42]. В деяких регіонах вони взагалі відсутні або втратили свою чинність.

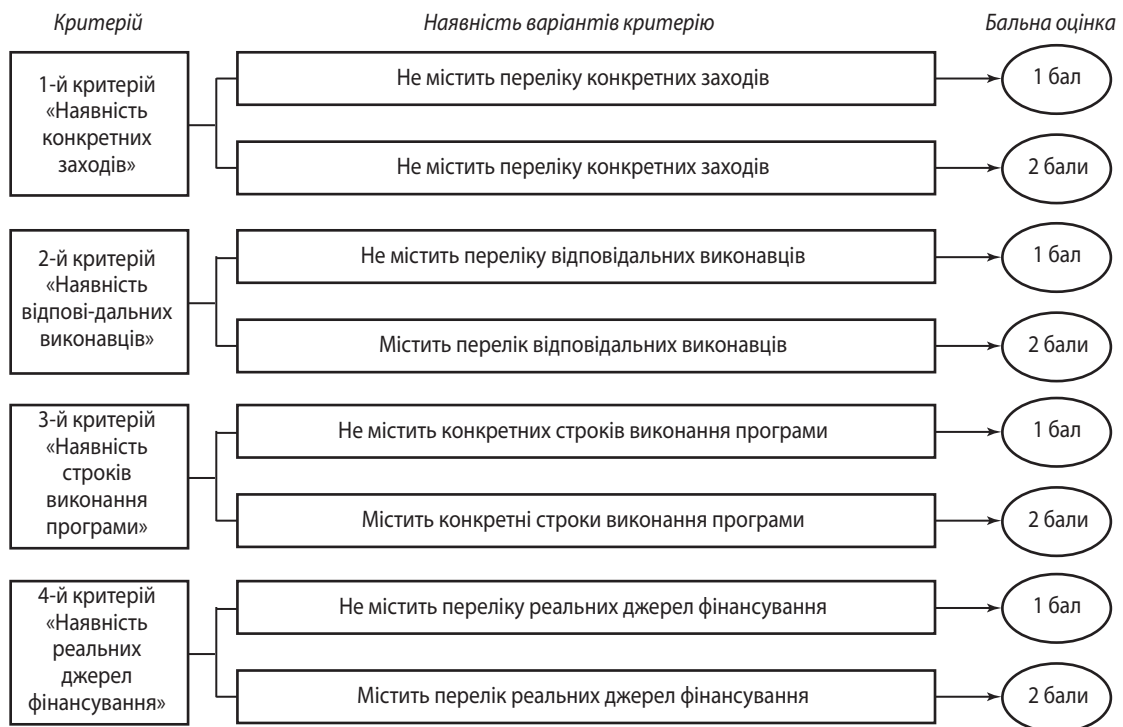

Рис. 3. Структура оцінки державних програм розвитку туристичної галузі за практичною реалізованістю

Перелік діючих регіональних програм розвитку туризму і курортів (станом на 2013 рік)

Область	Назва документу	Орган затвердження	Термін дії
Закарпатська	Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки	Розпорядження голови Закарпатської облдержадміністрації від 21.12.2010 р. №826	2011-2015
Запорізька	Програма розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2011 – 2015 роки	Рішення сесії обласної ради від 23.12.2010 р. № 14	2011-2015
Львівська	Програма розвитку туризму та рекреації у Львівській області на 2011 – 2013 роки	Рішення сесії обласної ради від 24.05.2011 р. № 136	2011-2013
Івано-Франківська	Регіональна цільова програма розвитку туризму в області на 2011 – 2015 роки	Рішення сесії обласної ради від 24.03.2011 р. № 74-4/2011	2011-2015
Одеська	Програма розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011 – 2015 роки	Рішення сесії обласної ради від 26.08.2011 р. № 204-VI	2011-2015
Полтавська	Обласна програма розвитку туризму і курортів на 2011 – 2015 роки	Рішення IV сесії обласної ради VI скликання від 30.03.2011 р.	2011-2015
Рівненська	Програма розвитку туризму в Рівненській області на 2011–2015 роки	Рішення VI сесії обласної ради IV скликання від 04 березня 2011 року № 146	2011-2015
Сумська	Програма розвитку туризму в області на 2011 – 2015 роки	Розпорядження голови Сумської обласної державної адміністрації №199 від 22.03.2011 р.	2011-2015
Херсонська	Обласна програма розвитку туризму та курортів на 2011–2015 роки	Рішення VII сесії обласної ради VI скликання від 01.07.11 р. № 216	2011-2015
Черкаська	Проект програми розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки	Запропонований до затвердження	2012-2020

Здійснено на першому етапі оцінку якості регіональних програм розвитку туристичної галузі за їх доцільністю.

У затвердженій Кабінетом Міністрів України «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» визначено пріоритетні напрями розвитку регіонів [37].

Розглянемо, яким саме областям України з боку держави було приділено найбільше уваги стосовно розвитку туристичної галузі (табл. 4).

З табл. 4 видно, що, згідно з «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року», доцільним є розвиток курортно-рекреаційної сфери (комплексу) у Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Івано-Франківській, Одеській та Херсонській областях. Отже, ці регіони країни, згідно з методикою оцінки, отримують 2 бали.

Розвиток туризму не є пріоритетним згідно зі Стратегією у таких регіонах, як Полтавська, Рівненська, Сумська та Черкаська області, які відповідно отримують 1 бал.

Слід відзначити, що АР Крим на даний час не має програми розвитку туристичної галузі у регіоні. Розроблено «Програму розвитку та реформування рекреаційного комплексу Автономної Республіки Крим на 2012 – 2013 роки» [43], яка охоплює більш вузьке коло питань в відміню від профільних програм розвитку туризму в інших регіонах. Тому вона не буде брати участі в оцінці якості регіональних програм розвитку туристичної галузі.

Другим етапом оцінки якості регіональних програм розвитку туристичної галузі є їх оцінка за узгодженістю за рівнями ієрархії (табл. 5).

З табл. 5 випливає, що всі регіональні програм розвитку туристичної галузі в Україні, окрім Запорізької, відповідають цілям та завданням «Стратегії розвитку туризму і курортів» [54] та «Концепції Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011 – 2015 рр.» [39].

Зміст та перелік завдань Львівської, Івано-Франківської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Херсонської та Черкаської областей України відповідають основним завданням документів [39; 54]. В інших областях України розробники приділили недостатньо уваги не тільки переліку завдань у своєму регіоні, а й його змістовній частині.

Програма Запорізької області фні за метою, ані за своїми завданнями не відповідає цілям та основним завданням наведеним вище документам.

Також слід відмітити, що в програмах Львівської, Івано-Франківської, Полтавської, Рівненської, Сумської та Херсонської областей визначені пріоритети або пріоритетні завдання, які теж відповідають більшості завдань, поставлених у «Стратегії розвитку туризму і курортів» [39].

На третьому етапі здійснено згідно з методикою оцінку державних програм розвитку туристичної галузі в областях України за структурною відповідністю (результати подано у табл. 6).

Таблиця 4

Пріоритетні напрями розвитку регіонів на період до 2015 року [37]

Область	Найменування напрямку
Автономна Республіка Крим	Розвиток курортно-рекреаційної сфери
Закарпатська	Розвиток туристичної та курортно-рекреаційної сфери
Запорізька	Розвиток курортно-рекреаційної сфери
Львівська	Розвиток курортно-рекреаційної сфери
Івано-Франківська	Розвиток туристично-комплексу (в тому числі зеленого сільського туризму)
Одеська	Розвиток курортно-рекреаційної сфери
Полтавська	Розвиток високотехнологічного Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури Розвиток нафтогазопромислового виробництва повного циклу Розвиток високопродуктивного екологічно чистого агропромислового виробництва
Рівненська	Технологічне оновлення промисловості будівельних матеріалів, лісгосподарського комплексу Розвиток високотехнологічного агропромислового виробництва Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури. Розвиток галузі зв'язку та телекомунікацій Впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій Ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС
Сумська	Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості Розвиток високотехнологічного агропромислового виробництва Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури Впровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій Розвиток прикордонного співробітництва
Херсонська	Розвиток туристично-рекреаційного комплексу
Черкаська	Розвиток високопродуктивного агропромислового комплексу Розвиток високотехнологічного машинобудування Реструктуризація хімічної промисловості Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури. Розвиток логістики, зв'язку і телекомунікацій

Таблиця 5

Оцінка регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за компонентою «Узгодженість»

Програми	Критерії		Оцінка
	Мета	Завдання	
Закарпатська [44]	2	1	1,5
Запорізька [45]	1	1	1,0
Львівська [46]	2	2	2,0
Івано-Франківська [47]	2	2	2,0
Одеська [48]	2	2	2,0
Полтавська [49]	2	2	2,0
Рівненська [50]	2	2	2,0
Сумська [51]	2	2	2,0
Херсонська [52]	2	2	2,0
Черкаська [53]	2	2	2,0

Виходячи з табл. 6, оцінку програм розвитку туристичної галузі за структурною відповідністю в регіонах України можна охарактеризувати таким чином:

- за критерієм «Оцінка стану програми» в усіх програмах регіонів України, окрім Запорізького, було здійснено характеристику та аналіз стану, структури, потенціалу, економічних і соціальних процесів;
- в усіх досліджених регіональних програмах її розроблявачами було наведено мету та завдання відповідної програми; в усіх програмах присутні заходи та контроль над їх виконанням, а також наявне ресурсне забезпечення.
- у таких регіонах, як Львівський, Івано-Франківський, Одеський, Сумський та Херсонський, визначено проблеми, проаналізовано причини їх виникнення, обґрунтовано необхідність їх вирішення за допомогою цільових програм;
- за критерієм «Пріоритети» було виявлено їх відсутність у програмах Закарпатської, Запорізької, Одеської та Черкаської областей;

- за критерієм «Очікувані результати» переважна більшість регіональних програм передбачала фінансування з різних джерел, не заборонених законодавством.

На четвертому етапі проводиться оцінка державних програм розвитку туристичної галузі в областях України за науковою обґрунтованістю (табл. 7).

З табл. 7 видно, що за оцінкою програм розвитку туристичної галузі в областях України за науковою обґрунтованістю найкращих результатів досягли Львівська, Івано-Франківська, Одеська та Черкаська (вони набрали 7 балів з 8-ми можливих). Другий результат отримали Полтавська, Сумська та Херсонська області (по 1 балу за перші два критерії, та по 2 бали – за третій та четвертий). Най-

Таблиця 6

Оцінка регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за компонентою «Структурна відповідність»

Програми	Критерії									Оцінка
	Оцінка стану	Визначення проблеми	Мета	Завдання	Пріоритети	Заходи	Ресурсне забезпечення	Очікувані результати	Контроль	
Закарпатська [44]	2	1	2	2	1	2	2	2	2	1,78
Запорізька [45]	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1,56
Львівська [46]	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2,00
Івано-Франківська [47]	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2,00
Одеська [48]	2	2	2	2	1	2	2	2	2	1,89
Полтавська [49]	2	1	2	2	2	2	2	2	2	1,89
Рівненська [50]	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1,78
Сумська [51]	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2,00
Херсонська [52]	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2,00
Черкаська [53]	2	1	2	2	1	2	2	2	2	1,78

Таблиця 7

Оцінка регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за компонентою «Наукова обґрунтованість»

Програми	Критерії				Оцінка
	Оцінка стану	Діагностика проблем розвитку туризму	Визначення пріоритетів та завдань, що вирішує програма	Прогнозний характер очікуваних результатів	
Закарпатська [44]	1	2	1	1	1,25
Запорізька [45]	1	1	1	1	1,00
Львівська [46]	2	2	2	1	1,75
Івано-Франківська [47]	2	2	2	1	1,75
Одеська [48]	2	2	2	1	1,75
Полтавська [49]	1	1	2	2	1,50
Рівненська [50]	1	1	2	1	1,25
Сумська [51]	1	2	2	1	1,50
Херсонська [52]	1	2	2	1	1,50
Черкаська [53]	2	1	2	2	1,75

гірший результат показала Запорізька область – за кожним критерієм оцінки вона отримала лише 1 бал.

Загалом, розглядаючи критерії оцінки регіональних програм розвитку туристичної галузі, то за першим критерієм лідерами виявилися ті ж регіони, що і за загальною оцінкою. Саме у програмах цих регіонів, хоча і з мінімальним насиченням, але простежувалося використання видів аналізу, пропонувалися розрахунки окремих показників, висвітлювалися проблемні питання розвитку галузі в регіоні.

За другим критерієм «діагностика проблем розвитку» було чітко наведено проблеми, які запропоновано до вирішення розроблювачами Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Сумської та Херсонської областей.

Третій критерій виявив, що серед переважної більшості регіонів у програмі наводилося визначення чітких та аргументованих пріоритетів її розвитку.

За четвертим критерієм, лише два регіони України (Полтавський та Черкаський) мали у своїх програмах кількісні та якісні показники оцінки її результатів. Інші вісім регіонів взагалі не визначили у своїх програмах кількісної оцінки та не мають прогнозного характеру результатів.

Наведемо у табл. 8, як це пропонує наступний етап, результати оцінки регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за практичною реалізованістю.

Таблиця 8

Оцінка регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за компонентою «Практична реалізованість»

Програми	Критерії				Оцінка
	Наявність конкретних заходів	Наявність відповідальних виконавців	Наявність строків виконання програми	Наявність реальних джерел фінансування	
Закарпатська [44]	2	2	2	2	2,0
Запорізька [45]	2	2	2	2	2,0
Львівська [46]	2	2	2	2	2,0
Івано-Франківська [47]	2	2	2	2	2,0
Одеська [48]	2	2	2	2	2,0
Полтавська [49]	2	2	2	2	2,0
Рівненська [50]	2	2	2	1	1,75
Сумська [51]	2	2	2	2	2,0
Херсонська [52]	2	2	2	2	2,0
Черкаська [53]	2	2	2	2	2,0

З результатів даних табл. 8 видно, що першими трьома критеріями оцінки регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за практичною реалізованістю абсолютно всі регіони, що було досліджено, мають у своїх наявних матеріалах перелік:

- конкретних заходів;
- відповідальних виконавців;
- містять конкретні строки виконання програми.

За четвертим критерієм лише Рівненська область не мала у своїй програмі розвитку туристичної галузі переліку реальних джерел фінансування.

Отже, можна стверджувати, що всі регіони України мають високу оцінку програм розвитку туристичної галузі.

На шостому етапі оцінки якості програм розвитку туристичної галузі пропонується її здійснення за змістовністю (табл. 9).

З даних табл. 9 випливає, що серед усіх регіонів України лише в Івано-Франківській області реалізуються та впроваджуються конкретні проекти в туристичній галузі. Передбачається реалізація «Проекту розвитку комп-

лексної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Скелі Довбуша» як об'єкта туристичної інфраструктури та створення центру міжнародного туризму «Карпатський сфінкс», але на це не закладені гроші в бюджеті області [55].

В усіх інших регіонах України проекти розвитку туристичної галузі знаходяться на стадії розроблення та впровадження, а також не мають зазначених конкретних обсягів фінансування та термінів виконання, тому й отримали найнижчу бальну оцінку.

За результатами проведення шести етапів оцінки програм розвитку туристичної галузі за допомогою середньоарифметичної визначено їх загальну інтегральну оцінку якості (табл. 10).

Отже, за результатами інтегральної оцінки якості регіональних цільових програм розвитку туристичної галузі в Україні можна стверджувати таке: найбільш якісно сформовані відповідні цільові програми у Івано-Франківській – 1,958 (1-е місце), Львівській – 1,792 (2-е місце) та Одеській – 1,773 (3-тє місце) областях, а найменш якісно у Запо-

Таблиця 9

Оцінка регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні за компонентою «Змістовність»

Програми	Критерій	Оцінка
	Наявність конкретних проектів	
Закарпатська [44]	1	1
Запорізька [45]	1	1
Львівська [46]	1	1
Івано-Франківська [47]	2	2
Одеська [48]	1	1
Полтавська [49]	1	1
Рівненська [50]	1	1
Сумська [51]	1	1
Херсонська [52]	1	1
Черкаська [53]	1	1

різькій – 1,427 (10-е місце), Рівненській – 1,463 (9-е місце) та Полтавській – 1,565 (8-е місце) областях.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Найбільш дієвим механізмом вирішення нагальних проблем у регіонах країни є програмно-цільовий підхід, який полягає у їх вирішенні за допомогою запланованих заходів, які мають чіт-

кий адресний характер і забезпечені необхідними ресурсами.

2. Інструментом реалізації програмно-цільового підходу є відповідні цільові програми, які стосовно до туристичної галузі слід класифікувати за такими ознаками: роллю в управлінні економікою, видами цілей, способами дії, строком реалізації, рівнем приналежності.
3. Для того щоб цільова програма, у тому числі й у туристичній галузі, мала дієвий характер, вона повинна бути якісно сформована. Для цього пропонується використовувати методичний підхід, який забезпечує оцінку якості цільових програм розвитку туристичної галузі в регіонах України.

Оцінка якості цих програм згідно з розробленим підходом здійснюється за допомогою інтегрального показника, у склад якого входять такі компоненти: доцільність, узгодженість по рівням ієрархії, структурна відповідність, наукова обґрунтованість, практична реалізованість, змістовність. У свою чергу, кожна з компонент оцінюється за допомогою відповідних критеріїв (часткових показників).

4. Оцінка якості цільових регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні, за допомогою запропонованого методичного підходу, свідчить, що найбільш якісно сформовані відповідні цільові програми в Івано-Франківській, Львівській, Одеській областях, а найменш якісно – в Запорізькій, Рівненській та Полтавській областях.

Таблиця 10

Інтегральна оцінка якості регіональних програм розвитку туристичної галузі в Україні

Програми	Компоненти						Інтегральна оцінка	Ранг
	Доцільність	Узгодженість по рівням ієрархії	Структурна відповідність	Наукова обґрунтованість	Практична реалізованість	Змістовність		
Закарпатська [44]	2	1,5	1,78	1,25	2,0	1	1,588	5–6
Запорізька [45]	2	1,0	1,56	1,00	2,0	1	1,427	10
Львівська [46]	2	2,0	2,00	1,75	2,0	1	1,792	2
Івано-Франківська [47]	2	2,0	2,00	1,75	2,0	2	1,958	1
Одеська [48]	2	2,0	1,89	1,75	2,0	1	1,773	3
Полтавська [49]	1	2,0	1,89	1,50	2,0	1	1,565	8
Рівненська [50]	1	2,0	1,78	1,25	1,75	1	1,463	9
Сумська [51]	1	2,0	2,00	1,50	2,0	1	1,583	7
Херсонська [52]	2	2,0	2,00	1,50	2,0	1	1,750	4
Черкаська [53]	1	2,0	1,78	1,75	2,0	1	1,588	5–6

ЛІТЕРАТУРА

1. Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7 – 17.

2. Жуковский А. И. Разработка, реализация и оценка региональных целевых программ (На основе Канадского опыта) / А. И. Жуковский, В. С. Васильев, Д. С. Штрейш; [под общ. ред. С. Ю. Фабричного]. – Оттава – Москва – Великий Новгород, 2006. – 175 с.

3. Рукавишников В. О. Факторная модель структуры общественного мнения и проблемы экологии в современной России / В. О. Рукавишников // Социологические исследования. – 1992. – № 12. – С. 58 – 71.
4. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / В. М. Геєць, О. І. Амоша, Т. І. Приходько, В. П. Александрова, В. В. Близнюк; [ред. В. М. Геєць]. – К.: Наукова думка, 2008. – 384 с.
5. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша (кер. авт. кол.). – Т. 4. – К.: НДФІ, 2004. – 368 с.
6. Зубаков В. Д. Программно-целевое планирование / В. Д. Зубаков, Г. С. Гладков; [ред. проф. В. Д. Зубакова]. – М.: Советское радио, 1980. – 48 с.
7. Кизим М. О. Оцінка якості цільових програм державної підтримки розвитку малого бізнесу: монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, Н. І. Полтарак. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2009. – 328 с.
8. Кисельников А. А. Моделирование структуры и процесса реализации комплексных региональных программ / А. А. Кисельников. – Новосибирск: Наука, 1984. – 176 с.
9. Кондратьев В. В. Технологии формирования целевых программ. Структурное описание / В. В. Кондратьев, Н. А. Кузнецов, В. П. Филиппов. – М.: Препринт; Институт проблем управления, 1988. – 38 с.
10. Мильнер Б. З. Организация программно-целевого управления / Б. З. Мильнер. – М.: Наука, 1980. – 370 с.
11. Мильнер Б. З. Системный подход к организации управления / Б. З. Мильнер, Л. И. Евенко, В. С. Рапопорт. – М.: Экономика, 1983. – 224 с.
12. Райзберг Б. А. Программно-целевое планирование и управление: учебник / Б. А. Райзберг, А. Г. Лобко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 428 с.
13. Макаров И. М. Целевые комплексные программы / И. М. Макаров, В. Б. Соколов, А. Л. Абрамов. – М.: Знание, 1980. – 136 с.
14. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети: монографія / М. І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 520 с.
15. Долішній М. І. Регіональна політика: методологія, методи, практика / М. І. Долішній, П. Ю. Беленький, В. Я. Бідак. – Львів, 2001. – 714 с.
16. Махотаева М. Целевое управление социально-экономическими системами / М. Махотаева // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 12. – С. 8 – 18.
17. Прогнозування і розробка програм: метод. посібник / В. Ф. Бесєдіна, І. В. Богдан, Л. Л. Варениченко та ін.; [за ред. В. Ф. Бесєдіної]. – К.: Науковий світ, 2000. – 468 с.
18. Генералов В. В. Анализ программ государственной поддержки предпринимательства / В. В. Генералов, Н. В. Лычагин. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН; НГУ, 2004. – 48 с.
19. Жуковский А. И. Разработка, реализация и оценка региональных целевых программ (На основе Канадского опыта) / А. И. Жуковский, В. С. Васильев, Д. С. Штрейс; [под общ. ред. С. Ю. Фабричного]. – Оттава – Москва – Великий Новгород, 2006. – 175 с.
20. Кочкаров Р. А. Целевые программы: Инструментальная поддержка / Р. А. Кочкаров. – М.: Изд-во «Экономика», 2007. – 223 с.
21. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – Тернопіль: Академія народного господарства, 2002. – Т. 3. – 2002. – 964 с.
22. Руднева Е. В. Целевые комплексные программы: организационно-экономический механизм / Е. В. Руднева. – М.: Наука, 1989. – 214 с.
23. Совершенствование методологии и практики программно-целевого планирования развития социалистической экономики / Под ред. Б. А. Чумаченко. – М.: МНИИПУ, 1986. – 131 с.
24. Кизим Н. А. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: монография / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2007. – 204 с.
25. Лібанова Е. М. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: монографія / Е. М. Лібанова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
26. Колесникова Л. А. Предпринимательство и малый бизнес в современном государстве: управление развитием / Л. А. Колесникова. – М.: Новый Логос, 2000.
27. Афанасьева Т. П. Анализ состояния внешней среды малого предпринимательства в России (на примере шести пилотных регионов) / Т. П. Афанасьева, В. В. Буев, Т. И. Пуденко. – М.: Автономная некоммерческая организация информационно-консультационный центр «БИЗНЕС-ТЕЗАУРУС», 2005. – 127 с.
28. Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розробки регіональних програм, моніторингу і звітності про їх виконання: Наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 р. № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
29. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 161-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 25, ст. 352 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart76/idx76060.htm>
30. Про затвердження порядку розробки і виконання державних цільових програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=106-2007-%EF>
31. Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розробки регіональних програм, моніторингу і звітності про їх виконання: Наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 р. № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
32. Кизим М. О. Забезпечення економічної безпеки України шляхом зниження рівня корупції: монографія / М. О. Кизим, П. Й. Бернацький, І. О. Губарєва. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2014. – 184 с.
33. Kosko B. Fuzzy cognitive maps / В. Kosko // International Journal of Man-Machine Studies. – 1986. – Vol. 1. – P. 65 – 75.
34. Structure of Decision. The Cognitive Maps of Political Elites / Ed. by R. Axelrod. – Princeton: Princeton University Press, 1976. – 405 p.
35. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / За заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
36. Новак І. М. Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій: монографія / І. М. Новак. – Донецьк; Київ, 2008. – 196 с.
37. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>
38. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 р. № 1088-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>
39. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011 – 2015 роки (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/catalog/docs/00000410.doc>

40. Єрмаченко В. Є. Концептуальний підхід до аналізу конкурентоспроможності туристичної індустрії Харківського регіону / В. Є. Єрмаченко, Н. А. Дехтяр // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2009. – Ч. 3, Спецвипуск 28. – С. 26 – 35.

41. Єрмаченко В. Є. Створення інформаційного туристичного центру як елемент підвищення конкурентоспроможності регіону / В. Є. Єрмаченко, Н. А. Дехтяр // Соціально-економічне розв'язання України та її регіонів: проблеми науки та практики : монографія / Под ред. Пономаренко В. С., Кизима Н. А., Раєвнєвої Е. В. – Х. : ІД «ИНЖЭК», 2010. – 344 с. – С. 325 – 340.

42. Пилипів В. В. Бюджетне фінансування соціально-економічного розвитку регіонів України / В. В. Пилипів; [під ред. Б. М. Данилишина]. – К. : РВПС України, 2007. – 225 с.

43. Програма розвитку та реформування рекреаційного комплексу Автономної Республіки Крим на 2012 – 2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.crimea.ua/textdoc/ua/6/act/631pr.pdf>

44. Про затвердження «Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки» : Розпорядження Голови Закарпатської облдержадміністрації від 21.12.2010 р. № 826 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/ua/catalog/item/3899.htm?lightWords=%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>

45. Про затвердження «Програми розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2011 – 2015 рр.» : Рішення сесії Запорізької обласної ради від 23.12.2010 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.zp.ua/sessia_out.php?145

46. Про затвердження «Програми розвитку туризму та рекреації у Львівській області на 2011 – 2013 роки» : Рішення сесії Львівської обласної ради від 24.05.2011 р. № 136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oblrada.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=48

47. Про затвердження «Програми розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011 – 2015 роки» : Рішення сесії Одеської обласної ради від 26.08.2011 р. № 204-VI. З посиланнями на додатки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uspi.odessa.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&catid=90%3A7-&id=481%3A-----2011-2015-&Itemid=185&lang=ru

48. Про затвердження «Обласної програми розвитку туризму і курортів на 2011 – 2015 роки» : Рішення сесії Полтавської обласної ради від 30.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.pl.ua/ses/6/4/3.pdf>

49. Про затвердження «Програми розвитку туризму в Рівненській області на 2011 – 2015 роки» : Рішення сесії Рівненської обласної ради від 04.03.2011 р. № 146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.rv.ua/rubric198/199/>

50. Про затвердження «Регіональної цільової програми розвитку туризму в області на 2011 – 2015 роки» : Рішення сесії Івано-Франківської обласної ради від 24.03.2011 р. № 74-4/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_04/74-4.pdf

51. Про затвердження «Програми розвитку туризму в області на 2011 – 2015 роки» : Розпорядження Голови Сумської обласної державної адміністрації від 22.03.2011 р. № 199 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sm.gov.ua/data/docs/orders/2011/199.doc

52. Про затвердження «Обласної програми розвитку туризму та курортів на 2011 – 2015 роки» : Рішення сесії Херсонської обласної ради від 01.07.2011 р. № 216 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.ks.ua/media/public/File/dod216-1.pdf>

53. Проект програми розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : oblrada.ck.ua/docs/ses/2012/13/3_2.doc

54. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 р.

№ 1088-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>

55. Проект розвитку комплексної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Скелі Довбуша» та створення центру міжнародного туризму «Карпатський сфінкс» на території Івано-Франківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_04/74-4.pdf

REFERENCES

Amosha, O. I. et al. Prohramno-tsiljovyi metod u biudzhethnomu protsesi [Program Budgeting in the budget process]. Kyiv: NDFI, 2004.

Afanaseva, T. P., Buev, V. V., and Pudenko, T. I. Analiz sostoiianiia vneshney sredy malogo predprinimatelstva v Rossii (na primere shesti pilotnykh regionov) [Analysis of the state of the environment of small business in Russia (on the example of the six pilot areas)]. Moscow: BIZNES-TEZAVURUS, 2005.

Besiedina, V. F. et al. Prohnozuvannia i rozrobka prohram [Forecasting and development programs]. Kyiv: Naukovyi svit, 2000.

Dolishnii, M., and Moshenets, O. "Rynkovi mekhanizmy rehionalnoho upravlinnia" [Market mechanisms of regional management]. Rehionalna ekonomika, no. 1 (2001): 7-17.

Dolishnii, M. I. Rehionalna polityka na rubezhi XX - XXI stolit: novi priorityety [Regional policy in the late XX - XXI century: new priorities]. Kyiv: Naukova dumka, 2006.

Dolishnii, M. I., Bieliienkyi, P. Yu., and Bidak, V. Ya. Rehionalna polityka: metodolohiia, metody, praktyka [Regional policy: methodology, methods, practice]. Lviv, 2001.

Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom Ukrainy [State of regional development in Ukraine]. Kyiv: NISD, 2010.

Ekonomiczna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Ternopil: Akademiia narodnoho hospodarstva, 2002.

Generalov, V. V., and Lychagin, N. V. Analiz programm gosudarstvennoy podderzhki predprinimatelstva [Analysis of the programs state support of entrepreneurship]. Novosibirsk: IEOPP SO RAN; NGU, 2004.

Heiets, V. M. et al. Derzhavni tsiljovi prohramy ta uporiadkuvannia prohramnoho protsesu v biudzhethnii sferi [The state target programs and streamline the programming process in the public sector]. Kyiv: Naukova dumka, 2008.

Kondratev, V. V., Kuznetsov, N. A., and Filippov, V. P. Tekhnologii formirovaniia tselevykh programm. Strukturnoe opisanie [Technology of formation programs. Structural description]. Moscow: Preprint; Institut problem upravleniia, 1988.

Kochkarov, R. A. Tselevye programy : Instrumentalnaia podderzhka [Targeted programs: Tool support]. Moscow: Ekonomika, 2007.

Kiselnikov, A. A. Modelirovanie struktury i protsessa realizatsii kompleksnykh regionalnykh programm [Modeling of the structure and the implementation of integrated regional programs]. Novosibirsk: Nauka, 1984.

Kizim, N. A., and Uzunov, V. V. Programmno-tselevoy podkhod k gosudarstvennomu upravleniiu sotsialnoy napriazhennosti v regionakh strany [Target-oriented approach to the governance of social tension in the country]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Kolesnikova, L. A. *Predprinimatelstvo i malyy biznes v sovremennom gosudarstve: upravlenie razvitiem* [Entrepreneurship and Small Business in the Modern State: management of development]. Moscow: Novyy Logos, 2000.

Kyzym, M. O., Bernatskiy, P. I., and Hubarieva, I. O. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy shliakhom znyzhennia rivnia koruptsii* [Ensuring economic security Ukraine by reducing corruption]. Kharkiv: INZhEK, 2014.

Kosko, B. "Fuzzy cognitive maps" *International Journal of Man-Machine Studies* vol. 1 (1986): 65-75.

Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Poltara, N. I. *Otsinka yakosti tsilyovykh program derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu* [Quality assessment of targeted programs for state support of small business]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

"Kontseptsiiia Derzhavnoi tsilyovoi programy rozvytku turizmu i kurortiv na 2011 - 2015 roky (Proekt)" [Concept of the National Program of Tourism and Resorts in 2011 - 2015 years (the Project)]. <http://www.tourism.gov.ua/catalog/docs/00000410.doc>

Libanova, E. M. *Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz* [Human development regions of Ukraine: Analysis and Forecast]. Kyiv: In-t demohrafi ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2007.

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://www.me.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (2004). <http://uazakon.com/document/fpart76/idx76060.htm>

[Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=106-2007-%EF>

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://www.carpathia.gov.ua/ua/catalog/item/3899.htm?lightWords=%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>

[Legal Act of Ukraine] (2010). http://rada.zp.ua/sessia_out.php?145

[Legal Act of Ukraine] (2011). http://www.oblrada.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=48

[Legal Act of Ukraine] (2011). http://uspi.odessa.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&catid=90%3A7-&id=481%3A-----2011-2015-&Itemid=185&lang=ru

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://oblrada.pl.ua/ses/6/4/3.pdf>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://oblrada.rv.ua/rubric198/199/>

[Legal Act of Ukraine] (2011). http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_04/74-4.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2011). sm.gov.ua/data/docs/orders/2011/199.doc

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://www.oblrada.ks.ua/media/public/File/dod216-1.pdf>

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>

Milner, B. Z. *Organizatsiia programmno-tselevogo upravleniia* [Organization of Management by Objectives]. Moscow: Nauka, 1980.

Makhotaeva, M. "Tselevoe upravlenie sotsialno-ekonomicheskimi sistemami" [Targeted management of socio-economic systems]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 12 (2006): 8-18.

Makarov, I. M., Sokolov, V. B., and Abramov, A. L. *Tselevye kompleksnye programmy* [Target complex program]. Moscow: Znanie, 1980.

Novak, I. M. *Sotsialnyi rozvytok rehioniv Ukrainy: otsinka ta napriamy zmenshennia dysproporsii* [Social Development of

Regions of Ukraine: Assessment and reduction of disparities directions]. Donetsk; Kyiv, 2008.

Pylpiv, V. V. *Biudzhethne finansuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [State funding of socio-economic development of Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrainy, 2007.

"Prohrama rozvytku ta reformuvannia rekreatsionoho kompleksu Avtonomnoi Respubliki Krym na 2012 - 2013 roky" [Program development and reform recreational complex ARC for 2012 - 2013 years]. <http://www.rada.crimea.ua/textdoc/ua/6/act/631pr.pdf>

"Proekt programy rozvytku turizmu v Cherkaskii oblasti na 2012 - 2020 roky" [Draft program of tourism development in Cherkask region 2012 - 2020 years]. oblrada.ck.ua/docs/ses/2012/13/3_2.doc

"Proekt rozvytku kompleksnoi pam'iatky pryrody zahalnodержavnogo znachennia «Skeli Dovbusha» ta stvorennia tsentru mizhnarodnoho turizmu «Karpatskiy sfinks» na terytorii Ivano-Frankivskii oblasti" [Project integrated natural monuments of national importance "Dovbush" and create a center of international tourism "Carpathian Sphinx" in the Ivano-Frankivsk region]. http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_04/74-4.pdf

Rayzberg, B. A., and Lobko, A. G. *Programmno-tselevoe planirovanie i upravlenie* [Programme-oriented planning and management]. Moscow: INFRA-M, 2002.

Rukavishnikov, V. O. "Faktornaia model struktury obshchestvennogo mneniia i problemy ekologii v sovremennoy Rossii" [Factor model of the structure of public opinion and environmental issues in contemporary Russia]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, no. 12 (1992): 58-71.

Rudneva, E. V. *Tselevye kompleksnye programmy: organizatsionno-ekonomicheskii mekhanizm* [Target complex program: organizational and economic mechanism]. Moscow: Nauka, 1989.

Structure of Decision. *The Cognitive Maps of Political Elites*. Princeton: Princeton University Press, 1976.

Sistemnyy podkhod k organizatsii upravleniia [A systematic approach to management]. Moscow: Ekonomika, 1983.

Sovershenstvovanie metodologii i praktiki programmno-tselevogo planirovaniia razvitiia sotsialisticheskoy ekonomiki [Improving the methodology and practice of program-oriented planning of the socialist economy]. Moscow: MNIIPU, 1986.

Yermachenko, V. Ye., and Dekhtiar, N. A. "Stvorennia informatsionnoho turystychnoho tsentru iak element pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionu" [Creating a tourist information center as part of improving the competitiveness of the region]. In *Sotsyalno-ekonomicheskoe razvytie Ukrainy y ee rehionov: problemy nauky y praktyky*, 325-340. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Yermachenko, V. Ye., and Dekhtiar, N. A. "Kontseptualnyi pidkhid do analizu konkurentospromozhnosti turystychnoi industrii Kharkivskoho rehionu" [A conceptual approach to the analysis of the competitiveness of the tourism industry in Kharkiv region]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»* vol. 3, no. 28 (2009): 26-35.

Zhukovskiy, A. I., Vasilev, V. S., and Shtreys, D. S. *Razrabotka, realizatsiia i otsenka regionalnykh tselevykh program (Na osnove Kanadskogo opyta)* [Development, implementation and evaluation of regional programs (based on the Canadian experience)]. Ottawa - Moscow - Velikiy Novgorod, 2006.

Zubakov, V. D., and Gladkov, G. S. *Programmno-tselevoe planirovanie* [Programme-oriented planning]. Moscow: Sovetskoe radio, 1980.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ЙОГО РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ТА СТАДІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ (НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ)

© 2014 ХАУСТОВА В. Є., ХОМЕНКО О. І.

УДК 330.322

Хаустова В. Є., Хоменко О. І.

Методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням його ринкової вартості та стадії життєвого циклу (на прикладі підприємств галузі чорної металургії України)

У статті визначено, що одними з найважливіших складових вибору стратегії розвитку підприємства є динаміка його ринкової вартості та стадія життєвого циклу. В результаті аналізу наукових досліджень доведено, що проблематика взаємозв'язку цих категорій та їх спільного використання в управлінні підприємством залишається недостатньо освітленою. Запропоновано методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства на базі динаміки ринкової вартості підприємства та стадії його життєвого циклу, що складається з таких основних етапів: оцінка стадії життєвого циклу підприємства, розрахунок ринкової вартості підприємства, визначення тісноти взаємозв'язку між ринковою вартістю та стадією життєвого циклу підприємства, формування аналітичної бази для прийняття управлінських рішень та вибір стратегії розвитку підприємства. Впровадження розробленого методичного підходу продемонстровано на прикладі ВАТ «АрселорМітал Кривий Ріг».

Ключові слова: підприємство, вартість, життєвий цикл, капіталізація, стадія, оцінка, методичний підхід

Рис.: 6. **Табл.:** 4. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 33.

Хаустова Вікторія Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, відділ інноваційного розвитку та конкурентоспроможності, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: x_river@mail.ru

Хоменко Ольга Іванівна – здобувач, кафедра фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

Email: matjushenkolga@rambler.ru

УДК 330.322

UDC 330.322

Хаустова В. Е., Хоменко О. И. Методический подход к выбору стратегии развития предприятия с учетом его рыночной стоимости и стадии жизненного цикла (на примере предприятий отрасли черной металлургии Украины)

В статье определено, что одними из важнейших составляющих выбора стратегии развития предприятия являются динамика его рыночной стоимости и стадии жизненного цикла. В результате анализа научных исследований доказано, что проблематика взаимосвязи этих категорий и их совместного использования в управлении предприятием остается недостаточно освещенной. Предложен методический подход к выбору стратегии развития предприятия на базе динамики рыночной стоимости предприятия и стадии его жизненного цикла, состоящего из следующих основных этапов: оценка стадии жизненного цикла предприятия, расчет рыночной стоимости предприятия, определение тесноты взаимосвязи между рыночной стоимостью и стадией жизненного цикла предприятия, формирование аналитической базы для принятия управленческих решений и выбор стратегии развития предприятия. Внедрение разработанного методического подхода продемонстрировано на примере ОАО «Арселор-Миттал Кривой Рог».

Ключевые слова: предприятие, стоимость, жизненный цикл, капитализация, стадия, оценка, методический подход

Рис.: 6. **Табл.:** 4. **Формул.:** 2. **Библ.:** 33.

Хаустова Виктория Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник, отдел инновационного развития и конкурентоспособности, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Email: x_river@mail.ru

Khaustova V. Ye., Khomenko O. I. Methodical approach to selection of enterprise's development strategy, taking into account its market value and stage of the life cycle (on example of the iron and steel industry of Ukraine)

The article defines that one of the most important components of the strategy of enterprise's development are the dynamics of market value and the stage of life cycle. As result of an analysis of the available scientific studies has been proved, that problematics of interrelation of these categories and their combined use in the management of an enterprise are still not sufficiently covered. A methodical approach to the choice of enterprise's development strategy on the basis of the market value of the enterprise and the stage of its life cycle has been proposed, consisting of the following main stages: evaluation of enterprise's life cycle stage, calculation of the market value of the enterprise, determining the narrowness of the relationship between the market value and the stage of enterprise's life cycle, formation of the analytical base for managerial decisions, and choice of enterprise's development strategy. An implementation of the elaborated methodical approach is demonstrated on example of OJSC «ArcelorMittal Kryviy Rih».

Keywords: enterprise, cost, life cycle, capitalization, stage, evaluation, methodical approach

Pic.: 6. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 33.

Khaustova Viktoriia Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Department of Innovative Development and Competitiveness, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: x_river@mail.ru

Khomenko Olha I. – Applicant, Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sum-

Хоменко Ольга Ивановна – соискатель, кафедра финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61002, Украина)

Email: matjushenkolga@rambler.ru

ska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: matjushenkolga@rambler.ru

Постановка наукової проблеми та її значення.

Світова практика господарювання за останні десятиріччя довела, що найбільш ефективне управління сучасним підприємством спрямоване на підвищення його вартості, а не на створення прибутку у короткостроковій перспективі. Отже, саме вартість стає одним з ключових факторів у системі управління та стратегічного розвитку підприємства [1] та є тим комплексним показником, що характеризує й ефективність його діяльності в цілому, й ефективність та своєчасність прийняття управлінських рішень, які безпосередньо базуються та залежать від обраної стратегії розвитку. Ще однією важливою складовою при формуванні стратегії розвитку підприємства виступає концепція життєвого циклу, оскільки вона є базою формування стратегічних завдань підприємства з урахуванням стадії його розвитку.

Аналіз останніх досліджень проблематики. Окремо проблематикою оцінки вартості підприємства [2; 3; 4; 5; 6] та теорією життєвого циклу [7; 8; 9; 10; 11] займалися чимало науковців, однак питання взаємозв'язку цих категорій та їх спільного використання в управлінні підприємством залишається недостатньо висвітленим в сучасній науковій літературі. Розробки в межах даної проблематики носять дещо фрагментарний характер, в них переважно пропонуються авторські підходи до вирішення окремих аспектів даного питання. Так, у роботі В. В. Потехіна [13] пропонується розглядати взаємозв'язок між стадією життєвого циклу та вартістю підприємства з точки зору доцільності використання того чи іншого методу оцінки підприємства на різних стадіях його життєвого циклу. Питання оцінки вартості підприємства з урахуванням стадії його життєвого циклу з позиції врахування останньої при визначенні премії за ризик у межах оцінки вартості підприємства методом дисконтування грошових потоків представлено в роботі Е. В. Горюнова, Н. Є. Бабічевої та ін. [12]. Отже, проблема врахування стадії життєвого циклу підприємства у взаємозв'язку зі значенням його ринкової вартості як бази для прийняття управлінських рішень щодо стратегії розвитку підприємства практично не опрацьована в сучасній науковій літературі.

З огляду на вищевикладене, **метою статті** є розробка методичного підходу до вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням динаміки його ринкової вартості та стадії життєвого циклу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування основних результатів дослідження. Результати дослідження теоретичних засад ідентифікації стадії життєвого циклу підприємства та оцінки його ринкової вартості дозволили розробити методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства на базі аналізу взаємозв'язку даних категорій (рис. 1). Запропонований методичний підхід передбачає вирішення низки завдань, окреслених в межах окремих етапів.

Етап 1.1 – Розрахунок загального інтегрального показника діяльності підприємства (ЗІПДП); Етап 1.2 – Побудова кривої життєвого циклу підприємства (ЖЦП); Етап 1.3 – Знаходження рівняння апроксимації для кривої ЖЦП; Етап 1.4 – Визначення точки зміни стадії ЖЦП методом дослідження функції на екстремуми; Етап 1.5 – Визначення меж стадії стабільності методом знаходження довірчого інтервалу; Етап 1.6 – Визначення стадій ЖЦП на основі кривої ЖЦП, екстремумів функції та довірчого інтервалу; Етап 2.1 – Визначення ринкової вартості простих акцій підприємства (котирування на фондовій біржі); Етап 2.2 – Визначення кількості простих акцій підприємства в обігу; Етап 2.3 – Розрахунок ринкової вартості підприємства; Етап 3.1 – Побудова статистичних вибірок ЗІПДП та ринкової вартості за період, що аналізується; Етап 3.2 – Визначення тісноти взаємозв'язку ЖЦП та його ринкової вартості методом визначення коефіцієнта кореляції; Етап 4.1 – Побудова графіку ЖЦП та ринкової вартості; Етап 4.2 – Аналіз відповідності ринкової вартості підприємства стадії його життєвого циклу; Етап 4.3 – Вибір стратегії розвитку підприємства з урахуванням динаміки його ринкової вартості та стадії життєвого циклу

Етап 1 має на меті визначення положення підприємства на кривій життєвого циклу. В межах даного завдання було розроблено методіку оцінки стадії життєвого циклу, що базується на аналізі динаміки загального інтегрального показника діяльності підприємства (ЗІПДП) у часі.

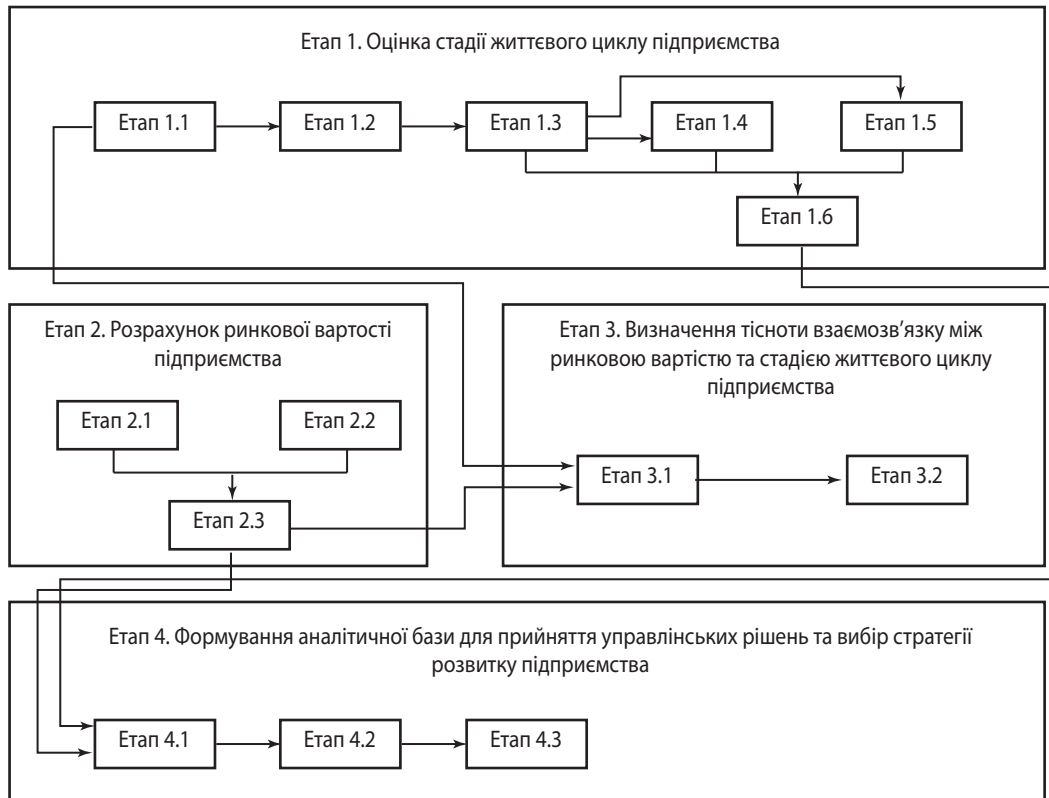
Зазначимо, що визначення загальної стратегії розвитку на базі ЗІПДП передбачає окреслення основних напрямів руху підприємства у довгостроковій перспективі. Втілення ж конкретних дій та тактичних завдань передбачається через вибір та імплементацію функціональних стратегій (рис. 2).

Вибір функціональної та оперативної стратегій підприємства залежить від обраної загальної стратегії, а також стану його окремих сфер діяльності (фінансової, виробничої, маркетингової та ін.).

Отже, при розрахунку ЗІПДП згідно з розробленим підходом було застосовано системний підхід, що передбачає оцінку всіх підсистем підприємства.

В межах даного дослідження було доведено, що підприємство як система формується з таких підсистем: фінансової, виробничо-технічної, соціальної, адміністративно-управлінської та маркетингової. Кожній із зазначених підсистем відповідає окрема функціональна стратегія (рис. 3).

Кожна із зазначених підсистем згідно з розробленим підходом оцінена за допомогою окремого інтегрального показника, розрахованого на основі обґрунтованого переліку показників, які шляхом застосування методу ентропії були згорнені до нього. Динаміка цих інтегральних показників та відповідність їх значень середньогалузевим є основою виявлення наявності та глибини проблем в тій чи іншій сфері діяльності підприємства, та, таким чином, й

- Етап 1.1 – Розрахунок загального інтегрального показника діяльності підприємства (ЗІПДП);
- Етап 1.2 – Побудова кривої життєвого циклу підприємства (ЖЦП);
- Етап 1.3 – Знаходження рівняння апроксимації для кривої ЖЦП;
- Етап 1.4 – Визначення точки зміни стадії ЖЦП методом дослідження функції на екстремуми;
- Етап 1.5 – Визначення меж стадії стабільності методом знаходження довірчого інтервалу;
- Етап 1.6 – Визначення стадій ЖЦП на основі кривої ЖЦП, екстремумів функції та довірчого інтервалу;
- Етап 2.1 – Визначення ринкової вартості простих акцій підприємства (котирування на фондовій біржі);
- Етап 2.2 – Визначення кількості простих акцій підприємства в обігу;
- Етап 2.3 – Розрахунок ринкової вартості підприємства;
- Етап 3.1 – Побудова статистичних вибірок ЗІПДП та ринкової вартості за період, що аналізується;
- Етап 3.2 – Визначення тісноти взаємозв'язку ЖЦП та його ринкової вартості методом визначення коефіцієнта кореляції;
- Етап 4.1 – Побудова графіку ЖЦП та ринкової вартості;
- Етап 4.2 – Аналіз відповідності ринкової вартості підприємства стадії його життєвого циклу;
- Етап 4.3 – Вибір стратегії розвитку підприємства з урахуванням динаміки його ринкової вартості та стадії життєвого циклу

Рис. 1. Методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням стадії його ЖЦ та динаміки ринкової вартості

Рис. 2. Взаємозв'язок стратегій підприємства

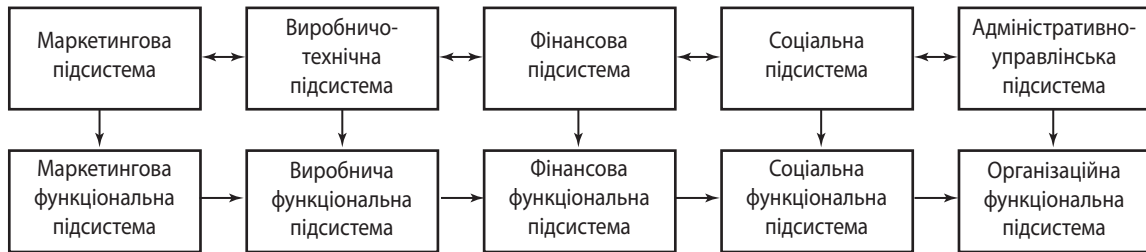

Рис. 3. Взаємозв'язок підсистем підприємства та його функціональних стратегій

індикатором необхідності перегляду та підвищення ефективності відповідної функціональної стратегії.

Аналогічно ЗПДП був розрахований шляхом згортання інтегральних показників, що характеризують функціонування підсистем підприємства.

ЗПДП є основою моделі оцінки стадії життєвого циклу підприємства. Його було досліджено на залежність від часової складової шляхом побудови функціональної залежності $F(x) = y$ за допомогою методів апроксимації. У результаті було сформовано класичну криву життєвого циклу підприємств галузі чорної металургії України, що дозволило візуалізувати циклічність розвитку підприємства у часі.

Наступним кроком у межах 1 етапу є визначення меж стадій життєвого циклу підприємства за допомогою дослідження функцій ЖЦП на екстремуми. Відповідно до застосованої методики точки зміни стадії життєвого циклу відповідають точкам екстремумів функції, якою описується життєвий цикл підприємства. Оцінку стадії стабільності здійснено шляхом розрахунку достовірного інтервалу, в межах якого похибка випадкової величини з обраною надійністю може вважатися несуттєвою, а отже коливання ЗПДП можуть бути прирівняні до статичного стану.

Етап 2 передбачає розрахунок ринкової вартості підприємства. На базі аналізу теоретичних засад оцінки ринкової вартості та враховуючі цілі дослідження було доведено, що підходами, які можуть бути застосовані в ньому, є доходний та ринковий. Крім того, з урахуванням того, що в межах даного дослідження розглядаються підприємства чорної металургії України, акції яких котируються на біржі, доведено, що доцільним і найбільш обґрунтованим є використання ринкового підходу, а саме методу ринку капіталу

для конкретного підприємства. В межах цього методу ринкова вартість підприємства розраховується як його ринкова капіталізація. Як свідчить сучасна теорія та практика оцінки, такий метод є найпоширенішим та найпростішим при визначенні вартості таких підприємств [14; 15; 16; 17; 18; 19; 20].

Зазначимо, що під капіталізацією в науковій літературі розуміють використання частини доданої вартості на розширення капіталістичного виробництва, а також процес вкладення частини доходу в цінні папери та отримання прибутку на них у формі відсотка [21]. У наукових дослідженнях, присвячених проблематиці капіталізації, виділяють наступні її види [22; 23; 24] (рис. 4).

Розрахунок ринкової капіталізації здійснювався як добуток біржової ціни акції на їх кількість, що знаходиться в обігу [19]:

$$K = K_A \times C, \quad (1)$$

де K_A – кількість акцій підприємства в обігу;
 C – біржова ціна акції.

Отже, вартість підприємства визначено ринковою вартістю його акцій, яка, у свою чергу, залежить від оцінки даного підприємства ринком – необхідності його продукції, сучасності обладнання, кваліфікації персоналу, його надійності, прибутковості та безліч інших характеристик. Більш того, більшість вищезгаданих характеристик не притаманні самому підприємству, а визначаються зовнішнім середовищем, наприклад, конкурентна позиція компанії на ринку. Іншими словами, капіталізація підприємства виступає так званим економічним індикатором довіри, який показує, як до нього ставляться на ринку [16].

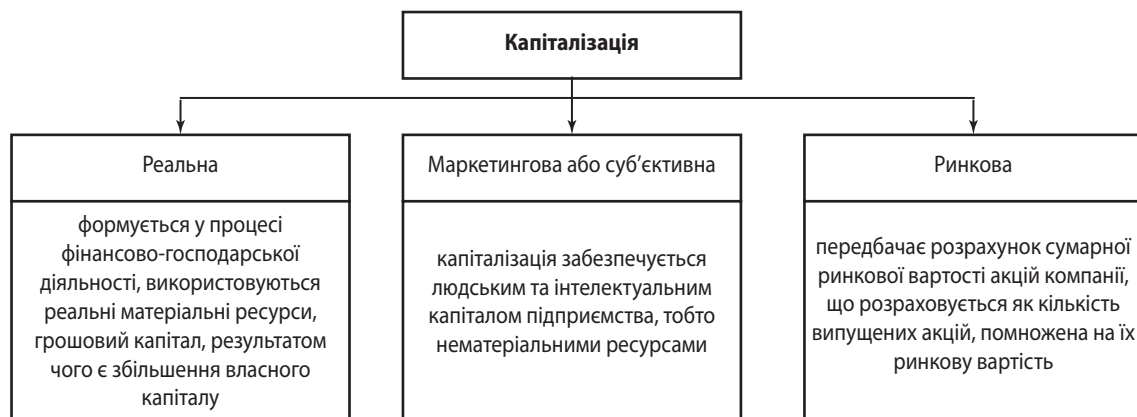

Рис. 4. Види капіталізації

Етап 3 має на меті визначення тісноти зв'язку між ринковою вартістю та стадіями життєвого циклу підприємства. Важливість визначення зазначеного зв'язку полягає у такому припущенні: у разі відповідності динаміки та тенденцій зміни ринкової вартості підприємства на ринку фазам його життєвого циклу є доцільність проведення аналізу недооціненості або переоціненості підприємства задля формування стратегічних та тактичних заходів щодо управління вартістю підприємства в межах тієї чи іншої стадії його життєвого циклу для менеджменту організації. У разі якщо такого зв'язку між показниками не існує, підтверджується припущення відсутності залежності величини ринкової капіталізації від стадії життєвого циклу підприємства.

Для оцінки зв'язку між двома ознаками, що виміряні в метричних шкалах (в нашому випадку маємо на увазі ринкову капіталізацію підприємства та ЗПДП), досить часто використовують коефіцієнт кореляції Пірсона (його ще називають коефіцієнтом добутку моментів). Цей показник завжди набуває значення в числовому інтервалі від -1 до $+1$. Знак коефіцієнта показує «напрямок» зв'язку. Додатний коефіцієнт кореляції ($r > 0$) свідчить про «прямий» зв'язок між ознаками (тобто такий, коли збільшення значення однієї ознаки збільшує значення іншої ознаки), а від'ємний ($r < 0$) – про «зворотний» зв'язок (такий, коли

зростання однієї ознаки веде до зменшення іншої ознаки). Щільність зв'язку оцінюється за абсолютним значенням коефіцієнта кореляції. Нуль ($r = 0$) свідчить про відсутність лінійного зв'язку між ознаками. Максимальні значення ($r = 1$ та $r = -1$) коефіцієнта свідчать про повний (або функціональний) лінійний зв'язок між ознаками (відповідно функціональний прямий зв'язок та функціональний зворотний зв'язок). Проміжні значення ($-1 < r < 0$ та $0 < r < 1$) інтерпретуються так: чим більшим є абсолютне значення показника, тим тісніший кореляційний зв'язок. Кореляція між двома ознаками свідчить про причинний зв'язок між ними, коли або одна з ознак є частковою причиною іншої, або обидві ознаки пов'язані спільними причинами [25]. Коефіцієнт Пірсона розраховується за формулою:

$$r = \frac{\sum_1^n xy - nx \times y}{\sqrt{\delta_x^2 \delta_y^2}}, \quad (2)$$

де n – кількість елементів сукупності,
 x та y – кількісні ознаки,
 σ – стандартні відхилення.

Для одержання висновків про практичну значимість кореляційного відношення використовують шкалу Чедока (табл. 1)

Таблиця 1

Шкала Чедока [25]

Рівень щільності зв'язку	0,1 – 0,3	0,3, – 0,5	0,5 – 0,7	0,7 – 0,9	0,9 – 1,0
Характеристика щільності зв'язку	слабка	помірна	помітна	висока	значно висока

Етап 4 передбачає формування на основі дослідження відповідності динаміки ринкової вартості підприємства стадії його життєвого циклу аналітичної бази як основи для розробки та прийняття управлінських рішень щодо стратегії розвитку підприємства.

У межах даного етапу передбачено побудову графіків ЖЦП і ринкової вартості та аналіз поведінки зазначених кривих у часі, а також розробка дерева сценаріїв прийняття рішень.

У науковій літературі питання взаємозв'язку стадій життєвого циклу та стратегій підприємства розроблялося такими авторами: І. Бланк, З. Шершньова, Ю. Львов, О. Ковтун та ін. [30; 31; 32; 33].

Так, Ю. Львов пропонує наступну відповідність стратегії підприємства стадії його життєвого циклу:

- Стадія зростання \Leftrightarrow Стратегія прискороного зростання.
- Стадія зростання та стабілізації \Leftrightarrow Стратегія обмеженого зростання або «збереження становища».
- Стадія занепаду \Leftrightarrow Стратегія скорочення [33].

У свою чергу, І. Бланк зазначає такі відповідності між стратегіями підприємства та тим, на якій стадії життєвого циклу воно знаходиться:

- Стадія «народження», «дитинство», «юність» \Leftrightarrow Стратегія прискороного зростання.
- Стадія «рання зрілість» \Leftrightarrow Стратегія обмеженого зростання.

- Стадія «кінцева зрілість» \Leftrightarrow Стратегія збереження позицій.
- Стадія «старіння» \Leftrightarrow Стратегія збереження діяльності [30].

Однак, варто зазначити, що жоден із зазначених авторів, які займалися проблематикою вибору стратегії в залежності від стадії життєвого циклу підприємства, не звертався до критерію ринкової вартості як фактору, що специфікує вибір його стратегії на тій чи іншій стадії.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що одним з найефективніших методів визначення напрямку стратегічного розвитку підприємства є матричний підхід. Отже, в даному випадку пропонується застосування матриці 3×5 , за допомогою якої передбачається визначення найбільш прийнятної стратегії розвитку підприємства, виходячи з наступних параметрів:

- стадія життєвого циклу підприємства;
- динаміка ринкової капіталізації підприємства (рис. 5).

Отже, на основі критерію відповідності ринкової вартості підприємства стадії його життєвого циклу, у відповідному квадранті матриці, наведеної на рис. 5, пропонується типи загальної стратегії розвитку підприємства.

Розроблений методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням динаміки його ринкової вартості та положення на кривій життєвого циклу було апробовано для підприємств галузі чорної металургії України.

Динаміка ринкової вартості / Стадія ЖЦП	Зростання	Стагнація	Падіння
Народження	1 Ринкова вартість частково відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія утримання: захисту ринку та підтримки потенціалу	2 Ринкова вартість відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія концентрованого зростання	3 Ринкова вартість не відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія інтегрованого зростання
Зростання	4 Ринкова вартість відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія концентрованого зростання	5 Ринкова вартість частково відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія утримання: захисту ринку та підтримки потенціалу	6 Ринкова вартість не відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія інтегрованого зростання
Стабілізації	7 Ринкова вартість частково відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія утримання: захисту ринку та підтримки потенціалу	8 Ринкова вартість відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія утримання: модифікації	9 Ринкова вартість не відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія інтегрованого зростання
Занепад	10 Ринкова вартість не відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія диверсифікованого зростання	11 Ринкова вартість частково відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія скорочення: розвороту або відділення	12 Ринкова вартість не відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія скорочення: відділення
Смерть	13 -	14 -	15 Ринкова капіталізація відповідає стадії ЖЦП ↓ Стратегія скорочення: ліквідації

Рис. 5. Матриця вибору стратегії розвитку підприємства з урахуванням стадії його життєвого циклу та динаміки ринкової вартості

Розглянемо його використання на прикладі ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг».

Згідно з першим етапом методичного підходу, було визначено фази ЖЦП зазначеного підприємства (табл. 2).

У межах другого етапу методичного підходу, було визначено ринкову вартість ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» за період 2002 – 2013 рр. через його капіталізацію (табл. 3).

У межах третього етапу запропонованого методичного підходу для визначення тісноти зв'язку між ринковою вартістю підприємства та стадіями його життєвого циклу було розраховано коефіцієнт Пірсона (табл. 4).

Отже, з огляду на дані табл. 4, коефіцієнт Пірсона дорівнює 0,71, що дало підстави стверджувати про наявність помітної кореляційної залежності між двома досліджуваними показниками. Таким чином, гіпотезу про відповідність тенденцій зміни ринкової вартості підприємства на ринку фазам його життєвого циклу підтверджено.

Четвертий етап методичного підходу передбачає аналіз взаємозв'язку стадії ЖЦП та його ринкової вартості.

Таблиця 2

Стадії життєвого циклу ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»

Підприємство	Роки	Стадії ЖЦП	Тривалість стадій ЖЦП, роки
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	2002 – 2003	Занепад	2
	2004 – 2008	Зростання	5
	2009	Стабілізація	1
	2010 – 2012	Занепад	3
	2013	Зростання	1

На рис. 6 наведено криві ЖЦП та ринкової вартості ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг».

Динаміка ринкової вартості ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», млрд грн

Підприємство	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	12,30	13,09	13,36	14,52	15,36	53,82	59,02	40,55	38,56	18,98	15,38	9,6

Таблиця 4

Визначення кореляційної залежності між ринковою капіталізацією підприємства та стадією його життєвого циклу

Підприємство	Коефіцієнт Пірсона	Щільність зв'язку
ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	0,71	висока

З огляду на рис. 6 можна зробити висновок про наявність зв'язку між капіталізацією підприємства та фазами його життєвого циклу. Фаза зростання, що тривала на підприємстві з 2004 по 2008 рр., характеризується зростанням його ринкової капіталізації від 13 млрд грн у 2004 р. до 59 млрд грн у 2008 р. З 2009 р. ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» знаходиться на стадії стабілізації, що свідчить про припинення росту показників підприємства та є сигналом менеджменту компанії про доцільність прийняття управ-

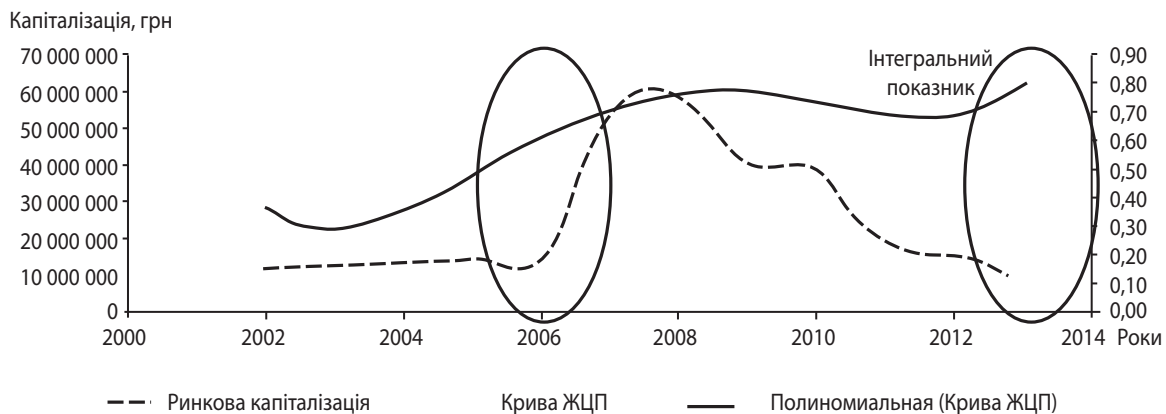

Рис. 6. Динаміка ринкової вартості та крива ЖЦП ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», 2002 – 2013 рр.

лінських рішень, спрямованих на покращення показників діяльності організації та запобігання її переходу на стадію занепаду. На зазначене положення підприємства на кривій життєвого циклу реагує величина його ринкової капіталізації: починаючи з 2009 р. ринкова капіталізація ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» знизилася на 68 % і досягла рівня 19 млрд грн у 2011 р. У 2012 – 2013 рр. спостерігаємо зниження капіталізації підприємства та перехід на стадію занепаду.

Таким чином, на базі аналізу кривої життєвого циклу та динаміки ринкової вартості ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та сформованої вище моделі прийняття управлінських рішень (рис. 5) як стратегічний напрям розвитку для даного підприємства запропоновано впровадження «стратегії інтегрованого зростання».

Однак варто зазначити, що одночасно з вибором базової стратегії підприємству слід переглянути і функціональні стратегії, адже відповідно до динаміки інтегральних показників підсистем підприємства в 2012 р. спостерігаємо стрімке зниження інтегрального показника фінансової підсистеми (більш ніж у 4 рази) та виробничо-технічної підсистеми (майже у 2 рази). Така динаміка у фінансовій

сфері діяльності спричинена зниженням ліквідності та збільшенням позикового капіталу, що провокує менеджмент підприємства на перегляд та коригування фінансової стратегії ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» з метою підвищення його платоспроможності та фінансової незалежності. Виробничо-технічна підсистема характеризується зниженням фондовіддачі основних засобів, що має слугувати сигналом для контролю ефективності обладнання на підприємстві та пошуку нових можливостей підвищення його продуктивності

Висновки. Таким чином, розроблений методичний підхід може слугувати дієвим інструментом вибору стратегії розвитку підприємства, а також коригуючим важелем при прийнятті стратегічних рішень у межах функціональних стратегій, оскільки стадія життєвого циклу позиціонує підприємство на стратегічній карті його розвитку та сигналізує про перспективи його подальшого руху, а динаміка ринкової вартості демонструє відношення ринку до продукції підприємства, його іміджу та взагалі виступає узагальнюючим показником та індикатором ефективності його функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морозова Ю. А. Критерии и проблемы оптимизации методов оценки рыночной стоимости предприятий / Ю. А. Морозова, Л. Е. Черный // *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. – 2008. – № 1. – С. 119 – 131.
2. Акулич М. В. Оценка стоимости бизнеса / М. В. Акулич. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с.
3. Оценка бизнеса / Под ред. А. Г. Грязновой, М. А. Федотовой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 625 с.
4. Щербаков В. А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / В. А. Щербаков, К. Л. Щербакова. – М.: Омега-Л, 2006. – 288 с.
5. Есипов В. Е. Оценка бизнеса / В. Е. Есипов, Г. А. Маховникова, В. В. Терехова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
6. Смирнова Н. В. Теория и практика оценочной деятельности / Н. В. Смирнова. – Иваново: ИГХТУ, 2007. – 164 с.
7. Міночкіна О. М. Методика створення статистичних моделей життєвих циклів підприємства / О. М. Міночкіна // *Проблеми науки*. – 2005. – № 4. – С. 23 – 27.
8. Свидрак О. В. Характеристика вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку у розрізі стадій життєвого циклу / Свидрак О. В. // *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. – 2010. – С. 678 – 680.
9. Хмельевський О. В. Використання матриці прибутковості в управлінні прибутковістю промислового підприємства / О. В. Хмельевський // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2010. – Т. 3, № 5. – С. 139 – 145.
10. Корягіна С. В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук / С. В. Корягіна. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2004. – 21 с.
11. Сливоцький А. Міграція капіталу: як у замислах на кілька років випередити своїх конкурентів / Сливоцький А. ; [пер. з англ.]. – К.: Пульсари, 2001. – 296 с.
12. Горюнов Е. В. Влияние жизненного цикла бизнеса на оценку его стоимости / Е. В. Горюнов, Н. Э. Бабичева, Л. В. Козлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.1-fin.ru/?id=491>
13. Потехин В. В. Оценка добывающих предприятий на стадии их роста : автореф. ... дис. канд. экон. наук / В. В. Потехин. – М., 2005. – 21 с.
14. Эванс Ф. Ч., Бишоп Д. М. Оценка компаний при слияниях и поглощениях: Создание стоимости в частных компаниях / Ф. Ч. Эванс, Д. М. Бишоп; [пер. с англ.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 332 с.
15. Сычева Г. И. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / Г. И. Сычева, Е. Б. Колбачев, В. А. Сычев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 384 с. – (Серия «Высшее образование»).
16. Хаустова В. Є. Оцінка вартості бізнеса суб'єктів господарювання (на прикладі металургійної галузі України) : монографія / В. Є. Хаустова, І. Г. Курочкіна. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 268 с.
17. Румянцева Е. Е. Оценка собственности / Е. Е. Румянцева. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 112 с.
18. Филиппов Л. А. Оценка бизнеса / Л. А. Филиппов. – М.: КНОРУС, 2006. – 720 с.
19. Чиркова Е. В. Как оценить бизнес по аналогии : Методологическое пособие по использованию сравнительных рыночных коэффициентов при оценке бизнеса и ценных бумаг / Е. В. Чиркова. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 190 с.
20. Царев В. В. Оценка стоимости бизнеса : Теория и методология / В. В. Царев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 575 с.
21. Акулов В. Б. Теория организации / В. Б. Акулов, М. Н. Рудаков. – Петрозаводск: ПетрГУ, 2001. – 415 с.
22. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / [редкол.: С. В. Моцкерний (відп. ред.) та ін.]. – Т. 1. – К.: ВЦ «Академія», 2000.
23. *Философский энциклопедический словарь*. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
24. Капитализация предприятий: теория и практика : монография / Под ред. д. э. н., проф. И. П. Булеева, д. э. н., проф. Н. Е. Брюховецкой; [НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти; ДонУЭП]. – Донецк, 2011. – 328 с.
25. Макеєв С. О. Соціологія / С. О. Макеєв. – 4-е вид. – К.: Знання, 2008. – 367 с.
26. Ляско В. И. Стратегия сокращения деятельности предприятия / В. И. Ляско [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://delovymir.biz/ru/articles/view/?did=11413>
27. Петухов Д. В. Стратегический менеджмент / Д. В. Петухов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-college.ru>
28. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: теория и практика / А. Т. Зуб. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 415 с.
29. Керцнер Г. Стратегическое планирование для управления проектами с использованием модели зрелости / Г. Керцнер; [пер. с англ.]. – М.: Компания Ай-Ти, 2003. – 320 с.
30. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2004. – 656 с.
31. Ковтун О. І. Стратегія фірми (підприємства) / О. І. Ковтун, О. В. Килин, Н. А. Свелеба. – Львів: ЛКА, 2001. – 132 с.
32. Шершньова З. Є. Стратегічне управління / З. Є. Шершньова. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
33. Львов Ю. А. Основы экономики и организации бизнеса / Ю. А. Львов. – СПб.: Формика, 1992. – 384 с.

REFERENCES

- Akulich, M. V. Otsenka stoimosti biznesa [Business Valuation]. St. Petersburg: Piter, 2009.
- Akulov, V. B., and Rudakov, M. N. Teoriia organizatsii [Organization Theory]. Petrozavodsk: PetrGU, 2001.
- Blank, I. A. Finansovyy menedzhment [Financial management]. Kyiv: Elga; Nika-Tsentr, 2004.
- Chirkova, E. V. Kak otsenit biznes po analogii : Metodologicheskoe posobie po ispolzovaniiu sravnitelnykh rynochnykh koefitsientov pri otsenke biznesa i tsennykh bumag [How to evaluate a business by analogy: Methodological guide for the use of comparative market factors in evaluating the business and securities.]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2005.
- Esipov, V. E., Makhovnikova, G. A., and Terekhova, V. V. Otsenka biznesa [Business Valuation]. St. Petersburg: Piter, 2006.
- Evans, F. Ch., and Bishop, D. M. Otsenka kompaniy pri sliianiakh i pogloshcheniiakh: Sozdanie stoimosti v chastnykh kompaniyakh [Evaluation of companies and acquisitions: Value creation in private companies]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2004.
- Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2000.
- Filippov, L. A. Otsenka biznesa [Business Valuation]. Moscow: KNORUS, 2006.
- Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: INFRA-M, 1999.
- Goriunov, E. V., Babicheva, N. E., and Kozlova, L. V. "Vliianie zhiznennogo tsikla biznesa na otsenku ego stoimosti" [Influence

the life cycle of the business to assess its value]. <http://www.1-fin.ru/?id=491>

Koriahina, S. V. "Ekonomichna otsinka ta planuvannya zhyttievoho tsykladu rozvytku pidpriemstva" [Economic evaluation and planning life cycle of the company]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk, 2004.

Khaustova, V. Ye., and Kurochkina, I. H. Otsinka vartosti biznesa sub'iektiv hospodariuvannya (na prykladi metalurhiinoi haluzi Ukrainy) [Valuation of business entities (for example, the steel industry of Ukraine)]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Khmelevskiy, O. V. "Vykorystannia matrytsi prybutkovosti v upravlinni prybutkovistiu promyslovoho pidpriemstva" [Using the matrix yield returns in the management of industrial enterprise]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu vol. 3, no. 5 (2010): 139-145.

Kapitalizatsiia predpriiaty: teoriia i praktika [Capitalization of companies: Theory and Practice]. Donetsk, 2011.

Kertsner, G. Strategicheskoe planirovanie dlia upravleniia proektami s ispolzovaniem modeli zrelosti [Strategic planning for project management using a model of maturity]. Moscow: Kompaniia Ay-Ti, 2003.

Kovtun, O. I., Kylyn, O. V., and Sveleba, N. A. Stratehiia firmy (pidpriemstva) [The strategy of the company (the company)]. Lviv: LKA, 2001.

Liasko, V. I. "Strategiia sokrashcheniia deiatelnosti predpriiatii" [Reduction strategy of the company]. <http://delovoyimir.biz/ru/articles/view/?did=11413>

Lvov, Yu. A. Osnovy ekonomiki i organizatsii biznesa [Fundamentals of Economics and Business]. St. Petersburg: Formika, 1992.

Morozova, Yu. A., and Chernyi, L. Ye. "Kriterii i problemy optimizatsii metodov otsenki rynochnoi stoimosti predpriiaty" [Criteria and methods for the optimization problem of assessing the market value of enterprises]. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky, no. 1 (2008): 119-131.

Minochkina, O. M. "Metodyka stvorennia statystychnykh modelei zhyttievyykh tsykliv pidpriemstva" [Methods of creating statistical models of enterprise life cycle]. Problemy nauky, no. 4 (2005): 23-27.

Makeiev, S. O. Sotsiologhiia [Sociology]. Kyiv: Znannia, 2008.
Otsenka biznesa [Business Valuation]. Moscow: Finansy i statistika, 2004.

Potekhin, V. V. "Otsenka dobyvaiushchikh predpriiaty na stadii ikh rosta" [Evaluation of mining companies at the stage of their growth]. avtoref. ... dis. kand. ekon. nauk, 2005.

Petukhov, D. V. "Strategicheskii menedzhment" [Strategic Management]. <http://www.e-college.ru>

Rumiantseva, E. E. Otsenka sobstvennosti [Property valuation]. Moscow: INFRA-M, 2005.

Shcherbakov, V. A., and Shcherbakova, K. L. Otsenka stoimosti predpriiatii (biznesa) [Evaluation of a company (business)]. Moscow: Omega-L, 2006.

Smirnova, N. V. Teoriia i praktika otsenochnoy deiatelnosti [Theory and practice of evaluation]. Ivanovo: IGKhTU, 2007.

Sycheva, G. I., Kolbachev, E. B., and Sychev, V. A. Otsenka stoimosti predpriiatii (biznesa) [Evaluation of a company (business)]. Rostov-na-Donu: Feniks, 2004.

Slyvotskiy, A. Migrants kapitalu: iak u zamyslakh na kilka rokiv vyperedyty svoikh konkurentiv [The migration of capital, both in the designs for several years ahead of its competitors]. Kyiv: Pulsary, 2001.

Shershnyova, Z. Ye. Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Svydrak, O. V. "Kharakterystyka vilnykh ekonomichnykh zon ta terytorii priorytetnoho rozvytku u rozrizi stadii zhyttievoho tsykladu" [Characteristics of free economic zones and priority development areas in terms of life cycle]. In Problemy razvytyia vneshneekonomicheskyykh svyazey y pryvlecheniia ynostrannykh ynvestytsiy: rehyonalnyi aspekt, 678-680, 2010.

Tsarev, V. V. Otsenka stoimosti biznesa : Teoriia i metodologiiia [Business Valuation : Theory and Methodology]. Moscow: YuNITI-DANA, 2007.

Zub, A. T. Strategicheskii menedzhment: teoriia i praktika / A. T. Zub. - Moscow: Aspekt Press, 2002.

ПОТЕНЦІЙНО-ФАКТОРНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЦІЛЮВИХ ФУНКЦІОНАЛІВ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

© 2014 ШКАРЛЕТ С. М., ХОЛЯВКО Н. І.

УДК 330.101

Шкарлет С. М., Холявко Н. І.

Потенційно-факторне обґрунтування цільових функціоналів управління процесами формування інформаційної економіки

Метою даної статті є потенційно-факторне обґрунтування обмеженого переліку цільових функціоналів управління процесами формування інформаційної економіки в державі. Досліджуються науково-прикладні засади трансформації національної економічної системи в Україні. У статті представлено результати потенційно-факторного обґрунтування цільових функціоналів управління процесами формування інформаційної економіки. Автором ідентифіковано функції основних компонент системно-універсального функціонування в контексті управління процесами формування інформаційної економіки в Україні в умовах ресурсних обмежень.

Ключові слова: інформаційна економіка, цільовий функціонал, потенційно-факторне обґрунтування

Табл.: 2. **Бібл.:** 24.

Шкарлет Сергій Миколайович – доктор економічних наук, професор, ректор, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

Email: shkarlet@ukr.net

Холявко Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Навчально-науковий інститут економіки Чернігівського національного технологічного університету (вул. Стрелецька, 1, Чернігів, 14034, Україна)

Email: natasha290186@rambler.ru

УДК 330.101

UDC 330.101

Шкарлет С. М., Холявко Н. І. Потенциально-факторное обоснование целевых функционалов управления процессами формирования информационной экономики

Shkarlet S. M., Holiavko N. I. The Potentially-Factorial Substantiation of the Objective Functionals of Management of the Information Economy Formation Processes

Целью данной статьи является потенциально-факторное обоснование ограниченного перечня целевых функционалов управления процессами формирования информационной экономики в государстве. Исследуются научно-прикладные основы трансформации национальной экономической системы в Украине. В статье представлены результаты потенциально-факторного обоснования целевых функционалов управления процессами формирования информационной экономики. Автором идентифицированы функции основных компонент системно-універсального функционирования в контексте управления процессами формирования информационной экономики в Украине в условиях ресурсных ограничений.

The aim of the article is the potentially-factorial substantiation of a restricted list of objective functionals of management of the information economy formation processes in a state. The article studies the scientific and application-oriented foundations of transformation of the national economic system in Ukraine. The results of the potentially-factorial substantiation of the objective functionals of management of the information economy formation processes are described. The author identifies the functions of the primary constituents of the system-universal functioning within the context of management of the information economy formation processes in Ukraine in a resource-constrained environment.

Ключевые слова: информационная экономика, целевой функционал, потенциально-факторное обоснование

Keywords: information economy, objective functional, potentially-factorial substantiation

Табл.: 2. **Библ.:** 24.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 24.

Шкарлет Сергей Николаевич – доктор экономических наук, профессор, ректор, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина)

Shkarlet Serhiy M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Rector, Chernihiv National Technological University (vul. Shevchenko, 95, Chernihiv, 14027, Ukraine)

Email: shkarlet@ukr.net

Email: shkarlet@ukr.net

Холявко Наталья Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории, Учебно-научный институт экономики Черниговского национального технологического университета (ул. Стрелецкая, 1, Чернигов, 14034, Украина)

Holiavko Natalya I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory, Scientific-Educational Institute of Economics of Chernihiv National Technological University (vul. Streletska, 1, Chernihiv, 14034, Ukraine)

Email: natasha290186@rambler.ru

Email: natasha290186@rambler.ru

Постановка проблеми. Ефективне забезпечення розвитку сучасних інформаційних технологій (і, відповідно, системно-універсальної технології управління) та набуття якісних ознак вітчизняною індустрією в контексті вирішення завдань забезпечення збалансованого розвитку національного господарства вимагає реалізації комплексу заходів:

- розвивати й удосконалювати інфраструктуру єдиного інформаційного простору України;
- на базі когнітивної інформації сформувати специфічні галузі соціальної практики, сформувати вітчизняну індустрію інформаційних послуг, підвищити ефективність використання державних інформаційних ресурсів;

- в) поглиблювати виробництво в Україні конкурентоспроможних засобів і систем інформатизації, телекомунікації та зв'язку, розширювати участь України в міжнародній кооперації виробників таких засобів і цільових інформаційних систем;
- г) надавати державну підтримку вітчизняним фундаментальним і прикладним науковим дослідженням для розробки цільових програм об'єктивізації макроекономічних показників національної промисловості, розвитку сфер інформатизації, телекомунікації, комп'ютеризації та зв'язку.

Для реалізації завдань у контексті перебування сучасної системи управління розвитком української економіки слід перебачити на етапі економіко-статистичного аналізу визначення результативності виконання цільових функцій відповідними суб'єктами управління. Поряд із цим, виникає потреба у формуванні оптимізаційної галузевої структури з добором конститутивно-ключових елементів у межах інформаційного потенціалу держави. У досліджуваному контексті актуалізується потреба у розробленні макроекономічної моделі формування, нарощення та використання інформаційного потенціалу, на основі якої можна визначити цільове спрямування діяльності корелянтів до вищезначених орієнтирів із розбудови інформаційної економіки. Структурна залежність (замкненого типу) між етапами управління процесами формування / розбудови інформаційної економіки передбачає розроблення та обґрунтування цільових функцій із виконання пріоритетних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виключена актуальність піднятих у даній статті проблем обумовлює високий науковий інтерес, що знаходить свій прояв у публікаціях вітчизняних та іноземних учених, таких як: В. В. Микитенко, О. І. Амоша, М. Г. Білопольский, І. А. Ігнат'єва, С. В. Захарін, І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, А. І. Семенченко, В. Ю. Богданович, Г. П. Ситник, В. І. Барканов.

Постановка завдання. Метою даної статті є потенційно-факторне обґрунтування обмеженого переліку цільових функціоналів управління процесами формування інформаційної економіки в державі.

Виклад основного матеріалу. Як відомо [1 – 4], технологія управління – це система правил, методів, процедур, які використовуються суб'єктами у процесі управління певним видом діяльності. Виходячи з цього, слід зазначити, що у різних видах управлінської праці можуть застосовуватися загальні / стандартизовані чи нормовані прийоми, процедури та операції [5– 7] згідно з визначеними. Тому варто зосередитись на пошуку більш раціональних форм і поєднання різних засобів процесного управління, зокрема, тих, що запропоновані до використання для управління забезпеченням енергоефективності та високого рівня економічної безпеки [8 – 11]. До них належать:

- 1) управління за відхиленнями;
- 2) використання контролінгових процедур;
- 3) обґрунтування пріоритетів промислового зростання;
- 4) визначення об'єктів докладання зусиль;
- 5) формування та оновлення стратегічного набору;
- 6) використання процедур із визначення допустимих відхилень макроекономічних показників від цільових орієнтирів;

- 7) розроблення організаційно-економічного та інформаційно-методичного забезпечення діяльності виробничо-економічних систем;
- 8) побудова та застосування цільового програмного забезпечення задля прискореної ідентифікації параметрів економічної безпеки;
- 9) автоматизація процесів ідентифікації масштабів розвиненості стратегічного потенціалу у цілому та інформаційного потенціалу, зокрема;
- 10) контролювання технологічних, енерго-економічних, еколого-економічних, інформаційно-управлінських тощо процесів;
- 11) експрес-діагностика соціально-економічної нерівності розвитку регіонів;
- 12) білінг комерційних, інвестиційних та інноваційних проектів;
- 13) визначення обсягу ресурсно-функціонального забезпечення цільової орієнтації процесів управління розвитком стратегічного потенціалу України.

Наразі доцільно репрезентувати сутність архітектурної основи специфічних функцій у сфері управління розвитком інформаційного потенціалу (табл. 1) для об'єктивізації, у першу чергу, вимірів стратегічного потенціалу національного господарства і, як наслідок, генерування організаційно-економічних умов щодо розбудови в державі інформаційної економіки. Забезпечення результативно-сті управління розвитком інформаційного потенціалу національного господарства у розрахунках передбачає врахування наступних характеристик:

- кількість і технологічний стан об'єктів господарювання;
- результативність виконання цільових функцій суб'єктами управління, які опікуються проблемами формування економіки інформаційного типу;
- наявність / обґрунтованість доміант існуючої стратегії переходу економіки України до сталого розвитку;
- адаптивність принципів сучасних процесів створення / поширення інформаційного поля в межах реального сектора економіки України;
- розробленість та об'єктивність використовуваних у практиці господарювання методичних підходів до оцінювання-прогнозування параметрів інформаційного потенціалу.

Проте, недостатньо чіткі положення сучасної теорії розвитку багатокомпонентних систем, а також некоректність застосовуваних у макромоделях кваліметричних методів і відповідних методик оцінки масштабів розвиненості різної природи потенціалів за відсутності єдиних, загальноприйнятих критеріїв ідентифікації стратегічного потенціалу спричиняють: 1) недосконалість сучасної системи прогнозування структурно-динамічних зрушень у межах інформаційного потенціалу економіки, а в її межах підсистеми моніторингу цієї потенційно-факторної детермінанти; 2) невідповідність державних механізмів як управління, так і забезпечення результативності регулювання діяльності корелянтів у сфері формування інформаційної економіки міжнародним стандартам; 3) нестійкість та розбалансованість економічного розвитку держави; 4) надзвичайну відкритість національного господарства для зо-

Таблиця 1

Функції базових компонент системно-універсального функціонування в контексті управління процесами формування інформаційної економіки в Україні в умовах ресурсних обмежень *

Специфічна функція з управління процесами формування інформаційної економіки	Зміст цільового функціоналу у площині розбудови в Україні економіки інформаційного типу
Прогнозування	Прогнозування: 1) тенденцій розвитку національного господарства під впливом науково-технічних, технологічних, економічних, енергетичних, суспільно-політичних, соціально-політичних, організаційно-правових, екологічних, демографічних та інших факторів; 2) імовірних масштабів розвиненості інформаційного потенціалу та стратегічного потенціалу, у цілому, у разі реалізації на практиці макроекономічної моделі формування в Україні економіки інформаційного типу
Організування	Формування підсистеми ресурсного забезпечення реалізації стратегії розбудови в державі економіки інформаційного типу на відповідному рівні економічної безпеки із формуванням / удосконаленням організаційної та комунікаційної структури управління розвитком національного господарства
Координація	Застосування методів збалансованості функціонування національного господарства на макро-, мезо- та мікрорівнях із метою вдосконалення структури промислового виробництва та нарощення масштабів стратегічного потенціалу у цілому та інформаційного потенціалу, зокрема
Облік	Оцінка пріоритетності напрямів розвитку національного господарства та добір найбільш раціональних інвестиційних проектів на основі критерію ефективності в контексті розбудови інформаційної економіки в державі в умовах ресурсних обмежень
Мотивування	Формування підсистем мотивації інноваційного розвитку національного господарства та його інформатизації під впливом ринкових факторів та науково-технічного прогресу, отримання доходу та розвитку підприємництва за результатами впровадження дієвого механізму підтримки певного балансу економічних, технологічних, соціальних, екологічних, енергетичних, суспільних та інших інтересів із забезпечення сталого розвитку з метою активізації процесів у напрямі розбудови інформаційної економіки
Контролювання	Підготовка й обґрунтування оптимізаційних рішень про своєчасну зміну / коригування пріоритетів розвитку та умов функціонування української економіки за рахунок реалізації інформаційного напрямку нарощення стратегічного потенціалу з використанням методів управління ризиками та відхиленнями

Джерело: * Розроблено та систематизовано автором з використанням розробок, приведених у наукових працях [12 – 15].

вншніх суб'єктно-об'єктних впливів і політичних акцій по усуненню загального стану недосконалості функціонування національної економічної системи.

Основним суб'єктом управління процесами переходу до інформаційної економіки виступають органи державної влади, які мають обґрунтовувати і реалізувати політику формування, нарощення та раціоналізації використання інформаційного потенціалу держави. Відповідно до цього маємо визначити, що державній / регіональній владі та суб'єктам управління / регулювання економіки слід постійно розв'язувати визначене цільове завдання, що обумовлює потребу в удосконаленні складу і змісту технології управління процесами формування та впровадження системно-універсальних детермінант розбудови економіки інформаційного типу на різних рівнях управління (від загальнодержавного та регіонального до місцевих, підприємницьких тощо) з використанням усталеного цільового програмного забезпечення. Однак, на нашу думку, спектр завдань і рівень впливу цих різних структур повинен відрізнитись залежно від їхнього призначення. У відповідності до зазначеного слід деталізувати сутність та зміст цільових функціоналів по формуванню інформаційного потенціалу

в контексті розбудови в державі економіки інформаційного типу в умовах ресурсних обмежень (табл. 2).

Причому, вважаємо, що репрезентація цільових функціоналів повинна бути забезпечена за кожною складовою стратегічного потенціалу національного господарства із визначенням вагомості впливу масштабів розвиненості інформаційного потенціалу на темпи і структурні зрушення в межах української економіки – задля окреслення й добору специфічних функцій суб'єктів управління в контексті інтенсифікації не лише цільових процесів у межах системи управління національним господарством, а й залучення опосередкованих явищ і процедур із метою реалізації пріоритетних завдань по досягненню цілей макросистемної еволюції в державі (на засадах реалізації детермінант розбудови економіки інформаційного типу).

Окрім зазначеного вище, необхідно констатувати, що до об'єктів локалізації зусиль у площині формування, нарощення та раціоналізації використання інформаційного потенціалу відносяться сфери економічної діяльності та національне господарство у цілому, які є сприйнятливими до змін інформаційного поля. При цьому, доцільно не лише визначити перелік видів економічної діяльності національної

економіки в контексті формування «точок росту», а й здійснити ранжування відносного ступеня їхнього впливу на параметри зовнішніх і внутрішніх когнітивно-інформаційних факторів руху знань та інтенсифікації процесів забезпечення сталого розвитку держави; нестійкість економічного розвитку реального сектора та надзвичайну його відкритість для зовнішніх суб'єктно-об'єктних впливів і політичних дій.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Основними суб'єктами управління інформаційним забезпеченням є органи державної і регіональної влади, які повинні обґрунтувати й реалізувати політику формування, нарощення та використання інформаційного потенціалу з метою розбудови в Україні економіки інформаційного типу. Оскільки державна влада і суб'єкти управління мають постійно розв'язувати зазначене цільове завдання при удосконаленні технологій управління розвитком національного господарства на різних рівнях (від загальнодержавної до місцевих) із використанням усталених та системно-універсальних технологій управління. Однак, спектр завдань і рівень впливу цих різних структур повинен відрізнятися (в залежності від їхнього призначення).

До об'єктів формування, нарощення та раціоналізації використання інформаційного потенціалу України належать ті сфери економічної діяльності, які є сприятливими до змін у інформаційному полі. При цьому, доцільно не лише визначити перелік видів економічної діяльності національної економіки, а й здійснити ранжування відносного ступеня їхнього впливу на параметри зовнішніх і внутрішніх когнітивно-інформаційних факторів руху знань. Останнім структурним елементом інформаційного потенціалу визначено доміанти створення когнітивно-інформаційного середовища країни, що є чинниками об'єднання інтересів суб'єктів державного, регіонального й місцевого управління. Одночасно, нагальним завданням є деталізація компонент стратегічного потенціалу, за якими формалізовано цільові функції суб'єктів для досягнення результативності управління процесами переходу економіки держави до інформаційного типу в умовах ресурсних обмежень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Микитенко В. В. Стратегічний ресурс соціально-економічної трансформації промислового виробництва / В. В. Микитенко, Д. О. Микитенко // Бізнес навігатор : міжнар. наук.-техн. журн. – 2009. – Херсон : МУБІП. – № 1 (16). – С. 43 – 50.
2. Ладонько Л. С. Моделювання ефективності інноваційних витрат у промисловому виробництві / Л. С. Ладонько, В. В. Микитенко // Національне господарство України: теорія та практика управління : зб. наук. праць. – 2008. – С. 62 – 74.
3. Микитенко В. В. Формування механізмів управління макросистемною еволюцією української економіки / В. В. Микитенко // Вісник КНУТД МОН України : зб. наук. праць. – К. : КНУТД МОН України, 2008. – № 3 (41). – С. 129 – 139.
4. Структурні трансформації економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О. І. Амоша, М. Г. Білопольський, В. В. Микитенко та ін.; [Ін-т економіки промисловості НАН України, ТНЕУ МОНмолодьспорту України]. – Тернопіль : Економічна думка; ТНЕУ МОНмолодьспорту України, 2011. – 848 с.
5. Ігнат'єва І. А. Стратегічний менеджмент : монографія / В. В. Мартиненко, І. А. Ігнат'єва. – К. : Каравела, 2006. – 320 с.
6. Ігнат'єва І. А. Науково-методологічні основи проектування стратегічного потенціалу промисловості / В. В. Микитенко, І. А. Ігнат'єва // Механізм збалансованого розвитку промислового потенціалу : зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 9 – 20.
7. Захарін С. В. Економічна безпека національної економіки: інвестиційно-інноваційний аспект : монографія / І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, С. В. Захарін; [за ред. чл.-кор. НАПН України І. М. Грищенка]. – Донецьк : ДонНТУ, 2012. – 430 с.
8. Потенціал України та його реалізація // Аналітичний звіт «Розбудова спроможності до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу в Україні»: у 2 т. – К. : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2009. – Т. 2. – 110 с.
9. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : монографія / І. І. Кульчицький, Я. М. Малик, Н. Й. Реверчук, С. К. Реверчук; [під ред. С. К. Реверчука]. – Львів : ЛФМАУП, 2001. – 192 с.
10. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / А. І. Семенченко. – К. : Вид-во НАДУ, 2009. – 428 с.
11. Микитенко Д. О. Управління інноваційним потенціалом – ключова детермінанта збалансованого розвитку економічної системи / Д. О. Микитенко, М. О. Чупріна // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: – У 3-х т. – Т. 3. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний гірничий ун-т МОН України, 2009. – Т. 3. – С. 114 – 115.
12. Богданович В. Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере : монография / В. Ю. Богданович. – К. : Основа, 2006. – 296 с.
13. Ситник Г. П. Принципові основи методології розробки оптимальної стратегії національної безпеки / Г. П. Ситник // Управління сучасним містом. – 2004. – № 2. – С. 34 – 48.
14. Ситник Г. П. Державний суверенітет та державні інтереси в контексті забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник // Актуальні питання внутрішньої політики. – 2004. – № 1. – С. 95 – 102.
15. Барканов В. І. Ресурсно-функціональне та інформаційно-методичне забезпечення прогнозно-аналітичної оцінки інвестиційних можливостей промисловості / В. І. Барканов // Проблеми системного підходу в економіці : електрон. наук. фах. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_2/Barkanov_210.htm
16. Александрова В. П. Програмно-цільові методи управління технологічним розвитком виробництва / В. П. Александрова // Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку : науковий журнал. – К. : ІЕП НАНУ, 2002. – С. 75 – 120.
17. Амоша А. И. Каноны рынка и законы экономики / А. И. Амоша, Е. Т. Иванов. – Донецк : ИЭП НАНУ, 2001. – Кн. 2 : Процесс производства. 2001. – 518 с.
18. Захарін С. В. Оцінка ефективності використання основних фондів / С. В. Захарін // Технологічна модернізація промисловості України : монографія / [колективна монографія; за ред. д. е. н., проф. Л. І. Федулової]. – К. : ІЕП НАНУ, 2008. – С. 235 – 265.
19. Тимошик Л. П. Види реструктуризації та доцільність їх застосування для вирішення проблем розвитку металургійних підприємств України / Л. П. Тимошик // Державний інформаційний бюлетень «Про приватизацію». – 2004. – № 10. – С. 27 – 31.
20. Ладонько Л. С. Економічне прогнозування та розробка політики макроекономічного регулювання загальноекономічного

Таблиця 2

Змістовність цільових функціоналів формування інформаційного потенціалу в контексті розбудови в державі економіки інформаційного типу в умовах ресурсних обмежень [16 – 24]

Компоненти стратегічного потенціалу національного господарства	Специфічні функції з управління розбудовою економіки інформаційного типу за рахунок нарощення масштабів інформаційного потенціалу	визначення цільових пріоритетів	вибір оптимальних інноваційних проектів	визначення об'єктів докладання зусиль	упровадження прогресивних технологій системно-універсального типу
Матеріальні потенціали	Пошук комбінацій за природо-ресурсними можливостями, що надаються зовнішнім та внутрішнім середовищем національної економічної системи	Розвиток стратегічного потенціалу у взаємозв'язку з ринковою кон'юктурою; добір / формування моделі інноваційного розвитку національного господарства	Ресурсне забезпечення процесів формування / розбудови цільових ринків (пошук джерел і механізмів залучення ресурсів)	Обґрунтування/ розробка детермінант стратегії управління розвитком стратегічного потенціалу (в його межах інформаційного) в залежності від рівня економічного, технологічного, екологічного, соціального, правового, політичного та ін. середовища	Упровадження IT-технологій, ресурсо-, еколого- та енергозбереження, нано- і біотехнологій; Розробка та впровадження нових матеріалів, вдосконалення технологій управління
Макро-потенціали	Управління зовнішніми суспільними та інформаційними відносинами; аналіз кон'юктури ринку та прогнозування напрямів розвитку	Формування інноваційно-інвестиційного іміджу національного господарства; прогнозування масштабів розвитку стратегічного потенціалу	Формування і трансформація організаційної та комунікаційної систем управління при удосконаленні й уцілюванні логістичних зв'язків для реалізації пріоритетних напрямів	Розробка відповідного типу стратегії (стратегічного набору) розвитку усіх сфер діяльності країни з метою визначення пріоритетних/ базових для кожного регіону/ галузей в якості точок росту	Упровадження ІС-технологій для оптимізації та поєднання модельних макроекономічних і управлінських вирішень із економічними моделями ідентифікації
Факторні потенціали	Аналіз рівня достовірності інформації про результативність управління розвитком і, відповідно, про мікро- та макросередовище функціонування національного господарства	Визначення пріоритетів: інноваційне і наукоємне виробництво, інтелектуальна власність, інноваційно-інвестиційний потенціал, природоохоронна діяльність, структурні зміни та інше	Визначення цільовості взаємозалежностей між факторними потенціалами та потенціалами системно-універсального функціонування задля досягнення максимального синергетичного ефекту	Формування системи цілей розвитку національного господарства на довгострокову перспективу та визначення пріоритетних завдань, вирішення яких забезпечує досягнення поставлених цілей – розбудови інформаційної економіки	Посилення контролю за економічним, екологічним, енергетичним і соціальним потенціалами; екологічною ситуацією, впровадженням новітніх екобезпечних та енергоефективних технологій
Потенціали системно-універсального функціонування, у т. ч. інформаційний потенціал	Освоєння управлінського, наукового, інтелектуального, інформаційного, організаційного та інших потенціалів системно-універсального функціонування; аналіз масштабів розвитку стратегічного потенціалу (інформаційного потенціалу)	Аналіз можливостей та загроз зовнішнього середовища; визначення напрямів інноваційного розвитку національного господарства за наслідками повного освоєння стратегічного потенціалу / інформаційного потенціалу економіки України	Аналіз варіантів/ добір оптимальних для України інноваційних проектів; пошук цільових сегментів ринку реалізації інноваційного та інформаційного потенціалу (потенціалу енергоефективності та структурних змін) національного господарства	Формування, нарощення та реалізація використання пріоритетної, на сучасному етапі розвитку національного господарства, групи потенціалів (зі складу стратегічного потенціалу) – системно-універсального функціонування	Пошук ринкових можливостей інноваційного й інформаційного розвитку національного господарства на основі домінують стратегічного управління розвитком його стратегічного потенціалу в умовах ресурсних обмежень і нарощення суспільно-політичних загроз

мічного прискорення у промисловості України / Л. С. Ладонько, О. О. Демешок // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Україна – Польща – ЄС: сучасний стан та перспективи». – Опол'є – Херсон: ХНТУ МОН України, Вид-во Вишемирський В. С., 2010. – С. 299 – 317.

21. Стратегия структурной перестройки промышленности / А. Н. Алымов, Н. П. Гончарова, М. К. Михно и др.; [отв. ред. акад. НАН Украины А. Н. Алымов]. – К.: Ин-т экономики НАН Украины, 2001. – 195 с.

22. Динамизм развития производственного потенциала: монография / А. Н. Алымов, Н. П. Гончарова, В. И. Емченко и др. – К.: Ин-т экономики НАН Украины, 2005. – 204 с.

23. Микитенко В. В. Корегування економічної політики держави в умовах транснаціоналізації світової економіки / В. В. Микитенко // Вісник економічної науки України: наук.-практич. журнал. – 2008. – № 2 (14). – С. 110 – 117.

24. Тельнов Ю. Ф. Реинжиниринг бизнес-процессов: компонентная методология: монография / Ю. Ф. Тельнов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 320 с.

REFERENCES

Amosha, O. I. et al. Strukturni transformatsii ekonomiky: svi-tovoyi dosvid, instytuty, stratehii dlia Ukrainy [The structural transformation of the economy: international experience, institutions, strategies for Ukraine]. Ternopil: Ekonomichna dumka; TNEU MON-molodostportu Ukrainy, 2011.

Aleksandrova, V. P. "Prohramno-tsilyovi metody upravlinnia tekhnolohichnym rozvytkom vyrobnytstva" [Software-targeted methods of technological development of production]. Ekonomichna otsinka derzhavnykh priorytetiv tekhnolohichnoho rozvytku (2002): 75-120.

Amosha, A. I., and Ivanov, E. T. Kanony rynku i zakony ekonomiki [Canons and laws of the market economy]. Donetsk: IEP NANU, 2001.

Alymov, A. N. et al. Strategiiia strukturnoy perestroyki promyshlennosti [The strategy of industrial restructuring]. Kyiv: In-t ekonomiki NAN Ukrainy, 2001.

Alymov, A. N. et al. Dinamizm razvitiia proizvodstvennogo potentsiala [The dynamism of development of productive capacities]. Kyiv: In-t ekonomiki NAN Ukrainy, 2005.

Bogdanovich, V. Yu. Teoreticheskie osnovy analiza problem natsionalnoy bezopasnosti gosudarstva v voennoy sfere [The theoretical framework for the analysis of problems of national security in the military sphere]. Kyiv: Osnova, 2006.

Barkanov, V. I. "Resurso-funktsionalne ta informatsiino-metodychne zabezpechennia prohnozno-analitychnoi otsinky investytsiynykh mozhlyvostei promyslovosti" [Resource-functional, informational and methodological support forecasting and analytical evaluation of investment opportunities for the industry]. http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_2/Barkanov_210.htm

Hryshchenko, I. M., Denysenko, M. P., and Zakharin, S. V. Ekonomichna bezpeka natsionalnoi ekonomiky: investytsiino-innovatsiinyi aspekt [The economic security of the national economy, investment and innovation aspect]. Donetsk: DonNTU, 2012.

Kulchytskyi, I. I. et al. Ekonomichna bezpeka v Ukraini: derzhavy, firmy, osoby [Economic security in Ukraine: state firms face]. Lviv: LFMAUP, 2001.

Ladonko, L. S., and Mykytenko, V. V. "Modeliuvannia efektyvnosti innovatsiynykh vytrat u promyslovomu vyrobnytstvi" [Performance simulation innovation expenditures in industry]. Natsionalne gospodarstvo Ukrainy: teoriia ta praktyka upravlinnia (2008): 62-74.

Ladonko, L. S., and Demeshok, O. O. "Ekonomichne prohnozuvannia ta rozrobka polityky makroekonomichnoho rehuliuвання zahalnoekonomichnoho pryskorennia u promyslovosti Ukrainy" [Economic forecasting and policy development macroeconomic management overall acceleration in industry of Ukraine]. Ukraina - Polshcha - IES: suchasnyi stan ta perspektyvy. Opol'ie - Kherson: KhNTU MON Ukrainy, Vyd-vo Vyshemyrskiy V. S., 2010. 299-317.

Mykytenko, V. V., and Ihnatieva, I. A. "Naukovo-metodolohichni osnovy proektuvannia stratehichnoho potentsialu promyslovosti" [Scientific and Methodological Foundations of the strategic potential of the industry]. Mekhanizm zbalansovanoho rozvytku promyslovoho potentsialu (2005): 9-20.

Mykytenko, V. V. "Formuvannia mekhanizmiv upravlinnia makrosystemnoiu evoliutsiieiu ukrainskoi ekonomiky" [Formation mechanisms of control macro evolution Ukrainian economy]. Visnyk KNUVD MON Ukrainy, no. 3 (41) (2008): 129-139.

Mykytenko, D. O., and Chuprina, M. O. "Upravlinnia innovatsiynym potentsialom - klichovha determinanta zbalansovanoho rozvytku ekonomichnoi systemy" [Management innovation potential - a key determinant of sustainable economic system]. Problemy i perspektyvy innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiyi natsionalnyi hirnychiy un-t MON Ukrainy, 2009. 114-115.

Mykytenko, V. V., and Mykytenko, D. O. "Stratehichni resurs sotsialno-ekonomichnoi transformatsii promyslovoho vyrobnytstva" [Strategic Resource socio-economic transformation of industrial production]. Biznes navihator, no. 1 (16) (2009): 43-50.

Martynenko, V. V., and Ihnatieva, I. A. Stratehichniy menedzhment [Strategic Management]. Kyiv: Karavela, 2006.

Mykytenko, V. V. "Korehuvannia ekonomichnoi polityky derzhavy v umovakh transnatsionalizatsii svitovoi ekonomiky" [Adjustment economic policy in terms of transnationalization of the world economy]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, no. 2 (14) (2008): 110-117.

"Potentsial Ukrainy ta ioho realizatsiia" [Potential and Performance of Ukraine]. In Rozbudova spromozhnosti do analizu sotsialno-ekonomichnykh rezultativ i potentsialu v Ukraini Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen, 2009.

Sytnyk, H. P. "Derzhavnyi suverenitet ta derzhavni interesy v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky" [State sovereignty and national interests in the context of national security]. Aktualni pytannia vnutrishnoyi polityky, no. 1 (2004): 95-102.

Semenchenko, A. I. Metodolohiia stratehichnoho planuvannia u sferi derzhavnogo upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The methodology of strategic planning in public administration national security of Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo NADU, 2009.

Sytnyk, H. P. "Pryntsypovyi osnovy metodolohii rozrobky optymalnoi stratehii natsionalnoi bezpeky" [Fundamental principles of methodology for developing the national security strategy]. Upravlinnia suchasnym mistom, no. 2 (2004): 34-48.

Tymoshchuk, L. P. "Vyd restructuringyatsii ta dotsilnist ikh zastosuvannia dlia vyrishennia problem rozvytku metalurhiynykh pidpriemstv Ukrainy" [Types of restructuring and feasibility of their application to solving problems of metallurgical enterprises of Ukraine]. Pro pryvatyzatsiiu, no. 10 (2004): 27-31.

Telnov, Yu. F. Reinzhiniring biznes-protsesov: komponentnaia metodologiya [Business Process Reengineering: component methodology]. Moscow: Finansy i statistika, 2004.

Zakharin, S. V. "Otsinka efektyvnosti vykorystannia osnovnykh fondiv" [Evaluating the effectiveness of fixed assets]. In Tekhnolohichna modernizatsiia promyslovosti Ukrainy, 235-265. Kyiv: IEP NANU, 2008.

ІНСТРУМЕНТИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ*

© 2014 БОНДАРЕНКО В. М., МАШІКО К. С.

УДК 332.146.2

Бондаренко В. М., Машіко К. С.

Інструменти та засоби державного регулювання розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях

У науковій літературі, присвяченій регіональній економічній політиці та регіональному розвитку, невирішеними залишаються аспекти співставності науково обґрунтованих інструментів регіональної політики із законодавчо закріпленими засобами їх реалізації владними органами на регіональному та субрегіональному рівнях. Як результат, підприємства певної території чи потенційний інвестор не володіють повною мірою інформацією щодо можливих напрямів державної підтримки розвитку бізнесу з боку регіональної та місцевої влади. Тому ідея дослідження полягає у визначенні законодавчо закріплених засобів реалізації інструментів державної регіональної політики на регіональному та субрегіональному рівні в контексті можливої підтримки розвитку бізнесу. У статті встановлено причини різного тлумачення науковцями змісту і набору складових інструментів регулювання регіонального розвитку. Аналіз загальнодержавних нормативно-правових актів дозволив систематизувати інструменти сприяння регіональному розвитку у розрізі таких блоків: бюджетно-фінансові; підвищення конкурентоспроможності бізнесу; інституційного забезпечення; підтримки взаємодії та комунікацій. Встановлені у статті засоби реалізації вищезазначених інструментів є відображенням наявних повноважень органів місцевого самоврядування, місцевої та регіональної виконавчої влади щодо створення умов для ефективного та результативного функціонування підприємств або прямого впливу на ці процеси у відповідності до пріоритетів розвитку території. Розроблена система декларованих засобів реалізації інструментів регіональної політики має прикладне значення для бізнесу в Україні, адже вказує на потенційні напрями сприяння їх розвитку з боку органів влади.

Ключові слова: інструмент, засіб реалізації, регіональний та субрегіональний рівень

Табл.: 4. Бібл.: 32.

Бондаренко Вікторія Михайлівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України (вул. Університетська, 21, Ужгород, Закарпатська обл., 88017, Україна)

Email: viktoriya.bondarenko@gmail.com

Машіко Катерина Сергіївна – кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України (вул. Університетська, 21, Ужгород, Закарпатська обл., 88017, Україна)

Email: ekaterinna333@gmail.com

УДК 332.146.2

UDC 332.146.2

Бондаренко В. М., Машіко Е. С. Инструменты и средства государственного регулирования развития бизнеса на региональном и субрегиональном уровнях

В научной литературе, посвященной региональной экономической политике и региональному развитию, нерешенными остаются аспекты сопоставимости научно обоснованных инструментов региональной политики и законодательно закрепленных средств их реализации органами власти на региональном и субрегиональном уровнях. Как результат, предприятия определенной территории или потенциальный инвестор не владеют в полной мере информацией о возможных направлениях государственной поддержки развития бизнеса со стороны региональных и местных властей. В связи с этим идея исследования заключается в определении законодательно закрепленных средств реализации инструментов государственной региональной политики на региональном и субрегиональном уровне в контексте возможной поддержки развития бизнеса. В статье установлены причины различий в толковании учеными содержания и набора составляющих инструментов регулирования регионального развития. Анализ общегосударственных нормативно-правовых актов позволил систематизировать инструменты содействия региональному развитию в разрезе следующих блоков: бюджетно-финансовые; повышение конкурентоспособности бизнеса; институционального обеспечения; поддержки взаимодействия и коммуникаций. Установленные в статье средства реализации вышеупомянутых инструментов отображают имеющиеся полномочия органов местного самоуправления, местной

Bondarenko V. M., Mashiko K. S. Tools of State Regulation of Business Development at the Regional and Subregional Levels

In the scientific literature on regional economic policy and regional development, aspects of comparability of science-based tools for regional policy and legislated means to implement the authorities at the regional and subregional levels remain unresolved. As a result, the enterprise of a certain territory or a potential investor does not possess the full information on the possible directions of state support for business development of regional and local authorities. In this regard, the idea of the study is to determine the means of implementation of statutory instruments of regional policy at the regional and subregional levels in the context of possible support for business development. In this article the reasons of differences in scientists interpretation of content and components of the regional development regulation. Analysis of national law allowed to systematize tools promoting regional development for the following units: budget and financial, raising competitiveness of business; institutional guarantee; interaction and communications support. In the article there are set out means to implement the above-mentioned instruments; they reflect existing powers of local governments, local and regional executive authorities to create conditions for the effective and efficient functioning of enterprises or direct influence on these processes in accordance with the priorities of territorial development. The developed system declared means of implementing regional policy

* Роботу виконано в межах НДР Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України «Регіональні та субрегіональні підходи до розвитку пріоритетних видів економічної діяльності Закарпатської області» (номер державної реєстрації 0112U005987)

и региональной исполнительной власти по созданию условий для эффективного и результативного функционирования предприятий или прямого влияния на эти процессы в соответствии с приоритетами развития территорий. Разработанная система декларируемых средств реализации инструментов региональной политики имеет прикладное значение для бизнеса в Украине, поскольку указывает потенциальные направления содействия их развитию со стороны органов власти.

Ключевые слова: инструмент, средство реализации, региональный и субрегиональный уровень

Табл.: 4. **Библ.:** 32.

Бондаренко Виктория Михайловна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник, Закарпатский региональный центр социально-экономических и гуманитарных исследований НАН Украины (ул. Университетская, 21, Ужгород, Закарпатская обл., 88017, Украина)

Email: viktoriya.bondarenko@gmail.com

Машико Екатерина Сергеевна – кандидат экономических наук, младший научный сотрудник, Закарпатский региональный центр социально-экономических и гуманитарных исследований НАН Украины (ул. Университетская, 21, Ужгород, Закарпатская обл., 88017, Украина)

Email: ekaterinna333@gmail.com

instruments has practical importance for business in Ukraine, because it indicates the potential direction to facilitate their development by the authorities.

Key words: tool, means of implementation, regional and subregional level

Tabl.: 4. **Bibl.:** 32.

Bondarenko Viktoriia M. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Senior Research Fellow, Transcarpathian Regional Centre for Socio-Economic and Humanities Research NAS of Ukraine (vul. Universytetska, 21, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88017, Ukraine)

Email: viktoriya.bondarenko@gmail.com

Mashiko Kateryna S. – Candidate of Sciences (Economics), Junior Researcher, Transcarpathian Regional Centre for Socio-Economic and Humanities Research NAS of Ukraine (vul. Universytetska, 21, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88017, Ukraine)

Email: ekaterinna333@gmail.com

Постановка проблеми. Дискусії з приводу міри державного регулювання економікою є відкритими до сьогодні. Прихильники тієї чи іншої економічної теорії обґрунтовують доцільність застосування інструментів державного регулювання у різних сферах від податкової до цінової, ув'язують дієвість цих інструментів з історичними подіями, фактами минулого та макроекономічною політикою країни, в основі якої частіше за все лежить теза про об'єктивну необхідність державного регулювання економічних процесів.

На сайті «Government is good» [1] досить обґрунтовано описано об'єктивні ролі органів влади у функціонуванні економічних процесів. До основних правил, які забезпечують сучасну капіталістичну економіку, автори відносять: закони з обмеженою відповідальністю, права власності, закон і порядок, захист від банкрутства, стабільну грошову одиницю, патенти й авторські права, банківське регулювання та страхування, корпоративні статути, закони, що регулюють комерційні угоди, міжнародне торгове право, застосування законів. Тобто інституційне середовище взаємодії органів влади та бізнесу має бути забезпечене та чітко окреслене на законодавчому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні достатньо розробленим є теоретичний базис суті та класифікації інструментів регіональної політики, зокрема, у працях вчених К. Білшук [2], В. Вакулєнко [3], І. Дегтярьової [4]. Нормативно-правове забезпечення реалізації певних інструментів в Україні проаналізовано у дослідженнях М. Дацишина, В. Керецмана [5], С. Фролова, Р. Єремейчук [6], Ф. Узунова [7], а також у попередніх дослідженнях авторів статті [8; 9].

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Однак, Незважаючи на тривалу хронологію та географію існуючих досліджень, не вирішеними залишаються аспекти співставності науково обґрунтованих та законодавчо закріплених інструментів регіональної політики і засобів

їх реалізації на регіональному та субрегіональному рівнях відповідними владними органами. Як результат, підприємства певної території чи потенційний інвестор не володіють у повній мірі інформацією щодо можливих напрямів державної підтримки розвитку бізнесу з боку регіональної та місцевої влади. Свідчення цьому є і результати опитування, проведені Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України у 2014 році в межах НДР «Регіональні та субрегіональні підходи розвитку пріоритетних видів діяльності у регіоні». На участь у загальнодержавних, регіональних та районних програмах підтримки чи сприяння розвитку бізнесу вказали всього 13,3 % респондентів від статистично обґрунтованої вибірки опитаних представників підприємств Закарпатської області; на використання міжрегіональних та міждержавних механізмів розвитку – 16,7 % респондентів; на ефективне надання організаційно-консультативних послуг органами влади – 51,7 %; на ефективність застосовуваних органами влади фінансових інструментів – 61,7 %. Такий стан справ відображає низький рівень співпраці регіональної влади і бізнесу (за винятком фінансових механізмів).

Саме тому ідея дослідження полягає у визначенні відповідності законодавчо закріплених видів засобів реалізації інструментів державної регіональної політики на регіональному та субрегіональному рівні в контексті можливої підтримки розвитку бізнесу.

Основні результати дослідження. У науковій літературі з проблем регіоналістики спостерігається термінологічна неоднозначність при визначенні (формулюванні) набору інструментів регіонального економічного розвитку та їх класифікації. Враховуючи концепцію інструментів регіональної політики, запропоновану Київським національним порталом «Ділова ініціатива і воля громади» [10], Господарський кодекс України [11] та результати компонентного аналізу 14 авторських підходів до класифікації інструментів регіональної політики, у межах наукової статті

авторами запропоновано розглядати їх у розрізі таких чотирьох складових блоків: бюджетно-фінансові, підвищення конкурентоспроможності, інституційного забезпечення, взаємодії та комунікацій.

При аналізі авторських підходів щодо визначення змісту та складу інструментів регіонального розвитку було виявлено певні дискусійні моменти:

- часто автори ототожнюють інструменти і напрями регіональної політики; визначають окремі види засобів реалізації (наприклад: стратегічний план, угоди регіонального розвитку, плани територій) інструменту регіонального розвитку як сам інструмент;
- вживаються найменування інструментів, які законодавчо не застосовуються у таких трактуваннях (наприклад, бюджетне вирівнювання замість дотацій вирівнювання, інвестиційні субвенції замість субвенції з державного бюджету) і, як результат, призводять до плутанини в частині їх застосування;
- неконкретно формулюються назви інструментів.

Основні причини таких суперечливих моментів щодо інструментів регіонального розвитку лежать у площині недосконалого законодавчого забезпечення, відсутності розробок щодо механізмів реалізації інструментів від національного до субрегіонального рівнів.

У ст. 12 Господарського кодексу України [11] зазначено, що основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є державне замовлення, ліцензування, патентування, квотування, надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій, які фактично поділяються на ті, що належать до сфери реалізації контролю діяльності або до сфери підтримки підприємств. Однак, по-перше, ці засоби не охоплюють всього спектра регулюючого впливу держави. По друге, вони прописані на макрорівні, а питання, яким чином регіональні органи влади можуть реалізувати покладені на них функції в межах інструментів підтримки бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях, залишається відкритим.

Тому в межах наукової статті було проаналізовано нормативно-правове забезпечення засобів з підтримки бізнесу в межах реалізації бюджетно-фінансових інструментів в Україні на регіональному та субрегіональному рівнях (табл. 1).

З даних табл. 1 видно, що на субрегіональному рівні в контексті реалізації інструмента податкового регулювання сільські та міські ради мають право регулювати ставки місцевих податків і зборів, встановлювати фіксовані ставки єдиного податку, встановлювати податкові пільги щодо земельного податку.

Аналогічно прописано законодавчо визначені засоби реалізації таких інструментів, як фінансова, кредитна та гарантійна підтримка розвитку підприємництва, субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів), бюджетне планування, продаж муніципальних цінних паперів, державний фонд регіонального розвитку, дотації вирівнювання.

До сфери інструментів підвищення конкурентоспроможності бізнесу було віднесено 8 інструментів. Зако-

нодавчо закріплені засоби їх реалізації в Україні наведені у табл. 2.

Більшість перехованих повноважень щодо підтримки розвитку бізнесу реалізуються на субрегіональному рівні. У межах кожного з інструментів наведено достатнього велику кількість можливих засобів їх реалізації на регіональному та місцевих рівнях. Одним із основним недоліків, на нашу думку, є відсутність законодавчого закріплення таких інструментів регіональної політики, як територіальний брендинг, маркетинг та кластери.

До сфери інституційного забезпечення розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях віднесено два базові інструменти: публічно-приватне партнерство та організаційно-консультаційна підтримка бізнесу (табл. 3).

У сучасних умовах інформаційного суспільства та підвищених вимог до транспарентності дій публічного сектора виняткову роль серед інструментів інституційного забезпечення пріоритетних секторів економіки відіграє організаційно-консультаційна підтримка бізнесу з боку органів влади різних рівнів (табл. 3). Відповідно до Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», до виключної компетенції Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій належить сприяння в отриманні дозвільних документів для початку реалізації інвестиційного проекту, вирішення поточних питань його реалізації.

На противагу вищеприписаному засобу, будь-який орган місцевого самоврядування та місцевий орган виконавчої влади, що входить до системи дозвільних органів, повинен надавати консультації щодо отримання документів дозвільного характеру.

До сфери інструментів підтримки взаємодії та комунікацій органів влади віднесено міжрегіональне та транскордонне співробітництво (табл. 4).

Вітчизняна нормативно-правова база не містить трактувань міжмуніципального та міжрегіонального співробітництва, хоч наявними є деякі заходи реалізації цього інструмента взаємодії та співпраці органів влади (табл. 4).

На даний момент в Україні відсутнє спеціальне законодавство, спрямоване на врегулювання відносин міжмуніципального та міжрегіонального співробітництва. Вказані в табл. 4 засоби реалізації цього інструмента базуються на загальному законодавстві. Поряд із цим, у Верховній Раді України 13 листопада 2013 року було зареєстровано проект Закону «Про співробітництво територіальних громад», в якому зазначено, що співробітництво здійснюється на основі договорів про співробітництво у визначених Законом формах. Суб'єктами співробітництва встановлені територіальні громади сіл, селищ, міст, а рішення про надання згоди на організацію співробітництва приймається виключно сільською, селищною, міською радою.

Висновки. Функціональний аналіз загальнодержавних правових актів дозволили вперше розробити систему засобів реалізації інструментів сприяння розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях у розрізі чотирьох блоків. Використання зазначених засобів є відображенням наявних повноважень органів місцевого самоврядування, місцевої та регіональної виконавчої влади щодо

Таблиця 1

Засоби реалізації бюджетно-фінансових інструментів підтримки розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях в Україні*

Вид інструменту	Засоби реалізації інструментів розвитку бізнесу	РР**	СР**
податкове регулювання	регулювання ставок місцевих податків і зборів	АРК	+
	встановлення фіксованих ставок єдиного податку	АРК	+
	регулювання податкових пільг щодо земельного податку	АРК	+
фінансова, кредитна та гарантійна підтримка розвитку підприємництва	часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва	в т. ч. через формування фондів підтримки підприємництва	+
	часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями		+
	надання гарантій та порук за кредитами		+
	надання кредитів та позик		+
	компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами		+
	фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій		+
	місцеві гарантії суб'єктам господарювання комунального сектору економіки, що розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних програм (проектів)	АРК	+
	надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами	+	+
субвенції з Державного бюджету	розробка та подання інвестиційних програм (проектів), які передбачається виконувати за рахунок субвенцій		+
	розгляд поданих інвестиційних програм (проектів)	+	
бюджетне планування (в т. ч. бюджету розвитку)	подання відповідним фінансовим органам пропозицій щодо проектів бюджетів		+
	визначення об'єктів для розподілу коштів бюджетів розвитку	+	+
продаж муніципальних цінних паперів	прийняття рішень про розміщення облігацій місцевих позик	АРК	+
державний фонд регіонального розвитку	подання центральному органу виконавчої влади пропозицій щодо програм і заходів, які можуть реалізовуватися за рахунок коштів фонду регіонального розвитку	АРК	+
дотації вирівнювання	встановлення у відповідних бюджетах дотацій вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення, а також кошти, що передаються з таких бюджетів до міських і районних бюджетів.		+

* Розроблено авторами на основі [12 – 18]

**тут і надалі: РР – органи виконавчої влади та місцевого самоврядування регіонального рівня;

СР – органи виконавчої влади та місцевого самоврядування субрегіонального рівня

Таблиця 2

Засоби реалізації інструментів підвищення конкурентоспроможності бізнесу на субрегіональному та регіональному рівнях в Україні *

Вид інструменту	Засоби реалізації інструментів розвитку бізнесу	РР	СР
1	2	3	4
стратегічне планування	розробка регіональних стратегій розвитку		+
	розробка прогнозів і програм соціально-економічного розвитку		+
	укладення угод регіонального розвитку		+
	забезпечення контролю виконання відповідних показників програм економічного і соціального розвитку та виконання стратегій		+

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
розвиток інновацій та інноваційної інфраструктури	затвердження середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального рівня та регіональних інноваційних програм	+	
	підготовка та подання відповідним радам пропозицій щодо середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіону		+
	розробка проектів регіональних інноваційних програм	+	
	розробка проектів місцевих інноваційних програм, їх затвердження та фінансування		+
	забезпечення виконання місцевих інноваційних програм		+
	забезпечення виконання регіональних інноваційних програм	+	
	створення та контроль комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ		+
	створення інноваційної інфраструктури		+
	подання пропозицій центральному органу виконавчої влади стосовно включення інноваційних проектів за місцевими програмами до державних програм і їх фінансування з Державного бюджету		+
	подання пропозицій центральному органу виконавчої влади стосовно включення інноваційних проектів за регіональними програмами до державних програм і їх фінансування з Державного бюджету	+	
інвестування у людський розвиток	ініціювання створення вищих та професійно-технічних навчальних закладів;		+
	прогнозування потреб регіону у фахівцях для системи освіти і науки, трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, формування регіонального замовлення на їх підготовку		+
	координація роботи між професійно-технічними навчальними закладами та бізнесом з укладення договорів про підготовку робітничих кадрів.		+
	організація співробітництва з профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями		+
	моніторинг показників заробітної плати та своєчасності її виплати		+
	державна експертиза умов праці		+
	підвищення кваліфікації та професійна підготовка по робітничим професіям		+
	сприяння працевлаштуванню		+
проекти регіонального та місцевого розвитку	ініціювання, співвиконання та координація міжнародних, національних проектів і програм		+
програми державної підтримки та галузеві програми	ініціювання та розроблення державних цільових програм, галузевих програм		+
вирівнювання економічного розвитку	цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури		+
	надання державної підтримки (у т. ч. фінансової) малим підприємствам, сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва, (бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри, венчурні фонди тощо)		+
	спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем		+
	удосконалення соціальної сфери, житлового будівництва, охорони здоров'я, охорони довкілля, житлово-комунального господарства і благоустрою		+
	ініціювання створення СЕЗ		+
	обґрунтування режиму ціноутворення, оподаткування, митного регулювання, валютно-фінансового та кредитного механізму у межах СЕЗ		+
	розробка та подання, за несприятливих соціально-економічних умов та з метою створення нових робочих місць, підстав та порядку створення ТПП		

* Розроблено авторами на основі [19 – 22]

Таблиця 3

Засоби реалізації інструментів інституційного забезпечення бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях в Україні*

Вид інструменту	Засоби реалізації інструментів розвитку бізнесу	РР	СР
публічно-приватне партнерство	участь в ролі державних партнерів та спільна з діяльність з бізнесом		+
	державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства (місцеві гарантії, пряме фінансування за рахунок бюджетних коштів)		+
	можуть виступати у ролі концесієдавця		+
	вирішення питань з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції у складі постійно діючої міжвідомчої комісії		+
	надання в оренду об'єктів комунальної власності		+
організаційно-консультаційна підтримка розвитку бізнесу	сприяння в отриманні дозвільних документів для початку реалізації інвестиційного проекту, вирішення поточних питань його реалізації.		+
	консультації щодо отримання документів дозвільного характеру, їх видача		+
	підготовка та укладання договорів щодо реалізації інвестиційних проектів		+
	інформування щодо можливості участі підприємств у міжнародних конкурсних торгах		+
	сприяння в поширенні інформації щодо ділових пропозицій співробітництва підприємств регіону, іноземних підприємств		+
	соціальна реклама туристичних ресурсів регіону		+

* Розроблено авторами на основі [23 – 29]

Таблиця 4

Інструменти підтримки взаємодії та комунікацій органів влади та засоби їх реалізації на регіональному та субрегіональному рівнях*

Вид інструменту	Засоби реалізації інструментів розвитку бізнесу	РР	СР
міжмуніципальне та міжрегіональне співробітництво	створення асоціацій органів місцевого самоврядування		+
	передача коштів між місцевими бюджетами		+
	створення органів і служб для забезпечення здійснення спільних проектів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій		+
	укладення угод про стратегічне партнерство та співробітництво між місцевими органами влади		+
транскордонне співробітництво	укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах		+
	розробка та виконання державних програм розвитку транскордонного співробітництва		+
	організація транскордонних туристичних маршрутів		+
	допомога суб'єктам господарської діяльності в організації міжнародних виставок, ярмарок, презентації		+
	консультавання з питань розробки проектів на участь у програмах міжнародної технічної та фінансової допомоги		+
	розробка, координація, реалізація програм і неприбуткових проектів з питань європейської інтеграції та транскордонного співробітництва		+

* Розроблено авторами на основі [15; 30 – 32]

створення умов для ефективного та результативного функціонування підприємств або прямого впливу на ці процеси у відповідності до пріоритетів розвитку територій. Розроблена система декларованих засобів реалізації інструментів регіональної політики має прикладне значення для бізнесу в Україні, адже вказує на потенційні напрями сприяння їх розвитку з боку державних органів влади.

Незважаючи на широту засобів сприяння розвитку бізнесу на регіональному та субрегіональному рівнях, існує

проблема із законодавчим визначенням відносно нових для України інструментів регіональної політики, а саме: територіальний маркетинг, брендинг, кластери.

Базовими засобами ефективною реалізації інструментів регіональної політики органами влади на регіональному та субрегіональному рівнях є бюджетно-фінансові, які на фоні наявних загальнодержавних повноважень (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств) є відносно обмеженими та дискримінованими. Вирішення

цієї проблеми лежить у площині децентралізації фінансів, що і має стати перспективою майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Capitalism Requires Government / Government is good [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.governmentisgood.com/about.php>
2. Бліщук К. Інструменти державного впливу на регіональний економічний розвиток / К. Бліщук // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2010. – Вип. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2010_5/fail/Blishc.pdf
3. Вакуленко В. М. Тенденції регіонального розвитку та інструменти регіональної політики в Україні / В. М. Вакуленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/latest_project_news/stalyy_rozvytok/FF_Vakulenko1_presentation.pdf
4. Дегтярьова І. О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід застосування / І. О. Дегтярьова // Державне управління: теорія та практика : електрон. наук. фах. вид. – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf>
5. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні : монографія / М. Дацишин, В. Керецман. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.
6. Фролов С. М. Фінансові аспекти публічно-приватного партнерства / С. М. Фролов, Р. А. Єремайчук // Економіка розвитку. – 2013. – № 4 (68). – С. 18 – 22.
7. Узунов Ф. В. Державне регулювання як чинник створення сприятливих умов для економічної діяльності корпоративних підприємств у регіоні / Ф. В. Узунов // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 12 (138). – С. 95 – 106.
8. Бондаренко В. М. Оцінка регіональних програм підтримки суб'єктів господарювання у Закарпатській області / В. М. Бондаренко, С. В. Сембер, М. І. Рябак // Академічний огляд. – 2014. – № 2 (41). – С. 91 – 99.
9. Машіко К. С. Загальнодержавне нормативно-правове регулювання регіонального розвитку / К. С. Машіко, М. І. Рябак // Розвиток методів управління і господарювання на транспорті. – 2014. – Вип. 1 (46). – С. 172 – 183.
10. Концепція державної регіональної політики // Київський національний портал «Ділова ініціатива і воля громади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bizvolnet.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=207&Itemid=82
11. Господарський кодекс України : Закон України №436-IV від 16.01.2003 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
12. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
13. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
14. Про державні цільові програми : Закон України № 1621-IV від 18.03.2004 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>
15. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України № 4618-VI від 22.03.2012 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
16. Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів) : Постанова Кабінету Міністрів України № 520 від 18.05.2011 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/520-2011-p>
17. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України №3480-IV від 22.02.2006 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
18. Про затвердження Порядку передачі бюджетних призначень, перерозподілу видатків бюджету і надання кредитів з бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України №18 від 12.01.2011 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/18-2011-p>
19. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України № 2850-IV від 08.09.2005 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>
20. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України № 1602-III від 23.03.2000 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
21. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
22. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положення про структурний підрозділ освіти і науки, молоді та спорту місцевої державної адміністрації : Наказ Міністерства освіти і науки молоді та спорту України № 1308 від 21.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/32472/>
23. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць : Закон України № 5205-VI від 06.09.2012 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>
24. Про державно-приватне партнерство : Закон України №2404-VI від 01.07.2010 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
25. Про концесії : Закон України №997-XIV від 16.07.1999 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>
26. Про угоди про розподіл продукції : Закон України №1039-XIV від 14.09.1999 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>
27. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України № 2806-IV від 06.09.2005 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>

28. Про затвердження Порядку надання державної підтримки здійсненню державно-приватного партнерства : Постанова Кабінету Міністрів України № 279 від 17.03.2011 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-п>

29. Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності : Закон України № 2624-VI від 21.10.2010 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2624-17>

30. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

31. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011 – 2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 1088 від 01.12.2010 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-п>

32. Про транскордонне співробітництво : Закон України №1861-IV від 24.06.2004 р. зі змінами та доповненнями // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

REFERENCES

Blishchuk, K. "Instrumenty derzhavnoho vplyvu na rehionalnyi ekonomichnyi rozvytok" [Tools of state influence on regional economic development]. http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2010_5/fail/Blishc.pdf

Bondarenko, V. M., Sember, S. V., and Riabak, M. I. "Otsinka rehionalnykh prohram pidtrymky sub'ektiv hospodariuvannia u Zakarpatskii oblasti" [Evaluation of regional programs to support businesses in the Transcarpathian region]. *Akademichnyi ohliad*, no. 2 (41) (2014): 91-99.

"Capitalism Requires Government" <http://www.governmentisgood.com/about.php>

Dehtyaryova, I. O. "Instrumenty innovatsiinoho rozvytku rehionu: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid zastosuvannia" [Tools innovative regional development: foreign and domestic experience of application]. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf>

Datsyshyn, M., and Keretsman, V. *Institutsiine zabezpechennia rehionalnoi polityky ta praktyka vzaiemodii orhaniv vlady v Ukraini* [Institutional support for regional policy and practice of interaction of Ukraine]. Kyiv: K. I. S., 2007.

Frolov, S. M., and Yeremaichuk, R. A. "Finansovi aspekty publichno-pryvatnoho partnerstva" [Financial aspects of public-private partnerships]. *Ekonomika rozvytku*, no. 4 (68) (2013): 18-22.

"Kontseptsiiia derzhavnoi rehionalnoi polityky" [The concept of national regional policy]. *Dilova initsiatyva i volia hromady*. http://bizvolnet.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=207&Itemid=82

[Legal Act of Ukraine] (2003). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

[Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

[Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

[Legal Act of Ukraine] (2004). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

[Legal Act of Ukraine] (2012). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>

[Legal Act of Ukraine] (2011). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/520-2011-п>

[Legal Act of Ukraine] (2006). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

[Legal Act of Ukraine] (2011). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/18-2011-п>

[Legal Act of Ukraine] (2005). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

[Legal Act of Ukraine] (2000). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>

[Legal Act of Ukraine] (2002). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://osvita.ua/legislation/other/32472/>

[Legal Act of Ukraine] (2012). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>

[Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-17>

[Legal Act of Ukraine] (1999). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>

[Legal Act of Ukraine] (1999). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>

[Legal Act of Ukraine] (2005). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>

[Legal Act of Ukraine] (2011). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-п>

[Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2624-17>

[Legal Act of Ukraine] (1997). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

[Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-п>

[Legal Act of Ukraine] (2004). Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

Mashiko, K. S., and Riabak, M. I. "Zahalnoderzhavne normatyvno-pravove rehuliuвання rehionalnoho rozvytku" [The nationwide legal regulation of regional development]. *Rozvytok metodiv upravlinnia i hospodariuvannia na transporti*, no. 1 (46) (2014): 172-183.

Uzunov, F. V. "Derzhavne rehuliuвання iak chynnyk stvo-rennna spriyatlyvykh umov dlia ekonomichnoi diialnosti korporatyvnykh pidpriemstv u rehioni" [State regulation as a factor in creating favorable conditions for economic activities of undertakings in the region]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (138) (2012): 95-106.

Vakulenko, V. M. "Tendentsii rehionalnoho rozvytku ta instrumenty rehionalnoi polityky v Ukraini" [Trends in regional development and regional policy instruments in Ukraine]. http://www.rgd.org.ua/latest_project_news/stalyy_rozvytok/Vakulenko1_presentation.pdf

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ СИСТЕМИ ВИПЕРЕДЖАЛЬНИХ ІНДИКАТОРІВ

© 2014 **ВЕЩИПАН О. О., ПОЛЯКОВА О. Ю.**

УДК 332.144+519.246.8

Вещипан О. О., Полякова О. Ю.

Діагностика економічного розвитку регіонів на основі системи випереджальних індикаторів

У роботі здійснено аналіз перспектив використання системи зведених індикаторів економічного розвитку для оперативної діагностики економічного розвитку регіонів. Показано, що включення зведених індикаторів випереджальних, співпадаючих та запізнених індикаторів до системи оперативної діагностики соціально-економічного розвитку регіонів дозволяє визначити тенденції на найближчий період та діагностувати економічний розвиток регіону як передкризовий, кризовий або зростання залежно від динаміки та співвідношення у часі поворотних точок зведених індикаторів. На основі щомісячних даних з використанням фільтрації здійснено згладжування та пошук поворотних точок економічного розвитку на прикладі Харківської області. Побудовано зведені індекси випереджальних, співпадаючих та запізнених індикаторів, які говорять про випереджальний характер зниження купівельної спроможності населення відносно зниження промислового виробництва. За результатами аналізу динаміки зведених індикаторів за останні два роки зроблено висновок, що кризова ситуація ще не минула та немає підстав говорити про яку-небудь стабілізацію. Зведений індекс випереджальних індикаторів після деякого підйому наприкінці 2013 р. знов різко зменшився, що говорить про нову хвилю кризових явищ.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, регіон, діагностика, зведені індекси, випереджальні індикатори

Рис.: 6. **Табл.:** 3. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 18.

Вещипан Ольга Олександрівна – аспірант, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Полякова Ольга Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: polya_o@ukr.net

УДК 332.144+519.246.8

UDC 332.144+519.246.8

Вещипан О. А., Полякова О. Ю. Диагностика экономического развития регионов на основе системы опережающих индикаторов

Veshchypan O. O., Poliakova O. Yu. Diagnostics of the Regional Economic Development Based on a System of Leading Indicators

В работе проведен анализ перспектив использования системы сводных индексов индикаторов экономического развития для оперативной диагностики экономического развития регионов. Показано, что включение сводных индексов опережающих, совпадающих и запаздывающих индикаторов в систему оперативной диагностики социально-экономического развития регионов позволяет определить тенденции на ближайший период и диагностировать экономическое развитие региона как предкризисное, кризисное или рост в зависимости от динамики и соотношения во времени поворотных точек сводных индикаторов. На основе ежемесячных данных с использованием фильтрации осуществлено сглаживание и поиск поворотных точек экономического развития на примере Харьковской области. Построены сводные индексы опережающих, совпадающих и запаздывающих индикаторов, которые говорят об опережающем характере снижения покупательной способности населения по отношению к снижению промышленного производства. По результатам анализа динамики сводных индикаторов за последние два года сделан вывод, что кризисная ситуация еще не прошла и нет оснований говорить о какой-либо стабилизации. Сводный индекс опережающих индикаторов после некоторого подъема в конце 2013 вновь резко уменьшился, что говорит о новой волне кризисных явлений.

The article analyzes the prospects of using a system of consolidated economic development indicator indices for operational diagnostics of the regional economic development. The analysis shows that inclusion of consolidated leading, coincident, and lagging indicators into the system of operational diagnostics of the socio-economic development of regions allows predicting the trends for the immediate future and diagnosing the economic development of a region as pre-critical, critical, or as growth depending on the dynamics and temporal correlation of the turning points of consolidated indicators. Using the example of Kharkiv region, smoothing and search for the turning points in the economic development were conducted on the basis of monthly data using filtration. Consolidated leading, coincident, and lagging indicator indices were constructed which suggest the leading character of erosion of the purchasing power of the population relative to the decrease in industrial production volumes. Analysis of the dynamics of consolidated indicators over the past two years allowed concluding that the critical situation is still in progress and currently there are no signs of stabilization observed. After a certain increase in late 2013, the consolidated leading indicator index dropped drastically again, which suggests a new wave of crisis developments.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, регион, диагностика, сводные индексы, опережающие индикаторы

Keywords: socio-economic development, region, diagnostics, consolidated indices, leading indicators

Рис.: 6. **Табл.:** 3. **Формул.:** 1. **Библ.:** 18.

Pic.: 6. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 18.

Вещипан Ольга Александровна – аспирант, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Veshchypan Olga O. – Postgraduate Student, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Полякова Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Poliakova Olga Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: polya_o@ukr.net

Email: polya_o@ukr.net

Соціально-економічний розвиток регіонів є багатограним складним процесом, динаміка якого визначається як внутрішніми умовами регіону, структурою та особливостями функціонування економіки та місцевої громади, так і загальнодержавними умовами, а також зазнає різноманітних зовнішніх впливів. В той же час на регіональному рівні можливе більш оперативне відстеження змін у динаміці ключових показників соціально-економічного розвитку завдяки зниженню затримок у формуванні статистичної інформації та викривлень, пов'язаних з усередненням та агрегуванням інформації. Оперативна діагностика соціально-економічного розвитку регіонів насамперед має забезпечувати своєчасне розпізнавання та попередження негативних тенденцій та кризових процесів. Тому доцільним є застосування систем раннього розпізнавання кризових явищ саме на регіональному рівні [6].

Світова практика накопичила вже багато методів раннього попередження кризових процесів на макроекономічному рівні у різних сферах. Докладний аналіз підходів до розробки систем раннього розпізнавання фінансової нестабільності представлений у [10 – 11; 18], банківських криз – у [13; 15], валютних криз – у [12]. Підходи, використовувані в теорії та практиці до раннього розпізнавання кризових процесів в економіці, можна розділити на три групи:

- якісний аналіз;
- використання регресійних logit- і probit-моделей;
- сигнальний підхід.

Якісний аналіз полягає у порівнянні динаміки фундаментальних економічних показників у передкризовий період та у безкризовому стані. Для ідентифікації кризових подій застосовуються два підходи: фіксація критичних подій і перевищення граничних значень деякими індикаторами. Перший підхід використовувався В. Ейнхенгрін, А. Росе, Ч. Виплош для ідентифікації валютної кризи [14], але цей підхід не є універсальним підходом, оскільки далеко не у всіх сферах економіки країни можна явно виділити такі події, а остаточне рішення про їх критичність вимагає додаткового дослідження. Більш універсальним представляється підхід до ідентифікації кризи на підставі граничних значень [7].

У ряді робіт якісний аналіз доповнюється статистичними оцінками, покликаними підтвердити вибір випереджальних індикаторів. Так, у роботі Г. Каменські із співавт. [17] вивчається взаємозв'язок між банківською і валютною кризами і показана ненульова ймовірність того, що за банківською кризою піде валютна. Інші автори [12] проводять зіставлення макроекономічних показників у спокійні періоди й протягом «кризового вікна» на підставі порівняння середніх значень й оцінки істотності їхніх розходжень за допомогою критерію Стьюдента.

Як зазначається у роботі [11], основним недоліком якісного аналізу є значна суб'єктивність в інтерпретації динаміки індикаторів, у виборі та поділі періодів нормального і кризового розвитку. Відносно перевагою якісного аналізу в порівнянні з формальними методами раннього розпізнавання є відсутність вимог до необхідної кількості спостережень для забезпечення статистичної вірогідності, що важливо в тих випадках, коли кризових епізодів в одній країні мало, а використати аналогічні епізоди в інших країнах неможливо.

Економетричний підхід передбачає побудову, як правило, багатоваріантної регресійної моделі, що оцінює взаємозв'язок економічних показників з імовірністю кризи

в обраній сфері. Найчастіше застосовуються logit-, probit-моделі [10; 11] та tobit-модель [6] бінарного або множинного вибору. Оцінена модель використовується для прогнозування ймовірності виникнення кризи в майбутньому. Як відзначають автори [15], значення коефіцієнтів в економетричних probit-, logit- і tobit-моделях не показують, наскільки зростає або впадає ймовірність кризи при зміні однієї з пояснюючих змінних на певну величину, але знак коефіцієнта дійсно свідчить про напрям зміни ймовірності. З недоліків економетричного моделювання для побудови систем раннього попередження криз П. Трунін [10] акцентує увагу на тому, що воно вимагає виконання на практиці великої кількості теоретичних передумов щодо природи використовуваних даних і достатньо великої кількості кризових епізодів.

Сигнальний підхід одержав поширення завдяки роботі 1998 р. Г. Каменські із співавт., присвяченій аналізу валютних криз у 25 країнах з 1970 по 1995 р. [17]. В основі методу лежить припущення, що напередодні кризи економіка поводить аномальним чином. Ця аномальна поведінка систематично повторюється й проявляється у широкому спектрі економічних і фінансових показників, завдяки чому можлива побудова зведеного випереджального індикатора [1]. Самі автори сигнального підходу не включають розробку й розрахунок зведеного індикатора до методики сигнального підходу, хоча Г. Каменські й запропонував кілька зведених індексів фінансової нестабільності.

Сигнальний підхід виявляється більше чутливим до джерел виникнення кризи, схованих у системних помилках функціонування економіки, ніж економетричний підхід, що орієнтується на прояви суто у фінансовій сфері.

Аналізуючи використання сигнального підходу до пророкування банківських криз, А. Гайтан, Ч. Джонсон [15] указують такі недоліки: брак інформації, обумовлений використанням для пророкування макроекономічної інформації, що доступна з меншою частотою, ніж це необхідно; довільність у виборі часткових та побудові зведених індексів; неможливість досліджувати силу кризи; обмежене використання стандартних тестів статистичної надійності. Деякі дослідники зазначають, що використання сигнального підходу дає кращі результати у порівнянні з економетричними моделями саме при дослідженні окремих країн [18].

Отже, аналіз розробок останніх 15 років показав, що сигнальний підхід є досить універсальним для прогнозування криз у різних сферах економічної діяльності, дозволяє частково пом'якшити вимоги до вихідної інформації, що стосуються довжини рядів та їхніх статистичних характеристик, дозволяє більшою мірою врахувати особливості прояву й виникнення криз у різних країнах без введення фіктивних змінних й, в основному, не залежить від суб'єктивних оцінок аналітиків. Застосування зведених індексів дозволяє узагальнити результати, отримані за допомогою різних індикаторів, і підсилити можливість методу.

У вітчизняній практиці системи раннього попередження не набули належного втілення. Фактично лише поодинокі роботи Н. І. Горшкової [2] передбачала побудову випереджальних індикаторів, базуючись на концепції порушення рівноваги на макроекономічних ринках. Індикатори фінансового ринку, ринків товарів та послуг та ринку праці порівнювалися із їх значеннями у період спаду і депресії і період поживлення. Отже, запропонована автором система дозволяє оцінити поточну динаміку і ризики

майбутніх порушень, але не дає достатньо інформації щодо наближення до критичних точок.

Крім розглянутої розробки слід згадати також опитування щодо стану та перспектив ділової активності, які щокварталу здійснюють Державна служба статистики [3; 8] та Національний банк України [5]. Моніторинг ділових очікувань, який здійснює НБУ, є інформативнішим, у ньому фіксуються і види економічної діяльності, і регіональний розріз. Але попередній аналіз результатів опи-

тувань напередодні і протягом кризового періоду 2008 – 2009 рр. та останнім часом, показав, що результати скоріш відображають поточну ситуацію, отже, прогностичні властивості цих опитувань низькі, хоча цей інструмент прогнозування у світовій практиці систем раннього попередження рекомендовано як один з головних [16].

Етапи створення та застосування системи індикаторів раннього попередження для діагностики фази економічного розвитку наведено на рис. 1.

Рис. 1. Етапи випереджального аналізу соціально-економічного стану регіонів на основі випереджальних індикаторів

З позиції забезпечення стійкості соціально-економічного стану регіонів вибір базового показника для поточної оцінки має базуватися на принципах оперативності, узагальненості та доступності. Найбільш прийнятним з точки зору узагальненості є показник валового регіонального продукту на душу населення. Проте він доступний лише у річному розрізі.

Світова практика застосування методології випереджальних індикаторів свідчить про неможливість використання ВВП як базового індикатора, тому найчастіше його замінюють на показник промислового виробництва, динаміка якого схожа із динамікою ВВП для більшості країн, у яких промисловість має велику частку [3; 16].

Для перевірки такого припущення було проведено дослідження кореляційних зв'язків між індексом фізичного обсягу валового регіонального продукту та рештою швидкісних показників по кожному регіону у розрізі років за період 2004 – 2013 рр. (табл. 1, рис. 2).

Результати, наведені у табл. 1, свідчать, що майже для усіх областей статистично значущими та високими є коефіцієнти кореляції індексу фізичного обсягу ВРП з індексами промислової продукції, продукції будівництва та темпом зростання обсягів роздрібної торгівлі. Виняток становлять Херсонська область, для якої, єдиної, суттєвим виявився індекс сільськогосподарського виробництва, та Житомирська область, для якої єдиним значущим впливом виявився темп зростання роздрібної торгівлі. Крім того, для більшості регіонів високим і значущим є зв'язок індексу ВРП із темпом зростання експорту товарів. Наочно демонструє співпадіння динаміки індексів ВРП та промислового виробництва рис. 2. Отже, дійсно, індекс промислового ви-

робництва можна розглядати як базовий індикатор для побудови системи випереджальних індикаторів для майже усіх областей України та країни у цілому.

До попереднього переліку показників випередження було включено усі показники соціально-економічного розвитку регіонів, які доступні на щомісячній основі принаймні з 2008 р. Не включалися до розгляду показники демографічної сфери, оскільки вони є більш повільними, а зворотний вплив їх зміни на економічну активність досить віддалений.

Оскільки дані по регіонах країни здебільшого мають пропуски на початку ряду, для виявлення поворотних точок циклів розвитку було здійснено інтерполяцію даних у ті місяці, які виявилися недоступними. Інтерполяція здійснювалася за допомогою кубічних сплайнів для індексу промислового виробництва та лінійними функціями для решти показників, якщо дані по ним були щоквартальними на початку періоду.

Відповідно до рекомендацій ОЕСР, для виділення циклічності на другому етапі здійснюється згладжування усіх відібраних рядів за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта [16]. Цей метод згладжування застосовується для виділення довгострокових тенденцій. Він дозволяє одночасно провести згладжування як випадкових, так і сезонних коливань. Фільтр є розв'язком оптимізаційної двокритеріальної задачі. Згладжений ряд, з одного боку, повинен бути достатньо близьким до вихідного ряду, тобто мінімізувати суму квадратів відхилень. З іншого боку, він має бути достатньо гладким, тобто змінюватися якомога менш різко. Виходячи з цих двох вимог, елементи згладженого ряду обираються таким чином, щоб мінімізувати функцію:

Таблиця 1

Оцінка кореляційних зв'язків індексу фізичного обсягу валового регіонального продукту у розрізі регіонів

Регіони	Індекс промислової продукції, відсотків до відповідного періоду попереднього року	Індекс промислової продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, відсотків до відповідного періоду попереднього року	Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, відсотків до відповідного періоду попереднього року	Індекс продукції будівництва, відсотків до відповідного періоду попереднього року	Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів, відсотків до відповідного періоду попереднього року	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібною торгівлею, відсотків до відповідного періоду попереднього року
АР Крим	0,78*	0,5	0,4	0,71*	0,47	0,88*
Вінницька обл.	0,79*	0,59	0,61	0,63	0,35	0,9*
Волинська обл.	0,76*	0,61	0,43	0,75*	0,71*	0,97*
Дніпропетровська обл.	0,83*	0,78*	0,3	0,74*	0,89*	0,94*
Донецька обл.	0,91*	0,44	0,44	0,91*	0,84*	0,85*
Житомирська обл.	0,68	0,66	0,22	0,27	0,66	0,81*
Закарпатська обл.	0,85*	0,41	-0,32	0,43	0,67	0,92*
Запорізька обл.	0,93*	0,34	0,45	0,8*	0,94*	0,91*
Івано-Франківська обл.	0,77*	0,32	-0,1	0,92*	0,6	0,89*
Київська обл.	0,87*	0,3	0,68	0,73*	0,58	0,92*
Кіровоградська обл.	0,89*	0,15	0,64	0,84*	0,78*	0,85*
Луганська обл.	0,87*	0,08	0,54	0,77*	0,87*	0,82*
Львівська обл.	0,94*	0,35	0,35	0,84*	0,8*	0,94*
Миколаївська обл.	0,77*	0,56	0,43	0,56	0,06	0,71*
Одеська обл.	0,75*	-0,28	0,55	0,57	0,67	0,81*
Полтавська обл.	0,9*	0,59	0,22	0,86*	0,67	0,75*
Рівненська обл.	0,85*	0,28	0,41	-0,05	0,85*	0,86*
Сумська обл.	0,88*	0,5	0,44	0,74*	0,72*	0,96*
Тернопільська обл.	0,84*	0,23	0,54	0,55	0,34	0,9*
Харківська обл.	0,95*	0,72*	0,33	0,88*	0,8*	0,94*
Херсонська обл.	0,01	-0,55	0,72*	0,84*	0,73*	0,78*
Хмельницька обл.	0,78*	0,2	0,4	0,69*	0,74*	0,96*
Черкаська обл.	0,88*	0,71*	0,57	0,56	0,65	0,89*
Чернівецька обл.	0,71*	0,54	0,29	0,71*	0,75*	0,96*
Чернігівська обл.	0,74*	0,54	0,53	0,68	0,7*	0,92*
м. Київ	0,84*	0,78*	x	0,74*	0,55	0,95*
м. Севастополь	0,86*	0,04	x	0,71*	0,16	0,61

Примітка. * – статистично значущий коефіцієнт при рівні довірчої імовірності $p < 0,05$.

$$\sum_{t=1}^T (y_t - s_t)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} ((s_{t+1} - s_t) - (s_t - s_{t-1}))^2 \rightarrow \min,$$

де y_t – значення вихідного ряду;
 s_t – значення вихідного ряду;
 λ – параметр згладженості ряду s_t .

Що більше значення λ , то більш гладким є ряд s_t . Значення параметра обирається експертним шляхом. Результати експериментальних розрахунків з даними досліджуваних рядів показали, що найбільш прийнятним з точки зору виділення поворотних точок циклів є значення $\lambda = 1600$. Розрахунки здійснювалися за допомогою пакету прикладних програм Matlab 7.11.

Результати згладжування дозволили виявити динаміку розповсюдження кризи 2008 – 2009 рр. по регіонах країни (рис. 3). Так, з рис. 3 видно, що максимальне значення індексу споживчих цін на продукти харчування майже

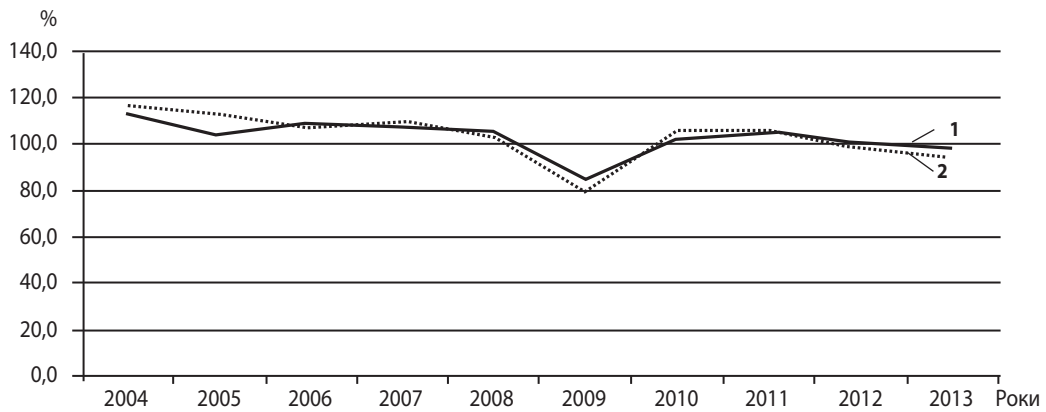

Рис. 2. Динаміка індексів по Харківській області:

1 – індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту; 2 – індекс промислового виробництва

За даними [3]

одночасно (протягом 3 міс.) спостерігалось в усіх регіонах, так само і максимальне значення темпу зростання заборгованості з виплати заробітної плати. При цьому ці два показники передували мінімальним значенням індексу промислового виробництва, які також спостерігалися в усіх регіонах протягом 2 – 3-го кварталів 2009 р.

За результатами аналізу згладжених динамічних рядів було виділено поворотні точки циклів економічного розвитку для усіх регіонів країни. У табл. 2 показані дати поворотних точок для Харківської області.

На рис. 4 показана динаміка індексу промислового виробництва та його згладжена динаміка. Як виходить з даних рис. 4, протягом періоду, що розглядається, можна виділити два (другий неповний) цикли: перший – з грудня 2004 р. по липень 2011 р. із найнижчою точкою у – червні 2009 р., другий – з серпня 2011 р. по цей час із найнижчою

точкою у вересні 2013 р. Проте, оскільки другий цикл неповний, а індекс промислового виробництва залишається меншим 100 %, то остаточно говорить про повернення фази зростання зарано.

На наступному кроці (згідно з рис. 1) було проведено аналіз фаз та періодів усіх часткових індикаторів та сформовано зведені індекси. Аналіз здійснювався за допомогою крос-кореляцій за вихідними даними і за результатами згладжування фільтром Ходріка-Прескотта.

Оскільки індекси споживчих цін та темпи зростання заборгованості є негативними характеристиками розвитку, тобто кризовим (передкризовим) періодам відповідають їхні більші значення, для побудови зведених індикаторів використовувалися їх обернені значення.

Складові зведених індексів обиралися, виходячи з максимального за абсолютною величиною значення крос-

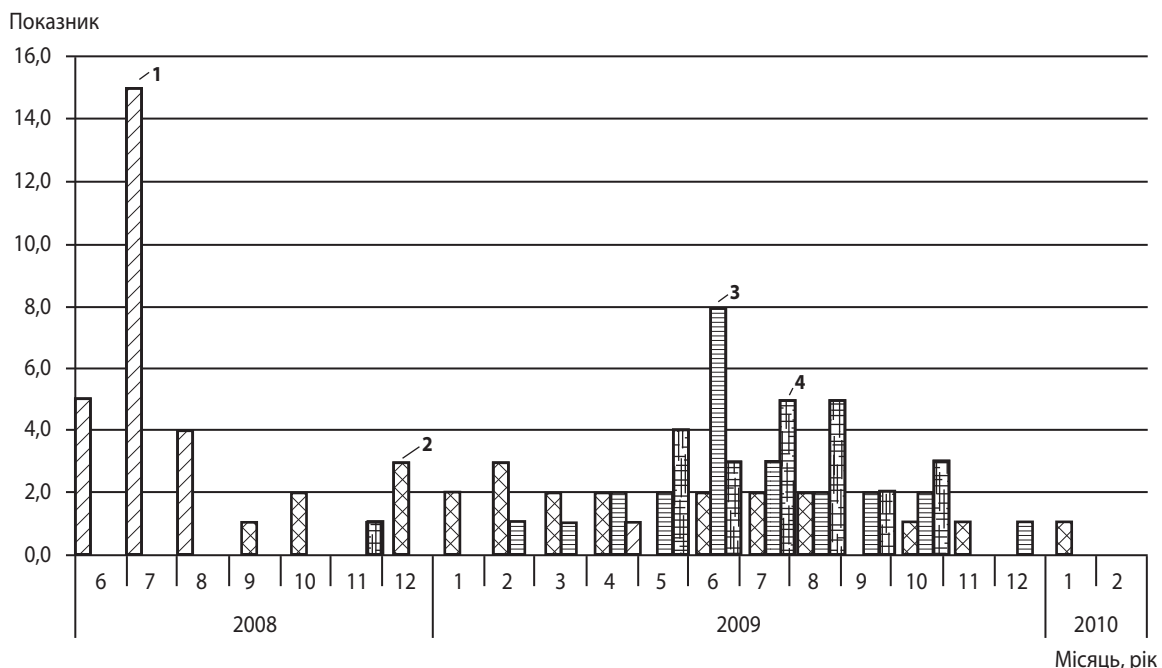

Рис. 3. Динаміка розповсюдження кризових явищ по регіонах України. Кількість регіонів, у яких спостерігалися:

1 – максимальне значення індексу споживчих цін; 2 – максимальне значення темпу зростання заборгованості з виплати заробітної плати; 3 – мінімальне значення індексу промислового виробництва; 4 – мінімальне значення темпу зростання імпорту товарів

Результати аналізу поворотних точок у динаміці показників Харківської області на основі фільтра Ходріка-Прескотта

Показники	Поворотні точки – дно циклу	Поворотні точки – вершини циклу
	Дати, місяць-рік	Дати, місяць-рік
Індекс промислової продукції	6-2009, 9-2013	12-2004, 7-2011
Індекс промислової продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	12-2010	4-2005, 3-2012
Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва	10-2006, 11-2009, 10-2012, 3-2014	1-2005, 5-2008, 9-2011, 1-2014
Індекс продукції будівництва	11-2005, 8-2009	6-2007, 9-2011
Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів	10-2005, 9-2009, 1-2014	1-2008, 9-2011
Обсяг експорту товарів за місяць, млн дол. США	1-2005, 7-2009	3-2004, 7-2008, 10-2012
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	9-2006, 4-2012	10-2009
Обсяг імпорту товарів за місяць, млн дол. США	10-2009	12-2007, 5-2012
Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів	5-2009	11-2005, 9-2011
Темп зростання (зменшення) обороту роздрібною торгівлі	9-2009	4-2012
Індекс споживчих цін на продукти харчування, відсотків до грудня попереднього року	5-2006, 7-2008	6-2007, 11-2012
Індекс реальної заробітної плати	4-2006, 7-2009	7-2004, 12-2006, 8-2012
Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до початку року	9-2008, 2-2012	12-2011, 11-2012
Темп зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітного року	1-2007, 5-2012	7-2009, 6-2012
Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України)		7-2014
Кредити, надані депозитними корпораціями резидентам (крім Національного банку України)	5-2012	3-2014
Сума заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до фонду оплати праці за останній місяць звітного періоду	7-2013	

кореляції. При цьому до складу індексу співпадаючих індикаторів обиралися ті, для яких максимальна кореляція досягається з лагом, що не перевищує 2 – 3 місяці. До складу зведеного індексу випереджальних індикаторів були обрані два показника, максимальна кореляція яких з індексом промислового виробництва досягається при лагу випередження у півтора роки.

Найскладнішим виявився вибір індикаторів, які можна розглядати як запізнілі. Остаточний склад був виділений експериментальним шляхом, як таким, що забезпечує найбільший лаг запізнювання. До складу індексу запізнілих індикаторів було включено темп зростання заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг. Попередній аналіз показав, що динаміка цього темпу знаходиться майже у протифазі до базового індикатора – індексу промислового виробництва. Тому важко визначити, чи є зростання цього індикатора результатом попередньої кризи, чи воно є передвісником наступної. Проте аналіз числових значень показав, що навіть у період кризи темп зростання заборгованості населення був меншим 100 %, тобто населення попри все намагається виконувати свої обов'язки

через можливі санкції щодо відключення чи припинення постачання послуг.

Структура зведених індексів наведена у табл. 3.

При розрахунку зведеного індексу випереджальних індикаторів індекс споживчих цін відноситься до базового значення 105 %, яке визначено експериментально.

Зведені індекси розраховувалися як середні значення їх компонентних індикаторів. Експериментальні розрахунки показали, що введення вагових коефіцієнтів для обчислення зваженого середнього компонентних індикаторів не дає належного ефекту та не збільшує лаг випередження.

Порівняння динаміки зведених індексів (рис. 5) дозволило виявити лаг упередження індексу випереджальних індикаторів у 10 – 12 міс., а лаг відставання індексу запізнілих індикаторів у 3 – 5 міс. Отже, падіння зведеного індексу випереджальних індикаторів передбачає відповідне падіння провідних індикаторів економічного розвитку менш ніж через рік.

Аналіз динаміки усієї сукупності показників та зведених індексів протягом усього періоду, що розглядається, говорить про те, що наслідки світової фінансової кризи 2008 –

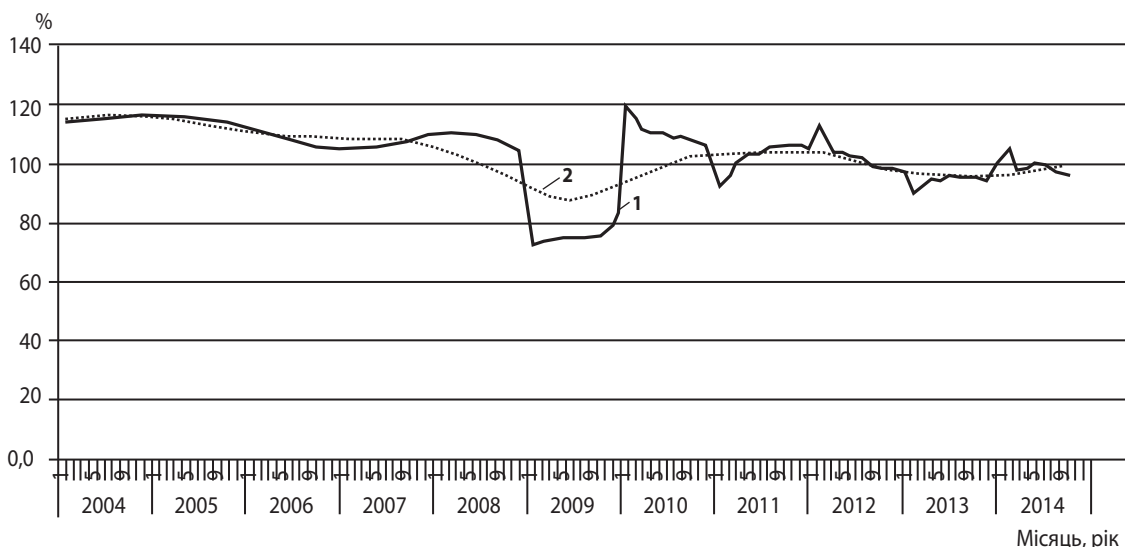

Рис. 4. Динаміка індексу промислового виробництва по Харківській області та його згладжене значення:
1 – вихідні дані; 2 – згладжений ряд

2009 рр. не були цілком компенсовані у наступні роки. Отже, покращення ситуації у 2010 – 2011 рр. було короточасним, а через відсутність суттєвих позитивних структурних зрушень економіка області виявилася нестійкою.

Зведені індекси було також обчислено, використовуючи вихідні незгладжені дані (рис. 6). Як виходить з рис. 6, зведений індекс випереджальних індикаторів також дозволяє здійснювати випереджальний прогноз динаміки економічного розвитку. Дещо гіршою є характеристика зведеного індексу запізнених індикаторів, тобто він потребує подальшого удосконалення із накопиченням інформації.

Аналіз динаміки зведених індикаторів за останні два роки дозволяє зробити висновок, що кризова ситуація ще не минула та немає підстав говорити про яку-небудь стабілізацію. Зведений індекс випереджальних індикаторів після деякого підйому наприкінці 2013 р. знов різко зменшився, що говорить про нову хвилю кризових явищ.

Співставлення результатів розрахунків за згладженими та вихідними даними про індикатори соціально-економічного стану Харківської області говорить про необхідність використовувати для прогнозу поворотних точок циклів розвитку саме згладжених даних, а не вихідних

Таблиця 3

Структура зведених індексів для Харківської області

Зведені індекси	Складові індикатори
Зведений індекс випереджальних індикаторів	Обернене значення індексу споживчих цін на продукти харчування, відсотків до грудня попереднього року
	Обернене значення темпу зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до початку року
Зведений індекс співпадаючих індикаторів	Індекс промислової продукції, відсотків до відповідного періоду попереднього року
	Індекс продукції будівництва, відсотків до відповідного періоду попереднього року
	Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів, відсотків до відповідного періоду попереднього року
	Індекс реальної заробітної плати, відсотків до відповідного періоду попереднього року
Зведений індекс запізнених індикаторів	Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів, відсотків до відповідного періоду попереднього року
	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, відсотків до відповідного періоду попереднього року
	Обернене значення темпу зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітного року
	Обернене значення рівня безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15 – 70 років, відсотків до економічно активного населення відповідного віку (квартальний)
	Темп росту (зменшення) обсягу введеного в експлуатацію житла, %, до відповідного періоду минулого року (квартальний)

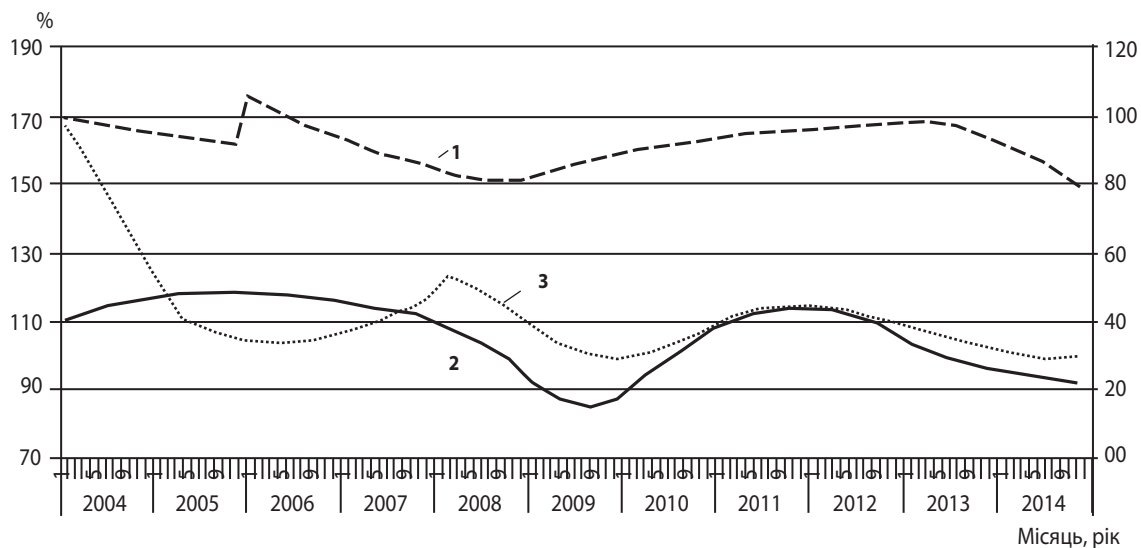

Рис. 5. Динаміка зведених індексів для Харківської області:

1 – індекс випереджальних індикаторів (права шкала); 2 – індекс співпадаючих індикаторів; 3 – індекс запізнених індикаторів

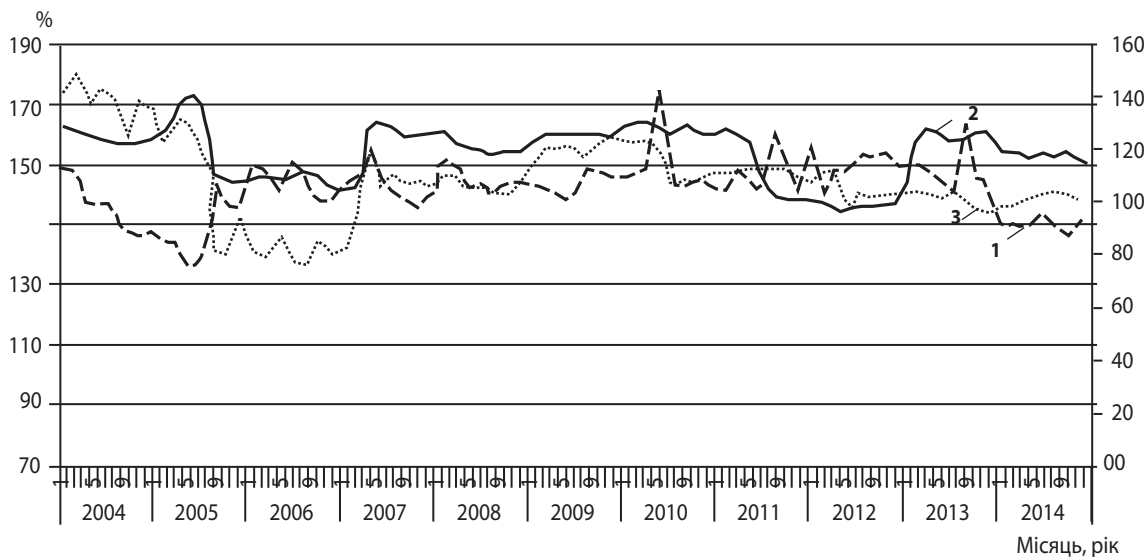

Рис. 6. Динаміка зведених індексів для Харківської області, обчислених по незгладженим даним:

1 – індекс випереджальних індикаторів; 2 – індекс співпадаючих індикаторів; 3 – індекс запізнених індикаторів (права шкала)

даних спостережень, оскільки у них присутня сезонність та випадкова складова.

Отже, включення зведених індексів випереджальних, співпадаючих та запізнених індикаторів у систему оперативної діагностики соціально-економічного розвитку регіонів дозволяє визначити тенденції на найближчий період та діагностувати економічний розвиток регіону як передкризовий, кризовий або зростання залежно від динаміки та співвідношення у часі поворотних точок зведених індикаторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блохин А. А. Система опережающих показателей динамики секторов российской экономики / А. А. Блохин, А. В. Бо-

гомолова, О. Г. Солнцев. – М. : Федеральное государственное учреждение «Аналитический центр при Правительстве России», 2011. – 128 с.

2. Горшкова Н. І. Діагностика стану економіки в системі стабілізаційної політики держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03 / Н. І. Горшкова. – Київський національний економічний університет. – К., 2004. – 22 с.

3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Кукарская Л. И. Актуальные вопросы прогнозирования социально-экономического развития в контексте стратегирования // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2013. – № 1. – С. 45 – 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2013/01/Л.И.-Кукарская.pdf>

5. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua

6. Полякова О. Ю. Підходи до експрес- і фундаментальної діагностики проблем соціально-економічного розвитку регіонів / О. Ю. Полякова, І. В. Ярошенко, І. Б. Семигуліна // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 52 – 57.
7. Смирнов С. Система опережающих индикаторов для России / С. Смирнов // Вопросы экономики. – 2001. – № 3. – С. 23 – 42.
8. Стан ділової активності підприємств України // ДП «Науково-технічний комплекс статистичних досліджень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ntkstat.com.ua/obstej.html>
9. Таболов А. Система опережающих индикаторов для Республики Беларусь / А. Таболов // Банкаўскі веснік. – 2007. – № 31 / 396. – С. 30 – 36.
10. Трунин П. В. Мониторинг финансовой стабильности в развивающихся экономиках (на примере России) / П. В. Трунин // Научные труды института экономики переходного периода – М. : ИЭПП, 2007. – 106 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iet.ru/files/text/working.papers/111.pdf>
11. Улюкаев А. В. Применение сигнального подхода к разработке индикаторов – предвестников финансовой нестабильности / А. В. Улюкаев, П. В. Трунин // Проблемы прогнозирования. – 2008. – № 5. – С. 100 – 109.
12. Aziz J. Currency crises: in search of common elements / J. Aziz, F. Caramazza, R. Salgado // IMF Working Paper. – 2000. – No 00/67.
13. Barrell R. Bank regulation, property prices and early warning systems for banking crises in OECD countries / R. Barrell, E. Ph. Davis, D. Karim, I. Liadze // NIESR Discussion Paper. – 2010. – No 330. – 27 p.
14. Eichengreen B. Exchange market mayhem. The antecedents and aftermath of speculative attacks / B. Eichengreen, A. Rose, C. Wyplosz // Economic Policy. – 1995, October. – P. 249 – 312.
15. Gaytan A. A review of the literature on early warning systems for banking crises / A. Gaytan, Ch. A. Johnson // Central Bank of Chile. Working Papers. – 2002. – No 183. – 45 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bcentral.cl/estudios/documentos-trabajo/pdf/dtbc183.pdf>
16. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. – OECD, 2008. – 168 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.oecd-ilibrary.org/economics/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_9789264043466-en
17. Kaminsky G. Methodology for an early warning system: the signals approach / G. Kaminsky, M. Goldstain, C. Reinhart // Assessing Financial Vulnerability : An Early Warning System for Emerging Markets. Chapter 2. – Washington, DC: Institute for International Economics, 2000. – Munich Personal RePEc Archive [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/24576>
18. Percic S. Early warning systems for financial crises – a critical approach / S. Percic, C.-M. Apostoae, V. Cocris // CES Working Papers. 2013. – Iss. 1. – P. 78 – 88 [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2013_V1_PER.pdf
- REFERENCES**
- Aziz, J., Caramazza, F., and Salgado, R. "Currency crises: in search of common elements" IMF Working Paper, no. 00/67 (2000).
- Blokhin, A. A., Bogomolova, A. V., and Solntsev, O. G. Sistema opereshaiushchikh pokazateley dinamiki sektorov rossiyskoy ekonomiki [The system of leading indicators dynamics sectors of the Russian economy]. Moscow: Analiticheskiy tsentr pri Pravitel'stve Rossii, 2011.
- Barrell, R. "Bank regulation, property prices and early warning systems for banking crises in OECD countries" NIESR Discussion Paper, no. 330 (2010).
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Eichengreen, B., Rose, A., and Wyplosz, C. "Exchange market mayhem. The antecedents and aftermath of speculative attacks" Economic Policy, October (1995): 249-312.
- Gaytan, A., and Johnson, Ch. A. "A review of the literature on early warning systems for banking crises" <http://www.bcentral.cl/estudios/documentos-trabajo/pdf/dtbc183.pdf>
- Horshkova, N. I. "Diahnostyka stanu ekonomiky v systemi stabilizatsiinoi polityky derzhavy" [Diagnosis of the economy as a system of stabilization policy]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.02.03, 2004.
- "Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide" http://www.oecd-ilibrary.org/economics/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_9789264043466-en
- Kukarskaia, L. I. "Aktualnye voprosy prognozirovaniia sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia v kontekste strategirovaniia" [Topical issues of forecasting of socio-economic development in the context of strategizing]. <http://journal-ael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2013/01/Л.И.-Кукарская.pdf>
- Kaminsky, G., Goldstain, M., and Reinhart, C. "Methodology for an early warning system: the signals approach" <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/24576>
- Natsionalnyi bank Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>
- Poliakova, O. Yu., Yaroshenko, I. V., and Semyhulina, I. B. "Pidkhody do ekspres- i fundamentalnoi diahnostyky problem sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv" [Approaches to rapid diagnosis and fundamental problems of socio-economic development]. Biznes Inform, no. 6 (2014): 52-57.
- Percic, S., Apostoae, C.-M., and Cocris, V. "Early warning systems for financial crises - a critical approach" http://ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2013_V1_PER.pdf
- Smirnov, S. "Sistema opereshaiushchikh indikatorov dlia Rossii" [The system of leading indicators for Russia]. Voprosy ekonomiki, no. 3 (2001): 23-42.
- "Stan dilovoi aktivnosti pidpriemstv Ukrainy" [BUSINESS ACTIVITY Enterprises of Ukraine]. <http://ntkstat.com.ua/obstej.html>
- Trunin, P. V. "Monitoring finansovoy stabilnosti v razvivaiushchix ekonomikakh (na primere Rossii)" [Monitoring financial stability in emerging economies (for example, Russia)]. <http://www.iet.ru/files/text/working.papers/111.pdf>
- Tabolov, A. "Sistema opereshaiushchikh indikatorov dlia Respubliki Belarus" [The system of leading indicators for the Republic of Belarus]. Bankayski vesnik, no. 31/396 (2007): 30-36.
- Uliukaev, A. V., and Trunin, P. V. "Primenenie signalnogo podkhoda k razrabotke indikatorov - predvestnikov finansovoy nestabilnosti" [Application of signal approach to the development of indicators - harbingers of financial uncertainty]. Problemy prognozirovaniia, no. 5 (2008): 100-109.

АНАЛІЗ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОЦЕСУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ

© 2014 ГОЛЯД Н. Ю.

УДК 332.12

Голяд Н. Ю.

Аналіз категоріального апарату процесу антикризового управління регіоном

На основі дослідження літературних джерел у статті представлений аналіз категоріального апарату процесу антикризового управління регіоном, зокрема проаналізовано існуючі і запропоновано удосконалени трактування дефініцій «антикризове управління», «криза», «регіон»; проаналізовано причини виникнення кризової ситуації в Україні; проаналізовано основні теорії виникнення економічних криз; виділено основні сфери життєдіяльності регіону і види криз, що в них виникають. Окрім того, проведений у статті аналіз дозволяє стверджувати, що уточнення і розуміння сутності антикризового управління допоможе розробити діючий механізм виводу регіону з передкризового або з кризового становища, а це, у свою чергу, істотно позначиться на оздоровленні економіки країни в цілому.

Ключові слова: криза, регіон, соціально-економічна система, антикризове управління, мезоуровень, процес

Табл.: 1. Бібл.: 21.

Голяд Наталія Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної кібернетики, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: nat_goliad@mail.ru

УДК 332.12

UDC 332.12

Голяд Н. Ю. Анализ категориального аппарата процесса антикризисного управления регионом

Goliyad N. Yu. Analysis of the Categorical Framework for Regional Crisis Management

На основе исследования литературных источников в статье представлен анализ категориального аппарата процесса антикризисного управления регионом, в частности, проанализированы существующие и предложены усовершенствованные трактовки дефиниций «антикризисное управление», «кризис», «регион»; проанализированы причины возникновения кризисной ситуации в Украине; проанализированы основные теории возникновения экономических кризисов; выделены основные сферы жизнедеятельности региона и виды кризисов, которые в них возникают. Кроме того, проведенный в статье анализ позволяет утверждать, что уточнение и понимание сущности антикризисного управления позволит разработать действующий механизм вывода региона из предкризисного или кризисного состояния, а это, в свою очередь, существенно скажется на оздоровлении экономики страны в целом.

Ключевые слова: кризис, регион, социально-экономическая система, антикризисное управление, мезоуровень, процесс

Табл.: 1. Библ.: 21.

Голяд Наталья Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: nat_goliad@mail.ru

The article presents an analysis of the categorical framework for regional crisis management based on study of literary sources, which includes, in particular, analysis of the existing interpretations of the definitions «crisis management», «crisis», «region» and proposing more accurate ones; analysis of the factors which have caused a crisis in Ukraine; analysis of principal theories concerning the origin of economic crises; identifying basic spheres of activities of a region and types of crises that affect them. Besides, the analysis described in the article allows claiming that more accurate definition and understanding of the essence of crisis management is likely to be instrumental in developing an effective mechanism of leading a region out of a critical or pre-critical situation, which, in turn, will make a significant contribution to the recovery of the state overall.

Keywords: crisis, region, socio-economic system, crisis management, meso-level, process

Tabl.: 1. Bibl.: 21.

Goliyad Nataliya Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: nat_goliad@mail.ru

Вступ. Криза управління економічною системою країни, яка подовжується вже не перший рік, останнім часом набула загальносистемного характеру і поширилася не тільки на економічний сектор, а й на інші сторони життя українців. Ця криза призвела до перерозподілу управлінських повноважень між центром і регіонами з поступовим розширенням прав останніх. Пасивна державна політика розвитку регіонів, обтяжена хронічною нестачею фінансових ресурсів, змусила кожен регіон шукати власні шляхи виходу зі сформованої кризової ситуації, не сподіваючись

на дотації «зверху». В подібних умовах актуальними для кожного регіону стають такі характеристики: життєздатність, самоорганізація, самодостатність, самофінансування тощо, які відображають ступінь і можливість самостійного, незалежного розвитку регіону в економічному полі країни. З іншого боку, регіон є складовою частиною економіки країни і не може розглядатися як повністю відокремлений елемент. Тому виникає задача узгодження інтересів розвитку регіону із загальноекономічними інтересами розвитку країни.

Для більш чіткого розуміння сутності та змісту антикризового управління регіоном визначимося з основними дефініціями щодо антикризового управління, а також проведемо всебічний аналіз категоріального апарату процесу антикризового управління регіоном.

Об'єктом дослідження в даній статті виступає соціально-економічна система мезорівня – регіон. Спочатку регіон (лат. regio – квартал, округ) у топографії Рима означає квартал, у територіальному розподілі Італії часів імперії – округ. Вперше поділ Італії на regiones було застосовано при стягуванні податків з населення, відпущених на волю рабів, при виробництві цензу, пізніше він був покладений в основу всієї системи управління Римської імперії [1].

Великий економічний словник трактує цю дефініцію у такий спосіб [2]: «регіон – область, район, частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних і (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, що нерідко поєднуються з особливостями національного складу населення».

Основоположник радянської регіональної економіки академік Н. Н. Некрасов до регіональних об'єктів відносить всі адміністративно-територіальні підрозділи, включаючи місто [3]; академік Н. Г. Чумаченко представляє поняття «регіон» як синонім області адміністративного підпорядкування [4].

Аналіз наукових досліджень інших авторів [5 – 7] також говорить про те, що єдине визначення категорії «регіон» відсутнє. Тим не менш, необхідно зазначити і той факт, що усі вчені сходяться у такій думці: «кожен регіон, незалежно від його розміру і рівня, можна уявити у вигляді територіальної соціально-економічної системи, що характеризується складною структурою, яка включає усі види продуктивних сил і відображає усю багатогранність суспільних відносин» [5].

Аналізуючи наведені вище формулювання, у даній статті під регіоном пропонується розуміти територіальне утворення, яке характеризується економіко-географічним положенням, природними і трудовими ресурсами, має систему самоврядування, самоорганізації і самофінансування і з межами, визначеними адміністративним поділом території України.

Для розуміння і дослідження сутності кризи регіону необхідно розглянути причини її виникнення.

Економічна політика, що проводилась за часів СРСР в умовах тоталітарної системи та не враховувала географічних, природних та економічно доцільних особливостей окремих територій, призвела до великих диспропорцій у господарському розвитку регіонів колишнього СРСР, нагромадженню економічних і соціальних проблем. Економічний і соціальний розвиток областей (регіонів) забезпечувався централізовано планово-директивними методами управління. Основним критерієм даної політики було вирівнювання рівнів економічного і соціального розвитку областей, яке забезпечувалося шляхом перерозподілу капітальних вкладень між регіонами. Таким чином, односторонній розвиток, вузька спеціалізація республік і окремих їх регіонів у територіальному поділі праці обумовили нераці-

ональне використання їхнього ресурсного потенціалу, некомплексний розвиток господарства.

Велика увага, що приділяється в даний час проблемі структурної перебудови економіки країни та її регіонів, обумовлена специфікою завдань, що виникли перед Україною як перед незалежною державою. Формування національної економіки вимагає перегляду всіх попередніх факторів, що визначали розміщення і розвиток продуктивних сил у народному господарстві колишнього СРСР, і, відповідно, обумовили нинішню структуру економіки України.

У сучасних умовах співвідношення між спеціалізацією і комплексним розвитком регіону змінюється на користь останнього. Тільки такий розвиток може забезпечити основу для досягнення економічної самостійності окремих регіонів, який разом з територіальною спеціалізацією стає засобом для досягнення державних і регіональних інтересів. Економічну самостійність регіону, засновану на підтримці його самодостатності, варто розглядати як відносно самостійну систему відтворення зі змінною системою виробничих відносин і структури влади.

Економічна самостійність регіонів України є об'єктивною необхідністю забезпечення умов їхнього вільного розвитку, виходу з кризового економічного стану, успішного рішення соціальних, економічних та інших життєво важливих проблем. Крім того, вона є важливою умовою управління процесами територіального поділу праці, комплексного розвитку регіону. Важлива роль у територіальному управлінні економікою належить рівню розвитку виробничого потенціалу регіону, структурі його економіки на основі забезпеченості власними регіональними ресурсами. І хоча існуючі територіальні утворення далеко не рівнозначні за своїми масштабами і тими народногосподарськими цілями, що реалізуються в їх границях, кожне з них являє собою досить закінчену цілісну економіко-соціальну структуру з установленими зовнішніми і внутрішніми зв'язками.

Для того щоб установити характер і закономірності формування і розвитку територіальної системи, необхідно визначити набір складових її функціональних підсистем і окремих виробничо- і соціально-економічних елементів, а також набір критеріїв розвитку. Це дозволить спростити складну структуру регіону як системи для підвищення ефективності процесу управління.

Аналіз життєдіяльності регіону із системних позицій припускає оцінку наступних сфер діяльності регіону: промисловість, сільське господарство, фінанси й інвестиції, демографія, трудові ресурси, соціальна інфраструктура, споживання.

Основною характеристикою будь-якого регіону є, насамперед, його населення. Тому головним критерієм у процесі управління регіоном є рівень життя населення, умови його життєдіяльності, рівень його соціального обслуговування.

Саме негативні відхилення по цих характеристиках, у першу чергу, визначають рівень кризової ситуації регіону і напрями і задачі його відродження, оскільки рівень життя й умови життєдіяльності визначаються станом економіки регіону і значною мірою економіки всієї країни. Таким чи-

ном, пріоритетним напрямом відродження регіонів України є розробка і втілення соціально орієнтованої економіки.

Економічна ситуація в Україні на даний момент характеризується глобальною кризою, що розвивається у всіх структурних елементах економіки, у тому числі й у регіонах. Спостерігається ціла низка проблем, вирішення яких має важливе значення для регулювання єдиного відтворювального процесу і соціально-демографічного розвитку, але яким дотепер не приділяється належної уваги. Це призводить до таких негативних економічних і соціальних наслідків: структурно-галузеві диспропорції, неузгодженість і розтягування в часі інвестиційно-будівельного циклу, відставання і некомплексність формування виробничої, соціальної і ринкової інфраструктур, неефективна реалізація науково-технічної діяльності і підготовки кадрів, негативні екологічні наслідки.

Істотні дисбаланси регіонального розвитку викликає не тільки загальнонаціональною кризою виробництва, але і, як зазначалося вище, зміною повноважень і функцій регіону. У зв'язку з цим розробка методів, підходів і механізмів антикризового управління регіоном є життєво необхідною.

Визначимо поняття «криза». Термін «криза» (гр. *krisis* – рішення, поворотний пункт, результат) не є новим в економічній літературі. Теорія економічних криз почала розроблятися в другій половині XIX століття. Основними напрямками вивчення тут стали кризи, пов'язані з кон'юнктурними коливаннями попиту, споживанням, природними циклами; також широкого розповсюдження набуло вивчення кризових фаз довгострокових економічних циклів. Найбільш відомі вчені, які займалися вивченням причин та наслідків економічних криз, є М. Д. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Е. Варга, О. О. Богданов, С. Меншиков, П. Друкер, Л. Мендельсон та ін.

Проте, аналіз літературних джерел [9 – 18] дозволяє говорити про те, що єдиного визначення кризи серед вчених-економістів немає. У більшості робіт поняття кризи не наводиться взагалі, автори використовують цей термін як аксіому, в інших дослідники розглядають цю дефініцію зі своєї точки зору, найбільш зручною для напрямку їхнього дослідження. Як приклад можна привести деякі з таких визначень. «небезпечний стан, перелом» [2]; «крайне загострення протиріч розвитку; наростаюча небезпека банкрутства, ліквідації; неузгодженість у діяльності економічної, фінансової й іншої систем; переломний момент у процесах змін» [10]; «глибокий розлад, різкий перелом, період загострення протиріч у процесі розвитку якої-небудь сфери людської діяльності» [18]; «точка в розвитку або хвороби, коли має місце важлива зміна, що є вирішальною для відновлення або смерті; поворотний пункт хвороби на краще або гірше; також застосований до будь-якої очікуваної чи раптової зміни, що з'явилася протягом хвороби і до явищ, що супроводжують її» [21]; «критична стадія або поворотний момент у ході будь-чого, наприклад, у послідовності подій або хвороби» [19].

Аналіз вищенаведених трактувань поняття «криза» дозволяє зробити висновок про те, що існуючі визначення в цілому визначають кризу як переломний момент у розвитку економічної системи, загострення протиріч, глибокий розлад, важке становище, неузгодженість у діяльності. Тому в даній статті під кризою регіону пропонується розу-

міти зміну параметрів його функціонування, що веде до загострення протиріч і порушення його стійкого висхідного розвитку.

Як характеристику кризи можна назвати множину взаємозалежних ситуацій, які істотно впливають на складність управління. При якісному управлінні є вірогідність віддалення або профілактики кризи, її стабілізації або перетікання в іншу, а також вихід із кризи.

Класифікація криз має велике значення в їхньому розпізнаванні, і, отже, в успішному управлінні ними.

Кризи можна класифікувати за наступними класифікаційними ознаками [10]:

- за тривалістю: короткочасні, затяжні;
- за рівнем управління: макрокризи, мезокризи, мікрোকризи;
- за масштабами прояву: загальні, що охоплюють усю соціально-економічну систему; локальні, що охоплюють частину соціально-економічної системи;
- за структурою відносин у соціально-економічній системі: економічні, соціальні, організаційні, психологічні, технологічні;
- за причинами виникнення: природні, суспільні, екологічні;
- за передбачуваністю: закономірні, випадкові;
- за формою прояву: латентні, явні;
- за глибиною прояву: глибокі, легкі.

Підтримуючи описану вище класифікацію різних сфер життєдіяльності регіону, на регіональному рівні можна виділити такі види криз:

- криза виробництва виявляється в значному спаді обсягів виробництва продукції, як промислової, так і сільськогосподарської, порушенні сформованих виробничих зв'язків, банкрутстві підприємств, росту безробіття;
- криза фінансово-інвестиційної політики виникає при відсутності привабливих умов інвестування: великих ставках податків, непривабливості по тим або іншим причинам потенційних об'єктів інвестування, незацікавленості місцевих органів самоврядування;
- демографічна криза спостерігається при тривалому періоді негативного приросту населення регіону, що веде до старіння та вимирання нації;
- криза споживання виникає при незадовільних умовах життя населення, у випадку, якщо рівень витрат перевищує рівень доходів;
- криза трудових ресурсів виникає при великій різниці між попитом на ринку праці й пропозицією, наслідком чого є високий рівень безробіття;
- криза соціальної інфраструктури виникає при незадовільному рівні медичного обслуговування, нестачі установ освіти, незабезпеченості населення житлом.

Виділення різноманітних криз і причин їхнього виникнення є основою формування інформаційного простору дослідження і побудови комплексу економіко-математичних моделей функціонування й розвитку регіону.

Аналіз літературних джерел [11; 13; 15 – 17] дозволив зробити висновок про те, що точки зору на причини економічних криз дуже суперечливі. Це викликано тим, що вплив

на циклічність відтворення тих самих факторів у різні періоди історії дуже різний, і їхній прояв у різних державах має різні особливості. Крім того, багато економістів тривалість циклу пов'язують з науково-технічним прогресом.

Найбільш відомі з теорій, що пояснюють причини економічних циклів та криз, наведені в табл. 1.

Для якісного управління кризи необхідно не тільки виявити її причини, але й розуміти наслідки. Найбільш розпо-

всюджені наслідки можуть бути такими: відновлення системи, її оздоровлення, її руйнування, виникнення нової кризи.

Велике значення при розпізнаванні й передбаченні криз має не тільки система показників, що відображають основні причини кризи, та методологія їхнього конструювання і практичного використання, але і складність самого управління кризою, тобто все, що складає поняття антикризового управління.

Таблиця 1

Теорії, що пояснюють причини виникнення економічних циклів і криз

Назва теорії	Автор	Зміст теорії
Грошова теорія	Р. Хоутри, М. Фридмен	Криза пояснюється експансією (стиском) банківського кредиту
Теорія нововведень	Й. Шумпетер, Е. Хансен	Криза пояснюється використанням у виробництві важливих нововведень
Психологічна теорія	А. Пігу, Берджот	Цикл є наслідком хвиль песимістичного і оптимістичного настрою, що охоплюють населення
Теорія недоспоживання	Дж. Гобсон, Фостер, Кэтчингс	Причина циклу – у занадто великій частці доходу, що йде багатим і ощадливим людям, у порівнянні з тим, що може бути інвестоване
Теорія надмірного інвестування	Ф. фон Хайек, Л. Мизес	Причиною рецесії є скоріше надмірне, ніж недостатнє, інвестування
Теорія сонячних плям	Джевонс, Дж. Мут	Причина кризи просліджується в ланцюжку сонячні плями – погода – врожай
Теорія обмеженості	М. Туган-Барановский	Причина криз у неправильному розподілі національного виробництва в цілому, в обмеженості продуктивних сил суспільства

Уперше термін «антикризове управління» (crises management) був використаний Робертом Макнамарой у 1962 році після Кубинської ракетної кризи. Даним терміном Р. Макнамара охарактеризував політичну сферу діяльності людини, відзначаючи, що «з огляду на обмежену інформацію щодо інших діючих осіб і їхньої непередбачуваності, довгострокове стратегічне планування не може забезпечувати підставу для дії. Кризи між державами можуть бути вирішені тільки в міру їхнього виникнення» [19]. Надалі термін «антикризове управління» став використовуватися не тільки для характеристики політичних явищ, але і як економічна категорія.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити такі основні підходи до проблем антикризового управління: антикризове управління з погляду проблем фінансів на мікрорівні [9; 10]; комплекс проблем, пов'язаних з кризою в державних фінансах [20]; управління процедурами банкрутства [12].

Крім того, існують серйозні розходження в трактуваннях самого поняття «антикризове управління». The World Book Dictionary трактує дану дефініцію як обробку експертом кризи або критичного становища з метою зменшення або усунення небезпеки, ушкодження (збитку) тощо, особливо в уряді і промисловості [21]. Окрім того, антикризове управління також розглядається як управління фірмою в умовах загальної кризи економіки [9]; управління фірмою напередодні банкрутства [20]; як діяльність

антикризового керуючого в рамках судових процедур банкрутства [12].

Тобто антикризове управління в основному розглядається як процес виведення економічного об'єкта із кризи, в якому він знаходиться. На наш погляд, таке трактування є одностороннім, оскільки воно не враховує важливої попереджувальної функції. Для дійсно якісного результату антикризове управління має складатися з двох блоків: попереджувального управління та кризового управління.

Висновки. Виходячи з проведеного аналізу, під антикризовим управлінням пропонується розуміти таку систему управління, яка має комплексний характер і спрямована як на запобігання, так і на знешкодження негативних факторів за допомогою розробки і реалізації спеціального механізму.

Виходячи із запропонованого формулювання, системи антикризового управління мають бути притаманні такі властивості:

- гнучкість і адаптивність;
- диверсифікованість управління;
- мобільність і динамічність використання ресурсів;
- підвищена чутливість до фактора часу.

Виходячи з викладеного вище, під антикризовим управлінням регіоном будемо розуміти комплекс управлінських заходів, спрямованих або на запобігання, локалізацію розвитку негативних тенденцій в розвитку регіону,

або на виведення його з кризового стану.

Отже, проведені дослідження дають змогу стверджувати, що кожна економічна система має, з одного боку, як власні ритми розвитку, які можуть не співпадати з розвитком інших систем або з тенденціями загальносвітового економічного розвитку, так і, з іншого боку, підкоряється закономірностям циклічного розвитку всієї соціально-економічної системи.

Для розробки дієвого механізму, який дозволив би ефективно виводити регіон з передкризового або кризового становища, необхідним є уточнення та чітке визначення дефініції «антикризове управління регіоном.»

ЛІТЕРАТУРА

1. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Том XXVI / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – С.-Петербург : Типография Акц. Общ. «Издат. Дьло, бывшее Брокгаузъ-Ефронъ», 1899. – 480 с.
2. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 856 с.
3. Некрасов Н. Н. Региональная экономика / Н. Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1978. – 344 с.
4. Чумаченко Н. Г. Региональная политика в Украине / Н. Г. Чумаченко. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1993. – 55 с.
5. Панухник О. В. Теорія і практика територіальних інтеграційних процесів в регіональних соціально-економічних системах: монографія / О. В. Панухник. – Херсон : Айланта, 2012. – 358 с.
6. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / За ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
7. Синченкова Е. Г. Инвестиционная привлекательность региона: методические подходы и оценка / Е. Г. Синченкова. – Челябинск : ЧИЭП, 2012. – 236 с.
8. Матвієнко Р. О. Управління регіональним розвитком в національному господарстві : монографія / Р. О. Матвієнко. – Бровари : Економіко-технологічний університет, 2012. – 228 с.
9. Антикризисный менеджмент / Под ред. А. Грязновой. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 368 с.
10. Антикризисное управление / Под ред. Э. М. Короткова. – М. : Инфра-М, 2003. – 432 с.
11. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
12. Банкрутство та санація підприємства: теорія та практика кризового управління / Під ред. О. В. Мозенкова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с.
13. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 1989. – 256 с.
14. Малая экономическая энциклопедия / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2000. – 1084 с.
15. Экономические циклы и экономический рост / А. А. Акаев, С. Ю. Румянцев, А. И. Сарыгулов, В. Н. Соколов. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2011. – 456 с.
16. Балашова Е. Финн Кюдланд и Эдвард Прескотт: движущие силы экономических циклов (Нобелевская премия 2004 г. по экономике) / Е. Балашова // Вопросы экономики. – 2005. – № 1. – С. 133 – 143.
17. Економічна енциклопедія. Том 1 – 3 / Під ред. С. В. Мочерного. – К. : Вища академічна думка, 2000. – 800 с.
18. Экономическая энциклопедия / Под ред. Л. И. Абалкина. – М. : Экономика, 1999. – 1056 с.
19. The CAMBRIDGE ENCYCLOPEDIA / Ed. by David SRISTAL. – CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 1990. – 1334 p.
20. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – 588 с.
21. The World Book Dictionary / E. by Robert K. Barnhart. – World Book, Inc., 1988. – 1166 p.

REFERENCES

- Antikrizisnyy menedzhment [Crisis Management]. Moscow: INFRA-M, 2011.
- Antikrizisnoe upravlenie [Crisis management]. Moscow: Infra-M, 2003.
- Akaev, A. A. et al. Ekonomicheskie tsikly i ekonomicheskiy rost [Business cycles and economic growth]. St. Petersburg: IZD-VO Politekhn. un-ta, 2011.
- Brokgauz, F. A., and Efron, Y. A. Entsiklopedicheskiy slovar [Encyclopedic Dictionary]. St. Petersburg: Tipografiya Akts. Obsch. «Izdat. Delo, byvshee Brokgauz-Efron», 1899.
- Bolshoy ekonomicheskiy slovar [Great Dictionary of Economics]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 1997.
- Bankrutstvo ta sanatsiia pidpriemstva: teoriia ta praktyka kryzovoho upravlinnia [Bankruptcy and reorganization of enterprises: the theory and practice of crisis management]. Kharkiv: INZHEK, 2003.
- Balashova, E. "Finn Kiudland i Edvard Preskott: dvizhushchie sily ekonomicheskikh tsiklov (Nobelevskaia premiia 2004 g. po ekonomike)" [Finn Kydland and Edward Prescott: the driving forces of economic cycles (Nobel Prize for Economics in 2004)]. Voprosy ekonomiki, no. 1 (2005): 133-143.
- Blank, I. A. Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management]. Kyiv: Nika-Tsentr, 1999.
- Chumachenko, N. G. Regionalnaia politika v Ukraine [Regional policy in Ukraine]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 1993.
- Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Vyshcha akademichna dumka, 2000.
- Ekonomicheskaia entsiklopediia [Economic Encyclopedia]. Moscow: Ekonomika, 1999.
- Kondratev, N. D. Problemy ekonomicheskoy dinamiki [Problems of economic dynamics]. Moscow: Ekonomika, 1989.
- Malaia ekonomicheskaia entsiklopediia [Low economic encyclopedia]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2000.
- Matviienko, R. O. Upravlinnia rehionalnym rozvytkom v natsionalnomu hospodarstvi [Management of regional development in the national economy]. Brovary: Ekonomiko-tehnologichnyi universytet, 2012.
- Nekrasov, N. N. Regionalnaia ekonomika [Regional economy]. Moscow: Ekonomika, 1978.
- Panukhnyk, O. V. Teoriia i praktyka terytorialnykh intehratsiinykh protsesiv v rehionalnykh sotsialno-ekonomichnykh systemakh [Theory and practice of regional integration processes in regional socio-economic systems]. Kherson: Ailant, 2012.
- Rehiony Ukrainy: problemy ta priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Regions of Ukraine: Problems and Priorities of socio-economic development]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2005.
- Shumpeter, Y. A. Teoriia ekonomicheskogo razvitiia. Kapitalizm, sotsializm i demokratiia [Theory of Economic Development. Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: Eksmo, 2007.
- Sinchenkova, E. G. Investitsionnaia privlekatel'nost' regiona: metodicheskie podkhody i otsenka [Investment attractiveness of the region: an approach to evaluation]. Cheliabinsk: ChIEP, 2012.
- The CAMBRIDGE ENCYCLOPEDIA: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 1990.
- The World Book Dictionary: World Book, Inc., 1988.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ БАЗОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ УСТОЙЧИВОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ РЕГИОНА

© 2014 МАНОЙЛЕНКО А. В., САВЧЕНКО Н. В.

УДК 332.143:005.585

Манойленко А. В., Савченко Н. В.

Формирование системы базовых показателей оценки устойчивости социально-экономического состояния региона

Целью статьи является формирование системы базовых показателей для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона. В работе представлен сравнительный анализ существующих методов оценки базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния региона с использованием критериев: структурированность интегрального показателя; способ его формирования; ориентация оценки (динамика, статика); количество и качество используемых показателей; интерпретация получаемых оценок. По результатам анализа сформулирован методический подход к оценке базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния территории. Выделены следующие группы показателей: качества населения; экономической активности населения; уровня жизни (потребления) населения; объемов (масштабов) хозяйственной деятельности; эффективности экономики; качества региональной среды. Сформирован интегральный рейтинг устойчивости социально-экономического состояния региона, который получается в результате простого сложения компонентных индексов отдельных групп показателей. Интегральные рейтинги измеряют межрегиональную дифференциацию устойчивости социально-экономического состояния регионов и характеризуют устойчивость социально-экономического состояния региона косвенно – через достигнутый уровень развития и динамику развития (как реализацию конкурентных преимуществ региона). Итоговые результаты комплексной оценки позволяют осуществлять позиционирование регионов в пространстве параметров, отображать результаты на картосхеме (строить картограммы), делать текстовое аналитическое заключение на основе модели интерпретации.

Ключевые слова: устойчивость социально-экономического состояния региона; система базовых показателей оценки устойчивости социально-экономического состояния региона; интегральная оценка устойчивости социально-экономического состояния региона

Табл.: 1. Формул.: 4. Библ.: 18.

Манойленко Александр Владимирович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Email: aleksvman@gmail.com

Савченко Наталья Владимировна – аспирант, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 эт., Харьков, 61022, Украина)

Email: natbar2003@bigmir.net

УДК 332.143:005.585

UDC 332.143:005.585

Манойленко О. В., Савченко Н. В. Формування системи базових показників оцінки стійкості соціально-економічного стану регіону

Метою статті є формування системи базових показників оцінки стійкості соціально-економічного стану регіону. У роботі представлений порівняльний аналіз існуючих методів оцінки базових показників стійкості соціально-економічного стану регіону з використанням критеріїв: структуриваність інтегрального показника; спосіб його формування; орієнтація оцінки (динаміка, статика); кількість і якість використовуваних показників; інтерпретація одержуваних оцінок. За результатами аналізу сформульовано методичний підхід до оцінки базових показників стійкості соціально-економічного стану території. Виділено наступні групи показників: якості населення; економічної активності населення; рівня життя (споживання) населення; обсягів (масштабів) господарської діяльності; ефективності економіки; якості регіонального середовища. Сформований інтегральний рейтинг стійкості соціально-економічного стану регіону, який виходить у результаті простого складання компонентних індексів окремих груп показників. Інтегральні рейтинги вимірюють міжрегіональну диференціацію стійкості соціально-економічного стану регіонів і характеризують стійкість соціально-економічного стану регіону побічно – через досягнутий рівень розвитку і динаміку розвитку (як реалізацію конкурентних переваг регіону). Підсумкові результати комплексної оцінки дозволяють здійснювати позиціонування регіонів у просторі параметрів, відображати результати на картосхемі (будувати картограми), робити текстовий аналітичний висновок на основі моделі інтерпретації.

Manoylenko O. V., Savchenko N. V. Formation of a System of Basic Indicators for Evaluation of Sustainability of the Socio-Economic Health of a Region

The objective of the article is forming a system of basic indicators for evaluation of sustainability of the socio-economic health of a region. The study presents a comparative analysis of the existing methods for evaluation of basic indicators of sustainability of the socio-economic health of a region using the following criteria: structuredness of an integral indicator; its formation process; orientation of the evaluation (dynamic and static trends); the quantity and quality of utilized indicators; interpretation of the obtained evaluation results. The findings of the analysis were used as a basis for forming a methodological approach to evaluation of basic indicators of sustainability of the socio-economic health of an area. The following groups of indicators were singled out: the population quality; the economic activity of the population; the living (consumption) standard; the volume (scale) of business activities; economic performance; quality of the regional environment. An integral rating for evaluation of sustainability of the socio-economic health of a region was formed which is obtained from simple addition of the component indices of individual indicator groups. Integral ratings measure the interregional differentiation in sustainability of the socio-economic health of regions and characterize sustainability of the socio-economic health of a region in an indirect way, through the achieved development level and development dynamics (as realization of the competitive advantages of a region). Final comprehensive evaluation results allow positioning regions within a system of parameters, showing the results on schematic maps (constructing cartograms), drawing a textual analytical conclusion based on the interpretation model.

Ключові слова: стійкість соціально-економічного стану регіону; система базових показників оцінки стійкості соціально-економічного стану регіону; інтегральна оцінка стійкості соціально-економічного стану регіону

Табл.: 1. Формул.: 4. Бібл.: 18.

Маноїленко Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: aleksvman@gmail.com

Савченко Наталя Володимирівна – аспірант, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

Email: natbar2003@bigmir.net

Keywords: sustainability of the socio-economic health of a region, system of basic indicators for evaluation of sustainability of the socio-economic health of a region; integral evaluation of sustainability of the socio-economic health of a region

Tabl.: 1. Formulae: 4. Bibl.: 18.

Manoylenko Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: aleksvman@gmail.com

Savchenko Natalia V. – Postgraduate Student, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Email: natbar2003@bigmir.net

Вступлення. Децентралізація державної політики територіального розвитку супроводжується передачею властних повноважень місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, що відкриває широкі можливості для забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України. Для прийняття обґрунтованих управлінських рішень регіональні органи влади повинні мати дійсний механізм оцінки стійкості соціально-економічного стану регіону, оснований на повній інформації щодо динаміки макроекономічних та регіональних індикаторів соціально-економічного та бюджетно-фінансового розвитку території.

Головною складовою комплексного аналізу економічної безпеки території є вибір найбільш репрезентативних та незалежних статистичних показників (індикаторів) та розробка принципів їх порівняння для побудови комплексних критеріїв, з допомогою яких можна наочно та об'єктивно представляти складову картину. Комплексні показники можуть мати різну природу та алгоритми побудови. Найбільш широко використовуваними з них є валовий регіональний продукт, інтегруючий результати всіх видів діяльності, що призводить до створення доданої вартості.

Изложение результатов исследования. В общем виде решение задачи анализа базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния региона [1 – 10] проходит в три этапа:

1. Формируется, оценивается, проверяется набор показателей, характеризующих устойчивость социально-экономического состояния региона. Отобранные показатели делятся на группы сопоставимых (однородных) показателей по выбранным признакам.
2. Строится типология объектов.
3. Строятся шкалы динамики, изучаются перемещения объектов по этим шкалам и конструируются типологии динамических схем развития объекта.

При анализе и оценке базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния региона наиболее часто используемым методом является ранжи-

рование (57,14 %), позволяющее определить место региона среди других. Ранжирование, как основной или вспомогательный метод оценки базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния региона, используется при:

принятии в качестве исходной категории для анализа устойчивости социально-экономического состояния региона одного из аспектов социально-экономической региональной системы: результатов регионального рынка, баланса внешнеэкономической деятельности; использования отдельных видов потенциала и др. Такой подход полезен при формировании стратегии развития региона, определении его слабых и сильных конкурентных позиций;

- сопоставлении интегральных оценок устойчивости социально-экономического состояния региона, рассчитываемых как взвешенные средние от большого числа различных показателей (в том числе и экспертных оценок), характеризующих эффективность функционирования экономики в целом. Этот метод дает возможности для углубленного анализа состояния экономики регионов и их конкурентных преимуществ. Однако в силу предпочтения балльных, преимущественно экспертных оценок факторов и ряда ограничений в методиках расчетов, рейтинговые показатели в большинстве представляют собой достаточно субъективные оценки.
- оценке устойчивости социально-экономического состояния региона как интегрального показателя при помощи ряда сложных агрегированных компонент и отличается применением преимущественно количественных методов оценки; использованием большого числа разноплановых статистических данных; системным, комплексным подходом к формированию компонент. Смысловая нагрузка компонент может быть различной, но, как правило, она позволяет получить наиболее полную характеристику устойчивости социально-экономического состояния региона.

Относительно структуры системы показателей, используемых для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона, большинство авторов (77,14 %) сходятся на необходимости иерархического ее

представления, однако какого-либо общего мнения, как в части количества, так и наименования уровней показателей нет. В частности, И. С. Кондиус, Е. В. Корчагина, И. А. Гриджук, О. В. Скотаренко, Е. Л. Чеклаукова предлагают выделить четыре уровня в системе показателей: первичные показатели (непосредственно получаемые из статистических источников), индикаторы (удельные и структурные показатели, получаемые расчетным путем из первичных показателей), сводные индикаторы (сложные индексы, характеризующие комплексные параметры – качество жизни, состояние экономики и т. п.), итоговый комплексный показатель. Авторы [5 – 7] предлагают все показатели разбить на два взаимоувязанных класса: простые и формируемые на их основе сложные индикаторы. В числе последнего выделяются интегральные и композитные. В [4; 8; 9] система показателей разворачивается в три уровня: первичные показатели, индикаторы и сводные индексы. Предлагаемая в [10] система показателей оценки финансового потенциала региона, как основа устойчивости регионального социально-экономического состояния, состоит из трех уровней и включает в себя: комплексный показатель, отражающий величину финансового потенциала в целом; групповые показатели, характеризующие различные сферы экономики региона; первичные показатели, определяющие успешное протекание финансовых процессов в рамках отдельной территории.

Практически во всех случаях за основу той или иной системы оценки взята унифицированная система показателей социально-экономического развития региона [11].

Различия существующих подходов и инструментов конструирования интегральных показателей целесообразно выявлять на основе следующих критериев.

Структурированность интегрального показателя. В структуре оценки чаще всего выделяется одно направление. Практически во всех методиках интегральный показатель включает оценки экономического и социального состояния региона. В некоторых случаях в качестве самостоятельного направления в оценке рассматриваются какие-либо аспекты развития отдельных видов инфраструктуры, экологического состояния, финансового положения, рисков. Следует отметить, что в [12; 13] не наблюдается какой-либо структуры, то есть интегральный показатель рассчитывается на основе первичных данных без их группировки по каким-либо направлениям.

Способ формирования интегрального показателя. В большинстве рассмотренных моделей снижение размерности производится посредством применения формулы аддитивной свертки. Недостатком данного способа является то, что сильно различающиеся по значению показатели могут иметь близкие ранги или, наоборот, при высокой плотности результатов незначительные различия показателей приводят к заметной дифференциации в рангах. Иногда используется и аддитивный, и мультипликативный вариант (на разных уровнях агрегирования). В некоторых случаях вычисления ограничиваются расчетом среднего арифметического. Кроме того, практически везде отсутствует аргументация используемых коэффициентов либо делается оговорка о том, что они выставляются в зависимости от конкретной ситуации, что, в свою очередь, может

породить определенную спекулятивность рассчитываемых оценок.

Способ стандартизации показателей. Сравнение регионов по показателям производится в равной степени ранжированием, линейным масштабированием, через сопоставление показателей со среднерегionalным или эталонным значением либо величиной показателя за предыдущий (базовый) период. Наиболее адекватным поставленной задаче представляется использование стандартизированных фактических значений показателей, вычисляемых по одной из формул вида $\frac{x - x^0}{\sigma}$, где в качестве x^0 как точки отсчета могут выступать x_{\max} , x_{\min} или x_{cp} , а σ – подходящая мера рассеяния (среднеквадратическое отклонение, $x_{\max} - x_{\min}$ и т. п.). Если в качестве нормирующего делителя используется некоторое фиксированное (нормативное) значение, то рейтинг может показывать не только взаимное положение анализируемых объектов, но и изменение их состояния во времени.

Важно отметить, что как метод ранговой, так и метод стандартизированной балльной оценки может быть реализован с учетом корректировки значений частных балльных оценок на основе использования заранее задаваемых весовых коэффициентов. Однако такая «принудительная» корректировка резко усиливает воздействие субъективного фактора и, по существу, может быть оправдана только необходимостью решения конкретных задач текущей государственной региональной политики, в том числе при разработке прогнозов экономического и социального развития территории.

Ориентированность на измерение текущего состояния или динамики социально-экономического развития. Выбор способа приведения различных показателей к сопоставимому виду во многом определяет характер оценки. С одной стороны, измеряется текущее состояние региона, с другой – произошедшие изменения за истекший период. Как правило, во втором случае применяются цепные показатели роста. Лишь в методиках О. Ф. Новикова, А. И. Амоши, В. П. Антонюка та А. А. Сидорова, М. П. Силича отдельно измеряются статика и динамика.

Вид данных, используемых в рамках вычисления оценок. В большинстве методик в качестве информационной основы используются данные органов статистического учета. Лишь в четырех рассмотренных подходах предлагается в состав интегрального показателя включать результаты социологических исследований. Вместе с тем этот положительный посыл практически полностью нейтрализуется тем, что в случае отсутствия субъективных данных расчет интегрального показателя становится невозможен.

Интерпретация получаемых оценок. Большинство методик затрагивает вопросы интерпретации полученных оценок, в большинстве содержится указание на то, что в зависимости от полученных значений устойчивости социально-экономического состояния регионы распределяются по группам, при этом не всегда определен алгоритм отнесения региона к определенному классу.

Количество используемых показателей. Количество используемых показателей сильно варьируется, однако, учитывая использование данных органов статистического

учета при оценке устойчивости социально-экономического состояния региона, можно говорить о среднем количестве показателей, анализируемых в рамках исследования – 20. Важным является обеспечение рационального сочетания тех компонентов, которые имеют устойчивый характер, и компонентов, в той или иной мере подверженных влиянию текущей экономической конъюнктуры. При этом следует учитывать, что эта вторая группа компонентов относится, главным образом, не столько к характеристике достигнутого уровня регионального развития, сколько к текущему социально-экономическому состоянию региона. Однако включение в интегральную оценку именно этих компонентов наиболее предпочтительно с точки зрения реализации «механизма обратных связей» при принятии регулятивных решений на различных уровнях государственного управления.

Таким образом, анализ и оценка устойчивости социально-экономического состояния региона предполагает определение характеризующих этот уровень показателей и сравнение их с базой, эталоном, то есть для определения устойчивости социально-экономического состояния региона предварительно необходимо сформировать систему показателей, характеризующих результат (числитель) и обусловивший его потенциал (знаменатель).

Задача отбора состава частных показателей для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона решена на основе применения принципов теории систем [14; 15]: принципа необходимого разнообразия; принципа минимальной достаточности; принципа целевой ориентации факторов.

Для анализа факторов, обуславливающих устойчивость социально-экономического состояния региона, частные показатели [11] были разбиты на шесть блоков:

Характеристика населения. В данную группу входят, прежде всего, показатели, характеризующие качественную сторону населения территории. Наиболее важным показателем является уровень образования населения. В международной статистике [16; 17] используется показатель количества лет обучения. В отечественной практике учета статистических данных такой показатель не рассчитывается, а аналогом, на наш взгляд, может быть доля лиц с высшим образованием. Другой характеристикой, требующей освещения, является естественный прирост населения. Именно эти два показателя, как правило, связаны отрицательной связью, как правило, в социальных группах с высокими доходами и высоким уровнем образования рождаемость ниже, чем в социальных группах с низким уровнем образования. Сочетание этих разноплановых факторов дает оптимальную для целей исследования характеристику населения. Уровень образования в современных условиях является фактором, определяющим продуктивность рабочей силы. Недостаточное внимание к человеческому потенциалу приводит к его быстрой деградации, и уже в ближайшей перспективе низкий его уровень может стать сдерживающим фактором развития экономики.

Экономическая активность населения может быть охарактеризована объемом собственности, находящейся в распоряжении населения, и количеством отработанных часов рабочего времени [16; 17]. Украинская статистика также не дает адекватного представления об этих показателях

вследствие широкого распространения неформальной занятости и отсутствия данных по собственности. Косвенно об этом можно судить, например, по количеству земли, находящейся в частной собственности, по количеству занятых в частном секторе и на малых предприятиях, инвестициям в частные предприятия. Другие активы (приносящие доход) или не учитываются или труднодоступны для более-менее широких слоев населения при недостаточном развитии рыночной инфраструктуры.

В качестве показателей для этого блока выбраны численность занятых в частном секторе, численность занятых на малых предприятиях, инвестиции в частные предприятия. Несмотря на то, что ряд исследований свидетельствует о том, что показатели развития частного сектора связаны с показателями уровня жизни и масштабами экономики скорее отрицательной связью, необходимость их отражения в составе показателей устойчивости социально-экономического состояния региона обусловлена стратегическими соображениями:

- данные показатели характеризуют восприимчивость экономики региона к нововведениям, что особо значимо в рамках либеральной (рыночной) экономической модели хозяйствования;
- развитие частного сектора в долгосрочной перспективе способствует повышению устойчивости экономики и рассматривается как благоприятный фон для привлечения иностранных инвестиций, развития деловых связей [18].

Уровень жизни населения является наиболее важным блоком показателей. Набор показателей является стандартным и включает показатели, разрабатываемые государственной статистической службой Украины.

Производство характеризуется показателями по двум направлениям: масштабам экономической деятельности и эффективности. Между данными показателями существует тесная взаимосвязь: эффективное производство расширяется, неэффективное – сворачивается. В качестве показателей масштабов производства взяты объемы промышленного и сельскохозяйственного производства, объем инвестиций за счет всех источников финансирования, а также налоговые платежи. Выбор последнего показателя обусловлен тем, что налоги собираются со всех видов деятельности, что позволяет более полно уловить объемы хозяйственной деятельности в рамках отдельного региона. Для оценки эффективности использованы такие показатели как прибыль на душу населения, накопленные иностранные инвестиции на душу населения, экспорт на душу населения, уровень безработицы, а также финансовый показатель – просроченная кредиторская задолженность. Предполагается, что чем выше эффективность производства в рамках отдельного региона, тем лучше перспективы его развития.

Качество региональной среды предусматривает рассмотрение широкого спектра факторов – институциональных, инфраструктурных, показателей качества управления, состояния природной среды, здоровья населения, социальной напряженности. Состояние региональной среды является одновременно как важным фактором экономического развития, так и его результатом. Показатели данного блока сложно формализуемы (например, качество управления).

Для оценки качества региональной среды можно использовать показатели, разрабатываемые государственной статистической службой Украины: ожидаемая продолжительность жизни, уровень преступности, сальдо миграции. Учет социальных характеристик необходим в связи с наличием как положительных, так и отрицательных результатов экономического развития региона, приводящих, в частности, к негативным социальным последствиям. Для

характеристики инфраструктурной освоенности использован показатель плотности автомобильных дорог общего пользования с твердым покрытием в расчете на единицу территории. Этот показатель отражает привлекательность региональной среды.

Эти соображения обусловили выбор системы показателей для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона по отдельным факторам (табл. 1).

Таблица 1

Система показателей для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона

Блоки факторов	Показатели
Показатели качества населения	Рождаемость (промилле)
	Численность лиц старше 15 лет с высшим образованием (на 1000 человек)
Показатели экономической активности населения	Доля личных подсобных хозяйств населения в общем объеме производства сельскохозяйственной продукции (%)
	Доля занятых в частном секторе к общему числу занятых в экономике (%)
	Производственные капиталовложения в частные предприятия производственной сферы (тыс. грн/чел)
Показатели уровня жизни (потребления) населения	Численность автомобилей в личном пользовании (на 1000 человек населения)
	Розничный товарооборот на душу населения (тыс. грн/чел)
	Ввод жилья на душу населения (кв. м/чел)
	Соотношение доходов и прожиточного минимума (на конец года)
Показатели объемов (масштабов) хозяйственной деятельности	Производство промышленной продукции (тыс. грн/чел)
	Производство сельскохозяйственной продукции (тыс. грн/чел)
	Объем капиталовложений за счет всех источников финансирования (тыс. грн/чел)
	Налоги (тыс. грн/чел)
Показатели эффективности экономики	Прибыль от всех видов деятельности (тыс. грн/чел)
	Накопленные прямые иностранные инвестиции (тыс. грн/чел)
	Экспорт (тыс. грн/чел)
	Уровень безработицы (% к экономически активному населению на конец года)
	Просроченная кредиторская задолженность (тыс. грн/чел)
Качество региональной среды	Плотность автомобильных дорог с твердым покрытием (км на 1000 кв. км)
	Уровень преступности (количество преступлений на 100 тыс. чел.)
	Ожидаемая продолжительность жизни (мужчины, лет)
	Сальдо миграций (промилле)
	Младенческая смертность (чел на 1000 родившихся)

Частные индексы (I_k) по каждому конкретному показателю рассчитываются по формуле:

$$I_k = \frac{A_i - A_{\min}}{A_{\max} - A_{\min}}$$

где A_i – значение показателя у i -го региона;
 A_{\max} – максимальное значение показателя;
 A_{\min} – минимальное значение показателя.

Как правило, лучшим является максимальное значение, но в некоторых случаях таковым является минимальное, в частности, для уровня преступности, безработицы и т. п. Тогда формула приобретает вид:

$$I_k = 1 - \frac{A_i - A_{\min}}{A_{\max} - A_{\min}}$$

В обоих случаях значение индекса находится в диапазоне от 0 до 1, и чем больше значение индекса, тем величина показателя ближе к наилучшему значению.

Компонентный индекс (I_k) по каждому конкретному региону рассчитывается по формуле:

$$I = \frac{\sum I_k}{N}$$

где N – количество показателей, входящих в данный индекс.

Интегральный рейтинг (R) устойчивости социально-экономического состояния региона получается в результате простого сложения компонентных индексов. Чем он больше, тем выше устойчивость социально-экономического состояния региона:

$$R = \sum I.$$

Веса факторов взяты одинаковыми, так как, на наш взгляд, все используемые показатели равно важны для оценки устойчивости социально-экономического состояния региона и нельзя сформулировать четкие критерии дифференциации весовых коэффициентов. Среди факторов есть, например, более изменчивые и более инерционные, но в совокупности они позволяют гибко отразить изменения, происходящие в экономической и социальной сферах регионов.

Определяемые таким образом интегральные рейтинги измеряют межрегиональную дифференциацию устойчивости социально-экономического состояния регионов и характеризуют устойчивость социально-экономического состояния региона косвенно – через достигнутый уровень развития и динамику развития (как реализацию конкурентных преимуществ региона). В случае, когда величина устойчивости социально-экономического состояния региона определяется на основе данных на определенный момент времени, рассчитываемый показатель отражает положение региона с учетом только региональной дифференциации соответствующих показателей. Сопоставление показателей устойчивости социально-экономического состояния региона, рассчитанных за определенный период, показывает динамику соответствующих показателей.

Содержательная интерпретация полученных значений интегральных показателей устойчивости социально-экономического состояния региона может быть следующей: величина индекса показывает положение региона относительно лучших и худших значений. Например, если значение частного индекса (допустим, уровень промышленного производства) равно 0,5, то это значит, что регион по этому показателю занимает среднее положение на шкале, а не то, что уровень промышленного производства в рем в 2 раза ниже или выше экстремальных значений. Среднее значение индекса по совокупности регионов отражает дифференциацию показателей – чем ближе оно к нулю, тем сильнее дифференцированы показатели, и наоборот.

Дальнейшая интерпретация полученных результатов и исходных данных может быть осуществлена посредством следующих приемов:

- ранжирование регионов в соответствии с полученными оценками;
- распределение регионов по группам. Полученная числовая оценка может быть переведена в качественную шкалу в виде лингвистического значения уровня текущей устойчивости социально-экономического состояния региона (высокий, выше среднего, ниже среднего, низкий) посредством применения функции принадлежности нечетких множеств позволяет делать вывод о месте региона в общей совокупности оцениваемых регионов с определенным коэффициентом надежности.

Представление итоговых результатов комплексной оценки реализуется через следующие приемы:

- позиционирование регионов в пространстве параметров;
- отображение результатов на картосхеме (построение картограмм);
- текстовое аналитическое заключение на основе модели интерпретации.

Выводы. Предложенный методический подход к оценке базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния региона позволяет измерять межрегиональную дифференциацию устойчивости социально-экономического состояния регионов и характеризовать устойчивость социально-экономического состояния региона косвенно – через достигнутый уровень развития и динамику развития, а также, в отличие от проанализированных подходов, предусматривает стандартную интерпретацию полученных результатов. Методический подход может быть использован для оценки базовых показателей устойчивости социально-экономического состояния областей, районов области, районов города, групп населенных пунктов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2012. – 534 с.
2. Чеклаукова Е. Л. Методические вопросы оценки уровня социально-экономического развития муниципального образования / Е. Л. Чеклаукова // Известия ИГЭА. – 2008. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-voprosy-otsenki-urovnya-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-munitsipalnogo-obrazovaniya>
3. Скотаренко О. В. Новые методы оценки уровня социально-экономического развития регионов России / О. В. Скотаренко. – Вестник МГТУ. – 2012. – Т. 15, № 1. – С. 220 – 229 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vestnik.mstu.edu.ru/v15_1_n47/articles/220_229_skotar.pdf
4. Красноносова О. М. Регіони-лідери в економічному просторі країни: конкурентні переваги та соціальні проблеми / О. М. Красноносова, А. Д. Олійник // Проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 52 – 55.
5. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/Artem-paper/3-SD-RE.pdf
6. Артеменко В. Б. Підходи до інтегральної оцінки стійкості соціально-економічного розвитку регіонів / В. Б. Артеменко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/Artem-paper/2-SD-X.pdf
7. Дауров А. Р. Методы оценки устойчивого развития экономики регионов / А. Р. Дауров, З. Л. Дзакоев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://science-bsea.narod.ru/2011/ekonom_2011_16/daurov_metody.htm
8. Суспицын С. А. Барометры общего регионального положения / С. А. Суспицын [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2005/2/07>
9. Тараненко И. В. Оценка социально-экономического потенциала регионов как основа формирования стратегии

конкурентоспособности национальной экономики / И. В. Тараненко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hse.ru/data/2010/05/12/1217374419/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%98.%D0%92_%D0%9E%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D1%81%D0%BE%D1%86_%D1%8D%D0%BA_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B0_%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.doc

10. Боронос В. Г. Оцінка ролі фінансового потенціалу регіону в дослідженні стійкості економічного розвитку території / В. Г. Боронос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/22607/3/ocenka.pdf>

11. Харківська область у 2011 р.: статистичний щорічник / За ред. О. Г. Мамонтової. – Х.: ТОВ «Золоті сторінки», 2012. – 582 с.

12. Гейман О. А. Аналіз нерівномірності економічного розвитку регіонів України / О. А. Гейман, О. М. Крупа // Проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 37 – 45.

13. Раєвнева О. В. Аналіз нерівномірності економічного розвитку регіонів України / О. В. Раєвнева, О. М. Крупа // Проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 52 – 64.

14. Алексеева М. Б. Основы теории систем и системного анализа / М. Б. Алексеева, С. Н. Балан. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного инженерно-экономического университета, 2002. – 55 с.

15. Кудряченко А. Сучасний аналіз економічних систем / А. Кудряченко // Віче. – 2009. – № 19 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.viche.info/journal/1669/>

16. International Human Development Indicators [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>

17. Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте. – М.: Эксмо, 2006. – 432 с.

18. The Global Competitiveness Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

REFERENCES

Artemenko, V. "Indykatory stiikoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv" [Indicators for sustainable socio-economic development]. http://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/Artem-paper/3-SD-RE.pdf

Artemenko, V. B. "Pidkhody do intehralnoi otsinky stiikosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv" [Approaches to integrated assessment of sustainability of socio-economic development]. http://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/Artem-paper/2-SD-X.pdf

Alekseeva, M. B., and Balan, S. N. *Osnovy teorii sistem i sistemnogo analiza* [Fundamentals of the theory of systems and system analysis]. St. Petersburg: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo inzhenerno-ekonomicheskogo universiteta, 2002.

Boronos, V. H. "Otsinka roli finansovoho potentsialu rehionu v doslidzhenni stiikosti ekonomichnoho rozvytku terytorii" [Role of the financial capacity of the region to study the stability of economic development of the area.]. <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/22607/3/ocenka.pdf>

Cheklaikova, E. L. "Metodicheskie voprosy otsenki urovnia sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia munitsipalnogo

obrazovaniia" [Methodological issues of assessing the level of socio-economic development of the municipality]. <http://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-voprosy-otsenki-urovnya-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiia-munitsipalnogo-obrazovaniia>

Daurov, A. R., and Dzakoev, Z. L. "Metody otsenki ustoychivogo razvitiia ekonomiki regionov" [Methods for assessing sustainable development of regional economy]. http://science-bsea.narod.ru/2011/ekonom_2011_16/daurov_metody.htm

Dzhoy-Mettiuz, D., Megginson, D., and Siurte, M. *Razvitie chelovecheskikh resursov* [Development of human resources]. Moscow: Eksmo, 2006.

Heiman, O. A., and Krupa, O. M. "Analiz nerivnomirnosti ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy" [Analysis of uneven economic development of the regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2009): 37-45.

"International Human Development Indicators". <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>.

Krasnonosova, O. M., and Oliinyk, A. D. "Rehiony-lidery v ekonomichnomu prostori krainy: konkurentni perevahy ta sotsialni problemy" [Regions leaders in the economic environment of the country, competitive advantages and social problems]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2011): 52-55.

Kharkivska oblast u 2011 r. [Kharkiv region in 2011]. Kharkiv: Zoloti storinky, 2012.

Kudriachenko, A. "Suchasnyi analiz ekonomichnykh system" [Modern analysis of economic systems]. <http://www.viche.info/journal/1669/>

Novikova, O. F. *Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty* [Sustainable development of industrial region: social aspects]. Donetsk, 2012.

Raevnueva, O. V., and Krupa, O. M. "Analiz nerivnomirnosti ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy" [Analysis of uneven economic development of the regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2010): 52-64.

Suspitsyn, S. A. "Barometry obshchego regionalnogo polozheniia" [Barometers common regional position]. <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2005/2/07>

Skotarenko, O. V. "Novye metody otsenki urovnia sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia regionov Rossii" [New methods for estimating the level of socio-economic development of regions of Russia]. http://vestnik.mstu.edu.ru/v15_1_n47/articles/220_229_skotar.pdf

Taranenko, I. V. "Otsenka sotsialno-ekonomicheskogo potentsiala regionov kak osnova formirovaniia strategii konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki" [Assessment of the socio-economic potential of the regions as a basis for forming a strategy of competitiveness of the national economy]. http://www.hse.ru/data/2010/05/12/1217374419/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%98.%D0%92_%D0%9E%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D1%81%D0%BE%D1%86_%D1%8D%D0%BA_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B0_%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.doc

"The Global Competitiveness Index". <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

© 2014 ПРЕОБРАЖЕНСЬКА О. С.

УДК 339.5 (477)

Преображенська О. С.

Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону

У статті розглянуто сталий розвиток регіонів як основу забезпечення економічних інтересів країни, проаналізовано зміст терміну «економічна безпека». Розглянуто регіональну компоненту економічної безпеки у її взаємозв'язку з концепцією сталого розвитку, представлено етапність діагностики економічної безпеки регіону. Проаналізовано основні складові економічної безпеки регіонів – інвестиційну та фінансову; індекс сталого розвитку у просторі трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального. Визначено загрози, які здійснюють найбільший вплив на соціально-економічну ситуацію в країні – злочинність, корупція, соціальна нерівність, рівень безробіття. Наведено індикатори компоненти безпеки життя Харківської області. Визначено напрями подальших досліджень економічної безпеки регіону з використанням ринкових методів аналізу.

Ключові слова: методика, економічна безпека, сталий розвиток, індикатор, компонента

Рис.: 1. Табл.: 5. Формул: 1. Бібл.: 11.

Преображенська Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (ул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: kvaso4ka@rambler.ru

УДК 339.5 (477)

UDC 339.5 (477)

Преображенская Е. С. Методическое обеспечение анализа безопасности развития региона

Preobrazhenska O. S. Methodological Support for Analysis of Resilience in Regional Development

В статье рассмотрено устойчивое развитие регионов как основа обеспечения экономических интересов страны, проанализировано содержание термина «экономическая безопасность». Рассмотрена региональная компонента экономической безопасности в ее взаимосвязи с концепцией устойчивого развития, представлена этапность диагностики экономической безопасности региона. Проанализированы основные составляющие экономической безопасности регионов – инвестиционная и финансовая; индекс устойчивого развития в разрезе трех измерений: экономического, экологического и социального. Определены угрозы, которые осуществляют наибольшее влияние на социально-экономическую ситуацию в стране – преступность, коррупция, социальное неравенство, уровень безработицы. Представлены компоненты безопасности жизни Харьковской области. Определены направления дальнейших исследований экономической безопасности региона с использованием рыночных методов анализа.

The article focuses on the sustainable development of regions as a basis for satisfaction of the economic interests of the country, analyzes the essence of the term «economic resilience». The regional constituent of the economic resilience was considered within the context of its interconnection with the sustainable development concept, and stages of diagnostics of the economic resilience of a region were described. The article also provides an analysis of the primary components of the economic resilience of regions, namely the investment and financial components, as well as the sustainable development index in terms of three dimensions: economic, ecological, and social ones. The study also identified the hazards which produce the most significant effect on the socioeconomic situation in the country – crime, corruption, social disparity, unemployment rates. The constituents of resilience in functioning of Kharkiv region were listed. Prospects for future research of the economic resilience of a region with application of the market analysis methods were determined.

Ключевые слова: методика, экономическая безопасность, устойчивое развитие, индикатор, компонента

Keywords: methodology, economic resilience, sustainable development, indicator, constituent

Рис.: 1. Табл.: 5. Формул: 1. Библ.: 11.

Pic.: 1. Tabl.: 5. Formulae: 1. Bibl.: 11.

Преображенская Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Preobrazhenska Olena S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Analysis, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: kvaso4ka@rambler.ru

Email: kvaso4ka@rambler.ru

Питання забезпечення економічної безпеки України протягом тривалого часу є дуже важливими для подолання кризових явищ, формування гнучкості щодо адаптації до мінливих умов середовища, протидії великої кількості різнопланових загроз. Звичайно, основою забезпечення економічних інтересів країни є стійкий розвиток регіонів та створення сприятливих умов для своєчасного реагування на загрози регіонального рівня. Збільшення проблем забезпечення економічної безпеки регіонів обумовлюється такими зовнішніми та внутрішніми факторами, як інтенсифікація процесів урбанізації та глобалізації, поси-

лення конкурентної боротьби за доступ та використання ресурсів.

Дослідження змісту поняття економічної безпеки розвитку регіону, класифікації економічних загроз та підходів до оцінки рівня економічної безпеки держави висвітлені у працях таких вчених, як Л. Абалкін, В. Білоус, О. Бандурка, О. Барановський, І. Білько, В. Геєць, С. Глазев, Б. Грієр, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, Т. Ковальчук, В. Манілов, Г. Маховські, С. Мердок, В. Мунтіян, Н. Нижник, Є. Олейников, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, К. Петрова, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Су-

хоруков, І. Червяков, В. Шлемко, В. Ярочкін та інших. Віддаючи належне науковим напрацюванням вчених, слід зазначити, що проблема пошуку нових підходів до оцінки безпеки розвитку регіону в умовах стрімких ринкових перетворень та обмеженості фінансових ресурсів потребує подальшого науково-практичного дослідження. Значною мірою це зумовлено трансформаційними процесами в Україні, спрямованими на наближення до європейських стандартів розвитку. Тому метою статті є вдосконалення методики оцінки та аналізу безпеки розвитку регіону.

Для розкриття сутності поняття безпеки розвитку регіону необхідно проаналізувати зміст терміну «економічна безпека». Економічна безпека є фундаментальною основою економічно ефективної держави в цілому. В економічній літературі відсутнє єдине визначення поняття економічної безпеки.

Економічна безпека регіону – сукупність взаємовпливу економічних інтересів і загроз, що забезпечують його стійке функціонування, конкурентоспроможність й самодостатність, а також сприяють підвищенню рівня і якості життя населення в контексті забезпечення національної економічної безпеки [1; 2].

Д. Буркальцева під економічною безпекою регіону розуміє такий стан економіки, що дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток і базується на таких засадах: економічна незалежність, стійкість і стабільність розвитку, здатність до саморозвитку і прогресу [3].

Більшість дослідників характеризують економічну безпеку не тільки з позицій необхідності забезпечення стійкості економічної системи до впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, але й вказують на наявність у цій системі безперервних процесів розвитку. Тому доцільно розглянути регіональну компоненту економічної безпеки у її взаємозв'язку з концепцією сталого розвитку.

В науковій літературі сталий розвиток визначають як гармонійний (рівномірний, збалансований) розвиток, процес змін з метою зміцнення нинішнього та майбутнього ресурсного потенціалу для забезпечення належної якості життя людей, при якому узгоджуються: експлуатація природних ресурсів, галузева структура інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості; інституційне середовище.

Для вивчення природи сталого розвитку регіону необхідно визначити його зміст з позиції руху на шляху до такого стану, який відповідає самій меті руху. У такому аспекті ефективний розвиток регіону залежить від успішної реалізації економічних інтересів регіону. Саме економічні інтереси є гарантом, базою для розвитку, оскільки тільки їх реалізація дає можливість досягти певні завдання діяльності, при чому результати таких досягнень виражаються якісними та кількісними вимірами. Отже, економічна безпека на регіональному рівні розглядається як стан економіки регіону в певний момент часу та як сукупність таких властивостей регіональної економічної системи, які забезпечують сталий економічний розвиток та досягнення інтересів регіону в межах національної економіки [3].

З метою запобігання кризових явищ та попередження загроз у країні необхідно безперервно здійснювати моніторинг стану економічної безпеки регіонів. Основою аналізу проведення моніторингу є розгляд регіону як території, економічної системи та економічного простору [4].

Сталий розвиток економіки є дуже важливим для діагностики економічної безпеки регіону, а саме для аналізу динаміки та оцінки тенденцій економічної безпеки.

З метою створення ефективної системи забезпечення економічної безпеки регіону автор [5] виділяє певну етапність її діагностики.

На початковому підготовчому етапі формують мету та завдання моніторингу економічної безпеки регіону, визначають методи моніторингу та наявну інформаційну базу. На цьому етапі основним є об'єктивна оцінка стану економічної безпеки. Інформаційною основою діагностики економічної безпеки регіону є законодавчі та нормативні акти України, статистичні вісники.

На наступному, аналітичному, етапі необхідно виділити напрями оцінювання: стійкість, стабільність, здатність до розвитку; відкритість регіону; конфліктність в регіоні тощо. В залежності від обраних напрямів використовують певну групу методів або їхню комбінацію, що включає [5]:

- визначення основних показників на мезорівні та порівняння їх із критичними значеннями;
- метод визначення рангу територій в залежності від рівня загроз;
- визначення темпів змін основних економічних показників на макрорівні;
- методи математичного моделювання.

Автори [6] зазначають, що методика оцінки економічної безпеки регіонів включає такі складові: макроекономічна, фінансова, виробнича, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, зовнішньоекономічна, соціальна, демографічна і продовольча. Кожна зі складових оцінюється за низкою показників, що являють собою кількісні виміри, для яких характерні межі припустимих значень.

Практика проведення оцінки безпеки розвитку регіону тісно пов'язана з оцінкою таких його складових як інвестиційна та фінансова безпека. Перелік показників, за якими здійснюється оцінка складових «Фінансова» та «Інвестиційна» сталого розвитку регіону за методикою [7], наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік показників за компонентами економічної складової сталого розвитку регіону

Компонента	Показник
Фінансова	Об'єм трансфертів із державного бюджету, % до ВРП
	Індекс інфляції, %
Інвестиційна	Частка об'єму інвестицій в основний капітал до ВРП, %
	Частка прямих іноземних інвестицій в основний капітал до ВРП, %

Також заслуговує на увагу методика, яка ґрунтується на застосуванні формальних статистичних методів та згідно з якою для вимірювання процесів сталого розвитку використовуються відповідний індекс в просторі трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального. Цей індекс є вектором, норма якого визначає рівень сталого розвитку. [7].

Отже, під індексом сталого розвитку необхідно розуміти кількісну міру сталого розвитку, яка враховує безпеку та якість життя людей.

Компонента якості життя – це інтегрована оцінка, яка враховує сумісно усі три виміри сталого розвитку і тим самим відображає взаємозв'язок між трьома нероздільними сферами розвитку суспільства – економічною, екологічною та соціальною. А компонента безпеки життя, у свою чергу, – це інтегрована оцінка, яка враховує сумарний вплив сукупності загроз на сталий розвиток регіонів [7; 8; 9].

Оцінювання сталого розвитку регіонів за вимірами здійснюється за допомогою категорій політики та низки індикаторів (9 – 11) (табл. 2).

Категорія політики – це узагальнена оцінка, що відповідає певному напрямку стратегічної управлінської діяльності у сфері сталого розвитку.

Індикатор сталого розвитку – це кількісне вираження певної характеристики одного або більше вимірів розвитку, яке дозволяє оцінювати прогрес, підвищувати ефективність і дієвість прийняття рішень за допомогою спрощення й агрегування великих об'ємів інформації [7; 8; 9].

Отже, оцінка економічної безпеки регіону здійснюється з урахуванням концептуальних принципів сталого розвитку і враховує не лише економічну складову, а й соціальну та екологічну.

До першої групи з високим рівнем сталого розвитку увійшло п'ять регіонів: м. Київ, Харківська область, Львівська область, Чернівецька область, Івано-Франківська область. Регіони цієї групи мають найвищі значення компоненти якості життя людей і досить високі значення безпеки життя людей. Виключенням у цій групі є м. Київ, яке за рівнем безпеки життя людей посідає досить низьке 25 місце в Україні (вище за середні в Україні рівні злочинності, соціальної нерівності людей, забруднення довкілля, та викидів CO₂), але за значенням компоненти якості життя людей м. Київ із значним відривом випереджає інші регіони (перш за все за рахунок економічного виміру). До другого кластера з рівнем сталого розвитку вищим за середній увійшло сім регіонів: Хмельницька, Київська, Вінницька, Запорізька, Тернопільська, Черкаська області, м. Севастополь. Регіони цієї групи мають дещо вищі за середні значення компонент якості і безпеки життя людей. Третій кластер з рівнем сталого розвитку нижчим за середній включає 9 регіонів України, починаючи з Волинської області і закінчуючи Одеською областю. Регіони цієї області мають порівняно низькі значення компонент якості і безпеки життя людей, за виключенням Донецької і Дніпропетровської областей, в яких низькі рівні безпеки життя людей балансується порівняно високими значеннями показника економічного розвитку. До кластера з низьким рівнем сталого розвитку

увійшло шість регіонів України, починаючи із Закарпатської області і закінчуючи Кіровоградською областю. Регіони цієї групи мають низькі значення компонент якості і безпеки життя людей (табл. 3).

Загрозами, які здійснили найбільший вплив на соціально-економічну ситуацію у країні, є злочинність, корупція, соціальна нерівність, рівень безробіття, а також рівень добробуту населення.

При аналізі загрози зростання злочинності варто виходити з положення про соціальну спрямованість цього феномену. Поширення явища злочинності є проявом нестабільності та незбалансованості процесів розвитку суспільства.

Корупція є соціальним явищем, похідною стану економічного, політичного і культурного осередку в регіоні. У зв'язку із розвитком трансформаційних процесів корупція стала системним фактором розвитку, що веде до поглиблення соціально-економічної кризи. Це негативне явище має не лише економічний, але й соціальний характер, тому що виникає у результаті формування неформальних соціальних зв'язків [8; 9 – 11].

Загроза соціальної нерівності, у свою чергу, характеризує диспропорції в усіх системах суспільства. Індикатором, що дає можливість виміряти рівень соціальної нерівності, є індекс Джині, який демонструє нерівність в отриманні доходів членами суспільства у країні. Індекс може набувати значення від 0 до 1, де 0 вказує на абсолютну рівність, а 1 є показником цілковитої нерівності.

Врахунок індексу Джині у співвідношенні з кривою Лоренца – це графічний, найбільш наочний спосіб, за допомогою якого можна показати розподілення доходів [8; 11]. Індекс Джині визначається як подвоєна площа фігури, утвореної лінією абсолютної рівності $f_{pe}(y) = y$ і кривою Лоренца $f = p(y)$. Інтегральна форма індексу Джині має вигляд (1):

$$G = 2 \int_0^1 (y - p(y)) dy, \quad (1)$$

де $p(y)$ – фактичний розподіл населення за доходами (витратами);

y – рівномірний розподіл населення за доходами (витратами).

Для оцінювання загрози «Рівень безробіття» використовують статистичні дані, а саме: співвідношення кількості безробітних, що офіційно зареєстровані у державній службі зайнятості, до середньооблікової кількості населення працездатного віку.

Добробут є важливим показником якості життєдіяльності населення з урахуванням умов проживання людини на певній території. Добробут визначає рівень задоволення потреб у суспільстві за рівнем ієрархії.

Для оцінки впливу перелічених загроз безпеці розвитку регіону розраховують коефіцієнти кореляції між показниками сталого розвитку та їх вразливістю до впливу загроз в середньому по Україні [8] (табл. 4).

Від'ємні значення менші за -0,5 в цій таблиці свідчать про суттєвий негативний вплив загрози на показник

Таблиця 2

Структура індексу сталого розвитку (розроблено на основі [9: 11])

Компонента якості життя						Компонента безпеки життя	
Індекс економічного виміру		Індекс соціального виміру		Індекс екологічного виміру		Компонента безпеки життя	
Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори	Категорії політики	Індикатори	Індикатори	
Базові потреби	Валовий регіональний продукт	Розвиток людського потенціалу	Розвиток здоров'я та фізичного виховання	Стан довкілля	Повітря	Зниження добробуту населення	Індикатори
	Промислова сфера		Рівень освіти				
	Нематеріальна сфера		Ринок праці				
	Транспортна інфраструктура	Демографічний розвиток					
Підприємницька діяльність	Виробничі можливості	Інституційно-нальний розвиток	Економічна складова людського розвитку	Екологічне навантаження	Навантаження на екосистеми	Техногенна небезпека	Індикатори
	Міжнародне торговельне співробітництво		Вплив релігійних інституцій				
	Малий бізнес		Політична свідомість				
	Споживчий ринок		Ефективність державної влади				
Інноваційно-інвестиційні можливості	Заборгованість	Якість життя	Відпочинок і культура людей	Регіональне екологічне керування	Участь в екологічних проєктах	Дефіцит водних ресурсів	Індикатори
	Інвестиційні можливості		Стан навколишнього середовища				
	Рівень інноваційності		Свобода людей				
	Наукова діяльність		Здоров'я людей				
Ринок праці	Ефективність ринку праці	Ризики та безпека життя	Стан інфраструктури	Екологічний транснаціональний тиск	Викиди парникових газів	Забруднення довкілля	Індикатори
	Можливості ринку праці		Рівень безробіття				
	Доходно-витратний баланс		Вплив на змінювання клімату				

Рейтинг регіонів України за індексом сталого розвитку в 2013 р.

Region	Рейтинг за індексом сталого розвитку	Значення індексу сталого розвитку	Рейтинг за якістю життя	Значення компоненти якості життя	Виміри якості життя			Ступінь гармонізації	Рейтинг за безпекою життя	Значення компоненти безпеки життя
					Значення екологічного виміру	Значення економічного виміру	Значення соціального виміру			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Найвищий рівень										
м. Київ	1	1,34	1	1,14	0,54	0,79	0,59	0,82	1	1,62
Високий рівень										
Чернівецька	2	1,05	2	0,82	0,61	0,09	0,54	0,48	4	1,52
Івано-Франківська	3	1,01	18	0,73	0,52	0,11	0,49	0,52	2	1,59
Закарпатська	4	1,00	15	0,75	0,54	0,11	0,50	0,51	3	1,54
Тернопільська	5	1,00	10	0,76	0,55	0,12	0,51	0,52	5	1,49
Львівська	6	0,99	8	0,77	0,57	0,23	0,48	0,66	6	1,41
Київська	7	0,98	7	0,78	0,48	0,28	0,55	0,74	8	1,38
Полтавська	8	0,98	3	0,81	0,55	0,32	0,51	0,78	14	1,25
Середній рівень										
Хмельницька	9	0,96	4	0,81	0,57	0,16	0,56	0,57	16	1,22
Харківська	10	0,97	5	0,81	0,49	0,35	0,53	0,82	15	1,24
Рівненська	11	0,96	16	0,74	0,55	0,13	0,48	0,54	7	1,40
м. Севастополь	12	0,96	9	0,77	0,58	0,09	0,49	0,47	10	1,29
Чернігівська	13	0,95	6	0,79	0,56	0,16	0,54	0,57	17	1,20
Волинська	14	0,95	11	0,76	0,57	0,13	0,48	0,52	9	1,29
Вінницька	15	0,94	13	0,76	0,52	0,19	0,52	0,63	11	1,28
Черкаська	16	0,92	12	0,76	0,53	0,19	0,50	0,62	18	1,19
Житомирська	17	0,92	17	0,73	0,56	0,16	0,44	0,58	12	1,27
Низький рівень										
Запорізька	18	0,88	25	0,69	0,41	0,21	0,50	0,68	13	1,27
АР Крим	19	0,87	21	0,72	0,49	0,28	0,44	0,77	22	1,14
Сумська	20	0,87	20	0,72	0,53	0,16	0,47	0,59	24	1,10
Одеська	21	0,86	22	0,70	0,46	0,27	0,46	0,77	21	1,14
Донецька	22	0,86	14	0,75	0,37	0,48	0,43	0,89	27	0,95
Дніпропетровська	23	0,85	24	0,69	0,29	0,44	0,45	0,82	23	1,14
Херсонська	24	0,85	19	0,73	0,52	0,14	0,49	0,56	25	1,01
Миколаївська	25	0,84	26	0,67	0,45	0,17	0,48	0,62	20	1,15
Луганська	26	0,83	27	0,65	0,43	0,19	0,45	0,67	19	1,17
Кіровоградська	27	0,83	23	0,70	0,53	0,14	0,43	0,55	26	1,00

Таблиця 4

Коефіцієнти кореляції між показниками сталого розвитку та впливом загроз

Показники сталого розвитку	Злочинність	Корупція	Соціальна нерівність	Рівень безробіття	Зниження добробуту населення
Індекс сталого розвитку	-0,27	-0,11	-0,06	-0,08	-0,32
Компонента якості життя	-0,04	-0,01	-0,16	-0,13	-0,51
Індекс соціального виміру	-0,27	-0,28	-0,18	0,00	-0,25
Індекс економічного виміру	0,48	0,10	0,42	-0,51	-0,89
Індекс екологічного виміру	-0,59	0,01	-0,22	0,46	0,51
Ступінь гармонізації	0,57	0,10	0,33	-0,57	-0,75
Компонента безпеки життя	-0,53	-0,26	-0,36	0,01	0,06
Індекс соціальної безпеки	-0,72	-0,45	-0,45	0,35	0,28
Індекс економічної безпеки	0,44	0,31	0,01	-0,74	-0,61
Індекс екологічної безпеки	-0,69	-0,23	-0,24	0,28	0,43

сталого розвитку. До цього значення близькою є загроза зниження добробуту населення, яка здійснює негативний вплив на складову якості життя людей, ступінь гармонізації, індекс економічного виміру та економічну безпеку [8; 10].

Загроза зростання рівня безробіття здійснює вплив на економічний вимір складової якості життя. Загроза

«Злочинність» є третьою за ступенем впливу на економічну безпеку на національному рівні.

Проаналізувавши вплив загроз економічного характеру на рівень сталого розвитку регіонів України в цілому, зупинимось на показниках даних факторів для Харківської області, а також порівняймо їх із мінімальними та максимальними значеннями по Україні (табл. 5).

Таблиця 5

Значення показників соціально-економічних загроз безпеки розвитку Харківського регіону

Загроза	Показник	Мінімальне по Україні в 2012 р.	Максимальне по Україні в 2012 р.	Значення в 2012 р.	Мінімальне по Україні в 2013 р.	Максимальне по Україні в 2013 р.	Значення в 2013 р.
Злочинність	Коефіцієнт злочинності	419	1705	1025	419	1705	1025
Корупція	Індекс сприйняття корупції, %	24,6	60,3	38,8	24,6	60,3	38,8
Соціальна нерівність	Індекс Джині	19,91	31,63	21,4	19,91	31,63	21,39
Рівень безробіття	Рівень зареєстрованого безробіття на кінець року, %	0,3	3,8	1,9	6	11	7,2
Зниження добробуту населення	Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн	12226,9	37573,2	18402,3	15002,4	42576,7	21787,8

Як показують дані у табл. 5, рівень загрози зростання злочинності у 2013р., у порівнянні з 2012 р., не змінився. Індекс сприйняття корупції також залишився на тому самому рівні, що й у 2012 р. Індекс Джині дещо зменшився на 0,01 і в 2013 р. склав 21,39, що свідчить про зменшення впливу даної загрози. Загроза зареєстрованого безробіття

збільшилася на 5,3 % і на кінець 2013 р. досягла 7,2 %, що свідчить про негативні тенденції на ринку праці Харківського регіону. Наявний дохід населення Харківської області у 2013 р. збільшився.

Крім розглянутих соціально-економічних загроз безпеці розвитку регіону розглядають й інші загрози, які скла-

дають компоненту безпеки життя як компоненти сталого розвитку Харківського регіону [8] (рис. 1).

Проведений аналіз загроз безпеці розвитку регіону дає можливість стверджувати, що найбільш вразливими місцями Харківської області є злочинність, корупція, соціальна нерівність, рівень безробіття, і рівень добробуту населення. На особливу увагу заслуговують саме загрози злочинності та корупції, адже вони є не лише економічними, а й соціальними. Також варто зауважити, що дані фактори в умовах держави з перехідним типом економіки мають свою специфіку і належать до кризового типу. З одного боку, вони породжені розгорнутою соціальною кризою в Україні, а з іншого, будучи її породженням, вони створюють підґрунтя для її поглиблення.

Останній третій етап передбачає комплексну оцінку економічної безпеки регіону з використанням ринкових методів аналізу – SWOT-аналіз, PEST-аналіз, метод розрахунку ринкової концентрації, кластерний аналіз [10; 11].

Наразі питання конкурентоспроможності регіональних одиниць є актуальними у науковій літературі і серед практиків державного управління, оскільки конкурентоспроможність країни визначається показниками її структурних одиниць. Тому визначення конкурентних переваг розвитку регіону з використанням ринкових методів аналізу є першочерговим при проведенні подальших досліджень.

Рис. 1. Індикатори компоненти безпеки життя Харківської області у 2012 – 2013 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заблодська В. Збалансований розвиток регіону як передумова його економічної безпеки / В. Заблодська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/.../soc.../Zaboloska.pdf
2. Заблодська І. В. Маркетинговий підхід до збалансованого розвитку регіону / І. В. Заблодська, Н. І. Горячих, Г. М. Маслова та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc...2/23.pdf
3. Бабець І. Г. Основи формування економічної безпеки України : монографія / [І. Г. Бабець, М. І. Флейчук та ін.]. – Львів : СПОЛОМ, 2011. – 208 с.
4. Гордієнко Т. М. Розвиток регіональної економіки в контексті економічної кризи / Т. М. Гордієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6. – С. 162 – 166.
5. Ткач В. О. Економічна безпека регіонів / В. О. Ткач // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2009. – № 5. – С. 153 – 160.
6. Губарева І. О. Диагностика угроз экономической безопасности национальной экономики Украины / И. О. Губарева // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – Вип. № 1 (11).

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку від 29.10.2013 р. № 1277.
8. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. – К. : Ін-т демографії та соц. досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. – 50 с.
9. Профілі країн // Український підрозділ Світового центру геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/services/countryprofiles-visualization>
10. What we do and how – OECD // The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/about/whatwedoandhow/>
11. The Global Competitiveness Index 2013 – 2014 rankings and 2012 – 2013 comparisons [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org/docs/GCR2013-14/GCR_Rankings_2013-14.pdf

REFERENCES

- Babets, I. H. et al. Osnovy formuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Principles of formation of economic security of Ukraine]. Lviv: SPOLOM, 2011.
- Gubareva, I. O. "Diagnostics ugroz ekonomicheskoi bezopasnosti natsionalnoi ekonomiki Ukrainy" [Diagnosis of threats to economic security of the national economy of Ukraine]. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii, no. 1 (11) (2014).
- Hordiienko, T. M. "Rozvytok rehionalnoi ekonomiky v konteksti ekonomichnoi kryzy" [The development of regional economy in the context of the economic crisis]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 6 (2010): 162-166.
- [Legal Act of Ukraine] (2013).
- Libanova, E. M. et al. Vymiriuvannia iakosti zhyttia v Ukraini [Measuring quality of life in Ukraine]. Kyiv: In-t demografii ta sots. doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2013.
- "Profili krain" [Country profiles]. Ukrainskyi pidrozdil Svitovoho tsentru heoinformatyky ta staloho rozvytku (STS-D-Ukraina). <http://wdc.org.ua/uk/services/countryprofiles-visualization>
- Tkach, V. O. "Ekonomichna bezpeka rehioniv" [The economic security of the region]. Derzhava ta rehiony. Seriia «Ekonomika ta pidpriemnytstvo», no. 5 (2009): 153-160.
- "The Global Competitiveness Index 2013 - 2014 rankings and 2012 - 2013 comparisons" http://www.weforum.org/docs/GCR2013-14/GCR_Rankings_2013-14.pdf
- "What we do and how - OECD" The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). <http://www.oecd.org/about/whatwedoandhow/>
- Zablodska, I. V. et al. "Marketynhovyi pidkhid do zbalansovanoho rozvytku rehionu" [The marketing approach to sustainable development]. <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc...2/23.pdf>
- Zablodska, V. "Zbalansovanyi rozvytok rehionu iak peredumova ioho ekonomichnoi bezpeky" [Balanced development of the region as a precondition for its economic security]. www.nbu.gov.ua/.../soc.../Zabolocka.pdf

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ИНТЕГРИРОВАННЫХ КОРПОРАТИВНЫХ СТРУКТУР

© 2014 АЛЕКСАНДРОВА В. А., МАНОЙЛЕНКО А. В.

УДК 303.7:658:005.336

Александрова В. А., Манойленко А. В.

Оценка эффективности бизнес-процессов интегрированных корпоративных структур

В статье предложены основные положения методического подхода к формированию критериев оценки эффективности бизнес-процессов. Подход базируется на исследовании взаимосвязи инновационности и масштабности сквозных бизнес-процессов интегрированных корпоративных структур, определении иерархии их построения и тесноты взаимосвязи при выпуске конечного продукта. В результате осуществляется оценка значимости отдельных бизнес-процессов. При сопоставлении декомпозированной системы целей отдельной бизнес-единицы с индикаторами определения эффективности ключевых ее бизнес-процессов формируются критерии оценки их эффективности. Предложенные положения служат базисом принятия управленческих решений о необходимости (возможности) их реинжиниринга и аутсорсинга с целью повышения эффективности деятельности интегрированной корпоративной структуры в целом. Для достижения этих целей в статье предложено формирование частных интегральных показателей эффективности бизнес-процессов, оценка их уровня позволяет принимать взвешенные решения о необходимости их реинжиниринга или целесообразности передачи на аутсорсинг.

Ключевые слова: бизнес-процесс, интегрированная корпоративная структура, оценка эффективности

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул:** 3. **Библ.:** 15.

Александрова Виктория Александровна – старший преподаватель, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Email: va_aleksandrova@mail.ru

Манойленко Александр Владимирович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Email: aleksvman@gmail.com

УДК 303.7:658:005.336

UDC 303.7:658:005.336

Александрова В. О., Манойленко О. В. Оцінка ефективності бізнес-процесів інтегрованих корпоративних структур

У статті запропоновано основні положення методичного підходу до формування критеріїв оцінки ефективності бізнес-процесів. Підхід базується на дослідженні взаємозв'язку інноваційності та масштабності наскрізних бізнес-процесів інтегрованих корпоративних структур, визначенні ієрархії їх побудови і тісноти взаємозв'язку при випуску кінцевого продукту. В результаті здійснюється оцінка значимості окремих бізнес-процесів. При зіставленні декомпозованої системи цілей, окремої бізнес-одиноці з індикаторами визначення ефективності ключових її бізнес-процесів формуються критерії оцінки їх ефективності. Запропоновані положення служать базисом прийняття управлінських рішень про необхідність (можливість) їх реінжинірингу та аутсорсингу з метою підвищення ефективності діяльності інтегрованої корпоративної структури в цілому. Для цих цілей у статті запропоновано формування приватних інтегральних показників ефективності бізнес-процесів, оцінка їх рівня дозволяє приймати зважені рішення про необхідність їх реінжинірингу або доцільності передачі на аутсорсинг.

Ключові слова: бізнес-процес, інтегрована корпоративна структура, оцінка ефективності

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул:** 3. **Бібл.:** 15.

Александрова Вікторія Олександрівна – старший викладач, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: va_aleksandrova@mail.ru

Манойленко Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: aleksvman@gmail.com

Aleksandrova V. O., Manoylenko O. V. Evaluating the Efficiency of Business Processes of the Integrated Corporate Structures

In the article, the main points of methodological approach to forming criteria for evaluating the efficiency of business processes is proposed. The approach is based on studying the relationship between innovativeness and magnitude of the end-to-end business processes in the integrated corporate structures, determining the hierarchy of their construction and narrowness of their relationship with release of the final product. As a result, an evaluation of significance of the individual business processes is accomplished. When comparing the decomposed system of goals of a separate business unit with the indicators of determining the efficiency of key business processes, the criteria for evaluating their efficiency are being formed. The proposed points are considered as a basis for managerial decisions on the need for (possibility of) their re-engineering and outsourcing with the aim to enhance the efficiency of activity of the integrated corporate structure as a whole. To achieve these goals, formation of partial integral indicators of the efficiency of business processes is suggested, an evaluation of their level allows to make weighted decisions about the need for re-engineering or feasibility of an outsourcing.

Keywords: business process, integrated corporate structure, evaluation of efficiency

Fig.: 2. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 15.

Aleksandrova Viktoriia O. – Senior Lecturer, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: va_aleksandrova@mail.ru

Manoylenko Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: aleksvman@gmail.com

Одним из методов повышения конкурентоспособности в современных условиях хозяйствования является создание интегрированных корпоративных структур (корпорации, ассоциации, консорциумы, концерны, ПФГ или холдинги) [2], которые позволяют объединять под общим управлением процессы разработки, производства и дистрибуции товаров и услуг. Корпоративная структура – группа юридически независимых лиц, участвующих в капитале друг друга или сотрудничающих в финансовой и / или производственной сфере, имеющих единый, оформленный или неоформленный юридически, координационный центр (головную или управляющую компанию) и стремящихся к достижению единой цели. В состав корпоративной структуры могут входить промышленные предприятия, научные организации, банки, страховые и инвестиционные компании, фонды и другие финансово-кредитные учреждения. Целью корпоративных структур является получение высокой и устойчивой прибыли на основе синергии и рационального использования имеющихся ресурсов, а также участия в совместной разработке и выпуске новых видов продукции и услуг [1; 2].

С другой стороны, устойчивое развитие субъектов хозяйствования связано с инновационностью их деятельности, особенно в условиях ускорения научно-технического прогресса. Взаимосвязь особенностей построения интегративных корпоративных структур и их инновационности предполагает формирование новых подходов к оценке их эффективности.

Повышение эффективности функционирования корпоративных интегративных структур часто связывают с внедрением процессно ориентированных систем управления. Большинство организаций уже достаточно давно использует процессный подход в управлении своей деятельностью, а сам процессный подход к управлению и оптимизация бизнес-процессов подробно рассмотрены в работах М. Робсона, Дж. Хаммера, Дж. Харрингтона, А. В. Шера, В. Г. Елиферова, В. В. Репина [3; 6; 7; 11; 12; 14]. Однако современные методические подходы к построению и оптимизации бизнес-процессов, как правило, направлены на повышение эффективности деятельности только одной бизнес-единицы (предприятия) [3; 4; 8; 9; 10; 13; 15]. Таким образом, бизнес-процессы интегрированных структур требуют разработки новых методических подходов к их оптимизации на основе формирования новых принципов их построения, выделения типов отношений и многих других факторов. Поэтому в качестве ключевой проблемы данного исследования выделено построение эффективных цепочек бизнес-процессов для интегрированных корпоративных структур в условиях, когда бизнес-процессы предприятия могут выполняться сторонними компаниями или другими организациями на основе аутсорсинга. Экономическая сущность аутсорсинга в данном случае состоит в передаче внешней организацией (аутсорсеру) не только выполнения отдельных бизнес-процессов, но также полномочий, ответственности и рисков на основе долгосрочных соглашений [1; 2; 4]. Таким образом, актуальность исследования связывается с разработкой методического и информационного обеспечения процедуры оценки эффективности бизнес-процессов интегрированной корпоративной

структуры и выработке рекомендаций относительно возможности их передачи на аутсорсинг.

Целью статьи является разработка основных положений при формировании методического подхода к оценке эффективности бизнес-процессов интегрированных корпоративных структур.

Анализ научных трудов по оптимизации бизнес-процессов [8; 9; 10; 13; 15] позволил сформулировать следующие положения оценки эффективности бизнес-процессов для интегрированных корпоративных структур:

- результативность и эффективность бизнес-процессов организаций следует рассматривать на трех уровнях:
- уровень сквозных бизнес-процессов интегрированной корпоративной структуры;
- уровень сквозных бизнес-процессов отдельной бизнес-единицы (на уровне отдельного предприятия или его подразделения);
- уровень отдельных бизнес-процессов предприятия / бизнес-единицы (бизнес-процесс может входить в сквозной бизнес-процесс как организации, так и интегрированной структуры);
- эффективность бизнес-процесса определяется с точки зрения достижения поставленных целей и результатов в производственно-хозяйственной, маркетинговой, финансовой, инновационной и других видах деятельности предприятия;
- эффективность бизнес-процесса характеризуется его способностью обеспечивать выполнение требований и обязательств перед внутренними и внешними потребителями при наименьших затратах на его осуществление;
- эффективный бизнес-процесс должен характеризоваться наличием экономического эффекта (прибыль, маржинальная прибыль, добавленная стоимость, чистый денежный поток, ROA, EVA), что является главным условием для его аутсорсинга.

Таким образом, под эффективностью бизнес-процесса (сквозного бизнес-процесса) в исследовании понимается, в первую очередь, рентабельность бизнес-процесса при условии достижения им поставленных целей (выполнения требований потребителей или технологии). Как следствие, базовым элементом при разработке методического подхода к оценке эффективности интегрированной корпоративной структуры является выделение критериев оценки эффективности бизнес-процессов.

В существующих исследованиях по оптимизации бизнес-процессов [9; 10; 12; 15] рассматриваются различные критерии оценки эффективности бизнес-процессов: уровень соответствия продукции установленным требованиям, уровень производительности труда, степень выполнения планов в срок, добавленная стоимость, затраты на осуществление. Однако данные критерии не позволяют в достаточной мере оценить реальную эффективность бизнес-процессов предприятия, интегрированной корпоративной структуры в целом, что связано с разными стратегиями поведения бизнес-единиц, а также наличием жестких и мягких связей их в единое целое, которые влияют на результативность сквозных бизнес-процессов. Пред-

лагаются следующие положения к определению критериев оценки эффективности бизнес-процессов интегрированных корпоративных структур (рис. 1).

1. Определение вхождения предприятий в классификационный квадрант для бизнес-единиц интегрированной корпоративной структуры. Предлагается использовать классификационные квадранты инновационного поведения предприятий (на базе биологического подхода Л. Г. Раменского). Выбор данной системы классификации объясняется необходимостью оценки взаимосвязи масштабности и инновационности сквозных бизнес-процессов предприятий в интегрированной структуре и их влияния на организации-контрагенты. Используются квадранты: виолентного (В), пациентного (П), эксплерентного (Э), коммутантного (К) поведения. Виолентное поведение характерно для крупных компаний, осуществляющих массовое

производство, выходящих на массовый рынок со своей или приобретенной новой продукцией, опережающих конкурентов за счет серийности производства и эффекта масштаба. Пациентное поведение является приспособлением к нишам рынка путем специализированного выпуска новой или модернизированной продукции с уникальными характеристиками. Эксплерентное поведение характеризуется выходом на рынок с новым (радикально инновационным) продуктом и захватом части рынка. Коммутантное поведение характеризуется приспособлением к условиям спроса местного рынка, заполнением ниш, по тем или иным причинам не занятых «виолентами» и «пациентами», освоением новых видов услуг после появления новых продуктов и технологий, имитацией новинок и продвижением их к широким слоям потребителей.

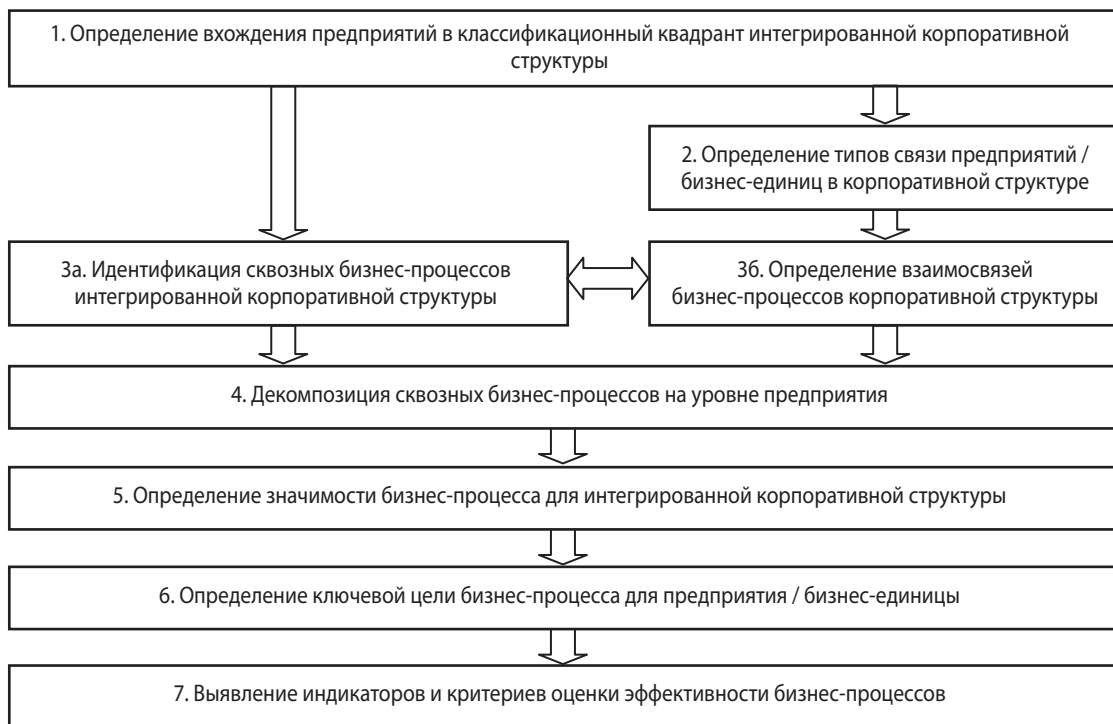

Рис. 1. Определение критериев оценки эффективности бизнес-процессов

Предполагается следующая количественная интерпретация поведения отдельной бизнес-единицы на основе шкалы (0,25, 1), т. е. наиболее характерным признакам поведения давалось максимальное значение – 1, наименее характерным – 0,25.

В табл. 1 показана оценка поведения отдельной бизнес-единицы с точки зрения масштаба деятельности и массовости производства.

В табл. 2 представлена оценка поведения отдельной бизнес-единицы с точки зрения гибкости производства и инновационности продукта.

В табл. 3 представлена итоговая рейтинговая оценка поведения предприятия с точки зрения нахождения «золотой середины» между массовостью производства и

инновационностью бизнеса. Соответственно, максимальное значение рейтинга (т. е. вероятности диссеминации (аутсорсинга) бизнес-процессов предприятия с данным вариантом поведения) будет у пациентов, минимальное – у коммутантов.

Следует отметить, что запас конкурентоспособности пациентов обеспечивается благодаря высокой потребительской и добавленной ценности продукта (услуги). Как правило, предприятие данного типа накапливает опыт и концентрирует ресурсы в избранной узкой нише. Жизнеспособность и возможность развития у пациентов сохраняется до тех пор, пока существует сегмент рынка или есть спрос на продукт (услугу). Следовательно, пациенты, как правило, являются «природными» аутсорсерами.

Таблиця 1

Оценка масштаба деятельности и массовости производства

Э – 0,5	В – 1
П – 0,75	К – 0,25

Таблиця 2

Оценка гибкости производства и инновационности продукта

Э – 1	В – 0,25
П – 0,75	К – 0,5

Таблиця 3

Рейтинг (R) значимости реализуемого поведения предприятия для сквозных бизнес-процессов интегрированной структуры

Э = 0,5*1=0,5	В = 1*0,25=0,25
П = 0,75*0,75=0,57	К = 0,25*0,5=0,125

2. Определение типов взаимосвязей предприятий / бизнес-единиц в рамках интегрированной структуры. Тип связи (жесткий или мягкий) определяет степень зависимости сквозных бизнес-процессов предприятия по отношению к прочим сквозным бизнес-процессам интегрированной структуры. Корпоративные структуры могут иметь как мягкие, так и жесткие связи, определяемые концентрацией прав собственности в центре интеграции.
3. Идентификация взаимосвязей сквозных бизнес-процессов интегрированной корпоративной структуры. Идентификация взаимосвязей сквозных бизнес-процессов осуществляется относительно групп типовых бизнес-процессов и бизнес-единиц интегрированной структуры, которые взаимодействуют или взаимосвязаны в рамках функционирования всей структуры. Возможно существование взаимосвязей на уровне одного типа бизнес-процессов (замещение, аутсорсинг) или наличие связей между разными группами бизнес-процессов предприятий (кооперация, технологическая связка) (рис. 2).

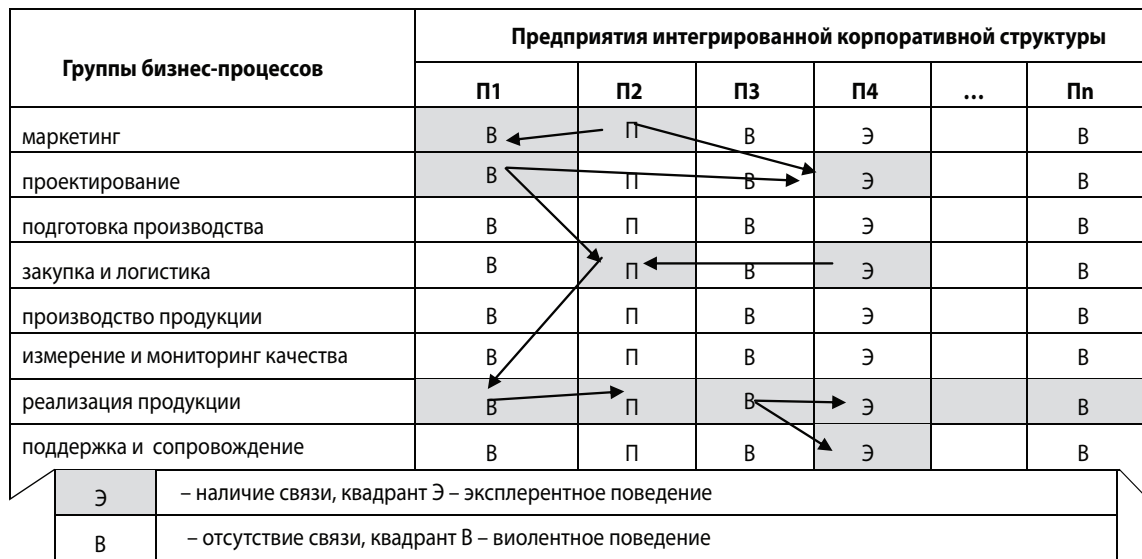

Рис. 2. Идентификация зависимостей сквозных бизнес-процессов интегрированной структуры

4. Декомпозиция сквозных бизнес-процессов предприятия / бизнес-единицы, которая осуществляется в рамках типовых групп (маркетинг, проектирование, подготовка производства, закупка и логистика, производство продукции, измерение и мониторинг качества, реализация продукции, поддержка и сопровождение). Декомпозиция предполагает определение границ бизнес-процессов и зону ответственности (подразделений или команд).
5. Определение значимости бизнес-процессов для интегрированной структуры. Согласно результатам предыдущего этапа идентификации взаимосвязей сквозных бизнес-процессов (п. 3) определя-

ется значимость бизнес-процесса для интегрированной структуры по следующей формуле:

$$W_{ij} = R_i * T_{ij} * C_{ij}; \tag{1}$$

где W_{ij} – значимость j -го бизнес-процесса i -го предприятия для интегрированной структуры;

R_i – рейтинг реализуемой стратегии поведения предприятия i -го предприятия;

T_{ij} – наличие связей (1 – жесткие связи со сквозными бизнес-процессами предприятий интегрированной структуры;

0,5 – мягкие связи) для j -го процесса i -го предприятия;

C_{ij} – количество связей (взаимосвязанных предприятий) для j -го процесса i -го предприятия.

5. Определение ключевых целей бизнес-процессов для предприятия / бизнес-единицы. Формулировка целей зависит от общей тактических или стратегических целей развития предприятия, а также от модели его поведения. В табл. 4 показан пример формулировки целей для типовых бизнес-процессов в условиях использования виолентного поведения. Особенностью является акцент на массовость производства продукции.
6. На основе целей бизнес-процессов формулируются индикаторы эффективности их достижения,

которых могут иметь временную, количественную и качественную характеристику и дают возможность выбора критериев оценки эффективности. В качестве индикаторов достижения целей были выбраны следующие базовые группы показателей: отклонения по срокам и затратам (план-факт) осуществления бизнес-процессов, износ оборудования или оценка состояния инженерно-технологической инфраструктуры, количество претензий, результаты и затраты на осуществление бизнес-процессов (табл. 4).

Таблица 4

Цели, индикаторы и критерии оценки эффективности основных бизнес-процессов интегрированной корпоративной структуры

Сквозной бизнес-процесс	Цель	Индикатор	Критерий оценки эффективности бизнес-процессов
1	2	3	4
1. Маркетинг	Обеспечить достоверной и релевантной информацией о рынке, требованиях, сбыте	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Отклонения фактической величины сбыта от плановой; ▪ Активность работы с подразделениями предприятия; ▪ Величина конверсии 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Степень точности прогноза сбыта; ▪ Уровень востребованности исследований; ▪ Уровень конверсии мероприятий
2. Проектирование	Создать проект согласно бюджету, требованиям и срокам	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Отклонения по срокам проектирования и разработки; ▪ Отклонения по затратам на проектирование; ▪ Количество претензий 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Степень отклонений по срокам проектирования и разработки; ▪ Степень отклонений по затратам на проектирование и разработку новой продукции; ▪ Степень соответствия проектной документации установленным требованиям и нормативам
3. Подготовка производства	Подготовить и обеспечить в срок производственный процесс	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Текучесть кадров ИТР; ▪ Коэффициент износа активной части оборудования; ▪ Время простоя оборудования; ▪ Отклонения по времени запуска производства 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Уровень соответствия ИТР; ▪ Уровень специализации (универсальности) производства; ▪ Степень технико-технологической оснащенности
4. Закупка и логистика	Обеспечить поставки в срок	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Количество претензий; ▪ Отклонения по плану закупок; ▪ Отклонения по срокам поставки 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Уровень соответствия закупленных материалов установленным требованиям; ▪ Степень выполнения плана закупок; ▪ Уровень оперативности закупок
5. Производство продукции	Минимизировать производственные затраты при сохранении качества продукции	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Отклонение по плану производства; ▪ Доля автоматизированных процессов производства; ▪ Отклонения по технологическим допускам; ▪ Доля заработной платы в структуре производственных затрат 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Степень выполнения плана производства; ▪ Уровень технологического соответствия требованиям; ▪ Степень автоматизации производства
6. Измерение и мониторинг качества	Повысить качество продукции и уменьшить долю брака	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Наличие системы качества ISO9000-9001; ▪ Коэффициент оснащенности; ▪ Удельный вес брака 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Уровень качества проведения мониторинга; ▪ Степень оснащенности измерительным оборудованием; ▪ Эффективность мероприятий мониторинга

Закінчення табл. 4

1	2	3	4
7. Реализация продукции	Увеличить эффективность реализации	<ul style="list-style-type: none"> Отклонения от плана реализации; Отклонения по срокам выполнения заказов; Количество претензий потребителей по срокам поставок; Затраты на реализацию; Объем реализации 	<ul style="list-style-type: none"> Степень выполнения плана реализации; Эффективность затрат на реализацию; Уровень претензий потребителей по срокам поставок
8. Поддержка и сопровождение	Повысить эффективность сопровождения и поддержки	<ul style="list-style-type: none"> Количество договоров на сопровождение; Отклонения по срокам выполнения работ; Отношение дохода от сопровождения к объему реализации; Затраты на сопровождение и поддержку 	<ul style="list-style-type: none"> Уровень реализации изменений в продукте; Степень оперативности выполнения работ; Эффективность затрат на сопровождение и поддержку

В результате были разработаны критерии оценки эффективности для основных бизнес-процессов предприятий / бизнес-единиц, входящих в интегрированную корпоративную структуру (табл. 4).

Оценка по данным критериям позволяет выявлять «узкие» места в сквозных бизнес-процессах и своевременно принимать управленческие решения по повышению эффективности бизнес-процессов предприятия или интегрированной корпоративной структуры за счет оптимизации процессов или использования аутсорсинга, т. е. привлечения организаций, которые имеют более высокую оценку выполнения бизнес-процессов.

Для принятия решения о замещении (аутсорсинге), реинжиниринге бизнес-процессов необходимо использовать единую систему оценки эффективности бизнес-процессов, что предполагает формирование соответствующих методических положений.

Предлагаемый методический подход состоит из пяти базовых этапов.

На первом этапе в начале отчетного периода устанавливаются плановые, а в конце отчетного периода (период зависит от специфики деятельности интегрированной корпоративной структуры, ее целей, требований потребителей) определяются фактические значения по выявленным критериям оценки эффективности бизнес-процессов.

На втором этапе рассчитываются относительные критерии бизнес-процессов в соответствии с плановыми и фактическими значениями критериев по формуле (2):

$$K_{nij} = \frac{F_{nij}}{P_{nij}}, \quad (2)$$

где K_{nij} – относительный n -критерий j -го бизнес-процесса для i -го предприятия;

F_{nij} – фактическое значение n -критерия j -го бизнес-процесса для i -го предприятия;

P_{nij} – плановое значение n -критерия j -го бизнес-процесса для i -го предприятия.

На третьем этапе определяются интегральные показатели эффективности бизнес-процессов методом произведения оценок относительных критериев и коэффициента

значимости бизнес-процесса для интегрированной структуры по формуле (3):

$$I_{ij} = W_{ij} \times \prod_i^n K_{nij}, \quad (3)$$

где I_{ij} – интегральный показатель эффективности j -го бизнес-процесса для i -го предприятия;

W_{ij} – весовой коэффициент (значимость бизнес-процесса (1));

n – количество критериев.

На четвертом этапе определяется уровень эффективности бизнес-процесса на основе шкалы Е. Харрингтона [9]. В работе в качестве базиса для интерпретации интегрального показателя эффективности бизнес-процесса была выбрана вербально-числовая шкала Харрингтона, которая позволяет определить уровни эффективности бизнес-процессов с учетом полученных результатов, попадающих в числовые интервалы.

На пятом этапе принимаются решения по выбору инструментов управления и изменения бизнес-процессов интегрированной структуры. Для этого разрабатываются мероприятия по повышению уровня эффективности бизнес-процессов с последующим контролем и анализом их выполнения. Процедуры оценки и повышения эффективности бизнес-процессов должны быть согласованы между собой и проводиться последовательно, так как при получении значения показателя эффективности бизнес-процесса ниже допустимой нормы необходимо разрабатывать мероприятия по его повышению; а, кроме того, необходимо учитывать особенности стратегии поведения предприятия в интегрированной структуре.

Таким образом, в статье предложены базовые подходы к формированию критериев оценки эффективности бизнес-процессов интегрированной корпоративной структуры и основные положения получения интегральной и сопоставимой оценки эффективности бизнес-процессов для отдельных ее бизнес-единиц.

Для использования предложенных критериев при оценке эффективности бизнес-процессов необходимо параллельно внедрять информационную систему мониторинга для контроля отклонения от запланированных показателей.

Предложенные критерии и методические положения оценки эффективности бизнес-процессов могут быть использованы для принятия обоснованных решений в системе управления бизнес-процессами интегрированных корпоративных структур, в частности, для обоснования аутсорсинга или реинжиниринга (ревизии) бизнес-процессов. Дальнейшие исследования системы оценки бизнес-процессов для интегрированных структур связаны с учетом влияния ключевых факторов внешней среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова А. В. Формирование стратегически ориентированной системы управления интегрированными корпоративными структурами (на примере машиностроительного комплекса) / А. В. Александрова // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 2. – С. 45 – 54.
2. Горбатов В. М. Интегрированные структуры бизнеса: сущность понятий и классификация / В. М. Горбатов // Економіка промисловості. – 2006. – № 2. – С. 33 – 41.
3. Елиферов В. Г. Бизнес-процессы: регламентация и управление: учеб. пособие / В. Г. Елиферов, В. В. Репин; Институт экономики и финансов «Синергия». – М.: Инфра-М, 2006. – 318 с.
4. Козенков Д. Е. Проекування бізнес-процесів як основа створення архітектури підприємства / Д. Е. Козенков // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2011. – № 3. – С. 126 – 136.
5. Ойхман Е. Г. Реинжиниринг бизнеса: реинжиниринг организаций и информационные технологии / Е. Г. Ойхман, Э. В. Попов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 336 с.
6. Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В. В. Репин, В. Г. Елиферов. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2004. – 408 с.
7. Робсон М., Уллах Ф. Реинжиниринг бизнес-процессов: Практическое руководство / М. Робсон, Ф. Уллах; [пер. с англ.; под ред. Н. Д. Эриашвили]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 222 с.
8. Ротер М. Учитесь видеть бизнес-процессы. Практика построения карт потоков создания ценности / М. Ротер, Д. Шук. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 144 с.
9. Титова В. А. Оценка и повышение результативности бизнес-процессов предприятия / В. А. Титова, В. В. Колочева // Интеграл. – 2010. – № 3 (53). – С. 82 – 83.
10. Ткаченко И. Н. Оптимизация бизнес-процессов интегрированных холдинговых структур / И. Н. Ткаченко, И. В. Кизиков // Управленец. – 2011. – № 3 – 4. – С. 40 – 45.
11. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Дж. Чампи; [пер. с англ. Ю. Е. Корнилович]. – М.: Манн, Иванов, Фербер, 2006. – 287 с.
12. Харрингтон Дж. Оптимизация бизнес-процессов: документирование, анализ, управление, оптимизация / Дж. Харрингтон, К. С. Эсселинг, Х. Ван Нимвеген. – СПб.: Азбука; БМикро, 2002. – 328 с.
13. Цапка С. Г. Методика оценки бизнес-процессов приборостроительного предприятия / С. Г. Цапка, Е. Е. Лунева, И. Н. Куренков, Ю. А. Суханова // Информатика и системы управления. – 2011. – № 4 (30). – С. 104 – 115.
14. Шер А. В. Бизнес-процессы. Основные понятия. Теория. Методы / А. В. Шер; [пер. с англ.]. – 2-е изд., пер. и доп. – АОЗТ «Просветитель», 1999. – 173 с.
15. Яковенко С. І. Інформаційні технології та реінжиниринг у процесах організації, трансформації й управління корпораціями / С. І. Яковенко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 10. – С. 222 – 236.

REFERENCES

- Aleksandrova, A. V. "Formirovanie strategicheskii orientirovannoy sistemy upravleniia integrirovannymi korporativnymi strukturami (na primere mashinostroitel'nogo kompleksa)" [Formation strategically oriented management system integrated corporate structures (for example, mechanical engineering)]. *Problemy sovremennoy ekonomiki*, no. 2 (2011): 45-54.
- Eliferov, V. G., and Repin, V. V. *Biznes-protsessy: reglamentatsiia i upravlenie* [Business processes: the regulation and management]. Moscow: Infra-M, 2006.
- Gorbatov, V. M. "Intehrirovannye struktury biznesa: sushchnost poniatii i klassifikatsiia" [Integrated business structure: the nature of concepts and classification]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 2 (2006): 33-41.
- Kozenkov, D. E. "Proektuvannia biznes-protseviv iak osnova stvorennia arkhitektury pidpriemstva" [Designing business processes as a basis for the creation of enterprise architecture]. *Visnyk SumDU. Seriia «Ekonomika»*, no. 3 (2011): 126-136.
- Khammer, M., and Champi, Dzh. *Reizhiniring korporatsii: Manifest revoliutsii v biznese* [Reizhiniring Corporation: A Manifesto revolution in the business]. Moscow: Mann, Ivanov, Ferber, 2006.
- Kharrington, Dzh., Esseling, K. S., and Van Nimvegen, Kh. *Optimizatsiia biznes-protseviv: dokumentirovanie, analiz, upravlenie, optimizatsiia* [Optimization of business processes: documentation, analysis, management, optimization]. St. Petersburg: Azbuka; BMikro, 2002.
- Oykhman, E. G., and Popov, E. V. *Reinzhiniring biznesa: reinzhiniring organizatsii i informatsionnye tekhnologii* [Reengineering of business reengineering and IT organizations]. Moscow: Finansy i statistika, 1997.
- Roter, M., and Shuk, D. *Uchites videt biznes-protsessy. Praktika postroeniia kart potokov sozdaniia tsennosti* [Learn to see the business processes. The practice of mapping the value stream]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.
- Robson, M., and Ullakh, F. *Reinzhiniring biznes-protseviv: Prakticheskoe rukovodstvo* [Business Process Reengineering: A Practical Guide]. Moscow: YUNITI-DANA, 2003.
- Repin, V. V., and Eliferov, V. G. *Protsevnnyy podkhod k upravleniiu. Modelirovanie biznes-protseviv* [Process approach to management. Business process modeling]. Moscow: Standarty i kachestvo, 2004.
- Sher, A. V. *Biznes-protsessy. Osnovnye poniatii. Teoriia. Metody* [Business processes. Basic concepts. Theory. Methods]. : Prosvetitel, 1999.
- Tkachenko, I. N., and Kizikov, I. V. "Optimizatsiia biznes-protseviv integrirovannykh kholdingovykh struktur" [Optimization of business processes integrated holding structures]. *Upravlenets*, no. 3-4 (2011): 40-45.
- Tsapko, S. G. et al. "Metodika otsenki biznes-protseviv priborostroitel'nogo predpriatiia" [Methods of assessing business processes electronics manufacturer]. *Informatika i sistemy upravleniia*, no. 4 (30) (2011): 104-115.
- Titova, V. A., and Kolocheva, V. V. "Otsenka i povyshenie rezultativnosti biznes-protseviv predpriatiia" [Evaluation and improvement of the effectiveness of business processes]. *Integral*, no. 3 (53) (2010): 82-83.
- Yakovenko, S. I. "Informatsiini tekhnologii ta reinzhinirnyh u protseviv orhanizatsii, transformatsii i upravlinnia korporatsiiami" [Information technology and reengineering processes in the organization, management and transformation of corporations]. *Aktualni problemy ekonomiki*, no. 10 (2005): 222-236.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ

© 2014 ВАСИЛЬЧУК І. П.

УДК 336.67 : 334.722.8 : 330.34.01

Васильчук І. П.

Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності сталого розвитку корпорацій

Метою статті є систематизація та аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення сутності сталого розвитку корпорацій. У статті досліджено теоретичні витoki концепції сталого розвитку корпорацій. Виявлено, що концепція сталого розвитку корпорацій ґрунтується на теоретичних засадах стейкхолдерського підходу, є її розвитком. Аргументовано, що триєдина концепція сталого розвитку корпорацій має розглядатися як сучасна управлінська парадигма в системі стратегічного управління корпорацією. Проаналізовано існуючі наукові погляди на сутність поняття «сталий розвиток корпорацій» вітчизняних і закордонних фахівців. Виявлено тенденцію до переважно прикладного аспекту розгляду проблеми сталого розвитку корпорацій. Виділено три теоретичні підходи до трактування сутності сталого розвитку корпорацій: нормативний, інноваційний та підхід, спрямований на збереження субстанції капіталу. Запропоновано власне бачення сутності концепції сталого розвитку корпорацій. Зроблено висновок, що на сьогодні більшість провідних світових корпорацій пов'язують їх майбутній розвиток з принципами сталого розвитку. Корпорації планують імплементувати засади сталого розвитку у свою стратегію та діяльність, що дозволить досягти конкурентних переваг. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення теоретико-методологічних засад концепції сталого розвитку корпорацій з метою переведення теорії у площину практичних заходів.

Ключові слова: сталий розвиток, корпорації, концепція потрібного критерію

Рис.: 1. **Бібл.:** 23.

Васильчук Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту банківської діяльності, Криворізький економічний інститут Криворізького національного університету (пр. К. Маркса, 64, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50000, Україна)

Email: vasylichuk-irina@rambler.ru

УДК 336.67 : 334.722.8 : 330.34.01

Васильчук И. П. Теоретико-методологические подходы к определению сущности устойчивого развития корпораций

Целью статьи является систематизация и анализ существующих теоретических подходов к определению сущности устойчивого развития корпораций. В статье исследованы теоретические истоки концепции устойчивого развития корпораций. Вывявлено, что концепция устойчивого развития корпораций основывается на стейкхолдерском подходе, является его развитием. Аргументировано, что триединая концепция устойчивого развития корпораций должна рассматриваться как современная управленческая парадигма в системе стратегического управления корпорацией. Проанализированы существующие научные взгляды на сущность понятия «устойчивое развитие корпораций» отечественных и зарубежных специалистов. Вывявлена тенденция преимущественно прикладного аспекта рассмотрения проблемы устойчивого развития корпораций. Выделены три теоретических подхода к трактовке сущности устойчивого развития корпораций: нормативный, инновационный и подход, направленный на сохранение субстанции капитала. Предложено собственное видение сущности концепции устойчивого развития корпораций. Сделан вывод, что на сегодня большинство ведущих мировых корпораций связывает свое будущее развитие с принципами устойчивого развития. Корпорации планируют внедрять основы устойчивого развития в свою стратегию и деятельность, что позволит достичь конкурентных преимуществ. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является совершенствование теоретико-методологических основ концепции устойчивого развития корпораций с целью перевода теории в плоскость практических мер.

Ключевые слова: устойчивое развитие, корпорации, концепция тройного критерия

Рис.: 1. **Библ.:** 23.

Васильчук Ирина Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента банковской деятельности, Криворожский экономический институт Криворожского национального университета (пр. К. Маркса, 64, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50000, Украина)

Email: vasylichuk-irina@rambler.ru

UDC 336.67 : 334.722.8 : 330.34.01

Vasylichuk I. P. Theoretical and Methodological Approaches to Determination of the Essence of Sustainable Corporate Development

The objective of the article is systematization and analysis of the existing theoretical approaches to determination of the essence of sustainable development of corporations. The article studies the theoretical sources of the corporate sustainable development concept. The sustainable corporate development concept was found to be grounded in the conceptual framework of the stakeholder approach, to have developed from it. Arguments were provided to show that the triune sustainable corporate development concept must be viewed as a contemporary management paradigm within the system of strategic corporate management. The study analyzes the existing scientific perspectives of domestic and foreign researchers on the essence of the notion "sustainable corporate development". A tendency to mostly application-oriented consideration of the issue of sustainable corporate development was identified. Three theoretical approaches to interpretation of the essence of sustainable corporate development were singled out, namely the normative, the innovative approaches, as well as the approach aimed at preservation of the capital substance. The author's own view on the essence of the sustainable corporate development concept was proposed. The study concludes that most leading corporations of the world currently associate their future development with the principles of sustainable development. Corporations intend to implement the sustainable development principles in their strategies and operations, which is likely to ensure a competitive advantage. Prospects for future research in this field consist in refinement of the theoretical and methodological foundations of the sustainable corporate development concept with a view to using the theory for development of practical measures.

Keywords: sustainable development, corporations, triple bottom line concept

Рис.: 1. **Bibl.:** 23.

Vasylichuk Irina P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management of banking activities, Kryvyi Rih Economic Institute of the Kryvyi Rih National University (pr. K. Marksa, 64, Kryvyi Rih, Dnipropetrovska obl., 50000, Ukraine)

Email: vasylichuk-irina@rambler.ru

Вступ. Трансформаційні зрушення у постіндустріальний період під тиском парадигми сталого розвитку зумовляють перегляд не тільки підходів до сутності відповідальності корпорацій, але й спричиняють зміни у цілях та функціях їх діяльності. Як зазначають представники менеджменту великих корпорацій, сталий розвиток починає відігравати найважливішу роль у конкурентній боротьбі. На їх думку, концепція сталого розвитку є новим стратегічним управлінським підходом до розвитку корпорацій, і його методи й інструменти мають переглядатися і оновлюватися [1, с. 27].

Постановка завдання. Проблемам дослідження сталого розвитку присвячені численні праці вітчизняних вчених, однак ці дослідження фокусуються, переважно, на національному та регіональному рівнях. Серед науковців, що досліджують сталий розвиток на мікрорівні – рівні корпорацій – слід виділити таких, як І. Александров, В. Ланговой, Л. Костирко, Г. Рогов та інших вчених. Однак публікацій, які б розкривали теоретико-методологічні, методичні та практичні аспекти концепції сталого розвитку корпорацій в Україні все ще недостатньо, що не дозволяє створити належний теоретичний базис для її практичної імплементації.

Метою статті є систематизація та аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення сутності сталого розвитку корпорацій.

Виклад основного матеріалу. Найвідомішим підходом, який переносить складові макроекономічної парадиг-

ми сталого розвитку на рівень корпорацій, є концепція потрійного критерію або триєдина концепція сталого розвитку (англ. Triple Bottom Line, TBL), запропонована Джоном Елкінгтоном (Elkington, 1997) [2]. Якщо раніше у класичній теорії фінансового менеджменту вважалося, що стійкий фінансовий стан підприємства та його майбутній розвиток залежать від збалансування трьох ключових критеріїв та дотримання встановлених нормативних значень – оптимальної структури капіталу (фінансова стійкість), достатнього обсягу готівкових коштів і робочого капіталу (ліквідність) та фінансової рентабельності (ефективність), то сучасна концепція сталого розвитку корпорації передбачає розширення кола формуючих чинників та включення до їх складу необхідних додаткових умов – соціальний розвиток та захист навколишнього середовища. Згідно з концепцією TBL, менеджери повинні приймати управлінські рішення, спираючись не тільки на прогнозовані фінансові показники, а також і на показники, що відображають соціальні й екологічні цілі діяльності корпорації. Центральною тезою концепції потрійного критерію є збереження трьох видів капіталу – економічного, екологічного та соціального з метою забезпечення довгострокового економічного розвитку суспільства. На рис. 1 наведені взаємозв'язки між трьома цільовими перспективами концепції потрійного критерію з розширенням підходів до так званого трикутника сталого розвитку (англ. Sustainability Triangle) за рахунок включення двох рівнів: рівня ефективності та рівня результативності [3, с. 8].

Рис. 1. Ефективність та результативність у трикутнику сталого розвитку корпорацій

Джерело: [3, с. 8]

На рівні ефективності для її забезпечення передбачено спочатку чітко визначити економічні, соціальні та екологічні цілі – «правильні цілі» або, в термінології контролінгу, «робити правильні речі». У результаті ефективність є показником абсолютного досягнення цілей, наприклад, щодо екологічних або соціальних аспектів [4, с. 15]. На рівні результативності, яка передбачає діяльність у певному напрямку, визначаються відносини між зниженням витрат екологічного і соціального капіталу та створенням (збільшенням) економічного капіталу («робити речі правильно»). Метою є зростання економічно-екологічної та соціально-екологічної результативності, наприклад, через бережливе використання ресурсів [4, с. 16]. Основним викликом для корпорації в цьому випадку є правильний вибір цілей та дій, що зможе збільшити віддачу на задіяний економічний капітал.

Отже, триєдина концепція сталого розвитку корпорацій має розглядатися як сучасна управлінська парадигма в системі стратегічного управління корпорацією.

Концепція Елкінгтона слугує основою для виведення інших понять – сталий розвиток корпорації (англ. Sustainable Corporation) чи корпоративна сталість (англ. Corporate Sustainability), які також не мають до сьогодні загально визнаного трактування. Під сталим розвитком корпорації, рівно як і під корпоративною сталістю, розуміють цілий комплекс чинників, які формують її імідж у бізнесовому середовищі та соціумі. У визначенні М. Томпсона сталість корпорації обумовлена створенням економічного доходу через інноваційні рішення, які сприяють соціальному добробуту та захисту навколишнього середовища [5]. Фахівці «Boston Consulting Group» вважають, що викли-

ком сьогодення для корпорацій є забезпечення сталості створення довгострокової ринкової вартості [6]. Німецький Інститут екологічних та економічних досліджень (нім. Institut für ökologische Wirtschaftsforschung (IÖW)) під поняттям «сталий розвиток корпорацій» розуміє таку корпоративну стратегію, за якої три складові сталого розвитку повинні відображатися у довгострокових цінностях, цілях та місії корпорації [7]. Інститут також доповнив концепцію потрібного критерію (TBL), приділивши увагу ідентифікації та розв'язанню цільових конфліктів між економічною, екологічною та соціальною складовими концепції. Міжнародний стандарт ISO 26000 (2010) трактує сталий розвиток як відповідальність організації за вплив їх рішень та діяльності на соціум та навколишнє середовище через відкритість і етичну поведінку, що:

- вносить вклад до сталого розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства;
- бере в рахунок очікування стейкхолдерів;
- відповідний до прийнятих законів та внутрішніх норм поведінки;
- інтегрує організацію і практику в свої відносини [8].

Також існує широкий спектр думок щодо сутнісних характеристик та домінуючих акцентів сталого розвитку корпорацій. Так, Й. Еппель (Erpel, 1999) вважає центральною ідеєю концепції сталого розвитку корпорації інтеграцію соціальної та екологічних цілей у її основну діяльність [9, с. 42]. П. Годфрі, К. Мерріл та Й. Хенсен (Godfrey, Merrill, Hansen, 2009) акцентують увагу на іншому аспекті і вважають основною метою сталого розвитку корпорації уникнення майбутніх загроз у її діяльності [10, с. 426]. М. Портер та М. Креймер (Porter, Kramer, 2006) бачать у концепції стратегічний інструмент для забезпечення прибутків корпорації у довгостроковому періоді [11, с. 80]. Довгострокова спрямованість концепції сталого розвитку корпорації також простежується в інших трактуваннях дефініції. Зокрема, фахівці з Boston Consulting Group зазначають, що ключовим викликом для корпорацій, орієнтованих на створення вартості, у сьогоденній економіці є стійкість поряд із стабільністю, а саме: можливість створення ринкової вартості для акціонерів, яка перевищує середній рівень і є стабільною у довгостроковому періоді [6]. Проте ми не вважаємо вірним визнавати пріоритетом створення вартості тільки для акціонерів, оскільки за нової парадигми інтереси акціонерів можуть бути досягнуті лише за умов урахування інтересів усіх зацікавлених осіб, забезпечувати вигоди і їм. Тому важливо акцентувати увагу на наступному аспекті: концепція сталого розвитку ґрунтується на теоретичних засадах стейкхолдерського підходу, є її розвитком. Так, Т. Діллік та К. Хокертс (Dyllick, Hockerts, 2002) розуміють під сталим розвитком корпорації концепцію, покликану задовольнити потреби сучасних та майбутніх стейкхолдерів [12, с. 131 – 132]. Своє бачення автори супроводжують вимогою до суспільства і корпорацій жити згідно з доходами та марно не витратити фінансовий і нефінансовий капітал. На думку Р. Оффенгейзера, президента корпорації «Oxfam America», щоб «успішно працювати у складному глобальному бізнес-середовищі, перспективні компанії повинні відкрити свої двері різним стейкхолдерам та інкорпорувати їх перспективи у стратегічні рішення й ініціативи зі сталого розвитку» [13, с. 25]. Отже, можна стверджувати, що трактування дефініції «сталий розвиток корпорації»

має поєднувати у собі три складові: по-перше, це єдність економічної, екологічної та соціальної перспектив (цілей) діяльності корпорації, по-друге, забезпечення її довгострокового розвитку та створення довгострокової вартості для стейкхолдерів; по-третє, забезпечення корпоративної стійкості за рахунок управління ризиками.

Аналіз вітчизняної фахової літератури з проблеми дослідження сталого розвитку корпорацій [14 – 17] дозволив виявити тенденцію до переважно прикладного аспекту розгляду проблеми, зокрема, акцентування уваги на різних аспектах формування стратегії сталого розвитку. Так, Л. Костирко зазначає, що «рішення проблем економічного розвитку України вимагає посилення і наявності нових підходів до розробки стратегії розвитку підприємств реального сектора економіки. Мова йде про необхідність адаптації підприємств до діючих умов економічних трансформацій на основі формування цілісної концепції адаптивного фінансового механізму сталого розвитку підприємства» [15, с. 13]. В цій тезі автор відстоює позицію щодо важливості фінансової стратегії для досягнення цілей сталого розвитку підприємства, що не визнає заперечень. У свою чергу, Г. Рогов аргументує, що «концепція сталого розвитку виходить з того, що стратегії досягнення фінансових, екологічних і соціальних цілей далеко не завжди є альтернативними, навпаки, за певних обставин можна і необхідно досягати збалансованих результатів» і далі «економічна діяльність суб'єктів підприємництва не відчужується від соціальних і екологічних процесів, а сприяє збалансованому покращенню фінансових показників, підвищенню якості життя й відновленню біосфери» [16, с. 25]. Вчений для позначення сталого розвитку на рівні корпорацій використовує поняття «корпоративний сталий розвиток» замість терміну «сталий розвиток корпорацій», хоча ми не вважаємо ці поняття відмінними. Водночас, ми погоджуємося з його думкою, що для досягнення корпоративної стійкості потрібно розробляти корпоративну фінансову політику сталого розвитку та відповідні стратегії її реалізації. В. Ланговой дослідив сучасні тенденції реалізації концепції сталого розвитку у діяльності вітчизняних корпорацій та виявив, що більшість підприємств не мають чіткого механізму контролю впровадження програм чи заходів зі сталого розвитку, а рівень співпраці з основними групами стейкхолдерів є досить низьким. Автор відзначив відсутність умов з вмотивованого запровадження заходів щодо сталого розвитку у вітчизняній економіці, що потребує спільних зусиль з боку держави, суспільства та бізнесу [17, с. 57]. У контексті розбудови сталого розвитку України заслуговують на увагу пропозиції, що містяться у науковій праці, підготовленій колективом авторів Інституту економіки природокористування та сталого розвитку [18]. У своїй доповіді автори пропонують поглиблювати процес корпоратизації господарського простору, який передбачає гармонізацію корпоративних інтересів. Зокрема, наводиться наступна аргументація: по-перше, корпоративний спосіб організації економічної діяльності в межах упорядкування відносин дає змогу сконцентрувати великі капітали, інколи в руках відносно незначної кількості суб'єктів господарювання. По-друге, великі корпоративні системи здійснюють суттєвий тиск на суб'єкти господарювання, які оперують капіталами середнього та малого масштабу, часто

блокуючи їх саморозвиток і при цьому стримуючи процес індивідуалізованого розв'язання проблем при формуванні цілісної національної господарської системи. Але ці дві позиції мають подвійне ціннісне визначення – негативне та позитивне. На вирішення цього протиріччя і повинні орієнтуватися управлінські інновації [18, с. 46].

Проведене дослідження показало, що у фаховій літературі можна знайти три теоретичні підходи до трактування сутності сталого розвитку корпорацій: нормативний підхід, інноваційний підхід та підхід, спрямований на збереження субстанції капіталу (Müller-Christ, Hülsmann, 2003; Hülsmann, 2004; Preuss, 2011) [19 – 21]. Нормативний підхід до сталого розвитку постулює глобальну відповідальність усіх членів суспільства та економічних відносин один перед одним та вбачає досягнення задоволення потреб як усіх членів суспільства одного покоління (наприклад, культурними осередками, віковими групами або особами різної статті), так і досягнення збалансування потреб між поколіннями. Підхід, спрямований на збереження субстанції капіталу, зосереджений на збереженні наявних фінансових та нефінансових ресурсів з метою забезпечення безперервності виробництва у довгостроковому періоді та з метою стимулювання довгострокових інвестицій [19, с. 268]. В інноваційному підході йдеться про підвищення економічної, екологічної та соціальної ефективності за рахунок різноманітних інновацій [21, с. 17 – 35].

На нашу думку, всі підходи мають право на існування, і лише їх системна комбінаторика дозволить створити практичні умови для реалізації концепції сталого розвитку. Загалом слід зазначити, що існуючі трактування сутності сталого розвитку корпорацій узгоджуються з просторово-часовим підходом, оскільки «у рамках просторових поглядів можна об'єктивно встановити межі системи управління, включаючи ідентифікацію інтересів суб'єктів господарювання, характер їхніх мотивацій і, нарешті, ресурси забезпечення управлінських рішень щодо сталого розвитку» [22, с. 17]. Якщо узагальнити трактування змісту сталого розвитку корпорацій, то можна стверджувати, що переважна більшість авторів бачить у концепції всеохоплюючий підхід, який передбачає інтеграцію економічної, екологічної та соціальної складової концепції потрійного критерію та взаємозв'язків між ними у всі сфери діяльності корпорації. За даної концепції акцент робиться не на короткостроковому фінансовому успіху, а на довгостроковій інтеграції екологічних та соціальних аспектів у загальну стратегію корпорації.

Вищенаведені положення підтверджують загальносвітові тенденції щодо переведення концепції сталого розвитку на рівень корпорацій, який передбачає, насамперед, узгодження інтересів різних груп стейкхолдерів як необхідної умови реалізації моделі сталого економічного розвитку. Нашому розумінню концепції сталого розвитку корпорації відповідає її трактування як стратегічного управлінського підходу, націленого на створення довгострокової вартості для всіх стейкхолдерів (і нинішніх, і майбутніх поколінь) за рахунок збалансування фінансових і нефінансових цілей, ефективного використання наявних ресурсів (капіталів), імплементації концепції корпоративної соціальної відповідальності та використання можливостей й управління ризиками, які виникають в результаті економічного, соціального й екологічного розвитку.

Концепція сталого розвитку корпорації охоплює як стратегічний, так і оперативний рівень її діяльності, а також систему контролю. При цьому, в залежності від індивідуальної мотивації та бачення менеджменту корпорації, на початку визначається коло проблем та питань, що стосуються економічних, екологічних та соціальних аспектів діяльності корпорації, а також набір відповідних до них заходів та дій, які враховують основний напрям її діяльності, бізнес-модель та наявні ресурси. В даному випадку важливим є врахування усіх залежностей та взаємозв'язків між екологічною, соціальною та економічною складовими концепції з метою досягнення ефекту синергії. Успішна інтеграція концепції у діяльність корпорації вимірюється насамперед тим, наскільки успішно вдасться поєднати екологічний та соціальні аспекти з основними цілями економічної діяльності.

Узгодження різних аспектів діяльності та переведення їх у русло конкретних заходів для досягнення сталого розвитку є доволі складним завданням, оскільки досить важко збалансувати всі цілі, насамперед, такі як необхідність максимізації фінансових результатів та одночасна мінімізація витрат ресурсів, що можливе, на наше переконання, лише за рахунок технологічних інновацій, добровільного прийняття політики обмежень, справедливого розподілу доходів між всіма групами фінансових та нефінансових стейкхолдерів тощо. Основне завдання керівництва корпорації – постановка цілей, що відповідають інтересам тих зацікавлених осіб, від яких залежить життєздатність корпорації: її клієнтів, акціонерів, менеджерів, співробітників і суспільства в цілому. Менеджерам необхідно розробити механізм взаємодії всіх цілей тріади, що потребує розв'язання багатокритеріальної задачі.

Для виконання бізнесом нової місії щодо розбудові економіки на засадах сталого розвитку визначені основні принципи, які мають бути інкорпоровані в стратегію і тактику корпорації:

- 1) Розбудова системи створення вартості та включення її основних елементів у корпоративну місію, стратегію і операційну діяльність.
- 2) Визнання і винагорода акціонерів з довгостроковими пріоритетами за допомогою традиційних фінансових механізмів.
- 3) Побудова системи винагороди менеджерів з урахуванням створеної вартості у довгостроковому періоді.
- 4) Наділення директорів мандатом на виконання фідучіарних обов'язків, які гарантують створення вартості з урахуванням інтересів широкого співтовариства зацікавлених осіб, та з урахуванням соціального й економічного впливу діяльності компанії, що має стати частиною їх управлінських обов'язків.
- 5) Включення соціальних, екологічних та інших подібних показників до корпоративної звітності, бухгалтерських балансів та розкриття інформації про ринки.
- 6) Не повинно бути компромісу між тим, що є соціально бажаним, і тим, що є економічно обґрунтованим для корпорації.
- 7) Створення стимулів для того, щоб інституціональні інвестори підтримували довгострокове створення економічної та соціальної вартості [23, с. 3].

Наведені принципи свідчать про створення нормативних та організаційних передумов для глибокої імплементації моделі сталого економічного розвитку у всі сфери діяльності, насамперед, бізнесу як основної ланки економічної системи, що генерує доходи та позитивні зміни.

У світі привабливості концепції сталого розвитку для бізнесу заслуговують на увагу результати опитування вищого керівництва провідних корпорацій щодо їх бачення перспектив впровадження засад сталого розвитку у діяльність підконтрольних корпорацій:

- 1) 93 % керівників розглядають сталість як важливий чинник для майбутнього успіху своєї корпорації.
- 2) 72 % керівників вважають освіту глобальною проблемою в галузі розвитку та найбільш важливих рішень для майбутнього успіху їхнього бізнесу. Зміна клімату є другою проблемою, яку виділили 66 % респондентів.
- 3) 58 % керівників визначити споживачів як найважливішу групу з числа зацікавлених осіб, які будуть впливати на методи управління. 45 % респондентів визначили співробітників як другу важливу групу зацікавлених осіб.
- 4) 91 % керівників повідомили, що їхня корпорація буде використовувати нові технології (наприклад, поновлювані джерела енергії, енергоефективність, інформаційні та комунікаційні технології) для вирішення питань сталого розвитку протягом наступних п'яти років.
- 5) 96 % керівників вважають, що аспекти сталого розвитку повинні бути повністю інтегровані у стратегію та операції корпорації (у порівнянні з 72 % в 2007 році).
- 6) 49 % керівників визначили складність реалізації концепції через невідповідність чинних функцій управління, які перешкоджають здійсненню комплексного в масштабах всієї корпорації підходу до сталості.
- 7) 88 % керівників вважають, що критерії сталого розвитку повинні бути інтегровані впродовж всього їх ланцюжка поставок. Тільки 54 % вважають, що сталість має бути досягнута в рамках їх корпорації [1, с. 13 – 14].

На підставі вищенаведених результатів опитувань можна зробити висновок, що на сьогодні більшість провідних світових корпорацій пов'язують їх майбутній розвиток з принципами сталого розвитку. Корпорації планують імплементувати засади сталого розвитку у свою стратегію та діяльність, що дозволить досягти конкурентних переваг.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Існує широкий спектр думок щодо сутнісних характеристик та домінуючих акцентів сталого розвитку корпорацій. На сьогодні не існує загальноновизнаного трактування дефініції. Спрощено під сталим розвитком корпорації розуміють цілий комплекс чинників, які відповідають основним складовим триєдиної концепції сталого розвитку та в сукупності впливають на формування іміджу корпорації у бізнесовому середовищі та соціумі.
2. Концепція сталого розвитку корпорацій ґрунтується на теоретичних засадах стейкхолдерського підходу, є її розвитком.

3. На наш погляд, трактування дефініції «сталий розвиток корпорації» має поєднувати у собі три аспекти: по-перше, це єдність економічної, екологічної та соціальної перспектив (цілей) діяльності корпорації, по-друге, забезпечення її довгострокового розвитку та створення довгострокової вартості для стейкхолдерів; по-третє, забезпечення корпоративної стійкості за рахунок управління ризиками. Нашому розумінню концепції сталого розвитку корпорації відповідає її трактування як стратегічного управлінського підходу, націленого на створення довгострокової вартості для всіх стейкхолдерів (і нинішніх, і майбутніх поколінь) за рахунок збалансування фінансових і нефінансових цілей, ефективного використання наявних ресурсів (капіталів), імплементації концепції корпоративної соціальної відповідальності та використання можливостей й управління ризиками, які виникають в результаті економічного, соціального й екологічного розвитку.
4. Можна виділити три теоретичні підходи до трактування сутності сталого розвитку корпорацій: нормативний підхід, інноваційний підхід та підхід, спрямований на збереження субстанції капіталу.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення теоретико-методологічних засад концепції сталого розвитку корпорацій з метою переведення теорії у площину практичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. A New Era of Sustainability: UN Global Compact-Accenture CEO Study / UN Global Compact, 2010. – 60 p.
2. Elkington J. Cannibals With Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business / J. Elkington. – Oxford : Capstone Publishing, 1997. – 410 p.
3. Hauff M. Nachhaltige Entwicklung – Grundlagen und Umsetzung / M. Hauff, A. Kleine. – München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2009. – 241 s.
4. Schaltegger S. Nachhaltigkeitsmanagement in Unternehmen – Konzepte und Instrumente zur nachhaltigen Unternehmensentwicklung / S. Schaltegger, C. Herzig, O. Kleiber, J. Müller. – Studie in Zusammenarbeit mit dem BMU und BDI, Bonn – Berlin, 2002. – S. 15 – 16.
5. Thompson M. Cost effectiveness of CSR over time / M. Thompson. – Global Ethics Forum, Geneva – UNO, 2009, July 2 – 3. – 21 p.
6. Olsen E. Searching for Sustainability: Value Creation in an Era of Diminished Expectation. The Value Creators Report / E. Olsen, F. Plaschke, D. Stelter. – Boston Consulting Group, October 2009. – 52 p.
7. INSTITUT FÜR ÖKOLOGISCHE WIRTSCHAFTSPRÜFUNG (IÖW) (2011): Handlungsfelder unternehmerische Nachhaltigkeit – Praxisbeispiele und Entwicklungsbedarf [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.innovative-nachhaltigkeit.de/htdocs_de/df/Handlungsfelder_unternehmerischer_Nachhaltigkeit_web.pdf
8. ISO 26000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/iso26000.htm>
9. Eppel J. Sustainable development and environment: A renewed effort in the OECD / J. Eppel // Environment, Development and Sustainability. – 1999. – Vol. 1. – P. 41 – 53.

10. Godfrey P. C. The relationship between corporate social responsibility and shareholder value: an empirical test of the risk management hypothesis / P. C. Godfrey, C. B. Merrill, J. M. Hansen // *Strategic Management Journal*. – 2009. – Vol. 30, Issue 4. – P. 425 – 445.
11. Porter M. E. *Strategy & Society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility* / M. E. Porter, M. R. Kramer // *Harvard Business Review*. – 2006. – Vol. 84 (12). – P. 78 – 92.
12. Dyllick T. Beyond the business case for corporate sustainability / T. Dyllick, K. Hockerts // *Business Strategy and the Environment*. – 2002. – Vol. 11 (2). – S. 130 – 141.
13. *The 21st Century Corporation: the Ceres roadmap for sustainability*. – Ceres, 2010. – 86 p.
14. Александров І. О. Стратегія сталого розвитку регіону : монографія / І. О. Александров, О. В. Половян, О. Ф. Коновалов, О. В. Логачова, М. Ю. Тарасова; [за заг. ред. д. е. н. І. О. Александрова / НАН України. Ін-т економіки промисловості НАН України]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 204 с.
15. Костирко Л. А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація : монографія / Л. А. Костирко. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2012. – 474 с.
16. Рогов Г. Фінансові механізми трансформації економічного зростання у сталий розвиток / Г. Рогов // *Економіст*. – 2012. – № 6. – С. 25 – 27.
17. Ланговой В. О. Тенденції реалізації концепції сталого розвитку у виробничо-фінансовій та інвестиційній діяльності корпорацій України / В. О. Ланговой // *Бізнес Інформ*. – 2014. – № 10. – С. 56 – 66.
18. Національна парадигма сталого розвитку України / За заг. ред. академіка НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ», 2012. – 72 с.
19. Müller-Christ G. Quo vadis Umweltmanagement? – Entwicklungsperspektiven einer nachhaltigkeitsorientierten Managementlehre / G. Müller-Christ, M. Hülsmann // *Die Betriebswirtschaft*. – 2003. – 63. Jg., – Heft 3, S. 267.
20. Hülsmann M. Bezugspunkte zwischen Strategischem Management und Nachhaltigkeit / M. Hülsmann, G. Müller-Christ, H.-D. Hassis. – *Betriebswirtschaftslehre und Nachhaltigkeit*. – Bestandsaufnahme und Forschungsprogramm, Wiesbaden, 2004. – S. 42.
21. Preuss Lutz. Innovative CSR: A Framework for Anchoring Corporate Social Responsibility in the Innovation Literature / L. Preuss // *The Journal of Corporate Citizenship*. – Summer 2011. – P. 17 – 35.
22. Бистряков І. Просторові аспекти сталого розвитку: постнекласичний дискурс / І. Бистряков, В. Пилипів // *Економічна теорія*. – 2013. – № 2. – С. 5 – 15.
23. Global Agenda Council on the Role of Business 2012 // *World Economic Forum*. – March 2012. – 14 p.
- Dyllick, T., and Hockerts, K. "Beyond the business case for corporate sustainability" *Business Strategy and the Environment* vol. 11 (2) (2002): 130-141.
- Eppel, J. "Sustainable development and environment: A renewed effort in the OECD" *Environment, Development and Sustainability* vol. 1 (1999): 41-53.
- Elkington, J. *Cannibals With Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business* Oxford: Capstone Publishing, 1997.
- Godfrey, P. C., Merrill, C. B., and Hansen, J. M. "The relationship between corporate social responsibility and shareholder value: an empirical test of the risk management hypothesis" *Strategic Management Journal* vol. 30, no. 4 (2009): 425-445.
- "Global Agenda Council on the Role of Business 2012" *World Economic Forum*, March (2012).
- "Handlungsfelder unternehmerische Nachhaltigkeit - Praxisbeispiele und Entwicklungsbedarf" INSTITUT FÜR ÖKOLOGISCHE WIRTSCHAFTSPRÜFUNG (IOW). http://www.innovative-nachhaltigkeit.de/htdocs_de/>df/Handlungsfelder_unternehmerischer_Nachhaltigkeit_web.pdf
- Hulsmann, M., Müller-Christ, G., and Hassis, H. -D. "Bezugspunkte zwischen Strategischem Management und Nachhaltigkeit" In *Betriebswirtschaftslehre und Nachhaltigkeit* Wiesbaden, 2004.
- Hauff, M., and Kleine, A. *Nachhaltige Entwicklung - Grundlagen und Umsetzung* München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2009.
- "ISO 26000" <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/iso26000.htm>
- Kostyrko, L. A. *Finansovi mekhanizm staloho rozvytku pidpriemstv: stratehichni oriientyry, systemy zabezpechennia, adaptatsiia* [The financial mechanism of sustainable development of enterprises, strategic objectives, system software adaptation]. Luhansk: Noulidzh, 2012.
- Lanhovoi, V. O. "Tendentsii realizatsii kontseptsii staloho rozvytku u vyrobnycho-finansovii ta investytsiini diialnosti korporatsii Ukrainy" [Trends in the implementation of sustainable development in the industrial and financial corporations and investment activities Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 10 (2014): 56-66.
- Müller-Christ, G., and Hülsmann, M. "Quo vadis Umweltmanagement? - Entwicklungsperspektiven einer nachhaltigkeitsorientierten Managementlehre" *Die Betriebswirtschaft* vol. 3, no. 63 (2003): 267-.
- Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [National sustainable development paradigm Ukraine]. Kyiv: DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NANU», 2012.
- Olsen, E., Plaschke, F., and Stelter, D. *Searching for Sustainability: Value Creation in an Era of Diminished Expectation. The Value Creators Report*: Boston Consulting Group, 2009.
- Preuss, L. "Innovative CSR: A Framework for Anchoring Corporate Social Responsibility in the Innovation Literature" *The Journal of Corporate Citizenship*, Summer (2011): 17-35.
- Porter, M. E., and Kramer, M. R. "Strategy & Society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility" *Harvard Business Review* vol. 84 (12) (2006): 78-92.
- Rohov, H. "Finansovi mekhanizmy transformatsii ekonomichnoho zrostantia u stalyy rozvytok" [Financial mechanisms of transformation of economic growth to sustainable development]. *Ekonomist*, no. 6 (2012): 25-27.
- Schaltegger, S. et al. "Nachhaltigkeitsmanagement in Unternehmen - Konzepte und Instrumente zur nachhaltigen Unternehmensentwicklung" In *Studie in Zusammenarbeit mit dem BMU und BD*, 15-16. Bonn - Berlin, 2002.
- The 21st Century Corporation: the Ceres roadmap for sustainability* Ceres, 2010.
- Thompson, M. "Cost effectiveness of CSR over time" *Global Ethics Forum*. Geneva: UNO, 2009.

REFERENCES

Anokhin, S. N. *Osnovy ekonomicheskoy ustoychivosti pro-ma New Era of Sustainability: UN Global Compact-Accenture CEO Study: UN Global Compact*, 2010.

Aleksandrov, I. O. et al. *Stratehiia staloho rozvytku rehionu* [The strategy of sustainable development]. Donetsk: Noulidzh, 2010.

Bystriakov, I., and Pylypiv, V. "Prostorovi aspekty staloho rozvytku: postneklasychnyi dyskurs" [Spatial aspects of sustainable development: Postnonclassical discourse]. *Ekonomichna teoriia*, no. 2 (2013): 5-15.

ОПТИМІЗАЦІЯ ТОВАРНОГО ПОРТФЕЛЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 ВЕРБА В. А., ЛІЩИНЬСКА В. В.

УДК 658.628.011.1.012.12

Верба В. А., Ліщинська В. В.

Оптимізація товарного портфеля як чинник підвищення економічної ефективності виробничого підприємства

Метою статті є дослідження методичних аспектів оптимізації продуктового портфеля підприємств хлібопекарської промисловості, як чинника економічної ефективності їх діяльності. У статті уточнено сутність понять «товарний асортимент» та «продуктовий портфель». Обґрунтована актуальність зміни управлінського підходу до товарної політики виробничого підприємства: з управління товарним асортиментом на управління продуктивним портфелем. Запропоновано визначати економічну ефективність при оптимізації товарного портфеля, яка включає не тільки критерії фінансової ефективності, але й соціальної відповідальності і маркетингової результативності. Узагальнено практику і визначено проблематику управління асортиментом на вітчизняних промислових підприємствах, що є виробниками хліба та хлібобулочних виробів. Проаналізовано продуктивний портфель ПАТ «Коростенський хлібозавод» за методами АВС-аналізу, XYZ-аналізу та запропоновані принципи і методи його оптимізації.

Ключові слова: продуктивний портфель, асортимент, управління портфелем, АВС-аналіз, XYZ-аналіз, оптимізація товарного портфеля, хлібопекарська промисловість, економічна ефективність оптимізації товарного портфеля

Табл.: 3. Бібл.: 8.

Верба Вероніка Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор, кафедра стратегії підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: v_verba@ukr.net

Ліщинська Вікторія Валеріївна – здобувач, кафедра стратегії підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: victoria.leshchinska@gmail.com

УДК 658.628.011.1.012.12

UDC 658.628.011.1.012.12

Верба В. А., Лецинская В. В. Оптимизация товарного портфеля как фактор повышения экономической эффективности производственного предприятия

Целью статьи является исследование методических аспектов сбалансированности продуктового портфеля предприятий хлебопекарной промышленности как фактора экономической эффективности их деятельности. В статье уточнено определение понятий «товарный ассортимент» и «продуктовый портфель». Определены критерии и методы формирования продуктового портфеля производственного предприятия, а также критерии эффективности товарных портфелей. Обоснована актуальность изменения управленческого подхода относительно товарной политики производственного предприятия: от управления товарным ассортиментом до управления продуктовым портфелем. Проанализирована практика управления ассортиментом промышленными производителями хлеба и хлебобулочных изделий. Обобщены основные подходы, которые используют руководители исследуемых предприятий при принятии управленческих решений относительно структуры товарного портфеля. Проанализирован продуктивный портфель ПАТ «Коростенский хлебозавод» методами АВС-анализа, XYZ-анализа и определены основные направления его оптимизации.

Ключевые слова: продуктивный портфель, ассортимент, управление портфелем, АВС-анализ, XYZ-анализ, оптимизация товарного портфеля, хлебопекарная промышленность

Табл.: 3. Библ.: 8.

Верба Вероника Анатольевна – доктор экономических наук, профессор, профессор, кафедра стратегии предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: v_verba@ukr.net

Лецинская Виктория Валерьевна – соискатель, кафедра стратегии предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: victoria.leshchinska@gmail.com

Verba V. A., Lishchynska V. V. Optimization of Commodities Portfolio as a Factor in Increasing the Economic Efficiency of Production Enterprise

The article is aimed to study the methodical aspects of the balance of products portfolio of enterprises of the baking industry as a factor of economic efficiency of their activities. The article clarifies definition of the terms «range of products» and «products portfolio». Criteria and methods of forming the products portfolio of production enterprise, as well as criteria of efficiency of commodities portfolios, have been determined. The relevance of change of the management approach to enterprise's product policy has been substantiated: from managing the range of products to products portfolio management. Management practices, related to range of products from industrial producers of bread and bakery products, were analyzed. The main approaches, used by directors of the studied enterprises in making management decisions about the structure of commodities portfolio, have been summarized. The products portfolio of JSC «Korostenskii hlibozavod» was analyzed by means of ABC and XYZ methods, the main directions for its optimization has been identified.

Keywords: products portfolio, range of products, portfolio management, ABC-analysis, XYZ-analysis, optimization of commodities portfolio, bakery industry

Tabl.: 3. Bibl.: 8.

Verba Veronika A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor, Department strategy of enterprises, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: v_verba@ukr.net

Lishchynska Victoria V. – Applicant, Department of Enterprise Strategies, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: victoria.leshchinska@gmail.com

Вступ. За умов зростаючого динамізму умов господарювання та посилення конкуренції загострюються питання пошуку підприємствами конфігурації ціннісної пропозиції, яка б забезпечила не тільки задоволення потреб своїм клієнтам, але й фінансову стабільність. Тому принципи і методи формування продуктового портфеля, інструменти оптимізації асортименту набувають особливої уваги з боку менеджменту підприємств. Особливої актуальності ці питання набувають для підприємств, які виробляють продукцію, ціноутворення на яку регулює держава. Складність урахування розмаїття чинників впливу на процес планування асортименту виробничого підприємства за умов невизначеності, багатоаспектності завдань, які вирішуються під час формування товарного портфеля, потребують пошуку відповідних методичних принципів та аналітичного інструментарію оптимізації товарного портфеля задля забезпечення підвищення економічної ефективності його діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінські рішення щодо формування товарного портфеля традиційно знаходяться у полі дослідження науковців і практиків, оскільки актуальність питань вибору стратегічних і фінансових цілей підприємства передбачає обґрунтування маркетингових і виробничих рішень при формуванні конкурентної стратегії та товарної політики. У розробку теорії формування товарного портфеля значний внесок зробили зарубіжні вчені Р. Дж. Купер, С. Дж. Еджет, Е. Дж. Кляйншмідт, П. Еванс, С. Б. Граве, Д. А. Йорк, Г. Ассель, Б. Берман, Б. Вейтц, Е. Дихтль, К. Ланкастер, Т. Левіт, Х. Хершген, А. І. Веселов, А. В. Силаков, Н. С. Іващенко, Н. І. Ісайчиков та інші. Питанням товарного асортименту та управління товарним портфелем присвятили свої наукові праці такі вітчизняні науковці як В. Кардаш, О. Зозульов, І. Бланк, Ю. Васютинська, Т. Красовська, З. Герасимчук, О. Задерейко, О. Коломієць, Н. Радіонова та інші.

Мета дослідження. Критичний аналіз публікацій, присвячених оптимізації товарного портфеля підприємства, дає можливість стверджувати про значне розмаїття поглядів на процес формування оптимального товарного портфеля, практичну відсутність уваги науковців питанням стратегічних чинників впливу на формування асортименту (на відміну від фінансових і маркетингових аспектів). Враховуючи дефіцит наукових досліджень щодо формування товарного портфеля виробничих підприємств та виявлення особливостей оптимізації асортименту виробників хліба і хлібобулочних виробів, для яких державне регулювання ціни на так звані «соціальні сорти» стає найсуттєвішим фактором при прийнятті управлінських рішень, вважаємо необхідним зосередити свою увагу на методичних аспектах збалансованості продуктового портфеля підприємств хлібопекарської промисловості, як чиннику економічної ефективності їх діяльності.

Результати дослідження. Традиційним у вітчизняній літературі та виробничій сфері є використання термінів «товарний асортимент», «товарна номенклатура», під якими розуміють сукупність всіх асортиментних груп і товарних одиниць, що пропонуються виробником для реалізації.

В англомовній літературі використовують терміни «product-mix», «product line». Відмінним від них є термін товарний портфель (англ. product portfolio), який передбачає формування сукупності товарів підприємства за рівнем їх рентабельності, етапів життєвого циклу, ринкових позицій і перспектив.

Вважаємо, що використання термінів «товарний асортимент» і «товарний портфель» як синонімів є недоречним, оскільки розгляд сукупності всіх товарів підприємства як «портфеля» означає зовсім інший підхід до розуміння особливостей його формування, що спрямований на досягнення встановлених стратегічних цілей, максимізації корисності пропозиції та зменшення ризику [1]. Для товарного портфеля важливо не тільки те, які товари до нього входять, а також і те, які співвідношення наявні між певними товарами і групами товарів, оскільки це впливає на його збалансованість.

У західній літературі навіть виділено окрему сферу управлінських рішень (product portfolio management), яка охоплює всі аспекти управління товарним портфелем компанії (при цьому товари розглядаються як проекти, які можуть підтримуватись або скасовуватись). Відповідно управління портфелем (portfolio management) являє собою динамічний процес прийняття рішень, за допомогою якого список діючих продуктових проектів підприємства постійно оновлюється і переглядається [1].

Управління товарним портфелем забезпечує підприємству підтримку його конкурентних позицій та зв'язок між відбором товарів і конкурентною стратегією. Його здійснюють з метою максимізації загальної цінності (вартості), створеної портфелем, під час балансування між ризикованістю і продуктивністю.

Портфельний підхід до управління процесом визначення структури товарів підприємства дає змогу оцінити товарний портфель за різними критеріями і віднести його до певного типу. Формування продуктового портфеля передбачає певні управлінські дії щодо роботи з окремим товаром, які означають процес обґрунтування включення нового товару до товарного портфеля, виведення товару, а також модифікації наявних товарів і зміни структури портфеля [1].

Вважаємо, що формування товарного портфеля виробничого підприємства має базуватися на таких основних засадах:

- 1) процес формування товарного портфеля має враховувати технічні, технологічні можливості виробництва, доступну ресурсну базу (сировинне, фінансове, трудове забезпечення);
- 2) формування товарного портфеля має базуватися на оцінюванні рівня задоволення клієнтів і споживачів створеної ціннісної пропозиції підприємства та передбачати можливість адаптації товарних пропозицій внаслідок динамічності ринкових умов;
- 3) управління товарного портфеля має бути безперервним, гармонізованим з конкурентною стратегією підприємства, враховувати вплив зовнішніх (ринкових) і внутрішніх (ресурсних) можливостей

підприємства, різні стратегічні і функціональні аспекти оцінювання товарного портфеля.

- 4) товарний портфель має будуватися на принципах збалансованості, з урахуванням стадій життєвого циклу продуктивних груп і окремих асортиментних позицій, з урахуванням особливостей управлінського впливу на зовнішні і внутрішні чинники функціонування і розвитку підприємства в короткостроковому і довгостроковому періодах.
- 5) прийняття рішення має здійснюватися на основі якісної інформації – достовірної, повної, адекватної, об'єктивної та актуальної; особи, що приймають ці рішення, мають використовувати не тільки фактичні, а й прогнозні дані.

Для формування товарного портфеля існує досить значна кількість методів [2; 3; 4; 5], що можна об'єднати в три основні групи: методи споживчих переваг, методи економічного та портфельного аналізу (табл.1). Для досягнення високих результатів, компанія можуть сполучати методи оптимізації товарного портфеля компанії, здійснюючи при цьому критичний порівняльний аналіз.

Прагнучи до досконалості та забезпечення найкращого товарного портфеля, під час його формування виникає питання в оптимізації. Вважаємо, що оптимізація товарного портфеля – це процес знаходження такого складу і поєднання сукупності товарів компанії, яке забезпечує досягнення максимально можливої економічної ефективності для підприємства за певних зовнішніх і внутрішніх

Таблиця 1

Методи формування товарного портфеля підприємства

Група	Підгрупа	Методи
Методи виявлення споживчих переваг	Маркетингові	Методи спостереження залежно від стадії і форми вияву споживчих переваг; модель Розенберга; методи зіставлення необхідного і реального профіля; модель з ідеальною точкою; матриця спільних покупок; метод побудови простору сприйняття продукту споживачами.
Методи економічного аналізу	Економіко-математичні методи	Лінійна економіко-математична модель; методи динамічного програмування; методи теорії нечітких множин; метод статистичних кореляцій; методики імітаційного моделювання; метод теорії ігор.
	Класифікаційні методи	ABC-аналіз; XYZ-аналіз; сполучений ABC-XYZ-аналіз; метод Дібба-Симкіна; матриця Маркон.
	Інші методи економічного аналізу	Ранжування товарних груп; аналіз рентабельності продукції; операційного аналізу; методу експертних оцінок.
Методи портфельного аналізу	Методи життєвого циклу	Метод аналізу за допомогою життєвого циклу товарів.
	Матричні методи	Матриця BCG; матриця McKinsey; модель ADL; матриця «темпи росту підприємства – темпи росту ніші»; матриця розробки товару; матриця конкуренції за М. Портером; «товар-ринки» за Ансофом.

умов та обмежень та відповідає стратегічним орієнтирам компанії [1].

При прийнятті рішення про структуру товарного портфеля необхідно керуватися не тільки міркуваннями фінансової ефективності, але і враховувати стратегічні і соціальні орієнтири компанії. Тому підприємства змушені балансувати між власними інтересами та інтересами клієнтів, обираючи методи формування товарного портфеля.

Для споживача оптимальний товарний портфель виступає сукупністю товарів, що відповідає їх потребам та вимогам, несучи корисний ефект від їх використання; а для виробника – це оптимальна сукупність товарів, які перебувають на різних стадіях життєвого циклу, здатні максимально задовольнити зростаючі потреби за усіма основними та додатковими ознаками, з урахуванням ресурсних, виробничих можливостей та економічної доцільності виробництва [3]. Не можна забувати також, що продуктивний портфель підприємства впливає не тільки на прямий рівень продажів, але й на такі фактори як репутація компанії, довгострокова лояльність до торговельної марки, пізнаваність бренду.

Питання формування оптимального асортименту продукції є особливо важливим для виробників хліба і хлібобулочних виробів, оскільки потреби і смаки покупців досить різноманітні [6; 7; 8]. З одного боку, глибокий і насичений асортимент створює умови для якісного задоволення потреб покупців різних сегментів ринку, проте, з іншого боку, підприємству необхідно забезпечити найбільш ефективне використання своїх матеріальних, технологічних, фінансових та інших ресурсів. Ця проблема турбує керівників будь-якого підприємства, оскільки вони повинні постійно робити вибір між підвищенням ефективності виробництва і відповідним зростанням прибутку та створенням нової якості ціннісної пропозиції для споживачів.

Існуюча полеміка навколо сутнісного наповнення категорії «ефективність», наявність різноманітних методичних принципів до її оцінювання вимагає уточнення нашої авторської позиції щодо визначення економічної ефективності діяльності підприємств – виробників хліба. Внаслідок особливого режиму функціонування підприємств хлібопекарної промисловості в Україні, пропонуємо розрізняти три сфери, в яких визначається ефективність

їх діяльності: 1) фінансові результати організації; 2) взаємовідносини з клієнтами (бренд, лояльність споживачів); 3) соціальна відповідальність бізнесу (турбота про здоров'я населення, недопущення використання при виробництві хліба синтетичних харчових добавок, поліпшувачів борошна, консервантів барвників тощо). Такий підхід дає можливість оцінювати економічну ефективність діяльності виробників хліба крізь призму фінансових, маркетингових і соціальних результатів, які мають стратегічну цінність для довгострокової перспективи функціонування підприємств на ринку. Отже, при формуванні товарного портфеля виробничого підприємства варто серед критеріїв його оптимізації враховувати не тільки критерії фінансової ефективності, але й соціальної відповідальності і маркетингової результативності.

Характерною тенденцією останніх років в Україні є зниження споживання хлібопродуктів та відповідне падіння виробництва хліба і хлібобулочних виробів, що зумовлює загострення конкуренції між виробниками. Діяльність виробників хліба і хлібобулочних виробів регулюється державою. Регулювання стосується ціноутворення, а саме визначення граничної норми рентабельності на масові соціальні сорти хліба, який виготовляється з борошна першого та другого ґатунку. Державні обмеження на фоні зростання цін на основні складові для виробництва продукції, таких як борошно та енергоносії, суттєво впливає на зниження рівня рентабельності підприємств.

Аналізуючи ринкову ситуацію у галузі, рівень конкуренції, зазначимо, що на ринку діє значна кількість міні-пекарень, які працюють в тіншовому секторі, нерідко ігноруючи дотримання державних вимог виробництва та ціноутворення. Проте міні-пекарні у процесі формування цінової політики вимушені орієнтуватись на встановлену регулятором ринку занижену ціну масових сортів хліба промислових виробників. Ціновий тиск на продукцію дрібних виробників хліба призвів до активного пошуку методів зниження виробничих витрат. Сьогодні для скорочення витрат міні-пекарні суттєво змінюють технологію виробництва, використовують різноманітні харчові добавки, поліпшувачі борошна, консерванти, барвники, економлять на санітарно-гігієнічних заходах, що вкрай негативно впливає на здоров'я населення.

Для посилення конкурентних позицій велики і середні гравці ринку, промислові виробники хліба і хлібобулочних виробів (ПАТ «Київхліб», ПАТ «Житомирський комбінат хлібопродуктів», ПАТ «Новоград-Волинський хлібозавод», ПАТ «Овруцький хлібозавод», ТОВ «Бердичівський хлібозавод», ПАТ «Коростенський хлібозавод», Білоцерківський, Макарівський, Сквирський, Фастівський хлібозаводи) обирають стратегію диференціації, яка реалізується переважно через постійне розширення асортименту. Зазначимо, що виробники хліба практично ігнорують такі фактори диференціації, як створення або посилення багатоаспектності споживчої якості своїх товарів, доданої вартості для клієнтів і споживачів, за які вони готові платити вищу ціну.

Проведенні дослідження практики прийняття управлінських рішень щодо формування асортименту на вітчизняних промислових підприємствах – виробниках

хліба і хлібобулочних виробів, а також узагальнення методів формування товарної політики, які використовує менеджмент цих підприємств, дає можливість визначити підходи, що використовуються керівництвом при прийнятті управлінських рішень щодо політики та товарного портфеля підприємства. Сформуємо особливості процесу формування товарного портфеля, які притаманні управлінській практиці на вітчизняних підприємствах, що є виробниками хлібу:

- відсутність цілеспрямованого управління життєвим циклом продукції, слабка маркетингова обґрунтованість товарної і цінової політики, практично відсутня комунікаційна політика та проактивна збутова політика;
- динамічність ринкових запитів, яка позначається на необхідності оновлення асортименту продукції і вимагає підвищеної гнучкості виробничої техніко-технологічної бази;
- складність прогнозування зміни попиту споживачів за умов невизначеності та методичної незброєності менеджменту підприємств при обґрунтуванні управлінських рішень щодо формування товарного портфеля, інформаційно-аналітичних методів і моделей оптимізації асортименту підприємства;
- наявність дисбалансу між фінансовими і соціальними критеріями вибору структури товарного портфеля, слабкий вплив стратегічних чинників при формуванні управлінських рішень при формуванні оптимального продуктового портфеля хлібопекарських підприємств.

Значно ускладнює оптимізацію товарних портфелів підприємств хлібопекарної галузі той факт, що управління асортиментом має відбуватися не тільки з урахуванням фінансових результатів діяльності, а й соціальної відповідальності бізнесу (неможливості відмови від виробництва соціальних сортів хліба, недопущення використання при виробництві хліба синтетичних харчових добавок, поліпшувачів, консервантів, барвників).

Застосовуючи методи контент-аналізу, справедливого компромісу, рівномірної оптимізації товарного портфеля виробничого підприємства, вважаємо за необхідне застосовувати модель економічної ефективності оцінювання, яка будується на гармонізації критеріїв фінансової доцільності, соціальної відповідальності і стратегічної перспективності оцінювання конфігурації товарного портфеля підприємства. Проілюструємо цей методичний підхід для обґрунтування пропозиції щодо оптимізації продуктового портфеля ПАТ «Коростенський хлібозавод».

Проведений аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства виявив незадовільні фінансові результати діяльності підприємства. Останні три роки підприємство є збитковим (згідно з фінансовою звітністю за 2013 р., збитки підприємства становили 1025 тис. грн). Однією з основних причин збитковості підприємства є наявність значної кількості низькорентабельної (за валовим прибутком) продукції (42,4 % товарного портфеля), яка підлягає державному регулюванню. До продуктового портфеля підприємства входять такі групи продуктів: хліб чорний,

Таблиця 2

ABC-аналіз асортименту ПАТ «Коростенський хлібозавод»

Обсяги продажів Групи товарів	2011 р.		2012 р.		2013 р.		Група
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	
Хліб чорний	12658,8	37,0	15456,4	37,5	16187,5	37,0	A
Хліб білий	8211,1	24,0	9686,0	23,5	10500,0	24,0	A
Торти	5816,2	17,0	7419,1	18,0	8750,0	20,0	A
Батон	2223,8	6,5	2885,2	7,0	3062,5	7,0	B
Булки	1026,4	3,0	1236,5	3,0	1093,8	2,5	B
Плюшки	1026,4	3,0	1030,4	2,5	1006,3	2,3	B
Витушки	855,3	2,5	824,3	2,0	787,5	1,8	B
Рулетки	684,3	2,0	700,7	1,7	656,3	1,5	B
Тістечка	513,2	1,5	412,2	1,0	700,0	1,6	C
Хліб дієтичний	581,6	1,7	412,2	1,0	218,8	0,5	C
Бісквіт	102,6	0,3	206,1	0,5	87,5	0,2	C
Слойка	171,1	0,5	288,5	0,7	218,8	0,5	C
Печиво	68,4	0,2	206,1	0,5	262,5	0,6	C
Кекси	171,1	0,5	329,7	0,8	131,3	0,3	C
Короваї	102,6	0,3	123,7	0,3	87,5	0,2	C
Усього	34213,0	100,0	41217,0	100,0	43750,0	100,0	-

хліб білий, хліб дієтичний, батон, булка, плюшка, витушка, рулетка, слойка, кекс, бісквіт, короваї, торт, тістечка, печиво.

За даними ABC-аналізу (табл. 2), основну частку обсягів продажу підприємства (61 %) забезпечують три види продукції: хліб чорний (37,0 %), білий хліб (24,0 %), торти (20,0 %). Найменший валовий дохід підприємству приносять такі групи продуктів як бісквіти (0,2 %) та короваї (0,2 %). Найбільш стабільним попитом, за даними XYZ-аналізу (табл. 3), користуються такі групи товарів як булки, плюшки, витушки, рулетки (група X). Найменш стабільний попит (група Z) на тістечка, дієтичний хліб, бісквіти, слойки, печиво та кекси, але при цьому попит на печиво має тенденцію до суттєвого зростання.

Враховуючи стратегічні орієнтири розвитку бізнесу та необхідність забезпечення фінансової беззбитковості функціонування ПАТ «Коростенський хлібозавод», підприємство потребує використання технології управління продуктивним портфелем (product portfolio management). Її застосування дасть можливість сегментувати ринок, сформувати кластери клієнтів і споживачів з уточненням їх потреб і очікувань, яке дозволить сформувати диференційовану ціннісну пропозицію.

За допомогою матричних моделей, методів сегментації на ринку хлібобулочних виробів доцільно виділяти різні продуктивні групи за характером споживчої поведінки, цінової та нецінової конкуренції. Таке позиціонування змусило нас виділити у товарному асортименті виробників хліба такі товарні групи, як печиво, торти, тістечка

і відносити їх до ринку кондитерської продукції, який за своїми конкурентними характеристиками та поведінкою споживачів має істотні відмінності, які варто враховувати при обґрунтуванні маркетингових рішень керівництву підприємства.

Для забезпечення фінансової ефективності пропонуємо використовувати багатокритеріальні математичні моделі економічного аналізу й оптимізації товарного портфеля, які дозволять забезпечити прибуткову роботу підприємства як у короткостроковому, так і довгостроковому періоді. Застосування оптимізаційних моделей за критерієм економічної ефективності (яка включає як фінансову, так і соціальну складову) потребує зміни структури товарного портфеля, пов'язаної з активним розширенням присутності підприємства на кондитерському сегменті, розширенні асортименту печива новими видами, що, за прогнозами динаміки ринку, дозволить збільшити продажі і забезпечити зростання валового прибутку на 5 %.

Внаслідок суттєвого обмеження використання принципів фінансової оптимізації продуктового портфеля ПАТ «Коростенський хлібозавод», як соціально відповідальним підприємством, яке має виробляти соціальні низькорентабельні види хлібу, дотримуватися стандартів якості, не використовувати харчові добавки, поліпшувачі борошна, консерванти для зниження собівартості продукції, підприємство змушено шукати також інші шляхи підвищення економічної ефективності діяльності. Фінансові засади успішного функціонування передусім мають бути переведені у площину управління витрат, зокрема пошуку резер-

XYZ-аналіз асортименту ПАТ «Коростенський хлібозавод»

Групи товарів	Обсяги продажів			Середнє значення	Коефіцієнт варіації v , %	Група
	2011 р.	2012 р.	2013 р.			
	тис. грн	тис. грн	тис. грн			
Хліб чорний	12658,8	15456,4	16187,5	14767,6	12,6	Y
Хліб білий	8211,1	9686,0	10500,0	9465,7	12,3	Y
Торти	5816,2	7419,1	8750,0	7328,4	20,0	Y
Батон	2223,8	2885,2	3062,5	2723,8	16,2	Y
Булки	1026,4	1236,5	1093,8	1118,9	9,6	X
Плюшки	1026,4	1030,4	1006,3	1021,0	1,3	X
Витушки	855,3	824,3	787,5	822,4	4,1	X
Рулетки	684,3	700,7	656,3	680,4	3,3	X
Тістечка	513,2	412,2	700,0	541,8	27,0	Z
Хліб дієтичний	581,6	412,2	218,8	404,2	44,9	Z
Бісквіт	102,6	206,1	87,5	132,1	48,9	Z
Слойка	171,1	288,5	218,8	226,1	26,1	Z
Печиво	68,4	206,1	262,5	179,0	55,8	Z
Кекси	171,1	329,7	131,3	210,7	49,8	Z
Короваї	102,6	123,7	87,5	104,6	17,4	Y

вів скорочення витрат на збут, транспортні витрати. Значні перспективи мають впровадження нових технологічних рішень технічного переобладнання виробництва, встановлення енергозберігаючого устаткування, яке значною мірою сприятиме зростанню продуктивності і зниженню витрат на виробництво.

Отже, комплексний, збалансований підхід до управління товарним портфелем дозволяє керівництву компанії приймати якісні управлінські рішення щодо стратегії розвитку підприємства, мінімізувавши ризики, забезпечити збалансоване зростання компанії, визначивши пріоритетні напрями бізнесу.

Висновки. За умов загострення фінансово-економічних умов функціонування вітчизняні підприємства мають переглянути свої методи обґрунтування управлінських рішень, зокрема у сфері товарного портфеля. У процесі пошуку управлінських рішень щодо оптимізації товарного портфеля доцільно за допомогою методів маркетингового, фінансового та економічного аналізу, використання багатокритеріальних математичних моделей формувати програму виробництва, яка забезпечує досягнення маркетингової результативності, фінансової ефективності і не порушує умов соціальної відповідальності.

Як об'єкт управлінського впливу, товарний портфель підприємства фокусує увагу не тільки на визначенні асортиментного переліку продукції, але й дає змогу забезпечити виконання конкурентної стратегії підприємства, збалансувати його виробничу і маркетингову діяльність, ризикованість і результативність управлінських рішень.

Переформатування товарного портфеля є одним з дієвих чинників підвищення ефективності діяльності підприємства, яке дає йому можливість за умов наявних обмежень через вибір критеріїв оптимізації (дохідність, прибутковість, частка ринку, рівень завантаженості виробничої потужності тощо) сформулювати оптимальну структуру продуктивних груп. Процес оптимізації товарного портфеля потребує застосування сучасних методів і аналітичного інструментарію, зокрема моделювання, які мають полегшити процес діагностики та управлінського вибору, швидкого реагування на зміну чинників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верба В. А. Методичні положення оптимізації товарного портфеля виробничого підприємства / В. А. Верба, С. В. Яковенко // Стратегія економічного розвитку України. – 2013. – Вип. 32. – С. 164 – 176.
2. Біленький О. Ю. Вдосконалення системи управління асортиментом продукції: напрями та результативність / О. Ю. Біленький // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Вип. 1/1. – С. 31 – 37.
3. Глеєва М. Г. Класифікація методів формування оптимального товарного портфеля компанії / М. Г. Глеєва, О. В. Зозульов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://probleconomy.kpi.ua/pdf/2008_16.pdf
4. Колесніков В. П. Формування та оптимізація товарного асортименту підприємства для внутрішнього та зовнішнього

ринку / В. П. Колесніков // Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 23. – С. 48 – 50.

5. Крипак Е. М. Методы анализа ассортиментной политики производственного предприятия / Е. М. Крипак, Т. Н. Шаталова, В. Н. Шепель // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2012. – № 1. – С. 126 – 130.

6. Денисюк О. Г. Особливості асортиментної політики підприємств хлібопекарської галузі України / О. Г. Денисюк, О. В. Задерейко // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 95 – 99.

7. Корнійчук А. Аналіз стану та перспектив розвитку підприємств хлібопекарської галузі Житомирської області / А. Корнійчук // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 2 (9). – С. 67 – 74.

8. Малиук С. О. Показники та методи оцінки ефективності системи управління товарним асортиментом хлібопекарських підприємств / С. О. Малиук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Ч. 3, Вип. 6. – С. 22 – 25.

REFERENCES

Bilenkyi, O. Yu. "Vdoskonalennia systemy upravlinnia asortymentom produktisii: napriamy ta rezultatyvnist" [Improving management product range: trends and performance]. Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykhova, no. 1/1 (2013): 31-37.

Denysyuk, O. H., and Zadereiko, O. V. "Osoblyvosti asortymentnoi polityky pidpriemstv khlibopekarskoi haluzi Ukrainy" [Features product policy baking industry enterprises of Ukraine]. Visnyk ZhDTU, no. 1 (59) (2012): 95-99.

Hlieieva, M. H., and Zozulyov, O. V. "Klasyfikatsiia metodiv formuvannia optymalnoho tovarnoho portfelia kompanii" [Clas-

sification methods of generating optimal commodity portfolio]. http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2008_16.pdf

Kolesnikov, V. P. "Formuvannia ta optymizatsiia tovarnoho asortymentu pidpriemstva dlia vnutrishnyoho ta zovnishnyoho rynku" [Formation and optimization of enterprise product lines for domestic and foreign market]. Naukovi zapysky NU «Ostrozka akademii». Serii «Ekonomika», no. 23 (2013): 48-50.

Korniichuk, A. "Analiz stanu ta perspektyv rozvytku pidpriemstv khlibopekarskoi haluzi Zhytomyrskoi oblasti" [Analysis of the business and prospects of the baking industry Zhytomyr region]. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava, no. 2 (9) (2013): 67-74.

M Kripak, E., Shatalova, T. N., and Shepel, V. N. "Metody analiza assortimentnoy polityky proizvodstvennogo predpriatiia" [Methods of analysis of the assortment policy of industrial enterprises]. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta, no. 1 (2012): 126-130.

Maliuk, S. O. "Pokaznyky ta metody otsinky efektyvnosti systemy upravlinnia tovarnym asortymentom khlibopekarskykh pidpriemstv" [Indicators and methods for assessing the effectiveness of the control product range bakeries]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu vol. 3, no. 6 (2014): 22-25.

Verba, V. A., and Yakovenko, S. V. "Metodychni polozhennia optymizatsii tovarnoho portfelia vyrobnychoho pidpriemstva" [Methodical provision commodity portfolio optimization production company]. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, no. 32 (2013): 164-176.

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

© 2014 ВОЛОЩУК Л. О.

УДК 658.005

Волощук Л. О.

Інноваційна діяльність та розвиток промислових підприємств України: проблеми статистичного та економічного аналізу

У статті обґрунтовано, що управління процесами інноваційного розвитку промислових підприємств потребує відповідних аналітичних даних, які мають формуватися в системах статистичного та економічного аналізу та віддзеркалювати як тенденції розвитку, так і ознаки його інноваційності (інноваційну діяльність та інноваційний потенціал); досліджено ключові індикатори статистичного аналізу інноваційної діяльності та розвитку в європейській і вітчизняній практиці; за підсумками їх систематизації визначено, що вітчизняна статистична звітність дає можливість оцінювання лише одного з чинників інноваційного розвитку – інноваційної активності, без урахування її зв'язку з показниками інноваційного потенціалу та впливу на показники економічного розвитку підприємств; за підсумками досліджень праць фахівців з питань оцінювання інноваційної діяльності підприємств та угруповання наведених в них показників визначено ключові блоки та рівні деталізації аналізу інноваційної діяльності та розвитку підприємств, виявлено певні недоліки інструментарію економічного аналізу інноваційного розвитку підприємств; обґрунтовано напрямки удосконалення інструментарію аналізу інноваційного розвитку підприємств і його інформаційного забезпечення.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, промислове підприємство, аналіз, оцінка, статистичні дані, звітність, показники

Табл.: 3. Бібл.: 11.

Волощук Лідія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра обліку, аналізу та аудиту, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)

Email: l.a.voloshchuk@gmail.com

УДК 658.005

UDC 658.005

Волощук Л. А. Инновационная деятельность и развитие промышленных предприятий Украины: проблемы статистического и экономического анализа

В статье обосновано, что управление процессами инновационного развития промышленных предприятий требует соответствующих аналитических данных, которые должны формироваться в системах статистического и экономического анализа и отражать как тенденции развития, так и признаки его инновационности (инновационную деятельность и инновационный потенциал); исследованы ключевые индикаторы статистического анализа инновационной деятельности и развития в европейской и отечественной практике; по итогам их систематизации определено, что отечественная статистическая отчетность дает возможность оценки только одного из факторов инновационного развития – инновационной активности, без учета ее связи с показателями инновационного потенциала и влияния на показатели экономического развития предприятий; по результатам исследования работ специалистов, посвященных оценке инновационной деятельности предприятий, и группировки приведенных в них показателей определены ключевые блоки и уровни детализации анализа инновационной деятельности и развития предприятий, выявлены недостатки инструментария экономического анализа инновационного развития предприятий; обоснованы направления усовершенствования инструментария анализа инновационного развития предприятий и его информационного обеспечения.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационная деятельность, промышленное предприятие, анализ, оценка, статистические данные, отчетность, показатели

Табл.: 3. Библ.: 11.

Волощук Лидия Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра учета, анализа и аудита, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченка, 1, Одесса, 65044, Украина)

Email: l.a.voloshchuk@gmail.com

Voloshchuk L. O. Innovative Activities and Development of Industrial Enterprises of Ukraine: Problems of Statistical and Economic Analysis

The article substantiates that management of the innovative development processes of industrial enterprises requires corresponding analytical data which must be formed within the systems of statistical and economic analysis and reflect both developmental trends and features demonstrating that this development is innovative (innovative activities and innovation potential); also key indicators of statistical analysis of innovative activities and development used both in Europe and in the domestic practice were studied; their systematization allowed establishing that the domestic statistical reporting gives the possibility to evaluate only one factor of innovative development, namely innovative activities, without taking into consideration its relation to the indices of innovation potential and influence produced on the indices of economic development of enterprises; studying works of specialists in evaluation of innovative activities of enterprises and grouping indicators listed there allowed singling out essential blocks and levels of detail for analysis of innovative activities and development of enterprises, identifying certain faults in the set of tools employed for the economic analysis of innovative development of enterprises; rationale was provided for directions for improvement of the tools used to analyze the innovative development of enterprises and their data support.

Keywords: innovative development, innovative activities, industrial enterprise, analysis, evaluation, statistical data, reporting, indices

Tabl.: 3. Bibl.: 11.

Voloshchuk Lidia O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting, Analysis and Audit, Odessa National Polytechnic University (pr. Shevchenka, 1, Odessa, 65044, Ukraine)

Email: l.a.voloshchuk@gmail.com

В умовах інноваційної економіки процеси інноваційного розвитку промислових підприємств стають першочерговими об'єктами управління, яке, у свою чергу, потребує відповідних аналітичних даних, що слугуватимуть оцінці проблем та тенденцій цих процесів на різних рівнях та розробці відповідних регулюючих заходів. Першочерговим джерелом таких даних зазвичай вважаються дані статистичних спостережень та статистичного аналізу.

Інноваційна активність та інноваційна діяльність промислових підприємств вже давно є об'єктом статистичних спостережень та статистичного аналізу на рівні держави, здійснення яких вимагає від підприємств ведення статистичного обліку та складання статистичної звітності. Проте, фахівці вважають, що статистичні показники щодо інновацій, які наводяться у звітності, не дозволяють зробити остаточного висновку про ефективність інноваційної діяльності, її вплив на розвиток як окремого підприємства, так і певної галузі та економіки в цілому. Тому питанням оцінки інноваційної діяльності підприємств з використанням певної системи індикаторів присвячують свої дослідження відомі вітчизняні вчені, зокрема Н. П. Гончарова, А. В. Гриньов, Б. М. Данилишин, В. І. Захарченко, С. М. Ілляшенко, О. Є. Кузьмін, Д. О. Куліков, М. М. Меркулов, Л. І. Федулова, С. В. Філіппова, Д. М. Черваньов, А. І. Яковлев. Водночас, застосування на практиці запропонованих ними методик аналізу інноваційної діяльності підприємств часто стикається з проблемою інформаційного забезпечення в існуючій системі статистичного обліку.

Метою статті є дослідження інструментарію статистичного та економічного аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств, визначення проблем оцінювання тенденцій їх інноваційного розвитку, обґрунтування напрямів удосконалення інструментарію аналізу інноваційного розвитку підприємств та його інформаційного забезпечення.

Інноваційний розвиток підприємства часто пов'язують з інноваційною діяльністю, як одним із його ключових чинників та складових, тому і статистичну оцінку інноваційного розвитку здійснюють саме на основі показників інноваційної діяльності та активності підприємства. Проте, розвиток підприємства (у контексті, якнайменш, покращення фінансових показників діяльності як його індикаторів) може відбуватися не лише за умови провадження ним інноваційної діяльності, та, навпаки, інноваційна діяльність, враховуючи ризики, що їй властиві, не завжди призводить до розвитку. Отже, аналіз інноваційного розвитку підприємства має фокусуватися в двох напрямках: аналіз власне розвитку та аналіз ознак його інноваційності – інноваційної активності та інноваційного потенціалу. А інноваційний розвиток підприємства, з точки зору аналізу, слід розглядати як позитивні якісні зміни стану підприємства (що знаходять відображення в підвищенні ефективності діяльності, покращенні фінансового стану, зростанні ринкової вартості тощо) в результаті здійснення інноваційної діяльності та ефективного використання інноваційного потенціалу [1].

Зазвичай у країнах Євросоюзу для визначення ступеню інноваційного розвитку в кожній окремій країні розраховується так званий узагальнений інноваційний індекс (Summary Innovation Index (SII)), який є композитним показником, що враховує різномірні дані з різних сфер інноваційної діяльності. Методика визначення показника SII передбачає розрахунок для кожної країни (регіону) 26 параметрів, що розбиті на 5 груп (табл. 1). Індикатори були сконструйовані на основі стандартних статистичних показників системи EUROSTAT, а результати розрахунків з 2000 року щорічно наводяться у так званому Європейському інноваційному табло (EIT) – European Innovation Scoreboard (EIS).

Таблиця 1

Показники Європейського інноваційного індексу (табло) [2 – 4]

Група показників	Найменування показників
1	2
індикатори провідників інновацій (innovation drivers)	1) кількість випускників «природничо-наукових» та інженерних напрямків на 1000 осіб населення віком 20 – 29 років; 2) кількість населення, що отримало вищу та середню освіту, на 100 осіб віком 25 – 64 роки; 3) кількість користувачів високошвидкісних ліній Інтернету на 100 осіб; 4) кількість осіб, що одержують математичну, фізичну та технічну освіти, на 1000 жителів у віковій групі 20 – 29 років; 5) частка осіб у віковій групі 20 – 24 роки, що одержали принаймні середню освіту
індикатори створення знань (knowledge creation)	1) частка витрат (державних або підприємства) на дослідження та розробки у ВВП; 2) частка витрат у бізнесовому секторі на дослідження та розробки у ВВП; 3) частка витрат на дослідження та розробки у середньо- та високотехнологічних секторах промисловості (% до загального обсягу фінансування досліджень та розробок у промисловості); 4) частка підприємств, що отримували публічне фінансування інновацій у загальній кількості промислових підприємств; 5) частка вузівських досліджень і розробок, що фінансуються бізнесом у загальному обсязі досліджень та розробок вузівського сектора
індикатори дифузії інновацій (diffusion)	1) частка малих та середніх промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю у загальній кількості малих та середніх промислових підприємств;

1	2
	2) частка малих та середніх промислових підприємств, що налагодили коопераційні зв'язки у сфері інновацій у загальній кількості таких підприємств; 3) частка інноваційних витрат промислових підприємств у загальному обороті; 4) частка інвестицій у формі венчурного капіталу в заходи, що реалізуються на ранніх стадіях розвитку, у ВВП; 5) частка у ВВП витрат на інформаційні та телекомунікаційні технології; 6) частка малих та середніх промислових підприємств, що впроваджують організаційні інновації, у загальній кількості таких підприємств
індикатори освоєння (впровадження) інновацій (applications)	1) частка осіб, що працюють у секторі надання високотехнологічних послуг (% до середньорічної кількості найманих працівників); 2) частка високотехнологічної продукції в експорті країни; 3) частка реалізації нової ринкової продукції підприємствами (% до обороту); 4) частка нових або удосконалених виробів для підприємств; 5) частка осіб, що працюють у сфері виготовлення середньо- та високотехнологічних секторах промисловості (% до середньорічної кількості найманих працівників)
індикатори інтелектуальної власності (intellectual property)	1) кількість винаходів, що заявлені для одержання правового захисту до Європейське патентного агентства на мільйон жителів; 2) кількість патентних заявок, що надані до Патентного агентства США на мільйон осіб; 3) кількість т. з. торгівельних патентів (trademarks) на мільйон жителів; 4) кількість зареєстрованих торгівельних марок на мільйон осіб; 5) зареєстровані патенти на промислові зразки на мільйон осіб

Незважаючи, що ця європейська методика оцінки інноваційного розвитку працює на макрорівні, аналіз її показників дозволяє визначити не тільки ключові складові інноваційного розвитку держави, але й індикатори, які можуть бути спроектовані на рівень підприємств: 1) показники людського інноваційного потенціалу (наприклад, частка персоналу з вищою освітою, з науковим ступенем, зі спеціальними компетенціями у певній професійній сфері); 2) показники інноваційності витрат у різних сферах (наприклад, витрати на дослідження та розробки, витрати на інформаційні та комунікаційні технології); 3) показники структури джерел фінансування інновацій; 4) показники інноваційної активності (наприклад, частка високотехнологічної продукції в експорті, реалізація нової ринкової продукції підприємствами); 5) показники зайнятості в інноваційних сферах (наприклад, частка персоналу, задіяного у НДДКР); 6) показники інтелектуального потенціалу – об'єктів інтелектуальної власності.

Аналіз статистичних даних, що пропонується Державною службою статистики України [5], свідчить, що більшість показників макроекономічної оцінки інноваційної діяльності промислових підприємств мають переважно кількісний характер і практично не корелюють з вартісними показниками та віддзеркалюють лише один з виявів інноваційної діяльності та розвитку – інноваційну активність (табл. 2).

Інформаційною базою макроекономічного статистичного аналізу є статистична звітність підприємств. Вітчизняними підприємствами застосовуються такі форми статистичної звітності, що віддзеркалюють їх інноваційну діяльність та процеси створення інноваційного потенціалу: 1) форма державного статистичного спостереження N 1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності про-

мислового підприємства» (табл. 3); 2) форма державного статистичного спостереження N 1-технологія «Звіт про створення та використання провідних технологій та об'єктів права інтелектуальної власності» [6].

Аналіз показників, зазначених у формі N 1-інновація, свідчить, що методика статистичного аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств акцентує увагу на таких її проявах: 1) факт здійснення підприємством інноваційної діяльності в розрізі її різновидів (інноваційна активність); 2) інноваційні витрати (в грошовому вимірнику) та їх структура за напрямками використання та джерелами фінансування; 3) впровадження (у натуральному вимірі) та реалізація (у грошовому вимірі) інноваційної продукції (останнє в розрізі рівня новизни та ринку збуту); 4) впровадження інноваційних процесів, зокрема нових технологічних процесів, придбання та передача нових технологій (у натуральному вимірі).

Жодного показника, щоб міг би характеризувати вигоди (ефект) підприємства від провадження інноваційної діяльності та пов'язати показники інноваційної активності з розвитком підприємства у цій формі статистичного аналізу, немає.

Форма державного статистичного спостереження N 1-технологія «Звіт про створення та використання провідних технологій та об'єктів права інтелектуальної власності» мала б частково відображати процес формування інноваційного потенціалу підприємства (в частині об'єктів права інтелектуальної власності). Аналізуючи дані форми N 1-технологія та методичні рекомендації з її заповнення, можна визначити такі напрямки (показники) аналізу: 1) створення передових технологій (у натуральному вимірі); 2) використання передових технологій (у натуральному вимірі); 3) використання об'єктів права інтелектуальної

Таблиця 2

Статистика інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2008 – 2013 рр.
(фрагмент, згруповано на основі даних [5])

Показники	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість промислових підприємств, у т. ч.	10728	10995	10606	10350	10089	10208
а) займалися інноваційною діяльністю	1397	1411	1462	1679	1758	1715
б) впроваджували інновації	1160	1180	1217	1327	1362	1312
в) впроваджували інноваційні процеси	582	540	593	677	703	557
г) освоювали виробництво інноваційних видів продукції	667	614	615	731	704	683
д) реалізували інноваційну продукцію	993	994	964	1043	1073	1031
▪ з них продукцію, що була новою для ринку	322	288	270	260	243	145
▪ продукцію, що була новою тільки для підприємства	792	816	812	882	889	886
е) реалізували інноваційну продукцію за межі України	341	334	343	378	332	344

власності (у натуральному вимірі) в розрізі їх видів та фінансування за рахунок Держбюджету. Жодного фінансового показника або показника ефекту в означеному звіті також немає.

Отже, існуючі дані вітчизняної статистики щодо інноваційної діяльності підприємств є недостатніми як для повної характеристики їх інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу, так і для визначення впливу інноваційної діяльності на інноваційний розвиток підприємств.

Узагальнення показників аналізу інноваційної діяльності, що зазначають фахівці у своїх дослідженнях [1; 7 – 11] дає змогу стверджувати, що переважна їх більшість повторюється, і за основу найчастіше беруться дані, які використовує вітчизняна офіційна статистика. Угрупування основних показників оцінки інноваційної діяльності підприємств відповідно до напрямків, зазначених в Європейському інноваційному табло та статистичній формі «N1-інновація», дозволило визначити такі ключові аналітичні блоки: 1) інновації (структура та якість); 2) інноваційна продукція; 3) інноваційні процеси та технології; 4) інноваційні витрати, інноваційні інвестиції, джерела фінансування інновацій; 5) ефективність інноваційної діяльності; 6) інноваційний потенціал: людський інноваційний потенціал, інтелектуальна власність, ресурсне забезпечення інноваційної діяльності, інноваційна культура та клімат.

Аналіз сукупності показників, наведених в дослідженнях, дозволив визначити декілька рівнів деталізації аналізу інноваційної діяльності: 1) аналіз інноваційної діяльності в цілому по підприємству (інноваційної активності) – в показниках загальної кількості впроваджених та

реалізованих інновацій, загального обсягу інноваційних витрат, загальної ефективності інноваційної діяльності, тощо; 2) аналіз структури інноваційної діяльності підприємства – в показниках структури інновацій за видами, структури інноваційних витрат за напрямками, структури інноваційних інвестицій за джерелами фінансування, тощо; 3) аналіз окремих видів інновацій (продукції, проектів, процесів) – в показниках якості, конкурентоспроможності, новизни тощо певної інноваційної продукції, тривалості певного інноваційного процесу, ефективності впровадження певної інновації тощо.

Втім, пропоновані методики мають низку спільних недоліків: 1) деякі пропоновані в дослідженнях показники мають описовий характер, де не простежуються базові дані фінансової або статистичної звітності, необхідні для їх розрахунку, що ускладнює їх розуміння та застосування на практиці; 2) системи індикаторів містять як кількісні (абсолютні та відносні), так і якісні показники, що ускладнює інтегральну оцінку інноваційної діяльності та розвитку підприємств; 3) досі в літературних джерелах немає чітко ієрархічно збудованої системи показників оцінки інноваційної діяльності та інноваційного розвитку підприємства.

Узагальнення результатів досліджень дозволяє обґрунтувати такі основні напрями удосконалення інструментарію аналізу інноваційної діяльності та інноваційного розвитку промислових підприємств:

- аналіз інноваційного розвитку підприємства має фокусуватись у двох напрямках: аналіз власне розвитку та ознак його інноваційності – інноваційної активності та інноваційного потенціалу, що вимагає удосконалення інструментарію статистич-

Показники статистичного аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні
(згруповано на основі [6])

Блоки аналізу	Показники
1. «Інноваційна діяльність та витрати підприємства»	<i>Інноваційна діяльність</i> – зазначається, чи було підприємство протягом останніх трьох років роботи задіяне в інноваційній діяльності, такої як: 1) проведення науково-дослідних робіт (НДР) власними силами; 2) придбання результатів НДР; 3) придбання машин, обладнання та комп'ютерної техніки чи програмного забезпечення для виробництва нових і значно вдосконалених продуктів та процесів; 4) придбання нових технологій, які використовуються для реалізації технологічних інновацій; 5) навчання та підготовка персоналу підприємства; 6) діяльність щодо ринкового запровадження підприємством нових чи значно вдосконалених товарів та послуг; 7) інші роботи, пов'язані зі створенням і впровадженням інновацій; 8) впровадження організаційних інновацій; 9) впровадження маркетингових інновацій.
	<i>Інноваційні витрати</i> – зазначається загальна сума витрат, пов'язаних з інноваціями, протягом звітного року за напрямками: 1) внутрішні НДР; 2) зовнішні НДР; 3) придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; 4) придбання інших зовнішніх знань; 5) інші витрати
	<i>Фінансування витрат на інновації за джерелами</i> – вказується сума фінансування з певного джерела: 1) за рахунок власних коштів; 2) за рахунок коштів Державного бюджету; 3) за рахунок коштів місцевих бюджетів; 4) за рахунок коштів позабюджетних фондів; 5) за рахунок коштів вітчизняних інвесторів; 6) за рахунок коштів іноземних інвесторів; 7) за рахунок кредитів; 8) за рахунок коштів інших джерел.
2. «Інноваційна продукція (послуги, роботи)»	<i>Впровадження підприємством («так» чи «ні») нової або вдосконаленої продукції</i> , в тому числі: 1) продукції нової для ринку; 2) продукції нової для підприємства.
	<i>Кількість упроваджених у виробництво інноваційних видів продукції</i> , в тому числі нових лише для підприємства;
	<i>Кількість упроваджених у виробництво інноваційних видів машин, устаткування, приладів, апаратів тощо</i> , в тому числі нових лише для підприємства;
3. «Інноваційні процеси»	<i>Загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції, виконаних робіт, послуг протягом звітного року</i> , в тому числі: 1) що є новими для ринку підприємства; 2) що є новими тільки для підприємства.
	<i>Впровадження інноваційних процесів</i> – зазначається, чи впроваджувало підприємство протягом останніх трьох років інноваційні процеси, в тому числі: 1) нові або вдосконалені методи обробки або виробництва продукції; 2) нові або вдосконалені методи логістики, доставки або розповсюдження продукції; 3) нова або вдосконалена діяльність з підтримки процесів підприємств.
	<i>Кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів</i> , в тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих технологічних процесів.
	<i>Кількість придбаних та переданих підприємством нових технологій чи окремих технічних досягнень</i> , в тому числі 1) за межами України; 2) у країнах СНД.

ного аналізу інноваційного розвитку підприємств на засадах поєднання індикаторів їх інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу з індикаторами, як найменш фінансовими, що віддзеркалюють їх розвиток;

- індикатори розвитку, інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу промислових підприємств потребують класифікації та побудови у вигляді єдиної ієрархічної системи показників, яка дозволить оцінювати тенденції інноваційного розвитку (діяльності, потенціалу) та визначати чинники впливу на них на різних рівнях деталізації.

Удосконалення інструментарію аналізу інноваційного розвитку промислових підприємств та застосування його на практиці потребує належного інформаційного забезпечення, яке, ймовірно, не зможе бути реалізовано в межах

існуючого обов'язкового фінансового та статистичного обліку та вимагатиме, якнайменш, відповідного удосконалення управлінського обліку на певному підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук Л. О. Аналітичні інструменти управління інноваційним розвитком промислового підприємства: монографія / Л. О. Волощук, В. В. Кірсанова, С. В. Філіппова. – Одеса: ОНПУ; Центр аналітичних досліджень та експертиз, 2014. – 180 с.
2. Європейська методика визначення узагальненого інноваційного індексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Svfin/2008_3/16-154.pdf
3. Кузьмін О. Є. Показники інноваційності економічних явищ, процесів і діяльності підприємств: досвід економічно розвинених країн / О. Є. Кузьмін, В. Й. Жежуха / Теоретичні та

прикладні питання економіки : збірник наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 19. – С. 38 – 45.

4. Мілевська Т. С. Оцінка інноваційної активності регіону // Бізнес Інформ. – 2012. – № 4. – С. 104 – 107.

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Наказ Держстата України «Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики науки та інновацій» № 471 від 20.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2012/471/471_2012.htm

7. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : монографія [у 3-х т.] / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки. – К. : Фенікс, 2007. – 564 с.

8. Меркулов Н. Н. Научно-технологическая деятельность: инновационный аспект : монография / Н. Н. Меркулов; [науч. ред. д-р экон. наук, проф. В. И. Захарченко]. – Одесса : Астропринт, 2007. – 120 с.

9. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навчальний посібник / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 448 с.

10. Черваньов Д. М. Система інноваційного менеджменту: теорія і практика : підручник / Д. М. Черваньов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – 1391 с.

11. Куліков П. М. Економіка та організація інноваційної діяльності : навчальний посібник / П. М. Куліков, Д. О. Тищенко, Н. В. Кулешова. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2013. – 247 с.

REFERENCES

Chervanyov, D. M. Systema innovatsiinoho menedzhmentu: teoriia i praktyka [System Innovation Management: Theory and Practice]. Kyiv: Kyivskiy universytet, 2012.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Kuzmin, O. Ye., and Zhezhukha, V. I. "Pokaznyky innovatsiinosti ekonomichnykh iavlyshch, protsesiv i diialnosti pidpriemstv: dosvid ekonomichno rozvynenykh krain" [Indicators innovative economic phenomena, processes and activities of enterprises: the experience of developed countries]. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky, no. 19 (2009): 38-45.

Kulikov, P. M., Tyshenko, D. O., and Kulieshova, N. V. Ekonomika ta orhanizatsiia innovatsiinoy diialnosti [Economics and organization innovation]. Kharkiv: KhNEU, 2013.

[Legal Act of Ukraine] (2012). http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2012/471/471_2012.htm

Merkulov, N. N. Nauchno-tekhnologicheskaya deiatelnost: innovatsionnyy aspekt [Scientific and technological activities: innovative aspect]. Odessa: Astroprint, 2007.

Milevska, T. S. "Otsinka innovatsiinoy aktyvnosti rehionu" [Evaluation of innovative activity in the region]. Biznes Inform, no. 4 (2012): 104-107.

Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspilstvu ta ekonomitsi Ukrainy [Strategic challenges of the XXI century society and economy in Ukraine]. Kyiv: Feniks, 2007.

Voloshchuk, L. O., Kirsanova, V. V., and Filyppova, S. V. Analitichni instrumenty upravlinnia innovatsiinym rozvytkom promyslovoho pidpriemstva [Analytical tools of innovative development of industrial enterprises]. Odessa: ONPU; Tsentralnykh doslidzhen ta ekspertyz, 2014.

"Yevropeiska metodyka vyznachennia uzahalnenoho innovatsiinoho indeksu" [European Innovation generalized method of determining the index]. http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Svfin/2008_3/16-154.pdf

Zakharchenko, V. I., Korsikova, N. M., and Merkulov, M. M. Innovatsiinyi menedzhment: teoriia i praktyka v umovakh transformatsii ekonomiky [Innovation Management: Theory and Practice in the economic transformation]. Kyiv: Tsentralna navchalna literatura, 2012.

ТИПОЛОГІЯ ФОРМ ПРОНИКНЕННЯ ТА ПРИСУТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАКОРДОННИХ РИНКАХ У МЕЖАХ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

© 2014 ІЛЬЧУК П. Г.

УДК 339.94

Ільчук П. Г.

Типологія форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках у межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації

Мета статті полягає у дослідженні та розвитку підходів до визначення типології форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках, конкретизації окремих їхніх видів. На основі аналізу, систематизації та узагальнення наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених сформовано класифікацію форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках у розрізі чотирьох груп за критеріями рівня участі підприємства і рівня конфігурації видів діяльності у ланцюгу вартості, що забезпечить поглиблену деталізацію та дослідження сутності форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Систематизовано переваги та недоліки форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках за критеріями рівня інтернаціоналізації та набуття знання (навичок), що дозволить оптимізувати прийняття управлінських рішень у межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації підприємства. Обґрунтовано, що окремі типи форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках можуть бути наступними етапами розвитку найпростіших форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Перспективами подальших досліджень є розроблення методико-прикладних рекомендацій щодо проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках в межах маркетингової стратегії інтернаціоналізації підприємств з урахуванням отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: інтернаціоналізація, стратегія, стратегічне управління, маркетингова стратегія інтернаціоналізації

Табл.: 3. **Бібл.:** 11.

Ільчук Павло Григорович – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

Email: ilchukpaul@mail.ru

УДК 339.94

UDC 339.94

Ільчук П. Г. Типологія форм проникнення та присутності підприємства на іностраних ринках в рамках формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації

Цель статьи заключается в исследовании и развитии подходов к определению типологии форм проникновения и присутствия предприятия на иностранных рынках, конкретизации отдельных их типов. На основе анализа, систематизации и обобщения научных трудов отечественных и зарубежных ученых разработана классификация форм проникновения и присутствия на иностранных рынках в разрезе четырех групп по критериям уровня участия предприятия и уровня конфигурации видов деятельности в цепи стоимости, что обеспечит углубленную детализацию и исследование сущности форм проникновения и присутствия на зарубежных рынках. Систематизированы преимущества и недостатки форм проникновения и присутствия на иностранных рынках по критериям уровня интернационализации и приобретения знаний (навыков), что позволит оптимизировать принятие управленческих решений в рамках формирования и реализации маркетинговой стратегии интернационализации предприятий. Обосновано, что отдельные типы форм присутствия на иностранных рынках могут быть следующими этапами развития простейших форм проникновения и присутствия на иностранных рынках. Перспективами дальнейших исследований является разработка методико-прикладных рекомендаций по проникновению и присутствию предприятия на зарубежных рынках в рамках маркетинговой стратегии интернационализации предприятий с учетом полученных результатов исследования.

Ключевые слова: интернационализация, стратегия, стратегическое управление, маркетинговая стратегия интернационализации

Табл.: 3. **Библ.:** 11.

Ільчук Павел Григорьевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра финансов, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

Email: ilchukpaul@mail.ru

Ilchuk P. G. The Typology of Entry and Presence Forms of an Enterprise in Foreign Markets as Part of Formation and Implementation of the Internationalization Marketing Strategy

The objective of the article consists in studying and developing approaches to establishment of the typology of entry and presence forms of an enterprise in foreign markets, providing a more detailed description of individual types. On the basis of analysis, systematization, and generalization of works of domestic and foreign researchers, the entry and presence forms of enterprises in foreign markets were subdivided into four groups, the criteria being the level of participation of the enterprise and the configuration level of activity types in the value chain, which is likely to ensure detailed elaboration and study of the essence of the entry and presence forms of an enterprise in foreign markets. The advantages and disadvantages of the entry and presence forms of an enterprise in foreign markets were systemized according to the criteria of the internationalization level and acquisition of knowledge (skills) which should allow optimization of managerial decision-making in terms of formation and implementation of the internationalization marketing strategy of an enterprise. The article also provides substantiation for the observation that individual types of entry and presence of an enterprise in foreign markets can be the next developmental stages of the simplest entry and presence forms of an enterprise in foreign markets. The prospects for future research consist in the development of methodological and practical recommendations for the entry and presence of an enterprise in foreign markets as part of the internationalization marketing strategy of an enterprise taking into account the findings of this study.

Keywords: internationalization, strategy, strategic management, internationalization marketing strategy

Tabl.: 3. **Bibl.:** 11.

Ilchuk Pavlo G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

Email: ilchukpaul@mail.ru

Постановка проблеми. Ринкова економіка ґрунтується на принципах вільного підприємництва, одним із яких є і свобода вибору обсягів та ринків господарювання. Для країн з ринковою економікою немає обмежень щодо ведення бізнесу виключно в межах одного територіального ринку країни базування. Відповідно все більшої актуальності набувають питання входу підприємства на закордонні ринки: час, спосіб, сектор – а також розроблення заходів присутності на закордонних ринках (визначення цілей для вибраного закордонного ринку, координація видів діяльності, стандартизація й адаптація дій, насамперед, визначення форм проникнення та присутності на закордонних ринках). Таким чином, формування маркетингової стратегії інтернаціоналізації набуває статусу пріоритетного завдання в умовах ринкової економіки для розвитку діяльності підприємств, зокрема, та національних економік, загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економістами по-різному визначаються і класифікуються форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках [4, с. 19 – 22; 6, с. 312 – 313; 10, с. 414 – 425; 7, с. 291 – 293]. Окремі дослідники ототожнюють форми проникнення та присутності на закордонних ринках як форми інтернаціоналізації підприємств [2, с. 592; 3, с. 69], хоча і оперують тими ж економічними категоріями, що й [4; 6; 10]. Також форми проникнення та присутності на закордонних ринках розглядаються з точки зору форм міжнародного маркетингу [1, с. 264 – 265].

На сьогодні базовою є класифікація форм проникнення та присутності на закордонних ринках, запропонована Ф. Рутто (F. Root) [11, с. 6]. За даною класифікацією форми проникнення та присутності поділяються на: експортні (експорт через посередників, прямий експорт через агентів / дистриб'юторів, прямий експорт через створення відділу / філії за кордоном тощо), договірні (ліцензування, франчайзинг, контракти на управління, контракти на виробництво, контракти на інвестиції «під ключ» тощо) і інвестиційні (спільні підприємства, прямі інвестиції у придбання підприємств або створення нових підприємств «з нуля» тощо).

Отже, на сучасному етапі дослідники продовжують уточнювати місце та сутність форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках в межах його інтернаціоналізації. Варто зазначити також, що остаточно сформованої класифікації форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках немає, а тому розвиток даної проблематики є актуальним, у тому числі й за рахунок посилення вимог до маркетингової стратегії інтернаціоналізації вітчизняних підприємств в умовах глобалізації ринків.

Мета дослідження. Метою дослідження є узагальнення та розвиток підходів до визначення типології форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках, конкретизація окремих їхніх типів, дослідження їхніх сильних та слабких сторін, а також визначення місця заходів з визначення форм проникнення та присутності на закордонних ринках в межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації підприємств.

Результати дослідження. Вибір форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках є пер-

шочерговими заходами в межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації, а тому мають прямий або опосередкований вплив на стратегічні рішення щодо діяльності на закордонних ринках і впливають на фінансові результати діяльності на закордонних ринках у короткостроковій і довгостроковій перспективі [9, с. 60]. Вибір форми проникнення та присутності на закордонних ринках є наслідком прийняття сукупності стратегічних рішень, які дозволяють підприємствам здійснювати діяльність на закордонних ринках через просування продукції і ресурсів (технологій) на закордонних ринках визначеними методами [11, с. 5].

Однак форми проникнення та присутності є визначальними для діяльності підприємства на закордонних ринках не тільки в коротко-, але і в довгостроковій перспективі. Форма присутності підприємства на закордонному ринку може змінюватись у довгостроковій перспективі через збільшення або зменшення частки ринку. Тому стратегічні заходи із визначення форми проникнення та присутності на закордонних ринках можна розглядати як сукупність стратегічних рішень, що відображають хронологічний «шлях» підприємства на закордонному ринку від початку діяльності до поточного моменту. Початкові стратегічні заходи входу підприємства на закордонні ринки характеризуються високим ступенем інертності, адже підприємство, як правило, впродовж тривалого часу використовує ту ж саму форму проникнення та присутності на закордонному ринку, навіть під час просування нових продуктів, зміни ринкової позиції або ринкового середовища. Якщо стратегічні заходи входу та присутності на першому закордонному ринку привели до позитивних ринкових та фінансових результатів, вони, як правило, механічно відтворюються підприємством на наступних закордонних ринках [7, с. 292]. Форми присутності на закордонних ринках фактично відображають конфігурацію видів діяльності у ланцюгу вартості підприємства за географічним критерієм.

На основі класифікації форм проникнення та присутності на закордонних ринках Ф. Рута (F. Root) та враховуючи два ключові критерії входу та присутності на закордонних ринках – рівень участі підприємства і рівень конфігурації видів діяльності у ланцюгу вартості, можна виокремити такі чотири групи форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках (табл. 1): 1) торговельну; 2) кооперативну без об'єднання капіталів; 3) кооперативну з об'єднанням капіталів; 4) ієрархічну.

Форми проникнення та присутності з вищенаведеної класифікації (див. табл. 1) можна охарактеризувати за допомогою двох характеристик: рівня інтернаціоналізації і набуття знання (навичок). Першу характеристику – рівень інтернаціоналізації – можна описати як набір показників: рівень контролю, рівень участі, рівень ризику, еластичність та рентабельність. Рівень контролю показує вплив суб'єкта на операції, що здійснюються на закордонних ринках. Рівень участі є мірою для визначення рівня інвестицій у активу на закордонному ринку. Рівень ризику показує очікувану невизначеність для власників і менеджерів підприємства по відношенню до діяльності на закордонному ринку. Рівень еластичності відображає можливість (а отже витра-

Класифікація форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках

Група форм	Типи форм
Торгівельна	1. Прямий експорт. 2. Експорт через вітчизняних посередників (агентів, брокерів, компанії-експортери, торговельні компанії). 3. Експортна кооперація. 4. Експорт через закордонних посередників (закордонних агентів, закордонних брокерів).
Кооперативна без об'єднання капіталів	1. Ліцензування (класичне ліцензування, ліцензування виробництва, ліцензування торговельної марки (бренду), ліцензування авторських прав, франчайзинг). 2. Спеціалізація (закупівельна співпраця, наукова співпраця, виробничий контракт, інвестиційний контракт («під ключ»))
Кооперативна з об'єднанням капіталів	1. Комплексне спільне підприємство. 2. Спеціалізоване спільне підприємство (торгівельне підприємство, закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство).
Ієрархічна	1. Комплексне поглинання. 2. Спеціалізоване поглинання (торгівельне підприємство, закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство). 3. Нова комплексна інвестиція. 4. Нова спеціалізована інвестиція (торгівельне підприємство, закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство).

Джерело: систематизовано автором

ти і час) виходу суб'єкта господарювання з діяльності на закордонних ринках (припинення діяльності та цих ринках) [8, с. 68]. Рівень рентабельності відображає участь підприємства у розподілі прибутку, отриманого на закордонному ринку. Між вищеописаними характеристиками спостерігаються тісні взаємозв'язки. Високий рівень контролю, як правило, супроводжується високим рівнем участі, а отже і високим рівнем ризику, низьким рівнем еластичності та високим рівнем рентабельності. Зворотна залежність спостерігається в разі низького рівня контролю (табл. 2).

Другу характеристику можна описати такими показниками: «приховані» можливості, набуття виробничих можливостей (технічне, експлуатаційне ноу-хау), набуття навичок організаційного характеру (організування діяльності, пов'язаної з проведенням операцій на закордонних ринках), набуття ринкових навичок (приспособлення до умов закордонних ринків). Отримання «прихованих» можливостей відбувається у випадку підтримки конкурентних переваг підприємства, надання захисту від поглинання унікального ресурсу, передавання навичок бізнес-діяльності [8, с. 68]. Показники, що стосуються набуття виробничих можливостей, навичок організаційного характеру та ринкових навичок відображають швидкість отримання та застосування інформації під час діяльності на закордонних ринках (табл. 3).

Торгівельні форми проникнення та присутності на закордонних ринках передбачають здійснення виключно експортних операцій, адже підприємство працює територіально у країні базування і здійснює прямі експортні поставки, або у співпраці з національними чи закордонними економічними суб'єктами пропонує власну продукцію на закордонні ринки, не створюючи активів на закордонних

ринках та / чи не займаючись кооперацією. Торговельні форми проникнення та присутності на закордонних ринках можна класифікувати на чотири види: прямий експорт, експорт через вітчизняних посередників, експортна кооперація та експорт через закордонних посередників.

Прямий експорт базується на виконанні продукції на замовлення закордонних контрагентів (найбільш поширені зовнішньоекономічні операції). Закордонний контрагент може надавати власну сировину, матеріали, розробляти продукцію, технології, системи контролю якості, тоді як підприємство-експортер зобов'язане виготовляти продукцію згідно зі специфікацією. Таким чином, підприємство продає продукцію на закордонних ринках під власним брендом, найчастіше, і у власній дистрибутивній мережі та відповідно до власної концепції дій на ринку. У разі прямого експорту підприємство самостійно організовує та здійснює всю діяльність, пов'язану з експортом, і має прямі контакти із закордонними покупцями. Такі операції підприємство здійснює силами власного підрозділу, на який покладені відповідні функції. Завданнями такого підрозділу можуть бути дослідження закордонних ринків, вибір найбільш привабливих закордонних ринків, вибір іноземних партнерів (імпортерів), обговорення умов співпраці, підписання експортних договорів, організування доставки продукції, формування маркетингової стратегії, побудова збутової мережі та організування промо-підтримки на закордонних ринках.

Експорт через вітчизняних посередників полягає у виробництві продукції підприємства в країні базування та її продажу на закордонних ринках через контрагентів, які є резидентами країни базування. Експорт через вітчизняних посередників суттєво не відрізняється від продажів

Таблиця 2

Переваги та недоліки форм проникнення та присутності на закордонних ринках (за характеристикою рівня інтернаціоналізації)

Показники	Рівень контролю	Рівень участі	Рівень ризику	Еластичність	Рентабельність
<i>Торгівельна</i>					
Прямий експорт	1	1	1	4	1
Експорт через вітчизняних посередників	1	1	1	5	2
Експортна кооперація	1	1	1	3	2
Експорт через закордонних посередників	2	2	2	5	2
<i>Кооперативна без об'єднання капіталів</i>					
Ліцензування	1	1	1	3	1
Франчайзинг	4	1	1	3	2
Інвестиційний контракт («під ключ»)	4	4	2	2	3
<i>Кооперативна з об'єднанням капіталів</i>					
Комплексне спільне підприємство	3	3	3	2	3
Спеціалізоване спільне підприємство	3	3	3	2	3
<i>Ієрархічна</i>					
Спеціалізоване поглинання	5	5	5	1	4
Повне поглинання	5	5	5	1	5
Нова спеціалізована інвестиція	5	5	5	1	4
Нова комплексна інвестиція	5	5	5	1	5

Умовні позначення: 1 – дуже низький рівень, 2 – низький рівень, 3 – середній рівень, 4 – високий рівень, 5 – дуже високий рівень

Джерело: сформовано автором

на внутрішньому ринку. Національний посередник бере на себе не тільки ризики і витрати, пов'язані з експортом продукції, але і зобов'язання контролювати дотримання відповідності продукції усім вимогам (підготовка експортної документації, транспортування, страхування тощо), а також здійснює маркетинг і збутову діяльність на закордонних ринках. Таких торговельних посередників можна класифікувати на чотири групи: 1) агент із закупівель, 2) брокер, 3) компанія-експортер, 4) торговельна компанія [7, с. 314].

Експортна кооперація полягає у створенні групою підприємств нового підприємства, завданням якого є здійснення функцій, пов'язаних з експортом товарів підприємств-засновників. Відмінність між експортом і експортною кооперацією полягає в тому, що в першому випадку посередником виступає незалежний оператор ринку, а у другому – суб'єкт, який контролюється підприємствами-виробниками. Експортна кооперація може мати різний характер – від вузького до широкого спектра функцій, які виконуються спільно [7, с. 323]. За низького рівня співпраці підприємство-агент виконує завдання типового агента з продажу. За високого рівня співпраці підприємство-агент на закордонних ринках виконує широкий спектр функцій, наприклад: 1) продаж продукції під спільною торговельною маркою; 2) оцінювання привабливості закордонних ринків;

3) збір інформації про ринок; 4) створення збутової мережі; 5) організування маркетингової підтримки; 6) організування експортної партії продукції (формування з пропозицій різних підприємств); 7) ведення переговорів щодо умов співпраці із закордонними партнерами.

За критерієм рівня інтернаціоналізації торговельні форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються низьким рівнем контролю, низьким рівнем участі, низьким рівнем ризику, високою еластичністю і низьким рівнем рентабельності (див. табл. 2). За критерієм набуття знання (навичок) різні види торговельних форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках мають відмінні характеристики. Прямий експорт вирізняється через вищу ймовірність набуття виробничих можливостей, натомість експорт через закордонних посередників надає більше можливостей набуття навичок організаційного характеру та ринкових навичок (див. табл. 3).

Кооперативні без об'єднання капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках полягають у пошуку можливостей діяльності на закордонних ринках через довгострокову співпрацю з іншими підприємствами-нерезидентами (виняток становить інвестиційний договір «під ключ»). Така співпраця

Переваги та недоліки форм проникнення та присутності на закордонних ринках
(за характеристикою набуття знання (навичок))

Показники	«Приховані» можливості	Набуття виробничих можливостей	Набуття навичок організаційного характеру	Набуття ринкових навичок
<i>Торгівельна</i>				
Прямий експорт	1	3	2	1
Експорт через вітчизняних посередників	2	1	1	1
Експортна кооперація	2	1	1	1
Експорт через закордонних посередників	2	1	3	2
<i>Кооперативна без об'єднання капіталів</i>				
Ліцензування	1	1	1	1
Франчайзинг	2	2	2	4
Інвестиційний контракт («під ключ»)	2	3	3	4
<i>Кооперативна з об'єднанням капіталів</i>				
Комплексне спільне підприємство	1	3	3	4
Спеціалізоване спільне підприємство	2	2	3	4
<i>Ієрархічна</i>				
Спеціалізоване поглинання	5	3	5	5
Повне поглинання	5	5	5	5
Нова спеціалізована інвестиція	5	1	3	3
Нова комплексна інвестиція	5	1	3	3

Умовні позначення: 1 – дуже низький рівень, 2 – низький рівень, 3 – середній рівень, 4 – високий рівень, 5 – дуже високий рівень

Джерело: сформовано автором

може мати як комплексний, так і спеціалізований характер. Комплексна співпраця пов'язана з ліцензуванням. Ліцензування, як форма проникнення та присутності на закордонному ринку, полягає в тому, що підприємство, яке володіє правами власності на продукцію (технології виробництва, проектування виробів тощо) та інші нематеріальні активи (торгівельні марки, авторські права, комерційні таємниці, маркетингові технології, методи організування виробничого процесу, логістичні рішення тощо) передає право на їхнє використання закордонній юридичній особі за окрему плату. За критерієм об'єкта ліцензування можна виділити класичне ліцензування, ліцензування виробництва, ліцензування торгівельної марки (бренду), авторських прав та франчайзинг. Кооперативні без об'єднання капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках базуються на довгостроковій співпраці із закордонними партнерами у конкретній сфері діяльності. За критерієм рівня конфігурації видів діяльності у ланцюгу вартості можна виокремити такі види кооперативних без об'єднання капіталів форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках: закупівельна співпраця, наукова співпраця, виробничий контракт та інвестиційний контракт («під ключ»). Серед спеціалізованих кооперативних без об'єднання капіталів форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках варто

виокремити інвестиційний контракт «під ключ», оскільки він включає значну кількість видів діяльності ланцюга вартості компанії.

Отже, більшість спеціалізованих кооперативних без об'єднання капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках є доповненням до інших форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Вони орієнтовані на зниження витрат (виробничий контракт, закупівельна співпраця), набуття виробничих можливостей (наукова співпраця).

За критерієм рівня інтернаціоналізації кооперативні без об'єднання капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються низьким рівнем участі, що супроводжується низьким рівнем контролю, низьким рівнем ризику, середнім рівнем еластичності (передумовою чого є довготривалий термін дії договору про співпрацю) і низьким рівнем рентабельності. Відмінності в оцінюванні сильних і слабких сторін кооперативних без об'єднання капіталів форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках за вищезгаданими характеристиками можуть спостерігатись під час здійснення франчайзингу (через вищий рівень контролю) та інвестиційних контрактів «під ключ» (через вищий рівень контролю та участі, а, отже, вищий рівень участі у розподілі прибутку) (див. табл. 2).

За критерієм набуття знання (навичок) кооперативні без об'єднання капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються низькою ймовірністю набуття «прихованих» можливостей, а також низькою ймовірністю набуття виробничих можливостей, навичок організаційного характеру та ринкових навичок. Також, як і у попередньому випадку, можуть спостерігатись відмінності в оцінюванні сильних і слабких сторін, адже франчайзинг та інвестиційний контракт «під ключ» передбачають вищу ймовірність набуття навичок організаційного характеру та ринкових навичок (див. табл. 3).

Кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках базуються на співпраці з партнером або з партнерами (найчастіше з іншої країни) на закордонному ринку. У результаті такої співпраці створюється нове підприємство, яке здійснює діяльність на закордонному ринку. На відміну від кооперативних без об'єднання капіталів, кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються більш тісними взаємозв'язками між суб'єктами господарювання. Такі взаємозв'язки передбачають участь у капіталі новоствореної компанії усіх сторін і характеризуються відносно високим рівнем участі [5, с. 849 – 876]. Завдяки цьому підприємство отримує можливість використовувати унікальні ресурси, уміння і навички закордонного партнера через утворення фінансових взаємозв'язків та полегшуючи доступ на закордонний ринок для засновників. За умови створення спільного підприємства, одним з ключових елементів процесу прийняття рішень є вибір оптимального партнера та встановлення взаємної довіри.

Кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках класифікуються на дві групи: комплексні і спеціалізовані. Комплексні кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонні ринки передбачають створення спільних підприємств, які здійснюють усі види діяльності ланцюга вартості, а підприємства-засновники доповнюють один одного ресурсами або навичками. Наприклад, частина з підприємств є відповідальною за науково-дослідні та виробничі види діяльності у ланцюгу вартості, інша частина – за маркетингово-збутові види діяльності.

Спеціалізовані спільні підприємства здійснюють обмежену кількість видів діяльності ланцюга вартості, наприклад, придбання сировини та матеріалів, науково-технічна підготовка виробництва, виробнича і збутова діяльність тощо. Причинами створення спеціалізованих спільних підприємств є: 1) прагнення знизити витрати діяльності (закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство, торгівельне підприємство); 2) прагнення покращити ринкову позицію підприємства (закупівельне підприємство, торгівельне підприємство); 3) набуття ринкових навичок (закупівельне підприємство, торгівельне підприємство); 4) набуття виробничих можливостей (наукове підприємство).

За критерієм рівня інтернаціоналізації кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються середнім рівнем контролю, участі, ризику та рентабельнос-

ті у поєднанні з низьким рівнем еластичності (див. табл. 2). За критерієм набуття знання (навичок) кооперативні з об'єднанням капіталів форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках характеризуються низьким рівнем набуття «прихованих» можливостей, високим рівнем набуття ринкових навичок та середнім рівнем набуття виробничих можливостей і навичок організаційного характеру (див. табл. 3).

Ієрархічні форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках передбачають діяльність підприємства на закордонному ринку на основі повністю контрольованого підприємства (за рахунок володіння мажоритарною часткою в капіталі такого підприємства). Діяльність контрольованого підприємства визначається внутрішніми процедурами управління материнської компанії (керівництво материнської компанії має повний вплив на керівництво контрольованого підприємства). Ієрархічні форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках можна класифікувати за двома ознаками. Перша ознака стосується суб'єкта капітальних вкладень (поглинання існуючої компанії або інвестиції в новостворене підприємство), інша пов'язана з діапазоном діяльності контрольованого підприємства (комплексне або спеціалізоване підприємство).

Інвестування у комплексне підприємство під час реалізації заходів з формування ієрархічної форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках передбачає придбання прав власності (акцій) підприємства, яке функціонує на закордонному ринку, та повний контроль над його діяльністю. Відповідно до спеціалізованого поглинання (згідно з основним видом діяльності придбаної закордонної компанії) виділяють закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство, торгівельне підприємство. Спеціалізоване поглинання, як правило, є наступним етапом розвитку кооперативних без об'єднання капіталів або з об'єднанням капіталів форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Перші три форми (закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство) не супроводжуються реалізацією продукції на закордонному ринку і, як правило, супроводжується іншими формами проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Основними причинами їхнього застосування є прагнення зниження витрат та / або набуття виробничих можливостей і ринкових навичок. Четверта форма спеціалізованого поглинання може здійснюватись у вигляді інвестицій у торгівельне підприємство або придбання торгівельної марки без інших активів. Нова комплексна інвестиція передбачає створення з нуля суб'єкта господарювання, який здійснює усі види діяльності ланцюга вартості. Нова спеціалізована інвестиція, як і у випадку спеціалізованого поглинання, може набувати чотирьох форм: закупівельне підприємство, наукове підприємство, виробниче підприємство, торгівельне підприємство. Основною причиною здійснення нової спеціалізованої інвестиції (за винятком торгівельного підприємства) є пошук можливостей для зниження витрат.

За критерієм участі в капіталі створення торгівельного підприємства можливе у таких формах: 1) представництво на закордонному ринку збутової служби; 2) торгівельне представництво на закордонному ринку; 3) за-

кордонна філія (як структурний підрозділ підприємства); 4) дочірнє підприємство (як відокремлений суб'єкт) [7, с. 358 – 360].

За критерієм рівня інтернаціоналізації ієрархічні форми проникнення та присутності характеризуються високим рівнем контролю, участі, ризику, рентабельності та низьким рівнем еластичності (див. табл. 2). Аналізуючи ієрархічні форми проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках за критерієм набуття знання (навичок), спостерігаються чіткі відмінності між стратегіями, що базуються на поглинанні і створенні нових підприємств. У випадку комплексного поглинання підприємство досягає високого рівня набуття «прихованих» можливостей, виробничих можливостей, навичок організаційного характеру та ринкових навичок, тоді як інвестування у новостворене підприємство пов'язане з високим рівнем набуття «прихованих» можливостей, низьким рівнем набуття виробничих можливостей і середнім рівнем набуття навичок організаційного характеру та ринкових навичок (див. табл. 3).

Висновки. У сучасних економічних умовах формування маркетингової стратегії інтернаціоналізації є одним з пріоритетних завдань підприємств. На основі розвитку підходів до визначення типології форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках розроблено класифікацію форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках у розрізі чотирьох груп, що забезпечить поглиблену деталізацію та дослідження сутності форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках. Дослідження переваг та недоліків форм проникнення та присутності підприємства на закордонних ринках дозволить оптимізувати прийняття управлінських рішень у межах формування та реалізації маркетингової стратегії інтернаціоналізації підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильківський Д. М. Розвиток концептуальних засад міжнародного маркетингу / Д. М. Васильківський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – Т. 2, № 2. – С. 262 – 266.
2. Драбик І. Критерії класифікації. Види стратегії розвитку підприємства на закордонних ринках / І. Драбик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Логістика». – 2010. – № 690. – С. 587 – 593.
3. Кокоріна В. І. Імперативи розвитку міжнародного бізнесу в умовах глобалізації / В. І. Кокоріна // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2010. – № 3. – С. 67 – 73.
4. Чумаченко Т. М. Міжнародний маркетинг : навч.-метод. посібник / Т. М. Чумаченко. – 3-е вид., перероб. і доп. – Дніпропетровськ : ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2012. – 210 с.
5. Buckley P. En economic model of International joint venture strategy / P. Buckley, M. Casson // Journal of International Business Studies. – 1996. – Vol. 27, Issue 5. – P. 849 – 876.
6. Doole I. International marketing strategy. Analysis, development and implementation / I. Doole, R. Lowe. – London : Thompson learning, 2008. – 480 p.
7. Hollensen S. Global marketing / S. Hollensen. – Edinburgh: Pearson Education, 2007. – 714 p.
8. Koch A. J. Selecting overseas markets and entry modes: two decision processes or one? / A. J. Koch // Marketing intelligence and planning. – 2001. – Vol. 19, Issue 1. – P. 65 – 75.
9. Morschett D. Decades of research on markets entry modes: what do we really know about external antecedents of entry mode choice? / D. Morschett, H. Schramm-Klein, B. Swoboda // Journal of international management. – 2010. – Vol. 16, Issue 1. – P. 60 – 77.
10. Muhlbacher H. International marketing. A global perspective / H. Muhlbacher, H. Leih, L. Dahringer. – London : Thompson, 2006. – 800 p.
11. Root F. R. Entry strategies for international markets / F. R. Root. – New York : Lexington Books, 1987. – 269 p.

REFERENCES

- Buckley, P., and Casson, M. "En economic model of International joint venture strategy" *Journal of International Business Studies* vol. 27, no. 5 (1996): 849-876.
- Chumachenko, T. M. *Mizhnarodnyi marketynh* [International Marketing]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychiy universytet, 2012.
- Drabik, I. "Kryterii klasyfikatsii. Vydy stratehii rozvytku pidpriemstva na zakordonnykh rynkakh" [The criteria for classification. Skills development strategy in foreign markets]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*. Serii "Lohistyka", no. 690 (2010): 587-593.
- Doole, I., and Lowe, R. *International marketing strategy. Analysis, development and implementation*. London: Thompson learning, 2008.
- Hollensen, S. *Global marketing*. Edinburgh: Pearson Education, 2007.
- Kokorina, V. I. "Imperatyvy rozvytku mizhnarodnoho biznesu v umovakh hlobalizatsii" [The imperative of international business development under globalization]. *Derzhava ta rehiony*. Serii "Ekonomika ta pidpriemnytstvo", no. 3 (2010): 67-73.
- Koch, A. J. "Selecting overseas markets and entry modes: two decision processes or one?" *Marketing intelligence and planning* vol. 19, no. 1 (2001): 65-75.
- Morschett, D., Schramm-Klein, H., and Swoboda, B. *Journal of international management* vol. 16, no. 1 (2010): 60-77.
- Muhlbacher, H., Leih, H., and Dahringer, L. *International marketing. A global perspective*. London: Thompson, 2006.
- Root, F. R. *Entry strategies for international markets*. New York, 1987.
- Vasylkivskyi, D. M. "Rozvytok kontseptualnykh zasad mizhnarodnoho marketynhu" [Development of conceptual foundations of international marketing]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* vol. 2, no. 2 (2011): 262-266.

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В ПРОЦЕСІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© 2014 ЛАБУНЬСЬКА С. В.

УДК 658.589

Лабунська С. В.

Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності

Метою статті є розробка системи управління економічною безпекою підприємства в умовах здійснення ним інноваційної діяльності. У результаті дослідження було вирішено такі завдання: уточнено визначення понять «система економічної безпеки підприємства» та «механізм управління системою економічної безпеки підприємства», розроблено функціонал категоріального розуміння економічної безпеки підприємства (ЕБП) та алгоритм реалізації механізму управління системою ЕБП, обґрунтовано доцільність побудови системи ЕБП на основі ризоматичного підходу з метою врахування впливу на систему управління інноваційною діяльністю, і на цій основі удосконалено визначення та структуру бізнес-архітектури підприємства, обґрунтовано необхідність забезпечення здатності системи до саморозвитку та самоорганізації як ключової складової досягнення необхідного стану економічної безпеки у процесі інноваційної діяльності підприємства. Автором сформуовано принципи побудови структури системи економічної безпеки в контексті ризоматичного підходу з урахуванням особливостей визначення проактивної стратегії підприємства, що дало змогу розробити алгоритм механізму її функціонування в процесі інноваційної діяльності. Розроблений підхід до організації безпеки діяльності та взаємозалежності функціонування предметно-орієнтованих систем управління дозволяє оптимізувати дію всіх підсистем загальної системи менеджменту підприємства, ґрунтуючи їх на платформі ефективної діяльності механізму управління ЕБП.

Ключові слова: система управління економічною безпекою підприємства; бізнес-архітектура підприємства; інноваційна діяльність; ризоматичний підхід

Рис.: 1. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 16.

Лабунська Світлана Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра бухгалтерського обліку, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: svetlana.lab@gmail.com

УДК 658.589

UDC 658.589

Лабунская С. В. Концепция построения системы экономической безопасности предприятия в процессе инновационной деятельности

Целью статьи является разработка системы управления экономической безопасностью предприятия в условиях осуществления инновационной деятельности. В результате исследования были решены следующие задачи: уточнены понятия «система экономической безопасности предприятия» и «механизм управления системой экономической безопасности предприятия», разработан функционал категоріального понимания экономической безопасности предприятия и алгоритм реализации механизма её управления, обоснована целесообразность построения системы экономической безопасности предприятия на основе ризоматичного подхода с целью учета влияния на систему управления инновационной деятельностью и на этой основе усовершенствованы определение и структура бизнес-архитектуры предприятия, обоснована необходимость обеспечения способности системы к саморазвитию и самоорганизации как ключевых составляющих достижения необходимого уровня экономической безопасности в процессе инновационной деятельности предприятия. Автором сформулированы принципы структурного построения системы экономической безопасности в контексте ризоматичного подхода с учетом особенностей реализации проактивной стратегии, что позволило разработать алгоритм механизма её функционирования в процессе инновационной деятельности. Разработанный подход к организации безопасности деятельности и взаимодействия предметно-ориентированных систем управления позволяет оптимизировать действие всех подсистем менеджмента предприятия на основе эффективной реализации механизма управления экономической безопасностью предприятия.

Ключевые слова: система управления экономической безопасностью предприятия; бизнес-архитектура предприятия; инновационная деятельность; ризоматичный подход

Рис.: 1. **Формул.:** 3. **Библ.:** 16.

Labunska S. V. A Framework for Construction of an Economic Security System of an Enterprise Pursuing Innovative Activities

The objective of the article consists in the development of an economic security management system of an enterprise within the context of its innovative activities. The study allowed solving the following tasks: more specific definitions of the terms «economic security of an enterprise» and «mechanism of economic security system management of an enterprise» were developed, the functional of the categorial meaning of economic security of an enterprise (ESE) as well as an algorithm for implementing the ESE system management mechanism were developed, rationale was provided for construction of an ESE system based on the rhizomatic approach with a view to taking into account the effect on the innovative activities management system, and this foundation was used to improve the definition and structure of the business framework of an enterprise, the necessity for ensuring the ability of the system to develop and self-organize was substantiated as it is a crucial component of achieving the desired level of economic security in the process of innovative activities pursued by an enterprise. The author formulated the principles of construction of an economic security system within the rhizomatic approach taking into account specific aspects of implementing the proactive strategy of an enterprise, which enabled developing an algorithm for its functioning mechanism within the context of innovative activities. The developed approach to organization of operational safety and interdependence of subject-oriented management systems functioning allows optimizing the work of all subsystems of the overall enterprise management system based on the efficient operation of the ESE management mechanism.

Keywords: economic security management system of an enterprise, business framework of an enterprise, innovative activities, rhizomatic approach

Pic.: 1. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 16.

Labunska Svitlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting, Kharkiv National Uni-

Лабунская Светлана Витальевна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра бухгалтерського учета, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: svetlana.lab@gmail.com

iversity of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: svetlana.lab@gmail.com

Вступ. Швидкість змін параметрів глобального ринку та високий рівень адаптації до нових умов як ключовий чинник конкурентоспроможності сучасних економічних систем свідчить про необхідність постійного реінжинірингу та прилаштування системи управління економічною безпекою підприємства (ЕБП) до змін бізнес-середовища та внутрішнього стану ресурсного потенціалу суб'єкта господарювання. У свою чергу, механізм системи ЕБП має бути побудований таким чином, щоб підтримувати безпечну поточну діяльність підприємства, сформувати адекватний, відповідно до потреб майбутнього періоду, ресурсний потенціал та активно впливати на бізнес-середовище для запобігання (або мінімізації) впливу деструктивних чинників на діяльність підприємства у поточному та наступних періодах.

Метою дослідження є розробка системи управління економічною безпекою підприємства в умовах здійснення ним інноваційної діяльності. Для досягнення мети було вирішено такі завдання: уточнено визначення понять «система економічної безпеки підприємства» та «механізм управління системою економічної безпеки підприємства», розроблено функціонал категоріального розуміння економічної безпеки підприємства та алгоритм реалізації механізму управління системою ЕБП, обґрунтовано доцільність побудови системи ЕБП на основі ризоматичного підходу з метою врахування впливу на систему управління інноваційною діяльністю і на цій основі удосконалено визначення та структуру бізнес-архітектури підприємства, обґрунтовано необхідність забезпечення здатності системи до саморозвитку та самоорганізації як ключової складової досягнення необхідного стану економічної безпеки у процесі інноваційної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовному тлумаченню, принципам, підходам до створення та оптимальної організації систем управління ЕБП приділена увага в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема [1 – 3; 5 – 8; 10 – 15]. Залежно від розуміння категорії «система» в науковій спільноті можливо виділити два основних підходи до визначення змісту поняття «економічна безпека підприємства». Прихильники першого підходу, серед яких автори робіт [2; 8], дотримуються визначення як певної підсистеми управління, що здатна впливати на інші функціональні підсистеми та забезпечувати ефективне функціонування підприємства як системи за будь-яких умов. Інша частина науковців, зокрема автори робіт [5; 14], визначають систему ЕБП як організаційно-економічний зв'язок між структурними підрозділами загальної системи менеджменту, що передбачає цілісність, здатність до розвитку та досягнення стратегічної мети.

Втім, на нашу думку, саме ефективна дія механізму загальної системи менеджменту гарантує безпечні можливості функціонування та конкурентоспроможність підпри-

ємства. Отже, систему ЕБП доцільно характеризувати як відкриту динамічну предметно-орієнтовану управлінську підсистему загальної системи менеджменту, організаційна структура якої побудована таким чином, що здатна за допомогою спрямованого функціонального впливу забезпечити захист ресурсного потенціалу підприємства від дії зовнішніх загроз та деструктивних чинників внутрішнього середовища у процесі фінансово-господарської діяльності та сформувати сприятливі умови його функціонування у майбутньому.

В сучасній науковій літературі визначення понять «механізм управління системою ЕБП» та «механізм ЕБП» слабоформалізовані. Так, В. І. Франчук пропонує розуміти механізм ЕБП як системне поєднання суб'єктів та сил безпеки з метою застосування ними спеціальних функцій, методів, засобів та принципів безпеки [11]. С. О. Черкасова [12] доводить необхідність використання поняття «механізм управління ЕБП», зміст якого розкриває як взаємозалежну сукупність форм і методів економічного управління, окрема роль в якій відводиться функції мотивації, а також керуючих параметрів та наявних фінансово-адміністративних обмежень, що існують в нормативно-правовому полі країни і спрямовані на підвищення економічної безпеки суб'єкта господарювання. А. А. Шатохін та Т. Б. Ігнашкіна в певній частині ототожнюють механізм управління ЕБП із системою ЕБП, пропонуючи «під механізмом розуміти всю систему елементів економічної безпеки, а також властивості складових в їхньому взаємозв'язку» [13].

Враховуючи запропонований підхід до визначення поняття «система ЕБП», згідно з яким система економічної безпеки підприємства як динамічна система передбачає врахування завдань формування проактивної стратегічної поведінки, що потребує реалізації не тільки загальних функцій підсистеми менеджменту підприємства, а й реалізації функції самозбереження системи, доцільно запропонувати в цьому контексті розмежувати топологічний горизонт управлінського впливу механізму системи ЕБП, який обумовлює різницю функціональних аспектів прояву дії керуючого впливу на інші предметно-орієнтовані підсистеми підприємства за стратегічним та оперативним спрямуванням, і, як наслідок, передбачає різну архітектуру структурної організації системи ЕБП.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека підприємства має бути визначена як комплексна категорія, що містить декілька різновидів для певного підприємства у різні часові проміжки частин: стала складова (S_0) – такий стан ресурсного потенціалу підприємства, який склався за результатами функціонування підприємства та дії загроз його діяльності у попередньому періоді і який визначає його фінансово-економічні можливості щодо реалізації своєї стратегічної мети у поточному періоді; динамічна складова поточного періоду (S_1) – здатність

системи менеджменту здійснювати управління в умовах дії внутрішніх та зовнішніх деструктивних чинників; динамічна складова, спрямована на результати діяльності у майбутньому періоді (S_2) – сукупність дій в рамках існуючої системи менеджменту (чи побудова нової її архітектури), яка здатна не тільки адаптувати діяльність підприємств до дії всіх типів подразників, але й активно впливати на формування сприятливих умов функціонування останнього у майбутніх періодах. Отже, загальне категоріальне розуміння економічної безпеки підприємства (ES_0) може бути описано функціоналом:

$$ES = F\{\alpha_0 \cdot S_0; \alpha_1 \cdot S_1; \alpha_2 \cdot S_2\}; \quad (1)$$

де $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ – коефіцієнти значущості для підприємства складових економічної безпеки в певний момент дослідження.

Ефективне функціонування механізму управління системою ЕБП передбачає узгодженість цілеполягання загальної системи менеджменту підприємства з іншими предметно-орієнтованими управлінськими системами, в першу чергу, системою управління ЕБП. Проте, визначення ступеня досягнення цілей процесу управління системою ЕБП є досить складним завданням, яке передбачає формування обґрунтованої критеріальної бази оцінки дієвості механізму управління. Оскільки, за дослідженням автора, такі параметри оцінки можуть містити як якісну, так і кількісну характеристику, доцільним є використання інтегрального показника, який формується на базі обраних параметричних показників. При цьому ефективність управління на оперативному рівні може характеризуватись ступенем мінімізації прояву деструктивних чинників, що можуть бути виявлені шляхом експертної оцінки.

Оскільки система ЕБП є динамічною відкритою системою, відповідний механізм управління має враховувати постійні зміни зовнішніх і внутрішніх факторів, а також вірогідність їх синергетичного впливу. Особливу увагу при формуванні механізму управління СЕБП слід звернути на реалізацію принципів антиципації шляхом моніторингу умов розвитку системи та побудови прогнозів зміни зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства (рис. 1).

Важливим етапом реалізації механізму управління системою ЕБП є визначення та формування ресурсного резерву, що може бути використаний на підтримку сталого функціонування та розвитку системи ЕБП з можливим алокаційним спрямуванням на виконання функцій стабілізаційного блоку: самоорганізації та самозбереження (системної підтримки).

З метою урахування особливостей організації управлінського впливу системи ЕБП на інші предметно-орієнтовані управлінські системи підприємства, необхідними є деталізація та адаптація функціонування механізму системи ЕБП щодо систем, які характеризуються підвищеним ступенем ризику безпечного функціонування. Як доводить дослідження [9], однією з найбільш вразливих до дії деструктивних чинників є система управління інноваційною діяльністю (УІД) підприємства та її підсистема управління витратами інноваційної діяльності

(УІВД). У той самий час слід відмітити, що саме інноваційна діяльність є рушійною силою розвитку сучасного підприємства та умовою його конкурентних переваг на ринку, що в свою чергу є запорукою підвищення безпеки його діяльності.

Отже, реалізація механізму управління системою ЕБП у підсистемі управління інноваційною діяльністю потребує поглибленої уваги керуючої системи як під час комерціалізації окремих інноваційних проектів, так і в перманентному аспекті функціонування суб'єкта господарювання. З цією метою пропонується у процесі реалізації проактивної стратегії (блок 5, рис. 1) здійснювати визначення запасу міцності системи ЕБП шляхом співставлення розрахованого фактичного інтегрального показника ЕБП з його запланованим значенням, встановленим на основі експертної оцінки (когнітивний підхід) або обчисленим на підставі аналізу досвіду діяльності за попередні роки (нормативістський підхід). При цьому показник запасу міцності системи ЕБП може бути покладений в основу оцінки ефективності управлінського впливу системи ЕБП на систему УІД.

Концептуальний підхід до побудови систем ЕБП на рівні операційного менеджменту має ознаки ризоматичної системи. Саме ризоматичний підхід до побудови організаційної структури системи ЕБП дозволяє запобігти неконтрольованому витoku інформації та збільшити її стійкість у топологічному просторі в розі поточного управлінського циклу. Така побудова, згідно з результатами дослідження, виявляється найбільш ефективною при проектній організації процесу управління, яка застосовується в управлінні інноваційною діяльністю. Оскільки проектна діяльність нециклічна та не носить перманентного характеру, система ЕБП в площині взаємодії з системою УІД має бути організована за проектним принципом, що вимагає від системи менеджменту використання специфічних підходів до побудови загальної архітектури підприємства.

Сучасні наукові дослідження в галузі відкритих динамічних систем передбачають побудову окремих предметно-спрямованих систем управління в рамках загальної архітектури системи управління підприємством, яка базується на функціонально-об'єктних контурах управлінського впливу і складається, за визначенням Дж. Захмана [16], з таких основних частин, як: онтологія архітектури, бізнес-архітектура та системна архітектура.

Онтологія архітектури базується на корпоративній місії та обраній стратегії суб'єкта господарювання і є підґрунтям для обрання основних напрямів його розвитку. Бізнес-архітектура є надбудовою на платформу онтології архітектури та визначає стратегічно необхідні бізнес-процеси підприємства, основні напрямки спрямування та обсяги ресурсних потоків, і, за визначенням науковців [4], саме в рамках бізнес-архітектури, як її складова, має бути побудована організаційна структура управління підприємством. Для вирішення задач побудови ефективної організаційної структури системи ЕБП доцільно розширити контент бізнес-архітектури, додавши визначення принципів та підходів до побудови предметно-орієнтованих систем управління об'єктною площиною.

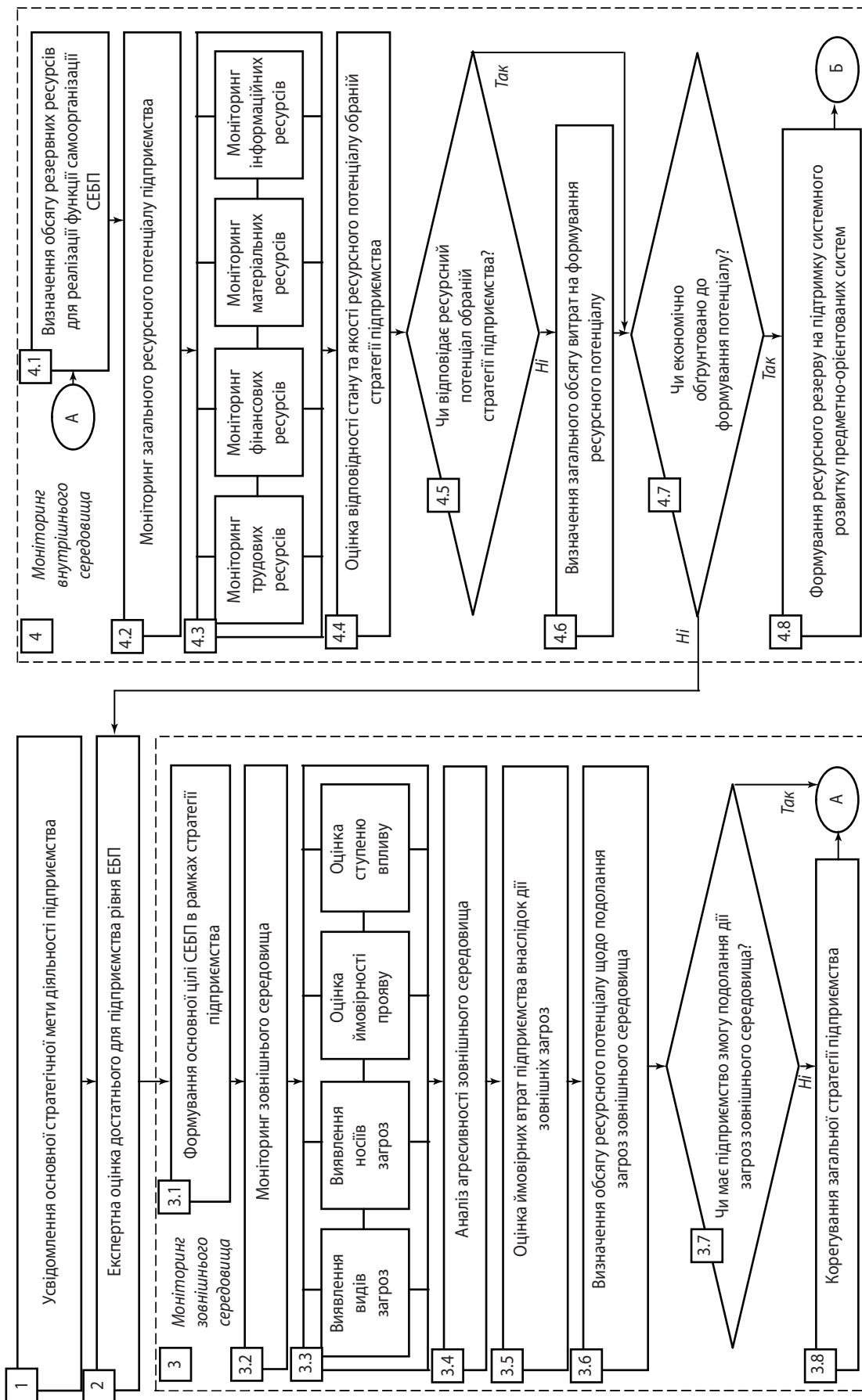

Рис. 1. Алгоритм реалізації механізму управління системою економічної безпеки підприємства

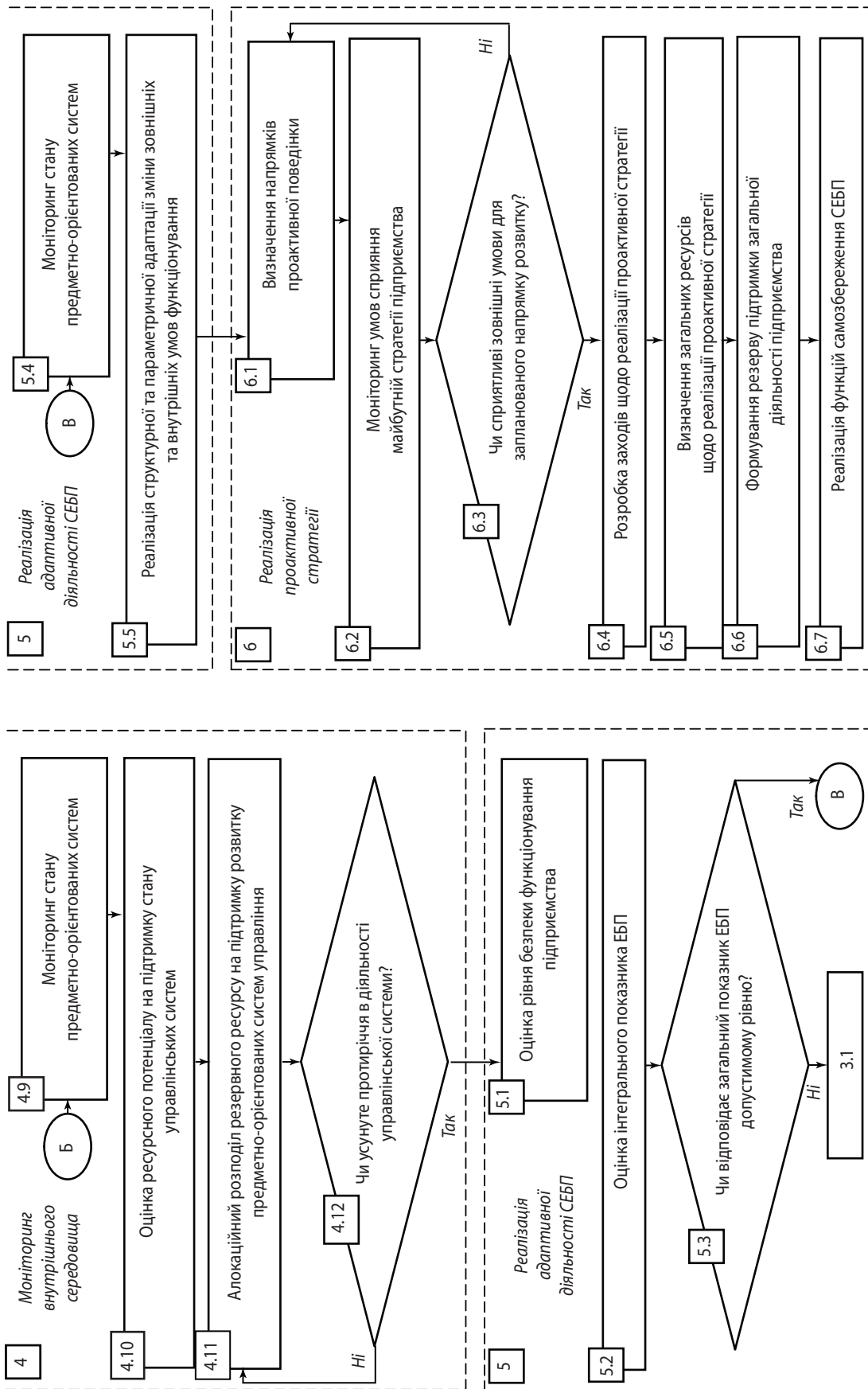

Рис. 1. Закінчення

З точки зору проектно-орієнтованого моделювання, прийнята на підприємстві архітектура бізнес-процесів визначає принципи структуризації окремих проектів за структурними складовими (господарськими процесами), які мають бути реалізовані через предметно-орієнтовані системи управлінського впливу. Фундаментальною основою загальної системи менеджменту повинна стати підсистема управління ЕБП, від якої залежить міцність та стійкість загальної архітектури менеджменту підприємства. Тому, розглядаючи можливість розширення функціонального впливу або при побудові нової предметно-орієнтованої системи, підприємство повинно збільшити фундаментальну основу (систему ЕБП), використавши певні ресурси і встановивши напрямок керуючого впливу за функціональними ознаками. Таке розширення може відбуватися на перманентній основі, коли виникає необхідність побудови нової системи ЕБП, чи варіативно, в разі виконання інноваційного проекту, що не суттєво позначається на технологічній та товарній політиці підприємства та має тимчасовий характер. Якщо в першому випадку вимагається розширення горизонтальної площини всієї фундаментальної бази, то в другому – лише зміцнення системної архітектури шляхом «вбудови» відповідного прошарку системи ЕБП.

Графічно запропоновану архітектуру можливо представити у вигляді тривимірної конфігурації: вісь OX – об'єкти управління (нематеріальні інтелектуальні активи, матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні ресурси); вісь OY – предметно-орієнтовані системи управління (серед них – система ЕБП, система УІД); вісь OZ – функції управління. В загальному вигляді об'єктна площина системи менеджменту з позиції функціонального впливу керуючих систем може бути представлена матрицею, що характеризує інформаційну складову за кожною предметно-орієнтованою системою управління підприємством, як:

$$P_1 = \begin{pmatrix} S_{11} & \dots & S_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ S_{n1} & \dots & S_{nm} \end{pmatrix}, \quad (2)$$

де P_1 – узагальнена інформаційна характеристика об'єктів управління в системі ЕБП;

S_{ij} – інформація про об'єкт управлінського впливу у предметно-орієнтованій площині системи ЕБП;

i – об'єкти управління, $i = [1; n]$, $i = \{\text{матеріальні ресурси, трудові ресурси, фінансові ресурси, інформаційні ресурси, нематеріальні інтелектуальні активи}\}$;

j – функції управління, $j = [1; m]$, $j = \{\text{планування, організація, мотивація, контроль, облік та аналіз}\}$.

Кожна з визначених чарунок, наприклад, S_{11} – матеріальні ресурси, які використовуються в системі управління ЕБП для здійснення функції планування, згідно з принципами побудови загальної архітектури підприємства в розрізі проектно-орієнтованого управління визначається певним набором знань про об'єкт. При цьому загальна інформаційна база (POM_s) складається із сукупності даних про кожен систему (P_s), але за потребою може бути структурована в ресурсній або функціональній площині:

$$POM_s = \begin{pmatrix} P_1 \\ P_2 \\ \dots \\ P_k \end{pmatrix}, \quad (3)$$

де P_s – узагальнена інформаційна характеристика об'єктів управління в системі s ;

ss – предметно-орієнтовані системи управління, $s = [1; k]$, $s = \{\text{система управління економічною безпекою, система управління інноваційною діяльністю, система управління витратами, тощо}\}$.

Накопичена за запропонованими ознаками інформація про об'єкти управління може бути структурована в залежності від управлінських потреб, технічних і технологічних можливостей її обробки, методів і моделей розрахунку оптимуму показників для прийняття рішень та використана для побудови інформаційних баз даних. Декомпозиція процесу управління фінансово-господарською діяльністю підприємства та визначення окремих його складових дозволяє використати семантичні підходи їх опису в інформаційних системах. В умовах нестабільності зовнішнього середовища функціонування суб'єкта господарювання і, як наслідок, нерівномірного розвитку внутрішнього середовища, що призводить до зростання напруженості в межах підприємства, методологічне підґрунтя побудови стратегії економічної безпеки має виходити з розуміння системи ЕБП як відкритої динамічної системи, що здатна за певних умов до саморозвитку та самоорганізації.

Як будь-яка динамічна система, система ЕБП визначається рівноважним та нерівноважним станом свого існування, якщо рівноважний стан дає їй змогу здійснити функціональний вплив на об'єкт управління – дії зовнішніх та внутрішніх загроз на можливість ефективного використання ресурсного потенціалу підприємства, то нерівноважний стан являє собою перехід до якісно нового стану системи як відповідь на зміни внутрішніх та зовнішніх факторів. Отже, метою управління системою ЕБП є спрямування внутрішніх резервів саморозвитку та самоорганізації системи у напрямку, що відповідає загальній стратегії підприємства.

Окрім того, для ефективного функціонування системи ЕБП певна частина ресурсного потенціалу має бути спрямована на формування в межах загального функціонального базису управління функції самозбереження, реалізація якої має відбуватися шляхом адаптації організаційної структури і переорієнтації існуючих зв'язків між елементами системи, введення на тимчасовій або постійній основі нових елементів для виконання конкретних завдань захисту окремих предметно-орієнтованих систем та загальної системи менеджменту підприємства.

Особлива увага при цьому має бути приділена забезпеченню ефективного функціонування системи управління інноваційною діяльністю підприємства, як найбільш вразливої до дії зовнішніх та внутрішніх загроз. Саме вона визначається, з одного боку, найбільшою динамікою у своєму розвитку, і як наслідок – найвищим ступенем ризику, а з іншого – найпотужнішим впливом на всі підсистеми загаль-

ної системи менеджменту, який може бути як позитивним, так і негативним. Оскільки інноваційна діяльність є одночасно і загрозою, бо пов'язана з додатковими ризиками, й запорукою економічної безпеки, тому що визначає його конкурентні позиції та можливості розвитку в стратегічній та оперативній перспективі, розгляд систем ЕБП та УІД необхідно здійснювати у взаємозв'язку та взаємозалежності, не ігноруючи при цьому інші предметно-орієнтовані системи управління, які разом складають загальну систему менеджменту підприємства.

Висновки. Отже, побудова організаційної структури системи економічної безпеки підприємства повинна відбуватися в контенті ризоматичного підходу, який передбачає здійснення функціонального управлінського впливу в межах параметричної та структурної адаптації функціонування предметно-орієнтованих систем управління в загальній системі менеджменту.

Сукупність управлінських функцій системи ЕБП повинна включати додаткові функції самоорганізації та самозбереження системи. Функція самоорганізації в системі управління ЕБП виконує, перш за все, завдання безперервного корегування функціональних зв'язків між елементами системи з метою їх адаптації до зміни як внутрішніх, так і зовнішніх умов функціонування підприємства, динаміки прояву загроз та впливу деструктивних чинників і спрямована на стабілізацію стану системи у короткотерміновій перспективі та є чинником розвитку системи ЕБП у середньо- та довгостроковій перспективі. Проактивна стратегія, як і реалізація системою ЕБП синергетичної функції самозбереження, спрямована на діяльність суб'єкта господарювання у майбутніх періодах. Основна її мета полягає у формуванні сприятливих умов функціонування підприємства та за можливістю – упередження виникнення загроз його діяльності. Реалізація проактивної стратегії здійснюється шляхом формування контрольованих у просторово-часовому вимірі інформаційних потоків про переваги певних заходів або випуску продукції, що спрямовані не тільки на утворення позитивного іміджу підприємства серед користувачів або постачальників, але й визначають майбутні напрями розробки товарів та технологій суміжними підприємствами та навіть галузями.

Розроблений підхід до організації безпеки діяльності та взаємозалежності функціонування предметно-орієнтованих систем управління дозволяє оптимізувати дію всіх підсистем загальної системи менеджменту підприємства, ґрунтуючи їх на платформі ефективної діяльності механізму управління ЕБП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв О. В. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств / О. В. Васильєв // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 14, № 2. – С. 138 – 145.
2. Гнілицька Л. В. Теоретико-методичні та прикладні основи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності : монографія / Л. В. Гнілицька, А. І. Захаров, П. Я. Пригунов. – К. : Дорадо-Друк, 2011. – 290 с.
3. Голюков І. В. Сутність та еволюція поняття «економічна безпека» / І. В. Голюков // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 309 – 314.

4. Даніч В. М. Класи елементарних перетворень в динаміці інформаційно-управлінських архітектур / В. М. Даніч, С. М. Шевченко. – Луганськ : СЛУ імені В. Дала, 2011. – 370 с.

5. Іванченко Н. О. Формалізація потенціалів системи управління економічною безпекою підприємства / Н. О. Іванченко // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 128 – 134.

6. Іванчук К. О. Стійкий економічний розвиток підприємства: теоретичне обґрунтування / К. О. Іванчук // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 84 – 88.

7. Каламбет С. В. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств залізничної галузі / С. В. Каламбет, В. А. Воропай // Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 106 – 113.

8. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О. Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4 (94). – С. 41 – 45.

9. Лабунська С. В. Управління витратами інноваційної діяльності підприємства: методологія та практика : монографія / С. В. Лабунська. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 352 с.

10. Отенко І. П. Ідентифікація поняття «економічна безпека стратегічних змін підприємства» / І. П. Отенко, І. А. Ярим // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 204 – 210.

11. Франчук В. І. Корпоративні відносини в системі безпеки акціонерних обществ / В. І. Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 145 – 150.

12. Черкасова С. О. Формування організаційно-економічного механізму управління процесом зміцнення економічної безпеки промислових підприємств / С. О. Черкасова // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2 (7). – С. 22 – 23.

13. Шатохін А. Л. Сутність та складові елементи механізму управління економічною безпекою підприємства / А. Л. Шатохін, Т. Б. Ігнашкіна // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 396 – 401.

14. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : монографія / Л. Г. Шемаєва. – К. : Національний ін-т проблем економічної безпеки, 2009. – 357 с.

REFERENCES

Cherkasova, S. O. "Formuvannya orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia protsesom zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv" [Formation of organizational and economic mechanism of the process of strengthening economic security industry]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2 (7) (2013): 22-23.

Danich, V. M., and Shevchenko, S. M. *Klasy elementarnykh peretvoren v dynamitsi informatsiino-upravlinskykh arkhitektur* [The classes of elementary transformations in the dynamics of information-management architectures]. Luhansk: SNU imeni V. Dalia, 2011.

Franchuk, V. I. "Korporativnye otnosheniia v sisteme bezopasnosti aktsionernykh obshchestv" [Corporate relations in the security system of joint stock companies]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (2009): 145-150.

Hnilytska, L. V., Zakharov, A. I., and Pryhunov, P. Ya. *Teoretyko-metodychni ta prykladni osnovy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky sub'iektiv hospodarskoi diialnosti* [Theoretical and methodological and practical foundations of economic security of economic activity]. Kyiv: Dorado-Druk, 2011.

Holikov, I. V. "Sutnist ta evoliutsiia poniattia «ekonomichna bezpeka»" [The essence and evolution of the concept of "economic security"]. *Problemy ekonomiky*, no. 1 (2014): 309-314.

Ivanchuk, K. O. "Stiikiy ekonomichnyi rozvytok pidpriemstva: teoretychne obgruntuvannia" [Sustainable economic development of the enterprise: theoretical justification]. *Ekonomika rozvytku*, no. 3 (71) (2014): 84-88.

Ivanchenko, N. O. "Formalizatsiia potentsialiv systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva" [The formalization of potential management of economic security]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky*, no. 28 (2012): 128-134.

Korobchynskyi, O. L. "Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Method of forming a system of economic security]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (94) (2009): 41-45.

Kalambet, S. V., and Voropai, V. A. "Mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv zaliznychnoi haluzi" [The mechanism of ensuring economic security enterprise railway industry]. *Naukovyi visnyk : Finansy, banky, investytsii*, no. 2 (2013): 106-113.

Labunska, S. V. *Upravlinnia vytratamy innovatsiinoï diïalnosti pidpriemstva: metodolohiia ta praktyka* [Cost management innovation firm: Methodology and Practice]. Kharkiv: INZhEK, 2014.

Otenko, I. P., and Yartym, I. A. "Identyfikatsiia poniattia «ekonomichna bezpeka stratehichnykh zmin pidpriemstva»" [Identification of the concept of "economic security of enterprise strategic change"]. *Problemy ekonomiky*, no. 1 (2014): 204-210.

Shatokhin, A. L., and Ilnashkina, T. B. "Sutnist ta skladovi elementy mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva" [Description and components management mechanism of economic security]. *Biznes Inform*, no. 2 (2014): 396-401.

Shemaieva, L. H. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva na osnovi upravlinnia stratehichnoiu vzaiemodiïiu iz sub'ïektamy zovnishnyoho seredovyshcha* [Ensuring economic security based on management's strategic interaction with the subjects of the environment]. Kyiv: Natsionalnyi in-t problem ekonomichnoi bezpeky, 2009.

Vasyliiev, O. V. "Formuvannia systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu promyslovykh pidpriemstv" [Formation of management of economic security industry]. *Ekonomichnyi analiz* vol. 14, no. 2 (2013): 138-145.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЧНИХ КАРТ РЕІНЖИНІРИНГУ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 МЕХОВИЧ С. А., ТКАЧЕНКО М. О.

УДК 658:330.341.1:005.591.4

Мехович С. А., Ткаченко М. О.

Формування теоретичного підходу до розробки стратегічних карт реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком промислового підприємства

Метою статті є розробка методичного підходу до формування стратегічних карт реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком промислового підприємства. У дослідженні розкрито теоретичні аспекти використання збалансованої системи показників і стратегічних карт та запропоновано використати цей інструментарій у процесі реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком підприємства шляхом побудови стратегічних карт для підприємств, які сегментовано за допомогою матриці «економічна ефективність – рівень інноваційної активності – система управління підприємством». У статті розглянуто основні етапи формування стратегічних карт реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком та побудовано стратегічну карту для підприємств одного з сегментів матриці, використання якої дасть змогу визначити виключний перелік інструментів з підвищення ефективності процесів їх інноваційного розвитку. Перспективою досліджень є формування методичного підходу з оцінки ефективності використання інструментів реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємств.

Ключові слова: реінжиніринг процесу управління інноваційним розвитком, збалансована система показників, стратегічна карта

Рис.: 5. Бібл.: 12.

Мехович Сергій Анатолійович – кандидат економічних наук, професор, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Ткаченко Марина Олександрівна – асистент, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Email: marina_tkachenko@inbox.ru

УДК 658:330.341.1:005.591.4

UDC 658:330.341.1:005.591.4

Мехович С. А., Ткаченко М. А. Формирование теоретического подхода к разработке стратегических карт реинжиниринга процесса управления инновационным развитием промышленного предприятия

Mekhovich S. A., Tkachenko M. O. Forming a Theoretical Approach to Development of Strategy Maps for Reengineering of the Innovative Development Management Process at an Industrial Enterprise

Целью статьи является разработка методического подхода к формированию стратегических карт реинжиниринга процесса управления инновационным развитием промышленного предприятия. В исследовании раскрыты теоретические аспекты использования сбалансированной системы показателей и стратегических карт и предложено использовать этот инструментарий в процессе реинжиниринга процесса управления инновационным развитием предприятия путем построения стратегических карт для предприятий, которые сегментированы с помощью матрицы «экономическая эффективность – уровень инновационной активности – система управления предприятием». В статье рассмотрены основные этапы формирования стратегических карт реинжиниринга процесса управления инновационным развитием и построена стратегическая карта для предприятий одного из сегментов матрицы, использование которой даст возможность определить необходимый перечень инструментов для повышения эффективности процессов их инновационного развития. Перспективой исследований является формирование методического подхода к оценке эффективности использования инструментов реинжиниринга процессов управления инновационным развитием предприятий.

The objective of the article consists in the development of a methodological approach to formation of strategy maps for reengineering of management of the innovative development at an industrial enterprise. The study focuses on the theoretical aspects of using a balanced system of indicators and strategy maps and proposes utilization of these tools in the process of reengineering of the innovative development management of an enterprise by constructing strategy maps for enterprises which are segmented with the aid of the matrix «economic efficiency – innovative activity rate – enterprise management system». The article discusses the primary stages of forming strategy maps for reengineering of the innovative development management process and describes a strategy map constructed for enterprises of one of the matrix segments which allows determining an exhaustive list of tools for improving the efficiency of their innovative development processes. Prospects for further studies consist in forming a methodological approach to assessment of efficiency of using tools for reengineering of the innovative development management processes at enterprises.

Keywords: reengineering of the innovative development management process, balanced system of indicators, strategy map

Рис.: 5. Библ.: 12.

Ключевые слова: реинжиниринг процесса управления инновационным развитием, сбалансированная система показателей, стратегическая карта

Mekhovich Sergey A. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Рис.: 5. Библ.: 12.

Мехович Сергей Анатольевич – кандидат экономических наук, профессор, кафедра экономического анализа и учета, Национальный тех-

нический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Ткаченко Марина Алексеевна – ассистент, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Email: marina_tkachenko@inbox.ru

Tkachenko Maryna O. – Assistant, Department of the Economic analysis and auditing, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: marina_tkachenko@inbox.ru

Вступ. Основним комплексом інструментів з реструктуризації системи управління процесом інноваційного розвитку підприємства з точки зору процесно-орієнтовного підходу є реінжиніринг бізнес-процесів. Під час реалізації реінжинірингу процесу управління інноваційним розвитком підприємства необхідною стає побудова стратегічних карт, за допомогою яких може бути визначений управлінський інструментарій, необхідний для ефективного здійснення перетворень. Це зумовлює актуальність дослідження питань розробки та використання стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства.

Дослідженням проблеми пошуку шляхів визначення найважливішої управлінської інформації і представлення її в стислій та зручній для сприйняття формі займалася велика кількість провідних вчених, в ході аналізу робіт яких було розроблено цілу низку показників ефективності діяльності підприємства: модель Дюпона, рентабельність інвестицій (1920-і роки), рентабельність акціонерного капіталу, рентабельність чистих активів, грошові потоки (1980-і роки), економічна додана вартість, грошовий потік прибутку на інвестований капітал (1990-і роки) тощо [1]. Та серед великої кількості існуючих моделей практичний інтерес становить модель збалансованої системи показників (ЗСП, Balanced Scorecard), яка була розроблена на початку 90-х років ХХ століття провідними американськими вченими Девідом Нортоном і Робертом Капланом [2]. Основу збалансованої системи показників становлять стратегічні карти, які відображають причинно-наслідкові зв'язки, що поєднують стратегічні цілі підприємства та заходи, спрямовані на їх досягнення.

Дослідженню питань використання збалансованої систем показників та стратегічних карт у процесі стратегічного управління підприємством присвячені роботи таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Р. Каплан, Д. Нортон [2], П. Нивен [3], В. Зінченко, М. Кизим, А. А. Пилипенко [4], Л. Парамонова, Е. Низамова [5], А. Савицька [6], О. Кузьмін, К. Дорошкевич [7] та інші. Та незважаючи на такий підвищений інтерес до аналізу цих питань, недостатньо дослідженими залишаються питання використання збалансованої системи показників та стратегічних карт в управлінні процесами інноваційного розвитку промислового підприємства, що й обумовлює їх актуальність.

Метою дослідження є розробка основних положень методичного підходу до формування стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком промислового підприємства.

Збалансована система показників – це система стратегічного управління організацією на основі вимірювання і оцінки її ефективності за визначеною системою показ-

ників, підібраних таким чином, щоб врахувати всі істотні (з точки зору стратегії) аспекти її діяльності (фінансові, виробничі, маркетингові) [1, с. 255]. Поняття «стратегічна карта», яке вперше з'явилося в рамках концепції ЗСП, а тому тісно пов'язане із нею, деякими науковцями тлумачиться з позиції функціонального призначення (як засіб реалізації стратегії), або структурного наповнення (як документ відповідно обсягу, що складається з чотирьох пов'язаних між собою блоків показників). Засновниками концепції ЗСП поняття «стратегічна карта» було визначене як візуальне представлення причинно-наслідкових зв'язків між елементами стратегії компанії [8, с. 16], модель, що демонструє, як стратегія об'єднує нематеріальні активи і процеси створення вартості [9].

Таким чином, стратегічна карта – це загальна концепція опису стратегії підприємства, а збалансована система показників є своєрідною системою звітності, яка доповнює стратегічну карту, отже ототожнення стратегічної карти із збалансованою системою показників, яке зустрічається в літературі, є помилковим. Стратегічна карта є інструментом управління збалансованою системою показників, який розкриває причинно-наслідкові зв'язки стратегічних цілей і заходів, що спрямовані на досягнення цих цілей шляхом об'єднання ключових активів і бізнес-процесів підприємства у напрямку створення його додаткової вартості.

Незважаючи на деякі недоліки цих інструментів, пов'язані із труднощами використання в умовах невизначеності і ризиків, цей інструмент є досить ефективним, і його використання у процесі управління інноваційним розвитком промислового підприємства викликає практичний та теоретичний інтерес.

Базова структура стратегічної карти, яка була запропонована Р. Капланом і Д. Нортоном, складається з чотирьох елементів: «Фінанси», «Ринок», «Внутрішні бізнес-процеси» та «Навчання і зростання» [8]. Але ця структура стратегічної карти не є жорсткою і може бути скоригована у відповідності до галузі використання.

Існують різні точки зору стосовно формування та використання стратегічних карт, які полягають у різних комбінаціях етапів цих процесів [10], аналіз яких дозволив виділити такі основні:

1. Стратегічний аналіз діяльності підприємства;
2. Визначення місії, бачення та стратегії підприємства;
3. Визначення цілей та ключових показників ефективності;
4. Формування стратегічної карти і її впровадження в операційну діяльність підприємства.

Не викликає сумніву, що процес формування та використання стратегічних карт реінжинірингу процесів

управління інноваційним розвитком підприємства має свої особливості, які обумовлені особливістю феномену інновацій, з одного боку, та особливостями процесів інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств – з іншого.

В ході попередніх досліджень було встановлено, що інновації – це впроваджені у господарський обіг результати трансформації ідеї у новий продукт чи послугу, з метою задоволення споживчих потреб, що створює додаткову цінність, або процес чи структуру, які спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємства, що підвищує його ринкову вартість [11, с. 194]. Процес інноваційного розвитку підприємства – взаємопов'язаний комплекс дій, які спрямовані на запровадження інновацій у діяльність підприємства з метою досягнення та підтримання цільового рівня ефективності, тобто реалізації зовнішніх компетенцій, та забезпечення конкурентоспроможності завдяки задоволенню клієнтів інноваційним продуктом, тобто реалізації внутрішніх компетенцій підприємства [11, с. 199]. Базуючись на теоретичних дослідженнях, методичний підхід до формування стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства має такі етапи:

1. Визначення факторів розвитку промислового підприємства, які сприяють чи перешкоджають його інноваційному розвитку.
2. Аналіз перспективних та визначення стратегічних напрямів інноваційного розвитку підприємств.
3. Визначення стратегічних цілей інноваційного розвитку підприємств, що досліджуються.
4. Побудова стратегічної карти реінжинірингу системи управління процесами інноваційного розвитку.
5. Постійне вдосконалення стратегічної карти реінжинірингу системи управління процесами інноваційного розвитку.

На першому етапі виявляють особливості інноваційного розвитку підприємств, тобто встановлюються конкурентні переваги та виявляються інноваційні ризики і загрози діяльності підприємства в умовах нестабільності та гіперконкуренції.

Під час аналізу показників інноваційної активності та фінансово-економічної діяльності машинобудівних підприємств Харківського регіону ці підприємства було розділено на групи за декількома ознаками: фінансово-економічна ефективність, інноваційна активність та характер корпоративних зв'язків. В ході цих досліджень було встановлено, що існує пряма залежність між показниками інноваційної активності підприємств та їх фінансово-економічним станом, тобто ефективна реалізація внутрішніх компетенцій призводить до підвищення ефективності реалізації зовнішніх. Крім того, було встановлено, що тип корпоративних зв'язків в деякій мірі обумовлює фінансово-економічну та інноваційну ефективність, адже для підприємств із різним характером системи управління були характерні зовсім різні значення показників фінансової та інноваційної діяльності. Отже, за результатами досліджень було сформовано набір показників інноваційної та фінансово-економічної ді-

яльності підприємства, які є найбільш характерними для визначених груп підприємств [12]. Склад показників має такий вигляд:

- 1) внутрішні НДР – проведення науково-дослідних робіт власними силами підприємства для розробки нових або вдосконалених продуктів та процесів (у тому числі розробка програмного забезпечення);
- 2) зовнішні НДР – придбання підприємством результатів НДР, виконаних іншими організаціями, для розробки нових або вдосконалених продуктів та процесів (включаючи розробку програмного забезпечення);
- 3) придбання основних засобів та ПЗ – придбання машин, обладнання та комп'ютерної техніки чи програмного забезпечення для виробництва нових і вдосконалених продуктів та процесів, а також машин та обладнання, які не вдосконалюють виробничі потужності, але необхідні для випуску нової продукції (наприклад, додаткові формувальні та пакувальні машини);
- 4) придбання зовнішніх знань – придбання нових технологій, які використовуються для реалізації технологічних інновацій, враховуючи придбання підприємством виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензії, ліцензійних договорів на використання зазначених об'єктів тощо;
- 5) навчання та підготовка персоналу підприємства для розробки та / або запровадження нових чи значно вдосконалених продуктів та процесів;
- 6) діяльність щодо ринкового запровадження підприємством нових чи значно вдосконалених товарів та послуг з урахуванням ринкового дослідження та рекламної кампанії;
- 7) інші роботи, пов'язані зі створенням і впровадженням інновацій;
- 8) організаційні інновації – нові організаційні методи в діяльності підприємства, в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків
- 9) маркетингові інновації – впровадження нового методу продажу, що націлені на краще задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажів;
- 10) рентабельність активів;
- 11) поточна ліквідність;
- 12) фінансова стабільність.

На другому етапі формування стратегічних карт відбувається аналіз перспективних та визначення стратегічних напрямів інноваційного розвитку підприємств. Формування стратегічних напрямів інноваційного розвитку підприємства повинно відбуватися на основі аналізу поточного фінансово-економічного стану підприємства, рівня його інноваційної активності та характеру корпоративних зв'язків, адже, як вже було встановлено, ці параметри найбільш впливають на темпи та результати процесів інноваційного розвитку. На основі значень показників

фінансово-економічної та інноваційної діяльності, визначених в попередніх дослідженнях, стало можливим побудувати матрицю, яка дасть змогу встановити сегмент, до якого відноситься підприємство, та визначити стратегічні напрями його подальшого інноваційного розвитку (рис. 1).

Третій етап – визначення стратегічних цілей інноваційного розвитку підприємств і цільових параметрів ключових показників фінансово-економічної та інноваційної діяльності для прийняття управлінських рішень у напрямі підвищення ефективності підприємства. На цьому етапі для кожного сегмента підприємств було побудовано профілі збалансованих показників, що характеризують їх інноваційну активність та фінансово-економічний стан.

Наприклад, на рис. 2 та 3 наведено профілі збалансованих показників для сегментів матриці № 1 (інноваційно

активних підприємств із задовільним фінансово-економічним станом та м'якими корпоративними зв'язками) та № 3 (інноваційно активних підприємств із незадовільним фінансово-економічним станом та м'якими корпоративними зв'язками).

Аналіз та порівняння показників, наведених на рис. 2 та 3, дає змогу зробити висновки щодо показників, які потребують зміни і на які повинно бути зроблено вплив за допомогою реінжинірингових перетворень. Склад показників, які потребують відповідного впливу, визначає комплекс управлінського інструментарію, який доцільно використовувати в ході реінжинірингу системи управління процесами інноваційного розвитку підприємств.

З рис. 2 та 3 видно, що з метою переходу підприємств з 3 сегмента матриці до 1 (тобто з метою покращення

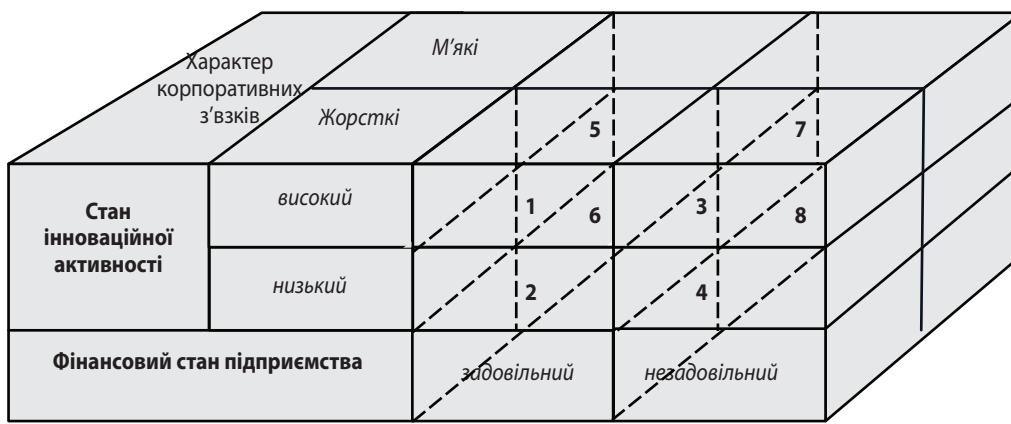

Рис. 1. Матриця альтернатив визначення стратегічних напрямів інноваційного розвитку підприємств

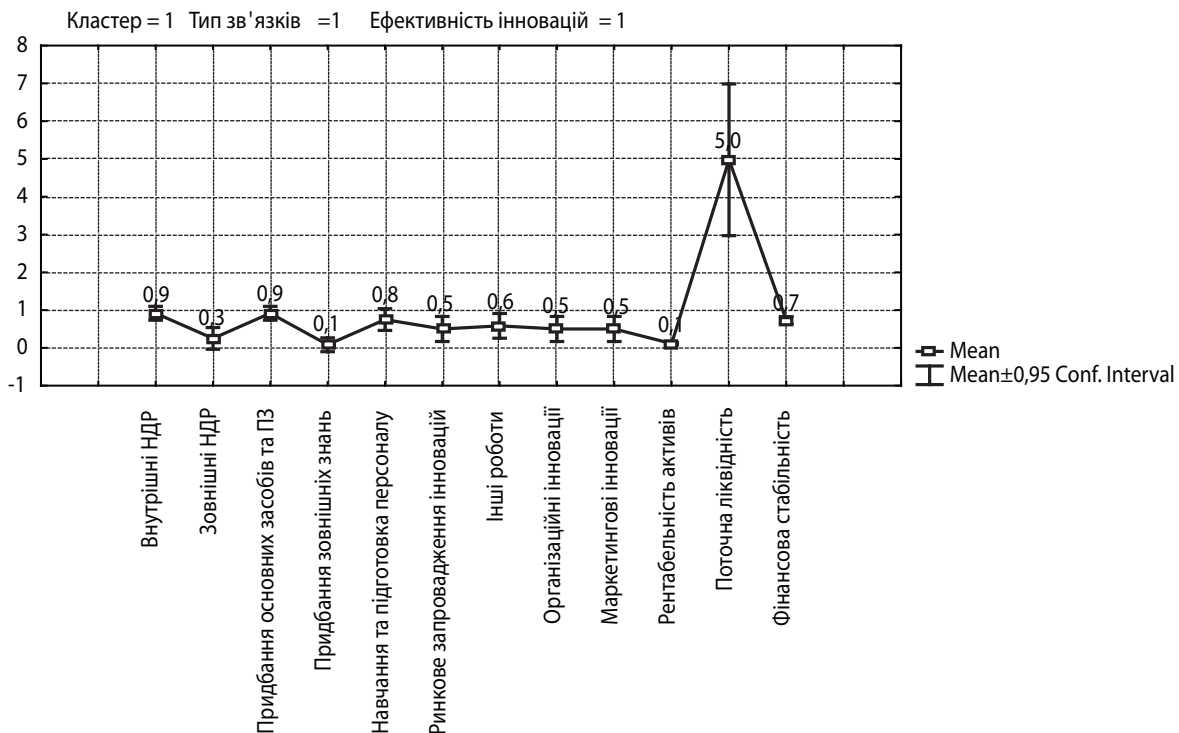

Рис. 2. Система збалансованих показників для сегмента матриці № 1 (інноваційно активних підприємств із задовільним фінансово-економічним станом та м'якими корпоративними зв'язками)

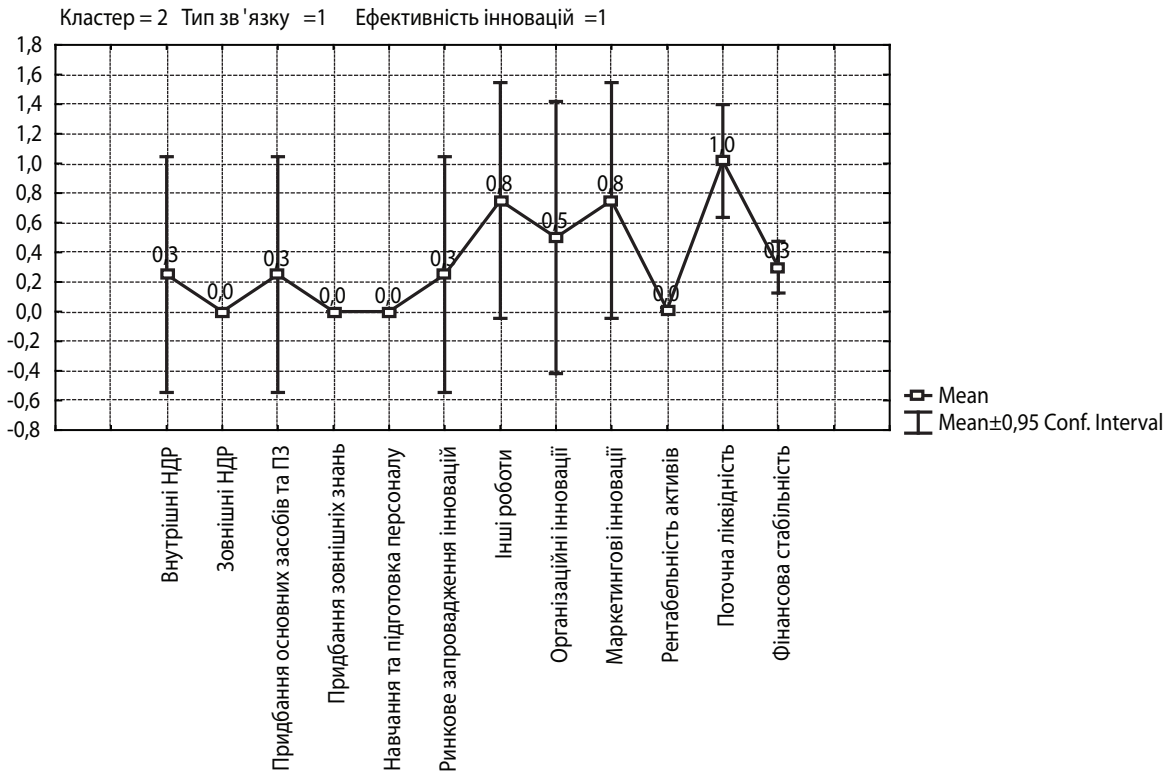

Рис. 3. Система збалансованих показників для сегмента матриці № 3 (інноваційно активних підприємств із незадовільним фінансово-економічним станом та м'якими корпоративними зв'язками)

фінансово-економічного стану підприємства) відповідного впливу потребують такі показники: внутрішні НДР, зовнішні НДР, придбання основних засобів та машин тощо, придбання зовнішніх знань, навчання та підготовка персоналу, ринкове запровадження інновацій, поточна ліквідність та фінансова стійкість. Крім того, слід зменшити увагу до інновацій у маркетинг.

Четвертим етапом стає формування стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства, які включають перелік цілей інноваційного розвитку, набір збалансованих показників інноваційної та фінансово-економічної діяльності підприємства та заходів, спрямованих на досягнення їх стратегічних цілей із врахуванням поточного фінансово-економічного стану, ефективності реалізації внутрішніх бізнес-процесів, тобто рівнем інноваційної активності та рівнем конкурентних позицій на ринку, і характером корпоративних зв'язків.

На рис. 4 наведено основні складові стратегічної карти реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства.

Фінансова складова описує матеріальні результати реалізації стратегії за допомогою традиційних фінансових понять. Цілі фінансової складової: зростання результативності, продуктивності та ефективності роботи підприємства, тобто задоволення потреб інвесторів, які визначаються зовнішніми ключовими компетенціями підприємства.

Інноваційна складова відповідає за створення споживчої цінності для клієнтів і відповідає за реалізацію внутрішніх ключових компетенцій підприємства, які визначають напрями його інноваційного розвитку, тобто шляхи

створення додаткової споживчої вартості за рахунок використання нематеріальних активів підприємства.

Складова «Внутрішні бізнес-процеси» об'єднує в собі цілі фінансової та інноваційної складових шляхом збалансування інтересів інвесторів та клієнтів, тобто, з одного боку, інноваційні процеси повинні створювати очікувану клієнтами споживчу цінність, з іншого – підвищувати ефективність роботи підприємства. Складова представлена переліком показників підприємства, що характеризують його інноваційну та фінансово-економічну ефективність.

Складова «Інноваційний потенціал» відображає ті активи, які є найбільш важливими для реалізації інноваційного розвитку підприємства, фактично це інтелектуальний капітал, який необхідний для реалізації інноваційних процесів.

Складові пов'язані між собою причино-наслідковим зв'язком, що можна пояснити тим фактом, що фінансові результати можуть бути отримані лише тоді, коли задоволена цільова група клієнтів, що може бути досягнуто за допомогою створення нового вдосконаленого товару, здатного задовольнити нові споживчі вимоги. В ході інноваційного процесу відбувається перетворення інноваційних ідей на кінцеві продукти, що створюють додаткову споживчу цінність, або процеси, які підвищують фінансово-економічну ефективність підприємства, а, отже, його ринкову вартість. І нарешті, інноваційний потенціал, який забезпечує здійснення інноваційних процесів, а, отже, є інструментом реалізації інноваційного розвитку підприємства.

На рис. 5 наведено стратегічну карту реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком для підпри-

Рис. 4. Стратегічна карта реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства

емств третього сегмента матриці, внаслідок використання якої стане можливим перехід підприємств цієї групи до 1 сегмента, тобто покращиться їх фінансово-економічний стан.

П'ятий етап формування та використання стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком – це перегляд та постійне вдосконалення стратегічної карти відповідно до нагальних потреб, які виникають на підприємстві внаслідок внутрішніх перетворень та змін у зовнішньому середовищі.

Отже, методичний підхід до формування стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства має такі основні положення:

1. Визначення збалансованої системи показників, які найбільш обґрунтовано характеризують інноваційну та фінансово-економічну діяльність підприємств.
2. Побудова тривимірної матриці «економічна ефективність – рівень інноваційної активності – система управління підприємством».
3. Побудова профілів збалансованих показників, що характеризують інноваційну активність та фінансово-економічний стан підприємств різних сегментів матриці.
4. Формування стратегічних карт реінжинірингу системи управління процесами інноваційного розвитку підприємства.
5. Перегляд та постійне вдосконалення стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства.

Висновки. У результаті проведених досліджень розроблено методичний підхід до формування стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком промислового підприємства, що будуються для

сегментів підприємств, які отримуються шляхом побудови тривимірної матриці «економічна ефективність – рівень інноваційної активності – система управління підприємством». Використання стратегічних карт реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємства дає можливість визначити виключний перелік інструментів з підвищення його ефективності.

Напрямом подальших досліджень є формування методичного підходу з оцінки ефективності використання інструментів реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком підприємств шляхом прогнозування наслідків запровадження комплексів стратегічних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колісник М. К. Збалансована система показників як спосіб підвищення ефективності управління діяльністю підприємства / М. К. Колісник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.5. – С. 225 – 230.
2. Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон; [пер. с англ.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЗАО «Олимп-бизнес», 2005. – 320 с.
3. Нивен П. Сбалансированная система показателей для государственных и неприбыльных организаций / П. Нивен; [пер. с англ. под ред. О. Б. Максимовой]. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2005. – 336 с.
4. Кизим М. О. Збалансована система показників : монографія / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, В. А. Зінченко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 192 с.
5. Парамонова Л. Сбалансированная система показателей в управлении сервисными организациями / Л. Парамонова, Е. Низамова // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 1. – С. 98 – 105.

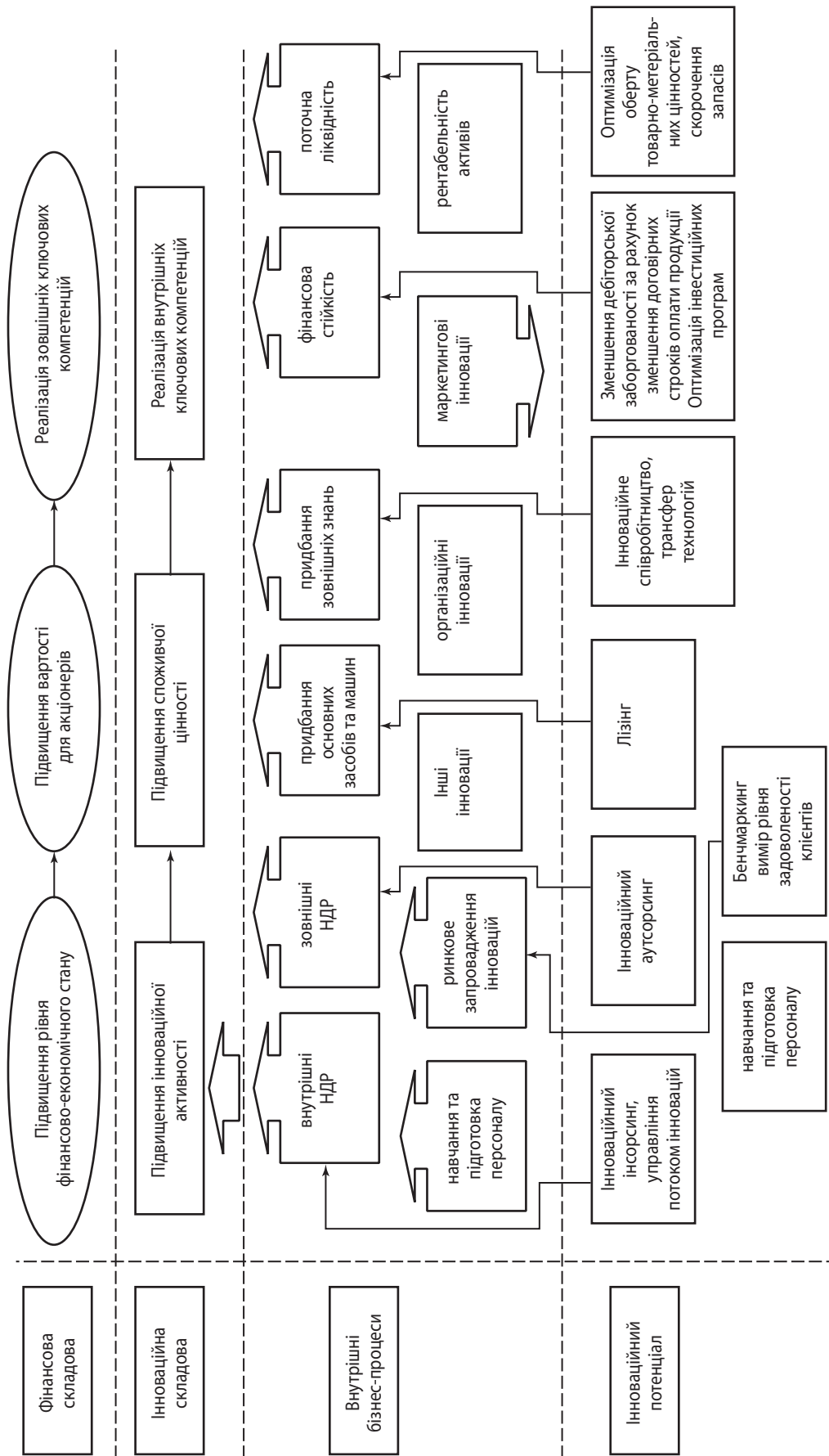

Рис. 5. Стратегічна карта реінжинірингу процесів управління інноваційним розвитком для підприємств третього сегмента матриці «економічна ефективність – рівень інноваційної активності – система управління підприємством»

6. Савицкая А. Пять особенностей проектов по созданию BSC / А. Савицкая // Intelligent Enterpris-2006. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iemag.ru/articles/detail.php?ID=5499>
7. Кузьмін О. Є. Моделювання стратегічних карт машинобудівних підприємств / О. Є. Кузьмін, К. О. Дорошкевич // Актуальні проблеми розвитку економіки України. Серія «Економіка»: зб. наук. праць. – 2008. – Т. IX, Вип. 104. – С. 21 – 33.
8. Каплан Р. С. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 512 с.
9. Суворов А. И. Система сбалансированных показателей деятельности предприятия / А. И. Суворов; Центр проектирования эффективного бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cpeb.ru/analytic1_4.html
10. Пилипенко А. А. Організація управління інтегрованими структурами бізнесу в контексті збалансованої системи показників : монографія / А. А. Пилипенко, І. В. Ярошенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 152 с.
11. Ткаченко М. О. Процес управління процесами інноваційного розвитку промислового підприємства // Дослідження та оптимізація економічних процесів : кол. монографія / За ред. О. В. Манойленко, В. О. Матросової. – Х.: Цифрова друкарня № 1, 2012. – 485 с. – С. 188 – 199.
12. Ткаченко М. О. Методичний підхід до визначення впливу інноваційної активності на фінансово-економічний стан підприємства / М. О. Ткаченко // Комунальне господарство МІСТ. – 2014. – № 115. – С. 304 – 310.

REFERENCES

- Kolisnyk, M. K. "Zbalansovana systema pokaznykiv iak sposib pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia diialnistiu pidpryemstva" [Balanced Scorecard as a way of improving the management of the enterprise]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 18.5 (2008): 225-230.
- Kaplan, R., and Norton, D. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [Balanced Scorecard. From

strategy to action]. Moscow: Olimp-biznes, 2005.

Kyzym, M. O., Pylypenko, A. A., and Zinchenko, V. A. *Zbalansovana systema pokaznykiv* [Balanced Scorecard]. Kharkiv: INZHEK, 2007.

Kuzmin, O. Ye., and Doroshkevych, K. O. "Modeliuvannia stratehichnykh kart mashynobudivnykh pidpryemstv" [Modeling strategy maps engineering companies]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy. Seriiia «Ekonomika»* vol. 9, no. 104 (2008): 21-33.

Kaplan, R. S., and Norton, D. P. *Strategicheskie karty. Transformatsiia nematerialnykh aktivov v materialnye rezultaty* [Strategy maps. Transformation of intangible assets into tangible results]. Moscow: Olimp-Biznes, 2005.

Niven, P. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley dlia gosudarstvennykh i nepriblynykh organizatsiy* [Balanced Scorecard for public and non-profit organizations]. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2005.

Paramonova, L., and Nizamova, E. "Sbalansirovannaia sistema pokazateley v upravlenii servisnymi organizatsiiami" [Balanced Scorecard in the management of service organizations]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 1 (2008): 98-105.

Pylypenko, A. A., and Yaroshenko, I. V. *Orhanizatsiia upravlinnia intehrovanymy strukturamy biznesu v konteksti zbalansovanoi systemy pokaznykiv* [Organization management integrated business structure in the context of a balanced scorecard]. Kharkiv: INZHEK, 2007.

Suvorov, A. I. "Sistema sbalansirovannykh pokazateley deiatelnosti predpriatiia" [Balanced Scorecard enterprise]. http://www.cpeb.ru/analytic1_4.html

Savitskaia, A. "Piat osobennostey proektov po sozdaniiu BSC" [Five features of the projects to create BSC]. <http://www.iemag.ru/articles/detail.php?ID=5499>

Tkachenko, M. O. "Protses upravlinnia protsesamy innovatsiinoho rozvytku promyslovoho pidpryemstva" [The process of development of innovative industrial enterprise]. In *Doslidzhennia ta optymizatsiia ekonomichnykh protsesiv*, 188-199. Kharkiv: Tsyfrova drukarnia № 1, 2012.

Tkachenko, M. O. "Metodychnyi pidkhid do vyznachennia vplyvu innovatsiinoi aktyvnosti na finansovo-ekonomichni stan pidpryemstva" [The methodical approach to determine the impact of innovative activity in the financial and economic performance]. *Komunalne hospodarstvo MIST*, no. 115 (2014): 304-310.

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА У ВІДПОВІДНОСТІ ДО СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РИНКУ І ЗМІН ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

© 2014 МЕШКОВ А. В., МЕНТЕЛЬ О. Ю.

УДК 330:332

Мешков А. В., Ментель О. Ю.

Удосконалення інструментів оцінки інвестиційної привабливості підприємства у відповідності до сучасних проблем ринку і змін чинного законодавства

Метою статті є адаптація методики оцінки рівня інвестиційної привабливості у зв'язку зі змінами у нормативних актах, що регулюють порядок складання форм фінансової звітності підприємств, та удосконалення цієї оцінки у зв'язку зі зростанням ролі інтелектуального капіталу у виробничих процесах. У статті узгоджено процедури оцінки інвестиційної привабливості підприємств в Україні до і після зміни Національних стандартів бухгалтерського обліку у 2013 році. На основі врахування сучасних потреб інвесторів виокремлено нові групи показників, що відбивають рівень інвестиційної привабливості підприємства. Доопрацьовано показники, що характеризують кадровий потенціал і ефективність використання інтелектуального капіталу на підприємстві, комплексне використання яких дозволить підвищити якість і інформативність отриманих результатів процедури визначення рівня привабливості суб'єктів господарювання.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, людський капітал, організаційний капітал, споживчий капітал

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 14.

Мешков Андрій Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра економіки підприємства, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

Email: andrew_mesh@rambler.ru

Ментель Олександра Юріївна – аспірант, кафедра економіки підприємства, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

Email: mentel_a@ukr.net

УДК 330:332

UDC 330:332

Мешков А. В., Ментель А. Ю. Совершенствование инструментов оценки инвестиционной привлекательности предприятия в соответствии с современными проблемами рынка и изменениями действующего законодательства

Целью статьи является адаптация методики оценки инвестиционной привлекательности в связи с изменениями в нормативных актах, регулирующих порядок составления форм финансовой отчетности предприятий, и усовершенствование этой оценки в связи с возрастанием роли интеллектуального капитала в производственных процессах. В статье осуществлено согласование процедуры оценки инвестиционной привлекательности предприятий в Украине до и после изменения Национальных стандартов бухгалтерского учета в 2013 году. На основе учета современных потребностей инвесторов выделены новые группы показателей, отражающие уровень инвестиционной привлекательности предприятия. Доработаны показатели, характеризующие кадровый потенциал и эффективность использования интеллектуального капитала на предприятии, комплексное использование которых позволит повысить качество и информативность полученных результатов процедуры определения уровня привлекательности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, человеческий капитал, организационный капитал, потребительский капитал

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 1. **Библ.:** 14.

Мешков Андрей Витальевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

Email: andrew_mesh@rambler.ru

Ментель Александра Юрьевна – аспирант, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

Email: mentel_a@ukr.net

Mieshkov A. V., Mentel O. Yu. Improving Assessment Tools of Investment Attractiveness of the Company in Accordance with Modern Market Challenges and Changes of the Applicable Law

The aim of the article is to adapt the methodology of investment attractiveness evaluation due to changes in laws and regulations governing the preparation of the financial reporting forms, and improvement of the evaluation in connection with the increasing role of intellectual capital in the production process. The coordination of procedures for assessing the investment attractiveness of enterprises in Ukraine before and after the change in national accounting standards in 2013 is made. By taking into account the current needs of investors, there are allocated new groups of indicators that reflect the level of investment attractiveness of the company. There are refined indicators characterizing human capacity and the efficiency of the intellectual capital of the company, the integrated use of which will improve the quality and informativeness of the results for determining the attractiveness of business entities.

Key words: investment attractiveness, human capital, organizational capital, customer capital

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 14.

Mieshkov Andrii V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Business Economy, Donetsk national technical university (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Email: andrew_mesh@rambler.ru

Mentel Oleksandra Yu. – Postgraduate Student, Department of Business Economy, Donetsk national technical university (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Email: mentel_a@ukr.net

Вступ. У сучасних фінансово-економічних умовах ефективна інвестиційна діяльність підприємства є запорукою його прибутковості та перспективного розвитку.

Висока конкуренція серед реципієнтів інвестицій, з одного боку, та обмеженість інвестиційних ресурсів, з іншого, обумовлюють необхідність підготовки та проведення

грунтовного фінансово-економічного дослідження перед прийняттям рішення щодо вибору об'єкта інвестування та здійснення капіталовкладень. Загальновідомо, що класичний інвестиційний процес складається з трьох стадій: доінвестиційної, інвестиційної та ліквідаційної. Всі складові інвестиційного процесу є вкрай важливими, але на першому етапі закладається основа успішної реалізації наступних фаз інвестиційного проекту. Саме доінвестиційна стадія інвестиційного процесу обов'язково включає проведення комплексного дослідження зовнішніх та внутрішніх умов функціонування підприємства, маркетингові дослідження, фінансово-економічні розрахунки, в тому числі й оцінку рівня інвестиційної привабливості підприємства-реципієнта. Потенційному інвестору, в першу чергу, необхідно здійснити визначення факторів, які впливають на рівень інвестиційної привабливості підприємства, та організувати виявлення резервів для нарощування інвестиційної привабливості підприємства в майбутньому. Наявність високої конкуренції на ринку інвестицій спричиняє постійний розвиток та удосконалення інвестиційної привабливості підприємств, що прагнуть до отримання додаткового капіталу. В той же час, зовнішнє середовище постійно змінюється – удосконалюється законодавство і нормативна база, що спричиняє постійну динамічність підходів до управління інвестиційними процесами. Зазначені вище аспекти підтверджують сучасну актуальність досліджень, пов'язаних з удосконаленням інструментів оцінки і підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка оцінки інвестиційної привабливості підприємства в останні роки досліджується в працях багатьох вчених. Особливу цікавість викликають, зокрема, праці О. С. Тхора та В. В. Гуревича [1], в яких досліджуються основні вітчизняні та зарубіжні підходи до процедури оцінки інвестиційної привабливості, урахування впливу інвестиційних ризиків, врахування особливостей інвестиційного клімату. Кац О. А. [2] розглядає інструменти розвитку інвестиційної привабливості підприємства, виокремлюючи для кожної групи інструментів фокус-групу та оцінюючи відповідний вплив кожного інструменту на фокус-групу. За авторською думкою, найвпливовішим інструментом формування інвестиційної привабливості підприємства є управління взаємостосунками з клієнтами та PR. І. М. Кобушко [3] досліджує прогресивні інструменти порівняльного аналізу інвестиційної привабливості інвестиційних інструментів, пропонує науково-методичний підхід до визначення кількісної характеристики рівня привабливості інвестиційних інструментів, з урахуванням специфіки акціонерної форми власності. О. Р. Васильченко та А. С. Толстих [4] аналізують основні аспекти формування позитивного іміджу старопромислових регіонів задля підвищення їх інвестиційної привабливості. А. Волощенко та Ю. Воронікова [5] розглядають державне регулювання інвестиційної привабливості ринку цінних паперів підприємств з визначенням певних заходів для її підвищення.

Мета статті. Як ми бачимо, багатогранність проблеми оцінки рівня інвестиційної привабливості підприємства була предметом дослідження багатьох авторів, в той же час, постійна недостатність коштів і динамічність вітчизняного законодавства призводять до безперервної

потреби в оновленні і переосмисленні використовуваних підходів. У поточному періоді до існуючих проблем управління інвестиційними процесами додалися два нових фактори. По-перше, оскільки ринок капіталовкладень вимагає врахування все більшого обсягу чинників впливу на інвестиційні процеси, на даний час до класичних фінансово-економічних показників інвестиційної привабливості додається необхідність вимірювання інтелектуального капіталу підприємства. По-друге, зміни, що сталися у формах фінансової звітності в Україні у 2013 році, призвели до необхідності адаптації використовуваних інструментів, перегляду підходів до трактування деяких показників. Тому метою даної статті є адаптація методики оцінки рівня інвестиційної привабливості у зв'язку зі змінами у нормативних актах, що регулюють порядок складання форм фінансової звітності підприємств, та удосконалення цієї оцінки у зв'язку зі зростанням ролі інтелектуального капіталу у виробничих процесах.

Результати дослідження. Традиційно під інвестиційною привабливістю як економічною категорією розуміють комплексну характеристику, яка відображає рівень фінансово-економічної діяльності підприємства, а саме: рентабельності, ділової активності, ліквідності, фінансової стійкості, платоспроможності та потенціалу цінних паперів. Користуючись підсумками здійснюваного аналізу, інвестор робить висновок про доцільність або недоцільність інвестування, оскільки його метою є гарантоване отримання прибутків від капіталовкладення в майбутньому. Для здійснення процедури оцінки інвестиційної привабливості існує багато різноманітних методів, наприклад такі класичні інструменти як метод суми коефіцієнтів, метод комплексної оцінки, метод суми місць. Вхідна інформація для розрахунку узагальнюючих показників за даними підходами міститься у формах фінансової звітності «Форма 1 «Баланс», «Форма 2 «Звіт про фінансові результати» та «Форма 3 «Звіт про рух грошових коштів». Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 №73, ці форми фінансової звітності зазнали змін, як формальних, так і сутнісних. До формальних змін форм фінансової звітності можна віднести введення нової нумерації рядків показників, суттєвими змінами стали оновлені назви показників. Такі зміни викликали необхідність доопрацювання методики розрахунку коефіцієнтів, що використовуються під час оцінки інвестиційної привабливості. Порівняльна характеристика розрахунку показників інвестиційної привабливості, що зазнали сутнісних змін, наведена в табл. 1.

Як вже зазначалося вище, підходи до оцінки рівня інвестиційної привабливості підприємства, які використовувалися раніше, поступово втрачають свою цінність. Сучасні потреби інвесторів передбачають необхідність проведення більш комплексного дослідження характеристик діяльності підприємства для якісної оцінки і розробки заходів з підвищення інвестиційної привабливості підприємства. Тому вважаємо за доцільне до переліку традиційних показників додати групу показників кадрового потенціалу та групу показників інтелектуального капіталу (рис. 1).

Кадрова складова оцінки інвестиційної привабливості підприємства досліджувалась багатьма спеціалістами. Різні автори враховували показники обігу чисель-

Порівняльна характеристика показників оцінки рівня інвестиційної привабливості підприємства

Показники, що характеризують рівень інвестиційної привабливості підприємства	
До 2012 року включно	З 2013 року
Група показників рентабельності	
1. Рентабельність продукції, %	
$R_{\Pi} = \frac{\text{фін. результат від осн. діяльності}}{\text{собів. продукції, адмін., збутові витрати}} \times 100$	$R_{\Pi} = \frac{\text{фін. результат від операційної діяльності}}{\text{собів. продукції, адмін., збутові витрати}} \times 100$
Група показників ділової активності	
1. Фондовіддача, грн / грн	
$f_0 = \frac{\text{виручка від реалізації продукції}}{\text{середньорічна вартість основних фондів}}$	$K_{\text{нос.}} = \frac{\Phi.1\text{ПВ (кварт.}_{4\text{кв.}}) [\text{р.1040 гр.1} + \text{р.3020 гр.1р.3040 гр.1}]}{\Phi.1\text{ПВ (міс.січ. груд.)р.1040 гр.1}}$
Група показників потенціалу цінних паперів	
1. Дивідендна віддача цінних паперів, %	
$DВЦП = \frac{\text{Загальна сума дивідендів} \times 100\%}{\text{Статутний фонд цінних паперів}}$	$DВЦП = \frac{\text{Витрачання на сплату дивідендів} \times 100\%}{\text{Статутний капітал}}$
2. Прибуток (збиток) на гривню статутного капіталу, грн / грн	
$\Pi_{1\text{грАК}} = \frac{\text{Чистий прибуток підприємства}}{\text{Статутний фонд цінних паперів}}$	$\Pi_{1\text{грАК}} = \frac{\text{Чистий прибуток підприємства}}{\text{Статутний капітал}}$
3. Коефіцієнт платоспроможності, %	
$K_{\text{ПЛАТ}} = \frac{\text{Загальна сума дивідендів} \times 100\%}{\text{Чистий прибуток підприємства}}$	$K_{\text{ПЛАТ}} = \frac{\text{Витрачання на сплату дивідендів} \times 100\%}{\text{Чистий прибуток підприємства}}$

ності, управлінські якості керівників, соціальну складову діяльності підприємства. Нами пропонується розглядати кадрову складову з позиції кваліфікації персоналу та рівня заробітної плати на підприємстві в порівнянні з підприємствами регіону (області) та галузі промисловості. У наслідку ми отримуємо: коефіцієнт кваліфікації, коефіцієнт регіонального рівня оплати праці та коефіцієнт галузевого рівня оплати праці.

Коефіцієнт кваліфікації будується на підставі аналітичних даних стосовно змін у кваліфікації персоналу підприємства протягом звітного періоду. Розрахунок здійснюється на основі відповідей на такі питання: Чи проводяться на підприємстві заходи з підвищення кваліфікації персоналу? Чи здійснюються заходи з перекваліфікації персоналу, навчання суміжним професіям? Чи залучаються до роботи підприємства наукові та науково-технічні кадри?

Позитивна відповідь на кожне питання оцінюється в 1 бал, негативна – 0 балів. Значення, яке визначається сумуванням скоригованих балів, і буде коефіцієнтом кваліфікації.

$$K_q = I_u \cdot 0,4 + I_r \cdot 0,4 + I_s \cdot 0,2, \quad (1)$$

де K_q – коефіцієнт кваліфікації;
 I_u – заходи з підвищення кваліфікації персоналу;
 I_r – заходи з перекваліфікації персоналу, навчання суміжним професіям;

I_s – заходи із залучення до роботи підприємства наукових та науково-технічних кадрів.

Оскільки основним мотиваційним інструментом для працівників вітчизняних підприємств була і залишається матеріальна складова, яка охоплює підвищення заробітної плати, можливість отримання різноманітних премій, бонусів тощо, включення регіональних та галузевих коефіцієнтів заробітної плати здійснюється для відображення більш повної картини кадрової складової при оцінці інвестиційної привабливості. Слід також зауважити, що вибір робітниками певного підприємства нерідко визначається на підставі аналізу середньої заробітної плати певної галузі, або певного регіону.

Коефіцієнт галузевого рівня оплати праці на підприємстві визначається відношенням середньої заробітної плати на підприємстві до величини середньої заробітної плати в галузі за звітний період.

Коефіцієнт регіонального рівня оплати праці на підприємстві визначається відношенням середньої заробітної плати на підприємстві до величини середньої заробітної плати в регіоні (області) за звітний період.

Іншу групу показників, що характеризує набагато менш досліджений і багатогранний потенціал інтелектуального капіталу, було сформовано на основі використовуваної у вітчизняній літературі класифікації інтелектуального капіталу, яка складається з таких складових:

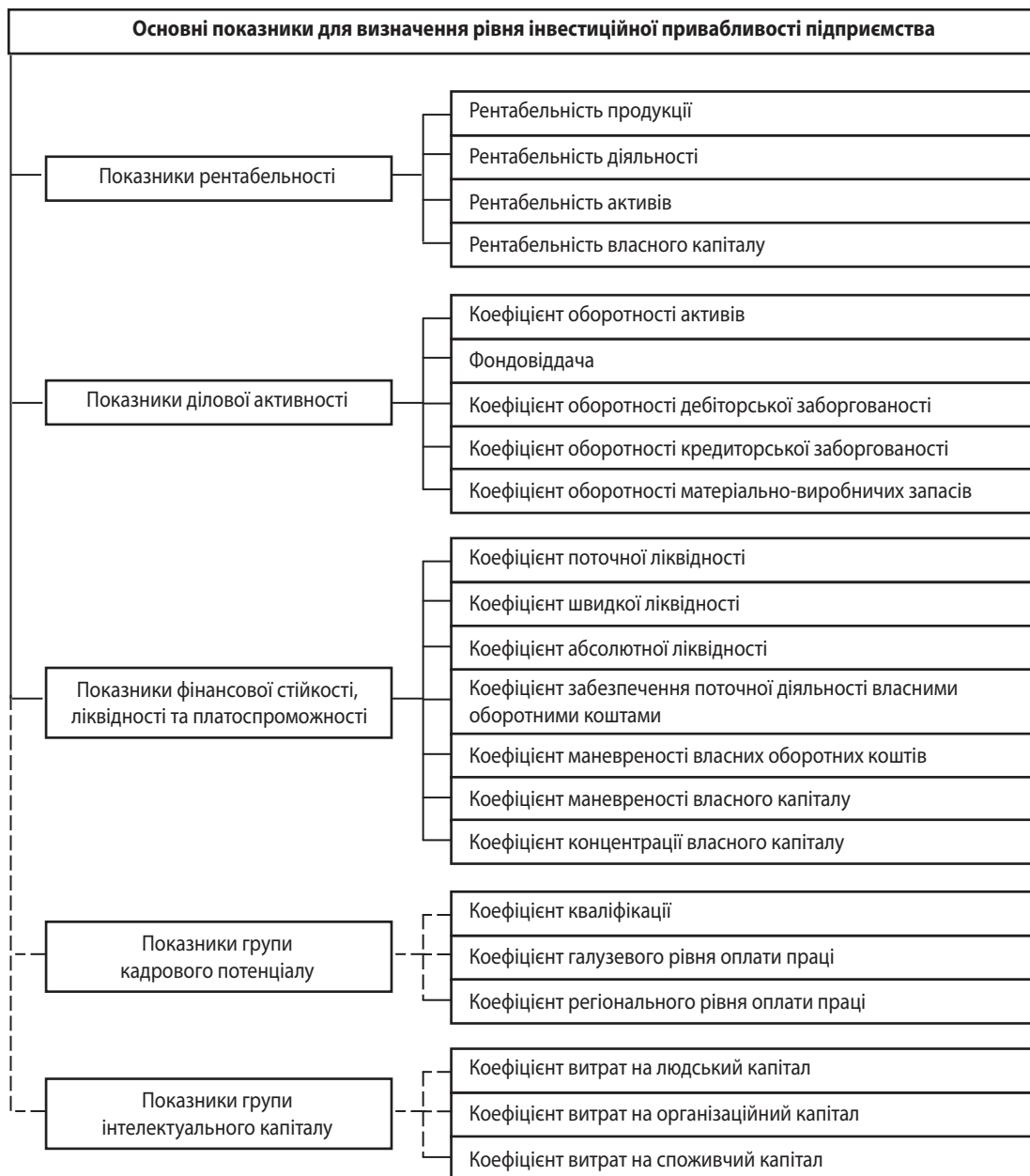

Рис. 1. Оцінка рівня інвестиційної привабливості підприємства

людський капітал, структурний капітал, споживчий капітал.

Питання інвестування інтелектуального капіталу підприємства розглядалися різними авторами, зокрема І. В. Левіна [6] розглядає різні аспекти інтелектуального капіталу, зокрема інституціональні умови відтворення інтелектуального капіталу в економіці, критерії розвитку інтелектуального капіталу та чинники формування економіки знань, пропонує напрями підвищення ефективності накопичення інтелектуального капіталу. О. В. Моліна [7] розглядає поняття інтелектуального потенціалу регіону та його структури, чинники, що перешкоджають формуванню та розвитку інтелектуального потенціалу регіону, організаційно-інституційні механізми його ефективного відтворення та накопичення. Т. С. Шаталова [8] розглядає

проблему регулювання регламентної підтримки розвитку інтелектуального потенціалу персоналу підприємства, основні передумови управління персоналом, наводить модель регламентної підтримки розвитку інтелектуального потенціалу персоналу підприємства. А. Д. Євсєєв [9] аналізує підходи різних науковців до вимірювання інтелектуального капіталу з визначенням їх переваг та недоліків. Зокрема, автор розглядає такі підходи, як Skandia Navigator, моніторинг нематеріальних активів, метод всеосяжної оцінки, метод вартісного ланцюжка, індекс інтелектуального капіталу, коефіцієнт Тобіна, метод «Interbrand», брокер технологій, модель Б. Лева «Value Chain Blueprint» та інші. Також автор зауважує необхідність створення узагальненої методики на основі всіх вищезазначених з метою створення інституту інтелектуального капіталу та підвищення

конкурентоспроможності економіки. Д. М. Ядранський [10] у своїх працях зауважував уточнення термінологічного апарату процесу обліку людського капіталу та встановлення механізму його зв'язку із вартістю підприємства у цілому. О. В. Захарова [11; 12] розглядає специфіку використання фінансових показників оцінки ефективності інвестування для оцінки інвестування в людський капітал. Р. Н. Лепа і Н. Ю. Ляшок [13] простежують специфіку інтелектуального капіталу з точки зору управління людським капіталом на промислових підприємствах. Авторами приділяється увага аналізу життєвого циклу промислових підприємств, на основі чого побудовано матрицю вибору управлінських рішень у системі управління людським капіталом за умов економічної кризи.

За загальноприйнятим підходом, інтелектуальний капітал являє собою вартість людського капіталу в організації, що виражається в нематеріальній формі, але призводить до створення більш високоцінного активу та підвищення балансової вартості підприємства. Як наведено на рис. 2, інтелектуальний капітал розподіляється на три основних групи: людський капітал, організаційний та споживчий. Людський капітал – це витрати на отримання працівниками знань, навичок; витрати на розвиток творчих здібностей, а також фінансування спроможності власників та наукомістких працівників відповідати вимогам і задачам компанії. Організаційний капітал – це витрати на програмні засоби ЕОМ, програмне забезпечення, бази даних, організаційну структуру, патенти, товарні знаки, а також всілякі організаційні механізми, які забезпечують продуктивність працюючих та функціонування компанії. Споживчий капітал – це витрати на рекламу, збут, поширення інформації про товар, так звані «представницькі витрати», витрати на зацікавлення майбутніх споживачів продукції підприємства, витрати на співпрацю з контрагентами.

Розвиток світової науки і економіки свідчить про зростаючу роль знань та інтелектуальних процесів у виробництві, поступовий перехід від капіталомісткого виробництва до більш інтелектуального, інноваційного виробництва. Вітчизняним підприємствам потрібно вивчати вдалий зарубіжний досвід управління інтелектуальним капіталом для створення високоякісної, сучасної та конкурентоспроможної продукції, з одного боку, та зменшенні витрат

та ресурсомісткості виробництва – з іншого, шляхом більш ефективного використання наявних ресурсів. Відповідно, пропонується впровадити у практику оцінки інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання низку показників, а саме: коефіцієнт витрат на людський капітал, коефіцієнт витрат на організаційний капітал та коефіцієнт витрат на споживчий капітал. Методика розрахунків цих показників наведена в табл. 2.

Внесення змін в методику розрахунку рівня інвестиційної привабливості підприємства вимагає змін розподілу вагомості показників з урахуванням двох нових груп. З розвитком економіки знань інтелектуальний капітал набуває особливої важливості, змінюючи наголос з витрат на виробництво на витрати для розвитку персональних знань та навичок працівників, зростання цінності технологічного та програмного забезпечення, відносин з контрагентами. В той же час, наприклад, нерозвиненість вітчизняного ринку цінних паперів призводять до зменшення вагомості показників, що характеризують потенціал цінних паперів. Отже, авторський розподіл вагомості шести груп показників оцінки інвестиційної привабливості здійснено таким чином: показники рентабельності – 0,1; показники ділової активності – 0,2; показники фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності – 0,2; показники потенціалу цінних паперів – 0,1; показники кадрової складової – 0,1; показники інтелектуального капіталу – 0,3.

Практичне застосування поданих груп показників у розрахунку рівня інвестиційної привабливості підприємства було апробовано на прикладі публічних акціонерних товариств хімічної галузі різних регіонів за методом групових коефіцієнтів, оскільки він має істотні переваги порівняно з класичними методами [14].

В межах проведеного дослідження були розглянуті окремі підприємства хімічної галузі в 2011, 2012 та 2013 роках: ПАТ «Стирол», ПАТ «Алчевськкокс», ПАТ «Запорожжкокс», ПАТ «Азот» та ПАТ «Рівнеазот». Початкові дані для розрахунку показників було отримано на основі форм фінансової звітності підприємств за 2011 – 2013 роки, статистичної інформації щодо рівня середньої заробітної плати по регіонах та по хімічній галузі та інформації щодо навчання, підготовки, перепідготовки кадрів і залучення

Рис. 2. Структура інтелектуального капіталу

Порядок розрахунку показників групи інтелектуального капіталу

Коефіцієнт витрат на людський капітал (Клк)	
Економічна сутність	Порядок розрахунку (на базі фінансової звітності, починаючи з 2013 року)
$K_{лк} = \frac{\text{Витрати на соціальні заходи}}{\text{Собівартість реалізованої продукції (товарів, послуг)}}$	$K_{лк} = \frac{\Phi 2 \text{ р.}2505}{\Phi 2 \text{ р.}2050}$
Коефіцієнт витрат на організаційний капітал (Корг.к)	
$K_{орг.к} = \frac{\text{Середньорічна вартість нематеріальних активів}}{\text{Собівартість реалізованої продукції (товарів, послуг)}}$	$K_{орг.к} = \frac{\Phi 1 \text{ р.}1010 \text{ гр.}3 + \Phi 1 \text{ р.}1010 \text{ гр.}4}{\Phi 2 \text{ р.}2050}$
Коефіцієнт витрат на споживчий капітал (Кспож.к)	
$K_{спож.к} = \frac{\text{Витрати на збут продукції}}{\text{Собівартість реалізованої продукції (товарів, послуг)}}$	$K_{спож.к} = \frac{\Phi 2 \text{ р.}2150}{\Phi 2 \text{ р.}2050}$

до виробництв наукових та науково-технічних фахівців. Розмір середньої заробітної плати в хімічній галузі та по регіонах, в яких розташовані та функціонують вищезазначені підприємства, розміщено в табл. 3. Результати оцінки інвестиційної привабливості підприємств, здійсненої на основі використання методу узагальнюючих групових коефіцієнтів, наведено в табл. 4.

Отримані результати комплексно характеризують рівень інвестиційної привабливості підприємств, враховуючи широкий спектр показників як з точки зору охоплення різних сторін функціонування підприємства, так і з точки зору великого часового інтервалу проведення дослідження.

Висновок. Всебічне врахування специфіки розвитку вимог ринкової економіки, а також змін сучасного законодавства є запорукою високих результатів економічної діяльності як інвесторів, так і підприємств-реципієнтів. Запропоновані у статті заходи з використання діагностичних інструментів, що характеризують стан кадрового потенціалу і ефективності використання інтелектуального капіталу, а також адаптація існуючих методик оцінки інвестиційної привабливості підприємства згідно з поточними загальними вимогами до фінансової звітності дозволять суттєво покращити можливість реально оцінити наявний стан потенційного об'єкта капіталовкладення. В той же

Таблиця 3

Середня заробітна плата підприємств хімічної галузі та окремих регіонах за 2011 – 2013 роки, грн

Показник/Рік	2011	2012	2013
Середня заробітна плата хімічної галузі, грн	3175	3802	3632
Середня заробітна плата окремих регіонів, грн:			
Донецька обл.	3085	3511	3762
Луганська обл.	2746	3097	3342
Запорізька обл.	2610	2932	3148
Черкаська обл.	2158	2512	2689
Рівненська обл.	2215	2583	2847

Таблиця 4

Узагальнюючий рейтинговий показник підприємств за 2011 – 2013 роки

Підприємства	Загальний рейтинг підприємств			Узагальнюючий рейтинговий показник	Ранг підприємства згідно з узагальнюючим рейтингом
	2011	2012	2013		
ПАТ «Стирол»	0,5880	0,4951	0,5284	0,5272	2
ПАТ «Алчевськкокс»	0,5289	0,6444	0,3699	0,4923	3
ПАТ «Запорожкокс»	0,3980	0,6545	0,5901	0,5795	1
ПАТ «Азот»	0,4899	0,5441	0,5856	0,4439	5
ПАТ «Рівнеазот»	0,5479	0,5739	0,5775	0,4747	4

час, існує ряд характеристик діяльності підприємства, які в опрацьованих методиках аналізуються опосередковано. В першу чергу, це кредитна історія підприємства, вплив галузевих і регіональних тенденцій на рівень привабливості конкретного суб'єкта господарювання. Тому в подальших дослідженнях необхідно приділити увагу розширенню переліку груп показників, що характеризують рівень інвестиційної привабливості підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тхор О. С. Дослідження методологічного апарату оцінки інвестиційного клімату під час аналізу інвестиційної привабливості підприємства / О. С. Тхор, В. В. Гуревич // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – С. 198 – 201.
2. Кац О. А. Інструменти розвитку інвестиційної привабливості підприємства АПК / О. А. Кац // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – Т. 2, № 196. – С. 34 – 36.
3. Кобушко І. М. Науково-методичний підхід до визначення кількісної характеристики рівня привабливості інвестиційних інструментів / І. М. Кобушко // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 7 – 8. – С. 57 – 60.
4. Васильченко О. Р. Іміджева політика й інвестиційна привабливість старопромислових регіонів в умовах фінансової кризи / О. Р. Васильченко, А. С. Толстих // Управління економікою: теорія та практика : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 221 – 231.
5. Волощенко Л. Особливості державного регулювання інвестиційної привабливості ринку цінних паперів в Україні / Л. Волощенко, Ю. Воротнікова // Схід. – 2012. – № 1 (115). – С. 30 – 35.
6. Левіна І. В. Інституціональні умови відтворення інтелектуального капіталу / І. Левіна // Схід. – 2011. – № 7 (114). – С. 41 – 44.
7. Моліна О. В. Інтелектуальний потенціал регіону як джерело та міра його інноваційності / О. В. Моліна // Проблеми науки. – 2012. – № 5. – С. 9 – 15.
8. Шаталова Т. С. Инновационная парадигма развития интеллектуального потенциала персонала предприятий / Т. С. Шаталова, О. С. Гугля // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2014. – Ч. 2. – С. 112 – 116.
9. Євсєєв А. Д. Методологічні аспекти оцінки вартості інтелектуального капіталу / А. Д. Євсєєв // Економіка промисловості. – 2012. – № 3 – 4. – С. 336 – 345.
10. Ядранський Д. М. Облік людського капіталу: відповідь на виклики сучасності / Д. М. Ядранський // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 1 – 2. – С. 21 – 23.
11. Захарова О. В. Особливості оцінки інвестування у людський капітал на рівні підприємства / О. В. Захарова // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1 (21). – С. 56 – 60.
12. Захарова О. В. Визначення та діагностика ризику інвестування у людський капітал / О. В. Захарова // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 219. – С. 35 – 38.
13. Лепа Р. Н. Принятие решений в системе управления человеческим капиталом промышленных предприятий в кризисных условиях / Р. Н. Лепа, Н. Ю. Ляшок // Економіка промисловості. – 2012. – № 3 – 4. – С. 308 – 315.
14. Хобта В. М. Активізація і підвищення ефективності інвестиційних процесів на підприємствах : монографія / В. М. Хобта; [НАН України; Інститут економіки промисловості; МОН України; ДонНТУ]. – Донецьк, 2005. – 343 с.

REFERENCES

- Kats, O. A. "Instrumenty rozvytku investytsiinoi pryvablyvosti pidpryemstva APK" [Tools of investment attractiveness of AIC]. *Kultura narodov Prychernomoria* vol. 2, no. 196 (2011): 34-36.
- Kobushko, I. M. "Naukovo-metodychnyi pidkhd do vyznachennia kilkisnoi kharakterystyky rivnia pryvablyvosti investytsiinykh instrumentiv" [Scientific and methodical approach to determine the quantitative characteristics of attractiveness of investment instruments]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 7-8 (2012): 57-60.
- Khobta, V. M. *Aktyvizatsiia i pidvyshchennia efektyvnosti investytsiinykh protsesiv na pidpryemstvakh* [Activation and efficiency of investment processes in enterprises]. Donetsk, 2005.
- Levina, I. V. "Instytutsionalni umovy vidtvorennia intelektualnogo kapitalu" [Institutional conditions of reproduction of intellectual capital]. *Skhid*, no. 7 (114) (2011): 41-44.
- Lepa, R. N., and Liashok, N. Yu. "Priniatie reshenyi v sisteme upravleniia chelovecheskim kapitalom promyshlennykh predpriaty v krizisnykh usloviiah" [Decision-making in the management of human capital industry in crisis]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 3-4 (2012): 308-315.
- Molina, O. V. "Intelektualnyi potentsial rehionu iak dzherelo ta mira ioho innovatsiynosti" [The intellectual potential of the region as a source of innovation and measure it]. *Problemy nauky*, no. 5 (2012): 9-15.
- Shatalova, T. S., and Guglia, O. S. "Innovatsionnaia paradigma razvitiia intelektualnogo potentsiala personala predpriaty" [Innovative development paradigm of the intellectual potential of personnel of enterprises]. *Dnipropetrovsk: Perspektyva*, 2014. 112-116.
- Tkhor, O. S., and Hurevych, V. V. "Doslidzhennia metodolohichnogo aparatu otsinky investytsiynogo klimatu pid chas analizu investytsiinoi pryvablyvosti pidpryemstva" [Research methodological apparatus investment climate in the analysis of investment attractiveness]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 3 (2011): 198-201.
- Voloshchenko, L., and Vorotnikova, Yu. "Osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання investytsiinoi pryvablyvosti rynku tsinnykh paperiv v Ukraini" [Features of state regulation of investment attractiveness of the stock market in Ukraine]. *Skhid*, no. 1 (115) (2012): 30-35.
- Vasylychenko, O. R., and Tolstykh, A. S. "Imidzheva polityka i investytsiina pryvablyvist staropromyslovykh rehioniv v umovakh finansovoi kryzy" [Image policy and investment attractiveness of old industrial regions during the financial crisis]. In *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka*, 221-231. Donetsk: IEP NANU, 2010.
- Yevsieiev, A. D. "Metodolohichni aspekty otsinky vartosti intelektualnogo kapitalu" [Methodological aspects of assessing the value of intellectual capital]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 3-4 (2012): 336-345.
- Yadranskyi, D. M. "Oblik liudskoho kapitalu: vidpovid na vyklyky suchasnosti" [Accounting for human capital: response to new challenges]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 1-2 (2012): 21-23.
- Zakharova, O. V. "Osoblyvosti otsinky investuvannia u liudskyi kapital na rivni pidpryemstva" [Features valuation of investment in human capital at the enterprise level]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 1 (21) (2012): 56-60.
- Zakharova, O. V. "Vyznachennia ta diahnozyka ryzyku investuvannia u liudskyi kapital" [Definition and diagnosis of the risk of investing in human capital]. *Kultura narodov Prychernomoria*, no. 219 (2012): 35-38.

SPECIFIC ASPECTS OF FORMING THE TARIFF POLICY OF AN AIRLINE COMPANY

© 2014 PANASIUK I. P.

UCD 656.7.03: 656.7:061.5(045)

Panasiuk I. P.

Specific Aspects of Forming the Tariff Policy of an Airline Company

The objective of the article consists in refinement of methodological approaches to the process of forming the tariff policy of an airline company with application of aggregate tariffs as a certain set of tariffs formed according to a homogeneous operational focus and reflecting characteristic features of the existing market environment. The article deals with the process of forming the tariff policy of an airline company as a significant component of its commercial activities which ensures competitiveness of the airline company on the air transport service market and positive financial results. Finding a solution to the problem of efficient tariff rate setting within the variable context of market environment serving as an economic lever for profit growth will ensure improved efficiency of operations of the airline company and achievement of a certain cost-effectiveness level, which will help the airline company survive within a challenging economic environment. For this reason, solving the task of setting tariff rates by an airline company taking into consideration its objectives, strategies, and methods determines the relevance of forming aggregate tariffs. For alignment of basic business processes of the airline company, estimation of the required resources, as well as their optimum utilization, a mechanism should be employed which allows achieving a specific goal of the airline company with varying mutual effects taking place, realizing a complex of its strategic objectives through an efficient tariff policy. The influence mechanism is essentially a multi-aspect analysis of integrated indicators of company operations from the perspective of its strategic priorities, anticipated profits, risks associated with implementation of the tariff policy with a view to balancing the interests of all market participants, which necessitates estimation of the viability of implementation of aggregate tariffs and taking into account expenditures resulting from this decision. The conducted analysis allows drawing a conclusion concerning viability of functioning of aggregate tariffs of an airline company aimed at reducing the total of expenses and increasing profits, which can be achieved by providing an adequate and timely response to emerging risks and potential threats. For this reason, the ultimate goal of forming aggregate tariffs concerns the nature and value of the costs associated with operating processes and reflecting the degree of their interaction and the amount of saving achieved by the airline company.

Keywords: airline company, tariffs, tariff policy, aggregate tariffs, tariff policy factors

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 13.

Panasiuk Iryna P. – Postgraduate Student, Department of Finance, Accounting and Auditing, Institute of Economics and Management of the National Aviation University (prosp. Kosmonavta Komarova, 1, Kyiv, 03058, Ukraine)

Email: irinipanasiuk@meta.ua

УДК 656.7.03: 656.7:061.5(045)

UCD 656.7.03: 656.7:061.5(045)

Панасюк І. П. Особенности формирования тарифной политики авиакомпании

Целью статьи является совершенствование методических подходов к процессу формирования тарифной политики авиакомпании при применении тарифной совокупности как определенного набора тарифов, сформированных в соответствии с однородной направленностью действия и отражают специфические характеристики существующей рыночной среды. В статье рассмотрен процесс формирования тарифной политики авиакомпании как весомой составляющей коммерческой деятельности, обеспечивающей конкурентоспособность авиакомпании на рынке авиационных перевозок и положительные финансовые результаты. Решение проблемы эффективного тарифообразования в изменчивых условиях рыночной среды как экономического рычага роста прибыли обеспечит повышение эффективности деятельности авиакомпании и достижения определенного уровня рентабельности, поможет выжить авиакомпании в сложных экономических условиях. В связи с этим решение проблемы формирования тарифов авиакомпании при учете ее целей, стратегий и методов определяет актуальность формирования тарифной совокупности. Для согласования основных бизнес-процессов авиакомпании, определения необходимых ресурсов, а также их оптимального использования следует использовать механизм, который позволяет реализовать конкретную цель авиакомпании при различных взаимодействиях, совокупность ее стратегических задач через эффективную тарифную политику. Механизм воздействия представляет собой многоаспектный анализ комплексных показателей деятельности авиакомпании сквозь призму ее стратегических приоритетов, прогнозируемых доходов, ожидаемых расходов, рисков реализации тарифной стратегии с целью установления равновесия интересов всех субъектов рынка, что определяет целесообразность реализации тарифной совокупности и учет комплекса связанных с данным решением расходов. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о целесообразности функцио-

Панасюк І. П. Особливості формування тарифної політики авіакомпанії

Метою статті є вдосконалення методичних підходів до процесу формування тарифної політики авіакомпанії при застосуванні тарифної сукупності як певного набору тарифів, що сформовані відповідно до однорідної спрямованості дії та відображають специфічні характеристики існуючого ринкового середовища. У статті розглянуто процес формування тарифної політики авіакомпанії як вагомої складової комерційної діяльності, що забезпечує конкурентоспроможність авіакомпанії на ринку авіаційних перевезень і позитивні фінансові результати. Розв'язання проблеми ефективного тарифоутворення за мінливих умов ринкового середовища як економічного важеля зростання прибутку забезпечить підвищення ефективності діяльності авіакомпанії та досягнення певного рівня рентабельності, що допоможе вижити авіакомпанії в складних економічних умовах. У зв'язку з цим вирішення проблеми формування тарифів авіакомпанії при врахуванні її цілей, стратегій і методів визначає актуальність формування тарифної сукупності. Для узгодження основних бізнес-процесів авіакомпанії, визначення необхідних ресурсів, а також їхнього оптимального використання слід використовувати механізм, який дозволяє реалізувати конкретну мету авіакомпанії при різних взаємодіях, сукупність її стратегічних завдань через ефективну тарифну політику. Механізм впливу являє собою багатоаспектний аналіз комплексних показників діяльності авіакомпанії крізь призму її стратегічних пріоритетів, прогнозованих прибутків, очікуваних витрат, ризиків реалізації тарифної стратегії з метою встановлення рівноваги інтересів усіх суб'єктів ринку, що зумовлює визначення доцільності реалізації тарифної сукупності та врахування комплексу пов'язаних із даним рішенням витрат. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок щодо доцільності функціонування тарифної сукупності авіакомпанії, яка спрямована на зниження загальної суми витрат і підвищення вигоди, що досягається шляхом адекватного та своєчасного реагування

нирования тарифной совокупности авиакомпании, которая нацелена на снижение общей суммы расходов и повышение выгоды, которая достигается путем адекватного и своевременного реагирования на возникающие риски и возможные угрозы. Поэтому конечной целью создания тарифной совокупности являются характер и величина расходов, которые направлены для осуществления производственных процессов и отражают степень их взаимодействия и размер полученной экономии авиакомпанией.

Ключевые слова: авиакомпания, тарифы, тарифная политика, тарифная совокупность, факторы тарифной политики

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Формул.:** 2. **Библ.:** 13.

Панасюк Ирина Петровна – аспирант, кафедра финансов, учета и аудита, Институт экономики и менеджмента Национального авиационного университета (просп. Космонавта Комарова, 1, Киев, 03058, Украина)

Email: irinipanasiuk@meta.ua

Setting of the problem. One of the ways of increasing the efficiency of airline company in the turbulent external economic environment is the implementation of effective tariff policy, which is embedded in the systematic coordination of its material, financial, information and human relationships, which are indicators of the actions of all external and internal factors and their impact on the formation of the airline tariff aggregate that is the subject of research.

Analysis of recent research and publications. Problems of formation of tariffs and tariff policy in the transport sector were examined by the following scientists: Afanasyev V. G., Kostromin O. V., Artamonov B. V., Smurova M. Yu., Avvakumov S. M., Akseynov I. M., Alfimov S. A., Zagorulko V. N., Ishchenko S. V., Koba V. G., Shchelkunov V. I., Polyanskaya N. Ye., Kosarev O. Yo., Konovalova N. A., Kostromina E. V., Kotenko A. M., Kotlubai O. M., Kreymer V. Yu., Kreynin A. V., Kulayev Yu. F., Mazo L. A., Makarenko M. V., Marintseva K. V., Sych Ye. M., Vysotska I. I., Sadlovska I. P., Horodetska L. O., Tretiak V. P., Chebanova N. V., Chorniy V. V. and others. Mentioned above scientists have made a significant contribution to the development of theoretical, methodological, organizational and economic basis of aircraft transport, but it should be noted that the issue of structuring passenger tariffs and tariff policy formation caused by the airline market situation is still not well understood. The main drawbacks of the existing order of formation of tariffs is the absence of reasoned methodical approach to setting tariffs. The existing procedure needs improvement, which requires further deepening of complex theoretical and methodological research related to the development of flexible and adaptive rate policy of airlines, due to the high sensitivity of air transport market to political and economic instability. All the above said predetermined the study of the details of air company tariff policy conditions for wage formation altogether. In this regard, these studies are important in scientific as well as applied aspects.

Unsolved part of the formation of tariff problems.

The mechanism of airlines policy is based on calculations of financial results on the basis of available data on the demand for aviation services and its sensitivity to changes in rates. Therefore, the lack of clearly defined criteria for the fare conditions of changes affecting the activity of the airline and in particular, on the functioning process of tariff policy has revealed the need to develop methodological, organizational and practical recommendations for improvements that will improve the competitiveness of the airline market of air transportation.

на виникаючі ризики та можливі загрози. Тому кінцевою метою створення тарифної сукупності є характер і величина витрат, які спрямовуються для здійснення виробничих процесів і відображають ступінь їхньої взаємодії та розмір отриманої економії авіакомпанією.

Ключові слова: авіакомпанія, тарифи, тарифна політика, тарифна сукупність, фактори тарифної політики

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 13.

Панасюк Ірина Петрівна – аспірант, кафедра фінансів, обліку і аудиту, Інститут економіки та менеджменту Національного авіаційного університету (просп. Космонавта Комарова, 1, Київ, 03058, Україна)

Email: irinipanasiuk@meta.ua

The purpose of the article is to improve methodological approaches to the process of tariff policy tariff airline in the application of aggregate tariff as a specific set of tariffs that are formed in accordance with uniform orientation of action and reflect the specific characteristics of the current market environment. Development Mechanism compensation destabilizing factors Using the administration, within the legal framework and tariff strategies based on the highly competitive air transport market and relying on the strategic goals of the airline.

Presentation of material. The main task of improving airline tariff policy is to ensure passengers' own economic interests and the needs of passengers, providing the stability of tariffs, their flexibility and predictability that will adequately respond to changes in external conditions and needs market and ensure the achievement of the objectives for maximum effectiveness.

When forming airline tariff policy it is necessary to analyze the likelihood, nature and the oncoming of social, economic, technological, market and unpredictable events that cause destabilization of activities and elimination of risk; carry out a comprehensive assessment of the effectiveness of interventions to develop effective solutions to prevent or neutralize deviations tariff strategy using the system, situational and integrated approach to the development of economically sound decisions on airline tariff policy adjustments[1; 2].

Basic methods and goals when making management fees should ensure:

- formation of objective conditions to increase the profitability of the industry of air transportation by creating favorable rates;
- precise control of management of a set of airline fares and tariff creation as a means of stimulating the development of air transportation;
- flexible regulation of financial resources, current cost and revenues control to ensure stable and dynamic development of the airline;
- creation of new, flexible methods for the formation of a certain type of tariffs based on demand and customer needs and competition in the aviation market;
- competitive airline;
- calculation of economically sound solutions to support loss-making airline routes for additional load on the route and ensure profits;

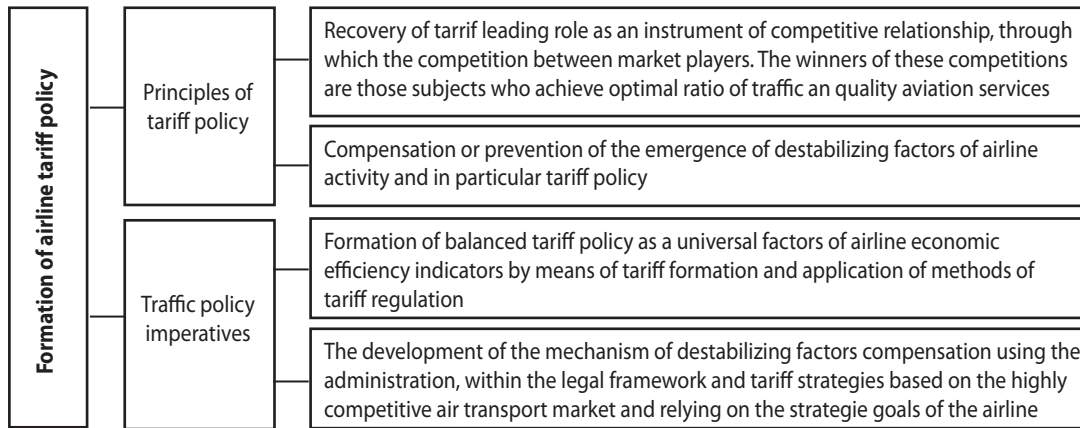

Fig. 1. Basic principles of formation of airlines tariff policy

- scheduled airline traffic to deepen and expand its market share;
- improvement of flight profitability by properly selected routing grid, which has a positive impact on aggregate financial performance of the airline.
- transportation tasks [3, 4].

A distinctive feature of the organization and management of business processes airlines in today’s market conditions is unpredictable impact of external and internal environment, which leads to the formation of aggregate tariff in order to adequately and timely adjust tariff policy [5]. Development and operation of the airline aggregate tariff closely related to the problem formulation and implementation of economic mechanisms that eliminate the time, economic and structural barriers, reducing the time and costs on the collection, storage and processing of information will help in forming strategic relationships with airline customers and partners in the air transport market [6, 7].

In forming the aggregate tariff airline should consider economic duality of an airline as a business entity, on the one hand, it is a part of the macroeconomic system as it is a part of the process dependent on consumption and production of wealth, on the other hand airline is microeconomic production system, which has etc [8].

Increased competition in the airline market, especially in the “Open Sky” requires solving problems of strategic airlines with optimal use of leverage to maximize positive results. This leads to analyzing of large amounts of information, significant investments and appropriate training methods and decisions on tariff policy changes in a short time interval.

The formation of the airline tariff policy includes not only forming prices because the market impact of air transportation carries a large number of destabilizing factors in the objective need for control and correction rates. Therefore, the mechanism of tariff policy includes the following steps:

- air transportation market research in order to highlight its segments and their size. This assessment allows the airline to make the choice of target segments and concentrate their efforts on them;
- analysis and evaluation of the resource potential and airlines and comparison with the needs and desires of passengers;
- identification of market structure of air transportation by percentage between sub segments on their flights and the market in general.
- determining the relationship between different rates for different classes of service, carried out by analyzing the possible methods of pricing for each market segment based on the elasticity of demand, market conditions, the availability of tariff factors together and building tariffs tactics by competitors [9, 10].

By the methods of expert estimates the desired relationship between rates for different classes of service is determined. The next step is to determine the percentage value of each of the proposed tariffs.

We know that the cost of flights per one occupied seat in the desired direction is 250 USD, and given the return is 10%, based on the structure of air transport, you can determine the value of the fare Y:

Target market segments of passenger traffic (and purpose of travel related to the product flights)	Available airline subsegment (%)	The correlation between rates	Determination of Tariff rate * (\$)
A1. Business passengers			
A11 – Business passengers	10	$F = 2 \times Y$	514
A12 – passengers in business incentive trips	20	$C = 1,5 \times Y$	385,5
A13 – Crews	-	-	-
A2. Holidaymakers			
A21 – Individual holidaymakers	25	Y	257
A22 – holidaymaker groups	45	Y–30%	179,9
A23 – pensioners	-	-	-

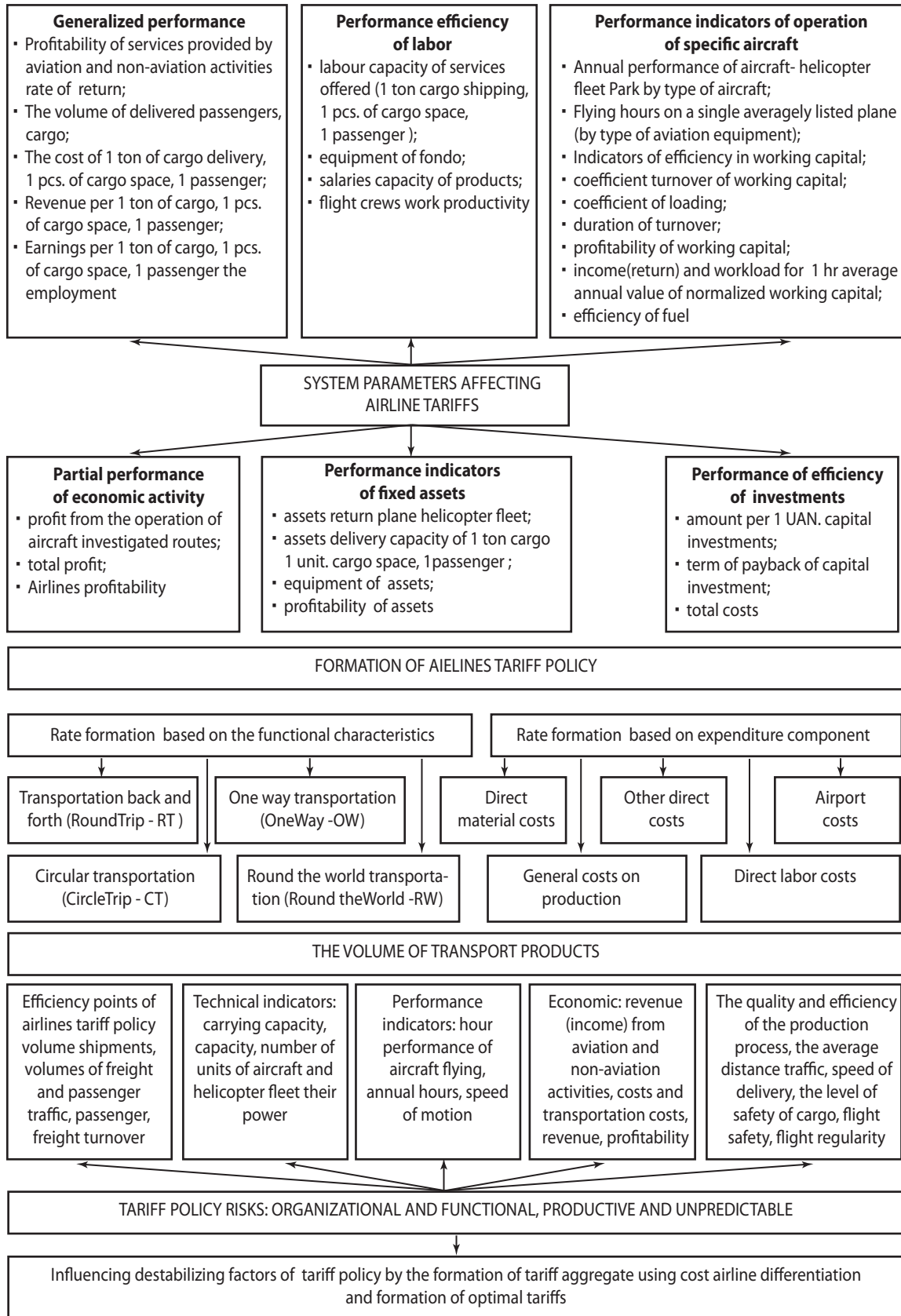

Fig. 2. Configuration of airline tariff aggregate

$$250 \times (1 + 0,1) = 0,1 \times 2Y = 0,1 \times 2Y + 0,2 \times 1,5Y + 0,25 \times Y + 0,45 \times Y \times 0,6;$$

$$275 = 0,2Y + 0,3Y + 0,25Y + 0,32Y; \\ 275 = 1,07Y;$$

$Y = 257 \$;$
 $F = 2 \times Y = 514 \$;$
 $C = 1,5 \times Y = 385,5 \$;$
 $Y - 30\% = 179,9 \$.$

These initial values of air fares airline are complemented by a system of discounts and benefits that are based on market-based monitoring of air transportation.

To determine the weight of the aggregate tariff as part of tariff policy author proposed methodological approach to assess the impact of these factors on the activity of airlines based on calculating the amount of scores for individual factors of certain population, estimated by certain flights expert in total sum of points given by this expert to all factors:

$$F_i = \frac{\sum_{j=1}^m (A_{ij} / A_{cj})}{m}, \quad (1)$$

here F_i – the weight of the certain factor aggregate of airline tariff;

- i – aggregate tariff factor, $i = \overline{1, n}$;
- n – the total number of tariff factors together;
- m – number of airlines experts;
- j – number of an expert, $j = \overline{1, m}$;
- A_{ij} – score given by a certain expert to a certain factor of aggregate tariff;

A_{cj} – the amount of points granted by certain airline expert.

Evaluation of tariff aggregate importance determined by the example of certain market factors of tariff aggregate

- β_1 – profitability of air transportation;
- β_2 – elasticity of demand for air transportation;
- β_3 – seasonality;
- β_4 – occupancy of seats;
- β_5 – spending levels;
- β_6 – airline services cost.

Assessment of importance of market factors (ranging from 1 to 10) and their serial numbers ranked by reducing some significance impact on tariff policy are shown in Table 1:

Analyzing the data in table 4, we can determine that in this example the principal factor that makes impact on tariff policy of a standard Airline is the profitability (β_3) and the level and structure of the cost of air travel (β_1). In this study suggested the formation of tariff policy, which provides an alternative choice of dominant factors of Tariff aggregate.

The author proposed to devise tariff grading factors into two groups: B1 - direct exposure factors ($\beta_3, \beta_1, \beta_4$) and B2 – Factors of indirect effects ($\beta_6, \beta_5, \beta_2$). Airline tariff policy is formed depending on the market situation, because of factors B1 will influence the rates.

Table 1

Factors of tariff aggregate	Flight sexperts points									Evaluation of factor importance	level
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
β_1	9	9	8	8	9	9	8	9	9	0,184	2
β_2	5	6	7	6	7	7	7	5	6	0,131	6
β_3	8	8	9	9	9	8	8	8	9	0,203	1
β_4	7	8	8	7	6	7	7	8	9	0,179	3
β_5	6	5	6	6	5	6	5	7	5	0,136	5
β_6	7	7	6	6	7	8	7	8	6	0,165	4

With information on the effects of tariff factors together, forming airline fares include data factors (table 2):

The rate of the fare (Z) will depend on the option chosen strategy tariff ΣSij :

$$Z = \left(\frac{V \times (1+R)}{N} \right) + \sum C_{ij}, \quad (2)$$

where V – amount of operating costs in the airline flight, UAH / unit;

R – profitability, %;

N – average number of passengers per flight in a certain period, people.

The main objective of this technique is to ensure the formation of adaptive rate policy with limited time. An important component of the methodology is solving the problem of tariff policy adaptability to the changing market environment, which is to determine the optimal airline tariff aggregate by the criterion of maximality of impact and minimizing of costs.

Conclusions and directions for further research. Solving the problem of effective tariff for the changing market environment, as economic leverage revenue growth, will improve the efficiency of airlines and achieving a certain level return to

Table 2
Matrix of airline tariff policy selection

Tariff strategies airline scripts	Factors of airlines aggregate tariff					
	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Script №1	C_{11}	C_{12}	C_{13}	C_{14}	C_{15}	C_{16}
Script №2	C_{21}	C_{22}	C_{23}	C_{24}	C_{25}	C_{26}
.....
Script №n	C_{n1}	C_{n2}	C_{n3}	C_{n4}	C_{n5}	C_{n6}

help the airline survive in difficult economic conditions. In this regard, the promotion of airline tariffs taking into account its objectives, policies and methods determines the relevance of tariff aggregate formation.

For the coordination of key airline business processes, identifying necessary resources and their optimal application the mechanism that allows realizing a specific purpose of flights at different mutual effects should be used, as well as set

of strategic objectives through the effective tariff policy should be set [11]. The action of influence is a multidimensional analysis of complex performance of airlines in the light of its strategic priorities, projected profits, expected costs, the risks of tariff strategy to determine the balance of interests of all market, which leads to determine the feasibility of tariff aggregate realization and considering the bundle of related to this decision costs [12, 13].

The analysis leads to the conclusion on the usefulness of airline tariff aggregate, which aims to reduce the total cost and increase benefit which is achieved by an adequate and timely response to emerging risks and possible threats. So, the ultimate goal of creating aggregate tariff is the nature and size of costs directed to make production processes and reflect the degree of interaction and the size of airline savings.

REFERENCES

1. Гурина А. С. Ідентифікація логістичних ризиків авіакомпанії / А. С. Гурина // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 98 – 104.
2. Клименко М. Тенденции развития механизмов взаимодействия авиакомпаний / М. Клименко, А. С. Гурина // Развитие авиатранспортной отрасли и рынка воздушных перевозок : сб. докладов Международной конференции. – Одесса, 2003. – С. 119 – 121.
3. Гурина Г. С. Сучасні моделі авіаційного бізнесу та логістичні стратегії / А. С. Гурина // Наука і молодь. – К. : НАУ, 2003. – С. 601 – 606.
4. Висоцька І. І. Стан та перспективи розвитку пасажирських авіаційних перевезень на внутрішніх лініях України / І. І. Висоцька // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2004. – Т. 2, Вип. 192. – С. 569 – 575.
5. Гречко А. В. Анализ особенностей современного рынка авиаперевозок Украины / А. В. Гречко // Економіст. – 2009. – № 3. – С. 36 – 39.
6. Потапенко С. О. Науково-теоретичні підходи та державна політика щодо комерційної діяльності авіатранспортних підприємств / С. О. Потапенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – Вип. 12 (67). – С. 99 – 103.
7. Полянська Н. О. Вплив кризових процесів на економічний стан авіасуб'єктів / Н. О. Полянська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2007. – № 16. – С. 169 – 178.
8. Думанська К. С. Механізм визначення транспортних тарифів як один з аспектів підтримки вітчизняної інфраструктури / К. С. Думанська // Економічний простір. – 2010. – № 41. – С. 50 – 58.
9. Мяких І. М. Проблеми розвитку авіатранспортних підприємств України та шляхи їх подолання / І. М. Мяких // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 34. – С. 209 – 212.
10. Ареф'єва О. В. Сучасний стан та ключові загрози для розвитку підприємств авіаційної галузі в Україні / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангет // Проблеми системного підходу в економіці. – 2011. – № 1.
11. Кулаев Ю. Ф. Экономика гражданской авиации Украины : монография / Ю. Ф. Кулаев. – К. : Феникс, 2004. – 667 с.
12. Полянская Н. Е. Организация коммерческой работы на воздушном транспорте : монография / Н. Е. Полянская. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : НАУ, 2006. – 396 с.
13. Борисюк І. О. Особливості оцінки ефективності господарської діяльності авіакомпанії / І. О. Борисюк, А. Г. Ротанова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 33.

REFERENCES

Aref'ieva, O. V., and Shtanhret, A. M. "Suchasnyi stan ta ključovi zahrozy dlia rozvytku pidpryemstv aviatsiinoi haluzi v Ukraini" [Current status and key threats for the development of enterprises aviation industry in Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkholdu v ekonomitsi*, no. 1 (2011).

Borysiuk, I. O., and Rotanova, A. H. "Osoblyvosti otsinky efektyvnosti hospodarskoi diialnosti aviakompanii" [Features evaluating the effectiveness of economic activity airline]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury. Serii «Ekonomiczni nauky»*, no. 33 (2012).

Dumanska, K. S. "Mekhanizm vyznachennia transportnykh taryfiv yak odyin z aspektiv pidtrymky vitchyznianoj infrastruktury" [The mechanism determining transport rates as one of the aspects of domestic support infrastructure]. *Ekonomicnyi prostir*, no. 41 (2010): 50-58.

Grechko, A. V. "Analiz osobennosti sovremennogo rynku aviaperevozok Ukrainy" [Analysis of the features of modern air travel market of Ukraine]. *Ekonomist*, no. 3 (2009): 36-39.

Hurina, H. S. "Suchasni modeli aviatsiinoho biznesu ta lohystychni stratehii" [Current models of business aviation and logistics strategy]. *Nauka i molod* (2003): 601-606.

Hurina, A. S. "Identyfikatsiia lohystychnykh ryzykiv aviakompanii" [Identification of logistics risks airline]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (2004): 98-104.

Kulaev, Yu. F. *Ekonomika grazhdanskoy aviatsii Ukrainy* [Economy of Civil Aviation of Ukraine]. Kyiv: Feniks, 2004.

Klimenko, M., and Gurina, A. S. "Tendentsii razvitiia mekhanizmov vzaimodeystviia aviakompanii" [Trends in the development of mechanisms of interaction airlines]. *Razvitie aviatransportnoy otrasli i rynku vozdushnykh perevozok*. Odessa, 2003. 119-121.

Miahkykh, I. M. "Problemy rozvytku aviatransportnykh pidpryemstv Ukrainy ta shliakhy ikh podolannia" [The problems of air transport enterprises of Ukraine and ways to overcome them]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 34 (2011): 209-212.

Potapenko, S. O. "Naukovo-teoretychni pidkholdy taderzhavna polityka shchodo komertsiiinoi diialnosti aviatransportnykh pidpryemstv" [Scientific and theoretical approaches and public policy on business aviation companies]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12 (67) (2006): 99-103.

Polianska, N. O. "Vplyv kryzovykh protsesiv na ekonomichni stan aviasub'iektiv" [The impact of the crisis on the economic status of subjects aviation]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury*, no. 16 (2007): 169-178.

Polianskaya, N. Ye. *Orhanizatsiia kommercheskoi roboty na vozdushnom transporte* [Organization of commercial air transport operation]. Kyiv: NAU, 2006.

Vysotska, I. I. "Stan ta perspektyvy rozvytku pasazhyrskykh aviatsiinykh perevezen na vnutrishnikh liniakh Ukrainy" [Status and prospects of passenger air transportation on domestic flights Ukraine]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky* vol. 2, no. 192 (2004): 569-575.

СИСТЕМНЫЕ ИМПЕРАТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

© 2014 ПОДДУБНАЯ Л. И., ИВАНИЕНКО К. В.

УДК 339.564:658

Поддубная Л. И., Иваниенко К. В.

Системные императивы формирования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия

Целью данного исследования является анализ и систематизация системных императивов формирования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия. Посредством анализа, синтеза и обобщения научной литературы в данной области исследования были обозначены внутренние и внешние императивы формирования, использования и развития экспортного потенциала промышленных предприятий. При этом внутренние императивы определяются закономерностями функционирования и развития систем, а внешние императивы отображают требования и ограничения со стороны «надсистемы». В результате исследования были обозначены уровни функционирования экспортного потенциала промышленного предприятия и императивы их развития. При этом, в условиях рыночно-конкурентного механизма координации результатов международного экономического взаимодействия, обеспечение императива конкурентоспособности становится приоритетной задачей стратегического планирования, формулирования целей управления и стратегии развития экспортного потенциала промышленных предприятий. Перспективными являются дальнейшие исследования с целью совершенствования системы управления экспортным потенциалом промышленных предприятий с учетом изложенных императивов его формирования, использования и развития.

Ключевые слова: экспортный потенциал предприятия, система, формирование, развитие, императивы, ресурсы, конкурентоспособность

Рис.: 2. Библ.: 13.

Поддубная Людмила Ивановна – доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: kafotz@hneu.edu.ua

Иваниенко Карина Викторовна – аспирант, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: karyna.ivaniienko@yandex.ru

УДК 339.564:658

UDC 339.564:658

Піддубна Л. І., Іванієнко К. В. Системні імперативи формування та розвитку експортного потенціалу промислового підприємства

Метою даного дослідження є аналіз та систематизація системних імперативів формування та розвитку експортного потенціалу промислового підприємства. За допомогою аналізу, синтезу та узагальнення наукової літератури в даній області дослідження були позначені внутрішні та зовнішні імперативи формування, використання та розвитку експортного потенціалу промислових підприємств. При цьому внутрішні імперативи визначаються закономірностями функціонування та розвитку систем, а зовнішні імперативи відображають вимоги та обмеження з боку «надсистеми». У результаті дослідження були позначені рівні функціонування експортного потенціалу промислового підприємства та імперативи їх розвитку. При цьому, в умовах ринково-конкурентного механізму координації результатів міжнародної економічної взаємодії, забезпечення імперативу конкурентоспроможності стає пріоритетним завданням стратегічного планування, формулювання цілей управління і стратегії розвитку експортного потенціалу промислових підприємств. Перспективними є подальші дослідження з метою вдосконалення системи управління експортним потенціалом промислових підприємств з урахуванням викладених імперативів його формування, використання та розвитку.

Ключові слова: експортний потенціал підприємства, система, формування, розвиток, імперативи, ресурси, конкурентоспроможність

Рис.: 2. Бібл.: 13.

Піддубна Людмила Іванівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: kafotz@hneu.edu.ua

Іванієнко Карина Вікторівна – аспірант, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: karyna.ivaniienko@yandex.ru

Piddubna L. I., Ivaniienko K. V. Systemic Imperatives for Formation and Development of the Export Potential of an Industrial Enterprise

The objective of this study consists in the analysis and systematization of systemic imperatives for formation and development of the export potential of an industrial enterprise. By using analysis, synthesis, and generalization of data from scientific literature in the field, external and internal imperatives for formation, utilization, and development of the export potential of industrial enterprises were singled out. Internal imperatives are determined by consistent patterns in functioning and development of systems, and external imperatives reflect requirements and limitations imposed by the «supersystem». The study allowed identifying functional levels of the export potential of an industrial enterprise and imperatives for their development. Simultaneously, within the context of the market and competition-based mechanism coordinating the results of the international economic cooperation, ensuring the imperative of competitiveness becomes a top-priority task in terms of strategic planning, identifying managerial objectives and the strategy of export potential development of industrial enterprises. Prospects for future research consist in further studies aimed at improvement of the export potential management system of industrial enterprises taking into account the listed imperatives for its formation, utilization, and development.

Keywords: export potential of an enterprise, system, formation, development, imperatives, resources, competitiveness

Pic.: 2. Bibl.: 13.

Piddubna Lyudmyla I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: kafotz@hneu.edu.ua

Ivaniienko Karyna V. – Postgraduate Student, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: karyna.ivaniienko@yandex.ru

Проблемы повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Украины в современной международной конкуренции самым непосредственным образом связаны с состоянием их экспортного потенциала. Именно в контексте связи «экспортный потенциал – конкурентоспособность» актуализируются вопросы формирования, эффективного использования и расширенного воспроизводства экспортного потенциала промышленных предприятий Украины.

Теоретико-методологические и практические аспекты формирования и развития экспортного потенциала предприятия рассматриваются в работах таких зарубежных и отечественных учёных как Е. В. Волокодавова, Дж. Даннинг, В. В. Дружинина, С. П. Иващук, Б. Карлофф, А. А. Мазараки, П. В. Манин, М. Портер, Г. Б. Крушницкая, Н. М. Пирец, А. И. Поддубная, В. С. Пономаренко, О. И. Попов, Л. В. Резниченко, К. В. Селезнёва, И. В. Скорнякова, В. М. Соколовская и др.

Несмотря на значительный объём наработок в данной области, практически нет исследований, связанных с анализом и систематизацией системных императивов формирования и развития экспортного потенциала промышленных предприятий.

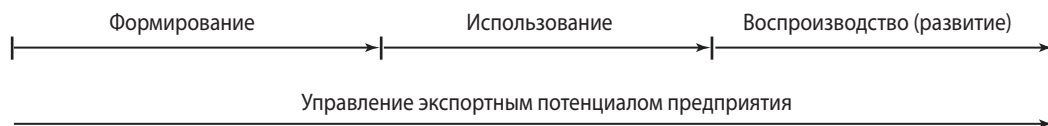

Рис. 1. Стадии движения экспортного потенциала предприятия

Императивы формирования, использования и развития экспортного потенциала промышленных предприятий подразделяются на внутренние и внешние. При этом, с точки зрения теории систем, внутренние императивы определяются законами функционирования и развития систем, а внешние императивы отображают требования и ограничения со стороны «надсистемы» [3, с. 40].

Внутренние императивы экспортного потенциала предприятия – общесистемные закономерности, характеризующие особенности его функционирования и развития, включающие закономерности взаимодействия части и целого, закономерности иерархической упорядоченности, закономерности осуществимости.

Закономерности взаимодействия части и целого выражают диалектику части и целого в системе экспортного потенциала предприятия и, как следствие, помогают формировать более адекватные модели принятия решений. Так, уровень экспортного потенциала предприятия зависит от свойств элементов, его составляющих. Ресурсы предприятия следует рассматривать как факторы, которые определяют природу и структуру экспортного потенциала, возможные причины различий в уровнях экспортного потенциала промышленных предприятий и подлежат корректировке или регулированию в рамках процесса управления. Тип, количество и качество ресурсов, доступных предприятию, накладывают ограничения на круг организационных процедур, которые могут быть предприняты, и уровень, на котором они могут быть выполнены. Можно сделать вывод, что в то время как ре-

Целью данной статьи является анализ и систематизация системных императивов формирования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия.

С точки зрения теории систем понятие «императив» определяется как «требование, закон, ... безусловный принцип поведения» [1, с. 100], т. е. устанавливает форму и принцип, которым нужно следовать в управлении будущим состоянием явления [2, с. 151]. Императивы обуславливают функционирование и развитие экспортного потенциала предприятия, обеспечивают его целостность, устойчивость, интегративность. Стадии движения экспортного потенциала промышленного предприятия включают его формирование, использование и развитие (рис. 1). Выявление императивов, опосредующих связь между объективными и субъективными факторами формирования, использования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия, позволит определить противоречия, подлежащие непосредственному разрешению. Эти императивы должны быть учтены и воплощены при выборе стратегии управления экспортным потенциалом промышленного предприятия.

ресурсы выражают количественную меру возможности осуществления экспортных поставок, экспортная деятельность является одним из механизмов, посредством которого предприятие может развивать свою ресурсную базу, улучшать и увеличивать стоимость своих активов, создавать новые активы, которые конкуренты не смогут повторить в краткосрочной перспективе. В условиях конкурентной среды предприятия для сохранения и развития экспортного потенциала должны постоянно приобретать, разрабатывать и совершенствовать свои ресурсы. Отсюда – важность ресурсного подхода для понимания особенностей формирования и развития экспортного потенциала предприятий.

В рамках ресурсной теории экспортного потенциала в современных условиях управленческое воздействие должно быть направлено на (составлено на основании [4 – 9]):

- *финансовые ресурсы* (доступность капитала и способность получать финансовые средства) – обеспеченность финансовыми ресурсами позволит предприятию преодолевать трудности при входе на новые рынки и проводить диверсификацию видов деятельности;
- *человеческие ресурсы* (включают обучение, опыт, компетентность, взаимоотношения и т. д.) – человеческие ресурсы являются наиболее значимым ресурсом во многих бизнес-операциях, в контексте экспортного потенциала наличие профессионально образованных и опытных управленцев

рассматривается как ключевой фактор выживания и развития фирмы на внешних рынках;

- *технологические ресурсы* (знания, связанные с производственным процессом, такие как, например, технология и производственные ноу-хау) – предприятия, совершенствующие технологические процессы, показывают лучшие результаты экспортной деятельности, а интенсивность научно-исследовательской деятельности является важнейшим фактором экспортного потенциала;
- *организационные особенности* (нематериальные ресурсы, такие как репутация предприятия, продуктов и услуг, уровень лояльности потребителей, организационная культура, коммуникации между менеджерами и отделами и т. д.) – эти нематериальные ресурсы являются активами, которые тяжело изучать, описывать и оценивать, но они могут иметь значительное влияние на экспортный потенциал промышленного предприятия. Хорошо выстроенная организационная структура может усилить возможности предприятия по адаптации к конъюнктурным изменениям на внешнем и внутреннем рынках;
- *маркетинговые способности* (информационное обеспечение и маркетинговые исследования) – экспортно-ориентированные предприятия, ищущие возможностей на внешних рынках, должны разработать свои собственные маркетинговые способности, которые позволяют предприятию успешно позиционировать на рынке и эффективно продавать свои продукты, а получение полноценной и необходимой информации о потребителях и экспортном рынке является важнейшим источником нематериальных ресурсов предприятия;
- *производственные способности* (наличие адекватного производственного оборудования и технологического процесса, сырья и материалов) – имеют большое влияние на показатели экспортной деятельности промышленного предприятия. Соответствие поставляемой продукции спецификации также относится к производственным способностям.

Менеджеры активизируют материальные и нематериальные ресурсы для создания ТОП-характеристики и соответствующих конкурентных преимуществ. ТОП-характеристики показывают, насколько успешно предприятие выполняет определённые задачи или осуществляет те или иные операционные процессы в результате объединения и взаимодействия групп ресурсов [10, с. 330]. Исследование экспортного потенциала предприятий на основе ресурсного подхода основывается на положении о том, что ресурсы предприятия (материальные и нематериальные) принимаются как факторы входа, которые, в свою очередь, объединяются и преобразовываются благодаря ТОП-характеристикам фирмы для создания конкурентного преимущества и экспортного потенциала.

Таким образом, для формирования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия, ко-

торый представляет собой систему взаимосвязанных ресурсов и ТОП-характеристик, подчиненных достижению общей цели, необходимым является обеспечение *целостности*. В противном случае доминирующей может стать противоположная характеристика системы экспортного потенциала предприятия – *аддитивность*, т. е. «распад» системы на независимые элементы. Поэтому в процессе управления экспортным потенциалом предприятия важно оценивать степень целостности системы.

Элементы экспортного потенциала промышленного предприятия могут быть представлены в виде систем более низкого порядка. Так, финансовые, производственные, технологические и другие группы ресурсов формируют финансовый, производственный, технологический потенциалы предприятия соответственно. Таким образом, можно сделать вывод, что взаимосвязанная совокупность подсистем в виде потенциалов разного уровня формирует экспортный потенциал промышленного предприятия. При этом составляющие системы – потенциалы – выступают и как ресурсы, и как результаты реализации потенциалов более низкого порядка. В то же время экспортный потенциал промышленного предприятия не изолирован от других систем и связан множеством коммуникаций с внешней средой. Институциональные, социальные, экономические, технологические, факторы отраслевой структуры, спроса и предложения, поведения конкурентов на внутреннем и внешнем рынке влияют на выбор и распределение ресурсов предприятия. Указанные особенности раскрывают закономерности *коммуникативности* и *иерархичности*, которые можно объединить в *группу закономерностей иерархической упорядоченности*. Они характеризуют, с одной стороны, сложные взаимоотношения между компонентами экспортного потенциала промышленного предприятия, а с другой стороны, взаимоотношения экспортно-ориентированного предприятия с внешней средой. Эта группа закономерностей тесно связана с закономерностью целостности, в силу которой экспортный потенциал предприятия может быть представлен разными иерархическими структурами в зависимости от выбранной стратегии и поставленных целей и от характеристик субъектов управления, формирующих его структуру.

Условия реализации экспортного потенциала с требуемыми характеристиками могут быть охарактеризованы при помощи *закономерностей осуществимости*. *Закономерность эквивиальности* указывает на необходимость учёта уровней функционирования и развития экспортного потенциала, определения предельных возможностей использования и развития имеющегося экспортного потенциала промышленного предприятия при формулировании целей управления. При этом, согласно *закону потенциальной эффективности*, получить предельные оценки возможностей реализации экспортного потенциала промышленных предприятий можно с точки зрения различных качеств системы, таких как устойчивость, управляемость, способность и др. Использование *закона «необходимого разнообразия»* У. Р. Эшби при разработке и совершенствовании системы управления экспортным потенциалом промышленного предприятия помогает увидеть причины недостатков и найти пути повышения эффективности

управления. Суть этого закона состоит в том, что создавая систему управления экспортным потенциалом предприятия для решения определённой проблемы, необходимо обеспечить знание методов решения этой проблемы или методологи, которая позволила бы разработать методiku, предложить новые методы решения.

При моделировании системы управления экспортным потенциалом промышленного предприятия необходимо учитывать **закономерности его развития**. В частности, необходимо учитывать **закономерность историчности** с целью определения текущего состояния и предотвращения «старения» или «смерти» системы путём разработки механизмов реорганизации для её сохранения или усовершенствования. Способность экспортного потенциала предприятия выходить на новый уровень развития, адаптироваться к изменяющимся условиям внешней среды, преобразуя при необходимости свою структуру и сохраняя при этом определённую устойчивость, свидетельствует о **закономерности самоорганизации**. Свойствами самоорганизующейся системы экспортного потенциала промышленного предприятия является адаптивность, способность к распознаванию складывающихся ситуаций и свобода выбора решений в соответствии с этими ситуациями.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что с точки зрения теории систем, внутренние императивы функционирования экспортного потенциала промышленных предприятий могут быть разделены на два вида: а) императив сохранения и функционирования; б) императив развития системы экспортного потенциала промышленного предприятия.

Императив сохранения и функционирования системы экспортного потенциала предприятия вытекает из основ экономической деятельности и может быть определён как **императив производительности**, т. е. как возможности экспортно-ориентированного предприятия по достижению требуемого результата экспортной деятельности на основе имеющихся ресурсов за определённое время. Уровень функционирования экспортно-ориентированного предприятия с императивом производительности является низким, поскольку большая часть ресурсов и конечных результатов деятельности тратится на обеспечение минимальных потребностей и осуществление текущей экспортной деятельности. Такие системы являются диссипативными, т. е. потенциал к осуществлению экспортной деятельности может значительно снизиться под воздействием даже незначительных внешних воздействий, что в краткосрочном периоде приведёт к сворачиванию экспортной деятельности. Уровни функционирования экспортного потенциала промышленного предприятия и императивы их развития представлены на рис. 2.

Императив развития экспортного потенциала предприятия отображает действие закона повышения производительности, постоянный рост результатов экспортной деятельности и их использование не только для целей сохранения, но и для развития экспортного потенциала. Исходя из теоретических положений о том, что способ, модель формирования и использования экспортного потенциала предприятия в целом, а не отдельных структурных элементов внутри этой системы определяет вероятность достижения желаемых результатов экс-

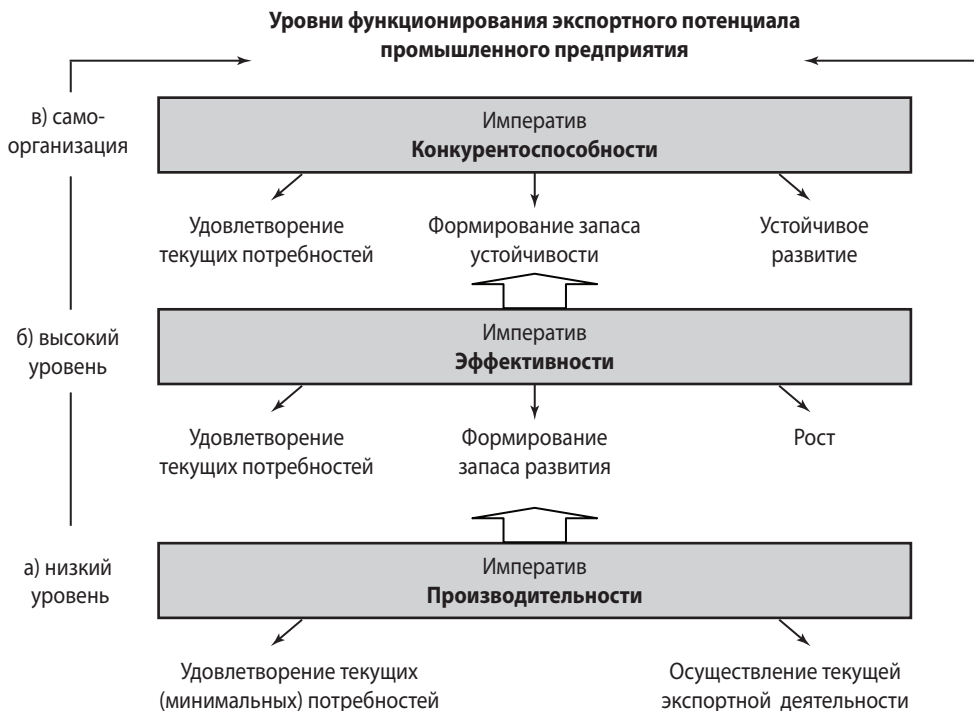

Рис. 2. Уровни функционирования экспортного потенциала промышленного предприятия и императивы их развития

портной деятельности, формируется логика перехода к *императиву эффективности*. В этом случае речь идёт о ресурсных возможностях увеличения эффективности экспортной деятельности (эффективное использование ресурсов для обеспечения текущего функционирования на внешних рынках и формирования дополнительных ресурсов для развития экспортного потенциала предприятия).

Внешние императивы формирования, использования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия генерируются «надсистемой» и выступают в качестве требований и ограничений, действие которых приводит к формированию новых технологических укладов, инновационной организации экспортной деятельности предприятий и т. д. Важнейшими внешними императивами представляются следующие (составлено на основании [4, 11 – 13]): международные институциональные механизмы (государственное регулирование внешнеэкономической деятельности, таможенное и тарифное регулирование, деятельность международных торговых-экономических организаций и т. д.); информационно-коммуникационное взаимодействие (национальная логистика, информационно-коммуникационные сети и технологии, информационное сопровождение экспортной деятельности и т. д.); активизация научно-исследовательской и инновационной деятельности; растущая международная конкуренция; рыночные императивы (закономерности и механизм функционирования рынка в границах модели международного спроса и предложение, установления мировых цен); отраслевые императивы (жизненный цикл, сезонность, уровень концентрации и т. д.); проблемы финансово-экономической и предпринимательской безопасности (например, состояние и перспективы развития фондового рынка); экологические требования (создание условия для оптимальной коэволюции природы и общества, отвечающей основам постиндустриального общества).

Скорость и многовекторность мирового социально-экономического развития, изменения ряда ключевых мирохозяйственных тенденций, обусловленная активизацией инновационной деятельности, требует использования нового инструментария для оценки уровня развития экспортного потенциала промышленного предприятия в плоскости как внутренних, так и внешних требований. Отображением этих требований стал приоритет *императива конкурентоспособности*. Глобализация и либерализация торговли в сочетании со стремительными технологическими изменениями, развитием информационных и коммуникационных технологий привели к беспрецедентному усилению рыночной конкуренции. Уровень функционирования экспортного потенциала промышленного предприятия в этих условиях отражает действие не только императивов производительности и эффективности, но и императива конкурентоспособности, который синтезирует в себе технико-технологическую, финансовую, экологическую, институциональную и другие стороны экономической деятельности. Обеспечение императива конкурентоспособности становится приоритетной задачей стратегического планирования, формулирования целей управления и стра-

тегии развития экспортного потенциала промышленных предприятий.

Обозначенные системные императивы формирования, использования и развития экспортного потенциала промышленного предприятия, обуславливающие функционирование и развитие экспортного потенциала предприятия и обеспечивающие его целостность, устойчивость и интегративность, должны быть учтены и воплощены во всей своей полноте при выборе стратегии управления экспортным потенциалом промышленного предприятия и построении механизмов его управления. При этом в условиях рыночно-конкурентного механизма координации результатов международного экономического взаимодействия императив конкурентоспособности становится доминантным.

Перспективными являются дальнейшие исследования с целью совершенствования системы управления экспортным потенциалом промышленных предприятий с учётом изложенных императивов его формирования, использования и развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; [пред. научн.-ред. совета В. С. Степин]. – 2-е изд. – М.: Мысль, 2010. – 744 с.
2. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Е. Ф. Губский и др.]. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 569 с.
3. Волкова В. Н. Сопоставление определений систем и подходов к их исследованию и проектированию / В. Н. Волкова // Проблемы управления в социальных системах. – 2012. – Т. 4, № 6. – С. 36 – 50.
4. Calantone R. J. The influence of internal and external firm factors on international product adaptation strategy and export performance: A three-country comparison / Roger J. Calantone, Daekwan Kim, Jeffrey B. Schmidt, S. Tamer Cavusgil // Journal of Business Research. – 2006. – Vol. 59. – P. 176 – 185.
5. Serra F. Factors influencing the propensity to export: A study of UK and Portuguese textile firms / F. Serra, J. Pointon, H. Abdou // International Business Review. – 2012. – № 21. – P. 210 – 224.
6. Adeoti J. O. Technology-related factors as determinants of export potential of Nigerian manufacturing firms / John Olatunji Adeoti // Structural Change and Economic Dynamics. – 2012. – Vol. 23 (4). – P. 487 – 503.
7. Moghaddam F. M. Management influence on the export performance of firms: A review of the empirical literature 1989 – 2009 / Moghaddam Farshid Movaghar, Abu Bakar Bin Abdul Hamid, Elham Aliakbar // African Journal of Business Management. – 2012. – Vol. 6 (15). – P. 5150 – 5158.
8. Moghaddam F. M. The Influence of Export Marketing Strategy Determinants on Firm Export Performance: A Review of Empirical literatures Between 1993-2010 / Moghaddam Farshid Movaghar, Abu Bakar Bin Abdul Hamid, Siti Zaleha Abdul Rasid, Hassan Darestani // International Journal of Fundamental Psychology and Social Sciences. – 2011. – Vol. 1, No. 2. – P. 26 – 34.
9. Chugan P. K. Taxonomy for Firm-level Determinants of Export Performance / Pawan Kumar Chugan, Shivangi Singh // Universal Journal of Industrial and Business Management. – 2014. – Vol. 2 (1). – P. 6 – 12.

10. Фэй Л. Курс MBA по стратегическому менеджменту / Под ред. Л. Фэйя, Р. Рэнделла; [пер. с англ.]. – 4-ое изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 588 с.

11. Портер Е. М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; [пер. с англ.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.

12. Reis J., Forte R. The Impact of Industry Characteristics on Firms' Export Intensity / Joana Reis, Rosa Forte // Universidade do Porto. – 2014. – Issue 524. – 23 p.

13. Hongxin Zh., Shaoming Z. The Impact of Industry Concentration and Firm Location on Export Propensity and Intensity: An Empirical Analysis of Chinese Manufacturing Firms / Zhao Hongxin, Zou Shaoming // Journal of International Marketing. – 2002. – Vol. 10, No. 1. – P. 52 – 71.

REFERENCES

Adeoti, J. O. "Technology-related factors as determinants of export potential of Nigerian manufacturing firms". *Structural Change and Economic Dynamics* vol. 23 (4) (2012): 487-503.

Calantone, R. J. et al. "The influence of internal and external firm factors on international product adaptation strategy and export performance: A three-country comparison". *Journal of Business Research* vol. 59 (2006): 176-185.

Chugan, P. K., and Singh, Sh. "Taxonomy for Firm-level Determinants of Export Performance". *Universal Journal of Industrial and Business Management* vol. 2 (1) (2014): 6-12.

Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: INFRA-M, 2009.

Faey, L. Курс MBA по стратегическому менеджменту [MBA in strategic management]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2007.

Hongxin, Zh., and Shaoming, Z. "The Impact of Industry Concentration and Firm Location on Export Propensity and Intensity: An Empirical Analysis of Chinese Manufacturing Firms". *Journal of International Marketing* vol. 10, no. 1 (2002): 52-71.

Moghaddam, F. M. et al. "Management influence on the export performance of firms: A review of the empirical literature 1989 - 2009". *African Journal of Business Management* vol. 6 (15) (2012): 5150-5158.

Moghaddam, F. M. et al. "The Influence of Export Marketing Strategy Determinants on Firm Export Performance: A Review of Empirical literatures Between 1993-2010". *International Journal of Fundamental Psychology and Social Sciences* vol. 1, no. 2 (2011): 26-34.

Novaia filofskaia entsiklopediia [New Encyclopedia of Philosophy]. Moscow: Mysl, 2010.

Porter, E. M. Konkurentnaia strategii: Metodika analiza otrasley i konkurentov [Competitive strategy: Methodology Analyzing Industries and Competitors]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2005.

Reis, J., and Forte, R. "The Impact of Industry Characteristics on Firms' Export Intensity". *Universidade do Porto*, no. 524 (2014).

Serra, F., Pointon, J., and Abdou, H. "Factors influencing the propensity to export: A study of UK and Portuguese textile firms". *International Business Review*, no. 21 (2012): 210-224.

Volkova, V. N. "Sopostavlenie opredeleniy sistem i podkhodov k ikh issledovaniyu i proektirovaniyu" [The definitions of systems and approaches to their research and design]. *Problemy upravleniia v sotsialnykh sistemakh* vol. 4, no. 6 (2012): 36-50.

ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 ПОПОВА О. Ю., КУЗНЕЦОВ В. Ю.

УДК 338.24

Попова О. Ю., Кузнецов В. Ю.

Економіко-організаційні умови обґрунтування енергетичної ефективності поведінки підприємства

Метою роботи є розв'язання сутності економіко-організаційних умов обґрунтування ефективності господарської діяльності підприємств на принципово новій основі, особливістю якої є використання енергетичного еквівалента формування результатів та витрат у динаміці.

Висвітлено методичні засади оцінки ефективності господарської діяльності підприємства. Розкрито зміст ефективності з позиції показника, критерію та умови. Аргументовано недоліки традиційної системи оцінювання, що пов'язано зі статичністю при розгляді основних складових ефективності – доходів та витрат. Обґрунтовано доцільність впровадження динамічних характеристик ефективності і використання поняття «енергетична ефективність поведінки підприємства». Запропоновано використання енергетичних еквівалентів для виміру доходів та витрат. Уточнено методичний базис для розрахунку показника енергетичної ефективності поведінки підприємства, який засновано на оптимальності за Парето.

Ключові слова: енергетична ефективність, поведінка, оцінка, критерій, підприємство, фінансово-економічний результат

Бібл.: 12.

Попова Ольга Юріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра міжнародної економіки, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

Email: ooo_lga@mail.ru

Кузнецов Владислав Юрійович – здобувач, кафедра економіки підприємства, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна).

УДК 338.24

UDC 338.24

Попова О. Ю., Кузнецов В. Ю. Экономико-организационные условия обоснования энергетической эффективности поведения предприятия

Целью работы является уточнение сущности экономико-организационных условий обоснования эффективности хозяйственной деятельности предприятий на принципиально новой основе, особенно с тем, что является использование энергетического эквивалента формирования результатов и затрат в динамике. Представлены методические основы оценки эффективности хозяйственной деятельности предприятия. Уточнено содержание эффективности с позиции показателя, критерия и условия. Аргументированы недостатки традиционной системы оценивания, которые связаны со статичностью при рассмотрении основных составляющих эффективности – доходов и затрат. Обоснована необходимость использования динамических характеристик эффективности и понятия «энергетическая эффективность поведения предприятия». Предложено использование энергетических эквивалентов для измерения доходов и затрат. Уточнен методический базис расчета значения энергетической эффективности поведения предприятия, который основан на оптимальности по Парето.

Ключевые слова: энергетическая эффективность, поведение, оценка, критерий, предприятие, финансово-экономический результат

Библ.: 12.

Попова Ольга Юрьевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра международной экономики, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

Email: ooo_lga@mail.ru

Кузнецов Владислав Юрьевич – соискатель, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

Popova O. Yu., Kuznetsov V. Yu. Economic and Institutional Conditions Justifying Energy Efficiency of the Enterprise

The aim of the research is to clarify the nature of economic and institutional conditions justifying the efficiency of economic activity of the enterprises on a new basis, a feature of which is the use of energy equivalent to the formation of the results and costs over time. The methodical framework for the assessment of efficiency of economic activity of the enterprise is worked out. Clarification of the effectiveness from the perspective of indicators, criteria and conditions is analyzed. There are argued disadvantages of traditional assessment system which are associated with static when considering the effectiveness of the main components - income and expenses. The necessity of using dynamic performance and efficiency of the concept of «energy efficiency of the enterprise» is proved. The use of energy equivalents for measuring income and expenses is offered. Updated methodological basis for calculating the value of energy efficiency of the company, which is based on the Pareto optimum is specified.

Key words: energy efficiency, behavior, evaluation criteria, enterprise, financial and economic result

Bibl.: 12.

Popova Olga Yu. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of International Economics, Donetsk national technical university (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Email: ooo_lga@mail.ru

Kuznetsov Vladislav Yu. – Applicant, Department of Business Economy, Donetsk national technical university (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Вступ. Успішна реалізація місії підприємства вимагає застосування дієвого інструментарію управління господарською діяльністю. Підґрунтям прийняття відповідних управлінських рішень є коректна оцінка поточного фінансово-економічного стану підприємства та його прогнозування у майбутніх періодах господарювання. Метою такого прогнозування є виявлення і попередження ситуацій виникнення кризових станів, що можуть призвести до зниження економічних характеристик господарювання та викликати загрози для подальшого існування підприємства. В цих умовах стає можливим прийняття рішень, спрямованих на посилення позицій підприємства у конкурентному середовищі на принципово нових засадах, що включає оцінку ефективності у динаміці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблем оцінювання поточного стану підприємства присвячено ряд наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. В роботах Й. Яблінського, С. Морича, В. Гвідо розглянуто теоретичні засади та сформовано практичні рекомендації відносно оцінювання собівартості виробництва продукції, обґрунтування параметрів ефективності та комплексного оцінювання фінансово-економічних підсумків господарської діяльності, запропоновано розвинутий економіко-математичний апарат динамічної оцінки ефективності на основі механізму дисконтування [1 – 3]. Вітчизняними вченими-економістами визначено ряд методичних прийомів такої оцінки, які вимагають порівняння отриманих результатів та витрат – при перебільшенні результатів над витратами діяльність підприємства традиційно визнається як ефективна. Водночас, як зазначають фахівці, не завжди такий критерій є придатним для оцінювання, наприклад, для збиткових підприємств, діяльність яких супроводжується відсутністю прибутків, для підприємств, що знаходяться на початковій фазі становлення господарської діяльності, підприємств соціального спрямування або таких, що займаються екологічною діяльністю тощо [4 – 9]. Крім того важливою методичною проблемою є відсутність єдиних еквівалентів вимірювання витрат і результатів, що не дозволяє отримати безрозмірні величини, як того вимагає класична теорія ефективності. При використанні грошових одиниць при співставленні витрат і результатів ефект часового лагу знижує в значній мірі об'єктивність оцінок. В цих умовах нагальним завданням є уточнення змісту ефективності, як універсального вимірника успіху реалізації місії підприємства, в динаміці при врахуванні особливостей формування витрат і результатів у процесі господарювання та їх переведення до універсальних вимірників, що дозволить здійснити коректну оцінку і розробити заходи для підвищення фінансово-економічних результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Метою статті є розв'язання економіко-організаційних умов обґрунтування ефективності господарської діяльності підприємств на принципово новій основі, особливістю якої є використання енергетичного еквівалента формування результатів та витрат у динаміці.

Результати дослідження. Загальна оцінка господарських процесів, як правило, представляється на основі показників ефективності, які можуть мати як абсолютний, так і відносний вимір. Прикладом таких загальноживаних

показників є показники рентабельності, строк окупності. Категорія «ефективність» є базовою для теорії суспільного виробництва. Виходячи з того, що суспільне виробництво спрямоване на задоволення суспільних потреб в економічних благах, то в цьому процесі задіяні три фактори – праця, засоби виробництва і засоби праці. Витрачена праця, використані засоби виробництва і засоби праці утворюють сукупні витрати на виробництво відповідних благ. При цьому доцільність виробництва обумовлена наявними потребами, які дозволяють споживачеві при бажаному або достатньому рівні використання підприємством-виробником факторів виробництва визначити міру готовності споживати бажану продукцію. У такому трактуванні доцільність реалізації виробничого процесу має місце до тих пір, доки сумарні витрати факторів виробництва не більші за отримані прибутки. У такий спосіб ефективність доцільно трактувати з позиції показника, критерію або умови.

Ефективність як показник являє собою математичне відношення отриманої вигоди до витрат, що обумовили отримання даної вигоди. Використання лише математичного виразу ефективності не дозволяє оцінити ступінь реалізації інтересів як виробника продукції, так і споживача, адже існує часовий лаг між точкою здійснення витрат та точкою отримання результатів. В теорії інвестицій дана проблема успішно усувається за допомогою фінансово-математичного інструментарію у вигляді приведення параметрів витрат і доходів до однієї точки часу при використанні апарату дисконтування або нарощування. Прикладом таких показників є показники чистої дисконтованої вартості, дисконтованого періоду окупності, внутрішньої норми прибутковості (внутрішня рента) або модифікованої внутрішньої ренти. Не заперечуючи коректність результатів розрахунку при використанні даного апарату, слід зауважити, що сумніву підлягає економічний зміст такого приведення платежів до однієї точки часу, адже інвесторів, суб'єктів господарювання-реципієнтів цікавлять абсолютні показники ефективності – доходи та витрати, а їх дисконтування або нарощування формує «штучні» показники доходів і витрат, спотворюючи в такий спосіб реальний рівень ефективності діяльності підприємства.

Іншим аргументом проти використання традиційного математичного порівняння результатів і витрат є те, що результати, на відміну від витрат, які мають строгий економічний зміст та грошові одиниці виміру, можуть бути представлені не лише економічними показниками, а й іншими. Прикладом такого можуть бути показники соціального, екологічного, техніко-технологічного характеру. Тому співставлення доходів та витрат з позиції правил математики не є коректним, адже результат порівняння не буде мати безрозмірний вигляд, як того вимагає теорія ефективності. Кількісну оцінку ефективності в цих умовах можна здійснити за допомогою класичного показника, що визначається шляхом порівняння отриманих результатів у вигляді виробленої продукції, оціненою за енергетичним еквівалентом, та здійснених сумарних витрат ресурсів, переведених до єдиного енергетичного еквівалента. Зростання значення енергетичної ефективності може бути досягнуто шляхом удосконалення та підвищення коефіцієнта використання встановленої потужності по тепловій генерації, активізації

інноваційної діяльності, спрямованої на зниження витрат на генерацію електричної енергії та зменшення втрат при її транспортуванні, зміни структури виробництва електричної енергії через поширення використання нетрадиційних джерел.

Крім того теорія інвестицій вимагає приведення усіх платежів до початкової точки розрахунку, яка традиційно приймається за нульову точку і характеризує початок інвестиційного періоду. Перенесення платежів до нульової точки відбувається шляхом вилучення з абсолютних значень очікуваних за інвестицією поточних доходів, поточних і інвестиційних витрат відсотків, що являють собою втрачену вигоду при відмові інвесторів здійснювати інвестиції в інші об'єкти. До складу коефіцієнта дисконтування включають, як правило, відсоток прибутковості за альтернативною інвестицією та рівень ризиків, що супроводжують дану інвестицію. В цих умовах виникає питання щодо з'ясування причин заниження реального рівня платежів, що супроводжують інвестиційну діяльність на протязі планового горизонту. Якщо інвесторів цікавить підсумковий результат інвестування, цілком логічним є обґрунтування величини ефективності наприкінці планового горизонту. Використання апарату нарощування дозволить перенести поточні доходи, поточні й інвестиційні витрати у точку, що характеризує завершення планового горизонту. Позитивним моментом при використанні апарату нарощування є те, що отримувані ефекти впродовж планового горизонту будуть збільшуватися на відсоток прибутковості при здійсненні додаткових інвестицій, здійснюваних за рахунок даних платежів. Найбільш простим прикладом такої додаткової інвестиції можна вважати розміщення отримуваних доходів на депозитних рахунках, що являє собою найменш ризиковану інвестицію.

Ефективність як критерій становить певну суб'єктивну характеристику процесу прийняття рішень. Особливістю даної характеристики є набуття статусу еталону прийняття управлінських рішень. Це означає, що ефективність у такий спосіб представляє межу можливих значень характеристик господарської діяльності підприємства, при досягненні якої відбувається зміна області прийняття рішень. При цьому суб'єктивність полягає у формуванні кількісних і якісних параметрів даної межі. Кількісна межа визначатиметься або середніми показниками функціонування галузі, до якої належить відповідне підприємство, або таким значенням, що відповідає найкращій позиції підприємства на ринку.

Якісна характеристика є більш складною для визначення і може бути розкрита на базі таких підходів як політекономічний, структурно-генетичний та цільовий. Політекономічний аспект якісної характеристики ефективності як критерію проявляється через дію ряду загальних та специфічних економічних законів, зокрема закону економії часу, закону вартості. Це означає, що ефективність набуває статусу комплексної характеристики способу виробництва та розвинення умов його реалізації у часі. Проявом цієї характеристики є підвищення продуктивності праці, економія на витратах, інтенсифікація, диверсифікація виробництва на підприємстві.

Використання структурно-генетичного підходу для розкриття змісту ефективності орієнтує на розгляд цього

критерію як комплексної складної системи елементів, що характеризують окремі сфери діяльності підприємства в їх зв'язку і визначають траєкторію розвитку (прогрес, регрес, тиражування). Такий вимір дозволяє виявити фактори та умови досягнення певної траєкторії розвитку та визначити резерви підвищення ефективності господарської діяльності підприємства.

У межах цільового підходу ефективність характеризує міру наближення отриманих результатів господарської діяльності підприємства до запланованих, відбиваючи в такий спосіб ступінь реалізації цілей господарювання. Суб'єктивність виміру даної характеристики полягає у визначенні ступеня раціональності використаних для досягнення певного результату ресурсів (або в класичній трактовці досягнення мінімального рівня витрат ресурсів і часу), результатом чого є вибір з альтернативних варіантів рішень. Найбільш простим прикладом такого рішення можна вважати або його прийняття, або відмова. Наприклад, для показника чистої дисконтованої вартості критеріальне значення або межа прийняття рішень є нульовим. Даний критерій підходить для прийняття рішень стосовно забезпечення безбиткової діяльності. Але міра прибутковості буде встановлюватися індивідуально, залежно від суб'єктивних потреб учасників господарської діяльності – інвесторів, підрядників тощо. Для показника строку окупності або рентабельності критерієм є нормативне значення даних показників, що є найбільш ефективним або бажаним для підприємства або галузі. Перевагою використання критеріїв ефективності при прийнятті управлінських рішень є врахування динаміки змін у показниках господарської діяльності, досягнення гнучкості при постійному перегляді та оновленні системи критеріїв відповідно до змін зовнішніх та внутрішніх умов господарювання, що дозволяє оперативніше приймати рішення щодо забезпечення покращення фінансово-економічного стану підприємства.

Розгляд ефективності як умови вимагає застосування суб'єктивних підходів до обґрунтування. Так, за думкою П. Хейне, оцінка ефективності ґрунтується на об'єктивному базисі, водночас зміна ефективності відбувається за умови зміни суб'єктивних переваг особи, що здійснює дану оцінку [10]. Отже, обґрунтування ефективності як умови дозволяє врахувати динамічність змін у параметрах господарської діяльності і на цій основі отримати функціональну залежність, що описує траєкторію розвитку підприємства за фінансово-економічними показниками. Перевагами отримання такої функції є створення можливостей прогнозування потенційних рівнів ефективності та формування сценаріїв розвитку підприємства із подальшим об'єктивним вибором бажаної стратегії діяльності для успішної реалізації місії підприємства.

Врахування динаміки в оцінці ефективності господарської діяльності підприємства відображає поведінковий аспект. Тому доцільним є доповнення категорії ефективності поняттям поведінки і використання такої характеристики як «ефективність поведінки підприємства». Ефективність поведінки підприємства слід розглядати як характеристику спроможності підприємства адаптуватися відповідно до умов господарювання, що постійно змінюються, і факторів, комбінація яких у певні моменти часу змінюється під впливом зовнішнього та внутрішньо-

го середовища. Проявом такої адаптації можна вважати підвищення рівня продуктивності, що становить основу концепції безперервного підвищення продуктивності [11]. Вимогами до підвищення продуктивності є адаптивність, гнучкість, результативність, цілеспрямованість, оптимальність, раціональність та оперативність у прийнятті рішень, використання яких дозволяє оцінити міру відхилення траєкторії розвитку підприємства від запланованої. Міра розбіжності планової траєкторії та фактично досягнутої, що формується під впливом дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, дозволяє визначити ефективність поведінки підприємства та напрями її підвищення.

Підвищення продуктивності обумовлено зміною рівня витрат ресурсів, яким притаманна власна система оцінювання та вимірювання, при цьому розбіжності у вимірюванні виникають при оцінці результатів. Можливим вирішенням проблеми універсалізації співставлення доходів та витрат є переведення показників результатів до економічних еквівалентів, зокрема на основі бальної оцінки, рейтингів або шкал переведення. Водночас для усунення розбіжностей між вимірниками доходів і витрат доцільним є використання енергетичних еквівалентів. Доцільність цього обумовлена можливістю переведення обсягів витрат ресурсів та обсягів виробленої продукції до єдиних енергетичних показників. Тому запровадження поняття «енергетична ефективність поведінки підприємств» дозволить відображає у динаміці співвідношення витраченої енергії у виробництві та обсягів випуску продукції, що відповідає місії підприємства, представленої енергетичними одиницями виміру.

Використання теорії Парето-оптимальності дозволяє здійснити оцінку енергетичної ефективності поведінки підприємства. У межах цієї теорії розроблено метод оцінки ефективності розподілу ресурсів у кількісному вимірі. Приватним випадком такої оцінки можна вважати використання коефіцієнта Ж. Дебре для вимірювання ефективності використання ресурсів, зокрема енергетичних. Запропонований ним коефіцієнт базується на визначенні ступеня наближення фактичного рівня використання ресурсів, що фіксується на підприємстві у певний момент часу та ідеального або оптимального рівня використання ресурсів, що має місце для галузі, країни або світової практики [12]. Особливістю такої оцінки є те, що при обґрунтуванні враховуються тіньові, конкурентні і фактичні ціни та співвідношення між ними, які є характерними для даної системи господарювання. Відповідно до ситуації Парето-оптимальності максимальний рівень ефективності використання ресурсів має місце при рівності тіньових, конкурентних і фактичних цін, а власне коефіцієнт Ж. Дебре при цьому буде дорівнювати одиниці, що означає максимально можливий рівень використання ресурсів при даному рівні технологічного розвитку підприємства та максимальному рівні переваги потенційних споживачів виробленої підприємством продукції.

Підґрунтям формування енергетичної ефективності поведінки підприємства є фактор раціональності. Раціональність поведінки економічних агентів глибоко досліджена у працях Д. Нортона, в яких наголошується на домінуванні прагнення індивідуума отримувати максимальний результат, витрати на досягнення якого є мінімальними.

Фактор раціональності вимагає від суб'єктів господарювання зменшувати рівень залучення у виробничі процеси енергетичних ресурсів, які в сучасних умовах господарювання характеризуються постійним підвищенням ціни виробництва і споживання, є обмеженими, що спричиняє об'єктивне зростання цін на ринку.

Результатами впливу фактора раціональності на поведінку суб'єктів господарювання є оптимізація енергетичних витрат у напрямку зниження собівартості продукції, що випускається, шляхом заміни дорогої сировини на більш дешеву. Прикладом такої заміни є вироблення електричної енергії шляхом переведення технологічних процесів на використання «дешевого» кам'яного вугілля на заміну «дорогому» природному газу, що пов'язано із прагненням суб'єктів господарювання до уникнення залежності від коливання цін на імпортовані енергоносії. Крім того, можлива реалізація проектів модернізації та технічного оновлення виробничих потужностей реконструкції та модернізації існуючого основного обладнання ТЕС, оновлення та розширення парку встановленого газоочисного обладнання, поширення конструктивних рішень з роздільного відбору шлаку та золи, запровадження схем сухого відбору золи в ході реконструкції електрофільтрів та інші заходи, спрямовані на загальне зменшення навантаження на довкілля та динамічне наближення об'єктів теплоенергетики до європейських стандартів функціонування, економію на масштабах виробництва.

Розгляд еволюції факторів, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання у сфері використання енергетичних ресурсів та формування фінансових результатів діяльності, дозволяє надати розширене поняття показникам оцінки енергоефективності поведінки підприємств. Система показників енергоефективності поведінки повинна включати технічні, економічні характеристики та комплексні показники, що демонструють взаємозв'язок між фізичними обсягами споживання енергетичних ресурсів та фінансово-економічними параметрами господарської діяльності. До технічних показників слід віднести енергоозброєність, питому вагу витрат енергетичних ресурсів в загальному обсязі спожитих ресурсів, частку енергії на виробничі і невиробничі цілі та співвідношення між ними. Економічні показники оцінки енергоефективності поведінки підприємства включають рівень собівартості власного виробництва енергії (якщо підприємство є енергогенеруючим або частково задовольняє потреби за рахунок власного виробництва), вартість придбаної і спожитої енергії. Сукупність комплексних показників являє собою відносні показники, що характеризують енергоефективність одиниці продукції, енергоефективність за обсягами виробництва, енергоефективність за обсягами продажів, енергоефективність чистого прибутку (збитку). Доцільним є доповнення наведеної системи показників такими, що враховують часові параметри здійснення господарських процесів на підприємстві, а саме розподіл витрат енергії за стадіями технологічного циклу, приростні показники споживання енергії у фізичному та вартісному вимірі за часом здійснення господарських процесів тощо.

Висновок. Проведене дослідження свідчить про доцільність використання у практиці прийняття управлінських рішень такого поняття, що характеризує у динаміці

діяльність підприємства, як енергетична ефективність поведінки. Запровадження даної характеристики сприяє більш коректній оцінці поточного стану при використанні уніфікованої системи енергетичних вимірників. Проте у подальшому необхідним є формування науково-методичних підходів до здійснення такої оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jablinski J. Entwicklung eines Kalkulationssystems für Mehrwegtransportverpackungssysteme unter besonderer Berücksichtigung nicht-systemkonformen Nutzerverhaltens / J. Jablinski. – Frankfurt am Main : Dt. Fachverl, 2005. – 157 p.
2. Morich S. Steuerung der Effektivität kapitalmarktorientierter Unternehmenspublizität Eine kennzahlengestützte Konzeption am Beispiel des Geschäftsberichts / S. Morich. – Wiesbaden : Deutscher Universitäts-Verlag | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 1. Aufl., 2008. – 387 p.
3. Guido W. Der Business Discourse Effizienz und Effektivität der unternehmensinternen Kommunikation / W. Guido. – Wiesbaden : Gabler, 2010. – 205 p.
4. Ващенко А. А. Ефективність виробничо-господарської діяльності в механізмі управління промисловими підприємствами / А. А. Ващенко // Economics Bulletin. – 2014. – № 1. – С. 80 – 87.
5. Метеленко Н. Г. Внутрішній господарський механізм ефективного функціонування промислових підприємств: теорія, практика, перспективи : монографія / Н. Г. Метеленко. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 480 с.
6. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія / А. В. Куценко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.
7. Отенко В. І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / В. І. Отенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 232 – 237.
8. Мошек Г. Є. Вплив типів управлінських рішень на ефективність діяльності торговельних підприємств / Г. Є. Мошек, А. С. Соломко, М. М. Ковальчук // Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 264 – 268.
9. Левчак І. Я. Вартість підприємства як критерій ефективності управління / І. Я. Левчак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 1 (42). – С. 104 – 108.
10. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне; [пер. с англ.]. – М. : Новости, 1991. – 704 с.
11. Стюарт-Котце Р. Результативность. Секреты эффективного поведения / Р. Стюарт-Котце. – Днепропетровск : Изд-во «Баланс Бизнес Букс», 2007. – 272 с.
12. Брагинский С. В. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления / С. В. Брагинский, Я. А. Певзнер. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

REFERENCES

- Braginskiy, S. V., and Pevzner, Ya. A. Politicheskaia ekonomia: diskussionnye problemy, puti obnoveniia [Political Economy: Debatable issues, upgrade paths]. Moscow: Mysl, 1991.
- Guido, W. Der Business Discourse Effizienz und Effektivität der unternehmensinternen Kommunikation Wiesbaden: Gabler, 2010.
- Jablinski, J. Entwicklung eines Kalkulationssystems für Mehrwegtransportverpackungssysteme unter besonderer Berücksichtigung nicht-systemkonformen Nutzerverhaltens Frankfurt am Main: Dt. Fachverl, 2005.
- Kutsenko, A. V. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia efektyvnistiu diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [Organizational-economic mechanism of performance management enterprises of consumer cooperatives Ukraine]. Poltava: RVV PUSKU, 2008.
- Kheyne, P. Ekonomicheskii obraz myshleniia [Economic way of thinking]. Moscow: Novosti, 1991.
- Levchak, I. Ya. "Vartist pidpriemstva iak kryterii efektyvnosti upravlinnia" [Value of the enterprise as a criterion for effective management]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Ekononika», no. 1 (42) (2014): 104-108.
- Moshek, H. IE., Solomko, A. S., and Kovalchuk, M. M. "Vplyv typiv upravlinskykh rishen na efektyvnist diialnosti torhovelnykh pidpriemstv" [Effect types of management decisions on the performance of commercial enterprises]. Biznes Inform, no. 5 (2013): 264-268.
- Metelenko, N. H. Vnutrishnii hospodarskyi mekhanizm efektyvnoho funktsionuvannia promyslovykh pidpriemstv: teoriia, praktyka, perspektyvy [Domestic economic mechanism of effective functioning of industrial enterprises: theory, practice and prospects]. Zaporizhzhia: KPU, 2010.
- Morich, S. Steuerung der Effektivität kapitalmarktorientierter Unternehmenspublizität Eine kennzahlengestützte Konzeption am Beispiel des Geschäftsberichts Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag | GWV Fachverlage GmbH, 2008.
- Otenko, V. I. "Formuvannia analitychnoho instrumentarii otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriemstva" [Formation of analytical tools for evaluating the effectiveness of the company]. Biznes Inform, no. 5 (2013): 232-237.
- Stiuart-Kottse, R. Rezultativnost. Sekrety effektivnogo povedeniia [Effectiveness. Secrets of effective behavior]. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2007.
- Vashchenko, A. A. "Efektyvnist vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti v mekhanizmi upravlinnia promyslovyimi pidpriemstvami" [The effectiveness of the economic activities in the mechanism of management industry]. Economics Bulletin, no. 1 (2014): 80-87.

ПРИРОДА МОТИВАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

© 2014 ПОПОВА О. Ю., ЄНА Ю. К.

УДК 658.62.018

Попова О. Ю., Єна Ю. К.

Природа мотивації виробництва екологічно чистої продукції на підприємствах

Метою статті є висвітлення змісту екологічно чистої продукції, виходячи з економічних характеристик, що дозволить сформувати комплекс стійких мотивів до активізації екологічних інновацій на підприємствах та сприятиме зростанню фінансово-економічних результатів господарювання. Досліджено особливості та умови реалізації екологічних інновацій на підприємствах. Представлено взаємозв'язок між стратегіями, тактичним інструментарієм та економічними результатами реалізації екологічних інновацій. Уточнено зміст екологічно чистої продукції як фактора підвищення ефективності господарської діяльності підприємства. Запропоновано систему формування мотивів виробництва екологічно чистої продукції на трьох рівнях – рівні інвестора, рівні виробника, рівні споживача. Сформовано базисні принципи мотивації виробництва екологічно чистої продукції, використання яких дозволяє досягнути одночасного покращення екологічних й економічних характеристик господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: енергетична ефективність, поведінка, оцінка, критерій, підприємство, фінансово-економічний результат

Бібл.: 16.

Попова Ольга Юріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра міжнародної економіки, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

Email: ooo_lga@mail.ru

Єна Юрій Костянтинович – здобувач, кафедра економіки підприємства, Макіївський економіко-гуманітарний інститут (вул. Островського, 16, Макіївка, Донецька обл., 86157, Україна)

УДК 658.62.018

UDC 658.62.018

Попова О. Ю., Єна Ю. К. Природа мотивации производства экологически чистой продукции на предприятиях

Целью статьи является определение содержания экологически чистой продукции, что позволит сформировать комплекс устойчивых мотивов по активизации экологических инноваций на предприятии и обеспечить рост финансово-экономических результатов хозяйствования. Исследованы особенности и условия реализации экологических инноваций на предприятиях. Представлена взаимосвязь между стратегиями, тактическими инструментарием и экономическими результатами реализации экологических инноваций. Уточнено содержание экологически чистой продукции как фактора повышения эффективности хозяйственной деятельности предприятия. Предложена система формирования мотивов производства экологически чистой продукции на трех уровнях – уровне инвестора, уровне производителя и уровне потребителя. Сформированы базисные принципы мотивации производства экологически чистой продукции, использование которых позволяет достичь одновременного улучшения экологических и экономических характеристик хозяйственной деятельности предприятия.

Ключевые слова: энергетическая эффективность, поведение, оценка, критерий, предприятие, финансово-экономический результат

Библ.: 16.

Попова Ольга Юрьевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра международной экономики, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

Email: ooo_lga@mail.ru

Єна Юрий Константинович – соискатель, кафедра экономики предприятия, Макеевский экономико-гуманитарный институт (ул. Островского, 16, Макеевка, Донецкая обл., 86157, Украина)

Popova O. Yu., Ena Yu. K. The Character of Motivation for Production of Eco-Friendly Products at Enterprises

The objective of the article consists in determination of the substance of eco-friendly products on the basis of economic characteristics, which should allow forming a body of consistent incentives to invigorate environmental innovation at enterprises and enhance the financial and economic business outcomes. The article provides a study of characteristic features and conditions for implementation of environmental innovations at enterprises. The article also describes the interconnection among strategies, tactical tools, and the economic outcomes of implementation of environmental innovations. The substance of eco-friendly products as a factor in improvement of economic efficiency of an enterprise was clarified. A system of forming the incentives to produce eco-friendly products at three levels was proposed, namely the investor, the producer, and the consumer levels. The basic principles of motivation for production of eco-friendly products were formulated, whose application allows simultaneous improvement of the ecological and economic characteristics of the business operations of an enterprise.

Keywords: energy efficiency, behavior, evaluation, criterion, enterprise, financial and economic outcome

Bibl.: 16.

Popova Olga Yu. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of International Economics, Donetsk national technical university (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Email: ooo_lga@mail.ru

Ena Yurii K. – Applicant, Department of Business Economy, Makiyivka Institute of Economics and Humanities (vul. Ostrovskogo, 16, Makiyivka, 86157, Ukraine)

Вступ. Зростання конкуренції на ринку вимагає від підприємств пошуку принципово нових підходів до управління господарськими процесами. Просте копіювання прогресивного зарубіжного досвіду у сфері активного впровадження досягнень науки та техніки стає неможли-

вим внаслідок значної обмеженості та труднощів доступу до джерел фінансування інновацій, недостатньої розвиненості ринкової інфраструктури, недосконалості потреб потенційних споживачів. В цих умовах необхідне певне переосмислення філософії управління господарськими

процесами на вітчизняних підприємствах у напрямку формування стійких стимулів до активізації інновацій, метою яких є створення нових продуктів із удосконаленими технічними, споживчими та економічними характеристиками. Враховуючи посилення залежності господарських процесів від стану природно-ресурсного потенціалу, диверсифікацію способів забруднення довкілля, що спричиняє істотне зростання витрат на виробництво та збут продукції, важливим напрямом інноваційної діяльності є випуск так званих екологічно чистих товарів та послуг. Екологічно чисту продукцію зазвичай пов'язують із зниженням еко-деструктивного впливу господарської діяльності на стан довкілля, зменшенням рівня відходів при споживанні та утилізації продукції. Водночас екологічно чиста продукція характеризується значним економічним потенціалом для підприємства-виробника, що дозволяє здійснити пошук більш ефективного управлінського інструментарію, орієнтованого на покращення фінансово-економічних характеристик господарської діяльності підприємства.

Прийняття рішень щодо випуску певного виду продукції на підприємстві в значній мірі пов'язане із визначенням мотиваційного підґрунтя прийняття відповідних рішень. Для екологічно чистої продукції таке мотиваційне підґрунтя у сучасних умовах має невизначений для інвесторів та виробників характер. Перш за все це стосується властивості латентності при визначенні основних параметрів витрат і результатів при виробництві даного виду продукції. Зміст латентності проявляється у віддаленості у часі отримання фінансово-економічних результатів, які власно і формують мотиваційне підґрунтя прийняття рішень. Латентність є проявом специфіки умов виробництва екологічно чистої продукції, що проявляється у першочерговому отриманні результатів у вигляді зменшення обсягів викидів, скидів та розміщуваних відходів при виробництві, покращення стану здоров'я споживачів, підвищення ергономічності процесу споживання через зниження обсягів матеріалів, що вивільняються при споживанні (пакувальні матеріали, залишки продуктів, які не придатні для первинного споживання тощо). Отримання економічних ефектів є наслідком отримання екологічних ефектів, що має бути враховано при здійсненні оцінки сили мотивації та напрямів її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика активізації виробництва екологічно чистої продукції, інтенсифікації екологічних інновацій представлена як в дослідженнях фундаменталістів економічної теорії, так і в сучасних наукових роботах у сфері інноватики. Як свідчать результати досліджень провідних вчених-економістів, набуття продукцією екологічних властивостей дозволяє підприємствам оптимізувати витрати і претендувати на підвищення прибутку, що стає можливим внаслідок зацікавленості потенційних споживачів у споживанні продукції з більш доскональними екологічними характеристиками [1 – 2]. Саме екологічні інновації та їх поширення на практику господарських відносин на вітчизняних підприємствах стає запорукою досягнення сталості розвитку, збереження властивостей довкілля для наступних періодів господарювання [3 – 5]. Дослідження вітчизняних вчених-економістів свідчать про необхідність переходу в Україні до активного впровадження екологічних інновацій для зміцнення конкурентних позицій українських виробників як на світових, так і внутрішніх ринках [7 – 9]. Доцільність такого переходу підтверджується даними про зростання зацікавленості

вітчизняних споживачів в екологічно чистих продуктах та готовності сплачувати додаткові витрати на споживання такої продукції [10 – 13]. В цих умовах головним завданням підприємств є використання дієвих механізмів управління інноваційними процесами, які набули значного поширення у практиці господарювання [14 – 16]. Відзначаючи високий рівень наукового обґрунтування заходів із успішної реалізації інновацій екологічного змісту на підприємствах, уточнення потребують питання форм їх реалізації на підприємстві, зокрема виробництва екологічно чистої продукції, та з'ясування економічних передумов, що спонукають підприємства до підвищення інноваційної активності у сфері виробництва даної категорії продукції.

Метою даної статті є висвітлення змісту екологічно чистої продукції, виходячи з економічних характеристик, що дозволить сформувати комплекс стійких мотивів до активізації екологічних інновацій на підприємствах та сприятиме зростанню фінансово-економічних результатів господарювання.

Результати дослідження. Основою для реалізації екологічних інновацій на підприємствах є концепція сталого розвитку. Зміст даної концепції визначає необхідність задоволення поточних потреб у природних ресурсах у такий спосіб, що не спричиняє виникнення загрози для спроможності майбутніми поколіннями задовольняти свої потреби. Необхідність дотримання положень концепції сталості розвитку вітчизняної промисловості диктується інституціональним забезпеченням. Водночас підприємцями усвідомлюється важливість використання концепції сталого розвитку не лише з позиції необхідності забезпечення відповідності чинним законодавчим нормам, а й з позиції економічної доцільності досягнення сталості, що дозволяє отримувати додаткові економічні ефекти, пов'язані з оптимізацією витрат та зростання прибутку.

Всесвітнє визнання в умовах прискореного виснаження природних ресурсів, обмеження доступу суб'єктів господарювання до користування такими ресурсами внаслідок недостатності фінансового забезпечення, наявності інституціональних бар'єрів з боку державного регулювання, привласнення більшої кількості вичерпних і невідновлюваних ресурсів отримала стратегія виробництва екологічно чистої продукції. Економічні вигоди реалізації даної стратегії на підприємствах проявляються у прискореному зростанні доходів від продажу екологічно чистої продукції при одночасному зростанні витрат на створення технологій. Критерії прийняття рішень не обмежуються лише економічними, необхідним є включення до розгляду як екологічних, так і соціальних критеріїв, що вимагає здійснення кількісного їх обґрунтування. Джерела мотивації виробництва екологічно чистої продукції доцільно поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зміст зовнішніх джерел виникнення мотивів полягає у безпосередній дії державного та ринкового регулювання. На цьому рівні утворюються стимули для підприємств у вигляді чинного законодавства, зростання конкуренції, удосконаленням вимог споживачів. Слід зауважити, що дані стимули можуть і не привести до утворення стійких мотивів, тому важливим є розгляд внутрішніх джерел мотивації.

Внутрішні джерела мотивації доцільно поділити на економічні та неекономічні. Економічні джерела мають чітку кількісну визначеність у вигляді фінансово-економічних показників, серед яких найбільш впливовими на рівень мо-

тивації до виробництва екологічно чистої продукції є показники прибутку, економії на витратах або попередженого збитку, що виражається розмірами платежів за забруднення навколишнього середовища, штрафів за порушення екологічного законодавства.

Неекономічні показники мають негрошову природу (зокрема, зниження рівня забруднення довкілля, покращення умов існування, ергономіка продукції та умов її споживання тощо), проте вони непрямим чином можуть бути виражені у грошовій формі. У цьому випадку такі показники не є достатньо відчутними для інвесторів та виробників, адже стосуються безпосередньо споживачів продукції, проте мають принципове значення для того, щоб процес споживання набув властивостей стійкості і забезпечив гарантії постійності збуту виробленої продукції.

Рівень мотивації інвесторів залежить безпосередньо від величини віддачі на вкладений капітал, вираженої у грошових одиницях. При цьому застосовується класичний критерій прийняття інвестиційного рішення, заснований на максимізації економічних вигравів при здійсненні інвестиції. Оцінка неекономічних факторів носить, як правило, характер примусового процесу, що диктується діючими інституціональними нормами формального характеру (законодавча база, тиск суспільства, вимоги контракту тощо). У більшості випадків така оцінка здійснюється у балах, що передбачає вибір окремих факторів, що характеризують неекономічні прояви інвестиційного процесу, встановлення експертним шляхом або на основі статистичних спостережень питомої ваги окремих факторів і використання методів бальної оцінки, що дозволяє отримати інтегральний показник. Проблема використання інтегрального показника, розрахованого в такий спосіб, полягає у формуванні оцінки, якій притаманний високий рівень суб'єктивності та інертності у врахуванні динаміки змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі господарювання підприємства. Особливого значення це набуває для виробництв, орієнтованих на випуск екологічно чистої продукції, значимість якої на ринку для споживачів оцінити на момент підготовки такого виробництва практично неможливо. Тобто реакції кінцевого споживача є невизначеною величиною, що призводить до зниження зацікавленості інвесторів.

Для визначення перспективних резервів підвищення інвестиційної привабливості виробництва екологічно чистої продукції необхідним є розгляд особливостей формування підсумкових результатів інвестування, зміст яких полягає в можливостях отримання ефектів не лише суто економічної природи. До складу таких ефектів доцільним є віднесення груп ефектів техніко-технологічного, соціального, інституціонального, ринкового та екологічного змісту. Техніко-технологічні ефекти проявляються у показниках якості продукції, рівня продуктивності праці, величини ресурсозбереження, ресурсовитрат. Інституціональні ефекти формуються під впливом контрактів, діючих інститутів формального та неформального характеру, трансакційних витрат та екстерналій як позитивних, так і негативних, що характерні для даного типу виробництва. Ринкові ефекти проявляються через рівень сприйняття екологічно чистої продукції кінцевими споживачами та швидкістю реакції споживачів на розміщення даної продукції на ринку. Екологічні ефекти мають подвійну природу – з одного боку, їх прояв фіксується на рівні зміни показників стану навколишнього природного середовища, з іншого – на рівні еко-

логічних платежів підприємства за забруднення довкілля. Слід зауважити, що розглянуті групи ефектів мають власну систему оцінок та одиниць виміру. Однак загальним для цих груп є безпосередній вплив на розмір витрат та очікуваних доходів, співвідношення між якими формує підґрунтя прийняття інвестиційного рішення.

Підсумовуючи виявлені особливості досягнення фінансово-економічних результатів виробництва екологічно чистої продукції, можна дійти висновку, що формування мотивації повинно охоплювати всіх учасників – інвесторів, виробників і споживачів. Тому з урахуванням цього можна запропонувати систему принципів функціонування інтегрованої системи мотивації, яка включатиме три рівні із притаманними кожному з рівнів характеристиками.

Перший рівень – рівень мотивації інвесторів – ґрунтується на припущенні, що підсумки виробництва у вигляді продажу на ринку екологічно чистої продукції є ефективними. Ефективність інвестора необхідно розглядати як з позиції традиційної економічної ефективності, так і соціальної, й екологічної. Не заперечуючи важливість і пріоритетність економічної ефективності, важливим є розуміння змісту вигід, які можуть бути отримані інвестором при здійсненні інвестицій до виробництва екологічно чистої продукції. Передусім іміджева складова ефективності у сучасних умовах набуває важливості внаслідок прагнення інвесторів отримати унікальну визнаність серед гравців ринку капіталів. Ефективні і вигідні проекти є обмеженими, водночас капітал на ринку має необмежений обсяг. Асиметричність прийняття рішень в цьому випадку обумовлена тим, що вже виробник вирішує, чи доцільним є отримання інвестицій від саме цього інвестора, адже гарантії надприбутків відсутні. В традиційному вимірі виробник є не активним учасником цього процесу, а пасивним суб'єктом, готовим прийняти будь-яку інвестицію. Тому досвід інвестування подібних проектів в екологічній сфері стає сигналом для виробника щодо готовності інвестора очікувати отримання не лише виключно економічних вигравів, а й екологічних ефектів у вигляді покращення стану навколишнього середовища та відновлення якості довкілля. Позитивною рисою даного бачення змісту мотивації є те, що більшість проектів екологічного призначення, у тому числі виробництва екологічно чистої продукції, можуть зіштовхнутися з небезпекою повної відсутності економічних вигравів. Але в цьому випадку інвесторів задовольнить отримання лише екологічних результатів, адже мотивація до здійснення такого роду інвестицій визначатиметься непрямими економічними виграшами у вигляді отримання прав власності на торгову марку, відповідні екологічно чисті технології, можливість продажу у майбутніх періодах ліцензійних прав та здійснення екологічної сертифікації тощо.

Другий рівень – рівень виробника – ґрунтується на припущенні ефективності як процесу виробництва в цілому, так і окремих стадій – від видобутку сировини до виробництва продукції із заданими техніко-економічними параметрами. В такому вимірі виробництво екологічно чистої продукції включатиме: екологічно чисті процеси (безпечні для навколишнього середовища та спрямовані на збереження та відновлення якості і кількості природних ресурсів), екологічно чисті предмети та засоби праці (нетоксичні, придатні для багаторазового використання), системи із замкненим або безвідходним виробництвом (повернення відходів до виробництва, доведення рівня

використання матеріалів до 100 %). На цьому рівні безумовною характеристикою мотивації є відповідальність виробника за результати виробництва екологічно чистої продукції на всіх стадіях, яку можна реалізувати завдяки створенню системи принципів виробництва екологічно чистої продукції: принцип достатності (вимагає залучення такого обсягу ресурсів, при якому частка відходів прагне до нульового значення); принцип безперервної адаптації (вимагає постійного удосконалення виробничих процесів у напрямку одночасного покращення економічних та екологічних параметрів виробництва екологічно чистої продукції); принцип близькості (вимагає вирішення екологічних проблем передчасно до моменту їх реального виникнення або ж негайного вирішення без відкладення у часі, коли порушення можуть набути безповоротного статусу); принцип обережності (якщо існує загроза безповоротного збитку у навколишньому природному середовищі, то відсутність інструментарію фінансового, наукового, організаційного, технологічного характеру не повинна використовуватися як причина відмови від реальних дій, тобто головною задачею при цьому є перерозподіл бюджету виробничої діяльності виключно на користь вирішення екологічних проблем).

Джерела мотивів до виробництва екологічно чистої продукції доцільно поділити на дві групи – прямі та непрямі. Прямі мотиви пов'язані із прагнення отримати очевидні економічні вигоди за рахунок зниження витрат і підвищення доходів. Важливим джерелом прямих мотивів для виробника екологічно чистої продукції є технологічна ефективність, зміст якої проявляється у створенні техніко-технологічних умов зниження собівартості продукції, що випускається, за рахунок вторинного використання відходів або у наступних виробничих циклах, або за умови продажу таких відходів за наявності комерційної цінності та технологічних можливостей їх використання іншими виробниками. Крім того, важливості набувають мотиви, пов'язані із можливістю отримання податкових пільг за рахунок впровадження ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних виробництв, використання альтернативних джерел енергії, що виробляється у вигляді побічної продукції підприємства-виробника екологічно чистої продукції. Непрямі мотиви виробників пов'язані із досягненням ряду конкурентних переваг, головними із яких є визнання торгової марки на ринку, орієнтованість підприємства на активізацію та прискорення інноваційних процесів.

Для третього рівня – рівня споживача – характерним є припущення отримання не лише вигоди у вигляді задоволення певної потреби при споживанні конкретної продукції, а й отриманні подальших вигід, пов'язаних із покращенням умов існування (непрямі вигоди у вигляді ландшафтів, свіжого повітря, чистої води тощо), та й вигід прямого призначення (покращення стану здоров'я, повторне використання пакувальних матеріалів для особистих цілей, зменшення платежів за сміття при підвищенні рівня ергономіки споживаної продукції тощо). Особливостю мотивації на даному рівні є те, що у сучасних умовах подарювання мотиви даного типу не є домінуючими при прийнятті рішень щодо споживання продукції саме даного типу. Функція мотивації залежатиме від ряду змінних, до яких передусім буде включено фактор платоспроможності споживачів. Це пов'язано із тією обставиною, що ціна на

таку продукції є вищою за аналогічну продукцію, в якій відсутнє пряме зазначення на приналежність до екологічно чистої продукції. Крім того, прийняття рішень щодо споживання такого типу продукції може бути обумовлене не лише усвідомленням споживачем нагальності задоволення даної потреби, а й ще необхідністю підкреслення свого статусу у певній соціальній ніші або осередку, до якій належить даний споживач.

Природа такої мотивації пов'язана з тим, що будь-який індивідуум є приналежним до певної соціальної ніші, в якій фіксується усталені зразки споживання продукції за певними цінними, видовими, елементними характеристиками. В цій трактовці функція мотивації споживача включатиме не лише бажання задовольнити конкретну потребу, а продемонструвати свій статус даним актом споживання для отримання визнання тієї соціальної ніші, до якій даний споживач належить. В протилежному випадку існує небезпека втрати свого статусу і, як результат, виключення даного індивідууму із складу даної соціальної ніші.

Прийняття рішень щодо споживання такого роду продукції обумовлене дією ряду стимулів, які повинні формуватися, зокрема, на рівні підприємства, що дозволить підвищити керованість процесу управління попитом на екологічно чисту продукцію. Основними інструментами управління поведінкою споживача у сфері споживання екологічно чистої продукції є активізація рекламної діяльності, орієнтованої не лише на інформування споживача про наявність унікальних екологічних характеристик продукції, а й формування стійкого усвідомлення нагальності та обов'язковості задоволення потреб виключно за допомогою екологічно чистої продукції. Використання засобів агресивного маркетингу, очевидно, пов'язане із підвищенням витрат виробника, але у подальшому ці витрати будуть компенсовані за рахунок сталості та розвинення попиту і збільшення рівня продажів продукції при зростанні економічних вигод.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що формування мотиваційного підґрунтя виробництва екологічно чистої продукції залежить від ряду факторів, принциповими серед яких є економічні вигоди та вигоди, що отримують інвестори, виробники і споживачі при запровадженні певних екологічних технологій. Особливе місце серед розглянутих стратегій, необхідність реалізації яких диктується ускладненням економічних умов господарювання внаслідок зростання обмеженості ресурсів та залежності витрат від обсягів забруднення навколишнього середовища, посідає стратегія виробництва екологічно чистих товарів. Економічний зміст даної стратегії полягає в досягненні економічного, соціального та екологічного ефектів, представлених у грошовому еквіваленті, що дозволяє здійснити пряму оцінку впливу вибраної стратегії на фінансово-економічні показники господарської діяльності підприємства-виробника екологічно чистої продукції.

На подальші дослідження вимагають питання розробки алгоритмів прийняття рішень щодо виробництва екологічно чистої продукції, формування системи критеріїв та показників оцінки ефективності виробництва екологічно чистої продукції, що дозволить побудувати систему якісних та кількісних оцінок, які повинні враховувати інтереси інвесторів, підприємств-виробників і споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайзеккер Э. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная / Э. Вайзеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс // Новый доклад Римскому клубу; [пер. с англ. А. П. Заварницына и В. Д. Новикова; под ред. акад. Г. А. Месяца]. – М. : Academia, 2000. – 400 с.
2. Мэфферт Г. Зеленый маркетинг / Г. Мэфферт, М. Киргеорг // Маркетинг; [под ред. М. Бейкера]. – СПб. : Питер, 2002. – С. 967 – 991.
3. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : монографія / [Н. М. Андреева, В. О. Баранік, С. В. Балашов та ін.; за науковою редакцією д. е. н., проф. Хлобистова С. В.]; РВПС України, ІПРЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – 582 с.
4. Алексеев О. Д. Экологический маркетинг как новая философия бизнеса / О. Д. Алексеев // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Суми : Вид-во СумДУ, 2000. – Вип. 2. – С. 283 – 285.
5. Примак Т. О. Екомаркетинг: світові та українські реалії / Т. О. Примак // Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком. – Суми : ТД «Папірус», 2011. – С. 564 – 589.
6. Ілляшенко С. М. Маркетинговий аналіз сприйняття вітчизняними споживачами екологічних характеристик продукції / С. М. Ілляшенко, Я. А. Коваленко, О. Є. Тимошова // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. – 2012. – № 3. – С. 357 – 364.
7. Должанський І. З. Організація процесу формування та розвитку ринку екологічно чистих товарів / І. З. Должанський, О. В. Белякова. – Донецьк : СПД Купріянов В. С., 2009. – 235 с.
8. Механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств : монографія / за ред. к. е. н., доцента Ю. С. Шипуліної. – Суми : ДД «Папірус», 2012. – 458 с.
9. Андреева Н. Н. Экологические инновации и инвестиции: сущность, системология, специфика взаимодействия и управления / Н. Н. Андреева, Е. Н. Мартынюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – Т. 2, № 2. – С. 205 – 209.
10. Мельник Л. Г. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Л. Г. Мельник, Л. Хенс. – Суми : Университетская книга, 2007. – 1120 с.
11. Мельник Л. Г. Досвід Європейського Союзу у формуванні інноваційної стратегії сталого розвитку / Л. Г. Мельник, І. Б. Дегтярьова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 1. – С. 190 – 200.
12. Про утворення Національної ради із сталого розвитку України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 997 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
13. Телетов О. С. Перспективи розвитку стратегічного партнерства промислових підприємств / О. С. Телетов, М. В. Провозін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 247 – 254.
14. Cleaner Production (pamphlet). United Nations Environment Program, Industry and Environment Programme, Paris, France 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unepie.org/Cp2/what_is/general_info.html
15. Our Common Future. World Commission on Environment and Development (the Brundtland Commission), Oxford: Oxford University Press, 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iisd1.iisd.ca/sd/default.htm>
16. Desrochers P. Industrial ecology and the rediscovery of inter-firm recycling linkages: historical evidence and policy

implications / P. Desrochers // Industrial and Corporate Change. – 2012. – Vol. 11, № 5. – P. 1031 – 1057.

REFERENCES

- Andrieieva, N. M. et al. Stalyi rozvytok ta ekolohichna bezpeka suspilstva v ekonomichnykh transformatsiakh [Sustainable development and environmental safety of society in economic transition]. Simferopol: Feniks, 2010.
- Alekseienko, O. D. "Ekologicheskii marketing kak novaia filosofia biznesa" [Environmental marketing as a new business philosophy]. Mekhanizm reholiuvannia ekonomiky, ekonomika pryrodokorystuvannia, ekonomika pidpriemstva ta orhanizatsiia vyrobnytstva, no. 2 (2000): 283-285.
- Andrieieva, N. N., and Martyniuk, E. N. "Ekologicheskie innovatsii i investitsii: sushchnost, sistemologiya, spetsyfika vzaimodeistviia i upravleniia" [Environmental innovation and investment: the nature, systemology, specificity of interaction and control]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu vol. 2, no. 2 (2011): 205-209.
- "Cleaner Production (pamphlet). United Nations Environment Program, Industry and Environment Programme" http://www.unepie.org/Cp2/what_is/general_info.html
- Dolzhanyskiy, I. Z., and Bieliakova, O. V. Orhanizatsiia protsesu formuvannia ta rozvytku rynku ekolohichno chystykh tovariv [Organization of the formation and development of the environmentally friendly products]. Donetsk: SPD Kupriianov V. S., 2009.
- Desrochers, P. "Industrial ecology and the rediscovery of inter-firm recycling linkages: historical evidence and policy implications" Industrial and Corporate Change vol. 11, no. 5 (2012): 1031-1057.
- Illiashenko, S. M., Kovalenko, Ya. A., and Timoshova, O. Ye. "Marketynhovyi analiz spryiniattia vitchyznianymy spozhyvachamy ekolohichnykh kharakterystyk produktsii" [Market Analysis perception of domestic consumers of product characteristics]. Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho kooperatyvnoho torhovelnokonomichnoho instytutu, no. 3 (2012): 357-364.
- [Legal Act of Ukraine] (2009). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. www.rada.gov.ua
- Melnik, L. G., and Khens, L. Sotsialno-ekonomicheskii potentsial ustoychivogo razvitiia [Socio-economic potential of sustainable development]. Sumy: Universitetskaia kniga, 2007.
- Melnyk, L. H., and Dehtiarova, I. B. "Dosvid Yevropeiskoho Soiuzu u formuvanni innovatsiinoi stratehii staloho rozvytku" [EU experience in shaping the innovation strategy of sustainable development]. Marketynh i menedzhment innovatsii, no. 1 (2012): 190-200.
- Mekhanizm upravlinnia potentsialom innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv [Mechanism of the potential of innovative enterprises]. Sumy: Papirus, 2012.
- Meffert, G., and Kirgeorg, M. "Zelenyy marketing" [Green Marketing]. In Marketing, 967-991. St. Petersburg: Piter, 2002.
- "Our Common Future. World Commission on Environment and Development (the Brundtland Commission)" <http://iisd1.iisd.ca/sd/default.htm>
- Prymak, T. O. "Ekomarketynh: svitovi ta ukraïnski realii" [Ekomarketing: international and Ukrainian realities]. In Problemy i perspektyvy rynkovo-orientovanoho upravlinnia innovatsiinyim rozvytkom, 564-589. Sumy: Papirus, 2011.
- Tielietov, O. S., and Provozin, M. V. "Perspektyvy rozvytku stratehichnoho partnerstva promyslovykh pidpriemstv" [Prospects for the development of strategic partnership enterprises]. Marketynh i menedzhment innovatsii, no. 4 (2012): 247-254.
- Vayzeker, E., Lovins, E., and Lovins, L. Faktor chetyre. Zatrata polovyna, otдача dvoynaia [Factor of four. Cost - half the return - double]. Moscow: Academia, 2000.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 СТРОКОВИЧ Г. В., ЖУКОВА Д. А.

УДК 005.31:005.52:005.74

Строкович Г. В., Жукова Д. А.

Теоретичні засади формування системи стратегічного вибору підприємства

У статті проаналізовано існуючі підходи до формування стратегічного рішення та здійснення стратегічного вибору підприємства. Оскільки ця категорія стратегічного управління не є поширеною у застосуванні, існує певна необхідність у чіткому термінологічному розмежуванні основних визначень, якими оперують науковці у процесі розробки методології стратегічного вибору. У зв'язку з дослідженнями системи стратегічного вибору у статті наведено визначення таких категорій, як система, стратегія, стратегічне рішення, стратегічний вибір, стратегічна альтернатива та здійснено розмежування понять стратегічного рішення, вибору та альтернативи. На основі проаналізованих літературних джерел авторами побудовано схему механізму формування стратегічного вибору та здійснення стратегічного рішення з урахуванням класичних етапів підготовки стратегічних альтернатив – аналізу можливостей, загроз зовнішнього середовища та оцінки слабких і сильних сторін внутрішнього.

Ключові слова: система, стратегія, стратегічне рішення, стратегічний вибір, стратегічна альтернатива

Рис.: 2. Бібл.: 18.

Строкович Ганна Віталіївна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри, кафедра економіки підприємства, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (вул. Лермонтовська, 27, Харків, 61000, Україна)

Email: anna_strokovych@meta.ua

Жукова Дар'я Анатоліївна – здобувач, кафедра економіки підприємства, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (вул. Лермонтовська, 27, Харків, 61000, Україна)

Email: zhukovadari@gmail.com

УДК 005.31:005.52:005.74

UDC 005.31:005.52:005.74

Строкович А. В., Жукова Д. А. Теоретические основы формирования системы стратегического выбора предприятия

В статье проанализированы существующие подходы к формированию стратегического решения и осуществления стратегического выбора предприятия. Поскольку эта категория стратегического управления не является распространенной в применении, существует определенная необходимость в четком терминологическом разграничении основных определений, которыми оперируют ученые в процессе разработки методологии стратегического выбора. В связи с исследованием системы стратегического выбора в статье приведены определения таких категорий, как система, стратегия, стратегическое решение, стратегический выбор, стратегическая альтернатива и осуществлено разграничение понятий стратегического решения, выбора и альтернативы. На основе проанализированных литературных источников авторами построена схема механизма формирования стратегического выбора и осуществления стратегического решения с учетом классических этапов подготовки стратегических альтернатив – анализа возможностей, угроз внешней среды и оценки слабых и сильных сторон внутренней.

Ключевые слова: система, стратегия, стратегическое решение, стратегический выбор, стратегическая альтернатива

Рис.: 2. Библ.: 18.

Строкович Анна Витальевна – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой, кафедра экономики предприятия, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» (ул. Лермонтовская, 27, Харьков, 61000, Украина)

Email: anna_strokovych@meta.ua

Жукова Дарья Анатолієвна – соискатель, кафедра экономики предприятия, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» (ул. Лермонтовская, 27, Харьков, 61000, Украина)

Email: zhukovadari@gmail.com

Strokovych A. V., Zhukova D. A. Theoretical Grounds for Forming the Strategic Choice System of an Enterprise

The article analyzes the existing approaches to forming a strategic decision and making a strategic choice of an enterprise. Since this category of strategic management is not widely used, there is a necessity for drawing clear terminological distinctions between the basic definitions employed by researchers while developing a methodology for strategic choice. Since the article deals with study of the strategic choice system, it contains the definitions of such categories as the system, strategy, strategic decision, strategic choice, strategic alternative, and distinctions are made between strategic decision, choice, and alternative. On the basis of the analyzed literature, the authors constructed a scheme of the mechanism of forming a strategic choice and making a strategic decision taking into account the classical stages of strategic alternative development – analysis of possibilities, hazards of the external environment and assessment of the strengths and weaknesses of the internal environment.

Keywords: system, strategy, strategic decision, strategic choice, strategic alternative

Fig.: 2. Bibl.: 18.

Strokovych Anna V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department, Department of Business Economics, Kharkiv University of Humanities (vul. Lermontovska, 27, Kharkiv, 61000, Ukraine)

Email: anna_strokovych@meta.ua

Zhukova Daria A. – Applicant, Department of Business Economy, Kharkiv University of Humanities (vul. Lermontovska, 27, Kharkiv, 61000, Ukraine)

Email: zhukovadari@gmail.com

Постановка проблеми. Відмітною рисою стратегічного управління є необхідність здійснення процесу управління в умовах невизначеності, зростаючої швидкості мінливості середовища та необхідності блискавичної реакції на будь-які зміни. Невід'ємною характеристикою такого управління є наявність множини можливих рішень проблемних ситуацій, альтернатив розвитку подій і результатів рішень, що ставлять підприємства перед вибором наступного кроку.

В літературі зі стратегічного менеджменту можна зустріти багато згадувань стратегічних рішень, стратегічних альтернатив і стратегічного вибору. Проте більшість згадувань відносяться до цих термінів як до синонімів, плутають їхню сутність або взагалі застосовуються не за призначенням.

Для впевненого здійснення процесу стратегічного вибору необхідна чітка орієнтація у термінології цієї сфери стратегічного менеджменту. Тому необхідно провести термінологічний аналіз існуючих визначень, що став би основою для формування механізму системи стратегічного вибору.

Отже, для чіткого розуміння основних завдань формування механізму стратегічного вибору необхідно розмежувати понятійні категорії, якими будемо оперувати. Це дозволить нівелювати негативні фактори, що можуть вплинути на результат досліджень (наприклад, плутанина в основних визначеннях, недбалість у використанні визначень, підміна характеристик визначень тощо).

Основними категоріями, що будуть використовуватись у процесі формування механізму системи стратегічного вибору, є: «система», «стратегія», «стратегічна альтернатива», «стратегічний вибір», «стратегічне рішення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми систем та системного підходу розроблені в працях таких зарубіжних і вітчизняних учених, як Р. Акофф, А. фон Бергаланфі, С. Бір, Д. ван Гіг, Д. Кліланд, Д. Клір, С. Оптнер, У. Росс Ешбі, І. В. Блауберг, В. Г. Афанасьєв, В. Н. Волкова, М. Месарович, В. М. Садовський, Ю. Урманцев, А. І. Уемов, Є. Г. Юдін та інші.

Серед сучасних дослідників системного підходу в науці та поняття системи можна виокремити праці та-

ких учених, як В. Д. Бердоносів, М. А. Гайдес, І. Гречина, О. В. Кустовська та І. В. Сіменко.

Основу для досліджень стратегічного вибору становлять праці засновників і найбільш видатних розробників стратегічного менеджменту: І. Ансоффа, Д. Аакера, М. Портера, Г. Мінцберга, К. Шапіро, Г. Хемела, А. Файоля, К. Прахалада та інших. Проблемам стратегічного вибору підприємств присвячено роботи таких учених, як А. Томпсон, А. Стрікланд, А. Ю. Білоусова, І. В. Булах, Є. О. Кургін, В. І. Отенко, О. Г. Поршнев, З. П. Румянцева, Н. О. Саломатина та інші.

Мета статті полягає в розмежуванні визначень, що застосовуються дослідниками у процесі формування системи стратегічного вибору, а також у розробці механізму формування системи стратегічного вибору.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу літературних джерел було проаналізовано основні характеристики, притаманні системам, обрано найважливіші та найпоширеніші та розроблено наступне визначення цієї категорії: «Система – це така самодостатня цілісність, що розвивається і змінюється у просторі та протягом певного періоду часу, володіє емерджентністю й унікальними властивостями, створена впорядкованою сукупністю елементів і зв'язків між ними, взаємодіючих між собою, зовнішнім середовищем і вхідними об'єктами на основі принципу, що їх зібрав для отримання вихідних результатів і досягнення певної мети, яка відображає ідею суб'єкта дослідження».

Схематичне зображення системи стратегічного вибору може бути подано як класичний варіант схеми системи процесу: вхід у систему – процес системи – вихід.

Згідно з поширеною статистикою, зарубіжні компанії здатні втілити тільки 10 % розроблених стратегій. За відсутності систем стратегічного управління на українських підприємствах цей показник, швидше за все, ще нижчий. Причини такого низького рівня реалізації зарубіжних підприємств можна пояснити недоліками стратегічного управління як відносно молодого науки. Так, у джерелах і роботах зі стратегічного управління не досить розкрито деякі аспекти цієї науки. Зокрема:

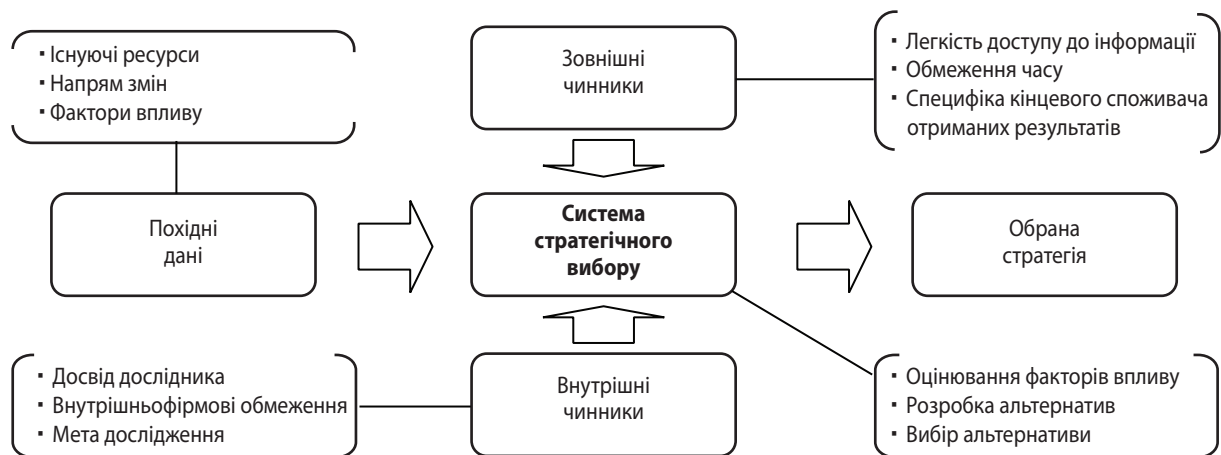

Рис. 1. Схема системи стратегічного вибору

1. Досвід у сфері стратегічного управління недостатньо систематизовано та не узагальнено його застосування на вітчизняних підприємствах. Кожен дослідник розробляє певний сегмент цієї науки, при цьому у різних працях зазначаються різні трактовки етапів розвитку цієї науки. Велика кількість досліджень акцентує увагу на понятійному апараті стратегічного управління (наприклад, подальша розробка визначень стратегії та стратегічного управління у праці А. В. Колодійчука [1]) чи на розширенні існуючих аксіом (наприклад, подальше розгортання процесу стратегічного управління у статтях Д. Є. Козенкова та Д. Б. Мельничук [2; 3]). Це видається марним, оскільки не має ніякої користі для практичного застосування, ускладнює сприйняття теорії стратегічного управління та не несе змістовного наповнення.
2. Недостатня розробленість теоретико-прикладних основ системного управління. Практично відсутні рекомендації з практичного застосування теоретичних положень стратегічного управління. Цим можна пояснити невдачі підприємств при спробах застосування обраних стратегій.
3. Практична реалізація системного підходу стратегічного управління не досліджена. Оскільки підприємство – це система, то і провадження стратегічного управління на підприємстві ґрунтується на системному підході. На сьогодні майже не існує розробок, що акцентували б увагу на комплексному, системному підході до провадження стратегічного управління на підприємстві та мали рекомендації щодо включення кожного відділу та працівника у розробку та реалізацію стратегії з чітким розмежуванням функцій та обов'язків кожного.
4. Недостатність розкриття проблеми вибору оптимальних критеріїв вибору стратегії. На сьогодні не існує конкретного алгоритму добору критеріїв вибору стратегії або рекомендацій щодо їхнього визначення.

Основним поняттям стратегічного управління є стратегія. Класичне визначення стратегії – мистецтво розгортання військ у бою. Це поняття актуальне і зараз: можливість широкого маневру стратегіями становить рушійну силу бізнесу.

Стратегія – важковловиме та абстрактне поняття. І. В. Парій зазначає, що у більшості визначень в літературі стратегія – це вектор, напрям [4, с. 246].

Стратегія може трактуватися з філософської та організаційно-управлінської концепцій.

Стратегія може бути визначена як [5, с. 110; 6]:

- цілеспрямовані рішення;
- 5Р-план (Г. Мінцберг): план, позиція, перспектива, спритний прийом (фінти), принцип поведінки [7];
- план (теорія ігор);
- дії;
- правила (І. Ансофф): стратегія – перелік правил для прийняття рішень [8].

Стратегія – узагальнена модель майбутнього стану та планових дій [9; 10, с. 23].

Процес розробки стратегії підприємства можна охарактеризувати як стратегічний цикл: стратегічний аналіз – розробка – реалізація – контроль. При цьому стратегічний аналіз як попередній етап стратегічного вибору являє собою аналіз внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства.

Суттєвим зауваженням та застереженням для підприємств має слугувати відсутність єдиного механізму розробки стратегії та готових стратегічних розробок. Кожне підприємство має самостійно створювати засади для свого стратегічного розвитку, розробляти та коригувати стратегію.

Як вже згадувалось, у дослідженнях зі стратегічного управління при застосуванні термінів стратегічних рішень, стратегічних альтернатив і стратегічного вибору часто змішують сутність і призначення цих понять. Сутність терміну «альтернатива» походить від латинського слова «alter», що означає «один з двох». Альтернатива – необхідність вибору однієї з двох чи декількох взаємовиключних можливостей. Під альтернативою також розуміємо кожен з цих взаємовиключних можливостей.

Термін вибору означає:

- дію у процесі вибору;
- те, що обрано;
- те, з чого можна обрати;
- процес вибору.

Відповідно, термін «рішення» означає:

- дію в процесі рішення;
- результат обмірковування будь-яких дій, обдуманий вибір необхідної дії;
- те, що прийняте у результаті обговорення, постанови;
- спосіб втілення чогось;
- спосіб знаходження відповіді на якусь задачу, проблему, а також відповідь на якусь задачу чи проблему.

Бачимо, що у площині, коли йдеться про те, з чого обирати, та про процес визначення обраного варіанту, ці терміни можна вважати тотожними. Такий самий висновок наведено у статті А. Ю. Білоусової [11].

Додання до термінів вибору, альтернативи та рішення слова «стратегічний» дещо звужує їхнє значення до зникнення ототожнювань. Для подальшого користування під стратегічною альтернативою розумітимемо:

- комплекс обґрунтованих самостійних стратегій, спрямованих на досягнення стратегічних цілей підприємства на основі використання наявних ресурсів [12];
- кожен із стратегій такого комплексу;
- результати здійснення такої стратегії.

Альтернативність стратегічного управління як його риса – це необхідність вести постійний стратегічний вибір.

У праці А. Ю. Білоусової йдеться про те, що сутність стратегії вже передбачає наявність декількох способів досягнення поставленої мети, тому поняття стратегічної альтернативи є більш символом, ніж реальним поняттям

у стратегічному менеджменті [11]. Ця думка є хибною, оскільки сутність кожної окремої стратегії передбачає наявність плану з її досягнення, який ніяк не є багатоваріантним. Автор, припускаючись думки про ефемерність терміну стратегічної альтернативи дещо змішала поняття стратегії та стратегічного набору (системи стратегій) і невірно оцінила їхнє визначення.

А. Ю. Білоусова також робить наголос, що поняття стратегічного вибору взагалі є недоречним, що стратегічний вибір можна зробити лише після багатьох стратегічних рішень, і він сам буде яляти собою рішення. Тут, намагаючись розділити термінологічні сутності стратегічного вибору і стратегічного рішення, автор фактично змішала ці два зовсім різних поняття [11].

Визначення стратегічного вибору представляється різними вченими по-різному. Наприклад, В. І. Отенко у своїх працях говорить про такий стратегічний вибір, що є повсякденним, а стратегічний вибір – елемент стратегічного рішення [13; 14]. Наприклад, при формуванні системи стратегічного управління необхідно обирати лінію поведінки, цілі, моделі прийняття рішення, критерії і методи оцінювання, стратегії, ключові компетенції, можливості, організаційну структуру, моделі, методи управління, систему контролю [15]; а альтернативність – найважливіша відмітна риса процесу планування стратегії, пов'язана з необхідністю вести постійний стратегічний вибір. Основними ж елементами цього вибору є місія і цілі, стратегії, стратегічні завдання, програми, ресурси і способи їхнього розподілу. Тобто стратегічний вибір не є стратегічно важливим, побічно сприяє виконанню місії підприємства, є повсякденним.

Іншої точки зору дотримується Ю. Калініченко [5]. Автор зазначає, що підприємству необхідно робити стратегічний вибір собівартістю і якістю, що ототожнюються з цінністю для споживача та для підприємця (дохід для компанії) відповідно. Подальша стратегія підприємства залежатиме від цього вибору. Саме цей вибір формує основу діяльності підприємства та його положення в майбутньому.

Стратегічний вибір є елементом стратегічного управління, згідно з В. І. Отенко [15]. У його монографії вказується, що він обумовлений дуалізмом існуючих рішень, які є або запрограмованими (плановими), або незапрограмованими (позаплановими або раптовими, як реакція на непередбачувані зміни) [15]. Отже, рішення є елементом стратегічного вибору. Ця розбіжність думок про сутність стратегічного вибору одного і того ж автора приводить до висновку про занадто вільне поводження з термінологією стратегічного менеджменту.

І. В. Булах указує, що існують два підходи до стратегічного вибору [16]:

- користуючись методом аналізу відхилень від цілей, підприємство має обрати таку стратегію з можливих, яка найкраще відповідатиме його цілям у майбутньому. З цією стратегією буде узгоджуватися відповідний рівень стратегічної конкурентоспроможності підприємства;
- виходячи з наявної стратегії і конкурентних переваг, підприємство має обрати таку стратегію

з можливих, яка найкраще відповідатиме його теперішнім цілям.

На основі аналізу вищезазначених підходів до розуміння стратегічного вибору пропонується під стратегічним вибором розуміти перш за все вибір стратегії, а по-друге – всі стадії та етапи, що передують цьому вибору.

Розуміння стратегічного рішення у літературі не розкрито. Стратегічне рішення, на нашу думку, – це погодження на стратегічний план, ухвалення стратегічного вибору, затвердження альтернатив. Це поняття за своєю сутністю є дуже важковловимим, але не ілюзорним.

Згідно з О. М. Чупир, прийняття стратегічного рішення – здатність здійснити аналіз найважливішої інформації та зробити оптимальний вибір [17]. А в праці Д. Аакера зазначається, що процес пошуку стратегічного рішення відсутній як такий [18]. При цьому роль стратегічного ринкового управління не обмежується вибором одного з кількох варіантів рішень, але передбачає їх попередню ідентифікацію (на що спрямована основна частина стратегічного аналізу). Але таке визначення збігається з сутністю стратегічної альтернативи – варіант стратегії, розвитку подій.

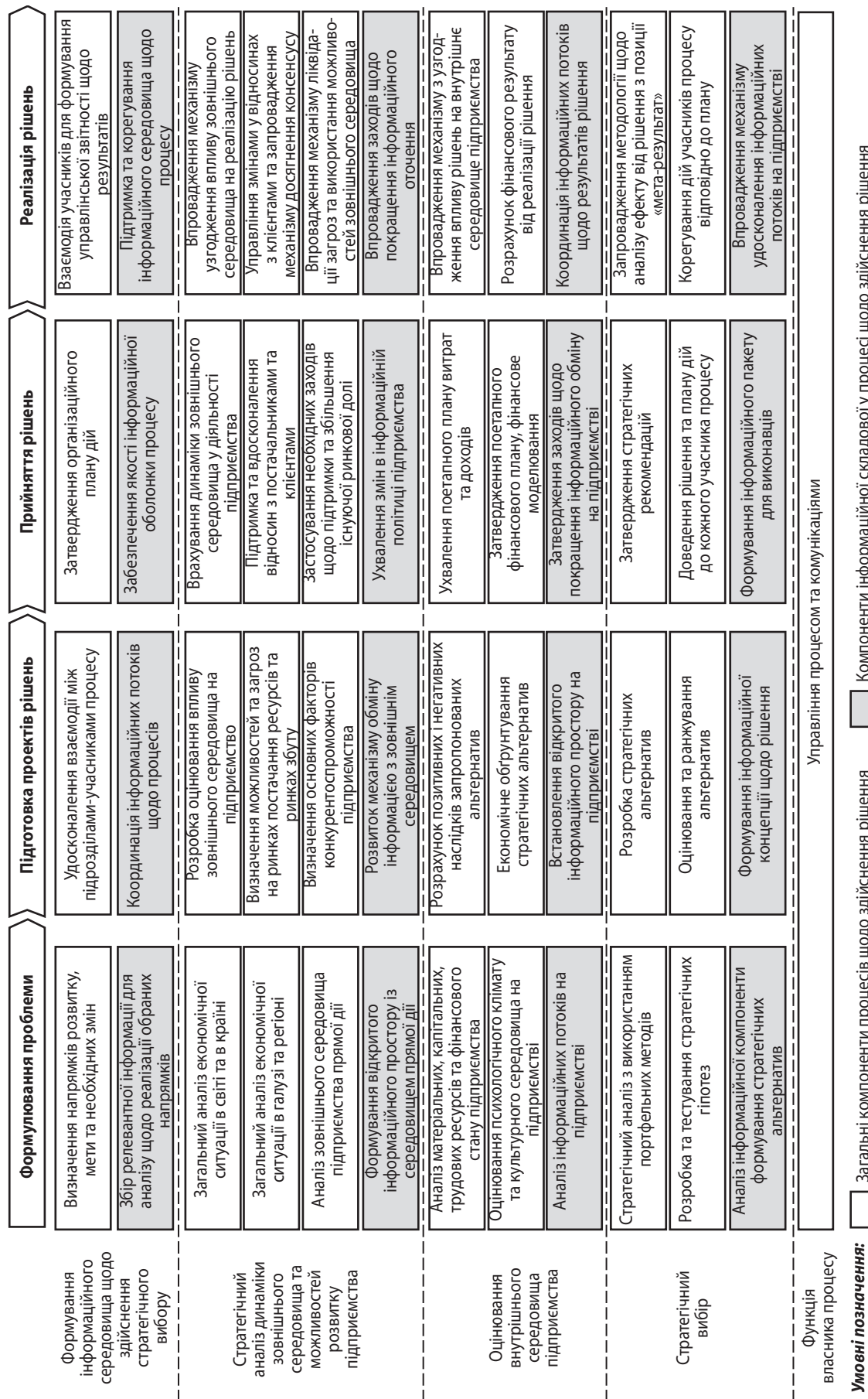
О. М. Чупир зазначає, що прийняття стратегічного рішення складається з наступних етапів [17]:

1. Формулювання проблеми, мети: виявлення та усвідомлення проблеми; перевірка, відбір та аналіз інформації, чітке та остаточне формулювання проблеми.
2. Пропозиції щодо можливих варіантів рішень: відбір критеріїв оцінки варіантів; відбір варіантів рішень; оцінка наслідків варіантів з урахуванням критеріїв оцінки.
3. Прийняття рішення: заходи, терміни, ресурсне забезпечення та відповідальна особа.
4. Реалізація рішення: доведення рішення до виконавців (роз'яснення, пропаганда, навчання); контроль за виконанням; внесення коректив; підведення підсумків і накопичення досвіду.

Така схема є дещо занадто розгорнутою, але детально відображає механізм прийняття та втілення рішень на підприємстві.

Для конкретизації та систематизації етапів прийняття рішення та процесів, пов'язаних із цим, було розроблено схему механізму здійснення стратегічного рішення (рис. 2). Згідно з цією схемою, основні процеси, що запускаються у дію механізмом здійснення рішення, – формування інформаційного середовища щодо здійснення стратегічного вибору, стратегічний аналіз зовнішнього середовища та можливостей розвитку підприємства, оцінювання внутрішнього середовища підприємства, стратегічний вибір і функція власника процесу.

Ця схема дещо схожа на матричну структуру, оскільки відображає основну ідею, згідно з якою основні процеси, пов'язані з розробкою рішення, не відбуваються кожен у свою чергу, а переключаються та співпрацюють один з одним (на відміну від етапів здійснення рішення – формулювання проблеми, підготовка проектів рішень, ухвалення рішень, реалізація рішень). Ці процеси покликані відобразити відділи на підприємстві, що виконують від-

Умовні позначення: Загальні компоненти процесів щодо здійснення рішення Компоненти інформаційної складової у процесі здійснення рішення

Рис. 2. Механізм здійснення стратегічного рішення [авторська розробка]

повідні завдання. Наприклад, на етапі формування проблеми, окрім визначення мети, що потрібно досягти, треба провести аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, оцінити можливості та погрози і визначити, чи дозволить фінансовий стан підприємства та ресурсний потенціал здійснювати зміни у діяльності підприємства, а також із застосуванням експертних методів (фокус-груп, методів Дельфі, мозкового штурму) сформувавши гіпотетичний напрямок стратегічних змін, щодо яких необхідно прийняти рішення. На етапі проектів підготовки рішень для розробки стратегічних альтернатив необхідно сформувати спеціальну структуру на підприємстві з відповідальних працівників, залучених до розробки рішень, удосконалити співпрацю між ними, оскільки саме повне охоплення всіх факторів впливу дає можливість мінімізувати ризики, що матимуть місце у час змін. Для цього необхідний детальний аналіз факторів впливу зовнішнього середовища, а також ринку збуту у розрізі основних покупців і конкурентів для забезпечення безпеки існуючої ринкової долі. На етапі ухвалення рішення формується план дій з його реалізації (на основі обраної стратегічної альтернативи) з деталізацією завдань для кожного відділу підприємства, що буде залучено до реалізації, а також виконуються розрахунки з фінансового моделювання ефекту від рішення, що пропонується, та ухвалення поетапного фінансового плану та плану витрат і доходів. На цьому етапі також розробляються стратегічні рекомендації щодо здійснення рішення та разом з основними завданнями доводяться до відома всіх учасників процесу. На етапі реалізації рішення здійснюються контроль і координація щодо виконання завдань згідно з планом та рекомендаціями, запроваджуються механізми аналізу попередніх результатів у заздалегідь установлені терміни з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища на процес реалізації рішення, впливу реалізації рішення на внутрішнє середовище підприємства, та формується управлінська звітність щодо ефективності здійсненого рішення та рівня досягнення мети, що ставилась перед учасниками процесу. Участь власника процесу необхідна на всіх етапах здійснення рішення, оскільки саме власник несе повну відповідальність за процес.

Відмітною ознакою цієї схеми є включення інформаційної складової до процесу здійснення стратегічного рішення. Оскільки інформаційні потоки (як вхідні, так і вихідні) здатні впливати на розробку та реалізацію стратегічних рішень, необхідно постійно здійснювати їх координацію та контроль за ними. Тому інформаційна складова присутня на різних етапах здійснення рішення як у розрізі кожного окремого процесу (забезпечуючи блоки управління інформацією), так і в якості окремої складової загального процесу формування інформаційного середовища щодо здійснення стратегічного вибору (основні блоки).

Висновок. Стратегічний вибір є непростим, повинен спиратись на міцні аргументи та допомагати у досягненні бажаних для підприємства результатів. Для того, щоб стратегічні рішення менеджерів були успішними, науковці-економісти повинні створити теоретичний фундамент, а також практичні рекомендації з формування стратегії підприємства.

Хотілося б зауважити, що концептуальні та методологічні засади прийняття стратегічних рішень ще недостатньо висвітлені та вимагають досліджень. Механізм системи стратегічного вибору потребує формування алгоритму, що дасть змогу відстежити основні етапи формування стратегічного вибору, що повинно полегшити роботу управлінців у процесі формування стратегії підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодійчук А. В. Розвиток понятійно-термінологічної підсистеми «стратегічне управління промисловістю» / А. В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техніч. праць. – 2012. – Вип. 22.2. – С. 260 – 270.
2. Козенков Д. Є. Основні вимоги до формування системи стратегічного управління підприємством / Д. Є. Козенков // Академічний огляд. – 2011. – № 1 (34). – С. 83 – 88.
3. Мельничук Д. Б. Семь граней стратегического управления предприятием / Д. Б. Мельничук // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_860/
4. Парій І. В. Стратегічне управління організацією в умовах швидких змін середовища / І. В. Парій // Проблеми економіки та управління : зб. наук. праць НУ «Львівська політехніка». – 2011. – С. 244 – 250.
5. Калиніченко Ю. Стратегічний розвиток підприємства: теоретичні та практичні аспекти / Ю. Калиніченко // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 4 (29). – С. 106 – 115. – (Проблеми мікро- та макроекономіки України).
6. Чичун В. А. Удосконалення стратегічного управління діяльністю підприємства / В. А. Чичун // Економічні науки. – 2011. – Вип. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpnen/2011_7/27USU.pdf
7. Минцберг Г. Пять «П» стратегии / Г. Минцберг, Д. Б. Куинн, С. Гошал // The strategy process. – 1998. – С. 13 – 21.
8. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
9. Сергеева Л. Н. Статистичне забезпечення стратегічного управління розвитком регіону : монографія / Л. Н. Сергеева, О. А. Теряник. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 240 с.
10. Кашуба Я. М. Проблеми стратегічного планування розвитку підприємництва в Україні / Я. М. Кашуба // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 7. – С. 21 – 26.
11. Білоусова А. Ю. Взаємозв'язок та суперечливість понять «стратегічна альтернатива», «стратегічний вибір» та «стратегічне рішення» / А. Ю. Білоусова // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 215. – С. 16 – 18.
12. Вороніна А. Ю. Стратегічні альтернативи розвитку промислових підприємств / А. Ю. Вороніна, Г. В. Запорожець // Збірник наукових праць ДДТУ. Серія «Технічні науки». – 2010. – Вип. 2 (15). – С. 235 – 239.
13. Отенко В. І. Формування концепції стратегічного вибору підприємства / В. І. Отенко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2010. – № 691. – С. 374 – 381.
14. Отенко В. І. Аналітичний інструментарій підтримки стратегічного вибору підприємства / В. І. Отенко // Логістика. – 2010. – № 690. – С. 504 – 507.
15. Отенко В. І. Стратегічний вибір підприємства та його реалізація : монографія / В. І. Отенко. – Х. : ФОП Павленко О. Г. ; ІНЖЕК, 2010. – 336 с.

16. Булах І. В. Вибір конкурентної стратегії підприємства: методичний підхід / І. В. Булах // Економіка і організація управління. – 2010. – Вип. № 2 (8). – С. 25 – 32.

17. Чупир О. М. Основні елементи процесу стратегічного управління розвитком підприємства з урахування потенціалу підприємства та мінливих факторів макро- та мікросередовища / О. М. Чупир, Я. А. Ямантаєва // Науковий вісник будівництва. – 2009. – Вип. 53. – С. 283 – 294.

18. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер ; [пер. с англ. под ред. С. Г. Божук]. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 496 с. : ил. – (Серия «Теория менеджмента»).

REFERENCES

Ansoff, I. Novaia korporativnaia strategiia [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter, 1999.

Aaker, D. Strategicheskoe rynochnoe upravlenie [Strategic Market Management]. St. Petersburg: Piter, 2007.

Bilousova, A. Yu. "Vzaimozv'iazok ta superechlyvist poniat «strategichna alternatyva», «strategichnyi vybir» ta «strategichne rishennia»" [Relationship and contradictory concepts of "strategic alternatives", "strategic choice" and "strategic decision"]. Kultura narodov Prichernomoria, no. 215 (2012): 16-18.

Bulakh, I. V. "Vybir konkurentnoi stratehii pidpriemstva: metodychnyi pidkhid" [The choice of competitive strategy of enterprise: methodological approach]. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, no. 2 (8) (2010): 25-32.

Chychun, V. A. "Udoskonalennia stratehichnoho upravlinnia diialnistiu pidpriemstva" [Improving the strategic management of the company]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/27USU.pdf

Chupyr, O. M., and Yamantaieva, Ya. A. "Osnovni elementy protsesu stratehichnoho upravlinnia rozvytkom pidpriemstva z urakhuvannia potentsialu pidpriemstva ta minlyvykh faktoriv makro- ta mikroseredovyscha" [The main elements of the strategic management of enterprise development with regard to potential businesses and changing macro and micro factors]. Naukovyi visnyk budivnytstva, no. 53 (2009): 283-294.

Kolodiiichuk, A. V. "Rozvytok poniatiiino-terminolohichnoi pidsystemy «strategichne upravlinnia promyslovistiu»" [Development of concepts and terminology subsystem "strategic management industry"]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, no. 22.2 (2012): 260-270.

Kashuba, Ya. M. "Problemy stratehichnoho planuvannia rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini" [Problems of strategic planning for business in Ukraine]. Stalyi rozvytok ekonomiky, no. 7 (2011): 21-26.

Kalynichenko, Yu. "Strategichnyi rozvytok pidpriemstva: teoretychni ta praktychni aspekty" [Strategic development of the enterprise: theoretical and practical aspects]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, no. 4 (29) (2010): 106-115.

Kozenkov, D. IE. "Osnovni vymohy do formuvannia systemy stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom" [Basic requirements for the formation of strategic management]. Akademichnyi ohliad, no. 1 (34) (2011): 83-88.

Melnichuk, D. B. "Sem graney strategicheskogo upravleniia predpriiatiem" [Seven faces of strategic management]. http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_860/

Mintzberg, G., Kuinn, D. B., and Goshal, S. "Piat «P» stratehii" [Five Ps for strategy]. The strategy process (1998): 13-21.

Otenko, V. I. "Formuvannia kontseptsii stratehichnoho vyboru pidpriemstva" [Formation of the concept of strategic choice of the company]. Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, no. 691 (2010): 374-381.

Otenko, V. I. "Analitichnyi instrumentarii pidtrymky stratehichnoho vyboru pidpriemstva" [Analytical tools support strategic choices of the company]. Lohistyka, no. 690 (2010): 504-507.

Otenko, V. I. "Strategichnyi vybir pidpriemstva ta ioho realizatsiia" [The strategic choice of the company and its implementation]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H. ; INZhEK, 2010.

Parii, I.V. "Strategichne upravlinnia orhanizatsiiei v umovakh shvydkykh zmin seredovyscha" [The strategic management of the organization in terms of rapid environmental changes]. Problemy ekonomiky ta upravlinnia (2011): 244-250.

Serhieieva, L. N., and Terianyuk, O. A. Statystychnie zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia rozvytkom rehionu [Statistical Support Strategic Regional Development]. Zaporizhzhia: KPU, 2010.

Voronina, A. Yu., and Zaporozhets, H. V. "Strategichni alternatyvy rozvytku promyslovykh pidpriemstv" [Strategic alternatives of industrial enterprises]. Zbirnyk naukovykh prats DDTU. Serii «Tekhnichni nauky», no. 2 (15) (2010): 235-239.

МОЖЛИВОСТІ І СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ БАЛАНСОВОГО МЕТОДУ ПРИ ПЛАНУВАННІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

© 2014 ЧАЙКА Т. Ю.

УДК 338.984

Чайка Т. Ю.

Можливості і сфера застосування балансового методу при плануванні матеріально-технічного забезпечення

У статті розглянуто проблеми використання балансового методу при плануванні матеріально-технічного забезпечення. Проаналізовано можливості та сферу застосування балансового методу як інструменту, що дозволяє здійснювати управління матеріально-технічним забезпеченням на основі збалансованості і пропорційності. Уточнено підходи до застосування балансового методу як при побудові балансових моделей матеріально-технічного забезпечення, так і при вирішенні допоміжних завдань, що пов'язані з побудовою детермінованих моделей; визначенням ступеня впливу окремих факторів при проведенні економічного аналізу; проведенням аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів; контролем правильності аналітичних розрахунків.

Ключові слова: управління матеріально-технічним забезпеченням; план матеріально-технічного забезпечення; балансовий метод; збалансованість; нормативний підхід; балансова модель; основне балансове рівняння; баланс матеріально-технічного забезпечення; потреби в матеріальних ресурсах; резерви матеріальних ресурсів; адитивна модель

Табл.: 1. Формул.: 5. Бібл.: 8.

Чайка Тетяна Юріївна – кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: chajkatatyana@mail.ru

УДК 338.984

UDC 338.984

Чайка Т. Ю. Возможности и сфера применения балансового метода при планировании материально-технического обеспечения

В статье рассмотрены проблемы использования балансового метода при планировании материально-технического обеспечения. Проанализированы возможности и сфера применения балансового метода как инструмента, позволяющего осуществлять управление материально-техническим обеспечением на основе сбалансированности и пропорциональности. Уточнены подходы к применению балансового метода как при построении балансовых моделей материально-технического обеспечения, так и при решении вспомогательных задач, связанных с построением детерминированных моделей; определением степени влияния отдельных факторов при проведении экономического анализа; проведением анализа эффективности использования материальных ресурсов; контролем правильности собственно аналитических расчетов.

Ключевые слова: управление материально-техническим обеспечением; план материально-технического обеспечения; балансовый метод; сбалансированность; нормативный подход; балансовая модель; основное балансовое уравнение; баланс материально-технического обеспечения; потребности в материальных ресурсах; резервы материальных ресурсов; аддитивная модель

Табл.: 1. Формул.: 5. Библ.: 8.

Чайка Татьяна Юрьевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: chajkatatyana@mail.ru

Chajka T. Yu. Features and Area of Application of Balance Method in Planning of Logistical Support

The article considers issues of using the balance method in planning of logistical support. Features and area of application of balance method as a tool to implement logistics management based on balance and proportionality were analyzed. Approaches to application of balance method as in building the balance logistical support models, so in decision-making about support tasks related to construction of deterministic models; determining the degree of influence of individual factors in conducting economic analysis; analysis of efficiency of use of material resources; and control of correctness of the analytical calculations as such, have been refined.

Keywords: logistics management, plan of logistical support, balance method, balance, normative approach, balance model, basic balance equation, balance of logistical support, needs for material resources, material resource reserves, additive model

Table: 1. Formula: 5. Bibl.: 8.

Chajka Tatyana Y. – Candidate of Science (Economics), Senior Lecturer of the Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: chajkatatyana@mail.ru

Постановка проблеми. Знаходження оптимальних характеристик забезпечення виробничого процесу матеріально-технічними ресурсами є необхідною складовою успішності та ефективності фінансово-господарської діяльності промислового підприємства. Досягнення зба-

лансованості – одне з основних завдань управління на всіх рівнях економіки, в тому числі і у сфері матеріально-технічного забезпечення.

Пошук та удосконалення належного інструментарію, можливостей і сфер його застосування при плануванні

матеріально-технічного забезпечення виробничого процесу є необхідною умовою успішності планової роботи.

Балансовий метод – один з основних інструментів, за допомогою якого реалізується принцип збалансованості і пропорційності. Результати балансових розрахунків застосовуються для виявлення диспропорцій у поточному періоді, визначення невикористаних резервів та обґрунтування пропорцій прогнозного періоду. Отже, балансовий метод є дієвим інструментом, що дозволяє здійснити управління матеріально-технічним забезпеченням на основі збалансованості і пропорційності. Уточнення можливостей, місця, ролі і сфери застосування балансового методу при плануванні матеріально-технічного забезпечення дозволяє підвищити якість проведення даного виду планування на промислових підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення процесу матеріально-технічного планування на промислових підприємствах присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Різні підходи до вирішення даної проблеми викладені, зокрема, в роботах М. О. Данилюка, А. С. Охотенко, Є. В. Трейтъякової, Н. Я. Зарудної, М. С. Шкоди.

Можливості використання балансового методу при проведенні розрахунково-аналітичних робіт розглянуті, зокрема, в працях Ю. Н. Лачинова, С. В. Белюсевої, О. А. Лузгіна, В. А. Карпова, Е. Н. Шаповалова А. С. Рябенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, що присвячені процесу планування матеріально-технічного забезпечення, удосконалення методики проведення цього виду планування триває. Вимагають уточнення можливості та меж застосування балансового методу при проведенні даного виду планування не тільки при побудові балансових моделей, але також і для вирішення допоміжних завдань, пов'язаних з побудовою детермінованих моделей та визначенням ступеня впливу окремих факторів при проведенні економічного аналізу.

Мета статті. У зв'язку з вищевикладеним, метою даної статті є вдосконалення підходів до використання та уточнення можливостей балансового методу при плануванні матеріально-технічного забезпечення промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Матеріально-технічне забезпечення – це процес забезпечення підприємства необхідними видами матеріально-технічних ресурсів у встановлений термін і в обсягах, необхідних для нормальної роботи. Від організації своєчасного надходження матеріальних ресурсів у потрібній кількості, певної якості та асортименту значною мірою залежить рівномірний, ритмічний випуск готової продукції, її якість та ефективність роботи підприємства [1, с. 357].

Процесний підхід дає можливість розглянути управління матеріально-технічним забезпеченням як неперервну стрічку взаємозв'язаних управлінських функцій (організацію, планування, регулювання, мотивацію і стимулювання, облік, контроль), адаптованих до потреб підприємств у забезпеченні бізнес-процесів матеріально-технічними ресурсами [2, с. 147].

Завдання плану матеріально-технічного забезпечення – визначення оптимальної потреби підприємства

в матеріальних ресурсах для здійснення виробничо-господарської та комерційної діяльності; своєчасне, безперебійне та комплексне забезпечення виробництва усіма необхідними матеріальними ресурсами.

Робота з планування потреби підприємства в матеріальних ресурсах є частиною планової діяльності і здійснюється з метою забезпечення виробництва всіма видами матеріально-технічних ресурсів і скорочення невикористаних витрат [3, с. 86].

Балансовий метод призначений для відображення співвідношень, пропорцій двох груп взаємозалежних і урівноважених показників, підсумки яких повинні бути тотожними. Даний спосіб полягає в порівнянні, співставленні двох комплексів показників, що прагнуть до певного рівноваги [4, с. 219].

Сферою застосування балансового методу є планування, прогнозування, статистика, економічний аналіз. За допомогою балансового методу здійснюється взаємне зіставлення наявних матеріальних, трудових, фінансових ресурсів з потребами в них.

Балансовий метод дозволяє математично-структурно представити фінансово-економічний механізм і його дію в рамках будь-якої організації від малого підприємства до держави в цілому [5, с. 204].

Використання балансового методу представляється доцільним на всіх рівнях планування матеріально-технічного забезпечення (МТЗ) – стратегічному, тактичному і оперативному. На стратегічному рівні розробляється довгостроковий прогноз попиту, змін зовнішнього середовища, динаміки цін, рівня та меж завантаження виробничих потужностей. На тактичному рівні (часові рамки – від кількох місяців до року) відбувається взаємне пов'язування приватних планів служб закупівлі, виробництва, перевезень, утримання техніки та обладнання. Тактичні плани підлягають періодичному перегляду протягом року.

На оперативному рівні планування сприяє розподілу замовлень між виробничими підрозділами з метою найбільш ефективного задоволення поточних потреб. Оперативне планування МТЗ – засіб регулювання і контролю задіяних у виробництві сировини і готових виробів.

Елементами плану МТЗ є: прогнозування попиту; планування виробництва; планування фізичного розподілу продукції; планування постачання; система оцінок результатів функціонування системи МТЗ.

На основі вивчення потреби в продукції виробничо-технічного призначення та умов її раціонального використання формується структура матеріально-технічного забезпечення, яка безпосередньо впливає на необхідність впровадження у виробництво прогресивних матеріалів та ефективних технологічних рішень [6, с. 241].

Під балансовою моделлю в загальному вигляді розуміється система рівнянь, кожне з яких виражає вимогу балансу між окремими ресурсами і сукупної потреби в цих ресурсах.

Стосовно до плану матеріально-технічного забезпечення розрізняють такі типи потреб у ресурсах:

- потреба у ресурсах для забезпечення виконання плану виробництва; ремонтно-експлуатаційних потреб, капітального будівництва; заходів щодо удосконалення обладнання; інших потреб;

- потреба у завезенні ресурсів – показує, скільки підприємство має отримати матеріалів із зовнішніх джерел.

Баланс матеріального забезпечення складається з урахуванням розрахунків потреб у ресурсах. На основі встановленої потреби в матеріальних ресурсах розробляється баланс матеріального забезпечення підприємства. У ньому зіставляється потреба в матеріальних ресурсах з джерелами і розмірами її покриття і визначається кількість сировини і матеріалів, що підлягають завезенню.

Основне балансове рівняння в загальному вигляді можна представити таким чином:

$$Z_n + ДН = НВ + Z_k, \quad (1)$$

де Z_n – залишки ресурсів на початок періоду;

$ДН$ – джерела надходження ресурсів за період, що аналізується;

$НВ$ – напрями використання ресурсів за період, що аналізується;

Z_k – залишки ресурсів на кінець періоду.

Залишки ресурсів на початок періоду визначаються, виходячи з фактичної наявності. Слід зазначити, що в даний час у науковій літературі існує кілька підходів до визначення величини залишків ресурсів на кінець розглянутого періоду, найбільш поширеним з яких є нормативний підхід [7, с. 111].

Конкретизуємо цю модель стосовно до балансу матеріально-технічного забезпечення.

Перш за все, розробляється *розподільна* частина балансу. При цьому визначаються потреби в ресурсах по всіх напрямках їх використання. У разі балансу МТЗ застосовується метод прямого рахунку з використанням норм і нормативів показників обсягів використання всіх видів ресурсів у виробничому процесі.

Розробка *ресурсної* частини балансу передбачає визначення величин можливого надходження ресурсів за окремими джерелами їх надходження.

Джерелами покриття потреби підприємства в матеріальних ресурсах є:

- очікувані залишки матеріальних ресурсів на початок планованого року;
- обсяги сировини і матеріалів, які можуть бути вивільнені на підприємстві за рахунок їх економії;
- власне виробництво окремих видів матеріальних ресурсів;
- обсяги поставок сировини і матеріалів ззовні [8, с. 104].

Очікувані залишки матеріальних ресурсів на початок планового періоду можна визначити таким чином:

$$Z_{оч} = Z_{ф} + H_{оч} - B_{оч}, \quad (2)$$

де $Z_{оч}$ – очікуваний залишок даного виду сировини або матеріалів на початок планового періоду;

$Z_{ф}$ – фактичні залишки (запаси) сировини і матеріалів на момент розробки плану матеріально-технічного забезпечення;

$H_{оч}$ – очікуване надходження ресурсів за період часу від дати розробки плану матеріально-технічного забезпечення до дати початку планового періоду

$B_{оч}$ – очікувані витрати за період часу від дати розробки плану матеріально-технічного забезпечення до дати початку планового періоду.

Основним напрямком виникнення резервів матеріальних ресурсів є їх вивільнення за рахунок економії. Тут доцільно зазначити:

- роботу по впровадженню прогресивних технологічних процесів;
- організаційно-технічні заходи, що спрямовані на економію матеріальних ресурсів;
- економію наднормативних запасів.

Баланс матеріально-технічного забезпечення для кожного виду ресурсу може бути представлений формулою:

$$P_{вир} + P_k + P_{yo} + P_{рем} + P_{ин} + Z_{пер} = Z_{оч} + M + П, \quad (3)$$

де $P_{вир}$ – потреби в даному виді ресурсів на виконання виробничої програми;

P_k – потреби в даному виді ресурсу для забезпечення капітального будівництва;

P_{yo} – потреби в даному виді ресурсу на заходи щодо удосконалення обладнання;

$P_{рем}$ – потреби в даному виді ресурсу на ремонтно-експлуатаційні заходи.

Потреби в даному виді ресурсу на ремонтно-експлуатаційні заходи включає в себе планові витрати на:

- а) ремонт виробничих і невиробничих фондів підприємства;
- б) виконання плану технічного розвитку й організації виробництва по впровадженню нової техніки і технології виробництва;
- в) виробництво інструменту та пристроїв;
- г) поточні експлуатаційні і допоміжні витрати.

$P_{ин}$ – інші потреби в ресурсі.

$Z_{пер}$ – величина перехідних запасів;

$Z_{оч}$ – очікуваний залишок даного виду сировини або матеріалів на початок планового періоду;

M – мобілізація внутрішніх резервів (можливе надходження ресурсів за рахунок їх економії);

$П$ – завезення матеріалів від постачальників.

Кожну складову цього балансу можна визначити як алгебраїчну суму інших. При подальшому аналізі необхідно враховувати економічний зміст показників.

Потребу в матеріальних ресурсах на виконання виробничої програми можна розрахувати різними методами. В даному випадку пропонується використовувати статистичний метод. Застосовується цей метод переважно при значній номенклатурі матеріальних ресурсів і відносно невеликих витратах.

Статистичні методи визначення потреби в матеріальних ресурсах ґрунтуються на використанні даних про фактичну витрату матеріальних ресурсів за минулі періоди з урахуванням зміни структури і обсягів виробництва, а також норм витрат ресурсів, обумовлених використанням нової техніки і вдосконаленням організації виробництва. Потреба в матеріальних ресурсах на виконання виробничої програми в поточному періоді ($P_{вир}$) визначається при цьому за формулою:

$$P_{вир} = P_{вир_{мин}} \cdot K_{вп} \cdot K_{мр}, \quad (4)$$

де $P_{вир_{мин}}$ – фактичні витрати матеріальних ресурсів на виконання виробничої програми в минулому періоді;

$K_{вп}$ – коефіцієнт динамічних змін виробничої програми;

$K_{мр}$ – коефіцієнт динамічних змін витрат матеріальних ресурсів.

Принципова схема матеріальних балансів являє собою двосторонню таблицю, у лівій частині якої відображаються ті або інші джерела надходження ресурсів, а в правій частині показуються можливі шляхи їх розподілу. Схема балансу матеріально-технічного забезпечення наведена в табл. 1.

Основною умовою правильності складання будь-якого балансу є рівність двох його частин – ресурсної та розподільної. Після завершення попередніх розрахунків за окремими статтями балансу необхідно здійснити їх взаємну ув'язку. Відхилення величини перехідних запасів від нормативного значення є індикатором наявності диспропорцій між ресурсної та розподільної частинами балансу МТЗ. В цьому випадку слід розробити заходи щодо усунення цього дисбалансу.

У разі, якщо величина перехідних запасів вище нормативної, до основних заходів щодо коригування балансу МТЗ слід віднести:

- вивчення можливостей збільшення виробництва власної продукції, яке передбачає пропорційне використання ресурсів, наявних у надлишку;

Таблиця 1

Схема балансу матеріально-технічного забезпечення

Потреби	Джерела покриття потреб
1. Виконання виробничої програми ($P_{вир}$)	1. Залишки на початок планового періоду ($Z_{оч}$)
2. Капітальне будівництво (P_k)	2. Мобілізація внутрішніх резервів (можливе надходження ресурсів за рахунок економії) (M)
3. Заходи по удосконаленню обладнання ($P_{уо}$)	3. Завезення матеріалів від постачальників ($Л$)
4. Ремонтно-експлуатаційні потреби ($P_{рем}$)	
5. Інші потреби ($P_{ін}$)	
6. Перехідні запаси ($Z_{пер}$)	
Усього	Усього

- вивчення можливостей збуту наявних у надлишку видів ресурсів.

У разі, якщо величина перехідних запасів нижче нормативної, це свідчить про дефіцит матеріального ресурсу і, відповідно, необхідно здійснювати заходи щодо усунення цього дефіциту:

- розглядаються можливості економії ресурсу у виробничому процесі за рахунок більш раціонального використання виробничих потужностей, зниження матеріаломісткості продукції, інших резервів;
- розглядаються можливості скорочення норм витрат матеріального ресурсу, якщо це не завдає шкоди якості продукції;
- розглядаються варіанти використання ефективних заміників того чи іншого ресурсу;
- зменшуються нормативні запаси ресурсу, якщо це не впливає на ритмічність виробництва;
- розглядаються можливості збільшення поставок ресурсів ззовні.

Наведений баланс матеріально-технічного забезпечення служить інструментом логістичного управління рухом матеріальних ресурсів на промислових підприємствах.

На основі балансу матеріально-технічного забезпечення визначається розмір матеріальних ресурсів, які необхідно закупити підприємству. Ця величина встанов-

люється як різниця між загальною потребою і внутрішніми джерелами надходження ресурсів.

Після складання балансів матеріально-технічного забезпечення здійснюється подальше планування розподілу матеріальних ресурсів між виробничими одиницями, що входять до складу підприємства.

Результати, отримані в ході складання балансу матеріально-технічного забезпечення, надалі доцільно використовувати при проведенні аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів. Даний тип аналізу проводиться для:

- моніторингу споживання матеріальних ресурсів у виробничому процесі;
- оцінки витрат на придбання і зберігання матеріальних ресурсів;
- контролю обсягів запасів;
- розробки заходів, спрямованих на економію та раціональне використання матеріальних ресурсів.

Слід зазначити, що при плануванні матеріально-технічного забезпечення балансовий метод може також використовуватися як допоміжний засіб, для перевірки вихідних даних, на основі яких проводиться планування, а також для перевірки правильності власне аналітичних розрахунків. В даному контексті доцільно говорити про метод балансового узагальнення, сутність якого полягає в подвійному відображенні інформації про аналізований об'єкт.

Зокрема, доцільним є використання балансового методу також при перевірці правильності визначення впливу різних чинників на зростання результативного показника. У детермінованому аналізі алгебраїчна сума величини впливу окремих факторів повинна відповідати величині загальної зміни результативного показника. Якщо така точність відсутня, то це свідчить про неповне врахування чинників або помилки в розрахунках.

Балансовий метод може бути використаний для побудови детермінованих адитивних моделей. Зокрема, модель потреби в даному виді ресурсу на виконання виробничої програми може бути побудована на основі балансу матеріально-технічного забезпечення:

$$P_{вир} = Z_{оч} + M + П - P_k - P_{уо} - P_{рем} - P_{ін} - Z_{пер}. \quad (5)$$

Балансовий метод також можна використовувати для визначення ступеня впливу окремих факторів на приріст результативного показника.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження показує, що балансовий метод є досить ефективним інструментом, застосування якого при плануванні матеріально-технічного забезпечення дозволяє реалізувати принцип збалансованості і пропорційності потреб підприємства в матеріальних ресурсах, з одного боку, та можливостей покриття цих потреб з розбивкою за джерелами надходження ресурсів – з іншого боку. Складання балансу матеріально-технічного забезпечення дозволяє найбільш ефективним чином сформулювати комплекс заходів, що спрямовані на організацію матеріально-технічного постачання. Баланс матеріально-технічного забезпечення служить інструментом логістичного управління рухом матеріальних ресурсів. Також дослідження показало, що можливості використання балансового методу при проведенні розглянутого типу планування не обмежуються власне складанням балансової схеми. Балансовий метод має також значний потенціал як допоміжний засіб – при перевірці вихідних даних; побудові детермінованих адитивних моделей; проведенні аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів; перевірці правильності аналітичних розрахунків впливу різних факторів на результуючий показник.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку можуть бути пов'язані з уточненням механізму взаємоузгодження балансового методу з іншими інструментами планування, зокрема, з оптимізаційними економіко-математичними моделями, які доцільно використовувати при плануванні матеріально-технічного забезпечення виробничого процесу. Також перспективними є подальші дослідження, спрямовані на уточнення обліку часових параметрів при складанні балансів матеріально-технічного забезпечення в динамічній формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шкода М. С. Удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням підприємства / М. С. Шкода // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – 2011. – Т. 33. – С. 354 – 362.
2. Данилюк М. О. Реінженіринг в системі управління матеріально-технічним забезпеченням нафтогазового комплексу / М. О. Данилюк, Л. М. Киба // Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2010. – № 3 (25). – С. 145 – 152.
3. Охотенко А. С. Методические подходы к автоматизации процесса корректировки плана материально-технического обеспечения / А. С. Охотенко, Е. В. Трейтъякова // Вестник Гомельского государственного технического университета им. П. О. Сухого. – 2011. – № 1 (44). – С. 86 – 95.
4. Шаповалова Е. Н. Балансовый метод в анализе развития региональной экономики / Е. Н. Шаповалова, А. С. Рябенко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18, № 2/1. – С. 219 – 221.
5. Лачинов Ю. Н. Бухгалтерский учет в экономических исследованиях. Метод бухгалтерского баланса / Ю. Н. Лачинов // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2010. – № 2 (17). – С. 197 – 204.
6. Зарудна Н. Я. Визначення шляхів зниження витрат на матеріально-технічне забезпечення виробничих підприємств / Н. Я. Зарудна // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 240 – 243.
7. Белюсева С. В. Балансовый метод планирования незавершенного производства промышленного предприятия / С. В. Белюсева, О. А. Лузгина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2011. – № 3 (19). – С. 107 – 114.
8. Карпов В. А. Планирование на предприятии / В. А. Карпов, Д. В. Захарич. – Гродно : УО «ГрГУ им. Я. Купалы», 2013. – 157 с.

REFERENCES

- Beliusava, S. V., and Luzgina, O. A. "Balansovyy metod planirovaniia nezavershennogo proizvodstva promyshlennogo predpriatiia" [Balance method of planning work in progress of an industrial enterprise]. *Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region*, no. 3 (19) (2011): 107-114.
- Danyliuk, M. O., and Kyba, L. M. "Reinzhenirynh v systemi upravlinnia materialno-tekhnichnym zabezpechenniam naftohazovoho kompleksu" [Reengineering in the management of logistical support oil and gas industry]. *Naukovyi visnyk IFNTUNH*, no. 3 (25) (2010): 145-152.
- Karpov, V. A., and Zakharich, D. V. *Planirovanie na predpriatii* [Planning for the enterprise]. Grodno: GrGU im. Ya. Kupaly, 2013.
- Lachinov, Yu. N. "Bukhhalterskiy uchet v ekonomicheskikh issledovaniakh. Metod bukhhalterskogo balansa" [Accounting in economic research. Balance sheet method]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, no. 2 (17) (2010): 197-204.
- Okhotenko, A. S., and Tretyakova, E. V. "Metodicheskie podkhody k avtomatizatsii protsessu korrektyrovki plana materialno-tekhnicheskogo obespecheniia" [Methodological approaches to automate the process of adjustment plan logistics]. *Vestnik Gomelskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta im. P. O. Sukhogo*, no. 1 (44) (2011): 86-95.
- Shkoda, M. S. "Udoskonalennia upravlinnia materialno-tekhnichnym zabezpechenniam pidpriemstva" [Improvement of Logistics Enterprise]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy* vol. 33 (2011): 354-362.
- Shapovalova, E. N., and Riabchenko, A. S. "Balansovyy metod v analize razvitiia regionalnoi ekonomiki" [Balance method to analyze the development of the regional economy]. *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu imeni I. I. Mechnykova* vol. 18, no. 2/1 (2013): 219-221.
- Zarudna, N. Ya. "Vyznachennia shliakhiv znyzhennia vytrat na materialno-tekhnichne zabezpechennia vyrobnychkykh pidpriemstv" [Identify ways to reduce costs for logistical support manufacturing enterprises]. *Ekonomichniy analiz*, no. 6 (2010): 240-243.

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»

© 2014 ШУМІЛО О. С.

УДК 330.342.3

Шуміло О. С.

Особливості наукових підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства»

Питання економічної безпеки підприємства набувають актуальності як у науково-дослідницькому, так і в практичному аспекті. Зростає кількість публікацій, науково-практичних конференцій, семінарів, що присвячені проблемам економічної безпеки підприємства. Аналізуючи різні роботи науковців, можна відстежити зміну підходів до визначення суті поняття «економічна безпека підприємства». У статті проведено аналіз існуючих наукових підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства», згруповано та систематизовано існуючі визначення в економіці за двома напрямками: на основі досягнення підприємством основних цілей його функціонування та на основі поняття захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз. Також автором уточнено, доповнено та поглиблено зміст поняття на підставі врахування основних функціональних цілей підприємства та мінливості внутрішнього і зовнішнього середовища.

Ключові слова: безпека, загрози, підприємство, економічна безпека підприємства

Табл.: 1. **Бібл.:** 23.

Шуміло Ольга Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів і кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

Email: Olga_shumilo@mail.ru

УДК 330.342.3

UDC 330.342.3

Шумило О. С. Особенности научных подходов к определению понятия «экономическая безопасность предприятия»

Вопросы экономической безопасности предприятия приобретают актуальность как в научно-исследовательском, так и в практическом аспекте. Растет количество публикаций, научно-практических конференций, семинаров, посвященных проблемам экономической безопасности предприятия. Анализируя различные работы ученых, можно отследить изменение подходов к определению понятия «экономическая безопасность предприятия». В статье проведен анализ существующих научных подходов к определению сути понятия «экономическая безопасность предприятия», сгруппированы и систематизированы существующие определения в экономике по двум направлениям: на основе достижения предприятием основных целей его функционирования и на основе понятия защищенности предприятия от внутренних и внешних угроз. Также автором уточнено, дополнено и углублено содержание понятия на основе учета основных функциональных целей предприятия и изменчивости его внутренней и внешней среды.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность предприятия, предприятие, цели предприятия, угрозы, эффективность деятельности

Табл.: 1. **Библ.:** 23.

Шумило Ольга Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансов і кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

Email: Olga_shumilo@mail.ru

Shumilo O. S. Specific Aspects of Scientific Approaches to Defining «Economic Security of an Enterprise»

Issues associated with economic security of an enterprise tend to gain in relevance both in terms of science and research and practical application. The number of published works, research-to-practice conferences, seminars dealing with problems of economic security of enterprises is currently on the increase. By analyzing various scientific works, it is possible to detect a shift in the approaches to defining the essence of the term «economic security of an enterprise». The article analyzes the existing scientific approaches to defining the term «economic security of an enterprise», systematizes and classifies the existing economic definitions into two groups: those based on the enterprise's fulfillment of its basic operational goals and those based on the concept of protectability of the enterprise against internal and external threats. Also, the author clarified, extended, and enhanced the essence of the term by taking into account primary operational goals of an enterprise and variability of the internal and external context.

Keywords: security, threats, enterprise, economic security of an enterprise

Tabl.: 1. **Bibl.:** 23.

Shumilo Olga S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Email: Olga_shumilo@mail.ru

Вступ. В умовах трансформації української економіки до європейського простору перспективи успішної роботи підприємств ускладнюються дестабілізуючим впливом важкопрогнозованих внутрішніх і зовнішніх факторів різних сфер. Розвиток суб'єкта господарюван-

ня відбувається в умовах підвищеного ризику. У зв'язку з цим, для безпечного, сталого функціонування та розвитку вітчизняних підприємств виникає необхідність посилювати контроль за їх діяльністю та забезпеченням можливості протидіяти загрозам. Забезпечення економічної

безпеки підприємства стає однією із ключових економічних проблем.

Постановка проблеми. Рівень економічної безпеки діяльності підприємства у сучасних умовах господарювання є однією зі складових національної економічної безпеки взагалі. Також від рівня економічної безпеки підприємства залежить економічна ефективність діяльності підприємства, його конкурентоспроможність і стійкість розвитку у поточному періоді та у перспективі. Сучасні умови господарювання підприємств, сповнені небажаних змін, спонукають підприємців для забезпечення їх економічної безпеки з метою ефективного функціонування бізнесу. В економіці проводиться багато досліджень стосовно проблем економічної безпеки, як теоретичних, так і практичних, що, у свою чергу, потребує їх аналізу та критики. Не є виключенням і визначення науковців щодо розкриття сутності поняття «економічна безпека підприємства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню концептуальних засад і проблем економічної безпеки підприємства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них такі відомі вчені-економісти, як Р. Дацків [4], Т. Кузенко [5], Н. Гічова [6], Є. Олейников [7], О. Грунін [8], І. Волкова [9], В. Воробьев [10], С. Довбня [13], В. Белокуров [14], Д. Ковальов [15], В. Тамбовцев [16], М. Бендиков [17] та ін. Але, незважаючи на значний обсяг досліджень та публікацій, низка положень теоретичного характеру залишається поза увагою науковців, що й обумовлює подальші дослідження цієї теми.

Мета статті. Систематизувати існуючі наукові погляди до визначення поняття «економічна безпека підприємства», уточнити, доповнити та поглибити його зміст на основі проведеного деталізованого аналізу підходів фахівців до визначення сутності даного поняття, згрупувати визначення на підставі існування у об'єкта дослідження конкретних цілей функціонування та розумінні поняття «загроза».

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний час в економіці існує багато теоретико-методичних підходів щодо визначення економічної безпеки підприємства. Аналізуючи наукові роботи з проблем у цьому напрямку і виходячи з того, що поняття «економічна безпека» в економічній науці синтезують безпосередньо з поняття «безпека», доречним буде почати дослідження саме з цього поняття.

В. Даль у словнику визначив безпеку як відсутність небезпеки, збереження, надійність. Словник С. Ожегова трактує безпеку як «стан, при якому не загрожує небезпека, тобто є захист від небезпеки». Деякі автори розуміють під безпекою надійне існування соціальної системи. Г.Форд надає більш розширене визначення безпеці: «... стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз» [1]. Існує ще багато підходів до визначення безпеки, але якщо їх узагальнити, то «безпека» – це окрема категорія, нерозривно пов'язана з діяльністю людини, що характеризує стан і ступінь захищеності суб'єкта і його спроможність протистояти мінливим умовам функціонування.

Економічну безпеку підприємства розглядають як складову поняття «безпека». Кожен збиток на підприємстві або затрати на організаційні заходи безпеки можна виразити в грошових одиницях, що являє собою економічну складову, тому виникає проблема дослідження та створення системи гарантування безпеки підприємства, яка б забезпечувала його економічний розвиток.

Деякі науковці розглядають економічну безпеку як сукупність властивостей стану виробничої підсистеми економічної системи, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи [2].

Слід зазначити, що останнім часом існуюча в економічній літературі кількість підходів щодо визначення економічної безпеки підприємства постійно оновлюється і розширюється. Безпека розглядається як стан захищеності діяльності підприємства від різних видів існуючих загроз [23].

Пропонуємо серед існуючих підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства виділити два основні напрями.

Перший включатиме визначення, які базуються на досягненні підприємством основних цілей функціонування. Серед основних цілей підприємства, за якими пропонуємо класифікувати визначення науковців, виділимо такі:

- ефективність використання ресурсів;
- стабільність функціонування;
- стійкість і прогресивність розвитку;
- конкурентоспроможність.

Основною, загальною метою підприємства є досягнення кількісного і якісного стану бажаних планових показників, що безпосередньо повинно виконуватися за умов гарантування стану економічної безпеки підприємства зовні. За умов впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього стану підприємства, що керуються здебільшого самим підприємством, і зовнішнього керованого середовища, яке має значний вплив на господарчу діяльність, підприємство все одно досягає своїх цілей. Для досягнення конкретних цілей підприємством необхідно мати визначені параметри економічної безпеки, тобто розробляти та реалізовувати заходи запобігання загрозам і забезпечувати успішність основної економічної функції підприємства.

Економічна успішність та економічна безпека знаходяться у відносинах взаємної обумовленості. Прибутковість справи, успішність бізнесу звичайним чином актуалізує інтереси щодо стійкості та безпеки господарювання [3].

При розгляді сутності поняття економічної безпеки до першого напрямку систематизації визначень віднесемо визначення таких науковців: Т. Кузенко [5], Н. Гічової [6], Є. Олейникова [7], О. Груніна [8], В. Воробьева [9], Н. Подлужної [11], В. Мунтіян [12], Р. Дацків [4] та інші (табл. 1).

Основою другого напрямку вивчення існуючих підходів щодо визначення сутності економічної безпеки підприємства є поняття захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Для будь-якого суб'єкта господарювання з визначеними параметрами конкурентоспроможності, ефективності, стабільності функціонування, прогресивності розвитку та іншими, що відповідають його цілям незалежно від роз-

Систематизація підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства

	Визначення поняття «економічна безпека підприємства»	Автори
<i>Напрямок 1. Досягнення підприємством основних цілей функціонування</i>		
Ефективність використання ресурсів	Найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів підприємства, необхідних для виконання цілей бізнесу, яке досягається шляхом запобігання загрозам підприємства і досягнення функціональних цілей економічної безпеки підприємства	Кузенко Т. [5]
	Стан підприємства, що досягається найбільш ефективним використанням ресурсів, які знаходяться в розпорядженні підприємства, в умовах макроекономічних та інших зовнішньогосподарських умов, які визначають наявність, склад та інтенсивність використання цих ресурсів	Гічова Н. [6]
	Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства тепер і в майбутньому	Олейников Є. [7]
	Такий стан суб'єкта господарювання, в якому він за найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику	Грунин О. [8]
	Стан ефективного використання його ресурсів та існуючих ринкових можливостей, які дозволяють відвернути внутрішні і зовнішні загрози та забезпечити його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії	Волкова І. [9]
Стабільність функціонування	Сталість соціально-економічної системи, спроможність її до саморозвитку і взаємодії в умовах глобалізації господарського життя.	Воробьев В. [10]
	Це характеристика системи, що самоорганізовується та саморозвивається, стан, за якого економічні параметри дозволяють зберегти основні її властивості: рівновагу і стійкість за мінімізації загроз.	Подлужна Н. [11]
	Такий стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, при якому забезпечується стабільність його функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток.	Мунтіян В. [12]
Стійкість і прогресивність розвитку	Такий стан економічного розвитку суб'єктів господарювання (особи, держави, організації), який забезпечує йому гармонійний розвиток та ефективне використання шансів і усунення загроз оточуючого середовища.	Дацків Р. [4]
	Здатність підприємства до ефективного функціонування (тепер) і успішного розвитку (в майбутньому) при найефективнішому використанні ресурсів, що перебувають у розпорядженні підприємства, а також відповідності напряму розвитку суб'єкта господарювання основним тенденціям зовнішнього середовища.	Довбня С. Гічова Н. [13]
	Це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору його стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, дій непередбачуваних та складнопрогнозованих факторів	Дубецька С. [15]
Конкурентоспроможність	Наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням	Белокуров В. [14]
<i>Напрямок 2. Стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз</i>		
	Це захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усувати різноваріантні загрози або пристосовуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності	Ковальов Д., Сухорукова Т. [15]
	Це стан суб'єкта, за якого ймовірність небажаної зміни суб'єкта, майна, яке належить йому і зачіпає його зовнішнє середовище, невелика (менша від певної межі)	Клейнер Г., Тамбовцев В., Качалов Р. [16]
	Це захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямих та непрямих економічних загроз, що пов'язані з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища, та здатність підприємства до відтворення	Бендиків М. [17]
	Це стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки	Колосова А. [18]

Авторська розробка

міру і сфери діяльності, завжди існує загроза негативного впливу, нанесення шкоди із зовні або зсередини підприємства. Якщо підприємство не реагує вчасно на загрози, то їх кількість може підвищуватися і наслідком бездіяльності може бути відсутність досягнення цілей, погіршення результативних показників.

Визначення науковців Д. Ковальова [15], Т. Сухорукова [15], Г. Клейнера [16], В. Тамбовцева [16], Р. Качалова [16], М. Бендикова [17], Е. Хрустальова [16], А. Колосова [18] та інших віднесемо до другого напрямку.

Наведемо систематизацію визначення економічної безпеки підприємства стосовно двох визначених напрямків (табл. 1).

Визначенням, в якому втілюються елементи майже всіх охарактеризованих підходів, можна вважати визначення Т. Васильцева, згідно з яким економічною безпекою підприємства вважають такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування [19].

Аналізуючи роботи науковців, можна стверджувати, що в економічній літературі використовуються різноманітні підходи до визначення суті економічної безпеки підприємства, і кожне з них характеризує певні її аспекти.

Так, особливостями підходів до тлумачення економічної безпеки підприємства, що віднесені до першого напрямку, є відповідність економічним поняттям досягнення конкретних цілей підприємства. Автори вважають ефективне використання ресурсів підприємства умовою його функціонування, що забезпечує якнайшвидше наближення підприємства до конкретних цілей. Безперечно, економічна безпека підприємства залежить від ефективного використання ресурсів, але, на нашу думку, потрібно спиратися на загальне поняття ефективності. Чинниками, що сприяють ефективності, є не тільки заходи щодо ефективного використання ресурсів, а й заходи щодо підвищення результату діяльності підприємства взагалі. Також у визначеннях дослідження немає чіткого пояснення, які саме ресурси характеризують рівень економічної безпеки, не розглядаються корпоративні ресурси, що забезпечують економічну безпеку, не завжди прибічники цього підходу вживають поняття загрози економічній безпеці. Ефективне використання ресурсів взагалі не відбиває сутності економічної безпеки, а є лише засобом її досягнення.

Деякі науковці вважають, що економічна безпека підприємства є основою забезпечення стабільності функціонування підприємства, стійкості і прогресивності розвитку, а це визначальні риси функціонування економіки підприємства. Стійкість підприємства – це стан, при якому забезпечується високий результат його функціонування за рахунок швидкого реагування на вплив зовнішнього і внутрішнього середовища. А якщо підприємство не розвивається, то воно втрачає можливість пристосування до

мінливого середовища, в якому знаходиться, і піддається впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Ці підходи значно відрізняються за своєю суттю від інших, вони надають визначення у більш ширшому розумінні.

Белокуров В. [20], прихильник конкурентного підходу до визначення сутності економічної безпеки підприємства, пропонує вважати наявність конкурентних переваг як економічну безпеку, але сама наявність, без застосування конкурентних переваг в діяльності підприємства, не може гарантувати економічну безпеку.

Щодо особливостей підходів до тлумачення економічної безпеки підприємства, які віднесені до другого напрямку, то вони згруповані на основі об'єктів впливу на економічну безпеку, а саме: зовнішніх та внутрішніх загроз. Науковцями не завжди використовується визначення «загроза» для характеристики впливу на систему безпеки – його замінюють «негативний вплив», «небажані зміни», «мінливе середовище», останнє, на наш погляд, – більш коректне визначення. Деякі науковці вважають вплив внутрішніх загроз незначним, оскільки підприємство має регулювати внутрішні негаразди самостійно, а вплив із зовні допускають різний [21; 22].

Доцільно відзначити, що окрім виділених вище підходів існують також інші. Серед них – системний підхід, який базується на розгляді економічної безпеки як системи з точки зору стійкості та саморозвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та непередбачуваних обставин. Вважаємо дослідження на основі системного підходу актуальними, такими, що потребують подальшого розвитку, оскільки в них передбачаються основні економічні інтереси підприємства. Досить цікавим є кримінальний підхід, де науковці розглядають економічну безпеку як захист від економічних злочинів (крадіжки, економічне шпигунство, фальсифікації тощо).

Існують досить неординарні визначення. Так, наприклад, автори Г. Козаченко, В. Пономарьов та О. Ляшенко трактують економічну безпеку як міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства [23].

Підводячи підсумки дослідження, можна стверджувати, що у науковій економічній літературі не існує єдиного чіткого визначення економічної безпеки підприємства. Деякі з них відображають сутність у широкому понятті, інші – навпаки, дуже стисло розкривають зміст, існують і суперечливі думки щодо суті економічної безпеки. Враховуючи вищезазначене, пропонуємо уточнене визначення економічної безпеки підприємства, яке точніше розкриває її сутність.

Економічна безпека підприємства – це стан економічного розвитку підприємства, який характеризується максимальним досягненням основних цілей функціонування підприємства в поточному і майбутньому періодах, та його здатність адаптуватися до мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища.

Це визначення відрізняється від існуючих у науковій літературі більш чітким підходом до визначення сутності економічної безпеки підприємства, тому що ґрунтується

на дослідженнях поняття з двох боків – існуванні у об'єкта дослідження конкретних цілей функціонування та розумінні поняття «загроза».

Висновки: Проведений аналіз підходів науковців щодо визначення сутності поняття економічної безпеки підприємства дозволив зробити висновок, що це поняття складне і багатоваріантне. У статті згруповано та систематизовано існуючі визначення в економіці з позиції досягнення підприємством основних цілей функціонування, а саме: ефективності використання ресурсів, стабільності функціонування, стійкості і прогресивності розвитку; конкурентоспроможності та стану захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз. Відсутність на сьогодні єдиної думки дослідників зумовлює подальше дослідження цієї економічної категорії. На основі результатів дослідження запропоновано уточнене визначення економічної безпеки підприємства з урахуванням основних функціональних цілей підприємства та мінливості внутрішнього і зовнішнього середовища.

Напрямами подальших досліджень в цій області є аналіз проблем сучасного стану економічної безпеки підприємств, дослідження загроз підприємства, складових економічної безпеки, показників та індикаторів стану економічної безпеки, розроблення інформаційно-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 240 с.
2. Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 35 – 42.
3. Власюк О. С. Теория і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – С. 43 – 46.
4. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі / Р. М. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 143 – 153.
5. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва» / Т. Б. Кузенко. – К., 2004. – 18 с.
6. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. Ю. Гічова. – Дніпропетровськ, 2010. – 190 с.
7. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Е. А. Олейников. – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
8. Грунин О. А. Экономическая безопасность организаций : учебное пособие / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб., 2002. – 256 с.
9. Волкова И. О. Экономика предприятия : учебник / И. О. Волкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 620 с.
10. Воробьев В. М. Проблемы экономической безопасности в странах рыночной трансформации / В. М. Воробьев // Вісник Харківського державного університету. Економічна серія. – 1999. – № 34 – 36. – С. 162 – 166.
11. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : авторефер. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Н. О. Подлужна // НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2003. – 20 с.
12. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
13. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 24 – 29.
14. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия / В. В. Белокуров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.safetyfactor.ru>
15. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 48 – 52.
16. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной среде: риски, стратегия, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М. : Экономика, 1997. – 288 с.
17. Бендиков М. Экономическая безопасность наукоемких производств / М. Бендиков // Вопросы экономики. – 1999. – № 9. – С. 9 – 16.
18. Колосов А. В. Экономическая безопасность хозяйственных систем / А. В. Колосов. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 512 с.
19. Васильців Т. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
20. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия / В. В. Белокуров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.safetyfactor.ru>
21. Климович О. В. Экономическая безопасность промышленного предприятия: проблемы вывода из-под криминального влияния : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / О. В. Климович. – М. : МГИУ, 2002. – 196 с.
22. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. Ю. Гічова. – Дніпропетровськ, 2010. – 190 с.
23. Дикань В. Л. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / В. Л. Дикань, І. В. Воловельська, О. В. Маковоз. – Х. : УкрДАЗТ, 2011. – 266 с.

REFERENCES

- Belokurov, V. V. "Struktura funktsionalnykh sostavliayushchikh ekonomicheskoy bezopasnosti predpriatiia" [The structure of the functional components of economic security]. <http://www.safetyfactor.ru>
- Bendikov, M. "Ekonomicheskaya bezopasnost naukoemkikh proizvodstv" [The economic security of high-tech industries]. *Voprosy ekonomiki*, no. 9 (1999): 9-16.
- Belokurov, V. V. "Struktura funktsionalnykh sostavliayushchikh ekonomicheskoy bezopasnosti predpriatiia" [The structure of the functional components of economic security]. <http://www.safetyfactor.ru>
- Datskiv, R. M. "Ekonomichna bezpeka u hlobalnomu vymiri" [Economic security at a global level]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7 (37) (2004): 143-153.
- Dovbnia, S. B. "Diahnostyka rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Diagnosis of economic security]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2008): 24-29.

- Dykan, V. L., Volovelska, I. V., and Makovoz, O. V. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva* [Economic security]. Kharkiv: UkrDAZT, 2011.
- Ford, G. *Moia zhizn, moi dostizheniia* [My life, my accomplishments]. Moscow: Finansy i statistika, 1992.
- Grunin, O. A., and Grunin, S. O. *Ekonomicheskaiia bezopasnost organizatsiy* [Economic security organizations]. St. Petersburg, 2002.
- Hichova, N. Yu. "Diahnostyka ta pidvyshchennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Diagnosis and increase economic security]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2010.
- Hichova, N. Yu. "Diahnostyka ta pidvyshchennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Diagnosis and increase economic security]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04, 2010.
- Kuzenko, T. B. "Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v umovakh rynkovoi ekonomiky" [Planning economic security companies in a market economy]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01, 2004.
- Kovalyov, D., and Sukhorukova, T. "Ekonomichna bezpeka pidpriemstva" [Economic security]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10 (1998): 48-52.
- Kleyner, G. B., Tambovtsev, V. L., and Kachalov, R. M. *Predpriiatie v nestabilnoy srede: riski, strategii, bezopasnost* [The company in an unstable environment: risks, strategy, and security]. Moscow: Ekonomika, 1997.
- Kolosov, A. V. *Ekonomicheskaiia bezopasnost khoziaystvennykh sistem* [Economic security and economic systems]. Moscow: IZD-VO RAGS, 2001.
- Klimochkin, O. V. "Ekonomicheskaiia bezopasnost promyshlennogo predpriatiia: problemy vyvoda iz-pod kriminalnogo vliianiia" [The economic security of industrial enterprise: the problem of withdrawal from the criminal influence]. diss. ... kand. ekon. nauk : 08.00.05, 2002.
- Muntian, V. I. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [The economic security of Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo KVITs, 1999.
- Oleynikov, E. A. *Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti (Gosudarstvo, region, predpriatie, lichnost)* [Foundations of Economic Security (state, region, company, person)]. Moscow: Biznes-shkola «Intel-Sintez», 1997.
- Podluzhna, N. O. "Orhanizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva" [Organization management of economic security]. avtorefer. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01, 2003.
- Tambovtsev, V. "Obekt ekonomicheskoy bezopasnosti Rossii" [The object of economic security of Russia]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (1994): 35-42.
- Vlasiuk, O. S. *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku* [Theory and practice of economic security in the sciences of economics]. Kyiv, 2008.
- Vasylytsiv, T. *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia* [The economic security of Ukraine Entrepreneurship: Strategies and mechanisms for strengthening]. Lviv: Aral, 2008.
- Volkova, I. O. *Ekonomika predpriatiia* [Enterprise Economy]. Moscow: INFRA-M, 2000.
- Vorobyov, V. M. "Problemy ekonomicheskoi bezopasnosti v stranah rynochnoi transformatsii" [The problems of economic security in the market transformation]. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnogo universytetu. Ekonomichna seriia*, no. 34-36 (1999): 162-166.

МАТРИЧНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

© 2014 ЯКУБІВ В. М., ЯКУБІВ Р. Д.

УДК 331.1: 631.1

Якубів В. М., Якубів Р. Д.

Матрична оцінка ефективності управління та перспективності розвитку підприємств

Метою статті є розробка методики матричної оцінки ефективності управління та перспективності розвитку сільськогосподарських підприємств. У статті розроблено алгоритм класифікації підприємств за рівнем перспективності розвитку. Обґрунтовано систему інтегральних показників і індикаторів їх рівня для визначення фінансової стійкості та перспективності розвитку підприємств. Запропоновано матричну оцінку ефективності менеджменту й перспективності збалансованого розвитку сільськогосподарських підприємств. Розроблено методично-організаційні аспекти класифікації підприємств за рівнем збалансованості та перспективності розвитку. Визначено 9 груп підприємств, що об'єднані в матриці перспективності розвитку, та їх критеріальні значення щодо фінансової стійкості, ефективності управління та перспективності розвитку. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності системи менеджменту на підприємстві з метою організації стійкого перспективного розвитку.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, матриця, збалансованість розвитку, ефективність управління, класифікація, перспективність розвитку.

Рис.: 3. **Бібл.:** 8.

Якубів Валентина Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра обліку і аудиту, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

Email: valentuna_ya@i.ua

Якубів Роман Дмитрович – аспірант, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

Email: roman-ya@i.ua

УДК 331.1: 631.1

UDC 331.1: 631.1

Якубів В. М., Якубів Р. Д. Матричная оценка эффективности управления и перспективности развития сельскохозяйственных предприятий

Целью статьи является разработка методики матричной оценки эффективности управления и перспективности развития сельскохозяйственных предприятий. В статье разработан алгоритм классификации предприятий по уровню перспективности развития. Обоснована система интегральных показателей и индикаторов их уровня для определения финансовой устойчивости и перспективности развития предприятий. Предложена матричная оценка эффективности менеджмента и перспективности сбалансированного развития сельскохозяйственных предприятий. Разработаны методически-организационные аспекты классификации предприятий по уровню сбалансированности и перспективности развития. Определены 9 групп предприятий, объединенных в матрице перспективности развития, и их критериальные значения по финансовой устойчивости, эффективности управления и перспективности развития. Обоснованы направления повышения эффективности системы менеджмента на предприятии с целью организации устойчивого перспективного развития.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, матрица, сбалансированность развития, эффективность управления, классификация, перспективность развития

Рис.: 3. **Библ.:** 8.

Якубів Валентина Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра учета и аудита, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаніка (ул. Шевченка, 57, Івано-Франковск, 76018, Україна)

Email: valentuna_ya@i.ua

Якубів Роман Дмитрович – аспірант, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаніка (ул. Шевченка, 57, Івано-Франковск, 76018, Україна)

Email: roman-ya@i.ua

Yakubiv V. M., Yakubiv R. D. The Matrix Evaluation of the Management Efficiency and Development Prospects of Agricultural Businesses

The objective of the article consists in the development of a methodology for the matrix evaluation of management efficiency and development prospects of agricultural businesses. The article proposes an algorithm for classification of businesses according to their development prospects. A system of integral indices and indicators of their level for evaluation of the financial firmness and development prospects of businesses was substantiated. The matrix evaluation of the management efficiency and prospects of balanced development of agricultural businesses was proposed. The article also presents the developed methodological and organizational aspects of classification of businesses based on the balance degree and development prospects. 9 groups of enterprises combined into development prospect matrices were singled out, as well as their criterion values in terms of financial firmness, management efficiency, and development prospects. Rationale was provided for areas of improvement of the management system efficiency at the enterprise with a view to ensuring steady prospective development.

Keywords: agricultural businesses, matrix, balance in development, management efficiency, classification, development prospects

Pic.: 3. **Bibl.:** 8.

Yakubiv Valentyna M. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Accounting and Audit, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

Email: valentuna_ya@i.ua

Yakubiv Roman D. – Postgraduate Student, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

Email: roman-ya@i.ua

Вступ. Перспективність розвитку сільськогосподарських підприємств є важливим об'єктом як на макрорівні для загальнодержавного регулювання розвитку аграрної галузі, так і на мікрорівні, для керівництва з метою формування стратегії, тактики розвитку і моніторингу їх реалізації. У цьому відношенні, очевидно, що для підприємств з різними вихідними умовами функціонування (різним існуючим фінансово-майновим, результативним станом розвитку) необхідним є формування різних стратегічних орієнтирів у подальшому їх розвитку.

Проблеми стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств висвітлюються у працях таких вчених як: В. Андрійчук, І. Баланюк, О. Бородіна, Т. Гардашук, В. Геєць, Ю. Губені, Я. Жаліло, А. Лісовий, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, О. Шубравська, В. Юрчишин та ін. Проте, нерозв'язаними залишаються проблемні питання щодо налагодження стратегічних основ розвитку різних за ступенем фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств, тому що формування єдиної стратегії розвитку для різних сільськогосподарських підприємств за фінансовим становищем є неможливим.

Основна мета статті полягає в обґрунтуванні матричної оцінки перспективності розвитку та ефективності управління на сільськогосподарських підприємствах з урахуванням різних умов їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети необхідно є розробка класифікації сільськогосподарських підприємств за рівнем перспективності розвитку та ефективності управління ними, тобто побудова певної матриці, яка забезпечує можливість проведення оцінки за кількома параметрами.

Проблеми удосконалення матричної оцінки розвитку підприємств висвітлюються у працях Т. Ю. Пастухової, зокрема щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства [1], О. В. Белозерцева стосовно розробки матричної моделі стратегії розвитку вугледобувних підприємств [2], К. Ф. Ковальчука, Є. М. Фрімана, І. М. Фрімана щодо діяльності кадрового потенціалу [3], Г. А. Дмитренко, Е. А. Шарпатово, Т. М. Максименко стосовно оцінки персоналу підприємств [4], Ю. О. Ткаченко при прогнозуванні ринку послуг [5], В. А. Верба, І. В. Новікова у процесі розробки методики оцінки інноваційної діяльності підприємства [6] та деяких інших науковців.

Основою запропонованої нами матричної оцінки перспективності розвитку сільськогосподарських підприємств є класифікація їх в залежності від механізму становлення на пореформеному етапі в розрізі основних сегментів їх виробничо-господарської діяльності, що тісно пов'язані з класифікаційними чинниками.

Алгоритм післяреформаційного розвитку аграрних підприємств (рис. 1) відображає альтернативні напрями спрямованості їх діяльності в залежності від орієнтації у внутрішній будові.

Визначальними умовами організації процесу становлення сформованих у 2000 р. підприємств є орієнтація в галузевій структурі виробництва; ресурсних потенціалах; фінансових відносинах; управлінській сфері; інноваційній діяльності.

Злежно від вибору типу змін в кожній з виокремлених сфер те чи інше господарство зосереджувалось на пев-

них цілях і напрямах діяльності, а в результаті – виникає диференціація у становищі підприємства в мікросередовищі. Тобто в даному разі йдеться про те, що усі підприємства, маючи відносно однакові вихідні умови (в 2000 р.), змінювали внутрішні параметри функціонування і зараз опинились на різних щаблях розвитку.

Це й зумовлює їх типологізацію з метою згрупування у порівняно однорідні групи з подібними тенденціями і проблемами. У процесі оцінки підприємства щодо показника фінансової стійкості визначається фінансовий стан суб'єкта господарювання та можливість вільно маневрувати групами засобів, ефективність їх використання з метою забезпечення безперервності виробничого процесу.

Другий критерій показує здатність, тобто бажання і змогу, підприємства до розвитку. Їх інтегральна поєднаність у матриці відображається як бажання організаційних змін, оновлення і розширення виробництва, що взаємоузгоджується з фінансовими можливостями [7].

Умови, відображені в алгоритмі, тісно пов'язані з етапами матриці. Так, перша умова організації фінансово-господарської діяльності – зміни у галузевій структурі виробництва та четверта – щодо управлінської стратегії – є явними чинниками оцінки здатності до розвитку; інші три умови характеризують поєднання як фінансових можливостей, так і перспективності розвитку. Тому направленість по кожній з умов алгоритму в результаті приводить до певної клітини матриці.

Рис. 1 показує, що утворено 9 класифікаційних груп аграрних підприємств. З метою чіткого розмежування цих складових введено додаткові умови віднесення підприємств до конкретної групи. Зокрема обидві осі координат в розрізі клітин поділені на три рівні. Стосовно фінансової стійкості, то перший рівень характеризує нестійке фінансове становище, другий – нормальне; третій – високу фінансову стійкість. Для визначення меж цих рівнів розроблено інтегральний показник фінансової стійкості (*I ф.ст.*), який є органічним поєднанням трьох показників:

- 1) коефіцієнта фінансової стабільності (*К ф.стаб.*);
- 2) коефіцієнта фінансової незалежності (*К ф.нез.*);
- 3) коефіцієнта мобільності (*К моб.*)

$$I \text{ ф.ст.} = \sqrt[3]{K \text{ ф.стаб.} \times K \text{ ф.нез.} \times K \text{ моб.}}$$

Враховуючи науково-обґрунтовані рекомендації щодо цих показників та результати власних досліджень, встановлено, що перший рівень фінансової стійкості включає підприємства, у яких інтегральний показник фінансової стійкості $\leq 0,5$; другий рівень – $0,51 - 0,7$; третій рівень – $\geq 0,71$ (рис. 2).

Аналогічно проведено градацію вісі «інтенсивність розвитку» на три рівні: перший рівень – розширення виробництва практично відсутнє; другий рівень – середня активність до розвитку; третій рівень – інтенсивний розвиток процесу господарювання. Для визначення меж вказаних рівнів використано коефіцієнт Бівера, який, як і попередній, запропонований в «Методичних рекомендаціях з виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства» [8].

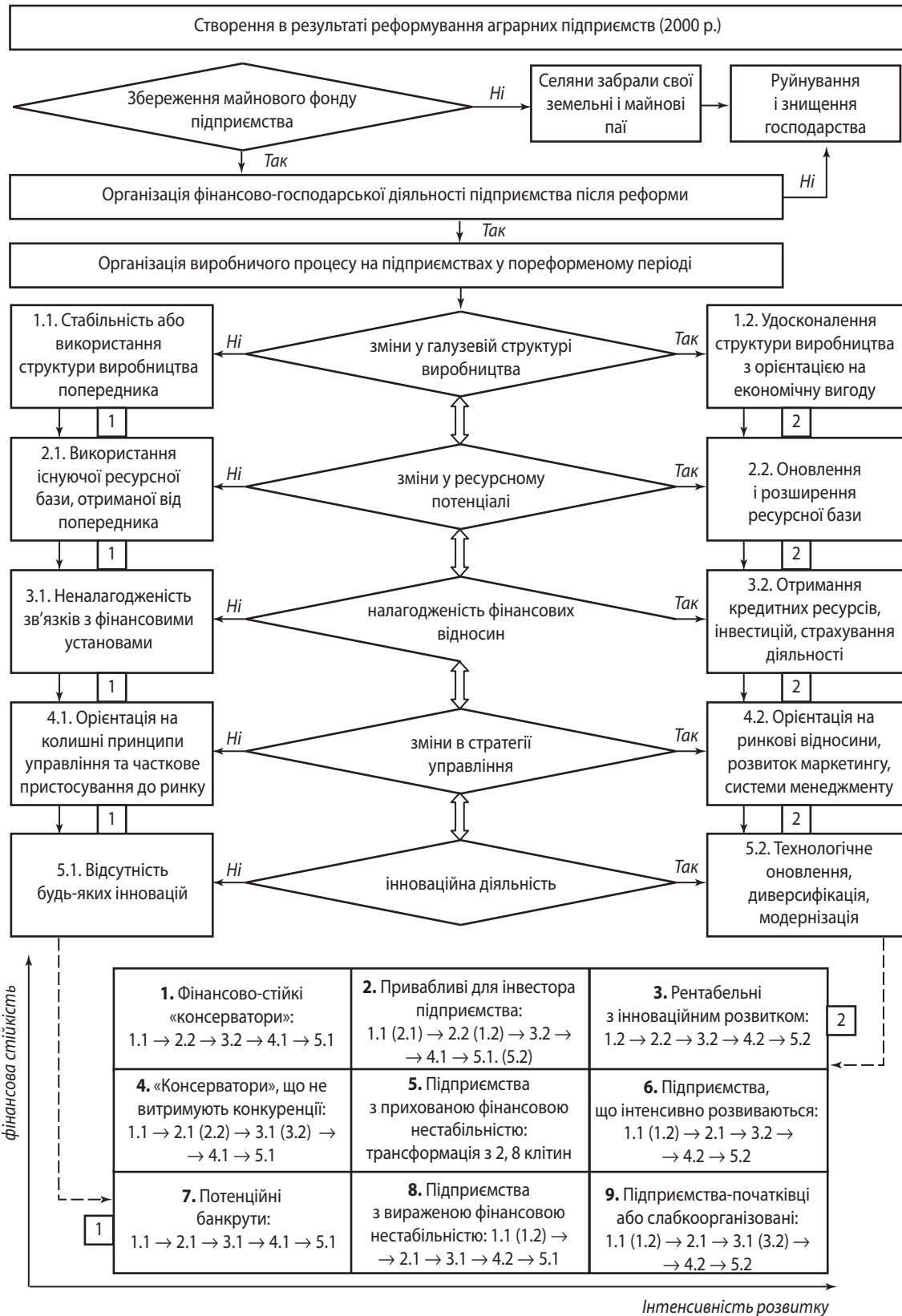

Рис. 1. Алгоритм класифікації аграрних підприємств за рівнем перспективності розвитку

* Розроблено автором

Рис. 2. Матриця «Перспективності розвитку підприємств»

* Розроблено автором

$$K_6 = \frac{\text{Чистий прибуток} + \text{Амортизація}}{\text{Довгострокові зобов'язання} + \text{Поточні зобов'язання}}$$

де K_6 – коефіцієнт Бівера.

Коефіцієнт Бівера показує частку прибутку, що спрямовується на розвиток виробництва.

На основі нормативних значень даного показника та додаткових результатів визначено, що перший рівень інтенсивності розвитку включає господарства, для яких коефіцієнт Бівера $\leq 0,16$; другий рівень – $0,17 \leq K_6 \leq 0,30$; третій рівень – $\geq 0,31$ (рис. 2).

Відповідно до вказаних вище критеріїв виділено дев'ять класифікаційних груп агроформувань у матриці «Перспективності розвитку підприємств».

Група 1 – фінансово-стійкі «консерватори» – до цієї групи відносяться підприємства з високим рівнем фінансової стійкості, але низькою здатністю до розвитку. Як пра-

вило, їм властивий такий напрям руху по алгоритмічних умовах: 1.1 → 2.2 → 3.2 → 4.1 → 5.2. Ця група об'єднує господарства, у яких керівником залишився колишній голова колгоспу (чи його послідовник), зорієнтований на принципах управління за командно-адміністративною системою. Проте, налагодивши фінансове становище, господарства успішно здійснюють техніко-технологічну підтримку господарської діяльності. Перспективним є рух підприємств до другого квадрату, а потім до третього (рис. 3), оскільки на практиці часто спостерігається ситуація, коли такі господарства не витримують конкуренції та через інші причини втрачають своє місце на ринку, а разом з тим, і фінансову стійкість.

Рух по певних відмінних елементах алгоритму становлення підприємств сприяв чіткому їх розрізненню і, як наслідок – опиненню у конкретній класифікаційній групі розробленої матриці «Перспективності розвитку підприємств» (рис. 3).

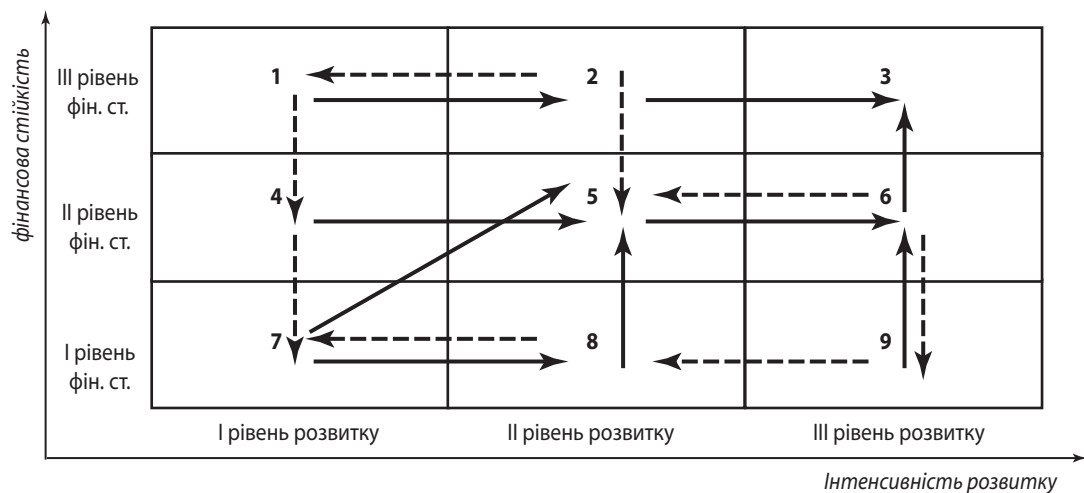

Рис. 3. Можливі варіанти руху аграрних підприємств по класифікаційних групах матриці «Перспективності розвитку підприємств»

* Розроблено автором

У матриці «Перспективності розвитку підприємств» на рис. 3 стрілкою \longrightarrow зображено позитивні напрями руху підприємств з однієї класифікаційної групи до іншої, а \dashrightarrow відображено негативні напрями змін.

З рис. 3 видно, що осями даної матриці є «фінансова стійкість» (вертикальна, і значення показника зростає знизу вгору) та «інтенсивність розвитку» (горизонтальна; збільшення зліва направо). Такі критерії обрано з огляду на те, що саме вони є основними факторами, які забезпечують перспективне функціонування господарств.

Група 2 – приваблива для інвестора підприємства. До цієї групи відносять господарства з високою фінансовою стабільністю діяльності та середнім рівнем здатності до розвитку або, іншими словами, готові до нього.

Такі підприємства, маючи стійке фінансове становище, з одного боку розуміють необхідність інноваційного розвитку, а з іншого – не завжди бажають ризикувати. Господарства цієї групи є особливо привабливими об'єктами інвестування. У алгоритмі (рис. 1) їм характерний такий напрям руху щодо зазначених умов: 1.1 (2.1) \rightarrow 1.2 (2.2) \rightarrow \rightarrow 3.2 \rightarrow 4.2 \rightarrow 5.1 (5.2). Перспективним є спрямування до третього квадрату, а негативним – до 1 та 5 клітин (рис. 3).

Група 3 – рентабельні підприємства з інноваційним спрямуванням. Це найкращий варіант розвитку подій, коли господарство характеризується високою фінансовою стійкістю та інтенсивно розвивається, тобто отримуваний прибуток вдало реінвестує у розширення власних потужностей. До цієї групи належать господарства, керівники яких є добре організованими лідерами, що вміють своєчасно прийняти раціональні рішення. Стосовно алгоритмічних умов, то для цієї класифікаційної групи характерним є рух: 1.2 \rightarrow 2.2 \rightarrow 3.2 \rightarrow 4.2 \rightarrow 5.2. Єдиним перспективним напрямом розвитку для таких підприємств є утримання в межах третього квадрату матриці з поетапним внутрішнім якісним зростанням стосовно аналізованих двох критеріїв (рис. 3).

Група 4 – «консерватори», що не витримують конкуренції. Цю групу утворюють, як правило, підприємства, що переходять з I квадрату, а саме, вважаючи стабільність визначальним принципом діяльності, агроформування не здійснюють будь-яких значних змін у господарській діяльності, зокрема щодо структури виробництва та технологій. У результаті часто їх продукція стає або не потрібною на ринку, або неконкурентоспроможною з аналогами. Тому навіть маючи добре налагоджений виробничий процес, підприємства втрачають фінансову стійкість. Характерним для них є подовжений у часі рух по алгоритму: 1.1 \rightarrow \rightarrow 2.1 (2.2) \rightarrow 3.1 (3.2) \rightarrow 4.1 \rightarrow 5.1. Оптимальним напрямом покращення свого становища є рух до п'ятого квадрату, оскільки повернення до першого практично неможливо без реальних змін. За умови подальшої стабільності, відсутності кардинальних змін у стратегії функціонування, підприємства опиняються під загрозою переходу до сьомої клітини матриці (рис. 3).

Група 5 – підприємства з прихованою фінансовою нестабільністю. Такі підприємства відносяться до так званої похідної групи (клітини матриці). Вони утворюються за рахунок трансформації з 2 чи 8 клітин. Характерними ознаками цих господарств є поступове зниження прибутковості діяльності, ріст зобов'язань. Проте, враховуючи присут-

ність елементів організаційних змін (розвитку), фінансова нестабільність на перший погляд є прихованою. Стосовно руху по алгоритму, то він може приймати форму 2, 4, 6 чи 8 клітин, з яких клітина 5 і утворилася. Найдоцільнішим напрямом руху підприємств є до клітини 2. Допустимим, але більш ризикованим – до клітини 6. У разі поширення негативних тенденцій, підприємства перейдуть до 8 класифікаційної групи (рис. 3).

Група 6 – підприємства, що інтенсивно розвиваються. До цієї групи відносять агроформування з нестабільним фінансовим становищем та відносно швидкими темпами змін. Характеризуються такі господарства двоюко в залежності від попередника. Так, якщо підприємство рухається з 9 клітини до 6, то, безумовно, відбуваються позитивні тенденції, коли інтенсивний розвиток виробничого процесу вимагає залучення додаткових фінансових ресурсів. І навпаки, коли, рух іде з 3 до 6 квадрату, спостерігається ситуація щодо безрезультативності або низькоефективності здійснюваних змін. Характерною алгоритмічною схемою є: 1.1 (1.2) \rightarrow 2.1 \rightarrow 3.2 \rightarrow 4.2 \rightarrow 5.2. Єдиним прийнятним напрямом руху підприємств є спрямування до третьої класифікаційної групи. Негативним є рух до 5 чи 9 клітин (рис. 3).

Група 7 – потенційні банкрути. Дана група включає підприємства, у яких показники фінансової стійкості нижче нормативно допустимого рівня. У цьому разі кредити та інші фінансові засоби стають недоступними, підприємство не здійснює заходів щодо організаційно-економічних змін, і в найближчій перспективі може збанкрутувати. До такої ситуації призвів тривалий рух по умовах алгоритму: 1.1 \rightarrow \rightarrow 1.2 \rightarrow 1.3 \rightarrow 1.4 \rightarrow 1.5, тобто, як правило, поступового сходження з 1 до 4, а потім до 7 клітини. Доцільним для таких господарств буде рух в напрямі до 5 клітини, допустимим – до 8 (рис. 3).

Група 8 – підприємства з явно вираженою фінансовою нестабільністю – характеризується низькими показниками щодо забезпеченості власними коштами та ефективності розпорядження ними. Окремі елементи процесу намагання до впровадження змін відокремлюють підприємства цієї групи від потенційного банкрутства. Характерним алгоритмічним рухом для них є: 1.1 (1.2) \rightarrow 2.1 \rightarrow 3.1 \rightarrow \rightarrow 4.2 \rightarrow 5.1. Тобто спостерігається ситуація, коли бажання до розвитку є, але відсутні необхідні для цього засоби. Раціональним є напрям щодо утвердження свого фінансового становища у клітині 5. У разі стабільності ситуації можливим є перегід до сьомого квадрату. Переходити до клітини 9 недоцільно, оскільки без підвищення фінансової стійкості значне впровадження змін є досить ризикованим (рис. 3).

Група 9 – підприємства-початківці або слабоорганізовані структури. Для цієї групи характерними є фінансова нестабільність та висока здатність до розвитку. Очевидно, що це може спостерігатись стосовно господарств, які нещодавно утворились і шляхом залучення кредитного ресурсу організують свою діяльність. Інший варіант – коли підприємства з клітини 6 у разі невдач щодо впроваджуваних змін поступово втрачають фінансові позиції. Характерний алгоритмічний напрям – 1.1 (1.2) \rightarrow 2.1 \rightarrow 3.2 (3.1) \rightarrow 4.2 \rightarrow \rightarrow 5.1. Перспективним напрямом є рух до 6 клітини (рис. 3).

Очевидно, що в процесі окреслення перспективних напрямів розвитку сільськогосподарських підприємств чимале місце відводиться управлінцям. Рационально сформована система менеджменту є основою у процесі розробки стратегії розвитку підприємства. Запропонована матрична оцінка перспективності розвитку сільськогосподарських підприємств сприяє загальній орієнтації керівництва у процесі розробки стратегічних і тактичних планів щодо параметрів підвищення фінансової стійкості та інтенсивності розвитку. Загальний результат ефективності впроваджених змін визначатиме як раціональність розробки стратегії розвитку, так і ефективності менеджменту на підприємстві загалом.

Висновки. Таким чином, у процесі даного дослідження здійснено класифікацію аграрних підприємств за двома визначальними критеріями: фінансова стійкість та інтенсивність розвитку, що в сукупності показують перспективність їх розвитку. Крім цього, на основі зазначених критеріїв можна оцінити ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами. На основі запропонованого алгоритму охарактеризовано основні фактори і причини, що зумовили рух конкретного господарства в напрямі до тієї чи іншої групи.

Такий етап є важливою передумовою вивчення визначальних проблем господарювання на селі та розробки реальної стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств з урахуванням вихідних умов їх сучасного стану функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пастухова Т. Ю. Матричні методи розрахунку конкурентоспроможності підприємства / Т. Ю. Пастухова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2012_09_21/1_pastuhova.htm
2. Белозерцев О. В. Матрична модель стратегії розвитку вугледобувних підприємств / О. В. Белозерцев // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 2. – С. 9 – 13.
3. Ковальчук К. Ф. Оцінка діяльності кадрового управлінського персоналу промислового підприємства як основний чинник підвищення його економічної безпеки / К. Ф. Ковальчук, Є. М. Фріман, І. М. Фріман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2009_15/stat_09/01.pdf
4. Дмитренко Г. А. Мотивация и оценка персонала : учеб. пособие / Г. А. Дмитренко, Е. А. Шарапатова, Т. М. Максименко. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.
5. Ткаченко Ю. О. Характеристика методів експертних оцінок при прогнозуванні розвитку ринку послуг / Ю. О. Ткаченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Т. 2, № 1. – С. 192 – 195.
6. Верба В. А. Методичні рекомендації з оцінки інноваційного потенціалу підприємства / В. А. Верба, І. В. Новикова // Проблеми науки. – 2003. – № 3. – С. 22 – 31.
7. Якубів В. М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні : монографія / В. М. Якубів. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – 320 с.
8. Методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства : Затверджені Наказом Міністерства економіки від 17.01.2001 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

REFERENCES

- Bielozertsev, O.V. "Matrychna model stratehii rozvytku vuhledobuvnykh pidpriumstv" [Matrix model strategy development of coal mines]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 2 (2009): 9-13.
- Dmitrenko, G. A., Sharapatova, E. A., and Maksimenko, T. M. *Motivatsiia i otsenka personala* [Motivation and evaluation of personnel]. Kyiv: MAUP, 2002.
- Kovalchuk, K. F., Friman, Ye. M., and Friman, I. M. "Otsinka diialnosti kadrovoho upravlinskoho personalu promyslovoho pidpriumstva iak osnovnyi chynnyk pidvyshchennia ioho ekonomichnoi bezpeky" [Evaluation of human resource management personnel of industrial enterprise as a major factor increasing its economic security]. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2009_15/stat_09/01.pdf
- [Legal Act of Ukraine] (2001). <http://www.zakon.rada.gov.ua>
- Pastukhova, T. Yu. "Matrychni metody rozrakhunku konkurentospromozhnosti pidpriumstva" [Matrix methods for calculating competitiveness]. http://www.confcontact.com/2012_09_21/1_pastuhova.htm
- Tkachenko, Yu. O. "Kharakterystyka metodiv ekspertnykh otsinok pryprohnozuvanni rozvytkuryнкуposluh" [Characterization methods of expert assessments in predicting the development of the market]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* vol. 2, no. 1 (2010): 192-195.
- Verba, V. A., and Novikova, I. V. "Metodychni rekomendatsii z otsinky innovatsiinoho potentsialu pidpriumstva" [Guidelines to assess the innovation potential of the company]. *Problemy nauky*, no. 3 (2003): 22-31.
- Yakubiv, V. M. *Zbalansovanyi rozvytok ahrarnykh pidpriumstv u silskomu zrostanni* [Balanced development of agriculture in the rural growth]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2011.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕГРАЦІЇ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ

© 2014 ЯНЧУК М. Б.

УДК 334.76.6058(045)

Янчук М. Б.

Науково-теоретичний аспект інтеграції високотехнологічних підприємств в умовах відкритої економіки

Метою статті є розвиток науково-теоретичних положень та розширення науково-понятійного базису економічної інтеграції у вигляді системної концепції у складі певних теоретичних положень, трактувань та визначень, які ляжуть в основу формування ефективної системи економічної інтеграції ринково конкурентних і глобально орієнтованих високотехнологічних підприємств. З'ясовано особливості економічної інтеграції високотехнологічних підприємств, які представлені в сучасних умовах крупними транснаціональними відтворювальними комплексами і є одним із найважливіших факторів формування нової моделі відкритої світової економіки у вигляді єдиного світового відтворювального циклу. Обґрунтовано на методологічному рівні, що в основі сучасної економічної інтеграції високотехнологічних підприємств в умовах формування відкритої економіки лежить властивість інтегративності. На цій основі представлено авторське визначення економічної інтеграції в умовах відкритої економіки як внутрішньо скоординованого інтегративного процесу, який передбачає об'єднану цільовою спрямованістю компромісну співучасть рівноправних і незалежних партнерів (при збереженні їх відмінностей) у виготовленні інтегративного продукту на основі підсистем партнерства, колективного виробництва і обміну діяльністю при єдності цілей, стратегії, колективних цінностей, багатьох нематеріальних активів і гармонізації економічних інтересів для досягнення певних економічних вигід учасників. Дано визначення інтегративного розвитку високотехнологічних систем як узгодженого процесу якісних, кількісних і структурних змін їх підсистем, спрямованого на підвищення рівня їх взаємодоповнюваності, консолідації, організованості та ресурсної компліментарності. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є формування ефективної системи ринково конкурентних і глобально орієнтованих національних високотехнологічних підприємств в умовах формування світового відтворювального циклу.

Ключові слова: економічна інтеграція, властивість інтегративності, інтегративний розвиток, високотехнологічні підприємства

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Янчук Марина Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів, обліку і аудиту, Національний авіаційний університет (пр. Космонавта Комарова, 1, Київ, 03058, Україна)

Email: marina_y2006@ukr.net

УДК 334.76.6058(045)

UDC 334.76.6058(045)

Янчук М. Б. Научно-теоретический аспект интеграции высокотехнологических предприятий в условиях открытой экономики

Ianchuk M. B. Scientific and theoretical aspect of high-tech enterprises integration in an open economy

Целью статьи является развитие научно-теоретических положений и расширение научно-понятійного базиса экономической интеграции, оформленных в виде системной концепции, включающей определенные теоретические положения, трактовки и определения, которые лягут в основу формирования эффективной системы экономической интеграции рыночно конкурентных и глобально ориентированных национальных высокотехнологических предприятий. Выявлены особенности экономической интеграции высокотехнологических предприятий, которая представлена в современных условиях крупными транснациональными воспроизводственными комплексами и является одним из важнейших факторов формирования новой модели открытой мировой экономики в виде единого мирового воспроизводственного цикла. Обосновано на научно-теоретическом уровне, что в основе экономической интеграции высокотехнологических предприятий в условиях формирования открытой экономики лежит свойство интегративности. На этой основе представлены авторские определения экономической интеграции в условиях открытой экономики как внутренне скоординированного процесса, который предусматривает компромиссное участие равноправных и независимых участников, объединенных целевой направленностью в изготовлении совместного продукта на основе подсистем партнерства, коллективного производства и обмена деятельностью при единстве целей, стратегии, коллективных ценностей и нематериальных активов, а также на основе гармонизации экономических интересов для достижения определенных экономических выгод участников. Дано определение интегративного

The purpose of this paper is the development of scientific and theoretical points and expansion of scientific and conceptual basis of economic integration, designed as a system concept that includes some theoretical principles, interpretations and definitions which will form the basis for the formation of an effective system of economic integration of competitive and globally oriented national high-tech enterprises. There is clarified the definition of economic integration of high-tech enterprises, which is represented in the present conditions by large multinational reproduction complexes and is one of the most important factors in the formation of a new model of an open economy in the form of a single world production cycle. It is justified on scientific and theoretical level, that the basis of economic integration of high-tech enterprises in the development of an open economy is a property of integrity. On this basis, the author's definition of economic integration in an open economy is an internally coordinated process that involves participation of equal and independent members oriented in the manufacture of the product on the basis of a joint partnership subsystems, collective production and sharing activities provided there is a unity of purpose, strategies, collective and intangible assets, as well as on the basis of harmonization of economic interests to achieve certain economic benefits for participants. There is given the definition of integrative development (high-tech systems) as an agreed process for qualitative, quantitative and structural changes in their subsystems aimed at improving their complementarity, consolidation, organization and resource complementarity. Prospects for further research in this direction is in the formation of an effective system of market-oriented and globally competitive national high-tech enterprises in the creation of the global production cycle.

развития (высокотехнологичных систем) как согласованного процесса качественных, количественных и структурных изменений их подсистем, направленного на повышение уровня их взаимодополняемости, консолидации, организованности и ресурсной комплиментарности. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является непосредственно формирование эффективной системы рыночно конкурентных и глобально ориентированных национальных высокотехнологичных предприятий в условиях формирования мирового воспроизводственного цикла.

Ключевые слова: экономическая интеграция, свойство интегративности, интегративное развитие, высокотехнологичные предприятия

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Янчук Марина Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра финансов, учета и аудита, Национальный авиационный университет (пр. Космонавта Комарова, 1, Киев, 03058, Украина)

Email: marina_y2006@ukr.net

Key words: economic integration, the property of integrity, integrative development, high-tech enterprises

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Ianchuk Marina B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, Accounting and Auditing, National Aviation University (pr. Kosmonavta Komarova, 1, Kyiv, 03058, Ukraine)

Email: marina_y2006@ukr.net

Постановка проблеми. В умовах відкритої економіки швидкий розвиток новітніх форм економічної інтеграції високотехнологічних підприємств викликає наукове усвідомлення необхідності подальшого обґрунтування та розвитку науково-методологічних, теоретичних положень та науково-понятійного базису економічної інтеграції, яке втілюється у розробці системної концепції певних способів розуміння, ідей, визначень, трактувань новітніх тенденцій економічної інтеграції, як явища і процесу, зокрема у високотехнологічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмітимо, що теорія інтеграції ще далека до свого завершення, і дослідженню багатограних процесів економічної інтеграції присвячено велику кількість праць зарубіжних і вітчизняних вчених, а саме: інституційний аналіз стратегій інтеграції представлений у роботах І. Ансоффа, Д. Норта, М. Портера, Д. Росса, А. Дж. Стрикленда, А. Томпсона, Д. Хейя, Ф. Шерера, у тому числі в перехідних економіках (розробки М. Аокі, Х. Кіма); аналіз принципів інтеграції, в тому числі, аналіз трансакційних витрат (праці Р. Коуза, К. Ерроу) і пріоритетів розвитку та реструктуризації корпорацій (дослідження Р. Акоффа, Г. Баккера, П. Гохана, Д. Депафиліса, Ф. Зайзеля, Ф. Крюгера). Теоретичні положення, методичні підходи та практичні аспекти щодо формування і функціонування інтегративних корпоративних структур, зокрема у високотехнологічній промисловості, кластерно-мережових об'єднань, корпоративної інтеграції та корпоративного управління інтегративною взаємодією з високотехнологічними підприємствами розроблені у працях таких українських вчених та їх російських колег: О. Амоші, П. Бураяка, О. Гаврилюка, В. Гейця, Н. Голованової, В. Дементьева, І. Сильницького, С. Соколенка, Ю. Голяка, Д. Ківи, М. Колісника, М. Кизима, Д. Лук'яненка, В. Македона, Н. Меркулова, А. Пилипенка, В. Трофімова, О. Пушкаря, Л. Федулової, М. Чумаченко, О. Чорної та інших. При цьому залишаються мало дослідженими науково-теоретичні засади побудови глобально орієнтованої системи економічної інтеграції національних високотехнологічних підприємств, формат якої дозволяв би їм легко вбудовуватися у світовий відтворувальний

цикл, приймаючи одночасну участь у декількох високотехнологічних комерційних проектах.

Постановка завдання. У межах даної статті обґрунтуємо системну концепцію формування ефективної системи економічної інтеграції ринково конкурентних і глобально орієнтованих високотехнологічних підприємств в умовах відкритої економіки у вигляді розвинених та уточнених науково-теоретичних положень, визначень та ідей щодо їх ефективної інтегративної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. В основі становлення відкритої економіки лежить механізм глобалізації, ядро якого складають саме масштабні та глибинні інтеграційні процеси, що базуються на історично сформованих і повсюдно поширених об'єктивних процесах розподілу і кооперації праці, розвитку економічного співробітництва. Дослідження багаторівневого характеру економічної інтеграції дозволило виділити головні його детермінанти – ієрархічність економічних систем та різний ступінь залучення в інтеграційні процеси економічного простору (глобального, національного, регіонального, мікрорівня), що визиває якісні зміни на різних рівнях світового господарства: на рівні національного господарства, регіонів, між корпораціями та окремими підприємствами, які не входять до складу корпоративних підприємницьких формувань. Крім того, проведені дослідження економічної інтеграції як структурованого процесу дозволяють констатувати наявність трьох сформованих відповідно взаємопов'язаних сучасних парадигм економічної інтеграції: інтеграцію на наднаціональному рівні, інституціональну (регіональну) інтеграцію (на міждержавному та міжрегіональному рівні); мікроінтеграцію (міжфірмову) [1].

Враховуючи, що особливістю сучасного етапу економічного і технологічного розвитку є те, що основні еволюційні процеси у світі обумовлені, головним чином, розвитком наукомістких технологій, приділимо наукову увагу саме процесам економічної інтеграції високотехнологічних підприємств, яка представлена в сучасних умовах крупними транснаціональними відтворувальними комплексами і є одним із найважливіших факторів формування нової моделі відкритої світової економіки у вигляді єдиного

світового відтворювального циклу, для якого характерні розгалужена мережа гнучких партнерських зв'язків і взаємодоповнюваних багаторівневих коопераційних технологічних ланцюжків, за допомогою яких забезпечується завершеність високотехнологічного виробництва [2; 3], при одночасному збереженні відмінностей між рівноправними і незалежними партнерами і різноманітності ресурсів, які використовуються при єдності цілей, стратегії, колективних цінностей і багатьох нематеріальних активів. При цьому виявлено, що рух більше половини світового валового продукту ланцюжком доданої вартості і його реалізація відбуваються не у структурі ринкових, а у структурі інтегративних зв'язків, що підтверджує формування у сучасному глобальному світі нового етапу *мережевої економічної інтеграції* у вигляді простору товарних і технологічних ланцюгів різного масштабу [4].

Необхідно відмітити, що зміна сучасної парадигми світового економічного розвитку відбувається під впливом інформаційних технологій і масових он-лайн-контактів, в результаті чого з'являються нові гнучкі організаційні моделі, які адекватно реагують на інтенсифікацію та ускладнення конкурентного середовища, та формується набагато гнучка (ніж модель ієрархії) гібридна модель організації виробництва й управління – *кластерно-мережева* [5; 6].

В рамках мережевої парадигми, яка протистоїть конкурентно-індивідуалістичній парадигмі, трансформуються організаційний код економічних систем на всіх рівнях соціально-економічних взаємодій і має місце поєднання в одній господарській ланці вертикальних зв'язків по технологічному ланцюжку і горизонтальних зв'язків – за видами діяльності [4; 5; 6]. В даному контексті змін нами визначено концептуальну основу формування ефективної системи економічної інтеграції у високотехнологічному виробництві, в яку закладено дві принципові складові, що органічно доповнюють одна одну:

- 1) відхід від бюрократичних систем і перехід до гнучких відкритих бізнес-систем, заснованих на поглибленні спеціалізації і системі контракції учасників виробництва високотехнологічної продукції у вигляді системи довготривалих коопераційних та інформаційних зв'язків;
- 2) системне і цілеспрямоване *державне регулювання*, спрямоване на підтримку високотехнологічного виробництва за рахунок захисних заходів держави, пошуку оптимального співвідношення державного і комерційного замовлення.

Класично економічна інтеграція, з одного боку, передбачає процес руху частин та елементів до об'єднання в єдине ціле, а з іншого – передбачає закінченість процесу формування результату у вигляді холічної структури/продукту. Нові тенденції економічної інтеграції підприємств пов'язані з такою властивістю економічної системи як *інтегративність* функціонування, яка спирається на дещо інші акценти і являє собою об'єднану цільовою спрямованістю компромісну співучасть різних частин, елементів у створенні інтегративного продукту [7]. Це пов'язано, на наш погляд, з мережевою парадигмою розвитку світової економічної системи і формуванням нового типу зв'язків та гармонізації інтересів суб'єктів економічних відносин –

кластерно-мережевих, які вважаються більш інтегративними, ніж модель ринку.

З методологічної точки зору, дуже важливо розуміти, що *інтегративність* у сучасному світовому відтворювальному циклі пов'язана не із закінченістю процесів об'єднання, з недосягненням і розкриттям цілісності та єдності елементів і частин системи, а із забезпеченням координованості дій і пошуком першочергових об'єднуючих засад для суб'єктів інтеграції при виготовленні інтегративного продукту. Це положення дозволяє нам визначити *інтегративність* як внутрішньо скоординований розвиток відкритих економічних систем, що виражається в підсистемах партнерства, колективного виробництва і обміну діяльністю, а також в ефективному об'єднанні глобально орієнтованих розрізаних структур і процесів (виробничих компаній, технологій, ринків, територій) у структуровану динамічну систему інтегративної взаємодії. У цих умовах в інституціональній структурі світової економіки особливе значення набувають мережеві форми організації діяльності, які найбільш відповідають сучасним тенденціям економічної інтеграції.

Отже, системна концепція, яка визначає зміст поставленого вище наукового завдання, представлена нами у вигляді висунутих таких положень, ідей і понять про те, що:

- 1) для економік низького рівня економічна інтеграція в напрямку від мікро- до макрорівня є продуктом засвоєння глобальних інтеграційних процесів, при цьому її ефективність задається і регулюється *на основі системного і цілеспрямованого державного регулювання національних інститутів інтегративних відносин* (тут – правила і механізми, що забезпечують їх виконання).

Спираючись на історичну формулу Вашингтонського консенсусу [8] в частині виникнення і розвитку глобалізаційних процесів (рис. 1), згідно з якою в розвинених економіках («ядрі») *глобалізація витікає із внутрішніх процесів формування їх макроекономіки* за рахунок адекватної інтеграції фінансового і продуктивного капіталів як автономних структур національної економіки, при цьому високоефективний продуктивний капітал забезпечує стійку відтворюваність співвідношення фінансового капіталу і доходу, а для країн більш низького рівня розвитку («шлейф») структурні трансформації в напрямку від мікро- до макрорівня є *продуктом засвоєння глобалізації*, а ефективність продуктивного капіталу задається і регулюється за допомогою фінансово-грошових важелів підтримки стійкого курсу національних валют і антиінфляційними заходами. Відповідно, мірилом ефективності внутрішньої економіки стає її конкурентоспроможність на світових ринках. Утворюється своєрідна «комета», ядро і шлейф якої нероздільні, але різні за своїм складом.

Та спираючись на положення геоелектрики про те, що ядром глобалізації є економічна інтеграція [9], нами було сформульовано науково-теоретичне положення щодо обґрунтування необхідності державного регулювання інтегративних процесів, яке представлено для наочності у табл. 1.

- 2) друге сформульоване положення – в основі сучасної економічної інтеграції мікрорівня в умовах

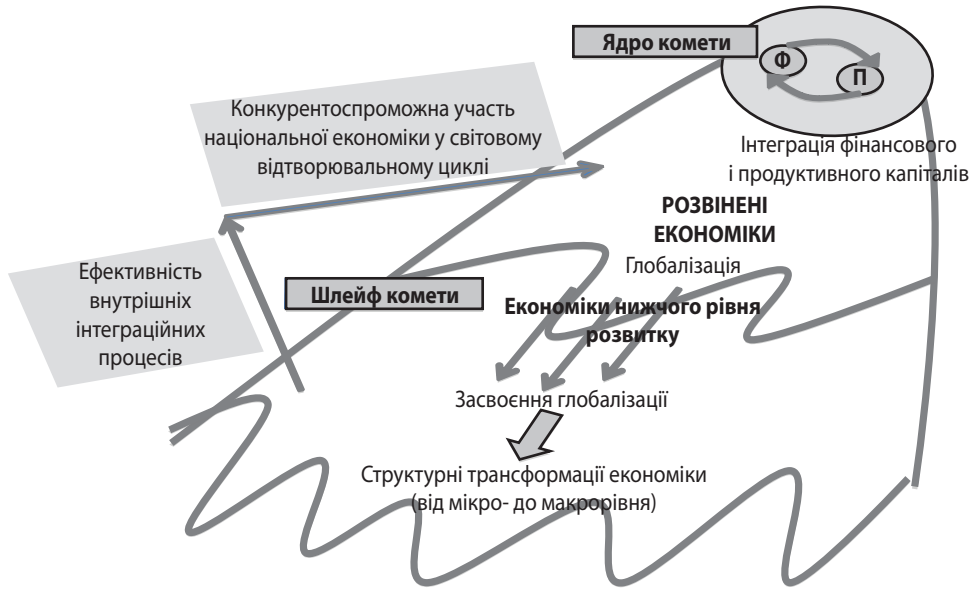

Рис. 1. Виникнення і розвиток глобалізації в контексті макроекономічної політики Вашингтонського консенсусу (авторський погляд)

Таблиця 1

Науково-теоретичний аспект необхідності державного регулювання інтегративних процесів

Згідно з історичною формулою Вашингтонського консенсусу в частині виникнення глобалізації	Власне науково-теоретичне положення щодо необхідності державного регулювання інтегративних процесів
<p>В розвинених економіках («ядрі») глобалізація витікає із внутрішніх процесів формування їх макроекономіки, а для країн більш низького рівня розвитку («шлейф») структурні трансформації в напрямку від мікро- до макро- є продуктом засвоєння глобалізації, а ефективність продуктивного капіталу задається і регулюється за допомогою фінансово-грошових важелів підтримки стійкого курсу національних валют і антиінфляційними заходами. Відповідно, мірилом ефективності внутрішньої економіки стає її конкурентоспроможність на світових ринках. Утворюється своєрідна «комета», ядро і шлейф якої нероздільні, але різні за своїм складом</p>	<p>Для економік більш високого рівня інтеграційні процеси витікають із внутрішніх процесів формування їх макроекономічного рівня, а для економік більш низького рівня, що перебувають у сфері впливу глобальних лідерів, інтегративні трансформації в напрямку від мікро- до макрорівня є продуктом засвоєння глобальних інтегративних процесів, при цьому їх ефективність задається і регулюється за допомогою державного регулювання національного інституціонального рівня інтегративних відносин. При цьому мірилом ефективності внутрішніх інтегративних процесів стає конкурентоспроможна участь глобально орієнтованої національної економіки у світовому відтворювальному циклі</p>

формування відкритої економіки лежить властивість інтегративності, яка передбачає не закінченість процесу об'єднання і не досягнення кінцевої цілісності і єдності елементів і диференційованих частин системи, не її автономність, а забезпечення координованості дій учасників відтворювального процесу на основі пошуку першочергових об'єднуючих підстав та їх компромісне прагнення до об'єднання при виготовленні узгодженого продукту.

В даному контексті на основі цих підстав сформулюємо авторське визначення економічної інтеграції в умовах відкритої економіки, яке представлено у порівнянні з класичним, загальнофілософським визначенням інтеграції [10] в табл. 2.

3) як третю складову концепції введено визначення інтегративного розвитку високотехнологічних систем як узгодженого процесу якісних, кількісних і структурних змін їх підсистем, спрямованого на підвищення рівня їх взаємодоповнюваності, консолідації, організованості та ресурсної компліментарності при єдності цілей і гармонізації економічних інтересів (націленість не на одержання прибутку як такого, а на досягнення певних економічних вигід для її учасників, скорочення витрат для поліпшення умов господарювання).

Висновки. На основі попередньо здійсненого парадигмального зрізу багаторівневого характеру протікання сучасних інтеграційних процесів [1], який показав струк-

Визначення економічної інтеграції в умовах відкритої економіки

Загальнофілософський контекст визначення інтеграції (економічна енциклопедія)	Визначення економічної інтеграції в умовах відкритої економіки (авторське визначення)
Інтеграція означає стан об'єднання окремих диференційованих частин і функцій системи в єдине ціле, а також процес, який веде до такого стану об'єднання. Відтак, поняття інтеграції означає, з одного боку, процес, динаміку, а з іншого – результат, статику. Інтеграція трактується як «... процес або дія, яка має своїм результатом цілісність, закінченість процесів об'єднання, досягнення і розкриття цілісності та єдності елементів і частин системи, при цьому зменшується їх відносна самостійність стосовно один одного і в основі взаємодії лежить істотно необхідний зв'язок»	Економічна інтеграція в умовах формування світового відтворювального циклу – це внутрішньо скоординований інтегративний процес, який передбачає об'єднану цільовою спрямованістю компромісну співучасть рівноправних і незалежних партнерів (при збереженні їх відмінностей) у виготовленні інтегративного продукту на основі підсистем партнерства, колективного виробництва і обміну діяльністю при єдності цілей, стратегії, колективних цінностей, багатьох нематеріальних активів і гармонізації економічних інтересів для досягнення певних економічних вигід учасників

турований розвиток економічної інтеграції за рахунок ієрархічності економічних систем, і різного ступеня залучення економічного простору (глобального, національного, регіонального, мікрорівня) в економічну інтеграцію, констатовано наявність трьох взаємозв'язаних сучасних парадигм економічної інтеграції: інтеграція на наднаціональному рівні, інституціональна (регіональна) інтеграція (на міждержавному та міжрегіональному рівні); мікроінтеграція (міжфірмова). Відтак, економічна інтеграція, як структурований процес, визиває якісні зміни на різних рівнях світового господарства: на рівні національного господарства, регіонів, між корпораціями та окремими підприємствами, що не входять до складу корпоративних підприємницьких формувань. В основі становлення відкритої економіки у вигляді світового відтворювального циклу лежить механізм глобалізації, ядро якої складають саме масштабні та глибинні інтеграційні процеси, які базуються на історично сформованих і повсюдно поширених об'єктивних процесах розподілу і кооперації праці, розвитку економічного співробітництва в рамках мережевої парадигми.

Нові тенденції економічної інтеграції підприємств пов'язані з такою властивістю економічної системи як *інтегративність* функціонування, яка саме і лежить в основі побудови розгалуженої мережі гнучких партнерських зв'язків і взаємодоповнюваних багаторівневих коопераційних технологічних ланцюжків (а не замкнені вертикальні технологічні цикли), за допомогою яких забезпечується завершеність високотехнологічного виробництва, при одночасному збереженні відмінностей між рівноправними і незалежними партнерами і різноманітності ресурсів, які використовуються при єдності цілей, стратегії, колективних цінностей і багатьох нематеріальних активів, що й складає головну особливість сучасного високотехнологічного виробництва. На наш погляд, науковою детермінантою даних процесів є те, що конкуренція відбувається між системами створення цінностей, а не окремими підприємствами, тому для кожного з них стають принципово важливими гнучкі організаційні форми, в яких вирішується рівень спеціалізації і подальша інтеграція внутрішніх і зовнішніх виробничих процесів.

В результаті проведеного дослідження нами сформульовано системну концепцію, яка і визначила принципові науково-теоретичні засади створення ефективної системи економічної інтеграції високотехнологічних підприємств в умовах відкритої економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Янчук М. Б. Інтеграція авіабудівних підприємств України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / М. Б. Янчук. – К. : Освіта України, 2013. – 326 с.
2. Голованова Н. Б. Организационно-экономические основы устойчивого развития предприятий высокотехнологического комплекса / Н. Б. Голованова, И. С. Сильницкий // Управление экономическими системами. Отраслевая экономика. – 2012. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uecs.ru/uecs-39-392012/item/1186-2012-03-29-07-22-17>
3. Саліхова О. Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні : монографія / О. Б. Саліхова; [НАН України, Інститут економіки та прогнозування]. – К., 2012. – 624 с.
4. Шведюк О. Мережеві структури у системі економічних відносин / О. Шведюк // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2009. – Вип. 1 – 2. – С. 134 – 139.
5. Катуков Д. Д. Институциональная среда глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий : научный доклад / Д. Д. Катуков, В. Е. Малыгин, Н. В. Смородинская; [под ред. Н. В. Смородинской]. – М. : Институт экономики РАН, 2012. – 45 с.
6. Румянцев К. Н. Новейшие проявления интеграционных процессов / К. Н. Румянцев // Наука. Образование. Инновации. – 2008. – Вып. 7 (Кластеризация предприятий: состояние и перспективы). – С. 52 – 71.
7. Бочко В. С. Интегративная экономика – экономика скоординированного и социально ориентированного пространства / В. С. Бочко // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2012. – № 5 (23) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://esc.vscs.ac.ru/?module=Article&action=catid>
8. Ананьин О. Вашингтонский консенсус: пейзаж после битвы / О. Ананьин, Р. Хаиткулов, Д. Шестаков // Мировая

экономика и международные отношения. – 2010. – № 12. – С. 15 – 27.

9. Кочетов Э. Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса) : сборник стратегических понятий-новелл / Э. Г. Кочетов. – Екатеринбург : ИПП «Уральский рабочий», 2006. – 504 с.

10. Економічна енциклопедія : у 3-х томах; Т. 1 / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2000. – С. 668 – 670.

REFERENCES

Ananin, O., Khaitkulov, R., and Shestakov, D. "Washingtonskiy konsensus: peyzazh posle bitvy" [Washington consensus: the landscape after the battle]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 12 (2010): 15-27.

Bochko, V. S. "Integrativnaia ekonomika - ekonomika skoordirovannogo i sotsialno orientirovannogo prostranstva" [Integrative economy - the economy of a coordinated and socially oriented space]. <http://esc.vsc.ac.ru/?module=Articles&actioncatid>

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2000.

Golovanova, N. B., and Silnitskiy, I. S. "Organizatsionno-ekonomicheskie osnovy ustoychivogo razvitiia predpriyatii vysokotekhnologichnogo kompleksa" [Organizational and economic basis for sustainable development of enterprises of

high-tech industry]. <http://uecs.ru/uecs-39-392012/item/1186-2012-03-29-07-22-17>

Katukov, D. D., Malygin, V. E., and Smorodinskaia, N. V. *Institutsionalnaia sreda globalizirovannoy ekonomiki: razvitie setevykh vzaimodeystviy* [The institutional environment of the globalized economy: development of network interactions]. Moscow: Institut ekonomiki RAN, 2012.

Kochetov, E. G. *Geoekonomicheskii (globalnyy) tolkovyy slovar (osnovy vysokikh geoekonomicheskikh tekhnologiy sovremennogo biznesa)* [Geo-economic (global) Dictionary (geo-economic foundations of high tech modern business)]. Ekaterinburg: Uralskiy rabochiy, 2006.

Rumiantsev, K. N. "Noveyshie proiavleniia integratsionnykh protsessov" [The latest manifestation of the integration process]. *Nauka. Obrazovanie. Innovatsii*, no. 7 (2008): 52-71.

Shvediuk, O. "Merezhevi struktury u systemi ekonomichnykh vidnosyn" [Network structure in the economic relations]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, no. 1-2 (2009): 134-139.

Salikhova, O. B. *Vysokotekhnologichni vyrobnytstva: vid metodolohii otsinky do pidnesennia v Ukraini* [High-tech production from assessment methodology to rise in Ukraine]. Kyiv, 2012.

Yanchuk, M. B. *Intehratsiia aviabudivnykh pidpriemstv Ukrainy v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Integration aircraft building enterprises in Ukraine under globalization challenges]. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2013.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.26

БЮДЖЕТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПОТЕНЦІАЛ БЮДЖЕТУ ТЕРИТОРІЇ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

© 2014 **ВОЛКОВСЬКИЙ Є. І., КОТІНА Г. М., СТЕПУРА М. М.**

УДК 336.26

Волковський Є. І., Котіна Г. М., Степура М. М.

Бюджетний потенціал та потенціал бюджету території: методичні аспекти

Мета статті полягає у виявленні структурних взаємозв'язків між поняттями «бюджетний потенціал території» та «потенціал бюджету території» на основі аналізу та дослідження фінансового потенціалу, фіскального простору та бюджетного потенціалу. На основі аналізу, систематизації й узагальнення наукових праць багатьох учених було розглянуто погляди щодо трактування дефініцій «фінансовий потенціал», «фіскальний простір» і «бюджетний потенціал» та встановлено взаємозв'язки між ними.

У результаті дослідження було виділено три вихідні позиції, які варто враховувати під час визначення потенціалу бюджету території: наявні фіскальні можливості, модель фіскального федералізму та ефективна діяльність урядових структур. Перша та друга позиції описуються бюджетними ресурсами, які умовно можливо акумулювати для виконання повноважень територіальних органів управління. Третя ж характеризує наявність додаткових джерел для фінансування місцевих владних ініціатив. Визначено, що тлумачення бюджетного потенціалу відрізняється від потенціалу бюджету території. Останній являє собою частину бюджетного потенціалу території та її фіскального простору.

Ієрархія та взаємозв'язок даних понять надали можливість побудувати графічно залежність між цими дефініціями, ввести математичний апарат їх взаємовідносин та здійснювати подальший аналіз можливостей акумулювання фінансових ресурсів території в місцевому бюджеті.

Ключові слова: територіальний фіскальний простір, фінансовий потенціал території, податковий потенціал території, бюджетний потенціал території, потенціал бюджету території

Рис.: 2. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 18.

Волковський Євген Ігорович – старший викладач, кафедра фінансових ринків, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: kgradbud@mail.ru

Котіна Ганна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: akotina@ukr.net

Степура Марина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: mstepura@ukr.net

УДК 336.26

UDC 336.26

Волковський Є. І., Котіна А. М., Степура М. М.

Бюджетный потенциал и потенциал бюджета территории: методические аспекты

Цель статьи заключается в выявлении структурных взаимосвязей между понятиями «бюджетный потенциал территории» и «потенциал бюджета территории» на основе анализа и исследования финансового потенциала, фискального пространства и бюджетного потенциала. На основе анализа, систематизации и обобщения научных трудов многих ученых были рассмотрены взгляды относительно трактовки дефиниций «финансовый потенциал», «фискальное пространство» и «бюджет потенциал» и установлены взаимосвязи между ними. В результате исследования были выделены три исходные позиции, которые следует учитывать при определении потенциала бюджета территории: имеющиеся фискальные возможности, модель фискального федерализма и эффективная деятельность правительственных структур. Первая и вторая позиции описываются бюджетными ресурсами, которые условно можно аккумулировать для выполнения полномочий территориальных органов управления. Третья же характеризует наличие дополнительных источников для финансирования местных властных инициатив. Определено, что толкование бюджетного потенциала отличается от потенциала бюджета территории. Последний представляет собой часть бюджетного потенциала территории и ее фискального пространства.

Volkovskiy Ie. I., Kotina A. M., Stepyra M. M.

The Budgetary Capacity and Capacity of the Budget of the Area: Methodological Aspects

The objective of the article consists in identifying the structural interconnections between the notions of «the budgetary capacity of the area» and «the capacity of the budget of the area» on the basis of analysis and study of the financial capacity, fiscal space, and the budgetary capacity. The article uses analysis, systematization, and generalization of research findings of numerous scientists for discussion of the perspectives on the interpretation of the definitions of «financial capacity», «fiscal space», and «budgetary capacity» and establishment of the interconnections among them. The study allowed singling out three points of reference which should be taken into account while assessing the capacity of the budget of the area: the available fiscal possibilities, the fiscal federalism model, and effective operations of the governmental bodies. The first two points are described by the budgetary resources which can presumably be accumulated in order to exercise the authority of local governing bodies. The third point characterizes the availability of additional sources for funding of local government initiatives. The interpretation of the budgetary capacity was found to be different from that of the capacity of the budget of the area. The latter is essentially a part of the budgetary capacity of the area and its fiscal space. The hierarchy and interconnection between these notions allowed graphical construction of the

Иерархия и взаимосвязь данных понятий предоставила возможность построить графически зависимость между этими дефинициями, ввести математический аппарат их взаимоотношений и осуществлять дальнейший анализ возможностей аккумуляирования финансовых ресурсов территории в местном бюджете.

Ключевые слова: территориальное фискальное пространство, финансовый потенциал территории, налоговый потенциал территории, бюджетный потенциал территории, потенциал бюджета территории

Рис.: 2. **Формул:** 3. **Библ.:** 18.

Волковский Евгений Игоревич – старший преподаватель, кафедра финансов рынков, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: kgradbud@mail.ru

Котина Анна Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: akotina@ukr.net

Степура Марина Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: mstepura@ukr.net

Вступ. В умовах економічного колапсу аналіз та пошук джерел наповнення місцевих бюджетів є визначальним. При цьому зростає роль бюджетного регулювання територій. Постає питання пошуку актуальних економічних понять, що максимально ефективно дозволять здійснити управління наявними фінансовими можливостями. До таких дефініцій слід відносити фискальний простір, фінансовий та бюджетний потенціали.

Дослідженням питань фискального простору присвячені роботи Р. Heller, R. Roy, A. Shick, Т. І. Єфіменко, Дьякової Е. Б., Перекрестова Л. В. Аналіз фінансового та бюджетного потенціалів розглядається у роботах А. І. Даниленко, С. В. Зенченко, К. В. Іоненко, І. І. Кичко, Ю. В. Пасічника, А. Є. Буряченка, В. Г. Бороноса, Є. О. Балацького, А. Т. Вонзюк, В. С. Свірського, С. С. Шумської, Я. Я. Пушака та інших.

Мета роботи полягає у виявленні структурних взаємозв'язків між поняттями «бюджетний потенціал території» та «потенціал бюджету території» на основі аналізу та дослідження фінансового потенціалу, фискального простору та бюджетного потенціалу.

Виклад основного матеріалу.

Проблеми, що стоять перед державою в умовах обмеженості фінансових ресурсів, для забезпечення своєї діяльності та стимулювання економічного розвитку вимагають пошуку резервів та можливостей вивільнення задіяних грошових коштів та забезпечення фінансування пріоритетних напрямів. Загальним поняттям, що характеризує межі втручання держави у рух фінансових ресурсів, є поняття фискального простору. Дане поняття є новим для України, втім воно широко застосовується у макрофінансовому аналізі Заходу [1]. Творцем теорії фискального простору є науковець-практик П. Хеллер. Він визначає фискальний простір як резерв бюджету уряду, що може бути використаний у визначених цілях без шкоди для фінансових позицій та стабільності економіки [2, с. 1]. Тобто для фінансування додаткових державних витрат

dependence between the definitions, introduction of mathematical tools for their interrelations and further analysis of the possibilities for accumulation of financial resources of the area in the local budget.

Keywords: fiscal space of the area, financial capacity of the area, taxable capacity of the area, budgetary capacity of the area, capacity of the budget of the area

Fig.: 2. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 18.

Volkovskiy Ievgen I. – Senior Lecturer, Department of Financial Markets, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: kgradbud@mail.ru

Kotina Anna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: akotina@ukr.net

Stepura Marina M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: mstepura@ukr.net

або витрат, які не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами, уряду необхідно задіяти, перегрупувати або створити відповідний фискальний простір. R. Roy, A. Neuty, E. Letouze визначають фискальний простір як обсяг фінансування, який є доступним внаслідок конкретних дій з мобілізації ресурсів та реформ, що є необхідними для ефективного фінансування вивільнених коштів та досягнення визначених цілей розвитку [3, с. 2]. Allen Schick трактує фискальний простір як грошові кошти, що є доступними для уряду для здійснення політичних ініціатив за рахунок бюджету [4, с. 8].

Фактично сьогодні Україна стикнулася з гострою нестачею фінансових ресурсів, що спричинене стрімким скороченням фискального простору.

Головними джерелами розширення фискального простору є:

- підвищення податкових надходжень;
- скорочення обсягів фінансування менш пріоритетних витрат;
- підвищення ефективності державних витрат;
- отримання кредитів.

Підвищення податків є достатньо сумнівним джерелом створення фискального простору в Україні, оскільки підвищення податків знижує пропозицію праці та капіталу. Що в умовах сповільнення темпів економічного розвитку може мати обернений ефект. Особливо це стосується оподаткування доходів фізичних та юридичних осіб. В той же час податки зі сталим об'єктом оподаткування та додаткові податки на споживання можуть розглядатися, як ефективне джерело розширення фискального простору.

Скорочення фінансування менш пріоритетних напрямів, забезпечує фінансування більш пріоритетних. Які забезпечують прискорення темпів економічного росту. До напрямів які обмежують фискальний простір країн зазвичай відносять фінансування функцій уряду, видатки на соціальний захист та забезпечення. Тоді як збільшення видатків на освіту та забезпечення інфраструктури сприяють

економічному розвитку, оскільки вони підвищують ефективність факторів виробництва [5, с. 103].

Забезпечення більш високої ефективності витрат також збільшує фіскальний простір, оскільки дозволяє отримувати кращі результати за наявного ресурсу. Причому неефективне використання бюджетних коштів несе значно більший негативний ефект, порівняно з нецільовими видатками. Головними проявами неефективності витрат сьогодні в Україні є:

- прийняття необґрунтованих управлінських рішень;
- значні недоліки в прогнозуванні;
- завищення вартості будівельних робіт [6].

Отримання кредитів є дуже дорогим задоволенням в умовах нестабільності валютного курсу і має застосовуватись лише крайніх випадках. Більш раціональним є отримання пільгових кредитів від міжнародних та регіональних фінансових організацій за найнижчими відсотковими ставками.

Поняття фіскального простору та аналіз шляхів його збільшення широко застосовується саме на макрорівні. У практичній діяльності з пошуку ефективних джерел фінансування бюджетів усіх рівнів є необхідність розробки поняття територіального фіскального простору.

На нашу думку, *територіальний фіскальний простір* (можливості) – це загальна сума фінансових ресурсів, наявних у розпорядженні територіальних органів влади та управління (та / або можуть бути залучені ними), які об'єктивно можуть бути використані ними для виконання своїх повноважень у межах існуючої моделі фіскального федералізму. Кількісно територіальний фіскальний простір включає до себе, окрім бюджетного потенціалу території, ще залучені, позикові кошти (у вигляді, наприклад, трансфертів та позичок) та вивільнені фінансові ресурси у результаті ефективного використання наявного бюджетного потенціалу території. При цьому він складається з фінансових ресурсів, при використанні яких не порушується бюджетна стійкість в середньостроковій та довгостроковій перспективі. Зважаючи на структурні складові, територіальний фіскальний простір може бути визначений за наступною формулою:

$$ТФП = БПТ + ВК + ЧТ + ЧПК \quad БС = const, \quad (1)$$

де ТФП – територіальний фіскальний простір,

БПТ – бюджетний потенціал території,

ЧТ – чисті трансферти,

ЧПК – чисті позикові кошти,

ВК – вивільнені фінансові ресурси у результаті ефективного використання наявного бюджетного потенціалу території,

БС – бюджетна стійкість.

Таке визначення створює протиріччя, оскільки значна частина дослідників фінансового та бюджетного потенціалів розглядають бюджетний потенціал лише як складову фінансового потенціалу, не пов'язуючи його з фіскальними можливостями, інколи, навіть не виділяючи його як поняття, а зазначаючи у вигляді частини фінансових ресурсів. Наприклад, С. С. Шумська вказує такі складові фінансового потенціалу: фінансові ресурси органів державного управління, фінансові ресурси господарських підприємств, фінансові ресурси населення, фінансові ресурси інститу-

цій фінансового сектора економіки [7, с. 87]. Науковець Г. В. Возняк під складовими фінансового потенціалу розуміє «сукупність джерел фінансових коштів, якими володіють регіональні органи влади, підприємства реального сектора економіки, фінансові структури, домогосподарства та зовнішні джерела таких коштів» [8].

Іншим поглядом до розгляду складу фінансового потенціалу є адитивний підхід, згідно з яким фінансовий потенціал розглядається як сукупність відповідних потенціалів. Так, наприклад, В. С. Свірський виділяє такі функціональні частини фінансового потенціалу держави: потенціал державних фінансів, потенціал фінансового сектора, фінансовий потенціал суб'єктів господарювання, фінансовий потенціал домогосподарств [9, с. 137].

Графічно бюджетний потенціал відображається як складова більш широких потенціалів господарської діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Місце бюджетного потенціалу в економічному потенціалі країни

Джерело: складено авторами на основі [10]

Фінансовий потенціал включає до свого складу усі фінансові ресурси, що знаходяться на певній території. Так, до його складу входять прибуток підприємств, фонди амортизаційних відрахувань, заробітна плата, ресурси банківської системи території та інші ресурси. Проте до складу фінансового потенціалу можуть входити фінансові ресурси, що не підлягають бюджетному розподілу, або ж неадекватне збільшення частки бюджетного потенціалу у межах фінансового потенціалу може призвести до значного скорочення інших складових фінансового потенціалу. Тому, на нашу думку, необхідно розглядати підхід, коли бюджетний потенціал території діє в межах наявного фіскального простору, оскільки цей фіскальний простір формується у межах створених фінансових можливостей території. Фіскальний простір є об'єктивним, оскільки визначається за умови загальноекономічної стабільності.

Відповідно у межах такого підходу необхідно формалізувати поняття бюджетного потенціалу території.

Бюджетний потенціал території – це частина територіального фіскального простору, яка повністю належить органам державного та територіального управління та може бути використана в межах діючої моделі фіскального федералізму. Іншими словами, це та частина виробленого на території продукту, яка централізується у державному та місцевому фондах грошових коштів. Вона відрізняється від фіскальних можливостей тим, що враховує лише наявні ресурси від продуктивної діяльності держави та перерозподілу доходів юридичних та фізич-

них осіб – суб'єктів даної території – у вигляді загальнодержавних та місцевих податків та інших неподаткових надходжень.

Розуміння сутності та поняття бюджетного потенціалу території неможливе без розуміння його складу. Так, С. В. Зенченко, досліджуючи бюджетний потенціал, вказує на його адитивність. Автор розуміє бюджетний потенціал як сукупність потенціалів усіх можливих доходів бюджету [12, с. 17]. Даний підхід є дуже уніфікованим і не розкриває особливостей формування бюджетного потенціалу. При цьому С. В. Зенченко математично вказує, що бюджетний потенціал є перевищенням між обсягом податкового та неподаткового потенціалу території та відповідними витратними зобов'язаннями території. [13, с. 187]. Це, на нашу думку, є некоректним, оскільки за умов дотаційності території величина потенціалу матиме від'ємне значення, в той час як потенціал може бути достатнім або недостатнім.

В. Г. Боронос вказує, що бюджетний потенціал складається з двох складових: податковий потенціал та неподатковий потенціал [14]. Е. А. Ісаєв розглядає бюджетний потенціал більш деталізовано і розподіляє його на наступні блоки [15, с. 136]:

- Блок податкових доходів;
- Блок неподаткових доходів;
- Блок фінансових трансфертів;
- Блок запозичених ресурсів.

Цікавим є погляд Айвазов А. А. Він характеризує структуру бюджетного потенціалу регіону, розподіляє його на власний бюджетний потенціал та залучений. Разом власний та залучений бюджетні потенціали формують сукупний потенціал. До власного автор відносить податкові надходження від місцевих податків та неподаткові надходження місцевого рівня. До залученого бюджетного потенціалу автор відносить податки загальнодержавного рівня, закріплені за місцевим бюджетом та відповідні міжбюджетні трансферти, що надходять до регіону [16, с. 10].

Я. Я. Пушак деталізує складові бюджетного потенціалу. Він поділяє бюджетний потенціал на чотири складові. До першої складової автор відносить надходження від власних місцевих податків та інших позабюджетних надходжень. Ця частина повністю знаходиться у розпорядженні регіональної влади. Друга складова формується фінансовими ресурсами суб'єктів території та вилучається державою до Державного бюджету відповідно до чинного законодавства. Третя частина існує у вигляді резерву і не задіяна у процесах соціально-економічного відтворення регіону, проте може бути використана. Четверта частина бюджетного потенціалу надходить до бюджету регіону за підсумками перерозподілу Державного бюджету у вигляді трансфертів [17]. В даному підході, на нашу думку, автор об'єднує елементи понять фіскального простору та бюджетного потенціалу території.

Систематизуючи наукові погляди та виходячи з фіскального потенціалу території, визначимо такі складові бюджетного потенціалу території:

$$БПТ = Державна квота ВРП = >$$

- Фінансові ресурси від продуктивної діяльності держави та місцевого господарства (в т. ч. інші неподаткові доходи)
- Фінансові ресурси від перерозподілу доходів юридичних та фізичних осіб – суб'єктів даної території

Враховуючи структуру побудови бюджетної системи із її розподілом на загальнодержавний та місцеві бюджети, необхідно ввести поняття, що відповідатиме аналізу бюджетних потреб території, її громади. Таким поняттям має стати **потенціал бюджету території**. Даний потенціал має відігравати ключову роль при забезпеченні розвитку територій.

На нашу думку, **потенціал бюджету території** – це та частина бюджетного потенціалу території і фіскального простору, яка залишається на цьому рівні, враховуючи існуючі засади та інструменти фіскального регулювання. Математично його можна визначити таким чином:

$$ПБТ = БПТ - ПП + ЧТ + ЧПК + ВК, \quad (2)$$

- де *БТ* – потенціал бюджету території,
БПТ – бюджетний потенціал території,
ПП – передані податки та збори, зібрані на території,
ЧПК – чисті позикові кошти,
ЧТ – чисті трансферти;
ВК – вивільнені кошти.

Рис. 2. Бюджетний потенціал та потенціал бюджету території: структурна взаємозалежність

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень та [2; 3; 18]

У підсумку потенціал бюджету території складається із податкового, неподаткового потенціалів території та частини територіального фіскального простору. **Податковий потенціал території** – це та частина виробленого на території ВРП, яка може бути перерозподілена через податки, виходячи з існуючих нормативно-правових правил оподаткування. Обсяг податкового потенціалу території буде залежати від стандартної ставки оподаткування та макробази для кожного окремого податку чи збору, від преференцій, наданих окремим категоріям платників або видам діяльності, існуючої суми непогашеного податкового боргу. Фізично він може бути вимірний як різниця між максимально можливою сумою отриманих податків, виходячи з макробази і ставок оподаткування, та сумою наданих пільг та обсягу податкового боргу:

Математично його можна визначити таким чином:

$$ПП території = \Sigma МБ * С - Пільги - Борг$$

або (3)

$$ПП\ територии = MB * CC - Пільги - Борг,$$

де *MB* – макробаза оподаткування,

C – ставка оподаткування,

CC – середньозважена ставка, яка розраховується як середньоарифметичне стандартних ставок по кожному податку та збору, зважених на місце у структурі податків.

При цьому податковий потенціал території утворюється потенціалами надходжень від власних та закріплених податків території.

В той же час, **неподатковий потенціал території** – це можливий обсяг отриманих державою ресурсів, які централізуються у фондах, із неподаткових джерел формування доходів бюджету. До них відносять: прибуток підприємств державної та комунальної форми власності, доходи від продажу комунального та державного майна, орендна плата, штрафи та адміністративні стягнення, та інші джерела формування неподаткового характеру. Даний потенціал території доповнює податковий потенціал, згладжуючи при цьому негативні ефекти оподаткування та диверсифікуючи надходження бюджету території, що, у свою чергу, забезпечує бюджет додатковими стабільними надходженнями.

Частина фіскального простору – це отримані за мінусом переданих трансфертів місцеві запозичення та вивільнені внаслідок ефективного використання бюджетних ресурсів кошти, які дають можливість профінансувати додаткові ініціативи місцевої влади.

Висновки. Надане дослідження поглиблює теоретичні положення бюджетного аналізу та регулювання територіального розвитку. За результатами дослідження встановлено сутність понять «територіальний фіскальний простір», «бюджетний потенціал території» та «потенціал бюджету території». У ході дослідження було виділено три вихідні позиції, які варто враховувати під час визначення потенціалу бюджету території: наявні фіскальні можливості, модель фіскального федералізму та ефективна діяльність урядових структур. Перша та друга позиції описуються бюджетними ресурсами, які умовно можливо акумулювати для виконання повноважень територіальних органів управління. Третя ж характеризує наявність додаткових джерел для фінансування місцевих владних ініціатив. Визначено, що таування бюджетного потенціалу відрізняється від потенціалу бюджету території. Останній являє собою частину бюджетного потенціалу території та її фіскального простору.

Ієрархія та взаємозв'язок даних понять надали можливість графічно побудувати залежність між цими поняттями, ввести математичний апарат їх взаємовідносин та здійснювати подальший аналіз можливостей акумулювання фінансових ресурсів території в місцевому бюджеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьякова Е. Б. Категории фискального пространства и бюджетной емкости в теории бюджетного регулирования / Е. Б. Дьякова, Л. В. Перекрестова // Управление экономическими системами. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uecs.ru/uecs-36-122011/item/826-2011-12-02-06-01-05>

2. Heller P. Back to Basics – Fiscal Space: What It Is and How to Get It // Finance & Development, June 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/06/basics.htm>

3. Roy R., Heuty A., Letouze E. Fiscal Space For What? Analytical Issues From A Human Development Perspective [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/poverty-reduction/poverty-website/fiscal-space-for-what/FiscalSpaceforWhat.pdf>

4. Schick A. Budgeting for Fiscal Space OECD // Journal on Budgeting. – Vol. 2009/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.planejamento.gov.br/secretarias/upload/Arquivos/seges/arquivos/OCDE2011/OECD_Journal_2_2009.pdf

5. Грей Ш., Лейн Т., Варудакіа А. Налогово-бюджетная политика и экономический рост. Уроки для Восточной Европы и Центральной Азии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1182779443519/Fiscal_Policy_and_Economic_Growth_rus_090507.pdf

6. Радіонов Ю. Д. Проблема ефективності бюджетних витрат / Ю. Д. Радіонов // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 47 – 55.

7. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : у 3 т. / А. І. Даниленко, О. М. Алімов, О. І. Барановський та ін.; [за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка]. – К. : Фенікс, 2008. – Т. 1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі реалізації. – 2008. – 468 с.

8. Возняк Г. В. Фінансовий потенціал регіону та проблеми його оцінки / Г. В. Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/66671.doc.htm

9. Свірський В. С. Проблеми структурування фінансового потенціалу держави / В. С. Свірський // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 136 – 139.

10. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади / В. Свірський // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 43 – 51.

11. Григоренко В. О. Фінансовий потенціал території: теоретичні аспекти та механізми формування / В. О. Григоренко // Економічний форум. – 2012. – № 1.

12. Зенченко С. В. Формирование и оценка регионально-го финансового потенциала устойчивого развития экономики территории: теория и методология : автореф. ... доктора экон. наук / С. В. Зенченко. – Ставрополь, 2009. – С. 17.

13. Зенченко С. В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке / С. В. Зенченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rppe.ru/wp-content/uploads/2008/10/zenchenko-sb.pdf>

14. Борнос В. Г. Оцінка ролі фінансового потенціалу регіону в дослідженні стійкості економічного розвитку території / В. Г. Борнос // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2011. – № 2.

15. Исаев Э. А. Финансовый потенциал крупного экономического региона / Э. А. Исаев; [науч. ред. Ю. И. Любимцев]. – М. : Издательство «Экономика», 2007. – 206 с.

16. Айвазов А. А. Формирование и оценка бюджетного потенциала региона : автореф. ... канд. экон. наук / А. А. Айвазов. – М., 2010. – С. 10.

17. Пушак Я. Я. Суть та напрями використання бюджетного потенціалу регіону / Я. Я. Пушак // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 1. – С. 103.

18. Дем'янчук О. І. Складові фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці / О. І. Дем'янчук // На-

укові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 25. – С. 95 – 103.

REFERENCES

- Ayvazov, A. A. "Formirovanie i otsenka biudzhethnogo potentsiala regiona" [Formation and evaluation of budgetary potential of the region]. avtoref. ... kand. ekon. nauk, 2010.
- Boronos, V. H. "Otsinka roli finansovoho potentsialu rehionu v doslidzhenni stiiikosti ekonomichnogo rozvytku terytorii" [Role of the financial capacity of the region to study the stability of economic development of the area]. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahranoho universytetu. Seriiia «Finansy i kredyt», no. 2 (2011).
- Danylenko, A. I. et al. "Finansova polityka ta podatkovobiu-dzhethni vazheli realizatsii" [Fiscal policy and tax and budget implementation instruments]. In Finansovo-monetarni vazheli ekonomichnogo rozvytku. Kyiv: Feniks, 2008.
- Diakova, E. B., and Perekrestova, L. V. "Kategorii fiskalnogo prostranstva i biudzhethnoy emkosti v teorii biudzhethnogo regulirovaniia" [Categories fiscal space and fiscal capacity in the theory of fiscal adjustment]. <http://www.uecs.ru/uecs-36-122011/item/826-2011-12-02-06-01-05>
- Dem'ianchuk, O. I. "Skладovi finansovoho potentsialu administratyvno-terytorialnoi odyntsi" [The financial capacity of local government area]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Ekononika», no. 25 (2014): 95-103.
- Grey, Sh., Leyn, T., and Varudaksia, A. "Nalogovo-biudzhethnaia politika i ekonomicheskii rost. Uroki dlia Vostochnoy Evropy i Tsentralnoy Azii" [Fiscal policy and economic growth. Lessons for Eastern Europe and Central Asia]. http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1182779443519/Fiscal_Policy_and_Economic_Growth_rus_090507.pdf
- Hryhorenko, V. O. "Finansovyi potentsial terytorii: teoretichni aspekty ta mekhanizmy formuvannia" [Financial strength areas: theoretical aspects and mechanisms of formation]. Ekonomichnyi forum, no. 1 (2012).
- Heller, P. "Back to Basics - Fiscal Space: What It Is and How to Get It" <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/06/basics.htm>
- Isaev, E. A. Finansovyy potentsial krupnogo ekonomicheskogo regiona [Financial capacity of a major economic region]. Moscow: Ekonomika, 2007.
- Pushak, Ya. Ya. "Sut ta napriamy vykorystannia biudzhethnogo potentsialu rehionu" [The essence and use of budgetary potential]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, no. 1 (2014): 103-.
- Roy, R., Heuty, A., and Letouze, E. "Fiscal Space for What? Analytical Issues from a Human Development Perspective" <http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/poverty-reduction/poverty-website/fiscal-space-for-what/FiscalSpaceforWhat.pdf>
- Radionov, Yu. D. "Problema efektyvnosti biudzhethnykh vytrat" [Problem efficiency of public spending]. Finansy Ukrainy, no. 5 (2011): 47-55.
- Svirskiy, V. S. "Problemy strukturuvannia finansovoho potentsialu derzhavy" [Problems structuring financial potential]. In novatsiina ekonomika, no. 3 (2009): 136-139.
- Schick, A. "Budgeting for Fiscal Space OECD" http://www.planejamento.gov.br/secretarias/upload/Arquivos/seges/arquivos/OCDE2011/OECD_Journal_2_2009.pdf
- Svirskiy, V. "Finansovyi potentsial: teoretiko-kontseptualni zasady" [Financial strength: theoretical and conceptual framework]. Svit finansiv, no. 4 (13) (2007): 43-51.
- Vozniak, H. V. "Finansovyi potentsial rehionu ta problemy ioho otsinky" [The financial potential of the region and the problems of its evaluation]. http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/66671.doc.htm
- Zenchenko, S. V. "Biudzhethnyy potentsial regiona i metodicheskie podkhody k ego otsenke" [Budget potential of the region and methodical approaches to its assessment]. <http://www.rppe.ru/wp-content/uploads/2008/10/zenchenko-sb.pdf>
- Zenchenko, S. V. "Formirovanie i otsenka regionalnogo finansovogo potentsiala ustoychivogo razvitiia ekonomiki territorii: teoriia i metodologiya" [Formation and evaluation of regional financial capacity for sustainable economic development areas: theory and methodology]. avtoref. ... doktora ekon. nauk, 2009.

THE STATUS OF LIQUIDITY MANAGEMENT SYSTEMS IN UKRAINIAN BANKS

© 2014 IVASIV I. B., FUKSMAN O. YU.

УДК 336.71

Ivasiv I. B., Fuksman O. Yu.

The Status of Liquidity Management Systems in Ukrainian Banks

The objective of the article consists in studying the status of principal elements of liquidity management systems in domestic banks. Basic liquidity management strategies of banks were analyzed, the necessity of implementing an integrated liquidity management system was stressed. Key properties and elements of an integrated liquidity management system were identified. By using a questionnaire survey method, the current status of the liquidity management system in Ukrainian banks was analyzed in terms of correspondence of its elements to the characteristics of an integrated one; its principal flaws were identified. The necessity of equal attention paid by the management to the liquidity risk and the credit risk was substantiated. The prospects for further research in this field consist in analysis of the identified flaws of the liquidity management systems in banks and development of recommendations for their elimination, in particular: involvement of front-office representatives into active participation in liquidity management; introduction of an algorithm for calculation of a stimulating liquidity premium within the transfer model in order to achieve more efficient liquidity management by using transfer pricing; improvement of the information support of liquidity management by developing new reporting and analytical forms, etc.

Key words: liquidity, liquidity management system, asset management, liability management, balanced approach

Tabl.: 2. **Bibl.:** 8.

Ivasiv Ihor B. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor, Department of Banking, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: iivasiv@kneu.edu.ua

Fuksman Oleksandr Yu. – Postgraduate Student, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

Email: afuksman@yandex.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Ивасив И. Б., Фуксман А. Ю. Состояние систем управления ликвидностью в банках Украины

Целью статьи является исследование состояния основных элементов систем управления ликвидностью в отечественных банках. Были проанализированы основные стратегии управления ликвидностью в банках и отмечена необходимость внедрения интегрированной системы управления ликвидностью. Определены ключевые признаки и элементы интегрированной системы управления ликвидностью. При помощи метода анкетирования проведен анализ существующего на сегодня состояния системы управления ликвидностью в банках Украины в разрезе ее элементов относительно соответствия признакам интегрированной, а также установлены ключевые недостатки. Доказано, что менеджерам банка необходимо уделять риску ликвидности не меньше внимания, чем кредитному риску. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются проведение анализа определенных в статье недостатков в системах управления ликвидностью в банках и разработка рекомендаций относительно их устранения, а именно: вовлечение представителей фронт-офиса в процесс активного управления ликвидностью; внедрение алгоритма расчета стимулирующей премии ликвидности в трансфертной модели с целью более качественного управления ликвидностью при помощи трансфертного ценообразования; усовершенствование информационной поддержки управления ликвидностью в направлении разработки новых отчетных и аналитических форм и т. д.

Ключевые слова: ликвидность, система управления ликвидностью, управление активами, управление пассивами, сбалансированный подход

Tabl.: 2. **Библ.:** 8.

Ивасив Игорь Богданович – доктор экономических наук, профессор, профессор, кафедра банковского дела, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: iivasiv@kneu.edu.ua

Фуксман Александр Юрьевич – аспирант, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

Email: afuksman@yandex.ru

Ivasiv I. B., Fuksman O. Yu. Stan sistem upravlinnia likvidnistiu v bankah Ukraini

Метою статті є дослідження стану основних елементів систем управління ліквідністю у вітчизняних банках. Було проаналізовано основні стратегії управління ліквідністю у банках та зазначено необхідність запровадження у використання інтегрованої системи управління ліквідністю. Визначено основні ключові ознаки та елементи інтегрованої системи управління ліквідністю. За допомогою методу анкетування проведено аналіз наявного стану системи управління ліквідністю в банках України у розрізі її елементів щодо відповідності ознакам інтегрованої та встановлено ключові недоліки. Доведено необхідність приділення ризику ліквідності не меншій уваги з боку менеджерів банку, ніж кредитному ризику. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення аналізу виявлених недоліків у системах управління ліквідністю в банках і розробка рекомендацій щодо їх усунення, зокрема: залучення представників фронт-офісу до активного управління ліквідністю; впровадження алгоритму розрахунку стимулюючої премії ліквідності у трансфертній моделі з метою більш якісного управління ліквідністю за допомогою трансфертного ціноутворення; вдосконалення інформаційної підтримки управління ліквідністю у напрямку розробки нових звітних та аналітичних форм тощо.

Ключові слова: ліквідність, система управління ліквідністю, управління активами, управління пасивами, збалансований підхід

Tabl.: 2. **Бібл.:** 8.

Ivasiv Igor Bogdanovich – доктор економічних наук, професор, професор, кафедра банківської справи, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: iivasiv@kneu.edu.ua

Fuksman Oleksandr Yuriyovich – аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна)

Email: afuksman@yandex.ru

Introduction. Profound socio-political upheavals that Ukraine witnessed in early 2014 have resulted in significant deterioration in the country's economic situation, having catalyzed the imbalances that have been gradually accumulating since Ukraine gained its independence. As a consequence, the leaders of the country are currently facing a series of challenges which require, among other measures, implementation of a series of economic reforms. These reforms are directly connected with ensuring stability of the banking system which is fundamental to sustainable economic development.

One of basic preconditions for stability of the banking system is its liquidity. Correspondingly, the mission of the central regulatory bodies at the macro-level consists in carrying out efficient management of liquidity of the banking system and encouraging banks to improve internal liquidity management systems. At the micro-level, a crucial task for each bank is construction of a modern liquidity management system which is fully consistent with the current needs. For this reason, studying the characteristics of the current liquidity management systems in banks, identifying their basic flaws, and taking steps aimed at their elimination appear relevant.

Analysis of recent studies and published works. Evolution of liquidity management strategies of banks is the focus of research works by A. Faliuta, O. Kyrychenko, V. Aliokhina, T. Bondarenko and others [1 – 3]. Research findings concerning formation of an integrated system of liquidity management or asset-liability management are presented in works by Yu. Serpeninova, Zh. Dovhan, O. Kryklii, etc. [4; 5; 6]. Simultaneously, it should be noted that the systemic aspect of construction of an integrated liquidity management system has not received sufficient attention in the scientific community; therefore, this question needs further discussion.

The **objective** of the article consists in studying the status of basic elements of liquidity management systems in domestic banks and identifying the main flaws of the corresponding systems.

Research results. The choice of one liquidity management strategy or another has been primarily influenced by the historic environment of functioning of banks and their competitiveness on the financial services market. Thus, it is possible to single out three principal liquidity management strategies of banks:

- the asset management strategy which implies that the main task of the bank management is formation of an optimum asset structure which will allow the bank to carry out all necessary payments in a timely manner and to the full extent; correspondingly, liquidity needs are mainly met by maintaining a significant volume of readily obtainable assets in the form of cash and correspondent account balances in the central bank and counterparty banks, forming a portfolio of government securities that can be used as secondary liquidity reserves, as well as through efficient loan portfolio management [2, p.64];
- the liability management strategy which implies that the bank is capable of maintaining an adequate level of its liquidity owing to energetic efforts in customer relations aimed at attracting the required volume of monetary resources accepted for reasonable periods and at a favorable rate, domestic interbank money

market borrowings and international capital market borrowings [2, p. 81 – 84];

- the balanced strategy of integrated asset-liability management which implies the necessity of analyzing bank resources and their uses in their inextricable connection by employing simulation modeling methods, maturity gap analysis and a probabilistic approach [3].

The principal distinctive feature and advantage of the third strategy in comparison with the first two, in our opinion, lies in understanding of the fact that both active and passive banking operations can generate profits and losses for the bank. However, as A. Faliuta reasonably mentions in his article, these strategies are not «management strategies» to the full extent, as management is a significantly wider aspect. The above strategies only regulate liquidity, thus it appears inappropriate to refer them the «management» category, as the scope of their operation is considerably narrower [1].

In our view, to be competitive on the financial market today, it is not enough for banks to carry out balanced liquidity regulation through formation of an optimum balance structure, as proposed by Zh. Dovhan [5]. Liquidity regulation through implementation of crisis management [6] or employment of mathematical tools via the optimization model mechanism [4] also provide only partial solutions to the problem of effectiveness of the corresponding process. It is necessary that banks introduce fundamental changes specifically to the liquidity management process with a view to constructing a brand new – integrated – system which will allow achieving key objectives and meeting the needs of shareholders and customers of the bank. The principal elements of such an integrated liquidity management system (further referred to as ILMS) should be: organizational, methodological, information and analytical support, and internal control. We believe the key ILMS principles to be as follows:

- establishment of responsibility of the senior management of the bank for the efficiency of liquidity management system functioning and introduction of the team decision rule in questions concerning the appropriateness of the bank's acceptance of a liquidity risk;
- formation of an organizational culture of liquidity management which implies involvement of both the supervisory board and bank directors and managers of any level (including corporate business employees) into liquidity management, as well as clear distribution of authority among divisions of front, back, and middle offices;
- creation of an adequate liquidity management infrastructure (powerful analytics software and information support, adequate organizational and financial structure, an appropriate internal control system);
- appropriate training of the staff, which should be suitable for the competitive environment of the bank functioning;
- determination of the VaR value for liquidity on a permanent basis with a view to estimation of maximum foreseeable losses of the capital caused by a liquidity risk occurrence;
- active use of the transfer pricing system in the liquidity management process [7].

In order to assess the current status of the liquidity management system in Ukrainian banks and its correspondence to the characteristics of an integrated one, we developed a questionnaire to be completed by employees of domestic banks that are on the list of top 20 banks of Ukraine according to the NBU classification as of 1 October 2014 [8]. Overall, the survey involved 8 banking establishments, four of which have the foreign capital of over 50% (further referred to as foreign-capital banks), whereas the capital of the remaining four banks is predominantly represented by resources of domestic legal entities and private individuals (further referred to as domestic-capital banks).

Based on the respondents' answers, conclusions were drawn as to the level of current organizational, methodological, information and analytical support, as well as the status of the internal control system with a view to assessing the degree of correspondence of the liquidity management systems in domestic- and foreign-capital banks to the characteristics of an integrated one. Summative tables presented in the final section of the article were obtained on the basis of a developed assessment criterion applied to answers to each of the proposed questions.

As to the organizational ILMS support, it should be noted that the results of the survey suggest that in domestic-capital banks this element appears to be operating less smoothly compared with foreign-capital banks. First of all, this can be attributed to the risk controlling divisions being mostly absent in the former, whereas respondents representing three of the four foreign-capital banks indicated the existence of a corresponding division in the organizational structure. We believe that alongside risk management, there must be an individual structure in the ILMS whose principal function is provision of information and methodological support for the liquidity risk management system and control of the corresponding process. We consider the idea of overlapping functions of a risk manager and risk controller to be erroneous. Within the ILMS framework, the mission of the latter consists in creation of appropriate conditions for the risk management functioning, namely: analysis of factors that influence liquidity, development of a calculation algorithm for limits and control over adherence to them. A risk manager, in turn, must continuously analyze the degree of exposure of the bank to a liquidity risk through stress testing and calculation of the fixed limits and report the results to a risk controller. Thus, constant exchange of information between corresponding participants in the ILMS makes it efficient, whereas assigning all responsibilities to risk managers can result in lower quality of liquidity risk management, especially in the absence of due control.

Respondents from all the banks indicated that end-to-end liquidity management which implies that each employee must be directly or indirectly involved in the process functions with certain limitations. Those mentioned most frequently are presented below:

- a manager often performs a task set by the superiors without clear understanding of which process he/she participates in and what his/her role is, which not infrequently results in poor task performance due to absence of sufficient motivation of the performer.
- not all employees realize the necessity of carrying out liquidity management paying due attention to credit

and interest-rate risks, which can result in accumulation of negative trends and lack of balance in the volumes of attracted and placed resources with varying maturity;

- corporate employees are passive participants in the liquidity management process.

It should be noted that most researchers do not single out corporate and retail businesses as components of a liquidity management system of a bank. Virtual absence of front office representatives from the process of active liquidity management is evidenced by both the above limitation and the answers of respondents from all the surveyed banks to the question concerning corporate and retail business employees' realization of their role in the liquidity management system. For instance, according to the survey, in seven of the eight banks, front office managers feel that their participation in the liquidity management process is limited to the necessity of fulfilling plans on attracting/placing resources, whereas the necessity of maintaining permanent contact with the treasury is ignored completely or partially.

Thus, the organizational support of liquidity management in domestic banks, regardless of the origin of their capital, requires significant improvement, first of all in terms of integration of employees' operations and their alignment with specific objectives within the framework of an integrated liquidity management system.

The results of the survey suggest that the methodological support of liquidity management systems in Ukrainian banks maintains a high standard both in domestic- and foreign-capital banks.

It also appears important to mention that in each of the surveyed banks, stress- and backtesting policies have been developed, there are also short-, medium-, and long-term liquidity management strategies put into practice. However, it is noteworthy that the indicated time periods somewhat vary in duration. In most banks, a short-term period lasts 1 month, a period of up to 1 year (sometimes six months) is regarded as a medium-term time period, and a period of 3 years is considered to be long-term. In our view, this artificial shortening of time frames is primarily conditioned by a significant increase in the degree of volatility of both the domestic and international markets caused by the political and the resultant socio-economic instability in the country. Respondents from only two of the eight surveyed banks indicated that they employ the standard time division (short-term period – up to 1 year, medium-term period – up to 3 years, long-term period – 3–10 years), yet a separate current liquidity management strategy is singled out for the time periods of a week, month, and a quarter.

The survey also helped establish that in three of the four surveyed domestic-capital banks no methods for analysis of seasonal trends in flows of funds for the future periods are available, which significantly complicates the process of liquidity gap planning within varying time frames. Besides, enhancement of the methodological support of the ILMS also requires paying significant attention to the question of development and implementation of a methodology for control and periodical testing of information systems used in the process of liquidity management in order to ensure their smooth operation (as they are absent in two domestic-capital banks and one foreign-capital banks).

The information and analytical support of liquidity management systems in Ukrainian banks is in general at a high level, yet it requires improvement in individual aspects as well.

For instance, all the analyzed banks utilize the «value at risk» tool in order to estimate potential losses caused by a liquidity risk occurrence. At the same time, seven banks have a mechanism for computing an integrated VaR for liquidity taking into account the currency and interest components that is used on a regular basis.

This approach allows taking into consideration correlations between individual types of risks by constructing a correlation matrix which permits calculating an integrated value of potential losses of the bank caused by a liquidity risk occurrence in conjunction with the effect of other associated risk groups. The first step in this mechanism is calculation of individual “value at risk” values. The key risk factors in computing the VaR for liquidity are the sign and size of the gap, as well as interest rate trends (“overnight” bank-to-bank rates are normally used). The mechanisms of currency and interest VaR computation are similar, the difference being that currency and interest rates correspondingly are used as risk factors. An integral VaR value is further calculated using a correlation matrix of interconnections between the risks (either developed by the bank or informed by standard data recommended by the Basel Committee).

It should be noted that respondents from one of the banks indicated that while analyzing exposure of the bank to risks, the liquidity VaR is calculated separately from the market VaR which includes, in particular, the interest-rate and currency risks, without computing an integrated value.

The frequency of analysis of the factors that influence the liquidity of the bank is directly connected with its readiness to withstand the internal and external destabilizing factors which affect the liquid strength of the bank. The survey results suggest that the foreign-capital banks run analysis of the factors influencing liquidity more frequently (the respondents mostly indicated one-month intervals) than in domestic-capital banks.

However, none of the surveyed banks have developed a matrix for zones of factor indices that allows constructing a scale describing the influence of the factors on liquidity of the bank with a view to controlling them in future. One of the advantages of such a matrix is determination of not only the degree to which each of the studied factors influences liquidity, but also the strength of the connection uniting them. In our opinion, this approach permits forming an algorithm for more efficient distribution of factors according to the scope of influence produced and developing an individual set of measures to control the influence of the factors on liquidity.

Respondents from six banking establishments participating in the survey noted that their banks utilize the transfer pricing system to manage the liquidity risk. It is noteworthy that the remaining two banks also have a financial structure and a transfer rate system at their disposal, yet the management views the transfer model as a key tool in interest-rate risk management. As a rule, transfer models of banks generally include the following elements:

- corporate banking business line;
- business line encompassing banking solutions for small and medium-sized enterprises;
- retail banking business line;

- business line encompassing banking solutions for investment and treasury operations;
- business line encompassing the assets and liabilities of the bank that do not generate any interest return;
- ALM (Asset-Liability Management).

ALM operations are of dual nature. On the one hand, the management, using corresponding transfer prices, “nominally” sells to profit centers the resources placed among their customers in the form of loans and, correspondingly, “nominally” buys from the profit centers the resources attracted from their customers in the form of deposits. On the other hand, the ALM carries out open-market operations pertaining to liquidity risk and market risk management, in particular attraction and placement of corresponding funding volumes on the market.

The mechanisms of transfer price calculation are also similar in most of the surveyed banks and include the following components as a minimum: the reference rate, liquidity premium, country risk premium (for the foreign-capital banks), and other costs.

The reference rate is the basic component of the transfer price and is included into its calculation formula while determining a transfer rate for any asset/liability of the bank. The reference rate value depends on the asset/liability type, the currency it is denominated in, and maturity (in particular, KyivPrime rates are used, as well as yields on domestic government loan bonds (DGLB), Libor and Euribor rates).

The country risk premium is additional compensation required by parent companies of their Ukraine-based subsidiaries for carrying out transactions in currencies other than the national one. For this reason, this component is included into transfer pricing formulas used for assets/liabilities denominated in all foreign currencies, regardless of the profit centers they are assigned to or product types assigned to them.

As a rule, other costs include the reserve requirement ratio which is fixed by the National Bank of Ukraine and increases the cost of funds attracted by the bank. Inclusion of this component into the formula for calculation of the transfer price of a liability depends on the product type assigned to this liability and the type of currency it is denominated in, whereas the level of a specific value is determined by the maturity of a liability.

The survey results demonstrated that seven of the surveyed banks have no clearly defined algorithm for determination of the liquidity premium in the transfer rate which should stimulate or destimulate attraction / placement of funds for a certain period. Thus, this component which is essentially a liquidity management tool is primarily estimated by using the method of expert assessment with reliance on changes in the Ukrainian banking market environment and without mathematical connection with various financial indices. We therefore believe that this aspect requires significant improvement.

It should also be noted that only one bank (a foreign-capital bank) utilizes special software for liquidity management, whereas most of the banking establishments predominantly use the tools offered by MS Excel, which imposes limitations on technical functionality of research and prediction calculations.

Overall, the internal control system operates at a sufficiently high level and meets the ILMS requirements in most of the surveyed banks. For instance, six banks have internal control divisions which deal with independent assessment of

the liquidity management system and are subordinated to the directors. Alongside the internal control division, these banks also have internal audit services subordinated to the supervisory board. The key function of the internal audit service is expert evaluation of internal control employees' operations and reporting the results to shareholders of the bank. At the same time, two banks (one being a domestic-capital bank, the other being a foreign-capital bank) have no internal control divisions. Analysis of efficiency of the liquidity management system and drawing corresponding conclusions are the responsibility of the internal audit service subordinated to the directors. In our view, this approach is flawed, as in this case one element of the ILMS is missing which links internal control of the liquidity management system with the bank shareholders.

Summative tables 1 and 2 demonstrate the results of the conducted analysis of the status of liquidity management systems in domestic- and foreign-capital banks. The names of the banks are omitted for the reason of maintaining banking secrecy. Percentages showing evaluation results for individual ILMS elements were calculated on the basis of the number of points "scored" by the bank and the overall possible number of points in each block of questions. The integral percentage describing efficiency of the constructed liquidity management system is 70.47% for the domestic-capital banks and 77.37% for the foreign-capital banks. The latter suggests a somewhat better status of liquidity management systems in foreign-capital banks.

Table 1

Summative Analysis of the Status of Liquidity Management Systems in Domestic-Capital Banks

Bank	Organizational support		Methodological support		Information and analytical support		Internal control	
	Score	%	Score	%	Score	%	Score	%
A	3.50	70.00	3.50	70.00	11.00	78.57	4.00	100.00
B	2.00	40.00	3.50	70.00	7.50	53.57	4.00	100.00
C	2.50	50.00	5.00	100.00	9.00	64.29	1.00	25.00
D	2.50	50.00	4.50	90.00	9.25	66.07	4.00	100.00
Total	2.63	52.50	4.13	82.50	9.19	65.63	3.25	81.25

Table 2

Summative Analysis of the Status of Liquidity Management Systems in Foreign-Capital Banks

Bank	Organizational support		Methodological support		Information and analytical support		Internal control	
	Score	%	Score	%	Score	%	Score	%
A	3.50	70.00	5.00	100.00	13.00	92.86	4.00	100.00
B	3.00	60.00	4.00	80.00	9.00	64.29	4.00	100.00
C	2.50	50.00	4.50	90.00	10.00	71.43	4.00	100.00
D	3.50	70.00	5.00	100.00	9.00	64.29	1.00	25.00
Total	3.13	62.50	4.63	92.50	10.25	73.22	3.25	81.25

It should be mentioned that along with the questions which concerned the status of individual elements of the liquidity management system in the banks, the respondents were also asked to answer several more questions, among which the question concerning attention paid to credit and liquidity risks, in our view, is of importance. According to the conducted survey, all the banks tend to focus more on credit risk management than on liquidity risk management. This situation is first of all connected with the belief that the losses incurred by the bank in case of a credit risk occurrence are potentially greater than those incurred in case of a liquidity risk occurrence, which we consider to be erroneous.

Inappropriate credit risk management can result in the bank losing a significant part of its receipts in case of non-repayment of borrowed loan funds by the debtor. This entails

losses for the bank in the current or future period, a decrease in the regulatory capital, and, correspondingly, rates of prudential standards are also negatively affected. However, it should be noted that even in case of a negative outcome in terms of repayment of funds by debtors, the bank will always have a sufficient time period for taking the necessary steps to stabilize the situation, as occurrence of a credit risk has no immediate effect on the financial standing of a bank (certainly, unless all or most customers are in default).

Simultaneously, a liquidity risk occurrence is always linked to another type of risk for the bank, namely reputational. Emergence of issues in payment of funds from customers' accounts, especially those of private individuals, quickly results in panic. This reaction is often a source of substantial outflow of both cash and non-cash funds within a short time period,

which immediately affects the prudential liquidity standards, the financial standing of the bank, and eventually leads to bankruptcy. While loss of reputation serves as a catalyst for destabilizing processes, the problem of time pressure becomes a key factor that frustrates any efforts of the bank management to normalize the situation.

Thus, potential consequences of a liquidity risk occurrence are normally significantly more destructive than those of a credit risk occurrence, which supports the idea that the liquidity risk should be paid no less attention than the credit risk.

Conclusions. Thus, analysis of the status of liquidity management systems in Ukrainian domestic- and foreign-capital banks carried out using the questionnaire survey method allowed identifying a series of flaws, among them:

- passive participation of front-office representatives in the liquidity management process;
- absence of a clear algorithm for determination of the liquidity premium in the transfer rate which should stimulate/destimulate attraction/placement of funds for a certain period;
- absence of special software for liquidity management.
- In our view, elimination of these problems will permit substantial improvement in the liquidity management system of a bank and take this process to a new level of efficiency.

REFERENCES

1. Фалюта А. Удосконалення системи управління ліквідністю банків України // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 471 – 476.
2. Кириченко О. А. Казначейство банку : навч. посібник / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 464 с.
3. Алехина В. И. Ликвидность коммерческого банка: проблемы и совершенствование методов управления / В. И. Алехина, Т. Н. Бондаренко // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2014/05/34716>
4. Серпенинова Ю. С. Комплексна оптимізаційна модель управління ліквідністю банку // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 5 (119). – С. 300 – 306.

5. Довгань Ж. Основи комплексного управління активами і пасивами банку // Світ фінансів. – 2008. – № 2 (15). – С. 64 – 69.

6. Криклій О. А. Система комплексного управління ліквідністю банку / О. А. Криклій, Ю. С. Ребрик // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2010. – Ч. 2, Вип. 1 (8). – С. 9 – 17.

7. Івасів І. Б. Інтегрована система управління ліквідністю в банках / І. Б. Івасів, О. Ю. Фуксман // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 348 – 355.

8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575

REFERENCES

- Alekhina, V. I., and Bondarenko, T. N. "Likvidnost kommercheskogo banka: problemy i sovershenstvovanie metodov upravleniia" [Liquidity of commercial banks: problems and improve governance]. <http://web.snauka.ru/issues/2014/05/34716>
- Dovhan, Zh. "Osnovy kompleksnoho upravlinnia aktyvamy i pasyvamy banku" [Principles of integrated management of assets and liabilities]. *Svit finansiv*, no. 2 (15) (2008): 64-69.
- Faliuta, A. "Udoskonalennia systemy upravlinnia likvidnistiu bankiv Ukrainy" [Improving the system of bank liquidity Ukraine]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, no. 19 (2009): 471-476.
- Ivasiv, I. B., and Fuksman, O. Yu. "Intehrovana systema upravlinnia likvidnistiu v bankakh" [Integrated management of liquidity in banks]. *Biznes Inform*, no. 4 (2014): 348-355.
- Kyrychenko, O. A., and Denysenko, M. P. *Kaznacheistvo banku* [Treasury Bank]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2010.
- Kryklii, O. A., and Rebryk, Yu. S. "Systema kompleksnoho upravlinnia likvidnistiu banku" [The system is integrated liquidity management of the bank]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky vol. 2*, no. 1 (8 (2010): 9-17.
- Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575
- Serpeninova, Yu. S. "Kompleksna optymizatsiina model upravlinnia likvidnistiu banku" [Integrated optimization model bank liquidity management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (119) (2011): 300-306.

ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В БАНКАХ

© 2014 МЕЛЬНИЧЕНКО О. В.

УДК 657.6

Мельниченко О. В.

Організація аудиту електронних грошей в банках

У статті викладено технологічні аспекти організації аудиту електронних грошей у банках. Надано практичні рекомендації стосовно проведення перевірки їхньої роботи на основі даних бухгалтерського обліку, що відображаються в автоматизованій банківській системі на прикладі однієї з найбільш популярних на сьогодні в Україні – АБС «SRBank». Головна мета цієї роботи – формування комплексного уявлення про наукові підходи, заходи і принципи проведення аудиту електронних грошей в банках з урахуванням інших публікацій на дану тематику. Розглянуто основні аспекти аудиту, виділено відмінності та особливості організації аудиту саме електронних грошей та надано практичні рекомендації з його проведення. Розглянуто кожен з етапів аудиту: планування, вивчення, оцінювання, встановлення достовірності та звітування, в рамках кожного з яких представлено завдання аудиторів щодо перевірки операцій з електронними грошима в банку.

Ключові слова: електронні гроші, аудит, банк, організація аудиту

Рис.: 7. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Мельниченко Олександр Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Житомирський державний технологічний університет (вул. Черняхівського, 103, Житомир, 10005, Україна)

Email: amelnitschenko@yahoo.de

УДК 657.6

UDC 657.6

Мельниченко А. В. Организация аудита электронных денег в банках

Melnychenko O. V. Organization of Electronic Money Audit in Banks

В статье изложены технологические аспекты организации аудита электронных денег в банках. Даны практические рекомендации для проведения проверки их работы на основе данных бухгалтерского учета, представленных в автоматизированной банковской системе на примере одной из наиболее популярных на сегодня в Украине – АБС «SR Bank». Главная цель этой работы – формирование комплексного представления о научных подходах, мероприятиях и принципах проведения аудита электронных денег в банках с учетом других публикаций на данную тематику. Рассмотрены основные аспекты аудита, выделены отличия и особенности организации аудита именно электронных денег и даны практические рекомендации по его проведению. Рассмотрен каждый из этапов аудита: планирование, изучение, оценка, определение достоверности и отчетность, в рамках каждого из которых представлены задачи аудитором по проверке операций с электронными деньгами в банке.

Ключевые слова: электронные деньги, аудит, банк, организация аудита

Рис.: 7. Табл.: 1. Библ.: 8.

Мельниченко Александр Витальевич – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Житомирский государственный технологический университет (ул. Черняховского, 103, Житомир, 10005, Украина)

Email: amelnitschenko@yahoo.de

The article describes the technological aspects of the organization of the of electronic money audit in the banks. There are given practical recommendations for inspection on the basis of accounting data presented in the automated banking system as an example of one of the most popular banks in Ukraine - ABS «SR Bank». The main purpose of this work is to form integrated scientific approaches, activities and principles of the electronic money audit in the banks, taking into account other publications on this topic. There are analyzed the main aspects of the audit, highlighted the differences and characteristics of audit the organization and given practical recommendations for its implementation. The author examines each of the stages of the audit: planning, research, evaluation, determination of credibility and accountability, within each of which presents the problem of auditors to verify transactions with electronic money in the bank.

Key words: electronic money, audit, bank, audit organization

Pic.: 7. Tabl.: 1. Bibl.: 8.

Melnychenko Olexandr V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Zhytomyr State Technological University (vul. Chernyakhovskogo, 103, Zhytomyr, 10005, Ukraine)

Email: amelnitschenko@yahoo.de

Вступ. Аудит у будь-якій сфері завжди відіграє важливу роль для надання впевненості зацікавленим особам у правильності відображення інформації у фінансовій звітності. Аудит у фінансових компаніях виконує ще й важливу соціальну функцію: створює передумови для уникнення втрат не лише власників, але й суспільства через невдале ведення бізнесу, помилки чи шахрайство. Найважливішими практичними складовими аудиторської перевірки є набір певних методик та її належна організація. У наших працях, присвячених електронним грошам, а також їх обліку, аналізу та аудиту, ми зупинились на різних аспектах цих процесів. Проте залишилось недослідженим питання організації аудиту електронних грошей, його практична скла-

дова, що не має особливої наукової цінності, однак з урахуванням інших публікацій на задану тематику дозволить зрозуміти весь комплекс заходів, підходів і принципів проведення аудиту електронних грошей в банках. У цій статті ми розглянемо основні його аспекти, виділимо відмінності та особливості організації аудиту саме електронних грошей та надамо практичні рекомендації з його проведення.

Питанням аудиту, зокрема його організації, присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних науковців, як-от: В. П. Бондаря, Н. І. Дорош, О. А. Петрик, В. С. Рудницького, Б. Ф. Усача та інших. Усі вони присвячені концептуальним науковим і практичним питанням проведення аудиту в установах різного рівня стосовно правильності

ведення бухгалтерського обліку, виявлення помилок і шахрайства тощо.

Детально вивчаються у науковій літературі всі традиційні етапи організація аудиторської перевірки: планування, вивчення, оцінювання, встановлення достовірності та звітування [2; 7], приділяється увага і організації аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту [6]. Юридичні аспекти договірних взаємовідносин також є предметом дослідження науковців [3], які вивчають сутність аудиторського договору та здійснюють пошук шляхів удосконалення договірних взаємовідносин аудиторів із господарючими суб'єктами, що перевіряються.

Однак сьогодні організації аудиту саме електронних грошей приділяється недостатньо уваги. Ми, у свою чергу, вважаємо, що цьому питанню має бути приділено особливу увагу з огляду на перспективність зазначеного платіжного засобу та недостатнє його опрацювання як у науковій літературі, так і серед практиків. Важливість виділення його окремим предметом дослідження полягає, на нашу думку, в тому, що до вивчення роботи з електронними грошима слід підходити виважено, комплексно та із суттєвим багажем знань у різних сферах: економіки в цілому, обліку, інформаційних технологій тощо. Для цього доцільно вивчити фундаментальні положення, важливі для розуміння суті електронних грошей, механізмів їх обігу та способів і методів відображення в бухгалтерському обліку як їх емітента, так і суб'єктів господарювання, які приймають їх в оплату за товари, роботи чи послуги.

Метою цієї статті є підготовка практичних рекомендацій з проведення аудиту електронних грошей у банках на основі даних автоматизованої банківської системи.

Виклад основного матеріалу.

В одній із наших робіт [4] ми визначили необхідність дослідження організації аудиту електронних грошей і визначили основні напрями та документи, необхідні для ефективного проведення аудиту на належному рівні. Отже, аудиторі слід укласти з організацією письмову угоду або надіслати лист-зобов'язання з аудиту, в якому пропонується передбачити:

1. Обсяг аудиту. В цій частині документу слід визначити:

період, який перевіряється;

- предмет відповідності, у якому визначити зокрема нормативні документи на відповідність яких проводиться перевірка. До таких документів слід віднести законодавчі та інші нормативні акти центральних органів влади, які регулюють відносини у сфері грошового обігу та функціонування систем електронних грошей;
- характер перевірки: суцільний чи вибірковий. Тут необхідно визначити супровідну документацію, пов'язану, наприклад, із витратами та доходами на організацію обігу електронних грошей, а також перевірку виконання рекомендацій керівництвом банку за результатами попереднього аудиту тощо.

Так, ураховуючи такі складові зазначеного пункту угоди, аудиторам слід зосередитись на наступних завданнях:

- збирання достовірної інформації про економічні, фінансові та правові аспекти діяльності об'єкта,

що перевіряється, та системи забезпечення обігу електронних грошей;

- надання характеристики техніко-економічного стану банку;
- визначення впливу досліджуваного банку на банківську систему країни, на фінансову, економічну й соціальну системи регіону, на розвиток електронних грошей у державі;
- визначення вимог і додаткових обмежень банківського та іншого законодавств;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються банком для виконання банком функції фінансового посередництва, соціальної інституції (для отримання населенням пенсій, іншої фінансової допомоги, участі у створенні умов виведення готівки із позабанківського обігу в державі тощо);
- оцінку ефективності системи організації грошового обігу;
- надання відомостей про сплату банком необхідних податків і зборів, зокрема у частині правильного врахування валових витрат тощо;
- оцінку стану статистичної та іншої звітності на предмет їхньої відповідності фактичним показникам діяльності банку з питань операцій з електронними грошима тощо.

2. Форми повідомлень про результати завдань аудиту. Передбачають інформування управлінського персоналу та державних органів і повинні містити:

- тип інформації, яка надаватиметься аудиторською фірмою управлінському персоналу та найвищому управлінському персоналу платника податків протягом виконання завдання;
- порядок повідомлення інформації між членами групи з завдання, а також між аудиторами відокремлених підрозділів (за наявності), включаючи характер та час проведення зустрічей та огляду виконаної роботи;
- визначення порядку надання аудиторською фірмою звітних документів платнику податків та порядку надання аудиторського звіту податковим органам.

3. Можливі ризики невиявлення викривлень через обмеження аудиту.

Оскільки аудитор не бере на постійній основі участі в проведенні інвентаризації активів і зобов'язань, тому не має змоги отримати достатні і прийнятні аудиторські докази для обґрунтування думки щодо цих статей, в угоді про аудиторську перевірку слід зазначити, що в цьому сенсі можливий вплив на фінансову звітність невиявлених викривлень. Якщо такі є, то цей вплив може бути суттєвим та всеохоплюючим або не всеохоплюючим залежно від обставин і предмета перевірки, щодо якого висловлюється думка. Так, наприклад, перевіряючи ефективність упровадження проекту з емісії та організації обігу електронних грошей, у банку встановлено, що рівень витрат складав на той момент певну суму коштів, виходячи із вартості серверного обладнання, придбаного у певного торговця за визначену в договорі вартість. Крім того, до валових витрат віднесено інформаційно-консультаційні

послуги фахівців з питань функціонування системи електронних грошей. При цьому аудитор невідомо, чи були необхідними саме такі витрати на реалізацію зазначеного проекту.

4. Домовленості щодо планування та виконання аудиту, зокрема склад аудиторської групи.

Суть планування аудиту полягає у необхідності організації ефективної та економічно доцільної перевірки. Тут визначаються посадові особи та фахівці, що братимуть участь у всіх процесах під час дії угоди.

При цьому аудитор слід визначити чинники, що впливають на діяльність, пов'язану з системою електронних грошей: зовнішні фактори, що впливають на діяльність банку, які відображають економічну ситуацію в країні (регіоні) в цілому і в галузі; внутрішні фактори, технологічні особливості щодо автоматизації операцій з електронними грошима в автоматизованій банківській системі (АБС), основні клієнти – підприємства, що приймають в оплату електронні гроші, випущені цим банком, тощо. Для цього йому необхідно ознайомитись зі статутом банку, документами про реєстрацію, зокрема як емітента електронних грошей, про облікову політику, звітність тощо.

При плануванні складу спеціалістів, що входять до групи аудиторської перевірки, слід спланувати: бюджет робочого часу для кожного етапу, передбачувані терміни роботи, кваліфікаційний рівень членів групи тощо.

5. Згоду управлінського персоналу вчасно надати аудитору будь-яку інформацію, зокрема ту, що може стати йому відомою протягом перевірки та яка може вплинути на фінансову звітність, щоб він мав змогу завершити аудит відповідно до визначеного графіка.

Тут фактично необхідно заручитись підтримкою керівництва банку у доступі до важливої інформації, зокрема вищеописаної, але в першу чергу для банку – це доступ до звітності безпосередньо в АБС і відкритих у ній рахунків.

Підтвердження про отримання листа-зобов'язання із фіксацією дати отримання. Це потрібно для формування пакету аудиторських документів і доказової бази щодо проведеного аудиту.

Після підготовки плану і фактичного завершення першого етапу аудиторської роботи в банку починається наступний етап – вивчення, під час якого здійснюється огляд та оцінка системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

На цьому етапі проводиться вивчення рахунків бухгалтерського обліку, за якими здійснюється облік операцій з електронними грошима, правильність відображення операцій відповідно до бухгалтерської моделі (табл. 1) та економічної суті операцій за рахунками:

- 1001 – Банкноти та монети в касі банку;
- 1002 – Банкноти та монети в касі відділень банку;
- 1004 – Банкноти та монети в банкоматах;
- 1502 – Кошти банків у розрахунках;
- 2600 – Кошти на вимогу суб'єктів господарювання;
- 2622 – Кошти в розрахунках фізичних осіб;
- 2902 – Кредиторська заборгованість за прийняті платежі;
- 2924 – Транзитний рахунок за операціями, здійсненими з використанням платіжних карток.

Для цього використовують дані з АБС та її інструментарій. Так, для перевірки придбання електронних грошей через програмно-технічні комплекси самообслуговування (ПТКС) у АБС, у розділі «Робота з масивом рахунків», застосовується фільтр «1004*», в результаті чого відображаються рахунки, відкриті для обліку операцій з ПТКС (на рис. 1, 2, 3 наведено приклади на основі однієї з найпопулярніших серед банків в Україні АБС – SR_Bank [1; 8]).

Після застосування фільтру аудитор має змогу обрати конкретний ПТКС, якому відповідає окремий рахунок в АБС банку, і переглянути за ним операції за необхідний період, вибравши операції щодо придбання електронних грошей, поповнення електронних гаманців користувачів (власників) електронних грошей (рис. 4, 5).

Обрання операцій відбувається шляхом виконання операції «Рух коштів за рахунком» (рис. 6) та застосування фільтру до кредиту операції, вказавши балансовий рахунок по кредиту – 2902. Після цього за обраними параметрами можна застосувати інструмент «Сума» для визначення суми та кількості операцій за обраними критеріями і з'ясувати суму фактичного придбання через конкретний ПТКС електронних грошей (рис. 7).

За допомогою описаного механізму також можна з'ясувати суми придбаних електронних грошей в інших ПТКС чи касах банку шляхом уведення необхідних параметрів і рахунків бухгалтерського обліку в АБС банку, що перевіряється.

З метою з'ясування загальної суми електронних грошей, емітованих банком, необхідно на етапі роботи з масивом рахунків (рис. 3) застосувати фільтр для відображення рахунків або рахунку з балансовим номером 2622 або увівши конкретний рахунок для визначення його значення.

У такий самий спосіб здійснюється й вивчення операцій з погашення електронних грошей, коли користувач (власник) пред'являє їх банку для погашення. У такому разі аудитор слід звернути увагу на рахунки, призначені для відображення операцій з готівкою в касі – для видачі готівки за пред'явлені електронні гроші та на рахунки, із якими кореспондуються рахунки клієнта – у випадку безготівкового погашення електронних грошей із одночасним з'ясуванням зменшення суми забезпечення на рахунках з балансовим номером 2622.

Після вивчення операцій із придбання й погашення електронних грошей аудитор переходить до наступного етапу – оцінювання, співставляючи суми приданих електронних грошей з їх забезпеченням на рахунку з балансовим номером 2622. Якщо виявлено відповідність, аудитор робить висновок про правильність відображення операцій з придбання електронних грошей відповідно до економічної суті роботи з ними та згідно з нормативними документами, що регулюють їх емісію.

Перевіривши дані звітності банку щодо випуску електронних грошей, відбувається встановлення достовірності – наступного етапу аудиторської перевірки.

Після цього слід перейти до етапу звітування – завершального етапу процесу аудиту, на якому аудитор формує думку з питань відповідності системи бухгалтерського обліку банку вимогам чинного законодавства; відповідності

Таблиця 1

Бухгалтерські проведення за операціями з електронними грошима в банках [4, с. 299]

№ з/п	Операція	Дебет	Кредит
1	Ініціювання емісії електронних грошей фізичною особою:		
	готівкою через касу	1001, 1002	2902
	готівкою за допомогою програмно-технічного комплексу самообслуговування (ПТКС)	1004	2902
	за допомогою системи дистанційного банківського обслуговування (Інтернет-банкінг)	2620	2924
	із використанням платіжної картки	2625	2924
2	Емісія електронних грошей	2924, 2902	2622
3	Пред'явлення електронних грошей фізичною особою до погашення:		
	для видачі готівкою	2622	1001, 1002
	для перерахування на поточний рахунок	2622	2620
	для перерахування на картковий рахунок	2622	2625
	для видачі через банкомат	2622	1004
4	Пред'явлення електронних грошей юридичною особою до погашення	2622	2600
5	Приймання електронних грошей, випущених цим банком, для подальшого переказу	2622	2902
6	Приймання електронних грошей, випущених іншим банком, для подальшого переказу	1502	2902

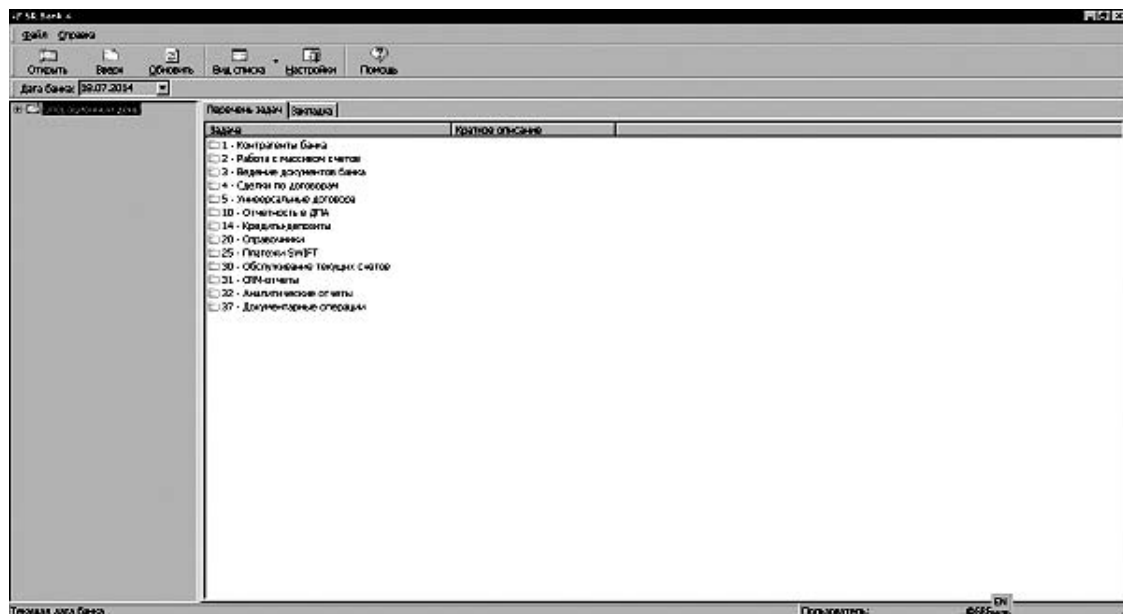

Рис. 1. Загальний вигляд переліку задач в АБС

показників бухгалтерського обліку та фінансової звітності принципам облікової політики тощо.

Результати аудиту фінансової звітності можуть бути оформлені як загальний аудиторський висновок про достовірність фінансової звітності (у межах загального аудиту). Замовникам аудиту варто враховувати, що аудиторський висновок дозволяє встановити достовірність стану бухгалтерського обліку і звітності, разом із тим він не може бути гарантією майбутньої життєдіяльності суб'єкта господарювання.

Висновки. У цій статті нами запропоновано механізм організації аудиту електронних грошей у банках на основі даних автоматизованої банківської системи, надано практичні рекомендації з використання АБС для встановлення достовірності даних у звітах про емісію електронних грошей і їх погашення та відповідність операцій чинному законодавству та їхній економічній суті.

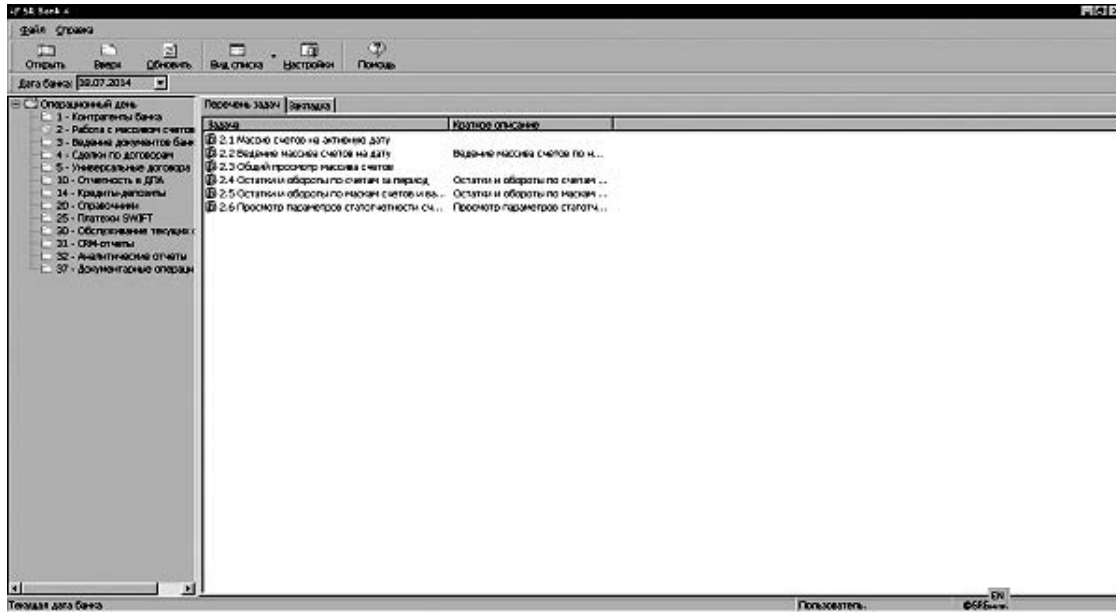

Рис. 2. Задачі розділу «Робота з масивом рахунків»

Код контрагента	№ рахунку	Код валюты	Назва рахунку	Остаток	Значення	АП	Дата открития	Открытие	Код клиента
1004*			Титул*						
1004.0.0.33.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		06.12.2011	002	LC946	
1004.0.0.77.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9483	0,00	0,00		12.10.2012	206	LC946	
1004.1.0.32.32.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 946902	459,00	459,00	A	09.04.2013	001	LC105	
1004.1.0.77.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9483	0,00	0,00		22.12.2011	206	LC105	
1004.2.0.32.32.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		21.02.2013	001	LC105	
1004.2.0.33.8.11	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 9366635	61 330,00	61 330,00	A	21.09.2012	002	LC993	
1004.2.0.76.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		25.06.2012	206	LC993	
1004.2.0.98.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		24.01.2012	700	LC993	
1004.3.0.51.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 9521236	7 324,00	7 324,00	A	07.08.2013	400	LC108	
1004.4.0.33.8.28	800	Кошты в ПТКС (Грн.) (АТМ) №119011	0,00	0,00		06.09.2013	002	LC946	
1004.4.0.81.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9483	0,00	0,00		02.04.2013	400	LC108	
1004.5.0.51.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9483	0,00	0,00		18.11.2012	400	LC108	
1004.6.0.41.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		05.07.2012	300	LC57	
1004.6.0.44.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		25.06.2013	004	LC205	
1004.7.0.36.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 9366635	5 250,00	5 250,00	A	24.06.2014	005	LC212	
1004.8.0.82.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 946902	3 762,00	3 762,00	A	09.04.2013	101	LC36	
1004.8.0.33.8.04	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		27.12.2011	002	LC993	
1004.8.0.36.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		29.08.2012	005	LC134	
1004.8.0.58.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) - платик. зарплата 9570849	23 081,00	23 081,00	A	24.12.2013	407	LC205	
1004.9.0.82.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		29.01.2013	101	LC36	
1004.9.0.24.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9483	0,00	0,00		22.06.2012	504	SR	
1004.9.0.33.8.02	800	Кошты в ПТКС (Грн.) №9469	0,00	0,00		06.12.2011	002	LC946	

Рис. 3. Застосування фільтра для відображення рахунків з балансовим номером 1004 для обліку операцій з ПТКС (наведено умовні дані)

ЛІТЕРАТУРА

1. Автоматизация банковских процессов: миф или реальность? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.prostobankir.com.ua/it/stati/avtomatizatsiya_bankovskih_protsesov_mif_ili_realnost
2. Дорош Н. І. Аудит: методологія і організація / Н. І. Дорош. – К.: Знання; КОО, 2001. – 402 с.
3. Кінашук Л. Л. Шляхи удосконалення договірних взаємовідносин аудиторів (аудиторських фірм) із господарючими суб'єктами / Л. Л. Кінашук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 113 – 115.

4. Мельниченко О. Аудит електронних грошей за міжнародними стандартами / О. Мельниченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5. – С. 115 – 122.
5. Мельниченко О. В. Концепція обліку електронних грошей в банках / О. В. Мельниченко // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 296 – 301.
6. Пасько О. В. Трансформація структури, змісту та обсягу аудиторського звіту в Міжнародних стандартах аудиту / О. В. Пасько // Облік і фінанси. – 2013. – № 1 (59). – С. 80 – 91.
7. Хом'як Р. Л. Організація та методика аудиту фінансової звітності суб'єктів господарювання / Хом'як Р. Л., Цюцяк І. Л.,

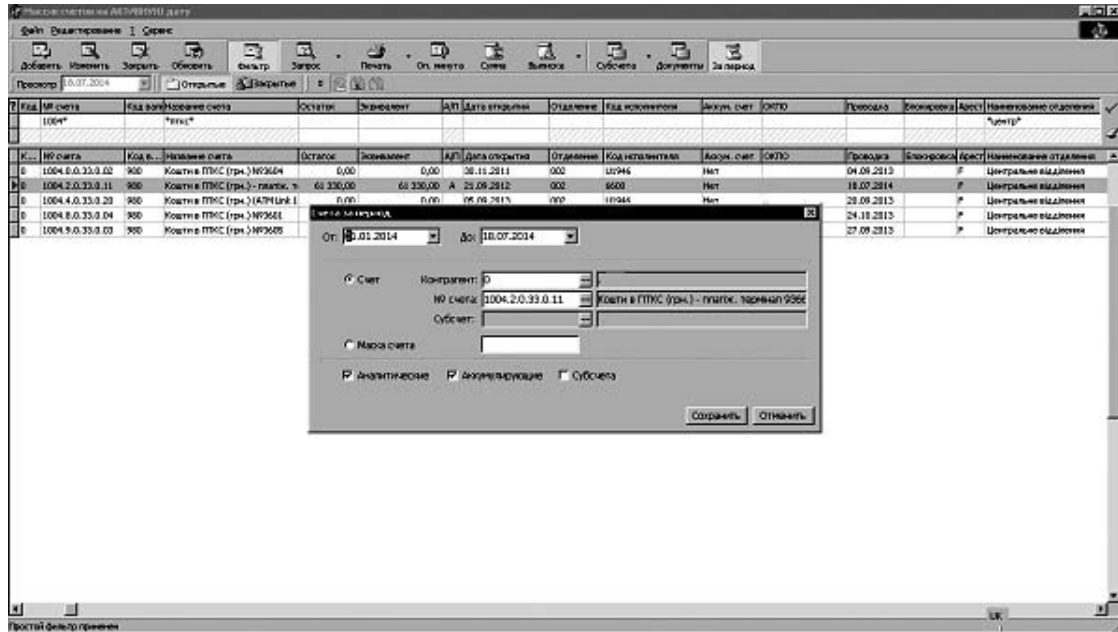

Рис. 4. Застосування опції перегляду операцій за рахунком за період (наведено умовні дані)

The screenshot shows a window titled "Максимально на АКР-041510 дата" with a menu bar and a toolbar. Below is a table with columns: "№ сч.", "Код в...", "Назва сч.", "Остаток", "Значення", "ДП", "Дата операції", "Одніве", "Код контрагента", "Вид сч.", "СР", "Провода", "Бюджетовий", "Брест", "Назва операції". The table contains multiple rows of transaction data for the account 1004.2.0.33.0.11 from 01.01.2014 to 29.06.2014.

Рис. 5. Перегляд операцій за рахунком за період (наведено умовні дані)

Цюцяк А. Л. // Вісник НУ «Львівська політехніка», – 2008. – № 623. – С. 259 – 264.

8. Sr_Bank. Основные технологические особенности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soft-review.com.ua/products_news_en/sr-bank/

REFERENCES

“Avtomatizatsiia bankovskikh protsessov: mif ili realnost?” [Automation of banking processes: Myth or Reality?]. http://www.prostobankir.com.ua/it/stati/avtomatizatsiya_bankovskikh_protsesov_mif_ili_realnost

Dorosh, N. I. Audyt: metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: methodology and organization]. Kyiv: Znannia; KOO, 2001.

Kinashchuk, L. L. “Shliakhy udoskonalennia dohovirnykh vzaiemovidnosyn audytoriv (audytorskykh firm) iz hospodariuichymy sub’iektamy” [Ways to improve contractual relations auditors (auditors) of business entities]. Porivnialno-analytychne pravo, no. 1 (2014): 113-115.

Khom’iak, R. L., Tsiutsiak, I. L., and Tsiutsiak, A. L. “Orhanizatsiia ta metodyka audytu finansovoi zvitnosti sub’iektiv hospodariuvannia” [The organization and methods of financial statements audited entities]. Visnyk NU «Lvivska politekhnika», no. 623 (2008): 259-264.

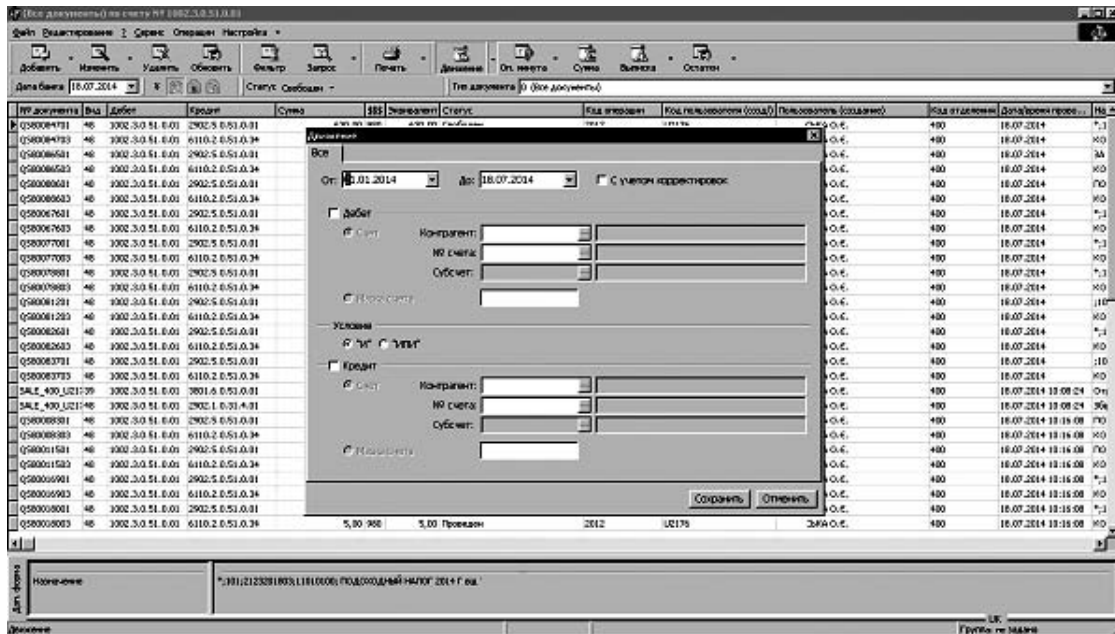

Рис. 6. Перегляд операцій за обраним рахунком (наведено умовні дані)

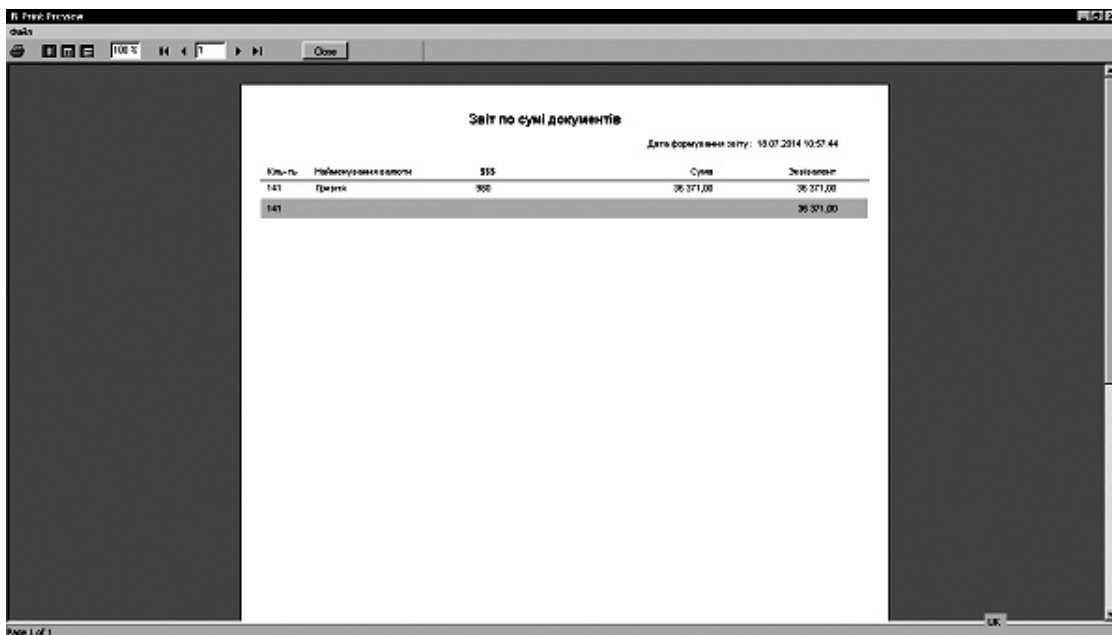

Рис. 7. Застосування інструменту «Сума» для визначення суми придбання електронних грошей за необхідний період через обраний ПТКС (наведено умовні дані)

Melnychenko, O. V. "Kontseptsiia obliku elektronnykh hroshei v bankakh" [Accounting concept of electronic money in banks]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2014): 296-301.

Melnychenko, O. "Audyt elektronnykh hroshei za mizhnarodnyimi standartami" [Audit of electronic money by international standards]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 5 (2014): 115-122.

Pasko, O. V. "Transformatsiia struktury, zmistu ta obsiahu audytorskoho zvitv v Mizhnarodnykh standartakh audytu" [The transformation of the structure, content and scope of the audit

report in the International Standards on Auditing]. *Oblik i finansy*, no. 1 (59) (2013): 80-91.

"Sr_Bank. Osnovnye tekhnologicheskie osobennosti" [Sr_Bank. The main technological features]. http://www.soft-review.com.ua/products_news_en/sr-bank/

ЕЛЕКТРОННЕ ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

© 2014 **ОГІЙЧУК М. Ф., ГОРКОВЕНКО І. В., СКОЛОТІЙ І. В.**

УДК [657:336.226.322]:004

Огійчук М. Ф., Горковенко І. В., Сколотій І. В.

Електронне оподаткування в системі обліку податку на додану вартість

У статті розглядаються проблеми формування та функціонування податкової системи. Доведено, що розвиток сучасних технологій та широке застосування мережі Інтернет сприяли виникненню принципово нових економічних відносин в інформаційному суспільстві – електронного оподаткування. Доведено, що сучасна система бухгалтерського обліку передбачає застосування первинних документів, їх документообіг, зберігання та передачу інформації про активи, капітал та зобов'язання в електронному вигляді. Визначено, що серед основних сфер застосування електронного документообігу є подання звітності в електронному вигляді, за допомогою сервісу «Електронний кабінет платника податків» та системи електронного адміністрування ПДВ. Розглянуто систему електронного адміністрування ПДВ та доведено необхідність вирішення низки питань, які урахують інтереси як держави, так і платників податку. А саме, потребують урегулювання питання щодо здійснення обслуговування спеціального ПДВ-рахунку, періодичності виписок банку, вартості послуг за обслуговування, доступу підприємства до інформації про стан рахунку, строків внесення сум ПДВ за готівковими і бартерними розрахунками, відповідальності перед підприємством за неперерахування платежів. Запропоновано методику відображення на рахунках бухгалтерського обліку податку на додану вартість з урахуванням всіх змін у його оподаткуванні. Опрацьовано проблемні питання щодо відшкодування та повернення коштів із спеціальних рахунків ПДВ, у тому числі для платників податку, які знаходяться на спеціальному режимі оподаткування ПДВ.

Ключові слова: електронний документ, електронний документообіг, електронне оподаткування, система електронного адміністрування

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Огійчук Микола Феодосійович – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра обліку та аудиту, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський район, п/в «Комуніст-1», 62483, Україна)

Горковенко Інна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра обліку та аудиту, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський район, п/в «Комуніст-1», 62483, Україна)

Email: ingorkov@rambler.ru

Сколотій Ігор Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, старший викладач, кафедра обліку та аудиту, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський район, п/в «Комуніст-1», 62483, Україна)

УДК [657:336.226.322]:004

UDC [657:336.226.322]:004

Огійчук Н. Ф., Горковенко И. В., Сколотий И. В. Электронное налогообложение в системе учета налога на добавленную стоимость

Ohychuk M. F., Horkovenko I. V., Skolotiy I. V. E-taxation in the Accounting System of Value Added Tax

В статье рассматриваются проблемы формирования и функционирования налоговой системы. Доказано, что развитие современных технологий и широкое применение сети Интернет способствовали возникновению принципиально новых экономических отношений в информационном обществе – электронного налогообложения. Доказано, что современная система бухгалтерского учета предусматривает применение первичных документов, их документооборот, хранение и передачу информации об активах, капитале и обязательствах в электронном виде. Определено, что среди основных сфер применения электронного документооборота выделяется представление отчетности в электронном виде, с помощью сервиса «Электронный кабинет налогоплательщика» и системы электронного администрирования НДС. Рассмотрена система электронного администрирования НДС и доказана необходимость решения ряда вопросов, которые учтут интересы как государства, так и налогоплательщиков. А именно, требуется урегулирование вопросов по осуществлению обслуживания специального НДС-счета, периодичности выписок банка, стоимости услуг по обслуживанию, доступу предприятия к информации о состоянии счета, срокам внесения сумм НДС по наличным и бартерным расчетам, ответственности перед предприятием за неперечисление платежей. Предложена методика отражения на счетах бухгалтерского учета налога на добавленную стоимость с учетом всех изменений в его налогообложении. К вопросам дискуссионного характера отнесен возврат средств со специальных счетов НДС, в том числе для налогоплательщиков, находящихся на специальном режиме налогообложения НДС.

This article discusses the formation and functioning of the tax system. It is proved that the development of modern technologies and the widespread use of the Internet have contributed to a fundamentally new economic relations in the Information Society - e-tax. It is proved that a modern accounting system involves the use of primary documents, their workflow, storage and transmission of information on assets, equity and liabilities in electronic form. It is determined that among the main applications of electronic document is released electronic reporting, using the service «Electronic office of the taxpayer» and a system of electronic VAT administration. There is studied the system of electronic VAT administration and proved the need to address a number of issues, which will take into account the interests of both the state and taxpayers. Namely, there is need to implement the resolution of the issues of special VAT accounts service, bank statements periodicity, the cost of maintenance services, enterprise access to account information, date of VAT making on cash and barter, responsibility to the company for non-transfer of payments. The technique of reflection on accounts of value added tax, taking into account all the changes in its taxation is suggested. By debatable nature there are referred VAT refund from special accounts, including those for taxpayers who are in a special mode to VAT.

Key words: electronic document, electronic document management, electronic taxation, system of electronic administration

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Ohychuk Mykola F. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Accounting and Audit, Kharkiv National

Ключевые слова: электронный документ, электронный документооборот, электронный налоговый оборот, система электронного администрирования

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

Огийчук Николай Феодосиевич – кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра учета и аудита, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский район, п/о «Коммунист-1», 62483, Украина)

Горковенко Инна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра учета и аудита, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский район, п/о «Коммунист-1», 62483, Украина)

Email: ingorkov@rambler.ru

Сколотий Игорь Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, старший преподаватель, кафедра учета и аудита, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский район, п/о «Коммунист-1», 62483, Украина)

Agrarian University named after V. V. Dokuchaev (Kharkivska obl., Kharkivskiy rayon, p/v «Komunist-1», 62483, Ukraine)

Horkovenko Inna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev (Kharkivska obl., Kharkivskiy rayon, p/v «Komunist-1», 62483, Ukraine)

Email: ingorkov@rambler.ru

Skolotiy Igor V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Lecturer, Department of Accounting and Audit, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev (Kharkivska obl., Kharkivskiy rayon, p/v «Komunist-1», 62483, Ukraine)

Актуальність теми дослідження. Проблеми формування і функціонування податкової системи постійно знаходяться в центрі уваги науковців і практиків. В умовах ринкової економіки податки є регулюючим та стимулюючим фактором розвитку економіки і суспільства. Важливу роль у цьому процесі відіграє податок на додану вартість, його облік та звітність.

Для України питання стягнення і відшкодування податку на додану вартість має актуальне і принципове значення: він є стратегічно необхідним, бо наявність ПДВ на території будь-якої країни є обов'язковою умовою для вступу в Європейський Союз. Крім того, ПДВ має потужний податковий потенціал, відіграє фіскально-бюджетну роль і є одним із основних бюджетоутворюючих податків.

Розвиток інформаційних технологій та широке застосування мережі Інтернет у світі сприяли виникненню принципово нового середовища для здійснення підприємницької діяльності. З'явилася можливість застосування комп'ютерних мереж для укладання угод, ведення обліку в електронній формі, здійснення електронних розрахунків.

Постановка завдання. Метою роботи є розробка обґрунтованих заходів, які допоможуть розв'язати складні питання електронного оподаткування в системі обліку, адміністрування та діючого механізму стягнення і відшкодування податку на додану вартість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інформаційних систем та технологій у бухгалтерському та податковому обліку присвячені праці таких учених, як: С. В. Івахненко, Ю. А. Кузьмінський, Ю. А. Литвин, М. С. Пушкар, О. А. Долгих, Т. А. Крушельницька, П. В. Мельник, Л. О. Матвейчук, А. М. Новицький, Л. Л. Тарангул, В. О. Осмятченко, С. П. Ріпа та ін.

Слід відмітити, що у колективній монографії «Електронне оподаткування: сутність та перспективи розвитку» вперше розглядаються процеси формування електронного оподаткування в Україні, формування економічних відносин в інформаційному суспільстві, теоретичні основи правового регулювання електронного оподаткування [1].

За дослідженнями А. М. Новицького, електронне оподаткування – це «нормативно врегульована, динамічна, економічно обґрунтована й доцільна синтезована система

автоматизованого встановлення податкового зобов'язання, визначення податкової бази, обліку платників податків, підготовки і подачі електронної звітності та інших складових адміністрування податків з метою його упорядкування та вдосконалення, створення умов для подальшого перспективного розвитку інформаційних відносин у сфері оподаткування» [2, с. 251].

Л. О. Матвейчук пропонує електронне оподаткування розглядати як «складну систему з такими напрямками розвитку: електронна реєстрація СПД, електронні податкові сервіси, електронна звітність, електронний аудит, електронна комерція, автоматизація процесів адміністрування податків і зборів (електронне відшкодування ПДВ), інформаційно-аналітична система ДПС, єдина інформаційно-комунікаційна платформа органів державної влади» [3, с. 23].

На нашу думку, розвиток форм ведення бухгалтерського обліку від паперових до автоматизованих сприяє виникненню нової системи бухгалтерського обліку, яка передбачає застосування первинних документів, їх документообіг, зберігання та передачу інформації про активи, капітал та зобов'язання в електронному вигляді.

Поняття електронного документу та електронного документообігу дається в ст. 14 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851 [4].

Згідно з цим нормативним документом, під електронним документом слід розуміти «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» [4].

Обіг електронних документів називається ще електронним документообігом та є сукупністю процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів.

Наведені вище категорії, на думку багатьох дослідників, потребують додаткових досліджень у напрямку уточнення понятійного апарату, єдності у трактуванні в нормативних документах [5; 6] та урахування норм національних стандартів діловодства [7].

Але всі дослідники однакові в тому, що електронний документообіг є технологічною відповіддю на сучасні вимоги, які висуваються існуючою політично-економічною ситуацією до ефективної діяльності будь-якого підприємства.

Світові економічні стандарти вимагають впровадження у життя системи електронного документообігу та поступове наблизення української моделі оподаткування до структури сучасного оподаткування ЄС, посилення і зміцнення співробітництва, спрямованого на удосконалення і розвиток податкової системи та податкових органів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до норм угоди «Про асоціацію між Україною і ЄС», передбачається поступове впровадження нових механізмів звітування платників податків шляхом подання податкової звітності засобами електронного зв'язку.

Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням №1007-р. від 05.12.2012 року схвалив Концепцію створення електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків», а Державна податкова служба з 1 січня 2013 р. запровадила електронний сервіс «Електронний кабінет платника податків», під яким слід розуміти персональне автоматизоване робоче місце платника, працювати в якому він може без використання спеціально встановленого клієнтського обладнання.

Електронний кабінет є захищеним, персоналізованим та безпечним електронним сервісом, який надає безконтактні способи взаємодії платників податків та Державної фіскальної служби України з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

За допомогою даного сервісу платник податків має змогу: підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді; переглядати дані про стан розрахунків з бюджетом (картки особових рахунків).

Для роботи в Електронному кабінеті платника необхідно: а) отримати електронні цифрові підписи, які видаються Акредитованими центрами сертифікації ключів Міндоходів або «Masterkey» або «ІВК»; б) підключитись до мережі Інтернет та зайти до Електронного кабінету платника за адресою kpp.minrd.gov.ua або по гіперпосиланню «Електронний кабінет платника податків» на веб-сайті Державної фіскальної служби України; в) авторизуватись в Електронному кабінеті за допомогою особистого електронного ключа та розпочати роботу.

Щоб стати суб'єктом електронного документообігу в Україні, необхідно:

1. Укласти договір про надання послуг електронного цифрового підпису з відповідним акредитованим центром сертифікації ключів (АЦСК).
2. Отримати ключі для забезпечення підписання власних та здійснення криптографічного шифрування електронних документів.
3. Інсталиувати відповідне програмне обладнання, що забезпечує підготовку даних для виконання алгоритмів електронного цифрового підпису.
4. Встановити кореспондентські відносини з метою обміну сертифікатами відкритих ключів шифрування (відкритими ключами), що надає можливість у подальшому здійснювати обмін електронними повідомленнями у шифрованому вигляді.

Слід відмітити, що етапи роботи з електронними документами є такими: 1) створення документу автором; 2) підписання документу закритим ключем автора; 3) шифрування документу відкритим ключем отримувача; 4) транспортування документу від автора до отримувача; 5) дешифрування документу закритим ключем отримувача; 6) перевірка ЕЦП автора за допомогою його відкритого ключа; 7) використання документу.

До основних недоліків існуючих механізмів електронного цифрового підпису слід віднести відсутність спільних форматів ЕЦП різних сертифікаційних центрів та інтерфейсну недосконалість діючих програмних продуктів.

Серед основних сфер застосування електронного документообігу є не тільки подання звітності органам державної податкової служби, а й електронне адміністрування ПДВ.

На сьогоднішній день питання електронного адміністрування ПДВ є надзвичайно актуальними, адже починаючи з 2015 р. встановлено такі вимоги [5]:

- податкові накладні складаються тільки в електронній формі;
- реєстрація всіх податкових накладних у єдиному реєстрі податкових накладних;
- обов'язкове подання податкової звітності з ПДВ в електронній формі.

Порядок реєстрації податкової накладної в ЕРПН та перевірка «ліміту реєстрації» наведені на рис. 1.

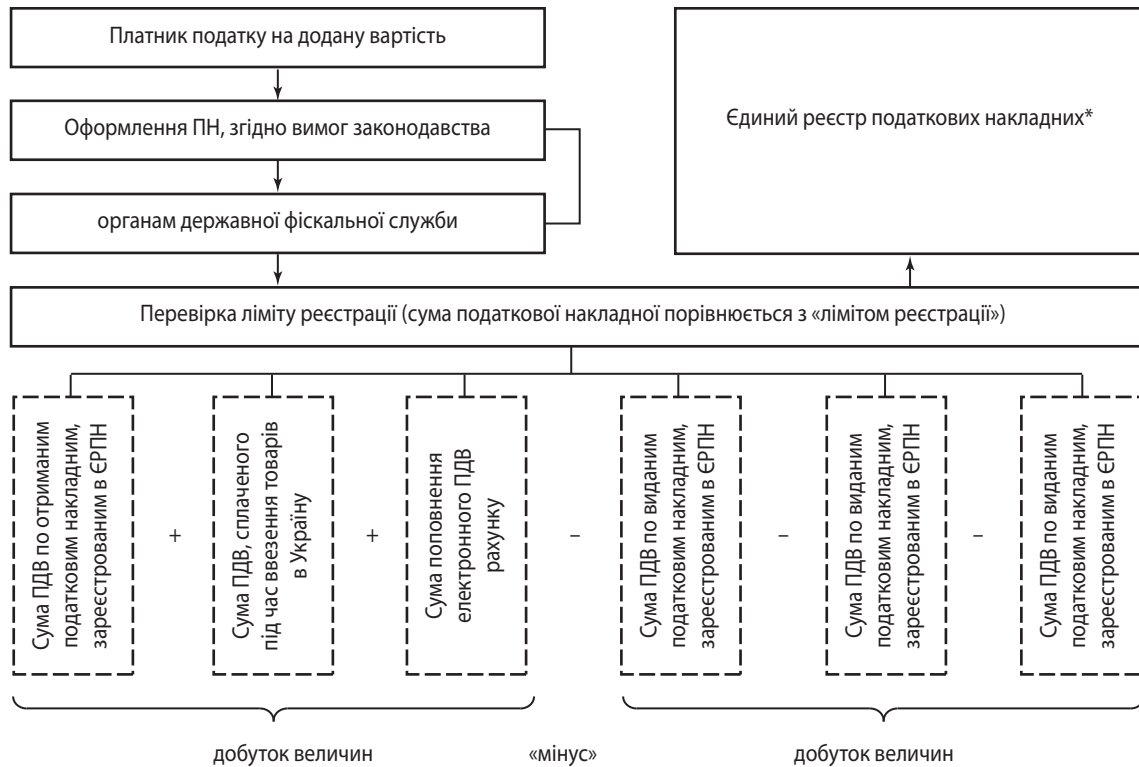
Електронний документообіг є основою системи електронного адміністрування (СЕА), яка дозволяє відстежувати всі дані, які стосуються податку, у тому числі нарахованого або сплаченого кожним платником ПДВ.

Акцентуємо увагу на тому, що реєстрація податкових накладних відбувається платником податку (продавцем) лише за умови, що сума ПДВ у податковій накладній менша або дорівнює «ліміту реєстрації» або сумі коштів на рахунок системи електронного адміністрування (РСЕА). Таку перевірку буде здійснювати ДФСУ.

На рахунок системи електронного адміністрування (РСЕА), який відкривається в органах ДКСУ, платники податку самостійно зараховуватимуть кошти з власного поточного рахунку, а саме:

- а) суми ПДВ, отримані від покупця товарів при оплаті готівкою, при проведенні бартерних операцій або за результатами операцій, передбачених п. 198.5 ст. 198 Податкового кодексу України;
- б) суми, необхідні для збільшення суми ПДВ, на яку платник ПДВ має право видати податкові накладні;
- в) суми, необхідні для сплати узгоджених податкових зобов'язань, якщо коштів на РСЕА для цього недостатньо.

Для обліку коштів на рахунок системи електронного адміністрування (РСЕА) доцільно виділити синтетичний рахунок 32 «Спеціальний рахунок ПДВ». Використовувати кошти з цього рахунку можна лише для перерахування податкових зобов'язань до бюджету або на спеціальний рахунок сільгоспідприємства. Розглянемо порядок відображення на рахунках бухгалтерського обліку податку на додану вартість (табл. 1).

* якщо сума виданої ПН \geq ліміта реєстрації, то неможлива реєстрація в ЄРПН;
якщо сума ПН \leq ліміта реєстрації, то реєстрація в ЄРПН.

Рис. 1. Порядок реєстрації податкової накладної в ЄРПН та перевірка «ліміту реєстрації»

Таблиця 1

Господарські операції по обліку ПДВ в системі електронного адміністрування

№ з/п	Зміст господарської операції	Дт	Кт	Сума, грн	ПЗ	ПК
1	Оприбутковано виробничі запаси від постачальника	20	631	2000		
2	Відображено суму ПДВ, згідно з податковою накладною № 5, яка зареєстрована в ЄРПН	641	631	400		400
3	Перераховано суму податкового кредиту на спеціальний рахунок ПДВ	321	311	400		
4	Відвантажено сільськогосподарську продукцію покупцям за реалізаційною вартістю	361	701	6000		
5	Відображено суму ПДВ, згідно з податковою накладною № 36, яка не зареєстрована в ЄРПН, адже сума ПДВ > ліміт реєстрації (1000 > 400)	701	643	1000	x	
6	Оприбутковано основні засоби від постачальника	15	631	10000	-	-
7	Відображено суму ПДВ, згідно ПН, яка зареєстрована в ЄРПН	641	631	2000		2000
8	Відображено суму ПДВ, згідно з податковою накладною № 36, яка зареєстрована в ЄРПН адже сума ПДВ < ліміт реєстрації (1000 < 2400)	643	641	1000	1000	
9	Отримано попередню оплату від покупців	311	681	12000		
10	Відображено суму ПДВ, згідно з податковою накладною № 37, яка не зареєстрована в ЄРПН, адже сума ПДВ > ліміт реєстрації (2000 > 1400)	643	641	2000		
11	Перераховано грошові кошти з поточного рахунку на спеціальний рахунок ПДВ	321	311	600		
12	Податкова накладної № 37, зареєстрована в ЄРПН	701	643	2000	2000	

До проблемних аспектів можна віднести нормативно не врегульовані питання по здійсненню обслуговування цього рахунку, періодичності виписок банку, вартості послуг за обслуговування, доступу підприємства до інформації про стан рахунку, строкам внесення сум ПДВ за готівковими і бартерними розрахунками, відповідальності перед підприємством за неперерахування платежів.

Порядок електронного адміністрування ПДВ від 16.10.2014 р. № 569 не передбачає участі у формулі розрахункових документів (чеків РРО, транспортних квитків, готельних рахунків. Але для визначення суми податкового кредиту за звітний період (за умови не більше 40 грн) вони включаються.

Слід зазначити, що відсутність факту реєстрації податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних не дає права отримувачу таких податкових накладних на включення сум податку до податкового кредиту та не звільняє постачальника від обов'язку включення суми податку, вказаної у податковій накладній, до суми податкових зобов'язань за відповідний звітний період.

Суму податкових зобов'язань, належних до сплати в бюджет, платники податку, як і встановлено Кодексом, визначають самостійно, виходячи з результатів діяльності за відповідний звітний період. Така сума декларується в податковій декларації платника ПДВ.

Перерахування суми податку до бюджету здійснюється Казначейством на підставі реєстру, який автоматично формується ДФС на підставі поданих платниками податкових декларацій з ПДВ із спеціальних рахунків платників податку.

У випадку недостатності коштів на рахунку платника у системі електронного адміністрування податку для сплати до бюджету узгоджених податкових зобов'язань та/або для перерахування на спеціальний рахунок платник повинен у строки, встановлені Кодексом для самостійної сплати платником податкових зобов'язань, перерахувати з власного поточного рахунку на свій електронний рахунок кошти в недостатніх сумах.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує аграрна галузь, дієва підтримка якої відбувається за рахунок дії фіксованого сільськогосподарського податку та спеціального режиму оподаткування ПДВ. Акумуляції ПДВ від продажу сільськогосподарської продукції залишається єдиною реальною фінансовою опорою українських сільськогосподарських товаровиробників.

Позитивне сальдо із ПДВ сільськогосподарські підприємства, замість сплати до бюджету, залишають у своєму розпорядженні, акумулюючи ці кошти на спеціальному рахунку. Таким чином держава виконує регулюючу функцію, підтримує сільгоспвиробників за рахунок усіх платників податків, Держбюджету країни, забезпечує продовольчу безпеку держави, формування позитивного зовнішньоторговельного сальдо.

Міністерство фінансів України розглядає чотири варіанти реформування системи оподаткування сільгоспвиробників у частині ПДВ. Зокрема, в першому випадку пропонується скасувати пільговий спецрежим; у другому – зберегти його, але ввівши знижені ставки ПДВ для сільськогосподарства (11 %) і для лісництва та рибальства

(9 %). Третій варіант передбачає збереження податкових пільг для малого й середнього бізнесу та їх скасування для великих платників податку. У четвертому варіанті пропонується збереження спецрежиму з розподілом сум акумуляції у спецфонд Держбюджету та спецрахунки Держказначейства [10].

У нормативній базі прописано, що платникам податку, які застосовують спеціальний режим оподаткування ПДВ, слід надати контролюючому органу за місцем своєї реєстрації інформацію щодо даних реквізитів поточного рахунку, на який має бути перерахована відповідна сума з електронного рахунку такого платника. Але механізм здійснення обслуговування, періодичність таких перерахувань залишається поза увагою.

Висновки. Аналіз праць свідчить, що розвиток інформаційного суспільства в Україні продукує системні зміни в державному менеджменті, у тому числі державному управлінні оподаткуванням.

Запровадження електронної звітності – це зниження затрат та поліпшення звітності платників податків, полегшення процедур, спрощення отримання та обробки звітності, безконтактний метод, який унеможливує зловживання у податковій сфері. Але з метою удосконалення подання звітності в електронному вигляді потрібно вирішити питання узгодженості форматів ЕЦП різних сертифікаційних центрів.

Вважаємо, що застосування системи електронного оподаткування ПДВ можливе тільки після вирішення низки питань, які ураховують інтереси як держави, так і платників податку. Так, необхідно врегулювати питання щодо здійснення обслуговування спеціального ПДВ рахунку, періодичності виписок банку, вартості послуг за обслуговування, доступу підприємства до інформації про стан рахунку, строків внесення сум ПДВ за готівковими і бартерними розрахунками, відповідальності перед підприємством за неперерахування платежів.

Особливу увагу слід приділити питанням відшкодування та повернення коштів із спеціальних рахунків ПДВ, у тому числі для платників податку, які знаходяться на спеціальному режимі оподаткування ПДВ, а саме для сільськогосподарських підприємств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування / П. М. Мельник, А. М. Новицький, О. А. Долгих, С. П. Ріппа та ін.; [за заг. ред. П. В. Мельник]. – Ірпінь : НУДПС України, 2010. – 332 с.
2. Новицький А. М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : монографія / А. М. Новицький. – Ірпінь : НУДПС України, 2011. – 444 с.
3. Матвейчук Л. О. Державне управління оподаткуванням у процесі розвитку інформаційного суспільства: теоретичні аспекти // Вісник НАДУ. – 2014. – № 1. – С. 18 – 24.
4. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 119.
5. Гринович А. А. Електронний цифровий підпис: особливості застосування, переваги та проблеми / А. А. Гринович,

Г. В. Пухальська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – Т. 1, № 2. – С. 19 – 21.

6. Пронь Н. О. Вимоги до електронних документів: міжнародна практика та досвід України / Н. О. Пронь // Збірник наукових праць НУДПС України. – 2012. – № 1. – С. 356 – 366.

7. Мелашенко А. О. Електронне діловодство: монографія / А. О. Мелашенко, О. С. Скарлат; [НАН України, Ін-т кібернетики ім. В. М. Глушкова]. – К.: Наукова думка, 2013. – 138 с.

8. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовку до передавання на архівне зберігання: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 р. № 1886/5 // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 р. № 1621-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Іщенко Г. Стратити не можна помилувати / Г. Іщенко // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 97 (5226) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/newspaper/2014/5/31/>

REFERENCES

Hrynovych, A. A., and Pukhalska, H. V. "Elektronnyi tsyfrovyi pidpys: osoblyvosti zastosuvannya, perevahy ta problemy" [Digital Signature: application features, advantages and problems]. Visnyk

Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu vol. 1, no. 2 (2009): 19-21.

Ishchenko, H. "Stratyty ne mozhna pomyluvaty" [Execute never pardon]. <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/newspaper/2014/5/31/>

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon1.rada.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon1.rada.gov.ua>

Melashchenko, A. O., and Skarlat, O. S. Elektronne dilovodstvo [Electronic Paper]. Kyiv: Naukova dumka, 2013.

Matveichuk, L. O. "Derzhavne upravlinnia opodatkovanniam u protsesi rozvytku informatsiinoho suspilstva: teoretychni aspekty" [State tax administration in the development of the information society: theoretical aspects]. Visnyk NADU, no. 1 (2014): 18-24.

Melnyk, P. M. et al. Elektronne opodatkovannia: sutnist ta perspektyvy zastosuvannya [Electronic tax: the nature and prospects of application]. Iripin: NUDPS Ukrainy, 2010.

Novytskyi, A. M. Pravove rehuliuвання instytutstionalizatsii informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Rights institutionalization of information society in Ukraine]. Iripin: NUDPS Ukrainy, 2011.

Pron, N. O. "Vymohy do elektronnykh dokumentiv: mizhnarodna praktyka ta dosvid Ukrainy" [Requirements for Electronic Records: international practice and experience Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats NUDPS Ukrainy, no. 1 (2012): 356-366.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ МИТНОГО КОНТРОЛІНГУ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

© 2014 ПАЄНТКО Т. В., РУДАЯ М. І.

УДК 336.02

Паєнтко Т. В., Рудая М. І.

Організаційні засади митного контролінгу у сфері фінансових послуг

Стаття присвячена дослідженню організаційних засад митного контролінгу у сфері фінансових послуг. Метою статті є узагальнення ключових напрямів та обґрунтування організаційних засад митного контролінгу у сфері фінансових послуг. За результатами дослідження обґрунтовано сутність та основні складові митного контролінгу у сфері фінансових послуг. Визначено види (стратегічний та оперативний) та функції (сервісну та консалтингову) митного контролінгу. З'ясовано основні напрями, за якими здійснюється митний контролінг у сфері фінансових послуг. Сформовано етапи організації митного контролінгу та визначено взаємозалежну сукупність управлінських процедур, спрямованих на підвищення сервісно-орієнтованого управління та адміністрування. Охарактеризовано підходи до проведення митного аудиту, особлива увага якого приділяється попередженню участі фінансових установ у схемах ухилення від сплати митних платежів. Узагальнено, що митний контролінг у сфері фінансових послуг сприяє підвищенню ефективності управління фінансовими потоками на основі прийняття оптимальних рішень у сфері ЗЕД. Перспективами подальших досліджень є узагальнення світових тенденцій застосування інструментарію митного контролінгу у сфері фінансових послуг та адаптація його до сучасних умов української економіки.

Ключові слова: контролінг, митний контролінг у сфері фінансових послуг, митний аудит, система митного контролінгу

Рис.: 3. **Бібл.:** 8.

Паєнтко Тетяна Василівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра фінансових ринків, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 8201, Україна)

Email: tpayentko@mail.ru

Рудая Марина Ігорівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, кафедра фінансових ринків, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 8201, Україна)

Email: ruday@ukr.net

УДК 336.02

UDC 336.02

Паєнтко Т. В., Рудая М. І. Организационные основы таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг

Работа посвящена исследованию организационных основ таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг. Целью статьи является обобщение ключевых направлений и обоснование организационных основ таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг. По результатам исследования обоснована сущность таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг, его виды (стратегический и оперативный) и функции (сервисная и консалтинговая). Очерчены основные направления, по которым осуществляется таможенный контроллинг в сфере финансовых услуг. Выделены этапы организации таможенного контроллинга и определена взаимосвязанная совокупность управленческих процедур, направленных на повышение сервісно-ориентированного управления и администрирования. Охарактеризованы подходы к проведению таможенного аудита, особое внимание которого направлено на предупреждение участия финансовых учреждений в схемах уклонения от уплаты таможенных платежей. Обобщено, что таможенный контроллинг в сфере финансовых услуг способствует повышению эффективности управления финансовыми потоками на основе принятия оптимальных решений в сфере внешнеэкономической деятельности. Перспективой дальнейших исследований является обобщение мировых тенденций применения инструментария таможенного контроллинга в сфере финансовых услуг и адаптация его к современным условиям украинской экономики.

Ключевые слова: контроллинг, таможенный контроллинг в сфере финансовых услуг, таможенный аудит, система таможенного контроллинга

Рис.: 3. **Библ.:** 8.

Паєнтко Татьяна Васильевна – доктор экономических наук, доцент, профессор, кафедра финансовых рынков, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 8201, Украина)

Paientko T. V., Rudaia M. I. Organizational Basis of the Customs Controlling in the Financial Services

The paper is devoted to the study of organizational basis of customs controlling in the financial services. The purpose of the article is generalization of key directions and justification of organizational basis of customs controlling in the financial services. According to the results of research the essence of customs controlling in the financial services is substantiated, its types (strategic and operational) and functions (service and consulting) are analyzed. The main directions of the customs controlling in the financial services are outlined. There are allocated the stages of customs controlling organization and defined related totality of management procedures directed to increase of service-oriented management and administration. There are characterized approaches to conduct customs audit, which special attention is aimed at preventing participation of financial institutions in customs payments evasion schemes. It is generalized that customs controlling in the financial services helps increase efficiency of financial flows controls through the adoption of optimal solutions in the sphere of foreign economic activity. Outlook for further research is generalization of world trends in customs controlling tools application in the financial services and adapting customs controlling to modern conditions of Ukrainian economy.

Key words: controlling, customs controlling in the financial services, customs auditing, customs controlling system

Рис.: 3. **Библ.:** 8.

Paientko Tetiana V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Financial Markets, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 8201, Ukraine)

Email: tpayentko@mail.ru

Rudaia Maryna I. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Associate Professor, Department of Financial Markets, National Univer-

Email: trayentko@mail.ru

Рудая Марина Игоревна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, доцент, кафедра финансовых рынков, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 8201, Украина)

Email: ruday@ukr.net

city of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 8201, Ukraine)

Email: ruday@ukr.net

Вступ. Сучасний етап соціального й економічного розвитку України потребує формування нового інституціонального середовища у сфері зовнішньоекономічної діяльності, тим більш коли мова йде про активізацію зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та підвищення ефективності митного регулювання. Нині в Україні система митного регулювання потребує розвитку на засадах контролінгу, що вимагає інноваційних узгоджених рішень, належного правового та організаційного забезпечення, дієвої системи ризик-менеджменту тощо.

Зміна пріоритетів діяльності митних органів відповідно до міжнародних стандартів, якісні перетворення в організації митної справи висувають вимоги до створення нової сучасної теоретико-методологічної бази управління, яка відповідає міжнародним підходам. Адже вітчизняне законодавство не містить дефініції поняття «митний контролінг», не визначає його систему, натомість існують лише загальні положення щодо здійснення управлінських заходів у сфері митного регулювання.

Постановка проблеми. Проблематика організації та розвитку контролінгу є відносно новою для України. Існують напрацювання вітчизняних вчених у сфері фінансового контролінгу, зокрема це праці О. Терещенка [1], І. Давидович [2], М. Пушкар [3] та ін. Праці зазначених вчених стали фундаментом розвитку вітчизняної теорії і практики контролінгу, однак проблематика організації та розвитку митного контролінгу потребує поглибленого дослідження. У зарубіжній теорії та практиці ідеї митного контролінгу знайшли відображення у працях О. Хоффмана [4] та П. Хорварта [5]. Результати їх досліджень становлять наукову і практичну цінність для організації митного контролінгу у сфері фінансових послуг і в Україні.

Метою статті є узагальнення ключових напрямів та обґрунтування організаційних засад митного контролінгу у сфері фінансових послуг.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи сутність митного контролінгу, слід зазначити, що його потрібно розглядати з позиції системи управління фінансовими потоками на основі взаємодії стратегічного планування та обліку для прогресивного формування і належного рівня прийняття управлінських рішень у сфері митного регулювання. У свою чергу, митний контролінг у сфері фінансових послуг орієнтований на управління фінансовими потоками не лише фінансового сектора, але і суміжних секторів економіки, якщо такі фінансові потоки перебувають у сфері інтересів митних органів. Формування зазначених фінансових потоків відбувається не тільки безпосередньо між суб'єктами ЗЕД, але і за участю фінансових установ, які обслуговують операції ЗЕД та надають відповідні фінансові послуги (банківська гарантія, індосамент, акредитив, аваль тощо). Все це обумовлює розвиток різних видів митного контролінгу (рис. 1).

Метою стратегічного контролінгу є забезпечення довготривалого функціонування розвитку потенційної бази сплати митних платежів. Це відбувається на основі аналізу інформації про зовнішні та внутрішні умови організації здійснення ЗЕД, ступеня та форм залучення до неї фінансових установ. На етапі стратегічного контролінгу важливу роль відіграє прогноз та стратегічне планування, розробка системи ризик-менеджменту, яка спрямована не тільки на профілактику митних порушень, але й на попередження залучення фінансових установ до схем оптимізації митних платежів та зборів, а також податків, які сплачують при перетині товарами митного кордону країни. Використання фінансових установ у схемах ухилення від сплати податків, особливо на рівні ЗЕД, є однією з причин щорічної втрати бюджетом значних сум податкових надходжень, у т. ч. і за рахунок митних платежів.

Оперативний контролінг передбачає створення системи управління досягненням поточних цілей, а також прийняття своєчасних рішень у частині оптимізації процесів обміну інформацією між фінансовими установами та митними органами. Якщо стратегічний контролінг використовує схожі підходи та інструментарій на всіх рівнях його організації, то заходи оперативного контролінгу відрізняються залежно від ключової сфери його організації. Створення функціональних систем контролінгу на рівні митної служби має на меті сервісне обслуговування клієнтів, за рахунок підвищення якості якого буде формуватися постійний фінансовий потік митних платежів. Функціональна система контролінгу на рівні суб'єктів ЗЕД передбачає попередження порушень у сфері митного регулювання та прийняття оптимальних управлінських рішень у сфері управління митними платежами, які забезпечать максимізацію відношення прибуток / витрати. На рівні фінансових установ функціональна система митного контролінгу передбачає створення організації ефективної взаємодії між митними органами та суб'єктами ЗЕД на засадах управління фінансовими потоками. Митний контролінг у сфері фінансових послуг за управлінськими функціями близький до фінансового, тому організація його системи передбачає використання як загальних методів фінансового контролінгу (бенчмаркінг, вартісний і портфельний аналіз, SWOT-аналіз (аналіз сильних і слабких місць), ABC-аналіз, XYZ-аналіз тощо), так і специфічних – створення спеціальних облікових систем, систем моніторингу тощо.

Контролінг є концепцією системного управління; традиційно вважається, що його організація необхідна там, де управління знаходиться в кризі. На наш погляд, необхідність організації та розвитку митного контролінгу пов'язана не стільки з необхідністю антикризового управління, скільки з необхідністю організації управління фінансовими потоками у стресових умовах. Митний контролінг

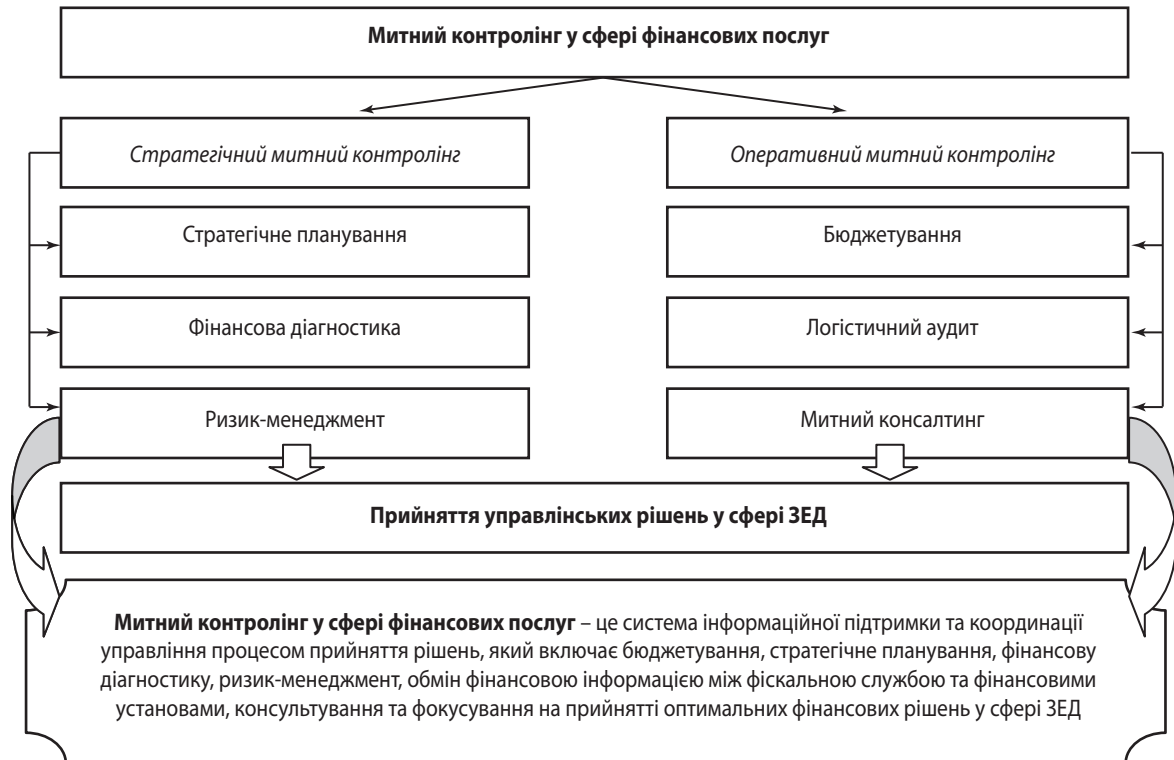

Рис. 1. Структурно-логічна схема видів митного контролінгу у сфері фінансових послуг

Джерело: побудовано авторами

у сфері фінансових послуг обумовлений впливами кількох основних стрес-факторів:

- глобалізацією фінансових ринків, що порушує фінансову рівновагу та є причиною фінансової нестабільності;
- зростанням масштабів тіньової економіки;
- використанням ЗЕД-операцій у схемах ухилення від сплати податків тощо.

Такий підхід до тлумачення сутності митного контролінгу у сфері фінансових послуг дає підстави зробити висновки, що він є однією з найважливіших ланок у системі управління у митних органах, основою для організації взаємодії фінансових установ та митних органів, забезпечує ефективне консультування та фокусування на прийнятті оптимальних фінансових рішень для досягнення збалансування інтересів держави та суб'єктів ЗЕД. Мета митного контролінгу у сфері фінансових послуг – забезпечити збалансування інтересів митних органів, суб'єктів ЗЕД та фінансових установ, які здійснюють обслуговування ЗЕД.

Для досягнення мети контролінг забезпечує виконання таких функцій:

1. Координація управлінської діяльності митних органів, суб'єктів ЗЕД та фінансових установ, що забезпечує оптимізацію витрат часу, фінансових та людських ресурсів, забезпечуючи отримання очікуваного результату у відповідні терміни.
2. Створення та забезпечення ефективного функціонування необхідних інформаційних систем, на зразок тих, які застосовуються у Німеччині («KLR Zoll» (розробка нової облікової системи)

та «Plus Zoll» (розробка підсистеми менеджменту якості)) [6].

3. Інформаційна та консультативна підтримка прийняття управлінських рішень. Така підтримка може здійснюватися на рівні митних органів, фінансових посередників, спеціалізованих консультативних організацій тощо.

4. Раціоналізація управлінського процесу.

Враховуючи специфіку надання фінансових послуг у сфері ЗЕД, митний контролінг у сфері фінансових послуг виконує сервісну та консалтингову функції. Сервісна функція передбачає створення методологічної бази для прийняття управлінських рішень, яка включає нормативно-правове забезпечення організації фінансових послуг та здійснення митного контролінгу. Консалтингова функція передбачає надання необхідної інформації та підготовку рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Митний контролінг здійснюється за такими напрямками:

- здійснення митного контролю за спрощенням митних процедур, налагодження комунікативних зв'язків між митними органами та учасниками зовнішньоекономічної діяльності,
- здійснення контролю за правильністю визначення митної вартості та нарахування митних платежів, порівняння цих показників для конкретної декларації;
- контроль своєчасності надходження відстрочених та розстрочених платежів за допомогою

комп'ютерного аналізу первинної інформації та форм періодичної звітності;

- контроль за митним оподаткуванням;
- контроль за застосуванням законодавства у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності у галузі митної справи;
- розгляд актуальних питань у розрізі управління ризиками за умов імплементації міжнародних митних стандартів у вітчизняну практику здійснення митної справи;
- контроль за застосуванням заходів нетарифного регулювання;
- контроль за умовами надання фінансових гарантій;
- страхування відповідальності митних брокерів;
- страхування ризику втрати вантажів;
- організація фінансових операцій, які обслуговують сферу ЗЕД;
- контроль за переміщенням валютних цінностей за кордон.

Нині прослідковується відсутність єдності у теоретичному обґрунтуванні сутності та складових митного контролінгу. Система митного контролінгу у сфері фінансових послуг включає в себе такі складові:

- у залежності від суб'єкта митного контролінгу – від державного до відомчого;

- у залежності від технології проведення (зовнішній – регламентується нормами Митного кодексу України та міжнародними стандартами; внутрішній – регламентується стандартами та інструкціями митного законодавства);
- у залежності від координації управління процесом прийняття рішень та від органу проведення (рис. 2).

Отже, митний контролінг у сфері фінансових послуг охоплює широкий спектр робіт, які засновані на взаємодії та обміні інформацією між митними органами та фінансовими установами. Місце фінансових установ у сфері митного контролінгу не можна розглядати тільки з точки зору прямої участі фінансових установ в операціях, які підлягають безпосередньому митному контролю (імпортний лізинг, страхування відповідальності митних брокерів, переміщення валютних цінностей через митний кордон тощо). Їх роль набагато більша, оскільки фінансові установи обслуговують сферу ЗЕД, надаючи специфічні послуги (індосамент, аваль, імпортний та експортний депозити, банківські гарантії тощо), сприяючи активізації ЗЕД та інтенсифікації міжнародних фінансових потоків.

Етапи організації митного контролінгу у сфері фінансових послуг можна визначити як взаємозалежну сукупність управлінських процедур, спрямованих на підвищення сервісно-орієнтованого управління та адміністрування (рис. 3).

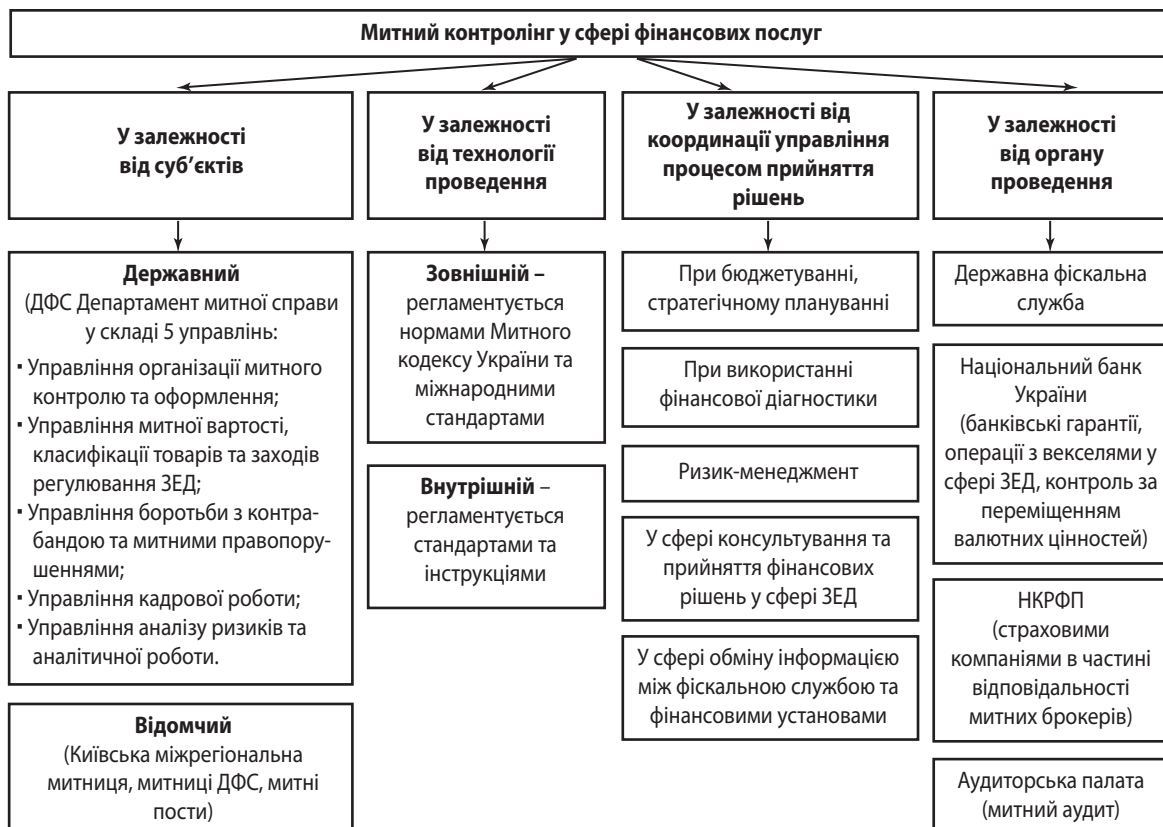

Рис. 2. Система митного контролінгу у сфері фінансових послуг

Джерело: побудовано авторами

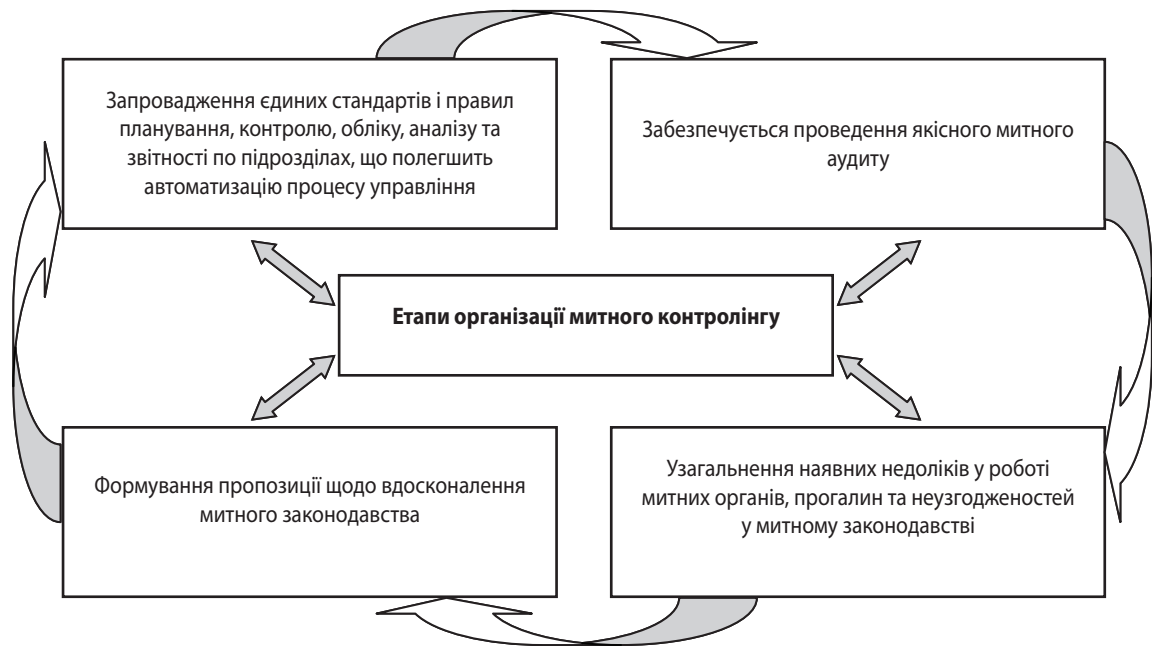

Рис. 3. Послідовність етапів організації митного контролінгу

Джерело: побудовано авторами

Послідовність етапів організації митного контролінгу можна представити таким чином:

1. На основі норм чинного митного законодавства забезпечується запровадження єдиних стандартів і правил планування, контролю, обліку, аналізу та звітності по підрозділах митних органів, що полегшить автоматизацію процесу управління митними платежами. У частині організації обміну інформації з фінансовими установами щодо операцій, які становлять інтерес для митних органів, доцільно створити спільну інформаційну базу або налагодити канали обміну інформацією між інформаційною базою ДФС та інформаційними базами контрагентів.
2. На основі розроблених методичних рекомендацій забезпечується проведення якісного митного аудиту. В іноземній літературі немає єдиного визначення митного аудиту, а зустрічаються наступні терміни: «postcustoms audit», «post-customs control», «post-clearance audit», «post-clearance control», «post-entry audit». Однак, незважаючи на різноманітність категоріального визначення, сутність усіх понять зводиться до того, що під митним аудитом розуміють зведення до мінімуму «пропускових» митних процедур та здійснення митного контролю шляхом подальшої поглибленої документальної перевірки суб'єкта ЗЕД після факту митного оформлення товарів та транспортних засобів [7, с. 14].
3. За наслідками митного аудиту здійснюється узагальнення наявних недоліків у роботі митних органів, прогалин та неузгодженостей в митному законодавстві, що дозволяють платникам ухилятися від сплати митних платежів та податків, які

сплачуються при митному оформленні. Особливу увагу необхідно приділити попередженню участі фінансових установ у схемах ухилення від сплати митних платежів. Здійснення митного контролінгу у сфері фінансових послуг передбачає особливу увагу до таких напрямів митного аудиту, як:

- митний аудит митної вартості товарів;
- митний аудит правильності визначення країни походження товару;
- митний аудит кінцевого використання товарів та правомірності отримання пільг;
- митний аудит з товарами подвійного призначення;
- митний аудит правильності визначення ПДВ, митних платежів та зборів;
- митний аудит гарантування сплати митних платежів.

4. За результатами такого узагальнення формується пропозиції щодо удосконалення митного законодавства, які забезпечать підвищення сервісно-орієнтованого управління та адміністрування.

За визначенням Міжнародної групи контролінгу [8], митні контролери повинні забезпечувати прозорість стратегій і процесів їх реалізації, а також економічних та фінансових результатів діяльності, що сприятиме підвищенню їх ефективності. Митний контролінг у сфері фінансових послуг, крім того, сприяє підвищенню ефективності управління фінансовими потоками на основі прийняття збалансованих та оптимальних рішень у сфері ЗЕД.

Висновки. Організація митного контролінгу у сфері фінансових послуг передбачає здійснення значного комплексу робіт, в результаті якого відбувається координація на єдиних засадах глобальних та приватних цілей. По суті митні контролери виступають як модератори управлін-

ських процесів, створюють передумови для того, щоб всі учасники процесів розробки і прийняття рішень могли керуватися єдиною метою.

Отже, інтегрована система митного контролінгу у сфері фінансових послуг має сприяти покращенню виконання митних процедур та має на меті налагодження комунікативних зв'язків між митними органами та учасниками митних відносин. Подальший розвиток митного контролінгу у сфері фінансових послуг має бути орієнтований на посилення його сервісної функції, яка спрямована, передусім, на забезпечення необхідною фінансовою інформацією всіх учасників митних процедур для генерування оптимальних управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Терещенко О. О. Інститут фінансового контролінгу – інноваційна платформа для корпоративних фінансів і контролінгу / О. О. Терещенко // Бухгалтерський облік і аудит : науково-практичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 52 – 53.
2. Давидович І. Є. Контролінг : навчальний посібник / І. Є. Давидович. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.
3. Пушкар М. С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту : монографія / М. С. Пушкар, Р. М. Пушкар. – Тернопіль : Kart-blansh, 2004. – 370 с.
4. Hoffmann O. Balances Scorecard-basiertes Controlling in einem Internet-Startup, Kostenrechnungspraxis, Sonderheft 1, S. 1, 2000.
5. Horvarth P. Controlling. 6.Auflage, Muenchen, 1996.
6. Fachkonzept Kosten- und Leistungsrechnung der Zollverwaltung. Steuerungsunterstützung Zoll. Stand: 01. Januar 2008.
7. Формування системи митного аудиту в Україні : монографія / За ред. О. М. Вакульчик. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. – 208 с.
8. Міжнародна група контролінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.igc-controlling.org/img/pdf/controller_r.pdf

REFERENCES

- Davydovych, I. Ye. Kontrolinh [Controlling]. Kyiv: Tsentruchbovoi literatury, 2008.
- “Fachkonzept Kosten- und Leistungsrechnung der Zollverwaltung. Steuerungsunterstützung Zoll”, 2008.
- Formuvannia systemy mytnoho audytu v Ukraini [The formation of a customs audit in Ukraine]. Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A., 2014.
- Hoffmann, O. Balances Scorecard-basiertes Controlling in einem Internet-Startup, 2000.
- Horvarth, P. Controlling. Muenchen, 1996.
- “Mizhnarodna hrupa kontrolinhu” [International Group controlling]. http://www.igc-controlling.org/img/pdf/controller_r.pdf
- Pushkar, M. S., and Pushkar, P. M. Kontrolinh - informatsiina pidsystema stratehichnoho menedzhmentu [Controlling - Information Subsystem Management]. Ternopil: Kart-blansh, 2004.
- Tereshchenko, O. O. “Instytut finansovoho kontrolinhu - innovatsiina platforma dlia korporatyvnykh finansiv i kontrolinhu” [Financial Controlling Institute - an innovative platform for corporate finance and controlling]. Bukhhalterskyi oblik i audyt, no. 5 (2014): 52-53.

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ БАНКІВ НА ДЕПОЗИТНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

© 2014 РАЦ О. М., ТИСЯЧНА Ю. С.

УДК 339.138:336.71

Рац О. М., Тисячна Ю. С.

Дослідження конкурентних переваг банків на депозитному ринку України

Метою статті є дослідження конкурентних переваг вітчизняних банків на депозитному ринку. У статті проаналізовано стан ринку банківських депозитів. Визначено, що ринок депозитних послуг є нестабільним через нестійку ситуацію в економіці країни, але, незважаючи на певні проблеми, продовжує розвиватися. В Україні банками-лідерами за залученням депозитів та за критерієм надійності є банки першої групи за розміром активів. Проведена в статті кластеризація 15 банків за показниками обсягу депозитного портфеля та рентабельності активів дозволила виокремити п'ять груп банків. З метою більш детального дослідження депозитної діяльності банків обрано четвертий кластер, до якого входять загальносистемні банки. У статті проведено конкурентний аналіз банків четвертого кластера за показниками динаміки та структури депозитного портфеля, а також коефіцієнтним методом. Використано SWOT-аналіз, для визначення сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз банку. Для розробки стратегії та ефективного стратегічного управління проведено аналіз прямих конкурентів банку на депозитному ринку. Визначено, що інструментом, який дозволить показниками діяльності банку на ринку депозитних послуг бути краще конкурентів, є бенчмаркінг. Розкрито особливості застосування видів бенчмаркінгу при формуванні депозитної політики банку. Виділено переваги застосування бенчмаркінгу депозитної політики банку.

Ключові слова: банк, депозитний ринок, депозитна політика, конкурентна перевага, конкурентний аналіз, кластеризація, бенчмаркінг

Табл.: 5. **Бібл.:** 12.

Рац Ольга Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: olrats@ukr.net

Тисячна Юнна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: yunna_t@mail.ru

УДК 339.138:336.71

UDC 339.138:336.71

Рац О. М., Тисячная Ю. С. Исследование конкурентных преимуществ банков на депозитном рынке Украины

Целью статьи является исследование конкурентных преимуществ отечественных банков на депозитном рынке. В статье проанализировано состояние рынка банковских депозитов. Определено, что рынок депозитных услуг является нестабильным из-за неустойчивой ситуации в экономике страны, но, несмотря на определенные проблемы, продолжает развиваться. В Украине банками-лидерами по привлечению депозитов и критерию надежности являются банки первой группы по размеру активов. Проведенная в статье кластеризация 15 банков по показателям объема депозитного портфеля и рентабельности активов позволила выделить пять групп банков. С целью более детального исследования депозитной деятельности банков избран четвертый кластер, в который входят общесистемные банки. В статье проведен конкурентный анализ банков четвертого кластера по показателям динамики и структуры депозитного портфеля, а также использован коэффициентный метод. Применен SWOT-анализ для определения сильных и слабых сторон, а также возможностей и угроз банку. Для разработки стратегии и эффективного стратегического управления проведен анализ прямых конкурентов банка на депозитном рынке. Определено, что инструментом, который позволит показателями деятельности банка на рынке депозитных услуг превышать показатели конкурентов, является бенчмаркинг. Раскрыты особенности применения видов бенчмаркинга при формировании депозитной политики банка. Выделены преимущества применения бенчмаркинга депозитной политики банка.

Ключевые слова: банк, депозитный рынок, депозитная политика, конкурентное преимущество, конкурентный анализ, кластеризация, бенчмаркинг

Табл.: 5. **Библ.:** 12.

Rats O. M., Tsyachna Yu. S. Study on the Competitive Advantages of Banks in the Deposit Market of Ukraine

The article is aimed to study the competitive advantages of domestic banks in the deposit market. In the article the state of bank deposits market has been analyzed. It has been defined, that market of deposit services is unstable due to the volatile situation in the country's economy, though it continues to evolve despite some problems. To the leading banks in Ukraine, as for both attracting deposits and criterion of reliability, belong the banks from the first group of the assets sizes. Clustering of 15 banks, carried out in the article in terms of deposit portfolio size as well as return on assets, has helped to distinguish five groups of banks. With aim of a more detailed study of the banks' deposit activities, the fourth cluster has been chosen, which includes the system-wide banks. Also in the article a competitive analysis of the banks from the fourth cluster, in terms of dynamics and structure of the deposit portfolio, and making use of the coefficient method, is conducted. SWOT analysis was applied to identify strengths and weaknesses as well as opportunities and threats to the bank. In order to elaborate a strategy and an effective strategic management, analysis of the bank's direct competition in the deposit market was carried out. It has been determined that benchmarking is the tool, which will allow the performance indicators of a bank to exceed competitors in the market of deposit services. Specific features of the application of benchmarking in the formation of bank's deposit policy has been disclosed. Benefits from use of benchmarking in the bank's deposit policy has been highlighted.

Keywords: bank, deposit market, deposit policy, competitive advantage, competitive analysis, clustering, benchmarking

Table: 5. **Bibl.:** 12.

Rats Olha M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Рац Ольга Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: olrats@ukr.net

Тисячная Юнна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: yunna_t@mail.ru

E-mail: olrats@ukr.net

Tsyachna Yunna S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: yunna_t@mail.ru

Постановка проблеми. Ефективність функціонування банків, а також масштаб їх операцій суттєво залежать від структури та обсягу ресурсної бази, основна частина якої складається із залучених коштів, зокрема, різних видів депозитів. Нині формування депозитної бази відбувається в умовах зростання конкуренції між банківськими установами.

Суттєву роль у забезпеченні стабільності та стійкості функціонування банків відіграє науково обґрунтована депозитна політика, яка є основою для формування параметрів його ресурсної бази. Депозитна політика сучасних банків формується під впливом ряду тенденцій, які ускладнюють їх функціонування: глобалізація національних фінансових ринків, розвиток інформаційних технологій, впровадження інновацій, жорстка конкуренція. Все це зумовлює необхідність впровадження ефективних управлінських технологій, які б дозволяли враховувати зміни у зовнішньому середовищі та проводити ретельний аналіз депозитних послуг, визначати конкурентні переваги банків-конкурентів.

Отже, актуальність дослідження конкурентних переваг банків при здійсненні ними депозитних операцій зумовлюється визначальною роллю останніх як вирішального фактора економічного зростання та стабільності вітчизняної банківської системи.

Аналіз досліджень та публікацій.

Депозитним операціям банку, їх ролі в економічному розвитку країни та дослідженню депозитної політики банків приділено увагу таких науковців, як: Н. І. Версаль, В. Є. Волохата, С. А. Кузнецова, С. П. Прасолова та ін. [1 – 4]. Застосування окремих технологій аналізу конкурентних переваг банківських продуктів, зокрема, бенчмаркінгу як управлінського інструменту, що дозволяє проводити ретельний аналіз та співставлення бізнес-процесів депозитної діяльності та депозитних продуктів банків-лідерів і конкурентів з параметрами банку-розробника депозитної політики розглядається у працях О. М. Бихової, О. А. Кирик, С. Дж. Клаасен, С. Крамарчук, Д. М. Моутон [5 – 8].

Відаючи належне авторам, роботи яких присвячено дослідженню депозитних операцій та управління ними, необхідно визначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання застосування бенчмаркінгу як аналітичного інструментарію дослідження конкурентних переваг банку.

Метою статті є дослідження конкурентних переваг вітчизняних банків на депозитному ринку. Для досягнення зазначеної мети були поставлені та вирішені такі завдання: проаналізовано стан вітчизняного депозитного ринку, розподілено банки на кластери за розміром депозитів та рентабельністю активів, проведено конкурентний аналіз

банку на депозитному ринку, визначено особливості бенчмаркінгу депозитної діяльності банків.

Виклад основного матеріалу. Ресурсна база сучасного банку характеризується широкою різноманітністю депозитів, що пояснюється прагненням банків за умов сегментованого конкурентного ринку якнайповніше задовольнити попит різних груп клієнтів на банківські послуги і залучити заощадження та вільні грошові капітали на банківські рахунки.

Одним з основних джерел формування ресурсної бази банку є проведення депозитних операцій. Специфічність депозитних операцій полягає у визначальній ролі клієнта банку, який самостійно приймає рішення щодо виду та величини депозитного вкладу. Тобто саме клієнт вирішує яку частку своїх доходів він може спрямувати на заощадження. Виходячи з цього, заходи впливу на поведінку клієнтів – потенційних вкладників в умовах конкурентної боротьби мають посісти вагоме місце у процесі розробки та реалізації депозитної політики банку [5].

За даними НБУ [9], загальний обсяг депозитів в Україні на 01.10.2014 р. становив 674,8 млрд грн (що на 26,8 млрд грн вище, ніж розмір депозитів на 01.01.2014 р.), з них депозити фізичних осіб склали 405,2 млрд грн (60%), а депозити юридичних осіб – 269,6 млрд грн (40%). В Україні переважають строкові депозити, що складають 397,8 млрд грн (63%), при цьому поточні депозити становлять 236,5 млрд грн (37%).

Лідерами ринку депозитів за обсягом загальної депозитної портфелю в 2013 р. були великі системні банки ПАТ «Приватбанк», АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «Дельта Банк», ПАТ «Райффайзен банк Аваль» (табл. 1). Банки-лідери за обсягом залучених депозитів характеризуються широкою географічною мережею відділень і давно присутні на українському ринку.

Як видно з табл. 1, до лідерів належать лише банки 1 групи (групування банків за обсягом активів згідно з НБУ). Лідерами ринку депозитів за абсолютним приростом гривневого роздрібного депозитного портфелю на 01.10.2014 р. були: ПАТ «ОТП банк» (0,8 млрд грн), ПАТ «Фідобанк» (0,3 млрд грн), ПАТ «Банк «Михайлівський» (0,3 млрд грн) [9].

Найбільші відсотки за депозитами у гривні пропонує ПАТ «Альфа-Банк» (23%). Також високі ставки має банк ПАТ «Фінанси та кредит», ПАТ «Дельта банк» та ПАТ «Приватбанк». Найнижчий відсоток у ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – 12,25%.

Надійність депозиту залежить від надійності самої банківської установи, до якої звертається клієнт. Так, Мі-

Таблиця 1

Банки-лідери за залученням депозитів у 2013 – 2014 рр., млн грн

Банк	Група, згідно з класифікацією НБУ	Депозитний портфель		Приріст, %
		01.01.2014 р.	01.10.2014 р.	
ПАТ «Приватбанк»	1	133551	131715	-1,4 %
АТ «Укрексімбанк»	1	42970	74025	72,3 %
АТ «Ощадбанк»	1	46341	46621	0,6 %
ПАТ «Дельта Банк»	1	36126	36665	1,5 %
ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	1	26419	26452	0,1 %
ПАТ «ПУМБ»	1	20444	24446	19,6 %
ПАТ «Укрсоцбанк»	1	21611	20203	-6,5 %
ПАТ «Банк фінанси та кредит»	1	16342	19805	21,2 %
ПАТ «УкрСиббанк»	1	16632	16443	-1,1 %
10.ПАТ «Альфа-банк»	1	15831	15549	-1,8 %

ністерством фінансів України складено рейтинг надійності банків на 3 квартал 2014 р. (табл. 2) [10]. За цим рейтингом найбільш надійними з точки зору поверненості вкладів є ПАТ «Креді Агріколь», АТ «Ощадбанк» та ПАТ «УкрСиббанк».

Таблиця 2

Рейтинг надійності банків України

Банк	Рейтинг
1. ПАТ «Креді Агріколь»	4,50
2. АТ «Ощадбанк»	4,44
3. ПАТ «УкрСиббанк»	4,40
4. ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	4,21
5. ПАТ «Кредобанк»	4,20
6. ПАТ «Укрексімбанк»	4,17
7. ПАТ «Альфа-Банк»	4,14
8. ПАТ «Укргазбанк»	4,01
9. ПАТ «ОТП Банк»	4,00
10. ПАТ «Ідея Банк»	3,96

Однак, незважаючи, в цілому, на невеликий приріст депозитної бази в цілому по банківській системі, окремі банки скорочують свій депозитний портфель. Так, найбільше скорочення роздрібного депозитного портфелю у національній валюті станом на 01.10.2014 р. зафіксоване у ПАТ «Приватбанк» (-9,1 млрд грн), АТ «Ощадбанк» (-3,5 млрд грн), ПАТ «Дельта Банк» (-2,3 млрд грн).

Отже, проведений аналіз депозитного ринку України засвідчив, що зараз відсутні стабільні тенденції до зростання, або, навпаки, зменшення розміру депозитної бази банків. Ринок депозитних послуг є нестабільним через нестійку ситуацію в економіці країни, але, незважаючи на певні проблеми, продовжує розвиватись. Банками-лідерами за залученням депозитів, а також за критерієм надійності, в основному, є банки першої групи, що обумовлено, насамперед, їх великим потенціалом та можливостями порівняно з іншими банками.

Отже, проаналізуємо більш детально депозитну діяльність банків першої групи за розміром активів, оскільки, як було визначено, вони мають найбільший вплив на депозитний ринок України. Для цього доцільним є застосування кластерного аналізу як методу класифікації об'єктів за певними ознаками, поділу сукупності об'єктів на однорідні групи, близькі за визначальними критеріями, виділення об'єктів певної групи.

Групування є досить важливим, серйозним та проблемним, дискусійним питанням, від результату якого залежить розвиток банківської системи та діяльність кожного банку окремо. Від належності фінансової установи до певної групи залежить ступінь довіри клієнтів до нього, і в кінцевому результаті – обсяг клієнтської бази та обсяги залучених коштів в депозитах, що є дуже важливим фактором для подальшого розвитку та розширення масштабів роботи кожного банку [3].

Алгоритми кластерного аналізу дають змогу поділити сукупність об'єктів на однорідні за певним формальним критерієм подібності групи (кластери). Основною властивістю цих груп є те, що об'єкти, які належать одному кластеру, подібніші між собою, ніж об'єкти з різних кластерів [12].

Для проведення кластеризації обрано такі показники: депозитний портфель банку та рентабельність активів на 01.10.2014 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Вихідні дані для кластерного аналізу

Банк	Депозитний портфель, млн грн	Рентабельність активів (%)
1	2	3
ПАТ «Приватбанк»	99366,45	0,39
АТ «Ощадбанк»	33183,84	0,63
АТ «Укрексімбанк»	30876,79	0,18
ПАТ «Дельта Банк»	23004,1	0,63

Закінчення табл. 3

1	2	3
ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	13612,36	0
ПАТ «Промінвестбанк»	7009,26	3,74
ПАТ «Укрсоцбанк»	11463,16	0,06
ПАТ «ПУМБ»	11102,4	1,22
ПАТ «Сбербанк Росії»	8197,99	1,22
ПАТ «Альфа банк»	9445,63	0,02
ПАТ «Надра»	5124,35	0,01
ПАТ «ВТБ Банк»	3818,44	3,31
ПАТ «УкрСиббанк»	18890	0,1
ПАТ «Банк Фінанси та кредит»	13562,78	0
ПАТ «Укргазбанк»	8699	0,04

Депозитний портфель є важливою складовою ресурсної бази банківської установи. Від ефективності управління депозитним портфелем залежать найважливіші показники діяльності банківської установи: рентабельність та ліквідність. Рентабельність активів банку є показником результатів фінансової діяльності банку у довгостроковому періоді, вона характеризує фінансову стратегію, яку проводить банк.

Вибір саме цих показників для кластерного аналізу обумовлений тим, що визначення розміру депозитного портфеля дає змогу виділити групи банків з великим, середнім та малим обсягом депозитних операцій, а показник рентабельності активів характеризує здатність банку ефективно проводити свою діяльність.

Як метод кластеризації було обрано ієрархічний метод кластеризації; при виборі алгоритму кластеризації – метод повного зв'язку; міри відстані – манхеттенівську відстань. За допомогою пакету прикладних програм Statistica 6.0 отримано п'ять кластерів.

У першому кластері знаходиться лише один банк (ПАТ «Приватбанк»), оскільки обсяг його депозитного портфеля в декілька разів перевищує обсяги інших банків першої групи.

До другого кластера входять АТ «Ощадбанк» та АТ «Укресімбанк», тобто депозитна політика цих банків схожа, що визвано не тільки близьким за значенням депозитним портфелем, а й тим, що обидва банки є державними.

ПАТ «Дельта Банк» та ПАТ «УкрСиббанк» входять до третього кластера, оскільки мають схожі значення двох досліджуваних показників.

В четвертому кластері депозитний портфель усіх чотирьох банків (ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «ПУМБ», ПАТ «Банк Фінанси та кредит», ПАТ «Укрсоцбанк») коливається від 11 млрд грн до 14 млрд грн. За рентабельністю активів лідером є лише ПАТ «ПУМБ» (1,22).

До п'ятого кластера входять банки з найменшим депозитним портфелем ПАТ «Надра», ПАТ «ВТБ Банк».

Для більш детального дослідження конкурентних переваг банків оберемо четвертий кластер, який, на нашу думку, найбільш повно характеризує тенденції депозит-

ного ринку України, а також оскільки до нього, за методикою НБУ [9], входять два системно важливих банки – ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та ПАТ «Укрсоцбанк».

Конкурентний аналіз депозитної діяльності банків групи передбачає аналіз динаміки та структури депозитного портфеля, а також проведення коефіцієнтного аналізу. Аналіз динаміки та структури депозитних операцій банків четвертого кластера за 2012 р.– вересень 2014 р. показав, що на 01.10.2014 р. найбільший депозитний портфель мав ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», але його показники використання депозитної бази мають незадовільні значення. ПАТ «Укрсоцбанк» та ПАТ «ПУМБ» в 2013 – 2014 рр. збільшили свій депозитний портфель, показники формування та використання депозитної бази мають задовільні значення. ПАТ «Укрсоцбанк» в порівнянні із ПАТ «ПУМБ» та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» має менший депозитний портфель, що пов'язано із неефективною політикою банку у сфері залучення ресурсів від фізичних та юридичних осіб.

Для того, щоб ПАТ «Укрсоцбанк» міг розробити нову стратегію щодо підвищення обсягу клієнтської бази та їх вкладів, проведемо більш детальний аналіз його конкурентних переваг.

Важливу роль у розвитку банку має його місія. Місія ПАТ «Укрсоцбанк» полягає у наданні фінансових послуг для своїх клієнтів, а також акціонерів і співробітників, дотримуючись принципів надійності і високої якості у взаєминах, прозорості операцій для забезпечення економічної вигоди населення та корпоративних клієнтів [11].

Кожен банк має на ринку певні переваги і недоліки. Одним з основних інструментів стратегічного управління, що оцінюють у комплексі внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на розвиток банку, є SWOT-аналіз.

SWOT-аналіз – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для банку можливостями, ризиками, сильними сторонами (перевагами), слабкостями, результати якого в подальшому можуть бути використані для формування і вибору стратегій підприємства [12].

В табл. 4 наведено результати SWOT-аналізу конкурентоспроможності ПАТ «Укрсоцбанк».

Для розробки стратегії та ефективного стратегічного управління необхідно проводити аналіз макросередовища, для цього використовуються конкурентний аналіз – порівняльний метод стратегічного менеджменту, здатний показати банку переваги та слабкі сторони (табл. 5).

Отже, за результатами конкурентного аналізу, головними конкурентами ПАТ «Укрсоцбанк» є ПАТ «УкрСиббанк» та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». Оскільки даний аналіз проводився в межах депозитної політики, то можна зробити висновок, що ПАТ «Укрсоцбанк» необхідно переглянути власну маркетингову політику – посилити рекламу на депозитні продукти, розробити для клієнтів більш вигідні пропозиції та ін.

При розробці депозитної політики банками мають враховуватися параметри конкуренції на ринку депозитних послуг, зокрема сильні сторони банків-лідерів, а також банків-конкурентів. Інструментом, який дозволить показниками діяльності банку на ринку депозитних послуг бути краще конкурентів, є бенчмаркінг.

Таблиця 4

Матриця SWOT-аналізу конкурентоспроможності ПАТ «Укрсоцбанк»

Опис	МОЖЛИВОСТІ 1. Недостатньо освоєні види обслуговування 2. Наявність маркетингової стратегії 3. Довгострокові відносини із сумлінними клієнтам 4. Наявність великої клієнтської бази	ЗАГРОЗИ 1. Складність повернення прострочених кредитів 2. Вихід на ринок нових конкурентів 3. Зміна переваг клієнтів 4. Брак якісних позичальників
СИЛЬНІ СТОРОНИ 1. Висока клієнтоорієнтованість 2. Моніторинг конкурентів 3. Надійність банку 4. Високий рівень якості обслуговування	Поле СіМ 1. Нові інформаційні технології дозволять впровадити вдосконалені технології самообслуговування 2. Розширення кола потенційних клієнтів і продуктивних ліній 3. Контроль над витратами банку	Поле СіЗ 1. Відстеження переваг клієнтів 2. Впровадження системи навчання та мотивації персоналу 3. Посилення роботи по створенню привабливого образу
СЛАБКІ СТОРОНИ 1. Висока вартість послуг 2. Неправильне виділення цільових клієнтів 3. Низький рівень залучення клієнтів 4. Відсутність концентрації на певних послугах	Поле СлМ 1. Не розуміння потреб потенційних клієнтів збільшує ймовірність втрати цих клієнтів 2. Недостатні зусилля по роботі з певними продуктами, наданими банком	Поле СлЗ 1. Поява великої кількості нових банків на ринку 2. Недостатня кількість якісних позичальників

Таблиця 5

Аналіз прямих конкурентів ПАТ «Укрсоцбанк» на депозитному ринку

№ з/п	Показники	Об'єкт дослідження	Прямі конкуренти					Розрахунок рівня конкуренції у галузі (кг) за окремими показниками
			ПАТ «Укрсоцбанк»	ПАТ «Укрсіббанк»	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	ПАТ «ПУМБ»	АТ «Укресімбанк»	
1	Індивідуальність депозитної послуги		5	5	5	5	5	5
2	Популярність бренду		5	5	4	4	3	4,2
3	Можливість розширення депозитних послуг		5	4	5	4	4	4,4
4	Ефективність надання різних видів вкладів		4	4	5	4	4	4,2
5	Гнучкість маркетингової політики		4	4	3	3	4	3,6
6	Можливість виходу з ринку		3	3	3	3	3	3
7	Використання сучасних інформаційних систем		5	5	5	5	5	5
8	Співпраця з іноземними фінансовими установами		5	4	4	3	4	4
Розрахунок рівня конкуренції у галузі (кг) за окремими конкурентами:			4,5	4,3	4,3	3,9	3,4	$kg = 334,4/8 = 4,2$ $kg = 21/5 = 4,$

У загальному розумінні бенчмаркінг – це перманентний, безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваних фінансових та нефінансових структур з аналогічними об'єктами інших структур [7].

Основна мета бенчмаркінгу полягає у виявленні негативних відхилень у значеннях порівнюваних показників і причин таких відхилень та розробці пропозицій щодо їх ліквідації [5]. Існує досить багато видів бенчмаркінгу у залежності від класифікаційних ознак: конкурентний, функціональний, процесний, внутрішній. Також виділяють стратегічний, тактичний, глобальний, еталонний та інші види бенчмаркінгу.

Визначимо особливості застосування видів бенчмаркінгу при формуванні депозитної політики банку:

- 1) Конкурентний бенчмаркінг. Застосовується для порівняння депозитних продуктів прямих конкурентів.
- 2) Функціональний бенчмаркінг. Проводиться з метою аналізу процесів, функцій, технологій у порівнянні з іншими банками, які не є конкурентами.
- 3) Процесний бенчмаркінг. Здійснюється аналіз окремих процесів банків-еталонів.
- 4) Внутрішній бенчмаркінг. Застосовується для аналізу окремих процесів або продуктів одного підрозділу або банку.
- 5) Стратегічний бенчмаркінг. Надає можливість відштовхуватись від стратегії залучення ресурсів депозитного походження банків-конкурентів і лідерів.
- 6) Тактичний бенчмаркінг. Дозволяє деталізувати окремі завдання депозитної політики.
- 7) Глобальний бенчмаркінг. Порівняння депозитних продуктів на основі досвіду банків, що домоглися кращих результатів в даному сегменті ринку банківських послуг.
- 8) Еталонний бенчмаркінг. Передбачає використання еталонних критеріїв, наприклад, на ціни на депозитні продукти.

Отже, бенчмаркінг депозитної діяльності – це не тільки співставлення депозитних показників з показниками інших банків, а й вивчення та застосування успішного досвіду розробки та впровадження депозитної політики інших банків.

Кожний етап розробки депозитної політики передбачає застосування окремого виду бенчмаркінгу, який здійснюватиме ефективний вплив на кожен окремо взятий етап.

До переваг застосування бенчмаркінгу депозитної політики банку слід віднести такі:

- здійснення систематичного пошуку найкращих практик функціонування банків-конкурентів;
- вивчення і застосування успішного досвіду впровадження депозитних продуктів на ринок;
- порівняння показників, які корелюють з основними факторами успіху банку на депозитному ринку;
- можливість створення еталону (еталонний процес, продукт) та визначення фактичного відхилення від нього;
- довільний вибір об'єкта порівняння і того, що порівнюється;

- комбінування видів бенчмаркінгу залежно від мети дослідження.

Отже, впровадження в систему управління депозитною базою банку бенчмаркінгу дасть можливість визначити переваги та недоліки здійснення депозитної діяльності порівняно з банком-лідером або конкурентами, провести ретельний аналіз параметрів депозитної політики банку, вчасно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища.

Висновки. Проведений аналіз депозитного ринку України показав, що депозитна база банків не є стабільною. До банків-лідерів за залученням депозитів та за критерієм надійності належать банки першої групи за класифікацією НБУ. Групування 15 банків першої групи за розміром депозитного портфелю та рентабельністю активів на основі кластерного аналізу дозволило виокремити п'ять кластерів. Для більш детального дослідження депозитної діяльності банків обрано четвертий кластер, який найбільш повно характеризує тенденції депозитного ринку України, а також має у своєму складі два системно важливих банки: ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та ПАТ «Укрсоцбанк».

Проведення конкурентного аналізу банків четвертого кластера за показниками динаміки та структури депозитного портфелю, а також проведення коефіцієнтного аналізу засвідчило, що найменш ефективну політику банку в 2014 р. мав ПАТ «Укрсоцбанк». Тому, з метою розробки нової стратегії щодо підвищення обсягу клієнтської бази, в роботі проведено більш детальний аналіз його конкурентних переваг. Для цього використано один із інструментів стратегічного управління – SWOT-аналіз, який дав змогу визначити сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози для банку на ринку банківських послуг. Для розробки стратегії та ефективного стратегічного управління проведено аналіз прямих конкурентів ПАТ «Укрсоцбанк» на депозитному ринку.

У статті визначено, що інструментом, який дозволить показниками діяльності банку на ринку депозитних послуг бути краще конкурентів, є бенчмаркінг. Розкрито особливості застосування видів бенчмаркінгу при формуванні депозитної політики банку. Виділено переваги застосування бенчмаркінгу депозитної політики банку.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення послідовності застосування певних видів бенчмаркінгу залежно від етапів розробки депозитної політики банку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Версаль Н. І. Особливості формування депозитних ресурсів банками України / Н. І. Версаль // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С. 15 – 21.
2. Волохата В. Є. Роль депозитної політики в управлінні ресурсами банку / В. Є. Волохата // Вісник НТУ «ХПІ». – 2012. – № 58. – С. 38 – 46.
3. Кузнєцова С. А. Банківська система : навч. посібник / С. А. Кузнєцова. – К. : ЦУП, 2013. – 397 с.
4. Прасолова С. П. Банківські операції : навч. посібник / С. П. Прасолова. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 568 с.

5. Бихова О. М. Класифікація видів бенчмаркінгу в системі управління банками / О. М. Бихова // Економіка розвитку. – 2014. – № 3. – С. 15 – 18.

6. Кирик О. А. Бенчмаркінг як інструмент пошуку інновацій / О. А. Кирик // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 1. – С. 49 – 52.

7. Крамарчук С. Визначення сутності поняття бенчмаркінгу / С. Крамарчук, Н. Лубкей // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4. – С. 229 – 234.

8. Mouton D. M. Managing benchmarking in a corporate environment / D. M. Mouton, S. J. Claasen // Southern African Institute for Industrial Engineering. – 2012. – № 2. – P. 13 – 18.

9. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua

10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua

11. Офіційний сайт ПАТ «Укрсоцбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.usb.com.ua

12. Редченко К. І. Стратегічний аналіз у бізнесі / К. І. Редченко. – Львів : Новий світ, 2009. – 272 с.

REFERENCES

Bykhova, O. M. "Klasyfikatsiia vydiv benchmarkinhu v systemi upravlinnia bankamy" [Classification of benchmarking in the management of banks]. *Ekonomika rozvytku*, no. 3 (2014): 15-18.

Kuznietsova, S. A. *Bankivska systema* [Banking system]. Kyiv: TsUL, 2013.

Kyryk, O. A. "Benchmarkinh iak instrument poshuku innovatsii" [Benchmarking as a search tool innovation]. *Visnyk Berd-*

ianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu, no. 1 (2013): 49-52.

Kramarchuk, S., and Lubkei, N. "Vyznachennia sutnosti poniatia benchmarkinhu" [Determining the essence of the concept of benchmarking]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 4 (2013): 229-234.

Mouton, D. M., and Claasen, S. J. "Managing benchmarking in a corporate environment" *Southern African Institute for Industrial Engineering*, no. 2 (2012): 13-18.

Ofitsiynyi sait NBU. <http://www.bank.gov.ua>

Ofitsiynyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. www.minfin.gov.ua

Ofitsiynyi sait PAT «Ukrsoctbank». <http://www.usb.com.ua>

Prasolova, S. P. *Bankivski operatsii* [Banking operations]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2013.

Redchenko, K. I. *Stratehichniy analiz u biznesi* [Strategic analysis in business]. Lviv: Novyi svit, 2009.

Versal, N. I. "Osoblyvosti formuvannia depozytnykh resursiv bankamy Ukrainy" [Features of formation of deposit funds of the Bank Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2009): 15-21.

Volokhata, V. Ye. "Rol depozytnoi polityky v upravlinni resursamy banku" [Deposit policy role in the management of resources of the bank]. *Visnyk NTU «KhPI»*, no. 58 (2012): 38-46.

FINANCIAL INFORMATION AS A FACTOR IN CREATION OF THE VALUE ADDED IN THE INNOVATION MARKET ECONOMY

© 2014 RYAZANOVA N. S.

УДК 336.11

Ryazanova N. S.

Financial Information as a Factor in Creation of the Value Added in the Innovation Market Economy

The objective of the work consists in studying financial information as a factor in creation of the value added in the innovation market economy. The innovation market economy is characteristic of the developed information (postindustrial) society and replaced the classical market economy at the beginning of the 21st century. This transformation gives rise to significant challenges which consist in the need for understanding the forthcoming informational changes, forming corresponding economic paradigms and searching for new efficient economic management mechanisms. Within the context of the innovation market economy, where all processes have a monetary dimension grounded in the pricing mechanism, financial information is of critical importance, which makes it a key component of efficient economic management mechanisms, it becomes a special factor in creation of the value added. Characteristic features of such information were discussed, in particular the processes of its obsolescence, qualitative characteristics, the ability to represent all surrounding phenomena and objects in the contrastive monetary dimension, and a series of other properties. Specific aspects of the process of creating the value added involving financial information were studied, as well as tendencies of this process in the innovation market economy.

Key words: value added, innovation market economy, obsolescence of financial information, factor in creation of the value added, financial information, characteristics features of financial information, price of financial information, quality of financial information

Bibl.: 43.

Ryazanova Nadiya S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Financial Markets, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: nryazanova@yahoo.com

УДК 336.11

UDC 336.11

Рязанова Н. С. Финансовая информация как фактор создания добавленной стоимости в инновационной рыночной экономике

Целью работы является исследование финансовой информации как фактора создания добавочной стоимости в инновационной рыночной экономике. Инновационная рыночная экономика свойственна развитому информационному (постиндустриальному) обществу и в начале XXI столетия приходит на смену классической рыночной экономике. Такой процесс трансформации рождает мощные вызовы, которые состоят в необходимости осмысления грядущих информационных изменений, формировании соответствующих экономических парадигм и поиска новых эффективных механизмов хозяйствования. Роль финансовой информации в инновационной рыночной экономике, где все процессы осуществляются в денежном измерении на основе ценового механизма, является решающей, поэтому ключевой составляющей эффективных механизмов хозяйствования является именно финансовая информация, она становится особенным фактором создания добавочной стоимости. В работе рассмотрены характерные черты такой информации, в частности, процессы ее старения, качественные характеристики, способность представлять явления и предметы окружающего мира в сопоставимом денежном измерении и ряд других черт. Рассмотрены особенности процесса создания с ее участием добавочной стоимости и тенденции развития этого процесса в инновационной рыночной экономике.

Ключевые слова: добавленная стоимость, инновационная рыночная экономика, качество финансовой информации, старение финансовой информации, фактор создания дополнительной стоимости, финансовая информация, характерные черты финансовой информации, цена финансовой информации

Библ.: 43.

Рязанова Надежда Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра финансовых рынков, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: nryazanova@yahoo.com

Рязанова Н. С. Финансова інформація як фактор створення доданої вартості в інноваційній ринковій економіці

Метою роботи є дослідження фінансової інформації як фактора створення доданої вартості в інноваційній ринковій економіці. Інноваційна ринкова економіка властива розвиненому інформаційному (постіндустриальному) суспільству і на початку XXI століття прийшла на зміну класичній ринковій економіці. Цей процес трансформації породжує потужні виклики, що полягають у необхідності осмислення прийдешніх інформаційних змін, формування відповідних економічних парадигм і пошуку нових ефективних механізмів господарювання. Фінансова інформація в інноваційній ринковій економіці, де всі процеси здійснюються в грошовому вимірі на основі цінового механізму, є вирішальною, тому ключовою складовою ефективних механізмів господарювання є саме фінансова інформація, вона стає особливим фактором створення доданої вартості. В роботі розглянуто характерні риси такої інформації, зокрема процеси її старіння, якісні характеристики, здатність представляти явища та предмети оточуючого світу у співставному грошовому вимірі та ряд інших рис. Досліджено особливості процесу створення доданої вартості за участю фінансової інформації та тенденції цього процесу в інноваційній ринковій економіці.

Ключові слова: додана вартість, інноваційна ринкова економіка, старіння фінансової інформації, фактор створення доданої вартості, фінансова інформація, характерні риси фінансової інформації, ціна фінансової інформації, якість фінансової інформації

Бібл.: 43.

Рязанова Надія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансових ринків, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: nryazanova@yahoo.com

By providing economic agents with the required data on trends in the monetary value of the capital and minimizing uncertainty in financial relations and associated risks, financial information becomes a factor in creation of the value added in the innovation market economy

Introduction. The beginning of the 21st century was marked by a dramatic increase in the role of information in the life of society, development of information technology, globalization of information flows and communications mobility, and humanity is currently on the verge of profound changes prompted by the transformation of the classical market economy characteristic of the 20th century to the innovation market economy which is typical for the developed information (post-industrial) society. Such processes give rise to significant challenges which consist in the need for understanding the forthcoming information changes, forming corresponding economic paradigms and search for new efficient economic management mechanisms. The seriousness of such challenges is evidenced by the global economic recession which, having started with a global financial crisis of 2007, tends to demonstrate crucial importance of financial relations in the market economy and significance of the corresponding financial information as a basis for the sustainable development of society and reliable mechanisms of prevention or at least minimization of such economic cataclysms. It becomes obvious that in the information society a key component of such mechanisms is the effective utilization of the information function of finance which is objective and consists in the elimination of uncertainty in financial relations, and that, in turn, requires profound understanding of the role of financial information in reproduction processes of the innovation market economy, in particular, in forming the value added of produced goods.

Within the context of the market economy, whose characteristic feature is that its processes have a monetary dimension grounded in the pricing mechanism, financial information, which is essentially information on the monetary value of the capital (any resources involved in production, distribution, exchange and consumption of the social product), is of critical importance. It embraces a wide range of data on the finance of households, corporate finance, finance of governmental bodies and local authorities, financial market and international finance which are necessary for the development of society, and in each country people tend to pay substantial attention to information concerning any alterations in the taxation and budgetary policy, money market tendencies, capitals and markets in various financial services, using it as a basis for their financial and economic decisions and actions. Financial information is necessary for all economic agents as it informs the processes of analysis, planning, decision making, production, and control at the micro- and macroeconomic levels. It underlies business decisions and minimizes financial and economic risks thus contributing to an increase in the value of the money capital, as well as adding to the value of the products formed as outcomes of these processes. Examples are numerous: securities of a corporation which provides customers with appropriate information about it and whose activities are transparent for society are valued more on the market; investors always intend to invest in businesses with higher reliability, smaller risks and higher profits, and all of these are closely connected with the availability

of financial information about the investment objects and purposes; the more accurate and detailed the information about property is, the more precise its cost and market price will be; simultaneously, distortion of financial information, its incompleteness, misinterpretation and misuse entail losses, business problems, and crises for its users and society.

Being a key component of management of all activities in the innovation market economy, financial information turns to a special factor in creation of the value added, is in demand and acquires the status of a commodity. Appropriate financial information is appreciated, and economic agents, realizing its significance, are willing to pay great sums to obtain it. Oliver Williamson, Professor at the University of California (USA), in his article "The Vertical Integration of Production: Market Failure Considerations" (1971) stresses the importance of not being exceedingly thrifty when collecting required information, even if information costs are not directly associated with the volume of production it is used for [43].

Practice shows that in the innovation market economy financial information tends to become an essential factor in creation of the value added, and efficiency and sustainable development of this process are grounded in profound understanding of its fundamental aspects, whereas their neglect can result in severe economic losses for economic agents and society overall.

Realizing extreme relevance of the information issues in the innovation economy, leaders of countries participating in the Organization of Economic Cooperation and Development (OECD) initiated a series of discussions at the beginning of the 21st century, whose results served as a basis for devising a series of comprehensive analytical materials concerning developmental prospects for society, its scientific, technical and information potential [24; 27; 31; 32; 34]. A conclusion was drawn that not only growing volumes of the information exchange and its becoming global are characteristic of the innovation economy, but also the fact that information, including financial information, being represented, in particular, in scientific knowledge, professional practical skills and developed information infrastructure, tends to become the primary source and key factor in value creation, a necessary precondition for a stable economic growth.

World scientific thought has long been focusing on information and its role in the economy, the connection between information and creation of the value added and economic growth. Being linked to outlook, it is considered in information science, philosophy, economic theory, financial and other sciences, and the modern information paradigm embraces a series of concepts, among them the attributive concept of information, the concept of information as a special resource and commodity; the concept of the cost (price) of information; the concept of connection between the dualisms «time–space» and «energy–information». They study the properties of information as a resource in the information age, specific aspects of setting the price for information and its formation on the basis of the value added.

Anticipating the information age, scientists claimed as early as in the 20th century that creation of the value added involves information and people's knowledge (perceived information – N. R.). For instance, Tom 'Ted' Stonier (1927 – 1999), an English biologist and philosopher, one of the founders of the

information society conception, mentioned in his article «The **Wealth of Information: A Profile of The Post-Industrial Economy**» (1983) that in the information age information becomes the basic economic value, the greatest source of wealth, adding value to not only labor and capital, but itself as well. He provided simple and convincing examples: if one applies information on agricultural methods of cultivating arid lands to a desert, it can give high yields; if one gives information to inefficient workers, their qualifications will improve; if necessary information is applied to the free capital in a timely manner, it becomes a profitable investment [40].

A little later, Taichi Sakaiya, Professor of Economics at Tokyo University (Japan) and an author of a series of works on questions of modern economics, politics, futurology and social relations, indicated in his work «The Knowledge-Value Revolution: Or A History of the Future» (1985) that the most essential change of the innovation economy consists in the fact that traditional factors of production no longer determine the value that users attribute to a certain product. Information becomes a special resource, which, on being comprehended, transforms into knowledge, acquires the status of a commodity and tends to play an increasingly significant role in production, distribution, exchange, and consumption of the goods produced by society, thus increasing the price of other goods and services [17].

The role of information in value creation is also studied thoroughly by Alvin and Heidi Toffler, renowned husband-and-wife futurists from the USA, in their book «**Revolutionary Wealth: How It Will Be Created and How It Will Change Our Lives**» (2006). While acknowledging that information is a category that extends far beyond the boundaries of other known economic categories and emphasizing the unique nature of information and knowledge as an economic resource, they also single out ten properties of the information resource: the possibility of being used simultaneously by millions of people without exhausting it; intangibility and, at the same time, manipulability; non-linearity; relativity; combinability with other information thus generating new information; mobility; the possibility of being reduced to symbols and abstractions; the possibility of being kept on increasingly smaller data storage media; being public and non-public; difficulty of concealing an information resource [42, P. 131 – 150].

When studying the processes of reproduction on an extended scale, science has long strived to comprehend what exactly forms the exchange (monetary) value of products, which resulted in the emergence of several theories over the past two and a half decades, among them the theory of factors of production and marginal utility theory. In our opinion, the role of financial information in creation of the value added can be understood better from the standpoint of the theory of factors of production. It was established by Jean-Baptiste Say (1767-1832), a French economist, who presented his views in the work «A Treatise on Political Economy: or The Production, Distribution, and Consumption of Wealth» (1803) [20]. Subsequently, a significant contribution to the theory was made by the French economist Frederic Bastiat (1801-1850) and English economists James Mill (1773-1836) and John Ramsey McCulloch (1789-1864). In general terms, the theory of factors of production implies that the new value is created not only by living labor, but also embodied labor, there are also a number of factors which form the exchange (monetary) value of the

product in the process of producing goods (providing services), among them labor, capital, land and other natural resources, and entrepreneurship.

Despite the existence of a wide range of studies focusing on the role of the information resource in the modern information society, financial information as a factor in creation of the value added in the innovation market economy has not been studied yet. Since it is a part of financial relations that are of fundamental importance for the market economy, studying it as a factor in creation of the value added in the market economy appears relevant. For this reason, the objective of this work consists in the study of financial information as a factor in creation of the value added in the innovation market economy, which includes a study of characteristic features of such information and specific aspects of its forming the value added in the modern information society.

Main findings. In the innovation market economy, financial information becomes a special resource in forming the value added, which is recognized by both the business environment and scientific community. In particular, David J. Teece, Head of the Haas School of Business at the University of California Berkeley (USA), one of the best known universities training specialists in computer and information technology, economics and physics, emphasizes that today the role of the source of competitive advantage passes on to such an intangible asset as information and knowledge (perceived information – N. R.), and managers, realizing that it is the information asset that forms the foundation for competitive advantage, concentrate on its creation and on how to use it to gain profit [21].

The information resource, including financial information, is used by economic agents consciously and subconsciously to increase the value of their products. Such utilization of financial information is conditioned by the unique properties which distinguish it from other economic resources. These properties should, first of all, include those arising from the qualities of financial information being an information resource, and, summarizing existing research findings in the area [6; 17; 21; 40; 42, P. 131-150], we believe it reasonable to group them into the following ten categories: (1) uniqueness of reproduction and modernization methods, in particular, being non-depreciable for frequent use, combinability with other information, and relativity; (2) non-linearity; (3) intangibility and manipulability; (4) the ability of being accessible and limited for access; (5) impossibility of being permanently concealed; (6) the possibility of being presented in the form of symbols and abstractions (encoded), and therefore of being compacted, mobile, and kept in increasingly large volumes on increasingly smaller data storage media; (7) the ability to preserve the content while changing the form; (8) the ability to be owned by several individuals simultaneously; (9) indeterminacy of qualitative characteristics; (10) rapid obsolescence. Alongside the above properties, there is one unique feature inherent in financial information which distinguishes it from other types of information and economic resources: it alone can present data on the surrounding world in the universal monetary dimension comparable in time and space. We will further discuss each of the properties in more detail in order to develop a better understanding of the aspects of creation of the value added in the innovation market economy in terms of financial information.

We believe that the following properties should be singled out when considering the aspects of reproduction and modernization of financial information:

First, financial information does not depreciate for frequent use; on the contrary – the more intensively it is used, the more new information is produced. This is illustrated by how society utilizes data on the financial market, corporate finance, state finance, household finance and international finance: efficiency of these areas and minimization of associated risks are directly dependent on the number of economic agents having the required information and the amount of new information useful for society they can generate. Unlike machines that become worn out in the process of operation, annual financial reports do not diminish as a result being studied and analyzed by numerous users. It is this property of the information resource that the innovation market economy is based on: millions of economic agents can use the same financial information increasing and improving the value of produced goods rather than exhausting it.

Second, financial information can be combined with other information resulting in varying and useful information combinations, whose increased number, other circumstances being equal, leads to a lower degree of entropy (uncertainty) and therefore risks. While encompassing virtually all aspects of social reality and presenting them in the monetary dimension, financial information is always harmoniously combined with general economic and other descriptive types of information: the outcome is informational complementarity, formation of comprehensive, useful information necessary for users.

Within the context of the financial market, financial information combined with other types of information serves as the basis for determination of the position of investors, issuers and financial intermediaries on the price of securities and money capital; the supply and demand, and therefore the financial market environment, are formed accordingly. Combination of information can be illustrated by technical and fundamental analysis methods applied in the modern stock markets. Technical analysis, which consists in predicting future changes in the price of a financial instrument (security) by analyzing previously observed changes in the price, is based on the study of price time series («charts»); besides, it utilizes data on securities trading volumes and other statistics. Fundamental analysis operates varying data at three levels: (1) for macroeconomic evaluation, macroeconomic data are used, which implies considering various economic indicators, including Gross domestic product (GDP) and Gross national product (GNP) volumes, inflation rate, unemployment, interest rates, export and import volumes, currency exchange rates, government spending and borrowings on the financial market; (2) for evaluation of the supply of and demand for a particular type of goods (services), industry level data are used; (3) the issuer's financial standing and reliability of securities are assessed on the basis of data of the issuing corporation.

Third, financial information is relative, each of its fragments becomes meaningful only as part of a system of fragments forming the context. Considering this, for example, in corporate finance, notes and commentaries on financial reports are obligatory, as they allow users to understand the context of figures presented, that is data on the monetary value of assets, liabilities and equity capital of corporations, their incomes, ex-

penditures, and cash flows. The mandatory status of notes and commentaries on financial reports is formalized, in particular, by the International Financial Reporting Standards (IFRS) which are currently recognized as binding in many countries of the world, including the USA, which is also gradually changing over to the IFRS from the Generally Accepted Accounting Principles (GAAP), a system of national standards that has been applied there for a long time. The volumes of notes and commentaries in annual, semi-annual and other corporate reports are several tens of times greater than those of the financial statements themselves, that is balance sheets, statements of revenues and expenditures (financial results reports in Ukraine), statements of cash receipts and disbursements (cash flow statements in Ukraine), statements of changes in owner's equity.

Economic agents and society can receive immense results owing to individual findings (inventions, discoveries), which is the essence of such property of financial information as non-linearity. For instance, one of the fundamental theses in finance is the concept of the time value of money, or the value of money considering the time factor, as functioning of modern market finance without it is unthinkable. It is a golden rule in business and implies that today the value of money is greater than the value of the same money received in future, and this idea is a foundation for the theory that money capital must bear interests. There is no certainty as to who was first to formulate this thesis; it is only well-known that the medieval mathematician Leonardo Pisano Fibonacci (approx. 1170 – approx. 1250) already mentioned it in his works. He might have learned this from his Arab tutors when studying in Algeria or during his subsequent travels around Egypt, Syria, Byzantium, and Sicily.

Financial information can be manipulated, a remarkable example of which can be manipulating information on the financial market with a view to receiving some benefit. In some situations, market players resort to dissemination of deliberately inaccurate information, and as a result the price, demand for or the trading volume of securities, foreign currency and (or) physical (non-financial) commodity deviate from the level (or are maintained at the level) that is significantly different from the level which would otherwise have formed. Such deviations in prices, demand for or volumes of goods can be taken advantage of for the benefit of such market players. However, manipulation of information entails violation of the principles of the free market, interferes with fair price formation, prevents fair investors from making efficient decisions – all of which harms and undermines the market economy. Manipulation of financial information, its distortion or inaccurate disclosure for users inevitably cause losses for both individual economic agents and society in general, which can be evidenced by the latest global economic crisis: in particular, it has also proven the crucial importance of proper disclosure and corresponding utilization of financial information by mortgage market participants in both the USA and the world as well.

Since manipulation of financial information can cause enormous damage to participants in the financial market and economy in general, special legislation aimed at its prevention has been developed and approved in many countries, with steps taken to ensure its due enforcement. For example, in Ukraine the agency that regulates the stock market, the Securities and Stock Market State Commission (SSMSC), has introduced

a special Procedure of Prevention of Price Manipulation during Securities Transactions on the Stock Market (2011) [14].

Based on its accessibility, financial information can be non-public (limited for access) and public (accessible). Its accessibility is ensured through systematic publishing in official printed sources, dissemination through mass media or by providing it directly to any person concerned. The issue of accessibility of financial information is extremely relevant for modern stock markets, which is stressed by the Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions (IOSCO) [4]. As far as non-public information is concerned, its existence is prompted by national security considerations or protection of legal rights of economic agents, and it includes confidential, insider, and classified information. Disclosure of such information is forbidden by the data owner, and access to it is granted to a restricted number of individuals.

While emphasizing the key role of the information asset in the modern economy, the World Bank (WB) also highlights the importance of accessibility and openness of information for society yet also acknowledging that protection of information and parties concerned is a priority as well. Implementation of this approach is based on a corresponding appropriate classification of information [23]. For example, the Law of Ukraine "On Information" (1992) contains a list of information types that cannot be regarded as non-public as they are important for social security. Such information includes data on the environmental condition, quality of food products, household items, emergencies, disasters, hazardous natural phenomena, the health status of the population, its standard of living, sociodemographic parameters, the state of legal order, education and culture, facts of violation of human and civil rights and freedoms, illegal actions of governmental bodies and local authorities, as well as other information access to which cannot be restricted under Ukrainian laws and international agreements. As for confidential information, the Law determines it as information about an individual as well as information access to which is restricted by an individual or a legal entity, except public bodies or officers. As for classified and insider information, the Law indicates that access to such data is regulated in each specific case by applicable legislation [16].

When discussing the aspect of accessibility (openness) and non-accessibility of financial information, it is important to realize that availability of more detailed information to economic agents is a precondition for minimization of uncertainty in financial relations and lessening associated risks. First attempts to analyze the connection between information and risk were made by the American economist Frank Hyneman Knight (1885–1972) in his monograph on corporate behavior strategies «Risk, Uncertainty, and Profit» (1921) where information was defined as a concept which is the opposite of uncertainty, inversely proportional to risk. Simultaneously, risk is an estimated probability of an event, whereas uncertainty refers to something that cannot be estimated [33]. Thus, risk means incomplete information that allows predicting a certain event with a certain degree of reliability, with more information resulting in a lower degree of risk. This means that disclosure of financial information, its being public and accessible is a way of lessening uncertainty and correspondingly risk in the value (money) relations of society. A risk-free financial instrument is valued higher, investors strive to invest in less risky projects. If

risks are inescapable, then issuers of securities, when attracting money capital, offer extra interest to investors – they have to pay for risks, the money attracted by them proves more expensive to use, and – other circumstances being equal – the value added of their product appears smaller.

The primary function of information is lessening or complete elimination of uncertainty (unpredictability), whereas the measure of uncertainty is represented by informational entropy being essentially a minimum of information which is required to overcome uncertainty of a random value. The notion of informational entropy was first introduced by Claude Elwood Shannon (1916-2001), an American applied mathematician, and Warren Weaver (1894-1978), a scientist and mathematician, in their work «The Mathematical Theory of Communication» (1949) [36]. Generalizing the ideas devised by Ralph Vinton Lyon Hartley (1888-1970), an American electronics researcher, in his work «Transmission of Information» (1928) [28] where the logarithmic measure of information was introduced that is now known as the «Hartley quantity of information», Shannon and Weaver formulated the quantitative concept of information by proposing the idea of informational entropy as a measure of uncertainty of information. Within the financial risk management framework, this means that society must construct a system of access to information which will decrease the informational entropy in finance – and lessen uncertainty in all aspects of financial relations, including state and local finance, corporate finance, financial market and international finance. This is achieved through appropriate disclosure of financial information and unimpeded and free access to it.

Currently, the greatest progress in terms of disclosing financial information and ensuring unimpeded access to it has been achieved in sphere of financial markets and corporate finance, as evidenced by the following: at the end of the 20th century, the IOSCO endorsed International Disclosure Standards for equity securities (IDS98) [35]; in 2001 – 2004 the European Union countries adopted a series of directives on disclosure of information on financial markets [25; 26]; the time frame of 2004-2014 witnessed endorsement and further refinement of the International Financial Reporting Standard regulating disclosure of information on financial instruments (IFRS 7 «Financial Instruments: Disclosures») [29]. Today, information is fundamental for investors across the globe and must be disclosed in a timely manner and on a continual basis (regularly or periodically), be available in the form and manner that are consistent with the financial reporting standards, regulations, listing rules or legislative acts, as well as the principles of fair representation of information. This is a way to minimize financial risks, ensure a trend towards increase in the value of money capital, which makes it a component of forming the value added by society.

During the information age, the focus on disclosure of information in the sphere of state and local finance tends to become more pronounced, which appears reasonable, since in the innovation economy where information and associated processes become the primary sources and key factors in value creation and sustainable development, information on state and local finance encompassing at least one-third of the Gross domestic product (GDP) produced in the world becomes extremely important. Democratic processes that are currently observed in numerous countries also concern the question of

disclosure of information by governmental bodies and local authorities. In relation to this, George Soros writes that it is free information flow that is the most powerful force in the struggle for democracy, as it makes people more protected against the possibility of being disinformed by the state [38].

Over the last decades, progressive politicians have tended to pay increasingly significant attention to the transparency of operations of governmental bodies and local authorities promising to ensure accessibility of information. For example, in one of the addresses preceding his being elected Prime Minister of Great Britain (early 2010), David Cameron (1966-) spoke about the beginning of a new era with less money and power for the state and more power for society due to employment of information technology. Having mentioned that businesses had been using the opportunities provided by the information and the «dot.com» revolution for a long time, he also noted that governmental bodies and local authorities were only taking their first steps in this direction and stressed the necessity of reconsidering the three basic properties of the civil society – transparency, a wider range of choices, and accountability. Promising to use the achievements of the information revolution for transformation of political strategies, government decisions and the social services system, David Cameron also mentioned that complete transparency would have a significant effect, resulting in improved growth of well-being of the country [41]. Transparency of operations of governmental bodies and local authorities, their accountability to the civil society, and the possibility of a wider range of choices for the latter are all grounded in accessibility of information concerning these public authorities, with the official State of Missouri website serving as a remarkable example of such accessibility and transparency [10]. Any person can use this portal to trace each dollar spent by the state's government, analyze its expenditures and check the budget results.

Modern financial science states that at the turn of the 21st century, after several decades of pursuing the deficit financing policy and a series of reforms implemented in the state sector, governments of the leading countries of the world adopted a state finance management ideology similar to the business scale of values which is regarded as a reference standard for rationality of decisions. For example, in terms of budgetary resources management, it is proposed to adopt an approach that implies a greater degree of budget transparency [2, p. 6, 8]. Therefore, accessibility of information appears as an essential component of the progressive modern ideology in state and local finance. In Ukraine, the government is also taking its first steps on the way towards transparency of its information; besides, it is also prescribed by the Law of Ukraine on Access to Public Information that any such information must be accessible except as otherwise required by applicable law, and no restrictions can be imposed on the right to receive such information [15].

Disclosure of financial information and its loss of the confidential status influences also the process of forming its price, which is different from that of other goods. Whereas for regular goods the price is set on the basis of their comparison and formation of corresponding supply and demand, the process is different for information: information cannot be disseminated without losing its exclusiveness which serves as the basis for its price. For example, a corporation intends to purchase

secret information, and while determining its price, attempts to establish its content; yet, as soon as it succeeds, such information is no longer exclusive, and it is sure to become at least slightly cheaper. While studying the question of information disclosure and price formation, Alvin and Heidi Toffler arrive at a conclusion that there is a lack of certainty in the concept of value (price) of information, and society must address this question within the political economics framework with due attention. Moreover, since the logic that determines production and exchange of regular goods in the modern economy cannot be applied to information goods, with information now playing a key rather than secondary role in the economy functioning this becomes a priority issue for society [42, p. 150 – 154].

It is typical for financial information to, as it were, «leak out» and spread rapidly, concealing it permanently is an unattainable mission, so it is bound to become known to a third party or the general public at some point. Within the innovation economy, this feature tends to gain in relevance, as alongside the development of information technology, cellular communications, the Internet and the World Wide Web, there emerge highly qualified IT specialists – hackers, who become computer trespassers and have no difficulty in obtaining any concealed information. For example, legislation of most countries includes some regulations designed to prevent the use of insider information on the stock market. Such information includes data on possible changes in the corporate management and corporate strategies, probability of a new product release, implementation of new technology, results of negotiations on company mergers, buying a major share of stock, possible financial difficulties and other essential insider information which is kept secret, as its disclosure can affect the market value of securities of the corporation. Despite legal prohibition, such information sometimes leaks out to the market and becomes known to third parties who take advantage of it.

Financial information can be presented in the form of symbols and abstractions, that is encoded, which allows its compaction. Currently, information is encoded (presented) by using the simplest numeric code system (binary code) operating the digits of one «1» and zero «0»; each sign or symbol in this numeric system contains one bit of information, with the volume of symbolic information measured in bytes: 1 byte equals 8 bits, which corresponds to eight digits of a binary value. The term «BIT» (abbreviated from «BInary digiT»), which is regarded as one of landmark notions of the 20th century, was proposed by John Wilder Tukey (1915-2000), an American statistician researcher, to denote one binary digit which can take the value of 0 or 1.

Being encodable, financial information is an extremely mobile resource and can be instantaneously and simultaneously transmitted in enormous amounts to tens of millions and more users, whereas transmission costs are constantly decreasing due to technology development and tend to zero. There is a perspective that equates information to the idea of motion. At the same time, the ability of information to be encoded and re-encoded without any loss in content allows its users to switch, for example, from the formal representation of the trajectory to the graphical one and further on to the visual and mental representation of such information [6, p. 62]. The mobility of financial information corresponds to the requirements and characteristics of financial relations: for example, the financial

market whose societal designation consists in ensuring the flow of money capital in the economy according to supply of and demand for it, can only operate effectively provided that such market involves as many economic agents forming the supply of and demand for the money capital as possible. In the early 21st century, the financial market is characterized by growing involvement of innovative information technology solutions, carrying out operations via the Internet and the World Wide Web, which results in rapidly increasing rates of money capital turnover, involvement of an increasingly large number of participants, and simultaneous reduction in their transaction costs.

The ability of information to be compacted and encoded determines its ability to be kept on increasingly small data storage media, which entails growing volumes of stored information with simultaneous reduction in associated costs. As of today, there already exist research projects which will soon enable mankind to store information at the nanoscale, which means that the size of data carriers will be measured in billionths of a meter or less.

Thus, the ability of financial information to be encoded without any loss in content also determines the following characteristics of its participation in creation of the value added: reduction in costs associated with storage and transmission of information potentially approaching the zero rate; growing rates, volumes and amounts of information transactions.

Extremely instrumental is the ability of financial information to preserve its content while changing forms. Financial information can take the form of a regular text, can be presented graphically, encoded in symbols, or stored in human memory without any loss in content. The only problem can be posed by human error or malfunction of equipment as they can damage the information, distort it in the process of use or creation of one product or another.

Since in case of sale (dissemination) of financial information its owner does not in fact dispose of it but rather disseminates it, it can be owned by more than one individual simultaneously, unlike any other economic resource. Legal right to information is significantly more difficult to prove and protect than in cases concerning other kinds of economic resources. In the innovation market economy, the ease of dissemination of financial information causes numerous problems related to establishment of title to it, and in the production of goods there is a probability of using financial information owned by another individual or legal entity.

Despite the scientific breakthrough in quantitative estimation of information, practice has shown insufficiency of this approach for the study of financial information. Although qualitative characteristics are fundamental to utility, value, and customer value of financial information, society currently has no perfect criteria to assess its qualitative characteristics – as of today, there is still a degree of uncertainty in their determination, which makes them relative.

When discussing the quality of financial information, it appears reasonable to consider its practical significance and value as well, yet such characteristics are subjective and depend on the objectives pursued by economic agents. For example, if the goal set by the user has already been achieved, the information that was required previously, loses its importance for this particular agent. This means that depending on the context,

the same information can be regarded (estimated by economic agents) as valuable, having zero value, or even having negative value. Vladimir I. Vernadsky (1863 – 1945), the founder and first president of the National Academy of Science of Ukraine, stated in his book «Scientific Thought as a Planetary Phenomenon» (1936 – 1938) that the pragmatic value of information in economic systems is extremely high. He understood value of information as a degree of extension and development of the-saurus¹ achieved by the addressee on receiving and interpreting a message [5].

Although society has no clear criteria for estimating the utility of information, considering the extreme importance of financial information for the purposes of efficient and persistent economic management, a series of characteristics were formulated that financial reporting information must adhere to. In order to further elaborate them, the International Accounting Standards Board (IASB) developed a document entitled «Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements» which does not belong to the international financial reporting standards, yet plays a significant role in the process of development of such standards and harmonization of approaches to forming financial statements in the modern economy. According to the IFRS Conceptual Framework, qualitative characteristics of financial information include its understandability, relevance, faithful representation, and comparability [30]. However, notwithstanding compliance with the proposed criteria, utility of the same financial information for various users can vary as well, there can also be a difference in conclusions drawn from the same information – which depends on the goals and objectives pursued by the users, or their readiness to perceive such information [19, P. 210].

According to the IFRS, understandability is the quality of information which enables users to comprehend its meaning. Information presented in financial statements must be understandable and allow unequivocal interpretation by users who are expected to have a reasonable knowledge and be interested in perceiving the information. Information is relevant if it can influence users' decision-making and assist them in evaluation of the past, current, and future events. Information is material if its omission or misstatement can influence the economic decisions, moreover, inclusion of immaterial information on the statement impairs its understandability. Faithfully presented information is free from error and prejudice. Reliability of such information is determined by its completeness, neutrality, discretion, prevalence of substance over form, as well as accurate representation of the financial standing and operational results. Comparability of information implies its usability for forecasting – financial reporting information must reflect the results of past operations and be instrumental in forecasting future events (for example, predicting profits, dividends, and other payments).

Financial information does not depreciate but becomes obsolete; this process takes place continuously, and it accelerates with the development of the innovation economy. Simultaneously, it is not time passing that makes information outdated, but emergence of new, more relevant information which elaborates, extends, or dismisses previously existing data completely

¹ In the information theory, the term «thesaurus» refers to the aggregate of all information about an object

or partially. Being essentially data on the monetary value trends in the process of production, distribution, exchange, and consumption of the social product, financial information is time-spaced and provides information on time-related changes in the value of the money capital. Financial information and exchange of information between economic agents tend to develop over time along with the development of society in general, thus forming the foundation for further development of its economy and other spheres of activities. Obsolescence of information is accompanied by a decrease in its value (price).

All economic agents perceive financial information and participate in the exchange of information within the framework of the market economy, time being one of its parameters. For this reason, one of the fundamental theses of modern finance is the concept of the time value of money without which financial relations of the market economy are unthinkable. Modern society utilizes a set of instruments to estimate the value of the money capital (money) in time, which is a part of the content of financial information. Among such instruments are notions and formulas for estimation of the present and future value (PV and FV correspondingly), net present value (NPV), and cash flow discounting. In order to compare future monetary value tendencies with the present monetary value tendencies, the former are, as it were, «adjusted» against the latter using the appropriate discounting coefficient. These coefficients are calculated on the basis of corresponding market interest rates (the market value of the money capital influenced by its profitability norms and various risks of this capital) and duration of the time period covered by such adjustment. Today, corporate finance management and investment management are impossible without these instruments: relying on the concept of the time value of the money capital, economic agents estimate and compare the future and present values, using this analysis to make investment decisions.

The question of connection between information and time is not only of practical significance, it is also profoundly studied in philosophy, theoretical physics, information science and other sciences seemingly unconnected with finance. Information and time are discussed within the context of their connection with such fundamental phenomena as space and energy: in particular, there is the concept of indivisibility of the dualisms «time-space» and «energy-information» as they determine all forms of existence of matter. There is a belief that space, time, information, and energy, all of them existing in an inseparable unity, represent all surrounding phenomena in the corresponding dimensions which, in turn, also exist simultaneously and interpenetrate each other [11]. Certainly, financial information, as well as financial relations carrying it, exist not as individual entities, but within a certain system of interdependencies between space, time, energy, and information which has not been fully explored yet. It is essentially a multivariate coordinate system, and studying it is a way towards profound understanding of cause-and-effect relations that exist in finance and the economy in general. Researchers of the modern information age can enjoy the privilege of being able to explore the areas which seem to have little connection with finance, and yet they broaden perspectives and help understand the connections between financial information and other fundamental phenomena. It is highly probable that new areas of this kind will become available to mankind in the near future;

however, this challenge will be faced in due time. In the information age, humanity rapidly comes into possession of various data and increases its knowledge, with the most groundbreaking ideas emerging «at the intersection» of disciplines. We will further try to look at financial information from the perspectives of how modern philosophy, theoretical physics and other sciences view the issues of space, time, information, and energy; the acquired knowledge may initially seem incredible, but in the course of time it will be assimilated and find practical application in theory and practice of finance. Such fundamental questions require an individual and profound study falling beyond the scope of this work, but we find it reasonable to get at least a glimpse of this knowledge area which, hopefully, will encourage further investigations focusing on the problems of theory and practice of finance in the information age.

The concept of interconnection of space, time, information, and energy is further extended in the concept acknowledging the existence of a single energoinformational field of the Universe, and the number of proponents of this idea in the established science is constantly growing. Back in the early 20th century, V. Vernadsky supported the idea of a cosmic intelligence existing in the surrounding environment [5, p. 355 – 384]; impressed by the lectures he delivered in Sorbonne University (Paris), the Professor of Mathematics at this university Édouard Louis Emmanuel Julien Le Roy (1870 – 1954) together with Pierre Teilhard de Chardin (1881 – 1955), a prominent geologist, paleontologist and Catholic philosopher, elaborated this concept and proposed the idea of the «noosphere» – a sphere of thought formed by human consciousness – which is now widely known [18, p. 911]. At the beginning of the second half of the 20th century, the concept of the Universe as a universal cosmic hologram any point of which contains information on everything that exists in the world, was formulated by David Joseph Bohm (1917 – 1992), a theoretical physicist, philosopher and neuropsychologist [3] and Karl H. Pribram (1919), a German neurophysiologist [9]. Physics currently acknowledges not only the existence of information exchange, but also the fact that information can be instantaneously transmitted across any distances [11, p. 89 – 92]. The concept according to which the Universe is formed by information was proposed by Jacob David Bekenstein (1947)², an Israeli theoretical physicist and winner of the Wolf Prize in Physics (which has the reputation of a precursor to the Nobel Prize)³. In his opinion, the beginning of the 21st century was marked by a growing tendency towards regarding the physical world as a result of creation of information per se (substance of information implied as well). This approach serves as the foundation, in particular, for digital physics. Since everything in the world is describable by information, everything is computable. Thus, the Universe can be viewed as either computer program output or an enormous digital computing device [22]. As to modern philosophers, the idea of existence of torsion fields (spin fields) being carriers of information in the Universe is developed, in particular, by Tatyana G. Leshkevich (1953), Doctor of Philosophy and a Professor at Rostov

² J. D. Bekenstein was the first to formulate the idea of applying thermodynamics to description of black holes and is renowned for studying the connections between information and gravitation.

³ 16 winners of his award were subsequently awarded the Nobel Prize in Physics.

State University. Modern philosophy acknowledges that recognition of the principle of single energoinformational exchange in the Universe entails also recognition of the intelligence of the Universal Space, which is consistent with the First Hermetic principle [8, p. 257 – 258]. The first of the Seven Hermetic Principles is the principle of mentalism: the ALL is Mind; the Universe is mental [12, p. 26 – 27]. In literature this principle is formulated as follows: «All is mind», «in Mind we live, move and have our being».

In our opinion, the concept of single information space is of interest for studying finance of the information society in the sense that modern society, its social and economic spheres are formed by information, in particular financial information, and the latter can always be digitalized representing the value of all surrounding phenomena in the monetary dimension. Simultaneously, financial information can be transferred to other carriers, processed and subjected to mathematical treatment multiple times, compared in time and space, computed, or analyzed while preserving its information value to the full extent.

Modern society organizes collection and handling of financial information on a continual, periodical, and regular basis utilizing, for example, the notions of a financial year (it can coincide with the calendar year or deviate from it for historical or other reasons) and financial reference period, which economic agents use to plan and manage their finances and economic activities in general. In state finance, annual budgets are developed and approved; in corporate finance, corporations have to provide reports on their operations on a yearly basis by filing annual (in some cases semi-annual) financial statements that have undergone appropriate audit. However, despite regularity of filing financial information, it is constantly becoming outdated, and we believe that this process is becoming increasingly rapid in the innovation market economy, which is conditioned by a series of objective processes, among them:

First, the monetary value of any capital is a variable, and financial information being essentially derived from the monetary value of the capital is also extremely flexible and nonconstant.

Second, with the development of the innovation market economy and emergence of more refined and user-friendly information technologies, the moment of emergence of information will be increasingly coincidental with the moment of its being perceived by users; for this reason financial information will be updated – and therefore become obsolete – faster, and the process is inevitable.

Third, continuous progress in science and technology characteristic of the information society, emergence of more refined information technologies, the development of the Internet, the World Wide Web and mobile communications result in still more rapid emergence of financial information.

Fourth, the level of literacy in society tends to increase, and new aspects of financial relations appear as the focus areas for in-depth investigations, which also entails emergence of new information.

As mentioned above, information is also considered in modern science in terms of its energy aspect. In our opinion, the projection (prototype) of energy in the economy is the monetary value, with financial relations containing information on its trends. Transfer of the monetary value of the capital, its distribution, exchange, storage, accumulation are identical to the processes characteristic of energy, as it is also in constant

motion, being transferred, distributed, accumulated and stored. Besides, society uses the notion of the monetary value to estimate the amount of energy allocated for the instruments and objects of labor, contained in the workforce, embodied in such production output as products, goods, and services. The notion of «energy of the capital» is used, for example, by Oleksandr Paskhaver, a well-known Ukrainian economist and president of the Center for Economic Development, in his book «Who We Should Be» (2014) for discussion of money capital flow in modern society and in Ukraine in particular [13].

The products (goods, services) created by economic agents in the process of their business operations contain a share of the value which was created due to involvement of financial information among other factors. Such information comprises data on the value of the capital, social product, natural resources, any objects and phenomena surrounding people and even on an a human being per se⁴ expressed in the universal contrastive monetary dimension. Economic agents use financial information at the micro- and macroeconomic levels to organize production, distribution, exchange, and consumption of various products, to effectively increase the value of the money capital, to minimize risks and achieve sustainable development. At the same time, the energy of information on financial relations (energy of financial information) is, as it were, transferred to the created product thus adding to its value. Moreover, since one of the features inherent in financial information is its ability to preserve the content despite changing forms and carriers, it can be transferred to the created product through human knowledge about finance, an efficiently designed financial plan, effective financial control, a financial service and other forms and carriers. All these aspects interpenetrate each other: for example, a product – information service (hypothetically, financial analyst's advice) includes the information component and a service provided by a specific consultant (human capital asset) orally and taking the form of a specific financial plan. Other circumstances being equal, relevant financial information and financial literacy (knowledge about finance, perceived information) of its providers and users serve as the basis for creation of a greater value added: better quality of financial information and economic agents with more extensive experience in working with finance carry more energy of the innovation market economy and create a greater value added in it.

It appears logical to move from the findings provided by the study of characteristic features of financial information to discussion of specific aspects of its participation in the process of forming the value added of a product that is created with utilization of this information, which is directly connected with the question of the price for financial information. In the innovation economy, such information becomes a commodity and has its price. At the same time, the notion of «the price of financial information» should be distinguished from such notions as «the price of money capital» and «the price of financial information services». Moreover, though the price of information is characterized by complexity of assessment unlike regu-

⁴ As to the value of a human being per se, as of today there are such concepts in society as, for example, «price of human labor» (which takes the form of compensation for work), «value of human capital assets», and, though it is an unpleasant truth, even human body and its organs (in case of, for example, donorship) can be estimated in monetary terms

lar goods, we consider it reasonable to rely on such properties of «regular» commodities as customer value (determined by the aggregate of its useful properties meeting the requirements of users) and exchange value (based on the customer value and formed in the course of supply of and demand for the commodity) when considering the questions of the price of the financial information commodity.

Since working with information requires spending of time, human and material resources, there is a perspective that information always has certain cost (cost of production). This can be illustrated by the fact that recording, storing, processing and disseminating information, including financial information, requires certain carriers (paper, electronic media, etc.) and energy (for example, to put these media into operation) [1, p. 63 – 64]. The user of information who incurs such costs, should ascertain before collecting, transmitting and processing information if spending on these processes is satisfactory and commensurable with the results obtained from use of the purchased information. However, within the context of the innovation market economy, such costs per information unit with further development of information technology and communications systems will be decreasing tending to zero, and utility of information will become the dominant factor in forming its price. We believe that utility of financial information consists in its ability to meet the needs of economic agents in the process of their analysis of economic and financial processes, making appropriate decisions and their implementation, which, in turn, depends on the quality of such information and its other characteristic features discussed above. For example, in management utility of financial information is determined by its weight in the process of making the right decision, which in fact determines the supply of and demand for the financial information commodity. More detailed financial information lessens risks, entails greater benefits, which is reflected in the proverb «he who controls information controls the world».

Determination of the price (value) of information is the focus of a series of fundamental investigations of Western economists. In particular, George Joseph Stigler (1911 – 1991), an American economist and winner of the 1982 Nobel Prize in Economics, studied information using advertisement as an example; he indicated in his article «The Economics of Information» (1961) [39] that information is a valuable resource, and it gives the economy a new meaning when the latter is viewed from the perspective of the need for information; however, establishment of the market price of information poses a challenge, with significant discrepancies conditioned by information obsolescence. He considered the notion of the price of information in terms of its correlation with reduction of estimated costs incurred by the buyer of such information and its quality. While proposing to determine the price (value) of information by the amount of reduction in estimated costs that the use of information entails for the buyer, G. Stigler notes that for most users comprehending information is no simple and pleasant task, and for this reason they agree to pay more for information presented in a simplified form; discrepancies in prices for the goods and uncertainty of the buyer as to the prices are unprofitable for the producer, as the costs of potential buyers associated with search for the goods are in fact buying costs, which results in decreased demand for the goods. Similar difficulties arise when an investor searches for profitable

investment options, when a company analyzes the market and sources of supply, when one selects a bank whose services one intends to use, or when employees analyze information on the potential sphere of employment, corporation and occupation while seeking employment. Stressing the importance of setting the price for the information goods in accordance with its quality, G. Stigler also acknowledges that estimating the latter appears an extremely challenging task, as there is no appropriate definition of quality of information in economics.

While focusing on questions of the theory of firm, the winner of the 1978 Nobel Prize in Economics Herbert A. Simon (1916 – 2001) in his article «Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science» also studied the questions of the price of information, its optimum search volume, relative advantages of the alternative patterns of search for and estimation of information [37]. Relying on the theses of the price theory, he also notes that information should be collected until marginal costs associated with collection of an additional portion of information become equal to marginal profit resulting from owning such extra information.

Financial information belongs to intangible assets referred to in the domestic accounting and corporate finance practice as «non-material assets». There exists a pattern: whereas production growth causes an increase in material costs, in case of intangible assets a decrease is observed. This means that using financial information results in an increase in the rate of return from its use, in other words there is an effect of reduction in marginal costs, or costs arising from production of one additional unit of output [7, p. 32]. For example, a corporation providing consultancy services has purchased necessary financial information concerning the market situation at a certain price and included these expenses into the cost of its services. It continues to sell its consultancy services at the market price using previously purchased financial information, and its marginal costs associated with spending on such financial information for each subsequent consultation will amount to zero.

Conclusions: Summarizing the discussion of characteristic features of financial information and its role in creation of the value added of products within the context of the innovation market economy, we believe that the following two tendencies will be observed in this process: with further development of the information society the market price of financial information will be decreasing gradually tending to zero; simultaneously, the value added of the product with regard to financial information will be increasing. The former is the consequence of the rapid global development of information technology and communications systems as well as a manifestation of a series of properties of financial information described above. The latter will be taking place due to growing significance of financial information for production, distribution, exchange, and consumption of the social product in the innovation market economy.

REFERENCES

1. Антонюк А. О. Теоретичні основи моделювання та аналізу систем захисту інформації : монографія / А. О. Антонюк, В. В. Жора ; Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь : НУДПС України, 2010. – 309 с.

2. Бабич Т. С. Макрофінансове бюджетування / Т. С. Бабич, Т. В. Жибер; [за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова]. – К.: КНЕУ, 2011. – 311 с.
3. Бом Д. Специальная теория относительности / Д. Бом; [пер. с англ. Н. В. Мицкевича]. – М.: Мир, 1967. – 285 с.
4. Бюлетень Технічного комітету Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO), жовтень 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/ioscopd132_ua.pdf
5. Вернадський В. І. Наукова думка як планетарне явище // Філософія: хрестоматія: у 2 т. – Т. 2. Теоретична та практична філософія: навч. посібник для бакалаврів фіз.-мат. і природнич. спеціальностей / О. В. Комар, А. А. Кравчук, О. В. Руденко та ін.; [за ред. І. С. Добронравової]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 431 с. – С. 355 – 384.
6. Демин А. И. Информационная теория экономики: макромоделль / А. И. Демин. – М.: Палев, 1996. – 347 с.
7. Денисова Д. Время продавать знания: интервью с Дэвидом Тисом / Д. Денисова // Эксперт. – 2004. – № 24. – С. 32.
8. Лешкевич Т. Г. Философия. Вводный курс / Т. Г. Лешкевич. – 2-е изд., доп. – М.: Контур, 1998. – 464 с.
9. Миллер Д. Планы и структура поведения / Д. Миллер, Ю. Галантер, К. Прибрам. – М.: Прогресс, 1965. – 239 с.
10. Офіційний сайт штату Міссурі (США). Прозорість та підзвітність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mo.gov/government/transparency-and-accountability/>
11. Павлова С. Н. Ажиотаж пропал, а проблема осталась [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naturalworld.ru/kniga_ajiotaj-propal-a-problema-ostalas.htm
12. Павлова С. Н. Полевой гиперболоид Земли и тайны древних цивилизаций / С. Н. Павлова. – М.: Амрита-Русь, 2009. – 528 с.
13. Пасхавер А. И. Кем быть / А. И. Пасхавер; [предисл. П. Порошенко]. – К.: Фонд Порошенко, 2014. – 112 с.
14. Про затвердження Порядку запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі: Рішення НКЦПФР від 04.06.2011 р. № 716 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1045-11>
15. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/ed20150426>
16. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. – Ст. 21 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
17. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или история будущего / Т. Сакайя // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология; [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.; 1999. – 468 с.
18. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.
19. Стоун Д. Бухгалтерский учет и финансовый анализ: подготовительный курс / Д. Стоун, К. Хитчинг, К. Хитчинг. – М.: Сирин, 1998. – 302 с.
20. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ж.-Б. Сэй, Ф. Бастиа; [сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. – М.: Дело, 2000. – 232 с.
21. Тиис Д. Получение экономической выгоды от знаний как активы: новая экономика, рынки ноу-хау и нематериальные активы / Д. Тиис // Российский журнал менеджмента. – 2004. – Т. 2, № 1. – С. 95 – 120 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/text/16087245/>
22. Bekenstein J. D. Information in the Holographic Universe / J. D. Bekenstein // Scientific American. – August 2003. – Vol. 289, No 2. – P. 61.
23. Classification Handbook for Restricted Information. World Bank Group. June 2010, 48 p.
24. Creating Value from Intellectual Assets, Policy Brief. – February, 2007, OECD.
25. Directive 2003/71/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 on the prospectus to be published when securities are offered to the public or admitted to trading and amending Directive 2001/34/EC // Official Journal of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esma.europa.eu/system/files/ProspectusDir_2003_71.pdf
26. Directive 2004/109/EC of the European Parliament and the Council of 15 December 2004 on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC // Official Journal of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaasa.eu/legislation/Transparency_Directive.pdf
27. Going for Growth. – 2007, OECD.
28. Hartley R. V. L. Transmission of Information / R. V. L. Hartley // Bell System Technical Journal. – July 1928. – Vol. 7, No 3. – P. 535 – 563.
29. IFRS 7. Financial Instruments: Disclosure [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs7>
30. International Financial Reporting Standards (IFRSs) 2006. IASCF Publications Department, London. 2387 p., P. 29 – 54.
31. Innovation and Growth. – 2007, OECD.
32. Innovation in Energy Technology: Comparing National Innovation. – 2006, OECD.
33. Knight F. H. Risk, Uncertainty, and Profit. Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Co. – 2000, 375 p.
34. Main Science and Technology Indicators (MSTI) – 2006, OECD.
35. Principles for Ongoing Disclosure and Material Development Reporting by Listed Entities. – A Statement of the Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions. – October 2002. – 13 p.
36. Shannon C. E., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication. Univ. of Illinois Press, 1964, 125 p.
37. Simon H. A. Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. – «Microeconomics: Selected Readings», Edited by E. Mansfield, New York, 1971.
38. Soros G. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered. – Public Affairs, New York, 1998, 241 p.
39. Stigler G. J. The Economics of Information. «Journal of Political Economy», 1961, Vol. 69, No 3, June.
40. Stonier T. The Wealf of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy. Thames Methuen: London, 1983, 224 p.
41. TED. Дэвид Камерон: Наступающая эра государственного управления [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ted.com/talks/david_cameron?language=ru
42. Toffler A., Toffler H. Revolutionary Wealth. How it will be Created and How it will change our Lives. – Clutis Brown Ltd., 2006, 576 p.
43. Welliamson O. E. The Vertical Integration of Production: Market Failure Consideration – «American Economic Review», 1971, Vol. 61, No 1.

REFERENCES

- Antoniuk, A. O., and Zhora, V. V. Teoretychni osnovy modelivannia ta analizu system zakhystu informatsii [Theoretical Foundations of modeling and analysis of information security]. Irpin: NUDPS Ukrainy, 2010.
- Babych, T. S., and Zhyber, T. V. Makrofinansove biud-zhettvannia [Macro-financial budgeting]. Kyiv: KNEU, 2011.
- Bom, D. Spetsialnaia teoriia otositelnosti [The special theory of relativity]. Moscow: Mir, 1967.
- "Biuletен Tekhnichnoho komitetu Mizhnarodnoi orhantzatsii komisii z tsinnykh paperiv (IOSCO)" [Bulletin of the Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions (IOSCO)]. http://www.finrep.kiev.ua/download/ioscopd132_ua.pdf
- Bekenstein, J. D. "Information in the Holographic Universe" *Scientific American* vol. 289, no. 2 (2003): 61-.
- Classification Handbook for Restricted Information: World Bank Group, 2010.
- "Creating Value from Intellectual Assets" Policy Brief, 2007.
- Demin, A. I. Informatsionnaia teoriia ekonomiki: makromodel [Information theory of economy macro model]. Moscow: Palev, 1996.
- Denisova, D. "Vremia prodavat znaniia : intervju s Devidom Tisom" [Time to sell knowledge: an interview with David tees]. *Ekspert*, no. 24 (2004): 32-.
- "Directive 2003/71/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 on the prospectus to be published when securities are offered to the public or admitted to trading and amending Directive 2001/34/EC" *Official Journal of the European Union*. http://www.esma.europa.eu/system/files/ProspectusDir_2003_71.pdf
- "Directive 2004/109/EC of the European Parliament and the Council of 15 December 2004 on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC" *Official Journal of the European Union*. http://www.iaasa.eu/legislation/Transparency_Directive.pdf
- "Going for Growth" OECD, 2007.
- Hartley, R. V. L. "Transmission of Information" *Bell System Technical Journal* vol. 7, no. 3 (1928): 535-563.
- "IFRS 7. Financial Instruments: Disclosure" <http://www.ias-plus.com/en/standards/ifrs/ifrs7>
- International Financial Reporting Standards (IFRSs) London: IASCF Publications Department, 2006.
- "Innovation and Growth" OECD, 2007.
- "Innovation in Energy Technology: Comparing National Innovation" OECD, 2006.
- Knight, F. H. Risk, Uncertainty, and Profit Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Co, 2000.
- Leshkevich, T. G. Filosofia. Vvodnyy kurs [Philosophy. Introductory course]. Moscow: Kontur, 1998.
- [Legal Act of Ukraine] (2011). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1045-11>
- [Legal Act of Ukraine] (2011). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/ed20150426>
- [Legal Act of Ukraine] (1992). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
- Miller, D., Galanter, Yu., and Pribram, K. Plany i struktura povedeniia [Plans and the Structure of Behavior]. Moscow: Progress, 1965.
- "Main Science and Technology Indicators (MSTI)" OECD, 2006.
- "Ofitsiinyi sait shtatu Missuri (SShA). Prozorist ta pidzvitnist" [Official website of Missouri (USA). Transparency and accountability]. <http://www.mo.gov/government/transparency-and-accountability/>
- Pavlova, S. N. "Azhiotazh propal, a problema ostalas" [Excitement was gone, but the problem remained]. http://naturalworld.ru/kniga_ajiotaj-propal-a-problema-ostalas.htm
- Pavlova, S. N. Polevoy giperboloid Zemli i tayny drevnikh tsivilizatsiy [Field hyperboloid Earth and the secrets of ancient civilizations]. Moscow: Amrita-Rus, 2009.
- Paskhaver, A. I. Kem byt [Who to be]. Kyiv: Fond Poroshenko, 2014.
- "Principles for Ongoing Disclosure and Material Development Reporting by Listed Entities" A Statement of the Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions, 2002.
- Sakayia, T. "Stoimost, sozdavaemaia znaniem, ili istoriia budushchego" [The value created by knowledge, or history of the future]. In *Novaia postindustrialnaia volna na Zapade* Moscow, 1999.
- Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar [Soviet Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia, 1989.
- Stoun, D., Khitching, K., and Khitching, K. Bukhgalterskiy uchet i finansovyy analiz: podgotovitelnyy kurs [Accounting and Financial Analysis: preparatory course]. Moscow: Sirin, 1998.
- Sey, Zh. -B., and Bastia, F. Traktat po politicheskoy ekonomii. Ekonomicheskie sofizmy. Ekonomicheskie garmonii [A treatise on political economy. Economic sophistry. Economic harmony]. Moscow: Delo, 2000.
- Shannon, C. E., and Weaver, W. The Mathematical Theory of Communication: Univ. of Illinois Press, 1964.
- Simon, H. A. "Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science" In *Microeconomics: Selected Readings*. New York, 1971.
- Soros, G. The Crisis of Global Capitalism : Open Society Endangered. New York: Public Affairs, 1998.
- Stigler, G. J. "The Economics of Information" *Journal of Political Economy* vol. 69, no. 3 (1961).
- Stonier, T. The Wealf of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy. London: Thames Methuen, 1983.
- Tiis, D. "Poluchenie ekonomicheskoy vygody ot znaniy kak aktivov: novaia ekonomika, rynki nou-khau i nematerialnye aktivy" [Economic benefits from the knowledge as assets: the new economy, markets know-how and intangible assets]. <http://ecsocman.hse.ru/text/16087245/>
- "TED. Devid Kameron: Nastupaiushchaia era gosudarstvennogo upravleniia" [TED. David Cameron: the era of governance]. http://www.ted.com/talks/david_cameron?language=ru
- Toffler, A., and Toffler, H. Revolutionary Wealth. How it will be Created and How it will change our Lives: Clutis Brown Ltd., 2006.
- Vernadskiy, V. I. "Naukova dumka iak planetarne iavyshe" [Scientific thought as a planetary phenomenon]. In *Filosofia*, 355-384. Kyiv: Kyivskiy universytet, 2010.
- Welliamson, O. E. "The Vertical Integration of Production: Market Failure Consideration". *American Economic Review* vol. 61, no. 1 (1971).

ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

© 2014 КОЛУПАЄВА І. В.

УДК 338.24

Колупаєва І. В.

Інструментарій регуляторної політики держави

Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування інструментарію регуляторної політики держави з урахуванням сучасних умов розвитку економіки та інтеграційних процесів. У дослідженні всебічно проаналізовано та узагальнено цілі, функції та принципи регуляторної політики держави. Автором обґрунтовано та доповнено специфічні принципи: принципом наукової обґрунтованості та принципом компетентності. У статті представлено власне бачення етапів реалізації регуляторної політики держави. Проаналізовано організаційне, правове, інформаційне та фінансово-економічне забезпечення, а також обґрунтовано виокремлення аналітичного забезпечення державного регулювання економіки. У дослідженні представлені зображення складових інструментарію регуляторної політики держави, які містять мету, функції, принципи, методи, організаційне, правове, інформаційне, аналітичне та фінансово-економічне забезпечення і можуть бути використані на рівні державного управління економікою.

Ключові слова: регуляторна політика, інструментарій регуляторної політики, принципи регуляторної політики

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 34.

Колупаєва Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (пров. Отакара Яроша, 8, Харків, 61045, Україна)

Email: irina.kolupayeva@mail.ru

УДК 338.24

UDC 338.24

Колупаєва І. В. Інструментарій регуляторної політики государства

Kolupaieva I. V. The Regulatory Policy Tools of the State

Целью исследования является научно-теоретическое обоснование инструментария регуляторной политики государства с учетом современных условий развития экономики и интеграционных процессов. В исследовании всесторонне проанализированы и обобщены цели, функции и принципы регуляторной политики государства. Автором обоснованы и дополнены специфические принципы: принципом научной обоснованности и принципом компетентности. В статье представлено собственное видение этапов реализации регуляторной политики государства. Проанализировано организационное, правовое, информационное и финансово-экономическое обеспечение, а также обоснованно выделение аналитического обеспечения государственного регулирования экономики. В исследовании схематично представлены составляющие инструментария регуляторной политики государства, которые содержат цели, функции, принципы, методы, организационное, правовое, информационное, аналитическое и финансово-экономическое обеспечение и могут быть использованы на уровне государственного управления экономикой.

Ключевые слова: регуляторная политика, инструментарий регуляторной политики, принципы регуляторной политики

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Библ.:** 34.

Колупаєва Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (пер. Отакара Яроша, 8, Харків, 61045, Україна)

Email: irina.kolupayeva@mail.ru

The objective of the article is scientific and theoretical substantiation of the regulatory policy tools of the state considering the contemporary economic development context and integration processes. The study provides a comprehensive analysis and summary of the aims, functions, and principles of the regulatory policy of the state. The author substantiated and updated the list of specific principles – with the scientific validity principle and the competence principle. The article also proposes the author's own view on the stages of implementation of the regulatory policy of the state. The organizational support and the legal framework were analyzed, as well as the information, financial and economic support; also rationale was provided for singling out the analytical support for the state regulation of the economy. The study provides schematic representation of the components of the regulatory policy tools of the state which include the aim, functions, principles, methods, organizational, information, analytical, financial and economic support, as well as legal framework and can be used at the level of state regulation of the economy.

Keywords: regulatory policy, regulatory policy tools, regulatory policy principles

Pic.: 3. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 34.

Kolupaieva Irina V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kiev National University of Trade and Economics (prov. Otakara Yarosha, 8, Kharkiv, 61045, Ukraine)

Email: irina.kolupayeva@mail.ru

Постановка проблеми. У період загострення економічної та політичної кризи особливо гостро відчувається необхідність розробки ефективної державної регуляторної політики, спрямованої на збереження фінансової, політичної, економічної безпеки держави. Ефективність

регуляторної політики залежить від якісного інформаційного, організаційного та методологічного її забезпечення. Інтеграційні процеси вимагають перегляду напрямів, принципів регуляторної політики, які допоможуть країні забезпечити зв'язки із зовнішнім середовищем з наймен-

шими втратами для економіки країни. Отже, дослідження інструментарію регуляторної політики є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх публікацій. У закордонних та вітчизняних доробках науковців можна знайти праці, присвячені дослідженню інструментарію регуляторної політики у різних сферах.

В Україні вивченню цих питань присвячені дослідження таких науковців, як: В. М. Гриньова, М. М. Новікова [1], А. І. Дідківська, А. С. Головка [2], Д. М. Стеченко [3], які аналізують цілі, функції, методи, органи державного регулювання економіки; О. Х. Юлдашев [4], М. А. Погребняк [5], Н. В. Осадча та В. І. Ляшенко [6], О. С. Жулинська [7], які аналізують принципи регуляторної політики; О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін [8], які аналізують систему інформаційного забезпечення державного регулювання економіки; В. Є. Воротін [9], А. Мерзляк та О. Соловійова [10], М. М. Біль [11], А. В. Іванченко [12], А. Д. Глушко [13], які аналізують систему організаційного забезпечення державного регулювання; С. О. Кравченко, С. С. Марковський [14], О. Ю. Амосов, Б. П. Галушко [15], які розглядають фінансово-економічне забезпечення державного регулювання, та інші.

Однак залишаються відкритими питання щодо уточнення інструментарію регуляторної політики держави.

Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування інструментарію регуляторної політики держави з урахуванням сучасних умов розвитку економіки та інтеграційних процесів.

Мета дослідження досягається засобом постановки та вирішення завдань:

- обґрунтування мети, функцій та етапів регуляторної політики;
- уточнення принципів, методів регуляторної політики;
- аналіз організаційного, інформаційного, правового та фінансово-економічного забезпечення державного регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу. Реалізація державної регуляторної політики здійснюється за різними напрямками із застосуванням необхідного інструментарію. Для забезпечення ефективності регуляторної політики держави необхідно чітко визначити її інструментарій: цілі, функції, методи, етапи тощо.

Що стосується цілей державного регулювання економіки, то аналіз наукових публікацій показав, що Д. М. Стеченко [16, с. 87] визначає такі цілі державного регулювання: забезпечення правової бази; забезпечення громадського порядку та захист конкуренції. Г. С. Третяк та К. М. Бішчук [17, с. 14] – такі цілі: економічний розвиток, повна зайнятість, економічні ефективність, стабільність цін, справедливий розподіл доходів, збалансованість торговельного балансу. Дані цілі регуляторної політики класичні і більш узагальнені і недостатньо враховують особливості певного періоду економічного розвитку держави.

Цілі державного регулювання економіки визначають шляхом систематизування і конкретизування відповідних функцій держави в ринковій системі господарювання, а їхнє практичне втілення передбачає запровадження

комплексу узгоджених і послідовних заходів, розрахованих на різні періоди, об'єкти впливу, результати запровадження тощо [18, с. 15]. Конкретні завдання державного регулювання підпорядковують генеральній меті, вони перебувають у тісному зв'язку [18, с. 15 – 16]. Тому цілком очевидним є виділення стратегічної та поточної мети регуляторної політики. У цьому сенсі заслуговують на увагу думки А. І. Дідківської, А. С. Головка [2], В. М. Гриньової, М. М. Новікової [1].

Гриньова В. М. та Новікова М. М. [1, с. 8] розуміють стратегічну мету державної регуляторної політики у досягненні нової якості життя громадян, запровадженні соціальних економічних і демократичних стандартів життєдіяльності людини, суспільства та держави. Стратегія має бути реалізована через стале економічне зростання та ефективний прозорий і справедливий розподіл його результатів.

Дідківська А. І. та Головка А. С. [2, с. 23] виділяють основні цілі державного регулювання економіки: раціональне використання ресурсів і досягнення макроекономічної ефективності, забезпечення стабільного розвитку національної економіки, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку, реалізація соціальних цілей розвитку суспільства.

Стратегічна мета:

- створення макро- та мікроекономічних умов життя для забезпечення повноцінного функціонування ринкових регуляторів, ефективної діяльності суб'єктів господарювання, становлення конкурентоспроможного національного виробництва, збалансованого і стабільного економічного розвитку;
- формування гідних умов життя і праці громадян країни, задоволення їхніх потреб, реалізація соціальних цілей суспільства [2, с. 29].

Аналіз показав, що мета регуляторної політики має бути сформульована відповідно до конкретної ситуації, періоду, рівня об'єкта регулювання. Актуалізація класичних цілей державного регулювання економіки є очевидною, проте необхідно враховувати, що під впливом глобалізаційних процесів актуалізується питання реформування норм, стандартів та принципів функціонування системи народного господарства, про що і наголошують наковці. Науменкова С. [19], Канцір І. А. [20] у дослідженнях піднімають питання удосконалення та реформування фінансової архітектури та інституційної структури фінансової системи, які змінюються під впливом глобалізаційних тенденцій.

Формування нової фінансової архітектури як сукупності міжнародних стандартів і принципів функціонування фінансового сектора, а також засобів діагностики його ефективності посилює актуальність забезпечення необхідного рівня інтеграційних зв'язків вітчизняного фінансового сектора зі світовою фінансовою системою з метою підтримки власної фінансової стабільності [19, с. 13].

Функціонування сучасної фінансової системи супроводжується негативними тенденціями, які впливають на рівень інтеграції країни у глобальний фінансовий простір, серед яких: зниження темпів економічного розвитку,

дефіцит платіжного балансу, збільшення темпів інфляції, нестабільність валютних курсів. Слід урахувати той факт, що особливостями розвитку сучасної економіки є її глобалізація та тенденція до інтеграції, тобто економіка країни має бути поєднана, вбудована до світового народного господарства та адаптована до вимог зовнішнього середовища.

В Україні має бути сформована така концепція державної регуляторної політики, яка сприяла б економічному зростанню та давала можливість вирішувати соціально-економічні проблеми на рівні країни через ефективне управління бюджетною, податковою, грошово-кредитною та іншими сферами економіки. Отже, акцент у регуляторній політиці держави має бути зроблено на запровадженні необхідного рівня інтеграційних зв'язків вітчизняної економіки зі світовим народним господарством з метою забезпечення власної економічної безпеки. І це необхідно враховувати під час визначення мети регуляторної політики держави.

Проведений аналіз поглядів науковців щодо цілей державного регулювання та сучасних тенденцій розвитку економіки дав можливість визначити стратегічну мету регуляторної політики.

Метою державної регуляторної політики є:

- досягнення максимально можливого збалансованого і стабільного економічного зростання шляхом всебічного розвитку соціально-економічної системи, становлення конкурентоспроможного національного виробництва;
- формування гідних умов життя і праці громадян країни, реалізація соціальних цілей суспільства;
- забезпечення необхідного рівня інтеграційних зв'язків вітчизняної економіки зі світовою для збереження економічної і соціальної безпеки держави.

Для досягнення стратегічної мети регуляторної політики необхідно визначити функції державного регулювання. До основних функцій державного регулювання економіки відносять: цільову, стимулюючу, нормативну (регламентуючу), коригуючу, соціальну, безпосереднє управління ринковим сектором економіки, контролюючу [2, с. 24]. Інші науковці виділяють такі функції [32, с. 18 – 20]: створення режиму найбільшого сприяння використанню потенціалу підприємців; формування конкурентного середовища; стимулювання попиту на інноваційну продукцію; формування організаційної та ринкової інфраструктури підприємництва тощо. Ці функції є дещо обмеженими, адже стосуються тільки підприємницького середовища.

Підтримуємо думку Л. І. Дідківської і Л. С. Головки [2] щодо функцій державного регулювання економіки, проте, на наш погляд, необхідно додати ще забезпечувальну функцію, яка передбачає створення необхідних умов для інтеграції країни до світової економіки.

Регуляторна політика держави реалізується через певні принципи. Погребняк М. А. [22] виділяє загальні принципи регуляторної політики, під якими розуміє основні засади, які визначають найбільш істотні риси державного управління у сфері регуляторної політики в цілому, його зміст та особливості [22, с. 64]. До загальних принципів ав-

тор відносить принципи: конституційності, законності, соціальної справедливості, гуманізму, демократизму. Підтримуємо позицію щодо виокремлення загальних принципів регуляторної політики, очевидним є формулювання і специфічних принципів, основу яких покладено у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [23], де визначено сім принципів регуляторної політики: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість, врахування громадської думки.

Під специфічними принципами розуміємо правила та дії, які визначають державне управління у сфері регуляторної політики.

Юлдашев О. Х. [4], Погребняк М. А. [21], Осадча Н. В. та Ляшенко В. І. [6], Жулинська О. С. [7] пропонують доповнити принципи, визначені Законом [23]: принципом справедливості [4], відповідальності [21, с. 7], об'єктивності, швидкості, гнучкості [6]. Підтримуємо дані пропозиції.

На думку М. А. Погребняк [21], необхідно аналізувати вітчизняні принципи у порівнянні з принципами, які діють в країнах ЄС. Єврокомісія рекомендує країнам ЄС використовувати п'ять принципів, серед яких: ефективність, послідовність, відкритість, участь, відповідальність. Погребняк М. А. [21] пропонує включити до принципів, які визначені у законодавстві [23], принцип відповідальності та встановити такі види відповідальностей за порушення функціональних обов'язків під час реалізації регуляторної політики: дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну, кримінальну [21, с. 44].

У попередніх дослідженнях нами було обґрунтовано два принципи регуляторної політики, які необхідно додати до специфічних принципів регуляторної політики: принцип наукової обґрунтованості та компетенції [25]. На нашу думку, принципи компетенції та відповідальності тісно пов'язані, адже невиконання обов'язків згідно з компетенціями відповідного регулятора (органу) призводить до відповідальності за невиконання покладених на нього обов'язків.

Узагальнено результати аналізу наукових досліджень щодо принципів регуляторної політики та наведемо результати на рис. 1.

Для кращого розуміння інструментарію регуляторної політики держави проаналізуємо етапи її реалізації. Так, Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [23] визначено забезпечення здійснення державної регуляторної політики, яке включає певні стадії (рис. 2).

Мещеряков А. А. та Сопотян С. В. [24, с. 35], Погребняк М. А. [5, с. 9] вважають стадіями реалізації регуляторної політики саме стадії реалізації регуляторного акту, які визначено Законом [23]. На наш погляд, стадії регуляторної політики мають бути розширені, адже регуляторні акти є складовими елементами механізму регуляторної політики держави.

Заслугове на увагу думка Є. В. Шулюк [26, с. 10], яка визначає процес регуляторної політики держави на прикладі системи управління енергозбереження та виділяє процес розвитку та процес моніторингу. До процесу розвитку Шулюк Є. В. [26, с. 10] включила такі стадії:

Рис. 1. Принципи державної регуляторної політики
(узагальнено автором)

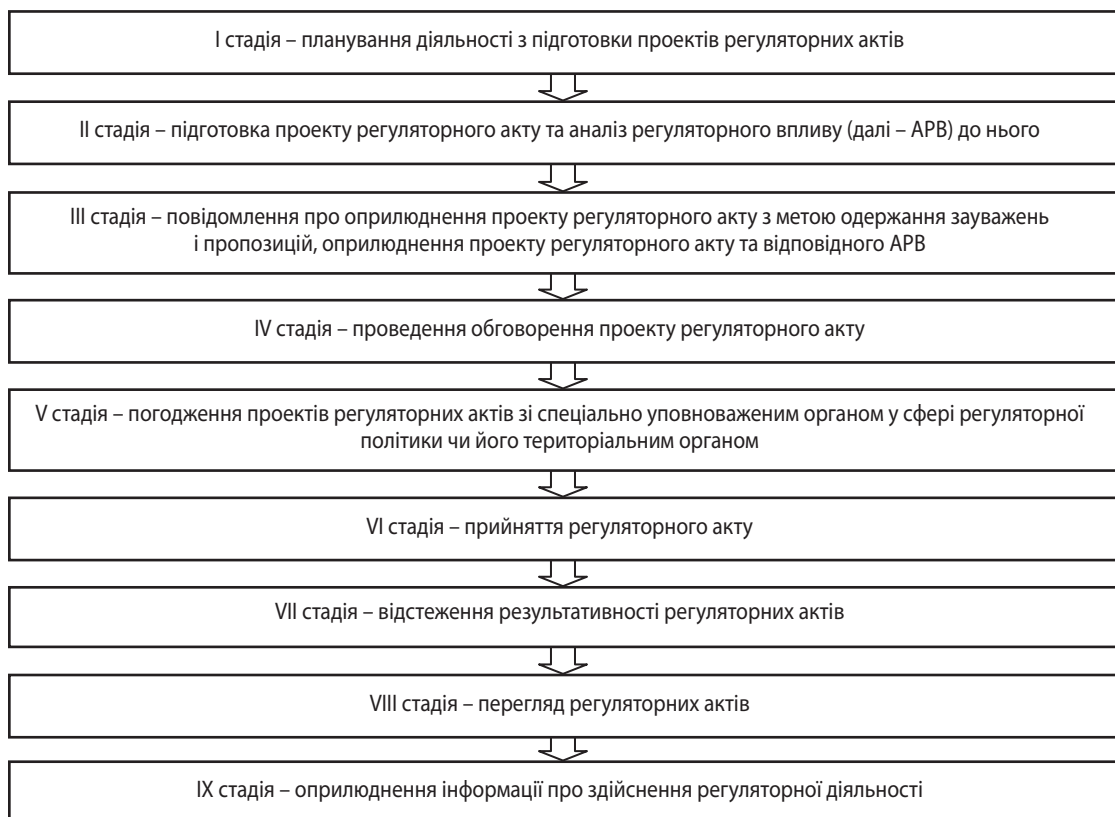

Рис. 2. Стадії реалізації регуляторних актів

- визначення періодів та етапів розвитку регуляторної політики;
- дослідження чинників, що впливають на регулюючу сферу у відповідності до завдань та цілей розвитку;
- вибір базового сценарію (варіанти сценаріїв визначені автором для системи управління енергозбереженням);
- конкретизація цільових показників за періодами та напрямками реалізації.

До процесу моніторингу Шулюк Є. В. [26, с. 10] додала:

- розробку системи організаційно-інформаційного забезпечення реалізації регуляторної політики;
- моніторинг результатів реалізації регуляторної політики;
- коригування методів та інструментів реалізації регуляторної політики в разі відхилення фактичних від очікуваних результатів.

На нашу думку, стадії реалізації регуляторної політики, які пропонує Шулюк Є. В., є більш розширеними і краще відображають природу регуляторної політики держави. Проте до даних етапів необхідно додати стадію контролю, що є актуальним під час порівняння фактичних та планових показників регуляторної політики. Завершальним етапом має стати етап узагальнення інформації та формулювання пропозицій на майбутнє.

Щодо наукових поглядів закордонних науковців, то Данн Вільям Н. [27, с. 36 – 37] визначає процес вироблення державної політики через такі етапи: встановлення порядку денного, формулювання політики, прийняття політики, впровадження політики, оцінювання політики. Схоже бачення щодо етапів реалізації державної політики мають і інші закордонні науковці [28], які у дослідженні виділяють такі стадії: визначення проблем, формування напрямків

державної політики, формування програми, адаптація державної політики, реалізація державної політики, оцінка ефективності та висновки. Позиції цих вчених у більшому ступені відображають сутність державної регуляторної політики, а отже і мають бути використані у подальшому для узагальнення етапів реалізації регуляторної політики держави.

Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. [29] зазначають, що управлінські дії держави, які пов'язані з розробленням та реалізацією економічної політики, утворюють певний цикл і групуються за етапами (фазами): формування порядку денного, формулювання політики, прийняття рішення, впровадження політики, оцінювання політики, переформулювання політики [29, с. 474]. Така позиція максимально враховує усі складові державної політики від початку її формування та реалізації до її оцінки та ідентифікації завдань на перспективу. Автори підкреслюють циклічність економічної політики, що пов'язане з системністю та безперервністю державного регулювання. Отже, дані етапи мають знайти своє відображення під час визначення етапів державної регуляторної політики.

Враховуючи результати наукових досліджень [26 – 29], запропонуємо власне бачення процесу реалізації регуляторної політики, яке наведено у табл. 1.

Враховуючи те, що реалізація регуляторної політики держави здійснюється за допомогою певних прийомів та засобів, доцільним є аналіз методів державного регулювання економіки (табл. 2).

Отже, більшість вітчизняних науковців виділяють методи державного регулювання прямого і непрямого впливу на економіку. Думки щодо класифікації методів регуляторної політики залежно від засобів впливу різняться. Найбільш повно відображено методи за даною класифікацією Дідківською Л. І., Головки А. С. [2]. Підтримуємо дану

Таблиця 1

Процес реалізації регуляторної політики держави

Назва етапу	Стадія	Назва
Процес ініціювання	I	Визначення проблем, формування цілей та завдань, регуляторної політики відповідно до стану економічного розвитку країни (криза, посткризовий стан, розвиток тощо)
Процес розвитку	II	Визначення періоду сфери, етапів розвитку регуляторної політики
	III	Визначення чинників, які впливають на регулюючу сферу, у відповідності до цілей, завдань та пріоритетів розвитку
Процес формулювання	IV	Формування проекту реалізації регуляторної політики держави
	V	Конкретизація цільових (планових) показників регуляторної політики за періодами та етапами розвитку регуляторної політики
	VI	Розробка системи організаційно-інформаційного забезпечення реалізації регуляторної політики
Процес реалізації	VII	Моніторинг результатів реалізації регуляторної політики
	VIII	Контроль реалізації регуляторної політики крізь призму цільових (планових) показників
Процес оцінки ефективності	IX	Коригування методів та інструментів реалізації регуляторної політики (у випадку відхилень фактичних показників від цільових (планових))
	X	Складання звіту та написання висновків і пропозицій за результатами реалізації регуляторної політики; визначення ефективності реалізації регуляторної політики

Таблиця 2

Методи державного регулювання економіки
(узагальнено автором)

Ознака класифікації	Методи	Автори
За формою впливу	прямі, непрямі	Барінов В. В., Скорик Г. І. [30, с. 78]; Стеченко Д. М. [3, с. 101 – 102]; Гіль С. Є., Дудник О. А., Єфремова Л. В., Горобинська М. В., Приймак Л. І., Серіков О. Ф. [31, с. 67 – 69]; Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. [18, с. 28]; Гриньова В. М., Новікова М. М. [51, с. 15]; Дідківська Л. І., Головка Л. С. [2, с. 39 – 41]; Воротін В. Є. [9, с. 67]; Іванченко А. [12, с. 114].
Залежно від засобу впливу	правові, економічні, адміністративні	Барінов В. В., Скорик Г. І. [30, с. 78-81]; Стеченко Д. М. [3, с. 104 – 105]; Третяк Г. С., Бліщук К. М. [17, с. 16]; Воротін В. Є. [9, с. 67 – 68].
	правові, економічні, адміністративні, індикативні	Гіль С. Є., Дудник О. А., Єфремова Л. В., Горобинська М. В., Приймак Л. І., Серіков О. Ф. [31, с. 69 – 75].
	правові, економічні, адміністративні, організаційні	Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. [18, с. 29 – 30], Іванченко А. [12, с. 114].
	правові, економічні, адміністративні, пропагандистські (морально-етичні)	Гриньова В. М., Новікова М. М. [1, с. 17 – 18].
	правові, економічні, адміністративні (імперативні), індикативні, неформальні (пропагандистські), специфічні	Дідківська Л. І., Головка Л. С. [2, с. 41 – 42].

позицію і вважаємо за необхідне додати до інструментарію регуляторної політики.

Важливою складовою інструментарію регуляторної політики держави є її організаційне, інформаційне, правове забезпечення.

Правове забезпечення регуляторної політики являє собою перелік документів, які визначають засади регуляторної політики, регламентують діяльність суб'єктів господарювання та визначають методи впливу держави на певні сфери економіки. До таких документів відносяться: укази, постанови, закони, інструкції тощо.

Аналіз інформаційного забезпечення регуляторної політики показав, що у дану систему входять статистичні показники; рейтингові оцінки бізнес-середовища, як міжнародні, так і вітчизняні; звітність про результати регуляторної політики попередніх періодів тощо.

Погоджуємося з думкою Матвієнко О. В., Цивін М. Н. [8, с. 29 – 30], які зазначають, що система інформаційного забезпечення державного управління має здійснювати підтримку моніторингу стану об'єкта управління; контролю виконання рішень; аналізу зовнішніх та внутрішніх проблемних ситуацій та прогнозування їх розвитку; аналізу обґрунтованості та юридичної правомірності рішень, що приймаються, тощо. Це свідчить про те, що інформаційне

забезпечення є базою для аналізу, прогнозування, контролю ключових показників певних регуляторної політики. Отже, набуває актуальності виокремлення аналітичного забезпечення регуляторної політики.

Тут заслугоує на увагу дослідження Вільяма Н. Данна [27], який проаналізував з теоретичної та практичної точок зору різноманітні наукові методи аналізу та оцінки державної політики на кожному етапі її реалізації (табл. 3). Підтримуємо думку Вільяма Н. Данна щодо аналітичного забезпечення регуляторної політики держави. Очевидно, що запропонований нами принцип наукової обґрунтованості регуляторної політики має реалізовуватися через аналітичне забезпечення даного процесу. Тому вважаємо за необхідне доповнити складові регуляторної політики аналітичним забезпеченням.

Щодо організаційного забезпечення регуляторної політики, то тут існує декілька точок зору. В деяких наукових публікаціях система організаційного забезпечення представлена регулюючими органами відповідно до гілок влади:

- органи законодавчої та виконавчої влади [1, с. 18 – 20];
- органи законодавчої, виконавчої та судової влади [17, с. 17 – 20];

Аналітичні методи державної політики

Етапи реалізації регуляторної політики держави	Етапи реалізації державної політики за Вільям Н. Данном [27]	Методи аналізу державної політики [27]
Процес ініціювання Процес розвитку	Структурування проблем політики	Аналіз меж, класифікаційний аналіз, аналіз ієрархій, синектика, мозковий штурм, багатоперспективний аналіз, аналіз припущень та інші
Процес формулювання	Прогнозування майбутностей політики	<i>Екстраполяційне прогнозування:</i> класичний аналіз часових рядів, оцінка лінійних трендів, нелінійні часові ряди та інші. <i>Теоретичне прогнозування:</i> теоретичне моделювання, каузальне моделювання, регресійний аналіз, кореляційний аналіз та інші <i>Прогнозування на основі судження:</i> метод Дельфи, аналіз перехресних впливів, оцінка здійсненності
Процес реалізації	Рекомендування дій щодо політики	Рекомендація й множинне обстоювання, проста модель вибору, комплексна модель вибору, раціонально-вичерпна теорія, дискретно-інкрементальна теорія, теорема неможливості Ерроу, обмежена раціональність Змішане обслідування та інші
Процес реалізації	Моніторинг наслідків політики	Графічне відображення, індекс Джині, табличне відображення, спеціальні індекси, аналіз перериваних часових рядів, аналіз розриву регресії та інші
Процес оцінки ефективності	Оцінювання дієвості політики	Графічне відображення, табличне відображення, аналіз перериваних часових рядів, аналіз контрольних рядів, аналіз розриву регресії, прояснення цінностей, відображення обмежень, наліз перехресних впливів, дисконтування, прогнозування політики на основі методу Дельфи, аналіз обслідування користувачів та інші

- центральні органи влади й управління, органи місцевої влади, судові органи управління, недержавні органи управління економікою [2, с. 43 – 46; 32, с. 4 – 6];
- органи законодавчої влади, органи судової влади, органи виконавчої влади (державний та місцевий рівні), органи державної влади, які не відносяться до зазначених, та органи місцевого самоврядування [33].

Інші науковці пропонують розширити систему організаційного забезпечення та визначають:

- регіональний рівень, загальнодержавний рівень, транскордонний рівень [10];
- регіональний, загальнодержавний транскордонний, євроінтеграційний, світовий рівні [11].

Враховуючи посилення інтеграційних процесів, система організаційного забезпечення за рівнями набуває актуальності.

Іванченко А. В. [12, с. 115] до складових організаційного забезпечення відносить не тільки органи державного регулювання, а й об'єкти, організаційну інфраструктуру, цілі, завдання, принципи. Аналіз наукової літератури показав, що об'єкти, цілі, завдання та принципи представляють окремі складові державного регулювання економіки.

Глушко А. Д. [13, с. 105] пропонує виділити у складі інституційного забезпечення державної регуляторної політики три складові:

- інституційно-організаційне забезпечення – це система організацій (органів влади), які забезпечують формування та реалізацію державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;
- інституційно-правове забезпечення – це система нормативно-правових актів, які регулюють процес здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;
- інституційно-кадрове забезпечення – це система підготовки кадрів для забезпечення реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [13, с. 105].

Підтримуємо думку Глушко А. Д. щодо актуалізації інституційно-кадрового забезпечення, адже підготовка кваліфікованих кадрів є запорукою ефективної регуляторної політики держави. Щодо інституційно-правового забезпечення, то вважаємо за необхідне виділення її в окрему складову, що визначено вище. Отже, уточнимо складові організаційного забезпечення регуляторної політики:

- інституційно-організаційне – органи (організації) державної регуляторної політики за рівнями: регіональний, загальнодержавний транскордонний, євроінтеграційний рівень, світовий рівень;
- інституційно-кадрове забезпечення.

Що стосується фінансово-економічного забезпечення, то, на думку Дерун Т. М. [34], реалізація фінансово-

економічного забезпечення відбувається через: бюджетне планування; бюджетне вирівнювання; цільові трансферти, проведення аналізу бюджетних запитів розпорядників бюджетних коштів тощо. На нашу думку, дані складові не повністю відображають фінансово-економічне забезпечення, адже мають під собою лише аналіз використання бюджетних коштів.

Більш повно відобразили реалізацію фінансово-економічного забезпечення державного регулювання Амосов О. Ю. та Галушко О. Б. [15, с. 25 – 26], які зазначають, що фінансово економічне забезпечення державного регулювання відбувається через фінансове планування, бюджетування, фінансування та фінансовий контроль використання бюджетних коштів. Така позиція більш повно відображає фінансово-економічне забезпечення, адже враховує не тільки забезпечення державної політики фінансовими ресурсами, а й передбачає забезпечення ефективності, раціональності їх використання через систему фінансового контролю.

Кравченко С. О., Марковський С. С. [14] визначили сутність фінансового забезпечення державної регіональної політики як структуровану системну діяльність, що включає дві складові:

- 1) функціональну підсистему як діяльність з приводу мобілізації, накопичення, перетворення та розподілу публічних, приватних та громадських фінансових ресурсів на шляху до об'єктів та суб'єктів державної регіональної політики з метою узгодження інтересів держави та регіонів;
- 2) підсистему управління, що відповідно до цілей державної регіональної політики покликана гарантувати ефективність, результативність та справедливості діяльності функціональної підсистеми [14].

Враховуючи вищевикладені думки щодо інструментарію регуляторної політики та власну позицію автора, доцільним буде представити власне бачення інструментарію регуляторної політики держави (рис. 3).

Висновки. Таким чином, у дослідженні всебічно проаналізовано та узагальнено цілі, функції та принципи регуляторної політики держави. Автором обґрунтовано та доповнено специфічні принципи: принципом наукової обґрунтованості та компетентності.

Представлено власне бачення етапів реалізації регуляторної політики держави. У контексті вирішення поставленої задачі проаналізовано організаційне, інформаційне та фінансово-економічне забезпечення, а також обґрунтовано виокремлення аналітичного забезпечення державного регулювання економіки. Схематично представлено зображення складових інструментарію регуляторної політики держави, які містять мету, функції, принципи, методи, організаційне, правове, інформаційне, аналітичне та фінансово-економічне забезпечення і можуть бути використані на рівні державного управління економікою.

У подальших наукових дослідженнях автором буде представлено власне бачення ефективності реалізації регуляторної політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 736 с.
2. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – 4-те вид., випр. – К. : Знання, 2004. – 213 с.
3. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Д. М. Стеченко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 262 с.
4. Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О. Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2005. – 336 с.
5. Погрібняк М. А. Механізм державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Погрібняк М. А.; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
6. Осадча Н. В. Цілі, завдання та принципи регуляторної політики в митній сфері / Н. В. Осадча, В. І. Ляшенко // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 1 (19). – С. 69 – 82.
7. Жулінська О. С. Проблеми дотримання принципів державної регуляторної політики / О. С. Жулінська // Ефективність управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 122 – 129.
8. Матвієнко О. В. Інформаційне забезпечення державного управління : навч. посібник / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 152 с.
9. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : монографія / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.
10. Мерзляк А. Удосконалення організаційної структури державного регулювання сфери рекреаційних послуг в Україні / А. Мерзляк, О. Соловйова // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 4 (7) [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2010/2010_04\(7\)/10mavru.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2010/2010_04(7)/10mavru.pdf)
11. Біль М. М. Організаційно-управлінський механізм забезпечення розвитку туристичної галузі країни / М. М. Біль // Державне будівництво. – 2008. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/13.pdf>
12. Іванченко А. В. Основні складові механізмів державного регулювання зайнятості населення в Україні / А. В. Іванченко // Публічне управління: теорія і практика. – 2012. – № 1 (9) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-1/doc/3/02.pdf>
13. Глушко А. Д. Концептуальні засади здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні / А. Д. Глушко // Молодий вчений. – 2014. – № 12 (15). – С. 104 – 107.
14. Кравченко С. О. Сутність фінансового забезпечення державної регіональної політики / С. О. Кравченко, С. С. Марковський // Державне управління: теорія і практика. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Kravchenko.pdf>
15. Амосов О. Ю. Формирование механизма государственного регулирования топливно-энергетического комплекса региона / О. Ю. Амосов, Б. П. Галушко // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 21 – 27.
16. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Д. М. Стеченко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 262 с.

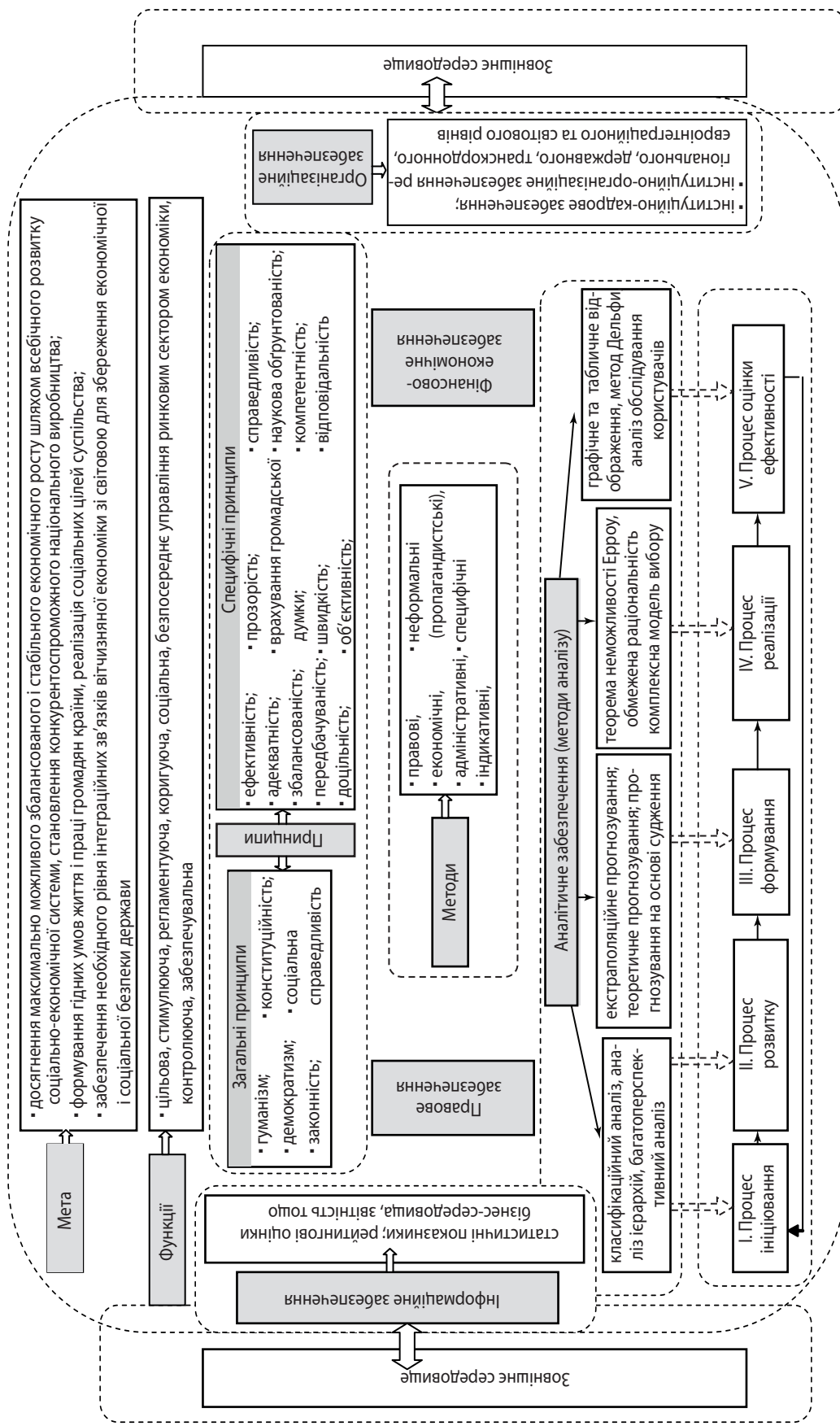

Рис. 3. Складові інструментарію регуляторної політики держави (розроблено автором)

17. Третяк Г. С. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – 120 с.
18. Сенишин О. С. Державне регулювання економіки : підручник / О. С. Сенишин, М. О. Гринь, О. О. Кундицький. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 334 с.
19. Науменкова С. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України / С. Науменкова // Вісник НБУ. – 2010. – № 1 (167). – С. 8 – 13.
20. Канцір І. А. Інституційна структура та архітектура фінансової системи в умовах глобалізації / І. А. Канцір // Європейські перспективи. – 2012. – Ч. 2, № 4. – С. 229 – 234.
21. Погрібняк М. А. Принципи регуляторної політики в Україні та державах ЄС / М. А. Погрібняк // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 4 (19). – С. 41 – 47.
22. Погрібняк М. А. Принципи державної регуляторної політики / М. А. Погрібняк // Дні науки: Зб. тез доповідей: В 3 т. / Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 11-12 жовтня 2007; ред. кол.: В. М. Огаренко та ін. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007. – Т. 3. – С. 63 – 65.
23. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
24. Мещеряков А. А. Регуляторна політика як складова забезпечення економічної безпеки в Україні / А. А. Мещеряков, С. В. Сопотян // Вісник митної служби України. Серія «Економіка». – 2011. – № 1. – С. 34 – 39.
25. Колупаєва І. В. Державна регуляторна політика: сутність та принципи формування / І. В. Колупаєва // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 99 – 107.
26. Шулюк Є. В. Регуляторна політика держави у забезпеченні системи управління енергозбереженням в Україні : автореф. ... канд. екон. наук : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Є. В. Шулюк. – Сімферополь, 2012. – 20 с.
27. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу : підручник [для ВНЗ] / В. Н. Данн; [пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов]. – Одеса : АО БАХВА, 2005. – 504 с.
28. American Public Policy: An Introduction / С. Е. Cochran, L. С. Mayer, Т. R. Carr, N. J. Sayer. – 2009. – 512 р.
29. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посібник / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.
30. Барінов В. В. Державне регулювання економіки : навч. посібник / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 460 с.
31. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Ч. 1 / С. Є. Гіль, О. А. Дудник, Л. В. Єфремова, М. В. Горобинська, Л. І. Приймак, О. Ф. Серіков. – Х. : Вид-во ХДЕУ, 2002. – 92 с.
32. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Ч. 4 / С. Є. Гіль, Л. В. Єфремова, М. В. Горобинська, Л. І. Приймак, Л. І. Піддубна. – Х. : Вид-во ХДЕУ, 2002. – 88 с.
33. Ясюкевич О. А. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання ринку об'єктів промислової власності в Україні / О. А. Ясюкевич // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1 (39) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/10.pdf>
34. Дерун Т. М. Інструменти формування і реалізації державної політики розвитку малих міст України / Т. М. Дерун // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=651>

REFERENCES

Amosov, O. Yu., and Halushko, B. P. "Formirovaniie mekhanizma gosudarstvennogo regulirovaniia toplivno-energeticheskogo kompleksa regiona" [Formation of the mechanism of state regulation of the fuel and energy complex of the region]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2013): 21-27.

Bil, M. M. "Orhanizatsiino-upravlinskyi mekhanizm zabezpechennia rozvytku turystychnoi haluzi krainy" [Organizational and administrative mechanism to ensure the development of the tourism industry of the country]. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/13.pdf>

Bodrov, V. H., Safronova, O. M., and Baldych, N. I. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky ta ekonomichna polityka* [State regulation of the economy and economic policy]. Kyiv: Akademvydav, 2010.

Barinov, V. V., and Skoryk, H. I. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2012.

Cochran, C. E. et al. *American Public Policy: An Introduction*, 2009.

Didkivska, L. I., and Holovko, L. S. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kyiv: Znannia, 2004. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2014.

Dann, V. N. *Derzhavna polityka: vstup do analizu* [Public policy: an introduction to the analysis]. Odessa: AO BAKHVA, 2005.

Derun, T. M. "Instrumenty formuvannia i realizatsii derzhavnoi polityky rozvytku malykh mist Ukrainy" [Tools formation and implementation of public policy development in small cities of Ukraine]. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=651>

Hlushko, A. D. "Kontseptualni zasady zdiisnennia derzhavnoi rehuliatornoj polityky orhanamy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini" [Conceptual principles of state regulatory policy by local authorities in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, no. 12 (15) (2014): 104-107.

Hrynyova, V. M., and Novikova, M. M. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Hil, S. et al. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kharkiv: Vyd-vo KhDEU, 2002.

Hil, S. Ye. et al. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kharkiv: Vyd-vo KhDEU, 2002.

Ivanchenko, A. V. "Osnovni skladovi mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання zainiatosti naselennia v Ukraini" [The main components of state regulation of employment in Ukraine]. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-1/doc/3/02.pdf>

Kantsir, I. A. "Instytutsiina struktura ta arkhitektura finansovoi systemy v umovakh hlobalizatsii" [The institutional structure and architecture of the financial system in the context of globalization]. *Yevropeiski perspektyvy* vol. 2, no. 4 (2012): 229-234.

Kolupaieva, I. V. "Derzhavna rehuliatorna polityka: sutnist ta pryntsyipy formuvannia" [State regulatory policy: the nature and principles of formation]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2013): 99-107.

Kravchenko, S. O., and Markovskiy, S. S. "Sutnist finansovoho zabezpechennia derzhavnoi rehionalnoi polityky" [The essence of financial security of the state regional policy]. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Kravchenko.pdf>

- [Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon1.rada.gov.ua/>
- Meshcheriakov, A. A., and Sopotian, S. V. "Rehuliatorna polityka iak skladova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini" [Regulatory policy as part of ensuring economic security in Ukraine]. *Visnyk mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia «Ekonomika»*, no. 1 (2011): 34-39.
- Matviienko, O. V., and Tsyvin, M. N. *Informatsiine zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia* [Information support of public administration]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2010.
- Merzliak, A., and Soloviova, O. "Udoskonalennia orhanyzatsiinoi struktury derzhavnoho rehuliuвання sfery rekreatsinykh posluh v Ukraini" [Improving the organizational structure of state regulation of recreational services in Ukraine]. [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04\(7\)/10mavrupu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04(7)/10mavrupu.pdf)
- Naumenkova, S. "Formuvannia novoi finansovoi arkhitektury: osnovni pytannia ta mozhlyvi vyklyky dlia Ukrainy" [Formation of a new financial architecture: the main issues and possible challenges for Ukraine]. *Visnyk NBU*, no. 1 (167) (2010): 8-13.
- Osadcha, N. V., and Liashenko, V. I. "Tsili, zavdannia ta pryntsyipy rehuliatornoї polityky v mytnii sferi" [Goals, objectives and principles of regulatory policy in the field of customs]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 1 (19) (2010): 69-82.
- Pohribniak, M. A. "Pryntsyipy derzhavnoi rehuliatornoї polityky" [Principles of Regulatory Policy]. In *Dni nauky*, 63-65. Zaporizhzhia: HU «ZIDMU», 2007.
- Pohribniak, M. A. "Mekhanizm derzhavnoi rehuliatornoї polityky u sferi hospodarskoi diialnosti" [The mechanism of regulatory policy in economic activity]. *avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.*: 25.00.02, 2008.
- Pohribniak, M. A. "Pryntsyipy rehuliatornoї polityky v Ukraini ta derzhavakh IES" [Principles of Regulatory Policy in Ukraine and the EU]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 4 (19) (2007): 41-47.
- Stechenko, D. M. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kyiv: Znannia, 2006.
- Stechenko, D. M. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kyiv: Znannia, 2006.
- Shuliuk, Ye. V. "Rehuliatorna polityka derzhavy u zabezpechenni systemy upravlinnia enerhozberezhenniam v Ukraini" [Regulatory policy to provide system power management in Ukraine]. *avtoref. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.03, 2012.
- Tretiak, H. S., and Blishchuk, K. M. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy]. Lviv: LRIDU NADU, 2008.
- Vorotin, V. Ye. *Makroekonomichne rehuliuвання u umovakh hlobalnykh transformatsii* [Macroeconomic regulation under global transformations]. Kyiv: Vyd-vo UADU, 2002.
- Yasiukevych, O. A. "Napriamy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnoho rehuliuвання rynku ob'ektiv promyslovoi vlasnosti v Ukraini" [Ways to Improve regulatory state regulation of industrial property market in Ukraine]. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/10.pdf>
- Yuldashev, O. Kh. *Problemy vdoskonalennia derzhavnoi rehuliatornoї polityky v Ukraini* [The problems of regulatory policy in Ukraine]. Kyiv: MAUP, 2005.
- Zhulinska, O. S. "Problemy dotrymannia pryntsyypiv derzhavnoi rehuliatornoї polityky" [Problems of compliance with the principles of regulatory policy]. *Efektivnist upravlinnia*, no. 32 (2012): 122-129.

ДОМІНУЮЧІ ФОРМИ УПРАВЛІНСЬКО-РЕГУЛЯТОРНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ У РІЗНОРІВНЕВИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

© 2014 САРДАК С. Е.

УДК 339.9:330.34

Сардак С. Е.

Домінуючі форми управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у різнорівневих соціально-економічних системах

Динамічні перетворення у суспільстві, спричинені глобалізацією, зумовлюють необхідність пошуку основоположних форм управління розвитком людських ресурсів. Метою дослідження є визначення домінуючих форм управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у різнорівневих соціально-економічних системах і надання їхніх характеристик. У статті здійснено узгодження тринадцяти рівнів середовища системи людської життєдіяльності та п'яти управлінських рівнів, які й формують управлінсько-регуляторний вплив на розвиток людських ресурсів у соціально-економічних системах, а також надано їхні характеристики. Доведено, що домінуючі форми управлінського впливу на розвиток людських ресурсів у соціально-економічних системах мають різний ступінь «управлінської жорсткості» – від «найжорсткішої» (самоуправління та управління) до «помірної» (регуляція) та «м'якої» (координування) на різних управлінських рівнях. Наукова новизна, практичне значення та оригінальність отриманих результатів полягають у формуванні методологічного підґрунтя для проектування механізмів управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у будь-яких соціально-економічних системах.

Ключові слова: управління, розвиток, людські ресурси, управлінський рівень, соціально-економічна система

Табл.: 2. Бібл.: 22.

Сардак Сергій Едуардович – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра економіки та управління національним господарством, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

Email: dnus@ukr.net

УДК 339.9:330.34

UDC 339.9:330.34

Сардак С. Э. Доминирующие формы управленческо-регуляторного влияния на развитие человеческих ресурсов в разноразноуровневых социально-экономических системах

Динамические преобразования в обществе, вызванные глобализацией, обуславливают необходимость поиска основных форм управления развитием человеческих ресурсов. Целью исследования является определение доминирующих форм управленческо-регуляторного воздействия на развитие человеческих ресурсов в разноразноуровневых социально-экономических системах и предоставление их характеристик. В статье осуществлено согласование тринадцати уровней среды системы человеческой жизнедеятельности и пяти управленческих уровней, которые и формируют управленческо-регуляторное влияние на развитие человеческих ресурсов в социально-экономических системах, а также предоставлены их характеристики. Доказано, что доминирующие формы управленческого влияния на развитие человеческих ресурсов в социально-экономических системах имеют разную степень «управленческой жесткости» – от «самой жесткой» (самоуправление и управление) до «умеренной» (регуляция) и «мягкой» (координация) на различных управленческих уровнях. Научная новизна, практическое значение и оригинальность полученных результатов заключаются в формировании методологической основы для проектирования механизмов управленческо-регуляторного влияния на развитие человеческих ресурсов в любых социально-экономических системах.

Ключевые слова: управление, развитие, человеческие ресурсы, управленческий уровень, социально-экономическая система

Табл.: 2. Библ.: 22.

Сардак Сергей Эдуардович – доктор экономических наук, доцент, профессор, кафедра экономики и управления национальным хозяйством, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

Email: dnus@ukr.net

Sardak S. E. Prevailing Forms of Management and Regulatory Impact on the Development of Human Resources in the Multilevel Social and Economic Systems

Dynamic conversion in society caused by globalization lead to the need to find main forms controls development human resources. The purpose of study is to determine prevailing forms of management and regulatory impact on the development of human resources in the multilevel social and economic systems and provision of their features. The article harmonizes thirteen levels of human activities environment and five management levels which form managerial and regulatory impact on the development of human resources in social and economic systems. It is proved that prevailing forms of management influence on development of human resources in social and economic systems have varying degrees of «managerial rigidity» - from «very hard» (self-management and management) to «moderate» (regulation) and «soft» (coordination) on various management levels. The scientific novelty, practical significance and originality of results are in creation of methodological framework for design of mechanisms of managerial and regulatory impact on the development of human resources in any social and economic systems.

Key words: management, development, human resources, management level, social and economic system

Табл.: 2. Bibl.: 22.

Sardak Sergii E. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Economics and Management of National Economy, Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Email: dnus@ukr.net

Вступ. Позитивний розвиток людських ресурсів передбачає забезпечення їх безперервного існування в якісному стані, що залежить від генетичної спадщини, стану середовища життєдіяльності, раціону харчування, способу життя тощо. І розгляд концепту розвитку людських ресурсів у XXI ст. необхідно здійснювати з урахуванням змін у соціальній організації суспільства.

Динамічні перетворення в усіх сферах людської життєдіяльності й природному середовищі, які відбулися в минулому столітті (відкриття нових технологій, створення високотехнологічних товарів і засобів комунікацій, розширення середовища системи людської життєдіяльності, формування наддержавних інститутів у світовій економіці, руйнування традиційних і побудова нових класових станів, виникнення нових країн, перерозподіл влади та ресурсів, зміна ставлення до людини, поява нових форм соціально-економічних відносин, застосування Інтернету тощо), зумовили зростання людського фактора у соціальній організації суспільства, що викликає необхідність пошуку основоположних форм глобального розвитку людини та соціуму нині й у майбутньому [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінська діяльність за цим спрямуванням може відбуватися лише при свідомому керуванні на ґрунтовно розробленій науковій основі. Хаотичний, несвідомий, невизначений управлінський вплив породжує загрозу людству, і дана великомасштабна проблематика вимагає подальшого наукового аналізу та розробки не тільки довгострокових соціально-економічних заходів і стратегічних програм, але й інжинірингу нових системних підходів до розвитку суспільства. Тому в цьому контексті важливого значення набувають фундаментальні праці українських науковців Л. І. Безтелесної [1], Н. І. Верхоглядової [12], В. М. Колпакова [6], А. В. Коровського [7], О. М. Левченка [8], Д. Г. Лук'яненка [2], В. Г. Никифоренка [13], В. А. Савченка [15], які концептуалізували науково-методологічні аспекти управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських

ресурсів у різномірних соціально-економічних системах.

Визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Авторське дослідження домінуючих форм управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів засвідчило, що вони суттєво різняться і залежать від управлінського рівня соціально-економічних систем [16]. При цьому назви та ієрархія управлінських рівнів є дискусійними [18; 19, с. 46].

Формулювання мети. Метою дослідження є визначення домінуючих форм управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у різномірних соціально-економічних системах і надання їхніх характеристик. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи теоретичного узагальнення, порівняння, комплексного та структурного аналізу, синтезу та абстрагування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середовище людської життєдіяльності породжує соціально-економічні системи з різномірною ієрархією. Наприклад, у науковій літературі розглядаються індивідуальне середовище; сімейне середовище; індивідуально-групове середовище; наносередовище; субмікросередовище; мікросередовище; мезосередовище; макросередовище; субрегіональне, регіональне, мегасередовище; метасередовище; космосередовище; визнається наявність трансцендентних першослов формування Всесвіту і відповідно виокремлюються різні управлінські рівні (рівні управління): особистісний, мікрорівень, мезорівень, макрорівень та глобальний рівень [4 – 5; 9 – 11; 14; 16; 18 – 20].

На основі опрацювання вищенаведених джерел автором здійснено узгодження тринадцяти рівнів середовища системи людської життєдіяльності та відповідних п'яти управлінських рівнів (рівнів управління), які й формують домінуючі форми управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів у соціально-економічних системах, а також надано їхні характеристики в табл. 1.

Таблиця 1

Складові характеристики середовища різномірних соціально-економічних систем*

№	Рівень середовища	Характеристика
1	2	3
1	Індивідуальне середовище	Людина, її власність та ресурси, що перебувають у розпорядженні або безпосередньо впливають на людину в побуті. Будь-яка людина утворює собою повноцінну систему завдяки наявності у ній декількох різномірних елементів неречовинної свідомості та матеріального тіла
2	Сімейне середовище	Сукупність індивідуальних середовищ групи людей, які утворюють родину, перебувають у родинних зв'язках, ведуть спільне домашнє господарство, народжують і виховують нащадків, здійснюють інші упорядковані й узгоджені спільні дії. У класичному розумінні сім'я складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких родичів, які легітимно живуть разом і на засадах любові, етики, моралі, менталітету, традицій та цивільно-правових положень законодавства. Від індивідуального рівня це середовище відрізняється відносною віддаленістю членів і дистанційністю спілкування на засадах самоорганізації. За рахунок впливу сімейного середовища відбувається первинна передача світогляду, знань, звичок, майна, фінансів та трансформація свідомості членів родини
3	Індивідуально-групове	Сукупність людей, що періодично зустрічаються, співснують, спілкуються, здійснюють співпрацю тощо. Це далекі родичі, друзі, знайомі за спільними інтересами або за місцем відпочинку, колишні однокласники й однокурсники, сусіди, працівники обслуговуючих організацій і т. д. У разі тривалих контактів, підкріплених спільною діяльністю, між певними суб'єктами, формуються стійкі комунікації, здійснюються господарські операції як при безпосередньому спілкуванні, так і за допомогою технічних засобів, що впливає на доходи та витрати людей у межах власного розсуду та законодавства.

Продовження табл. 1

1	2	3
4	Наносередовище	Місце роботи людини-працівника, робоче місце й відповідне виробниче оточення у вигляді виробничого приміщення, виробничої та соціальної інфраструктури, предметів праці, засобів праці, підлеглих, співробітників і безпосереднього керівництва певної організації, де створюється результат праці особистості. Наносередовище має низовий рівень в організаціях і формується на основі урахування виду діяльності, особливостей виробництва, вимог законодавства тощо
5	Субмікросередовище	Мікрорівень Система виробництва і збуту готової продукції організації (суб'єкта господарювання, підприємства, закладу, установи, партії тощо), яка створює певний продукт, що виводиться організацією у зовнішнє середовище і стає товаром. Ієрархічно – це вищий і складний рівень організації та управління, до якого залучається велика кількість працівників та відбувається формування стійких зв'язків із суб'єктами зовнішнього середовища в межах професійної діяльності. У великих організаціях субмікросередовища відрізняються складністю, якістю, конкурентоспроможністю та відомістю товару і його торгової марки
6	Середовище організації	Внутрішнє середовище організації (як сукупність усіх підконтрольних організації сил, суб'єктів, ресурсів, процесів та ситуаційних факторів), а також взаємовплив між організаціями (як зовнішнє середовище прямої дії, що враховує вплив постачальників, споживачів, посередників, конкурентів та інших контактних аудиторій)
7	Мезосередовище (Мезорівень)	Внутрішньодержавні регіони, товарні ринки та галузі у вигляді певних систем, що мають структуровану керуючу підсистему (органи державної влади та місцевого самоврядування, асоціативні структури), керовану підсистему (підприємства, адміністративно-територіальні одиниці) та інфраструктуру (ярмарки, біржі, аукціони, транспорт, митниці тощо). На мезорівні управління соціально-економічні відносини підпадають під законодавчу регламентацію, підвищується рівень державного регулювання, але зберігаються і специфічні виробничо-господарські відмінності
8	Макросередовище (Макрорівень)	Усі ресурси, сили, суб'єкти, що розміщені на певній території і об'єднують складові елементи у цілісну самостійну адміністративно-територіальну та господарську одиницю. Макросередовище передбачає наявність спільної території, державної влади, ознак державності, державної політики, державної мови, національності, ментальності, законодавства
9	Субрегіональне середовище	Сукупність: регіональних об'єднань декількох країн у межах конкретного континенту та прилеглих територій (наприклад, у Євразії – СНД, ОЧЕС, ГУАМ тощо); окремих умовно виокремлених територіальних частин континенту (наприклад, у Європі – Східна, Західна, Північна та Південна Європа); виокремлених цивілізацій (наприклад, православно-слов'янська, східноєвропейська, слов'янська східна (православна) або східноєвропейська)
10	Регіональне середовище	«Союзний» або «континентальний» рівень у межах світу – тобто уся сукупність регіональних об'єднань або найбільш потужні регіональні об'єднання, або територія материка. Межі регіонального середовища у світовій науковій думці визначаються вільно згідно зі світоглядом авторів та контекстом досліджень і не мають уніфікованих світових критеріїв. Наприклад, на цьому рівні у центральній частині Світу може розглядатися – Євразія, Європа або навіть ЄС як найрозвинутіша форма міжнародної економічної інтеграції у європейському регіоні
11	Мегасередовище	Глобальний рівень Сукупність усіх формалізованих суб'єктів і сил глобального світу. Мегасередовище можна розглядати за різним виміром, наприклад, із позиції глобальних загальносуспільних систем: природної, біологічної, технічної, економічної, соціальної та управлінської. Так, у природному вимірі – це сукупність усіх природних ресурсів і процесів, які розглядаються з погляду їх матеріально-інформаційної основи; у біологічному вимірі – це сукупність усіх живих істот флори та фауни; у технічному вимірі – сукупність технічних засобів, технологій, продуктів праці; в економічному вимірі – це уся світова економіка як сфера суспільних відносин щодо раціонального використання результатів людської діяльності; у соціальному – сукупність суспільних інститутів, що забезпечують спілкування і споживання товарів і благ людиною; в управлінському – сукупність інститутів владного впливу (усі органи управління, релігійні та політичні інститути, громадські організації, які здійснюють владний вплив на розвиток людства). На мегарівні переважно адаптуються управлінські інструменти макрорівня
12	Метасередовище	Глобальна світова суспільна система усього середовища Землі як сукупність матеріальних, інформаційних та енергетичних елементів усього світового планетарного простору. Метасередовище постає цілим, яке об'єднує все, що існує на нашій планеті. У метасередовищі сполучаються, узгоджуються й інтегруються у єдине ціле всі пізнані й непізнані, формалізовані та неформалізовані людством елементи ієрархічно нижчих рівнів. Даний рівень позначається й іншими термінами, наприклад, «ноосфера» (введений у науковий обіг завдяки працям В. І. Вернадського, Е. Леруа, П. Т. Шардена)
13	Космосередовище	Сукупність міжпланетарного Всесвіту (Космосу), що містить галактики, планети, космічні тіла і з прискоренням розширюється. За період активного дослідження Космосу космосередовище поступово

1	2	3
		стає досяжним, частково зрозумілим і підконтрольним для людської життєдіяльності. У ХХ ст. людська цивілізація опанувала лише навколосемну орбіту Землі, коли людина вийшла у відкритий Космос (1961 р.) і побувала на Місяці (1969 р.). Фактично із середини ХХ ст. відбувається дослідження міжпланетарного середовища з метою отримання ресурсів, здійснення виробничих процесів у космічному просторі, пошуку нового місця життя людства й відкриття інших форм розуму. Найбільш наближені до реалій сучасного буття погляди щодо розвитку людської діяльності на косморівні сформовані у працях В. Брауна, В. Вернадського, В. Глушко, Р. Годдарда, Р. Ено-Пельтрі, М. Кібальчича, Ю. Кондратюка, С. Корольова, Г. Оберта, Р. Тілінга, Ф. Цандера, К. Ціолковського, В. Челомея, М. Янгеля. Їх реалізація була виконана і розгортається у вигляді створення ракетно-космічної галузі, досліджень технічними засобами Землі та структури Всесвіту, запуску літальних космічних апаратів, випробувань технологій, створення нових матеріалів, видобутку позаземних ресурсів, космічного туризму, створення систем життєзабезпечення із замкнутим циклом, визначення можливості подальшого опанування космічного простору тощо

* складено автором за даними [4 – 5; 9 – 11; 14; 16; 18 – 20].

Генеza розвитку людства свідчить про численні спроби людей максимізувати свій економічний потенціал і досягти примату. Для цього застосовуються різні концепції, механізми та інструменти, зазвичай ті, від яких очікується швидкий прогресивний результат. Але прагнення швидкого економічного зростання переважно залишаються нездійсненими, або досягнуті переваги в історичному вимірі мають тимчасовий характер, втрачаються нащадками й погіршують стан середовища людської життєдіяльності.

Дослідження розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації свідчить, що економічне зростання не завжди пов'язане з позитивним людським розвитком (досягненнями у сфері здоров'я, освіти та культури), але досягнення у людському розвитку зумовлюють економічне зростання [17]. Більше того, традиційні механізми управління поступово зживають себе, і їхнє застосування навіть у модернізованому вигляді лише поглиблює суспільні протиріччя і загострює загальносвітові проблеми людства. Деструктивна діяльність окремих транснаціональних власників, політиків, працівників міжнародних організацій, державних службовців спричинила глибоке розбалансування суспільства і сприяє втраті керованості та авторитету інституту державного та міжнародного управління.

Тому доцільно враховувати, що домінуючі форми управлінського впливу на розвиток людських ресурсів мають різний ступінь «управлінської жорсткості» – від «найжорсткішої» (самоуправління та управління) до «помірної» (регуляція) та «м'якої» (координування) на різних управлінських рівнях, що наведено у табл. 2.

Так, на низових рівнях (за винятком індивідуально-групового) управлінський вплив передбачає повне охоплення управлінським інструментарієм із застосуванням функцій, методів, принципів, управлінських рішень. На індивідуальному рівні – це самоуправління, самоменеджмент, самоорганізація. На сімейному рівні – це управління родиною, ведення домашнього господарства, родинна самозайнятість. На мікрорівні управління стосується організацій, і його здійснюють власники (бізнесмени, підприємці та утримувачі акцій, які шукають ідеї, проектуєть компанії, створюють, розвивають, продають або ліквідують їх) та менеджери (наймані керівники, які цілеспрямовано впли-

вають на окремих виконавців і колектив у цілому в межах своїх повноважень для досягнення визначених цілей і забезпечення позитивних результатів функціонування системи).

На мезо- та макрорівнях управлінський вплив функціонально характеризується терміном «державне регулювання», що передбачає впорядкування, ліквідацію відхилень, збоїв неоліків за рахунок регуляції різного роду урядових і неурядових органів, а також низки інститутів, механізмів, інструментів. Управлінський вплив на субрегіональному, регіональному та мегарівні здійснюється у рамках міжнародних угод та членства у міжнародних організаціях, що обумовлює гармонізацію економічної діяльності національних суб'єктів відповідно до наднаціональних норм, вимог, правил, зазвичай економічних важелів (націоналізація, кредитування, пільги, податкові зміни, субсидії тощо). На цих рівнях регулювання збагачується координаційним впливом.

А на ієрархічно вищих мета- та косморівнях здійснюється переважно координація людських взаємовідносин. Термін «координація» в наукових джерелах тлумачиться неоднозначно. Глобальна координація має складний і супероб'єктивний характер – конфронтація поєднується зі співробітництвом, існують формальні та неформальні зв'язки, виникають ієрархічні та мережеві зв'язки між численними суб'єктами [22]. На глобальному рівні головними координаторами постають міжнародні організації, насамперед системи ООН. З часом у концептуальних підходах до людського розвитку поступово змінюються акценти з розширення можливостей і підвищення якості життя людей на інституціональне формування національного людського потенціалу через соціально-економічну політику, плани розвитку та стратегії для забезпечення стійкого, соціально активного й рівноправного розвитку і підвищення добробуту суспільства. При цьому ООН наголошується, що з урахуванням кризових явищ розвиток людських ресурсів необхідно здійснювати на основі комплексної парадигми розвитку суспільства у глобальному світі з дотриманням основних прав людини, прав трудящих, професійної безпеки і здоров'я, а стратегії життєзабезпечення людини мають формуватися та обговорюватися у місцевих громадах і структурах управління з повним залученням ключових

Таблиця 2

Домінуючі форми управлінського впливу на розвиток людських ресурсів

Вид управлінського впливу	Управлінські рівні												
	Особистісний			Мікрорівень			Мезорівень	Макрорівень	Глобальний				
	Індивідуальний	Сімейний	Індивідуально-груповий	Нанорівень	Субмікрорівень	Організаційний			Субрегіональний	Регіональний	Мегарівень	Метарівень	Косморівень
Управління (повний керований функціональний вплив)	СУ	СУ	-	У	У	У	-	-	-	-	-	-	-
Регуляція (управлінсько-регулятивний вплив)	-	-	-	-	-	-	Р	Р	Р	Р	Р	-	-
Координування (управлінсько-координаційний вплив)	-	-	К	-	-	-	-	-	К	К	К	К	К

Примітки. Домінуючий функціональний управлінський вплив: СУ – самоуправління; У – управління; Р – регулювання; К – координація.

представників суспільства із прозорим ставленням до геополітичної і культурної різноманітності.

У цілому в межах ООН питання глобальної координації розвитку людських ресурсів постає стрижнем численних доповідей Генерального секретаря, резолюцій Генеральної Асамблеї та матеріалів досліджень усіх структурних підрозділів. Координаційні заходи охоплюють усі аспекти розвитку людських ресурсів (харчування, охорону здоров'я, навчання, працю, народження та виховання дітей, правовий захист тощо) й поступово змінюють свій характер з поточного на стратегічний, з ліквідаційного на превентивне спрямування, з наслідкового на визначальний [21].

Але кризові явища та зміни у світовій економіці дестермінують розробку нових підходів у глобальній координації. Таким прикладом постають зустрічі лідерів країн великої двадцятки (G-20), коли для подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи відбувалися саміти: в листопаді 2008 р. – у Вашингтоні, в квітні 2009 р. – у Лондоні, у вересні 2009 р. – в Пітсбурзі, на яких розроблювалися координаційні заходи з поєднанням зусиль суб'єктів макрорівня (19 країн), субрегіонального (ЄС як 20-й член) та мегарівня (керівники ООН, МВФ, Світового банку, Європейського центрального банку і Форуму з фінансової стабільності), оскільки кожен із них окремо не впорався з дисфункціями глобального фінансового ринку [3].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що наразі у світовій економічній системі відсутнє охоплення повним управлінським впливом усіх її структуроутворюючих складових елементів, водночас саморегуляція призводить до кризових явищ, а її поширення – до дисфункцій. Домінуючі форми управлінсько-регуляторного впливу на розвиток людських ресурсів відрізняються у різнорівневих соціально-економічних системах й не можуть бути однаковими за ступенем жорсткості. А глобальний системний управлінський вплив на розвиток людських ресурсів, який сьогодні має регуляторний характер, поєднуючи само-

управління, управління, регуляцію і координування, у перспективі має стати координаційним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка та перспективи : монографія / Л. І. Безтелесна. – Рівне : НУВГП, 2010. – 361 с.
2. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір : монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.
3. Грищенко А. А. Міжнародна координація розвитку національних економік як умова попередження глобальних фінансово-економічних криз / А. А. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9. – С. 3 – 10.
4. Грішнова О. А. Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання; КОО, 2001. – 254 с.
5. Достаточна общая теория управления [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.koba.ru/catalog/one/work/bk4>
6. Колпаков В. М. Управление развитием персонала : учеб. пособ. / В. М. Колпаков – К. : МАУП, 2006. – 712 с.
7. Коровський А. В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування : монографія / А. В. Коровський. – К. : КНЕУ, 2004. – 184 с.
8. Левченко О. М. Економіка знань: управління розвитком людських ресурсів Великобританії : монографія / О. М. Левченко. – К. : Корпорація, 2005. – 292 с.
9. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / Л. Г. Мельник, О. І. Карінцева, С. М. Шевченко [та ін.]; за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.
10. Паршев А. П. Почему Россия не Америка. Книга для тех, кто остается здесь / А. П. Паршев. – М. : Крымский мост-9Д; Форум, 2001. – 416 с.
11. Рубцов В. В. Проблема вземных цивилизаций : философско-методологические аспекты / В. В. Рубцов, А. Д. Урсул. – 2-е, доп. изд. – Кишинев : Штиинца, 1988. – 336 с.

12. Управління розвитком людських ресурсів : монографія / Н. І. Верхоглядова, С. Б. Ільїна, Н. А. Іваннікова, О. В. Лавріченко. – Дніпропетровськ ; Жовті Води : Наука і освіта, 2006. – 317 с.

13. Управління розвитком людських ресурсів в Україні : монографія / за ред. В. Г. Никифоренко. – Одеса : ПАЛЬМІРА, 2009. – 200 с.

14. Усик Н. І. Перспективы развития системы экономической координации в глобальной экономике [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibl.ru/konf/041208/20.html>

15. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / В. А. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002. – 351 с.

16. Сардак С. Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації : монографія / С. Е. Сардак. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2012. – 460 с.

17. Сіденко С. В. Некономічні чинники світового економічного розвитку / С. В. Сіденко. – К. : НАН України Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин ; Вид-во «Аврора-Прінт», 2011. – 234 с.

18. Тараненко І. В. Методологія системного дослідження конкурентоспроможності / І. В. Тараненко // Академічний огляд. – 2008. – № 2. – С. 12 – 23.

19. Трансформація процесу транснаціоналізації в умовах зростання невизначеності глобального економічного середовища : монографія / [Ю. В. Макогон та ін.] ; під ред. Т. В. Орехової. – Донецьк : Норд Пресс, 2011. – 652 с.

20. A/60/318 – Human resources development, 31 August 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/development/desa/oesc/humanresources.shtml>

21. International cooperation and coordination [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/ha-4e.htm>

22. Klein D. B. Knowledge and Coordination : A Liberal Interpretation / D. B. Klein. – New York : Oxford University Press, 2012, 351 p.

REFERENCES

"A/60/318 - Human resources development" <http://www.un.org/en/development/desa/oesc/humanresources.shtml>

Beztesna, L. I. Upravlinnia liudskym rozvytkom ta ioho finansove zabezpechennia v Ukraini: otsinka ta perspektyvy [Management of human development and its financial support in Ukraine: assessment and prospects]. Rivne: NUVHP, 2010.

"Dostatochno obshchaia teoriia upravleniia" [Sufficiently general theory of management]. <http://www.koba.ru/catalog/one/work/bk4>

Irishnova, O. A. Liudskiy kapital : formuvannia v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky [Human capital: the formation of a system of education and training]. Kyiv: Znannia; KOO, 2001.

Hryshchenko, A. A. "Mizhnarodna koordynatsiia rozvytku natsionalnykh ekonomik iak umova poperedzhennia hlobalnykh finansovo-ekonomichnykh kryz" [International coordination of

national economies as a condition preventing global financial and economic crisis]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 9 (2010): 3-10.

"International cooperation and coordination" <http://www.un-documents.net/ha-4e.htm>

Korovskyi, A. V. Evoliutsiia liudskoho faktora ekonomiky ta problemy ioho formuvannia [Evolution of the Human Factors economy and problems of its formation]. Kyiv: KNEU, 2004.

Kolpakov, V. M. Upravlenie razvitiem personala [Management of development staff]. Kyiv: MAUP, 2006.

Klein, D. B. Knowledge and Coordination : A Liberal Interpretation New York: Oxford University Press, 2012.

Luk'ianenko, D. H. et al. Hlobalna ekonomika XXI stolittia: liudskiy vymir [The global economy XXI century: the human dimension]. Kyiv: KNEU, 2008.

Levchenko, O. M. Ekonomika znan: upravlinnia rozvytkom liudskyykh resursiv velykobrytani [Knowledge economy: development of human resources management UK]. Kyiv: Korporatsiia, 2005.

Makohon, Yu. V. et al. Transformatsiia protsesu transnatsionalizatsii v umovakh zrostantia nevyznachenosti hlobalnoho ekonomichnoho seredovyscha [Transforming the process of transnationalization in an increasingly uncertain global economic environment]. Donetsk: Nord Press, 2011.

Melnyk, L. H. et al. Osnovy stiikoho rozvytku [Principles of sustainable development]. Sumy: Universytetska knyha, 2005.

Parshch, A. P. Pochemu Rossiia ne Amerika. Kniga dlia tek, kto ostaetsia zdes [Why Russia is not America. A book for those who stay here]. Moscow: Krymskiy most-9D; Forum, 2001.

Rubtsov, V. V., and Ursul, A. D. Problema vnezemnykh tsivilizatsiy: filosofsko-metodologicheskie aspekty [The problem of extraterrestrial civilizations: the philosophical and methodological aspects]. Kishinev: Shtiintsa, 1988.

Sardak, S. E. Upravlinsko-rehuliatorni aspekty rozvytku liudskyykh resursiv v umovakh hlobalizatsii [Managerial regulatory aspects of human resource development in the context of globalization]. Dnipropetrovsk: DNU, 2012.

Sidenko, S. V. Neekonomichni chynnyky svitovoho ekonomichnoho rozvytku [Non-economic factors of global economic development]. Kyiv: NAN Ukrainy In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn; Avrora-Print, 2011.

Savchenko, V. A. Upravlinnia rozvytkom personalu [Management of personnel]. Kyiv: KNEU, 2002.

Taranenko, I. V. "Metodolohiia systemnoho doslidzhennia konkurentospromozhnosti" [The methodology of systems research competitiveness]. Akademichnyi ohliad, no. 2 (2008): 12-23.

Usik, N. I. "Perspektyvy razvitiia systemy ekonomicheskoy koordinatsii v globalnoy ekonomike" [Prospects for the development of economic coordination in the global economy]. <http://www.ibl.ru/konf/041208/20.html>

Upravlinnia rozvytkom liudskyykh resursiv v Ukraini [Management of human resources in Ukraine]. Odesa: PALMIRA, 2009.

Verkhohliadova, N. I. et al. Upravlinnia rozvytkom liudskyykh resursiv [Management of human resources]. Dnipropetrovsk; Zhovti Vody: Nauka i osvita, 2006.

ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ РИНКУ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ

© 2014 ШАТІЛОВА О. В., МОСКВІН Б. Ю.

УДК 65.012.432

Шатілова О. В., Москвін Б. Ю.

Поняття, структура та функції ринку корпоративного контролю

У статті розглянуто характерні особливості функціонування ринку корпоративного контролю, який є невід'ємною складовою внутрішнього ринку країн зі сталими ринковими відносинами. Мета статті полягає в узагальненні та систематизації існуючих поглядів щодо розуміння сутності ринку корпоративного контролю, його структури та функцій. На основі порівняльного аналізу наявних у сучасній економічній літературі трактувань ринку корпоративного контролю виділено чотири підходи у розумінні сутності ринку корпоративного контролю: 1) підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як майданчик, де здійснюються угоди з переходу прав на контроль над підприємствами; 2) підхід, що отожднює ринок корпоративного контролю із фондовим ринком; 3) підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як місце, де відбувається перехід прав власності на активи підприємства; 4) підхід, що вбачає у ринку корпоративного контролю зовнішній регулюючий корпоративну діяльність механізм. Запропоноване авторське визначення сутності ринку корпоративного контролю. Досліджено структуру ринку корпоративного контролю. Охарактеризовано склад та функції таких основних структурних елементів (учасників) ринку корпоративного контролю, як: суб'єкти ринку, об'єкти ринку, посередники, регулятори ринку та інші учасники ринку. На основі дослідження інформаційної, регулюючої, стимулюючої, інтегруючої та контрольної функцій ринку проведено уточнення особливості їх реалізації на ринку корпоративного контролю, яка є наслідком специфіки потреб, що притаманні суб'єктам даного ринку. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є аналіз специфіки формування окремих сегментів ринку корпоративного контролю та вивчення особливостей поведінки підприємств різних форм власності на ринку корпоративного контролю.

Ключові слова: ринок корпоративного контролю, структура ринку корпоративного контролю, функції ринку корпоративного контролю

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 15.

Шатілова Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Email: shatilovaelena@mail.ru

Москвін Борис Юрійович – директор, департамент з корпоративного управління, МГО «Міжнародна поліцейська корпорація громадської безпеки» (вул. Богомольця, 10, Київ, 01024, Україна)

УДК 65.012.432

UDC 65.012.432

Шатілова Е. В., Москвін Б. Ю. Понятие, структура и функции рынка корпоративного контроля

В статье рассмотрены характерные особенности функционирования рынка корпоративного контроля, который является неотъемлемой составляющей внутреннего рынка стран с устоявшимися рыночными отношениями. Цель статьи состоит в обобщении и систематизации существующих взглядов относительно понимания сущности рынка корпоративного контроля, его структуры и функций. На основе сравнительного анализа существующих в современной экономической литературе трактований рынка корпоративного контроля выделены четыре подхода в понимании сущности рынка корпоративного контроля: 1) подход, который определяет рынок корпоративного контроля как площадку, где осуществляются соглашения перехода прав на контроль над предприятиями; 2) подход, отождествляющий рынок корпоративного контроля с фондовым рынком; 3) подход, определяющий рынок корпоративного контроля как место, где переходит право собственности на активы предприятия; 4) подход, усматривающий в рынке корпоративного контроля внешний регулирующий корпоративную деятельность механизм. Предложено авторское определение сущности рынка корпоративного контроля. Исследована структура рынка корпоративного контроля. Охарактеризованы состав и функции таких основных структурных элементов (участников) рынка корпоративного контроля, как: субъекты рынка, объекты рынка, посредники, регуляторы рынка и другие участники рынка. На основе исследования информационной, регулирующей, стимулирующей, интегрирующей и контрольной функций рынка произведено уточнение особенностей их реализации на рынке корпоративного контроля, что является следствием специфики потребностей, присущих субъектам

Shatilova O. V., Moskvina B. Yu. The Notion, Structure, and Functions of the Market for Corporate Control

The article discusses the characteristic features of functioning of the market for corporate control which is an integral part of the internal market in countries with established market relations. The objective of the article consists in generalization and systematization of the existing perspectives on the essence of the market for corporate control, its structure and functions. Based on the comparative analysis of the interpretations of the market for corporate control currently existing in the economic literature, four approaches were singled out which concern interpretation of the essence of the market for corporate control: 1) the approach which defines the market for corporate control as an area where deals on transfer of the rights to exercise control over enterprises occur; 2) the approach that equates the market for corporate control with the stock market; 3) the approach which defines the market for corporate control as a place where the transfer of the property rights to assets of an enterprise takes place; 4) the approach that regards the market for corporate control as an external mechanism regulating corporate operations. The authors propose their own definition of the essence of the market for corporate control. The structure of the market for corporate control was studied as well. The article describes the composition and functions of such basic structural elements of (participants in) the market for corporate control as market actors, market objects, intermediaries, market regulators, and other market participants. Based on the study of the information, regulatory, stimulating, integrating, and control functions of the market, specific properties of their manifestation within the context of the market for corporate control were singled out, which arise from particular needs typical for the participants in this kind of market. The prospects for further studies in this field consist in the analysis of characteristic aspects

данного рынка. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются анализ специфики формирования отдельных сегментов рынка корпоративного контроля и изучение особенностей поведения предприятий различных форм собственности на рынке корпоративного контроля.

Ключевые слова: рынок корпоративного контроля, структура рынка корпоративного контроля, функции рынка корпоративного контроля

Рис.: 1. Табл.: 4. Библ.: 15.

Шатилова Елена Владимировна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра менеджмента, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Email: shatilovaelena@mail.ru

Москвин Борис Юрьевич – директор, департамент по корпоративному управлению, МОО «Международная полицейская корпорация общественной безопасности» (ул. Богомольца, 10, Киев, 01024, Украина)

of formation of individual segments of the market for corporate control and study of the behavior of enterprises with various types of ownership on the market for corporate control

Keywords: market for corporate control, structure of the market for corporate control, functions of the market for corporate control

Pic.: 1. Tabl.: 4. Bibl.: 15.

Shatilova Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Management, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

Email: shatilovaelena@mail.ru

Moskvin Borys Yu. – Director, Department of Corporate Governance, IGO «International Police Corporation of Public Safety» (vul. Bogomoltsya, 10, Kyiv, 01024, Ukraine)

Вступ. Підприємства, як суб'єкти ринкового господарювання, є учасниками одночасно багатьох ринків, у тому числі й ринку, на якому відбувається перехід прав на контроль над ними – ринку корпоративного контролю, який, у свою чергу, є невід'ємною складовою внутрішнього ринку країн зі сталими ринковими відносинами.

Право на контроль над підприємством, або корпоративний контроль, являє собою сукупність економічних та юридичних прав, що надають власникам можливість впливати на поточну діяльність та стратегію розвитку підприємства або, іншими словами, сукупність бізнес-контролю та акціонерного контролю за підприємством. Основними інструментами реалізації права корпоративного контролю є права власності на частку у статутному капіталі або майновий комплекс підприємства, що виступають об'єктами купівлі-продажу на ринку корпоративного контролю. У результаті купівлі-продажу прав на контроль над підприємством відбуваються зміни у структурі власників підприємства, переглядаються стратегічні орієнтири розвитку підприємства та оновлюються системи управління підприємством.

Після завершення масової приватизації в Україні значно активізувалися процеси перерозподілу прав на контроль над підприємствами. Проте, зважаючи на недостатній рівень розвитку інститутів корпоративного управління і фондового ринку, поширення корупції у правоохоронній і судовій системах, а також в органах державної влади, які лише формально були покликані захищати права законних власників та інвесторів підприємств, цивілізоване функціонування ринку корпоративного контролю нерідко підміняється рейдерськими та незаконними схемами перерозподілу власності, що, у свою чергу, призвело до втрати позицій України у світових рейтингах інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності.

Зважаючи на те, що ефективне функціонування ринку корпоративного контролю виступає підґрунтям динамічного розвитку національної економіки в цілому та її корпоративного сектора зокрема, проблема дослідження сутності ринку корпоративного контролю, його структури,

функцій та тенденцій розвитку набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З розвитком економічної та фінансової системи та враховуючи зростання потреб власників підприємств у розвитку власного бізнесу, у світовій економіці з'явилося поняття «ринку корпоративного контролю», основними суб'єктами якого виступають підприємства, переважно акціонерної форми власності. Вперше даний термін був вжитий Г. Манне у 1965 р., який, аналізуючи проблему підвищення ефективності корпоративного сектора національної економіки США, визначив, що неефективне управління, слабкість менеджменту та недостатня оціненість активів підприємства може стати передумовою появи бажання менеджерів іншого підприємства збільшити свої активи за рахунок придбання підприємства-цілі шляхом злиття або поглинання [14]. Дане твердження є цілком обґрунтованим, адже головною метою власників підприємства є максимізація власного прибутку, а головною задачею правління – ефективне управління підприємством, спрямоване на задоволення запитів власників.

На сьогоднішній день ринок корпоративного контролю є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Характерні ознаки становлення і розвитку ринку корпоративного контролю розглядаються у працях С. Гомцяна [1], В. Євтушевського, К. Ковальської, Н. Бутенко [2], Ю. Іванова [3], Ю. Ігнатішина [4], Г. Назарової [6], А. Черпак [12] та інших науковців і практиків. У працях цих вчених подаються визначення основних понять, описується специфіка розвитку корпоративного сектора національної економіки, зумовлена реалізацією масової приватизації і корпоратизації державних підприємств. Проте, незважаючи на досить високий ступінь доробок у дослідженні ринку корпоративного контролю, деякі аспекти цієї актуальної проблеми потребують подальшого вивчення та вдосконалення. У першу чергу, це зумовлено зміною змістовних характеристик розуміння сутності ринку корпоративного контролю, відсутністю систематизації існуючих поглядів щодо трактування даного поняття, а та-

кож фрагментарністю досліджень у визначенні структури і функцій ринку корпоративного контролю.

Відповідно до цього, **метою статті** є узагальнення і систематизація існуючих поглядів щодо розуміння сутності ринку корпоративного контролю, його структури та функцій.

Результати дослідження. Порівняльний аналіз наявних у сучасній економічній літературі трактувань ринку корпоративного контролю дозволив нам їх об'єднати у на-

ступні чотири підходи: 1) підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як майданчик, де здійснюються угоди з переходу прав на контроль над підприємствами; 2) підхід, що отождолює ринок корпоративного контролю із фондовим ринком; 3) підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як місце, де відбувається перехід прав власності на активи підприємства; 4) підхід, що вбачає у ринку корпоративного контролю зовнішній регулюючий корпоративну діяльність механізм (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності поняття «ринок корпоративного контролю»

Автор	Визначення
<i>Підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як майданчик, де здійснюються угоди з переходу прав на контроль над підприємствами</i>	
Г. Мане [14]	РКК – ринок, на якому акціонери корпорації-цілі продають право корпоративного контролю, тобто право призначення менеджерів корпорації-покупцеві.
Ю. Ігнатишин [4, с. 18]	РКК – сукупність чотирьох сегментів, на яких знаходяться в обігу права корпоративного контролю.
<i>Підхід, що отождолює ринок корпоративного контролю із фондовим ринком</i>	
Ю. Іванов [3]	РКК – абстракція, матеріальним вимірником якої є фондовий ринок.
Фінансово-кредитний енциклопедичний словник [11]	РКК – операції на фондовому ринку з купівлі та продажу великих пакетів акцій, в результаті яких відбувається зміна власників акціонерних компаній.
<i>Підхід, що визначає ринок корпоративного контролю як місце, де відбувається перехід прав власності на активи підприємства</i>	
Manager Help [9]	РКК – сукупність відносин, що виникають у зв'язку з переходом права власності на корпорацію.
Юридичний словник [15]	РКК – широкий ринок для трансакцій, спрямованих на зміну структури власності, та / або контролю над корпорацією.
С. Гомцяч [1, с. 5]	РКК – ринок, на якому торгівля акціями та частками у капіталі корпорації відбувається в достатньо великих обсягах, що дозволяють отримати контроль над корпорацією.
<i>Підхід, що вбачає у ринку корпоративного контролю зовнішній регулюючий корпоративну діяльність механізм</i>	
Financial Times [13]	ринок зовнішнього корпоративного управління, який виконує свої функції, коли внутрішнє управління корпорацією (менеджмент, рада директорів або наглядова рада) не справляються зі своїми обов'язками.

Джерело: складено на основі [1; 3; 4; 9; 11; 13; 14; 15].

На нашу думку, деякі з наведених трактувань не повною мірою розкривають сутність ринку корпоративного контролю. Так, Ю.Іванов визначає ринок корпоративного контролю як абстрактне явище, але розглядає фондовий ринок як місце, де відбуваються процес переходу корпоративного контролю [3]. Таке визначення ринку корпоративного контролю не конкретизує його як повноцінний ринок та не уточнює процес переходу корпоративного контролю. Виходячи з твердження Ю. Ігнатишина про те, що «ринок корпоративного контролю є сукупністю чотирьох сегментів, на яких знаходяться в обігу права корпоративного контролю» [4, с. 18], зазначимо, що автор визначає ринок корпоративного контролю як неорганізовані угоди з точки зору придбання контролю. Організованими ринками автор називає фондовий ринок та ринок державного контролю (приватизація). Також автор зазначає, що на ринку угод знаходяться в обігу як великі пакети прав власності, воло-

діння якими дає право переважної участі в уставному капіталі компанії (ринок мажоритарних угод), так і дрібні пакети прав власності (ринок міноритарних угод). [4, с. 18].

Отождолення ринку корпоративного контролю із фондовим ринком, на нашу думку, є некоректним, оскільки перехід контролю над підприємством може відбуватися як на фондовому ринку, так і поза його межами, а деякі форми контролю (як то участь у роботі органів управління підприємством) взагалі не вимагають володіння акціями підприємства, а отже і регулювання права на контроль за допомогою суб'єктів фондового ринку.

Нами пропонується визначити ринок корпоративного контролю як сукупність учасників та правовідносин між ними щодо переходу прав на корпоративний контроль над підприємствами, що може здійснюватись шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на форму-

вання складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначити умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органа управління суб'єкта господарювання.

На нашу думку, таке визначення більш точно описує процеси, які відбуваються на даному ринку, форми їх прояву та, на відміну від інших проаналізованих трактувань даної категорії, визначає наслідки переходу контролю над підприємством на ринку корпоративного контролю.

Ринок як самодостатній, автоматично діючий, саморегульований механізм – це абстракція, що певною мірою відображала реалії в економіці країни наприкінці минулого століття. Сучасний же ринок – це один з елементів іншої значно складнішої системи господарювання, основними елементами якої є такі:

- ринкові відносини, що ґрунтуються на принципах конкуренції економічно відокремлених виробників, вільному ціноутворенні, рівноваги попиту і пропозиції та охоплюють товарні ринки, ринок праці, ринок капіталу, фінансово-кредитний ринок та ін.;
- регулюючі інститути, зокрема, державні, які забезпечують підтримку збалансованості попиту і пропозиції, споживання та нагромадження товарної і грошової мас;
- законодавча система, яка забезпечує цивілізований розвиток ринку, зокрема, антимонопольне законодавство, господарське та цивільне законодавство, що регулює питання захисту прав власності, законодавство про захист прав споживачів, про працю і соціальний захист та ін.;
- стан масової свідомості, тобто, культура, ідеологія та правосвідомість суб'єктів ринкових відносин;
- ринкова інфраструктура, яка виступає інформаційно-аналітичною базою розвитку ринку, зокрема, товарні біржі, біржі цінних паперів, служби зайнятості, інформаційні центри, рекламні агентства, служби безготівкових розрахунків та ін.

Ринку корпоративного контролю також притаманні дані ознаки. Адже на ньому також мають місце ринкові відносини, які ґрунтуються на конкуренції між підприємствами, попиту та пропозиції на різні підприємства та ціни на них, що виражаються у їх капіталізації. Ринок корпоративного контролю також регулюється за рахунок численних регулюючих інститутів, в першу чергу державних, головною метою яких є встановлення правил поведінки на даному ринку, тобто система досконально відпрацьованого законодавства, що перетворює ринок з «дикого» на цивілізований. Стан масової свідомості на даному ринку проявляється у вигляді зацікавленості власників та менеджменту підприємств тими чи іншими об'єктами для проведення інтеграційних угод або захисті підприємств від корпоративних захоплень. Ринку корпоративного контролю притаманна і високоякісна інформаційно-аналітична база, тобто ринкова інфраструктура у вигляді фондового ринку, інформаційних та рекламних агентств, фінансово-промислових груп, інвестиційних компаній, компаній з управління активами тощо.

Іншою ринковою ознакою ринку корпоративного контролю є те, що на ньому відбувається перехід прав на корпоративний контроль над підприємствами різних форм власності, що є об'єктом даного ринку, адже на будь-якому ринку відбувається перехід прав на володіння об'єктами.

Основними структурними елементами (учасниками) ринку корпоративного контролю є: суб'єкти ринку (юридичні та фізичні особи, інвестори, власники та менеджери підприємства, держава), об'єкти ринку (підприємства різної форми власності), посередники (інвестиційні та юридичні компанії, рейдерські групи та банківські установи), регулятори ринку (власники та менеджери підприємств, НКЦПРФ, Національний банк, органи державної та місцевої влади, суди) та інші учасники ринку (інформаційні й рейтингові агентства, аудиторські компанії, депозитарії) (рис. 1).

Основними функціями інвесторів на ринку корпоративного контролю є укладення угод на ринку корпоративного контролю щодо переходу прав на контроль над підприємствами та реалізація захисної поведінки з метою збереження прав власності на активи підприємств.

Регулятори ринку корпоративного контролю регламентують діяльність суб'єктів ринку, зокрема, власники та менеджери підприємств визначають умови і мотиви укладання угод на ринку корпоративного контролю та регулюють поведінку підприємств на ринку корпоративного контролю; НКЦПРФ регламентує умови проведення інтеграційних угод підприємств та здійснює нормативне регулювання відносин у сфері корпоративного управління в акціонерних товариствах, які є об'єктами угод на ринку корпоративного контролю, на рівні підзаконних актів; Національний банк визначає та проводить грошово-кредитну політику у державі і, таким чином, визначає зовнішні фінансові умови діяльності підприємств на ринку корпоративного контролю, а також впливає на вартість інвестиційних ресурсів; органи державної та місцевої влади здійснюють державне регулювання ринку корпоративного контролю та встановлюють нормативно-правові основи функціонування ринку корпоративного контролю та учасників на ньому; суди здійснюють контроль за дотриманням законодавства у процесі впровадження діяльності на ринку корпоративного контролю та визначають законність дій учасників ринку корпоративного контролю.

Основними функціями інвестиційних компаній, як посередника на ринку корпоративного контролю, є проведення оцінки підприємства на предмет його привабливості для угод на ринку корпоративного контролю та інвестування коштів у підприємства на ринку корпоративного контролю, з метою формування портфелю ліквідних активів для власного користування або з метою подальшого перепродажу третім особам. Юридичні компанії здійснюють юридичне супроводження угод на ринку корпоративного контролю та надають послуги із захисту підприємства на ринку корпоративного контролю. Рейдерські групи здійснюють корпоративні захоплення задля реалізації власних цілей або на користь інших юридичних чи фізичних осіб. Банки проводять кредитування діяльності підприємств, які бажають провести угоду на ринку корпоративного контр-

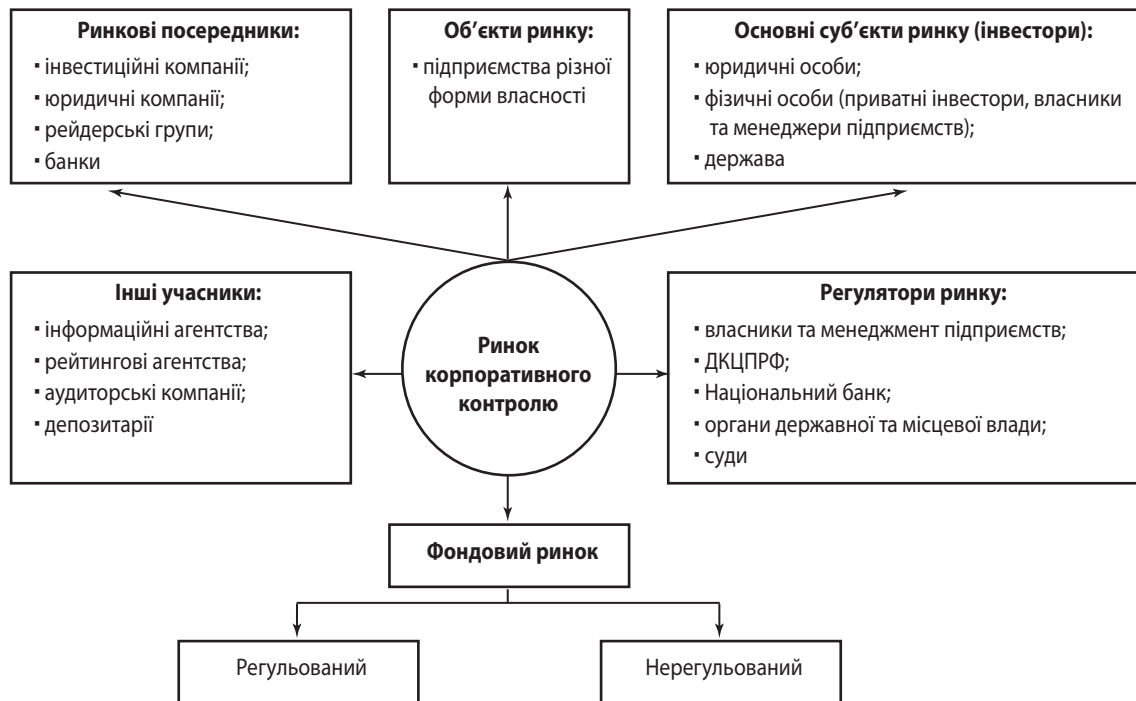

Рис. 1. Структура ринку корпоративного контролю

Джерело: складено на основі [10].

олю та здійснюють формування кредитної заборгованості підприємства з метою зниження його привабливості для корпоративних захоплень.

Основними функціями рейтингових агентств на ринку корпоративного контролю є присвоєння кредитних рейтингів цінним паперам підприємств з метою оцінки їх платоспроможності по власним зобов'язанням, а також надання аналітично-інформаційних послуг з питань кредитних рейтингів. Інформаційні агентства надають аналітично-інформаційні послуги з приводу діяльності підприємств та стану ринку корпоративного контролю в цілому. Аудиторські компанії проводять оцінку фінансово-господарського стану підприємств з метою визначення їх привабливості для угод на ринку корпоративного контролю. Депозитарії сприяють завершенню розрахунків в цінних паперах (переклад цінних паперів з одного рахунку у цінних паперах на інші) та здійснюють функцію центрального реєстратора, ведучи реєстр власників іменних цінних паперів.

Основа ринку корпоративного контролю складає фондовий ринок (тут укладається певна частка офіційних угод з акціями компаній – на біржах), але ринок корпоративного контролю може існувати і без нього, адже право на

контроль може переходити й іншим шляхом. Тобто ринок корпоративного контролю є інституціональною надбудовою фондового ринку.

Так, у 2013 р. в Україні частка регульованого фондового ринку складала 28,17 % (474,63 млрд грн) від сукупного об'єму операцій на регульованому та нерегульованому ринках, що становить 2,53 трлн грн, решта ж угод з переходу прав контролю над підприємствами відбулася поза межами фондового ринку на загальну суму 1,69 трлн грн [8]. Така тенденція є умовно позитивною, адже обсяг організованого фондового ринку України у 2013 році збільшився удвічі порівняно з 2012 р., показник якого становив 263,67 млрд грн [8].

Проте, зазначимо, що перевага в кількості угод на нерегульованому ринку над регульованим є наслідком тіньового характеру багатьох угод на ринку корпоративного контролю, адже для виходу на фондову біржу необхідно пройти процедуру лістингу, розкрити інформацію про власників підприємства та джерела надходження коштів та проводити угоди виключно у рамках правового поля, що є небажаним для власників багатьох вітчизняних підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка розвитку регульованого фондового ринку України в 2009 – 2013 рр.

Показник	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг регульованого фондового ринку (млрд грн)	36,01	131,29	235,44	263,67	463,43
Частка по відношенню до загального фондового ринку (%)	4,5	10,74	13,16	12,59	28,17

Джерело: [8].

Зазначимо, що на фондовому ринку України в 2013 р. частка торгів акціями складала майже 10 %, що свідчить про довіру інвесторів до консервативних інструментів. Обсяг залучених інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку в 2012 році також збільшився і становив 141,77 млрд грн [8].

Також 2013 рік характеризувався зростанням таких важливих для світової фондової спільноти показників, як капіталізація лістингових компаній фондового ринку та співвідношення такої капіталізації до ВВП. Так, якщо говорити про числове вираження першого показника, то станом на кінець 2013 року він складав приблизно 350 млрд грн, тоді як наприкінці 2012 р. – 275 млрд грн, що свідчить про підвищення вартісної оцінки компаній, які пройшли процедуру лістингу та занесені до біржового реєстру організаторів торгівлі. Водночас збільшилось співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП: цей показник у 2013 р. становив 23,7 %, тоді як у 2012 році він складав 19,7 % [8].

Співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП демонструє ступінь розвиненості акціонерного капіталу в країні та характеризує національну специфіку залучення капіталу підприємствами. Таке співвідношення може слугувати індикатором капіталізації ринку. Але необхідно зазначити, що зростання рівня капіталізації ринку може відбуватися як за рахунок зростання курсової вартості акцій, так і за рахунок збільшення кількості підприємств, що випускають акції для продажу широкому колу інвесторів. Наведемо співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП у 2009 – 2012 рр. (табл. 3) [8].

Як свідчать дані, наведені у табл. 3, акціонерний капітал найбільш розвинений у США та Великобританії, тоді як в Україні ця цифра поки що невелика. Проте існує тенден-

ція до збільшення даного показника, про що свідчить вже наведене значення у 2013 році, яке становило 23,7 %.

Досягнення цілей ринкової економіки можливо у процесі виконання ринком низки функцій. Серед основних функцій ринку найчастіше виділяють інформаційну, регулюючу, стимулюючу, інтегруючу та контрольну [5]. У ході дослідження нами було встановлено, що наведені функції також є притаманними й для ринку корпоративного контролю. Проте їх реалізація характеризується певною особливістю, що є наслідком специфіки потреб, які притаманні суб'єктам даного ринку. Змістова характеристика функцій ринку корпоративного контролю наведена у табл. 4.

Ринок корпоративного контролю поєднує різні інтеграційні процеси (дружного та недружного характеру), що в результаті приводить до одержання можливості управляти й розпоряджатись або активами підприємства, або підприємством у цілому. Процес дружного переходу корпоративного контролю на підприємство відбувається через угоди злиттів, поглинань (приєднань), виділу, поділу та перетворення, а процес недружного переходу корпоративного контролю – через недружні поглинання, рейдерство та грінмейл. Перехід контролю може мати як формальний, так і неформальний характер. Контроль над підприємством може здійснюватись у формі: володіння чи управління акціями; вирішального впливу на формування складу, результати голосування та рішення органів управління; укладення договорів і контрактів, які дають можливість впливати на діяльність підприємства; заміщення керівних посад в органах управління; обіймання більше 50 % посад в органах управління підприємством.

Зазначимо, що ринки дисциплінують виробників, нагороджуючи їх прибутком, коли вони створюють цін-

Таблиця 3

Співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП у 2009 – 2012 рр., %

Країна	Роки			
	2009	2010	2011	2012
США	108,5	108,9	104,3	114,9
Бразилія	72	72,1	49,6	54,6
Росія	70,5	67,5	42,9	43,4
Індія	86,6	95,9	54,9	68,6
Китай	100,3	80,3	46,3	44,9
Франція	75,3	75,6	56,6	69,8
Німеччина	39,3	43,5	32,9	43,4
Італія	15	15,6	19,7	23,8
Великобританія	128,1	137,7	118,7	122,2
Польща	31,4	40,5	29,9	36,3
Вірменія	1,6	0,3	0,4	1,3
Казахстан	50	41	23	11,5
Україна	12,6	15,9	13,7	19,7

Джерело: [8].

Функції ринку корпоративного контролю

Функція	Змістова характеристика
інформаційна	виявляє потреби суб'єктів ринку корпоративного контролю у проведенні експансії на власному або інших ринках господарювання у вигляді угод злиттів та поглинань, виявляє потреби у пошуку привабливих об'єктів для корпоративних захоплень, надає власникам та менеджменту підприємств інформацію про привабливість конкретних підприємств для корпоративних захоплень
регулююча	визначає структуру попиту та пропозиції і виявляється у розподілі та перерозподілі ресурсів, спрямованих на захисні або атакуючі дії залежно від потреб підприємств
стимулююча	націлює суб'єктів ринку корпоративного контролю проводити угоди злиттів та поглинань, з метою підвищення ефективності роботи підприємств та отримання синергетичного ефекту від проведених угод та стимулює формувати стратегію захисту підприємства від корпоративних захоплень, з метою протидії втрати контролю над підприємством
інтегруюча	забезпечує взаємодію перелічених вище функцій, і допомагає вибору ефективних рішень щодо діяльності підприємств, а також розробці та впровадженню захисних або атакуючих дій
контрольна	забезпечує вплив стейкхолдерів на прийняття рішень щодо проведення угод дружніх злиттів та поглинань або захисту від корпоративних захоплень, оскільки на ринку корпоративного контролю визначається доцільність проведення атакуючих або захисних дій

Джерело: розроблено на основі [5].

ність для споживачів і карають їх збитками, коли вони не створюють достатньої цінності для споживачів. Тобто дисциплінуючим фактором виступають споживачі. Ринок корпоративного контролю не є виключенням – він спонукає менеджерів підприємств діяти в інтересах власників, які, в даному випадку, виступають дисциплінуючим фактором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз понятійно-категоріального апарату довів, що на сьогоднішній день не існує єдиного усталеного трактування категорії «ринку корпоративного контролю». Узагальнення та систематизація представлених у літературі визначень сутності ринку корпоративного контролю дозволили сформулювати авторське визначення даної категорії, яке надає більш чітке усвідомлення процесів, які відбуваються на даному ринку, описує форми їх прояву та, на відміну від інших, визначає наслідки переходу контролю над підприємством від одного до іншого суб'єкта господарювання на ринку корпоративного контролю. Встановлено, що основними структурними елементами (учасниками) ринку корпоративного контролю є суб'єкти та об'єкти ринку, регулятори ринку, посередники, інші учасники та фондовий ринок. На основі дослідження функцій ринку проведено уточнення особливостей їх реалізації на ринку корпоративного контролю, яка є наслідком специфіки потреб, що притаманні суб'єктам даного ринку.

Перспективними напрямками подальших досліджень автори вважають аналіз специфіки формування окремих сегментів ринку корпоративного контролю та вивчення особливостей поведінки підприємств різних форм власності на ринку корпоративного контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомцян С. В. Правила поглинання акціонерних обществ: сравнительно-правовой анализ : монографія / С. В. Гомцян. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 320 с.
2. Євтушевський В. А. Стратегія корпоративного управління : монографія / В. А. Євтушевський, К. В. Ковальська, Н. В. Бутенко. – К. : Знання, 2007. – 287 с.
3. Иванов Ю. В. Стратегия и тактика трансформации бизнеса : монографія / Ю. В. Иванов. – М. : Альпина Паблишер, 2001. – 244 с.
4. Игнатишин Ю. В. Слияния и поглощения: стратегия, тактика, финансы / Ю. В. Игнатишин. – СПб. : Питер, 2005. – 208 с.
5. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії : навч. посібник / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 479 с.
6. Назарова Г. В. Структура власності в моделях корпоративного контролю промисловості / Г. В. Назарова // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 62 – 70.
7. Педько А. Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах : монографія / А. Б. Педько. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 325 с.
8. Річний звіт НКЦПРФ за 2013 рік: рух ринку цінних паперів для світових стандартів для економічного зростання держави // Офіційний сайт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1402491205.pdf
9. Суб'єкти та об'єкти корпоративного контролю в умовах трансформації економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.managerhelp.org/hoks-1784-5.html>
10. Управління корпораціями : навч. посібник / З. Є. Шершньова, А. Є. Черпак, О. І. Гарафонов та ін. ; [за заг. ред. З. Є. Шершньової, А. Є. Черпак]. – К. : КНЕУ, 2013. – 695 с.
11. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А. Г. Грязновой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

12. Черпак А. Є. Розвиток корпоративного контролю в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / А. Є. Черпак. – К., 2006. – 20 с.

13. Definition of market for corporate control [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lexicon.ft.com/term?term=market-for-corporate-control>

14. Manne H. G. Mergers and the Market for Corporate Control / H. G. Manne // Journal of Political Economy. – 1965. – № 73. – P. 108 – 112.

15. What is corporate control market? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://thelawdictionary.org/corporate-control-market/>

REFERENCES

Cherpak, A. Ye. "Rozvytok korporatyvnoho kontroliu v umovakh transformatsii ekonomiky" [Development of corporate control in the economic transformation]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01, 2006.

"Definition of market for corporate control" <http://lexicon.ft.com/term?term=market-for-corporate-control>

Finansovo-kreditnyy entsiklopedicheskiy slovar [Financial and Credit Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Finansy i statistika, 2002.

Gomtsian, S. V. Pravila pogloshcheniia aktsionerlykh obshchestv: sravnitel'no-pravovoy analiz [Terms of absorption of joint stock companies: a comparative legal analysis]. Moscow: Volters Kluver, 2010.

Ivanov, Yu. V. Strategiya i taktika transformatsii biznesa [Strategy and tactics of business transformation]. Moscow: Alpina Publisher, 2001.

Ignatishin, Yu. V. Sliianiia i pogloshcheniia: strategiya, taktika, finansy [Mergers and Acquisitions: strategy, tactics, finances]. St. Petersburg: Piter, 2005.

Manne, H. G. "Mergers and the Market for Corporate Control" *Journal of Political Economy*, no. 73 (1965): 108-112.

Nazarova, H. V. "Struktura vlasnosti v modeliakh korporatyvnoho kontroliu promyslovosti" [Ownership structure in models of corporate control industry]. *Finansy Ukrainy*, no. 9 (2003): 62-70.

Mamalui, O. O., Hrytsenko, O. A., and Hrytsenko, L. V. *Osnovy ekonomichnoi teorii* [Basic economic theory]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2005.

Pedko, A. B. Vlasnist, kontrol i konflikt interesiv v aktsionerlykh tovarystvakh [Ownership, control and conflict of interests in joint stock companies]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2008.

"Richnyi zvit NKTsPRF za 2013 rik: rukh rynku tsinnykh paperiv dlia svitovykh standartiv dlia ekonomichnoho zrostantia derzhavy" [Annual Report NKTsPRF for 2013: the movement of the securities market for international standards for the economic growth of the country]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku. http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1402491205.pdf

"Sub'iekty ta ob'iekty korporatyvnoho kontroliu v umovakh transformatsii ekonomiky" [Subjects and objects of corporate control in the economic transformation]. <http://www.managerhelp.org/hoks-1784-5.html>

Shershnyova, Z. Ye. et al. *Upravlinnia korporatsiiamy* [Manage corporations]. Kyiv: KNEU, 2013.

"What is corporate control market?" <http://thelawdictionary.org/corporate-control-market/>

Yevtushevskiy, V. A., Kovalska, K. V., and Butenko, N. V. *Stratehiia korporatyvnoho upravlinnia* [Corporate management]. Kyiv: Znannia, 2007.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 336.748.12:339.7(477)

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

© 2014 ГОЛОФАЄВА І. П.

УДК 336.748.12:339.7(477)

Голофаєва І. П.

Фінансове регулювання інфляційних процесів України на основі когнітивного підходу

У статті розглянуто сутність і основні фактори, які обумовлюють інфляційні процеси в Україні. Охарактеризовано наслідки впливу інфляції на макро- та мікроекономічні показники діяльності держави та суб'єктів господарювання. Побудовано когнітивну модель дослідження динаміки інфляційних процесів з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між інфляцією та іншими макроекономічними показниками, зокрема валютним курсом, що дає змогу виявити пріоритетні напрями держави в майбутньому для зниження темпів зростання інфляції. Когнітивна модель є базою для розробки сценаріїв розвитку інфляційної ситуації, що дозволить на базі когнітивної моделі визначити можливі варіанти розвитку ситуації, шляхи та механізми впливу на ситуацію з метою досягнення бажаних результатів, уникнути небажаних наслідків, розробити комплекс заходів впливу на прогнозовану ситуацію. Пропоновані сценарії характеризуються вихідними даними, управлінським впливом і прогнозованим результатом. Отже, використання когнітивного підходу до моделювання інфляційних процесів сприятиме підвищенню ефективності результатів управління на всіх рівнях ієрархії, оскільки впровадження сучасних інформаційних технологій в управління фінансовими процесами держави забезпечить проведення відповідної антиінфляційної політики в досягненні поставлених цілей розвитку держави.

Ключові слова: багатомірне шкалювання, валютний курс, інфляція, інфляційні процеси, когнітивний підхід, макроекономічні показники, регулювання

Рис.: 8. **Бібл.:** 13.

Голофаєва Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: irinaa_g@mail.ru

УДК 336.748.12:339.7(477)

UDC 336.748.12:339.7(477)

Голофаєва И. П. Финансовое регулирование инфляционных процессов Украины на основе когнитивного подхода

В статье рассмотрены сущность и основные факторы, обуславливающие инфляционные процессы в Украине. Охарактеризованы последствия влияния инфляции на макро- и микроэкономические показатели деятельности государства и субъектов хозяйствования. Построена когнитивная модель динамики инфляционных процессов с учетом причинно-следственных связей между инфляцией и другими макроэкономическими показателями, в частности валютным курсом, что позволяет выявить и сформировать приоритетные направления политики государства в будущем для снижения темпов роста инфляции. Когнитивная модель является базой для разработки сценариев развития инфляционной ситуации, что позволит на базе когнитивной модели определить возможные варианты развития ситуации, пути и механизмы воздействия на ситуацию с целью достижения желаемых результатов, избежать нежелательных последствий, разработать комплекс мер воздействия на прогнозируемую ситуацию. Предлагаемые сценарии характеризуются исходными параметрами, управленческим воздействием и полученным прогнозируемым результатом. Таким образом, использование когнитивного подхода к моделированию инфляционных процессов будет способствовать повышению эффективности результатов управления на всех уровнях иерархии, поскольку внедрение современных информационных технологий в управление финансовыми процессами государства обеспечит проведение соответствующей антиинфляционной политики в достижении поставленных целей развития государства.

Ключевые слова: многомерное шкалирование, валютный курс, инфляция, инфляционные процессы, когнитивный подход, макроэкономические показатели, регулирование

Рис.: 8. **Библ.:** 13.

Golofaeva I. P. Financial Regulation of Inflationary Developments in Ukraine on the Basis of the Cognitive Approach

The article discusses the essence and primary factors causing the inflationary developments in Ukraine. The effects of inflation on macro- and microeconomic performance indicators of the government and economic operators were described. A cognitive model for the study of the inflationary development dynamics was constructed taking into account the cause-and-effect relations between inflation and other macroeconomic indicators, in particular the currency exchange rate, which permits identifying the priority focus areas for the state in the future helping decrease the inflation rate. The cognitive model serves as the basis for development of inflation situation scenarios, which enables using the model to identify the possible scenarios, ways and mechanisms of influencing the situation in order to achieve the desired results, to avoid the undesirable consequences, and to develop a set of measures to influence the predicted situation. The proposed scenarios are characterized by the initial data, managerial influence, and the predicted result. Thus, using the cognitive approach to modeling of the inflationary developments will help improve management efficiency at each level of the hierarchy, since introduction of modern information technology to the management of the financial processes of the state will ensure adoption of the corresponding anti-inflationary policy in the process of achieving the sought state development objectives.

Keywords: multidimensional scaling, currency exchange rate, inflation, inflationary developments, cognitive approach, macroeconomic indicators, regulation

Pic.: 8. **Bibl.:** 13.

Golofaeva Irina P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: irinaa_g@mail.ru

Голофаєва Ирина Петровна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: irinaa_g@mail.ru

Вступ. Становлення і розвиток ринкової економіки, перетворення України у відкриту економічну систему, вступ України до СОТ, наявність великої кількості іноземних компаній, які мають досить вільний доступ на ринки України і конкурують з вітчизняними виробниками, прагнення українських підприємств завоювати стабільні позиції на світовому ринку вимагають більш детального аналізу проблем, пов'язаних з інфляційними процесами та їх адекватним регулюванням. В Україні наявні високі темпи інфляції, низький рівень конкурентоспроможності більшості підприємств, відсутня цілісна система підтримки експорту продукції, недостатнім є захист інтересів експортерів на зовнішніх ринках, не розвинений механізм експортного кредитування, зберігаються суттєві проблеми з відшкодуванням ПДВ. На перспективи експорту національної продукції впливає становище в країнах – торговельних партнерах, зокрема витіснення національних експортерів зі світових ринків металу через запровадження іншими країнами дискримінаційних квот стосовно України [8].

Постановка задачі. Наявність вищезазначених проблем обґрунтовує необхідність удосконалення інструментарію управління регулювання інфляційних процесів з метою прийняття виважених рішень щодо забезпечення подальшої ефективної роботи підприємств і галузей економіки України як на державному рівні, так і на рівні окремих підприємств. Вплив інфляції на конкурентоспроможність українських підприємств проявляється у зниженні вартості активів підприємства; зниженні собівартості продукції внаслідок зниження вартості матеріалів і амортизаційних відрахувань; знеціненні доходів підприємства і формуванні додаткових потреб у збільшенні фонду споживання; ерозії капіталу через неможливість значного накопичення підприємством грошових коштів для оновлення своїх основних фондів. Прямий вплив на конкурентоспроможність підприємств має валютний курс через цінові чинники, а також через інфляційні очікування економічних суб'єктів щодо встановлення підприємствами індивідуальних цін [8]. Рівень цінової конкурентоспроможності національних товарів може підвищитися у випадках зростання рівня зовнішніх цін, зниження внутрішніх цін, девальвації національної грошової одиниці. Інфляційні процеси характеризуються як самовідтворювальні, тобто є такими, в яких причинкові чинники в ряді контурів взаємодії стають також і наслідковими, відтак, розвиток процесу може набувати спірального характеру [6]. Актуальною задачею дослідження інфляційних процесів є створення адекватного модельного базису, що дозволить досліджувати інфляційні процеси з точки зору досконалого аналізу причинно-наслідкових зв'язків між чинниками, що її викликають. Отже, постає питання про необхідність використання сучасного інструментарію, що дозволить усебічно оцінити і проаналізувати причинно-наслідкові відносини всередині інфляційного процесу як системи.

Теоретичні та практичні аспекти проблеми інфляційних процесів отримали розвиток у дослідженнях таких видатних вітчизняних і зарубіжних науковців, як С. Бриттам, С. Брю, А. Гальчинський, В. Геєць, П. Єщенко, М. Коваль, Т. Ковальчук, П. Гайдучкий, С. Кораблін, Ж.-Ж. Ламбен, К. Маркс, О. Мірошник, В. Найдбонов, М. Савлук, А. Савченко, М. Фвідмен та інших. Однак окремі питання залишаються невирішеними.

Результати. В роботі запропоновано вдосконалення управління інфляційними процесами шляхом фінансового регулювання, зокрема в умовах високих темпів інфляції і коливань валютних курсів, що передбачає формування інформаційної бази, комплексну діагностику, моніторинг, прогнозування, прийняття рішень і контролінг. Під інструментарієм слід розуміти сукупність засобів, методів, важелів здійснення управлінського впливу. Отже, метою роботи є використання засобів когнітивного моделювання [1, 2] для аналізу інфляційних процесів в економіці України на основі реалізації наступних завдань: розгляд сутності інфляційних процесів, аналіз причинно-наслідкових зв'язків між інфляцією й іншими макроекономічними показниками, вибір та обґрунтування методів і моделей, що використовуються для аналізу інфляції, побудова моделей когнітивного аналізу інфляції та моделювання сценаріїв розвитку інфляційного процесу. В роботі пропонується модель дослідження інфляційних процесів, яка складається з наступних етапів, представлених на рис. 1.

Етап 1. Оцінка та виділення факторів і їх угруповання. На першому кроці даного етапу виокремлюються чинники, що характеризують проблемну ситуацію: виділення базисних (основних) чинників, що описують сутність проблеми [3]; виокремлення в сукупності базисних чинників цільових чинників, виокремлення чинників, що впливають на цільові чинники; визначення чинників-індикаторів, процесів, що відображають і пояснюють розвиток проблемної ситуації і їх вплив на різні сфери (економічну, соціальну, політичну тощо).

На другому кроці виконується угруповання чинників. Об'єднуються в один блок чинники, що характеризують дану сферу проблеми і визначальні процеси в цій сфері. Тут можливі варіанти залежно від специфіки проблеми, цілей аналізу, кількості суб'єктів ситуації і т. д. Виконується виокремлення в блоці групи інтегральних показників (чинників), за зміною яких можна аналізувати загальні тенденції у даній сфері.

Етап 2. Побудова когнітивної моделі інфляційного процесу. Даний етап передбачає побудову когнітивної карти і розробку плану експериментів. Когнітивна карта являє собою схематичний, спрощений опис проблемної ситуації або деякого її фрагмента, що має відношення до певної проблемної ситуації [7]. Для розробки плану експерименту виокремлено управляючі змінні, що дозволяє моделювати ситуацію.

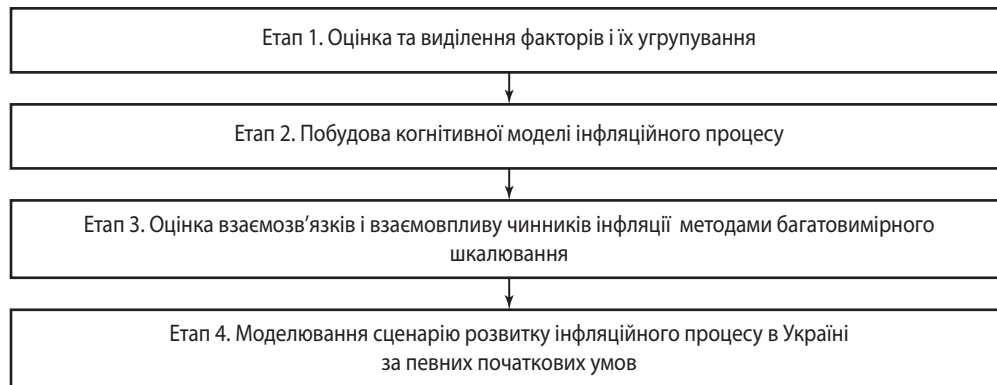

Рис. 1. Алгоритм дослідження інфляційних процесів

Етап 3. Оцінка взаємозв'язків і взаємовпливу чинників інфляції методами багатовимірного шкалювання [4]. На цьому етапі оцінюються зв'язки між чинниками: визначення зв'язків і взаємозв'язків між блоками чинників; визначення безпосередніх зв'язків чинників усередині блоку; визначення напрямку впливів і взаємовпливу між чинниками; визначення позитивності впливу (позитивний, негативний); визначення сили впливу і взаємовпливу чинників (слабкий, сильний); визначення зв'язків між чинниками різних блоків.

Етап 4. Моделювання сценарію розвитку інфляційного процесу в Україні за певних початкових умов. Сценарій може моделюватися за трьома основними напрямками [2]:

- 1) прогноз розвитку ситуації без жодної дії на процеси в ситуації – ситуація розвивається сама по собі.
- 2) прогноз розвитку ситуації з вибраним комплексом заходів (управління) – пряме завдання.
- 3) синтез комплексу заходів для досягнення необхідної зміни стану ситуації – зворотне завдання.

Розглянемо більш детально реалізацію запропонованого комплексу моделей.

В Україні показники інфляції значно вищі за показники у більш розвинених країнах світу [9 – 13]. Відповідно, і системи управління інфляційними процесами різних країн суттєво різняться і залежать від багатьох факторів, зокрема, виду інфляції, напрямку державної політики [3 – 6]. Методи антиінфляційної політики в Україні повинні бути як адаптаційними (заходи щодо пристосування і стримування інфляції), так і радикальними (проведення відповідних грошових реформ, суттєве скорочення державних видатків і бюджетного дефіциту).

Причиною високих темпів інфляції в Україні є як монетарні, так і немонетарні чинники, такі як інфляція витрат (зокрема, зростання цін на енергоносії), структурні особливості економіки, зокрема дисбаланс видів господарської діяльності, деформована структура економіки, інфляційні очікування, зростання державних видатків, скорочення реального обсягу національного продукту (НП) тощо [3].

Після анованого аналізу науково-методичної літератури [5, 6] виокремлено наступні чинники інфляції: X_1 – темп зростання інфляції (growth rate of inflation); X_2 – зростання держвидатків (growth of public expenditures); X_3 – по-

надпланове розширення грошової маси (superscheduled expansion of money supply); X_4 – монополія профсоюзів (monopoly of trade unions); X_5 – скорочення реального обсягу НП (reduction of NP real volume); X_6 – зростання відкритості економіки (growth of economic openness); X_7 – інфляційні очікування (inflation expectations). На основі попереднього аналізу чинників, які обумовлюють інфляційні процеси в Україні, побудуємо когнітивну карту інфляційного процесу (рис. 2).

На даній карті вказано основні напрямки встановлення залежностей між інфляцією та чинниками, що її викликають, наведено основні контури зворотного зв'язку, завдяки яким можна переконатися у тому, що інфляція має чітко виражену тенденцію до самовідтворення. Це видно насамперед із того, що ряди контурів темпів інфляції є впливаючим чинником на ті фактори, які зрештою призводять до його збільшення.

Зростання державних видатків, інфляційні очікування, збільшення монополії профсоюзів, розширення грошової маси в обігу і скорочення реального обсягу національного виробництва призводять до збільшення темпів зростання інфляції. Але у розгалуженнях причинних зв'язків можемо бачити, що темп інфляції в свою чергу впливає на деякі безпосередні чинники свого росту. Так, темп зростання інфляції призводить до зростання інфляційних очікувань, тобто утворюється своєрідна спіраль зростання цін. Також можна виокремити й інші замкнені кола такої взаємодії. Наприклад, темп інфляції збільшує монополію профсоюзів у їхньому прагненні збільшити реальну заробітну плату, може відбутися зростання державних видатків, що в свою чергу призведе до збільшення грошової маси в обігу. Це прямо та опосередковано (через збільшення інфляційних очікувань) призводить до зростання темпів інфляції. Відтак, можна сказати, що дослідження інфляції повинно бути нерозривно пов'язаним із глибоким аналізом взаємовпливу інфляції та чинників, що на неї впливають [5; 6].

Оцінка взаємовпливу чинників інфляції визначена за алгоритмом багатовимірного шкалювання [4]. Стартова конфігурація моделі у двовимірному просторі представлена на рис. 3.

Значення власних чисел і відсотка пояснювальної дисперсії для обґрунтування розмірності простору наведено на рис. 4.

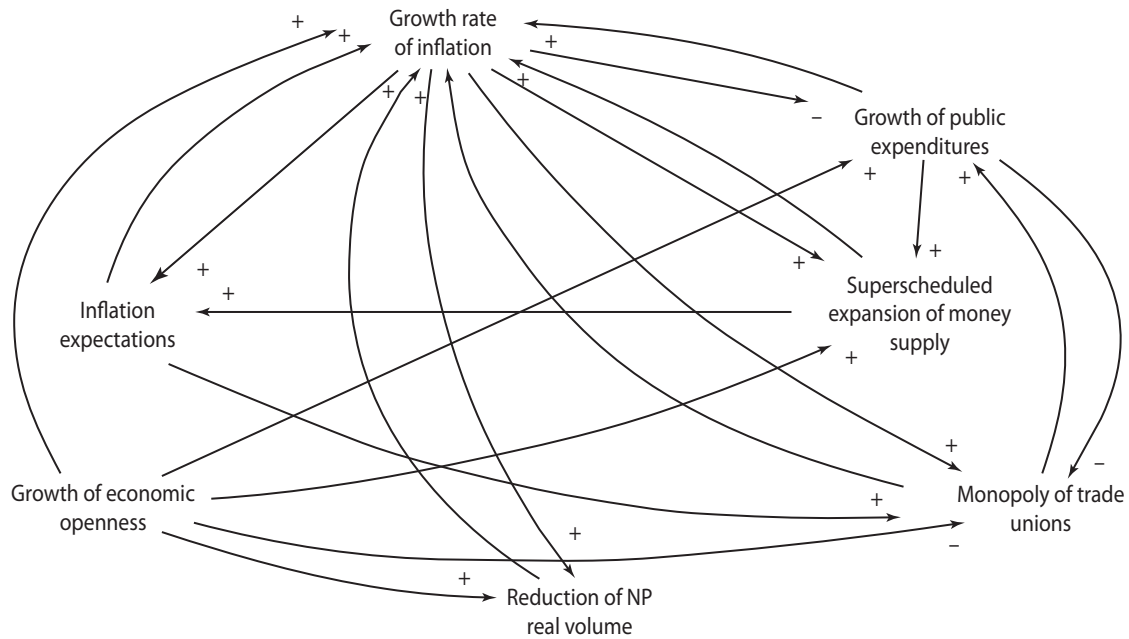

Рис. 2. Когнітивна карта інфляції

Factor Scores (Spreadsheet1)			
Rotation: Unrotated			
Extraction: Principal components			
Case	Factor 1	Factor 2	
1	-0.62086	2.062654	
2	-1.22877	-0.439697	
3	0.86201	0.086839	
4	0.51053	-0.856579	
5	0.74561	-0.228161	
6	-1.25430	-0.843307	
7	0.98677	0.218261	

Рис. 3. Стартові координати стимулів у двовимірному просторі

Eigenvalues (Spreadsheet1)				
Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	4.267771	88.11101	4.267771	88.11101
2	2.221302	31.73406	6.429155	91.84507

Рис. 4. Обґрунтування двовимірності простору

Отже, дві шкали пояснюють більш ніж 91% варіацій вихідних даних, тобто теоретичний простір буде складатись із двох шкал. Другий і третій експерти віддають перевагу оцінці стимулів за першою шкалою, тоді як перший експерт значно виділяє другу шкалу. В подальшому це покладено в основу розробки комплексу управлінських рішень. Багатокутник стимулів у теоретичному просторі для кожного експерта представлено на рис. 5.

Для інтерпретації шкального простору використаємо метод факторного аналізу, а саме – значення факторних навантажень (рис. 6).

Відтак, до першої шкали входять «Зростання державних видатків» (X_2), «Понадпланове розширення грошової маси» (X_3), «Скорочення реального обсягу НП» (X_5) і «Зростання відкритості економіки» (X_6). До другої шкали входять стимули «Темп зростання інфляції» (X_1) та «Моно-

полія профсоюзів» (X_4). Отже, на основі реалізації алгоритму багатовимірного шкалювання можна зробити наступні висновки:

- думки експертів з приводу взаємовпливу темпу зростання інфляції та чинників, що його спричиняють, в цілому збігаються, про що свідчить візуальний аналіз взаєморозташування стимулів у теоретичному двовимірному просторі;
- перший експерт віддає перевагу другій шкалі, що за своїми факторними навантаженнями можна інтерпретувати як «Об'єктивні чинники». Справді, темп зростання інфляції, хоча і є досить керованим, водночас є об'єктивним явищем світової економіки, як і монополія профсоюзів, що є наслідком мети їхнього існування. Відносно цієї шкали, на одному полюсі знаходяться стимули «Темп зростання інфляції» та «Інфляційні очікування»;
- найбільш об'єктивними, тобто такими, що практично не залежать від втручання зовні, є темп росту інфляції, зростання відкритості економіки і монополія профсоюзів. Друга шкала – «Суб'єктивні чинники». На додатному полюсі цієї шкали знаходяться стимули «Понадпланове розширення грошової маси», «Монополія профсоюзів», «Скорочення реального обсягу НП» та «Інфляційні очікування»;
- найбільш керованими, з точки зору експертів, є такі чинники інфляції, як інфляційні очікування, зростання державних видатків, скорочення обсягів національного виробництва і понадпланове розширення грошової маси в обігу. Тож вхідні дані можна використовувати для подальшого аналізу з урахуванням експертних уподобань.

Отриману оцінку взаємовпливу факторів інфляції покладено в основу реалізації сценаріїв розвитку. При розробці плану експериментів необхідно враховувати наступне:

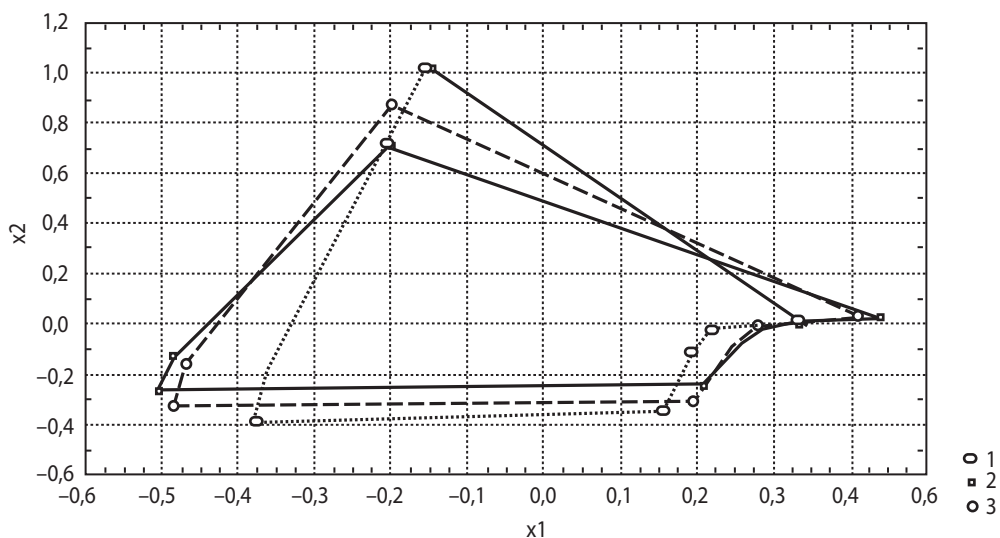

Рис. 5. Багатокутники стимулів у теоретичному просторі

Variable	Factor Loadings (Unrotated) (S _i) Extraction: Principal component (Marked loadings are > .700000)	
	Factor 1	Factor 2
X1	-0.245118	0.957438
X2	-0.894832	-0.404466
X3	0.926539	0.037131
X4	0.523371	-0.787712
X5	0.922733	-0.329372
X6	-0.761290	-0.635943
X7	0.885197	0.079535
Expl. Var	4.207771	2.221384
Prp. Totl	0.601110	0.317341

Рис. 6. Факторні навантаження

- визначення початкових умов, тенденцій, що характеризують розвиток ситуації на даному етапі. Це необхідно для додання адекватності модельного сценарію реальної ситуації, що підсилює до-

віру до результатів моделювання;

- завдання цільових, бажаних напрямів (збільшення, зменшення) і сили (слабко, сильно) зміни тенденцій процесів в ситуації;
- вибір комплексу заходів (сукупності управляючих чинників), визначення їхніх можливої і бажаної сили і спрямованості дії на ситуацію;
- вибір комплексу можливих дій (заходів, чинників) на ситуацію, силу і спрямованість яких необхідно визначити;
- вибір спостережуваних чинників (індикаторів), що характеризують розвиток ситуації, здійснюється залежно від цілей аналізу і бажання користувача.

Цільовою змінною в моделі є «Темп зростання інфляції». Проведемо експерименти зміни ситуації в країні до 2020 р. Результат побудови когнітивної моделі оцінки взаємовпливів між факторами інфляції наведено на рис. 7.

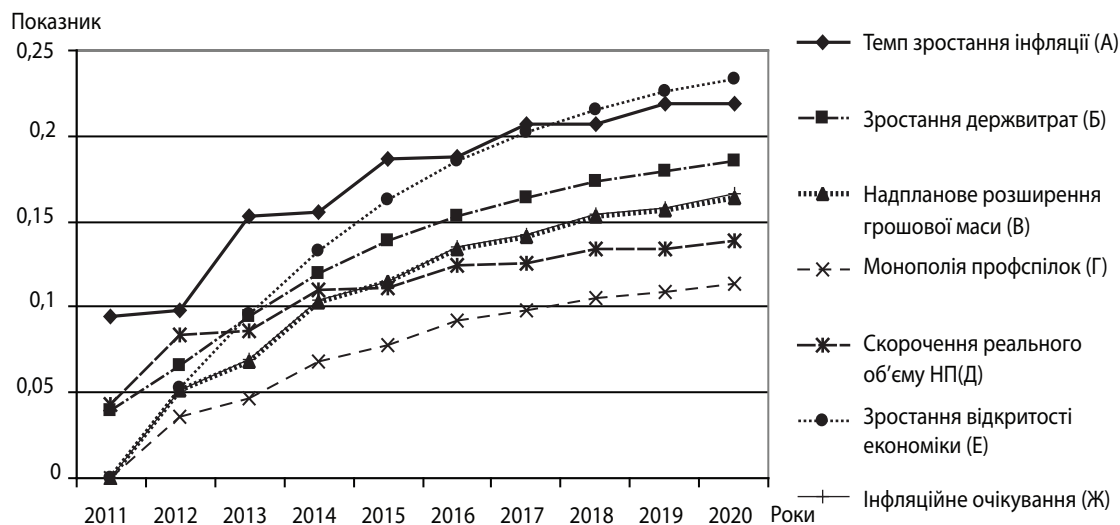

Рис. 7. Графік результатів побудови когнітивної моделі

Бачимо, що за даних початкових умов, темп інфляції буде послідовно зростати протягом періоду розгляду. З графіку видно, що інші параметри також будуть зростати різними темпами, в цілому описуючи логарифмічний тренд.

Найбільше зросте відкритість економіки України, що в цілому відповідає нинішнім тенденціям. Найбільші сплески інфляції притаманні непарним рокам, найменші – парним.

Слід зазначити, що це супроводжуватиметься зростанням державних видатків і скороченням реального обсягу національного виробництва. Найменше

зростатиме монополія профсоюзів, це логічно впливає зі скорочення національного виробництва і зростання темпів інфляції.

Так, в якості важелів впливу (управляючих змінних) у когнітивній моделі вибрано «Зростання державних видатків» і «Скорочення реального обсягу НП», що пояснюється тим, що ці змінні вважаються експертами одними з найбільш суб'єктивних. Розглянемо експерименти за когнітивною моделлю з урахуванням політики управління важелями для зупинки зростання цін у 2015 році (рис. 8).

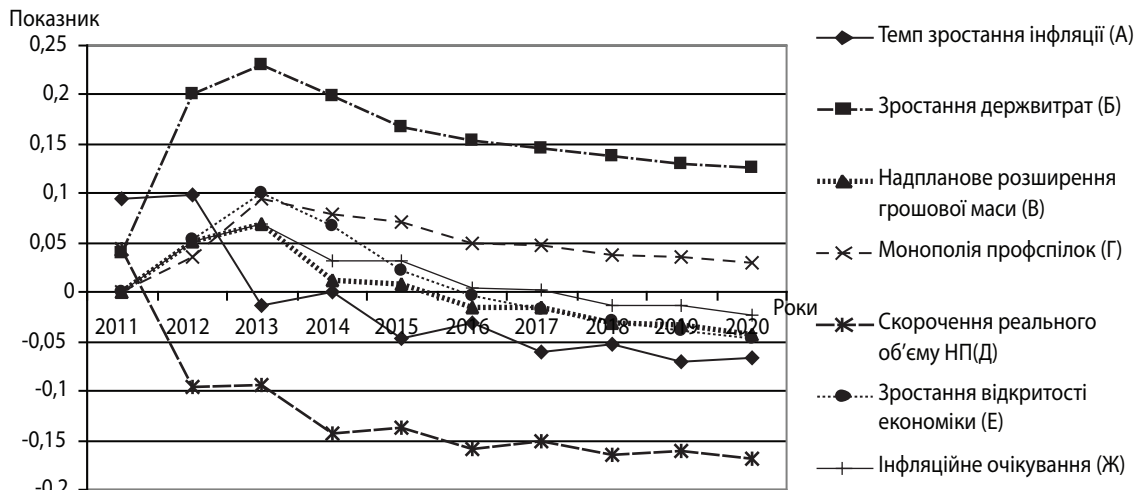

Рис. 8. Графік результатів експерименту

Отже, для того, щоб темп інфляції у 2015 році склав 0%, у 2014 році необхідно збільшити державні видатки на 20,117% і забезпечити зростання національного виробництва на рівні 9,68% від обсягів 2014 року. Спостерігаємо, що при цьому темп інфляції кожного року буде скорочуватися на 1 – 2%, за винятком 2016, 2018 і 2020 років. Пік зростання державних видатків відтак припадає на 2015 рік, після чого почнеться процес їхнього поступового скорочення. Національне виробництво при цьому буде поступово зростати, тобто можна зробити висновок, що державні видатки будуть спрямовані на підтримку національного виробника. Подібна політика дозволить зупинити розширення грошової маси до 2016 року і згладити панічні настрої в суспільстві до 2017 року.

Висновки. Отже, регулюванням інфляційних процесів повинна займатися держава, а підприємство своїми діями може лише прогнозувати ситуації на ринку і розробляти відповідні стратегії адаптації, щоб мінімізувати втрати від зростання інфляції або валютного курсу. Основними методами державного регулювання валютних курсів є валютні інтервенції, дисконтна політика та валютні обмеження. Держава здійснює антиінфляційне регулювання шляхом провадження наступних заходів:

- погашення інфляційних очікувань, насамперед цінових (контроль за цінами, гарантія збережень, попередження нагнітання поточного попиту); введення жорстких лімітів на щорічні прирости грошової маси;

- скорочення бюджетного дефіциту (насамперед шляхом зменшення державних видатків, зокрема субсидій, дотацій);
- регулювання грошових доходів і витрат населення (державні позики, цільові вклади в Ощадбанк, приватизація житла, випуск і продаж цінних паперів);
- запровадження податкових пільг і стимулів в оподаткуванні;
- зниження процентних ставок за кредити;
- індексації грошових доходів.

Відтак, використання когнітивного підходу до моделювання інфляційних процесів забезпечить підвищення ефективності результатів управління конкурентоспроможністю на всіх рівнях ієрархії, оскільки вдосконалена система управління конкурентоспроможністю розроблена з урахуванням специфіки діяльності підприємства і забезпечує проведення відповідної політики в досягненні поставлених цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдикеев Н. М. Когнитивная экономика в эпоху инноваций / Н. М. Абдикеев, А. Н. Аверкин, Н. А. Ефремова // Вестник РЭА. – 2010. – № 1. – С. 3 – 20.
2. Когнитивное моделирование для решения задач управления слабоструктурированными системами (ситуация-

ми) / З. К. Авдеева, С. В. Коврига, Д. Н. Макаренко. – М.: Институт проблем управления РАН, 2007. – 13 с.

3. Макроэкономика : учебник / под ред. Е. Б. Яковлевой. – СПб.: Поиск, 2006. – 380 с.

4. Многомерный статистический анализ в экономике : учеб. пособие [для вузов] / под ред. проф. В. Н. Тамашевича. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 598 с.

5. Сергієнко О. А. Дослідження факторів зовнішнього середовища в процесі формування конкурентних стратегій розвитку підприємства / О. А. Сергієнко, М. С. Татар // Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти : монографія / за ред. П. В. Захарченко, Т. П. Несторенко. – Бердянськ : Вид-во Ткачук, 2012. – С. 289 – 303.

6. Шепель Є. В. Сутність інфляції як системного утворення і основні чинники її виникнення / Є. В. Шепель // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 32 – 41.

7. Axelrod R. The Structure of Decision: Cognitive Maps of Political Elites / R. Axelrod. – Princeton : University Press, 1976. – 273 с.

8. Sergienko O. A. Complex analysis of branch trends of metallurgical enterprises' competitiveness / O. A. Sergienko, M. S. Tatar // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 214 – 223.

9. Річний звіт // Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84983

10. Ділові очікування підприємств України // Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374

11. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>

12. Website of US Department of Labor [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.go.jp/>

13. Website of Japan Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bls.gov/>

Avdeeva, Z. K., Kovriga, S. V., and Makarenko, D. N. Kognitivnoe modelirovanie dlia resheniia zadach upravleniia slabostrukturirovannymi sistemami (situatsiiami) [Cognitive modeling for solving semi-structured management systems (situations)]. Moscow: Institut problem upravleniia RAN, 2007.

Axelrod, R. The Structure of Decision: Cognitive Maps of Political Elites Princeton: University Press, 1976.

"Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy" [Business expectations Enterprises of Ukraine]. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnogo banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374

Makroekonomika [Macroeconomics]. St. Petersburg: Poisk, 2006.

Mnogomernyy statisticheskiy analiz v ekonomike [Multivariate statistical analysis of the economy]. Moscow: YUNITI-DANA, 1999.

Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva finansiv Ukrainy. <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>

"Richnyi zvit" [Annual Report]. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnogo banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84983

Sergienko, O. A., and Tatar, M. S. "Complex analysis of branch trends of metallurgical enterprises' competitiveness". Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, no. 38 (2012): 214-223.

Shepel, Ye. V. "Sutnist inflitsii iak systemnogo utvorennia i osnovni chynnyky ii vynyknennia" [The essence of inflation as a system of education and key factors for its occurrence]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 2 (116) (2011): 32-41.

Serhienko, O. A., and Tatar, M. S. "Doslidzhennia fak-toriv zovnishnyoho seredovyscha v protsesi formuvannia konkurentnykh stratehii rozvytku pidpriemstva" [The study of environmental factors in the formation of competitive strategies of the company]. In Prostorova ekonomika: kontseptsii, modeli ta rehionalni aspekty, 289-303. Berdiansk: Vyd-vo Tkachuk, 2012.

Website of US Department of Labor. <http://www.stat.go.jp/>
Website of Japan Statistics. <http://www.bls.gov/>

REFERENCES

Abdikeev, N. M., Averkin, A. N., and Efremova, N. A. "Kognitivnaia ekonomika v epokhu innovatsiy" [Cognitive economy in an era of innovation]. Vestnik REA, no. 1 (2010): 3-20.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ГНУЧКОСТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

© 2014 ЛАКТИОНОВА О. А.

УДК 658.15

Лактіонова О. А.

Методичний підхід до оцінки гнучкості фінансового ринку в умовах циклічного розвитку економіки

У статті визначено методичний підхід до оцінки гнучкості фінансового ринку у посткризовий період відновлення ділової активності та розширення потреби економічних суб'єктів у фінансовому забезпеченні. Визначено, що оцінка гнучкості фінансової системи у забезпеченні руху та трансформації фінансових ресурсів через фінансовий ринок базується на оцінці гнучкості як результуючої характеристики ефективно адаптивної реакції фінансового ринку до викликів економічного середовища, а також як буферного запасу або потенціалу адаптивної реакції. Як показники гнучкості ex-post використано тривалість, амплітуду, асиметрію, швидкість відновлення та розширення функціональної спроможності фінансового ринку. Оцінено інтегроване значення гнучкості фінансового ринку України до розширення фінансового забезпечення економіки за період 2008 – 2013 рр.

Ключові слова: гнучкість фінансового ринку, циклічність економічного розвитку, фінансове забезпечення, потенціал фінансового забезпечення, ліквідність фінансового ринку

Рис.: 8. **Табл.:** 6. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 16.

Лактіонова Олександра Анатоліївна – кандидат економічних наук, докторант, кафедра фінансів і банківської справи, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

Email: sashalakt@rambler.ru

УДК 658.15

UDC 658.15

Лактіонова А. А. Методический подход к оценке гибкости рынка в условиях циклического развития экономики

В статье определен методический подход к оценке гибкости рынка в посткризисный период восстановления деловой активности и роста потребности экономических субъектов в финансовом обеспечении. Определено, что оценка гибкости финансовой системы в обеспечении движения и трансформации финансовых ресурсов через финансовый рынок базируется на оценке гибкости как результирующей характеристики эффективной адаптации рынка к вызовам экономической среды, а также как буферного запаса или потенциала адаптивной реакции. В качестве показателей гибкости ex-post использованы: продолжительность, амплитуда, асимметрия, скорость восстановления и расширения функциональной способности рынка. Оценено интегрированное значение гибкости рынка Украины к расширению финансового обеспечения экономики за период 2008 – 2013 гг.

Ключевые слова: гибкость рынка, цикличность экономического развития, финансовое обеспечение, потенциал финансового обеспечения, ликвидность финансового рынка

Рис.: 8. **Табл.:** 6. **Формул.:** 5. **Библ.:** 16.

Лактіонова Олександра Анатольевна – кандидат экономических наук, докторант, кафедра финансов и банковского дела, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

Email: sashalakt@rambler.ru

Laktionova O. A. Methodological Approach to Evaluation of Market Flexibility in Terms of Cyclical Economy Development

The article defines a methodological approach to evaluation of both market flexibility in the post-crisis period of recovery of the business activity and growth of needs for economic operators in the financial securing. It has been determined that evaluation of flexibility of a financial system providing for the movement and transformation of financial resources through the financial market is based on assessment of flexibility as the resulting characteristics of efficient adaptation of market to the challenges of the economic environment, but also as a buffer stock or a potential of adaptive answering. As an ex-post flexibility indicators were used: duration, amplitude, asymmetry, speed of recovery and expansions of the functional capacity of the market. The integrated value of the Ukrainian market flexibility towards the increase of financial support for the economy in the period 2008 – 2013 has been estimated.

Keywords: market flexibility, potential of cyclical economic development, financial securing, potential of financial securing, liquidity of the financial market

Pic.: 8. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 16.

Laktionova Olexandra A. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree, Department of Finance and Banking, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

Email: sashalakt@rambler.ru

Фінансове забезпечення економіки будь-якої країни неможливе без ефективно функціонуючого, розвинутого фінансового ринку, який у всій сукупності своїх учасників здатний адаптивно реагувати на потреби реципієнтів фінансових ресурсів, не провокувати, а згладжувати циклічність їх ділової активності. В цьому аспекті оцінка потенціалу адаптивної реакції цієї складової фінансової системи країни під час проходження економікою кризів різні стадії

регулярних та нерегулярних циклів (ініційованих зовнішніми або внутрішніми шоковими впливами) – кризу, спад, поживалення, економічний підйом, є актуальним предметом наукових досліджень.

Останнім часом питання оцінки фактичного стану фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, відповідності його якісних і кількісних характеристик потребам економіки отримало достатню увагу з боку як наукової

спільноти, так і практиків. Монетарна складова, оцінка доступу економічних агентів різних масштабів діяльності до фінансування, спроможності фінансових інститутів забезпечити такий доступ до всього розмаїття фінансових послуг стали обов'язковими компонентами моніторингових звітів МВФ, Світового банку, ЄЦБ та центральних банків різних країн. Разом із тим, такі методики більшою мірою не нашітовані на особливості функціонування фінансового ринку в умовах окремих стадій циклічного розвитку і є досить агрегованими. Більшого розвитку набули ці питання в наукових дослідженнях. Так, в роботах Е. Мендози, М. Терронса, О. Джорда, А. Шуларіка, Дж. Тейлора, С. Клаеззенса та ін. розглядаються проблеми формування кредитних бумів на фінансовому ринку, потенціал їх формування та відповідний вплив на вірогідність виникнення фінансової кризи, посткризове відновлення фінансування економіки. Оцінці можливостей відновлення функціональної спроможності фінансового ринку після кризи на стадії похваллення присвячено праці К. Рейхарда, К. Рогоффа, А. Фатаса, І. Міхаса та ін. Разом із тим, є певні особливості формування такої методології для країн з ринками, що розвиваються, та значною відкритістю, як економічної, так і фінансової системи, до впливу кон'юнктури зовнішніх ринків.

Метою статті є визначення методичного підходу до оцінки гнучкості фінансового ринку в умовах циклічного розвитку економіки із розкриттям його особливостей застосування на стадії післякризового відновлення економіки України в частині оцінки гнучкості фінансового ринку до розширення фінансового забезпечення економіки у період з 2008 по 2013 рр.

Оцінка гнучкості фінансової системи у забезпеченні руху та трансформації фінансових ресурсів через фінансовий ринок базується на основі таких положень:

- 1) визнання гнучкості, з одного боку, як результуючої характеристики ефективної адаптації фінансового ринку до викликів економічного середовища, а з іншого – буферного запасу адаптивної реакції, потребує відповідної двовимірної оцінки гнучкості – із позиції *ex-post* і *ex-ante*. При цьому оцінка *ex-post* (що здійснюється *post-factum*) є саме тією, яка оцінює результат адаптації або прояву гнучкості, не відрізняючи, за рахунок чого вона була отримана – низького рівня дестабілізуючого впливу, або сформованого запасу міцності напередодні такого впливу, або потреби у пристосуванні. Маючи на увазі прояв гнучкості ринку до умов циклічного розвитку, доречно застосовувати у якості показників гнучкості *ex-post* такі, що характеризують динаміку ринку протягом циклу – тривалість, амплітуду, асиметрію, швидкість відновлення функціональної спроможності фінансового ринку (глибини (розміру), ефективності, стабільності та доступності капіталу). У свою чергу, оцінка гнучкості *ex-ante* – це вимір адаптаційних можливостей або резервного потенціалу без урахування можливого впливу дестабілізуючої події або розміру потреби у необхідній адаптації.
- 2) оскільки протягом циклу існує різний ступінь актуальності у виконанні фінансовим ринком тієї чи іншої функції, під час оцінки гнучкості *ex-post* будемо керуватися наступними пріоритетами у виборі показників: на стадії фінансово-економічної кризи – показники стабільності фінансового ринку, на стадії похваллення – показники масштабів ринку, доступності фінансових ресурсів, його ефективності, на стадії буму – показники ефективності взаємодії фінансового ринку і реального сектора економіки, масштабів або глибини ринку (рис. 1);
- 3) в якості інтегрованої оцінки гнучкості доцільно застосовувати композитні індикатори, що знайшли достатню популярність останнім часом серед національних та наднаціональних фінансових регулюючих інституцій. Для нормування вихідних показників застосуємо розраховані максимальні та мінімальні значення та їх варіативність, виходячи із показників по вибірці країн. Такі вибірки країн сформуємо за критеріями результуючої гнучкості відповідно до визначених характеристик функціональної спроможності фінансового ринку на тій чи іншій стадії циклу. Для стадії відновлення – показники позитивного зростання кредитування в середньому за 2009 – 2013 рр., позитивного зростання ВВП та капітальних вкладень в країні. Для стадії економічного буму, що супроводжується кредитною експансією, – показник асиметрії динаміки кредитування до ВВП із значенням більше двох (якщо темпи зростання кредитів до ВВП на стадії буму більше ніж у два рази перевищували темпи зростання цього індикатора на стадії кредитної рецесії);
- 4) кумулятивність процесів циклічності, а саме, вплив стану економіки та фінансового ринку зокрема на глибину та амплітуду наступних стадій економічного і фінансового циклів передбачає необхідність врахування гнучкості фінансового ринку *ex-post* попередніх стадій на рівень гнучкості *ex-ante* наступних.

Визначення рівня гнучкості фінансового ринку здійснюється таким чином:

$$G_{ex-ante} = \frac{\sum_{i=1}^n g_{li} + G_{(l-1)ex-post}}{n},$$

де $G_{ex-ante}$ – рівень гнучкості фінансового ринку на відповідній стадії циклу l як запасу адаптивної реакції (*ex-ante*);

g_{li} – нормований i -й показник гнучкості;

$G_{(l-1)ex-post}$ – рівень гнучкості фінансового ринку на відповідній попередній стадії циклу $(l-1)$ як результуючої характеристики ефективної адаптації фінансового ринку до викликів економічного середовища;

n – загальна кількість показників гнучкості на відповідній стадії циклу.

Нормування показників гнучкості для тих із них, збільшення яких приводить до зростання гнучкості:

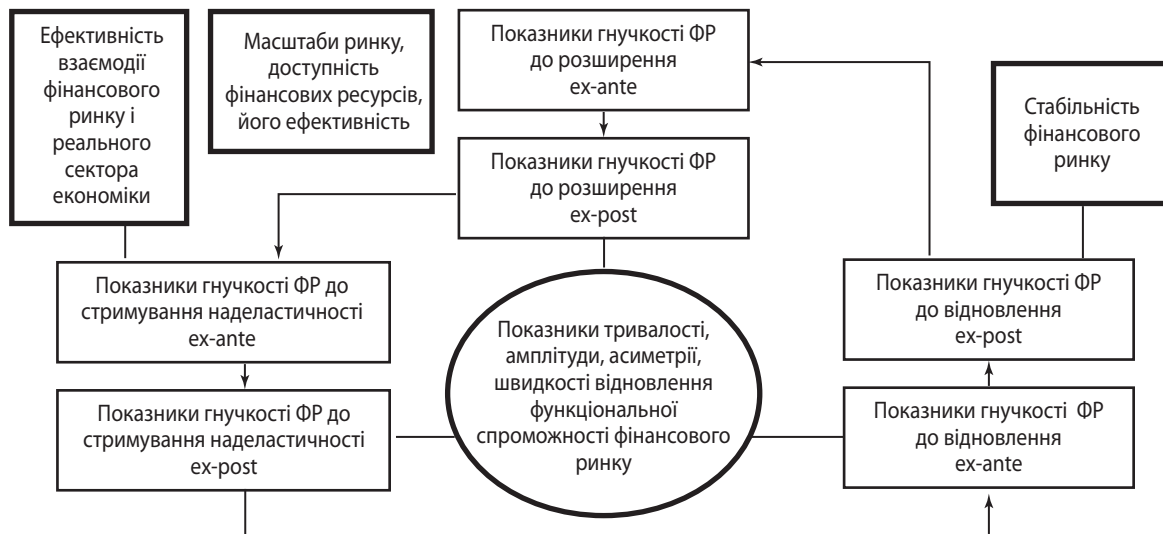

Рис. 1. Взаємозв'язок показників оцінки гнучкості функціонування фінансового ринку (ФР) в умовах циклічного розвитку економіки

$$g'_{ii} = \frac{g_{ii} - \min \bar{g}_{ii}}{\max \bar{g}_{ii} - \min \bar{g}_{ii}}$$

де $\min \bar{g}_{ii}$ – середньозважене мінімальне значення показника i по вибірці досліджуваних країн;
 $\max \bar{g}_{ii}$ – середньозважене максимальне значення показника i по вибірці досліджуваних країн.

Нормування показників гнучкості для тих із них, збільшення яких приводить до зниження гнучкості:

$$g'_{ii} = \frac{g_{ii} - \max \bar{g}_{ii}}{\min \bar{g}_{ii} - \max \bar{g}_{ii}}$$

Першим елементом загальної оцінки гнучкості адекватної реакції фінансового ринку на умови циклічності економічного розвитку в частині фінансової підтримки відновлення ділової активності суб'єктів господарювання з боку фінансового ринку є оцінка рівня гнучкості до розширення функціональної спроможності фінансового ринку *ex-ante*. Як основу для формування відповідної методології застосуємо логіку методичного підходу Світового банку розрахунків (BIS) до визначення рівня глобальної ліквідності, яка визначається як «легкість» фінансування економіки в глобальному вимірі [1]. При цьому автор методичного підходу, провідний спеціаліст Світового банку розрахунків Дж. Каруан застерігає, що ліквідність на ринку є відображенням не тільки дій центральних банків, а й об'єктом впливу на неї приватного сектора з позиції сприйняття його учасниками ризику. Саме цей аспект відіграє вирішальну роль з позиції автора у негативній циклічній динаміці та кризових проявах на глобальному фінансовому ринку [2]. У підході BIS глобальна ліквідність поділяється на два підвиди: офіційну або публічну, яка формується на основі монетарних операцій Центрального банку, та приватну ліквідність, яка є результатом операцій різних фінансово-кредитних інститутів та самого фінансового ринку у його вузькому значенні. Інтегрованими індикаторами глобальної ліквідності є: монетарна ліквідність, фондова або ресурсна ліквідність, ринкова ліквідність та

сприйняття ризику учасниками ринку, що визначаються в об'ємних та вартісних показниках.

Застосувавши логіку підходу BIS, звернемо увагу на те, що оцінка запасу гнучкості до розширення функціональної спроможності фінансового ринку буде будуватися не тільки на оцінці показників його ліквідності, а й у показників потенціалу її розширення для задоволення потреби економіки у довгострокових ресурсах на стадії виходу з рецесії та відновлення ділової активності.

Оцінка рівня гнучкості до розширення функціональної спроможності фінансового ринку *ex-ante* визначається на основі послідовного розрахунку рівнів гнучкості інститутів фінансового ринку (G_{RB} і G_{RN} – банків та небанківських фінансових установ відповідно) та саме фінансового ринку (G_{RF}) у його вузькому значенні:

$$G_{\text{ex-ante}} = \gamma_{RB} G_{RB} + \gamma_{RN} G_{RN} + \gamma_{RF} G_{RF}$$

де $\gamma_{RB}, \gamma_{RN}, \gamma_{RF}$ – частки відповідно активів банків, інституційних інвесторів і об'єму торгівлі на фондовому ринку до загальної суми цих показників.

Рівень гнучкості фінансового ринку, виходячи із спроможності банків до розширення ними пропозиції довгострокових кредитних ресурсів (G_{RB}), представлено її монетарною, ресурсною, вартісною та макроекономічною компонентами (табл. 1).

Монетарні умови формування пропозиції грошових ресурсів на фінансовому ринку є вихідними. Реакція ринку на необхідність економіки у фінансових ресурсах буде більш гнучкою, чим більшими є вихідний показник фактичного рівня монетизації економіки (g_{RBM1}), частка середньо- та довгострокових коштів у грошовій масі (g_{RBM2}), грошовий мультиплікатор (g_{RBM3}), відповідність термінової структури попиту та пропозиції ресурсів на грошовому ринку країни (g_{RBM4}), зростання грошової маси за агрегатом $M2$ (g_{RBM5}).

Для нормування вказаних показників та агрегування їх в індикатор гнучкості здійснено оцінку відповідних показників по вибірці країн, виділені за умовою відновлення

Таблиця 1

Складові оцінки рівня гнучкості до розширення функціональної спроможності фінансового ринку ex-ante

Монетарна компонента (G_{RBM})	Ресурсна компонента (G_{RRR})	Вартісна компонента (G_{RBC})	Макроекономічна компонента (G_{RRP})
<p>Показник фактичного рівня монетизації економіки (G_{RBM1});</p> <p>Частка середньо- та довгострокових коштів у грошовій масі (G_{RBM2});</p> <p>Грошовий мультиплікатор (G_{RBM3});</p> <p>Показник відповідності термінової структури попиту та пропозиції ресурсів на грошовому ринку країни (G_{RBM4});</p> <p>Показник зростання грошової маси за агрегатом M2 (G_{RBM5})</p>	<p>Ступінь залучення банками валових заощаджень населення (G_{RRR1});</p> <p>Рівень накопиченого боргового навантаження на банки країни (фінансовий леверидж) (G_{RRR2});</p> <p>Ступінь жорсткості регулювання ліквідності банків (G_{RRR3});</p> <p>Рівень спроможності банків до концентрації коштів для задоволення попиту у крупному капіталі (G_{RRR4});</p> <p>Ступінь незалежності від оптових та зовнішніх джерел кредитних ресурсів банків (G_{RRR5});</p> <p>Частка довгострокових депозитів у їх загальній сумі (G_{RRR6});</p>	<p>Спроможність банків до поглинання збитків (співвідношення регулятивного капіталу до низькоякісних активів) (G_{RBC1});</p> <p>Спроможність зниження банками вартості кредитування (частка низькоякісних активів банків у їх загальній величині) (G_{RBC2});</p> <p>Дохідність діяльності банків (G_{RBC3});</p> <p>Рівень відсоткової маржі (G_{RBC4});</p> <p>Реальна вартість кредитування економіки (G_{RBC5});</p> <p>Розрив вартості кредитних ресурсів на міжнародному і вітчизняному ринку капіталу (G_{RBC6});</p> <p>Ступінь еластичності попиту на кредит відносно зміни відсотків за кредит (G_{RBC7});</p> <p>Кредитний рейтинг державних облигацій (G_{RBC8})</p>	<p>Відношення сальдо поточного рахунку до ВВП (G_{RRE1});</p> <p>Боргове навантаження на реальний сектор економіки (G_{RRE2});</p> <p>Зростання реальних наявних доходів населення (G_{RRE3})</p>
<p>Рівень гнучкості фінансового ринку виходячи із спроможності небанківських фінансово-кредитних установ до розширення ними пропозиції довгострокових фінансових ресурсів (G_{RNF})</p> <p>Ступінь ділової активності небанківських фінансово-кредитних установ у фінансуванні потреб економіки (показник фактичного розміру активів інституціональних інвесторів відповідно до ВВП) (G_{RNF1});</p> <p>Фінансова стійкість небанківських фінансово-кредитних установ (G_{RNF2});</p> <p>Рівень ділової активності венчурних фондів відносно розміру капітальних вкладень (G_{RNF3});</p> <p>Ступінь диверсифікованості активів інститутів спільного інвестування та недержавних страхових компаній (G_{RNF4});</p> <p>Доходність діяльності небанківських фінансово-кредитних установ (G_{RNF5})</p>	<p>Рівень гнучкості фондового ринку до розширення перерозподілу довгострокових фінансових ресурсів (G_{RF})</p> <p>Рівень глибини фондового ринку (G_{RF1});</p> <p>Рівень капіталізації ринку акцій (G_{RF2});</p> <p>Розмір національної економіки (G_{RF3});</p> <p>Масштаби ринку державних облигацій (G_{RF4});</p> <p>Ступінь концентрації випуску облигацій емітентами (частка випуску облигацій Top-5 емітентами) (G_{RF5});</p> <p>Ліквідність вторинного ринку облигацій внутрішнього державного боргу (G_{RF6});</p> <p>Ліквідність ринку облигацій (частка біржової торгівлі облигаціями Top-10 емітентами) (G_{RF7});</p> <p>Спроможність залучення на фондовий ринок фінансових ресурсів крупного бізнесу на основі їх власного капіталу (частка власного капіталу крупного бізнесу у загальній величині власного капіталу підприємств) (G_{RF8});</p> <p>Ліквідність ринку акцій (частка біржової торгівлі акціями Top-10 емітентів) (G_{RF9});</p> <p>Ступінь концентрації випуску акцій емітентами (частка випуску акцій Top-5 емітентами) (G_{RF10});</p> <p>Рівень інституціонального забезпечення фондового ринку (G_{RF11});</p> <p>Структура фінансової системи (співвідношення банківського кредитування суб'єктів господарювання до об'єму торгів на фондовому ринку) (G_{RF12})</p>	<p>Рівень гнучкості фінансового ринку виходячи із спроможності банків до розширення ними пропозиції довгострокових кредитних ресурсів (G_{RB})</p>	

потенціалу їх фінансового ринку у фінансування економіки у посткризовий період. В якості критеріїв для визначення результуючої вибірки застосовано: зростання кредитування у періоді з 2009 по 2013 рр., позитивне середнє зростання ВВП та капітальних вкладень. До результуючих вибірок увійшли такі країни: серед високорозвинутих, що входять до ОЕСР, – Австралія, Канада, Корея, Швеція, Швейцарія; що не входять до ОЕСР – Російська Федерація, Китай, Сінгапур, Саудівська Аравія, Уругвай; серед країн із доходами вище середнього – Білорусь, Бразилія, Китай, Коста-Ріка, Колумбія, Еквадор, Габон, Малайзія, Мавританія, Мексика, Намібія, Панама, Перу, Південна Африка, Таїланд, Туреччина, Венесуела. За визначеними країнами найвищі показники показали країни, із доходами вище середнього – за

4 роки об'єми кредитування зросли у 2,6 рази, капітальні вкладення – майже у 6 разів, ВВП зростало щорічно на 4,4 % (табл. 2).

Відповідні значення показників, що входять у різні компоненти індикатора оцінки гнучкості до розширення фінансового забезпечення економіки банками, наведено у табл. 3. Визначення середньозважених величин виконувалось, виходячи із ступеня наближеності економічних умов до умов економіки України: коефіцієнт зважування для показників високорозвинутих країн-членів ОЕСР – 0,2, для показників високорозвинутих країн, які не є членами ОЕСР – 0,3, країн, із доходами вище середнього – 0,5.

Таблиця 2

Середні показники по вибірках країн (одночасно відповідають умовам зростання кредитування більше 1, позитивного середнього зростання ВВП та капітальних вкладень) (розраховано на основі [3])

Показники	Високорозвинені – ОЕСД	Високорозвинені, що не є ОЕСД	Країни із доходами вище середнього
Зростання ВВП, щорічне, %	2,27	3,16	4,04
Зростання капітальних вкладень, щорічне, %	2,41	4,27	5,95
Зростання кредитування 2013 відносно 2009 рр.	1,43	2,16	2,59

Таблиця 3

Середні значення показників оцінки гнучкості до розширення фінансового забезпечення економіки банками в різних країнах за період 2008 – 2013 рр. (розраховано на основі [3])

Показники	Високорозвинені країни-члени ОЕСР	Високорозвинені, що не є членами ОЕСД	Країни із доходами вище середнього	Середньозважені
Сальдо поточного рахунку (% від ВВП)	1,53	7,30	-1,62	1,69
Норма заощаджень (% від національного доходу)	5,70	17,69	11,82	12,35
Реальна відсоткова ставка (%)	3,14	4,53	5,70	4,84
Премія за ризик (кредитна ставка мінус ставка казначейських зобов'язань, %)	2,66	6,91	3,28	4,24
Відсотковий спред (%)	2,81	7,05	3,88	4,62
Частка капіталу банків в активах (%)	6,18	3,36	2,84	3,66
Частка активів низької якості в загальних активах (%)	1,23	11,36	10,52	8,92
Кредити приватному сектору до ВВП (%)	127,56	86,21	70,05	86,40
Ліквідні зобов'язання (М3) до ВВП, %	108,25	41,58	41,92	55,09
Співвідношення М2 до ВВП, %	114,31	123,61	52,44	86,16
Зростання М2 (річний %)	16,04	12,16	14,34	14,03
Грошовий мультиплікатор (М2 до резервів)	8,10	2,77	8,87	6,89
Резерви до неясних активів банків, %	52,74	65,36	119,72	3,07
Дохідність активів банків, %	0,87	1,26	1,98	1,54

Треба відзначити, що монетарне забезпечення економіки України більше ніж у 2 рази нижче, ніж у високо-розвинутих країнах. Значення цього показника на початку фінансово-економічної кризи складало 48 %, на кінець 2009 р. – 54 %, зменшення цього показника також відбувалося у 2010 та 2012 рр. до рівня 53 %. Важливість вихідного рівня цього індикатора у загальній оцінці визначається тим, що його швидке збільшення загрожує розширенням інфляційних процесів. Саме тому в 2008р. Світовий банк в якості умов надання траншів за програмою Стенд Бай встановив кількісне обмеження розміру грошової маси. Протягом двох років відбувалося і сповільнене зростання грошової маси, а у 3 та 4-у кварталах 2009 р. – її зменшення на 4 %. Середнє зростання грошової маси за індикатором М2 було трохи вищим середньозваженого за країнами (14,03 %). Зменшення зростання грошової маси також спостерігалось протягом 2011 – 2012 рр. У післякризовому періоді відбувалося і зниження показника грошового мультиплікатора – з 3,05 у 1 кв. 2008 р. він знизився до мінімального значення 2,43 у 1-у кварталі 2010 р. Тільки в 4-у кварталі 2012р. його значення відновилося до 3,02. По досліджуваних країнах нормуючої вибірки це значення в середньому складало 6,89. Низький рівень мультиплікації визначається

в тому числі слабкою строковою структурою грошової маси в Україні – за 2,5 роки з початку 2008 р. частка середньо- та довгострокових активів у М3 знизилася майже на 13 в.п. – з 64 % до 51,4 %.

Відповідно до розрахованого показника гнучкості фінансового ринку на основі монетарної компоненти найгірші її значення були негативними протягом 2009 р. (рис. 2). Взагалі, просліджуються дві хвилі падіння рівня гнучкості за монетарною компонентою – у 2009 та 2011 рр.

Наступною компонентою в оцінці є ресурсна. В якості показників для її вимірювання обрано такі, що визначають якість формування ресурсів банківських інститутів. Потенціал розширення можливостей фінансування економіки з боку банків буде тим більшим, чим вищими є ступінь залучення банками валових заощаджень населення; ступінь накопиченого боргового навантаження на банки країни; нижчою жорсткістю регулювання ліквідності банків; вищою спроможністю банків до концентрації коштів для задоволення попиту у крупному капіталі; ступінь незалежності від оптових та зовнішніх джерел фінансових ресурсів банків та частка їх довгострокових фінансових ресурсів (рис. 3).

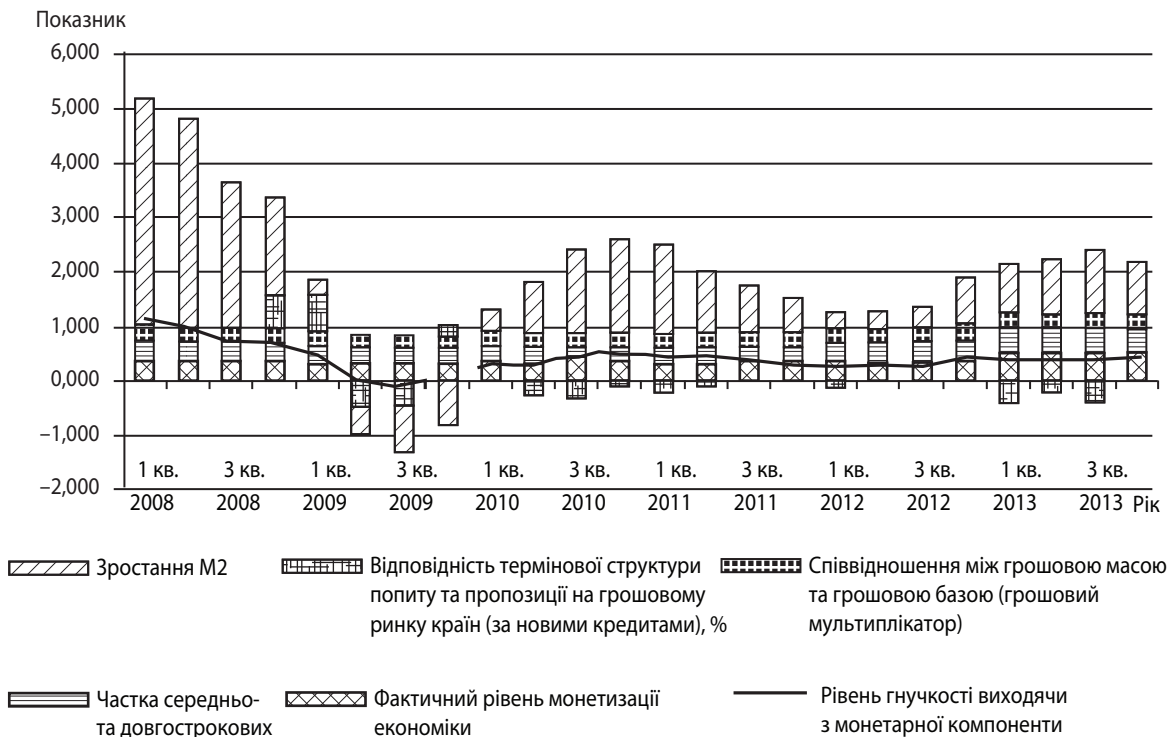

Рис. 2. Нормовані показники оцінки гнучкості до розширення пропозиції грошових ресурсів на фінансовому ринку за монетарною компонентою (розраховано на основі [4])

Джерелом формування ресурсної бази для довгострокового кредитування економіки країни банками є довгострокові депозити населення. Отже, в якості одного з індикаторів ресурсної компоненти застосуємо частку довгострокових депозитів у валових заощадженнях населення, який вказує на ступінь довіри населення до банківської системи. Максимальний рівень цього індикатора у досліджуваному періоді спостерігалось у 1 кварталі 2008 р. –

64 %, від'ємний – у 4 кварталі 2009 р. Надалі довгострокові вкладення залишалися низькими у загальних заощадженнях, досягши наприкінці 2013 р. 44 %.

Важливим показником ресурсної компоненти є ступінь незалежності від оптових джерел фінансування банків. Зниження потенціалу гнучкості відносно цього показника спостерігалось до кінця 2010 р. – починаючи із 30 % частки оптових джерел на початку 2008 р., це значення

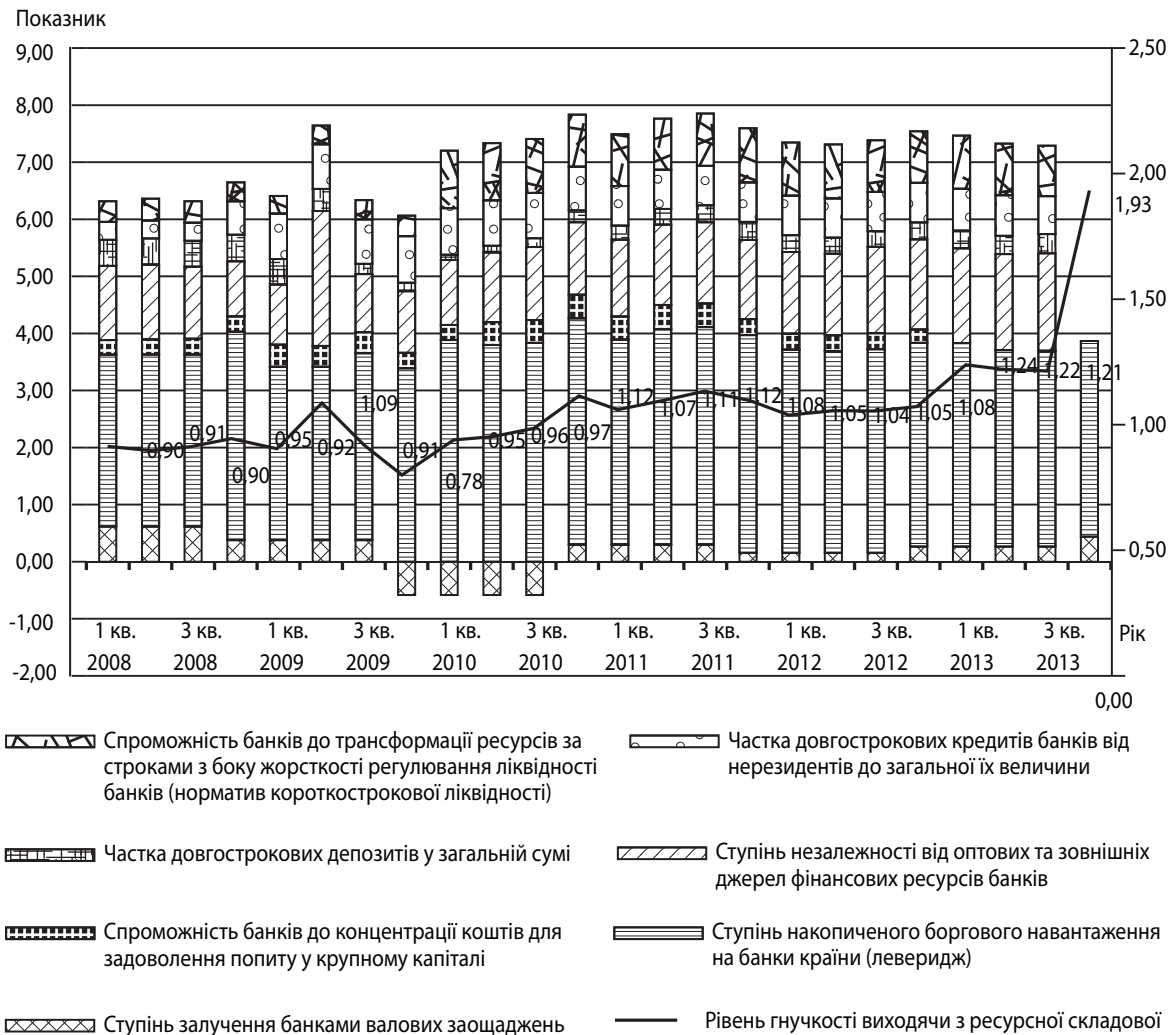

Рис. 3. Нормовані показники оцінки гнучкості до розширення пропозиції грошових ресурсів на фінансовому ринку за ресурсною компонентою (розраховано на основі [4])

ня зросло до 40 % наприкінці 2008 р. У 2013 р. відповідне зменшення оптових джерел до 19 % збільшило стійкість ресурсної бази та відповідно можливості до розширення. Про якість ресурсної бази банків також свідчить частка довгострокових депозитів населення та частка довгострокових зовнішніх кредитних ресурсів у загальній їх величині. На початку 2009 р. трапилося майже 50 % падіння частки довгострокових депозитів населення, та півтора роки поспіль їх складова не перевищувала 34 %. Відновлення цього показника до його докризового рівня трапилося тільки наприкінці 2013 р. Трохи іншу динаміку мали довгострокові кредити, залучені банками на зовнішньому ринку. Низька його ліквідність та «очищення» від ризику операцій зовнішніх інвесторів і кредиторів спричинили вплив гарячих грошей з вітчизняного ринку у 2009 р., склавши у структурі кредитів тільки 13 – 14 % протягом наступних 1,5 років. Протягом 2011 – 2013 рр. їх частка зросла і складала 23 – 24 %.

В оцінці даної компоненти також має значення спроможність банків до концентрації коштів для задоволення попиту у крупному капіталі, що визначається величиною регулятивного капіталу, рівнем відповідного нормати-

ву (крупних кредитів) та величиною власного капіталу суб'єктів господарювання. Для України цей показник характеризується вкрай низьким значенням – від 2,5 до 4%. Між тим, частка власного капіталу крупного бізнесу у складі загального капіталу суб'єктів господарювання складає не менше 40%.

Необхідним об'єктом для оцінки цієї компоненти є також рівень фінансового левіриджу банків. На відміну від традиційного нормативу адекватності капіталу, перший є менш суб'єктивним. Третім Базелем встановлено орієнтир за даним показником на рівні 5 %. В Україні він склався протягом 2008 – 2013 рр. від 13 до 14 %. Найгіршими були його показники наприкінці 2013 рр.

В цілому, інтегроване значення показника гнучкості відносно ресурсної компоненти мало значення нижче одиниці протягом 2008 – 2010 рр., за виключенням другого кварталу 2009 р., на що переважно вплинуло епізодичне підвищення ступеня незалежності банків від оптових джерел фінансування. З четвертого кварталу 2010 р. до першого кварталу 2013 р. значення індикатора не перевищувало 1,12 та в середньому складало 1,08.

Суттєво гірші значення отримано в результаті оцінки вартісної компоненти гнучкості фінансового ринку до розширення пропозиції фінансових ресурсів (рис. 4). Починаючи з 3-го кварталу 2009 р., значення цього індикатора були від'ємними. Така динаміка показника визначалася такими несприятливими тенденціями, що знижували спроможність банків гнучко реагувати на потребу у розширенні пропозиції фінансових ресурсів:

- погіршення спроможності банків знижувати вартість кредитування, що визначалося збільшення частки «поганих» кредитів, – нормоване значення показника набуло від'ємної величини з 4 кварталу 2009 р. і потім тільки погіршувалося. З 2011 р. недіючі кредити склали від 13,7 % до 16,5 %. Треба зазначити, що у порівнянні із значенням цього показника по вибірці вказаних вище країн, що спромоглися збільшити участь банків у фінансуванні економіки у посткризовому періоді, цей показник безумовно має високі значення – середня його величина по високорозвинутих країнам ОЕСР складала 1,23 %, високорозвинутих, що не відносяться до ОЕСР, – 11,4 %, у країнах із доходами вище середнього – 10,5 %. Між тим, гірші показники мали такі

- країни, як Болгарія і Угорщина – 17 %, Казахстан – 21 %, Литва – 24 %, Ірландія – 25 %, Греція – 33,5 %;
- негативною нормованою дохідністю банків з 2-го кварталу 2008 р. (виходячи з мінімуму та максимуму для нормування на рівні 0,01 та 0,03 відповідно по вибірці країн). Вихідні ж значення по Україні стали наблизитися до нуля та мали трохи більші значення тільки з 2012 р.;
- безпосереднє підвищення реальної вартості кредитування з 4,9 % до 15 % у 2-му кварталі 2012 р.;
- низькою еластичністю попиту на кредит в залежності від вартості кредитування;
- вкрай негативним рейтингом державних облігацій, починаючи з 4-го кварталу 2010 р., що свідчить про суттєвий вплив на зниження гнучкості банків зростання боргового навантаження держави, неефективність застосування державного боргу, негативний тиск на ціну кредиту;
- суттєвий розрив до 15 в. п. між вартістю кредитних ресурсів на міжнародному ринку капіталу (ставкою Лібор) та вартістю ресурсів на вітчизняному ринку – в цілому протягом періоду спостереження визначено негативний вплив цього фак-

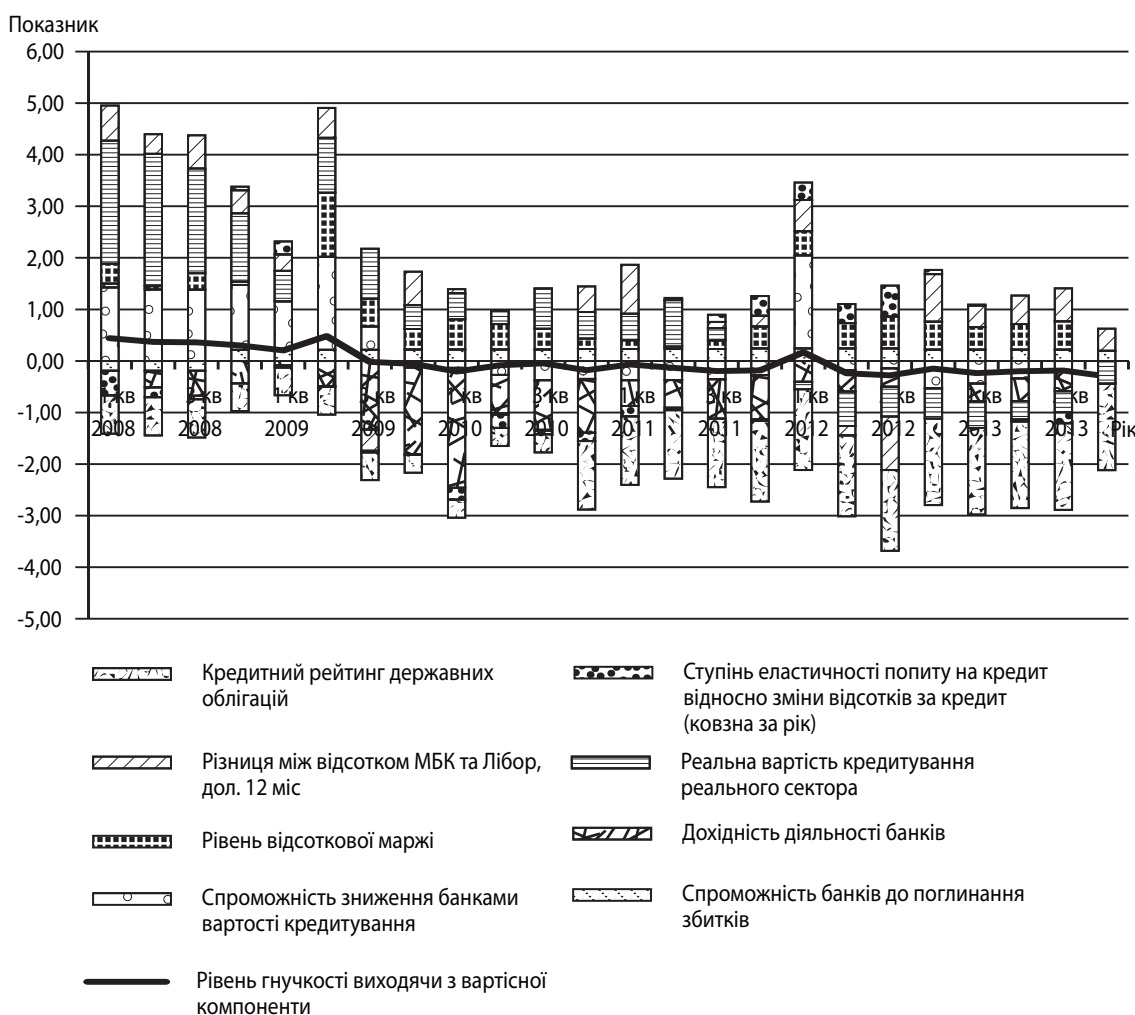

Рис. 4. Вартісна компонента гнучкості фінансового ринку до розширення пропозиції фінансових ресурсів, оцінена на основі нормованих значень показників (розраховано на основі[4])

тора на гнучкість банків у збільшенні пропозиції кредитування.

Іншими факторами, що не відносяться до вказаних груп, але впливають на спроможність розширити фінансу-

вання економіки банками є боргове навантаження реального сектора економіки, зростання реальних доходів населення та сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни (рис. 5).

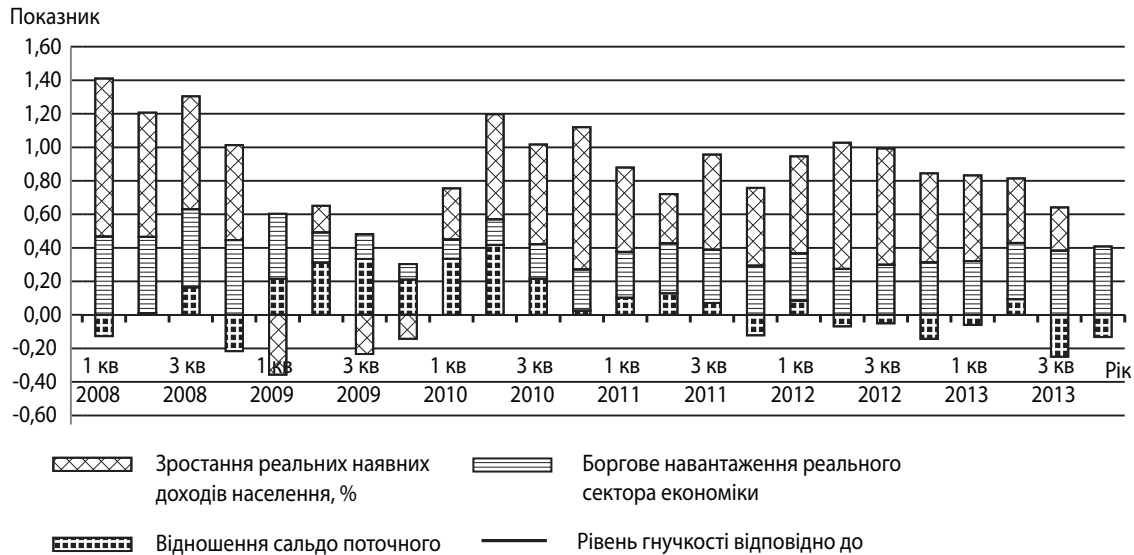

Рис. 5. Нормовані показники оцінки гнучкості до розширення пропозиції грошових ресурсів на фінансовому ринку за макроекономічною компонентою (розраховано на основі [5])

Так, суттєву роль у формуванні пропозиції кредитних ресурсів та їх вартості у країнах, що розвиваються, грає фактор сальдо поточного рахунку – його від’ємне значення в умовах зниження ліквідності міжнародного ринку капіталу спричиняє додатковий тиск на валютному ринку, зазначаючи відповідні дії Центрального банку з негативними наслідками пропозиції ресурсів на ринку капіталу в країні. Для нормування цього показника було розраховано його максимальні і мінімальні значення по відповідних вибірках країн (табл.) – незначне позитивне сальдо мають розвинуті країни, що водять до ОЕСР, – 1,53 % від ВВП, високе позитивне мають високорозвинуті, що не входять до ОЕСР та часто є країнами-експортерами енергоресурсів, – 7,30 %, негативний баланс (-1,62%) – країни з доходами вище середнього. В Україні негативні нормовані значення цього показника спостерігалися з 2008 р., коли негативний баланс досяг величини -11,5 %. Стієке негативне значення закріпилося з 4 кв. 2011 р. до кінця досліджуваного періоду. Боргове навантаження реального сектора економіки збільшилося із 1 кв. 2009 р., вперше перевищивши 60 % активів і далі не знижувався нижче 65 %. Порівнюючи значення показника заборгованості відносно ВВП до аналогічного по інших країнах, треба зазначити застережливу тенденцію до стрімкого збільшення боргового навантаження в умовах скорочення або сповільнення зростання ВВП – наприкінці 2013 р. воно збільшилося до 90 %. Це перевищує показник по країнах із доходами вище середнього, які поновили адекватне фінансування економіки – 70 %, та наблизилася до показника високорозвинутих країн, граничний рівень боргу яких має вищі значення.

Оцінка наступного елемента гнучкості фінансового ринку до розширення пропозиції ресурсів для фінансу-

вання економіки здійснюється на основі вимірювання відповідного потенціалу інституційних інвесторів або небанківських фінансових установ. Враховується, що гнучкість фінансового ринку буде вищою за умовою належного вихідного рівня ділової активності цих інститутів на ринку, достатньої їх фінансової стійкості, невисокої боргової залежності, адекватності наявного капіталу відносно об’ємів капітальних вкладень, належного ступеню диверсифікованості активів при позитивній доходності активів. Треба зазначити, що світова фінансова криза, суттєвим чином вплинула не тільки на банківський сектор, а й на фондовий ринок як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. Відповідним чином відбулося звуження сектора інституційних інвесторів. Аналіз динаміки активів цих інститутів у розвинутих країнах дозволяє стверджувати, що скорочення їх ділової активності відбулося, як у тих фінансових системах, де преважує банківський сектор, – Франції (на 36 %), Італії (на 4 %), Польщі (2 %), так і в тих, де перерозподіл капіталу через фондовий ринок є також суттєвим – відзначено скорочення приросту ділової активності відносно ВВП до 0 % у Німеччині, 10 % у Швейцарії, 13 % в Японії, 16 % у США (табл. 4).

В Україні у посткризовому періоді відбулося зростання як активів інституційних інвесторів – у 2,27 рази, так і їх співвідношення із ВВП – на 17 в. п. до 62 %. У цілому, незважаючи на нестабільність отриманого значення гнучкості інституційних інвесторів, відбулося його збільшення завдяки зменшенню ступеня збитковості їх діяльності наприкінці 2013 р., збільшення їх фінансової стійкості внаслідок впровадження нових пруденційних норм їх діяльності, зменшення боргової залежності (рис. 6). Разом із тим, відбулося зниження ступеня диверсифікації активів,

Таблиця 4

Активи інституційних інвесторів розвинутих країн та їх динаміка у посткризовому періоді (розраховано на основі [6])

	Співвідношення активів інституційних інвесторів та ВВП (середнє за 2008 – 2012 рр.)	Зростання активів інституційних інвесторів за 2008 – 2012 рр.	Коефіцієнт зростання співвідношення активів інституційних інвесторів до ВВП за 2008 – 2012 рр.
Австралія	1,68	2,01	1,66
Канада	1,78	1,81	1,65
Франція	1,64	0,64	0,58
Німеччина	0,82	1,12	1,00
Італія	0,49	0,97	0,93
Японія	2,20	1,19	1,13
Корея	0,61	1,35	1,22
Нідерланди	2,64	1,46	1,43
Польща	0,19	1,19	0,97
Швейцарія	3,47	1,21	1,10
Англія	2,22	1,37	1,40
США	1,83	1,22	1,16
Середні	1,63	1,30	1,19

розрахованої на основі методики розрахунку Херфендаля-Гіршмана.

Суттєву роль у забезпеченні фінансування економіки, в тому числі у його відновленні у післякризовому періоді відіграє фондовий ринок. Більш розвинуті, глибокі ринки підвищують рівень стабільності економіки, швидше відновлюються після кризи, забезпечують альтернативними джерелами фінансування в умовах зниження міжнародної ліквідності, обмежуючи різкі коливання цін на активи і валютного курсу. Треба зазначити, що незважаючи на відновлення об'ємів фінансових активів у світі до їх докризової величини (225 трлн дол. США) і, навіть збільшення на 19 трлн дол. США, показник фінансової глибини зменшився на 43 в. п. Значного зниження зазнала і капіталізація акцій – зменшення в цілому з 2007 р. склало 14 трлн дол. США або 28 %. На противагу, всі інші види фінансових активів збільшилися, включаючи корпоративні облигації [8].

Оцінка гнучкості фондового ринку до розширення перерозподілу довгострокових ресурсів заснована на положенні, згідно з яким перша буде тим вище, чим вище фінансова глибина фондового ринку, більше вихідний рівень капіталізації акцій, більшими є розмір національної економіки, масштаби ринку державних облигацій, ліквідність ринку, ділова активність і масштаби власного капіталу крупного бізнесу, рівень інституційного забезпечення, меншим є відхилення структури фінансового ринку від оптимальної.

Для нормування показників вказаних характеристик застосуємо вибірку країн, обрану за трьома критеріями: 1) підвищення ВВП у посткризовому періоді (із 2008 до 2013 рр.) – критерій відновлення ділової активності у країні; 2) підвищення рівня капіталізації до ВВП – відновлення функції збільшення фінансування за допомогою фондових інструментів; 3) відновлення рівня національних фондових

індексів – поновлення стабільності ринку. В результаті вибірку за першими двома критеріями увійшли 24 країни із рівнем розвитку не нижче розвитку економіки України, із додаванням третього критерію вибірку було зменшено ще на дві країни (Францію і Польщу), які мали від'ємні значення зростання індексу у посткризовому періоді. Середні значення зростання фондових індексів за цей період по вибірці склали – 38,3 %, підвищення рівня капіталізації до ВВП – 20 %, зростання ВВП – 4,3 % (табл. 5).

Зазначимо, що для визначення показника глибини фінансового ринку у його вузькому значенні, що обмежується тільки фондовим ринком, використовуються різні показники масштабів і ділової активності на ринку – показники об'ємів торгів цінними паперами і капіталізації [9]. Розрахований для України у посткризовому періоді показник об'ємів торгів акціями до ВВП в середньому складав 11 % із мінімумом у 2013 р. – 3 %, що суттєво менше середнього по вибірці країн, для яких його значення в середньому складало 71 % (з мінімумом у Литві – 0,43 %, Чорногорії – 2,45 %, Перу – 3 %, Мексиці – 10 %). Це визначило від'ємні нормалізовані значення відповідного показника по країні.

Значно вищими від рівня показників по Україні є значення показника капіталізації ринку акцій відносно ВВП по вибірці країн – 73,3 %. І хоча з 2008 р. капіталізація в Україні зросла майже у три рази (з 9 % до 24 % у 2013 р.), рівень показника 2006 р. 40 % так і не досягнуто.

Надто низькою також є ліквідність фондового ринку України. У вибірці країн показники частки торгівлі акціями та облигаціями, що приходяться на найбільш крупних емітентів не перевищує 1 %. В Україні частка торгівлі облигаціями Топ-10 емітентів складає майже третину торгівлі, на випуск облигацій Топ-5 компаній приходиться майже половина емісій – цей показник з 2007 року погіршився

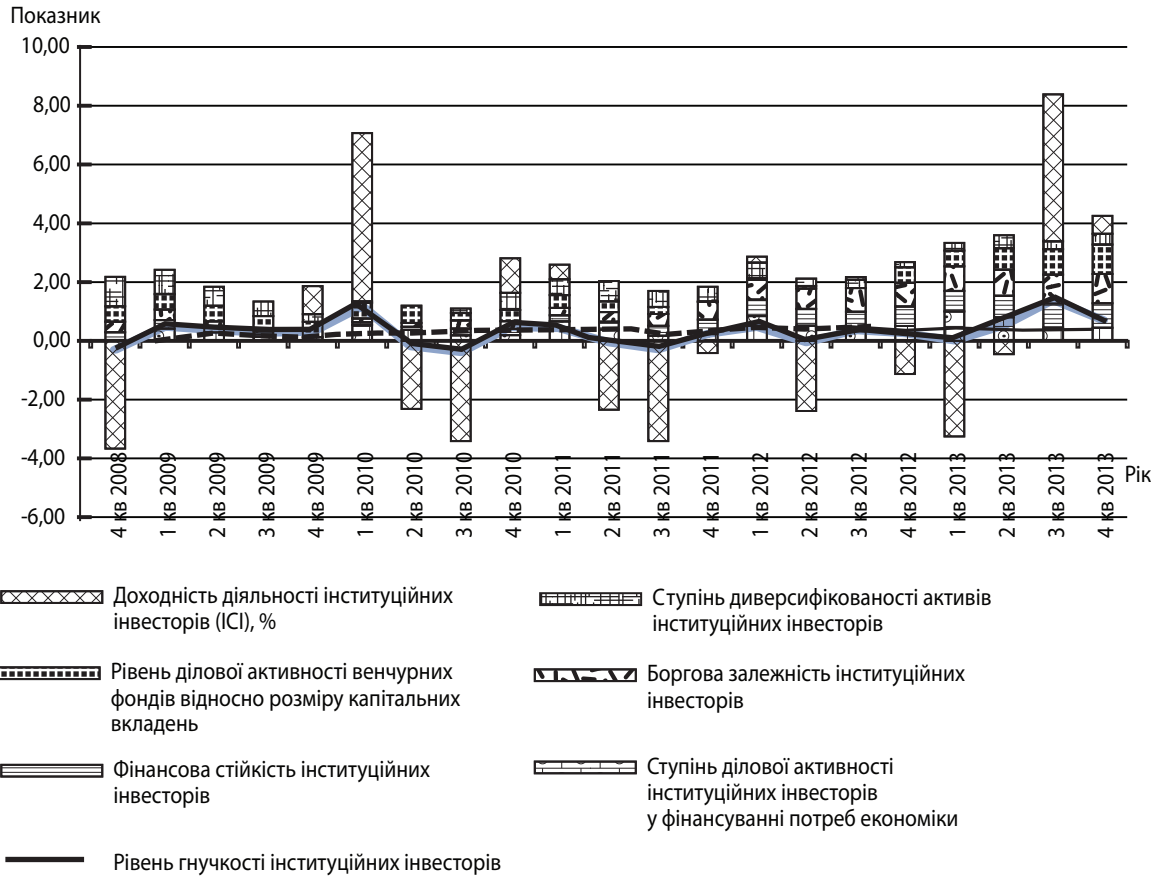

Рис. 6. Гнучкість інституційних інвесторів у забезпеченні економіки довгостроковими кредитними ресурсами (розраховано на основі [7])

Таблиця 5

Показники характеристик фондового ринку по вибірці країн (розраховано на основі [3])

Країна	Об'єм торгівлі акціями до ВВП	Капіталізація акцій до ВВП	Зростання фондово-го індексу	Зростання капіталізації до ВВП	Кількість компаній із лістингом на 100 тис. населення	Рівень інституційного забезпечення	Капіталізація до кредитів економіці
1	2	3	4	5	6	7	8
Австралія	88,82	99,5	9,19	1,18	8,30	5,50	0,80
Бразилія	40,41	56,8	30,61	1,20	0,19	3,70	0,97
Канада	88,32	107,9	24,79	1,20	10,93	5,90	0,86
Чилі	21,46	115,5	55,20	1,18	1,30	4,60	1,62
Німеччина	48,67	36,6	28,28	1,12	0,78	5,70	0,36
Корея	152,62	84,2	48,02	1,24	3,55	4,40	0,60
Литва	0,73	10,8	17,81	1,12	1,26		0,19
Малайзія	38,94	133,2	52,67	1,21	3,20	4,20	1,19
Мексика	9,66	36,3	49,62	1,25	0,10	3,30	0,32
Чорногорія	2,75	84,4		1,15	4,63	3,50	1,28
Нова Зеландія	15,90	43,0	28,16	1,20	2,81	4,90	0,29
Норвегія	53,43	48,5	45,42	1,26	3,82	6,00	0,33
Перу	2,99	53,5	57,46	1,05	0,66	3,80	1,98
Російська федерація	47,72	49,1	37,50	1,39	0,21	3,10	1,07

1	2	3	4	5	6	7	8
Саудівська Аравія	66,38	58,1	61,60	1,06	0,50	4,40	1,49
Сінгапур	107,70	133,7	47,00	1,17	8,55	6,20	1,24
Швеція	92,94	91,1	70,55	1,29	3,50	5,70	0,70
Швейцарія	159,90	172,5	39,40	1,04	3,04	5,70	1,07
Туреччина	45,54	32,0	56,00	1,39	0,46	4,10	0,68
Великобританія	142,88	108,8	5,19	1,20	3,43	5,90	0,60
США	258,60	103,0	40,76	1,11	1,43	5,70	1,97
Середні	70,78	73,3	40,26	1,20	2,98	4,82	0,94
Стандартне відхилення	50,05	35,65	14,14	0,07	2,20	0,905	0,43

у 4 рази. Ще гіршими були значення показників по ринку акцій – частка біржової торгівлі акціями Топ-10 компаній складала більше 40 % торгів, на емісію акцій 5-ти компаній приходилося більше 55 %.

Слабким є також інституційне забезпечення фінансового ринку України – значення показника цієї якісної характеристики, за оцінкою Міжнародного економічного форуму для нашої країни, має нижчі значення, ніж у будь-якої країни із вибірки досліджуваних країн. Середня його величина для України до 2013 р. дорівнювала 2,9, тоді як середнє по вибірці – 4,82 із найбільшими для Сінгапуру – 6,2, Норвегії – 6, Великобританії – 5,9, США – 5,7. Отже, нормовані значення цього показника у посткризовому періоді мали негативні значення із погіршенням тенденції.

Разом із тим, для України характерна висока частка крупного бізнесу, який є безпосереднім учасником фондового ринку, – 41 % в середньому у післякризовому періоді складала його частка у виробленні продукції та послуг, частка власного капіталу у загальній його величині – 42 %. Цей факт свідчить про високі можливості розвитку ринку та його розширення з позиції збільшення попиту на фінансування через фондовий ринок (рис. 7).

За показниками мінімального масштабу ринку державних облігацій та масштабу економіки країни Україна відповідає вимогам потенціалу розвитку фондового ринку та його розширення.

Останнім часом на підвищену увагу серед вчених отримало питання впливу відповідної структури фінансового ринку на циклічність економіки, можливості фондового ринку або банківського сектора знижувати або збільшувати наслідки фінансово-економічної кризи, забезпечувати фінансування економіки у період рецесії. При цьому, серед переваг банків визнаються їх довгострокові відносини із клієнтами, наявність меншої інформаційної асиметрії, що є важливим в умовах зниження ліквідності фінансового ринку. З іншого боку, банкрутство банків як інститутів фінансового ринку, погіршення їх фінансового стану, необхідність делеверджу суттєвим чином знижують потенціал банків до кредитування економіки. Крім того, як зазначає Бек М. та ін., небажання банків зазнавати збитки часто проковує їх до пролонгації кредитних відносин

із позичальниками із низькою кредитоспроможністю, що знижує швидкість оздоровлення банків та їх очищення від поганих активів [11].

Емпіричні дослідження впливу структури фінансового ринку на циклічність економіки, проведені Р. Кардареллі, Р. Левіном, Дж. Капетаніосом, С. Лаллом, Т. Пумівасаной, Г. Феррейром та ін., засвідчують неоднозначність такого впливу. Так, фінансовий ринок, заснований переважно на банках, збільшує економічну циклічність у більш розвинутих країнах і, навпаки, зменшує у країнах, що розвиваються [11; 12]. Важливим є також факт збігу фінансової кризи та економічної рецесії – наявність такого засвідчує уразливість банків та, відповідно, їх слабкість у підтриманні економіки, в той же час в умовах рецесії без фінансових кризових явищ орієнтований на банки фінансовий ринок краще забезпечує цю функцію [13]. Важливою є також галузева структура економіки, що впливає на залежність тих чи інших видів діяльності до відповідного виду фінансування – на банківське кредитування більше орієнтовані фондоємні компанії із традиційними технологіями. Має значення і вид економічної кризи – якщо вона спровокована необхідністю реструктуризації, перерозподілу ресурсів у ті галузі, що випробовують найбільших інновацій, амплітуда економічного циклу та тривалість рецесії може бути зменшено більш ефективно за рахунок розвинутого фондового ринку [14].

Для оцінки показника структури фінансового ринку застосуємо співвідношення капіталізації ринку акцій до об'єму кредитів приватному сектору у країні. Із 22 країн вибірки 10 за цим показником є країнами із фінансовим ринком, орієнтованим на фондовий ринок (Чилі, Малайзія, Перу, Чорногорія, Російська Федерація, Сінгапур, Саудівська Аравія, Швеція, Швейцарія, США). Таким чином, зберегти функціональну спроможність змогли як країни із орієнтацією на банки, так і на сам фондовий ринок. Середнє значення цього показника – 0,94. Для України значення цього показника після звуження у посткризовий період масштабів фондового ринку з 2008 р. має значення нижче одиниці, що відповідає критерію моделі із орієнтацією на банки. Це підтверджує той факт, що потенціал фінансового ринку більшою мірою формується не структурою

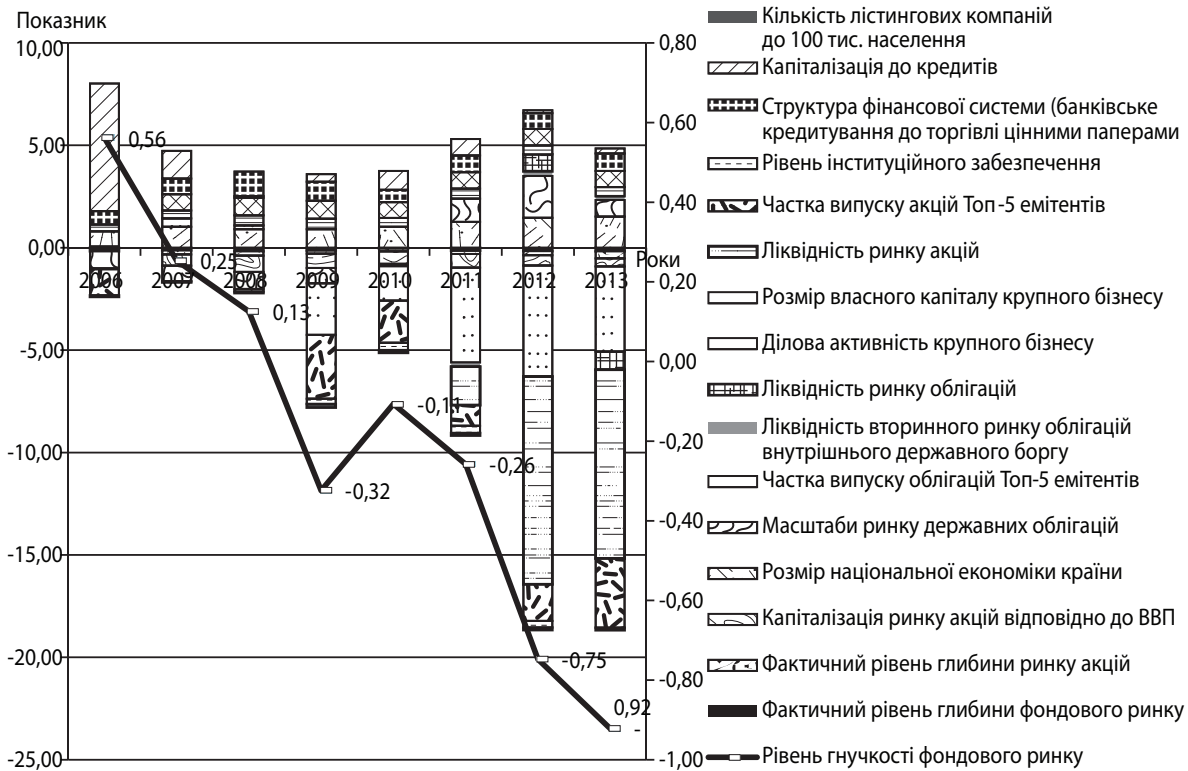

Рис. 7. Нормовані показники гнучкості фондового ринку до розширення перерозподілу фінансових ресурсів (розраховано на основі [10])

останнього, а фінансовим розвитком його складових, що визначають гнучкість його реагування на потреби економіки у короткостроковій і довгостроковій перспективах. Із позиції емпіричних досліджень Н. Лойази, Дж. та ін. у довгостроковій перспективі розвиток фінансового ринку має згладжуючий вплив як на саму волатильність ринку, так і циклічність економіки в цілому [15; 16].

Інтегроване значення гнучкості фінансового ринку до розширення фінансового забезпечення економіки країни має в цілому низпадаючий тренд (рис. 8). Відновившись у посткризовому періоді завдяки стабілізації ситуації у банківській сфері та відносного покращення на фондовому ринку, із початком 2012 р. бачимо суттєве погіршення ситуації – інтегровані значення гнучкості в результаті негативу з боку фондового ринку набули значень навіть нижчі за ті, що спостерігалися протягом фінансово-економічної кризи напередодні.

Доцільною є також оцінка гнучкості фінансового ринку ex-post як результуючої характеристики ефективної адаптації фінансового ринку до викликів економічного середовища, яка здійснюється на основі оцінки динаміки показників, що характеризують відновлення та відповідне розширення фінансового забезпечення економіки – масштаби фінансового ринку у його широкому розумінні та ефективність його взаємодії з реальним сектором. В якості характеристик, що покладено в основу оцінки гнучкості ex-post, застосуємо асиметрію тривалості піднесення у порівнянні з падінням того чи іншого показника у період економічної кризи; асиметрію амплітуди піднесення відносно падіння та стабільність досягнутої позиції:

$$G_{Rex-post} = \left(\sum_{i=1}^n 0,4AS_{TRi} + 0,4AS_{ARi} + 0,2ST_i \right) / n;$$

$$AS_{TRi} = T_{Di} / T_{Ri}, \quad AS_{ARi} = A_{Ri} / A_{Di};$$

$$ST_i = \overline{F_{Ri}} / F_{mini},$$

де AS_{TRi} – асиметрія тривалості піднесення (зростання) показника i ;

AS_{ARi} – асиметрія амплітуди піднесення відносно падіння показника i ;

ST – стабільність позиції за показником i ;

T_{Di} – тривалість погіршення показника i від моменту його пікового (найкращого значення) до моменту його найгіршого значення у роках (кварталах);

T_{Ri} – тривалість досягнення показником i його найкращого значення від моменту максимального падіння до моменту його досягнення кращого рівня у роках (кварталах);

A_{Di} – амплітуда погіршення показника i ;

A_{Ri} – амплітуда повного відновлення рівня показника i з урахуванням його максимального рівня, досягнутого після падіння;

$\overline{F_{Ri}}$ – середнє значення показника i у періоді після його максимального погіршення;

F_{mini} – найгірше значення показника за період дослідження.

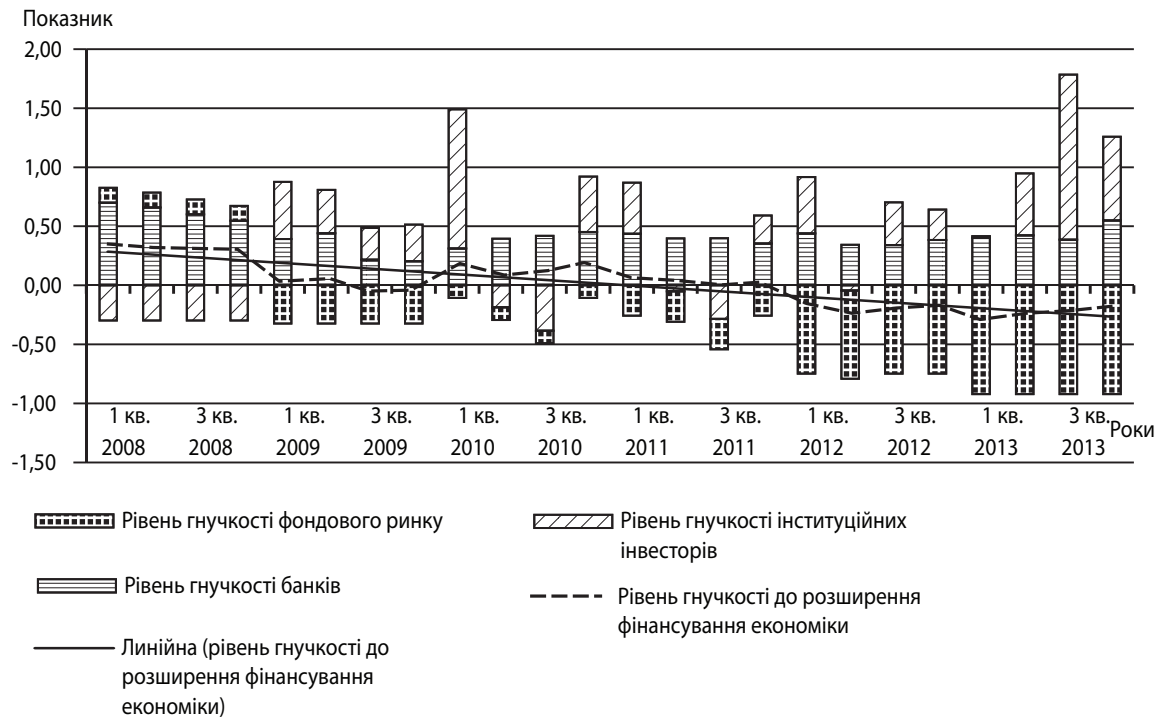

Рис. 8. Інтегрований рівень гнучкості фінансового ринку до розширення фінансування економіки

Результати оцінки відображено в табл. 6. Наведене підтверджує факт неспроможності адекватної адаптації фінансового ринку, яку отримано в результаті аналізу гнучкості ex-ante – середнє значення гнучкості як фактичного результату адаптації за період 2008 – 2013 рр. склало 0,96. Внаслідок недосягнення досліджуваними показниками своїх значень або динаміки, що спостерігалася напередодні економічної кризи, середнє значення асиметрії тривалості падіння відносно відновлення склало величину нижчу одиниці – 0,7, відновлення по більшості характеристик фінансового ринку було на 30 % довшим за їх падіння. Меншою за одиницю була і асиметрія амплітуди піднесення відносно падіння показників – 0,91. Серед показників, що свідчать про часткове відновлення або розширення функціональної спроможності фінансового ринку, є показник монетизації економіки, частки кредитування промисловості до об'ємів кредитування, частки довгострокового кредитування підприємств у загальній сумі їх кредитування, динаміки випуску акцій нефінансовими корпораціями. На фоні цього звертають на себе увагу неспроможність відновити ефективність фінансування економіки банками – співвідношення валової доданої вартості до кредитів реальному сектору склало тільки 34 % від докризової величини, аналогічний рівень відновлення за показником забезпечення кредитними ресурсами капіталовкладень, вкрай повільними були і темпи відновлення об'ємів торгів на фондовому ринку, рівня капіталізації до ВВП.

Отже, зробимо наступні висновки:

- оцінку гнучкості фінансового ринку доцільно здійснювати у двох вимірах: як результуючої характеристики ефективної адаптації фінансового ринку до викликів економічного середовища і як буферного запасу адаптивної реакції;

- отримане інтегроване значення гнучкості фінансового ринку України до розширення фінансового забезпечення економіки ex-ante мало низпадаючий тренд, в першу чергу, завдяки слабкості та незрозумитості фондового ринку в країні;
- підтверджує факт неспроможності адекватної адаптації фінансового ринку, отриману в результаті аналізу гнучкості ex-ante результату оцінки гнучкості як фактичного результату адаптації за період 2008 – 2013 рр.;
- слабкість потенціалу фінансового ринку дає підстави висунути гіпотезу про закономірності тенденції подальшого суттєвого погіршення його функціональної спроможності у 2014 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Assessing global liquidity from a financial stability perspective [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/speeches/sp121122.pdf>
- Global liquidity – concept, measurement and policy implications [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/cgfs45.htm>
- Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/topic/financial-sector>
- Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
- Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Офіційний сайт ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.oecd.org/>

Таблиця 6

Показники гнучкості фінансового ринку до розширення фінансового забезпечення економіки України як результатуючої характеристики його ефективної адаптації (ex-post)

Показники	Середня за період величина підвищення	Тривалість падіння, років	Тривалість відновлення років	Амплітуда падіння	Амплітуда розширення	Асиметрія тривалості розширення	Асиметрія розширення відносно падіння	Стійкість позиції	Гнучкість до розширення фін-го забезпечення
Монетизація ВВП	0,56	4	2	0,023	0,098	2	4,24	1,05	2,71
Валова додана вартість до кредитів реальному сектору	1,13	3	4	0,70	0,24	0,75	0,34	1,16	0,67
Динаміка кредитування реального сектора	1,11	1	4	0,66	0,11	0,25	0,16	1,06	0,38
Кредити реальному сектору до капіталовкладень	0,24	1	4	0,66	0,23	0,25	0,34	1,93	0,62
Довгострокові кредити реальному сектору до капіталовкладень	0,08	1	4	0,43	0,03	0,25	0,08	1,29	0,39
Частка кредитування промисловості у загальній сумі кредитування реального сектора	0,27	1	1	0,01	0,03	1	3,28	1,02	1,92
Частка довгострокового кредитування реального сектора у загальній сумі наданих йому кредитів	0,55	1	4	0,01	0,02	0,25	1,07	0,96	0,72
Частка кредитування малого бізнесу у кредитах реальному сектору	0,05	1	4	0,02	0	0,25	0,00	0,71	0,24
Приріст депозитів	1,20	2	4	0,55	0,30	0,5	0,55	1,22	0,66
Емісія облігацій до величини капіталовкладень у реальному секторі економіки	0,12	3	2	0,13	0,13	1,5	0,99	0,46	1,09
Динаміка об'ємів торгівлі облігаціями	1,18	3	4	1,76	1,10	0,75	0,62	3,00	1,15
Динаміка об'ємів торгівлі акціями		5	5	0,33	0	1	0,00	0,00	0,40
Динаміка випуску акцій нефінансовими корпораціями	0,88	3	3	0,53	0,73	1	1,37	2,06	1,36
Співвідношення капіталізації до ВВП	0,15	1	5	0,69	0,10	0,2	0,15	1,68	0,48
Емісія акцій до величини капіталовкладень	0,17	1	2	0,64	0,25	0,5	0,39	6,16	1,59
Середні значення	0,55	2,07	3,47	0,48	0,22	0,70	0,91	1,58	0,96

7. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/151968.html
8. Financial globalization: Retreat or reset? Global capital markets 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mckinsey.com/>
9. Financial Structure and Economic Growth: A Cross-country Comparison of Banks, markets and development / A. Demirgüç-Kunt, R. Levine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>
10. Bech M. L. Monetary policy in a downturn: Are financial crises special? / M. L. Bech, L. Gambacorta, E. Kharroubi. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/work388.htm>
11. Phumiwasana T. Financial Structure, Economic Growth and Stability / T. Phumiwasana [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gbv.de/dms/zbw/557915600.pdf>
12. Ferreira T. Financial Development and Economic Fluctuations / Tiryaki Gisele Ferreira // Middle East Technical University Studies in Development. – 2003. – No 30 (1). – С. 89 – 106.
13. Financial structure and growth. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1403e.htm
14. How Do Financial Systems Affect Economic Cycles? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/02/pdf/weo0906.pdf>
15. Lopez J. Financial Structure and Macroeconomic Performance over the Short and Long Run / J. A. Lopez, M. M. Spiegel // Pacific Basin Working Paper Series. – 2002. – No PB02-05.
16. Loayza N. Financial Development, Financial Fragility, and Growth / N. Loayza, R. Ranciere [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05170.pdf>
- Bech, M. L., Gambacorta, L., and Kharroubi, E. “Monetary policy in a downturn: Are financial crises special?” <http://www.bis.org/publ/work388.htm>
- Demirguc-Kunt, A., and Levine, R. “Financial Structure and Economic Growth: A Cross-country Comparison of Banks, markets and development” <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>
- “Financial globalization: Retreat or reset? Global capital markets 2013” <http://www.mckinsey.com/>
- Ferreira, T. “Financial Development and Economic Fluctuations” Middle East Technical University Studies in Development, no. 30(1) (2003): 89-106.
- “Financial structure and growth” http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1403e.htm
- “Global liquidity - concept, measurement and policy implications” <http://www.bis.org/publ/cgfs45.htm>
- “How Do Financial Systems Affect Economic Cycles?” <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/02/pdf/weo0906.pdf>
- Lopez, J. A., and Spiegel, M. M. “Financial Structure and Macroeconomic Performance over the Short and Long Run” Pacific Basin Working Paper Series, no. PB02-05 (2002).
- Loayza, N., and Ranciere, R. “Financial Development, Financial Fragility, and Growth” <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05170.pdf>
- Ofitsiyniyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Ofitsiyniyi sait OESR. <http://data.oecd.org/>
- Ofitsiyniyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
- Ofitsiyniyi sait Svitovoho banku. <http://data.worldbank.org/topic/financial-sector>
- Ofitsiyniyi sait Ukrainskoi asotsiatsii investytsiinoho biznesu. http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/151968.html
- Phumiwasana, T. “Financial Structure, Economic Growth and Stability” <http://www.gbv.de/dms/zbw/557915600.pdf>

REFERENCES

“Assessing global liquidity from a financial stability perspective” <http://www.bis.org/speeches/sp121122.pdf>

ВИЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНІХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ЯК УМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 МАЛЯРЕЦЬ Л. М., СМОЛЯКОВА О. М.

УДК 658.15

Малярець Л. М., Смолякова О. М.

Визначення внутрішніх взаємозв'язків як умови економічної стійкості підприємства

Для вирішення проблем економічної стійкості підприємства доведена необхідність враховувати рівень взаємозв'язку між її елементами та складовими й аналізувати внутрішні причинно-наслідкові взаємозв'язки між показниками, що описуються кожною зі складових економічної стійкості: витратну, виробничу, фінансову, функціонування щодо життєвого циклу, стійкість на ринках товарному та засобів виробництва. Для проведення такого аналізу рекомендується використати багатовимірні статистичні методи, які дозволяють визначити взаємозв'язки між частковими показниками, між складовими, що дозволяє встановити рейтинг міжсистемного взаємозв'язку показників, а саме: факторний аналіз та канонічний аналіз. Розроблено методичні рекомендації щодо проведення аналізу внутрішніх взаємозв'язків в економічній стійкості підприємства. Ці рекомендації передбачають таку послідовність етапів: визначення концептуального змісту економічної стійкості підприємства; формування систем часткових показників, що описують складові економічної стійкості; визначення внутрішніх латентних факторів у кожній складовій для виявлення тісних міжелементних взаємозв'язків; детальний економічний аналіз найбільш значущих показників; визначення внутрішніх міжсистемних взаємозв'язків між складовими економічної стійкості та рейтингування впливу показників; визначення найбільш значимих показників, що забезпечують тісні внутрішньосистемні взаємозв'язки для забезпечення економічної стійкості підприємства.

Ключові слова: умова економічної стійкості, складові стійкості, внутрішні взаємозв'язки, математичні інструменти визначення, методичні рекомендації аналізу стійкості

Рис.: 8. **Формул.:** 21. **Бібл.:** 10.

Малярець Людмила Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра вищої математики та економіко-математичних методів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: malyarets@ukr.net

Смолякова Ольга Миколаївна – аспірант, кафедра економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Email: olga-smolyakova87@rambler.ru

УДК 658.15

UDC 658.15

Малярець Л. М., Смолякова О. М. Определение внутренних взаимосвязей как условие экономической устойчивости предприятия

Malyarets L. M., Smoliakova O. M. Identification of Internal Interconnections as a Precondition for Economic Strength of an Enterprise

Для решения проблем экономической устойчивости предприятия доказана необходимость учитывать уровень взаимосвязи между ее элементами и составляющими и анализировать внутренние причинно-следственные взаимосвязи между показателями, которые описывают каждую из составляющих экономической устойчивости: расходную, производственную, финансовую, функционирования относительно жизненного цикла, устойчивость на рынках товарном и средств производства. Для проведения такого анализа рекомендуется использовать многомерные статистические методы, которые позволяют определить взаимосвязи между частными показателями, между составляющими, позволяют установить рейтинг межсистемной взаимосвязи показателей, а именно: факторный анализ и канонический анализ. Разработаны методические рекомендации проведения анализа внутренних взаимосвязей в экономической устойчивости предприятия. Эти рекомендации предусматривают такую последовательность этапов: определение концептуального содержания экономической устойчивости предприятия; формирование систем частных показателей, описывающих составляющие экономической устойчивости; определение внутренних латентных факторов в каждой составляющей для выявления тесных межэлементных взаимосвязей; детальное экономическое исследование наиболее значимых показателей; определение внутренних межсистемных взаимосвязей между составляющими экономической устойчивости и рейтингование влияния показателей; определение наиболее значимых показателей, обеспечивающих тесные внутренние системные взаимосвязи для обеспечения экономической устойчивости предприятия.

The study substantiates the necessity of taking into account the degree of interconnection among the elements and components of economic strength of an enterprise and analyzing the internal cause-and-effect relations linking the indicators describing each of the economic strength components: the costs, the production, the financial component, functioning in terms of the life cycle, stability on the produce and capital goods markets while addressing economic strength issues. For such an analysis, it is recommended to use multivariate statistical methods which permit identifying the interconnections among individual indicators, among the components, which allows establishing the rating of the cross-system interrelationships among the indicators, namely factor analysis and canonical analysis. Methodological guidelines for analysis of the internal interconnections in the economic strength of an enterprise were developed. These guidelines propose the following sequence of stages: determination of the conceptual content of the economic strength of the enterprise; formation of systems of individual indicators describing the components of economic strength; singling out internal latent factors for each of the components in order to identify close inter-element links; detailed economic analysis of the most significant indicators; identification of the internal cross-system interrelationships among the economic strength components and rating the influence of the indicators; singling out the most significant indicators ensuring close intra-systemic connections for maintenance of the economic strength of the enterprise.

Keywords: precondition for economic strength, components of strength, internal interconnections, mathematical tools for identification, methodological guidelines for strength analysis

Ключевые слова: условие экономической устойчивости, составляющие устойчивости, внутренние взаимосвязи, математические инструменты определения, методические рекомендации анализа устойчивости

Рис.: 8. **Формул.:** 21. **Библ.:** 10.

Малырец Людмила Михайловна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра высшей математики и экономико-математических методов, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: malyarets@ukr.net

Смолякова Ольга Николаевна – аспирант, кафедра экономики и оценки имущества предприятий, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Email: olga-smolyakova87@rambler.ru

Рис.: 8. **Formulae:** 21. **Bibl.:** 10.

Malyarets Ludmila M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Higher Mathematics and Economics and Mathematical Methods, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: malyarets@ukr.net

Smoliakova Olga M. – Postgraduate Student, Department of Economics and Property Valuation Companies, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Email: olga-smolyakova87@rambler.ru

Ускладнення умов діяльності вітчизняних підприємств вимагає переглянути зміст, фактори та методи управління їх економічною стійкістю. Саме економічна стійкість дозволяє підприємству адаптуватись до мінливих умов зовнішнього середовища та протистояти його дестабілізуючим факторам.

Дослідженням проблем економічної стійкості підприємств займалися багато вчених як в Україні, так і в країнах ближнього і дальнього зарубіжжя, а саме: С. Н. Анохін [1], О. В. Ареф'єва [2], М. В. Афанасьєв [3], О. Н. Зайцев [4], В. А. Иванов [5], С. А. Тхор [6] та інші. Аналіз праць цих вчених показав, що всі вони акцентували увагу на визначенні узагальнюючого показника стійкості або зосереджували увагу тільки на фінансовій складовій стійкості. Це надзвичайно звучує як концептуальне визначення самої суті економічної стійкості, так і призводить до неправильної її оцінки. Для об'єктивної оцінки та аналізу економічної стійкості підприємства слід використати науковий підхід до її пізнання та дослідження.

Метою статті є теоретичне та практичне обґрунтування методичних рекомендацій щодо визначення та аналізу внутрішніх взаємозв'язків в економічній стійкості підприємства.

Спочатку розглянемо вплив внутрішніх взаємозв'язків складових на економічну стійкість підприємства. Підприємство є складною соціально-економічною системою. Відомо, що складні системи окрім значної кількості елементів характеризуються різними за типом тобто неоднорідними зв'язками між елементами, структурними, в тому числі ієрархічними, функціональними, причинно-наслідковими, інформаційними, просторово-часовими [7; 8]. Одним із способів опису систем є оцінка кількості елементів, що входять до системи (змінних, складових, станів) і різних взаємозв'язків між елементами. А також однією з умов забезпечення стійкості функціонування соціально-економічних систем є міцні причинно-наслідкові зв'язки між їх елементами. Оскільки характеристики соціально-економічних систем виражаються показниками, для вирішення проблем економічної стійкості підприємства слід проаналізувати внутрішні причинно-наслідкові взаємозв'язки між показниками, що описують кожну зі складових економічної стійкості: витратну, виробничу, фінансову,

функціонування щодо життєвого циклу, стійкість на ринках товарному та засобів виробництва на різних рівнях управління підприємством та взаємозв'язки між складовими. Для проведення такого аналізу рекомендується використати багатовимірні статистичні методи, які дозволяють визначити взаємозв'язки між частковими показниками, між складовими та рейтинг міжсистемного взаємозв'язку показників, а саме факторний аналіз та канонічний аналіз. У факторному аналізі вважається, що саме існування тісного кореляційного співвідношення між показниками є наслідком дії спільної для них причини, що не є явною тобто наперед не відомою для дослідника. За наслідками прояву причин – латентних факторів будують математичні моделі цих факторів і їх кількість значно менша, ніж кількість початкових показників, що описують соціально-економічну систему. Отже, велику кількість показників, що описують складові економічної стійкості, можна замінити невеликою кількістю факторів, що мають ту ж інформативність, що і система показників.

Алгоритм факторного аналізу передбачає такі етапи: 1) для матриці вхідних даних (X) обчислюється матриця кореляцій (R); 2) вирішується проблема спільності (R_h); 3) вирішується проблема факторів (A); 4) вирішується проблема обернення (W); 5) вирішується проблема оцінки факторів (F).

В цілому факторний аналіз рекомендується використовувати для виявлення та визначення узагальнюючих характеристик, які є факторами та які представляють скорочений простір початкових показників, що описують соціально-економічні системи. Розпізнавання факторів та формулювання їх назви проводиться на основі вагових коефіцієнтів a_{jr} з матриці відображення A . На основі значень цих вагових коефіцієнтів a_{jr} встановлюється рейтинг впливу показників на фактори та факторів на показник [9].

У сучасних умовах всі ці проблеми вирішуються в спеціальних програмних середовищах або статистичних пакетах, наприклад, Statgraphics Centurion. В якості висхідної інформації для реалізації факторного аналізу послугували значення 54 показників, що структуровані за шістьма складовими економічної стійкості, а саме: витратної, виробничої, фінансової, функціонування щодо життєвого циклу, стійкості на ринках товарному та засобів виробни-

цтва – п'яти машинобудівних підприємств м. Харкова протягом десяти років, а саме: ВАТ «Турбоатом», ВАТ «Харківський підшипниковий завод», ВАТ «Харківський верстатобудівний завод», ЗАТ «Південкабель», ВАТ «Автрамат». На основі теоретико-логічного аналізу праць відомих фахівців з проблем стійкості в економіці та фінансово-економічного аналізу було рекомендовано витратну стійкість описувати показниками: відношенням ціни продукції до відповідних стандартів (x_1), рівнем рентабельності продукції (x_2), відповідністю якості продукції до галузевих стандартів (x_3), темпами зростання / зниження собівартості (x_4), питомою вагою витрат на просування товару (x_5), питомою вагою витрат на модернізацію виробництва (x_6), питомою вагою витрат на введення нових технологій або випуску нової продукції (x_7); виробничу стійкість: коефіцієнтом використання виробничих потужностей (x_8), кількістю упроваджених у виробництво нових технологій (x_9), питомою вагою витрат на машини, устаткування, інструменти, інші основні фонди і капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій у загальному обсязі витрат на інновації (x_{10}), фондоозброєністю (x_{11}), відповідністю розмірів поставлених ресурсів та їх необхідної потреби (x_{12}), виконанням нормативної величини запасів (x_{13}), питомою вагою працівників, що підвищили кваліфікацію у звітному році (x_{14}), питомою вагою працівників віком до 50 років (x_{15}), питомою вагою працівників, що виконують науково-технічну роботу (x_{16}), ступенем зносу основних фондів (x_{17}), часткою власної техніки в загальній кількості основних фондів (x_{18}), темпами росту продуктивності праці (x_{19}), рентабельністю основних фондів (x_{20}), фондовіддачею (x_{21}); фінансова складова: коефіцієнтом фінансової автономії (x_{22}), коефіцієнтом структури довгострокових вкладів (x_{23}), коефіцієнтом фінансової стабільності (x_{24}), загальним коефіцієнтом покриття (x_{25}), коефіцієнтом абсолютної ліквідності (x_{26}), коефіцієнтом поточної ліквідності (x_{27}), коефіцієнтом оборотності основного капіталу (x_{28}), коефіцієнтом оборотності дебіторської заборгованості (x_{29}), коефіцієнтом оборотності запасів (x_{30}), рентабельністю продажу (x_{31}), рентабельністю власного капіталу (x_{32}), рентабельністю підприємства (x_{33}); стійкість функціонування щодо життєвого циклу: співвідношенням між вартістю майна та його кредиторською заборгованістю (x_{34}), коефіцієнтом накопичення зносу (x_{35}), коефіцієнтом самофінансування (x_{36}), рівнем виконання планів (x_{37}), рівнем динаміка планів (x_{38}), питомою вагою підрозділів, що мають самостійний баланс (x_{39}), наявністю фондів розвитку на підприємстві для кожного підрозділу (x_{40}), ступенем відповідальності за підрозділами (x_{41}), зоною ризику для підприємства (x_{42}); стійкість на ринку товарів та послуг: часткою нової продукції (x_{43}), коефіцієнтом оновлення товарної номенклатури (x_{44}), долею витрат на гарантійне обслуговування (x_{45}), долею продукції, що зазнала гарантійного обслуговування (x_{46}), економічною ефективністю експорту (x_{47}), індексом фізичного об'єму продукції, що експортується (x_{48}), коефіцієнтом віддачі коштів, вкладених в експортні операції (x_{49}); стійкість на ринку засобів виробництва: темпами зростання доходу від здачі майна (x_{50}), часткою майна, що використовується як застава для залучених коштів (x_{51}), питомою вагою поставчань за прямими договорами (x_{52}), часткою

порушень договорів постачання (x_{53}), часткою дебіторської заборгованості в коштах підприємства (x_{54}).

В результаті обчислень факторного аналізу за допомогою статистичного пакету Statgraphics Centurion отримано модель латентних факторів витратної стійкості підприємств, що досліджувались. Модель складається з двох рівнянь, тобто перші два фактори на 64,626 % пояснюють змінність всієї системи показників, що описують цю складову:

$$F_1^1 = 0,422x_1 - 0,897x_2 + 0,694x_5 + 0,871x_6 + 0,762x_7;$$

$$F_2^1 = 0,934x_4 - 0,323x_5.$$

Для визначення внутрішнього взаємозв'язку між показниками витратної стійкості підприємств слід врахувати значимі та знехтувати незначимими показниками. Будемо вважати, що реперним факторним навантаженням є $a_{ij} \geq 0,3$. Зображення впливу показників на фактори витратної стійкості підприємств, що досліджувались, можна представити у вигляді схеми, наведеної на рис. 1.

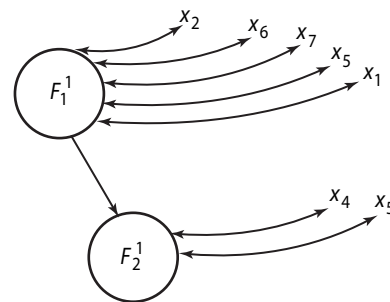

Рис. 1. Взаємозв'язок між факторами і показниками витратної стійкості підприємств, що досліджувались

За обчисленнями факторного аналізу та як видно з рис. 1, основним, визначальним фактором економічної стійкості є перший фактор. Він пояснює 46,946 % мінливості показників і визначається рейтингом таких показників: x_2 – рентабельністю продукції, x_6 – питомою вагою витрат на модернізацію виробництва, x_7 – питомою вагою витрат на введення нових технологій або випуску нової продукції, x_5 – питомою вагою витрат на просування товару, x_1 – відношенням ціни продукції до відповідних стандартів. В наведеному переліку показників кожен два з них характеризують рівень конкурентоспроможності та рівень інноваційних витрат.

Найбільший вплив латентного фактора має рентабельність продукції (x_2). Цей показник характеризує кількість прибутку від реалізації на 1 грн собівартості. Введемо позначення: Пр1 – ВАТ «Турбоатом», Пр2 – ВАТ «Харківський підшипниковий завод», Пр3 – ВАТ «Харківський верстатобудівний завод», Пр4 – ЗАТ «Південкабель», Пр5 – ВАТ «Автрамат». На рис. 2 наведена динаміка показника рентабельність продукції (x_2).

Отже, рівень значень рентабельності продукції на підприємствах різний. На підприємствах ЗАТ «Південкабель», ВАТ «Автрамат» спостерігається стійкий високий

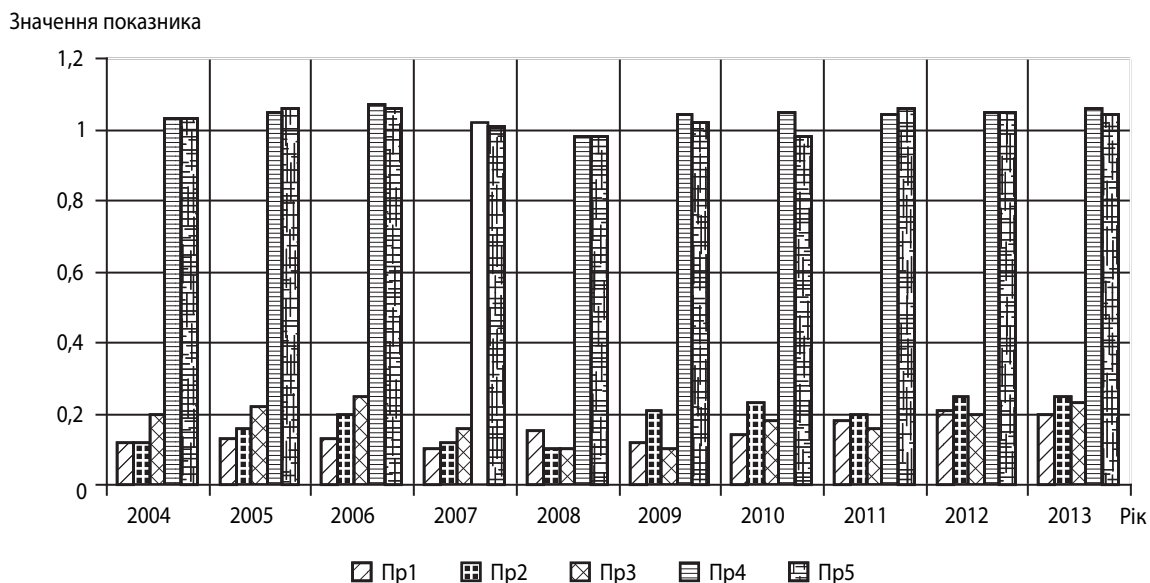

Рис. 2. Динаміка рентабельності продукції (x_2) на підприємствах, що досліджувались

рівень рентабельності продукції порівняно з іншими підприємствами.

Питома вага витрат на модернізацію виробництва (x_6) – це другий показник за силою впливу фактора. Він визначає, наскільки підприємства зацікавлені в оновленні виробничих потужностей, та характеризує частку витрат на модернізацію виробництва в загальному капіталі підприємства. Динаміка показника питомої ваги витрат на модернізацію виробництва (x_6) на підприємствах, що досліджувались, наведена на рис. 3

Підприємства ВАТ «Турбоатом», ВАТ «Харківський підшипниковий завод», ВАТ «Харківський верстатобудівний завод» проводять політику модернізації виробництва, що не характерно для інших підприємств.

Третій показник в рейтингу впливу фактора є питома вага витрат на введення нових технологій або випуск нової продукції (x_7). Цей показник характеризує рівень удосконалення виробничого процесу на підприємстві за рахунок інноваційної діяльності. Згідно з рис. 4, маємо, що підприємства ВАТ «Турбоатом», ВАТ «Харківський підшипниковий завод» витрачають на введення нових технологій (або випуск нової продукції) набагато більше коштів ніж інші підприємства, хоча ця тенденція поступово зменшується із 2011 року. Підприємство ВАТ «Південкабель» витрачає на введення нових технологій або випуск нової техніки найменші кошти порівняно з іншими підприємствами, що досліджувались.

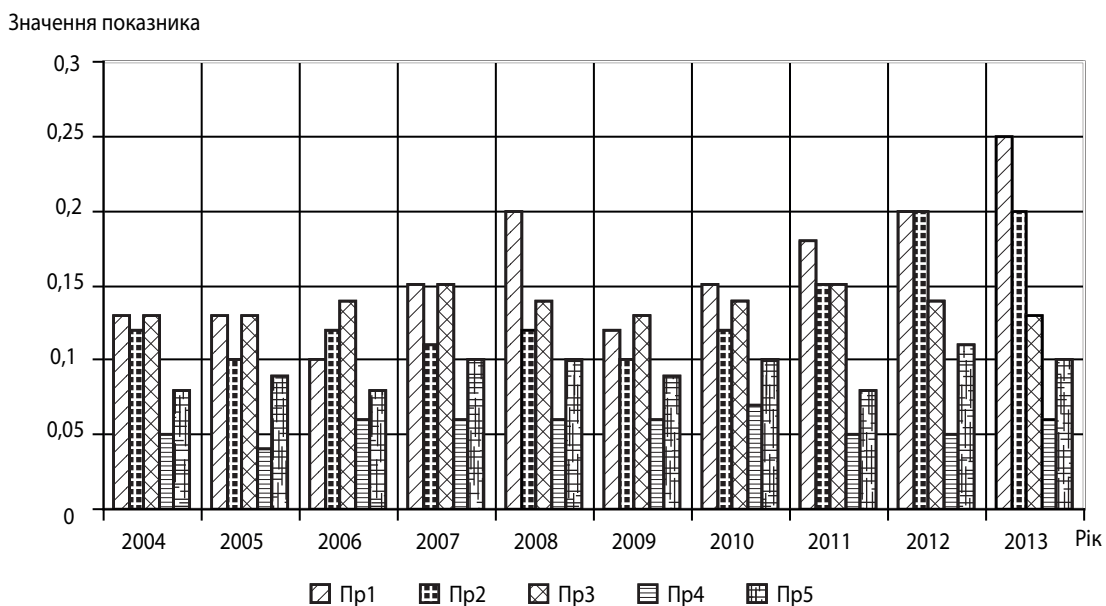

Рис. 3. Динаміка показника питомої ваги витрат на модернізацію виробництва (x_6) на підприємствах, що досліджувались

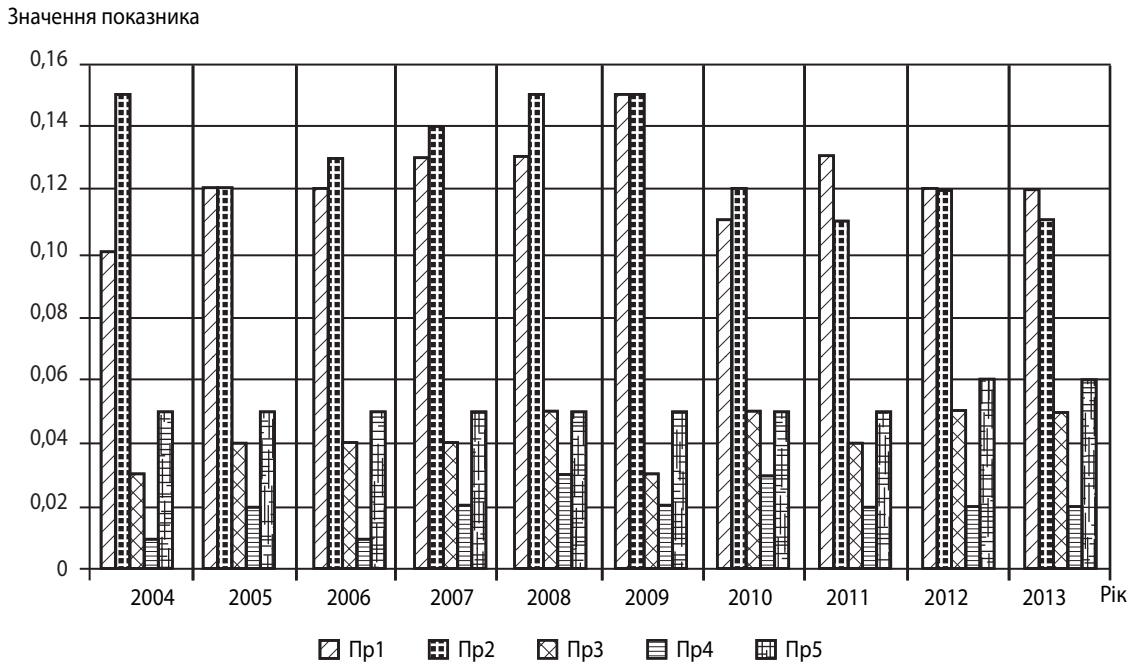

Рис. 4. Динаміка показника питомої ваги витрат на введення нових технологій або випуск нової продукції(x_7) на підприємствах, що досліджувались

Важливим показником, що характеризує витратну стійкість підприємства, є питома вага витрат на просування товару (x_5), динаміка цього показника зображена на рис. 5.

ВАТ «Харківський підшипниковий завод» та ВАТ «Харківський верстатобудівний завод» витрачають чималі кошти на просування товару порівняно з іншими підприємствами, витрати яких можна вважати сталими протягом періоду, що досліджувався.

Показник відношення ціни продукції до відповідних стандартів (x_1) був обчислений як відношення ціни на продукцію підприємства (у даному випадку – основного виду продукції) до середньої ціни по галузі і є одним із по-

казників, що характеризує рівень конкурентоспроможності продукції. У випадку, коли підприємство є монополістом у своїй країні, до розрахунку приймається середня ціна по галузі країн-конкурентів. (рис. 6).

Динаміка показника свідчить про стабільність його рівня протягом десяти років на всіх обраних промислових підприємствах.

Другий латентний фактор впливає, перш за все, на показники: темпи зростання (зниження) собівартості (x_4) та питому вагу витрат на просування товару (x_5). Як бачимо з рис. 7, на всіх підприємствах спостерігається зростання собівартості продукції. Це погана ситуація, оскільки призводить до підвищення рівня виробничих витрат на

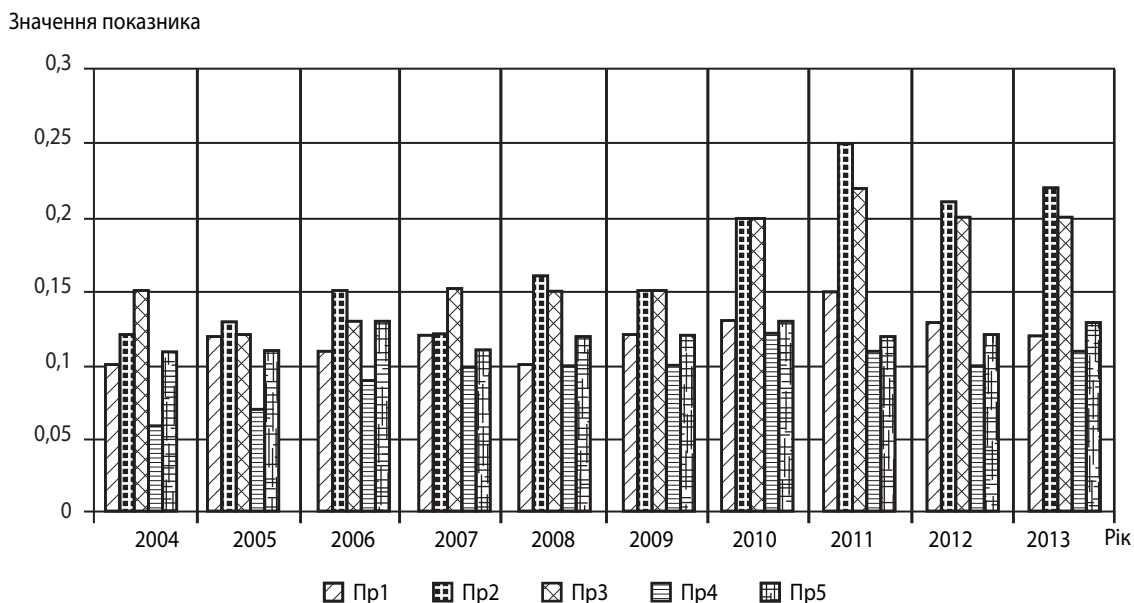

Рис. 5. Динаміка показника питомої ваги витрат на просування товару(x_5)

Значення показника

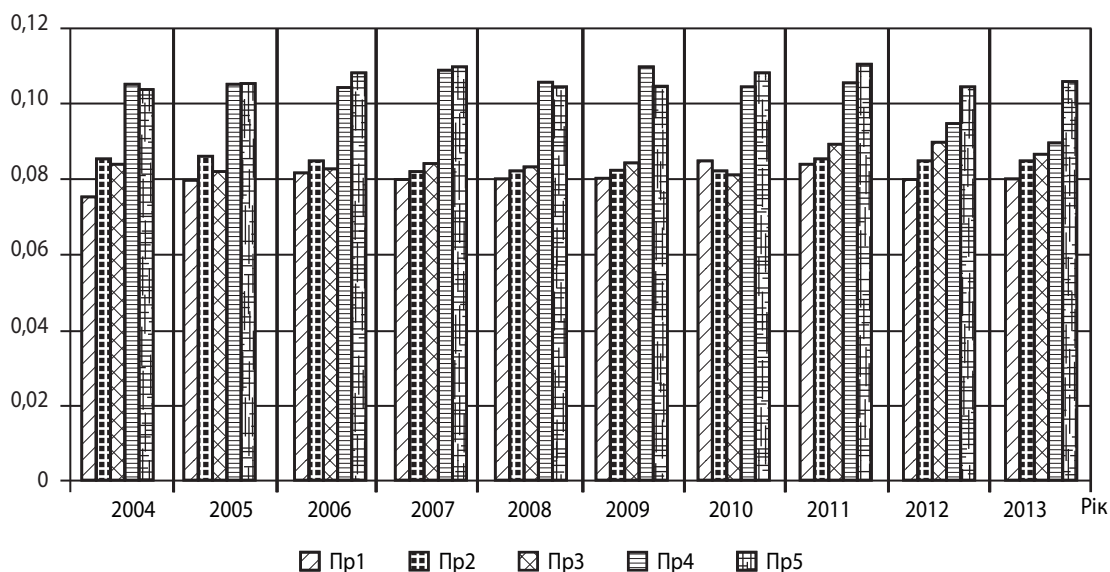

Рис. 6. Динаміка показника відношення ціни продукції до відповідних стандартів (X_1)

підприємстві та впливає або на поступове підвищення ціни продукції, що може привести до ризику втрати частини ринку збуту продукції у порівнянні із цінами конкурентів, або на зменшення частки прибутку підприємства. Зростання собівартості продукції, як правило, пов'язано із відповідним зростанням елементів собівартості товарів, ціни на які змінюються із коливанням курсу валют (паливо, енергоносії).

Отже, латентний фактор конкурентоспроможності підприємства свідчить про те, що вона істотно впливає на витратну стійкість підприємств, що досліджувались. Продукція даних підприємств має попит на ринках. Для всіх

підприємств характерним є управління виробничими витратами, що підтверджують і темпи зростання виробничих витрат, які не перевищують показники інфляції. Дані підприємства приділяють значну увагу просуванню своїх товарів на ринки та оновленню виробництва, впровадженню нових методів та технологій.

Модель факторів у виробничій складовій містить чотири латентні фактори, які пояснюють 78,4 % загальної сукупності. Рівняння моделі латентних факторів виробничої складової економічної стійкості промислових підприємств, що досліджувались, мають вигляд:

Значення показника

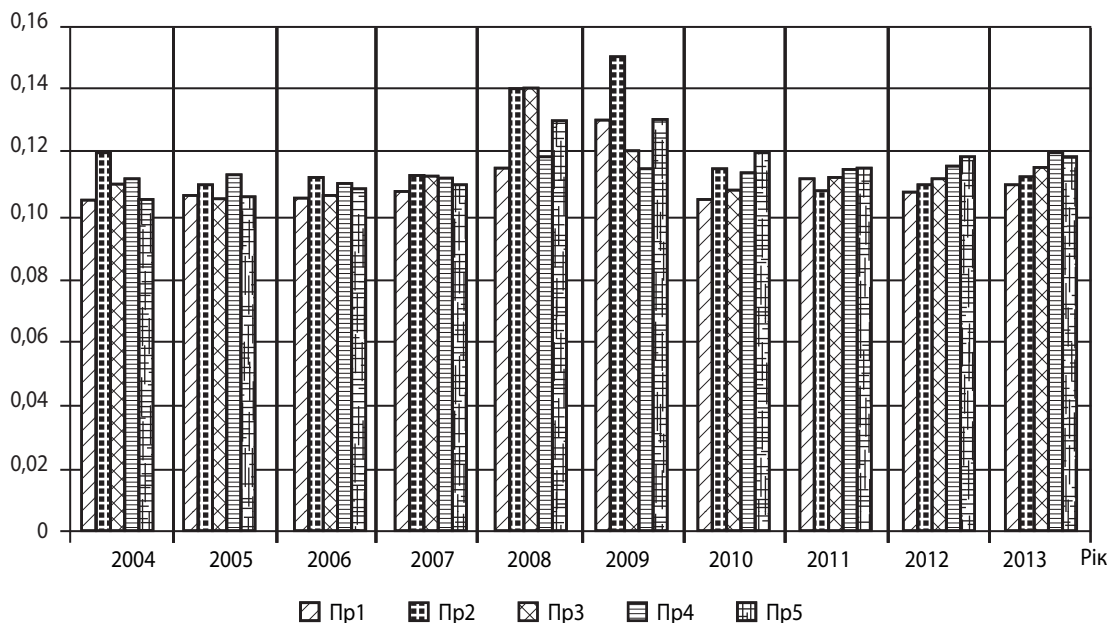

Рис. 7. Динаміка темпів зростання / зниження собівартості x

$$F_1^2 = 0,438x_8 + 0,742x_9 + 0,816x_{10} + 0,85x_{11} - 0,47x_{15} + 0,82x_{20} + 0,842x_{21}$$

$$F_2^2 = 0,521x_8 + 0,314x_{10} + 0,853x_{14} + 0,819x_{15} + 0,54x_{16} - 0,692x_{17} - 0,368x_{21}$$

$$F_3^2 = -0,793x_{16} + 0,952x_{18} + 0,317x_{21}$$

$$F_4^2 = 0,662x_{12} + 0,362x_{14} + 0,831x_{19}$$

Основним, визначальним фактором економічної стійкості по виробничій складовій виступає перший фактор, який пояснює 34,2 % мінливості показників. Детальний економічний аналіз динаміки показників, що є визначальними в моделях факторів виробничої складової економічної стійкості, показав:

- 1) на підприємствах виробничі потужності використовуються менше ніж на 80 %, що є негативною тенденцією;
- 2) за показниками організаційно-технічного рівня виробництва досліджувані підприємства знаходяться на високому рівні;
- 3) практичні всі показники забезпечення сировиною та матеріалами мають рівень близький до 1, що є низьким;
- 4) найкраще забезпечено трудовими ресурсами ВАТ «Турбоатом», на якому працює молодий кваліфікований колектив з вищою освітою; на всіх підприємствах спостерігається зростання продуктивності праці, фондовідачі та позитивна тенденція змін рентабельності.

На фінансову складову економічної стійкості підприємства впливають три латентні фактори, які описують 88,7 % загальної сукупності.

Рівняння моделі латентних факторів фінансової складової економічної стійкості промислових підприємств, що досліджувались, мають вигляд:

$$F_1^3 = -0,873x_{22} + 0,860x_{23} - 0,605x_{24} - 0,488x_{26} - 0,334x_{27} + 0,850x_{28} + 0,883x_{29} + 0,904x_{30} - 0,386x_{31} - 0,377x_{33};$$

$$F_2^3 = 0,337x_{22} + 0,786x_{24} + 0,951x_{25} + 0,843x_{26} + 0,925x_{27} - 0,488x_{28} - 0,416x_{29} - 0,364x_{30} + 0,659x_{31} - 0,691x_{33};$$

$$F_3^3 = 0,991x_{32}.$$

Детальний економічний аналіз показників, на які найбільше впливають визначені латентні фактори фінансової складової економічної стійкості підприємств, дозволив зробити висновки, що, по-перше, підприємства мають достатній запас фінансової стійкості, по-друге, за платоспроможністю та кредитоспроможністю, показниками рентабельності лідером є ВАТ «Турбоатом», по-третє, за діловою активністю всі підприємства випереджає ВАТ «ХПЗ».

У складовій функціонування підприємства діють чотири латентні фактори, рівняння яких мають вигляд:

$$F_1^4 = 0,650x_{34} + 0,909x_{36} + 0,802x_{38} - 0,386x_{39} + 0,392x_{40};$$

$$F_2^4 = 0,534x_{34} + 0,885x_{39} + 0,892x_{40}$$

$$F_3^4 = 0,754x_{37} - 0,869x_{42};$$

$$F_4^4 = -0,433x_{34} + 0,915x_{35} - 0,314x_{37}.$$

Основним, визначальним фактором функціонування підприємства є перший фактор, який пояснює 33,7 % мінливості всіх показників, що характеризують дану складову. Першим за силою впливу першого фактора на показники є коефіцієнт самофінансування (x_{36}), який відображає, наскільки підприємство може розвиватися за рахунок власних коштів, а також характеризує неефективність використання залучених коштів. Аналіз динаміки дозволяє зробити ряд висновків: по-перше, найбільші значення цього показника спостерігаються в 2009 та 2011 роках для всіх підприємств окрім ВАТ «Турбоатом». Наявність фондів розвитку на підприємстві для кожного підрозділу (x_{40}) характеризує автономність підрозділів підприємства, що, у свою чергу, спонукає зменшити бюрократичну узгодженість. Такі фонди існують тільки для двох підприємств: ВАТ «Турбоатом» та ВАТ «ХПЗ». Слід відмітити, що підприємство ВАТ «Південкабель» знаходиться у великій зоні ризику, що є негативним чинником.

На складову позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг впливають три фактори, які описують 62,91 % системи часткових показників, які описують дану складову. Рівняння моделі латентних факторів позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг промислових підприємств, що досліджувались, мають вигляд:

$$F_1^5 = 0,648x_{44} + 0,695x_{46} - 0,820x_{49};$$

$$F_2^5 = 0,845x_{43} + 0,499x_{44} - 0,565x_{46} + 0,337x_{47};$$

$$F_3^5 = -0,343x_{43} + 0,313x_{44} - 0,658x_{45} + 0,786x_{48}.$$

Коефіцієнт віддачі коштів, вкладених в експортні операції (x_{49}), має найбільше факторне навантаження в першому, визначальному факторі. Цей показник відображає, скільки коштів отримало підприємство від експорту на одну вкладену в експорт грн. Протягом десяти років найбільше значення показника спостерігається на підприємстві ВАТ «Турбоатом», що обумовлюється його найбільшою орієнтацією на експорт та ефективним менеджментом. Другий латентний фактор найбільше впливає на показник частки нової продукції (x_{43}). Даний показник відображає, наскільки оновлюється продукція на підприємствах, і чим більшим є даний показник, тим більше нової продукції є в асортименті підприємства. Маємо, що за динамікою для різних підприємств спостерігаються різні тенденції цього показника. Так, для ВАТ «Турбоатом» найбільші значення зафіксовано в 2010 та 2012 роках, для ВАТ «ХПЗ» – в 2011 році, для ВАТ «ХВЗ» – в 2011 – 2012 роках, для ВАТ «Південкабель» – в 2012 – 2013 роках та для ВАТ «Автрамат» – в 2007 році. Причому найбільше значення представлено у ВАТ «ХПЗ».

На складову позиціонування підприємства на ринку засобів виробництва впливають два латентні фактори, які описують 63,7 % загальної сукупності часткових показників:

$$F_1^6 = 0,569x_{51} - 0,523x_{52} + 0,697x_{53} + 0,826x_{54};$$

$$F_2^6 = 0,823x_{50} - 0,696x_{52} + 0,398x_{54}.$$

За рейтингом впливу найбільш значимим в першому факторі є частка дебіторської заборгованості в коштах підприємства (x_{54}). Відомо, що невелике значення цього показника завжди має бути на підприємстві, оскільки існує податковий лаг між поставкою товару та розрахунком по ньому, з іншого боку, велика дебіторська заборгованість характеризує помилки з боку підприємства при відносинах з дебіторами. Найменше значення цього показника спостерігається на підприємствах ВАТ «ХПЗ» та ВАТ «Турбоатом» у 2009 та 2011 роках відповідно. Найгірша тенденція даного показника у ВАТ «Південкабель». Темп зростання доходу від задачі майна (x_{50}) є важливим показником, який характеризує діяльність підприємства по отриманню додаткового доходу від невикористаного майна. В 2013 році значення темпу зростання доходу перевищує 1, тобто дохід від задачі майна на всіх досліджуваних підприємствах зростає. Однак така ситуація є дуже небезпечною.

Для визначення внутрішніх взаємозв'язків безпосередньо між складовими економічної стійкості підприємства рекомендується використати метод багатовимірної статистичного аналізу – канонічний аналіз, оскільки саме цей метод дозволяє оцінити зв'язок між двома системами випадкових величин, що є системами показників, які описують кожну із складових. Алгоритм обчислення канонічного аналізу такий: 1) формується матриця значень початкових змінних, що є показниками, яка складається з двох частин: факторних ознак (x_i) і результативних ознак (y_j); 2) обчислюється коваріаційна або ж кореляційна матриця з урахуванням двох груп ознак; 3) визначаються вектори коефіцієнтів у розкладі нових канонічних змінних U і V за відповідними показниками; 4) обчислюються канонічні коефіцієнти кореляції r_{UV} ; 5) оцінюється значимість канонічних кореляцій. Аналіз структури канонічних змінних і величини канонічних кореляцій дозволяє здійснити відбір найбільш інформативних змінних за характеристикою тісноти зв'язку між двома множинами змінних і змісту процесу [9; 10].

Для обчислення канонічного аналізу між складовими економічної стійкості (витратної, виробничої, фінансової, функціонування щодо життєвого циклу, стійкості на ринках товарному та засобів виробництва) був використаний також статистичний пакет Statgraphics Centurion. Для аналізу взаємозв'язку між складовими економічної стійкості підприємств, що досліджувались, залишило лише перші рівняння у всіх моделях, оскільки саме перші канонічні змінні мають найтісніші взаємозв'язки. На основі цих рівнянь визначимо рейтинг міжсистемного взаємозв'язку показників. Отже, моделі взаємозв'язку між складовими економічної стійкості підприємств, що досліджувались, та рейтинг міжсистемного взаємозв'язку показників мають такий вигляд:

- модель взаємозв'язку між витратною і виробничою складовими

$$r_{U_1^1 V_1^1} = 0,989652$$

$$U_1^1 = -0,0067708x_8 - 0,0116405x_9 - 0,0659085x_{10} - 0,793896x_{11} + 0,0335478x_{12} - 0,680209x_{14} - 0,155356x_{15} + 0,4973x_{16} - 0,175632x_{17} + 0,0210232x_{18} + 0,0221057x_{19} + 0,136431x_{20} + 0,0611225x_{21};$$

$$V_1^1 = -0,0126404x_1 + 0,313547x_2 + 0,00406198x_4 - 0,0889579x_5 - 0,23173x_6 - 0,539804x_7;$$

$$x_{11} > x_{14} > x_{16} > x_{17} > x_{15} > x_{20} > x_{10} > x_{21} > x_{12} > x_{19} > x_{18} > x_9 > x_8,$$

$$x_7 > x_2 > x_6 > x_5 > x_1 > x_4,$$

- модель взаємозв'язку між витратною і фінансовою складовими

$$r_{U_1^2 V_1^2} = 0,978599$$

$$U_1^2 = -0,0205925x_{22} - 1,3897x_{23} - 0,808196x_{24} + 0,361138x_{25} + 0,625958x_{26} - 0,39706x_{27} + 0,39706x_{27} + 0,340654x_{28} + 0,338066x_{29} + 0,348113x_{30} + 0,0289287x_{31} - 0,0301139x_{32} - 0,273139x_{33};$$

$$V_1^2 = -0,0325439x_1 + 0,621544x_2 - 0,0134048x_4 - 0,0305688x_5 - 0,0666621x_6 - 0,381167x_7;$$

$$x_{23} > x_{24} > x_{26} > x_{27} > x_{25} > x_{30} > x_{28} > x_{29} > x_{33} > x_{32} > x_{31} > x_{22},$$

$$x_2 > x_7 > x_6 > x_1 > x_5 > x_4,$$

- модель взаємозв'язку між витратною і складовою функціонування підприємства

$$r_{U_1^3 V_1^3} = 0,986293$$

$$U_1^3 = 0,746505x_{34} + 0,0179843x_{35} - 0,445577x_{36} + 0,101276x_{37} - 0,0568377x_{38} + 0,3384x_{39} - 1,49321x_{40} + 0,0242779x_{42};$$

$$V_1^3 = -0,146997x_1 + 0,72682x_2 - 0,0111035x_4 + 0,118783x_5 - 0,0915967x_6 - 0,36599x_7;$$

$$x_{40} > x_{34} > x_{36} > x_{39} > x_{37} > x_{35} > x_{42} > x_{35},$$

$$x_2 > x_7 > x_1 > x_5 > x_6 > x_4,$$

- модель взаємозв'язку між витратною складовою і складовою позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг

$$r_{U_1^4 V_1^4} = 0,870454$$

$$U_1^4 = -0,5754878x_{43} + 0,0502729x_{44} - 0,169521x_{45} + 0,552104x_{46} + 0,0347681x_{47} - 0,223929x_{48} - 0,148574x_{49};$$

$$V_1^4 = 0,02602894x_1 + 0,434914x_2 + 0,133877x_4 - 0,107132x_5 - 0,139334x_6 - 0,485787x_7;$$

$$x_{43} > x_{46} > x_{48} > x_{45} > x_{49} > x_{44} > x_{47},$$

$$x_7 > x_2 > x_6 > x_4 > x_5 > x_1,$$

- модель взаємозв'язку між витратною складовою і складовою позиціонування підприємств на ринку засобів виробництва

$$r_{U_1^5 V_1^5} = 0,876135$$

$$\begin{cases} U_1^5 = 0,0635075x_1 + 0,0493212x_2 - 0,14703x_4 + \\ + 0,398248x_5 + 0,16088x_6 + 0,752275x_7; \\ V_1^5 = -0,1014364x_{50} - 0,364938x_{51} + 0,496664x_{52} - \\ - 0,0820972x_{53} - 0,382464x_{54}; \end{cases}$$

$$\begin{aligned} x_7 &> x_5 > x_6 > x_4 > x_1 > x_2, \\ x_{52} &> x_{54} > x_{51} > x_{50} > x_{53}, \end{aligned}$$

- модель взаємозв'язку між виробничою і фінансовою складовими

$$r_{U_1^6 V_1^6} = 0,998415$$

$$\begin{cases} U_1^6 = 0,0116548x_8 - 0,00900802x_9 + 0,148086x_{10} + \\ + 0,396835x_{11} + 0,0103875x_{12} - 0,0798579x_{14} - \\ - 0,435347x_{15} - 0,413624x_{16} + 0,113713x_{17} - \\ - 0,0541169x_{18} - 0,0140907x_{19} - 0,033536x_{20} - \\ - 0,00131086x_{21}; \\ V_1^6 = 0,253866x_{22} - 0,0400709x_{23} + 0,118617x_{24} - \\ - 0,0152363x_{25} + 0,377988x_{26} + 0,0233379x_{27} - \\ - 0,163041x_{28} - 0,0259689x_{29} - 0,127424x_{30} - \\ - 0,0308203x_{31} - 0,0112246x_{32} + 0,0263229x_{33}; \end{cases}$$

$$x_{15} > x_{16} > x_{11} > x_{10} > x_{17} > x_{14} > x_{18} > x_{20} > x_{19} > x_8 > x_{12} > x_9 > x_{21},$$

$$x_{26} > x_{22} > x_{28} > x_{30} > x_{24} > x_{23} > x_{31} > x_{33} > x_{29} > x_{27} > x_{25} > x_{32},$$

- модель взаємозв'язку між виробничою складовою і складовою функціонування підприємств

$$r_{U_1^7 V_1^7} = 0,996569$$

$$\begin{cases} U_1^7 = 0,005811898x_8 + 0,00735617x_9 - 0,0462817x_{10} - \\ - 0,47677x_{11} - 0,00184267x_{12} - 0,759893x_{14} + \\ + 0,187052x_{15} - 0,0599899x_{16} - 0,137033x_{17} + \\ + 0,100211x_{18} + 0,0316451x_{19} + 0,0351504x_{20} - \\ - 0,118778x_{21}; \\ V_1^7 = -0,04619684x_{34} - 0,0223262x_{35} + 0,0834265x_{36} - \\ - 0,00874302x_{37} + 0,0247586x_{38} - 0,0921711x_{39} - \\ - 0,930653x_{40} + 0,0101901x_{42}; \end{cases}$$

$$x_{14} > x_{11} > x_{15} > x_{17} > x_{21} > x_{18} > x_{16} > x_{10} > x_{20} > x_{19} > x_9 > x_8 > x_{12},$$

$$x_{40} > x_{39} > x_{36} > x_{34} > x_{38} > x_{35} > x_{42} > x_{37},$$

- модель взаємозв'язку між виробничою складовою і складовою позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг

$$r_{U_1^8 V_1^8} = 0,971305$$

$$\begin{cases} U_1^8 = -0,01211838x_8 + 0,0113788x_9 + 0,433537x_{10} - \\ - 0,416588x_{11} + 0,0521477x_{12} - 0,181759x_{20} + \\ + 0,20704x_{21} + 0,384351x_{14} - 0,634505x_{15} - \\ - 0,234127x_{16} + 0,801683x_{17} - 0,0212465x_{18} - \\ - 0,0297566x_{219}; \\ V_1^8 = -0,0215016x_{43} - 0,0655791x_{44} + 0,140068x_{45} - \\ - 0,005284x_{46} - 0,105804x_{47} + 0,0349567x_{48} + \\ + 0,93548x_{49}; \end{cases}$$

$$x_{17} > x_{15} > x_{10} > x_{11} > x_{14} > x_{16} > x_{21} > x_{20} > x_{12} > x_{19} > x_{18} > x_8 > x_9,$$

$$x_{49} > x_{45} > x_{47} > x_{44} > x_{48} > x_{43} > x_{46},$$

- модель взаємозв'язку між виробничою складовою і складовою позиціонування підприємств на ринку засобів виробництва

$$r_{U_1^9 V_1^9} = 0,981599$$

$$\begin{cases} U_1^9 = -0,0159113x_8 - 0,0563778x_9 - 0,232266x_{10} + \\ + 1,06713x_{11} - 0,0698774x_{12} + 0,145837x_{14} + \\ + 0,875264x_{15} + 0,0082608x_{16} + 0,248392x_{17} + \\ + 0,0658159x_{18} + 0,06649127x_{19} - 0,19385x_{20} - \\ - 0,165803x_{21}; \\ V_1^9 = -0,0588839x_{50} - 0,317865x_{51} + 0,909704x_{52} - \\ - 0,0845739x_{53} - 0,0635614x_{54}; \end{cases}$$

$$x_{11} > x_{15} > x_{17} > x_{10} > x_{20} > x_{21} > x_{14} > x_{12} > x_{19} > x_{18} > x_9 > x_8 > x_{16},$$

$$x_{52} > x_{51} > x_{53} > x_{54} > x_{50},$$

- модель взаємозв'язку між фінансовою складовою і функціонування підприємств

$$r_{U_1^{10} V_1^{10}} = 0,995246$$

$$\begin{cases} U_1^{10} = 0,05776478x_{22} - 0,89135x_{23} - 0,18588x_{24} + \\ + 0,0324954x_{25} - 0,533167x_{26} - 0,211033x_{27} + \\ + 0,0746191x_{28} + 0,00361517x_{29} + 0,14021x_{30} + \\ + 0,0478904x_{31} - 0,0478904x_{31} - 0,0286806x_{32} - \\ - 0,0782151x_{33}; \\ V_1^{10} = -0,1842634x_{34} - 0,0185112x_{35} + 0,0160873x_{36} - \\ - 0,035452x_{37} + 0,00896814x_{38} + 0,0323477x_{39} + \\ + 0,875635x_{40} - 0,0159083x_{42}; \end{cases}$$

$$x_{23} > x_{26} > x_{27} > x_{24} > x_{30} > x_{33} > x_{28} > x_{22} > x_{31} > x_{25} > x_{32} > x_{29},$$

$$x_{40} > x_{34} > x_{37} > x_{39} > x_{35} > x_{36} > x_{42} > x_{38},$$

- модель взаємозв'язку між фінансовою складовою і складовою позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг

$$r_{U_1^{11} V_1^{11}} = 0,958213$$

$$\begin{cases} U_1^{11} = 0,434644x_{22} - 0,390884x_{23} - 2,36789x_{24} + \\ + 0,790759x_{25} + 1,05688x_{26} - 0,3076219x_{27} + \\ + 0,080163x_{28} + 0,672367x_{29} - 0,215029x_{30} - \\ - 0,104564x_{31} - 0,10873x_{32} - 0,053181x_{33}; \\ V_1^{11} = -0,06709834x_{43} + 0,177573x_{44} - 0,0985648x_{45} - \\ - 0,300521x_{46} + 0,100001x_{47} - 0,0457946x_{48} - \\ - 0,754267x_{49}; \end{cases}$$

$$x_{24} > x_{26} > x_{25} > x_{29} > x_{22} > x_{23} > x_{27} > x_{30} > x_{32} > x_{31} > x_{28} > x_{33},$$

$$x_{49} > x_{46} > x_{44} > x_{47} > x_{45} > x_{43} > x_{48},$$

- модель взаємозв'язку між фінансовою складовою і складовою позиціонування підприємства на ринку засобів виробництва

$$r_{U_1^{12} V_1^{12}} = 0,961582$$

$$\begin{cases} U_1^{12} = 0,193296x_{22} + 0,968568x_{23} + 2,6609x_{10} - \\ - 0,352686x_{25} - 2,02256x_{26} + 0,370929x_{27} + \\ + 0,370375x_{28} + 0,136781x_{29} - 0,128538x_{30} - \\ - 0,0456657x_{31} + 0,0543137x_{32} + 0,0669483x_{33}; \\ V_1^{12} = -0,0349726x_{50} - 0,123063x_{51} + 0,886037x_{52} - \\ - 0,296872x_{53} + 0,0130579x_{54}; \end{cases}$$

$$x_{24} > x_{26} > x_{23} > x_{27} > x_{28} > x_{25} > x_{22} > x_{29} > x_{30} > \\ > x_{33} > x_{32} > x_{31},$$

$$x_{52} > x_{53} > x_{51} > x_{50} > x_{54},$$

- модель взаємозв'язку між складовою функціонування підприємства і складовою позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг

$$r_{U_1^{13}V_1^{13}} = 0,943909$$

$$\begin{cases} U_1^{13} = -0,00495647x_{34} - 0,116682x_{35} + 0,422743x_{36} - \\ - 0,166486x_{37} - 0,166486x_{37} - 0,103632x_{38} - \\ - 0,471561x_{39} + 0,883337x_{40} - 0,314364x_{42}; \\ V_1^{13} = 0,189189x_{43} - 0,11616x_{44} + 0,167481x_{45} - \\ - 0,406358x_{46} - 0,0639574x_{47} + 0,0161727x_{48} + \\ + 0,677933x_{49}; \end{cases}$$

$$x_{40} > x_{39} > x_{36} > x_{42} > x_{37} > x_{35} > x_{38} > x_{34},$$

$$x_{49} > x_{46} > x_{43} > x_{45} > x_{44} > x_{47} > x_{48},$$

- модель взаємозв'язку між складовою функціонування підприємства і складовою позиціонування підприємства на ринку засобів виробництва

$$r_{U_1^{14}V_1^{14}} = 0,905527$$

$$\begin{cases} U_1^{14} = -0,6539068x_{34} - 0,0446072x_{35} + 0,55781x_{36} + \\ + 0,168406x_{37} - 0,128974x_{38} - 0,00760594x_{39} + \\ + 1,12985x_{40} - 0,502145x_{42}; \\ V_1^{14} = -0,1937314x_{50} + 0,172379x_{51} + 0,337853x_{52} - \\ - 0,391934x_{53} - 0,491977x_{54}; \end{cases}$$

$$x_{40} > x_{34} > x_{36} > x_{42} > x_{37} > x_{38} > x_{35} > x_{39} > ,$$

$$x_{54} > x_{53} > x_{52} > x_{50} > x_{51},$$

- модель взаємозв'язку між складовою позиціонування підприємств на ринку товарів та послуг і складовою позиціонування підприємства на ринку засобів виробництва

$$r_{U_1^{15}V_1^{15}} = 0,863679$$

$$\begin{cases} U_1^{15} = 0,410883x_{43} - 0,0281775x_{44} + 0,0737782x_{45} - \\ - 0,441328x_{46} - 0,00109376x_{47} + 0,277585x_{48} - \\ - 0,842807x_{49}; \\ V_1^{15} = -0,250184x_{50} - 0,941919x_{51} + 0,145564x_{52} - \\ - 0,0862992x_{53} + 0,0450336x_{54}; \end{cases}$$

$$x_{49} > x_{46} > x_{43} > x_{48} > x_{45} > x_{44} > x_{47},$$

$$x_{51} > x_{54} > x_{50} > x_{52} > x_{53}.$$

Отже, аналіз факторних навантажень показників у розкладі латентних факторів у кожній складовій економічної стійкості та аналіз рейтингу міжсистемного взаємозв'язку показників на основі канонічного аналізу дозволили зробити висновок, що найтісніше зв'язані між собою такі показники: рівень рентабельності продукції,

питома вага витрат на модернізацію виробництва, питома вага витрат на введення нових технологій або випуск нової продукції, фондоозброєність, питома вага працівників віком до 50 років, коефіцієнт структури довгострокових вкладів, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, співвідношення між вартістю майна та його кредиторською заборгованістю, коефіцієнт самофінансування, наявність фондів розвитку на підприємстві для кожного підрозділу, коефіцієнт оновлення товарної номенклатури, доля продукції, що зазнала гарантійного обслуговування, коефіцієнт віддачі коштів, вкладених в експортні операції, частка майна, що використовується як застава для залучених коштів, питома вага поставчань за прямими договорами, частка порушень договорів поставання, частка дебіторської заборгованості в коштах підприємства.

Саме найбільш значимі показники, що забезпечують тісні внутрішньосистемні взаємозв'язки в економічній стійкості підприємства, є діагностичними для визначення її стану й дозволяють на основі причинно-наслідкових зв'язків розробляти економіко-організаційні заходи щодо підтримки її та формувати управлінські рішення у випадку відхилень від стану стійкості.

Отже, методичні рекомендації щодо аналізу внутрішніх взаємозв'язків в економічній стійкості підприємства рекомендується здійснювати в послідовності етапів, що наведені на рис. 8.

Пропонованих методичних рекомендацій доцільно дотримуватись при визначенні економічної стійкості підприємств з урахуванням умови внутрішніх міжелементних та міжсистемних взаємозв'язків. Розглянуту умову економічної стійкості слід доповнити умовою оптимальності структури та визначенням допустимих умов стійкості в межах оптимальності. Саме такий підхід дозволяє приймати раціональні управлінські рішення для підтримки стійкості підприємства в нестабільних умовах функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин С. Н. Основы экономической устойчивости промышленных предприятий в рыночной экономике / Саратовский гос. техн. ун-т. – Саратов, 2000. – 44 с.
2. Ареф'єва О. В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення / О. В. Ареф'єва, Д. М. Городинська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8 (86). – С. 34 – 38.
3. Афанасьев Н. В. Управление развитием предприятия : монография / Н. В. Афанасьев, В. Д. Рогожин, В. И. Рудыка. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2003. – 184 с.
4. Зайцев О. Н. Оценка экономической устойчивости промышленных предприятий (на примере промышленности строительных материалов) : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. Н. Зайцев. – Хабаровск, 2007. – 23 с.
5. Иванов В. Л. Управление экономической стійкістю промислових підприємств (на прикладі підприємства машинобудівного комплексу) : монографія / В. Л. Иванов. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2005. – 268 с.

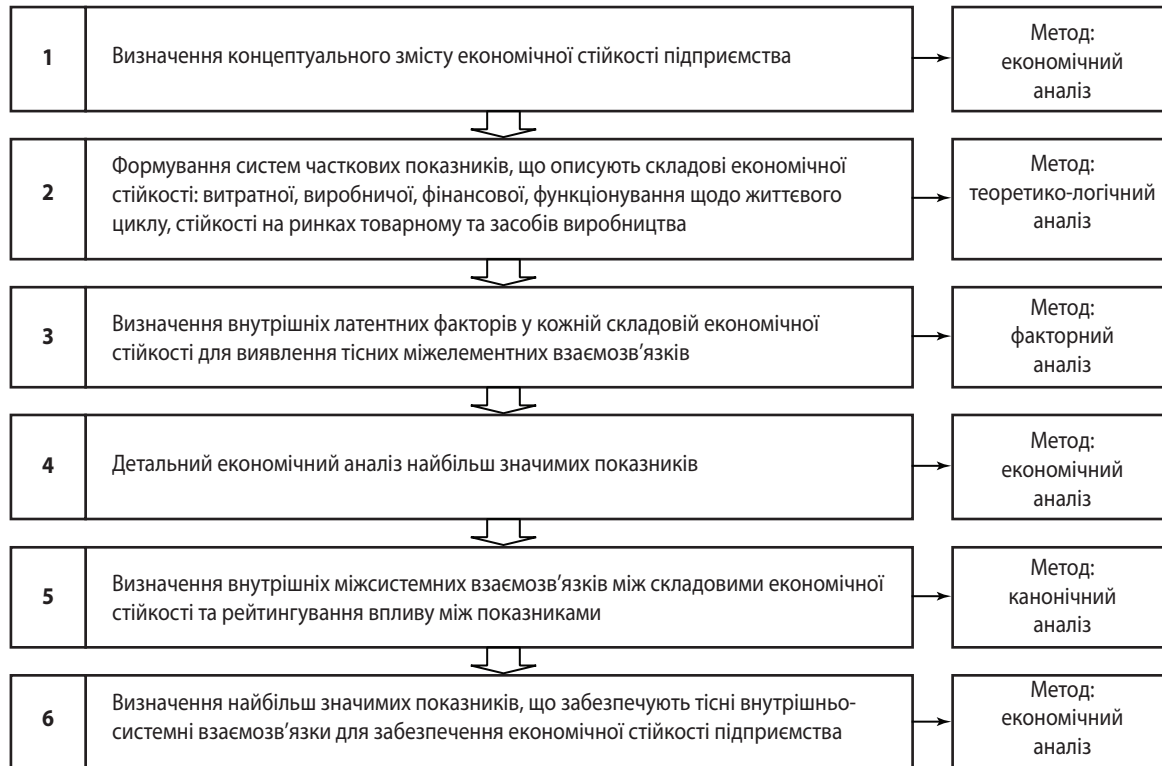

Рис. 8. Етапи методичних рекомендацій щодо аналізу внутрішніх взаємозв'язків в економічній стійкості підприємства

6. Тхор С. А. Методические подходы к оценке экономической устойчивости предприятия / С. А. Тхор // Вісник Східно-українського національного університету імені Володимира Даля. – 2004. – Ч. 2, № 10 (80). – С. 199 – 204.

7. Анфилатов В. С. Системный анализ в управлении : учеб. пособие / В. С. Анфилатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин ; [под ред. А. А. Емельянова]. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 368 с.

8. Сорока К. О. Основы теории систем і системного аналізу : навч. посібник / К. О. Сорока. – 2-е вид., перероб. та випр. – Х. : Тимченко, 2005. – 288 с.

9. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженні соціально-економічних систем : монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 432 с.

10. Сошникова Л. А. Многомерный статистический анализ в экономике : учеб. пособие [для вузов] / Л. А. Сошникова, В. Н. Тамашевич, Г. Уебе, М. Шефер ; [под ред. проф. В. Н. Тамашевича]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 600 с.

REFERENCES

Anokhin, S. N. Osnovy ekonomicheskoy ustoychivosti promyshlennykh predpriyatii v rynochnoy ekonomike [Fundamentals of economic stability of industrial enterprises in the market economy]. Saratov, 2000.

Aref'ieva, O. V., and Horodynska, D. M. "Ekonomichna stiikest pidpriemstva: sutnist, skladovi ta zakhody z ii zabezpechennia" [The economic stability of the enterprise: the nature, components and measures for its security]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 8 (86) (2008): 34-38.

Afanasev, N. V., Rogozhin, V. D., and Rudyka, V. I. Upravlenie razvitiem predpriatia [Managing the development of the enterprise]. Kharkiv: INZHEK, 2003.

Anfilatov, V. S., Emelianov, A. A., and Kukushkin, A. A. Sistemnyy analiz v upravlenii [System analysis in management]. Moscow: Finansy i statistika, 2002.

Ivanov, V. L. Upravlinnia ekonomichnoiu stiikestiu promyslovykh pidpriemstv (na prykladi pidpriemstva mashynobudivnoho kompleksu) [Managing the economic stability of industrial enterprises (for example, machine-building enterprises)]. Luhansk: SNU im. V. Dalia, 2005.

Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system [Data analysis in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZHEK, 2009.

Soroka, K. O. Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Basic theory of Systems]. Kharkiv: Tymchenko, 2005.

Soshnikova, L. A. et al. Mnogomernyy statisticheskiy analiz v ekonomike [Multivariate statistical analysis of the economy]. Moscow: YUNITI-DANA, 1999.

Tkhor, S. A. "Metodicheskie podkhody k otsenke ekonomicheskoi ustoychivosti predpriatia" [Methodological approaches to assessing the economic sustainability of the enterprise]. Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia vol. 2, no. 10 (80) (2004): 199-204.

Zaytsev, O. N. "Otsenka ekonomicheskoy ustoychivosti promyshlennykh predpriaty (na primere promyshlennosti stroitelnykh materialov)" [Estimation of economic stability of industrial enterprises (for example, the building materials industry)]. avtoref. diss. ... kand. ekon. nauk : 08.00.05, 2007.

МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ СПОЖИВАЧІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ТОРГІВЛІ

© 2014 ПУРСЬКИЙ О. І., ГРИНЮК Б. В., МАЗОХА Д. П.

УДК 339.1; 330.4; 658.6

Пурський О. І., Гринюк Б. В., Мазоха Д. П.

Моделювання транзакційних витрат споживачів в електронній торгівлі

У роботі на основі класичної моделі Селопа здійснено моделювання транзакційних витрат споживачів в електронній торгівлі для різних категорій територіальної урбанізації за двома каналами збуту товарів. Визначено характеристики основних каналів збуту товарів в електронній торгівлі – доставки за адресою проживання і доставки до найближчого пункту видачі. Проведено дослідження транзакційних витрат в залежності від відстані доставки і ваги товару. Визначено середню відстань доставки товару для різних категорій урбанізації. Як показники, що визначають середню відстань доставки товару в електронній торгівлі, запропоновано: число переглядів Інтернет-магазинів з метою купівлі товару, середня завантаженість кожного з каналів збуту товарів, число адрес покупців на маршруті доставки товарів, загальна дистанція маршрутів доставки. Досліджено залежність транзакційних витрат від числа адрес покупців на маршруті доставки. Показано, що транзакційні витрати покупців в електронній торгівлі можуть бути суттєво зменшені за рахунок оптимізації маршрутів доставки товарів, що створює додаткові переваги на конкурентному торговельному ринку.

Ключові слова: електронна торгівля, моделювання, транзакційні витрати, категорії урбанізації.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Формул.:** 16. **Бібл.:** 29.

Пурський Олег Іванович – доктор фізико-математичних наук, професор, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

Email: Pursky_O@ukr.net

Гринюк Богдан Васильович – аспірант, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

Мазоха Дмитро Павлович – аспірант, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

УДК 339.1; 330.4; 658.6

UDC 339.1; 330.4; 658.6

Пурський О. І., Гринюк Б. В., Мазоха Д. П. Моделирование транзакционных издержек потребителей в электронной торговле

В работе на основании классической модели Селопа выполнено моделирование транзакционных издержек потребителей в электронной торговле для разных категорий территориальной урбанизации по двум каналам сбыта товаров. Определены характеристики основных каналов сбыта товаров в электронной торговле – доставка по адресу проживания и доставка к ближайшему пункту выдачи. Проведено исследование транзакционных издержек в зависимости от расстояния доставки и веса товара. Определено среднее расстояние доставки товаров для разных категорий урбанизации. В качестве показателей, которые определяют среднее расстояние доставки товара в электронной торговле, предложено: число просмотров Интернет-магазинов с целью покупки товаров, средняя загруженность канала сбыта товаров, число адресов покупателей на маршруте доставки товаров, общая дистанция маршрутов доставки товаров. Исследована зависимость транзакционных издержек от числа адресов покупателей на маршруте доставки. Показано, что транзакционные издержки потребителей в электронной торговле могут быть существенно уменьшены за счет оптимизации маршрутов доставки товаров, что создает дополнительные преимущества на конкурентном торговом рынке.

Ключевые слова: электронная торговля, моделирование, транзакционные издержки, категории урбанизации.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Формул.:** 16. **Библ.:** 29.

Пурський Олег Іванович – доктор физико-математических наук, профессор, кафедра экономической кибернетики и информационных систем, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Кіото, 19, Киев, 02156, Украина)

Email: Pursky_O@ukr.net

Pursky O. I., Grynjuk B. V., Mazoha D. P. Modeling of the Transaction Expenses of Consumers in Electronic Trading

The article deals with modeling of the transaction expenses of consumers in electronic trading for various territorial urbanization categories according to two product sales channels based on the classical Salop model. Characteristics of the primary product sales channels in electronic trading were identified, namely delivery to the place of residence and delivery to the nearest collection point. The transaction expenses were analyzed depending on the delivery distance and product weight. The average product delivery distance was determined for different urbanization categories. The following characteristics were proposed as indicators determining the average product delivery distance in electronic trading: the number of online shop page views with a purpose of buying products, average workload for each of the product sales channels, the number of buyers' addresses on the product delivery route, the overall delivery route distance. The article also studies the reliance of the transaction expenses on the number of buyers' addresses on the delivery route. The obtained results demonstrated that the transaction expenses of buyers in electronic trading can be reduced significantly through optimization of the product delivery routes, which entails additional advantages within the context of competitive commercial market.

Keywords: electronic trading, modeling, transaction expenses, urbanization categories

Fig.: 3. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 16. **Bibl.:** 29.

Pursky Oleg I. – Doctor of Sciences (Physics and Mathematics), Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Systems, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

Email: Pursky_O@ukr.net

Grynjuk Bogdan V. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics and Information Systems, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

Грынюк Богдан Васильевич – аспірант, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Київський національний торговельно-економічний університет (ул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна)

Мазоха Дмитрій Павлович – аспірант, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Київський національний торговельно-економічний університет (ул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна)

Mazoha Dmytro P. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics and Information Systems, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

Вступ. Ринкові перетворення, що відбувся в економіці України, та нові інформаційно-комунікаційні технології сприяли революційним змінам у всіх сферах людської діяльності. Особливої актуальності набуває застосування сучасних ІТ в області електронної торгівлі, що на даному етапі розвитку суспільства сприяє виникненню нових бізнес-структур, які за допомогою інформаційної мережі встановлюють партнерські відносини і здійснюють свою економічну діяльність. Мережеві технології завдяки високій пропускній здатності стають головним каналом обміну товарами і послугами, що, у свою чергу, сприяє формуванню електронних ринків. У зв'язку з цим важливою складовою стратегії соціально-економічного розвитку України повинна стати розробка і впровадження високотехнологічних механізмів електронного бізнесу з метою динамічного розвитку вітчизняного ринку електронних послуг та забезпечення управління фінансовими і матеріальними потоками у системі електронних ринків. Це і зумовлює необхідність удосконалення аналітичного інструментарію, спрямованого на об'єктивну і кількісну оцінку процесів, що відбуваються у сфері електронної торгівлі.

Дослідження економічних процесів в електронній торгівлі займалася значна кількість вітчизняних і закордонних науковців, зокрема: В. М. Геєць [1], С. К. Рамазанов [2] В. В. Віталінський [3], Ю. Г. Лисенко [4], В. Д. Базилевич [5], А. А. Мазаракі [6], В. М. Порохня [7], В. Ф. Ситник [8], М. Хейг [9], Б. І. Копитко [10], В. А. Плєскач [11], О. С. Дюбанов [12], К. С. Лаудон [13], Д. Козьє [14], А. Хартман [15]. Зазначаючи вагомий і важливий внесок згаданих науковців у дослідження економічних аспектів функціонування електронного торговельного ринку, варто зазначити, що питання транзакційних витрат споживачів в електронній торгівлі все ще залишається недостатньо дослідженим.

Метою даного дослідження є моделювання транзакційних витрат учасників електронного торговельного ринку.

Виклад основного матеріалу. При побудові моделі транзакційних витрат на торговельному ринку за наявності електронних каналів продажу товарів будемо виходити із однорідності вподобань споживачів, або, іншими словами, загальних для всіх правил і норм формування споживчих пріоритетів. Споживачі мають однакову оцінку товару, який вони купують. Але в той же час, при придбанні однакових товарів, покупці несуть різні транзакційні витрати, які визначаються відстанню між місцезнаходженням магазину і покупцем. Подібна модель досить часто застосовується при економічному аналізі ті являє собою умовну карту споживчих вподобань [16; 17]. Наприклад, це може відноситися до того, як далеко від магазину знаходиться покупець, або наскільки покупець подобається

асортимент і зручність купівлі товару в даному магазині. В класичній моделі споживчих вподобань «лінійного міста», яка була запропонована Селопом [18], вважається, що продавці товарів і послуг не є ідентичними для покупців, оскільки знаходяться від них на різних відстанях. Стосовно електронної торгівлі, можна говорити про умовну віддаленість покупців у просторі характеристик товарів і послуг. Тому, вважаємо, що в залежності від своїх вподобань покупці надають перевагу тому або іншому Інтернет-продавцю, тобто умовна відстань до найбільш привабливого продавця менша, ніж до інших. На рис. 1 наведено схему моделі «лінійного міста».

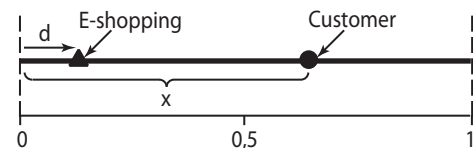

Рис. 1. Місцеположення на торговельному ринку покупця (Customer) та Інтернет-магазину (E-shopping) в моделі «лінійного міста» [18]

Споживачі рівномірно розподілені в такому «лінійному місті», межами якого є 0 і 1 (рис. 1). В даному лінійному торговельному ринку розглядається магазини, що мають місцеположення d та симетричну диференціацію товарів. Для випадку торговельного ринку за наявності електронних каналів продажу товарів будемо їх розглядати як магазини, які продають ідентичні товари, але здійснюють це через різні канали продажу товарів. Відстань між магазином і лівим кінцем ринку дорівнює d ($0 \leq d \leq 1$). В моделі лінійного міста [18] для споживача (Customer), що знаходиться в точці x (рис. 1), перевага вибору одного з магазинів задається відстанями від місця його знаходження до цих магазинів, тобто відстанями $|x - d|$. В електронній торгівлі про відстань між покупцем і магазином можна говорити тільки в певному уявному сенсі, оскільки споживач для купівлі товару в просторі практично не переміщується, для нього ця відстань корелює з певними витратами, які пов'язані з грошовими витратами за двома основними каналами збуту в електронній торгівлі: доставка за адресою проживання і доставка до найближчого для споживача пункту видачі товарів, причому може також здійснюватися безпосередня оплата товарів і послуг (є характерним для України).

На практиці купівля товару в електронному магазині супроводжується придбанням цілого набору послуг, пов'язаних із доставкою товару. Окрім того, електронні магазини можуть відрізнятися умовами оплати (наприклад: готівкова оплата, банківський переказ, оплата кре-

дитною картою), умовами гарантії на товар тощо. Навіть зручність використання інтерфейсу користувача електронного магазину може впливати на вподобання покупців. Дослідження, проведені Forester Research [19], показують, що вподобання споживачів електронної торгівлі, головним чином визначаються перевагами каналів розподілу товарів (надійністю, вартістю, термінами доставки товарів), а не вподобаннями до якого-небудь продавця чи магазину. Тобто, незважаючи на той факт, що окремих продавців за рахунок відповідних маркетингових стратегій може бути більш привабливим для покупців, ніж його конкуренти, споживчі вподобання до каналу продажу товарів продавця є більш вагомими.

Вважаємо, що на торговельному ринку кількість товарів є достатньо великою, щоб гарантовано забезпечити купівлю для кожного із n покупців принаймні однієї одиниці товару. Споживча корисність Q від покупки даного товару i -м покупцем в j -му магазині у грошовому еквіваленті задається як [20]:

$$Q_{ij} = W_{ij} + K_{ij} - Pr_{ij}, \quad (1)$$

де W_{ij} – корисність від придбання товару (або корисність від прибутку);

K_{ij} – корисність самого товару;

Pr_{ij} – повна ціна, яку платить i -й покупець ($i = 1, 2, \dots, n$) при купівлі товару в j -му магазині ($j = 1, 2, \dots, l$) дорівнює сумі ціни товару P_{ij} і трансакційних витрат TP_{ij} .

Як правило [21; 22], при аналізі звичайного торговельного ринку за наявності тільки традиційних механізмів торгівлі для визначення трансакційних витрат, які споживач сплачує, використовують функцію, що залежить від відстані між покупцем і магазином:

$$TP_{ij} = f(x_i; L_j), \quad (2)$$

де x_i – місцезнаходження покупця (вважається, що всі покупки рівномірно розподілені в лінійному торговельному ринку);

L_j – місцезнаходження магазину.

У функції трансакційних витрат (2) для випадку торговельного ринку за наявності електронних механізмів торгівлі також потрібно враховувати такі обставини: по-перше, споживачі електронних засобів торгівлі взагалі можуть купувати товар, не відвідуючи магазин, використовуючи відповідні засоби доставки товарів; по-друге, в електронній торгівлі в залежності від рівня урбанізації і від того, де знаходиться покупець та Інтернет-магазин, можуть використовуватися різні канали продажу товарів [23], при цьому на значення трансакційних витрат також суттєво впливає вага товару; по-третє, статистика свідчить [24; 25], що не всі відвідини магазинів закінчуються купівлею товару. В контексті вищезгаданого питання трансакційних витрат покупців потребує більш детального аналізу.

Припустимо, що електронний торговельний ринок територіально являє собою певну область Z (наприклад: місто з околицями або територіальна область, яка містить у собі місто-мегаполіс, міста-сателіти та інші територіально віддалені міста), поділену на k категорій у залежності від рівня урбанізації та відстані доставки товару. T_k – число переглядів Інтернет-магазинів з метою купівлі товару за

двома основними каналами збуту в електронній торгівлі: безпосередньою доставкою товару за адресою проживання покупця (Home deliveries – HD) або доставкою до найближчого для споживача пункту видачі товару (Reception points – RP). Середня завантаженість кожного з каналів продажу (Channel Shopping – CS) товарів CS_k^{HD} і CS_k^{RP} визначається як відсоток від відвідувачів Інтернет-магазинів, що використовують обраний канал збуту з метою купівлі товару. Значення констант CS_k^{HD} і CS_k^{RP} залежить від категорії k , до якої належить місце доставки товару [26]. У залежності від рівня урбанізації області Z в ній прийнято виділяти три основні категорії k [27]: перша, *центральна міська зона* – саме місто і асимільоване передмістя; друга, *близька периферія* – населені пункти, які знаходяться недалеко від центральної міської зони; третя, *далека периферія* – населені пункти, які значно віддалені від центральної міської зони. Після цього можна визначити, для окремого каналу збуту, число замовлень товарів N в Інтернет-магазинах для двох каналів збуту кожної з категорій k :

$$d_{ik}^{HD} = \frac{3m_k^{HD} D_k^{HD}}{2(CS_k^{HD} T_k)}. \quad (3)$$

Розглянемо більш детально основні канали збуту товарів в електронній торгівлі. Для здійснення моделювання розподілу доставок за адресою проживання покупця потрібно провести аналіз маршрутів поїздок. З цією метою ми використали результати роботи [24], в якій надано характеристики послуг доставки за адресою проживання і відповідних їм маршрутів. Емпіричне дослідження з використанням статистичних методів обробки інформації дозволило систематизувати ці характеристики для трьох категорій k (табл. 1).

Важливо зазначити, що в електронній торгівлі не всі замовлення товару завершуються його купівлею. Проаналізувавши дані роботи [25] і провівши відповідні розрахунки, ми дійшли до висновку, що 53 % доставок завершується купівлею товару, а в 47 % – 3 доставки відповідають 1 купівлі. Тоді число замовлень товару в електронній торгівлі, що завершується купівлею товару NO для кожного каналу збуту, дорівнює:

$$\left. \begin{aligned} NO_k^{HD} &= 0.53N_k^{HD} + \frac{0.47N_k^{HD}}{3} \approx \frac{2}{3} CS_k^{HD} T_k \\ NO_k^{RP} &= 0.53N_k^{RP} + \frac{0.47N_k^{RP}}{3} \approx \frac{2}{3} (CS_k^{RP} T_k) \end{aligned} \right\} \quad (4)$$

У процедурах доставки товару за адресою проживання для економії витрат продавця, як правило, формує маршрут доставки, який включає до себе декілька адрес покупців (табл. 1). Кількість маршрутів M доставки товарів за адресою проживання для кожної категорії k можна визначити як:

$$M_k^{HD} = \frac{NO_k^{HD}}{m_k^{HD}}, \quad (5)$$

де m_k^{HD} – число адрес покупців на маршруті доставки в категорії k .

Для визначення середньої відстані доставки товару d_{ik}^{HD} конкретному i -му покупцеві при замовленні, що завершується купівлею, потрібно загальну дистанцію поїздок D_k^{HD} поділити на кількість маршрутів доставок:

$$d_{ik}^{HD} = \frac{D_k^{HD}}{M_k^{HD}}. \quad (6)$$

Використовуючи попередні формули, отримаємо вираз для розрахунку середньої відстані доставки товару за адресою проживання при його купівлі:

$$d_{ik}^{HD} = \frac{3m_k^{HD}D_k^{HD}}{2(CS_k^{HD}T_k)}. \quad (7)$$

У формулі (7) необхідні для розрахунків значення D_k^{HD} взяті з роботи [24]. Отримані результати розрахунків d_{ik}^{HD} для кожної категорії k наведені в табл. 1. При доставці товару до найближчого для покупця пункту видачі, похід споживача по магазинах можна замінити його відвідуванням найближчого пункту доставки, що завершується купівлею [28]. Тоді число маршрутів доставки товарів до пунктів видачі можна визначити як:

Таблиця 1

Основні характеристики каналу збуту товарів за рахунок його доставки за адресою проживання покупця для кожної з категорій k

Характеристики	Центральна міська зона	Близька периферія	Далека периферія	Середнє значення
Доставка за індивідуальною адресою	7%	28%	76%	37%
Доставка за кількома адресами за одну поїздку	93%	72%	24%	63%
Кількість адрес доставки за одну поїздку m_k^{HD}	7	5	3	5
Середня відстань доставок товарів d_{ik}^{HD}	19 км	41 км	84 км	48 км

$$M_k^{RP} = \frac{NOC_k^{RP}}{m_k^{RP}}, \quad (9)$$

де m_k^{RP} – кількість споживачів, які знаходяться найближче до пункту видачі товарів в категорії k .

В даному випадку маршрут доставки слід розуміти або як індивідуальне замовлення, або як сформоване продавцем колективне замовлення покупців, які знаходяться територіально найближче до обраного пункту видачі товару. По аналогії з випадком доставки за адресою проживання при замовленні, яке завершується купівлею, середня відстань доставки товару i -му покупцеві d_{ik}^{RP} до пункту видачі в категорії k дорівнює (табл. 2):

$$d_{ik}^{RP} = \frac{3m_k^{RP}D_k^{RP}}{2(CS_k^{RP}T_k)}, \quad (10)$$

де D_k^{RP} – загальна дистанція доставок до різних пунктів видачі товарів [24; 28].

В табл. 2 значення для категорії *далека периферія* не відрізняються від даних, які наведені в табл. 1, тому що для доставки товару за адресою проживання на далекій відстані використовуються ті ж поштові служби доставки, що і у випадку доставки товарів до пункту видачі, тільки при цьому звичайно здійснюється доплата за доставку товару від пункту видачі до адреси покупця.

Середня для двох каналів збуту товарів відстань доставки товару i -му покупцеві в категорії k буде дорівнювати:

$$d_{ik} = \frac{1}{2}(d_{ik}^{HD} + d_{ik}^{RP}) = \frac{3}{4} \left(\frac{m_k^{HD}D_k^{HD}S_k^{RP} + m_k^{RP}D_k^{RP}S_k^{HD}}{CS_k^{HD}CS_k^{RP}T_k} \right). \quad (11)$$

А середня для всіх категорій k відстань доставки товарів в електронній торгівлі буде визначатися за формулою:

$$d_i = \frac{1}{3} \sum_k d_{ik} = \frac{1}{4} \sum_k \left(\frac{m_k^{HD}D_k^{HD}S_k^{RP} + m_k^{RP}D_k^{RP}S_k^{HD}}{CS_k^{HD}CS_k^{RP}T_k} \right). \quad (12)$$

В залежності від зони тарифікації (відстані доставки товару) і ваги товару вартість доставки є різною [29]. Варто зазначити, що в Україні для каналу збуту товарів за адресою проживання в категорії *центральна міська зона* для

Таблиця 2

Основні характеристики каналу збуту товарів за рахунок його доставки до найближчого для покупця пункту видачі для кожної з категорій k

Характеристики	Центральна міська зона	Близька периферія	Далека периферія	Середнє значення
Доставка за індивідуальною адресою	48%	64%	76%	62%
Доставка за кількома адресами за один маршрут	52%	36%	24%	38%
Кількість адрес доставки за одним маршрутом m_k^{HD}	6	3	3	4
Середня відстань доставок товарів d_{ik}^{HD}	14 км	32 км	84 км	43 км

доставки товару в основному використовується не пошто-ва служба, а служба кур'єрської доставки, але вартість доставки товару кур'єрською службою практично збігається з тарифікацією «Нової пошти» для нульової тарифної зони. Тому для визначення функціональної залежності вартості трансакційної одиниці від відстані доставки і ваги товару використовуються тарифікації «Нової пошти» [29]. Цього постачальника послуг вибрано ще й по тій причині, що на сьогодні він є найбільш широко використовуваним в електронній торгівлі надавачем послуги доставки товарів по-

купцям, як за адресою, так і до пункту видачі. На рис. 2 наведені результати моделювання залежності трансакційних витрат від відстані та ваги товару на основі даних [29].

Функція (рис. 2) являє собою площину в координатах відстані доставки d та ваги товару w і описується залежністю:

$$TP = (a_1w + a_2)(b_1 - d)(b_2 - d), \quad (13)$$

де a_1 і a_2 – коефіцієнти, пропорційні значенню тарифікації t ваги товарів;

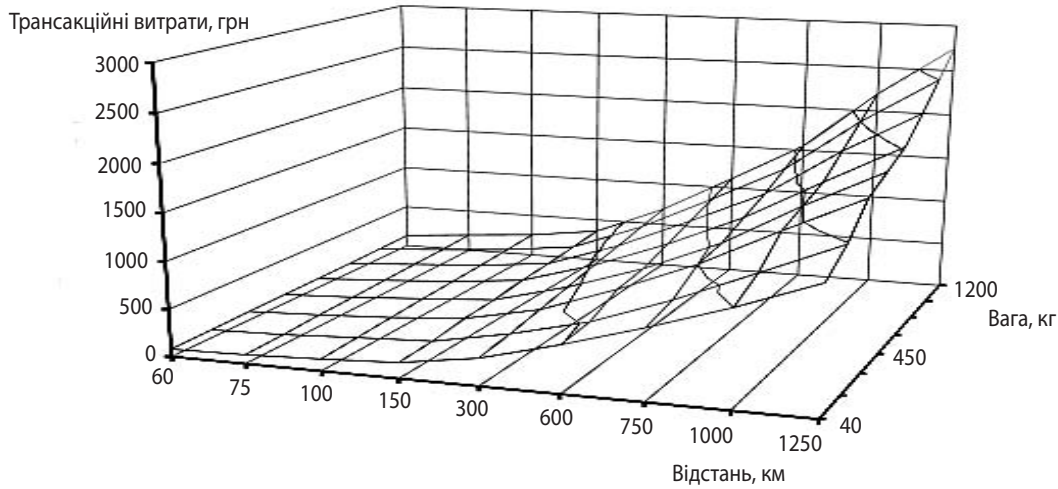

Рис. 2. Функціональна залежність вартості трансакційної одиниці при доставці товарів

b_1 і b_2 – коефіцієнти, пов'язані з місцезнаходженням x покупця у просторі торговельного ринку. Залежність (13) добре узгоджується з результатами робіт [21; 22], в яких трансакційні витрати також описуються квадратичною функцією від відстані між магазином і покупцем.

У формулі (12) знайдено вираз для середньої відстані доставки; зрозуміло, що в кожному конкретному випадку потрібно враховувати місцезнаходження покупця. В електронній торгівлі середня відстань доставки визначає по суті місцезнаходження електронного магазину на торговельному ринку відносно споживача. Відстань до магазину – це різниця між місцезнаходженням покупця і магазином. Отже, в моделі «лінійного міста», при врахуванні отриманих результатів моделювання, трансакційні витрати можуть бути представлені функцією від відстані доставки d , місцезнаходження покупця x , ваги товару w і тарифікації t у такому вигляді:

$$TP_i = tw(x_i - d_i)^2, \quad (14)$$

або з використанням формули (12)

$$TP_i = tw \left(x_i - \frac{1}{4} \sum_k \left(\frac{m_k^{HD} D_k^{HD} S_k^{RP} + m_k^{RP} D_k^{RP} S_k^{HD}}{CS_k^{HD} CS_k^{RP} T_k} \right) \right)^2. \quad (15)$$

Раніше згадувалося, що оплата доставки товарів як за адресою проживання, так і до найближчого до покупця пункту видачі здійснюється у відповідності до тарифікації. Виникає питання: яким чином в електронній торгівлі можна корегувати трансакційні витрати при тих самих фіксо-

ваних тарифних коефіцієнтах на вартість доставки товару. Перш за все, за рахунок розробки відповідних колективних маршрутів доставки товарів, за декількома адресами одночасно m_k . В цьому випадку, трансакційні витрати у розрізі на одного покупця можуть зменшуватися.

Отримана залежність (14) дозволяє провести аналіз впливу колективних замовлень m_k на трансакційні витрати за двома каналами збуту товарів для кожної з категорій k . Використовуючи вирази (7) та (10), трансакційні витрати для двох каналів збуту товарів можна визначити за формулами:

$$\left. \begin{aligned} TP_{ik}^{HD} &= tw \left(x_i - \frac{3m_k^{HD} D_k^{HD}}{2(CS_k^{HD} T_k)} \right)^2 \\ TP_{ik}^{RP} &= tw \left(x_i - \frac{3m_k^{RP} D_k^{RP}}{2(CS_k^{RP} T_k)} \right)^2 \end{aligned} \right\}, \quad (16)$$

Для зручності аналізу будемо оперувати відносними величинами:

$$\left. \begin{aligned} *TP_k^{HD} &= \frac{TP_k^{HD}(m_k)}{TP_k^{HD}(m_k=1)} \\ *TP_k^{RP} &= \frac{TP_k^{RP}(m_k)}{TP_k^{RP}(m_k=1)} \end{aligned} \right\}. \quad (17)$$

Трансакційні витрати $TP_k^{HD}(m_k=1)$ та $TP_k^{RP}(m_k=1)$ відповідають ситуації, коли всі доставки товару здійснюються за індивідуальним маршрутом. На рис. 3 наведені результати дослідження впливу колективних замовлень m_k на трансакційні витрати для двох каналів збуту товарів.

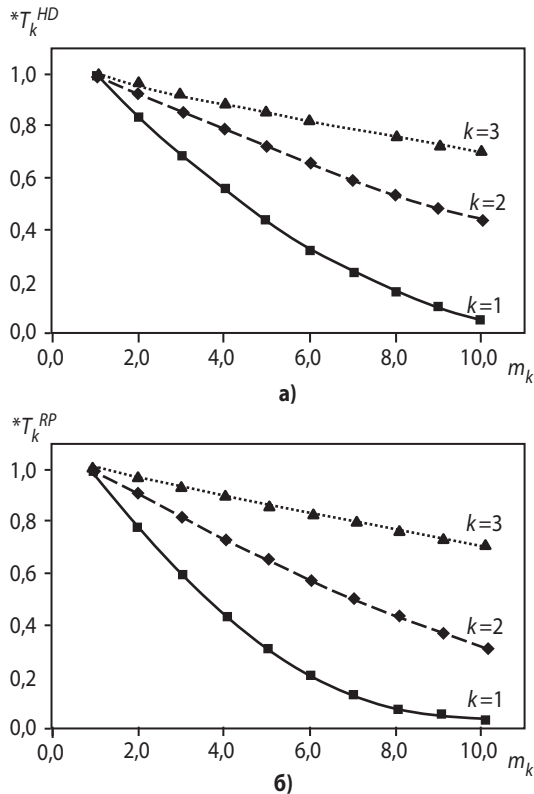

Рис. 3. Залежність трансакційних витрат від числа адрес доставки m_k за одним маршрутом.

а) Доставка товарів за адресою проживання (Home deliveries) ; б) Доставка товарів до найближчого пункту видачі (Reception points)

Наведені на рис. 3 результати показують, що найбільший ефект від запровадження колективних маршрутів доставки, з точки зору зменшення трансакційних витрат, спостерігається для покупців, які територіально знаходяться в першій категорії k (центральна міська зона). Це пояснюється тим, що при високому рівні урбанізації ($k = 1$) спостерігається найбільша кількість замовлень на одиницю площі, і за рахунок цього можна здійснювати ефективне територіальне комбінування адрес покупців на маршруті доставки. Спробуємо оцінити економічний ефект від застосування колективних маршрутів при середніх значеннях показників m_k . В першій категорії відсоток колективних маршрутів доставок (див. табл. 1, 2) для доставки товарів за адресою проживання складає 93 %, а для доставки до пункту видачі – 52 %. При доставці товарів за адресою проживання в першій категорії середнє значення $m_k^{HD} = 7$ (табл. 1), згідно з розрахунками (рис. 3а) при такій кількості адрес доставки на маршруті трансакційні витрати складають 24 % від максимальних трансакційних витрат при індивідуальному замовленні ($m_k^{HD} = 1$). Вра-

ховуючи, що зменшення трансакційних витрат відноситься до колективних маршрутів, а 7 % залишаються індивідуальними маршрутами, загальне зменшення трансакційних витрат за адресою проживання в першій категорії складає приблизно 70 %, тобто витрати зменшуються більше, ніж в три рази. Стосовно доставки товарів до пункту видачі в першій категорії середнє значення $m_k^{RP} = 6$ (табл. 2), згідно з розрахунками (рис. 3б) при такій кількості адрес доставки на маршруті трансакційні витрати складають 21 % від максимальних трансакційних витрат при індивідуальному замовленні. Пам'ятаючи, що для даного каналу збуту товарів 48 % маршрутів є індивідуальними (табл. 2), загальне зменшення трансакційних витрат доставки товарів за пунктом видачі в першій категорії складає приблизно 30 %. Кількість адрес доставки за один маршрут із збільшенням відстані доставки зменшується (табл. 1, 2), як наслідок, для інших категорій урбанізації зменшення трансакційних витрат є не таким суттєвим (рис. 3). Це пояснюється тим фактом, що на середні і далекі відстані значно складніше сформувати колективний маршрут, оскільки відстані між покупцями можуть перевищувати відстані між покупцем і магазином.

Висновки. Проведені в роботі дослідження показують, що в електронній торгівлі трансакційні витрати споживачів є функцією від числа переглядів Інтернет-магазинів з метою купівлі товару, середньої завантаженості кожного з каналів збуту товарів, числа адрес покупців на маршруті доставки товарів, загальної дистанції маршрутів доставки, ваги товару і коефіцієнта тарифікації. Вони можуть бути суттєво зменшені за рахунок оптимізації маршрутів доставки товарів, що створює додаткові переваги на конкурентному ринку електронної торгівлі. Особливо це стосується першої категорії урбанізації, де можна здійснювати ефективне територіальне комбінування адрес покупців на маршруті доставки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2003. – 1008 с.
2. Ramazanov S. Dynamic model of the competition in regional market of e-commerce enterprises / S. Ramazanov, L. Istomin, A. Dyubanov // Polish Academy of sciences branch in Lublin. TEKA: Comission of motorization and power industry in agriculture. – 2012. – Vol. 12, № 4. – Lublin; Lugansk. – P. 248 – 252.
3. Вітлінський В. В. Моделювання збутової електронної логістичної підсистеми з використанням нечіткої мережі Петрі / В. В. Вітлінський, Г. В. Мельник, В. І. Скіцько // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 82 – 87.
4. Лысенко Ю. Г. Электронная коммерция / Ю. Г. Лысенко, В. Н. Андриенко, И. И. Иванов. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 187 с.
5. Базилевич В. Д. Формування ринку електронної комерції в Україні / В. Д. Базилевич // Вісник Інституту економічного прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 32 – 36.
6. Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку : монографія / А. А. Мазаракі, І. О. Бланк, Л. О. Лігоненко, Н. М. Гуляєва та ін.; [за ред. Мазаракі А. А.]. – К.: КНТЕУ, 2006. – 195 с.

7. Порожня В. М. Моделювання економіки / В. М. Порожня. – Запоріжжя : ЗДІА, 2001. – 382 с.
8. Ситник В. Ф. Телекомунікації в бізнесі : навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] / В. Ф. Ситник, І. А. Козак. – К. : КНЕУ, 1999. – 204 с.
9. Хейг М. Основы электронного бизнеса / М. Хейг. – М. : ФА-ИР-Пресс, 2002.
10. Копитко Б. І. Поняття електронного бізнесу та класифікація його основних бізнес-моделей / Б. І. Копитко, Г. В. Юрчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми регулювання регіонального ринку праці : зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 3 (XXXIV). – С. 349 – 364.
11. Плєскач В. Л. Електронна комерція / В. Л. Плєскач, Т. Г. Затоначька. – К. : Знання, 2007. – 535 с.
12. Дюбанов О. С. Моделі поведінки суб'єктів ринку електронної торгівлі в сучасних умовах / О. С. Дюбанов, С. К. Рамазанов // Бізнес Інформ. – 2011. – № 6. – С. 104 – 105.
13. Laudon K. C. E-commerce: business, technology, society / K. C. Laudon, C. G. Traver. – USA : Addison Wesley, 2002. – 762 p.
14. Козье Д. Электронная коммерция / Д. Козье. – М. : «Русская редакция», 1999. – 228 с.
15. Хартман А. Стратегии успеха в Интернет-экономике / А. Хартман. – М. : ЛОРИ, 2001. – 272 с.
16. Salop S. C. Bargains and Ripoffs: A Model of Monopolistically Competitive Price Dispersion / S. C. Salop, E. S. Joseph // The Review of Economic Studies. – 1977. – № 44 (3). – P. 493 – 510.
17. Varian H. R. A Model of Sales / H. R. Varian // American Economic Review. – 1970. – № 70. – P. 651 – 659.
18. Salop S. C. Monopolistic Competition with Outside Goods / S. C. Salop // Bell Journal of Economics. – 1979. – № 10. – P. 483 – 498.
19. Fomin V. V. Globalization and Electronic Commerce: Environment and Policy in the US / V. V. Fomin, J. L. King, S. T. McGann, K. J. Lytinen; Center for Research on Information Technology and Organizations (CRITO) at the University of California. – Irvine, 2003. – 49 p.
20. Pan X. Price Competition Between Pure Play vs. Bricks-and-Clicks e-Tailers: Analytical Model and Empirical Analysis / X. Pan, V. Shankar, B. T. Ratchford // Advanced in Microeconomic: Economics of the Internet and e-Commerce. – 2002. – № 11. – P. 29 – 62.
21. Хэй Д. Теория организации промышленности / Д. Хэй, Д. Моррис. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – Т. 1, 2. – 976 с.
22. Pan X. Can Price Dispersion in Online Markets be Explained by Differences in e-Tailer Service Quality? / X. Pan, B. T. Ratchford, V. Shankar // Journal of Academy of Marketing Science. – 2002. – Vol. 30. – P. 429 – 441.
23. Durand B. E-commerce et logistique urbaine : quand le developpement durable s'en mele / B. Durand // Revue Francaise de Gestion Industrielle. – 2010. – Vol. 29 (2). – P. 7 – 26.
24. Alligier L. Mesurer l'impact du commerce electronique sur la logistique urbaine : PhD Thesis / L. Alligier. – University Lumiere, Lyon, France, 2007. – 236 p.
25. Durand B. La logistique urbaine, facteur cle de developpement du BtoC / B. Durand, J. Gonzalez-Feliu, F. Henriot // Logistique & Management. – 2010. – Vol. 18 (2). – P. 41 – 53.
26. Gonzalez-Feliu J. End consumer movement generation in French medium urban areas / J. Gonzalez-Feliu, F. Toilier, J. L. Routhier // Procedia Social and Behavioral Sciences. – 2010. – Vol. 2 (3). – P. 6189 – 6204.
27. Gonzalez-Feliu J. A simulation framework for evaluating the impacts of urban goods transport in terms of road occupancy / J. Gonzalez-Feliu, C. Ambrosini, P. Pluvinet, F. Toilier, J. L. Routhier // Journal of Computational Science. – 2012. – Vol. 3 (4). – P. 206 – 215.
28. Routhier J. L. FRETURB, un modele de simulation des transports de marchandises en ville / J. L. Routhier, P. L. Aubert. – In Proceedings from the 8th World Conference on Transportation Research, Antwerp : Elsevier, 1999. – P. 531 – 544.
29. «Нова пошта». Тарифи на доставку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://novaposhta.ua/privatnim_kl%D1%96ntam/ceny_i_tarify

REFERENCES

Alligier, L. Mesurer l'impact du commerce electronique sur la logistique urbaine. Lyon, France: University Lumiere, 2007.

Bazylevych, V. D. "Formuvannya rynku elektronnoi komertsii v Ukraini" [Formation of e-commerce market in Ukraine]. Visnyk Instytutu ekonomichnoho prohnozuvannya, no. 2 (2002): 32-36.

Diubanov, O. S., and Ramazanov, S. K. "Modeli povedinky sub'ektiv rynku elektronnoi torhivli v suchasnykh umovakh" [Models of behavior of the market of electronic commerce in the modern world]. Biznes Inform, no. 6 (2011): 104-105.

Durand, B. "E-commerce et logistique urbaine : quand le developpement durable s'en mele" Revue Francaise de Gestion Industrielle vol. 29 (2) (2010): 7-26.

Durand, B., Gonzalez-Feliu, J., and Henriot, F. "La logistique urbaine, facteur cle de developpement du BtoC" Logistique & Management vol. 18 (2) (2010): 41-53.

Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku [Ukraine's economy: long-term strategy and policy development]. Kyiv: Instytut ekonomichnoho prohnozuvannya, 2003.

Fomin, V. V. et al. Globalization and Electronic Commerce: Environment and Policy in the US. Irvine, 2003.

Gonzalez-Feliu, J., Toilier, F., and Routhier, J. L. "End consumer movement generation in French medium urban areas" Procedia Social and Behavioral Sciences vol. 2 (3) (2010): 6189-6204.

Gonzalez-Feliu, J. "A simulation framework for evaluating the impacts of urban goods transport in terms of road occupancy" Journal of Computational Science vol. 3 (4) (2012): 206-215.

Kopytko, B. I., and Yurchuk, H. V. "Poniattia elektronnoho biznesu ta klasyfikatsiia ioho osnovnykh biznes-modelei" [The concept of e-business classification and its main business models]. Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Mekhanizmy rehuliuвання rehionalnoho rynku pratsi, no. 3 (XXXIV) (2002): 349-364.

Koze, D. Elektronnaia kommertsii [E-commerce]. Moscow: Russkaia redaktsiia, 1999.

Khartman, A. Strategii uspekha v Internet-ekonomike [Strategies for Success in the Internet economy]. Moscow: LORI, 2001.

Khey, D., and Morris, D. Teoriia organizatsii promyshlennosti [The theory of industrial organization]. St. Petersburg: Ekonomicheskaiia shkola, 1999.

Kheyyg, M. Osnovy elektronnoho biznesa [Basics of e-business]. Moscow: FA-IR-Press, 2002.

Laudon, K. C., and Traver, C. G. E-commerce: business, technology, society USA: Addison Wesley, 2002.

Lysenko, Yu. G., Andrienko, V. N., and Ivanov, I. I. Elektronnaia kommertsii [E-commerce]. Donetsk: Yugo-Vostok, Ltd, 2004.

- Mazaraki, A. A. *Vnutrishnia torhivlia v Ukraini: ekonomichni umovy efektyvnoho rozvytku* [Internal trade in Ukraine: Economic conditions of effective development]. Kyiv: KNTEU, 2006.
- «Nova poshta». Taryfy na dostavku ["New Mail". Fees for shipping]. http://novaposhta.ua/privatnim_kl%D1%96entam/ceny_i_tarify
- Porokhnia, V. M. *Modeliuvannia ekonomiky* [Simulation economy]. Zaporizhzhia: ZDIA, 2001.
- Pan, X., Shankar, V., and Ratchford, B. T. "Price Competition Between Pure Play vs. Bricks-and-Clicks e-Tailers: Analytical Model and Empirical Analysis" *Advanced in Microeconomic: Economics of the Internet and e-Commerce*, no. 11 (2002): 29-62.
- Pan, X., Ratchford, B. T., and Shankar, V. "Can Price Dispersion in Online Markets be Explained by Differences in e-Tailer Service Quality?" *Journal of Academy of Marketing Science* vol. 30 (2002): 429-441.
- Pleskach, V. L., and Zatonatska, T. H. *Elektronna komertsia* [E-commerce]. Kyiv: Znannia, 2007.
- Ramazanov, S., Istomin, L., and Dyubanov, A. "Dynamic model of the competition in regional market of e-commerce enterprises" *Polish Academy of sciences branch in Lublin. TEKA: Comission of motorization and power industry in agriculture* vol. 12, no. 4 (2012): 248-252.
- Routhier, J. L., and Aubert, P. L. "FRETURB, un modele de simulation des transports de marchandises en ville" *In Proceedings from the 8th World Conference on Transportation Research*. Antwerp: Elsevier, 1999. 531-544.
- Salop, S. C., and Joseph, E. S. "Bargains and Ripoffs: A Model of Monopolistically Competitive Price Dispersion" *The Review of Economic Studies*, no. 44 (3) (1977): 493-510.
- Sytnyk, V. F., and Kozak, I. A. *Telekomunikatsii v biznesi* [Telecommunications in business]. Kyiv: KNEU, 1999.
- Salop, S. C. "Monopolistic Competition with Outside Goods" *Bell Journal of Economics*, no. 10 (1979): 483-498.
- Varian, H. R. "A Model of Sales" *American Economic Review*, no. 70 (1970): 651-659.
- Vitlinskyi, V. V., Melnyk, H. V., and Skitsko, V. I. "Modeliuvannia zbutovoi elektronnoi lohistychnoi pidsystemy z vykorystanniam nechitkoi merezhi Petri" [Simulation marketing e-logistics subsystem using fuzzy Petri net]. *Biznes Inform*, no. 8 (2014): 82-87.